LIETUVIŲ
ENCIKLOPEDIJA

SEPTINTAS TOMAS

Gardino kalykla — Grūžiai Didieji

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS REDAKTORIAI:

Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius, Vincas Maciūnas, Jonas Puzinas

Kalbos taisytojas Petras Būtėnas

GARBĖS KOMITETAS:

Prel. Jonas Balkūnas, prof. J. Kaminskas, prof. Vincas Kanauka, prof. Steponas Kolupaila, prof. Kazys Pakštas, Vytautas Širvydas, prof. Jonas Vengris, dr. A. Želvys

Teisės patarėjas C. Kalinauskas

Šiame tome *Ga* iki *Gego* redagavo Jonas Puzinas ir nuo *Gego* Pranas Čepėnas

Copyright 1956 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in the United States of America 1956

Leidėjas Juozas Kapočius
Foto darbus atliko Daumantas Čibas ir Vaclovas Noreika
Nugarėlę ir emblemą darė J. Steponavičius
Techninė priežiūra ir laužymas — Kazys Simanavičius
Tekstus linotipu rinko Petras Pilka
Spausdinta nuosavoje spaustuvėje
Leidyklos ir redakcijos adresas:
265 C Street, South Boston 27, Mass., USA

VII TOMO BENDRADARBIAI

Aistis, Jonas, dr.
Ališauskas, Kazys, ats. plk. (karo sk. redaktorius)
Alminas, Kazys, dr. prof.
Alseika, Vytautas (filmas)
Andrius, J., ats. plk. (kartografija ir geodezija)
Armalis, Adolfas
Augius, Paulius
Avižonis, K., dr. prof.
Babrauskas, Benys
Balčiūnas, Jurgis, dr.
Balys, Jonas, dr. prof. (tautosakos ir tautyros sk. redaktorius)
Balsys, Leopoldas, dipl.inž.
Baltinis, Andrius, kun. dr.
Barėnas, Kazimieras
Baškys, Bronius
Bendorius, Antanas (geografijos sk. redaktorius)
Binkis, Edmundas, dipl.inž.
† Biržiška, Vaclovas, prof.
Blekaitis, Jurgis (rusų literatūra; teatras)
Bobelis, Kazys, dr.
Bradūnas, Kazys
Brazauskas, Pijus, kun.
Brazdžionis, Bernardas
Briedis, J., dr.
Buikus, J., kun.
Būtėnas, Petras
Butkys, Česlovas, prof.
Cicėnas, Jeronimas
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos skyriaus redaktorius)
Čibiras, Kazimieras
Čiurlys, Jurgis, prof.
Čižiūnas, Vaclovas
Damušis, Adolfas, dr.doc. (cheminės technologijos sk. redaktorius)
Dargis, Leonardas
Daugirdas, Kristupas, dipl. inžinierius
Dirmantas, Stasys, prof.
Dobrovolskis, Jonas (biologija)
Doniela, Vytautas
Eretas, Juozas, dr. prof.
Gabrys, J., dr. prof.
Gaučys, Povilas (ispanų ir portugalų literatūra)
Gimbutas, Jurgis, dr. inž. (statybos skyriaus redaktorius)
Gimbutienė, E.
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos sk. redaktorius)
Grabauskas, Juozas
Gudaitis, Kristupas, prof.
Gudelis, Martynas
Gutauskas, Juozas, kun.
Ignaitis, V.
Ivinskis, Zenonas, dr. prof. (Lietuvos istorijos ligi 1600 m. sk. redaktorius)
Jakštas, Juozas, dr. prof. viduramžių istorijos sk. redaktorius)
Jankauskas, L.
Jasaitis, D., dr. (medicinos sk. redaktorius)
Jonikas, Petras, dr. prof.
† Jonynas, Ignas, prof.
Jonušas, P.
Jucaitis, Pranas, dr. prof. (chem. sk. redaktorius)
Jurskis, Alf., dipl. inž., doc. (elektrotechnikos sk. redaktorius)
Kačinskas, Jer. (muzika)
Kanauka, Vincas, dr. prof.
Karys, Jonas K. (numizmatika)
Kazlauskas, Ignas
Keturakis, Andrius (sporto sk. redaktorius)
Kidykas, J., S. J., kun.
Kolupaila, Steponas, prof. (hidrologijos ir hidrografijos sk. redaktorius)
Končius, Ignas, prof.
Kriščiukaitis, K., doc.
Krikščiūnas, Matas
Kulbokienė, Veronika (Vilniaus kraštas)
Kviklys, Bronius
Landsbergis, Alg. (anglų-saksų literatūra)
Lapinskas, Juozas
Lazauskas, G.
Leonas, Jonas
Lingis, Juozas, dr. (skandinavų kraštai)
Liuima, A., J.S., prof.
Maceina, Antanas, dr. prof.
Maciūnas, Vincas, dr. prof. (lietuvių literatūra)
Marijošienė, K.
Masaitis, Česlovas, prof. (astronomija)
Masaitienė, E.
Matulis, Steponas, kun.
Matusas, J., kun. dr.
Matusevičius, S., inž.
Mažeika, P., dr. (okeanografija ir jūrininkystė)
Mažiulis, Antanas (etnografijos sk. redaktorius)
Meškauskas, J., dr. prof. (medicina)
Misiulis, Vincas, dr.
Motiejūnas, J., dr. prof. (veterinarijos sk. red.)
Musteikis, Antanas, dr.
Nagys, H., dr. (latvių ir vokiečių literatūra)
Narkeliūnaitė, Salomėja
Narutis, Pilypas
Nauburas, M. (Klaipėdos kraštas ir M. Lietuva)
Okunis, Jurgis, inž. arch. (architektūra)
Ostrauskas, K. (muzika)
Pajaujis, Juozas, dr. (ekonomikos sk. redaktorius)
Paplėnas, Jonas, dr. (ekonomika)
Paršeliūnas, J., doc.
Pauliukonis, Pranas (senovės Rytai)
Pauperas, J., kun. doc. (evangelikų teologija)
Pavilavičius, V., dipl. inž.
Pelenauskas, J.

Petraitis, Vytautas, dipl. inž., adjunktas
Petrauskaitė, E.
Povilaitis, Br., dr. prof. (žemės ūkio sk. red.)
Prunskis, Juozas, kun. dr. (žurnalistikos sk. red.)
Prūsas, Zenonas, dr.
Pūtvytė-Mantautienė, S.
Puzinas, Jonas, dr. prof. (proistorės skyriaus redaktorius)
Račkus, Aleksandras Mykolas, dr.
Rauktys, Juozas, prof. (botanika; miškininkystės sk. redaktorius)
Regelis, Konstantinas, prof.
Reklaitis, Povilas, dr. (meno istorija)
Rimašauskas, Jonas (lietuvių tautos martirologija okupacijų metais)
Rimkus, K., dr.
Rūgis, Jonas, inž.
Rukša, Antanas, dr. prof.
Rukuiža, Antanas, doc.
Saldukienė, Birutė
Salys, Antanas, dr. prof.
Santvaras, Stasys
Senkus, K., kun.
Serapinas, Rapolas
Siskinas, Vilius
Skardžius, Pr., dr. prof.
Skipitis, Rapolas
Stanka, Vladas, prof.
Šapoka, Adolfas, dr. prof. (Lietuvos istorija)
Šešplaukis, Alfonsas, dr.
Šeštakauskas, Petras
Šidlauskaitė, Agota, dr.
Šoliūnas, J.
Tamošaitis, Antanas, dail. (liet. liaudies menas)
Tininis, Juozas
Trumpa, Vincas (istorija)
Urbonas, Ignas, kun. dr.
Urbonas, Oskaras, ats. plk.
Vadopalas, Antanas
Vadopalas, Jonas
Vaičekauskas, Kazys
Vaičiulaitis, Antanas
Vaidelys, Jonas
Vaišnora, Juozas, M. I. C., kun. dr. (katalikų teologijos sk. redaktorius)
Vaitkūnaitė, Birutė
Vasaitis, Antanas J., doc.
Vasiliauskas, J., dipl. inž.
Vasyliūnas, Izidorius (muzika)
Vasys, Antanas, dr. prof.
Vėbra, Juozas, dr. prof.
Vengris, Jonas, dr. prof.
Vijeikis, V.
Vizgirda, Viktoras (lietuviai menininkai)
Zobarskas, Stepas
Zujus, Matas
Zundė, Pr., dipl. inž. (Vokietijos lietuviai)
Židonytė-Vėbrienė, G., dr.
Žilevičius, Juozas, L. M. prof. (muzikos sk. red.)

Gardino seimas (A. Šapoka)
Gardino sutartis (A. Šapoka)
Gardūnytis (P. Skardžius)
Garsai (A. Salys)
Garsas (A. Jurskis)
Garsintuvas (A. Jurskis)
Garsų dėsniai (A. Salys)
Garsų perkaita (A. Salys)
Gatvė urbanistikoje (K. Kriščiukaitis)
Gauguin Paul (V. Stanka)
Gazolinas (E. Binkis)
Gedgaudas (Z. Ivinskis)
Gediminas (I. Jonynas ir J. Jakštas)
Gedimino kalnas (J. Puzinas)
Gedimino pilis (Z. Ivinskis)
Gedulas (A. Mažiulis)
Geišas Merkelis (Z. Ivinskis)
Gėlės (J. Paršeliūnas)
Geležies amžius (J. Puzinas)
Geležinė uždanga (V. Alseika)
Geležinkelių stotis (J. Okunis)
Geležis (S. Matusevičius)
Gelumbė (G. Lazauskas ir Z. Ivinskis)
Gelžbetonis (J. Vasiliauskas)
Genealogija (A. Vasys)
Generaliniai seimeliai (A. Šapoka)
Genetika (Br. Povilaitis)
Genetinė psichologija (A. Šidlauskaitė)
Genocidas (J. Rimašauskas)
Gentivardžiai (A. Salys)
Geodezija (St. Dirmantas)
Geografija (A. Bendorius)
Geologija (B. Saldukienė)
Geometrija (M. Krikščiūnas)
Georgia (V. Siskinas)
Gerdenis (Ig. Jonynas)
Gėris (A. Baltinis)
Germanistika (A. Salys)
Germanizacija (M. Nauburas)
Germanų kalbos (A. Salys)
Gervėčiai (V. Kulbokienė)
Gestapas (Br. Kviklys)
Getai (Pr. Skardžius)
Gide André (G. Židonytė–Vėbrienė)
Giedraičių kautynės (K. Ališauskas)
Giedraitis (Vc. Biržiška ir Z. Ivinskis)
Giesmė (J. Žilevičius)
Giliaspaudė (V. Vijeikis)
Gilija (S. Kolupaila)
Giltinė (J. Balys)
Giminystė (A. Musteikis)
Gimnastika (K. Marijošienė)
Gimnazija (M. Krikščiūnas)
Gimtinė (Vc. Čižiūnas)
Gimžauskas Silvestras (V. Maciūnas)
Ginklas (P. Šeštakauskas)
Gintaras (B. Saldukienė, J. Rauktys ir J. Puzinas)
Gintila J. Kr. (Vc. Biržiška)
Giorgione (P. Reklaitis)
Giotto di Bondone (P. Reklaitis)
Gipsas (A. Damušis)
Gisevijus E. K. S. (Vc. Biržiška)
Gyventojai (J. Pajaujis)
Gyvybė (J. Dobrovolskis)
Gyvybės draudimas (L. Jankauskas)
Gyvuliai (J. Briedis, J. Puzinas ir A. Maceina)
Gyvulininkystė papročiai (J. Balys)
Gyvulių folkloras (J. Balys)
Glicerinas (J. Grabauskas)
Glinskis (K. Avižonis)
Globa (Č. Butkys)
Gluck Ch. W. (Iz. Vasyliūnas)
Gluosnis (J. Rauktys)
Gniezno arkivyskupija (A. Šapoka)
Gobelenas (A. Tamošaitis)
Gobtuvės (J. Balys)
Godunov B. (K. Avižonis)
Goethe J. W. (J. Eretas)
Gogol N. V. (J. Blekaitis)
Goldoni Carlo (B. Sruoga)
Golonbio konfederacija (A. Šapoka)
Goncourt broliai (St. Santvaras)
Gonkas (J. Gimbutas)
Gorkij M. (J. Blekaitis)
Gosievskis V. (V. Trumpa)
Gostautas (Ig. Jonynas; red. A. Šapoka)
Gotai (Pr. Skardžius)
Gotama (V. Stanka)
Gotika Lietuvoje (P. Reklaitis)
Grafas (J. Jakštas)
Grafika (P. Augius)
Graikija (A. Bendorius, A. Rukša ir P. Čepėnas)
Gramatika, giminės, terminai (Pr. Skardžius)
Grašis (J. K. Karys)
Graužiai (J. Puzinas)
Greco El (H. Nagys)
Gregoriana (A. Liuima)
Grigalius (J. Vaišnora)
Grindinys (J. Gabrys ir J. Gimbutas)
Grindys (J. Gimbutas)
Grivina (J. K. Karys)
Grįžulo ratai (Č. Masaitis ir J. Balys)
Grožis (R. Serapinas)
Gruodis Juozas (J. Žilevičius)
Gruzinų kalba (Pr. Skardžius)

VII TOME VARTOJAMOSIOS SANTRUMPOS

A = Amperas (Ampère)
a. = amžius
adm. = administracija, -inis
adv. = advokatas
ag. = anglų, -iškai
agr. = agronomija, agronomas
ags. = anglų saksų, anglosaksiškai
a. j. = arklio jėga
akad. = akademija, -ikas, -inis
alb. = albanų, -iškai
am. = amerikiečių, -iškai
apg. = apygarda
apl. = apylinkė
aps. = apskritis
ar. = arabų, -iškai
aram. = aramėjų, -iškai
arch. = architektūra, architektas
arkiv. = arkivyskupas
arm. = armėnų, -iškai
as. = asirų, -iškai
asist. = asistentas
asm. = asmenvardis
at. sv. = atominis svoris
augšt. = augštaičiai, -ių, -iškai
av. = Avestos, avestiškai
bdv. = būdvardis
bdr. = bendradarbis, -iavo
b. g. = bendroji giminė
brėž. = brėžinys
b.r.t. = brutto registrinė tona
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
chem. = chemija, -inis
cm = centimetras
Co. = Company ‚kompanija'
ctr. = centneris
č. = čekų, -iškai
D. = Didysis, Didžioji
d. = diena, -os
dek. = dekanas
deš. = dešinysis, -ioji
dipl. = diplomas, -uotas, -inis
dir. = direktorius
d-ja = draugija
dkv. = daiktavardis
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
doc. = docentas
dol. = doleris
dpt. = departamentas
dr. = daktaras (mokslo laipsnis)
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
erdm = erdvėmetris
egz. = egzempliorius, -ių, -iai
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
fak. = fakultetas
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
gl. = galininkas
glžk. = geležinkelis
got. = gotų, -iškai
gr. = graikų, -iškai
gub. = gubernija, gubernatorius
gud. = gudų, -iškai
h = lot. hora ‚valanda'
ha = hektaras
hebr. = hebrajų -iškai
ide. = indoeuropiečiai, -čių
įk. = įkurtas
imp. = imperatorius, imperija
įn. = įnagininkas
ind. = indų, -iškai
inst. = institutas
inž. = inžinierius, inžinerija
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas, -i, -os
išsp. = išspausdintas, -ino
it. = italų, -iškai, italikų
įv. = įvardis
jap. = japonų, -iškai
j. l. = jūros lygis
jm. = jūrų mylia, jūrmylė
jnt. = jungtukas
jst. = jaustukas
k. = kaimas; kalba
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kat. = katalikas, -ų
kg = kilogramas
kl. = klasė
km = kilometras
km. = kilmininkas
kng. = kunigaikštis, -tė
komp. = kompozitorius, kompozicija
korp. = korporacija, -inis
kpt. = kapitonas
kt. = kiti, -ų
k-tė = kunigaikštystė
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kW = kilovatas
kWh = kilovatinė valanda
l = litras
lat. = latvių, -iškai
lenk. = lenkų, -iškai
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris
liut. = liuteronas, -ų

lot. = lotynų, -iškai
ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
M. = Mažasis, -ji (pvz. M.Lietuva)
m = metras
m. = mirė; metai, -ais
med. = medicina; medikas
mėn. = mėnuo
m. g. = moteriškoji giminė
mil. = milionas
min. = minutė
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mkm. = maksimumas, maksimalus
mkt. = mokytojas, -a
m-la = mokykla
mm = milimetras
mnm. = minimumas, minimalus
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, -ikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -osios
nd. = naudininkas
n. g. = niekatroji giminė
nr. = numeris
n.r.t. = netto registrinė tona
nrvg. = norvegų, -iškai
NT = Naujasis Testamentas
ol. = olandų, -iškai
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -inis
p. = pietų, -inis
par. = parapija
pav. = paveikslas
pirm. = pirmininkas
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
pn. = panašus, -iai
po Kr. = po Kristaus gimimo
pop. = popiežius
pr. = prūsų, -iškai
p. r. = pietų rytų, pietryčių
prc. = prancūzų, -iškai
prel. = prelatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prl. = prielinksnis
prof. = profesorius
prot. = protestantas, -ų, -iškai
prs. = persų, -iškai
prtg. = portugalų, -iškai
prv. = prieveiksmis
psl. = puslapis
p. v. = pietų vakarų, pietvakarių
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
r. = rytų, -inis
red. = redaktorius; redagavo
rom. = romėnų, romanų, -iškai
rus. = rusų, -iškai
S. = Senasis, -oji, -ieji, -osios
sek. = sekundė
sem. = seminarija
sekr. = sekretorius
sen. = senovės, -inis
s-ga = sąjunga
sk. = skyrius
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
spv. = slapyvardis
ST = Senasis Testamentas
st. = stotis
stp. = santrumpa
stud. = studentas, -ų
suom. = suomių, -iškai
sva. = senovės vokiečių augštaičių
š. = šiaurės, -inis
šm. = šauksmininkas
šv. = šventas, šventasis
Švč. = Švenčiausias
šved. = švedų, -iškai
t = tona
t. = tomas
techn. = technika, techninis
temp. = temperatūra
teol. = teologija
t.y. = tai yra
tot. = totorių, -iškai
t. p. = tas pats; ten pat
tr. = tark
trm. = tarmybė; tarminis, -iškai
tt. = tomai; tolimesnieji puslapiai
turk. = turkų, -iškai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
V = voltas
v. = vakarai, -ų, -inis
vad. = vadinamasis, -oji
val. = valanda
vd. = vardininkas
VDU = Vytauto D. Universitetas
ved. = vedėjas
vg. = vengrų, -iškai
v. g. = vyriškoji giminė
vid. = vidutinis
vidr. = vidurinis, -ė
vyr. = vyriausias, vyresnysis
virš. = viršininkas
vysk = vyskupas
vkž. = veiksmažodis
vls. = valsčius
vok. = vokiečių, -iškai
v. pirm. = vicepirmininkas
vs. = vienaskaita
vsd. = viensėdis, vienkiemis
vst. = valstybė
vt. = vietininkas
VU = Vilniaus Universitetas
vva. = viduramžių vokiečių augštaičių
vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių
vž. = vokiečių žemaičių
W = vatas
Ž. = Žemasis, -oji
žem. = žemaičių, -iškai
žr. = žiūrėk

VII TOMO STRAIPSNIŲ AUTORIŲ PAVARDŽIŲ SANTRUMPOS

A. Blt. : dr. A. Baltinis
A. B. : A. Bendorius
Ad. D. : Ad. Damušis
A. J. : A. Jurskis
A. L. : A. Landsbergis
A. Lm. : A. Liuima
A. Mc. : A. Maceina
A. Mst. : A. Musteikis
A. Mž. : A. Mažiulis
A. Rkš. : A. Rukša
A. Rkž. : A. Rukuiža
A. S. : A. Salys
A. Š. : A. Šapoka
Ag. Š. : Ag. Šidlauskaitė
A. Špl. : A. Šešplaukis
A. Tm. : A. Tamošaitis
A. V. : A. Vasys
A. Z. : A. Zujus
Br. Bšk. : B. Baškys
Br. Kv. : Br. Kviklys
Br. P., B. Pv.: Br. Povilaitis
B. Sld. : B. Saldukienė
B. V. : B. Vaitkūnaitė
Č. Btk. : Č. Butkys
Č. M. : Č. Masaitis
E. Bnk. : E. Binkis
E. Gbt. : E. Gimbutienė
G. Lz. : G. Lazauskas
G. Ž.-V. : G. Židonytė-Vėbrienė
H. N. : H. Nagys
I. J. : I. Jonynas
I. Urb. : kun. I. Urbonas
J. And. : J. Andrius
J. B. : J. Balys
J. Bl., J.Blk. : J. Blekaitis
J. Blč. : J. Balčiūnas
J. Br. : J. Briedis
J. C. : J. Cicėnas
J. D. : J. Dobrovolskis
J. Er. : J. Eretas
J. Gbr. : J. Gabrys
J. Gbt. : J. Gimbutas
J. Grb. : J. Grabauskas
J. J. : J. Jakštas
J. Kč. : J. Kačinskas
J. K. K. : J. K. Karys
J. Lng. : J. Lingis
J. Mst. : J. Matusas
J. Mšk. : J. Meškauskas
J. Oks. : J. Okunis
J. P. : J. Puzinas
J. Pel. : J. Pelenauskas
J. Pj. : J. Pajaujis
J. Pr. : kun. J. Prunskis
J. Prš. : J. Paršeliūnas
J. Rkt. : J. Rauktys
J. Rmš. : J. Rimašauskas
J. Šln. : J. Šoliūnas
J. V. : kun. J. Vaišnora
J. Vs. : J. Vasiliauskas
Iz. V. : Iz. Vasyliūnas
J. Ž. : J. Žilevičius
K. A. : K. Alminas
K. Al. : K. Ališauskas
K. Avž. : K. Avižonis
K. Bb. : K. Bobelis
K. Dgr. : K. Daugirdas
K. Gdt. : K. Gudaitis
K. K. S. : kun. K. Senkus
K. Krš. : K. Kriščiukaitis
K. Mrš. : K. Marijošienė
K. P. Br. : kun. P. Brazauskas
K. Rk. : K. Rimkus
K. Vč. : K. Vaičekauskas
L. Drg. : L. Dargis
L. Jnk. : L. Jankauskas
M. Kr. : M. Krikščiūnas
M. Nb. : M. Nauburas
O. Ur., O. Urb.: O. Urbonas
P. Aug. : P. Augius
P. Č. : Pr. Čepėnas
P. J., P. Jk. : P. Jonikas
P. Mžk. : P. Mažeika
P. N. : P. Narutis
P. Plk. : P. Pauliukonis
Pr. Z. : Pr. Zundė
P. Rkl. : P. Reklaitis
P. S. : Pr. Skardžius
P. Št. : P. Šeštakauskas
S. Dts. : S. Dirmantas
S. K. : S. Kolupaila
S. Mts. : S. Matusevičius
St. Mtl. : kun. S. Matulis
St. S. : St. Santvaras
V. Als. : V. Alseika
Vc. B. : Vc. Biržiška
V. Č., Vc. Č. : V. Čižiūnas
V. Klb. : V. Kulbokienė
V. Kn. : V. Kanauka
V. M. : V. Maciūnas
V. Ms. : V. Misiulis
V. Pvč. : V. Pavilavičius
V. Ptr. : V. Petraitis
V. Skn. : V. Siskinas
V. St. : V. Stanka
V. Trp. : V. Trumpa
V. V. : V. Vijeikis
Z. I. : Z.Ivinskis

G

Gardino kalykla. Augusto II ir Stanislovo Leščinskio kovoje už Lenkijos-Lietuvos sostą pirmojo šalininkai XVIII a. pradžioje įrengė monetų kalyklą Gardine, kad Augustas galėtų ‚kaldinti savo valstybės pinigus savojoje žemėje' (lenkiškos monetos tada buvo kaldinamos Leipzige). G.K. 1706–1707 buvo nukaldinti paskutiniai lietuviškų pinigų sistemai priskirtini šeštokai ir, berods, mėgintas kaldinti trigrašis. G.K. monetose, be Augusto II atvaizdo ir vst. herbų, buvo įdėti dar D.L.K. paiždininkio L. Pociejaus inicialai ‚LP'. Leščinskiui uždraudus šias monetas imti, draudimo paliestieji ‚LP' inicialus išvertė į ‚ludu placz' (‚verkite, žmonės'). G.K. kaldintosios monetos laikomos paskutiniais D.L.K. kunigaikštystės piniginiais vienetais. Be to, jos buvo pačios blogiausios tos rūšies monetų (pvz. 1707 šeštokas tesvėrė vos 2,6 g ir turėjo tik 0,650 g sidabro). Vėliau Lietuvai ir Lenkijai buvo kalami bendri lenkiški pinigai, kuriuos XIX a. pakeitė rusiškieji. *J. K. K.*

Gardino kastelionija žr. Gardino vaivadija.

Gardinolitas žr. Fosforitas.

Gardino savisaugos batalionas susidaręs 1941 VII 26 Vilniuje; dalinys po trijų dienų išvykęs į Gardiną, gavo G.S.B. vardą. Pagrindą sudarė karininkai ir kareiviai, atsipalaidavę iš 29–ojo teritorinio korpo Vilniuje ir jo apylinkėse. Pradžioje G.S.B. ėjo sargybų tarnybą Gardine ir jo apylinkėse, saugojo susisiekimo kelius. Netrukus buvo nusiųstas į Rytus, kur veikė kaip kovos dalinys fronte, Gudijoje ir Ukrainoje. Labai dažnai buvo kilnojamas. Už sėkmingas kovas fronte su bolševikais batalionas iš vokiečių karo vadovybės gavo daug pagyrimų ir atskiri kariai pasižymėjimo ženklų. Batalionui vadovavo generalinio štabo mjr. A. Levickis. 1944 vasarą batalionas pasitraukė iš Gudijos į Lietuvą. Trumpą laiką stovėjo Marijampolėje, iš kur buvo perkeltas į Žemaičius. 1944 rudenį vokiečiai pašalino bataliono vadą ir daugelį karininkų, ir G.S.B. išgabentas į Italiją, į frontą prieš anglo saksus. Prieš juos kovoti bataliono kariai nenorėjo. Netekę vado ir daugelio savų karininkų, bataliono kariai neteko ir glaudesnio bendradarbiavimo. Tik dalis bataliono karių, nusiųstų į frontą, sugebėjo pereiti į sąjungininkų pusę. Patekę pas anglus, buvo priskirti prie lenkų kariuomenės dalies. Likusiuosius vokiečiai nuginklavo, suėmė; buvo ir nužudymų. *K. Al.*

Gardino seimai. Priešuninių laikų Lietuvos seimų vieta įstatymų nebuvo nustatyta. Jie būdavo šaukiami ir Gardine (pvz. 1522, 1566–67, 1568). Po unijos bendriesiems Lietuvos ir Lenkijos seimams buvo numatyta tik Varšuva. Jeigu ten dėl kurių nors priežasčių seimo sušaukti nebūtų buvę galima, įstatymai leido šaukti kur nors kitur, bet tik Lenkijoje, ne Lietuvoje. Lietuviai dėl to visą laiką reiškė nepasitenkinimą ir reikalavo bent trečią seimą šaukti Lietuvoje. Nors tai draudžiantieji įstatymai ir nebuvo panaikinti, tačiau tokia galimybė buvo numatyta net kaikuriuose įstatymuose. Betgi praktiškai lietuviams tuo metu pasisekė pasiekti tik 1653 seimo L. Brastoje. 1673 Lietuvos atstovai, grasindami neduosią paramos prieš turkus, Lenkijos atstovus privertė priimti konstituciją, pagal kurią kas trečias seimas (išskiriant tik bekaralmečio ir vainikavimo seimus) turėjo būti šaukiamas G., taigi Lietuvoje. Čia turėjo būti šaukiamas toks seimas, kurio maršalkystė pagal eilę priklausė lietuviams. Be to, tokiame seime visur pirmenybę gaudavo Lietuvos kancleris, o atstovų rūmuose pirmąją vietą užimdavo Vilniaus vaivadijos atstovai. Pagal šį įstatymą pirmas seimas G. buvo sušauktas 1678, tačiau vėliau karaliai dėl įvairių priežasčių G. tenkančius seimus neretai sušaukdavo Varšuvoje, nors lietuviai dėl to ir reikšdavo nepasitenkinimo. J. Sobieskio laikais G. buvo sušauktas tik 1688 seimas. Augusto II laikais pirmas seimas G. buvo sušauktas 1718. Nuo to meto jau buvo maždaug eilės laikomasi, ir G. buvo susirinkę dar 1726, 1729 ir 1730 seimai. Augusto III laikais seimus šaukiant, G. ilgai buvo aplenkiamas. Lietuviams reikalaujant, G. buvo sušaukti 1744 ir 1752 seimai, bet toliau jis vėl būdavo aplenkiamas. Svarbiausia aplenkimo priežastis buvo nuolatinis seimų irimas; visiems seimams iširstant, lietuviai negalėjo net pravesti savo interesus saugančios konstitucijos. Per pirmuosius 20 Stanislovo Augusto karaliavimo metų seimai taip pat buvo šaukiami tik Varšuvoje, nors lietuviai ir reikalavo

juos šaukti Gardine. Atitinkama konstitucija buvo priimta jau 1768, tačiau dėl tuojau prasidėjusių Baro konfederacijos sąmyšių ji nebuvo įvykdyta, ir seimas G. buvo sušauktas vos 1784. Pats paskutinysis Lietuvos ir Lenkijos seimas, patvirtinęs 1792 Rusijos ir Prūsijos sutartą didžiulių Respublikos plotų užgrobimą, 1793 taip pat buvo sušauktas G. Tačiau tai nebuvo normalus seimas, nes G. tada parinko Kotryna II, kuriai atrodė, kad arčiau Rusijos sienos veikiantį seimą būsią lengviau suvaldyti. Šitas paskutinysis Respublikos seimas dažnai vad. Nebyliuoju seimu, betgi iš tikro jame yra buvęs tik vienas nebylys posėdis, kuriame seimas turėjo patvirtinti sutartį, Prūsijai pripažįstančią jos užgrobtąsias žemes. Tikrasis nebylys seimas vyko daug anksčiau 1717.

M. Liubavskij, Litovsko-ruskij seim 1901; *W. Konopczyński,* Liberum veto 1918; *A. Šapoka,* Lietuva ir Lenkija 1938. *A. Š.*

Gardino sutartis D.L.K. Žygimanto 1432 X 15 padaryta su Jogailai atstovaujančia Lenkijos delegacija, vadovaujama Z. Olesnickio. Lenkų ir jais sekančių istorikų ji paprastai vadinama G. unija, nes, spręsdama tuometinius tarp Lietuvos ir Lenkijos kilusius ginčus, ji bandė sunormuoti ir abiejų valstybių ateities santykius. Lenkams padedant, sąmokslo keliu pašalinęs iš didžiojo kunigaikščio sosto Švitrigailą, taip pat būdamas reikalingas jų paramos įgytajam sostui apginti nuo Švitrigailos, Žygimantas buvo priverstas priimti lenkų reikalavimus ir pripažinti jų karaliaus Jogailos vyresniškumą. 1401 Vilniaus-Radomo susitarimo pavyzdžiu dokumento pradžioje Žygimantas sakosi, kad Jogailai tapus Lenkijos karaliumi, jis specialiu dokumentu pasižadėjęs visomis išgalėmis jį remti bei niekada neapleisti. Dabar Jogaila jam, abiejų valstybių luomų išrinktam, pavedęs valdyti Didžiosios Lietuvos kunigaikštystę, sau ir savo įpėdiniams pasilikdamas augščiausiojo Lietuvos kunigaikščio titulą. Lietuvą jis valdysiąs tomis pačiomis teisėmis, kaip Vytautas ją valdęs, Jogailą laikysiąs savo viešpačiu ir vyresniuoju broliu, jam, jo sūnums ir Lenkijos karalystei kiekvienu reikalu ištikimai padėsiąs, o jam mirus, Lietuva turinti tekti jos tėvoniams — Jogailai bei jo sūnums. Tiktai jo tėvoniškieji Trakai ir jiems priklausančios žemės turėsiančios tekti sūnui Mykolui bei kitiems teisėtiems įpėdiniams, kurie visi turėsią būti paklusnūs bei ištikimi Jogailai, jo palikuonims ir Lenkijos karalystei arba vėliau bendrai išrinktajam didžiajam Lietuvos kunigaikščiui. Taigi pradžioje, Žygimantas po savo gyvos galvos Lietuvą žada palikti Jogailai bei jo palikuonims, tačiau toliau tai sušvelninama ir, kaip buvo numatyta 1413 Horodlės akto, prileidžiama galimybė Lietuvai turėti dar atskirą didįjį kunigaikštį. Toliau sprendžiami po Vytauto mirties tarp Lietuvos ir Lenkijos iškilę teritoriniai ginčai: Podolė, kuri visada priklausiusi Lenkijai, turinti jai likti, o Valuinė, kurią valdęs Vytautas, Žygimantui turinti likti ligi gyvos jo galvos. Tačiau keletas čia pat įvardijamų pasienio pilių turį likti prie Lenkijos. Be to, Žygimantas visus Valuinės pilių komendantus turįs prisaikdinti, kad po jo mirties jas turės atiduoti Jogailai bei jo įpėdiniams. Pagaliau Žygimantas skelbia visas bet su kuo jo paties ar Švitrigailos Lietuvos vardu sudarytąsias sutartis, kenksmingas Jogailai, jo vaikams ir Lenkijos karalystei, nustojusias galios, pasižada juos remti prieš visus priešus ir niekada nesirūpinti Lietuvos karaliaus vainiko. Kitu tos pat dienos aktu Žygimantas atsisakė nuo visų pretenzijų į Horodlę, o po 3 dienų jo sūnus Mykolas jau Vilniuje patvirtino tėvo susitarimus, pasižadėdamas po tėvo mirties pasitenkinti Trakų tėvonija ir nieko nedaryti be Jogailos bei jo įpėdinių, Lenkijos karalystės ir abiejų valstybių luomų žinios. Visa tai buvo Žygimanto auka už Lenkijos paramą prieš Švitrigailą, kurią Jogaila ir Lenkijos ponai formaliai pažadėjo tik 1433 I 3 Krokuvoje paskelbtaisiais G. S. tvirtinančiais dokumentais. Būdamas reikalingas lenkų paramos, Žygimantas ir toliau jų nepasitikėjimą stengėsi minkštinti pakartotiniais savo ištikimybės pareiškimais. 1432 aktą jis pakartojo 1433 I 20 Trakuose, 1434 II 27 G. Jogailos sūnui Vladislovui 1437 XII 6 taip pat G. jis pasižadėjo visos Lietuvos pilių vietininkus prisaikdinti, kad po jo mirties pilis teatiduotų karaliui Vladislovui. Šiuo pasižadėjimu Žygimantas laimėjo Lenkijos atsisakymą Švitrigailą remti, ir, baigdamas kovas su juo, jau galvojo apie Lenkijai duotųjų pažadų reviziją. Kai to siekiančios politinės kombinacijos nepasisekė, 1439 X 31 Trakuose jis vėl pakartojo savo paskutinį 1434 pasižadėjimą Jogailai. Tačiau nei formaliai, nei iš esmės tai nebuvo joks unijos aktas, bet momento tarptautinių jėgų konsteliaciją atitinkama tarpvalstybinė sutartis, kurioje pastovių Lietuvos ir Lenkijos santykių sunormavimo bandymas yra tik atgarsis ankstyvesnių, Vytauto laikų, susitarimų. Dėl to ir vėlesnėse Lietuvos ir Lenkijos derybose dėl unijos G. S. aktai nebūdavo minimi.

St. Kutrzeba i Wl. Semkowicz, Akta unii Polski z Litwą 1932; *O. Halecki,* Dzieje unii Jagiellońskiej I 1919; *A. Lewicki,* Powstanie Świdrigiełły 1892; *B. Barvinskij,* Žigmont Kejstutovič 1905; *A. Šapoka,* Lietuva ir Lenkija Jogailos laikais 1935 (atsp. iš rink. Jogaila); *J. Matusas,* *Švitrigaila* 1938. *A. Š.*

Gardino unija žr. Gardino sutartis.

Gardino vaivadija įkurta 1793 G. seime, įvedant naują administracinį Lietuvos pa-

dalijimą į 8 vaivadijas. Ją sudarė Gardino, Volkovisko ir Sokolkos pavietai, arba apskritys. G. kastelionas buvo paskirtas 1793 I 12, Targovicos konfederacijos nutarimu didinant Lietuvos senatorių skaičių, kada 14 Lietuvos pavietų maršalkos buvo pakelti kastelionais. Pirmuoju kastelionu buvo K. Volmeris, pirmuoju vaivada buvo A. Suchodolskis. Jie abu matė valstybės žuvimą.

Gardino vandens matavimo stotis veikė 1877–1915 prie glžk. tilto, 1922 atstatyta prie miesto tilto, 1925 nukelta prie vandens kelių rajono ties senąja pilimi, Nemuno kair. krante, 512,4 km nuo jo žiočių; ten įrengtas limnigrafas, nulio altituda 91,941 m nuo j.l. I pas. karo metu 1916–18 veikė 3 laikinės stotys. Pagal visas observacijas ir įvairiais atvejais atliktus debito matavimus išskaičiuotas ištisų 1877–1943 hidrologinių metų nuotakis. Vid. debitas 200 m^3/sek., mkm. 2019 (1888 ir 1889), mnm. 53 (1897). Nuo baseino ploto 33.090 km^2 nuteka per metus vid. 191 mm, arba 32,9%, nuo 580 mm drėgmenų. Gardino vandens matavimo stotis atstovauja augštutiniam Nemunui.

S. Kolupaila, Nemuno baseino nuotakio studijos 1945 (rankraštis). *S.K.*

Gardìs vežimo šoninė tvorelė, karklė, karkluba. G. paprastai būna prikaišyta storesnių virbų arba perpinta karklais.

Gar̃dys (žem. gardės), gardiniai (su gardimis) ratai, gardininkai, ūkinis vežimas. G. vakarų žemaičiai važiuodavo į prekymečius, bažnyčią ir kt. ūkio reikalais; taip pat jais veždavo šieną bei javus. Šalia paprastųjų G., kurių šoninės turi apie 70–100 cm augščio, yra ir kitos G., šonines turinčios iki 1,5 m. Šie augštieji G. tevartojami šienui ir javams vežti; jie dažniau sutinkami rytų Žemaitijoje ir Augštaičiuose.

Gardner 1. M o n i c a M a r y (1873 — 1941) lenkų rašytoja, parašiusi eilę studijų apie Lenkiją. Išsp. Adam Mickiewicz, the National Poet of Poland, Poland, Z. Krasiński, Kościuszko 1920, Sienkiewicz, Queen Jadwiga. Be to, išvertė į anglų k. O. Haleckio Lenkijos istoriją (A History of Poland 1943).

2. P e r c y (1846–1937) anglų klasikinis archeologas. 1887–1925 Oxfordo univ. profesorius. Čia jis suorganizavo archeologijos skyrių, sutvarkė rinkinius ir sukūrė gerą biblioteką. Išsp. The Types of Greek Coins 1883, New Chapters in Greek History 1892, A Manuel of Greek Antiquities (kartu su F. B. Jevons) 1895, Principles of Greek Art 1913, A History of Ancient Coinage 1918, New Chapters in Greek Art 1926 ir kt.

Gardner JAV Massachusetts vst. mst., 20.206 gyv. (1950), įsikūręs 1764. Kėdžių, vaikų vežimėlių ir žaislų pramonė. Pirmieji lietuviai apsigyveno G. XIX a. pabaigoje. 1899 čia buvo apie 50 lietuvių, kurie dirbo ūkiuose ir kėdžių dirbtuvėse. Dabar čia yra apie 300 lietuvių. Veikia Piliečių klubas, Moterų Birutės savišalpinė d-ja, Lietuvių vasarnamio b-vė (Lithuanian Outing Association), kuriai priklauso apie 160 šeimų, ir kt. smulkesnės organizacijos.

Gárdonyj Géza (1863–1922) vengrų rašytojas. Savo ankstyvesniuose kūriniuose realistiškai vaizdavo vengrų kaimo gyvenimą, su kuriuo buvo gerai susipažinęs bemokytojaudamas. Vėliau rašė Vengrijos istorijos ir visuomeninių santykių temomis. Išsp. Egri csillagok (Egerio žvaigždės) 1901, Abel és Eszter (Abelis ir Estera) 1907, Isten rabjaj (Dievo vergai) 1908 ir kt. Raštų rinkinys 40 tt. 1926.

Gardūnytė (Anthoxanthum) Gramineae šeimos žolinių augalų gentis. Lietuvoj auga G. k v a p i o j i (A. odoratum L.), pievose gana dažnai. Turėdama kumarino, G. pasižymi maloniu kvapu. Augalas smulkus, greit sukietėjąs; pašarinė vertė menka.

Gardūnytis, J. Lasickio dievų sąraše rašomas G a r d u n i t h i s, yra tariamas naujagimių ėriukų sargas, globėjas (custos agnellorum recens editorum). Pagal savo darybą G. tegali būti mažybinė lytis iš g a r d ū n a s, o šis savo keliu veikiausiai yra sudarytas ne iš būdvardžio g a r d u s ‚skanus', — tai būtų šiuo atveju beprasmis darinys, — bet iš g a r d a s ‚aptvaras, bandodaržis'; dėl darybos plg. d v a r ū n a s ‚dvariškis', n a m ū n a s ‚ūkininkas' ir kt. Taigi g a r d ū n a s iš pradžios galėtų būti ‚garde laikomas gyvulys, gardininkas', g a r d ū n y t i s ‚mažutis gardinis aviniukas' ir todėl vargiai įmanoma, kad šiuo žodžiu galėjo būti kada nors vadinama kokia dievybė. M. Pretorijus, J. Lasickio D w a r g o n t ir W a i z g a n t o s pavertęs į D w a r g a u t i s, W a i s g a u t i s, buvo ir iš G a r d u n i t h i s pasidaręs G a d d i n a u t i s (G a r d i n a u t i s), o W. Mannhardtas, remdamasis šiemdviem pastaraisiais dariniais, buvo susigalvojęs net G a r d i n a i t į ‚namų ir kiemo saugotoją'. Tai vis yra laisva pramonė, nieko bendro neturinti su senovės lietuvių dievybėmis.

W. Mannhardt, Letto-Preuss. Götterlehre 1936, 356, 521, 545 psl.; *H. Usener,* Götternamen 1948 90 psl.; *W. C. Jaskievicz,* Studi Baltici 1952 IX 82. *P. S.*

Garduoklė (Myrrhis) skėtinių (Umbelliferae) šeimos žolinė gentis. G. k v a p i o j i (M. odorata Scop.) savaime auga Alpių kalnuose. Žolė iki 1 m augščio šakotu tuščiaviduriu stiebu. Lietuvoje ir kitose Europos vietose, taip pat ir Amerikoje G. auginama kaip vaistinis, prieskonio bei kvapusis augalas. Iš jos vaisių ir kitų dalių gamina eterinį aliejų, kvepalus; džio-

vintus lapus rūko nuo dusulio, vaisius geria pieno liaukoms sužadinti, skoniui pagerinti.

Gardupio miškas Surviliškio vls., Kėdainių aps., 154 ha. Dirvožemis humingas. Medynai beržo, drebulės. 1863 G.M. slėpėsi sukilėliai. Vienos moteries jie buvo įskųsti Zavišinės dv. stovėjusiems rusų kareiviams; 73 jų buvo užmušti ir palaidoti Šventibrasčio bžk. kapinėse. Jiems 1938 vietos šauliai pastatė paminklą.

Garduva XVI a. Žemaičiuose minima vietovė, kitaip Šilė ar Šilalė. Kaikas mano, kad tai senasis Šilalės mstl. vardas.

Gareis Karl (1844–1925) vokiečių teisininkas, nuo 1873 civilinės teisės prof. Berlyne, nuo 1875 Giessene, nuo 1888 Karaliaučiuje, 1879–81 reichstago narys. Išsp. Das deutsche Handelsrecht 1880, [8]1909 (išversta itališkai, rusiškai ir japoniškai), Institutionen des Völkerrechts 1888, [2]1901, Enzyklopädie u. Methodologie d. Rechtswissenschaft 1887, [3]1905 (liet. vertimas 1924) ir drauge su Endemannu Einführung in das Studium d. Bürgerl. Gesetzbuch für das Deutsche Reich 1896, Deutsches Kolonialrecht ir kt.

Garfield James Abram (1831–1881) JAV 20-sis prezidentas. Kilęs iš neturtingos šeimos, dirbo padieniu darbininku prie Ohio kanalo darbų. Vėliau mokėsi Western Reserve Eclectic institute ir Williams kolegijoje, kurią baigė 1856. Kurį laiką buvo Western Reserve Eclectic inst. dir. 1859 išrinktas Ohio vst. senatoriumi. Civilinio karo metu padėjo organizuoti 42 Ohio pėstininkų pulką ir buvo paskirtas pulkininku. 1862 I 10 ties Middle Creek sumušė Humphry Marshalą, paskirtas brigados generolu. 1862 išrinktas kongreso nariu, 1863 tapo Rosencranso armijos štabo viršininku. Iš kariuomenės pasitraukė 1863 XII. Kongrese nuo 1876 vadovavo respublikonų partijai. 1881 III išrinktas JAV prezidentu, bet VI 2 Ch. J. Guiteau buvo sunkiai sužeistas ir nuo žaizdų mirė. Jo raštus išleido B. A. Hinsdale 1882 ir laiškus Th. C. Smith 1925.

R. G. Caldwell, J. G. 1931.

Garfunkelis Levas (g. 1896 III 15 Kaune) teisininkas. Baigęs Kauno gimn., studijavo teisės mokslą Petrapilio, Kievo ir Lietuvos univ., kurį baigė 1924. 1919–31 Kauno miesto tarybos narys ir kurį laiką tarybos pirmininko pavaduotojas. 1919–21 Kauno miesto valdybos sekretorius. 1919 Steigiamojo seimo rinkimų įstatymo projektui paruošti komisijos ir vyr. rinkimų į Steigiamąjį seimą k-jos narys. G. buvo Lietuvos žydų tautinės tarybos gen. sekretorius ir vicepirmininkas, žydų liaudies bankų Lietuvoje tarybos pirmininkas. Jis kaip sionistas-socialistas dalyvavo pasaulinės sionistų organizacijos kongresuose ir tos organizacijos vykdomajame komitete, pasaulinės žydų organizacijos Hicem žydų emigracijai tvarkyti tarybos narys. Vienas iš steigėjų ir pirmasis redaktorius žydų dienraščio Idiše Štime ir Dos Vort. Išsp. liet. Žydų tautinė autonomija Lietuvoje 1920. Vokiečių okupacijos metu buvo gete, o po II pas. karo išvyko į Izraelį.

Gargano kalnai (it. Monte Gargano) r. Italijos Adrijos pajūryje; augščiausia viršūnė Monte Calvo 1056 m. Retai gyvenami, be miškų, stačiais krantais nusileidžia į jūrą.

Gargas (Gargasas) Antanas (1825 VIII 16 Rekėčių k., Viekšnių vls. — 1863 X 7 Telšiuose) kunigas, 1863 sukilimo dalyvis. Baigęs Varnių seminariją, 1848 įšventintas kunigu ir paskirtas Darbėnų vikaru. Už nemoralius darbus 1856 konsistorijos nutarimu uždarytas 6 metams Varnių kunigų pataisos namuose. Išleistas kurį laiką buvo Varnių vikaru. Gavęs vysk. Valančiaus leidimą, 1863 V 11 išėjo į Šimkevičiaus vadovaujamą sukilėlių būrį. 1863 VI 7 rusų suimtas, 4 mėnesius laikytas Telšių kalėjime ir X 7 sušaudytas Telšiuose.

Kun. M. Veitas, Atsiminimai iš 1863 m. (Mūsų Senovė II:1 1937).

Gargas urvas, netoli Garonne (Prancūzijos Hautes-Pyrénées dpt.) atrastas 1906. Jame išpiešta per 120 rankų siluetų. 1910 surastoje naujoje urvo galerijoje aptikta daug aurignacinio laikotarpio graviruotų paveikslų.

L'Anthropologie 1910 21 t. 129–148 psl.

Gargasai k. Tauragės vls. ir aps. G. miškas, 1927 valstybės nusavintas iš Levanauskų, yra 85 ha ploto. Dirvožemis priemolio, vyrauja eglė, vietomis juodalksnis.

Gargatūnas (Tetrao medius) tetervino ir kurtinio mišinio paukštis. Pasitaiko, kad ir retai, ten, kur šios dvi paukščių rūšys gyvena.

Gargažė, arba gargožė 1. nuobiros arba liekanos, pasilikusios iš rūdos, ištirpdžius metalą, išdagos, geležuonys. Augštoje lydomoje krosnyje geležies rūdos įmaišos ir lydymą palengvinančios priemaišos susilydo į komplikuotą silikatų mišinį, panašų į purvino tamsaus stiklo masę (kartais išakyta arba suskilusi ir subyrėjusi). Jei G. turtinga fosforo junginių (plieną gaminant), tai ji vartojama tomamilčiams gaminti. Geležies pramonės rajonuose G. yra priedu vartojama cementą gaminant. Akmens anglį deginant, gaunamus pelenus, susiliejusius į koringą masę, vad. G. Vartojama gyvenamųjų trobesių luboms užpilti kaip koringa, šilumai mažai laidi medžiaga. 2. Suanglėjęs lempos dagčio galas; 3. labai susiraizgęs, susisukęs daiktas.

Gargždai mstl. Gargždų vls., Kretingos aps., 1939 buvo 370 ūkių ir 3100 gyv., 11 gatvių. 1939 gaisras sunaikino 105 gyv.

Žemaičių plento tiltas ties Gargždais

namus ir 112 negyvenamų trobesių. Jau prieš I pas. karą buvusi muitinė atnaujinta 1939. G. vls. 1939 turėjo 1456 ūkius, 16.917 ha žemės, 133 ha valstybinių miškų ir 9300 gyv.

Kairiajame Minijos krante yra piliakalnis, vad. Pilale, arba Gargžde. Nuo lauko pusės atskirtas grioviu ir sustiprintas pylimu. Raganinės lauke yra alkvietė. G. apylinkėse surasta II a. radinių: dalis emaliuotos profilingos segės, žalvarinis romėnų pinigas ir kt. Istoriniuose šaltiniuose G. (Garisda) pirmą kartą minimi 1253 Kuršo vyskupo ir ordino dalybų akte. XV-XVI a. G. dv. prie Minijos priklausė žemaičių seniūnams Kęsgailoms, apie 1530 G. valdė karalienė Bona, vėliau Radvilos. 1563 yra buvęs G. valsčius (Włość Gorzdowska), kuris siauru ruožu buvo ištįsęs

Gatvė Gargžduose 1927

tarp Jokūbavo ir Veiviržėnų. Ligi 1587 G. priklausė Palangos seniūnijai. 1587–96 G. priklausė karalienei Onai, St. Batoro našlei. Ji 1590 (ne 1597, kaip rašo Valančius) pastatė katalikų bažnyčią, kuri ligi 1613 buvo Palangos filija, paskui parapija. Medinė nauja Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia pastatyta 1791 kun. Koženiausko rūpesčiu, konsekruota vysk. Koscios 1794. G. parapija 1940 turėjo 6865 parapiečius. Zigmantas Vaza 1600 G. suteikė laisvojo mst. teises ir leido jame daryti prekymečius. 1792 Stanislovas Augustas G. suteikė herbą su laurų vainiku raudoname fone ir kardu viduryje, taip pat ir Magdeburgo miesto teises. Rusijai Lietuvą okupavus, G. nustojo laisvojo miesto teisių ir virto paprastu miesteliu, kuris, tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę, vėl buvo pradėjęs atkusti. G. yra gimęs poetas kun. Mykolas Vaitkus.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija 1938, 101, 190 psl.; Senovė IV 1938 19 psl.; Elenchus 1940, 113 psl. *J.P.*

Gargždas 1. žvirgždas, žvyras; sutrupėjęs, sudegęs akmuo, kurį seniau trupindavo ir dėdavo į puodų žiedžiamąjį molį, kad puodai būtų atsparūs ir netrūkinėtų įstatyti į žarijas ar į atvirą ugnį; 2. geologijoje kumščio dydžio aptrinti, suapvalinti jūros, upių ar ežerų akmenys.

Gargždenis daugiametis augalas Leguminosae šeimos. G. p a p r a s t a s i s (Lotus corniculatus L.) sutinkamas Lietuvoje

Gargždenis

sausesnėse pievose, ežiose, griovių krantuose. Šaknys giliai eina į žemę. Stiebas pradžioje driekiasi pažeme ir paskui kyla į viršų ligi 50 cm. Žiedai geltoni arba geltonai raudoni, palaidos galvelės formos, vaisius ankštelė. Sėklelės tamsiai rudos spalvos, dažnai neaiškiai margos, žvilgančios. G. maistingumas mažesnis už dobilų maistingumą. Gerai pakenčia šalčius, sausrą ir gali augti blogose dirvose. Gryną G. sėja tiktai sėkloms prisiauginti; pašarui ir ganiavai sėja su kitomis žolėmis, bet ir mišiniuose jo nedaug ima. G. pelkinis (Lotus ulignosus Schk.) sutinkamas Lietuvoje tiktai Klaipėdos krašte ir Palangos apylinkėse, šlapokose pievose. Šaknį turi silpną, stiebą rėpliojantį ir tuščiavidurį. Iš stiebo mazgelių leidžia šakneles. Ankštelės ilgesnės ir laibesnės už paprastojo.

Gargždų girininkija Plungės miškų urėdijos sudėtyje, įsteigta 1921, bendro ploto 2587 ha. Miškai daugiausia spygliuočiai; vietomis esti grynų skroblynų.

Gary JAV Michigano vst. miestas prie p. Michigano ež. kranto, 25 mylios į pietų rytus nuo Chicagos; 160.000 gyv. (1955). G. yra didelis plieno gamybos centras su 12 augštųjų lydymo krosnių; cemento, pramonė. Miestas išaugo iš 1906 čia įsteigto U. S. Steel b-vės pagrindinio fabriko ir pavadintas jos direktorių tarybos pirm. E. H. Gary vardu.

G. lietuviai. 1906 įsisteigus didžiuliam plieno fabrikui ir vėliau kitoms pramonės įmonėms, G. mieste pradėjo telktis ir lietuviai. Jų skaičius ypač ėmė augti 1908–18. Daugumas lietuvių atsikėlė į G. iš kaimyninės Chicagos, Pittsburgho, Illinois ir V. Virginijos anglies kasyklų. Tik apie 10% atvyko tiesiog iš Lietuvos. Iš viso čia apsigyveno per 1500 lietuvių.

Įsikūrus didesniam lietuvių skaičiui, 1916 V kun. Ambrozaičio rūpesčiu įsteigta lietuvių katalikų šv. Kazimiero parapija, kuriai pradžioje priklausė 120 šeimų ir 80 viengungių. 1918 pastatyta laikinė bažnyčia ir klebonija. 1927 pastatyta dabartinė bažnyčia, o 1928, pertvarkius senąją bažnyčią, įsteigta pradžios mokykla, kuriai nuo pat pradžios iki šiol vadovauja 4 Šv. Kazimiero seserys vienuolės. 1928 mokyklą lankė 94 mokiniai, 1929 — 127, 1942 — 90, 1955 — 140. Parapijos klebonais yra buvę: kun. K. Ambrozaitis, kun. Pr. Rusis, kun. P. Daniūnas, kun. J. Martišiūnas-Martis, kun. J. Vinčius, kun. S. Draugelis ir kun. Ig. Vichuras (Vaičiulis). Prie parapijos veikia kelios religinės draugijos. Parapijos turto vertė siekia apie 170.000 dol.

Anksčiau veikė šios organizacijos: Mokslo Brolių Draugystė (tik vyrų), Šviesi Žvaigždė (tik moterų), Darbininkų Draugystė (šios trys ir kitos mažesnės d-jos II pas. karo metu susijungė į Lietuvių Politikos ir Pašalpos Klubą), Lietuvių Tremtinių D-ja ir Šv. Mykolo D-ja. 1955 veikė šios organizacijos: Alto skyrius, Balfo skyrius, Chicagos Lietuvių Kultūros D-jos skyrius, Šv. Kazimiero D-ja, Šv. Kazimiero Rėmėjų D-ja, Lietuvių Politikos ir Pašalpos Klubas, Lietuvos Vyčių kuopa, L.R.K.S.A. 129 kuopa, S.L.A. 284 kuopa, Westside Klubas ir kt. *I. Urb.*

Garibaldi 1. Giuseppe (1807–1882) italų patriotas ir politikas. Dėl dalyvavimo 1834 Mazzini sąmoksle turėjo bėgti Prancūzijon, ir tuo būdu išvengė teismo jam paskirtos mirties bausmės. Tarnavo P. Amerikos respublikoms Rio Grande ir Montevideo, čia vadovavo keliems savo paties laivams ir puolė Braziliją. 1848 revoliucijai prasidėjus, su keliais draugais išlipo Nicoje ir įsikišo į Piemonto karą su Austrija. Milano komiteto pasiūlymu sušaukęs savanorius, G. atkakliai kovojo su austrais, bet su jais turėjo Šveicarijon pasitraukti. Su keliais šimtais savanorių prasiskverbė Romon (1848 XII 21), ėmė tarnauti laikinajai Romos vyriausybei, buvo išrinktas Romos parlamentan, kuriam 1849 II pasiūlė paskelbti respubliką. Sumušė Neapolio kariuomenę ties Palestrina ir Velletri (V 15) ir atrėmė prancūzų gen. Oudinot, bet 1849 VII 1 Oudinot paėmė Romą, ir G. su savo daliniu ryžosi prasimušti Venecijon. Tačiau austrai jį atrėmė, išsklaidė jo kariuomenę; G. pabėgo Piemontan, kurio vyriausybė jį privertė kraštą palikti. G. emigravo Amerikon, kur dirbo Staten Island fabrike, o vėliau, gavęs kapitono vietą, plaukiojo Pacifike. 1854 grįžo, nusipirko dalį Capreros salelės ir ėmė čia ūkininkauti. Cavour jį įkalbėjo dalyvauti Piemonto kare su Austrija, jam leido sušaukti savanorius ir paskyrė Alpių šaulių generolu (1859 V 25). G. sėkmingai kariavo su generolo Urbano kariuomene. Villafrancos taika nepatenkintas, norėjo sušaukti didesnę kariuomenę ir pulti Romą, bet nusileido naujo karo su Austrija bijančiam Viktorui Emanueliui, ir savo savanorius paleido (1859 XI). Buvo išrinktas atstovu į naują š. Italijos parlamentą. Tačiau Cavour turėjo atsilyginti savo sąjungininkui Napoleonui III —

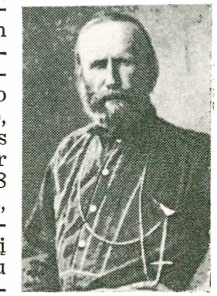
G. Garibaldi

jam atiduoti Savoją ir Nicos grafiją. G griežtai protestavo, išstojo iš parlamento ir iš Piemonto kariuomenės. 1860 V 5 jis Genuvos uoste pasigrobė 2 laivus ir su 1200 savanorių išplaukė padėti sukilusiai Sicilijai. Ties Calatafimi sumušė gen. Landį ir su iki 10.000 padidėjusia kariuomene V 30 paėmė Palermą, kurį ir ėmė valdyti Viktoro Emanuelio vardu. Netrukus nukariavo visą Siciliją. Kad ir atsargiai priešinosi Cavouro politikai ir tebereikalavo visos Italijos suvienijimo, visdėlto G. pripažino savo vietininku, vicediktatorium Sicilijoje Cavouro jam pasiūlytą Depretį. VIII 19 su Piemonto laivyno pagalba jis išlaipdino savo kariuomenę p. Italijoje, ties Montaleone sumušė Pranciškaus II kariuomenę, užėmė Salerną ir IX 7 tik kelių savo karininkų lydimas įžengė Neapolin. Tačiau tik su atvykusia Viktoro Emanuelio kariuomene tepasisekė G. nukariauti visą karalystę. Piemontas puikiai išnaudojo G. ir jo vadovaujamąjį patriotų sąjūdį, bet paskirti G. savo vietininku p. Italijai Viktoras Emanuelis atsisakė. Supykęs, G. nuvyko savo Caperon. Visdėlto savo sumanymo Romai prie Italijos prijungti ir tuo būdu jai visai suvienyti neišsižadėjo. Nežiūrėdamas Italijos politikos gudrybių, 1862 VI atvyko į Palermą ir sušaukė savo šalininkus į Romą žygiuoti. Prancūzijos ir Europos prisibijodamas, Viktoras Emanuelis turėjo tam žygiui pasipriešinti. Ties Aspromonte jo kariuomenė sustabdė G. vadovaujamus 3000 savanorių; pats G. buvo sužeistas ir paimtas nelaisvėn. Betgi vyriausybė paskelbė savanoriams amnestiją ir netrukus išleido G., kuris jau 1864 pavasarį pradėjo agitaciją Europoje ir net aplankė Angliją. 1866 karui prasidėjus, G. buvo Viktoro Emanuelio paskirtas 20 savanorių batalionų generolu ir kariavo su austrais Tirolyje, bet, VII 3 ties Gardos ežeru sumuštas, atsisveikino su savo kariais ir grįžo Capreron (VIII 15). Italai pagal konvenciją su Napoleonu (1864 IX) pasižadėjo nebepulti Romos, bet G. ėmė ruošti naują žygį į Romą. Vyriausybė 1867 IX 23 jį suėmė ir įkurdino Capreroje; tačiau jam su savanoriais pasisekė įsibrauti popiežiaus valstybėn ir laimėti Monterotondo kautynes. Ties Mentana (XI 3) prancūzų kariuomenė, atvykusi ginti popiežiaus, G. sumušė, o italų kariuomenė ties Figline nuginklavo jo savanorius ir jį patį suėmė. Iki 1868 IX G. kalėjo Speziios forte Varignanoje, kol buvo jam prižiūrimam leista gyventi Capreroje. Čia G. ėmė verstis literatūra ir išleido Clelią bei kitus istorinius romanus. 1870 karui prasidėjus, G. su dviem savo sūnumis įstojo į prancūzų kariuomenę, pirma vadovavo savanorių korpui, paskui Vogezų armijai, bet nesėkmingai. Išrinktas į steigiamąjį susirinkimą, jis čia susidūrė su savo priešų neapykanta ir išsipareigojęs grįžo Capreron. 1874 italų parlamentas paskyrė G. premiją (100.000 lirų), kurią jis 1876 priėmė. G. buvo revoliucinės 20-ųjų metų ideologijos išauklėtas, ypač Mazzini paveiktas patriotas ir tikras tautinio demokratinio italų sąjūdžio vadas. Jo dėka tas sąjūdis galėjo suvaidinti lemiamąjį vaidmenį Italijai suvienyti, bet tiktai todėl, kad jį sugebėjo gudriai išnaudoti Cavour ir jo šalininkai. Fantastiškus paties G. politinius planus dėsto 1891 jo draugo Crocės išleistasis Politinis testamentas.

G. Garibaldi, Memorie scritte da sè stesso 1887; Scritti politici e militari 1907; *G. M. Trevelyan*, G. and the Making of Italy 1911; (") G. e la formazione dell'Italia 1928; *A. A. Gambos*, G. G. 1936; *A. Valori*, G. G. 1941; *E. Provaglio*, Vita di G. G. 1950.

2. G i u s e p p e, arba Peppino G. (1879–1950) italų politikas, Ricciotti G. (3) sūnus, dalyvavęs 1897 graikų su turkais ir būrų su anglais laisvės karuose. I pas. karo metu suorganizavo 15.000 italų legioną ir kovojo santarvininkų pusėje, vėliau, Italijai įstojus į karą, vadovavo brigadai austrų fronte. 1918 pakeltas generolu. Dėl opozicijos Mussoliniui, 1924 emigravo į JAV.

3. R i c c i o t t i (1847–1924) italų patriotas, G.G. (1) sūnus. Kovojo drauge su savo tėvu Italijoje 1866–67 ir 1870–71.

Garibaldiečiai (it. Garibaldini) Giuseppe Garibaldi šalininkai, ypač jo pagarsėjusio tūkstančio (Spedizione dei Mille) dalyviai. Vėliau G. dar buvo vadinami raudonmarškiniais ir iki fašizmo sudarė atskirą organizaciją.

Garin (Michailovskij) Nikolaj Georgijevič (1852–1906) rusų beletristas. Dvarininkų luomo, profesijos inžinierius, G. buvo tipiškas visuomeninių savo aplinkos nuotaikų reiškėjas. Nors jo eksperimentai įsigytame kaime gyvenimui pagerinti nepavyko, tačiau jis pažino žmonių buitį, galvoseną, amžiaus atmosferą. Tų dalykų dokumentiškos vertės perteikimas sudaro G. ilgų apysakų, meniškai blankokų, pagrindinę vertę. Iš ilgos autobiografinės tetralogijos Detstvo Tiomy, Gimnazisty, Studenty, Inženiery pirmos dvi dalys vaizdesnės, nuspalvintos lyrizmu. Herojus Tioma Kartašov įsijungia inteligentų — ‚atliekamų žmonių' ilgon eilėn.

Garizimas (hebr. Garizim, Gerizzim) kalnas vidurinėje Palestinoje (Samarijoje), dabar Džebel-el Tōr. Samariečiai G. kalną laiko šventu, nes čia aukas esą aukoję Adomas, Abraomas, Jokūbas ir kiti patriarchai. Apie 412 pr. Kr. kalno viršūnėje samariečiai pasistatė bažnyčią, kurią 129 pr. Kr. Hirkanas I sugriovė. Jos vietoje imp. Zenonas pastatydino Marijos garbei bažnyčią, kurią Justinijonas apsupo tvirtomis sienomis. 1928 atkasti šio pa-

stato griuvėsiai. Samariečiai ir dabar G. kalne švenčia savo Velykas.

Garlaidė 1. dvi nedidelės skylutės krosnies kaktoje, kurias užkišant, išlyginama krosnies šiluma ar krosnies degimas; 2. mažas langelis viršum durų, užbraukiamas medine lentuke, kuri atidaroma, pirkioje garų, smalkių atsiradus.

Garlaivis vidaus vandenų ir jūrų laivas, varomas garo mašinų. Žr. Laivas.

Garland Hamlin (1860–1940) amerikiečių rašytojas, kurio pagrindine tema buvo JAV Vidurinių Vakarų ūkininkų gyvenimo sunkumai. Jo raštuose žymi realisto Howells įtaka. G. autobiografinis romanas Son of the Middle Border 1917 įgijo klasikinės reikšmės JAV literatūroje. Kitos knygos: Main-travelled Roads 1891, A Spoil of Office 1892, A Little Norsk 1892, Other Main-travelled Roads 1910, A Daughter of the Middle Border 1921 (Pulitzer premija).

Garliava mstl. Garliavos vls., Kauno aps., 8 km nuo Kauno, 116 ūkių, 936 gyv. (1923), 1200 gyv. (1944). Per G. eina geležinkelis ir plentas iš Kauno, kuris miestelyje susiskaldo į dvi šakas, einačias į Alytų ir Marijampolę. 1944 buvo katalikų ir evangelikų liuteronų bažnyčia, žydų sinagoga, 6 komplektų pradžios mokykla, žydų privatinė mokykla, pašto įstaiga, 2 garo malūnai, 3 lentpiūvės, vilnų verpykla, odų dirbtuvė. G. valsčius 1937 turėjo 1676 ūkius, 16.565 ha žemės (14.957 ha dirbamos ir 1608 ha miško), 13.135 gyv. G. girininkija (A. Panemunės miškų urėdijos sudėtyje) 1940 apėmė 2305 ha plotą. Įst. 1921. Didesnieji miškai: Fredos-Aleksoto, Mozūriškių, Kalvių, Bačkininkų; daugiausia eglynai.

XVIII a. pabaigoje Jonučiuose, 3 km nuo G., buvo pastatyta bažnyčia ir 1797 įsteigta parapija, nes Užnemunė tuo metu priklausė Prūsams. Taigi teko tą vietą atskirti nuo Kauno parapijos, likusios rusų valdžioje. Juozas Godlevskis (Garliauskas, m. 1867), buvęs Varšuvos kunigaikštystės ir Lenkų kongresinės karalystės seimų atstovas, Fredos ir kitų dvarų savininkas, norėdamas įkurti miestą savo vardu, panaikino Jonučiuose bažnyčią ir 1809 įsteigė dabartinę G., pavadinęs ją nuo savo pavardės Godlewo. 1809 naujojoje vietovėje, tuomet dar miške, jis pastatė mūrinę Švč. Trejybės bažnyčią, kurią 1823 konsekravo Seinų vysk. Ignotas Stanislovas Čyževskis. Jonučiuose pasiliko tik G. parapijos kapinės. Parapija įkurta 1826 VIII 15. Padidėjus parapijai, vėliau bažnyčios šonuose buvo primūrytos dvi koplyčios. Godlevskis bažnyčiai dovanojo 46 margus žemės be jokių užrašų. 1866 rusai tą žemę atėmė, tepalikdami bažnyčiai 6 margus. Pagal 1898 inventorių G. parapijoje buvo 41 kaimas ir 33 dvarai; katalikų 11.912, žydų 2218, kitų religijų 731 žmogus. I pas. karo metu (1915) rusai prieš atiduodami vokiečiams Kauno tvirtovę, į kurios fortų sistemą įėjo ir G., mėgino susprogdinti bažnyčią, bet tenugriovė du bokštus ir dalį skliautų, kurie 1916 kun. Pranciškaus Račiūno rūpesčiu buvo atstatyti; 1935 atstatyti ir bokštai. Įtaisyti ir pirmieji elektriniai vargonai Lietuvoje už 34.000 litų. 1940 G. parapija turėjo 6153 parapiečius.

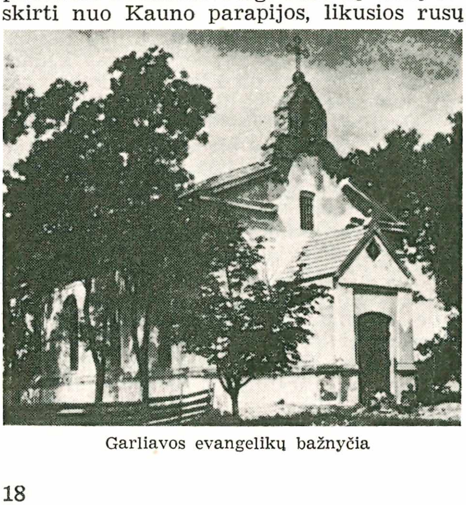

Garliavos evangelikų bažnyčia

Pagal legendą, J. Godlevskis pastatęs G. ir žydų maldos namus. Netrukus iš kaimo išaugo miestelis viena ilga gatve. Atsirado krautuvių ir smulkių įmonių. 1904 čia įkurta pirmoji vartotojų d-ja Vyturys (steigėjai notaras Pšezdzeckis, St. Gauronskis, Kazys Gustaitis ir J. Skučas), įsteigta elgetų prieglauda. 1907 norėta įkurti Žiburio mokykla mergaitėms, bet rusų valdžia neleido. 1908 jau veikė Žiburio skyrius. Nepriklausomosios Lietuvos metu G. ėmė sparčiai augti.

G. gimė Juozas Gabrys-Paršaitis.

P. A. (Augustaitis), Seinų bažnyčių monografija (Vadovas nr. 36, 387 psl.); *J. Totoraitis*, Sūduvos Suvalkijos istorija 1938, 390–392 psl.; Elenchus 1940, 202–203 psl.

Garmisch–Partenkirchen p. Vokietijos klimatinis kurortas ir žiemos sporto vieta Bavarijoje, prie Zugspitzės viršūnės; 25.604 gyv. (1953), 720–800 m nuo j. l. Išaugo iš romėnų tvirtovės Partanum. XIII a. bžn. su XIV–XVI a. sieniniais paveikslais. Ledo stadionas, kuriame vasaros metu vyksta dailiojo čiuožimo pramogos. G.–P. kasmet sutraukia daug turistų ir žiemos sporto mėgėjų.

G.–P. l i e t u v i a i. Lietuvių stovykla įkurta 1948 II Kalnų šaulių kareivinėse, atkėlus čion apie 600 lietuvių iš Bambergo. Toje stovykloje lietuvių gyventa iki 1949 IV, kada ji buvo uždaryta, daugumą gyventojų iškėlus į Mittenwaldą, o kitus į Schwäbisch-Gmündę ir Müncheną. Stovyklos vedėju buvo Juozas Rauktys. Lie-

A Čepulis Garmisch-Partenkirchen

tuviai buvo susiorganizavę į LTB apylinkę; valdybos pirm. iki 1948 VII buvo Antanas Šova, o po jo iki stovyklos uždarymo Aleksandras Lileikis. Stovyklos kat. parapijos klebonu buvo kun. dr. Vincentas Endriūnas. Buvo ir evangelikų parapija su sekmadienine mokykla. Stovykloje veikė Dr. Jono Basanavičiaus vardo gimnazija, pradinė mokykla ir vaikų darželis. Visos tos švietimo institucijos buvo įsteigtos dar Bamberge ir iš ten perkeltos į G.-P. Gimnazijos dir. buvo dr. Juozas Januškevičius. Pirmoji abiturientų laida išleista 1949 jau Mittenwalde. Pradžios mokyklą vedė mkt. Zigmas Grybinas, vėliau Kazys Jovaiša. Vokiečių ir prancūzų kalbos kursus vedė dr. J. Januškevičius. Veikė mišrus choras, vadovaujamas Juozo Paplausko, vaidintojų grupė, vadovaujama Antano Škudzinsko, tautinių šokių grupė. Radijo žinių tarnyba, tvarkoma Ogilvio, kelis kartus dienoje duodavo stovyklai žinių ir muzikos transliacijas. Bendruomenės rėmuose buvo ir kitų organizacijų: LRK skyrius (pirm. A. Lileikis), YMCA/YWCA skyrius, skautai, ateitininkai. G.-P. stovykloje dažnai buvo ruošiami lietuviškų organizacijų ir politinių partijų suvažiavimai. *Pr. Z.*

Garmiūtė-Eitutienė Irena (1909 Pakuonyje, Kauno aps. — 1948 I 21 Kemptene, Vokietijoje) teisininkė, radijo pranešėja. 1928 baigė Kauno Aušros gimn. 1928–32 dirbo Valstybės Taryboje mašininke ir kartu studijavo teisę VDU. Po to kelerius metus dirbo Kauno radiofone kaip pranešėja. Baigusi Teisių fakultetą, E.-G. pasitraukė iš radiofono, perėjo dirbti į Kauno Apygardos Teismą kandidate. Atlikusi praktiką, paskirta apylinkės teisėja, vėliau išėjo advokatūron. 1944 sunkiai sužeista ir vokiečių karių išvežta Vokietijon. Apsigyvenusi Kemptene, prisidėjo prie lietuvių tremtinių teismo kūrimo ir iki mirties buvo vaikų darželio mokytoja.

Garmo (kitaip Pik Stalin) augščiausias Tarybų Rusijos kalnas š. v. Pamire, 7495 metrų.

Garmontas lotyniški 10 punktų spaudmenys, pavadinti spaudmenų liejiko ir raižytojo Claude Garamond (žr.) vardu.

Garmus 1. A n t a n a s (1881 II 19 Tursono k., A. Panemunės vls., Kauno aps. — 1955 VII 23 Chicagoje) gydytojas, visuomenės veikėjas. Mokėsi Liepojos gimn. ir Kievo univ., 1907–14 Berno univ. Šveicari-

Dr. J. Basanavičiaus vardo gimnazija Garmisch-Partenkirchene (viduryje dir. J. Januškevičius)

A. Garmus

joje, kur buvo prof. Kolle asistentu. I pas. karo pradžioje gydytojas fronte, paskiau Penzos žemietijos gydytojas. Grįžęs Lietuvon, 1926–29 Lietuvos universiteto medicinos fak. asist., 1932–33 Lietuvos Raudonojo Kryžiaus sanatorijos dir., nuo 1934 Kauno miesto tarybos narys, Medicinos d-jos valdybos narys, Draugijos kovai su tuberkuloze centro valdybos narys, Tarptautinės s-gos kovai su tuberkuloze Paryžiuje centro valdybos narys. Dalyvavo tarptautiniuose kongresuose kovai su tuberkuloze 1934 Varšuvoje, 1937 Lisabonoje, 1938 Paryžiuje. 1940 VI 20 — XI 20 Kauno miesto burmistras, 1940 VI 23 — 1941 VII 3 Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirm. 1940 IX 1 — 1944 biologijos katedros vedėjas docento teisėmis. 1940 VII 14–15 išrinktas į ,Liaudies Seimą' (1942 savo pareiškimu iškėlė viešumon rinkiminę klastą). 1944 VIII 15 bandė pasiekti Švediją žvejų laiveliu, bet vokiečių buvo pagautas, pasodintas į Rygos kalėjimą, po to išvežtas į Mainleuso darbo stovyklą. 1945 IV 13 amerikiečių kariuomenės išlaisvintas. 1949 XI 7 atvyko į JAV. 1954 V 27 išrinktas Amerikos lietuvių gydytojų d-jos garbės nariu.

G. kaip visuomenininkas buvo įsijungęs į Lietuvos socialdemokratų partijos veiklą. 1905–06 už Vilniaus Seimo nutarimų vykdymą sėdėjo S. Kalvarijos kalėjime, 1914 už politinę veiklą Lomžos kalėjime. Nuo 1902 bendradarbiavo slapyvardžiais A. Švogeris, A. Š., O. Birmantaitė, Š-vis, A. G-mus ir kt. Naujienose, Ūkininke, paskiau Naujojoje Gadynėje, 1906 Kovoje, 1907 Darbininke, Žarijoje, Lietuvos Ūkininke, 1906–09 Vilniaus Žiniose, nuo 1910 Lietuvos Žiniose. Po I pas. karo rašė Lietuvos Žiniose, Kovoje su Džiova, Trimite, Sveikatoje ir Darbe, Medicinoje. 1934 redagavo Sveikatą. Gyvendamas JAV bendradarbiavo Naujienose, Keleivyje, Darbe. Atskirai išsp. vaizdelį Agotą 1907 (^{2}1933), Džuma 1911, Die Permabilität und das Scheidervermögen d. Drüsenzellen für Farbstoffe 1912, Otec Konstantin 1912, Paskaitos iš biologijos 1912, Sugyvenimo ir išnaudojimo paveikslai tarp gyvulių 1913, Dėlko žmogui reikia gert ir valgyt 1914, Motina ir jos rūpesčiai vaikų likimu 1915 (ir 1939), Vilhelmas Kolle 1928, Kauno mst. ligonių kasos taisyklės gydytojams 1929, Nemuno pakrantėmis 1951. Be to, 1941 Varpo spaustuvėje buvo surinkta ,Gydytojo užrašai' ir ,1905 m. Lietuvoje ir Kalvarijos įvykiai 1906 m.', tačiau bolševikų cenzūra neleido spausdinti.

2. A n t a n a s (1906 VII 27 Patrakėnų k., Pakuonio vls., Kauno aps.) visuomenės veikėjas. Baigęs Žiburio gimn. Prienuose, įstojo į VDU teisių fak., kurį baigė 1934. 1934–36 teisėjas, 1936–40 S. Kalvarijos notaras. 1940 VII 12 — 1941 VI 23 bolševikų kalintas Marijampolės kalėjime. 1941–44 S. Kalvarijos notaras. Nuo 1944 Vokietijoje ir nuo 1949 JAV. Aktyviai dalyvavo Jaunosios Lietuvos, Šaulių S-gos, Vilniui Vaduoti S-gos ir kt. organizacijose. Parašė bolševikinio kalinimo atsiminimus ,Lietuvių Archyvui'. Bolševikų Kalintųjų Lietuvių S-gos vienas organizatorių ir valdybos narys.

3. J u o z a s (1877 Bučkiemyje, Pakuonio vls., Kauno aps. — 1938 Clevelande JAV). Mokėsi Pakuonio pradžios mokykloje, paskiau vertėsi kaimo siuvėjo amatu. 1899 X 26 pabėgo į JAV, kur pradžioje gyveno Scrantone, paskiau Clevelande. Lietuvoje platino lietuviškus raštus Darsūniškio, Stakliškių, Augštdvario apylinkėse ir kt., pats atsigabendamas knygų iš Tilžės. Slapyvardžiais Sakalas, Padangių, S. Padangių, J. Sakalas, J. Ažunaris, Vėsulas, Aušrinė, Vakarinė ir kt. bendradarbiavo Ūkininke 1897–1903, Vienybėje Liet. nuo 1898, Varpe 1901–03, Naujienose 1902, Tėvynės Sarge 1900–01, Amerikos Lietuvyje 1907 ir kt. Vilniaus Žiniose 1908 spausdino atsiminimus, Lietuvos Ūkininke 1910 Mano kelionė į Ameriką.

4. P o v i l a s (g. 1877 IV 23 Antakalnyje, Pakuonio vls., Kauno aps. — ?). Mokėsi Pakuonio pradžios mokykloje ir Veiverių mokytojų seminarijoje, kurią 1897 baigė. 1897–99 mokytojas Černencine, Liublino gub. Už lietuviškų raštų platinimą 1899–1900 keletą mėnesių sėdėjo Kalvarijos kalėjime, 1900–03 tarnavo kariuomenėje. Karinę prievolę atlikęs ir negaudamas mokytojo vietos, išvyko į JAV, kur 1904–12 New Yorke, Chicagoje ir kt. buvo raidžių rinkėju, 1907 IV — 1908 redagavo Kataliką, paskiau dirbo Lietuvos redakcijoje ir kurį laiką ją redagavo. Grįžęs į Lietuvą, 1913–14 buvo Žiūronių k. (Balbieriškio vls.) mokytoju. 1914–17 rusų kariuomenėje, 1917–18 Voroneže dirbo lietuvių spaustuvėje. 1918 grįžo į Lietuvą ir dirbo mokytojo darbą pradžios mokyklose. Liko Lietuvoje.

5. P r a n a s (g. 1888 Antakalnio k., Pakuonio vls., Kauno aps.) kunigas, visuomenininkas. Mokėsi Veiverių mokytojų seminarijoje, Kauno gimnazijoje, Müncheno universitete ir Seinų dvasinėje seminarijoje, 1914 įšventintas kunigu. 1914–17 vikaras Lazdijuose, kur 1916 pradžioje įsteigė pirmąją lietuvių pradžios mokyklą. Nuo 1917 vikaras Alytuje. 1919 III 20 stojo savanoriu

Kun. P. Garmus

kapelionu į 1-jį D.L.K. Gedimino pulką ir su juo dalyvavo kautynėse prieš bolševikus ir bermontininkus. 1924 atvyko į JAV ir ALRKF pakviestas vadovauti Kultūros Vajui, kurio reikalais aplankė veik visas lietuvių kolonijas. 1925–27 klebonas Braddocke, Pa., 1927–30 Sheboygane, Wis., kur suorganizavo tradicija virtusią Wisconsino lietuvių dieną, 1932–35 Readinge, Pa, 1935–50 Easton, Pa, nuo 1950 Miami, Fla.

6. S i m a n a s (1848 Tursono k., A. Panemunės vls., Kauno aps. — 1926) knygnešys. Jis drauge su Mikalojumi G. platino knygas nuo Aušros ir Varpo laikų apie Darsūniškį, Pakuonį ir Trakų aps. 1904–18 gyveno JAV.

Garnašas (isp. garnacha, prc. garnache) 1. ilgas apsiaustas plačiomis rankovėmis, nešiotas Italijoje ir Ispanijoje gyvenančių arabų, nuo XIV a. išplitęs Vokietijoje ir kitur; 2. tarnybinis Ispanijos teisėjų ir valstybės tarnautojų drabužis.

Garnelis iš medžio luobo padarytas aukšlys, į kurį vaikai ir piemenys rinkdavo uogas.

Garnet 1. H e n r y (1555–1606) kilęs iš anglikonų šeimos, perėjęs į katalikų tikėjimą, 1575 įstojo į jėzuitų ordiną, Romos Kolegijoje dėstė hebrajų kalbą ir matematiką, 1586 išvyko į Angliją kaip misininkas. Išvertė į anglų kalbą Kanizijaus katekizmą ir plačia korespondencija vadovavo persekiojamiems katalikams, palaikydamas jų dvasią ir sulaikydamas persekiojamuosius nuo jėgos vartojimo. Nekaltai apkaltintas kaip parakinio sukilimo dalyvis, nuteistas pakarti Londone. Anglikonai jį kaip jėzuitą laikė sąmokslininku, o katalikai kaip nekaltą auką neapykantos prieš popiežių ir Bažnyčią. 1874 pradėta beatifikacijos byla, bet, neišaiškinus nuteisimo motyvų (ar jie buvo religiniai, ar politiniai), byla tebėra nebaigta.

L. von Pastor, Geschichte der Päpste 1927 XII 405–428 psl. *A.Lm.*

2. T h o m a s (1575–1608) palaimintasis jėzuitas, kankinys, Henriko G. brolio sūnus, konvertitas. Studijavo Stonyhurste ir Valladolide (Ispanijoje). Įšvęstas kunigu dirbo kaip misininkas Anglijoje katalikų persekiojimo metu. Sąmokslo proga suimtas, bet, įrodžius nekaltumą, po 7 mėn. iš kalėjimo paleistas ir ištremtas. 1604 įstojo į jėzuitus ir vėl grįžo į Angliją, kur atkritėlio kunigo išduotas, suimtas ir, atsisakęs prisiekti karaliui kaip augščiausiai Bažnyčios galvai, nuteistas pakarti. Pop. Pijus XI 1929 jį paskelbė palaimintuoju. Šventė II 21.

C. Testore, I martiri gesuiti d'Inghilterra e di Scozia 1934; *J. Pollen,* Protomartyr of Stonyhurst College (Stonyhurst Magazine 1889, 334–382); *R. Challoner,* Memoirs of Missionary Priests 1924. *A. Lm.*

Garnetas bendrinis giminingų mineralų vardas, apimąs grosularitą, piropą, almanditą, spesartitą, andraditą, uvarovitą ir kt. Cheminė sudėtis įvairi, bet visur yra pastovus $(SiO_4)_3$ junginys, kuris pagal atskirus mineralus įvairai susijungęs su kalciu, aliuminiu, geležimi, manganu, magniu ir kt. Kietumas 6,5—7,5; spalva įvairi, bet tik ne mėlyna, kristalai izometriniai. G. dažniausiai vertinamas kaip brangakmenis.

Garnett 1. D a v i d (g. 1892) anglų rašytojas, fantastinių romanų Lady into Fox 1922 ir A Man in the Zoo 1924 autorius. Be to, išsp. War in the Air 1941 ir kt. Išleido The Letters of T. E. Lanwrence 1938.

2. R i c h a r d (1835–1906) anglų rašytojas, Britų muzėjaus pareigūnas. Iš jo gausių knygų minėtinos: The Twilight of the Gods 1888, History of Italian Literature 1897, Essays in Librarianship and Bibliography 1899, The Age of Dryden 1895. Jo sūnus Edward G. (1868–1937) buvo žinomas kritikas, esejistas ir dramaturgas.

Garnier 1. C h a r l e s (1606–1649) šventasis, jėzuitas, per 14 metų drauge su šv. Jonu de Brébeuf ir šv. Izaoku Jogues darbavęsis Kanadoje kaip misininkas huronų tarpe (Tabacco kiltyje). Irokezų karo metu prieš huronus nukankintas XII 7 Šv. Jono misijoje (Etharita). Kanonizuotas 1930. Šventė IX 26.

John Wynne, The Jesuit Martyrs of North America 1930.

2. C h a r l e s (1825–1898) prancūzų architektas ir estetas. 1852 keliavo po Italiją ir Graikiją, kur restauravo Jupiterio šventyklą Eginoje. Nuo 1854 Paryžiuj, kur 1861–74 pastatė Didžiąją Operą, atsiėjusią 50 mil. frankų. Jos fasade ir plane esama nelogiškumų, tačiau puošni neobarokinė visuma ją daro būdingiausiu Antrosios Imperijos reprezentatyviu pastatu. 1878 pastatė Monte Carlo Teatrą ir Kaziną. Raštai: A travers les arts 1869, Le théâtre 1871, Le nouvelle opéra de Paris 1881 2 tt., L'Habitation humaine 1891.

3. M a r i e J o s e p h F r a n ç o i s (1839–1873) prancūzų jūrų karininkas ir keliautojas Azijoje; 1860–61 dalyvavo karuose Kinijoje, 1863 koloninis inspektorius Indokinijoje, 1866–68 dalyvavo Mekongo ekspedicijoje, kuriai jis vadovavo, mirus vadovui de la Grée. 1873 lankėsi p.v. Kinijoje ir grįžęs užėmė Hanojų. Žuvo kovoje su kinų jūrų plėšikais. Išsp. Voyage d'exploration en Indo-Chine pendant 1866–1868 ir atlą 1873.

4. R o b e r t (1534–1590) prancūzų poetas, dramaturgas. Sekė Seneką, bibliją ir antikines tragedijas. Jo kūryba pasižymi stipriu lyriniu–didaktiniu pobūdžiu. Išsp.

Porcie 1568, Bradamante 1582, Les juives 1583 ir kt. Raštus išleido W. Försteris 4 tt. 1882–84 ir L. Pinvert 2 tt. 1923.

R. Lebègue, R. G. (Revue des cours et conférences 32–33, 1930–1932).

Garnieritas amorfinis mineralas sudėties $(NiMg)_6$ $[Si_4O_{11}.(OH)_6]$ H_2O. Konstitucija svyruoja, ir turi 15–25% NiO. Lyg.sv. 2,27, kietumas 2–3. Žalias. Randamas N. Kaledonijoje, JAV, Silezijoje, Prancūzijoje, Kazachstane, Urale. Svarbi nikelio rūda. G. pavadintas prancūzų geologo Juliaus Garnier (1839–1904) vardu.

Garnys (Ardea) gandrinių paukščių šeimos balų paukštis ilgu, kūgelio pavidalo, laibu snapu, labai ilgu kaklu, ilgomis kojomis ir sparnais, trumpa uodega. Klaidingai painiojamas su gandru. Būdingas laibas liemuo suspaustais šonais ir kaklas, sugebąs susilenkti trigubai taip, kad galva ilsintis arba skrendant yra prie pečių prisiglaudusi. Kaklas gali daryti nepaprastai greitų judesių. Tą savybę G. panaudoja, gaudydamas plaukiojančias žuveles ir kitus gyvius. Todėl G. dažniausiai kantriai ir nejudėdamas stovėdamas sulaukia grobio. Kaikurios G. rūšys tuo būdu pagauna praskrendančius vabzdžius ir net smulkius paukščius. Jų eisena ir polėkis labai lėti: skrisdami tarp pečių įtrauktą galvą su smailiu snapu atstato tik priešo užpulti. G. balsas yra garsus, niaurus. Kaikurios rūšys yra visuomeningos ir peri didelėmis kolonijomis. Gyvena pusiaunaktinį gyvenimą ir traukia dažniausiai naktimis. Vienos rūšys krauna lizdus augštuose medžiuose, kitos nendrynuose ir karklynuose; deda 3–8 kiaušinius. Gyvena monogamijoje, ir patinas taip pat rūpinasi vaikais. G. maitinasi daugiausia žuvimis, bet lesa ir vabzdžius, dėles, varliagyvius, vėžiagyvius ir net smulkius žinduolius. G. žinoma apie 110 rūšių, gyvenančių visose pasaulio dalyse ir skaidoma į 16 genčių. Daugiau žinomos gentys: Batauro baubliai (zr.), randami ir Lietuvoje; Tigrisoma panašaus pobūdžio, bet pažymėtini skersiniu kūno raštu; jų apie 10 rūšių gyvena Amerikoje ir Afrikoje, pvz. mažieji baubliai (Ardetta) gana trumpomis kojomis, iš jų mažasis baublys (A. minuta) gyvena Lietuvoje, be to, dar 9 rūšys kituose pasaulio kraštuose; naktikovas (Nycticorax) maždaug varnos didumo, dažnai pakaušyje ir nugaroje turi ilgas smailias puošnias plunksnas; paprastasis naktikovas (BN. nycticorax) gyvena Europoje, Azijoje, Afrikoje ir Š. Amerikoje, retkarčiais užtinkamas Nemuno deltos nendrynuose; Ardea G. siaura šio žodžio prasme, ilgesnėmis kojomis, nugaroje eilė ilgų, lancetinės formos puošnių plunksnų, panašios plunksnos pagurklyje ir pakaušyje; apie 20 rūšių visose pasaulio dalyse; Lietuvoje gyvena pilkasis G. (gęšė, govaras, A. cinerea), peri kolonijomis dažniausiai po keletą lizdų viename medyje, maitinasi daugiausia žuvimis; purpurinis G. (A. purpurea), vyrauja bronzinė spalva, mažesnis už pilkąjį G., p. Europoje ir p. Azijoje, Afrikoje, kartais vidurinėje Europoje; Ardeala — maži G. gana trumpomis kojomis, ilgomis, puošniomis plunksnomis pakaušyje, 5 rūšys p. Europoje, p. Azijoje ir Afrikoje, viena rūšis A. ralloides randama p. Europoje, o retkarčiais ir vidurinėj Europoje; gentis Bubulcus vidutinio didumo G., kuriuose vyrauja baltoji spalva su rusvos spalvos priemaiša. B. ibis gyvena p. Europoje ir p. Azijoje, Afrikoje. Gentis Herodias laibo kūno, augštų kojų G., išskyrus vieną rūšį (H. gularis) baltos spalvos dažnai nugaroje skystos puošnios plunksnos, vartojamos moterų skrybėlėms papuošti. Dėl to kaikurios jų rūšys smarkiai naikinamos. Kaikuriuose kraštuose jų likučiai įstatymo globojami. H. garzetta, maždaug varnos didumo, be nugaros puošnių plunksnų, turi pakaušyje ilgas kaspino pavidalo plunksnas, p. Europoje, p. Azijoje, Afrikoje, retkarčiais vidurinėje Europoje. H. alba baltasis G. visai baltas, Europoje ir p. Azijoje, Australijoje ir Afrikoje; buvo pastebėtas ir Lietuvoje.

Pilkasis garnys

Baltieji garniai

Garnys 1. satyrinis lietuvių kat. laikraštis, kurį nuo 1910 (pirmas nr. pasirodė 1909 pabaigoje) leido ir redagavo kun. A. Dambrauskas (Jakštas); 2. lietuvių humoristinis žurnalas, pradėtas leisti 1950 São Paulo (Brazilijoje). Red. J. Vingelis. 3. 1924 leido Kaune Br. Valušaitis.

Garniškių miškas Siesikų vls., Ukmergės aps., 332 ha. Dirvožemis priemolio. Eglės medynai su uosiu, ąžuolu, beržu.

Garnitūras (prc.) 1. drabužių dalių pagražinimas; 2. visa eilė kartu priklausančių, pasipildančių daiktų; vienodų daiktų rinkinys.

Garnių kalnas Kuršių Užmario kopa, 3 km į p. nuo Juodkrantės, 44,1 m. augščio.

Garnizonas (prc.) įgula, kariuomenės dalinys, dislokuotas mieste, tvirtovėje ar kitur; perkeltine prasme — pati kariuomenė.

Garofalo Benvenuto da, arba Benvenuto Tisi (1481–1559) italų tapytojas, vienas paskutiniųjų Ferraros mokyklos atstovų. Dosso Dossi įtakoje tapė nedidelius paveikslus religinėmis temomis. Paskutiniais savo gyvenimo metais pradėjo sek-

ti Rafaeliu. Pagrindiniai kūriniai: Madona su šventaisiais 1514, Piemenų garbinimas, Kryžiaus atradimas 1536.

Garo katilai įvairių konstrukcijų uždari indai, kuriuose vanduo ar kitas skystis gali būti šildomas ir paverčiamas už atmosferinį (ligi 100 ir daugiau atmosferų) augštesnio spaudimo garais. Pagamintieji garai naudojami garo mašinoms, šildymui ir pramonėj. Pagrindinės G.K. dalys yra: 1. pakura, kur sudeginamas kuras; 2. vandens patalpa, kuri pripildoma vandens ir 3. garų patalpa, kur surenkami pasigaminę garai ir iš kur garai paduodami vartoti. Kaip kuras G.K. garams gaminti naudojama: malkos, durpės, akmens anglys, anglių dulkės, žemės alyva ir degamosios dujos. G.K. pakuros būna daugiau ar mažiau mechanizuotos, ypač skystam ar dujų kurui. Elektra kūrenami G.K. statomi ten, kur pigiai gaunama elektros energija — garai dažniausiai tenaudojami šildyti ar virti. G.K. yra skirstomi į 1. didelio tūrio; tai cilindriniai, kaitrinių vamzdžių ir dūmavamzdžių katilai, — jie geriau tinka, kai apkrovimas yra kintamas; 2. mažo tūrio — gulsčių ar stačių vandens vamzdžių — juose garai greičiau pagaminami; ir 3. sudėtingesnių konstrukcijų ir veikimo ir sunkiai garinamų skysčių G.K. Iš pastarųjų paminėtinas Emmet sistemos gyvsidabrio G.K.

Kad geriau išnaudotų kurą, prie didesnių G.K. yra vartojami: 1. ekonomaizeris, arba vandens pašildytojas, kuriame pašildomas vanduo, prieš jį paduodant į katilą; 2. oro pašildytojas, kur pašildomas oras, prieš jį įpučiant į pakurą, ir 3. perkaitintojas, kuriame pakeliama pagamintų garų temperatūra — garai ‚išdžiovinami', — tuo būdu pašalinamas garų susikondensavimo pavojus prieš patenkant į garo mašiną ir taip pat pakeliama garų energija.

G.K. turi daug pagalbinių įrengimų ir armatūros, iš kurių paminėtina: keltuvai kurui paduoti; įtaisai vandeniui į katilą paduoti; ventiliatoriai orui į pakurą įpūsti; manometrai garo spaudimui matuoti; termometrai; vandens lygio stiklo vamzdeliai; apsaugos vožtuvai; ventiliai garui ir vandeniui; čiaupai išviroms nuleisti ir prapūsti; skaitikliai vandens ir garo kiekiams matuoti. *K.Dgr.*

Garo mašinos, kur garų tamprumas paverčiamas mechaniniu darbu. Sumanymas garus darbui panaudoti buvo iškilęs jau senovėje (130 pr. Kr.), XVII bandyta jį įvykdyti praktikoje, bet ekonomiškai veikiančią G. M. sukonstruktavo tik J. Watt (1769). G.M. skirstomos į stūmoklines ir garo turbinas.

Stūmoklinėse G.M. cilindre uždarytas garas išsiplėsdamas varinėja stūmoklį. Stūmoklio tiesiaeigis judesys yra paverčiamas sukimosi judesiu su švaistiklio — skriejiko mechanizmo pagalba. Stūmokliui varinėti garai turi būti paduodami pakaitomis iš abiejų stūmoklio pusių ir taip pat atidirbti garai išmetami (dažnai jie panaudojami įvairiems tikslams). Tai atliekama sklandžiu ar vožtuvais, kurie yra kontroliuojami nuo pagrindinio veleno ekscentrikų ar su paskirstymo velenų pagalba. Stūmoklinės G.M. gali būti gulsčios arba stačios, vieno ar kelių cilindrų. Pritaikymas labai platus, pradedant jėgainėmis, kur naudojamos didžiulės G.M., ir baigiant lengvomis mašinomis automobiliuose. Gal svarbiausias pritaikymas geležinkeliuose — garvežiams. Šiais laikais iš daugelio sričių G.M. buvo išstumtos vidaus degimo variklių, kuriuose kuras geriau suvartojamas, bet ir dabar dar daug kur naudojamos G.M., ypač kur atidirbti garai panaudojami kitiems reikalams.

Garo turbinose potencinė garų energija pakeičiama į kinetinę ir mechaninę, leidžiant garams ištekėti per vamzdžius (diuzas) ir veikti ‚lopetėles', įtaisytas prie besisukančio rato. Garo turbinos pradėjo konkuruoti su stūmoklinėmis G.M. tiktai nuo 1884, kai buvo pastatyta Parsono turbina. Garo turbinose kuras sunaudojamas maždaug 2 kartus geriau, negu stūmoklinėse G.M. Garo turbinos daugiausia naudojamos jėgainėse ir laivuose. *K.Dgr.*

Garomatis prietaisas garo stiprumui matuoti.

Garonė žr. Garrone.

Garonių durpynas Pabradės vls., Švenčionių aps., 73 ha, 2,5 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė augštutinė, 108 ha ploto.

Garonne p.v. Prancūzijos upė; 620 km ilgio; baseinas 84.900 km^2. Žemutinės G. vid. debitas 1065 m^3/sek., ties Tulūza 200 m^3/sek.; minimalus debitas ties Bordeaux 683 m^3/sek. Nuotakio koeficientas 0.44. Išteka iš Pirenėjų kalnų Val d'Arans klonio 1870 m nuo j.l. ir žemiau Bordeaux susiliejusi su Dordogne, sudaro Gironde. Turi didelių potvynių, dažnai daug žalos pridarančių. Canal du Midi perkasu nuo Tulūzos sujungta su Viduržemio jūra. Laivybai tinka 460 km, bet šiam reikalui daugiau naudojamas lygiagretis perkasas Canal latéral à la G. 193 km ilgio nuo Tulūzos ligi Castets. Įtakai: iš dešinės Salat, Ariège, L'Hers, Tarn, Lot, Le Drot, iš kairės: Save, Gers, Baïse.

Garotė (prc. garrotte) geležinis žiedas, kurį veržiant tam tikru sraigtu, buvo vykdoma mirties bausmė nuteistąjį pasmaugiant. Ši priemonė buvo vartojama Portugalijoje, vėliau Ispanijoje ir jos kolonijose.

Garo turbinos žr. Garo mašinos.

Garozė Kuršo upė, Lielupės deš. įtakas, 32 km ilgio. įteka ties G. bžk.; baseino plotas 140 km^2.

Garrè Karl (1857–1928) šveicarų chirurgas ir bakteriologas, bakteriologijos doc. Bazelio univ., vėliau chirurgijos prof. Tübingene, Rostocke, Karaliaučiuje ir Bonne. G. mokslo darbai iš kaulų, plaučių, žarnų ir inkstų chirurgijos srities. Išsp. Nierenchirurgie 1907, Lehrbuch der Chirurgie 1910, [13]1944 ir kt.

Garret João Baptista žr. Almeida Garrett.

Garrya amžinai žaliuoją krūmai iš Amerikos (šeima Cornaceae). Dekoratyviniai augalai. Kultūroje dažniausiai randama G. elliptica Dangl.

Garrick David (1717–1779) anglų aktorius ir dramaturgas. Jo žymiausi vaidmenys buvo Hamlet, Macbeth, King Lear, Abel Drugger. Jo vaidybinio santūrumo ir tarsenos paprastumo įtakoje vaidybos stilius Anglijoje radikaliai pasikeitė. Kelios iš daugelio G. teatrinių reformų: paslėpto apšvietimo įtaisymas, kostiumai pagal veikalo laikmetį, įėjimas į teatrą tik su bilietais. Pritaikydamas Shakespeare savo publikai, G. daug kur jį sužalojo, bet ir daug prisidėjo prie jo veikalų išpopularinimo. Jo dramos veikalai — Lethe 1740, The Lying Valet 1741, Miss in Her Teens 1747, The Irish Widow 1772, The Clandestine Marriage 1766 (su Colman), — nors gyvi ir sceningi, bet yra antraeilės reikšmės. Palaidotas Westminsterio vienuolyne Shakespeare statulos papėdėje.

Garrigou-Lagrange Réginald (g. 1877) prancūzų domininkonas, teologas ir filosofas, nuo 1919 Angelicumo domininkonų univ. prof. Romoje, vienas žymesniųjų tomistų, vadovavęs nevienam lietuviui teologui doktorato laipsnį įsigyjant. Išsp. Le sens commun, la philosophie de l'être et les formules dogmatique 1908, [2]1922, Dieu, son existence et sa nature 1918, [11]1951, De Revelatione 2 tt. 1918, [5]1950, Cursus Theologiae Dogmaticae 7 tt. 1943–1951, Perféction chrétienne et contemplation 1923, [3]1952, Le réalisme du principe de finalité 1932, Introduzione allo studio di Dio 1937, Les trois âges de la vie intérieure 2 tt. 1938, [3]1951 ir kt.

J. Ramirez, Essai de bibliographie du R. P. G.-L. (Angelicum 1937, 5–38 psl.).

Garrison William Lloyd (1805–1879) amerikiečių abolicionistas. 1831 pradėjo leisti žurnalą Liberator, kur jis iki 1865 fanatiškai kovojo dėl vergijos panaikinimo. 1832 įst. Bostone pirmąją d-ją kovai prieš vergiją (American Antislavery Society). 1843–65 buvo tos d-jos pirm.

W. L. G. The Story of His Life Told by His Children 4 tt. [2]1894; *L. Swift,* W. L. G. 1911; *J. J. Chapman,* W. L. G. 1921; *R. Korngold,* Two Friends of Man 1950.

Garrulus žr. Kėkštas.

Garsai kalboje sudaromi tam tikra kalbos padargų (žr.) artikuliacine padėtimi arba judesiais. G. sudaryti reikia iš plaučių iškvėpiamos oro srovės, kuri įgerklyje (žr.) veikiama balso stygų, o balso vamzdyje — uždarumos arba ankštumos, ir pagaliau sudarytasis G. sustiprinamas rezonansinėse tuštumose. Kalbos padargų G. daromieji veiksmai vad. artikuliacija, padargų vieta, kurioje G. sudaromi — artikuliacijos, arba sudaromoji vieta, o patys darymo būdai — artikuliacijos rūšis, arba darysena. G., kurių tiesioginė paskirtis yra kalbinis žmonių bendravimas, kartais dar tiksliau vadinamas kalbiniais G. Jų viso pasaulio žmonių kalboje yra nesuskaitoma daugybė. Fonetikoje galima būtų kalbėti tik apie atskiro žmogaus garsyną (žr.), nors praktikoje tai taikoma jau ir tarmei ar kalbai, ypač bendrinei. Vienos pilnos G. skirstomosios sistemos ligi šiol nėra sudaryta. Iš klasikinės senovės paveldėtas G. skirstymas balsiais (vocales) ir priebalsiais (consonantes). Be to, vėliau čia išskirta pusbalsiai (semivocales) j, v ir sklandieji (liquidae) l, r, m, n, kurie iš tiesų yra pereiginiai G. tarp balsių ir priebalsių. Šiandien fonetikoje šitas skirstymas neturi didesnės reikšmės. Nuo balso stygų virpėjimo ar nevirpėjimo priklauso G. balsingumas. Balsingi, arba skardūs, yra visi balsiai, išskyrus šnibždamuosius, ir pvz. priebalsiai b, d, g, z, ž, kuriems atliepia nebalsingi, arba duslūs, p, t, k, s, š; taip pat paprastai balsingi esti ir j, v, l, m, n, r, nors yra daug kalbų, kur turi ir nebalsingų tos rūšies G. Taip pat akustiškai G. dar skaidomi į balsinius ir ūžesinius. Pirmiesiems priklauso visi balsiai ir l, m, n, r, antriesiems likusieji priebalsiai. Kadangi skiemens daromaisiais G. paprastai eina balsiniai G., tai jie šiuo atžvilgiu vad. sonantais, o ūžesiniai konsonantais, nes patys vieni skiemens nesudaro. Žiūrint artikuliacijos trukmės, vieni G. yra staiginiai, pvz. p, t, k, kiti tęstiniai, pvz. n, r, s ir visi balsiai. Pastarieji skiriasi tuo, kad tariant galimi ilgai tęsti. Su tęsiamumu artima ir G. kiekybė (quantitas), arba ilgis. Nors ši sąvoka fonetikoje laikoma santykine, tačiau atskirų kalbų atvejais G. yra skirstomi į trumpus, pusilgius ir ilgus, o už trumpus trumpesni ir už ilgus ilgesni G. vad. pertrumpais ir perilgais. Ilgi gali būti ne tik balsiai, bet ir priebalsiai, pvz. suomių kalboje. Nevisi garsai artikuliuojami vienoda energija. Todėl pvz. pagal uždarymo ir sprogimo stiprumą G. galimi skirstyti į stiprius (fortes) p, t, k ir silpnus (lenes) b, d, g. Balsiai vėl atitinkamai, pagal padargų įtempimą, skirstomi į įtemptus, pvz. mūsų ilgieji ė, y, ū, ir ne-

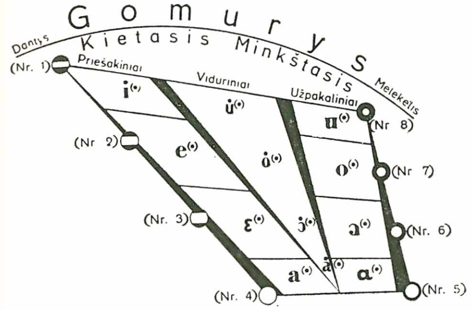

Pirminių pagrindinių balsių kampainis. Nr. 1: prc. *si* (trumpas), liet. *gyvas*, Nr. 2: prc. *été*, liet. *dėti*, Nr. 3: prc. *mettre* ir *maître*, Nr. 4: prc. *la* ir *page*, Nr. 5: prc. *pas* ir *pâle*, Nr. 6: prc. *porte* ir *fort*, Nr. 7: prc. *beau*, liet. *žodis*, Nr. 8: it. *pure*, liet. *būti*. Viduriniai: liet. *griūti*, *joti*, *kokio* (anykštėnų), *kuria*. Račiukai vaizduoja lūpų artikuliaciją, o juodi pleištai žandų kampą (iš kraštų) ir liežuvio pakilimą (viduryje)

įtemptus, pvz. e, i, u. Be to, įtemptieji balsiai paprastai yra siauri, o neįtemptieji atviri. Tie G., kurių darybai naudojamės tik burnos tuštuma, vad. burniniais (orales). O jeigu oro srovė eina pro nosį, tai gaunami nosiniai (nasales) G., pvz. m, n. Prie šių pastarųjų dažnai priskiriami ir prancūzų bei lenkų vad. nosiniai balsiai, nors, tikriau sakant, jie yra tik nosintiniai, nes tariant oras eina ne tik pro nosį, bet ir pro burną. Daug svarbiau G. sistematikai jų darysena. Šituo atžvilgiu G. skaidomi į: uždarumos, ankštumos ir atdarumos G. Pirmuosius tariant, lūpomis ar liežuviu uždaromas balso vamzdis, ir sprogimas (explosio) sudaro akustinį tų G. įspūdį. Dėl to šie G. kitaip dar vadinami sprogstamaisiais (explosivae), pvz. p, b, t, d, k, g. Jei tariant, juos lydi nebalsinga oro srovė, vad. aspiracija, tai gauname aspiruotus (aspiratae) G., pvz. ph, bh. Lietuvių kalboje dažniau tik galūninis k šiek tiek aspiruotas, pvz. t i k. Kitose kalbose, pvz. vokiečių ir ypačiai indų, aspiruotų G. gana gausu. Kaikuriose Afrikos kalbose yra G., kur uždaruma sudaroma dviejose vietose, pvz. lūpomis ir kartu prie gomurio. Ide. prokalbėje spėjama buvus gomurinių uždarumos G., tariamų apskritai sučiauptomis lūpomis (labiovelares). Suankštinus betkurioj vietoj balso vamzdį ir pro tą ankštumą pučiant orą, sudaromi ankštumos G., kurie sykiu yra ir pučiamieji (spirantes), pvz. f, v, s, z, š, ž, j, ch, h. Toje pačioje vietoje sudaromų, vad. homorganinių, uždarumos ir ankštumos G. glaudūs junginiai vadinami afrikatomis (affricatae), pvz. c (=ts), dž, pf. Kartu uždaruma ir ankštuma taip pat artikuliuojami ir ištisiniai G. r, l. Juos tariant virpa liežuvio galas arba jo kraštai, todėl šiedu G. ir vad. virpamaisiais (vib-

Garsai

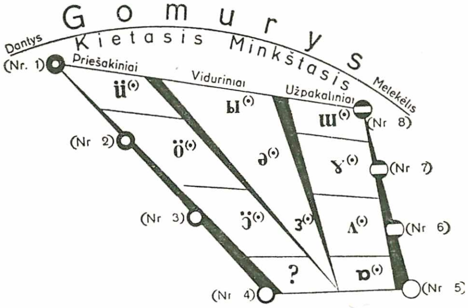

Antrinių pagrindinių balsių kampainis Nr. 1: prc. *lune* (trumpas), vok. *über*, Nr. 2: prc. *bleu* ir *neutre*, Nr. 3: prc. *neuf* ir *peur*, Nr. 4 nėra, Nr. 5: pietų ag. *hot*, Nr. 6: ag. *cup*, Nr. 7 ir 8: indų kalbose. Viduriniai: rus. *syn*, vok. *Gabe*, ag. *bitter*

rantes). Tačiau yra kalbų, kur r, pvz. anglų, tariamas be liežuvio virpėjimo, kaip pučiamasis garsas. Atdarumos G. yra visi tikrieji balsiai ir nosiniai bei nosintiniai; juos sudarant burnos ar nosies tuštuma (arba ir abi kartu) daugiau ar mažiau atidara. Burninių atdarumos G., t.y. balsių, atskirose kalbose yra labai daug. Pvz. anglų fonetikas A. M. Bellis dar XIX a. jų y-ra priskaitęs per 90. Sistematikai čia privalu turėti kokį nors lyginamąjį mastą. Paskutiniais laikais tuo tarptautiniu mastu irgi anglo D. Joneso pasiūlyti aštuoni pagrindiniai balsiai, paimti iš įvairių Europos kalbų. Kadangi jų tarimas ir fiziologiškai, ir akustiškai griežtai nustatytas, tai ir visiems kitiems balsiams lyginant nesunku surasti atitinkamą vietą tame D. Joneso balsių kampainyje. Pvz. lietuvių bendrinės kalbos trumpasis i yra tarp pagrindinių i(˙) ir e(˙), o mūsų e — tarp E(˙) ir a(˙). Be šių pirminių pagrindinių balsių, tiek pat dar skiriama ir antrinių. Žymiausias jų abiejų skirtumas — priešinga lūpų artikuliacija. Tarp priešakinės ir užpakalinės eilės kampainių viduryje dar telpa po keletą pagrindiniams balsiams nepriklausančių vidurinių G. Visų svarbiausia G., ypačiai priebalsių, skirstyme — sudaromoji vieta. Lūpomis sudaromi lūpiniai (labiales) G., kurie vėl skirstomi į abilūpinius (bilabiales), pvz. p, b, m, ir lūpų dantinius (labiodentales), pvz. f, v. Tačiau kaikuriose kalbose, net ir mūsų tarmėse v tariamas ir abilūpinis. Vienu vardu šie visi G. vad. priešburniniais (praebuccales), nes sudaromi dar prieš burnos tuštumą. Daug daugiau G. sudaroma jau burnos viduje, vad. burninių (buccales) platesne prasme. Jų daryboje pagrindinis vaidmuo tenka liežuviui, artikuliuojančiam galu, nugara arba užpakaliu. Priešakiausi iš šių G. yra dantiniai (dentales), kurie savo ruožtu, pagal liežuvio liečiamąją vietą, skaidomi į priedantinius

(postdentales), pvz. liet. ir prc. t, d, antdantinius (alveolares), pvz. vok. t, d, liet. s, z, r, tarpdantinius (interdentales), pvz. anglų th, isp. z ir šalinius (laterales), pvz. l, kuris vėl gali būti abišalis (bilateralis) arba vienašalis (unilateralis), žiūrint ar oras išeina pro abi šalis, ar pro vieną. Prie gomurio sudaromi gomuriniai (palatovelares) G., kurie skirstomi į priešakinius (palatales), pvz. liet. minkštieji k, g, vok. ch žodyje ich ‚aš', ir užpakalinius (velares), pvz. k, g. Taip pat gomuriniai yra ir atlenktiniai, arba atgaliniai (retroflexae) G. Jų gausu indų kalbose, o mūsų rytiečių tarmėse pasitaiko tos rūšies r.

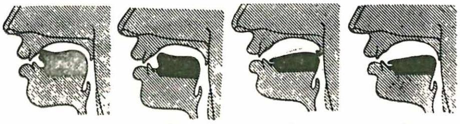

1 2 3 4

Ketveriopas *r:* 1 — liežuvinis virpamasis, 2 —liežuvinis pučiamasis, 3 — melekėlinis virpamasis, 4 — melekėlinis pučiamasis

Kaikuriose kalbose, pvz. arabų, yra ir pogomurinių (postvelares) G., sudaromų prie gerklų sienų ir kitaip dar vad. gerkliniais (pharyngales). Pagaliau G. galimi artikuliuoti net ir melekėliu (žr.): toks užpakalinis melekėlinis (uvularis) yra pvz. žydų r, plačiai vartojamas ir daugelio vak. Europos kalbų. Jis gali būti ne tik virpamasis, bet ir pučiamasis. Dar giliau už burnos tuštumos sudaromi poburniniai (postbuccales) G., pvz. įgerkliniai (laryngales), kuriems priklauso h ir vokiečių kalbos kietojo prataro G. Visi priebalsiai, išskyrus tik jau savaime minkštą j, galimi ir minkštinti. G. minkštinant, liežuvis kyla augštyn kietojo gomurio centro kryptimi. Pats minkštinimas (palatalisatio) skiriamas dvejopas. Minkštaisiais vad. tie G., kur liežuvis pakildamas paliečia žymią gomurio dalį, o minkštintiniais — kur liežuvis tik pakyla arba ir gomurį paliečia šiek tiek daugiau, nei tariant kietąjį G. Lietuvių bendrinėje kalboje minkštų G. turime tik k, g, l, pvz. kiautas, geras, liaudis, o kiti visi priebalsiai paprastai tėra minkštintiniai, pvz. neša, retas. Bet, sakysime, latviai tuos pačius n, r tam tikrais atsitikimais taria visiškai minkštai, pvz. ņemt ‚imti', kaŗš ‚karas'. Plg. taip pat minkštą prancūzų ir italų n žodžiuose ligne ‚linija', Bologna (mst. vardas). — Visai ypatingi yra kaikurių Afrikos kalbų vad. čekšnojamieji G. Jiems tarti visai nesinaudojama iš plaučių iškvėpiamąja oro srove: vien tik liežuviu čiulpiama vienoje ar kitoje burnos vietoje. Žr. Fonetika ir Fonetinė rašyba. *A. S.*

Garsamostis vokiečių psichologo W. Wundto kalbos psichologijon įvestas terminas, kuriuo pažymimi tam tikri mostai, susiję su raiškiais lydimaisiais garsais, kurių artikuliacija ir moduliacija vėl priklauso nuo mimінių judesių. Daugiausia W. Wundtas grindžia ir savo kalbos atsiradimo teoriją.

Garsas įprastine prasme yra fizinis reiškinys, kurį stebime (girdime) klausos organais. Taigi, žmogaus klausos organo psichofiziologinė išdava yra susieta su G. sąvoka ir jo įvertinimu. Paties G. griežtas apibrėžimas siejamas su jo fizine prigimtimi, kuri rodo, kad G. yra išilginis medžiaginių dalelių bangavimas. Tas bangavimas sukeliamas virpančio kūno (styga, kamertonas, dūda), kurio mechaninė virpesių energija perduodama į aplinką garso bangų pavidalu. Žiūrint tos aplinkos fizinių savybių, ypač jos tankumo bei stangrumo, garso bangos plinta atitinkamu greičiu, pvz. ore, kurio temperatūra yra 0°C, jų greitis yra 331 m/sek., o 20°C (arba 68°F) temperatūroje jis pakyla iki 334 m/sek., arba apytikriai 1 km per 3 sek.; jūros vandenyje G. plinta 1540 m/sek., geležyje 5000 m/sek., o vandenilyje (H) tik 130 m/sek. Normali žmogaus ausis girdi G. dažnumus tarp 20 ir 20.000 c/s. Tačiau, remiantis fiziniu G. apibrėžimu, galimi G. virpėjimai, kurių dažnumas yra už girdimos 20.000 c/s ribos. Tokie antgarsiniai dažnumai nūdien labai plačiai taikomi įvairiuose biologiniuose tyrimuose ir techniniuose įtaisuose. Kadangi antgarsinių dažnumų bangos plinta visiškai panašiai, kaip šviesos bangų spinduliai, tai pvz. G. atspindžio bei aido arba garsinio šešėlio reiškiniai ypač plačiai pritaikomi vandens gelmėms matuoti, povandeniniams laivams surasti bei detektuoti (sonaras), medžiagų, ypač lydinių, vienalytiškumui bandyti ir kt. Būdingas ir visiems gerai suprantamas antgarsinio dažnumo prietaisas — ‚negirdimas' švilpukas šunims sušaukti.

Fiziniu požiūriu G. apibūdinamas stiprumu, sudėtimi ir dažnumu. Psichofiziologiniu požiūriu G. pojūtis apibrėžiamas garsumu, tembru ir augštumu. Pagal tuos pagrindinius apibūdinimus G. skirstomas: 1. g r y n a s t o n a s bei m u z i k i n i s G., kuris yra susietas su nenutrūkstamais, griežtai periodiniais (sinusiniais) virpesiais arba jų harmonikomis (anttoniais, obertonais); 2. d ū ž i s, kuris yra trumpas bei staigus įvairiausių dažnumų ir stiprumų sudėtingas virpėjimas ir 3. ū ž e s y s, kuris susidaro iš mišinio įvairiausio stiprumo netaisyklingų ir neperiodinių virpesių, lyg vienas po kito einančių silpnų dūžių. M. Grützmacheris (1927) sugalvojo praktiškų metodų dūžio bei ūžesio sudėčiai analizuoti ir jų būdingesnių tonų (formantų) stiprumui sekti. Pvz. priebalsio ‚s' ūžesinis G. apima dažnumų spektrą nuo

žemiausiųjų (labai silpnų) iki augštųjų 10.000 ir net 13.000 c/s dažnumų; iš jų stipriausiai pasireiškia 7000, 5000 ir 3000 c/s formantos. Ausis yra jautriausia dažnumams tarp 2000 ir 4000 c/s. Silpniausias G., kurį ausis sugeba nugirsti, teturi apie 10^{-16}w/cm^2 stiprumo, o stipriausias G., kurį ausis dar be skausmo pakenčia, retai tesiekia 10^{-2}w/cm^2 (žr. brėžinį).

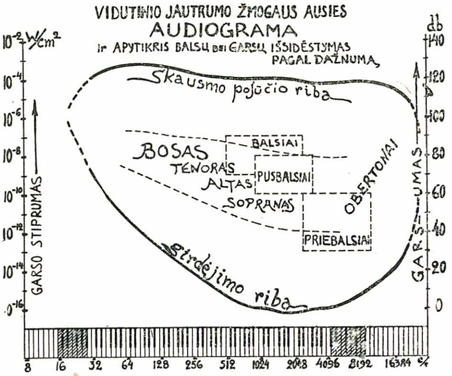

G. stiprumas apibrėžiamas galingumu, kuris skverbiasi per ploto vienetą, statmeną bangos sklidimo krypčiai. Pagal G. stiprumą ausis sugeba aprėpti net iki 10^{14} (t. y. 100 trilionų) G. stiprumo oktavų (paprastai skaičiuojant tarp 10^{12} ir 10^{14}). Tačiau psichofiziologiškai žmogus niekada nejaučia tokių didelių G. pakitėjimų. Tikrumoje ausis G. stiprumą perteikia subjektyviniu garsumo pojūčiu. Pagal Weberio-Fechnerio atradimus ausis, kaip ir kiti pojūčio organai, G. garsumą suvokia pagal logaritminį dėsnį: garsumas yra proporcingas dviejų palyginamųjų G. stiprumų santykio logaritmui. Garsumas matuojamas decibeliais (žr.) arba fonais (žr.). Tuo būdu girdėjimo riba yra nulis decibelių (db), o stipriausiojo G. (skausmo pojūčio ausyje) riba vidutiniškai atitinka 130 db (žr. brėžinį). Pvz. tylaus pasikalbėjimo garsumas yra 40 db, o orkestro gerai įgarsinta muzikos salė turi aidėti 80 db garsumu ir t.t. Įgarsinant patalpas, neužtenka turėti vien pakankamo garsumo: reikalinga dar ir tinkama reverberacija bei patalpos aidumas. Pvz. bažnyčioje malonu klausyti vargonų aidesio, bet kalbos žodžiai dažnai perdaug ‚aidi', ir artikuliacija (žodžių suprantamumas) būna prasta, nes reverberacija yra perdidelė. Todėl, žiūrint reikalo, reverberacija turi būti įvairi; jai sumažinti vartojamos G. sugeriamosios priemonės: sienų išklojimas atitinkamomis medžiagomis ir įvairūs kiti įrengimai.

Akustinių reiškinių būsena patalpose dažniausiai esti labai sudėtingų bangų interferencijos išdava. Kai tiesioginė banga atsilaužusi (atgal plintanti banga) pasireiškia toje pačioje erdvėje, oro dalelyčių judesių amplitudos gali padidėti, sumažėti arba atsidurti rimties būsenoje. Atskirais atvejais tokios bangos gali atsirasti stacionarinėje būsenoje; tai vad. stovinčios bangos. Nevienodo dažnumo bangų klostinys sudaro bangų plakimąsi arba garsumo svyravimus, kurių dažnumas lygus plakančiųjų bangų dažnumų skirtumui. Toks plakimasis žinomas disonanso vardu: kai jis esti apie 30–40 c/s, jis yra nemalonus ir sukelia šiurpų įspūdį. Tokį šiurpų ‚vibrato' efektą galima nugirsti vargonų muzikoje. Kai dažnumų sąveika susidaro iš dažnumų, kurių dydžiai santykiauja kaip paprasti sveiki skaičiai, gaunamas konsonansas — malonus garsinis bei muzikinis įspūdis.

Kalbos metu žmogus atpalaiduoja nuo lūpų apie 10–15 mikrovatų (μw) garsinį galingumą. Kai dainininkas pavartoja fortissimo garsus, tąsyk atpalaiduojamoji energija šimteriopai pakyla, bet piano metu šimteriopai krenta. Patalpą įgarsinti, tai reiškia ją pripildyti garsinės energijos taip, kad garsinis laukas joje įgautų vienalytį atitinkamo stiprumo pobūdį. G. bangų atsilaužimas ir išsibarstymas būna labai įvairus; tai priklauso nuo patalpų formos. Todėl architektai, projektuodami koncertines arba teatrų sales bei auditorijas, rimtai išstudijuoja bangų plitimo takus ir pašalina žalingas atsilaužiančių bangų kryptis.

Istorija. Iki XIX a. pabaigos mokslas ir žinios apie G., galima sakyti, buvo ‚grynojo' mokslo stadijoje, nes betkokių techninių G. pritaikymų nenagrinėta, neskaitant muzikinių instrumentų technikos, kurios negalima pavadinti inžinerine technika. Maždaug iki XVI a. nepadaryta jokių mokslinių atradimų G. srityje, išskyrus Pitagoro surastą pagrindinį faktą, kad oktava atitinka dažnumų santykį, kaip 2 su 1. Tik Galilėjas 1600 nustatė pirmuosius G. dėsnius. Jis susiejo G. augštumo ir virpesių dažnumo sąvokas, nustatė stygos virpėjimo savybes ir aptarė muzikinės harmonijos ir disonanso dėsnius. Pirmasis G. sklidimo greičio matavimas buvo atliktas aido metodu prancūzų matematiko M. Mersenne (1588—1648); rezultatai gauti mažiau kaip 10% paklaidos. G. sklidimą skysčiuose aptarė I. Newtonas savo veikale Principia (1687). Italų smuikininkas G. Tartini ir vokiečių vargonininkas G. Sorge nepriklausomai vienas nuo kito 1740 atrado ir išdėstė G. plakimosi principus. Garsieji XVIII a. matematikai (L. Euler, Jean le Rond d'Alembert, Jean Bernouilli ir Joseph Louis Lagrange) nemaža yra prisidėję, beaiškindami G. virpesių dažnumą ir G. bangų sklidimą. Galutinė G. analizė išvystyta prancūzų matematiko Fou-

rier (1822), kuris davė galimybės harmoniniams virpesiams apibrėžti. XVIII a. sąvartoje vokiečių fizikas Ernst Chladni (žr.) atrado išilginius virpesius stygose bei virbaluose ir demonstravo plokštelių virpėjimus su smėlio figūrų pagalba (žr. Chladni figūros). Taip G. įžengė į mokslinių eksperimentų vėžes ir susijo su naujai išrastais akustiniais prietaisais bei aparatais: telefonas (1876), fonografas (1878). 1859 prancūzai nustatė G. augštumo bei gaidos (ag. pitch) standartą, pagal kurį gaida A = 435 c/s. JAV gaida A = 440c/s. Vok. fizikas H. Helmholzas išnagrinėjo klausos pojūčių prigimtį ir surado būdus bei priemones sudėtingiems garsams bei tonams analizuoti. Lordas Rayleigh davė klasikinį veikalą The Theory of Sound (1877–78), kuriame sistemingai sutraukta visa, kas ligi tol buvo žinoma apie G. XX a. žinios apie elektroninių grandinių virpesių savybes ir elektroniniai aparatai (osciloskopas) nepaprastai pastūmėjo garsinių virpesių analizę ir jų techninį pritaikymą. Apie XX a. vidurį G. įrašymo ir atgarsinimo technika, taip pat įvairiausių garsinių generatorių ir elektroninių muzikinių instrumentų kokybė pasiekė augštą lygį. H. F. Olsono tyrinėjimų dėka, sintetinė muzika, atseit, dirbtinis garsų derinimas elektroninių aparatų pagalba ir muzikinių veikalų įrašymas į plokšteles, šiuo metu įžengia į praktinio pritaikymo vėžes.

J. Jeans, Science and Music 1938; *H. F. Olson,* Elements of Acoustical Engineering 1940.

A. J.

Garsas tuo vardu leisti įvairūs lietuvių laikraščiai:

1. Martyno Jankaus leistas mėnesinis laikraštis; spausdintas Tilžėje, Weyerio ir Arnoldo spaustuvėje. 1886 X 9 — 1887 VIII

GARSAS.

6 num. Tilžėje, 29 jaunio 1887. I. metas.

20 išėjo 11 numerių, kurių 3 pasirodė 1886 ir 8 1887. Jis turėjo pavaduoti sustojusią Aušrą. G. bendradarbiavo M. Jankus, J. Basanavičius, S. Gimžauskas, J. Čerkus, J. Milevskis, K. Verbūnaitis ir kt.

2. Laikraštis, leistas T. Astramsko Shenandoah, Pa. JAV. 1892 X 13 — 1894 VIII 31 išėjo apie 100 numerių. Skaitytojų turėjo apie 200. Redaktoriui leidėjui pritrūkus lėšų, G. atpirko kun. A. Milukas su J. Ramanausku ir pavertė Garsu Amerikos Lietuvių (žr.).

3. Lietuvos Ūkininko Vilniuje 1909–14 leistas laikraštis. Šiam laikraščiui leisti Lietuvos Ūkininkas 1908 I 19 buvo gavęs iš rusų valdžios atsarginę koncesiją. Kad jos nenustotų, G. leido po vieną numerį kiekvienų metų pradžioje.

4. Lietuvių Romos Katalikų Susivienijimo organas, einąs kas savaitę nuo 1917. Pirmas nr. išėjo 1917 V 17 Brooklyne, N. Y. G. redaktoriai: 1917 V 17 — 1918 IV Julius Kaupas, 1918 V 16 — 1926 IV 1 Leonardas Šimutis ir nuo 1926 IV 1 Matas Zujus. Pradžioje laikraštis buvo 6–8 psl., iliustruotas, vėliau — 4–6 psl. Nuo 1930 I 1 G. perkeltas į Wilkes-Barre, Pa. Pačioj pradžioj G. buvo ne tiktai LRKSA, bet taip pat Tautos Fondo ir Amerikos Lietuvių Tarybos organas. G. rašoma ne tiktai LRKSA reikalais, bet taip pat kultūriniais, tautiniais ir politiniais klausimais. Kurį laiką G. turėjo ir lietuvių kalbos kertelę. Jame bendradarbiauja visa eilė lietuvių publicistų, visuomenininkų ir rašytojų. G. gauna visi pilnamečiai susivienijimo nariai, be to, turi ir pašalinių prenumeratorių.

5. Lietuvos Socialdemokratų Partijos laikraštis, nelegaliai leista Vilniuje I pas. karo metu. 1 nr. pasirodė 1916 VII 5.

6. Vilniaus lietuvių savaitraštis, ėjęs Vilniuje 1922 VII 16 — 1923 III 2 uždaryto Vilniaus Garso vietoje. G. leidimą sustabdė lenkų administracija 1923 III 2. Redagavo kun. Petras Kraujelis.

Garsas Amerikos Lietuvių laikraštis, ėjęs JAV 1894 X 2 — 1899 VIII 3. Įsteigtas kun. A. Miluko su J. Ramanausku Shenandoah, Pa., atpirkus Garsą iš T. Astramsko. Nuo 1895 leido kun. P. Abromaitis ir kun. J. Žilinskas-Žilius. Nuo 1897 jį leido Garso Leidėjų B-vė (Garsas Publishing Co.). 1898 pradžioje laikraštis turėjo savo biurą Pittsburghe, Pa. 1898 G.A.L. iš Shenandoah perkeltas į Minersville, Pa., kur kun. V. Matulaičio globojamas ėjo iki XI 17, kada buvo perkeltas į Elizabeth, N. J. Garso leidėjų B-vei iširus, jį toliau leido nauja b-vė, sudaryta iš kunigų B. Žindžiaus, A. Kaupo, J. Kaulakio, ir M. Šedvydžio. Sustojo ėjęs 1899. Pradžioje G.A.L. redagavo K. J. Senkus, iki 1895 nr. 8 J. Ramanauskas, nuo 1895 nr. 9 dr. Stupnickas, nuo 1896 nr. 24 ir 1898 kun. V. Matulaitis, 1897 kun. A. Milukas, 1899 kun. B. Žindžius. 1897 IX 29 — 1898 IV 6 priedu buvo spausdinama antra laida Pasaulė (red. D. Brazinskas ir kun. Žindžius). 1897 nuo nr. 32 prie G.A.L. ėjo Lietuviškas Knygynas, 16 psl. savaitraštis. Leido ir redagavo kun. A. Milukas. Šio priedo tikslas: ‚Praplatinti tarp lietuvių meilę skaitymo ir meilę knygų, o per knygas — apšvietimą'. Šis priedas skaitytojams buvo siuntinėjamas nemokamai. G. A. L. perspausdino Donelaičio Metus, Ivinskio Genovaitę, M. Valančiaus Žemaičių vyskupys-

tę, išsp. Lelivos (Matrosovo) Padėjimą lietuvių tautos, M. Davainio Silvestraičio ir A. Burbos Medegą Simano Daukanto biografijai, H. Sienkevičiaus Duonos ieškotojus, A. Mickevičiaus Baltąjį karžygį, M. Bernotavičiaus Pajautą, M. Rodzevičiūtės Anima Vilis ir kt.

Garsažodžiai žodžiai savo skambėjimu, garso pamėgžiojimu primeną patį reiškiamąjį daiktą ar veiksmą, pvz. pempės vardas knyvė, vok. Kiebitz, rus. čibis, taip pat gegužės — lot. cuculus, prc. coucou, vok. Kuckuck, rus. kukuša, kukuška, ček. kukačka, su veiksmažodžiu kukuoti, lat. kukuot, rus. kukovat'. G. laikomi pirmykščiais kalbiniais dariniais, ir, manoma, bus žymų vaidmenį vaidinę kalbos atsiradime. Jų daryboje labai dažna reduplikacija (žr.). Be senybinių G., skiriami dar naujybiniai, kur tik perdirbta šiaipjau vartojamoji žodžio lytis, pvz. vaikų kalbos papaišis iš kepaišis.

L. Bloomfield, Language 1953.

Garsiãkalbis prietaisas garsui sukelti. Žr. Garsintuvas.

Garsynas kurios kalbos ar tarmės garsų visetas. Jis nustatomas vien fonetiniais duomenimis ir G. garsų skaičius paprastai skiriasi nuo tos kalbos paprastojoje rašyboje vartojamo raidyno raidžių skaičiaus. Pvz. lietuvių bendrinės kalbos G., griežtai imant aprašomosios fonetikos (žr.) požiūriu, iš viso yra 13 balsių (5 trumpi, 2 pusilgiai ir 6 ilgi), bet rašte jiems reikšti tėra tik 12 raidžių, nors šiaip ilgieji i ir u turi net po du rašmenis (y ir į, ū, ir ų), o pusilgiams i, u (plg. vaĩkas, laũkas) vėl visai trūksta atskirų ženklų. Be to, raidė i vartojama ne tik trumpajam balsiui i žymėti, pvz. kìtas, bet taip pat ir priebalsiams minkštinti, pvz. kiáuras. Greta afrikatos č tokiai pat balsingai afrikatai dž vartojama jau dviejų raidžių derinys. Taip pat, pvz. n garsų fonetiškai yra net keturi (plg. nãras, nẽria, rankà, rankẽlė) o rašmenų vos vienas. Žr. Fonetinė rašyba.

Garsinė kalba balso vartojimu pagrįsta girdimoji žmogaus kalba. Tik ji viena yra ir tiesioginis kalbotyros (žr.) objektas.

Garsinė rašyba žr. Fonetinė rašyba.

Garsinė vertė fonetikos terminas rašmens akustinei vertei pažymėti. Pvz. j G.V. net keturiopa: lietuvių kalboje jis reiškia balsingą priešakinį gomurinį garsą, prc. ž, anglų dž, ispanų ch. Rašmens G.V. fonetikoje nusakoma žodžiais ir, be to, reiškiama sutartiniu fonetiniu rašmeniu. Žr. Fonetinė rašyba.

Garsinis metodas, pagrįstas S. Heineckės ir M. Hillio, kuriuo kurtieji nebyliai mokomi kalbėti ne pirštų susirodomąja, bet tikra garsine žodine kalba.

Garsintuvas 1. Elektroakustinis prietaisas, kuris elektrinę akustinio dažnumo energiją paverčia į garso bangas, skleidžiamas numatytoje aplinkoje. G. pirmavaizdis yra telefonas, arba klausiklis, kuris veikia elektromagenetiniu principu. Garsui sustiprinti prie virpančios klausiklio membranos pritaikomas popierinis kūgis — g a r s i a s k l e i d i s, kurio palyginti didelis paviršius daugiau oro įvirpina. Tačiau tokio garsintuvo negalima jungti prie galingo stiprintuvo. Žymiai didesnį galingumą pekelia d i n a m i n i s G., kur metalinės membranos vietoje virpa (slankioja) lengva g a r s i n ė r i t ė, kuria teka garsinio dažnumo srovė. Prie garsinės ritės atitinkamai pritaikomas popierinis kūgio formos garsiaskleidis. Dinaminio G. pajėgumas priklauso nuo stiprumo garsinės srovės, tekančios judomąja rite, ir nuo nuolatinio magnetinio lauko. Kadangi nuolatinio magnetinio lauko stiprumas aprėžtas, o ilgainiui magnetas nusilpsta, tai dinaminis, su nuolatiniu bei permanentiniu magnetu (PM), garsintuvas ypatingai didelio galingumo negali duoti. Paprastai

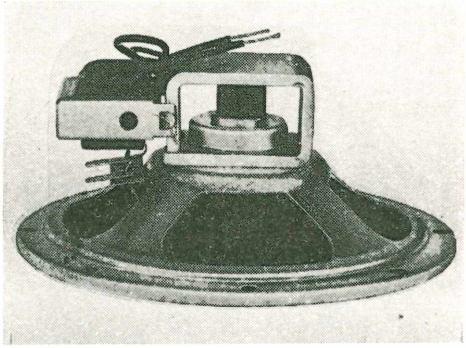

Paprastas dinaminis (PM) garsintuvas, dažniausiai vartojamas radijo aparatuose ir fonografuose

tas galingumas būna iki 1 arba 2 vatų, tačiau gaminami PM garsintuvai ir iki 10 vatų pajėgumo. Didesnio galingumo G., nuolatinio magneto vietoje naudojamas elektromagnetas, taigi įtaisoma lauką s u ž a d i n a m o j i r i t ė, kuria teka nuolatinė srovė. Toks G. vadinamas e l e k t r o d i n a m i n i u, ir jo galingumas gali būti 50 vatų ar daugiau. Elektrodinaminiai G. yra daugiausia paplitę. G. popierinis kūgis, tiesiogiai liečiąs orą, sukelia garso bangas tiek priekyje, tiek užpakalyje savęs, ir tų bangų tinkamas ir darnus sklidimas sudaro pagrindinę ir labai sudėtingą G. veikimo bei įrengimo problemą. Dažniausiai G. esti įstiprintas į plokščią medinę ar kitokios rūšies sienelę, vadinamą a k u s t i n i u e k r a n u, arba s k y d u, kuris sumažina nepageidaujamą sąveiką garso bangų, skleidžiamų ir iš G. priešakio, ir iš užpakalio. Tuo pačiu metu

akustinis, arba garsinis, skydas yra ir garsiaskleidis, o būdamas didesnių matavimų, turi savybę rezonuoti žemiems tonams. Paprastai G. talpinamas į uždaros dėžės priešakinę sienelę. Tokia dėžė turi Helmholtzo rezonatoriaus savybę, — atseit būdama maža, rezonuoja augštiems tonams ir nustelbia žemuosius, o jei jos apimtis yra didelė, tai G. rezonuoja žemiems tonams. Atdarą dėžė turi plokščio akustinio skydo savybes. Tarp lygiagrečių dėžės sienelių gali susidaryti stovinčių garso bangų, kurios gali iškraipyti G. veikimą (kūgio virpėjimą). Kad šitaip neatsitiktų, dėžės vidaus sieneles pravartu iškloti garsą sugeriančia medžiaga. Be to, statūs bei aštrūs dėžės kampai irgi nepageidautini. Vienas svarbiausių G. uždavinių, tai dažnumų pralaidumo juostos platumas: kalbai atgarsinti pvz. užtenka dažnumų juostos tarp 400 ir 4000 c/s, o muzikai atkurti dažnumų pralaidumo juosta geruose įrengimuose apima nuo 40 c/s iki 15.000 c/s. Todėl imamasi visokeriopų techniškų

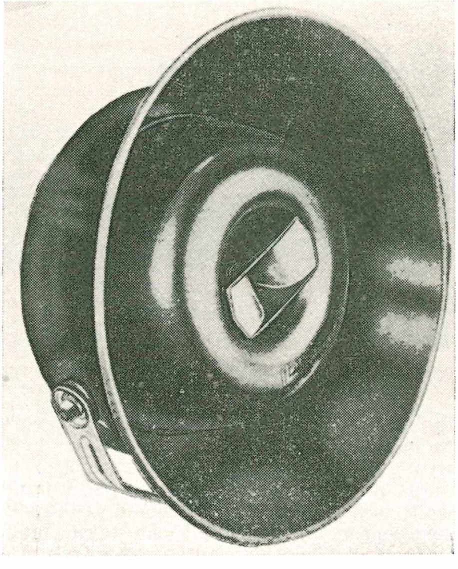

25 w garsintuvas, kuriame suderinti ‚stauglys' su ‚pypliu' (viduje) ir veikia ruporo principu. Skersmuo 56 cm, gylis 23 cm, dažnumų pralaidumo juosta 70—15.000 c/s

priemonių, montuojami du arba trys garsintuvai: augštiems dažnumams taikomi mažesnių matavimų garsintuvai (vadinamieji ‚pypliai'), o žemiems tonams vartojami didesni (vadinamieji ‚staugliai'). Našumui pakelti ir tolimesniu atstumu garsui skleisti vartojami garsą telkiantieji garsintuvai, garsiaskleidžiai, arba r u p o r a i, kurie būna įvairiausių konstrukcijų. Ruporai labai gerai tinka kalbai atgarsinti, betgi jie mažiau tinka muzikai, nes linkę užkirsti žemų tonų sklidimą. Tinkamo atgarsinimo problemą sprendžiant, sugalvota įvairiausių kitokių G. sistemų, taikomų atskirais atvejais. Pvz. piezo-elektriniai, arba k r i s t a l i n i a i, G., kuriems paprastai vartojama Rochelle druskos kristalas, ypač tinka augštiems tonams bei dažnumams atgarsinti, — taigi tinka vartoti, kaip ‚pypliai'. K o n d e n s a t o r i n i a i G. reikalingi pagalbinės bei poliarizuojančios augštos įtampos (500–600 v). Nors kondensatoriniai G. nesusilaukė tinkamo platesnio pritaikymo, bet techninis ir teorinis jais susidomėjimas gana didelis, nes jie turi savybę garsus natūraliai (be iškraipymų) atkurti. Atkuriamųjų garsų natūralumas ir ‚pilnumas' iškėlė įvairiausių techninių samprotavimų dėl G. įrengimo bei vartojimo. Taikomas pvz. dvigubas to paties garso atkūrimas, dviem atskirais takais bei stiprintuvais ir dviem G., ir tuo būdu gaunamas s t e r e o f o n i n i s garsas, — atseit sukeliantis tikrą įspūdį apie garso vietą arba sudarantis tam tikrą garsinę ‚perspektyvą'. Atskirais atvejais, net ir iš vieno stiprintuvo, du atskiri G. gali būti taip išdėstyti klausytojo atžvilgiu, kad gali būti sudarytas realaus ir pilnos apimties garso įspūdis, tačiau tai bus tik tariamasis stereofoninis efektas. Atkurtojo garso bangų energija sudaro tik nežymų nuošimtį (nuo vieno iki keliolikos %%) garsintuvą maitinančios akustinės energijos. Norint pvz. įgarsinti 100 m^3 kambarį iki 80 fonų garsumo, tereikalinga apie pusė milivato garsinio galingumo, o tam galingumui sukelti garsintuvo paslankioji ritė turi būti maitinama mažiausiai 0.5 vato galingumu. Šis galingumas turi būti pakankamas padengti ir garso viršūnėms, kurios eventualiai gali siekti iki 100 fonų.

Atvirame ore su 10 vatų galingumo stiprintuvu ir su dviem ruporais galima pagarsinti kalbą bent 5000 klausytojų, bet muzikai perduoti reikia bent 40 vatų stiprintuvo ir keturių ruporų.

A. Jurskis, Akustika ir Patalpų Įgarsinimas (Inž. Kelias nr. 7, 1947); *F. Langford-Smith,* Radio Designers Handbook 1953. *A. J.*

2. Moliniai ar variniai puodai — rezonatoriai (gr. echea, vok. Schallgefässe, lenk. głosnik, rus. golosniki), įmūrijami pastatų sienose patalpos akustikai sustiprinti. Vartoti antikinėj Graikijoj bei Romoj teatruose (smulkiai juos aprašo Vitruvijus De architectura I 1, 19 ir V 5, 1–8 ir Plinijus Nat. Hist. XI 27), bizantiškos kultūros srityje (taip pat ir Kieve) bažnyčiose, iš kur karolingų epochoje bus patekę į V. Europą. G. rasti bažnyčių presbiterijų sienose, po langais ar skliautuose Kölne bei kitose Reino kraštų vietose, Šveicarijoj, Braunschweige, Lenkijoje Šv. Marijos bažnyčioje

Inowraclawe ir Włocławeko katedroje (XIV a.). Kitur, kaip Neuss bei Xanten (Reino krašte), St. Odilienberge (Olandijoje) ir Metze G. 28 cm skersmens užtikta įkastų bžn. grindyse. Šį G. rūšį rekomendavo Aristotelis (Problemata 11, 8). V. Europoje G. visiškai išnyksta XV a. Lietuvoje arti 100 molinių G. buvo Koložos cerkvės sienose prie Gardino; ta cerkvė pagal M. Walickį statyta XII a. pabaigoje, pagal H. Lowmianskį XV a. pradžioje. G. buvę ir Vilniaus bažnyčiose.

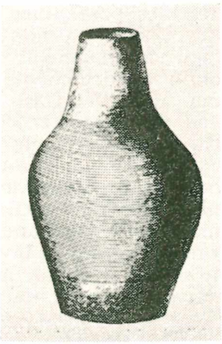

Garsintuvas iš Koložos cerkvės

E. Gloger, ES II 191–192; RECAW V 1908–09; *W. Reusch,* Echea, Ein Beitrag zur Frage der Schallgefässe in mittelalt. Kirchen (Trierer Zeitschrift 1949, 18, 226–234). *P. Rkl.*

Garsmuo smulkiau nebeskaidomas garsinis vienetas žodinei reikšmei skirti, fonema (žr.).

Garstyčia (Sinapis) kryžmažiedžių (Cruciferae) šeimos žolės, daugiausia auga Viduržemio jūros kraštuose, bet kultūrose ir kaip piktžolės plačiai išsiplatino daugelyje kraštų. Vienmetės žolės paprastais ar karpytais lapais. Lietuvoje žinoma tiktai G. garstukas (S. arvensis), sunkiai naikinama piktžolė, taip pat išplitusi veik visur pasaulyje. Daug kur veisiama G. baltoji (S. alba) iki 1,5 m augščio, geltonais žiedais, apie 15 mm ilgio ankštaromis. Sėklos geltonos deginančiai aštraus skonio. Iš jų gaminamas riebusis aliejus valgiui ir technikos reikalams, miltai vartojami vaistinėse, taip pat ir valgomoms garstyčioms. Pats augalas tinka pašarui ir žaliajai trąšai. Dar yra garstyčių, priklausančių griežčių (Brassica) genčiai: G. juodoji (B. nigra) ir G. sareptinė (B. juncea). Jų sėklų skonis dar stipresnis už G. baltosios. Tinka eteriniam garstyčių aliejui. Garstyčių popieriai (Charta sinapisata) vaistinėse gaminami iš visų šių 3 G. skirčių.

Garstukas

Garstyčinis (kitur garstyčininkas, raugalė, degtienė) iš sumalto rugių salyklo šutinta saldi tyrė, į kurią pridėta smulkiai maltų garstyčių. G. baudžiavos dienomis buvo valgomas su pelų duona, vėliau pasninke su duona ar bulvėmis. Lietuvoje G. išnyko tuojau po I pas. karo drauge su gavėnios pasninkais ir pokariniu skurdu.

Garstyčios garstyčių sėklų miltai, išmaišyti vandenyje, vartojami kaip prieskonis ir medicinoje. Žr. Garstyčių popierius.

Garstyčių aliejus (lot. Oleum Sinapis aethereum) medžiaga, suteikianti ypatingą skonį ir kvapą garstyčioms. Gelsvas, lakus, odą ir gleivines erzinąs skystis, cheminiu atžvilgiu beveik grynas izosulfocianininis alilas, C_3H_5—N=C=S. Garstyčiose alilas yra sujungtas su gliukoze ir kitomis medžiagomis į gliukozidą sinigriną, šilto vandens ir tam tikro fermento įtakoje susiskaldąs į savo komponentus. G.A. yra nuodingas ir gaunamas iš sėklų distiliacijos būdu, o garstyčių riebalai spaudžiami presais.

Garstyčių popierius (Charta sinapis, arba sinapisata) popierius, persunktas bei apteptas garstyčiomis, vartojamas gydymo reikalams.

Garstyčių spiritas (lot. Spiritus Sinapis) spiritinis 5% garstyčių aliejaus tirpinys: bespalvis, aštraus kvapo skystis, vartojamas medicinoje.

Garstinis, arba engra rytinė, (Bunias orientalis) kryžmažiedžių (Cruciferae) šeimos žolinis augalas. Lietuvoje atneštinis iš Rytų Europos; auga pakelėse, krantuose. Svetur sėjamas pašarui.

Garstukas laukų piktžolė, svėrė. Žr. Garstyčia.

Garsų dėsniai kalbotyros terminas pažymėti dėsningumui, pasireiškiančiam kalbos raidoje. Garsų kitimas (žr.) nesiriboja atskirais žodžiais, bet apima visą kalbą, jei tik sąlygos garsams kisti yra vienodos. G. D. nėra lygūs gamtos dėsniams, nes jie skirtingai galioja atskiroms kalboms arba tarmėms ir veikia tik tam tikrą laiką. Todėl pvz. G.D. Dzūkų tarmėje t, d ir junginiai tv, dv nevėliau kaip XIV a. išvirto c, dz ir cv, dz nebeveikia nei naujuosiuose skoliniuose (plg. diktas, tinkas), nei prieš naujybinius i, y, atsiradusius iš ę (plg.dzūkų vs. vt. puodi<*puode, tysc<tęsti), kada dzūkavimo banga jau buvo praėjusi. Nors dėsningumo garsų kitime jau seniai pastebėta, bet kalbotyroje ilgą laiką vis buvo kalbama apie sporadinį ir ‚taisyklingą' kitimą. Tiktai jaunųjų gramatikų (žr.) mokykla nuo 1876 griežtai pabrėžė G.D. visuotinumą, būtent, kad visų tos pačios kalbinės bendruomenės narių kalboje G. D. veikia vienodai, be palaidų išimčių, taigi visuotinai ir kad todėl kiekviena išimtis išaiškintina prieš G.D. suformuluojant. Išimčių iš G.D. daugiausia atsiranda dėl analogijos bei artimos reikšmės žodžių įtakos arba ir dėl tarmių sumišimo. Romanistai ir moderninė dialektografija G.D. visuotinumui yra padarę nemaža priekaištų. Jų labiau iškeliamos tos priežastys, ku-

rios pastoja kelią mechaniniams G.D. arba paskatina antrinį kurio pakitimo plitimą. Naujausieji kalbotyros patyrimai rodo, kad G.D. formulavime reikia tam tikro lankstumo, nes šiaip dažnai tektų susidurti su veik nenugalimais prieštaravimais. Tačiau jaunųjų gramatikų paskelbtoji tezė ir šiandien kalbotyroje tebeturi pagrindinės metodinės reikšmės, nes tik tuo būdu įmanomas našus tyrimas ir ypač mokslinė etimologija (žr.). G.D. tik konstatuoja garsų kitimą, bet jo dar neišaiškina.

H. Schuchardt, Über die Lautgesetze 1885; *E. Wechssler,* Gibt es Lautgesetze? 1900; *Herzog,* Die Lautgesetzfrage 1904; *H. Paul,* Prinzipien der Sprachgeschichte 1937; *E. Hermann,* Lautgesetz und Analogie 1931. *A. S.*

Garsų fiziologija mokslas, kuris tiria padarginę kalbos garsų darybą, kaip tam tikrą fiziologinį reiškinį. Žr. Fonetika.

Garsų geografija žr. Kalbos geografija.

Garsų kaita bendras kalbotyrinis terminas pažymėti garsų kaitaliojimuisi etimologiškai giminaičiuose žodžiuose, pvz. lietuvių e : ė : a : o (mėsti : mētyti : mãtas : išmota), d : s (vedu : vesti), vok. e : a : o (werfen : warf : geworfen), r : s (frieren : Frost). G.K. priklauso nuo įvairių kalbinių vyksmų, pasireiškiančių garsų kitimu.

Garsų kitimas, visose kalbose laiko būvyje pasireiškiąs garsinio žodžių pavidalo kitėjimas ir paprastai einąs prastinimo kryptimi. Apskritai G.K. pastebimas visuotinis polinkis: tie patys garsai lygiose sąlygose vienodai ir kinta. G.K. gali būti s p o n t a n i n i s, arba nesąlyginis, jei jis nepriklauso nuo kitų aplinkinių garsų, pvz. prabaltiškojo ā virtimas lietuvių kalboje o (plg. žodis <*žādis), ir k o m b i n a c i n i s, arba sąlyginis, kada vyksta tik tam tikrų garsų junginiuose arba kaimynystėje, pvz. afrikatų č, dž atsiradimas iš pralietuviškųjų tj, dj (plg. medžiai<*medjai, bet medis) arba latvių c, dz — iš k, g prieš priešakinės eilės balsius i, ī, e, ē, ir ie, j (plg. cits ‚kitas', dziedāt ‚giedoti', caurs ‚kiauras' <*kjauras, bet kalns ‚kalnas', gulēt ‚gulėti'). Be to kombinaciniam G.K. priklauso ir asimiliacija, disimiliacija, kontrakcija. Žiūrint pačios kitimo eigos, kartais dar skiriama s t a i g i n i s, arba peršokamasis, ir l a i p s n i n i s, arba progresyvinis, G.K. Pirmuoju atveju pakitimas vyksta garsų pakaitos (žr.) būdu, pvz. sk išvirtimas ks žody Maskva>Maksva, o antruoju per pereiginius laipsnius raidos keliu, pvz. rytiečių runka yra išriedėjusi iš ranka per tarpinę lytį ronka. Giliausios G.K. priežastys nėra tikrai žinomos. Modernine kalbos geografija (žr.) taria, kad kiekvienas G.K. prasidedąs palyginti siaurame plote, vad. vidurkyje, ir iš jo palengva, kartu su kultūrinėmis srovėmis, plintąs toliau, nes naujasis kalbinis reiškinys imamas laikyti pavyzdingu, ir todėl kitų pasekamas. To plitimo įstanga ir kryptys daug priklauso nuo susisiekimo sąlygų, kliudančių ar skatinančių atskirų kalbinių bendruomenių tarpusavio bendravimą. Kitų vėl G.K. norima išaiškinti vien vad. substrato (žr.) teorija. Būtent dėl kurių nors priežasčių (nukariavimas, emigracija) vienai tautai prisiėmus kitos kalbą, pirmoji į šią įneša ir savų artikuliacinių ypatybių (artikuliacijos bazės pakitimas), tuo duodama pradžią naujam G. raidos tarpsniui. Iš esmės abi šios teorijos teisingos ir viena antrą papildo. G.K. išdava yra garsų kaita (žr.).

J. van Ginneken, Over de oorzaken der Taalveranderingen 1925; (") Die Erblichkeit der Lautgesetze (Indog. Forsch. 1927); *H. Paul,* Prinzipien der Sprachgeschichte 1937. *A.S.*

Garsų mokslas, arba garsómokslis, gramatikos dalis, dažnai vad. ir fonetika (žr.), kuri nagrinėja pačius kalbos garsus.

Garsų pakaita, arba substitucija, fonetinis reiškinys, kur, kalbant svetima kalba arba skolinant žodžius, svetimi garsai pakeičiami artimesniais savosios kalbos garsais. Pvz. lietuvių kalboje ch ir f pakeičiami k ir p (plg. Kristus, Pilypas), o vokiečių ž — š (plg. Schameite ‚žemaitis', Genie iš prc. génie ‚genijus' tariamas šeni). Maišytinėse kalbose G.P. galima iš dalies aiškinti ir garsų kitimą (žr.).

Garsų perkaita (vok. Lautverschiebung, ag. consonant shift, prc. mutation consonantique) žymesnis dėsningas priebalsių pakitimas kalboje viena kuria kryptimi, pvz. balsingiems sprogstamiesiems išvirstant nebalsingais (ar atvirkščiai), sprogstamiesiems iškintant pučiamaisiais arba šiems balsingėjant. Iš ide. kalbų vienokia ar kitokia G.P. pastebima armėnų, graikų, italikų, keltų ir plačiausia germanų kalbose. Balsingųjų sprogstamųjų (b, d, g) perkaitą taip pat pažįsta ir neide. etruskų (žr.) bei suomių (žr.) kalbos. Dalinai į G.P. panašių fonetinių reiškinių randama ir naujosiose kalbose, pvz. liet. trm. tėfs, bet tėva=tėvas, tėvo, vok. Hanover (su f), bet Hanoveraner (su v), ag. possible (su s), bet possess (su z). Bet paprastai G.P. (vokiškuoju) terminu, sudarytu J. Grimmo (žr.) vadinama ide. prokalbės sprogstamųjų priebalsių pakitimai germanų kalbose, visų pirma pastebėti (1818) danų kalbininko R. K. Rasko. Rečiau šis terminas taikomas ir armėnų kalbai.

P i r m o j i, arba g e r m a n i š k o j i G. P. palietė visus iš ide. prokalbės paveldėtus sprogstamuosius priebalsius ir tuo iš jos išskyrė germanų prokalbę. Tačiau atskiri šios perkaitos atvejai nėra savo tarpe priežastiškai susiję, ir pakitimai bus vykę ne vienu laiku. Apskritai jos pradžia gali siekti 2000 pr. Kr., o 500 pr. Kr. laikoma galine data. Visai tikra, kad I perkaita įvyko dar prieš germanams susiduriant su romėnais, nes jos žymių nematyti

nė seniausiuose germanų lotyniškuose skoliniuose. Šios perkaitos priežastys nėra paaiškėjusios. Nors daugelis tyrinėtojų linksta ją aiškinti neide. substrato įtaka, bet visuotinai ši nuomonė nėra priimta.

A n t r o j i, arba v o k i e č i ų a u g š t a i č i ų G.P. pasireiškia vien vokiečių kalboje. Čia naujai perkinta iš I perkaitos atsiradę germaniški sprogstamieji p, t, k ir pučiamai tariami b, d, g. Ši perkaita vokiečių kalbą suskaldė į augštaičių ir žemaičių tarmes, ir tuo vokiečių rašomoji kalba žymiai atsiskyrė nuo kitų germanų kalbų. Plg. pvz. vok. Zeit ‚laikas' ir vok. žem. tīt, olandų tijd, ag. tide. Bet iš kitos pusės perkaita nevisame vokiečių augštaičių kalbos plote vienodai veikia. Juo labiau į šiaurę, juo silpniau ir vėliau ji reiškiasi, pvz. vok. viduriečių (Mitteldeutsch) tarmėse. Visų pirma prasidėjo augštutinės Vokietijos srityse, kaip iki šiol manyta, bavarų tarmėse. Bet paskutiniu laiku II perkaitos židinio ješkoma labiau alemanų srityse (Mitzka). Datuojama ji VI a. (augštutinė Vokietija) iki VIII–XII a. (vidurinių frankų tarmės). Kadangi Attilos (†453) vardas pažįstamas perkaitine lytimi (vid. vok. augšt. Etzel), tai tt nieku būdu negalėjo išvirsti tz prieš V a. vidurį. Priežasčių šiai perkaitai randama langobardų įtakoje (Baesecke, Brinkmann). Pagrindiniai abiejų perkaitų dėsniai yra šie:

Ide.	I G. P. (pragerm.)	II G. P. (vok. augšt.)
1. *p : lot. pater ‚tėvas'	f : ag. father	f (v) : vok. Vater
2. *t : lot. trēs ‚trys'	th : ag. three	d : vok. drei
3. *k : lot. cornū ‚ragas'	ch : ag. horn	h : vok. Horn
4. *b : lot. turba ‚būrys'	p : ag. thorp ‚kaimelis'	pf, f : sen.vok.augšt. dorpf, vok. Dorf
5. *d : lot. duo ‚du' ″ edere ‚ėsti'	t : ag. two ″ eat	(t)z, ss : vok. zwei ″ essen
6. *g : lot. iugum ‚jungas' ″ genū ‚kelys'	k : ag. yoke sen. ag. cnēo	ch, k : vok. Joch ″ Knie
7. *bh : skr. bhrātar- ‚brolis' lot. frāter ‚t. p.'	b : ag. brother	b : vok. Bruder
8. *dh : skr. rudhirás ‚raudonas' lot. rūfus ‚šviesiai raudonas'	d : ag. red	t : vok. rot
9. *gh : lot. hostis (iš *ghostis) ‚svetimasis, priešas'	g : ag. guest	g : vok. Gast

Ide. aspiruotieji *ph, *th, *kh perkeičiami kaip ir paprastieji sprogstamieji (nr. 1–3), pvz. skr. phēna ‚puta' : vok. Feim (plg. abgefeimt), skr. mēthis ‚kartis' : sen. skand. methr, skr. rēkha ‚eilė' : sen. vok. augšt. rīha, vok. Reihe. Be to, pažymėtina, kad 1–3 dėsnis veikia tik žodžio pradžioje ir viduryje po senojo kirčio, o visais kitais atvejais sprogstamieji p, t, k pakeičiami pagal 7—9 dėsnį (Vernerio dėsnis, žr.), pvz. vok. Schwäher ‚šešuras' iš ide. *swék'uros, bet vok. trm. Schwieger ‚uošvė' iš ide. *swek'rūs.

F. Kluge, Urgermanisch 1913; *E. Prokosch,* A Comparative Germanic Grammar 1939; *A. Meillet,* Caractères généraux des langues germaniques 1949; *W. S. Russer,* De Germaansche klankverschuiving 1930; *W. F. Twaddell,* The Inner Chronology of the Germanic Consonant Shift (Journal of English and Germanic Philology XXXVIII 1939); *V. Pisani,* Zur Chronologie der germanischen Lautverschiebung (Sprache I 1936/42); *J. Fourquet,* Le mutations consonantiques du Germanique 1948; *H. Abrahams.* Études phonétiques sur les tendences évolutives des occlusives germaniques 1949; *W. Braune,* Althochdeutsche Grammatik 1950; *W. Mitzka,* Die Ahd. Lautverschiebung und der ungleiche fränkische Anteil (Zeitschr. für deutsches Altertum 83, 1951); *A. Bach,* Geschichte der deutschen Sprache 1953 (gera bibliografija). *A.S.*

Garšin Vsevolod Michailovič (1855–1888) rusų novelistas. Jo neilgo gyvenimo ir negausios kūrybos esmė yra begalinis ir liguistas sąžinės jautrumas, kuriuo jis išgyveno ir vaizdavo žemėje vyraujantį piktąjį pradą, už kurį jautėsi ir pats kaltas. Kilęs iš neturtingos, bet kilmingos šeimos, G. jau vaikystėje buvo be galo nervingas, aštrių ispūdžių, anksti bręstančios inteligencijos žmogus. 22-jų metų, nespėjęs baigti Kalnų instituto, jis savanoriu buvo išėjęs į karą su turkais ne iš patriotizmo ir ne iš meilės militarinei avantiūrai, bet vien todėl, kad jis turįs būti kartu su tais, kurie kenčia fronte. Kare pasižymėjo ir net buvo sužeistas. Besigydydamas parašė savo pirmą apysaką Četyre dnia (1877), kurios tema — sužeistas kareivis. Atspausdinta toji apysaka iš karto sukėlė sensa-

cingą atgarsį ir tvirtai nustatė G. reputaciją. Nuo to laiko jis tapo rašytojas profesionalas. Karo tema G. dar parašė: Denščik i oficer, Trus, Ajasliarskoje delo, Iz vospominanij riadovogo Ivanova. Tiek šios, tiek kitos G. novelės kupinos liūdesio ir užuojautos žmonėms, jų buities beprasmiškam ir beviltiškam skausmui, jų nedaliai. Begalinio tyrumo asmenybė atsispindi G. kūrybos stiliuje: stebėjimo ir išraiškos tikslumas, santūrumas, puošmenų ar patetikos stoka, paprasta, aiški konstrukcija, ištikimai perteikta, lyriškai išgyventa tikrovė. Minėtinos novelės: Signal, įėjęs į mokyklines antologijas, Skazanije o gordom Aggeje, Proisšestvije, o žinomiausia novelė, pradėjusi ‚beprotnamio' temą — Krasnyj cvetok (1883). Čia atsispindi autoriaus nervinis pakrikimas, jam leidęs klinišku tikslumu atvaizduoti bepročio būsenas. Idealistinė kova su blogiu čia išreikšta dramatiškiausiai ir kartu pesimistiškiausiai, su graudžia ironija. Siužetas: nykiame beprotnamyje uždaryto ligonio sąmonėje visas pasaulio blogis įsikūnija ligoninės darže pražydusioje aguonoje — tereikia ją nuskinti. Po begalinių gudravimų ir pastangų ligonis pasiekia žiedą, nuskina jį ir miršta išsisėmęs, bet laimingas ‚pasiekęs' savo kilnų tikslą. Beprotybės priepuoliais baigiasi ir paties G. gyvenimas. Viename jų jis krinta nuo laiptų, susižaloja ir po 5 dienų miršta. G. kūryba, telpanti 1 tome, rodo Turgenevo ir Tolstojaus mokyklą ir kartu sudaro tarsi gerą įvadą į tą rusiškos atmosferinės novelės žanrą, kurį iki meistrystės pakėlė A. Čechovas. G. prieš I pas. karą gausiai verstas į lietuvių kalbą.

J. Aichenvald, Siluety russkich pisatelej I 1916; *K. Čukovskij,* O Vsevolode Garšine (Russkaja mysl 1909); *D. S. Mirsky,* Contemporary Russian Literature 1926; *E. Zelm,* Studien über V. G. 1935. *J. Bl.*

Garšva 1. skėtinių šeimos augalo gentis (Aegopodium) iš 2 rūšių, G. p a p r a s t o j i (A. Podagraria L.) auga Lietuvoje. Mėgsta veistis lapuotuose miškuose, krūmuose, patvoriuose ir kt. Jos lapai pražanginiai, apatiniai dvigubai, viršutiniai viengubai triskilčiai. Skėteliai didoki, plokšti, be skraistelių; žiedai maži, balti, retkarčiais rausvi. Jauni lapeliai tinka valgiams.

Garšva

2. Arklio kojos plaukai, užaugę ant riešo kaulelių.

3. Gyvulių (arklių) staibis, blauzda.

Garšva 1. B r o n i u s (g. 1883 IV 17 Petrapilyje) inžinierius. 1908 baigė Petrapilio Elektrotechnikos inst. Tarnavo Petrapilio elektros tramvajaus įmonėje ir dalyvavo kooperacinėje firmoje elektros gamykloms steigti. 1913–19 Astrachanės savivaldybės elektros įmonių vedėjas. Grįžęs į Lietuvą, 1920–38 tarnavo Finansų m-joje ir nuo 1930 buvo Augštesniosios technikos mokyklos mokytojas Kaune. Emigravo į Kolumbiją, kur dirba Technikos institute Medelline. Išsp. Praktinės elektrotechnikos pradmens 3 dalys 1933, 1934, 1936; Elektros linijų statyba 1932. 1930 redagavo Technikos ir Ūkio pirmuosius 3 numerius. Bendradarbiavo Tautos Ūkyje.

2. P r a n a s (1915 I 18 Pasnietalio k., Veliuonos vls., Kauno aps.) kunigas. 1937 baigė Marijonų gimnaziją Marijampolėje, 1937–39 studijavo filosofiją Marijonų seminarijoje, teologiją studijavo 1941–42 ir 1946–1947 Tübingeno univ., 1943 VDU, 1947–48 Romos Angelicume, kur gavo teologijos licenciato laipsnį. Nuo 1933 VIII 15 vienuolis marijonas, 1942 X 4 įšventintas kunigu. 1943 Marijampolės Augštesniosios Prekybos Mokyklos kapelionas, tremtyje 1944–46 Tübingeno liet. kolonijos kapelionas. 1948 emigravo į Argentiną, kur 1948 IX — 1952 Laiko viceredaktorius, nuo 1954 IX 15 Avellanedos, Buenos Aires, Marijonų vienuolyno viršininkas ir Aušros Vartų liet. parapijos klebonas. Spaudoje bendradarbiauja nuo 1933: Mūsų Laikraštyje, Šaltinyje, Laike, Darbininke, Drauge, Tėviškės Žiburiuose, Lux Christi ir kt.

Kun. P. Garšva

Garšviai k., Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., prie Svirnupio, 9 km nuo Naujamiesčio; 1912 išskirstytas vienkiemiais, 1939 23 ūkiai, 130 gyv. Čia 1885–1896 buvo lietuvių knygų platinimo centras, kurį sukūrė Jurgis Bielinis. Pradžioje gabeno K. Ūdra su Bieliniu, vėliau jie sudarė knygų gabenimo ir platinimo draugiją. 1884 pabaigoje ar 1885 pradžioje Bielinis, Ūdra, J. Nateckis, V. Kazanauskas, Račiūnas ir J. Sakalauskas sudėjo po 200 rublių. Tai buvo pagrindas jų darbui. Pradžioje važiuodavo į Prūsus Bielinis, bet, rusų primuštas, tevažiuodavo tik svarbesniais atsitikimais. Tuomet jį pavaduodavo Ūdra, o per sieną gabendavo A. Bružas, kartais atveždamas ligi G. G. draugija veikė ne tik artimose apylinkėse, bet spaudos pristatydavo į Rygą, Kauną, į Suvalkų kraštą iki Gardino;

Senieji K. Ūdros namai Garšviuose

siųsdavo ir į Ameriką. Taip dirbo arti 10 metų. Pagaliau Ūdra, Bružas ir dar keli buvo suimti, ir vienas Bielinis draugijos neišlaikė. Jurgio Dilkio viekiemyje po pirkios pamatais buvo sudaryta visa biblioteka iš visų knygų, perėjusių per rankas. Čia 1895 Justas Kulys buvo pradėjęs rengti spaustuvę. Ūdrą suėmus, prasidėjus kratoms, Dilkio žentas pabūgęs knygas sudegino.

Knygnešys I 1926, 79, 83–84, 87 psl.

Garšvienė iš jaunų garšvos lapų išvirta lapienė. Vietomis augštaičiuose G. buvo verdama ir iš raugintų garšvos lapų, pridedant dar rūgštynių, G. buvo uždaroma taukais, grietine ar pienu.

Garšvila Kristupas (m. 1721) Vilniaus jėzuitas, 1720 IX 15 — 1721 Vilniaus akademijos rektorius.

Garter, Order of the G., seniausias ir augščiausias anglų ordinas, vad. ‚Kelnių raiščio ordinas' (įst. apie 1346 Edvardo III). G. ordinas vyrų nešiojamas prie kairiosios kojos žemiau kelių, moterų — prie kairiosios rankos.

Garth Samuel (1661–1719) anglų gydytojas ir poetas, kėlęs nemokamo neturtingųjų gydymo reikalą. Pagarsėjo savo satyriniu epu The Dispensary 1699.

Gartner Theodor (1843–1925) austrų romanistas, žymus retoromanų kalbos tyrinėtojas. Išsp. Die Gredner Mundart 1879, Rätoromanische Grammtik 1883, Handbuch der rätoromanischen Sprache und Literatur 1910, Ladin. Wörter aus den Dolomitentälern 1923.

Gärtner Friedrich von (1792–1847) vokiečių architektas, Bavarijos karaliaus Liudviko I patikėtinis, pataikavęs jo architektūrinėms svajonėms, karališkasis statybos direktorius. Dar klasicizmo dvasioje sekė Italijos romanikos ir ankstyvojo renesanso formomis. Pastatė 1829–40 Münchene Liudviko bažnyčią, 1831–40 Bavarijos valstybinę biblioteką ir archyvą, 1835–40 universitetą, 1836–42 rezidenciją Atėnuose, 1840–44 Müncheno Feldherrnhalle (Florencijos Loggia dei Lanzi imitacija), 1841–46 Pompejanum Aschaffenburge, 1843–50 Wittelsbacho rūmus Münchene ir kt. Absoliutinį istorinės architektūros nesupratimą G. parodė restauruodamas 1833 Bambergo, 1834–35 Regensburgo, 1845 Speyerio senąsias katedras, kuriose G., nepažindamas viduramžių meno ir neapkęsdamas baroko, sunaikino neįkainojamus meno turtus. G. veikla apibūdinama kaip ‚juodžiausias lapas Vokietijos meno istorijoje'. Jo kaip Bavarijos generalinio konservatoriaus įtakoje XIX–XX a. daugiur buvo naikinami vertingi istorinio meno ansambliai, siekiant atstatyti vad. ‚grynąjį stilių'. *P. Rkl.*

Gartok, kitaip Garyarsa, v. Tibeto administracinis centras su vicekaraliaus rezidencija, prie Indo augštupio Gartang-Ču įtako. G. yra vilkstinėms pakeliui iš Indijos į Lasą, laikomas pasaulyje augščiausiai stovinčiu miestu (Himalajuose), nors iš tikrųjų G. yra mažas miestelis, susidedąs iš keliasdešimt molinių namų ir palapinių.

Gartz Ake (g. 1888) suomių politikas ir pramonininkas, 1944–46 prekybos ministeris, 1950–51 užsienio reikalų ministeris, 1951 pasiuntinys Berne. G. yra daug nusipelnęs suomių ūkio gyvenime, yra vienas iš Ahlström popieriaus ir medžio pramonės koncerno vadovų.

Garuda indų mitologijoje didelis auksaplunksnis paukštis, paukščių karalius, kuriuo skraidąs dievas Višnu; kartais G. vaizduojamas vyriškiu su paukščio galva. G. laikomas visokių slibinų priešininku ir laimėjimo simboliu.

Garve Christian (1742–1798) vokiečių filosofas ir socialinis rašytojas, Leipzigo univ. prof., eklektikas, Kanto kriticizmo priešininkas, linkęs į anglų empirizmą. Išsp. Über die Verbindung der Moral mit der Politik 1788, Über Gesellschaft und Einsamkeit 1797–1800, Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, Litteratur und dem gesellschaftlichen Leben 1792–1802 ir kt.

A. Stern, Über die Beziehungen Chr. G. zu Kant 1884; *P. Müller,* Chr. G. 1905.

Garvey Marcus (1887–1940) JAV negrų nacionalistų vadas, 1914 sukūręs tarptautinę organizaciją negrų būviui pagerinti, 1918–23 leidęs savaitinuką Negro World ir rūpinęsis negrus perkeldinti iš Amerikos į Afriką.

Garvežys garais varoma geležinkelio mašina. Žr. Lokomotyvas.

Garvin James Louis (1868-1947) anglų publicistas ir politikas, 1905–06 redagavo The Outlook, 1908–42 Observer, 1926–29 Encyclopaedia Britanica 14 laidą. Išsp. The Economic Foundation of Peace 1919, The Life of Joseph Chamberlain 3 tt. 1932–33.

K. Garvin, J. L. G. 1948.

Garždėnis (Lotus) ankštinių šeimos pašarinė žolė.

Gascogne (isp. Gascuña, lot. Vasconia) p.v. Prancūzijos provincija tarp Biskajos įlankos ir Garonės upės; 26.500 km² su 1 mil. gyv. Gyventojai gaskoniečiai, romanizuotų baskų palikuonys. Jų kalba turi daug bendrų bruožų su kataloniečių ir aragoniečių kalbomis. Romėnų laikais sudarė Akvitanijos provincijos dalį, nuo 602 priklausė frankų valstybei, nuo karolingų laikų savarankiška hercogija, 1070 priskirta Akvitanijai, nuo 1154 anglų ir nuo 1453 galutinai priskirta prie Prancūzijos.

P. Courteault, Histoire de G. et de Béarn 1939.

Gascoigne George (apie 1525–1577) anglų poetas ir dramaturgas, svarbus kaip kelių žanrų pionierius. Knygoje The Poesies of George Gascoigne 1575 pasirodė pirmoji angliška studija apie eiliavimą. Jo Ariosto I Suppositi vertimas 1566 buvo pirmoji angliška komedija prozoje. Pirmoji graikiška tragedija anglų kalboje buvo Jocasta 1566 jo versta iš Euripido. Be to, G. pirmas vartojo baltąsias eiles savo satyroje The Steele Glas 1576. Raštai: The Works of G. G. 1907.

C. T. Prouty, G. G. 1942.

Gasčiūnai bžk., Joniškio vls., Šiaulių aps., 4 km nuo Mūšos ir 12 km nuo Joniškio. 1944 buvo 32 kiemai, 154 gyv. Mūrinė pradžios mokykla, pieninė, malūnas, vilnų karšykla, pašto agentūra. Šv. Stanislovo Kostkos medinė bažnyčia statyta XVII a., padidinta ir restauruota 1931. 1944 G. parapijoje buvo 368 ūkiai, 2089 gyv. Nuo 1904 čia kelerius metus klebonavo kun. J. Gaudiešius, kuris klebonijoje įsteigė lietuvišką mokyklą ir pats išlaikė lietuvį mokytoją. 1919 bermontininkai apšaudė G. ir apgriovė keletą trobesių.

Gąsiewski žr. Gonsievskis.

Gasiorek (lot. Anserinus) Benedikt (1545–1607) lenkų bernardinas, 1573 įstojęs į pranciškonų ordiną, kurį laiką gyvenęs Vilniuje. 1577–85 studijavo Paryžiuje ir Romoje, paskui ėjo atsakingas pareigas bernardinų ordine. 1606 drauge su kitais bernardinais, lydėdamas į Maskvą Pseudodimitrą ir Mariną Mniškaitę, vyko misinio darbo dirbti rusų tarpe. Pseudodimitrą nužudžius, su kitais bernardinais buvo internuotas Jaroslavlyje, kur ir mirė. Parašė kelis raštus bernardinų ordino reformos reikalu.

Gąsiorowski Wacław (slapyvardis Sclavus) (1869—1939) lenkų rašytojas, pasižymėjęs istoriniais romanais iš Napoleono laikų ir kt. Išsp. Rok 1809, 1903, Huragan 1904, Pani Walewska 1904, Szwoleżerowie gwardji 1910, Czarny generał 1912, Nihiliści, Ugodowcy, Królobójcy, dramą — Szare życie 1892 ir kt.

Gasiūnas Jonas (g. 1904 IX 20 Urboniškio vsd., Biržų vls. ir aps.) kunigas, visuomenininkas. Mokėsi Biržų gimn., 1921–24 Žemaičių kunigų seminarijoj Kaune, 1923–28 studijavo Lietuvos Universitete teologijos-filosofijos fak., 1928 įšventintas kunigu, 1933–35 studijavo Louvaino univ., kur gavo teologijos licenciato laipsnį. 1928–30 Vaškų vikaras, 1930 Ramygalos vikaras ir vidurinės mokyklos kapelionas, 1931–33 Krekenavos vikaras ir vidurinės mokyklos kapelionas, 1935–44 Panevėžio vysk. sekretorius ir vyskupijos tribūnolo teisėjas. Tremtyje Tübingeno gimn. kapelionas ir Stuttgarto liet. stovyklos bei progimnazijos kapelionas. Nuo 1949 JAV. Lietuvoje dirbo įvairiose katalikų visuomeninėse organizacijose: pavasarininkų, ateitininkų, 1936–40 Panevėžio vyskupijos Kat. Vyrų S-gos pirm. ir kt. Rašė Panevėžio Balse, Ūkininke, Pavasaryje, Tiesos Kelyje, Panevėžio Garse ir Lietuviškojoje Enciklopedijoje.

Gaskell Elizabeth Cleghorn, Stevenson (1810–1865) anglų rašytoja. Romanai: Mary Barton 1848, Ruth 1853, Cranford 1853, Narth and South 1855, Sylvia's Lovers 1863, Wives and Daughters 1866. Be to, parašė vieną geriausių Charlotte Brontë biografiją.

A. B. Hopkins, E. G. 1952.

Gaskonė žr. Gascogne.

Gasnevidai gavusi vardą nuo Afganistano mst. Gasnos dinastija, kurią įk. sultonas Mahmudas, nuo 997 po Kr. sudaręs valstybę, besitęsusią nuo Kaspijos jūros ligi Gango upės. Prie jo įpėdinių valstybė vis mažėjo, apsiribojo vien š. Indijos valdomis ir išnyko 1187. Iš viso buvo 16 G. sultonų.

Gaspar XVI a. italų architektas, D.L.K. Žygimanto Augusto karališkųjų statybos darbų vykdytojas Vilniuje.

Gasparai k., Panevėžio vls. ir aps., 7 ūkiai, 36 gyv. (1939), išskirstytas vienkiemiais 1934. Lėvens dešn. krante yra apie 20 pilkapių, apdėtų akmenų vainikais. Randama įvairių senojo geležies amžiaus įkapių ir romėniškųjų pinigų.

Gasparava k., Giedraičių vls., Ukmergės aps. Čia yra 61 ha ploto miškas, nusavintas 1921. Dirvožemis smėlio, vietomis durpinis. Pušynas su beržu ir juodalksniu.

Gasparavičius Juozas (1863 Skėtelių k., Krinčino vls., Biržų aps. — ?) knygnešys ir 1905 revoliucijos dalyvis. J. Bielinio paragintas, nuo 1894 platino knygas.

Gasparin Agénor-Étienne, Comte de (1810–1871) prancūzų rašytojas, kėlęs religinės laisvės, kalėjimų reformos ir vergijos panaikinimo klausimus. Išsp. La France, nos fautes, nos périls, notre avenir 1872 ir kt.

Gasparri Pietro (1852–1934) italų kardinolas, kanonistas ir bžn. politikas. 1877 kunigas, dėstytojas Romos kunigų seminarijoje ir propagandos kolegijoje, 1879–98 bažnytinių teisių prof. Paryžiaus katalikų inst., 1898 titularinis arkivyskupas, 1898–1901 apaštališkasis delegatas Peru, Bolivijoje ir Ekvadore, 1901–06 nepaprastųjų bažnytinių reikalų kongregacijos sekretorius, 1907 kardinolas, 1914–30 pop. valst. sekretorius, 1925–30 nepaprastų bžn. reikalų kongregacijos pirmininkas, vienas iš aktyviausių bažnytinių teisių kodifikavimo (Codex I. C.) narių, kodekso I. C. kanonų autentinio aiškinimo komisijos pirmininkas, rytinių apeigų bažnyčios teisių kodifikavimo pirmininkas, sudaręs 11 konkordatų, jų tarpe 1927 pasirašęs Lietuvos

konkordatą. Parašė: Tractatus canonicus de matrimonio 1891, [4]1932, De ordinatione 1893, Tractatus de S. S. Eucharistia 1897, Catechismus catholicus 1930, Codex Iuris Can. Fontes 9 tt. 1923–1939 ir kt.

Soter II 1934, 193–194 psl.; *P. Būčys,* Kardinolas P. G. (Židinys XX 1934, 492–504 psl.; *F. M. Taliani,* Vita del cardinale G. 1938.

Gaspé Š. Amerikos pusiasalis tarp Šv. Lauryno upės žiočių ir Chaleurs įlankos; apie 220 km ilgio ir ligi 120 km pločio. G. yra Apalašų kalnyno š. šaka su 1385 m augščio Shickshock viršūne, apaugęs miškais ir tik pajūriuose apgyventas.

Gasperi Alcide de žr. De Gasperi, Alcide.

Gasquet Francis Aidan (1846–1929) anglų benediktinas, nuo 1914 kardinolas, anglų Bažnyčios istorikas, 1878–85 Downside kolegijos prof., nuo 1907 pop. komisijos Vulgatai peržiūrėti pirmininkas. 1917 paskirtas Vatikano archyvo prefektu, 1919 Vatikano bibliotekininkas, 1920 Romos Bažnyčios archyvaras. Vadovavo diplomatiniams santykiams tarp Anglijos ir Šv. Sosto pop. Benedikto XIV laikais. Išsp. Henry VIII and the English Monasteries 2 tt. 1888–89, [6]1900, Religio religiosi 1918, Monastic Life in the Middle Ages 1922, The Eve of the Reformation [8]1923 ir kt.

Gassendi (tikrai Gassend) Pierre (1592–1655) prancūzų filosofas, matematikas ir fizikas. Eidamas 16 metus, retorikos mokytojas Digne, 1613 teologijos prof. Aix, 1617 įšv. kunigu. 1623 atsisakęs profesoriauti, kanauninkas Digne, 1645–48 matematikos prof. Collège Royal Paryžiuje. Aristotelinės-scholastinės filosofijos priešininkas, siekė Epikūro atomizmą susieti su krikščionybės teologija. Mechanistiniu gamtos aiškinimu buvo iš moderniojo mechanizmo pirmtakų. Dievas esąs vieninteIė nekūninė visos būties priežastis, bet žmogaus ribotas protas nesugebąs suvokti Jo galybės. Atomai, jų judesiai ir laikas bei tuščia erdvė, tos būtinos medžiagos buvimo realios sąlygos, esą vieninteliai veiksniai, kuriems padedant, galima moksliškai aiškinti ne tik fizinio, bet ir organinio pasaulio dėsningumą. Todėl tenką pripažinti, kad ir siela, kaip gyvybės pradas, esanti ne kas kita, kaip ploniausia medžiaginė substancija. Tačiau šalia tos neprotingosios sielos G. prileidžia protingosios sielos buvimą, kuri Dievo sukurta iš nieko ir įskiepyta žmogaus kūnui.

Fizikoje G. gvildeno kritimo ir dūžio dėsnius. Astronomijoje buvo palankus Koperniko mokslui, bet susilaikė nuo viešo pritarimo. Stebėjo Jupiterio palydovus, saulės bei mėnulio aptemimus ir 1631 planetos Merkuro perėjimą. Ir etikoje G. persiėmė Epikūro eudemonistine pažiūra ir tuo būdu padarė žymią įtaką prancūzų XVIII a. moralinei filosofijai. Pažymėtina G. polemika su Descartes. Išsp. Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleas 1624–1659, Commentarius de vita, moribus et placitis Epicuri 1647, Syntagma philosophiae Epicuri 1659, Obiectiones ad meditationes Cartesii (1641 išl. Descartes su savo Meditationes) ir kt. Opera omnia 6 tt. 1658 ir 1727.

H. Schneider, P. G. 1904; *P. Pendzig,* Die Metaphysik G.s 1908; *P. Humbert,* L'ouvre astronomique de G. 1936; *La Mothe-Vayer,* P. G. 1943; *B. Rochot,* Les travaux de G. sur Épicure et sur l'atomisme 1944.

Gasser Herbert Spencer (g. 1888) amerikiečių fiziologas. 1916–31 dėstė fiziologiją ir farmakologiją Washingtono univ., 1931–35 Medical College Cornellio univ. fiziologijos prof., nuo 1935 Rockefellerio medicinos tyrimo inst. bendradarbis ir direktorius, daugelio farmakologinių, medicinos ir terapeutikos d-jų narys. Jo mokslo darbai daugiausia iš kraujo kagulacijos srities. 1944 gavo fiziologijos ir medicinos Nobelio premiją.

Gasta Vyšniavo vls., Valažino aps. upelis, Beržūnos (Nemuno) deš. įtakas, 13,4 km ilgio.

Gastaldi Giacomo (m. apie 1568) italų kartografas, paruošęs apie 110 žemėlapių, jų tarpe Moschoviae nova Tabula 1548 ir Il di seque del regno di Polonia e parte del ducato di Moscovia 1562.

S. Grande, Notizie sulla vita et sulla opere di G. G. 1902.

Gastein, Gasteiner Tal, vidurinės Austrijos Alpių klonys, (45 km ilgio, 2 km pločio), Salzacho augštupio pradžia, kuriuo teka Gasteiner Ache upė su pagarsėjusiais Kesselfall (59 m) ir Bärenfall (98 m) kriokliais. Klonio žymiausios vietovės yra Bad Gastein ir Hofgastein. Š. dalyje, prie Hofgasteino (žr.), ligi XVII a. buvo aukso ir sidabro kasyklos.

Gaster Moses (1856—1933) Rumunijos žydų filologas ir etnologas. 1881–85 dėstė kalbas ir literatūrą Bukaresto univ., 1886–91 Oxfordo univ., 1887–1921 vyr. žydų bendruomenės rabinas Anglijoje. Išsp. Literatura populara romana 1883, Beiträge zur vergleichenden Sagen- und Märchenkunde 1883, Jewish Folk-Lore in the Middle Ages 1887, Crestomatia Romana 1890 tt., Example of the Rabbis 1924 ir kt.

Gasteromycetes žr. Gastromycetes.

Gastilionys k., Rumšiškių vls., Kauno aps. Vandens matavimo stotis perkelta 1923 iš Dvareliškio, įtaisyta ties Gastilionių k., žemiau Bičenėtų rėvų, 237,8 km nuo Nemuno žiočių, jo deš. krante. Nulio altituda 28,175 m nuo j. l., baseino plotas 45.540 km². 1920–43 metų vid. debitas 298 m³/sek., nuteka nuo baseino per metus 207 mm arba 35,5% nuo 584 mm drėgmenų.

Gaston III žr. Foix, Gaston III Phoebus.

Gastonia JAV North Carolinos miestas, Gaston vls. centras; 23.069 gyv. (1950). Didelė medvilnės apdirbimo pramonė su

59 tekstilės fabrikais. Valsčiuje veikia 140 tekstilės įmonių; 80% geriausios rūšies medvilnės siūlų, suverpiamų JAV, gaunama iš Gaston vls.

Gãstos mstl. (vok. Heinrichswalde) Pakalnės aps. centras, vasarvietė, prie Tilžės-Karaliaučiaus glžk. 1939 apie 3000 gyv. Miestelyje aps. valdyba, pieninės, didieji gyvulių turgai. G. plentų mazgas, plentai į Tilžę, Naujosios bžk., Mėtežerynus, Petrikus ir Žilius. G. apylinkėje aptikta naujojo akmens amžiaus radinių. G. vls. priklausė: Gastų dv. (Adlig Heinrichswalde), Klemiškė (Klemenswalde), Vilkeliai (Willkehlen), Žalioji (Szaloge).

Gastrektomija (gr.) chirurginė skrandžio operacija, pašalinant dalį, kartais visą skrandį.

Gastritas (gr.) skrandžio uždegimas, kataras, kurio metu skrandžio sulčių išskyrimas būna sutrikęs, maistas blogai susivirškina. Jaučiamas nemalonus tempimas, spaudimas, skausmai duobutės srityje, atsirūgimas, rėmuo, vėmimas; liežuvis apžėlęs. Priežastis pergausus sunkiai virškinamų produktų valgymas, sugedęs maistas, perkarštas ar peršaltas erzinąs valgis, alkoholiniai gėrimai, skubotas valgymas, apsinuodijimas chemikalais, įvairios ligos. Ūminis G. trunka kelias dienas, chroniškas G. atsiranda maždaug dėl tų pačių priežasčių.

Gastrolė (vok.) svečio artisto vaidinimas svetimame teatre; plačia prasme teatro trupės, choro ir kt. spektakliai svetimame mieste ar teatre.

Gastrologija (gr.) vidaus medicinos šaka, užsiimanti vidurių ligų gydymu.

Gastromycetes arba Gasteromycetes papėdinių (Basidiomycetes) klasės grybų eilė, būdinga tuo, kad vaisiakūniai ligi pat sporoms subręstant, kartais ir joms subrendus, pasilieka uždari; vidus iš daugelio susisiekiančių akelių; himenio sluogsnis arba iškloja jų sieneles, arba užpildo visą vidų. Svarbiausios šeimos: Pumpotaukšliniai (Lycoperdaceae), Lizdeniniai (Nidulariaceae), Paniabudiniai (Phallaceae).

Gastronomija (prc. gastronomie iš gr. gastēr ‚pilvas' ir nomos ‚dėsnis, taisyklė') valgių gaminimo, kulinarijos menas, kur rūpinamasi, kad valgiai būtų malonaus skonio ir maistingi. Sen. graikai valgių gaminimo meną pasisavino iš Azijos, o iš jų pasimokė ir romėnai, kurie G. dar labiau ištobulino ir paįvairino valgių gaminimo būdus. Atgimimo metu G. menas klestėjo kng. rūmuose (pvz. Este, Medici ir kt), bet ypač pagarsėjo Prancūzijoje Liudviko XIV ir XV laikais. 1739 F. Martin išps. Les dous de Comus. Pirmieji bandymai moksliškai G. pagrįsti randami veikale Physiologie du Goût 1825. Lietuvoje G. pradėta rūpintis nuo XIX a. pradžios, pradėjus leisti plačiai pagarsėjusias Lietuvos virėjas (Kucharka Litewska), kurios visą eilę lietuviškų valgių išplatino net Lenkijoje ir Rusijoje. Lietuviškai pirmųjų tos rūšies knygų paruošė, S. Baltramaičio paraginta, L. Didžiulienė (Lietuvos Gaspadinė 1893, kiti leidiniai 1895, 1904 ir kt.). Vėliau buvo ir kitų lietuviškų vadovėlių šeimininkėms. Krautuvės, kur pradavinėjama valgomosios prekės ir skanėstai, vad. G. krautuvėmis.

Dubois et *Bernard*, La cuisine classique [14]1888; *G. Derys*, L'art d'être gourmand 1929; *H. Balzli*, Kunst und Wissenschaft des Essens 2 tt. 1928–30.

Gastrophylus equi (intestinalis) arklinė sparva, gylys 12–15 mm rausvai gelsvais plaukučiais. Skraido VI–X mėn. dienos metu. Pasitaiko Europoje, Azijoje, Afrikoje ir Š. Amerikoje. Deda kiaušinėlius arklių, asilų plaukuose. Iš kiaušinėlių išsiritusias lervas arkliai nuo plaukų nulaižo ir praryja. Užaugusios lervos 20 mm ilgio prisisega prie ryklės, minkštojo gomurio, skrandžio gleivinės plėvelės ir čia augdamos gyvena 10 mėnesių. Subrendusios išeina per žarnas su išmatomis ir virsta lėlytėmis, iš kurių išsirita gyvos arklių sparvos. Dažnai pasitaiko Lietuvoje. Lervos sužeidžia skrandžio, ryklės gleivinę odelę. Kova — dažnas arklių valymas.

G. haemorrhoidalis mažoji arklinė sparva juodos spalvos, 9–10 mm, deda kiaušinėlius plaukuose apie arklio nasrus. Išsiritusios lervos keliauja per arklio nasrus į skrandį, kur prisikabina ir bręsta. Lervos rausvos spalvos, mažesnės už G. equi lervas.

Gastropodai (Gastropoda) pilvakojai, dabartinių moliuskų gausiausia klasė. Turi gerai išlavėjusią galvą, didelį nesimetriškai susisukusį vidurių maišą ir šliaužiojančią koją plačiu padu. Kiauto pirminis pavidalas koniškas, daugiausia įvijiškai susuktas, retais atvejais spiralės užraitai stovi vienoje plokštumoje (pvz. Planorbis). Daugumo G. visas kūnas gali būti įtrauktas į kiautą. Kaikurių formų (Paludina) kiautas uždaromas pastoviu dangteliu (operculum), kitų tiktai žiemai sekretuojamu dangteliu (epiphragma). Neretai pastebima kiauto redukcija (Aplysia, Arion), kuri gali eiti ligi visiškos kiauto atrofijos (Pterotrachea, Phyllirhoë). Daugumas G. kvėpuoja dangos dykumos žiaunomis, kiti — dangos vidaus paviršiumi, kuris tankiai aprūpintas kraujo indais ir funkcionuoja kaip plaučiai. Virškinamasis latakas dažniausiai sudaro įvairius vingius. Burnoje yra savotiškas organas — trintuvas (radula) ir du žandai. Širdis nugaros pusėje arti kvėpavimo organų. Nervų sistema gerai išlavėjusi. Daugumas G. hermafroditai, jūrų gyventojai. Kaikurie yra

Gastropoda (Helix pomatia)

prisitaikę gėlame vandenyje. Sausumos G. temperatūros atžvilgiu patvarūs ir gyvena įvairiuose klimatuose. Kūnas nuo 2–3 mm ligi 25 cm (pvz. Dolium). Greta augaliniu maistu mintančių yra nemaža ir plėšrių, mintančių kirmėlėmis, vėžiagyviais ir kt. Kaikurios formos (Pulmonata) žmogaus vartojamos maistui. Jūrinių moliuskų kiautai iš Trochidae šeimos vartojami sagutėms gaminti. Kaikurie sausumos G. iš Pulmonata būrio yra žemės ūkio kenkėjai (pvz. Arion ir Agriolimax); kaikurie yra žmogaus ir naminių gyvulių patogeninių siurbikų (Trematodes) tarpiniai šeimininkai (žr. Blakutė). G. dalijami į būrius: 1. P r o s o b r a n c h i a (s. Streptoneura) daugiausia jūrų gyventojai, dalis gėlųjų vandenų ir sausumos (pvz. Littorina, Patella, Fissurella, Haliotis, Paludina, Conus ir kt.). Iš Murex brandarius ir M. trunculus dangos liaukų senovėje gamindavo brangius purpuro dažus. 2. P u l m o n a t a — daugiausia sausumos ir gėlųjų vandenų moliuskai. Gėlųjų vandenų Limnaea, Planorbis, sausumos Helix, Arion, Limax. 3. O p i s t h o b r a n c h i a gausi jūrinių moliuskų grupė (pvz. Aplysia, Doris, Aeolis). Š. Ledinuoto jo vandenyno gyventojai Clione ir Limacina sudaro svarbiausią maisto šaltinį grenlandiniam banginiui (Balaena mysticetus). 4. S c a p h o p o d a (s. Solenoconchae) jūrų gyventojai (pvz. Dentalium).

E. Kroken, Die Gastropoden des Baltischen Untersilurs 1897.

Gastroskopas (gr.) instrumentas skrandžio vidinėms sienelėms apžiūrėti.

Gastrostomija (gr.) chirurginė operacija, skrandžio fistulos padarymas dirbtiniam maitininmui: skrandis prisiuvamas prie priekinės pilvo sienos, prisiūtoj vietoj padaroma įstriža angelė, pro tą angelę į skrandį įstatomas guminis vamzdelis ir pro jį į skrandį pilamas maistas. Būna reikalas tai daryti, kai subjektas dėl stemplės susiaurėjimo negali praryti maisto natūraliais keliais.

Gastrula žr. Gastruliacija.

Gastruliacija (lot.) tam tikrų gemalinės pūslelės ar plokštelės sričių įsilenkimas į gemalo vidų. Gyvių moteriškas sėklinis narvelis, kiaušinėlis, apvaisinimo metu į save priėmęs vyrišką sėklinį narvelį, spermatozoidą, tuoj dalijasi, ir, narvelių skaičiui daugėjant, iš apvaisinto kiaušinėlio auga naujas gyvis. Juo toliau, juo labiau šie narveliai lieka tarp savęs skirtingi: vieni narveliai skirti vienų, kiti kitų organų raidai. Tačiau pradžioje visi, įvairios paskirties, naujo gyvio narveliai būna kamuolėlio formos (morula), o toliau arba gemalinės pūslelės (blastula), arba gemalinės plokštelės formos. Vėliau įvyksta G., — būtent, įvairiems vidiniams gyvio organams plėtotis skirtos gemalinės pūslelės ar gemalinės plokštelės, sritys įsilenkia į gemalo vidų. Šioje raidos stadijoje esanti gyvio forma vad. gastrula. G. metu tam tikros narvelių grupės tam tikra tvarka persikelia į gemalo vidų, į joms galutinai skirtas vietas ten įvairių organų sudaryti.

Gaszyński Konstanty (1809–1866) lenkų poetas ir rašytojas. Dalyvavo 1830 sukilime, Gedgaudo korpe. 1833 emigravo į Prancūziją, kur vertėsi žurnalistika ir Z. Krasińskio ir kt. veikalų vertimais į prancūzų kalbą. Po Krasińskio mirties tvarkė jo rankraščius ir parašė atsiminimus: Z. Krasiński i moje z nim stosunki. Poezijos rinkiniai 1844, 1856, 1868. Sielanka młodości laikoma geriausiu jo kūriniu. G. kūryba pasižymi kalbos grožiu.

Gaška Ignas (g. 1891 Diržių k., Žeimelio vls., Šiaulių aps.) lietuvių komunistų veikėjas. 1927 Maskvoje išrenkamas Lietuvos komunistų partijos centro komiteto nariu. 1930 suimamas Lietuvoje, bet 1933 X iškeičiamas į kunigus, suimtus Rusijoje. 1941 grįžo į Lietuvą ir paskirtas Valstybinės Leidyklos dir. 1942–44 Maskvoje organizavo lietuviškos bolševikinės literatūros leidimą. 1944 paskirtas Leidyklų ir Poligrafijos valdybos viršininku, nuo 1950 ir 1955 III 18 ‚užsienių reikalų ministeris'.

Gaštynai vsd. Padubysio vls., Šiaulių aps. 1939 2 ūkiai, 12 gyv. G. miškas yra 125 ha ploto; kitaip dar vadinamas Gapšiulė, Medvalakis. Dirvožemis molio. Vyrauja eglė; priemaišoje uosis, beržas, drebulė.

Gatari Galeazzo (m. 1405) ir jo sūnūs Baltramiejus bei Andrius, autoriai Chronica Patvinum (Cronaca Carrarese), kur yra daug žinių ir apie Lietuvą (Kriavo aktą) ir Lenkiją. Išsp. Muratori, naujas leidimas išėjo 1931 Bolonijoje.

Gatas (hebr. Gath) vienas iš penkių filistiniečių miestų prie Judėjos sienos. Spėjama jį buvus tarp Ekrono ir Ašdodo. G. turėjo didelės reikšmės filistiniečių karuose su žydais.

Gatautiškės miškas Varnių vls., Telšių aps., 91 ha. Dirvožemis priemolio. Eglynas su beržu.

Gatčina mst. 45 km į p.v. nuo Petrapilio, buv. vasarinė Rusijos carų rezidencija nuo Povilo I laikų. Renesansiniai rūmai statyti 1779 (dabar muzėjus). 1941–44 G. buvo užimtas vokiečių.

Gate Simon (1883–1945) švedų tapytojas, vienas iš didžiųjų meninės pramonės puoselėtojų. 1916–44 dirbo Orreforso kristalo fabrike ir daug prisidėjo švedų stiklo menui pakelti.

Gateliai k. Tauragnų vls., Utenos aps. 1931 išskirstytas vienkiemiais, 1939 216 gyventojų. Prie Ilgės upės yra piliakalnis, o G. miške naujojo geležies amžiaus pilkapių.

Gateris (vok. Gatter, ag. gangsaw, log fram) lentpjūvėse rąstams išilgai pjauti mašina, iš karto rąstą dalijanti į reikalingo storio sortimentus. Būdingoji G. dalis — rėmas, kuriame įtvirtinami vienas ar daugiau pjūklų pagal tai, kokio storio sortimentų (lentų, blankų, sijų) norima gauti. G. veikia, smagračiams rėmą augštyn ir žemyn kilnojant ir kartu traukiant pjaunamą rąstą į pjūklus. Jo našumas priklauso nuo rėmo judėjimo ir rąsto padavimo greičių. G. dydį apibūdina jo rėmo plotis. Naujesniosios konstrukcijos vidutinio dydžio G. daro 200–400 apsisukimų per minutę, vienu žygiu įpjaudami iki 30–36 mm. Jų produkcija siekia 80 ktm per 8 darbo valandas. G. pjūklų ilgį sąlygoja jo dydis (rėmo bei jo žygio augštis) ir pjautino rąsto storis. Jų esama 1,7—2,5 mm storio, dantų takas siekia 0,5—0,6 mm, pjūvis apie 4 mm. G. būna vieno arba dviejų rėmų ir vertikalūs ar horizontalūs. Daugiausia yra praplitę vertikalieji vieno rėmo G. Horizontalieji G. vartojami brangesniam medžiui pjaustyti plonomis lentelėmis, iš karto atpjaunant jų vieną, dvi — iki keturių. Pirmąjį G. prototipą, medinį rėmą su vienu pjūklu, sukamą vandens jėgos, sukonstruktavo Leonardo da Vinci XV a. Š. Amerikos kontinente G. vartojami Kanadoje, Washingtono, Kalifornijos, Oregono, Idaho, Montanos, Minesotos ir Georgijos valstybėse. Rytinėse valstybėse G. mažai težinomas. *A.J.Vs.*

Gates Horatio (1727–1806) Š. Amerikos generolas, pradžioj tarnavęs anglų kariuomenėje Amerikoje, vėliau dalyvavo Amerikos laisvės kare su anglais. 1777 vadovavo šiaurės armijai ir prie Saratogos privertė anglų gen. Burgoyne kapituliuoti. Kurį laiką buvo dimisijoje. 1780 vėl grįžo kariuomenėn ir vadovavo pietų armijai. Po pralaimėjimo prie Camden buvo priverstas išeiti dimisijon.

Gath žr. Gatas.

Gattamelata (1370–1443) E r a s m o d e' N a r n i italų samdytos kariuomenės vadas. Kepėjo sūnus iš Narni. 1434–41 vadovavo Venecijos kariuomenei prieš Milaną ir tapo priimtas į Venecijos didikus. G. įamžino florentietis Donatello (žr.) 1446–47 sukurdamas jo paminklą prie Šv. Antano katedros Paduvoje. Žalvarinis raitelis ant augšto pastovo, didingiausia XV a. skulptūra, įkūnija naujojo renesanso žmogaus valios nepriklausomybę, bet dar bažnyčios šešėlyje.

G. von Plönitz, E. G. 1949. *P.Rkl.*

Gatterer Johann Christoph (1727–1799) vokiečių istorikas Nuo 1759 istorijos prof. Göttingene. 1764 įst. pirmąjį istorijos inst. ir jo dir. buvo ligi 1769. Pasižymėjo diplomatikos, heraldikos ir genealogijos tyrinėjimais. Išspausdino Die Weltgeschichte in ihrem ganzen Umfang 1785–87, Versuch einer allgem. Weltgeschichte bis zur Entdeckung von Amerika 1792, An Prussorum Lituanorum, caeterumque populorum Letticorum originem a Sarmatio liceat repetere? 1792, 1767–71 leido Allgem. historische Bibliothek (16 tt.) ir 1772–81 Histor. Journal.

Gattamelatos paminklas Paduvoje

Gattermann Ludwig (1860–1920) vokiečių chemikas, Göttingeno, Heidelbergo ir Freiburgo i. Br. univ. organinės chemijos prof. Jo vardu vadinama G. sintezė. Išsp. Die Praxis des organischen Chemikers 1894, [34]1952.

Gatti-Casazza Giulio (1869–1940) italų operos teatrų direktorius: 1894–98 Ferraros mieste, 1898–1909 La Scala Milane, kur išpopularino Wagnerio operas, ir 1909–35 Metropolitano operos New York, N.Y. Savo administraciniais gabumais pastarąją operą išgarsino visame krašte, pakeldamas visuomenėje susidomėjimą operos menu. Išsp. Memories of the Opera 1941.

Gattinara Merculino de (1465 — 1530) italų kilmės austrų diplomatas ir teisininkas; Dôle univ. prof.; 1508 Burgundijos parlamento pirmininkas; 1518 Karolio V didysis kancleris, stipriai veikęs anojo politiką, susitaikant su prancūzais ir popiežiumi. 1529 mirus G. žmonai, popiežiaus Klemento VII pakeltas į kardinolus.

C. Bornate, Richerche intorno alla vita di G. 1899.

Gatun Panamos perkaso vietovė prie Atlanto vandenyno su dideliais šliūzais. 1912 čia pastatyta žemės užtvanka, ligi 1938 lai-

koma didžiausia pasaulyje, kuri patvenkė Chagrės upę, padarydama 434 km² ežerą.

Gatvė dabar reiškia tai, kas yra anglų street, prc. rue, vok. Strasse. Seniau ji buvo ne kas kita, kaip ‚genesys, išgana, varykla'; tik vėliau, iš pradžios Daukanto raštuose, ji buvo pradėta vartoti dabartine reikšme. Panašiai ir lat. g a t v a (gatve) visų pirma yra ‚iš abiejų pusių aptvertas, galvijų genamas kelias, bandotakis' ir tik vėliau ‚gatvė, alėja, ag. street, road'. Tiek mūsų gatvė, tiek lat. gatva (gatve) yra germaniškas skolinys; plg. got. g a t w ō ‚Gasse', sva. g a z z a ‚Strasse' ir kt.

K. Būga, Kalba ir senovė 1922, 64, 113–116. *P.S.*

G. k a i m u o s e Lietuvoje buvo skirtingos. Mažuose kaimuose ir viensėdžiuose G. dažniausiai buvo k r e i v o s, dažnai su atšakomis dar į kiekvieną sodybą. Kreivos ir atšakinės G., sutinkamos taip pat ir Žemaitijos k u o p i n ė s e sodose, o tiesios G. sutinkamos tik įvairiuose gatviniuose kaimuose (žr. Kaimas). Paprastai kaimų G. yra nuo sodybų atitvertos tankia karčių ar statinių tvora, kad genami galvijai neįšoktų ar neįlįstų į daržus. Ištisai kaimo G. būdavo padedama didesnių akmenų eilė, kad pėstieji galėtų sausai praeiti rudens ir pavasario metu. Tokios pat akmenų eilės būdavo išklojamos ir skersai G., jei sodybos buvo abipus G. *A.Mž.*

G. u r b a n i s t i k o j e pagal paskirtį yra dviejų pagrindinių grupių — susisiekimo ir gyvenamosios (rezidencinės) G., kurios savo keliu skirstomos į skirtingus tipus; pvz. I ar II rūšies magistralės, prekybinės ar pn.

Rezidencinės G., išskyrus vieną kitą to rajono magistralę, tėra nežymaus ir tik vietinio pobūdžio judėjimo, nors miesto plane jos ir sudaro apie 90% visų gatvių. Tuo tarpu susisiekimo G. pasižymi labai dideliu judėjimu ir sudaro miesto plano griaučius.

Jų tinkamas suprojektavimas sudaro rimtą problemą urbanistui, nes kaip tik jose pasitaiko visų rūšių inžinerinių įrengimų, ir ateityje gali kilti susisiekimo tvarkymo sunkumų, jei jų tinklas būtų netinkamai suprojektuotas: jei jose bus perdaug kryžkelių ar tos kryžkelės bus netinkamoj vietoj.

Nors kryžkelės gyvenamosiose G. ir nevaidina tokio vaidmens, kaip susisiekimo G., bet ir čia jų turi būti tik tiek, kiek būtinai reikalinga, projektuojant ilgus bei siaurus kvartalus su takais pėstiesiems per juos, kad gatvėmis nebūtų ilgo kelio.

Kiekviena G. turi du pagrindinius elementus — skersinį ir išilginį profilius. Tų elementų projektavimas priklauso nuo reljefo bei G. paskirties. Plane G. būna tiesių ir lenktų, išskyrus senųjų miestų centrus, kur jų pasitaiko ne lenktų, bet kreivų ir nevienodo platumo. Naujai projektuojant, tokių G. jau nebedaroma.

Tiesios G. išvaizda nėra graži. Anot meno filosofo Hippolyte Taine, tokia gatvė tėra ‚gatvės lavonas', nes yra monotoniška ir atrodo kaip koridorius be lubų. Todėl tokia G. turėtų būti projektuojama tik lygioje vietoje, patogiais tarpais vis keičiant jos kryptį, skersinį profilį, ar tam tikrais tarpais jos viduryje statant paminklus ar viešus trobesius (bažnyčią, teatrą ar pn.), ar net padarant aikštes su medžiais arba krūmais (ag. rotary), kad sumažėtų ilgo, atrodančio neturinčio galo koridoriaus įspūdis.

Nors ir menui sunkiai sekasi taisykles nustatyti, visdėlto praktika parodė, kad panaši tiesi G. daug gražesnė atrodo, jei jos išilginis profilis sudaro įgaubtą paviršių, iš pradžių turintį kiek didesnį nuolydį žemyn, o paskui vis didėjančiu nuolydžiu kylantį augštyn prie jau minėtojo ‚rotary', paminklo, ar pastato, ar net tiesiog prie G. pasisukimo; pvz. Champs Ellysée Paryžiuje (viena iš gražiausių gatvių pasaulyje) ar Washingtono, D.C. kaikurios gatvės.

G. skersinio profilio pagrindiniai elementai yra šaligatviai ir važiuojamoji dalis. Tačiau labai dažnai pasitaiko ir kitų skersinio profilio elementų, pvz. vidurinė ar šoninė žalioji juosta, alėjos G. viduryje ar šone, ar tiesiog medžių eilė viduryje ar šonuose. Tų dalių naudojimas bei jų išdėstymas priklauso nuo G. paskirties, padėties miesto plane bei vietos reljefo, ar net nuo jos užstatymo būdo. Į visus tuos faktorius turėtų būti atsižvelgta G. projektuojant. Vieno kurio faktoriaus nebojimas G. padaro arba netinkamą savo paskirčiai, arba monotonišką ir negražią. Bet tinkamas tų elementų panaudojimas be ypatingų išlaidų G. padaro jaukią ir žiūrovo akiai malonią, o graži G. išvaizda padidina sklypų vertę, turtina patį miestą. Tai ir yra vienas iš pagrindinių urbanisto uždavinių, nes tik pinigiškai pajėgi savivaldybė gali savo miesto gyventojams duoti visus moderniosios civilizacijos patogumus, vykdant dar Aristotelio išreikštą urbanizmo tikslą—gyvenimą mieste padaryti sveiką bei laimingą.

Lenktosios G. atrodo gražiau už tiesiąsias todėl, kad čia žiūrovas iš karto mato daug namų kartu su gamtos elementais. Bet čia, norint tikslo pasiekti, reikia saugotis, kad tų namų fasadai bei augščiai būtų tarp savęs suderinti maloniam ansambliui (visumai) sudaryti.

Kiekvienos G. ribas sudaro vad. reguliacinės ir statybos linijos. Reguliacinės linijos yra nuosavybių riba tarp viešojo ir privataus plotų, tuo tarpu statybos linijos yra pastatų priešakio linijos. Todėl kaikada,

pvz. nerezidencinėse gatvėse, statybos linijos sutampa su reguliacinėmis. Rezidencinėse G. tarp tų linijų ir namų sodinami sodeliai. Daug kur į tų linijų nustatymą kreipiamas ypatingas dėmesys; pvz. daugelyje Europos valstybių miestų. Toje pat G., periodiškai keičiant statybų linijų padėtį, gatvę galima be išlaidų kaip reikiant pagražinti. Kad nepasitaikytų neplaningo bei chaosiško statybos linijų pažeidimo iš savininkų pusės, daug kur yra išleisti specialūs įstatymai. Dabar dažnai pasitaikąs rezidencinių G. tipas — aklosios gatvės, t.y. tik vieno galo, o kitame gale turinčios aikštelę automobiliams apsisukti. Tokios gatvės ypač tinka, nes jos yra ramios, mažo judėjimo. Keliui pėstiesiems sutrumpinti tokios G. aklajame gale padaromas takas per kvartalą.

Urbanistiniu atžvilgiu G. yra svarbus apgyvendintos vietovės plano elementas, reikalaująs iš projektuotojo-urbanisto ne vien tik grynai techniškų žinių, bet ir sveikos meninės nuovokos. *K.Krš.*

Gaubas Juozas (g. 1879 VI 20 Mickūnų k., Lygumų vls., Šiaulių aps.) muzikas, pedagogas. Būdamas 10 metų amžiaus, pradėjo mokytis vargoninkavimo pas Šeduvos vargonininką. Nuo 1891 mokėsi pas Šiaulių vargonininką ir vėliau Rokiškio vargonininkų mloje. 1893 Šiaulių vargonininko padėjėjas ir tais pat metais gavo vargonininko vietą Stačiūnuose. 1895 vargoninkavo Kurske, kur kartu mokėsi ir muzikos mokykloje. 1899 įtojo į kontrabaso klasę Maskvos Filharmonijos muzikos mokykloje. Vėliau mokėsi teoretinių dalykų pas žinomus rusų kompozitorius: specialinę harmoniją pas E. Konijų, kontrapunktą pas S. Kalinnikovą ir A. Iljinskį, muz. formas ir instrumentaciją pas R. Glijerį, dirigavimą pas W. Kessą ir B. Chessiną. Mokslą baigė 1910 Laisvojo Menininko laipsniu. Lygiagrečiai baigė ir 6 gimn. klases. Po to pradėjo dirbti privačiose operų ir operečių grupėse kaip repetitorius ir chormeisteris. I pas. karo metu mobilizuotas, ir tarnybą baigė štabo kapitonu. Po demobilizacijos dirbo Didžiajame Maskvos operos teatre chormeisterio asistentu, vėliau paskirtas reikalų vedėju. Bolševikų vėl mobilizuotas ir paskirtas 10 armijos Vladikaukaze meno skyriaus vedėju; po metų dirbo muzikos mokykloje. 1920 grįžo Lietuvon, mobilizuotas ir paskirtas į intendantūrą. Nuo 1922 Šiaulių gimn. muz. mokytojas ir parapijoje vargonininkas. Nuo 1926 Klaipėdos konservatorijos muz. mokytojas, administratorius, vėliau orkestro dirigentas. 1928 muzikos mokytojas Telšių mokytojų seminarijoje ir gimn. 1929 su seminarija perkeltas į Plungę, 1931 dėstė muziką Šančių vidurinėje mokykloje ir Augštuosiuose Kūno Kultūros Kursuose. 1933 lektorius Klaipėdos Pedagoginiame Institute, 1939 muzikos kursuose ir 1941 muz. mokykloje Vilniuje. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1950 emigravo į JAV (Boston, Mass.). 1937 išleido mokykloms ‚Mažųjų Dainos'. Be to, sukomponavo nemaža dainų, giesmių, 2 mišias (1 lietuvių kalba) ir kt. *J.Ž.*

J. Gaubas

Gaubėja viena iš svočių, kuri po jungtuvių apgaubdavo jaunąją (žr. Vestuvės).

Gaubert Philippe (1879–1941) prancūzų kompozitorius, fleitistas, dirigentas. Nuo 1919 konservatorijos fleitos klasės vedėjas, nuo 1920 Paryžiaus Grand Opera dirigentas. Už kompozicijas laimėjęs kelias premijas. Parašė simfonijų, baletą Philotis 1914, operą Fresques 1923 ir kt.

Gaubil Antoine (1689–1759) prancūzų jėzuitas, misininkas Kinuose (nuo 1722), sinologas ir astronomas, Petrapilio ir Paryžiaus mokslo akad. narys. Būdamas Kinijoje, tyrinėjo kinų kultūrą, ypač astronomiją. Išsp. Histoire de l'astronomie chinoise 1732, Histoire de Gen-tchis-can et de toute la dynastie les Mongues 1739, Traité de l'astronomie chinoise 2 tt. 1729 ir 1732, Histoire de la grande dynastie des Tchang 1791 ir 1814, Traité de la chronologie chinoise 1814 ir kt.

J. Brucker, Correspondance scientifique d'un missionaire français à Péking au XVIII-e siècle (Revue du Monde Catholique 1883–84).

Gaublys rutulinis žemės atvaizdas, globas, daromas iš kartono, metalo arba medžio, neatsižvelgiant į sferoidinį suplojimą (1 : 298) ties ašigaliais. Paviršius apdengiamas atitinkamo mastelio žemėlapiu su dienovidžiais ir lygiagretėmis, o reljefinių G. aplipinamas gipso sluogsniu, kuriame iš daromi jau skirtingo (stambesnio) vertikalinio mastelio kalnai. G. užmautas ant pasvirusios (23,5°) ašies ir dažnai turi 2 nejudamai su ašimi sujungtus išorinius lankus, vaizduojančius pagrindinį dienovidinį su horizonto ratu ir kampą. Yra G., skiriamų ir dangaus pasauliui pavaizduoti. Pirmuosius G. buvo pasidirbdinę Archimedas ir Ptolemėjas; plačiau pradėti vartoti baigiantis XV a. Pirmasis lietuviškas G. išl. 1927 Spaudos Fondo, pagamintas P. Raetho firmoje, Leipzige, 33 cm skersmens ir 1932 ištaisytasis leidimas.

Gaubtas 1. lempos apdangalas, gaubtuvas, abažūras (prc. abatjour); 2. galvos apdangalas, prisiuvamas prie apsiausto, kapišonas, gaubšlė, vaura; 3. pėdas, kuriuo apgaubiama guba, kad nesulytų.

Gaubtasėkliai (Angiospermae) sėklinių augalų poskyris, apimąs sėklinius (žiedi-

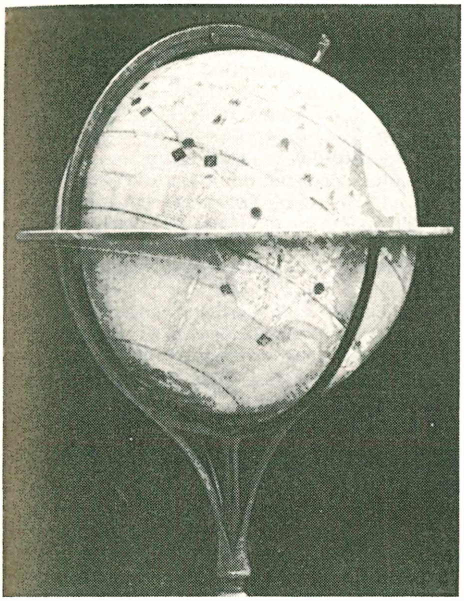

M. Bahaimo gaublys (1492)

nius) augalus, išskyrus plikasėlius. G. svarbiausias požymis, kad jų vaisialapiai apsaugo, apgaubia sėklakiaušį, sudarydami uždarytą piestelę. Jie paprastai turi spalvotų ir nespalvotų lapelių apyžiedį. G. yra augštesnės organizacijos, nei plikasėkliai augalai.

Gaubtìnė 1. didelė plonos drobės skara, kuria buvo užgaubiama jaunoji per vestuves. Taip pat G. vadinama ir didžioji paklodė, kuria užsimesdavo vestuvių metu mergaitės, jaunąją savo tarpe slėpdamos (žr. Vestuvės); 2. rąsto šono lenta; papentis.

Gaubtiniai (Tunicata, Urochorda) styginių tipo laisvai plaukioją arba sėslūs jūrų gyviai su maišo arba statinaitės pavidalo dvišonės simetrijos kūnu, kartais su uodegos pavidalo priedu. Jų minkštas permatomas kūnas apgaubtas apvalkalu (Tunica); jis yra hipodermės sekretuotas ir sudarytas iš celulozės arba tunicino. Priekinė virškinamojo latako dalis (ryklė) turi žiauninius plyšius ir atlieka kvėpavimo funkciją. Ryklės pilvo pusėje eina virpamoji vagelė (Endostyl) maistui į skilvį ir žarną nuleisti. Širdis yra pilvo pusėje. Silpnai išlavėjusi centrinė nervų sistema yra ryklės nugaros pusėje. Nervų sistemos apačioje ir viršum virškinamojo latako tam tikrais laikotarpiais yra būdingas šių gyvulių organas — nugaros styga (Chorda dorsalis). Laisvai gyveną G. vikšrai turi uodegą, nugarinę stygą ir jutimo organus; pereinant į sėslų gyvenimą, vikšre įvyksta regresinė metamorfozė: uodega, nugarinė styga, jutimo organai išnyksta, centrinė nervų sistema virsta nedideliu mazgu (klasėse Ascidiacea ir Salpae), tuo tarpu Copelata klasėje uodegos dalyje nugarinė styga pasilieka ir subrendusioje stadijoje. G. beveik išimtinai hermafroditai. Greta lytinio veisimosi yra ir belytis dauginimasis pumpuravimu arba dalijimusi. Minta smulkiais organizmais ir organiniu detritu. G. dalijami į klases: 1. C o p e l a t a (s. Appendicularia) kūno pavidalu panašūs į buožgalvius. Ligi kelių cm ilgio pelaginiai, paplitę jūrose, gyviai (pvz. gentis Oicopleura); 2. A s c i d i a c e a (s. Tethyodea). Išviršine išvaizda šie gyviai primena maišą arba butelį su dviem kaklais. Žinomiausi paprastų ascidijų atstovai Ciona intestinalis L., Phallusia mammilata Cuv. ir Ascidia mentula Müll. Atlanto vandenyne ir Viduržemio jūroje (Clavelina lepadiformis). Sudėtinės ascidijos pumpuravimu duoda didžiausias kolonijas, pvz. Batryllus (Atlante ir Viduržemio jūroje). Yra dar pelaginės laisvai plaukiojančios ascidijų kolonijos Pyrosoma atlanticum Pèr., paplitusi visose šiltose jūrose ir P. spinosum Herdm. (iki 4 m ilgio) Atlanto ir Indijos vandenynuose. Turi gebėjimo švytėti; 3. S a l p a e (s. Thaliacea), permatoma, statinaitės pavidalo. Pvz. Doliolum, Salpa, Viduržemio jūroje ir Atlanto vandenyne.

Seeliger, Hartmayer und *Neumann,* Tunikaten. Bronns Klassen u. Ordnungen der Tierreichs 1893 –1913.

Gaubtuvas 1. krosnies ar viryklos gobtuvas (koptūras), surenkąs dūmus ar garus; 2. galvos apdangalas, arba gaubtas.

Gaubtuvės žr. Gobtuvės.

Gaučai (gauchos) P. Amerikos (Argentinoje, Urugvajuje, Paragvajuje) raitieji piemenys, didelių bandų ganytojai. Pagarsėję vikraus jodinėjimo ir laso tikslaus vartojimo menu. G. yra daugiausia indėnų ir baltųjų metisai, pasižymi ištverme, vikrumu ir drąsa. Dažniausiai G. yra didelių gyvulių ūkių tarnautojai, bet nemaža dalis turi savo kaimenes. P. Amerikos nepriklausomybės karuose jie, kaip puikūs šauliai ir drąsūs kariai, vaidino nemažą vaidmenį. Dėl to antros XIX a. pusės argentiniečių literatūra juos idealizavo kaip tautinius didvyrius.

M. Laguizamón, El Gaucho 1916.

Gaučys Povilas (g. 1901 XI 18 Vyžuonose) literatas, visuomenės veikėjas. 1927–29 vicekonsulas Daugpilyje, 1930–35 konsulas Buenos Aires ir pasiuntinybės sekretorius P. Amerikai, 1935–38 konsulas São Paulo, nuo 1938 IX 1 ligi bolševikų okupacijos dirbo užsienio reikalų m-jos spaudos biure. Jo rūpesčiu įsteigta visa eilė mokyklų Latvijoje (Alūkštos aps.), Buenos Aires, Montevideo ir pastatyta Maironio vardo lietuvių mokykla São Paulo. Tremtyje (Vokietijo-

je) eilę metų (1946–49) buvo Tremtinių Bendruomenės centro komiteto nariu, o vėliau pirmininku ir Švietimo valdybos nariu. Hanau stovykloje vedė ispanų kalbos kursus ir paruošė bei hektografu išleido platų ispanų kalbos vadovėlį su žodynu 1948. Nuo 1951 LTB Illinois vst. centro komiteto pirmininkas, nuo 1952 JAV Liet Bendruomenės Chicagos apygardos pirmininkas, nuo 1951 Lietuvių Rašytojų Draugijos valdybos vicepirmininkas.

P. Gaučys

Nuo 1921 bendradarbiavo Švietimo Darbe, Ateityje, Draugijoje, Knygose, Krivulėje, Šiaulietyje, Lietuvos Žiniose, Lietuvoje, Židinyje, Iliustruotoje Lietuvoje, Naujame Žodyje, Lietuvyje, Naujojoje Romuvoje, Argentinos Švyturyj (Stebėtojo spv.), Brazilijos Lietuvyje (spv. Gytis), São Paulo Mažųjų Pasaulyje, Tautos Ūkyje, Tėviškės Garsuose, Aiduose, Lietuvių Dienose, Margutyje. Kartu su V. Kamantausku išsp. Chrestomatiją dainių prieš Aušros gadynės 1924. Išvertė: A. Barine, Šv. Pranciškus Asižietis 1921, Sidas Kampeadoras 1925, Rolando Giesmė 1927; Leo, Romėnų literatūros istorija; M. Karelin, Antikinės pasaulėžvalgos žlugimas, Epiktetas, gyvenimas ir raštai; T. Zielinskyi, Ciceronas; A. Dumas, Vilius Tell 1929, Tristanas ir Izolda 1931; P. Tufrau, Oranžo Vilhelmas; Šv. Pranciškus Asižietis, Liepsnelės; J. W. Goethe, Jaunojo Verterio kančios 1932; V. Čudovskij, M. K. Čiurlionis 1930; Aristofanes, Debesys 1937; Aischiles, Prikaltas Prometėjas 1938; Italų novelės ir novelistai (novelių rinkinys); Alexandro Herculano, Kunigas Eurikas 1939; Lazarillo iš Tormeso 1939; Camillo Castello Branco, Pražūtingoji meilė 1940; Hugo, Wast Auksas; Pietų Kryžiaus padangėje; iberinės Amerikos rašytojų novelių rinkinys 1952; J. E. Ribera, Praraja (romanas spaudoje); Ispanų rašytojų novelių antologija; Romulo Gallegos, Laukinė moteris; Anglų ir amerikiečių rašytojų novelių antologija; M. Cervantes, Rinkonetas ir Kortadilijus 1954. Eilę straipsnių paskelbė argentiniečių ir brazilų spaudoje politiniais bei ekonominiais klausimais. Kitą eilę kritikos straipsnių ispanų ir P. Amerikos literatūrinėmis temomis išsp. Naujojoje Romuvoje, Židinyje, Aiduose ir kt. LE bendradarbis.

Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus (lot. ‚Taigi džiaukimės, kol jauni esame') studentų himnas, pirmą kartą išspausdintas 1776 ir dabartine forma (De brevitate vitae) 1781 parašytas kun. C. W. Kindlebeno. Tai veikiausiai yra 1267 lot. himno (atgailinės giesmės) perdirbinys. Lietuvišką vertimą apie 1861 atskiru lapeliu buvo išleidęs Friedrichas Beckeris.

G. Schwetsckke, Zur Geschichte des G. i. 1877.

Gaudemunda žr. Gaudimantė.

Gaudencijus (Gaudentius) šventieji, teologai: 1. Brescijos vyskupas (m. prieš 397), šv. Filastrijaus įpėdinis, šv. Ambraziejaus draugas; 404–405 keliavo su kitais lotynų vyskupais į Konstantinopolį šv. Chrizostomo ginti. Šventė X 25.

2. G. a Brescia (Brixinensis, Bontempus, m. 1672) kapucinų teologas, stambiausio skotistų mokyklos veikalo Palladium Theologicum... ad mentem D. Bonaventurae 1676–77 autorius.

3. čekų benediktinas (m. 1006) pirmasis Gniezno arkivyskupas, šv. Vaitiekaus brolis ar pusbrolis, kilęs iš rytiečių čekų kunigaikščių Slavnikų giminės. Jis 988 su šv. Vaitiekumi įstojo į Romos S. Alessio vienuolyną; 993 lydėjo jį į misijas Prūsuose ir buvo jo nukankinimo liudininkas. Otonas III paskyrė jį pirmuoju Gniezno arkivyskupu. Šventė Prahoj X 11, nuo XVII a. kūno perkėlimo VIII 25.

4. G. III a. Rimini vyskupas, kilęs iš Efezo; iš Romos pasiųstas į Rimini, tapęs pirmuoju to miesto vyskupu ir ten pat nukankintas. Šventė X 14.

Gaudy Franz, Freiherr von (1800–1840) vokiečių poetas ir rašytojas, rašęs apysakas ir humoristinių kelionių aprašymus. Išmokęs lenkiškai, rašė J. U. Niemcevičiaus ir Ad. Mickevičiaus poezijų sekimus, vertė Mickevičiaus Tris Budrius. Eilėraščiu surašė liet. liaudies padavimą Die Pestjungfrau. Išsp. Kaiserlieder 1835, Lieder und Romanzen 1837, Mein Römerzug 1836, Venezianische Novellen 1838, Aus dem Tagebuch eines wandernden Schneidergesellen 1836 ir kt. Raštų rinkinys 24 tt. 1844–1847; 2 tt. 1901.

J. Reiske, F. G. 1911.

Gaudy y Cornet Antonio (1852–1926) ispanų architektas, kūrėjas naujo kataloninio stiliaus, susidedančio iš maurų, gotikos ir vad. Jugendstil elementų. Pastatydino bažnyčią Sagrada Familia Barcelonoj, grafo Güellio rūmus, prekybos namus Barcelonoje, vysk. rūmus Astorgoje ir kt.

J. F. Rafols, A. G. 1929.

Gaudig Hugo (1860–1923) vokiečių pedagogas, nuo 1900 mokytojų seminarijos dir. Leipzige. Darbo mokyklos šalininkas. Išsp. Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit 1917, Schulreform 1920, Freie geistige Schularbeit in Theorie und Praxis 1922, Schule und Schulleben 1923, Die Idee der Persönlichkeit und ihre Bedeutung für die Pädagogik 1923 ir kt.

K. Marx, Die Persönlichkeitspädagogik H. G.s 1925.

Gaudikaičiai k. Telšių vls. ir aps. Čia yra 50 ha ploto miškas. Eglynas su pušies priemaiša. Daugiausia jaunuolynų.

Gaudimantė Sofija (m. 1313, pagal kitus 1288) L.D.K. Traidenio duktė, ištekėjusi 1279 į Plocką už mozūrų kng. Boleslovo II. G. vardas tėra minimas tik Rocz. Franc. Krak., kuriame yra pažymėta jos lietuviškoji kilmė (Gaudemunda Lithuana), tačiau nenurodytas jos tėvo vardas. Plačiau apie Boleslovo II žmoną kalba tik J. Dlugošas, bet ją vadina tik Sofija, nors pažymi ją buvus lietuvaite (genere lituana), Lietuvos kng. Traidenio dukterimi. Sofija, turbūt, buvo krikščioniškasis G. vardas. T. Norbutas Mozūrų kng. genealogijoje ją vadina Predislava, kiti istorikai Przecislava, bet šiuo vardu yra žinoma to paties Boleslovo II motina. J. Dlugošas vadina G. garbinga, reto maldingumo ir pasišventimo moterimi. Mirdama ji paliko du sūnus — Zemovitą ir Traidenį. G. ir Boleslovo II santuoka siekė tikslo apsaugoti Mozūrų kraštą nuo lietuvių puldinėjimų. Iš tikrųjų nuo šio laiko tarp Mozūrų ir Lietuvos prasidėjo draugiški santykiai. Gediminas, kviesdamas iš užsienio Lietuvon specialistus ir žinodamas, kad vokiečių ordinas jų nepraleis, jiems patarė važiuoti pro Mozūrų kng. Venceslavo (dokumente klaidingai pavadinta Bonislavu), gimusio iš Boleslovo II antrosios žmonos, žemes.

J. Dlugosz, Hist. polon. II ir III; *T. Narbutt,* Pomniejsze pisma historyczne 1856; *O. Balzer,* Geneologja Piastów; *I. Jonynas,* Liet. Enciklopedija VIII 1940.

Gaudytynės, gaudynės keletas vaikų ir paaugėlių žaidimų, kur viena (mažesnioji) dalis skaičiavimu paskiriama gaudyti, o likusieji lakstyti. Atskirose vietose G. skirtingai žaidžiamos ir turi skirtingus vardus. Pagrindinės G. lytys yra šios: lakstytynės, arba vejotynės, užšertinis (trm. ažušertinis), atšertinis ir šoktynės (blusa).

L a k s t y n ė s, kai gaudantieji žaidėjai stengiasi pavyti vieną kurį žaidėją, paliesti ranka (arba jį už rankos sugriebti). Toks paliestasis (sugriebtasis) eina prie gaudančiųjų, o tą žaidėją sugavęs (palietęs) — prie lakstančiųjų. Lakstytynės žaidžiamos, kol visi žaidėjai nors kartą jau būna gaudę arba jei visiems žaidimas nubosta. V e j o t y n ė s, dažnai ir G. vadinamos, tiek tesiskiria nuo lakstytynių, kad kiekvienas priliestasis žaidėjas išeina iš lakstančiųjų būrio, o gaudantieji turi visus išgaudyti. Tuomet G. naujai pradedamos.

U ž š e r t i n i s (trm. ažušertinis) grynai rytų augštaičių G. žaidimas. Priliestasis turi pakelti ranką ir stovėti vietoje, kol visi žaidėjai bus priliesti (užšerti). Kitur, tokie ‚užšerti' žaidėjai renkasi į būrį ir, rankas pakėlę, laukia G. galo. Toliau žaidimą kartojant, vejoja tie žaidėjai, kuriuos pirmuosius užšėrė; jei tie pirmieji žymiai mažesni, nevikrūs, tai priedu priskiriamas ir vienas kitas vyresnis.

A t š e r t i n i s, tai tas pat užšertinis, papildytas vienu priedu: užšertasis stovi vietoje ir, iškėlęs ranką, laukia nesugautų žaidėjų, kurie gali jį atšerti, būtent išvaduoti, taip pat priliesdami jį ranka. Paprastai užšertąjį vienas iš gaudančiųjų saugo, eidamas ratu ar stovėdamas nuo užšertojo už ‚dviejų rankų', t. y. jis turi laikytis tokio atstumo, kad užšertuoju susisiektų abiem ištiesus rankas. Vaduojant užšertąjį, jei lakstantį žaidėją palies sargas ranka, tai jis turi stoti vietoje ir pakelti ranką, nes ir jis užšertas. Žaidimas baigiasi, kai visi lakstantieji žaidėjai jau sugauti ir užšerti. Vietomis užšertinio yra dar viena atšaka (Kamajai), kur užšertasis turi teisę vėl atsišerti: jei sustojo trijų žingsnių nepadaręs ir pirmu rankos tiesimu prilietė gaudžiusįjį, — vėl gali laisvas bėgti.

Š o k t y n ė s žaidžiamos mažesniųjų piemenukų ir vaikų. Du vaikai, kartais ir 3–4 poros, sėda žemėn, suduria kojas ir užsiriša akis ar užsimaukšlina kepurę. Per jų kojas šokinėja vaikai, kuriuos sėdintieji gaudo. Kai sugauna šokantį, jį sodina į savo vietą, o sėdėjusysis prisideda prie šokančiųjų žaidėjų būrio. *A.Mž.*

Gaudkalnis, arba Gaudo kalnas, kalva, Varnių vls., Telšių aps., 2,5 km į p.v. nuo Pavandenės bžk., 1,5 km į p.r. nuo Biržulio ež., 188 m nuo j.l., 38 m augščiau Biržulio ež. lygmens.

Gaudomieji grioveliai vartojami žemės ir miškų ūkyje kovoje su kenkėjais. Ginamam žemės plotui apsaugoti nuo besparnių (pvz. vikšrų, šliužų) arba silpnai skraidančių kenkėjų vabalų (pvz. ilgasnapių), kasami G.G. stačiais krantais, apie 30 cm gilumo. Į griovelius įkritę kenkėjai nebeišlipa, ir juos lengva išrinkti, išsemti, sunaikinti.

Gaudomieji medžiai vartojami miškuose kovoti su vabzdžiais kenkėjais, gyvenančiais spygliuočių medžių žievėje: kinivarpomis (Ipidae), ilgaūsiais (Cerambicidae) ir kt. Paprastai žiemos metu kertamos paskiros pušys, eglės ir paliekamos miške, nugenėtos arba ir su šakomis. Pavasarį kinivarpos tuose medžiuose graužiasi takus, kur išdeda kiaušinėlius; iš jų išsirita vikšrai. Jiems suaugus, nuo tų G.M. žievė nulupama, ir vikšrai žūsta. G.M. kirtimo ir žievės nulupimo laikas atskiroms kenkėjų rūšims bei grupėms yra skirtingas.

Gaudomieji žiedai vartojami kovoti su sodo vabalais kenkėjais, žiemojančiais žievės plyšiuose: vaisėdžiu obuoliniu ir žiedgraužiu obeliniu. Liepos mėn. vaismedžių liemenys apjuosiami šiaudiniais ar popie-

riniais žiedais. Į juos prilenda kenkėjų žiemoti. Vėlai rudenį G.Ž. nuimami ir drauge su kenkėjais sudeginami.

Gaudučiai 1. Kartenos vls., Kretingos aps. k. 1939 turėjo 8 ūkius ir 32 gyv. Alanto upės deš. krante yra piliakalinis, vadinamas Čerčesnagiu;

2. Kuršėnų vls., Šiaulių aps. k., 1939 35 ūkiai ir 111 gyv. Čia yra 60 ha ploto durpynas, 2,5 m gilumo. Sudurpėjimas geras, pelkė 80 ha, augštutinio žemutinio tipo;

3. G., arba Drobučių, miškas Telšių vls. ir aps., 53 ha ploto. Dirvožemis smėlio ir priemolio, pušynas su egle.

Gaugemala Asirijos mst. žr. Arbela.

Gauguin Paul (1848–1903) prancūzų tapytojas, grafikas ir skulptorius. Jis priklausė vėlesnei impresionizmo kartai. G. pradžioje pasižymėjo finansiniais gabumais ir, tarnaudamas banke, darė puikią karjerą, uždirbdamas, be algos, dar piniginėmis operacijomis. Jo žmona buvo danų kilmės. Apie 1875 G. pajuto tapytojo pašaukimą; jo pirmieji paveikslai sukėlė kritikų susidomėjimą, ir 1881 jis metė finansininko karjerą visą savo laiką menui atiduoti. Tačiau jo santaupos greit pasibaigė, buvo priverstas palikti Paryžių ir apsigyventi su šeima provincijoje; vėliau bandė įsikurti Danijoje. Palikęs šeimą, jis grįžo vienas į Paryžių ir, ieškodamas gyvenimo pigumo bei įkvėpimo, keisdavo vietoves Prancūzijoje ir dukart buvo nuvykęs į Okeanijos salas, vis giliau skęsdamas

P. Gauguin Autoportretas

P. Gauguin Besimeldžianti mergaitė

skurde. Ligotas, nusiminęs, visų apleistas ir pamirštas, nuteistas kalėti už kolonialinės valdžios įžeidimą, jis mirė Markezų salose. Betgi G. paliko daug įvairių rūšių paveikslų, iš kurių ypač būdingi tie, kuriuose atsispindi Okeanijos salų egzotika ir kur primityvus monumentalumas organiškai sijosi su moderniniu simbolizmu. Šiuo atveju yra pažymėtina jo didelė kompozicija Kas mes esame? Iš kur mes atsiradome? Kur mes einame? (dabar Bostono Muzėjuje). Nors dėl gyvenimo sąlygų G. nepavyko išreikšti mene visa, ką jis norėjo ir galėjo, tačiau jis yra laikomas vienu iš didžiausių naujo meno reiškėjų; dėl jo paveikslų, kurie jam gyvam esant nerasdavo pirkėjų, dabar varžosi geriausi pasaulio muzėjai. Jo dėsniai — stengtis mene išreikšti savo individualybę ir nebijoti natūralių nemaišytų spalvų ryškumo — padarė didelę įtaką, ir jis buvo dviejų pakraipų įkūrėju: Pont Aven mokyklos ir ir sintetizmo. Jo dekoratyvinis originalumas nurodė naują kelią pritaikomai plakatų tapybai. Greta su meno kūriniais ir meno principais G. paliko dar vieną vertybę: savo kaip menininko dramatišką biografiją, įkvepiančią rašytojus ir menininkus. Išsp. Noa Noa 1900; Avant et Après 1903; jo laiškus žmonai ir draugams išleido M. Malingue.

Pola Gauguin, Mon père P. G. 1937; *R. Burnett,* P. G. 1938; *Pola Gauguin- M.Malingue,* G. le peintre et son oeuvre 1948. *V.St.*

Gauja 1. pulkas, ruja (vilkų, šunų); 2. būrys žmonių, susimetusių nusikalstamiems veiksmams (pvz. plėšikų G.).

Gáuja 1. Ašmenos ir Lydos aps. upė, Nemuno deš. įtakas, 94,1 km ilgio, pradedant nuo Klevos versmių, būtų 113 km; prasideda 8 km į r. nuo Šalčininkų, greta 7 kitų upių versmių, teka bendra p. kryptimi, įteka į Nemuną 10 km žemiau Morino bžk. Įtakai: kair. Verseka, Galinė, Dokupė, Kleva, Jakūnė, Vodolė, Dunojus, deš. Zarinė, Žižmelė, Matrona, Lentupė, Toplia, Upytė, Žižma, Berda. Kritimas 89 m, vid. 95 cm/km. Baseino plotas 1677 km^2, ligi Klevos 216, su Kleva 463, ligi Upytės 788, ligi Žižmos 997 km^2. Zaleikiuose, arti žiočių, nuo 1924 veikė vandens matavimo stotis. Vid. debitas 11,0 m^3/sek., mkm. 220, mnm. 3,3 m^3/sek. Veikė 8 vandens malūnai.

S. Kolupaila, Nemunas (Gamtos Draugas XI 1933).

2. Latvijos Vidzemės upė, Rygos įlankos įtakas, 449 km ilgio. Įtakai: kair. Palsė, Vija, Abulas, Rauna, Amata, Ligatnė, deš. Tirza, Melnupė, Brasta. Baseino plotas 9569 km^2, vid. debitas 73 m^3/sek., mkm. 800, mnm. 11 m^3/sek. Vidurupyje ties Sigulda G. slėnys labai dailus, todėl vieta vad. Vidžemės Šveicarija.

K. Ašmanis, G. 1930; *J. Slenis,* Latvijas upes. Latvijas zeme, daba un tauta I 1936. *S.K.*

Gaul August (1869–1921) vokiečių skulptorius, grafikas. Berlyno parkuose ir aikštėse sukūrė eilę minumentalių skulptūrų (liūtas, meška, briedis, pingvinai ir kt.) baigto kontūro taupiomis ir koncentruotos išraiškos formomis. Nuoširdų gyvulio pažinimą rodo jo raiškūs piešiniai ir ofortai.

E. Waldmann, A. G. 1919.

Gaulia Norbertas (g. 1886 VI 19 Dusetose, Zarasų aps.). Aktyviai dalyvavo 1905 sąjūdyje ir kaip šaltkalvis gamino ginklus. Karinę prievolę atliko Taškente, kur, susipažinęs su vietos lietuviais inteligentais (kun. Pranaičiu, dr. Jurgeliu ir notaru Kasperavičiumi), dirbo tautinį darbą. 1911 G. pasireiškė karių sukilime. Atlikęs karinę prievolę, pasiliko Taškente ir vertėsi laikrodininko amatu. Jo namuose buvo rengiami lietuviški jaunimo vakarai. Po 1917 revoliucijos su vietos lietuviais šviesuoliais sudarė lietuvių Vilties d-ją. 1921 atgabeno Taškento lietuvius į Lietuvą ir Kaune toliau vertėsi laikrodininko ir fotografo amatu. Liko Lietuvoje.

Gaulikas ež. (vok. Gablick See, lenk. Jez. Gawlickie) Luko aps. (Rytprūsiuose), 420 ha ploto; paviršius 131 m nuo j.l., 4 salos; į p. teka Gaulikė, 12,5 km ilgio upelis, Lukos (Bebros, Narevo, Bugo, Vyslos) deš. įtakas.

Gaulle Charles de (g. 1890) prancūzų generolas ir politikas. Dalyvavo I pas. kare, 1916 pateko į vokiečių nelaisvę. 1919 Len-

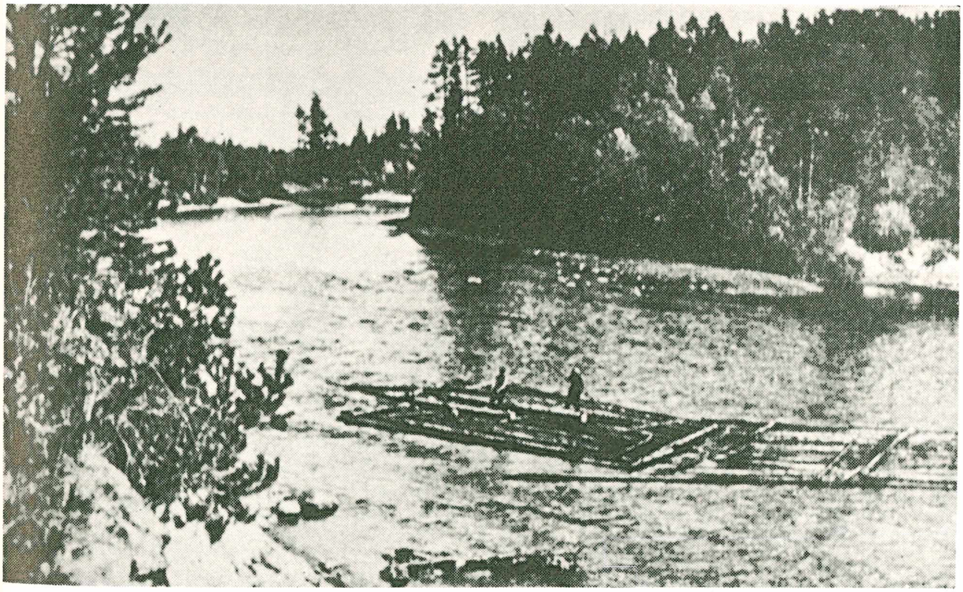

Gauja Latvijoje

Ch. de Gaulle

kijoje gen. Weygando vadovybėje, 1921 prof. Saint-Cyre, 1925 — 27 maršalo Pétaino adjutantas, 1929 — 32 rytų armijoje, nuo 1932 augščiausios gynybos tarybos gen. sekretorius, 1940 pakeltas brigados generolu ir paskirtas krašto apsaugos pasekretoriumi. II pas. karo metu Prancūzijai kapituliavus, pasitraukė į Angliją, Londone organizavo prancūzų pasipriešinimo pajėgas. 1943 kovojo su vokiečiais š. Afrikoje. 1944 VIII 26 iškilmingai įžengė į Paryžių ir sudarė provizorinę vyriausybę. 1945 XI išrinktas laikinuoju Prancūzijos respublikos prezidentu. Negavęs kairiųjų grupių paramos, 1946 I 21 iš tų pareigų pasitraukė. 1947 įkūrė politinę partiją Rassemblement du Peuple Français (stp. R.P.F.), kuriai vadovavo iki 1953. Išsp. La discorde chez l'enemie 1924, Au fil de l'épée 1932, Discours aux Français 3 tt. 1944–45, Trois Études 1945.

Ph. Barrès, Ch. de G. 1941; *L. Nachin,* Ch. de G. 1944; *G. Gattaui,* Ch. de G. 1945.

Gaultheria L. Ericaceae šeimos, maži krūmeliai amžinai žaliuojančiais lapais, žiedai skyrium arba kekėse, balti rausvi, vaisiai panašūs į uogas. G. procumbens L. iš rytinės Š. Amerikos, šliaužiąs krūmelis; iš jo lapų gaunamas vaistinis Gaultheria aliejus, turįs daug salicilo rūgšties; presuoti lapai parduodami Kanados arba Labradoro arbatžolių vardu. G. auga taip pat Kinijoje.

Gaumont Léon (1864–1946) prancūzų išradėjas, pramonininkas. Dirbo fotografijos išradimų srityje. 1895 išrado chronofotografą. Buvo garsinių filmų (1902) ir spalvotų filmų (1912) pionieriumi. G. statė eilę filmų (Fantomas ir kt.).

Gaupp Robert Eugen (1870–1953) vokiečių psichiatras, eugenikas. 1906–36 Tübingeno univ. prof., 1945–48 socialinių reikalų referentas Stuttgarte. Tyrinėjo charakterio santykį su psichoze, alkoholizmą, savižudybės problemą ir vaikų psichologiją. Išsp. Die Dipsomanie 1901, Lehre vom Selbstmord 1905, Psychologie des Kindes 1908, ^{6}1928, Der Fall Wagner 1914, Die Unfruchtbarmachung geistig und sittlich Kranker u. Minderwertigen, Studien über Paranoia 1908–25, Die Wandlungen des Hysteriebegriffes 1938 ir kt.

Gauras (Bos frontalis gaurus) laukinių galvijų rūšis iš Indijos Burmos ir Malajų pusiasalio miškų. Dideli ir stiprios kūno sudėties; priekinės kojos žymiai trumpesnės už užpakalines. Gerai išlavėjusi taukų kupra, didelės ausys, trumpa uodega ir labai dideli ragai. Viršutinė kūno dalis rusvai juoda, pereinanti į šviesiai rudą apačioje ir į balsvą kojose.

Gaurė bžk. Gaurės vls., Tauragės aps., prie Šešuvio upelio. 1943 buvo 17 ūkių, 150 gyv.; G. valsčiuje yra buvę apie 4000 gyv. Pašto įstaiga, pradžios mokykla, vilnų karšykla, girininkija (Jurbarko miškų urėdijos sudėtyje), 1926 įst. ūkininkų kooperatyvas ‚Ūkininkų Gerovė', kat. bažnyčia,

Vėžaičių k. ūkis Gaurės vls.

žydų sinagoga. G. dvare malūnas ir lentpjūvė.

G. dv. lauke, vad. Prancūzkapyje, randama senojo geležies amžiaus radinių ir romėnų pinigų. G. susikūrė XVI a. iš Dargaičių kaimo. 1561 Dargaičių k. buvo pasilikusi 2 valakų atkarpa, kurią valdė Sofija Gavra. Kat. bažnyčia statyta vysk. Merkelio Giedraičio laikais, nuo 1670 parapija. 1773 kun. Budriko pastangomis pastatyta nauja medinė šv. Mykolo Archangelo bažnyčia, 1886 konsekruota vysk. Paliulionio. 1926 bažnyčia atremontuota. 1940 buvo 3173 parapiečiai. XVI–XVII a. G. buvo ir evangelikų bažnyčia, apie 1670 sudeginta.

Gaurėnai vsd. Šešuolių vls., Ukmergės aps., 1939 3 ūkiai, 18 gyv. Čia yra 155 ha miškas. Dirvožemis priesmėlio. Eglynai su beržo priemaiša.

Gaurilius Juozas (g. 1902 X 29 Šiauliuose) teisininkas ir visuomenininkas. Šiaulių gimn. baigė 1924. Socialinius ir politinius mokslus studijavo Lille univ., kurį baigęs 1927, tarptautinės- teisės studijas gilino Haagos tarptautiniame institute. 1928 LU senato siunčiamas į specialius tarptautinės teisės kursus Ženevoje. 1935 baigė VDU teisių fak. Nuo 1927 dirbo užsienio reikalų ministerijoje. 1929 Brazilijoje steigiamo Lietuvos konsulato sekretorius, 1934 — 37 užsienio reikalų ministerijoje, 1938 Lietuvos pasiuntinybės prie Kvirinalo sekretorius iki pasiuntinybės uždarymo 1940, o nuo tų metų iki 1946 pasiuntinybės prie Šventojo Sosto sekretorius. Būdamas Brazilijoje, dalyvavo visuomeniniame gyvenime, ypatingai stengdamasis sustiprinti savaitraštį Brazilijos Lietuvį, kurio redakcija ir spaustuvė buvo puolama ir padeginėjama antilietuviškų gaivalų. 1935–37 Jaunosios Lietuvos Sąjungos vyriausiosios vadovybės narys ir s-gos dešimtmečio sąskrydžiui ruošti (1937) komiteto pirmininkas. Su paskaitomis ir pranešimais aplankė daugelį s-gos vienetų. Bendradarbiavo Jaunojoje Kartoje. Nuo 1946 gyvena Chicagoje.

J. Gaurilius

Gaurinė Kuršių marių r. kranto įlanka, 2 km į v. nuo Karklų bžk.

Gaurizankaras (Gauri Sankar, Gaurisankar) Himalajų viršūnė, 7140 m augščio. G. yra 58 km į v. nuo Everesto, su kuriuo seniau būdavo tapatinama.

Gaurūnė (Vaucheria) gaurūninių (Vaucheriaceae) šeimos dumblių gentis, apie 37 skirtys. Auga gėluose ir jūrų vandenyse arba drėgnoje žemėje. Lietuvoje žinoma G. s a u s u m i n ė (V. terrestris) ir G. v a n d e n i n ė (V. elongata).

Gaurūnėlė žr. Kreisvė.

Gaurūniniai (Vaucheriaceae) žaliųjų dumblių šeima. Vegetatyvinis kūnas vienacelinis, aukšlio pavidalo, nešakotas bei dichotomiškai išsišakojęs, siūliškas. Lytiniai organai oogonės ir anteridės.

Gausantė (upelis) Kėdainių ir Kauno aps., Mituvos (Nemuno) kair. įtakas, 19,2 km ilgio, teka per Karalgirio miškus. Įtakai kair. Karklė, Upsala, Juodpjaunis, deš. Gervaitė. Baseino plotas 73 km^2.

Gausas yra magnetinio sriauto tankumo arba magnetinės indukcijos vienetas elektromagnetinėje CGS vienetų sistemoje. Tai yra toks magnetinio sriauto tankumas, kai tiesiame laidininke, judančiame vieno cm per sekundę greičiu statmenai magnetinėms linijoms, kiekvienam centimetrui ilgio indukuojasi elektrovaros jėga lygi vienam abvoltui, tai yra 10^{-8} voltų. Laikoma, kad viena magnetinė linija perveria kiekvieną kvadratin. centimetrą statmeno linijai paviršiaus, kai magnetinio sriauto tankumas arba magnetinė indukcija yra vienas G. Todėl G. vietoje indukcija dažnai matuojama tokiu pat skaičiumi magnetinių linijų vienam kvadratiniam centimetrui statmeno linijoms paviršiaus.

1 G. yra lygus 0,0001 veberių kvadratiniam metrui — MKS sistemos indukcijos vienetų. Elektros mašinose vartojamas magnetinio sriauto tankumas arba indukcija yra 8000–12.000 gausų. Elektrolitinės geležies magnetinės soties riba siekia apie 16.000 gausų. Žr. Elektros vienetai.

V.Ptr.

Gauss Karl Friedrich (1777–1855) vokiečių matematikas ir astronomas. Neturtingo amatininko sūnus, G. mokėsi Braunschweige, 1795–98 studijavo Göttingeno univ., paskui trumpai Helmstedte klausė analitiką Pfaffą. Grįžęs į Braunschweigą, gyveno iš pensijos, kurią jam paskyrė Braunschweigo kng., ir ruošė savo mokslinius darbus. 1801 G. paskirtas Petrapilio mokslo akad. nariu korespondentu, bet nesutiko būti Pulkovo astronomijos observatorijos direktoriumi. 1807 Göttingeno univ. matematikos prof. ir observatorijos direktorius. Ligi mirties G. dirbo Göttingene, savo darbais tobulindamas ir praplėsdamas griežtos matematikos, mechanikos, astronomijos, fizikos ir geodezijos sritis. Astronomijai G. davė naują pla-

K. F. Gauss

netų orbitų skaičiavimo metodą, kuris leidžia nustatyti planetų orbitą jau iš trijų stebėjimų. Planetoidas Cerera buvo atrastas 1801 tada, kada jis buvo arti saulės ir judėjo saulės link; nebuvo galima atlikti pakankamai matavimų jo orbitai nustatyti senais metodais, kol Cerera pasinėrė į saulės spindulius. Daugelis matematikų stengėsi be sėkmės apskaičiuoti Cereros orbitą, kad ji nebūtų pamesta. G. išsprendė šį uždavinį savo naujuoju metodu. Jau 1796 G. paskelbė euklidinės konstrukcijos (su skriestuvu ir liniuote) būdą kaikuriems taisyklingiems daugiakampiams brėžti. 1799 disertacijoje ‚Demonstratio nova theorematis omnem functionem algebricam rationalem integram unius variabilis in factores reales primi posse' pirmąkart paskelbtas griežtas įrodymas, kad kiekviena algebrinė lygtis turi tiek tikrųjų ar kompleksinių šaknų, kiek vienetų yra lygties laipsnio rodiklyje. 1801 išsp. Disquisitiones arithmeticae, kuriuo buvo pagrįsta XIX a. moderninė skaičių teorija. 1823–27 suteikė akstiną diferencialiosios geometrijos plėtrai straipsniu Disquisitiones circa superficies curvas, įvedęs kreivumo mato sąvoką ir kreivines koordintas paviršiaus savybėms tirti. Šios savybės įgijo itin didelės svarbos geodezijai ir kartografijai. Nepabaigiamųjų eilučių teoriją G. praturtino 1811 hipergeometrinės eilutės gvildenimu veikale Disquisitiones generales circa seriem infinitam. 1814 veikale Methodus nova integralium valores per aproximationem inveniendi paskelbė naują metodą apibrėžtiniams integralams apytikriai apskaičiuoti. Tikimybių teorijoje G. pagrindė aposteriorinį mažiausių kvadratų metodą, kurio svarbiausios gairės G. buvo nustatytos jau 1795, tačiau sisteminis šio būdo išdėstymas buvo paskelbtas 1819–22 veikale Theoria combinationis obesrvationum erroribus mirimis obnoxiae. Mechanikoje G. nustatė mažiausios varžos principą, patobulino potencialų teoriją ir pagilino sferoidinių homogeninių kūnų traukos teoriją. 1809 veikale Theoria motus corporum coelestium G. griežtai pagrindė dangaus kūnų judesio teoriją ir patobulino jų trajektorijų skaičiavimo metodus. Kaip astronomijos observatorijos direktorius G. stebėjo kometų judesį, nustatydamas šių kūnų trajektorijas. Hanovere 1821–24 vadovavo darbams žemės geografinio pločio laipsnio ilgiui nustatyti, pasinaudojęs savo išrastu prietaisu heliotropu. Fizikoje G. išplėtojo žemės magnetingumo teoriją veikaluose: Intensitas vis magneticae terrestris 1833 ir Resultaten aus den Beobachtungen des magnetischen Vereins 1837–1840. Dioptriškieji G. tyrinėjimai paskelbti 1843 straipsniu Dioptrische Untersuchungen. Drauge su G. Weberiu G. padarė daug elektromagnetinių matavimų ir sukonstruavo elektromagnetinį telegrafą. Paskelbtoji G. mokslinė korespondencija 1877 su A. Humboldtu, 1880 su F. V. Besseliu, 1900 su F. V. Bolyai ir kt. liečia matematikos, astronomijos, mechanikos ir fizikos aktualias tų laikų mokslines problemas. Jo Werke išsp. 1863–1923 Göttingeno mokslų draugijos 12 tt.; 1880 Braunschweige pastatytas G. paminklas.

L. Bieberbach, C. F. G. 1938; *K. Kowalewski*, Grosse Mathematiker ²1939.

Gausso ekspedicija pirmoji vokiečių antarktinė ekspedicija, išvykusi Gausso laivu 1901–03 ir vadovaujama E. Drygalskio. (žr.)

E. v. Drygalski, Deutsche Südpolarexpedition 25 tt. 1905 ir kt.

Gausso kalnas Antarkties užgesęs bazaltinis vulkanas Vilhelmo II Žemėje; 371 m augščio, apneštas morenomis. Aptiktas 1901 pirmosios vokiečių antarktinės ekspedicijos.

Gauso konstanta teorinėje astronomijoje vad. visuotinės traukos konstantos kvadratinė šaknis, išskaičiuotoji iš dangaus reiškinių, imant ilgio vienetu vidutinį žemės nuotolį nuo saulės, masės — saulės masę, ir laiko — vidutinę saulės parą. G.K. skaičiuojama formula $k = \frac{2\pi}{P\sqrt{1+\mu}}$ kur P yra siderinių metų ilgis, išreikštas dienomis, μ žemės ir mėnulio bendrosios masės santykis su saulės mase. G. K. $k = 0{,}01720209895$.

Gausso kreivinės koordinatos yra skaičių porų sistema, kurioje kiekvieną kurio nors kreivo paviršiaus tašką atitinka viena skaičių pora ir atvirkščiai. Pvz. žemės paviršiuje tokios kreivinės koordinatos yra geografinis ilgis ir geografinis plotis. Šios koordinatos yra naudojamos ypač diferencialinėje geometrijoje. Jei paviršius yra išreikštas parametrinėmis lygtimis su dviem parametrais, pvz. u ir v, tai šie parametrai gali būti G.K.K. $u=\text{const}$ arba $v=\text{const}$ yra parametrinės linijos imtajame paviršiuje. Pavyzdys: rutulio parametrinės lygtys: $x = a\cos\phi\cos\theta$, $y = a\cos\phi\sin\theta$, $z = a\sin\phi$ čia parametrinės linijos $\theta=\text{const}$ yra rutulio meridianas, $\phi=\text{const}$ rutulio paralėlė $(u=\theta, \phi=v)$. *Č. M.*

Gausso kreivumo matas. Jei imtojo paviršiaus pirmojo vyriausiojo kreivumo betkuriame paviršiaus taške radiusas lygus R_1, o antrojo vyriausiojo kreivumo tame pačiame taške radiusas lygus R_2, tai G.K.M. lygus abiejų svarbiausių kreivumų $\frac{1}{R_1}$ ir $\frac{1}{R_2}$ sandaugai. Pažymėjus Gausso kreivumo matą K, gaunama $K = \frac{1}{R_1} \cdot \frac{1}{R_2}$ · Jei tiriamasis paviršiaus taškas yra elipsiškas (elipsiškojo kreivumo), tai šiame

taške K > 0. Paraboliškojo kreivumo taškams K = 0. Hiperboliškojo kreivumo paviršiaus taškams K < 0.

Gauss, Disquisitiones circa superficies curvas 1827.

Gausso logaritmai, arba sumų ir skirtumų logaritmai, yra patogūs apskaičiuoti reiškiniams, turintiems sumas ir skirtumus. Gauss pirmas 1812 sudarė šių logaritmų tabeles, tačiau G.L. idėja priklauso italui Leonelli (1803).

Gáustas ež. Veisiejų vls., Seinų aps., 6,4 km ligio, ligi 1,0 km pločio, 348 ha ploto; paviršius 120 m nuo j. l.; pietuose jungiasi su Zapsio ež. (Zapsės, Gnedos, Baltosios Ančios, Nemuno), šiaurinė dalis yra giliame slėnyje. Ežeras žuvingas.

Gausutė k., buvęs Kuršių kopose, ties dabartine Rasytės įlanka. Smėlio užneštas dar prieš XVI a.

Gaušas Antanas (g. 1901 XII 24) Odesoje) pulkininkas. Mokėsi Kauno Saulės gimn., 1919 įstojo į Lietuvos kariuomenę, XII baigė karo mokyklą ir buvo paskirtas į 4 pėstininkų pulką. 1922 X baigė aukštuosius karininkų kursus. 1933 baigė Prahoje karo akademiją. 1934 III-jo skyriaus viršininkas kariuomenės štabe. 1936 9 pėstininkų pulko vadas Marijampolėje. Pulkas pasipriešino 1940 karinei bolševikų Lietuvos okupacijai. G. norėjo su pulku pasitraukti į Rytprūsius, bet nepavykus sugrįžo. G. buvo pašalintas iš pulko vado pareigų, ir tuoj pasislėpė. Pulkas buvo perkeltas į N. Švenčionis, toliau tęsė pasipriešinimą, todėl buvo išformuotas jėga. 1944 G. pasitraukė į Vokietiją, 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Chicagoje.

Gauštvinis ež. Tytuvėnų vls., Raseinių aps., 3,0 km ilgio, ligi 600 m pločio, 141,6 ha ploto, 4,5 km į š. nuo Tytuvėnų bžk. Įteka Šimšė ir Spangupė, p. išteka Gryžuva, Dubysos kair. intakas; paviršius 114,8 m nuo j. l., gilumas ligi 5 m.

Gautama (skr.) vardas daugelio indų istorijoje žinomų asmenybių ir paties Budos.

Gauthiot Robert (1876–1916) prancūzų kalbininkas, A. Meillet mokinys. Šalia germanų, suomių ugrų ir iragų bei sogdų, jis yra tyrinėjęs ir liet. kalbą. Studijų reikalais 1900 lankėsi Lietuvoje ir specialiai, pritaikydamas moderninės tarmėtyros metodus, tyrinėjo Vilniaus krašto Buivydžių tarmę, kurios aprašas buvo 1903 išspausdintas Paryžiuje. Le parler de Buividze... par R. Gauthiot (Bibliothèque de l'école des hautes études. Sciences histor. et philol. 146 me fascicule). Taip pat lankėsi Suomijoje ir r. Irane. Apie liet. kalbą dar išspausdino: De l'accent et de la quantité en Lithuanien (La Parole, 1900); Litovskija etimologiji (Russkij Filol. Vestnik, 1902); Über den lit. e-Laut (Mitt. d. lit. liter. Ges., 1904 V); Lit. y r à (Bull. de la Soc. Ling., 1907); A propos des nominatifs pluriels lituaniens (Indogerm. Forschungen, 1909, XXVI).

Gautier 1. É m i l e F é l i x (1864–1940) prancūzų geografas tyrinėtojas, ekspedicijų į Saharą ir Madagaskarą vadovas.

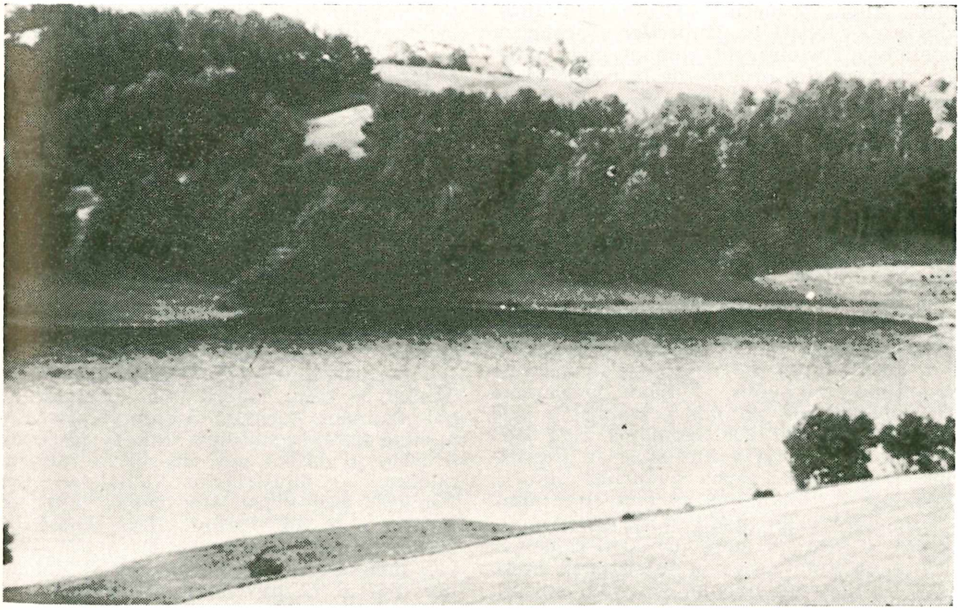

Gausto ežeras (pietinis galas)

1900 prof. Alžire. Parašė: La conquête du Sahara 1919; Structure de l'Algérie 1922; Le Sahara 1923; Une siècle de colonisation 1930 ir kt.

2. Théophile (1811–1872) prancūzų poetas, vad. apie V. Hugo susispietusios romantikų mokyklos ryškiausias ugdytojas ir atstovas. G. romantikų tarpe ugdė grožio pamėgimą, formos tobulumą ir, siekdamas atpalaiduoti meną nuo visuomeninių, politinių bei moralinių tendencijų, sukūrė teoriją menas menui (L'art pour l'art). Išorinės formos tobulumą G. vertino labiau už turinį, ir todėl laikomas ryškiausiu formalizmo skelbėju. G. jaunystės kūryboje visai nėra visuomeninių klausimų: jis vaizduoja visa, kas neįprasta, didinga, keista. Pirmasis G. eilėraščių rinkinys Poésies išsp. 1830, apysakų rinkinys 1833, romanai Mademoiselle de Maupin 1835, Roman de la Momie 1858, Le capitaine Fracasse 1863. Geriausias G. eilėraščių rinkinys Émaux et Camées 1852 jį iškėlė į žymių prancūzų poetų eiles. Baudelaire, paskirdamas G. savo veikalą Fleurs du Mal, pavadino jį poetu be ydų, žodžio meno stebukladariu. Be poezijos, G. išsp. dar daug įvairių veikalų literatūros istorijos klausimais ir savo kelionių įspūdžių, kurių žymesni: Grotesques 1844, skirtas XV–XVII a. užmirštiems prancūzų poetams; Histoire du romantisme 1872; Rapport sur les progrès de la poésie française; Voyage en Russie 1866; Portraits et souvenirs litteraires 1875 ir kt. Lietuviškai Bramizmo stebuklai 1922, Negyvėlės meilė 1914. Raštų rinkinys 34 tt.

T. Gautier

A. Gassagne, La théorie l'art pour l'art en France 1906; *H. E. Patch,* The dramatic criticism of Th. G. 1922; *A. Bochot,* T. G. 1933.

Gauting Bavarijos vietovė už 20 km į pietų vakarus nuo Müncheno; 10.142 gyv. (1953).

G. lietuviai. II pas. karo metu G. priešlėktuvinės apsaugos dalinių kareivinėse vokiečiai įrengė sanatoriją kariams. Po karo (1945 V) UNRRA ją perėmė tremtinių reikalams. Vėliau ją perėmė IRO ir praplėtė naujais pastatais, ir joje dabar yra vietų 1200 ligoniams. 1951 IRO grąžino sanatoriją vokiečiams, su Bavarijos krašto vyriausybe padariusi sutartį, kad joje ir toliau bus gydomi tremtiniai.

Nuo 1945 V iki 1954 galo G. sanatorijoje gydėsi iš viso 170 lietuvių. Iš to skaičiaus 117 buvo kaip pasveikę atleisti, 19 mirė. 1947 II lietuviai ligoniai išsirinko pirmąjį komitetą, bet jo pagrindinis uždavinys buvo talkininkauti ligoninės administracijai. LTB padaliniu jis nesiskaitė. Į Lietuvių Bendruomenės apylinkę G. lietuviai susiorganizavo 1949 XII 17. 1954 gale G. Lietuvių Bendruomenės apylinkei priklausė 34 lietuviai ligoniai. Valdybos pirmininku buvo T. Uogintas. Veikia lietuviška biblioteka. Sanatorijos radijo duoda lietuviškus pusvalandžius. Ligonių šalpa rūpinosi LRK, Balfas, bažnytinės organizacijos, lietuvių darbo ir sargybų kuopos ir pavieniai tautiečiai. *Pr. Z.*

Gavaičiai bžk. (vok. Gawaiten, nuo 1938 Herzogsrode, nuo 1945 Gavrilovo) Įsruties aps., netoli Galdapės, prie Gavaitės upės (Rytprūsiuose). Jau 1550 turėjo lietuvį kunigą, nuo 1609 savarankiška parapija.

Gavaltuva k. Sasnavos vls., Marijampolės aps., 7 km nuo Kazlų Rūdos. G. minima Vilkaviškio bažnyčios metrikose nuo 1690.

Gavarni Paul, tikrumoje Guillaume Sulpice Chevalier (1804–1866) prancūzų grafikas, šalia Daumier (žr.) ir Doré (žr.) žymiausias XIX a. piešėjas. Mene savamokslis. Pradėjo mašinų braižyba, vėliau vertėsi madų piešiniais. Be paliovos piešdamas Paryžiaus gatvėse, teatre, baliuose, salonuose apie 1830 išvysto tvirtą piešimo techniką, kurią G. valdo, kaip muzikas savo instrumentą. 1833 pradeda leisti iliustruotą ‚Journal des gens du monde', bet subankrutavęs 1835 patenka kalėjiman. G. produktingiausias laikotarpis trunka 1837–1848, kai jis žurnalams ‚Charivari', ‚Figaro', ‚Caricature' sukūrė eilę litografijų serijų, leistų taip pat atskirais albumais, kaip ‚Fourberies de femmes', ‚Les Enfants terribles', ‚Les Étudiants de Paris', ‚Les Lorettes'; ‚Le Carneval de Paris' (1847) su 40 litografijų laikomas žymiausiu. Juose ryškiai tipizuodamas, G. davė XIX a. Paryžiaus ‚demi–monde', studentų, artistų, smulkių miesčionių morališkai gan palaido gyvenimo vaizdą. Pagrindinė G. tema yra nesibaigiantis veidmainiavimas ir neištikimybė lyčių santykiuose. Epigramiškai trumpos formos sąmojingi prierašai publiką žavėjo nemažiau, kaip G. piešiniai, ir rodo jo dažnai net didesnį literatūrinį talentą. G. iliustracijos veikalams ‚Les Français peints par eux-mêmes' 1841–42, E. Sue ‚Le Juif errant' 1845, ‚Diable à Paris' 1845–46, Balzaco ‚Paris marié' 1846 yra menkesnės vertės. Įdomūs G. inicialai. 1847–51 G. gyveno Londone ir siuntė piešinius žurnalams ‚L'Illustration' Pary-

P. Gavarni: Autoportretas

P. Gavarni Iš ,Les Lorettes'

žiuje bei ,Illustrated London News', susidomėdamas ir varguomenės buitimi. Paskutinį G. kūrybos periodą Paryžiuj 1852–56 pažymi 18 litografinių serijų ,Masques et Visages'. Dabar G. piešia iš atminties, vis labiau skubėdamas. Po 1856 G. nekūrė. G. litografijų priskaičiuojama 2714, piešinių ir akvarelių arti 60.000. Pagal G. piešinius, bet ne jo paties litografuota ar raižyta medyje bei pliene per 2000 darbų, kuriuose jo harmoninga ir aiški linija nepraranda savo charakterio. Kaip Daumier, G. plačiai panaudojo piešybines litografijos savybes, tačiau G. kūryboje nėra nei Daumiero demoniškojo gilumo ir įtampos, nei simpatijos žmogui, nei politinės satyros ar socialinės idėjos; jis turi ne tiek karikatūros, kiek žanro elementų. Tai kasdienybės dokumentai, kurių komizmas paaiškėja tik iš žodinių prierašų. G. komizmas ne individinis, bet tipų ir situacijų. Artimesnis G. yra Guys (žr.). Klasišką G. biografiją parašė jo draugai broliai E. ir J. de Goncourt (G., L'homme et l'oeuvre 1870, 2 tt.). G. lygintinas su Balzacu, kaip ir Daumier.

J. Armelhaut et *E. Bocher,* L'oeuvre de G. Catalogue raisomé 1873; Oeuvres choisies de G. 1846–48 1–4 t. (su Th. Gauthier ir kt. pastabomis); *E. Fuchs,* G. 1925.

Gavbarehidai persų dinastija 647–1597, įkurta 21 Persijos karaliaus Gas Gavbareh (m. 660 po Kr.). Dinastijai priklausė 58 karaliai.

Gaveikis ež. Giedraičių vls., Ukmergės aps., 50 ha ploto; paviršius 153,9 m nuo j. l.; iš ež. Gaveikė teka į Asvejos (Dubingių) ež. Žalktinės įlanką, Dubingės (Žeimenos, Neries) baseine.

Gavelin Axel (1875–1947) švedų geologas, Švedijos geologinių tyrinėjimų vyriausias direktorius 1916–41. G. iniciatyva buvo pradėti inventorizuoti Švedijos durpių ištekliai bei tyrinėjimai šiaurinėje Švedijoje, per kuriuos buvo užtikti didžiuliai rūdos plotai prie Skellefteå (Boliden).

Gavelis Zigmas (g. 1914 V 26 Kampų dv., Merkinės vls., Alytaus aps.) inžinierius. 1942 baigė Kauno suaugusiųjų gimn., 1940–42 mokėsi Kauno Aukštesniojoje Technikos mokykloje, 1942–44 VDU statybos fakultete, 1951–54 Lincoln Technical Institute Bostone, kurį baigė 1954. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti nuo 1933 Jaunajame Ūkininke, Karyje, o 1949 atvykęs į JAV, spausdino eilėraščius Drauge, Laive, Eglutėje, Tėviškėlėje ir kt. 1955 Draugo poezijos konkurse laimėjo pirmąją premiją už eilėraštį Pamirštoji sula, kuriam komp. J. Gaidelis parašė muziką solo su fortepijonu.

Gavėnas suasmeninta Gavėnia, pramanyta būtybė vaikams pagąsdinti, išsivysčiusi iš senos apeiginės pamėklės, reiškiančios arba derliaus dvasios įpavidalinimą (žr. derliaus papročiai), arba žiemos demoną. G. žinomas Rytų Lietuvoje, turėjo reikšmės Užgavėnių ir Pusiaugavėnio papročiuose. Kupiškio apylinkėje dar apie 1927 per Užgavėnes tebebuvo atliekamas ,G. varymas'. Koks berniokas ar vyras užsisegdavo prastą skylėtą sijoną (derliaus dvasia lietuviuose yra vaizduojama moteriškės pavidalu), ant galvos užsidėdavo sietą, išsisuodindavo veidą ir eidavo palei kiemus, o palydovai jį ,varydavo' su vytimis: jo nemušdavo, tik varydavo. G. irgi turėdavo vytinę ir, kai jis atsigręždavo, tai visi palydovai tuoj bėgdavo nuo jo. Priėjęs prie kiekvieno lango, G. sakydavo: ,Nevalgykit lašinių, — turiu peilį be kriaunų'. Jei G. kas nors paliesdavo, tai visi varytojai puldavo su vytimis jo ginti. Stengdavosi G. vandeniu aplieti (apeiga lietui užtikrinti), o palydovai jį gindavo. Perėjęs visą kaimą, G. nusirengia savo keistus drabužius; lieka tik paišinas. Tada jį rogelėmis perveža per visą kaimą: jis sau sėdi, kiti tempia roges. Išvežę kaimo galan išverčia. Čia yra supinta visa eilė skirtingos kilmės apeigų: derliaus būrimas, žiemos demono išvarymas, pagaliau, pasninko saugotojo rolė.

Pusiaugavėnyje ta apeiga panašiai kartojoma: kaimo berniokai uždeda ant rogių senas medines akėčias (žemdirbystės simbolis), ant jų pasodiną juokinga G. pamėklę (ne gyvą žmogų, bet iškamšą) ir veža per kaimą, nuolat tyčiomis išversdami į griovį su vandeniu ar į gilią pusnį. Paskui

vėl vežiman įsodina ir veža linksmai šūkaudami: ‚Ulia, ulia, G. pervirto per galvą!' Tai žiemos išvežimas, — pavasaris tuoj turės ateiti. A. Kašarauskis, rašęs apie 1857–63, sako: ‚Panevėžio ir Ukmergės apylinkėse G. reiškia kažkokią dvasią arba genijų, kuris paprastai pasirodo pavasarį, būtent Gavėnios metu' (Tautosakos Darbai, III 127). Pagaliau G. pasidarė tik baidyklė vaikams pagąsdinti: ‚Vaikai, nevalgykit Gavėnioje mėsos, nes G. prarėš jums pilvą'. Kai pavasarėjant trioboje pasirodo judą šviesūs atspindžiai nuo langų stiklo ar ledo varveklių, vadinami dar ‚zuikučiais', tai suaugusieji sako vaikams, kad G. peilį galandąs. *J. B.*

Gavėnas 1. A l e k s a n d r a s (m. 1929 XII 29 JAV) Jūžintų valsčiaus knygnešys. Priiminėdavo daug kitų knygnešių ir jiems padėdavo išdalyti knygų transportus visoje apylinkėje. Atrodo, kad jis spv. Velnio Muzikantas nuo 1909 rašinėjo Liet. Ūkininke ir Lietuvos Žiniose.

2. P e t r a s (g. 1898 VII 21 Steponiškių k., Papilio vls., Biržų aps.) veterinarijos gydytojas, visuomenininkas. 1927 baigė dr. Tumėno gimnaziją suaugusiems, 1927–1928 studijavo veterinariją LU medicinos fak. veterinarijos skyriuje, 1928–33 Tulūzos augštojoje veterinarijos mokykloje, kur 1933, apgynęs tezę Mėsos bei jos produktų priežiūra Lietuvoje, gavo veterinarinės medicinos daktaro laipsnį. 1933–36 Kauno miesto (savivaldybės) mėsos priežiūros stoties vedėjas ir miesto veterinarinės sanitarijos gydytojas, nuo 1936 ‚Maisto' veterinarijos inspektorius. Nuo 1933 Veterinarijos gydytojų sąjungos valdybos sekretorius, nuo 1935 Gyvulių globos d-jos Kauno skyriaus valdybos narys, vėliau centro valdybos narys. Bendradarbiavo Veterinarijoje ir Zootechnikoje.

3. V i n c e n t a s (1804 XII 3 Sūsininkuose, Suv. Kalvarijos par. — 1885 X 8 Didvyžiuose) kunigas, marijonas, 1838–44 Marijampolės Marijonų vienuolyno vyresnysis, iš šių pareigų rusų valdžios nušalintas, kurį laiką buvo vyresnysis Igliaukos vienuolyne. Po 1863 rusų valdžios ypač sekamas, kaip pavojingas asmuo, nebuvo tvirtinamas jokioms pareigoms vienuolyne, negavo senatvės pensijos. Nuo 1854 gyveno Didvyžiuose prie dvaro koplyčios.

J. Totoraitis, Marijonų Vienuolija (Tiesos Kelias 1936, 610 psl.); ('') Sūduvos Suvalkijos istorija 1938, 451–452 psl.

Gavėnia (gud.) 40 dienų pasninkas, trunkąs nuo Pelenų dienos iki Velykų, primenąs Kristaus pasninką tyruose ir skirtas dvasiškai pasirengti Velykoms. G. ilgis ne iš karto ir nevisur buvo vienodas. Pradžioje buvo pasninkaujama prieš Velykas 1 ar 2 dienas, ar tik 40 valandų. Apie 250 G. prailginta visai prieševelykinei savaitei; Nikėjos Bžn. susirinkimas 325 jau mini 40 dienų G. (iš to Quadragesima — Keturiasdešimtė). Pats 40 pasninko dienų skaičiavimas Rytuose ir Vakaruose buvo nevienodas. Rytų Bžn. nuo 600 įsigalėjo iki dabar išlikęs paprotys G. laikyti 8 savaites po 5 dienas savaitėje, nes sekmadieniais ir šeštadieniais pasniko nėra (išimtis — šeštadienis prieš Velykas). Vakarų Bžn. G. pirmiau buvo 6 savaičių, bet nuo pop. Grigaliaus D. laikų (VII a.) pradėta pasninkauti nuo septintosios savaitės prieš Velykas trečiadienio, kad be sekmadienių išeitų lygiai 40 dienų. Senovėje G. pasninkas buvo labai griežtas: buvo valgoma tik vieną kartą dienoje (vakare), be mėsos ir pieniškų valgių. Vėliau pasninkai buvo sušvelninti, iš jų išskirti maži vaikai, ligoniai, seneliai, įvesta vad. dispensas. Be susilaikymo nuo valgių, G. skirta ir dvasiai tramdyti: aukos ir susivaldymo mintimi Bažnyčia G. metu draudžia pasilinksminimus, šokius ir kitas linksmybės apraiškas. Kitados bausmės tiems, kurie nesilaikydavo G. nuostatų, buvo labai griežtos, pvz. Toledo sinodas nutarė uždrausti valgyti mėsą per ištisus metus tam, kuris būtų jos valgęs G., o Velykose neprileisti prie Šv. Komunijos.

J. Gerutis, Apeigos Rymo Katalikų Bažnyčios 1908, 26–28 psl. *J. V.*

G. L i e t u v o j e. Lietuviai su G. susipažino per gudus, rytų apeigų krikščionis. Pati G. Lietuvoje, tautą prievarta pakrikštijus, betgi jos krikščioniškumu mažai tesirūpinant, galėjo būti menkai težinoma ir mažai tepaisoma. Reformacijai kraštą palietus, pasninkas tapo išskirtine anų dienų lietuvio kataliko žyme, ir Medininkų vyskupas M. Giedraitis 1587 jėzuitų generolui rašo, kad dažnai žmonės pasako, jog ‚liuteronai nesame, nes penktadieniais mėsos nevalgome'. Tačiau šį pasninko, tuo patim ir G., iškėlimą galime priskirti tik anų dienų kilmingajam ir gal labai mažai žemesniajam luomui, kuris šiaipjau anuo metu daugiausia buvo dar nekrikščioniškas. Su jėzuitų misijomis buvo išplėstas ir G. paprotys; jis buvo labai griežtas ir dispensai gana reti. 1795 Užnemunei patekus Prūsų valdžion, vyriausybė ėmė rūpintis panaikinti griežtus pasninkus, ypač G., vien tik sveikatos ir darbingumo sumetimais. Tačiau viskas paliko kaip buvę. Rusams atitekusioje Lietuvos dalyje pasninkai nebuvo pakeisti, ir dispensų paprastaiteprašydavo vien tik kilmingieji. Atsiradus pravoslavijos grėsmei, darant palengvinimų G. ir kitiems pasninkams, buvo atskirų pastangų tuos pasninkus dar net sugriežtinti, kad katalikybė laimėtų. G. ir kt. pasninkai Lietuvoje sušvelnėjo XX a. pradžioje ir visiškai pakito po 1915, kai buvo išleistas Bžn. teisių kodeksas. XIX a. pradėjo atsirasti G. skirtų knygelių, kurias daugelyje šeimų skaitydavo kasdien vakarais ir

melsdavosi drauge visa šeima ar net susirinkusi kaimo dalis. Per G. vakaronių susirinkę tegiedodavo vien tik G. skirtas giesmes iš ‚Balselio' arba ‚Kantičkų', o vietomis buvo atsiradusių ir liaudies giesmių, skirtų G. metui. Tačiau jose religinio motyvo visai nebuvo.

G. metas davė gausių pasakojimų, kaip Lašininis (Lašininskis) su Kanapiniu (Kanapinskiu) mušdavosi klėtyje ir kaip Kanapinis laimėjęs kovas iki Velykų meto. Tokie pasakojimai vietomis buvo vaizduojami vaidinimu Pelenės dienos rytą ir per Velykas. Taip pat buvo sukurta G. ir mįslių, pvz. ‚Septynios mylios (geležinio) tilto, vienam gale kilbasa, kitam — kvietka; kai ta kvietka pražydės, visas tiltas subyrės'.

A. Janulaitis, Užnemunė po Prūsais 1928, 353 psl. ir kt.; *M. Katkus,* Balanos gadynė (Mūsų Tautosaka, 1931 IV, 166–173 psl.; *E. Čiapaitė-Mickienė,* Lietuviški valgiai (Gimtasai Kraštas 1936, 1, 23–28 psl.); *Alb. Kriauza,* Mūsų senovės valgiai ir valgymas Kupiškėnuose (Gimtasai Kraštas 1943, nr. 31, 252–264 psl.); *K. Grinius,* Atsiminimai ir mintys I 1947, 31–32 psl.

A. Mž.

G. l i e t u v i ų p a p r o č i u o s e. G. metu valgyti mėsą buvo laikoma didele nuodėme. Kas G. valgo mėsą, tą D. šeštadienį uždarydavo į pirtį visai nakčiai su gyvuliais: eržilu, avinu, ožiu, šunimi, katinu ir kt.; jei per naktį išliks sveikas, tai nuodėmė bus jam atleista (Skaistgiris). Senų žmonių pasakojimu, nuodėmė buvusi G. žiūrėti į veidrodį; jei reikia, tai pasižiūrėk į savo atspindį vandenyje (Šilavotas). Dainingieji dzūkai, negalėdami G. be dainų apsieiti, tam tikrą dainų rūšį pavadino ‚G. dainomis': tai dainos apie karą, liūdnus ir tragingus atsitikimus, epinio arba baladinio pobūdžio, bet pasaulietinio turinio; tokias dainas, turinčias savotišką graudžią melodiją, esą, galima be nuodėmės ir G. dainuoti.

G. valgiai: silkės ir kitos žuvys, kanapių ir sėmenų aliejus, avižų kisielius, šustinis, degtienė, bulvės, rauginti kopūstai, burokai ir kt. ‚sausi valgiai'. Buvo ir specialių G. patiekalų. Pvz. vadinamas ‚cypalas': paimamos dvi silkių galvos, iškepamos anglyse, paskum sutrupinamos dubenėlyje kartu su keliomis nuluptomis bulvėmis, įpjaustoma svogūnų ir viskas užpilama burokų rasalu; valgoma su virtomis bulvėmis (Kvėdarna). Kitas pavilgas buvo vad. ‚kanapių druska': sugruzdindavo kanapių grūdus ir, pridėję trečdalį druskos, valgydavo su duona ir bulvėmis (Žagarė). Per G. žmonės labai suliesėdavo: Velykų rytą atrodydavo, ‚kaip iš badų atėję'.

G. būdavo ir suasmenintai vaizduojama vaikams pagąsdinti kaip vidutinio amžiaus moteris, nepaprastai stora, suvalgiusi visus lašinius ir čiulpianti iš žmonių gėrybes, didele galva ir susivėlusiais plaukais. Jos giminaičiu ir padėjėju buvęs Kanapinskas.

G. įpusėjus, pačiame pusiaudienyje būdavo skambinama varpu bent pusė valandos, pranešant, kad pusė laiko jau išpasninkauta. Tai vadinamas P u s i a u g a v ė n i s, kurio metu būdavo daroma tam tikros apeigos ir spėjimai. Pusiaugavėnis esti trečiadienį. Žemaičiuose sakoma, kad tada, 12 val. varpais skambinant, galima pasipjauti ir išsivirti gaidį, tik reikia viską padaryti per vieną valandą: papjauti, nupešti, išdarinėti, išvirti ir suvalgyti; kartais dar sakoma, kad reikia virti žaliais medžiais, tą valandą iš miško parneštais. Tai senų laikų ritualo prisiminimas, kai, aukojant gaidį, buvo norima pakelti laukų derlingumą. Dar sakoma, kad tądien Silkius verčiasi per galvą, tai tą trečiadienį prie varpinės sningą slikėmis (Vidulklė). Apie Kupiškį sakoma, kad tądien Gavėnas (žr.) verčiasi per žardą ir pabarsto vaikams pyragėlių, saldainių ar kaspinų mergaitėms. Vyresnieji parveža iš miesto tų dalykų vaikams ir sako, kad tai Gavėno lauktuvės. Dar daro tokius spėjimus: užrištomis akimis perpus pjauna silkę arba siūlu perrišę (ant piršto padėję) sveria ir sprendžia, katra G. pusė bus sunkiau išpasninkauti: silkės galva reiškia laiką, pasilikusį iki Velykų, o uodega — praėjusį nuo Pelenės (Pelenijos) iki šiol. Negalima miegoti Pelenės vidurdienį, nes per rugiapjūtę skaudėsiąs pusiaujas. Rytų Lietuvoje (Gervėčių apl.) Pelenės popietis laikomas švente, jaunimas supasi ir dainuoja sūpuoklių dainas, kuriose primenamas besiartinąs pavasaris. Daugiausia pramogų ir gilią senovę siekiančių papročių randame G. pradžioje, per Užgavėnes (žr.). *J. B.*

Gavialis (ind.) krokodilų gentis, pažymėtina ilgu, laibu, vien tik gale šiek tiek išplėstu snukiu ir dideliu dantų skaičiumi (ligi 29 kiekvienoje žandų pusėje). Mažos akys ir mažai išlavėjusios kojos išskiria jį iš kitų krokodilų. Gyvena Indijoje ir kaikurie Indijos gyventojai laiko jį šventu.

Gaviniès Pierre (1728—1800) prancūzų smuikininkas ir kompozitorius. Jo tėvas buvo smuikų dirbėjas, 1734 persikėlęs į Paryžių. Jaunasis G. turėjo savo pirmą pasirodymą Paryžiuje ‚Concert Spirituel' 1741. Nuo to laiko garsėjo kaip geriausias Paryžiaus smuikininkas. Jo griežimas pasižymėjo nuostabia frazuote, dideliu tonu, įsijautimu ir užsidegimu. Iš jo kūrybos iki šios dienos yra reikšmingi ‚Les Vingt-quatre Matinées' — 24 etiudai visomis tonacijomis, vartojami augštose smuiko klasėse.

Gavys ež. Daugėliškio vls., Švenčionių aps. tarp Palūšės ir Ignalinos mstl., 2,6 km ilgio, ligi 1,0 km pločio, 133 ha ploto,

turi 2 salas, š.r. jungiasi su Gavaičio ež.; paviršius 152,9 m nuo j.l.; ežeras gilus, ligi 80 m; iš jo teka Narsupė pro Laukajo ež., į Žeimenio ež., Žeimenos (Neries) baseine.

Gavlovickis Baltramiejus Lietuvos teisininkas, davęs prakalbą lenkiškajam trečiojo Lietuvos statuto vertimui 1619 Vilniuje; pirmasis vertimo leidimas pasirodė 1614. Jis po atskirais statuto straipsniais padėjo ir ištraukas iš konstitucijų, išleistų pirmiau Lenkijoje ir iš naujai išleistųjų ir veikiančiųjų Lietuvoje ar Lenkijoje. G. buvo dar teismo raštininkas ar advokatas. 1619 leidime buvo pakartotas ir Galąskos ar Glaskos sudarytas rejestras.

Gavotas (prc. gavotte) XVII a. prancūzų kilmės šokis. Jo pagrindiniai bruožai — vidutinis greitumas, lengvas elegantiškas charakteris, keturių ketvirtųjų ritmas ir dviejų ketvirtinių prieštaktis. G. vardas pirmą kartą aptinkamas pas Arbeau 1588. XVII a. viduryje Luly įvedė G. į savo operas ir baletus. Po to jį panaudojo savo kūryboje d'Anglebert ir Fr. Couperin. Vokiečių suitoje G. atsirado pirma pas Pachelbelį ir J. K. F. Fischerį. Plačiai panaudojo G. savo instrumentalinėse suitose J. S. Bachas.

Gawroński 1. R a w i t a F r a n c i s z e k (1846–1930) lenkų istorikas ir rašytojas. 1863 sukilimo dalyvis. Rašė istorines ir būtovines apysakas. Išsp. Na kresach 1886, Pan hetman Mazepa 1887, Na Krasnym dworze 1888, Warszawa w 1794 roku 1894, Marzenia 1896 ir kt. Istorijos dalykai: Prawo bartne XVI w 1893, Ustrój państwowo społeczny Rusi w XI i XII w 1898, Zorjan Dołęga Chodakowski 1898, Historja ruchów hajdamackich wiek XVII 1900, XVIII 1913, Rok 1863 na Rusi 1902–03, Bohdan Chmielnicki 1906–09, Żydzi w historji i literaturze ludowej na Rusi 1913, Kozaczyzna Ukrainna 1923 ir kt.

2. W o j c i e c h (1868–1913) lenkų kompozitorius ir dirigentas. Studijavo Varšuvos, Berlyno ir Vienos konservatorijose, dirigavo Vilniaus simfoniniams koncertams, nuo 1903 Varšuvoje turėjo savo muzikos mokyklą. Parašė operas Marga, Pajata, simfoniją, 4 styginius kvartetus, poemą Antigonę ir kt.

Gaxotte Pierre (g. 1895) prancūzų istorikas, nuo 1952 Mokslo akad. narys. Išsp. La révolution française 1930, Le siècle de Louis XIV 1933, Frédéric II 1938, L'histoire des Français 1951.

Gaza (Ghaza, Ghazze, Ghazzeh) p.v. Palestinos mst., 3 km nuo Viduržemio jūros, prie didžiojo kelio iš Egipto į Damaską. Prieš I pas. karą žymus prekybos ir pramonės miestas. Išvežama datulių palmių vaisiai, alyva, vilna, javai; juodojo porcelano dirbtuvės; 37.820 gyv. (1946).

G. apie 1000 pr. Kr. buvo vienas iš 5 filistiniečių miestų; iš čia filistiniečiai puldinėjo žydus. Čia mirė Samsonas, sugriaudamas šventyklą ir po griuvėsiais palaidodamas save bei minias žmonių. 735 pr. Kr. Tiglat-Pilezaras privertė G. mokėti duoklę Asirijai. Vėliau dėl G. rungėsi Egiptas su Asirija. 592 pr. Kr. miestą užkariavo Kambizas, o 332 po 5 mėn. apsiausties užėmė Aleksandras D. Nuo III–I a. pr. Kr. dėl G. kovojo žydai, Egiptas ir Sirija. Vėliau miestą užėmė romėnai, kurie buvo pavedę jį valdyti Herodui. G. buvo hele-

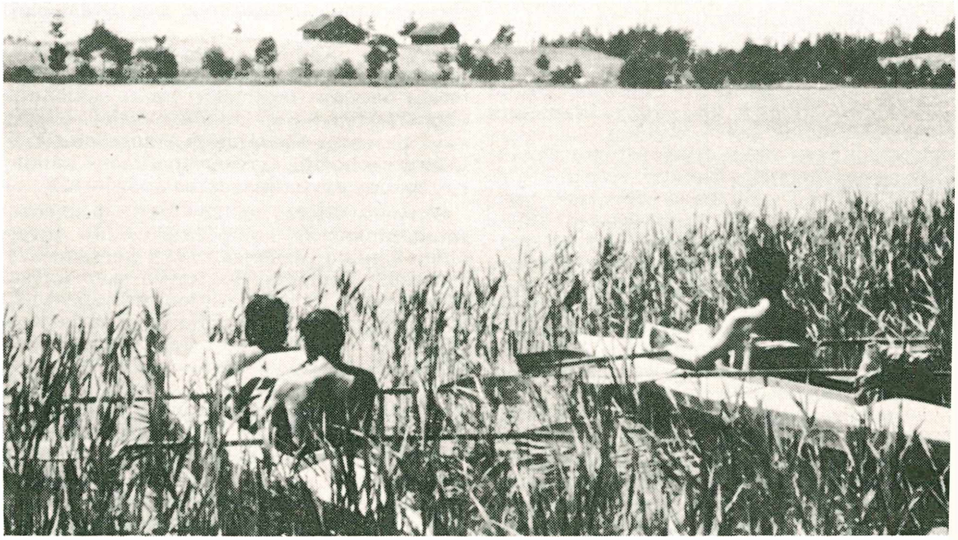

Gavaičio ežeras

nistinės kultūros centras, konkuravęs su Antiochija, Aleksandrija ir Atėnais. Čia krikščionybė anksti išsiplėtė. Šv. Paulius rašė laišką Filomenui, pirmajam G. krikščionių viršininkui. 634 G. užėmė Omaras, miestas buvo sugriautas. XII kryžiuočiai G. buvo pastatydinę tvirtovę, kurią saracenai greit užėmė, suduodami kryžiuočiams didelį smūgį. 1799 G. buvo užėmęs Napoleonas I. I pas. karo metu prie G. įvyko trys mūšiai tarp anglų ir turkų. 1917 XI G. užėmė anglai. Arabų ir Izraelio karo metu (1947–49) G. užėmė Egiptas.

G. A. Smith, Hist. Geog. of the Holy Land 1932; *J. Garstang,* Walls of Gaza (Pal. Expl. Fund 1920); *M. A. Mayer,* A History of Gaza 1907; *Schürer,* Geschichte des Jüdischen Volkes 1907.
P.Plk.

Gaza Teodoras (apie 1398–1478) Bizantijos filosofas ir filologas. Mokytojas Konstantinopolyje, paskui atvyko Italijon; buvo graikų kalbos ir retorikos prof. Ferraroje, vėliau Romoje. Pritarė Ferraros-Florencijos bažnyčių unijos dekretui. Parašė pirmąją graikų kalbos gramatiką: Institutionis grammaticae libri IV; vertė graikų rašytojus į lot. kalbą. Filosofijoje buvo griežtas aristotelininkas ir parašė filosofinių traktatų (dar neišspausdinti) apie Aristotelį ir Platoną.

G. Saitta, Il pensiero italiano nell' Umanesimo e nel Rinascimento I 1949.

Gazas (prc. gaz, vok. Gas ir kt.) 1. dujos; 2. žibalas. Šis žodis yra Briuselio chemiko J. B. van Helmonto (1577–1644) dirbtinai sudarytas pagal gr. c h a o s, kurį jis buvo radęs pas Paracelsų. Amerikiečiai lietuviai pagal anglišką tarimą tai vadina g e s a s (ag. gas); 3. (ar. ghazel ,audinys') minkštai suaustas, peršviečiamas audinys, su taisyklingo keturkampio skylutėmis, išaustas iš šilko, linų, medvilnės. Tikras G. lygus ir raštuotas, audžiamas suktiniu pynimo būdu. Netikras G. drobiniu pynimu išaustas retas audinys (prc. marle ir kt.).

Gazdà upelis Seinų ir Marijampolės aps., Raudenio ež. (Raudenyčios, Kirsnos, Šešupės) p. įtakas, 11,9 km ilgio, žemupys kanalizuotas; baseino plotas 97 km².

Gazelė 1. antilopių grupės gyvulys (Gazella dorcas) žr. Antilopė.

2. (ar. ghazel ,audinys') persų, indų ir turkų pamėgtoji, iš arabų paskolintoji eilėraščių forma. Ji sudėta iš dvieilių posmų, kurie rimuojami taip: aa, ba, ca, da... G. turinys taikos, meilės, vyno, draugystės pagyrimas. Tos pačios kaip G. formos eilėraštis apie karą, laimėjimą ar žuvusiųjų raudą vad. kaside. Persų literatūroje G. pasižymėjo ypač Hafis (XIV a.). Romantizmo laikais, įsigalint orientalistinei srovei, G. imituoja Europos poetai. Vokiečių literatūroje G. formą pirmasis pritaikė Fr. Schlegelis, ypač ištobulino Fr. Rückertas. Rusų — A. A. Fetas, V. Briusovas ir kt.

H. Tschersig, Das Gasel in der deutschen Dichtung 1907.

Gazeris (hebr. Gazara, Gezer) svarbi senovės Palestinos tvirtovė, buvusi pakeliui iš Jeruzalės į Jafą. G. minima Dovido ir Makabėjų karuose. Viduramžiais čia keletą kartų kovėsi kryžiuočiai su saracenais.

Gazeta (it. gazzetta) seniau vartota laikraščiui pavadinti. Dabartinėje mūsų bendrinėje kalboje tevartojamas naujadaras l a i k r a š t i s.

Gazeta Litewska laikraštis ėjęs du kartus per savaitę Vilniuje 1804 VII 16 — 1805 VII 16.

Gazeta Wspólna Vilniaus dienraštis, ėjęs 1920 IV 11 — V 9. Išėjo 24 numeriai. 1920 IV 2 Vilniaus spaustuvių darbininkams sustreikavus, sustojo ėję lietuvių ir lenkų leidžiami laikraščiai. Lietuviškojo dienraščio Echo Litvy (žr.) ir lenkiškojo Dziennik Wileński bei Nasz Kraj leidėjai buvo susitarę teikti objektyvias žinias, jų neaiškinant politiniu požiūriu ir leisti bendrą dienraštį G. W. Redakciją sudarė Echo Litwy atstovas V. Sakavičius, Dziennik Wileński — J. Obst ir Nasz Kraj — E. Swierczewski. Laikraščio ėjimo metu buvo spausdinama objektyvių žinių apie Lietuvą ir Vilniaus lietuvių gyvenimą. Lietuvą liečiančiais klausimais yra daug rašęs M. Biržiška.

B. Šėmis (M. Biržiška), Vilniaus Golgota 1930; *Vyt. Steponaitis,* Vilniaus lietuvių spauda 1919–1928, 1931.

Gazette de France pirmasis prancūzų savaitraštis, įst. Théophraste Renaudot 1631 Paryžiuje; nuo 1762 dienraštis, vėliau ėjęs įvairiais pavadinimais iki 1914.

Gazieta Lietuwiszka, rasztas paszwęstas del Lietuwninku Amerikoje — pirmasis lietuvių laikraštis, ėjęs New Yorke 1879–80. Laikraštį leido Mikas Tvarauskas, padedamas New Yorko šv. Kazimiero d-jos, kun. Petro Končiaus, pranciškonų vienuolio Augustino Zeytz ir kt. Pirmas nr. pasirodė 1879 VIII 16. Iš viso išėjo 16 numerių. Prenumeratorių teturėjo 132. 1891 X pabaigoje M. Tvarauskas vėl mėgino atgaivinti G. L. nauju pavadinimu ,New Yorko Gazieta Lietuwiszka', tačiau ir šis laikraštis, nesusilaukęs lietuvių visuomenės susidomėjimo, nustojo ėjęs 1892 IV 9. Šio 4 psl. laikraštuko teišėjo 14 numerių.

Spaudos laisvės ir Amerikos liet. organizuotės sukaktuvės ²1926, 442–448; *A. Milukas,* Amerikos lietuviai XIX šimtmetyje 1938, 61–72 psl.

Gazifikacija platesne prasme yra skysčių ar kietimų pavertimas dujine būsena, siauresne prasme — procesas iš kietų ir skystų medžiagų gauti pramonės, ūkio ir namų reikalams dujų (pvz. šildymui ar virimui). Į kuro dujų sudėtį paprastai įeina degamosios dujos: vandenilis, anglies monoksidas ir kaikurie angliavandeniliai (metanas, etanas) su priemaišomis nedegamųjų, pvz. anglies dioksido, azoto. Svarbesnės iš jų yra:

1. Akmens anglies, arba šviečiamosios, dujos (seniau jos buvo naudojamos daugiausia apšvietimui, todėl ir gavo tą vardą), gaunamos skaldomąja distiliacija iš anglių. Per iki 760°C įkaitintą anglį leidžiama oro ir garo srovė, ir gaunamas dujų mišinys, turis apie 49% vandenilio, 30% metano ir 5,5% anglies monoksido, — iš viso 88% degamų dujų.

2. Vandens dujos, gaunamos per iki 1000°C įkaitintą koksą leidžiant vandens garų srovę. Čia anglis reaguoja su vandens garais, ir gaunamas dujų mišinys maždaug šios sudėties: 50% anglies monoksido, 40% vandenilio ir 4,5% metano. Jų kaloringumas beveik pusiau mažesnis už anglies dujų.

3. Iš naftos skaldomąja distiliacija gaunami propanas, butanas bei pentanas ar šių dujų mišinys ir suspaustas plieniniuose cilindruose naudojamas šildymui ar virtuvėse, kur nėra bendro dujų tinklo, kaip kaimuose ar paskiruose ūkiuose.

4. Kalcio karbidas (CaC_2), veikiamas vandens, duoda acetileno dujas, naudojamas metalams suvirinti. *E.Bnk.*

Gazi Girėjai trijų Girėjų dinastijos Krymo chanų vardas. 1. Mahometo Girėjo sūnus, žuvo 1523 tik valdžią paėmęs. 2. Devlet Girėjo I sūnus, m. apie 1607, valdė Krymą nuo 1588. Vienas žymiausių Krymo chanų, vedęs savarankišką politiką, čia taikydamasis su Maskva, čia puldamas ją ar Lietuvą, čia veikdamas su turkais, čia tardamasis prieš juos su Maskva. 3. Selimo Girėjo sūnus, m. 1707.

Gazogeneratorius degamųjų dujų gaminimo prietaisas. Žr. Generatorius.

Gazolinas lengvųjų skystų angliavandenilių mišinys, vartojamas daugiausia kurui vidaus degimo varikliuose. Seniau maždaug iki 1920 beveik vienintelis būdas G. gauti buvo frakcinė žalios naftos distiliacija. G. sudaro frakcijos, persidistiliuojančios tarp 38°C ir 204°C.

Motorizacijai smarkiai plečiantis ir G. paklausai nepaprastai didėjant, pradėta ieškoti kitų būdų G. gauti. Dabar nemažiau pusės pagaminamo G. gaunama kitais būdais, būtent: sunkesniųjų distiliacijos frakcijų skaldymu, kondensacija, absorbcija bei adsorbcija iš žemės dujų, anglies ir dujų produktų hidrogenizacija ir žemo molekulinio svorio angliavandenilių polimerizacija.

Sunkesniosios frakcinės naftos distiliacijos frakcijos kaitinamos augštoje temperatūroje ir kad nevirstų garais augštame slėgime su katalizatoriais, dažniausiai metalų oksidais, pvz. chromo, molibdeno, aliuminio. Nuo karščio ir katalizatorių įtakoje vyksta didelis molekulų skaldymosi į dalis ir tų dalių jungimosi procesas, kurio pasekoje pasigamina apie 50% gazolino. Likusių 50% dalis hidrogenizacija ir polimerizacija paverčiama dar į G. Kombinuojant visus šiuos procesus, tai yra frakcinę distiliaciją, skaldymą, hidrogeninimą ir polimerizaciją, iš 100 litrų naftos gaunama per 100 litrų G.

Žemės arba natūraliosios dujos paprastai turi tam tikrą kiekį G. garų pavidalu. Jis iš dujų išskiriamas arba šaldymu kondensuojant, arba išeinančias iš šulinių dujas leidžiant per kolonas, pripildytas alyvos, aktyviosios anglies ar silikagelio. Alyvos absorbuotas, o aktyviosios anglies ar silikagelio adsorbuotas G. atgaunamas kaitinimu ir distiliacija.

Kraštai neturį naftos ar turį nepakankamus jos šaltinius, G. gamina sintetiniu būdu. Vienas tokių būdų, pasaulyje plačiausiai naudojamų, vadinamas Bergijaus procesu, yra G. gavimas iš akmens anglies ar jo dervų. Pagal šį metodą per kaitinamą susmulkintą ir sumaišytą su sunkia alyva į tyrę anglį, leidžiamas su slėgimu vandenilis, naudojant metalų sulfidus kaip katalizatorius. Tuo būdu gautoji alyva vėl hidrogeninama, o po trečios hidrogenizacijos jau gaunamas G. Šiuo būdu iš vienos tonos anglių gaunama apie 0,6 t gazolino.

Kitas metodas, vad. Fischerio-Tropscho procesu, G. gaminti vartoja vandens dujas. Vandens dujos, kurias sudaro anglies oksido ir vandenilio mišinys, leidžiamos per katalizatorius (pvz. geležis ir nikelis), normaliame slėgime maždaug 200°C temperatūroje. Šiuo būdu gaunami angliavandeniliai, iš kurių frakcine distiliacija išskiramas G.

Skaldymu, hidrogeninimu bei polimerizacija gautieji G. yra augštesnės kokybės, t.y. didesnio oktanų skaičiaus už frakcine distiliacija gautuosius. *E.Bnk.*

Gazolis nevalytas žibalas. Žr. Žibalas.

Gazometras, arba dujomatis, yra indas dujoms (daugiausia kuro) laikyti. Pavadinimas pasenęs ir neatitinkąs šių dienų dujomačio paskirties, nes dabar, sunaudojant didelius kuro dujų kiekius, dujų gaminimo įmonės veikia nuolat, be sustojimo, ir dujomatis praverčia pastovesniam dujų slėgimui gauti paskirstymo tinkle ir kaip atsarginis rezervuaras didžiausio dujų sunaudojimo bei laikinio generatorių sustojimo metu.

Paprasčiausia dujomačio forma yra dviejų cilindrų sistema, kurių vienas nejudomas yra pripildytas vandens, o kitas, kiek mažesnio diametro ir uždaras iš viršaus, gali slankioti rėmuose padarytais bėgiais augštyn ir žemyn pirmojo viduje. Nejudomasis mūrijamas iš plytų ar liejamas iš betono žemėje arba daromas iš storų plieno plokščių ant betono pamato viršum žemės paviršiaus. Jame esąs vanduo apsaugo dujų išsiveržimą iš dujomačio. Judomasis

skardinis, leidžiant į jį pagamintas dujas vamzdžiu, išvestu viršum vandens paviršiaus nejudomajame, kyla augštyn, o jas naudojant, kitu panašiai padarytu vamzdžiu patenka į paskirstymo tinklą ir slenka žemyn.

Kad palengvintų bei atpigintų gamybą, kaikuriose konstrukcijose judomasis cilindras daromas ne vientisinis, bet iš kelių atskirų sekcijų, susimaunančių viena į kitą. Šiuo atveju reikalingas žymiai žemesnis nejudomasis cilindras, t.y. maždaug vienos sekcijos augščio. Sandarumas tarp atskirų sekcijų sujungimo gaunamas, vandeniu pripildžius sekcijos apačioje padarytą žiedo formos lovį, į kurį užkabinama žemiau esančios sekcijos panašiai, tik atvirkščiai padaryta viršutinės dalies briauna. Šių konstrukcijų dujomačiuose judomieji cilindrai paprastai kyla bei leidžiasi ne vertikaliai, bet helikaliai, t.y. kartu ir sukdamiesi.

Kita dujomačių rūšis tai vad. sausieji dujomačiai. Jie skiriasi nuo pirmųjų tuo, kad nejudomasis cilindras paliekamas tuščias, o judomojo vietoje pirmojo sienomis sandariai slankioja stūmoklinė diafragma. Sandarumas gaunamas guminiais žiedais ir tepalais.

Naujausia dujomačių forma tai plieniniai rutuliai. Dujos į juos paduodamos bei laikomos kelių atmosferų slėgime. *E.Bnk.*

Gazonas (prc. gazon), arba žolynas, yra aikštelė sode, parke, darželyje arba prie namo, apsėta įvairiomis varpinėmis žolėmis. Gerai užsėtas G. gali būti gražus per eilę metų, tad vietos paruošimas turi būti labai rūpestingas. Iš G. reikalaujama, kad anksti sužaliuotų, būtų gražios spalvos, be kupstų, atsparus šalčiams ir sausroms. G. svarbesniosios varpinės žolės yra šios: pievinė miglė (Poa pratensis) — pagrindinė ir svarbiausia G. žolė, kuri anksti sužaliuoja ir sudaro gražią ir vienodą veją; plokščioji miglė (Poa compressa), auganti ir blogesnėse žemėse; įvairios smilgos (Agrostis sp.); daugmetė svidrė (Lolium perenne), greitai auganti, bet trumpo amžiaus, todėl naudojama vienerių metų G.; raudonasis eraičinas (Festuca rubra), tinkąs lengvesnėse žemėse ir pavėsyje. Nėra žolės, kuri visiškai atitiktų visus G. reikalavimus. Todėl padaroma įvairių žolių mišiniai, galimi auginti sausose, drėgnesnėse ir saulėtose bei pavėsio vietose. Prie mišinių dažnai iki 5% pridedama baltųjų dobilų (Trifolium repens) sėklų, nes gerai užželdo tuščias vietas. 100 m² G. apsėti reikia apie 2 kg sėklų mišinio. Sėjama pavasarį arba anksti rudenį. Žolė G. reikia dažnai pjauti, normaliai vieną kartą per savaitę. Vasarą liejama rečiau, bet gausiai. Plačialapės piktžolės su šaknimis išraunamos arba išnaikinamos cheminėmis priemonėmis. *J.Prš.*

Gd cheminio elemento gadolinio simbolis.

Gdańsk žr. Dancigas.

Gdynia (vok. Gdingen, nuo 1939 Gotenhafen) Lenkijos uostas, pradėtas kurti 1924 žvejų kaimo vietoje, 18 km į š. v. nuo Dancigo ir ligi 1939 padarytas didžiausiu ir patogiausiu Baltijos uostu su 9 mil. t metinės apyvartos. Mieste 1939 buvo apie 120.000 gyv., kurie, vokiečiams okupavus, buvo ištremti, jų vietoje įkurdinti iš Estijos ir Latvijos iškeltieji vokiečiai, o pats mst. pavadintas Gotenhafenu. 1950 buvo 118.000 gyv. 1945 administraciniu atžvilgiu sujungtas su Dancigu. II pas. karo metu stipriai sunaikintas uostas 1946–49 atstatytas. Veikia augštoji jūrininkų m-la.

Viduramžiais čia yra buvęs žvejų kaimas, 1224 patekęs Olivos cistersų vienuolyno valdžion, XIV a. perėjo kartūzų vienuoliams, kurie G. valdė iki XVIII a. pabaigos.

G-dur muzikoje tono rūšis.

Ge cheminio elemento germanio simbobolis.

Ge (Gay) Nikolaj Nikolajevič (1831 — 1894) rusų tapytojas; kilimo iš prancūzų Gay. Mokėsi Kievo ir Petrapilio univ. ir 1850–57 Petrapilio meno akademijoje, kur už programinius akademijos darbus gavo visas augščiausias premijas ir 1858 kaip akademijos stipendininkas buvo pasiųstas užsienin; 1864 už Paskutinę vakarienę gavo profesoriaus vardą. Savo kūriniais religinėmis temomis G. atstovavo idėjiniam realizmui. Kaip portretistas davė L. Tolstojaus, A. Gerceno ir kt. portretus. G. kūrinių turi rusų meno muzėjus Leningrade, Tretjakovo galerija Maskvoj, Luxembourgo muzėjus Paryžiuje.

Gea graikų žemės deivė. Žr. Gaja.

Geba (hebr. ‚kalva') sen. Palestinos mst., dabar vad. Jeba, 8 km į š.v. nuo Jeruzalės. Čia Jonatanas išžudė filistiniečius.

Gebal žr. Byblos.

Gebauer Jan (1838–1907) čekų kalbininkas, nuo 1874 Prahos univ. prof. ir nuo 1890 čekų Mokslų Akademijos narys. Didžiausi jo nuopelnai yra senosios čekų kalbos mokslui bei raštijai. Gerai pažindamas sen. čekų kalbos šaltinius bei jos duomenis, jis sugebėjo tinkamai atvaizduoti tos kalbos sandarą ir raidą. Žymesni jo veikalai yra: Slovenské jazyky 1869, Historická mluvnice jazyka českého (3 tt., 1894–1929, IV t. buvo išsp. 1929 po autoriaus mirties); nebaigtas Slovnik staročeský (I ir II, 1903–16) ir kt. Be to, jis yra dar išspausdinęs visą eilę sen. čekų kalbos tekstų ir daugybę kalbotyrinių straipsnių įvairiuose moksliniuose žurnaluose, taip pat parašęs ir čekų kalbos praktinių vadovėlių. *P.S.*

Gebel al Tarik (ar. ‚Tariko kalnas') senasis arabų pavadinimas Gibraltarui.

Gebel Aulia, Džebel Aulia, Nilo užtvanka Sudane, į p. nuo Chartumo; 5 km ilgio (pasaulyje ilgiausia). Baigta statyti 1937; patvenkia 2.000.000.000 m^3 vandens.

Gebenė (Hedera) aralinių (Araliaceae) šeimos šliaužiantieji amžinai žaliuoją krūmai. Lietuvoje savaime auga G. s l a n k a, lipikė (H. helix L.). Jos žiedai galinėse skėtiškose kekėse, žalsvai gelsvi. Žydi 60–70 m. amžiaus sulaukus. Vaisius mėsinga melsvai aptraukta juoda uoga, nevalgomas. Laikosi ūksminėse augavietėse kalkinguose, huminguose dirvožemiuose. G.S. išplitimo riba eina maždaug sulig Vilniumi, Kaunu, Žeimiu. Latvijoje sutinkama Kuršo pajūryje, Estijoje Saaremos saloje. Be Europos, jos išplitimas siekia Aziją. Ji JAV veisiama dekoracijai, vadinama English ivy. G.S. šliaužia pažeme ir su orašaknių pagalba į medžius bei sienas. Pasižymi kvapu. Iš pažeistų vietų teka lipni ore kietėjanti medžiaga. Dauginama šakelėmis, atlankomis. H. a r b o r e s c e n s hort., išauginta iš žiedinių šakelių, auga stačiu krūmu. *J.Rkt.*

Geber, arba Abu Abdallah Jabir ben Hayyam, ben Abdallah al-Kufi, legendinis arabų alchemikas VIII–IX a. Viduramžiais G. veikalai buvo labai vertinami, ypač lot. vertimai Summa perfectionis magisterii, De investigatione perfectionis, De inventione veritatis, Liber fornacum, Testamentum Geberi Regis Indiae ir Alchemia Geberi. M. Berthelot priėjo išvadą, kad G. priskiriami veikalai yra parašyti kitų autorių XIII a., o jo tariamas žymiausias veikalas Chimia sive traditio summae perfectionis et investigatio magisterii, Berthelot nuomone, parašytas XIV a., ir jame yra visi XIV a. alchemijos pagrindai.

M. Berthelot, Chimie au moyen âge III 1893.

Gebhardi Ludwig Albrecht (1735–1802) vokiečių istorikas, bibliotekininkas Hanovere, daugiausia dirbęs slavų kraštų istorijos srityje. Išsp. Geschichte aller wendisch-slavischen Staaten 1790—1797, Geschichte d. Königreich Galizien, Lodomerien u. Rothreussen 1804, Geschichte d. Königreich Dalmatien, Kroatien, Slavonien etc. 1808. Be to, yra paskelbęs ir Geschichte von Liefland, Estland, Kurland u. Semgallen 1785–89, Geschichte von Dänmark u. Norvegen 1768–70 ir Geschichte d. Reichs Ungarn 1778–81. Su Schlözeriu išl. Geschichte von Lithauen, Kurland u. Liefland.

Gebhardt Eduard von (1838–1925) Estijos vokiečių tapytojas. 1855–58 studijavo Petrapilio meno akademijoj, nuo 1858 Vokietijoje, Olandijoje ir Belgijoje. Nuo 1875 Düsseldorfo meno akad. prof. Atstovavo realistinei pakraipai. Būdingieji paveikslai: Kristaus įvykimas į Jeruzalę 1863, Paskutinė vakarienė 1870 (Berlyno nacionaliniame muzėjuje) ir kt.

R. Burkhardt, E. von G. 1928; *G. Kittel,* Erinnerungen an E. von G. 1930.

Gebirol žr. Avicebron.

Gebrauchsmusik (vok.) žr. Taikomoji muzika.

Gebühr Otto (1877–1954) vokiečių filmų aktorius. Filmuose vaidino nuo 1920. Iškilo Friedricho D. vaidmenimis filmuose.

Gecas Dzidas (1860 Paliepių k., Viduklės vls., Raseinių aps. — 1907 IV 5) knygnešys, J. Sakalausko bendradarbis. 1896 suimtas su knygomis Josvainių mstl., nuteistas 1 metams Petrapilio sunkiųjų darbų kalėjimo ir ištremtas trejiems metams iš Lietuvos. Palaidotas Viduklės kapuose.

Knygnešys I 1926, 160 psl.

Gečas Stasys (g. 1908 I 9 Šylių k., Ž. Naumiesčio vls., Tauragės aps.) žurnalistas, teisininkas. Mokėsi Ž. Naumiesčio vidurinėje mokykloje ir Telšių suaugusiųjų gimnazijoje. 1932–36 tarnavo Valstybės saugumo departamente, 1936–38 dirbo Vakarų dienraštyje Klaipėdoje, 1939–40 Lietuvos Aido pajūrio korespondentas, 1940–41 Eltos korespondentas Telšiuose, 1941–43 darbo inspektorius Tauragėje. 1944 pasitraukė į V. Vokietiją. 1945–46 įsteigė ir redagavo Tėviškės Garsą Schweinfurte. 1946–48 studijavo ir baigė Erlangeno univ. teisių fak. 1948 atvyko į JAV. Bendradarbiauja JAV lietuvių spaudoje: Lietuvoje, Dirvoje, Teisininkų Žiniose, Drauge. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis.

Gečionys 1. Leliūnų vls., Utenos aps. G. miškas yra 117 ha, prie Rubikių ežero. Dirvožemis priemolio, molio ir priesmėlio. Eglynas su uosiu ir drebule; 2. Žaslių vls., Trakų aps. Miškas 62 ha ploto. Dirvožemis smėlio. Eglynas su ąžuolu, beržu ir drebule.

Gečys Kazys K. (g. 1904 II 22 Miškiškėje, Utenos aps.) kunigas, istorikas. 1913 baigė Vilniaus lietuvių dviklasę mokyklą, vėliau Vilniaus kun. seminariją. 1916–18 dirbo Lietuvių komitete nukentėjusiems dėl karo šelpti. 1925 įšventintas kunigu. 1928 baigė teisės mokslus Liublino univ. Nuo 1931 buvo lenkų kariuomenės kapelionas Volkoviske. 1935 baigė Vilniaus univ. teologijos fakultetą, kur už disertaciją Bractwa Trzeźwości w Diecezji Żmudźkiej w latach 1858–64 gavo teologijos dr. laipsnį. 1938–39 kunigavo Manchesterio liet. kolonijoj. 1949 atvyko į JAV. 1951 baigė Fordhamo univ. politinius mokslus filosofijos dr. laipsniu. Yra nariu American Association of Teachers of Slavic and East European Languages ir The Southern Political Science Association. Išsp. Bractwa Trzeźwości w Diecezji Żmudźkiej w latach 1858–64, Seven Centuries of Lithuanian Resistance to

Teutonic Agression, Katalikiškoji Lietuva, The Fundamental Rights of Soviet Citizen ir kt.

Gečių miškas Jonavos vls., Kauno aps., 233 ha. Dirvožemis smėlio, vietomis šlapias. Vyrauja beržo ir eglės medynai. Yra stirnų, lapių, tetervinų, jerubių.

Gečkalnio durpynas Telšių vls. ir aps., 62 ha ploto, 3,2 m gilumo. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė tarpinio tipo, 73 ha.

Gečkalnio miškas Alsėdžių vls., Telšių aps., 1 km nuo Lieplaukės, 100 ha. G.M. yra apie 50 ha durpyno. Paviršius banguotas; dirvožemis priesmėlio. Pušynai su egle. Laikosi stirnos, lapės, tetervinai.

Ged William (1690–1749) anglų spaustuvininkas, auksakalys, laikomas vienu stereotipijos išradėjų. 1729 pradėjo lieti spaustuvės rinkinį gipsinėse formose. Šį išradimą patobulinęs, buvo sudaręs Londone bendrovę Biblijai leisti. Bendrovei iširus, 1739 atmušė iš stereotipo Salustijų ir 1742 dar vieną knygą. Tačiau tuo metu jo išradimas didesnio pasisekimo neturėjo.

Gėda nemalonumo jausmas dėl peiktino pasielgimo; sarmata.

Gedalijas (hebr. Gedaliah ‚Dievas yra didis') Jeremijo gynėjo Ahikamo sūnus ir žydų užtarėjas Nabuchodonosaro valdymo metu. G. buvo žiauriai nužudytas. Žydai rugsėjo ar spalio pradžioje švenčia G. nužudymo dieną (Jer. 40 ir 41).

Gedanum lot. Dancigo mst. pavadinimas.

Gėdavardis ež. Leipalingio vls., Seinų aps., 1,5 km ilgio, ligi 600 m pločio, 57,3 ha ploto; paviršius 120 m nuo j.l.; iš ežero teka Gėdvardė, Seiros (Baltosios Ančios, Nemuno) kairysis įtakas, 4,3 km ilgio.

Geddes 1. A u c k l a n d C a m p b e l l, Sir (g. 1879) anglų mokslininkas ir politikas. Anatomijos prof. Edinburgho, Dublino ir McGill univ. I pas. kare tarnavo kariuomenėje (išėjo brigados gen. laipsniu), 1917 Lloyd George kabineto ministeris, 1919 prekybos rūmų pirmininkas. 1920–24 atstovas JAV, 1924–25 karališkosios maisto kainų komisijos pirmininkas.

2. E r i c C a m p b e l l, Sir (1875–1937) anglų politikas ir pramonininkas, (1) brolis. 1917–18 pirmasis admiraliteto lordas, 1918 imperijos karo kabineto narys, 1919 ministeris be portfelio, 1919–21 susisiekimo ministeris, nuo 1923 Dunlop Tire and Rubber Co. tarybos pirmininkas, prekybinio lėktuvų susisiekimo tarp Anglijos ir Tolimųjų Rytų pionierius.

3. N o r m a n B e l (g. 1893) JAV architektas, dekoratorius. Nupiešė dekoracijas Pélléas et Mélisande, The Miracle 1923, Jeanne d'Arc 1925, Hamlet 1931, Dead End 1935 ir kt. Darė modelius baldų, lėktuvų vidaus, radijo kabinetų, keleivinių laivų ir t.t. 1945 sudarė Toledo, Ohio miesto planą. Išsp. Horizons 1932, Magic Motorways 1940 ir kt.

4. P a t r i c k, Sir (1854–1932) skotų biologas, sociologas, urbanistas. Suplanavo Žydų univ. Jeruzalėje ir sudarė miesto praplėtimo planą. Kartu su J. A. Thomsonu išsp. Evolution of Sex 1889. Be to, išsp. City Development 1904, Cities in Evolution 1915 ir kt.

Ph. Boardman, P. G. 1944.

Gedeikiai dv. Graužiškių vls., Ašmenos aps., Merkio augštupyje. XVI a. pradžioje priklausė Visgirdams; paskiau eidamas iš rankų į rankas, XVIII a. pradžioje buvo sujungtas su Velbutavu (Užpelke). 1938 G. kaimas turėjo 27 ūkius, 167 gyv.

Gedeikoniai k., Žeimelio vls., Šiaulių aps. Vietovė minima Hermano Vartbergiečio kronikoje 1348 (Gedeghinnen). 1611–14 G. dv. priklausė Upytės aps.

Gedetas (ar Jedetas), Sūduvos kng., vok. kryžiuočiams Sūduvą puolant XIII a. antroje pusėje ir viską naikinant, pasidavė jiems. Tie jį ir jo žmones išvarė į jau užimtus Prūsus ir šalia Karaliaučiaus davė jiems žemės gyventi.

J. Totoraitis, Marijampolės kunigų marijonų vienuolynas 1924, 11 psl.

Gedgaudas, Gedigaudas (Gedigold, Gedegovt, Dedygold). 1. XIV a. gale yra minimas bajoras Gedygold Minigailos ir Survilos tėvas. Jis buvo 1387 Ašmenos seniūnas ir dalyvavo Jogailai skelbiant savo 1387 privilegijas. 1401 jis jau negyveno, nes Vilniaus unijos akte figūruoja tik jo sūnūs. A. Boniecki sumaišė šitą G. su Jurgiu G., laikydamas juos vienu tuo pačiu asmeniu.

2. Jurgis Koilin(i)kavičius, Vaitiekaus Manivydo brolis, kurie abu yra pasirašę Vilniaus 1401 uniją (‚Monywid cum fratre germano Gedigoldo'). Čia G.J. pirmą kartą pasirodo kaip Vytauto rūmų maršalka. Nuo 1404 jis nebefigūruoja šitose pareigose, bet kurį laiką buvo Kievo vaivada, nes taip Torno taikos dokumente (1411) pažymėta. Nuo 1415 jis buvo Podolės seniūnas, 1415 gale vadovavo Žemaičių delegacijai į Konstancos bžn. susirinkimą. Ulricho Reichentalio kronikoje, kuris aprašė žemaičių atvykimą, yra išpieštas G.J. herbas: dangaus spalvos skyde geltonas Lelivos ženklas (mėnuo ir žvaigždė). Paskutinį kartą G. J. figūruoja kaip Podolės seniūnas 1423. Broliui Manivydui mirus, jis tapo 1425 Vilniaus vaivada. Po Vytauto mirties palaikė Švitrigailą prieš Žygimantą Kęstutaitį, dalyvavo jo įvairiuose žygiuose ir 1432 VIII 31 kartu su pirmuoju pabėgo į Polocką. 1432 XII 8 pateko į nelaisvę ir nustojo Vilniaus vaivadijos. Susitaikęs su Žygimantu, ligi 1434 jis dokumentuose figūruoja kaip Vyšniavo (Ašmenos aps.) ponas. Vėliau dokumentuose nebeminimas.

3. Gedgaudaitis (Gedygoldovič) Sienko Petras, sūnus Jurgio. Pirmą kartą šaltiniuose minimas 1429. 1430 kartu su Šedibo-

S. P. Gedgaudas

ru Valimantaičiu vyko Romon Vytauto vainikavimo reikalais. 1433 ir 1434 dalyvavo Žygimanto Kęstutaičio unijos aktų (Trakuose ir Gardine) sudaryme, dar neturėdamas jokio titulo. 1450 pirmą kartą minimas kaip Smolensko vietininkas, 1451 ir Vilniaus kastelionas, 1451 IV 9 savo testamentu, užrašęs visą savo turtą žmonai, tėviškės Vyšniavo bažnyčiai užrašė didelius žemių plotus ir Radoškovičiuose (Minsko aps.) pastatė bažnyčią. Apie tą laiką jis ir mirė.

Wł. Semkowicz, O litewskich rodach (Mies. her. VI 1913, VII 1914); *A. Boniecki,* Poczet rodów 1883; (") Herbarz VI; *J. Wolff,* Senatorowie i dygnitarze 1885; *Fijalek-Semkowicz,* Codex diplomaticus eccl. Vilnensis I 1932; Codex epist. Vitoldi; *Piekosiński,* Goście polscy na soborze w Konstancyi (Rozpr. Ak. Um. XXXVII, 148 psl.); *J. Matusas,* Švitrigaila 1938. *Z.I.*

Gedgaudas 1. M a m e r t a s (m. 1863) 1863 sukilimo Lietuvoje dalyvis, buvęs rusų karininkas. Stojo į Kušleikos būrį, kuris G. su Bičiu atkomandiravo į Šiaulių aps. sukilimui remti. Bičiui surinkus apie 150 žmonių, abu grįžo pas Kušleiką, kuris G. paskyrė bataliono vadu. Dėl neatsargumo ties Meliškiais buvo paimtas į nelaisvę, bet pabėgo ir grįžo pas Kušleiką. Dėl nuolatinio triukšmavimo sukilėlių teismo buvo nuteistas, bet Kušleika jam bausmę dovanojo ir leido ties Diktariškiais atsiskirti su 120 pėstininkų ir 30 raitelių, su kuriais, ties Mažuoliais nustojęs gurguolės, prisijungė prie kun. Mackevičiaus. Kada dėl jo kaltės rusai staiga puolė sukilėlius, vėl sukilėlių karo teismas jį nuteisė sušaudyti; nuo bausmės pabėgo, bet greitai buvo rusų pagautas ir pakartas.

2. M y k o l a s (g. 1885 III 20 Raseiniuose) karininkas. 1900 baigė Vilniaus II gimnazijos 6 klases, 1903 matininkų mokyklą Hory-Horkiuose, 1914 Michailovo artilerijos mokyklą ir pakeltas į paporučikus. I pas. karo metu tarnavo rusų armijoje, du kartus sužeistas, 1917 baterijos vadas. 1917 V p.v. fronto lietuvių karių suvažiavime atstovu išrinktas į lietuvių seimą Petrapilyje; vėliau lietuvių karių centrinio komiteto narys. Rūpinosi leidimu lietuvių dalims formuoti. Grįžęs į Lietuvą, 1919 I 1 įstojęs savanoriu į Lietuvos kariuomenę, paskirtas artilerijos tiekimo skyriaus viršininku. 1919 III komandiruotas į Latviją, Estiją ir Suomiją palaikyti ryšių su tų valstybių kariuomenėmis. 1919 V 30 — XII 7 Prancūzijoje priiminėjo iš JAV kariuomenės pirktus ginklus ir kt.; sandėlių apsaugai iš lietuvių karių, patekusių į vokiečių nelaisvę ir Prancūzijoje internuotų, La Police sudarė kuopą iš 158 žmonių. Be to, jis rinko lietuvius karius, tarnavusius JAV kariuomenėje, ir siuntė juos į Lietuvą mūsų kariuomenės instruktoriais. 1919 XII G. važinėjo į Angliją, rūpindamasis, kad anglų kariuomenėje tarnavę lietuviai vyktų į Lietuvą. 1922 I artilerijos viršininko padėjėjas. 1922 IV perkeltas į 3 dragūnų Geležinio Vilko pulką ir IV 29 šio pulko vadas. Pulką išformavus, 1923 XII 7 išėjo į atsargą ir po to ūkininkavo.

3. N o r b e r t a s (1827 — 1901 I 3 Plungėje) kunigas. Baigė Varnių seminariją, įšv. kunigu 1850 ir paskirtas Kėdainių vikaru. 1852–53 Pušaloto administratorius, 1856–60 Obelių vikaras, 1861–62 Kriaunų administratorius, 1862–63 Kaunatavo filialistas, 1864–90 Žemalės klebonas, nuo 1891 Plungės altaristas. Išsp. Deszyms uvogų 1865 (Jono Jodelaičio spv.) ir Antonevičiaus Trumpi pamokinimai ir rodos 1874 (Artojo spv.). Pastaroji knygutė išleista kun. M. Sederavičiaus ir perspausdinta 1894.

Vc. Biržiška, Nežinomi ar mažai žinomi lietuviški rašytojai (XXVII Knygos Mėgėjų Metraštis I 1933 166 psl.)

4. P r a n c i š k u s (1817 Giliuose, Raseinių aps. — 1893 II 1 Giliuose) visuomenės veikėjas. Mokėsi Kražių mokykloje ir Tartu univ., kur priklausė slaptam radikaliniam demokratiniam būreliui. Ryšium su Konarskio byla 1839 areštuotas, trejus metus kalintas ir išsiųstas į Kalugos gub. Po Aleksandro II amnestijos grįžo į Lietuvą ir buvo Kauno valstiečių komisijos nariu.

J. Gieysztor, Pamiętniki 1913 I 59, 62–63 ir 291 psl.

Gedigaudiškis senasis Gelgaudiškio pavadinimas. Žr. Gelgaudiškis.

Gedika upelis Žarėnų vls., Telšių aps., Duobulio (Pelos, Minijos) deš. įtakas, 9,5 km ilgio, teka pro Medingėnų bžk. į vakarus.

Gedikai k., Švėkšnos vls., Tauragės aps.; Ašvos krante yra piliakalnis.

Gediminaičiai Gedimino dinastijos nariai. Paskutinis G., valdęs Lietuvą, buvo Žygimantas Augustas. Lenkų ir iš dalies lietuvių istorinėje literatūroje ši dinastija dar vadinama jogailaičių vardu.

Gediminas (apie 1275–1341) didysis Lietuvos kunigaikštis 1316-41. Istorinėj literatūroj jis paprastai tituluojamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, tačiau visi vienalaikiai oficialūs dokumentai, išeiną iš užsienio valdovų, visi metraštininkai ir jis pats save vadino tik Lietuvos arba Lietuvos ir Rusų karaliumi. Didžiuoju kunigaikščiu jį pirmą kartą pavadino XV a. J. Dlugošas.

G. k i l m ė. Nei amžininkai kronikininkai, nei oficialieji dokumentai įsakmiai nepažymėjo G. kilmės ir jo įsiviešpatavimo

aplinkybių. Šis klausimas iškilo XV a. pradžioje, kai kovos vyko tarp Vytauto ir Jogailos su vokiečių ordinu dėl Žemaičių krašto. Po kautynių ties Grünvaldu vokiečių ordinas siekė įrodyti savo istorines teises į Žemaičus: jis juos gavęs dovanojimo aktu ,iš galingo Lietuvos ir Žemaičių karaliaus Vytenio', o Vytautas su Jogaila jokių teisių į tą kraštą neturį, nes jie net nesą kunigaikštiškos kilmės iš senų laikų: jų senelis G. (,Jedeman') buvęs menkas bajoras, Vytenio arklidžių prižiūrėtojas, paskelbtas karaliumi po Vytenio mirties. Šis memorandumas, sprendžiant iš aplinkybių, buvo paruoštas 1412. J. Dlugošas, pasinaudojęs tuo memorandumu, nuo savęs pridėjo, kad arklidininkas G., įgijęs valdžią, nužudęs savo teisėtą kunigaikštį. XVI a. Dlugošu pasekė Miechowita, Bielskis, Kromeris. J. Voigtas cituoja iš Annales Olivienses daug platesnę žinią apie G. kilmę: šis G. buvo arklidžių viršininkas pas didįjį Lietuvos kunigaikštį Vytenį, žmogus ambicingas ir iškilus, kuris, pasitaikius progai, nužudė valdovą Vytenį ir tuojau pasiėmė valdyti didžiąją kunigaikštystę ir nužudytojo žmoną, su juo buvusią vyro nužudymo sąmoksle. Olivos kronikose (Script. rer. prus.) šio tarpsnio visai nėra. Matyt, jų leidėjai palaikė jį vėlesnių laikų interpoliacija. Dlugošui tokia versija taip pat nebuvo žinoma. XVI a., kai kovos vyko tarp Lietuvos ir Maskvos valstybių dėl rusų žemių, G. kilmės klausimas vėl pasidarė aktualus. Maskvos metraštininkai siekė pažeminti Lietuvos valdovus, išvesdami jų prosenelius iš žemos kilmės žmonių. Pagal ,Predislovie o velikich kniazech Litovskich, otkdu oni pošli', Vytenis buvęs Traidenio sūnus, iš Smolensko kunigaikščių; jis buvęs perkūno užmuštas, nepalikęs vaikų; po jo mirties, jo vergas, arklidžių prižiūrėtojas G e d i m a n i k, pabėgęs iš Vladimiro, gavęs valdžią ir buvęs pavadintas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu G e d i m a n u. Rodstvo velikich kniazej Litovskich Lietuvos didžiųjų kunigaikščių prosenelį Vytenį taip pat kildina iš Smolensko kunigaikštukų. Vytenis totorių chano Batu antpuolio metu pakliuvęs totorių nelaisvėn; iš jos išsivadavęs, jis nubėgęs į Žemaičius ir ten apsigyvenęs pas kažinkokį bitininką ir vedęs jo dukterį; išgyvenęs su ja 30 metų, jis miręs bevaikis, perkūno užmuštas. Po jo mirties jo žmoną vedęs jo vergas arklidžių prižiūrėtojas Gedimanik ir iš jos susilaukęs 7 sūnų. Maskvos kng. Jurgis, Danieliaus sūnus, šį Gedimaniką pasiuntęs į Valuinę ir Kievą duoklių rinkti. Iš jų praturtėjęs, jis aplink save surinkęs daug žmonių, pasinaudojęs rusų kunigaikščių nesantaika, pasiėmęs daug žemių ir pasivadinęs D.L.K. Gedimanu. Vytenio vergu arklininku G. vadina ir Rodoslovie velikich kniazej Litovskich. Maskvos metraštininkai, be abejo, bus buvę pasinaudoję Dlugošu ir tik jo pasakojimą praplėtę. Lietuviai XVI a. stengėsi atremti svetimšalių šmeižtus prieš savo valdovų prosenelius. Lietuvos plačiausios redakcijos metraštis Lietuvos kunigaikščius ligi Traidenio kildina iš romėnų kng. Palemono, atvykusio Lietuvon. Traidenio sūnus Rymantas nepanorėjęs paveldėti tėvo valdžios, priėmęs krikštą ir tapęs vienuoliu. Savo vietoje Rymantas susirinkusiems Lietuvos bajorams pasiūlęs didžiuoju kunigaikščiu išrinkti savo tėvo maršalą Vytenį, iš romėnų kolumnų giminės, kilusį iš Ariogalos, ir su tuo anie sutikę. G. buvęs Vytenio sūnus ir paveldėjęs jo sostą. Tos pačios nuomonės laikėsi ir XVI a. kronikininkas M. Stryjkovskis. Kojalavičius XVII a. davė abidvi G. kilmės versijas, aiškiai nepasisakęs nei už vienos tikrumą. Iš senesniųjų istorikų vieni laikėsi vokiečių ordino ir Dlugošo liudijimo apie G. kaip arklidžių prižiūrėtoją (Naruševičius, J. Voigtas, Karamzinas, Solovjovas), kiti

A. Zaleski Gedimino laikų lietuvis

jį laikė Vytenio sūnumi (T. Norbutas, Jaroševičius, Lelevelis). Tik 1871 A. I. Nikitskij, pasiremdamas Rygos miesto tarybos laišku, rašytu G. 1322 XI 29, kuriame randami šie žodžiai: ‚Jūs sužinosite, kad mes esame gavę neseniai rašytą jūsų laišką, iš kurio sužinojome, kad esate pasiruošę su mumis sudaryti taiką ir paliaubas, kaip kad buvo su mumis turėjęs Vytenis, geros atminties J ū s ų b r o l i s ir p i r m t a k a s...' pirmas viešai pareiškė, kad G. buvo Vytenio brolis. Juo tuojau pasekė V. Antonovičius ir kt. Dar sunkiau yra nustatyti, kas buvo G. tėvas. Vok. kronikininkas Dusburgas Vytenio tėvą vadina Pukuveru. Šis keistai skambąs vardas buvo kaikurių asmenų pakeistas Liutuveru, Liutaveru, net Butumeru. Tačiau nei vienas panašiai skambąs žodis jokiame šaltinyje nebesutinkamas. Chronologiniu požiūriu artimiausias Vyteniui buvo karalius Butigeidas, minimas 1290 Livonijos magistro Halt von Hohenbacho laiške vokiečių ordino magistrui Prūsuose Meinhardui iš Kverfurto. Istoriniai šaltiniai neleidžia visai tikrai nustatyti, ar G. buvo Butigeido sūnus ar kieno kito, nors nėra abejonės, kad jis gimininiškai surištas su D.L.K. Traideniu, nes po šio mirties, ligi Vytenio vardo paminėjimo pirmą kartą 1292 Lietuvos sosto paveldėjime nematyti jokio sukrėtimo. Savo laiške popiežiui Jonui XXII 1323 G. mini savo prosenelius mirusius pagonimis.

Istorinėje literatūroje buvo įsigyvenusi mintis, kad G. dinastija kilusi iš Žemaičių, kaip liudija platesnės redakcijos Lietuvos metraštis. Šiame metraštyje kalbama apie Gedimino pirmatako Vytenio kilimą iš Žemaičių (Ariogalos) ryšium su romėniškuoju kunigaikščių ir kaikurių didikų kilimo padavimu. Tad pats Vytenio kildinimas iš Žemaičių laikytinas šio padavimo dalimi. Tačiau naujoviškais argumentais žemaitiškos Gedimino giminės kilmės hipotezę stengėsi pagrįsti K. Chodynickis, tardamas Lietuvos metraštį atvaizduojant istorinę tikrovę. Girdi, nebuvę niekam intereso Gediminaičių dirbtinai kildinti iš Žemaičių; be to, čia buvusi pilis castrum Gedemini; pagaliau, Vytautas byloje su vok. ordinu teigęs, kad Žemaičiai esanti tikroji Lietuvos valdovų patrimonija. Hipotezę apie G. kilmę iš Žemaičių bandė grįsti ir St. Zajączkowskis. Jis daugiau dėmesio kreipė į Veliuoną, nurodydamas prie jos buvusią Wytheshoff, spėjamą Vytenio pirmykščią buveinę; jis taip pat aikštėn kelia prie Jūros upės buvusią pilį ‚Castrum Gedemini' ir ją sieja su G. Nors Veliuona ir Žemaičių vietovė, visdėlto administraciniu atžvilgiu buvusi susieta su Augštaičiais; tad ją galėjo pakaitomis valdyti Vytenis ir G., prieš tapdami Lietuvos valdovais. J. Jakštas, atsižvelgdamas į Lietuvos valstybės kūrimąsi Augštaičiuose, kuris kraštas dar XIII a. gale Dusburgo pavadintas Lietuvos karaliaus žeme, ir ypač į Žemaičių ypatingą politinę padėtį, kur jie išsilaikė atskiru politiniu vienetu Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje, taria G. dinastiją prasidėjus Augštaičiuose. Šią prielaidą jis stengėsi dar pagrįsti karališkais (Gediminaičių) dvarais, XIV a. šaltinių paliūdytais, kurie tik Augštaičiuose terandami. Dvarai rodo Gediminaičius nuo pradžių turėjus savo sodybas Augštaičiuose ir iš čia įsigalėjus. Panašiai G. giminės kilmę aiškina ir H. Paszkiewiczius. G. gimimo metai nežinomi. Apie 1320 G. vesdino arba už vyro išleido net keturis savo vaikus, — taigi jis galėjo gimti apie 1275 ir mirdamas turėti apie 70 metų.

G. s a n t y k i a i s u v o k i e č i a i s. Vytenio mirties metu (1315 ar 1316) Lietuva atkaklią kovą kovojo su vokiečių ordinu Prūsuose ir Livonijoje. Ordinas ryžtingai siekė užimti tiek Žemaičius tiek Augštaičius ir manė, kad jo siekimai būsią greitai įgyvendinti. Kovos vyko panemune. Dusburgas mini, kad 1315 IX–X prie Vytenio lietuviai buvo apsupę vokiečių pilį Skirsnemunėje. Tais pačiais metais vokiečiai sudegino Veliuonos (Junigeda) priešpilius. G. paėmus augščiausiąją valdžią, įniršimas iš abiejų pusių nesumažėjo. Dusburgas mini visą eilę vokiečių ordino karo žygių prieš lietuvius panemunėje ir padubysy, kartojamų metai iš metų: 1316 nusiaubti Paštuva, Medininkai, sudeginta Bisena, 1317 sudeginta G. pilis Veliuonoje (Junigeda) ir atstatytosios Bisenos priešpiliai, 1319 vėl sudeginti Veliuonos priešpiliai, 1320 vokiečiai smarkiai sumušti prie Medininkų ir pn. Lietuviai neatsiliko. Prūsų ir Livonijos šaltiniai pilni nusiskundimų, kad tenka gyventi nuolatinėje puolimų baimėje. Paskiri lietuvių užpolimai retai teįvardijami: 1319 Gardino komendantas kng. Dovydas įsiveržė į Prūsų žemę Wohenstorph; 1318 Danijos karalius Erikas įsakė savo kariams Danijoje eiti pagalbon ordinui prieš lietuvius; 1322 lietuviai padarė didelį žygį į Estiją ir ypač nusiaubė Tartu vyskupiją. Visai nematyti didelių lemiamų kautynių, jaučiama abiejų priešų jėgų pusiausvyra. Visai negirdėti apie lietuvių įsiveržimus į Rygos arkivyskupo arba Rygos miesto žemes. Jaučiama, kad Vytenio užmegztas draugavimas su jais tebetveria. Bevesdamas karą su vok. ordinu, G. stengėsi išlaikyti senas sąjungas ir sudaryti naujas. Apie 1322 G. išleido savo dukterį, kurios pagonies vardas nežinomas, už Mozūrų kng. Vaclovo, arba Vankos. Su šiuo kunigaikščiu sudaroma sąjunga, kurios artimiausias tikslas turėti kelią į V. Europą ir spausti vokiečius iš pietų. 1322 atsinaujino susirašinėjimas tarp ry-

giečių ir G.: pirmieji prašė su jais palaikyti tokius santykius, kurie anksčiau buvo tarp jų ir Vytenio. 1322 Pskovo valstybė pasiūlė G. sąjungą prieš ordiną ir Naugardą ir prašė jai kunigaikščiu atsiųsti kng. Dovydą. Pastarasis ten nuvyko 1323 pradžioje. Rygiečių ir pskoviečių sąjungai su G. vokiečių ordinas priešpastatė savo ir Estijos danų sąjungą su Naugardu (1323 I 23). Dovydas tuoj po savo atvykimo į Pskovą su pskoviečiais įsiveržė į Danijai priklausančią Talino sritį ir, nusiaubęs kraštą, išsivedė apie 5000 belaisvių. 1322 ir 1323 nusiaubtosios Estijos likimas ir tolimesnių karų baimė Estijos vyskupus vertė dėtis su Rygos arkivyskupu ir miestiečiais ir tuo pačiu metu su Lietuva sudaryti karo paliaubas ir taiką. Taikos pasiūlymo iniciatorius buvo pats G. ir tokiu atveju 1322–23 puolimai bus buvę spaudimas danams ir Estijos vyskupams. Tačiau krikščionims daryti taiką su pagonių valdovu neleido katalikų Bažnyčia: pirma reikėjo pereiti krikščionių tikėjiman arba bent formaliai pasižadėti tai padaryti. G. pasekė savo broliu Vyteniu, kuris panašų pareiškimą buvo padaręs 1298 Rygoje. Laišku (spėjama 1322 I), adresuotu popiežiui Jonui XXII, G. pareiškė norą krikštytis ir klusniam būti augščiausiajam krikščionybės atstovui. ‚Mes su krikščionimis kariaujame, rašė jis, ne todėl, kad naikintume katalikų tikėjimą, bet gindamiesi nuo mums daromų skriaudų, kaip tai daro krikščionių karaliai ir kunigaikščiai. Mūsų pirmatakas karalius Mindaugas su visa savo karalystę buvo atsivertęs į Kristaus tikėjimą, bet dėl žiaurių skriaudų ir nesuskaitomų išdavimų iš vokiečių ordino brolių magistro pusės visi nuo tikėjimo atsimetė'. G. priminė, kad Vytenis buvo prašęs Rygos arkivyskupą atsiųsti Lietuvon du brolius pranciškonus, kuriems buvo pastatęs net bažnyčią, bet vok. ordino broliai, sužinoję apie tai, aplinkiniais keliais nuėję ir ją sudeginę. Toliau jis įvardijo eilę vok. ordino žiaurumų santykiuose su Rygos dvasininkija. Savo pasiryžimą prikščionių tikėjimui priimti G. padarė priklausomą nuo ordino magistro ir brolių žiaurumų pašalinimo. 1323 V 26 G. išsiuntinėjo laiškus domininkonų ir pranciškonų ordinų viršininkams Saksonijoje ir Hanzos sąjungos miestams — Lübeckui, Rostockui, Sundui, Greifwaldui, Stettinui ir Gotlando salai, pranešdamas apie savo laiškų išsiuntimą popiežiui krikšto priėmimo reikalu ir ragindamas vyskupus, kunigus ir vienuolius vykti Lietuvon ir laisvai platinti krikščionių tikėjimą miestuose ir kaimuose; jis kvietė riterius ir karius, pirklius, visų rūšių amatininkus ir net valstiečius persikelti Lietuvon drauge su šeimomis ir gyvuliais, žadėdamas kiekvieną dosniai aprūpinti ir leisdamas kiekvienam laisvai išvažiuoti su visais įsigytais turtais, nesumokėjus jokių muitų ir rinkliavų; valstiečiams jis žadėjo duoti žemės ir per dešimtį metų iš jų nereikalauti jokių mokesčių, o toliau žadėjo reikalauti tik dešimtinių pagal kiekvieno išgalę. Laiškų gavėjus jis prašė pasidaryti sau nuorašus, o pačius laiškus siųsti toliau, kad daugiau žmonių sužinotų apie jo ketinimus. Keliauti Lietuvon jis patarė per Mozūrus, aplenkiant ordino valdomas žemes. G. laiškai sujaudino krikščioniškąjį pasaulį. Nelaukdami popiežiaus atsakymo į G. kreipimąsi, Rygos arkivyskupas ir kapitula, Livonijos vyskupai ir vienuolynų viršininkai, Danijos karalius ir Livonijos ordinas pasiuntė savo įgaliotinius į Vilnių, ir čia 1323 X 2 buvo pasirašyta taika, kuri iš Lietuvos pusės apėmė Augštaičius, Žemaičius, Pskovą ir visas rusų žemes, esančias G. valdžioje, o iš krikščionių pusės žemes, kurioms atstovavo jų delegatai. Visiems susitariančių kraštų valdiniams buvo leidžiama laisvai važinėti visomis susisiekimo priemonėmis po betkurį kraštą. Nuo taikos atsisakyti buvo galima tik dviem mėnesiams iš anksto apie tai pranešus. Pop. Jonas XXII, gavęs G. laišką, tik 1324 VI 1 Lietuvon išsiuntė du delegatus krikšto reikalais. Atvykę į Rygą, 1324 X jie nuo savęs pasiuntė atstovus į Vilnių atsiklausti, ar G. yra pasiryžęs įvykdyti tai, ką jis žadėjęs popiežiui. G. su pagarba priėmęs delegatus, jų paklaustas apie krikštą, atsakė, kad apie tai visai neliepęs niekam rašyti. Jis patvirtino savo pagarbą popiežiui kaip senesniam už save ir Lietuvoje praktikuojamą tikybinę apkantą: ‚Aš nedraudžiu krikščionims tarnauti Dievui savo papročiais, nedraudžiu rusams melstis jų apeiga ir lenkams jų papročiu, ir mes garbiname Dievą savo būdu; juk mes turime visi vieną Dievą', — kalbėjo G. delegatų atstovams. Delegatai grįžo Rygon su neigiamu atsakymu. G. iš dalies pats jiems paaiškino, kodėl nenorįs krikštytis: krikščionys netesi savo pažadų; laisvai pasirašę taiką, užmušę pasiuntinius, pasiųstus taikos patvirtinti, užmušinėja ir meta į kalėjimą kitus kunigaikščio delegatus. G. neviską pasakė. Vok. ordinas buvo išplėtęs plačiausią propagandą įrodyti, kad G. siekimai nenuoširdūs, ordinas nesiskaitė su Vilniuje pasirašyta taika, varė agitaciją prieš Lietuvos valdovą Žemaičiuose (ragindamas sukilti prieš tėvų tikėjimo išdaviką) ir rusuose. Popiežiaus autoritetas buvo persilpnas ordino puldinėjimams užkirsti, o krikšto priėmimas galėjo valstybėje sukelti negeistinų komplikacijų. G. pasiuntiniams patvirtino savo pasiryžimą griežtai laikytis Vilniuje pasirašytos taikos. Popiežiaus delegatai, Aleto vyskupas Baltramiejus ir benediktinų šv. Teo-

frido vienuolyno abatas Bernardas, gavę iš savo pasiuntinių pranešimą, apie derybas su G. krikšto reikalais, jo nekaltino apgavimu. Jie suprato, kad esamomis aplinkybėmis jis kitaip pasielgti negalėjęs. Išvažiuodami iš Rygos, delegatai įsakė popiežiaus patvirtintos taikos laikytis bent keturius metus, tikėdamiesi, kad G. dar galės grįžti prie pirmykščio savo nusistatymo. Iš Avignono sugrįžęs Rygos arkivyskupas net metė 1325 ordinui interdiktą už Lietuvos krikšto sutrukdymą. G. atsisakymas nuo krikštijimosi ir jo pareiškimas popiežiaus delegatų atstovams, kad jis nieko neįgaliojęs rašyti popiežiui apie savo pasiryžimą krikštytis, sukėlė jo amžininkuose, jo priešų stovykloje, įtarimą, kad G. laiškai buvę jo sąjungininkų rygiečių suklastoti be jo žinios ir pritarimo. Tais laikais prasidėjęs ginčas dėl laiškų autentiškumo tebetrunka ligi mūsų laikų.

1928 už G. laiškų suklastojimą pasisakė K. Forstreuteris. Laiškų turinys, kur kalbama apie Rygos bažnyčios vargus ir kurie negalėjo rūpėti G., rodo, kad laiškai buvo suredaguoti rygiečių karštų šalininkų, siekusių pasitaikiusia proga pranešti popiežiui ir apie Rygos krikščionių nelaimes. Delegatų pasiuntinių priėmimo ir derybų Vilniuje smulkmenos rodo, kad laiškai buvę parašyti su G. pritarimu, tik jų stilizacija galėjo skirtis nuo G. instrukcijų. Bendrame fronte prieš vok. ordiną G. galėjo būti ir neperdaug atsargus laiško išsireiškimuose, bet vėliau, kai jo sumanymai nepasisekė, jis ėmė laikytis formaliosios dalykų pusės ir neigti tai, ko jis įsakmiai nebuvo įsakęs rašyti. Nuo delegatų išvažiavimo iki 1328 ordinas Lietuvos atžvilgiu palyginti ramiai laikėsi. 1328 jis puolė Gardiną, paskui Karšuvos sritį, ir nuo šio momento kovos užtruko ligi G. mirties. Kovos atsinaujino ir tarp Rygos miesto ir Livonijos ordino, kai šis užgrobė Daugavgryvos pilį, iš kurios ordino riteriai galėjo kontroliuoti visą Rygos prekybą ir susižinojimą su vakarais. Rygiečiai tą pilį sudegino 1328 VII. Prieš ordiną rygiečiai pasikvietė ir G. Lietuvių būriai nusiaubė Karkuso, Helmeto, Paistelio ir Tarvasto apylinkes. Pasitraukus lietuviams, ordinas apsupo Rygą. Jos gyventojai gynėsi ir šaukėsi pagalbos iš Hanzos ir kitų Livonijos miestų. G. šį kartą buvo užimtas kovų su ordinu visame vakarų pasienyje. Rygos miestas pasidavė 1330 III 30; jis turėjo nutraukti visus ryšius su Lietuva. Livonijos ir Prūsų ordino šakos ima Lietuvą pulti koncentruotai. Livoniečiai 1330 įsiveržė į Žemaičius. 1333 abudu ordinu vėl puolė Žemaičius. Tais pačiais metais vokiečiai pasiekė Ukmergę ir Polocką. Lietuviai buvo priversti daugiau gintis, negu pulti. Nuo 1336 ordinas rodo ryžtingų pastangų Lietuvą užkariauti. Jis atnaujino Jurbarko pilį, ir prie Romainių bandė statyti Marienburgo pilį. Buvo sukviesta daug svečių iš visos vidurinės Europos, Prancūzijos ir Burgundijos. Tarp jų įžymiausias buvo Čekijos karalius Jonas su sūnumi Karoliu, Moravijos markgrafu. Lengva žiema neleido kryžiuočiams daryti karo žygio į Lietuvą. 1337 imp. Liudvikas Bavarietis dviem aktais padovanojo vok. ordinui visą Lietuvą ir atsiuntė ordinui pagalbon Bavarijos kng. Henriką. Buvo sumanyta pastatyti prie Nemuno nauja pilis, Beyernburgas, turėjusia tapti naujos vokiečių valstybės sostine ir būti arkivyskupo rezidencija. Lietuviams šios pilies statymo nepavyko sukliudyti. Pilyje buvo įkurdinta stipri įgula ir maistu aprūpinta dvejiems metams. G. visomis jėgomis stengėsi šią pilį sugriauti. Kovos užtruko kelerius metus ir, turbūt, pasibaigė G. laimėjimu, nes po jo mirties Beyernburgo vardas niekur šaltiniuose nebeminimas. Beyernburgo statyme ir gynime Livonijos ordinas, matyt, nedalyvavo, ir G. paskutiniais valdymo metais tarp Livonijos ir Lietuvos didesnių susirėmimų nebuvo. 1338 XI 1 tarp G. ir Livonijos ordino magistro net buvo sudaryta savotiška prekybos sutartis. Abejose valstybėse buvo nustatytas taikos ruožas einąs nuo Dauguvos augštupio maždaug ligi Vilniaus, apimdamas Lietuvos pusėje Balninkų, Giedraičių ir Nemenčinės apylinkes. Ordino pusėje jis ėjo nuo Evsto upės įtakos į rytus į Polocko ir Vitebsko apylinkes, apimdamas Evsto upyną, pietuose jis priėjo Daugpilio ir Užpalių liniją. Šio ruožo negalėjo puldinėti nei lietuvių, nei vokiečių kariai, nei net plėšikai. Jis buvo skiriamas ramioms pirklių kelionėms iš Lietuvos į ordino žemes ir iš ordino Lietuvon. Tikruoju prekybos keliu buvo Dauguva, kuria ramiai galėjo plaukioti abiejų šalių prekybos laivai. Net abu Dauguvos krantai, kiek siekia paleista strėlė, buvo įtraukti į taikos juostą. Už pirklių saugumą taikos juostoje turėjo būti atsakingi abiejų kraštų valdovai ir privalė atlyginti jiems nuostolius. Taikos juostos saugumas neturėjo būti panaikinamas ir karo tarp abiejų pusių metu. Sutartyje buvo smulkiai nustatyta, kaip turi būti sprendžiami ginčai, iškilę tarp pirklių.

G. s a n t y k i a i s u l e n k a i s. Lietuvai esant abiejų vokiečių ordinų atkirstai nuo V. Europos, buvo svarbu rasti kelias į ją per kitą kurią draugingą valstybę. Nuo Traidenio laikų, kai jis per savo dukterį Gaudimantę (Gaudemundą) susigiminiavo su Mozūrų kunigaikščiais, susisiekimas buvo galimas per jų žemę. G. išleidęs apie 1322 savo dukterį už Mozūrų kng. Vaclovo, kvietė svetimšalius kelionei į Lietuvą naudotis keliais per Mozūrus. Kaip Mozū-

rų kunigaikščių sąjungininkas G. 1323 pasiuntė savo kariuomenę jiems talkon, ištikus jų konfliktui su Dobrinės kunigaikštiene Zemomyslio našle Anastazija, Haličo kng. Leono I dukterimi. G. draugavimas su Mozūrų kunigaikščiu neilgai truko. 1324 lietuviai puolė kng. Vaclovo brolio Sochačevo-Čersko kng. Traidenio žemes. Tų pačių metų rudenį kng. Dovydas vėl kariavo Mozūruose, ir 1325 Mozūrų kunigaikščiai Traidenis ir Zemitovas drauge su Plocko vysk. Florijonu kreipėsi į popiežių, prašydami pagalbos prieš lietuvius. Konflikto priežastis nevisai aiški; tenka spėti, kad jis kilo dėl Palenkio žemių, į kurias pretendavo lietuviai ir mozūrai. Lietuviai nuo seniausių laikų iki 1306 puldinėjo ir plėšė ir kitas lenkų žemes, ieškodami ten sau belaisvių darbininkų. Paskutinis žymus puolimas buvo 1306, kurio metu lietuviai išsivedė Dobrinės kng. Zemovitą. Paaštrėjus kovoms su vok. ordinais, lenkų žemių puolimai liovėsi. Kilo reikalas net savo jėgoms suderinti kovai prieš vokiečius, su kuriais lenkų kng. Vladislovas Loketkas buvo kovoje nuo 1309. Ligi 1325 negalima nustatyti, kokie buvo santykiai tarp G. ir Loketko. Iniciatyva susiartinimui, turbūt, bus kilusi iš lenkų kunigaikščio, kuris buvo persilpnas kariauti su ordinu, o jo bandymas atgauti ordino užgrobtąjį pamarį diplomatiniu keliu, popiežiaus arbitražu, nebuvo pasisekęs. 1325 įvyko tarp G. ir Loketko politinis susitarimas, sustiprintas Loketko sūnaus ir įpėdinio Kazimiero santuoka su G. dukterimi Aldona. Susitarimo teksto neužsiliko; apie jį tegalima spręsti iš vėlesnių įvykių. Tarp lietuvių ir lenkų buvo sudarytas puolimo–apsigynimo paktas prieš visus abiejų šalių priešus, ir lietuviai turėjo lenkams grąžinti Lietuvoje tebesančius belaisvius. Pagal šią sutartį Gediminas 1326 pasiuntė Loketkui kng. Dovydo vadovaujamų 1200 raitųjų karių su Brandenburgu kariauti. 1329 Loketkas puolė ordiną, kai šis su Čekijos karaliumi Jonu Liuksemburgiečiu kariavo su Lietuva; 1330, Loketko pakviestas, G. pats su kariuomene išvyko į Kulmo žemę. Buvo susitarta į priešo teritoriją įsiveržti vienu metu. Nustatytu laiku atvykęs į Kulmo sritį, G. lenkų kariuomenės ten nerado ir turėjo pasitraukti į Dobrinę, kur jis sutiko lenkus, atvykusius drauge su vengrų karaliaus Karolio Roberto, Loketko svainio, atsiųsta pagalbine kariuomene. G. kaltino lenkus nepunktualumu, dėl kurio jis galėjęs pražudyti savo kariuomenę. Vengrų kariuomenės vadas Vilhelmas Drugetas protestavo prieš pagonių dalyvavimą kare krikščionių su krikščionimis. G. pasitraukė atgal, protestuodamas prieš suvedžiojimą ir reikalaudamas karo išlaidų atlyginimo. Kitais metais vėl iškilo nesusipratimas su lenkais: Loketkas pasikvietė lietuvius bendram karo žygiui prieš ordiną, bet jis neįvyko. Lietuviai, pasijutę užgauti, puolė savo sąjungininkų žemes ir, jas apiplėšę, grįžo. Nuo šiol lietuvių ir lenkų bendradarbiavimas pasibaigė. 1339 mirė G. duktė, Lenkijos karalienė. Po to netrukus prasidėjo lietuvių ir lenkų karas dėl Haličo ir Valuinės žemių.

Aldona Gediminaitė

G. santykiai su Haliču ir Valuine. Jotvingų kr. ir jo dalis Pagirio, arba L. Brastos, žemė, nepaisant narsaus gyventojų gynimosi ir D.L.K. Traidenio paspirties, nepajėgė išsilaikyti nuo puldinėjimų iš trijų pusių—rusų, lenkų ir vokiečių, ir XIII a. gale buvo pavergtas. Didesnė jo dalis teko Haličo ir Valuinės kunigaikščiams. Ipatijaus metraštis paskutinį kartą Pagirį (plačiąją L. Brastos sritį) mini 1288. Nuo šio momento iki XIV a. vidurio apie ją visiškai stinga žinių šaltiniuose, o nuo 1348 jis neabejotinai yra D.L.K. Kęstučio rankose. Naujausia istorinė literatūra (H. Paszkiewicz, St. Zajączkowski) yra nuomonės, kad jotvingų kraštas galėjęs būti prijungtas prie Lietuvos G. viešpataujant. Laiką galima nustatyti apytikriai. 1323 mirė paskutiniai Haličo ir Valuinės kunigaikščiai iš Romano giminės, Andrius ir Leonas. Lenkų Vladislovas Loketkas, nenorėdamas leisti, kad šie kraštai pereitų tiesioginėn totorių chano žinion, stengėsi ten įkurdinti paskutinių dviejų kunigaikščių sesers Marijos, ištekėjusios už Mozūrų kng. Traidenio, sūnų Boleslovą, ir, susitaręs su vengrais, darė žygį į Haličą ir Valuinę (1323–25). Boleslovui pavyko įsiviešpatauti Haliče ir Valuinėje apie 1325. Šio interregnumo metu galėjo ir G. prijungti prie Lietuvos platųjį Pagirį, juo labiau, kad, pasirašęs 1323 X 2 taikos sutartį su vokiečiais, jis turėjo laisvas rankas. Kaip matyti iš kunigaikščių Andriaus ir Leono 1316 sutarties su vok. ordinu, lietuviai turėjo ir anksčiau pretenzijų į Haličo ir Valuinės žemes. Boleslovas, priėmęs pravoslaviją ir pasivadinęs Jurgiu II, 1331 Plocke vedė G. dukterį Ofką (Eufeniją ar Auką?) ir su savo uošviu palaikė taikingus santykius. XIV a. trečiojo dešimtmečio pradžioje G. sūnus Liubartas nuėjo į žentus Valuinėje. Spėjama, kad jis vedęs kng. Andriaus dukterį ir gavęs valdyti Lucką. Visą Boleslovo Jurgio II valdymo laiką (1325–1340) negirdėti apie konfliktus tarp jo ir Liubarto, pasikrikštijusio Dimitro vardu. Jis bajorų, o gal ir paties kng. Jurgio II, buvo laikomas vieninteliu ir teisėtu Boleslovo Jurgio II įpėdiniu Valuinėje ir Haliče.

G. ir Kievo kunigaikštystė. Krypstančios prie Kievo Turovo ir Pinsko kunigaikštystės G. viešpatavimo pabaigoje buvo prijungtos prie Lietuvos. Lietuvos istorinė tradicija, radusi išraišką pas Stryjkovskį ir plačiosios redakcijos metraštyje, nusako, kad G. sumušęs prie Irpenies upės 1320 Kievo kng. Stanislovą ir jo sąjungininkus Briansko kng. Romaną, Perejaslavlio Olegą ir Valuinės Leoną, G. iš Valuinės išvytą, apsupo Kievą ir po mėnesio jį paėmė. Kievo priklausantieji miestai jam tuojau pasidavė. G., paskyręs Kievo kunigaikščiu Alšėnų kng. Algimantą, grįžęs į Lietuvą. Istorinė kritika, pradedant prof. Antanovičiumi ir kt., įrodė, kad čia esanti painiava ir žmonėse, ir datoje, ir todėl paneigė, kad Kievas būtų buvęs G. užkariautas ir prijungtas. Naugardo ir vėlesni kiti rusų metraščiai leidžia manyti, kad Kievas visdėlto bus buvęs kažkokioje priklausomybėje nuo Lietuvos valdovo: 1331 naugardiečiai pasiuntė į Valuinę, kur tuomet būvo visos Rusijos metropolitas Teognostas, išrinktąjį kandidatą į Naugardo vyskupus Vosylių įsišventinti. Tuo pat metu ir pskoviečiai, kurie buvo G. globojami ir siekė politiškai ir bažnytiškai nuo Naugardo atsiskirti, pasiuntė savo kandidatą Arsenijų į Valuinę, prašydami įšventinti jį savarankišku Pskovo vyskupu. Teognostas G. ir pskoviečių prašymo nepatenkino. Laimėjęs Vosylius, bijodamas G. keršto, nesiryžo grįžti per Lietuvą. Gavęs žinią iš paties metropolito, kad jam gręsiąs pavojus, jis keliavo tarp Lietuvos ir Kievo. Persikėlęs per Dnieprą ir atvykęs netoli Černigovo, jis buvo pasivytas Kievo kng. Teodoro ir baskako, su savimi turėjusių 50 žmonių. Kautynių nebuvo. Vosylius išsipirko ir laimingai grįžo Naugardan. Iš šios žinios buvo daroma išvada, kad Kievas G. nepriklausė, o Teodoras tik pataikavęs galingajam Lietuvos valdovui. Teodoro asmens išaiškinti ilgai nesisekė. Iš neseniai paskelbtos metropolito Teognosto piniginės apyskaitos paaiškėjo, kad rūpimasis Kievo kunigaikštis Teodoras buvęs G. brolis; jis paaukojęs metropolitui tam tikrą pinigų sumą (M. Prisiolkov–M. Fasmer 1916). G. brolio Teodoro pakliuvimas Kievan negalėjo būti atsitiktinis. Lietuvos istorinė tradicija, kad ir asmenys supainioti, perdavė iš esmės teisingą žinią apie Kievo perėjimą G. valdžion. Teodoras, būdamas toli nuo Lietuvos, turėjo ieškoti sugyvenimo su totorių chanu Uzbeku, ir todėl jo ryšiai su G. negalėjo būti labai tamprūs. Betgi per jį Kieve reiškėsi politinė Lietuvos įtaka.

G. ir Smolensko kunigaikštystė. Kylanti Maskvos kunigaikštystė XIV a. ėmė grobinėti savo kaimynų žemes. Iš Smolensko buvo atimtas Možaiskas. Nepajėgdami priešintis Maskvai, Smolensko kunigaikščiai pasidavė G. globai. Kada tai įvyko, nežinia. Smolensko kng. Jonas, Aleksandro sūnus, atnaujindamas apie 1340 prekybos sutartį su Livonijos ordino magistru, vyskupu ir rygiečiais, mini G. vardą kaip savo vyresniojo brolio, o tai viduramžių rusiškoje terminologijoje reiškė krašto siuzereną.

G. ir rusų šiaurės–vakarų valstybės. G., pasidaręs galingiausiu valdovu Europos rytuose, tapo pritraukiančiu centru netik Smolenskui. Tverės kng. Aleksandras, Mykolo sūnus, pralaimėjęs varžybas dėl didžiosios Vladimiro kunigaikštystės sosto ir bijodamas savo priešo, Maskvos kng. Jono Kalitos, keršto, rado prieglaudą Lietuvoje pas G. Su šio pagalba jis buvo priimtas kunigaikščiu Pskove ir čia išbuvo kelerius metus. 1322 Pskovas, gindamasis nuo naugardiečių ir Livonijos vokiečių, prašė G. jam atsiųsti kunigaikščiu Gardino komendantą Dovydą. Nors pastarasis tik trumpą laiką teišbuvo Pskove ir grįžo atgal į Gardiną, pskoviečiai pasiliko G. globoje ligi šio gyvos galvos. Dėl Naugardo XIV a. varžėsi Tverė ir Maskva. Laviruodami tarp abiejų varžovų, naugardiečiai ilgai sugebėjo išlaikyti savarankiškumą. 1323 jie net su Livonijos ordinu buvo sudarę sąjungą prieš G., palaikiusį Naugardo vasalus pskoviečius. XIV a. ketvirtame dešimtmetyje Maskva nustelbė Tverę, ir Naugardas pajuto pavojų savo savarankiškumui. 1333 naugardiečiai prašė G. atsiųsti jiems kunigaikščiu savo sūnų Norimantą ir jam aprūpinti pažadėjo duoti Ladogos, Orechovo ir Korelos miestus ir Korelos sritį bei pusę Koporjės krašto. Norimantas nuvyko Naugardan, bet čia išbuvo tik trejus metus. Čia vyko kovos tarp Lietuvai ir Maskvai prijaučiančių partijų. Kai pastaroji gavo viršų, Norimantas išvažiavo, palikęs tik savo vietininką. Vidaus kovos tarp Lietuvos ir Maskvos partijų truko toliau be ypatingos kurios nors persvaros.

G. santykiai su totoriais. G. amžininku Aukso Ordoje buvo Uzbekas. Lietuvos ekspansija rusų žemėse grėsė jo valdoms. Rodos, prie atvirų susirėmimų su totoriais neprieita, nors metraščiuose galima rasti kažkokios kovos atgarsį. Per G. derybas su popiežiaus delegatų atstovais Vilniuje buvo ir totorių pasiuntiniai.

Pravoslavų metrpolijos įkūrimas. Lietuvos valstybės sudėtin dar XIII a. įėjo nemaža rusų gyvenamų žemių. Iš Polocko kng. Iziaslavo, buvusio ten Vaišelgos laikais, sutarties su Livonijos ordino magistru ir Rygos miesto taryba matyti, kad Lietuvai priklausė ne tik Polocko, bet ir Vitebsko kunigaikštystė: Polockas ir Vitebskas sudaro vienetą, o aš esu Dievo ir Vaišelgos valioje. Apie Vitebsko ar Polocko atkritimą vėlesniais laikais negirdėti. Jei ten ir buvo pasilikusių Riuriko ki-

mės kunigaikščių, jie buvo Lietuvos Didžiųjų kunigaikščių priklausomi. XIV a. pradžioje ten randame valdant G. sūnų Algirdą. Jo vedybos nesprendė Vitebsko nepriklausomybės klausimo. Greičiausiai jau Vytenis ėmėsi rūpintis Lietuvos pravoslavų reikalais, nenorėdamas, kad bažnytiniu atžvilgiu jie priklausytų nuo svetimame krašte gyvenančio metropolito. Lietuvos pravoslavų metropolijos klausimas išsisprendė tik G. valdymo pradžioje. Iš Konstantinopolio patriarchų aktų matyti, kad Lietuvos metropolitas dalyvavo bažnytiniame sinode Konstantinopolyje 1317 VIII. Lietuvos metropolija galėjo būti įkurta 1316–17 prie imp. Androniko ir patriarcho Jono Glykio. Metropolijos katedros būstinė turėjo būti Naugarduke.

L i e t u v o s v a l s t y b ė s v a l d y m o s i s t e m a. Nuo G. laikų nusistatė pagrindiniai valstybės valdymo principai: į didesnes užkariautas sritis buvo siunčiami didžiojo kunigaikščio vietininkai, kurie pakeisdavo anksčiau ten buvusius kunigaikščius. Jais buvo skiriami D.L.K. broliai arba suaugę sūnūs. Prie G. Polocką valdė jo brolis Vainius, Vitebską sūnus Algirdas, Turovą ir Pinską Norimantas, Kievą brolis Teodoras ir t.t. D.L.K. vietininkai nelaužydavo vietoje susidariusios politinės ir socialinės santvarkos, perimdami tik vietos gyventojų prievoles buv. kunigaikščiams. Ryšys su centru galėjo reikštis tik duoklės dalies sumokėjimu ir karine pagalba.

V i l n i u s — s o s t i n ė. Labai padidėjus valstybės teritorijai, turėjo susikomplikuoti valdymo aparatas, turėjo būti jo pastovus centras. G. jį sudarė Vilniuje. Legenda sieja Vilniaus įkūrimą su G. sapnu apie geležinį vilką, kurio staugimas buvęs panašus į šimto vilkų staugimą. Vilnius kaip sostinė dokumentuose minimas 1323. Čia buvo pasirašyta taikos sutartis su vokiečiais, iš čia buvo išsiųsti G. laiškai ir čia priiminėjami užsienio atstovai. Per palyginti trumpą 6–7 metų laiką Vilnius iš nieko negalėjo pavirsti didžiausiu Lietuvos miestu. Sostinės įkūrimą reikia suprasti taip, kad G. pasirinko didžiausią Lietuvos gyvenamą punktą nuošaliau nuo priešų puldinėjimo, turintį geresnes gynimosi sąlygas, jame pastatė stipresnę pilį ir joje įsikūrė. Su G. istorinė lietuvių tradicija sieja ir antrosios Lietuvos sostinės Trakų įkūrimą.

G. m i r t i s. G. mirties data ir aplinkybės šaltinių įvairiai nurodomos. Vygando Marburgiečio kronikos lotyniškame vertime pasakojama, kad lietuvių ir vokiečių kovų metu prie Bayernburgo 1337 ordino brolis Filemannus de Sunpach strėle pataikęs į kaklą tarp menčių karaliui iš Trakų ir jį nužudęs. Šiuo metraščiu sekęs Dlugošas, tik kiek jį iškraipydamas, rašo, kad G. žuvęs 1337 gindamas Veliuoną; jis buvęs nukautas vokiečių, pataikytas ugninės strėlės į nugarą. Matyt, Dlugošas bus pirmasis, kuris nežinomo Vygando ,Trakų karaliaus' vietoje įdėjęs į savo istoriją G. vardą ir tuo būdu padėjęs paplisti šiai versijai apie G. žuvimą. Iš tikrųjų dar 1338 pabaigoje G. buvo gyvas ir pasirašė su Livonijos ordinu prekybos sutartį. Patikima G. mirties data randama I Naugardo bendralaikiame metraštyje, kur sakoma, kad jis miręs 1341–42 žiemą. Greičiausiai G. mirė natūralia mirtimi.

G. v i d a u s p o l i t i k a. Vienalaikiai šaltiniai beveik išimtinai kalba apie G. karo veiksmus ir jo diplomatinius žygius. Tačiau, juos nagrinėjant ir pasiremiant vėlesnėmis žiniomis, bent stambiais bruožais galima apibūdinti G. veiklą ir krašto viduje. Giliai tolerantus žmogus G. naudojasi draugingumu su Rygos miestiečiais ir arkivyskupo kurija ir per juos kvietė iš užsienio inteligentus (daugiausia vienuolius ir kunigus), informavosi apie užsienio gyvenimą ir aptarė būdus savo kraštui kultūriškai pakelti. Jis sistemingai kuria miestus kaip ūkinio gyvenimo centrus. Pačiu svarbiausiu iš jų virsta Vilnius, kuris yra ne tik jo būstinė, bet ir krašto ekonomikos organizatorius. Greta jo stovi Trakai. Vilnius sujungiamas su užsieniais prekybos keliais, kurių vienas ėjo per Livoniją Dauguvos upe, o kitas per Mozūrus. Š. rytų krašto prekyba koncentravosi Lietuvai priklausančiame Polocke, p. rytams buvo naudojamasi Dniepru ir jo įtakais. Prekybai apsaugoti jis darė sutartis su užsieniais. Iš dokumentų žinoma sutartis su Livonijos ordinu. Gyviausias tikrosios Lietuvos prekybinis judėjimas ėjo su Rygos miestu. Žemės ūkio našumui pakelti jis kvietėsi pažangesnius ūkininkus iš užsienio, kad jie parodytų geresnius žemės dirbimo metodus. G. dėmesys labiausiai buvo nukreiptas į krašto saugumo organizavimą. Pačiu pavojinguoju Lietuvos priešu buvo vokiečių ordinas, veikiąs iš Prūsų. Krašto gynimo sistema buvo nukreipta į vakarus. Visas Lietuvos pasienis buvo padalytas į karo apygardas su tvirtovėmis kaip jų centrais. Apygardų gyventojų skaičius buvo padidintas, perkėlus gyventojus iš kitur ir aprūpinus juos žemėmis. Pilys turėjo nuolatines įgulas iš vietos gyventojų, ėjusių tarnybą pakaitomis. Be pilių, sienos buvo apstatytos sargybomis, kurios sekdavo priešo judesius ir apie pavojų pranešdavo sutartais ženklais. Pilys buvo medinės, bet pastatytos atsižvelgiant fortifikacijos reikalavimų, ir kryžiuočių kariuomenė tik retais atvejais tegalėdavo jas paimti. Ginklai būdavo gaunami prekybos keliais iš dalies iš V. Europos per Rygos vokiečius, iš dalies iš Azijos, tarpininkaujant totoriams.

G. valdymo reikšmė. Sunku pasakyti, kas buvo Lietuvos tvarkymo darbe padaryta paties G. iniciatyva ir kas buvo paveldėta iš pirmatakų. G., kaip ir šie pastarieji, savo valdžion patvariai rinko lietuvių kilmės gimines. Su pasididžiavimu jis save vadino žiemgalių kunigaikščiu, laikydamas save valdovu ir šios tarp Lietuvos ir ordino įsiterpusios giminės, ir dar vokiečių galutinai nepavergtos. G. sujungė su Lietuva jotvingų kraštą, ligi tol priešų be atvangos niokojamą. Jis surado būdus bendradarbiavimui sustiprinti tarp žemaičių ir augštaičių, suliedamas juos į vieną tautą. Sąmoningai imdamas savo valdžion arba savo globon rusų žemes, kurių suverenais buvo Auksinės ordos chanai, jis sugebėjo surasti taikingo sugyvenimo būdų su savo vienalaikiu totorių valdovu Uzbeku, vienu iš trijų galingiausių ir žymiausių chanų Aukso ordos istorijoje. Vadindamas save Lietuvos ir Rusijos arba daugelio rusų karaliumi, betgi Lietuvos politikos vairą jis kreipė į vakarus, visais būdais ieškodamas bendradarbiavimo su augštesnės kultūros kraštais. Jo kreipimasis į Hanzą, suvienijusią visus tuolaikinės Vokietijos, Anglijos ir Skandinavijos prekybinius centrus, ir skubus G. prašymo patenkinimas rodo, kad jo ir jo valstybės ryšiai su Hanza buvo jau seniau užmegzti. Dvasiškai augščiau pakilęs už visus viduramžio laikų valdovus, G. nurodė principus, kuriais turėjo būti remiamas jo valdomo krašto bendradarbiavimas su visu pasauliu — savitarpyje kiekvieno tikybinių įsitikinimų gerbimas ir nesikišimas į kito krašto vidaus reikalus. Europa pasirodė nepriaugusi prie Lietuvos valdovo tarptautinių santykių supratimo. G. valdymo metodai ir krašto saugumo organizacija tiek sustiprino Lietuvą, ją padarė tiek atsparią, jog ji prie jo tiesioginių įpėdinių galėjo sėkmingai sustabdyti vis didėjantį v. Europos veržimąsi į rytus ir apsaugoti lietuvių tautą nuo išnykimo.

Fr. G. Bunge, Liv-, Est- u. Curländisches Urkundenbuch II, VI; *K. E. Napiersky,* Russisch-Livländische Urkunden; *A. Theiner,* Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae I; Scriptores rerum prussicarum I–II; *V. Antonovič,* Očerk istorji Velikago Kniažestva Litovskago 1878; *V. Vasiljevskij,* Obraščenije Gedimina v katoličestvo (Žurn. Min. Narod. Prosv. 1872 CLIX nr. 2, 135–169); (") Gedimino krikštas (vertė J. Bagdonas 1922); *A. Kučinskas,* Gedimino dinastijos kilmė 1934; *J. Jakštas,* Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu (Senovė I–II); *J. Voigt,* Geschichte Preussens IV; *H. Paszkiewicz,* Jagiellonowie a Moskva I 1933; *J. Puzyna,* Kim był i jak się naprawdę nazywał Pukuwer, ojciec Gedymina? (Aten. Wil. X); *K. Chodynicki,* Geneza dynastji Gedymina (Kwart. hist. XL 1926); (") Próby zaprowadzenia chrześcianstwa na Litwie (Przegl. Hist. XVII z. 3); *St. Zajączkowski,* Przymierze polsko-litewskie 1325 r. (Kwart. Hist. XL 1926); *A. Prochaska,* O prawdziwości listów Gedymina (Rozpr. Akad. Umiej., XXXII 1895); (") Stosunki kryżaków z Gedyminem i Lokietkiem (Kw. Hist. X 1896); *K. Forstreuter,* Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden (Alpr. Forsch. V 1928); *A. Kuczyński,* Sine Wody (Ks. Pamiątkowa O. Haleckiego); (") Ziemie Czernihowsko-Siewierskie; *V. Gidžiūnas,* De fratribus minoribus in Lituania usque ad definitivam introductionem observantiae I 1950; *H. Spliet,* Die Briefe Gedimins 1953; *H. Paszkiewicz,* The Origin of Russia 1954.
I.J. ir J.J.

Gediminas Beržanskis Klausutis Jonas žr. Beržanskis, Jonas.

Gedimino kalnas 1. Veliuonoje, Kauno aps., tuo vardu yra vadinamas piliakalnis, ties kuriuo, Dlugošo tvirtinimu, žuvęs Gediminas. Padavimas sako, kad Gediminas buvęs ir palaidotas tame kalne. Veliuonos piliakalnis pavadintas G.K. greičiausiai XIX a. Nepriklausomosios Lietuvos laikais

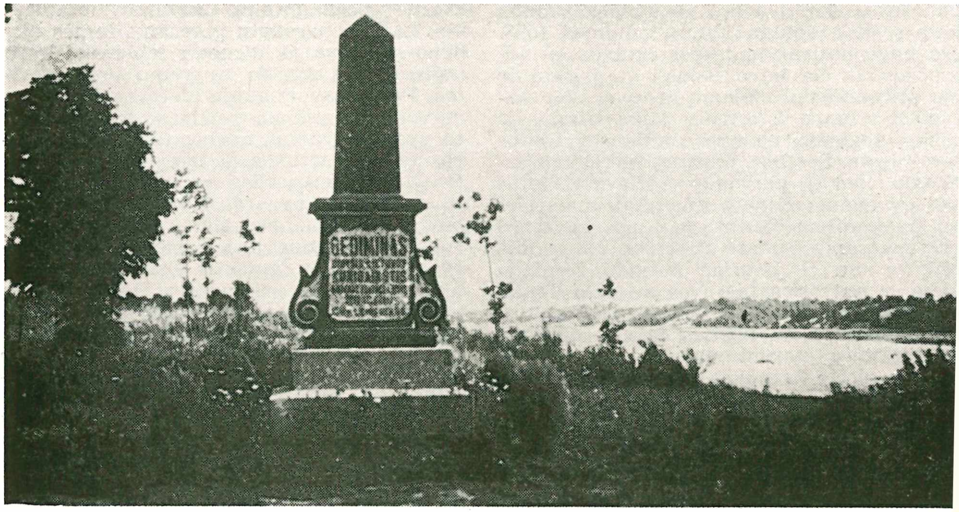

D. L. K. Gedimino paminklas Veliuonoje

kalne pastatytas paminklas Gediminui. Žr. Veliuona.

2. Vilniuje, Neries ir Vilnios santakoje. G.K. kitaip dar vadinamas Pilies kalnu. Kalnas yra natūralinis, susidedąs iš molio ir smėlio, šlaitai gana statūs (tik šiaurinis šlaitas nuolaidesnis), apaugę medžiais. Augštis siekia apie 50 m. Kalno paviršius nelygus: pietinis ir vakarinis kraštas iškilęs ir sudaro lyg pylimo vaizdą, pats pilies kiemas stovi žemiau. Kalno viršus yra pailgos formos, ilgis siekia apie 125 m, plotis apie 60 m. Anksčiau G.K. paviršius yra buvęs didesnis, bet amžių būvyje nemaža kalno dalis nuslinko žemyn.

G. K. p r o i s t o r ė. 1940, vykdant mūrinės pilies konservavimo ir restauravimo darbus, VIII 31 — XI 2 šiaurinėje kalno dalyje atlikti bandomieji kasinėjimai, kuriuos vykdė dr. Elena Holubovičienė. Ištirtas 95 m^2 plotas. Iš viso čia susidurta su 20 įvairių laikotarpių kultūrinių sluogsnių, pradedant priešistoriniais laikais ir baigiant viršutiniuoju dabarties sluogsniu. Priešistorinis kultūrinis sluogsnis aptiktas pačioje apačioje, ant kalno įžemio, susidedančio iš geltono smėlio su aiškiais oršteino pėdsakais. Radinių pobūdis liudija, kad čia yra buvusi priešistorinė sodyba. Čia surasta naminių ir laukinių gyvulių kaulų (galvijų, kiaulių, šernų, bebrų ir kt.), anglių, sudegusių medžiagų liekanų ir ugnyje apdegusių molio gabalų su medžio įspaudais, keramikos likučių ir kt. senienų. Prie pačių ankstyviausių sodybos liekanų priskirtina primityvaus darbo keramika, surasta giliausiai esančiame sluogsnyje, kuris, deja, buvo nebe pirminėje vietoje. Pagal puodų lipdymo techniką ir paviršiaus pagražinimo būdą keramika skirstoma į dvi grupes. Pirmajai grupei priklauso rankomis lipdyti puodai, padaryti iš gana blogo molio su stambaus smėlio priemaiša. Jų sienelės stačios arba šiek tiek išgaubtos, paviršius nelygus, dažniausiai grublėtas ar papuoštas pirštų nagų įspaudais. Antrosios grupės puodai taip pat nežiesti, lipdyti iš kiek geresnio molio, turinčio mažiau smėlio priemaišos. Jų paviršius lygesnis, šonai daugiau išgaubti ir kraštai labiau išlenkti į lauko pusę. G.K. tipo keramika Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose (Guduose, Latvijoje) buvo labiausiai paplitusi prieškristiniame geležies amžiuje, bet ji tebebuvo vartojama ir pirmaisiais amžiais po Kr. Labai galimas daiktas, kad dalis keramikos siekia pirmuosius amžius po Kr., bet, kadangi daugumas tame sluogsnyje aptiktų radinių priklauso viduriniam geležies amžiui (V–VIII a. po Kr.), tai ir šią G.K. keramiką galima priskirti V–VII a. po Kr. Tam pačiam laikui priskirtina žalvarinė juostinė apyrankė platėjančiais galais, žalvarinė įvija, geležinis pentinas, yla, peilis ir 5 moliniai varpsteliai. Taigi, G.K. vėliausiai buvo pradėtas gyventi V a. po Kr. ir toliau buvo gyvenamas iki VIII a. Radiniai grynai baltiško tipo ir priklauso tiesioginiams lietuvių protėviams.

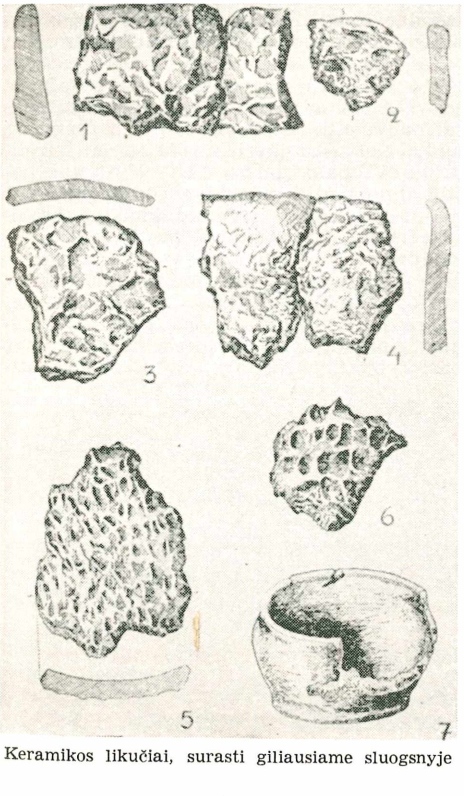

Keramikos likučiai, surasti giliausiame sluogsnyje

Pats neaiškiausias laikotarpis yra nuo IX iki XIII a., nes tyrinėtoje vietoje neaptikta pereiginio kultūrinio sluogsnio tarp vidurinio geležies amžiaus ir ankstyvosios istorijos laikotarpio. Tačiau atskirų naujojo geležies amžiaus (800–1200 po Kr.) radinių, kad ir nedaug, visdėlto surasta. Iš to galima spręsti, kad kalne ir toliau buvo gyvenama.

G. K. i s t o r i n i a i s l a i k a i s. Ankstyvosios istorijos laikotarpio sluogsnyje, be daugelio keramikos liekanų, surasta ir sudegusio medinio pastato likučių. Iš jų sprendžiama, kad XIII a. G.K. jau yra buvusi medinė pilis. Nors Vilnius neminimas jokiuose istoriniuose šaltiniuose nei Mindaugo, nei pomindauginiais laikais, tačiau Vilniaus pilis, pastatyta gerai parinktoje strateginėje vietoje ir istorinės Lietuvos valstybės kūrimosi centre, galėjo būti viena svarbesniųjų, jei ne pati pagrindinė, Mindaugo pilis. Todėl ir nenuostabu, kad vėliau Gediminas, įvertindamas Vilniaus geografinę, topografinę ir strateginę pa-

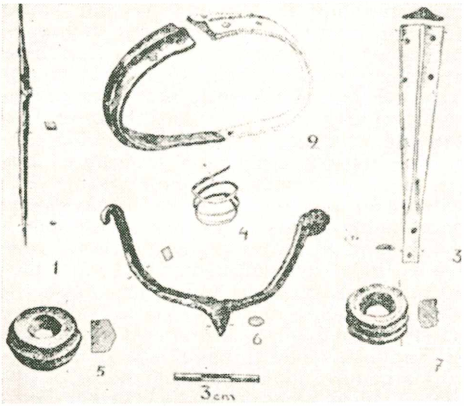
Vidurinio geležies amžiaus radiniai

dėtį, ir savo sostinei pasirinko šią seną vietovę. Kada Gediminas įsikūrė Vilniuje, neturime žinių. Jo pirmieji mums žinomi laiškai, rašyti Vilniuje (in civitate nostra Vilna), siekia 1323 pradžią. Toliau 1323 X 2 taikos sutartyje su Livonijos ir Estijos miestais pažymėta, kad ji sudaryta Vilniaus pilyje (in castro nostro Vilna). Vokiškame tos pačios sutarties vertime rašoma ‚uppe dem hus thor Vilne'. Gedimino persikėlimas į Vilnių turėjo įvykti dar prieš 1323, nes prieš tai jis turėjo pataisyti, perstatyti ar greičiausiai pasistatydinti naują ginamąją pilį G.K. ir rūmus savo rezidencijai kalno papėdėje. Vadinas, Gedimino laikais Vilniuje yra buvusios dvi pilys: augštutinė, pastatyta G.K., ir žemutinė — vakarinėje kalno papėdėje. Apie tų pilių išvaizdą ir statybos techniką tuo tarpu neturime žinių. Kadangi tais laikais daugumas Lietuvos pilių būdavo statomos iš medžio, tai reikia manyti, kad ir Vilniaus pilys yra buvusios medinės. Augštutinė pilis, pastatyta G.K., ėjo tvirtovės pareigas, todėl ji turėjo būti apsupta ginamosioms sienoms ir bokštais. Tų sienų pamatai galėjo būti ir akmeniniai, nes Gediminui turėjo būti pažįstama mūro statybos technika; jis ir pats savo laiškuose kvietėsi mūrininkų iš vakarų.

XIV a. antrojoje pusėje, padidėjus kryžiuočių grėsmei, ir augštutinė pilis turėjo būti kaip reikiant sustiprinta. Ordino kariuomenė net kelis kartus buvo užpuolusi Vilnių: 1365, 1375, 1377, 1383, 1390 ir 1394. Didžiojo 1390 užpuolimo metu įsakmiai yra minimos trys pilys: Kreivoji (curvum castrum), augštutinė (superius) ir žemutinė. Apgulos metu buvo paimta ir sudeginta Kreivoji pilis (žr.), bet kitos dvi pilys nebuvo paimtos. Torunės metraštininkas teigia, kad paimtoji pilis buvusi medinė (non muratum), bet kitos — mūrinės (murata castra). Taigi, G.K. buvusi pilis jau turėjo būti mūrinė. 1940 kasinėjimų duomenys tą Torunės metraščio žinią patvirtino: sluogsnyje Vb, kuris yra priskiriamas kryžiuočių puolimo laikotarpiui, surasta patrankų akmeninių kulkų, kryžiuočių tipo geležinių strėlių antgalių ir grindinys, susidedąs iš akmenų, didelio formato plytų, plytinio skaldinio ir kalkinio skiedinio. Mūrinės statybos technika tuo metu buvo žinoma ir kitose Lietuvos pilyse. Pvz. kaip matyti iš 1383 Naujųjų Trakų kryžiuočių puolimo aprašymo, Kęstučio pilis pusiasalyje (prie Galvės ež.) jau buvo apvesta mūro sienomis.

V y t a u t i n ė p i l i s. XV a. pradžioje šiek tiek žinių suteikia apie G.K. pilį keliauninkas Gilbertas de Lannoy, kuris 1413–14 žiemą buvo apsilankęs Vilniuje. Jis, rašo, kad pilis stovinti labai augštame smėlingame kalne, apsupta akmenimis, žemėmis ir mūru, o viduje visa pastatyta iš medžio; paminėtos sutvirtintos pilies sienos nuo kalno leidžiasi žemyn dviem šonais iki pat apačios, ir toje tvirtovėje (=žemutinėje pilyje) yra daug namų; šioje pilyje ir tvirtovėje paprastai reziduoja Vytautas. Netoliese palei paminėtą pilį ir žemutinę miesto dalį teka upė, vadinama Vilnia (Wilne)... Aprašymas trumpas ir nelabai aiškus, sunku suvokti statybos techniką. Matyt, šios pilies statyboje plytos dar buvo mažai vartojamos, kad Gilbertui de Lannoy prireikė iškelti savotišką pilies statymo būdą. Kalbėdamas apie Vytauto pilį Trakuose (Galvės ežero saloje), jis visai aiškiai pažymi, kad ten esanti visai nauja pilis, išmūryta iš plytų prancūzų būdu. Netrukus, greičiausiai tuojau po didžiojo Vilniaus gaisro 1419, Vytautas pastatydino naują mūrinę gotikinę pilį G.K. ir apačioje rūmus savo rezidencijai. Architektūriniai dabartinių pilies griuvėsių tyrinėjimai rodo, kad pačioje XIV a. pabaigoje jau yra buvusi mūrinė ginamoji siena, kurios teišliko rytinė dalis. Vytautas sustiprino augštutinę pilį naujomis mūrinėmis ginamosiomis sienomis, kurios buvo pastatytos iš akmenų ir plytų. Tų vytauti-

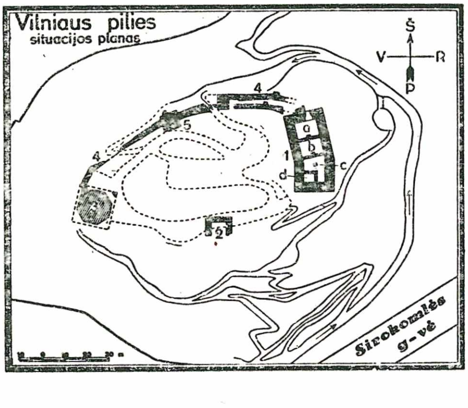

nių sienų likučių aptikta šiaurinėje ir vakarinėje G.K. dalyje. Šiaurės rytiniame kalno šlaite yra išlikusi dviguba ginamoji siena. Vidinė siena, kuri prieina prie š. v. gyvenamojo namo kampo, priskiriama Vytauto laikams. Pietinėje kalno dalyje jau neberasta ginamųjų mūrų liekanų; ta siena greičiausiai nuslinko žemyn XVIII a. Prieš Vytauto laikus kelias į pilį, manoma, ėjo šiauriniu kalno šlaitu ir į pilį būdavo įvažiuojama pro gotikinius mūrinius vartus, kurie, Vytautui statant gyvenamąjį namą, buvo užmūryti akmenimis. Vytautas pakeitė pilies vartų vietą: įvažiavimas padarytas š. kalno dalyje. Čia buvo aptiktas grindinys, einąs iš vartų nuožulniai šiauriniu kalno šlaitu ir mūrinių vartų likučiai. Ginamosios sienos yra turėjusios tris bokštus: pietinėje, vakarinėje ir šiaurinėje kalno dalyje. Apatinioji bokštų dalis, jų pagrindas, yra buvusi keturkampė, o viršutinieji augštai, kiek piramidiškai palinkę, yra buvę aštuonkampiai su šaudomosiomis angomis ir langais, turinčiais apvalaines ambrazūras. Bokštų sienos yra buvusios net 3 m storio. Pamatai ir iš dalies pirmasis augštas buvo pastatyta iš akmenų, o viršutinieji augštai iš didelių plytų. Bokštų augštai buvo atskirti medinemis grindimis. Bokštai yra buvę keturių augštų. Geriausiai išlikęs yra vakarinis bokštas. Pietinio ir šiaurinio bokšto teišlikę fragmentai. Rytinėje kalno dalyje buvo pastatytas mūrinis dviejų augštų namas, kurio apatiniame augšte buvo laikomi ginklai, maistas, o viršutiniame — gyveno pilies sargybiniai ir įgulos dalis. Vytautas, bestatydamas šį namą, panaudojo rytinę mūrinę ginamąją sieną, ją atitinkamai perdirbdamas. G.K. pilis yra buvusi grynai tvirtovinio pobūdžio; Vytautas gyveno žemutinėje pilyje, pastatytoje p. v. kalno papėdėje.

Vakarnis bokštas po restauracijos 1940

G. K. pilis vėlyvesniais laikais daugelį kartų buvo taisoma ir pertvarkoma. Pastačius Vilniaus miesto ginamuosius mūrus, ir G.K. pilis įėjo į miesto ginamąją sistemą. D.L.K. Aleksandras čia buvo įrengęs ginklų dirbtuvę ir sandėlį. Iki XVI a. vidurio G.K. pilis nebuvo iš pagrindų perstatyta. Seniausiame ligi šiol žinomame Vilniaus miesto plane, pieštame apie XVI a. vidurį (išl. Brauno-Hogenbergo knygoje Civitates orbis terrarum 1576), duodamas netikslus ir augštutinės pilies vaizdas (žr. LE III t., 212 psl.). G.K. atvaizduotas visai plikas, kupetos pavidalo, šlaitai (ypač pietinis) labai statūs. Piešinyje matomi du bokštai: vakarinis ir pietinis. Bokštai nupiešti netiksliai, apskriti, su kiek paplatinta viršutiniąja dalimi. Stogai kūginiai. Pietinis bokštas mažesnis. Pilį supą gana augštos ginamosios sienos, kuriose matoma eilė šaudomųjų angų. Gyvenamojo namo, kuris turėjo būti r. kalno dalyje, nematyti. Žygimantas Augustas, greičiausiai, žemutinės pilies perstatymo metu laikinai buvo perkėlęs į augštutinę pilį savo gana didelį knygų rinkinį (jo biblioteka 1545–62 siekė net 4000 tomų). Jis atstatė ir augštutinę pilį; apie vykusios statybos darbus liudija ir 1940 kasinėjimų duomenys.

Mirus Žygimantui Augustui, kuris daugiausia gyvendavo Vilniuje, pilimis jau nedaug tesirūpinta. Apie G.K. augštutinės pilies išvaizdą XVII a. šiek tiek sužinome iš T. Makovskio 1604 raižinio ir inž. Fr. Gedkanto 1648 fortifikacinio Vilniaus plano. T. Makovskio raižinyje augštutinė pilis atvaizduota kaip dar gerai išlikusi. Čia matomos ginamosios sienos, vakarinis bei pietinis bokštas su smailiu stogu ir gyvenamasis namas. Gedkanto plane teduotas schematinis augštutinės pilies situacinis piešinys. 1610 augštutinėje pilyje buvo bajorų kalėjimas; nuo 1613 G.K. pilis visiškai nebenaudojama.

Labiausiai nukentėjo G.K. pilis 1655–61 rusų okupacijos metu. Ypač 1660–61, kada Pacas ryžosi išlaisvinti miestą, gerokai apnaikinta augštutinė pilis su ją supančiomis sienomis. Nuo to laiko pilis daugiau nebebuvo atstatyta ir virto griuvėsiais.

XVIII a. augštutinės pilies planui ir išvaizdai nustatyti turime nemaža duomenų. Iš svarbesnių šaltinių paminėtina: Fürstenhofo 1740 Vilniaus planas, architekto Rossio 1793 sudarytas augštutinės ir žemu-

tinės pilies planas, XVIII a. galo nežinomo autoriaus piešinys ir keletas akvarelinių Prano Smuglevičiaus piešinių. Dar iš vėlyvesnių laikų turime gerų J. Pekšos ir J. Rustemo piešinių. Fürstenhofo 1740 pilies rajono planas yra gana tikslus. Augštutinės pilies plane parodytas gyvenamasis namas, esąs r. G.K. dalyje, vakarinis ir pietinis bokštas bei ginamosios sienos. Įdomu pastebėti, kad Fürstenhofo plane ginamosios sienos supa ir gyvenamąjį namą iš r. pusės. Jokiame kitame plane tos sienos nebeaptinkame. Atrodo, kad ji vėliau nugriuvo kartu su rytiniu šlaitu. Mažiausiai tikslus yra Rossio 1793 planas, kur gyvenamasis namas vaizduojamas turįs du sparnus, kurių tikrai niekada nebuvo. Be to, duodami ir visi ginamieji mūrai, kurių bent didelės dalies tuo metu jau nebebuvo. Nežinomo autoriaus piešinio detalės taip pat netikslios. Gyvenamasis namas nupieštas su trimis langų angomis pietų vakarinėje pusėje, pastatas iš p. pusės parodytas perdaug platus, viršutinioji namo dalis dantyta. Vakarinis bokštas taip pat netiksliai vaizduojamas: bokštas keturkampis, trijų augštų (neskaitant pagrindo), augštai perdaug pakopoti ir į viršų labai neproporcingai siaurėja. Vakarinė ginamųjų mūrų siena apgriuvusi, o pietinė — visiškai gerai išlikusi. Pietinio bokšto visai neduodama, nors jis tuomet dar tebebuvo. Pats kalnas vietomis apaugęs mažais medeliais. Tiksliausios yra P. Smuglevičiaus akvarelės, darytos prieš pat 1800. Jis yra nupiešęs augštutinę pilį bent iš kelių pusių: šiaurės, šiaurės vakarų ir pietų vakarų. Kalnas piešiamas dar neapaugęs medžiais. Kalne esą pilies griuvėsiai dar sudarė gana įspūdingą vaizdą. Tuo metu dar yra buvę du bokštai (vakarinis ir pietinis), dalis ginamųjų sienų ir gana gerai išlikęs gyvenamasis namas. Geriausiai išsilaikęs buvo vakarinis bokštas, turėjęs keturis augštus. Kiekvieno augšto sienoje taisyklingai išdėstytos langų angos. Šiaurės vakarinėje bokšto dalyje šliejasi sienos fragmentas, kuris siekia antrąjį augštą, o prie p. r. bokšto dalies siena iškilusi net iki ketvirto augšto. Apačioje matomas keturkampės formos mūrinis priestatas su anga; tai įėjimas į bokšto laiptų narvą. Pietinis bokštas mažesnis, taip pat aštuonkampis ir keturių augštų; jis jau buvo gana blogai išlikęs. Šiaurinio bokšto, kurio pamatų likučių surasta kasinėjimų metu, tuomet jau visai nebebuvo matyti žemės paviršiuje. Apiręs gyvenamasis namas dar yra buvęs dviejų augštų. Ginamųjų sienų teišlikę atskiri fragmentai.

Rusų okupacijos metu, nugriovus žemutinę pilį ir miesto ginamuosius mūrus, XIX a. pradžioje pradėta naikinti ir augštutinės pilies liekanos. Tuo metu nugriautas pietinis bokštas ir dalis ginamųjų sienų. Gyvenamasis namas be jokios globos kasmet vis nyko. Geriausiai dar buvo išlikęs vakarinis bokštas. Kaip matyti iš Pšybils-

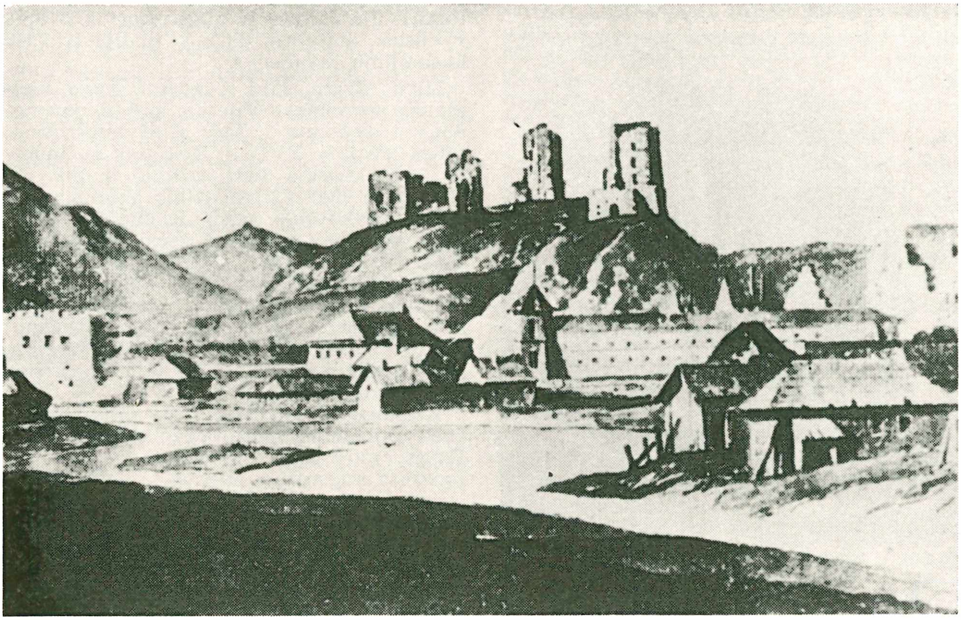

P. Smuglevičius Augštutinės pilies griuvėsiai apie 1800

kio litografijos, darytos apie 1830 pagal Račynskio piešinį, dar buvo išlikę du bokšto augštai. Šis bokštas išvengė galutinio sunaikinimo, kai 1839 rusai sumanė įrengti bokšto viršuje optinio telegrafo stotį. Nugriovus trečiojo augšto likučius, viršuje buvo pastatytas medinis dviejų augštų bokštas, kuriame įrengta optinio telegrafo stotis. Nors šis priestatas nesiderino su mūrinio bokšto architektūra, bet jis apsaugojo žemutinę senojo bokšto dalį nuo sunaikinimo. 1931 šis medinis priestatas nugriautas. Pilies kieme dar buvo pastatyti gyvenamieji namai telegrafo direkcijos viršininkui. Be to, rusai G.K. buvo panaudoję strateginiams reikalams: supiltas pylimas ir ant jo pastatytos patrankos, nukreiptos į miesto pusę. Tos patrankos stovėjo iki 1880. Vėliau tepalikta viena patranka, iš kurios būdavo šaudoma kasdien vidudienį iki 1914. Prieš I pas. karą dar grėsė ir kitas pavojus G.K.: 1911 Vilniaus mst. magistratas buvo nutaręs įrengti kalne vandentiekio rezervuarą. Prieš šį nutarimą protestavo Lietuvių Mokslo D-ja ir 1912 I 25 nutarimu ji kreipėsi ne tiktai į Archeologinę Komisiją Petrapilyje, bet ir į atskirus mokslininkus, prašydama paveikti atitinkamas įstaigas, kad G.K. nebūtų ardomas. Prieš I pas. karą be jokio plano pradėta konservuoti pilies griuvėsiai. Projektuota net atstatyti vakarinį bokštą. Projektą buvo sudaręs architektas Adolfas Šiško, kuris buvo numatęs atstatyti ir kūgio pavidalo stogą. 1930, nuslinkus didelei rytinio G.K. šlaito daliai, grėsė pavojus gyvenamajam namui. Tada susirūpinta G.K. apsauga. Daugiausia pilies tvarkomųjų, konservuojamųjų ir restauruojamųjų darbų atlikta 1930–41. Nuo 1930 iki 1936 konservavimo darbus vykdė S. Lorentzas, nuo 1936 — P. K. Pivockis, J. Borovskis ir D. Paškovskis. Per tą laiką sustiprinta pietinis ir rytinis kalno šlaitas, aptvarkyti takai ir įvažiuojamasis kelias į pilies kiemą, kalno viršūnėje nukastos griuvenos ir rusų supiltasis pylimas, restauruotas vakarinis bokštas, atkastos ir konservuotos išlikusios ginamosios sienos, atkasti pietinio bokšto pamatai, išvalyti gyvenamieji namai ir jų sienos konservuotos, rekonstruotas įvažiavimas į pilį ir kt. Be to, 1938–39 V. Antonevičius vakarinėje gyvenamojo namo pusėje atliko kasinėjimus, tik tų darbų rezultatai ligi šiol nepaskelbti. 1944 buvo apgriautas vakarinis bokštas, bet 1948 restauruotas pagal 1937 restauracijos projektą.

Scriptores rerum Prussicarum II ir III; *I. Glebov*, Vilenskije zamki verchnij i nižnij (Vilenskij Kalendar na 1904 g., 292–336); *W. Studnicki*, Wilno przed stu lat w akwarelach Smuglewicza 1912; ('') Nowe wiadomości o starem Wilnie (Ziemia 1913, 704–706: apie Gedkanto planą); *J. Jakubowski*, Tomasz Makowski, stycharz i kartograf nieświeski 1923; *J. Fijałek*, Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII (Ateneum Wileńskie I, 3-4, 1923 ir II, 5-6, 1924); *M. Łowmiańska*, Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku 1929; *S. Lorentz*, Konserwacja ruin zamków w Wileńszczyźnie i Nowogródszczyznie (Ochrona zabytków sztuki 1-4, 1930–1931); *P. Klimas*, Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (Praeitis II, 1933); *W. Bortnowski*, Przegląd prac konserwacijnych na Górże Zamkowej w Wilnie w latach 1930–1936 (Ateneum Wileńskie XIII, 1, 1938); *A. Šapoka*, Senasis Vilnius (Židinys 10, 1939); *J. Puzinas*, Vilniaus pilys (Vairas 4, 1940); *E.* ir *V. Holubovičiai*, G. K. Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas (Lietuvos Praeitis I 1941); *J. Puzinas*, Iš Vilniaus pilių praeities (Kūryba 2, 1944); *V. i E. Golubovič*, Krivoj Gorod–Vilno (Kratkije Soobščenija Inst. Ist. Mat. Kultury XI 1945); *J. Puzinas*, Vilniaus proistorė (Aidai 6, 1955). *J. P.*

Gedimino ordinas (pilnas pavadinimas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino ordinas)· įst. 1928, skiriamas pagerbti Lietuvai nusipelniusiems asmenims, kurie buvo pasižymėję uoliai ir sąžiningai eidami valstybinę ar visuomeninę tarnybą. G. O. yra turėjęs 5 laipsnius. Ordinas yra kryžiaus pavidalo su plačiais stilizuotais tulpiniais galais. Viduryje yra dar mažesnis baltos emalės kryžius, kurio centre atvaizduoti Gedimino stulpai. Antrojoje ordino pusėje įrašyta Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo data: 1918 II 16. G.O. projektą yra sudaręs Lopuchinas. Be to, yra buvęs ir G.O. medalis, trijų laipsnių. Priekinėje medalio pusėje atvaizduota Gedimino galva ir aplinkui įrašas: Didysis Lietuvos Kunigaikštis Gediminas. Antrojoje pusėje D.L.K. Gedimino sapnas, apačioje skydas su Gedimino stulpais. Medalio projektą paruošė J. Burba. Ordinu ir medaliu galėjo būti apdovanojami ir svetimų valstybių piliečiai. *K. Al.*

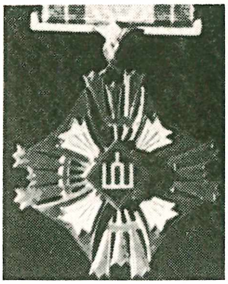

Gedimino ordino jaunio garbės ženklas

Gedimino pilis tiksliai nebeidentifikuojama lietuvių pilis XIV a. pradžioje, kurią Dusburgas, kaip castrum Jedemine, Gedimini, Jedemini mini 1305–30 penkis kartus. 1305 kryžiuočiai, įėję į Pograudės sritį, dalį jėgų nusiuntė į kalną priešais G. pilį. Pačios pilies paimti negalėta, tačiau, po apylinkių plėšimo daugelis žygio dalyvių buvo pakelti į riterius. 1317 VI 24 G. pilis atlaikė smarkų Ragainės komtūro Friedricho Libenzelės puolimą. Buvo sudeginta tik priešpilis (suburbium). 1322 V 22 Ragainės komtūras vėl tik G. pilies priešpilį teįstengė sunaikinti. 1330 žiemą Ragainės kryžiuočiai vėl sunaikino priešpilį. Tačiau, kad data būtų tiksli, reikia abejoti. Prancūzų poetas Guillaume de Machaut, kuris dalyvavo karaliaus Jono Liuksemburgiečio 1329 žiemos žygyje į Žemaičius, sako, kad

piligrimai paėmę Medouagle (Medvėgalį) ir dar 4 pilis: Xedeyctain (Kvėdarną?), Gedemine, Geguse (?) ir Aukahan (Aukaimį). Machaut yra vienintelis šaltinis, kuris be Dusburgo, dar mini G. pilį. Apie ją kartą užsimena (1316) ir Dlugošas, bet jis savo medžiagą ėmė iš Dusburgo. Pasiremiant ypač Dusburgo duomenimis, paprastai buvo G. pilis laikoma D.L.K. Gedimino tėviškės pilimi. Tuo patim buvo samprotaujama, kad G. dinastija yra kilusi iš Žemaičių. J. Puzyna, K. Chodynickis, kurio duomenis lietuviškai parafrazavo A. Kučinskas ir P. Šležas, stengėsi dar kartą įrodyti, kad G. dinastijos kilmė yra Žemaičiuose, o toji G.P. jiems tarnavo vienu iš argumentų. Tačiau Dusburgo ir Machaut minimoji G.P. galėjo nieko bendro su Gedimino vardu neturėti. Visai paprastai, pvz. J. Jakštas, G. dinastiją kildina iš Augštaičių, kur buvo nuo Mindaugo ir Traidenio laikų ano meto Lietuvos politinio gyvenimo centras. G.P. lokalizavimas susilaukė įvairių nuomonių. Karamzinas ir J. J. Voigtas samprotavo, kad šitoji G.P. reiškia G. kalną Vilniuje, ir todėl ją nukėlė į Vilnių. Tačiau nėra abejonės, kad ji buvo Žemaičių pietvakariuose, Ragainės vokiečiams greit pasiekiama. St. Zajączkowskis iškėlė dvi galimybes: arba castrum G. reikia ieškoti šiandieniniame Gedminiškės k (Kaltinėnų vls), arba Gedminių k. (Kražių vls.). Tuo atveju sritį Pograude, esą, būtų galima identifikuoti su Pagramančiu. Kita St. Zajączkowskio iškelta galimybė yra realesnė. Pograudė galėtų būti identifikuojama su dabartiniu Pagraumenės dv. (Kvėdarnos vls.), Graumenos upės deš. krante. Ji teka per balas, kur yra Gedminaičių k. ir dv. Kadangi vokiečių šaltiniuose minimoji ‚graude' turėtų reikšti pelkėtas lietuvių miškų vietas, St. Zajączkowskis taria, kad nuo Bareikių k. (prie Šalpės upės) ligi Jūros (prie Kvėdarnos) yra tęsęsis didelis miško plotas, kuris turėjęs pavadinimą ‚graude'. Todėl jo pakraštyje prie Graumenos ir turėjusi būti G.P. J. Puzynos nuomone, visi vakarų Žemaičiuose randamieji su G. vardu susiję vietovardžiai rodą, kad tos vietos esančios buvusios Gedimino įkurtos ar jo nuosavybė. G.P. jis ješko ant Minijos prie Dovilų (Klaipėdos aps.), kur yra Gediminų (Gedeminnen) k. ir piliakalnis.

Scriptores rerum Prussicarum I 1861, 170, 183, 190, 217 psl.; *St. Zajączkowski,* Studya nad dziejami Żmudzi w XIII 1925, 33–34; ('') Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV w. (Kw. Hist. XLIII 1929, 228); ('') O pochodzeniu dynastji Giedymina (At Wil. IV 1927, 411–412); *K. Chodynicki,* Geneza dynastji Giedymina (Kw. Hist. XL 1926, 565–566), *J. Puzyna,* Kim był i jak się nazywał Pukuver, ojciec Gedymina (At. Wil. X 1935, 25–27); rec. St. Zajączkowski, Kw. Hist. L 1936, 312); ('') Sukcesorowie Trojdena (At. Wil. XIII 1938, 17–25); *J. Jakštas,* Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu (Senovė I 1935, 142–144); *A. Kučinskas,* Gedimino dinastijos kilmė (Mūsų Žinynas 1934, 107–108); *P. Šležas,* Ar Gediminaičiai kilę iš Žemaičių (Athenaeum VI 1935, 5); *A. Vaičiulaitis,* Viduramžių poetas Machaut Lietuvoj (Židinys 1939, nr. 2, 181 psl.). *Z. I.*

Gedimino Pilis mėnesinis laikraštis, ėjęs Vilniuje 1935 IV 20 — XI 30. Išėjo keturi numeriai.

Gedimino stulpai, arba Gedimino vartai, lietuvių tautinis ženklas. Jo kilmė galutinai neišaiškinta. Vartų ženklas, kaip valdžios suverenumo simbolis, vartotas jau senovėje įvairių valdovų ir miestų. Vartų ženklą turi Klaipėda, Torunė ir kt. miestai. Vokiečių ordino monetose, vadinamose brakteatais, taip pat aptinkamas vartų ženklas. I. Jonynas G.S. atsiradimą sieja su lietuvių romėniškosios kilmės teorija, atsiradusia Vytauto laikais. Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių kilmė imta siedinti su kilminga romėnų gimine Colonna ar Columna (lot. columna ‚stulpas'). Stulpai galėję pasidaryti simboliu ryšio tarp viešpataujančios Lietuvoje Gedimino dinastijos ir vienos įžymiausių Romos patricijų giminės. Neturime žinių, ar Gediminas bus vartojęs šį ženklą; vieninteliame Gedimino išlikusiame antspaude kunigaikštis vaizduojamas sėdįs soste. Pirmą kartą G.S. ženklas aptinkamas vytautinėse monetose ir 1412 metų antspaude. Tačiau Vytautas nuo 1385 ėmė vartoti raito riterio ženklą Vytį, kuris buvo Vilniaus kunigaikštystės, drauge ir Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės ženklas. G. S. pavadinimas istorinėje literatūroje atsirado vėliau, kai Gediminas imta laikyti didžiųjų Lietuvos kunigaikščių dinastijos pradininku. Nepriklausomosios Lietuvos laikais G.S. buvo tapę tautiniu ženklu, gausiai vartotu dokumentuose, antspauduose, vėliavose, piniguose ir kt.

Gedimino stulpai vytautinėse monetose

Gedimino stulpai 1938 metų piniguose

Kwartalnik Litewski I 1910, 126–127 psl.; *I. Jonynas,* Vytauto ženklas (Vairas nr. 6, 1930, 206 tt.).

Gedinčiai k. Kuršėnų vls., Šiaulių aps., 1939 buvo 18 ūkių, 97 gyv. 1927 išskirstytas vienkiemiais. G. miškas yra 222 ha ploto. Dirvožemis priesmėlio, priemolio. Vyrauja eglės medynai su beržu, drebule. Laikosi stirnos, lapės, baltieji ir pilkieji kiš-

kiai, barsukai, jerubės. Prie G. M. buvo Kuršėnų miškų urėdijos būstinė.

Gedkantas (Getkont) 1. F r i e d r i c h a s (m. 1666) Vladislovo IV laikų inžinierius. Jis buvo karališkųjų arsenalų prižiūrėtojas. Fortifikavo Lvovą ir Kudaką prie Dniepro, Pucką, 1652–55 Dancigą, 1638 pagamino rankraštinį atlą Topographia practica conscripta et recognita per Fr. Gedkant mechanicum (yra Stockholmo karo archyve). Taip pat sudarė visų Lietuvos ir Lenkijos tvirtovių planus, 1648 padarė Vilniaus ir Lukiškių planą ir Descriptio Maioris, Minoris et Gedanensi forti. Manoma, kad jis taip pat statė Čenstakavo tvirtovę, o paskiau švedų gen. Müllerio buvo paskirtas jos apsupimui vadovauti. Sugalvojo eilę naujų artilerijos pabūklų.

A. Czołowski, Marynarka w Polsce 1922; *K. Buczek,* Beauplaniana (Wiad. Służby geogr. 1934); *M. Limanowski,* Najstarze Wilno (Wilno i Ziemia Wileńska I 1930, 140 psl.).

2. J o n a s (1556 Širvintoje — 1619 Ragainėje) protestantų kunigas, kunigavęs Širvintoje, nuo 1592 Viešvilėje ir nuo 1600 Ragainėje. Jis padėjo taisyti Jono Bretkūno Biblijos vertimą, kuris buvo baigtas versti 1590.

3. T o m a s (apie 1525 Varniuose — 1566 Širvintoje) M. Lietuvos protestantų kunigas, Mažvydo giesmyno bendradarbis. 1570 Mažvydo giesmyne yra išspausdinta jo parašyta giesmė ‚Paduksinoki duschia mana Wieschpati'. 1549 buvo paskirtas Širvintos kunigu, 1550 buvo įstojęs į Karaliaučiaus univ. Kaip matyti iš Virbalio 1561 inventoriaus, G. Virbalyje turėjo sklypą.

A. Färber, Geschichte der Kirchengemeinde Schirwindt 1906; *J. Gerulis,* Mažvydas 1922.

Gedminai k. Kražių vls., Raseinių aps., išskirstytas vienkiemiais 1934. 1939 buvo 9 ūkiai, 57 gyv. G. durpynas yra 448 ha ploto, 1,9 m gilumo. Sudurpėjimas geras. Pelkė 793 ha, žemutinio tipo.

Gedminaičiai kaimas ir dv. Švėkšnos vls., Tauragės aps. Yra piliakalnis, vadinamas Pilimi. G. miškas apima apie 150 ha. Dirvožemis molio, eglynas su ąžuolu.

Gedminas dv. Klaipėdos aps., 355 ha. Čia yra surasta senojo žalvario amžiaus (apie 1000 pr. Kr.) žalvarinis baltiško tipo kirvis ir du jietigaliai.

Gedminas Juozas (apie 1830 Nirtaičių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių aps. — apie 1913 ten pat) liaudies menininkas. Jaunystėje linkęs mechanikai, pasidaręs sparnus ir skraidęs nuo stogo, bandydamas skraidymo meną. Gimtajame kaime 1893 įrengė kapines, kurias išpuošė savo kaltais akmens kryžiais ir kitais paminklais; jų dalis 1911 pateko į Lietuvių Mokslo D-jos muzėjų Vilniuje, o kita — į Radviliškio ir Šiaulių Aušros muzėjus.

J. Petrulis, Ką yra sukūręs vienas liaudies menininkas (Nirtaičių kapinės). Gimtasai Kraštas nr. 31, 1943, 172–176 psl.; *R. Skipitis,* Mano atsiminimai apie J. G., ten pat 176–179 psl.

Gedrosija (gr. Gadrosia, arba Kedrosia) pietryčių Iranas, sen. persų sritis, atitinkanti maždaug šių dienų Beludžistaną. Krašte vyrauja sausros. Jis nederlingas. Aleksandras Makedonietis, traukdamasis iš Indijos, G. turėjo daug nuostolių.

Gedruikiai Užvenčio vls., Šiaulių aps. Čia yra 150 ha ploto miškas. Dirvožemis smėlio. Vyrauja eglės medynai; priemaišoje pušis. Per mišką teka Kraujupis, Varmės įtakas. Jo vardas žmonių siejamas su kautynėmis 1863 sukilimo metu.

Gedučiai dv. Vaškų vls., Biržų aps., Plonės deš. krante, prie Vaškų–Žeimelio ir Panevėžio–Bauskės vieškelio. 1924 išparceliuotas, 1939 buvo 23 ūkiai ir 118 gyv.; garinis malūnas, karšykla, lentpjūvė, grietinės nugriebimo punktas. G. miškas 90 ha ploto. Dirvožemis priesmėlio, vyrauja beržas ir drebulė, priemaišoje uosis, ąžuolas, baltalksnis; laikosi stirnos, lapės, kiškiai. Miške palaidotas 1850 dvikovoje žuvęs rusų gen. Tornau.

Gedulas 1. gedėjimas, ypač liūdėjimas dėl kieno nors mirties; 2. juodi drabužiai, juodi rankoviniai raiščiai ar kiti panašūs dalykai, nešiojami kaip kieno nors mirties liūdesio ženklas; 3. laikas, kuriuo kas ko gedi, nešioja gedulą.

G. apraiška priklauso giliajai senovei, todėl ir jo kilmė labai neaiški. Paprastai artimieji mirusiojo gedi, išgyvendami drauge netekimo skausmą ir liūdesį, bet kartu ir jo b i j o, nes mirusiojo dvasia galinti likusiems gyviesiems kenkti. Todėl ne tik meilės, bet ir mirusiojo baimės poveikyje tenka ieškoti visos eilės G. apraiškų (pvz. visos pirmykščių tautelių G. priemonės, kuriomis stengiamasi mirusiojo dvasią nuraminti, kad ši prie gyvųjų nebegrįžtų ir t.t.). Pats G. įvairiose tautose ir padermėse yra skirtingas; jo pastebimos kelios būdingos apraiškos.

T y l o s G. sutinkamas tarp pigmėjų ir kitų pirmykščių tautelių, kur gyvieji paskęsta tyloje ir dideliame liūdesyje. Tylos G. metu negiedama ir nešokama, tačiau vietomis, kovojant su galima mirusiojo pikta veikla, keliamas triukšmas ir mirusysis garbstomas raudomis.

Šalia tylos G. yra plačiai išplitusi ir kita jo šaka — ž a l o j i m a s i s ir s u s i ž e i d ž i a m a s i s G. būdas, kai mirusiojo giminės bei artimieji sužaloja kitiems ar susižeidžia sau ausis, dantis ir kt. Ši G. apraiška jungiama su išnykusiu žmonių (žmonos, tarnų ir pn.) pasekdinimu į Anapus, t.y. gyvo žmogaus auka mirusiajam. Ta G. apraiška buvo palietusi ir izraelitus, betgi kuriems visoki susižeidimai G. metu buvo griežtai uždrausti (Lev. 19, 28; Dt. 14,11).

Be šių dviejų pagrindinių G. rūšių, yra plačiai žinomas gedinčio asmens n u s i d a ž y m a s, p l a u k ų ir n a g ų n u s i-

k i r p i m a s, G. d r a b u ž i a i ir kt.; tai vis įvairios priemonės, kuriomis ginamasi mirusiojo pažinties ir jo galimos piktos veiklos.

G. tarpsniui reikia priskirti ir mirusiųjų prisiminimus, kurie atliekami įvairiose padermėse ir tautose po 3, 7(9), 30(40) dienų ar po metų, kartais dar pakartojant, pvz. indų ekāstaka, graikų antesterijos (Atėnuose) ir agrianijos (Argos), romėnų parentalija, lemurija, larentalija ir t.t.

L i e t u v i ų senieji G. papročiai nežinomi. Proistorė ir istoriniai šaltiniai paliudija gyvo žmogaus pasekdinimo ir pasekimo paprotį, dažnai minimi šaltiniuose įvairūs vėlių prisiminimai. XIX a., stipriame krikščionybės poveikyje, buvo susidaręs vienų metų t y l o s G. mirusiojo namuose. Tuo metu G. namuose buvo nedainuojama, nešokama ir nekeliamos triukšmingos vaišės (vestuvės, krikštynos, įkurtuvės) per visus metus, neatsižvelgiant ar tai buvo mirę kas iš tėvų, vaikų, ar kitų šeimos narių. Taip pat būdavo nešiojami ir G. drabužiai. Žemaičiuose G. spalva buvo tamsiai mėlyna, vėliau tik juoda. Aukštaičiuose, šalia tamsiai mėlynos ir juodos našlaitės dar nešiodavo ir p i l k o s spalvos kasdieninius ir išeiginius drabužius, tačiau, atrodo, kad pilkai rengėsi nevyresnės kaip 15–18 metų amžiaus. Vietomis metinis G. paprotys buvo trumpinamas. Pvz. už tėvus ir senelius nešiodavo ištisus metus, o už dėdes, tetas ir brolius seseris bei kitus giminaičius tik pusę metų. Už mažus brolius seseris (iki 7 metų amžiaus) G. daug kur visai nebūdavo nešiojamas. Taip pat daug kur visai G. nenešiodavo tėvai už savo mažus (iki 7 m. amžiaus) vaikus, kai šiaip už vyresnius motina nešiodavo dažnai ir visus metus. G. nešiodavo tiek vyrai, tiek moterys. Vyrai juodu raiščiu persijuosdavo rankovę, kepurę ar šiaudų skrybėlę. Moterys nešiodavo juodas skepetas, trumpikes bei tamsius sijonus. G. nešiojančios moterys ir mergaitės nesiskindavo skaisčių spalvų gėlių; apie Eržvilką ir Kaltinėnus G. metu net rūtų neimdavo į puokštes ir maldaknyges. Visai mažoms mergaitėms vietomis būdavo įpinami tik G. kaspinai į plaukus ir jos nenešiodavo rūtų.

B. Tylor, Primitive Culture [4]1903; *E. Bendann*, Death Customs 1930; *J. G. Frazer*, Fear of the Dead in Primitive Religion 1933–36; *P. Sartori*, Sitte u. Brauch 1910–14; *A. Fischer*, Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego 1921; *W. Caland*, Die vorchristlichen baltischen Totenbräuche (Arch. f. Religionswissenchaft 1914); *S. Daukantas*, Būdas senovės lietuvių [4]1954; *J. Basanavičius*, Iš gyvenimo lietuviškųjų vėlių bei velnių [2]1928; (") Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra 1913; *M. Čilvinaitė*, Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai (Gimtasai Kraštas nr. 31 1943, 179–203 psl.); *M. Alseikaitė-Gimbutienė*, Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit 1946; *J. Balys*, Lietuvių tautosakos skaitymai II, 1948; (") Dvasios ir žmonės 1951. *A.Mž.*

Gedūnas XIII a. žymus Sembos bajoras, vok. ordino kolaborantas. Kilęs iš Kanedeimių (Kandeymen) giminės, savo žemes jis turėjo Medenuvos srityje. Išgarsėjęs savo palankumu ordinui ir jo Prūsuose atstovaujamai krikščionybei, G. buvo paminėtas skaičiuj tų ,vitingų' (kilmingųjų prūsų), apie kuriuos vad. ,didžiojoje vitingų privilegijoje' su dėkingumu kryžiuočių magistro 1299 buvo kalbama. Labai palankiai G. mini ir senosios ordino kronikos. Kai Čekijos karalius Otokaras darė savo žygį į Prūsus 1255 (Karaliaučiaus pilies įkūrimas), G. buvo Balgoje karaliui pristatytas kaip Sembos ir sembų ginkluotųjų jėgų žinovas. Apžiūrėjęs Otokaro kariuomenę, G. įsitikinęs, kad Semba būsianti įveikta. Iš Čekijos karaliaus G. gavo ir karinį dalinį šio turtui apsaugoti. Grįžęs namo, G. rado savo namus sudegintus ir brolį nužudytą. Prūsai jį laikė savo išdaviku ir keršijo. Betgi G. ir toliau bendradarbiavo su ordinu, ir yra laikomas iš prūsų didikų (vitingų) vienu iš tipiškiausių ordino bendradarbių, kokių Prūsuose nedaug tebuvo. Prūsuose G. vardas buvo ir toliau sutinkamas. O pati G. pavardė yra išsilaikiusi Rytprūsiuose ir iki šiol.

Scr. rer. Pruss. I, II; *J. Voigt*, Geschichte Preussens II, III; Preuss. Urkundenbuch I, 449 psl.; Altpreuss. Monatschrift XII, 299–303, XXIII, 304–307; Altpreussische Biographie I 1941. *Z.I.*

Gedvainiai k. Meškuičių vls., Šiaulių aps., prie Mūšos upės. 1914 išskirstytas vienkiemiais, 1927 įst. pradžios mokykla; vėjo malūnas. 1939 buvo 28 ūkiai, 131 gyv.

Gedvilaičiai (vok. Jedwilleiten) k. Pakalnės aps., 5 km į v. nuo Nemuno išsišakojimo į Rusnę ir Giliją. 1939 buvo apie 350 gyv. G. valsčiui priklausė: Bagdoniškė (Bagdahnen), Kreiveliai (Kreywehlen), Mocviečiai (Motzwehten), Naujakiemis (Neuendorf), N. Butkiškiai (Neu Buttkischken), Pavaržiai (Pawarszen).

Gedvilas Mečislovas (g. 1901 XI 19 Bubiuose, Šiaulių aps.) Lietuvos bolševikų veikėjas, kilęs iš smulkaus tarnautojo šeimos. Mokėsi Dietskoje Selo gimn., 1918–22 studijavo Petrapilio Technologijos institute. 1922 grįžo Lietuvon ir ketverius metus mokytojavo Palangos vidurinėje mokykloje. Dalyvavo Tauragės puče, ir už tai buvo laikomas Varnių stovykloje. Nuo 1928 leido ir redagavo savaitraštį Žemaitis. Nuo 1931 iki pirmosios bolševikų okupacijos buvo Telšių apygardos ligonių kasų direktorius. Komunistų partijon įstojo 1934. Nuo bolševikinės valdžios sudarymo 1940 iki šių dienų ministerių tarybos (iki 1941 komisarų tarybos) pirmininkas ir Aukščiausios tarybos atstovas. II pas. karo metu G. vadovavo komunistiniam partizaniniam pogrindžiui Lietuvos teritorijoje. Bolševikų apdovanotas Lenino ordinu ir Tėvynės karo I ir II laipsnio ordinais ir trimis medaliais.

Gedvilienė-Vilkutaitytė Birutė (g. 1917 III 9) grafikė. 1934 baigė Prienų Žiburio gimn., 1939 Augšt. meno mokyklą bei A. Galdiko grafikos studiją. 1939–41 Šiaulių valstybinės berniukų gimn. paišybos mokytoja, 1941–44 Žemaičių teatro Telšiuose dekoratorė. Dalyvavo žemaičių dailininkų parodose 1943 Telšiuose ir Šiauliuose. Į JAV atvyko 1949. Iliustravo P. Orintaitės Tafilė nuo Kražantės, J. Jankaus Po raganos kirviu ir kt.

Gedziūnėliai bažnytkaimis Dūkšto vls., Zarasų aps., 58 gyventojai. Pirmoji koplyčia pastatyta 1921. Nuo 1931 pradėtos pastovios pamaldos kartą per mėnesį. Atvykdavo Kazitiškio arba Daugėliškio kunigas išpažinčių ir mišių. 1933 Vilniaus arkivyskupas Jałbrzykowskis sutiko sudaryti parapiją ir paskirti kleboną, bet lenką, kol atsiras laisvų kunigų lietuvių. Gyventojai nesutiko. Tačiau 1939 rudenį, kai, pravedant Stalino liniją, parapijos centras Daugėliškis įskirtas į Gudiją, kun. Budra atsikėlė į G. ir pradėjo eiti klebono pareigas. Pilnas parapijos teises išgavo kun. K. Gumbaragis 1941.

G. yra pačiame dešiniajame Dysnos upės krante. Dysnų, ir Dysnykščio ežerų, supami. Nuo Bajorų kaimo (pro Grybėnus ir Garšvinę) iki G. po visą valstybinę girią tęsėsi naujojo geležies amžiaus kapinynas. 1914 rusų archeologai ruošėsi pradėti kasinėjimus. Per I pas. karą, kai vokiečių kariai tiesė siaurąjį glžk. iš Pabūdžio į Vidžius, giria buvo iškirsta ir daug kapaviečių surausta. Lenkų okupacinė valdžia dalį kapinyno išdalijo G. mažažemiams ir bežemiams. Žemę beariant kaikurios užtiktos iškasenos pateko į Lietuvių Mokslo d-jos muzėjų Vilniuje. *J. C.*

Geelong Australijos uostas Viktorijos vst., į p.v. nuo Melbourno; 44.561 gyv. (1947). G. yra jauniausias Australijos diduostis, įrengtas nuo 1947. Išvežama vilna ir kviečiai. Laivų statybos, automobilių, traktorių ir žemės ūkio mašinų pramonė.

G. l i e t u v i a i. Pirmieji lietuviai G. apsigyveno 1948. Netrukus įsisteigė Australijos Lietuvių D-jos skyrius, kuris po trumpo laiko persiorganizavo į A. L. Bendruomenės G. apylinkę. Lietuviams veikti sąlygos geros, nes apie 75% gyvena vienoje miesto dalyje. Organizacinė bei kultūrinė veikla gyva. Čia veikia skautai, ateitininkai, Liet. Atgimimo Sąjūdžio skyrius, Parapijos taryba, Lietuvių Kultūros Fondo skyrius, savaitgalio mokykla ir biblioteka, tautinių šokių grupė bei vaidintojų ratelis, sporto klubas ‚Neris' ir LKF Lietuviškos Spaudos kioskos, aptarnaująs savaitgalio mokyklas vadovėliais ir bendruomenę knygomis visoje Australijoje. Statoma mūrinė bendruomenės salė. Lietuvių G. gyvena apie 450. *J.Pel.*

Geer Gerard de (1858–1943) švedų geologas, geochronologinio ledynų laikotarpio tyrinėjimo grindėjas. 1897–1924 univ. prof. ir nuo 1924 geochronologinio instituto direktorius Stockholme. Remdamasis metiniais nugulusių juostuotųjų molių ritmais, nustatė absoliutinę chronologiją nuo paskutiniojo ledynų laikotarpio pabaigos. Išsp. Die Niveauveränderungen Skandinaviens nach der Eiszeit 1888–90, A Geochronology of the Last 12.000 Years 1910, Geochronologia Suecica 1940 ir kt.

Geertgen tot Sint Jans (apie 1460–1490) olandų tapytojas, kilęs iš Leideno, Ouwaterio mokinys. Pagal Van Manderį G. vardas reiškia mažąjį Gerardą; jis gyveno pas johanitus St. Jans Haarleme. Šio vienuolyno bažnyčiai G. nutapė didelį altorių, kurio teišliko vieno sparno dvi perpjautos pusės: ‚Išganytojo apraudojimas' ir ‚Šv. Jono kaulų deginimas' (Vienoje). Vaizduodamas johanitus, kurie gelbėja Šv. Jono kaulus, G. davė pirmąjį olandų grupinį portretą. M. J. Friedländeris G. priskiria dar 15 paveikslų, jų tarpe ‚Šventoji Naktis' (Londone), vienas iš pirmųjų nakties vaizdų, ir ‚Šv. Jonas tyruose' (Berlyne), kuriame liūdnai susimąstęs pranašas apgaubtas pavasariško ir erdvaus peisažo;

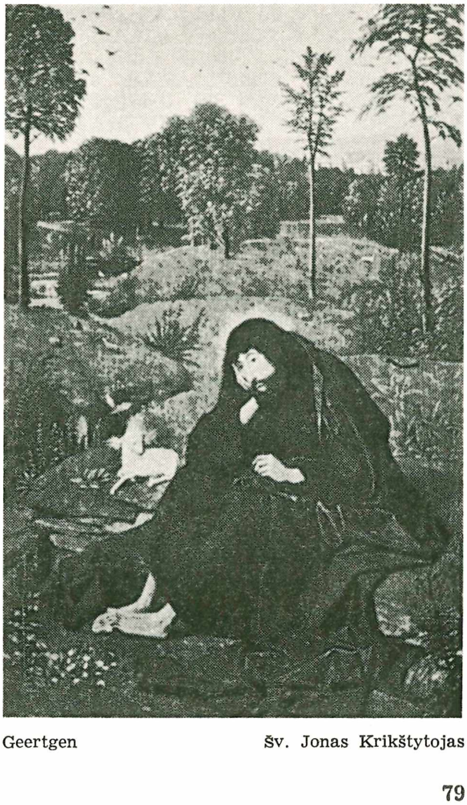

Geertgen Šv. Jonas Krikštytojas

kūrinys nuostabus savo nuotaika ir detalių traktavimo nuoširdumu. G. yra pirmas ryškus tautinės olandų tapybos meistras, nenukeliavęs į turtingesnius flamus. G. kūryboje dar yra daug ryšio su flamų tapytojais R. van der Weyden ir H. van der Goes. *P.Rkl.*

Geesthacht pramonės mst. Lauenburgo aps. (Šlezvige–Holšteine), prie Elbės. Iki 1937 priklausė Hamburgui. 20,800 gyventojų (1950).

G. l i e t u v i a i. Lietuvių stovykla Spackenberge įsisteigė 1946 balandžio pradžioje, atkėlus ten apie 1800 lietuvių iš Wentorfo ir Fischbecko. Po kelių mėnesių atsikėlė į G. dar apie 150 lietuvių iš Schmalenbecko ir Hamburgo, o 1947 IV būrelis lietuvių iš Schwarzenbecko. Kiek vėliau tais pačiais metais buvo atkelta lietuvių iš Itzehoe ir Elmshorno stovyklų, o 1949 vasario mėn. — iš Klein Wittensee ir Eckernförde stovyklų. 1950 VII stovykla formaliai likviduota ir IRO globa nutraukta. Stovykloje tuo metu gyvenę tremtiniai buvo pervesti į vokiečių ūkį. Nors jie ir toliau liko gyventi tose pačiose patalpose, bet turėjo jau mokėti miesto valdybai nuomą. 1955 G. dar gyveno 135 lietuviai.

Pirmuoju stovyklos vadovu buvo Andrius Butkūnas. Nuo 1947 X iki 1949 pradžios stovyklai vadovavo Vladas Biveinis, po jo iki 1950 I Vilius Žalkauskas, o nuo 1950 I iki 1950 VII galo Viktoras Lungas. Lietuvių Tremtinių Bendruomenės apylinkės valdybos pirmininku iki 1948 galo buvo A. Zienius, po jo iki 1950 IV dr. J. Didžpinigaitis, iki 1953 IV A. Gešventas ir nuo 1953 V J. Drungilas. Vietos katalikų parapijos klebonu nuo stovyklos įsisteigimo iki 1950 V buvo kun. Viktoras Dabušis, kuris drauge ėjo britų zonos dekano pareigas, o evangelikų parapijos klebonu iki 1947 XII buvo kun. A. Keleris, kurį po to pakeitė kun. Dilys. Kurį laiką taip pat veikė LTB apylinkės teismas, LRK skyrius.

Nuo pat pirmųjų dienų stovykloje veikė gimnazija, suorganizuota dar Fischbecko stovykloje. 1946 ji pavadinta Tumo-Vaižganto Lietuvių Gimnazija. Iki 1946 VII gimnazijos direktorium buvo Ignas Saldukas, o jam pasitraukus, LTB Švietimo Valdyba direktoriumi paskyrė Vaclovą Kavaliauską. Per pirmuosius dvejus mokslo metus gimnazija išleido 31 abiturientą. Trečiaisiais 1947/48 mokslo metais gimnazija teturėjo 6 klases. 1948 XII britų okupacinių organų įsakymu gimnazija buvo uždaryta, bet praktiškai toliau nebeveikė tik V ir VI klasė, o pirmosios keturios klasės formaliai buvo prijungtos prie pradžios mokyklos. Pradžios mokykla taip pat veikė nuo stovyklos įsteigimo dienos; jos branduolys buvo susidaręs Wentorfe. Vienu metu mokyklą lankė 150 vaikų ir joje dirbo 15 mokytojų. Jos vedėju iki 1949 vidurio buvo Antanas Žitkus, vėliau O. Budrienė, J. Kruminas ir O. Gešventas, prie kurio mokykla 1951 buvo uždaryta. Po to suorganizuota vargo mokyla veikė dar ir 1955, vadovaujama A. Midverio. Iki 1950 G. savo būstinę turėjo ir Šlezvigo-Hošteino

Birželio 14 įvykių minėjimas Geesthachte

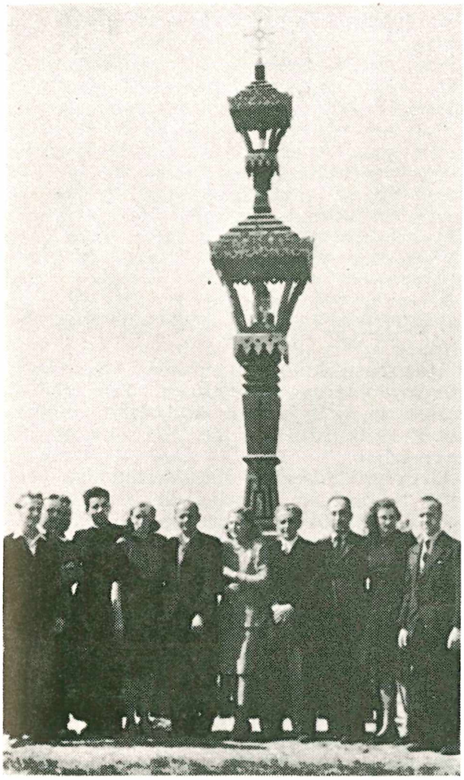

Geesthachto pradžios mokyklos mokytojai prie paminklinio kryžiaus

apygardos švietimo inspektorius Kostas Rūkas.

Sėkmingai reiškėsi G. lietuvių choras, kurio vadovais buvo Valteris Banaitis ir Stasys Gailevičius. Veikė anglų kalbos, radio technikų, automechanikų, siuvimo ir kitokie kursai, stalių, batsiuvių, šaltkalvių dirbtuvės, vyriškų ir moteriškų drabužių siuvykla, kooperatyvas. Buvo leidžiamas rotatoriumi spausdintas dienos žinių biuletenis ‚Pasaulis šiandien', kurį redagavo Klemensas Prielgauskas. G. mirė ir palaidotas rašytojas J. Kruminas. *Pr. Z.*

Geez bažnytinė kalba Abisinijoje, kuria šiaip gyventojai jau nebekalba. G. artimai gimininga su p. arabų kalba. Jos seniausias paminklas — įrašai Aksumos karaliaus Czanos iš IV a. po Kr. Iš G. kilo naujoji kalba t i g r i n a, kuria kalba Eritrėjoje, tarmė t i g r e (š. Abisinijoje) ir hamitų kalbų paveikta a m h a r i š k o j i tarmė, buv. Abisinijos oficialioji kalba.

Dillmann, Grammatik der äthiopischen Sprache ²1899; ('') Lexicon linguae Aethiopicae 1865; *Armbuster*, Initia ambroica 1908–20; *Guidi*, Grammatica elementare della lingua amarica ³1924.

Gefenas Giršas-Vulfas (1886–1930 X 6 Kaune) gydytojas. Nepatenkintas farmacininko specialybe, įstojo į medicinos fakultetą Saratove ir 1917 jį baigė. 1919–22 dirbo Valstybinėje Kauno ligoninėje. Pradėjus veikti ligonių kasoms, G. išrinktas į socialinio draudimo ir bendradarbiavimo komisijas, kur dirbo iki mirties. G. buvo nuolatinis Kauno mst. gydytojų prezidiumo narys. Išsp. Saugokis sifilio 1929.

J. St(augaitis), V. G. G. (Medicina 1930, 659).

Gėgė (vok. Jäge) Pagėgių aps. Nemuno slėnio lygumos upė, Rusnės deš. įtakas, 26,2 km ilgio nuo Gėgio ež., su augštupiu 34,8 km ilgio. Įtakai: deš. Vilka ir Kamuonas; kritimas 4 m, vid. 15 cm/km; baseino plotas 443 km²; pavasario potvynio metu visas slėnys Nemuno apsemiamas.

Gegečkori Eugenij (1879–1954) gruzinų politikas. 1907 baigė Maskvos univ. 1907 išrinktas III dumos atstovu-socialdemokratu, iškilo vienu žymiausiųjų kalbėtojų. Po 1917 II revoliucijos Rusijoje buvo 1917–18 Užkaukazės valdžios pirmininku. Susidarius nepriklausomai Gruzijos valstybei, buvo jos ministeriu pirmininku, karo ministeriu ir užsienio reikalų ministeriu. Bolševikams užgrobus Gruziją, 1921 pabėgo į Prancūziją ir ligi mirties buvo Paryžiuje Gruzijos tautinės tarybos pirmininku.

Gegenbaur Karl (1826—1903) vokiečių anatomas, nuo 1855 Jenos ir nuo 1872 Heidelbergo univ. prof. G. yra vienas iš žymiausių XIX a. lyginamųjų anatomų ir vienas pirmųjų tyrinėjęs anatomiją evoliucijos požiūriu. Jo darbus Gesammelte Abhandlungen išleido M. Fürbringeris ir H. Blütschli 3 tt. 1912. Autobiografija Erlebtes und Erstrebtes 1901.

Gegnė 1. Viena iš dviejų galais sudurtų karčių, ant kurių laikosi namo stogas; kreklas. G. perduoda stogo dangos svorį sienoms arba kitoms atramoms. Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse stogai daromi nuožulnūs, su į sienas įremtomis G. 30°—50° pokyliu į šelmenį. G. didumas priklauso nuo angos pločio, pvz. 8×12, 10×14, 6×18 cm. Atstumas tarp G. apie 1 m. Prie jų kalamos lotos ir dengiamas stogas. Ne tik šiltesnėse šalyse, bet ir Amerikoje stogai daromi gulsti, jų G. išvirsta gulsčiomis sijomis apie 5×20 cm, dedamos tankiau, kas 25–50 cm, ir tiesiai ant jų klojamas stogas. Pramonės pastatams ir didesniems namams vartojamos plieninės ar gelžbetoninės G.

Senojoje lietuvių sodžiaus statyboje užtinkami du skirtingi G. tipai ir keli jų varijantai. K a b i n t i n ė s G. prikabinamos po vieną ar poromis sujungtos ant gulsčio ilginio (gairinio) šelmenyje; stogo svorio dalis perduodama žemyn statiniais (ožiais), ant kurių guli ilginis, o G. apačia laisvai padėta ar vageliu prigręžta prie viršutiniojo sienojo. Kabintinės G. esti ap-

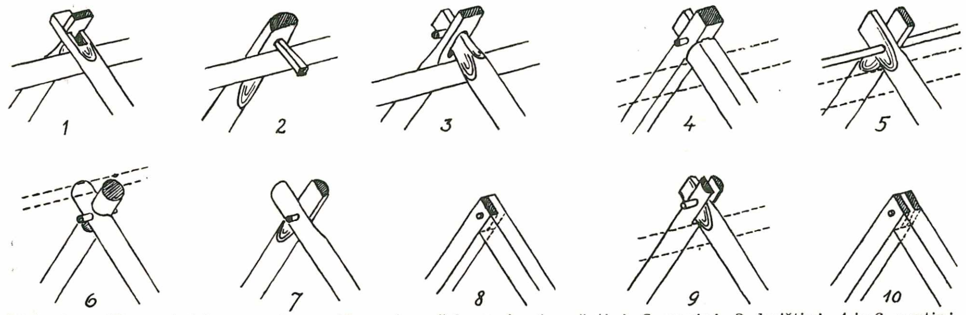

Lietuvių sodžiaus statybos gegnių sandūros stogo šelmenyje: 1. rašytinė, 2. vaginė, 3. kaištinė, 4 ir 6. nertinė, 5. pertvarinė, 7–8. glaustinė, 9. dvišakė, 10. spraustinė

valaus skerspjūvio, netašyto medžio apie 8–12 cm storio, kabinamos viršūne apačion. Remtinės G. įremiamos į sienojus storgaliu, o viršuje suneriamos poromis; jos dažniausiai neturi jokios kitos atramos, tik sienas, kurios sujungiamos sijomis skėtimuisi atlaikyti. Tokių G. storgalys esti aptašytas, stačiakampio skerspjūvio. Kabintinės G. buvo paplitusios Augštaičiuose. Remtinės pirma įsigalėjo Žemaičiuose, kaip modernesnė konstrukcija pagal M. Lietuvos pavyzdį. Senesnėmis už kabintinės G. tipą reikia laikyti jau išnykusias gulstines G., kurių dar neseniai buvo galima užtikti pvz. Švedijoje. Jos dedamos gulsčiai ir lygiagrečiai ant galinių trobesio sienų. Lietuvoje jų pėdsakai įžiūrimi iki šiol išlikusiuose Augštaičių skliautiniuose svirnuose.

Yra žinoma visa eilė skirtingų G. pavadinimų Lietuvoje: žemaičiuose ‚kazilas', ‚sparas'; vidurinėj Lietuvoj gegnė; Augštaičiuose ‚kreklas', krekva', ‚krakas'. Skirtingiems G. sujungimams pažymėti esama specialių sodžiaus terminų. Kabintinės G. esti: šakninės (užkabinama ant gairinio palikta šaknimi), užkartinės (su iškirtimu pakabinti), vaginės (su pergręžtu vageliu), pervarinės (vienu ilgu pervaru suveriamos visos stogo G.), kaištinės arba rašytinės (sujungtos poromis, perveriant vieną G. pro kitos kiaurymę), glaustinės (abiejų galai patašyti ir sujungti vageliu). Remtinės G. sujungiamos, kaip ir glaustinės, arba dvišakiu. Remtinės G., kurių apačia atsikišusi nuo sienos ir sudaro pastogę, Augštaičiuose vad. ‚krėslinėmis'. Tarpai tarp G. esti 1,2—3,0 m, jų ilgis iki 6 m. Sandūrų vageliai 2–3 cm storio, ąžuoliniai ar beržiniai. *J.Gbt*

2. Žvejyboje medinės tribrado paváržos, padarytos iš rautinės eglaitės. Prie G. pritvirtinta tinklo drika, o žuvaujant jos už šaknies spaudžiamos į liūnų akis ir upelių duobes.

Gegóbrasta k. Pampėnų vls., Panevėžio aps., Lėvens deš. krante. Kaimas, apgyvendintas rusų kolonistų, prieš I pas. karą buvo vadinamas Nokolskoje. Yra medinė cerkvė ir mokykla. G. išskirstyta vienkiemiais 1930. 1939 čia buvo 71 ūkis ir 283 gyventojai.

Gegrėnai Alsėdžių vls., Telšių aps. (ligi 1927 XI 9 Žem. Kalvarijos) bžk., 16 km nuo Sedos. Nuo XVII a. ligi 1868 priklausė Venslauskiams, 1868 rusų valdžios konfiskuoti. Bažnyčią prie dvaro pastatė Antanas Venslauskis.

G. bažnyčia medinė, pastatyta gražiame kalnelyje, apaugusiame medžiais. Apylinkės vietovė gan kalvota, bet mstl. yra dviejų Varduvos intakų slėnyj. Į pietus nuo G. bžk. buvo senas G. dvaras. N. Lietuvos metu G. buvo pradžios mokykla, pašto agentūra, pieno nugriebimo punktas, kooperatyvas. Iš G. apylinkės daug jaunimo pasiekė augštuosius mokslus: dr. Pranas Montvydas (ištremtas į Sibirą), dr. Grigas Valančius, dr. vet. med. ir dr. agr. Kazys Alminas, menininkė Vlada Stančikaitė.

Gegutė, arba gegužė (Cuculidae), kopikų būrio paukštis. Snapas lenktas, kartais riestu galu. Uodega iš 8–10 vairuojamų plunksnų, kurių kraštutinės daug trumpesnės; uodegos dengiamosios plunksnos labai ilgos ir standžios. G. gyvi, nera-

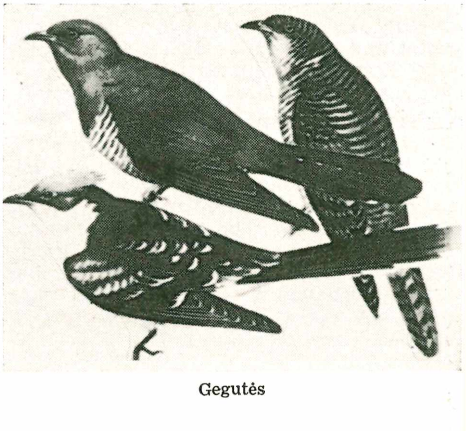

Gegutės

mūs paukščiai ir dieną aplaksto didelį plotą. Jų maistas daugiausia yra gyvulinis, nors ir labai įvairus: vienos rūšys minta smulkiais stuburiniais gyviais, kitos nariuotakojais, trečios beveik tik vabzdžių vikšrais. Kaikurios G. rūšys krauna lizdus ir pačios peri, kitos pakiša po vieną kiaušinį kitiems paukščiams. Pastarasis reiškinys vad. perimu parazitizmu. G. yra žinoma apie 200 rūšių, gyvenančių atogrąžų kraštuose, ir tik kelios rūšys šaltesniuose Europos, Azijos ir Amerikos kraštuose. G. šeima dalijama į 5 pošeimius: Crotophaginae (erklesės) 8 vairuojamomis plunksnomis, labai ilga uodega, stipriu riestu snapu. Maitinasi erkėmis ir galvijų odoje parazituojančiais vikšrais. Todėl šių paukščių galima matyti ant besiganančių gyvulių nugarų. Jų garsai dviskiemeniai, gana melodingi. Gentis Crotophoga peri dideliuose bendruose lizduose; C. ani ir C. maior juodos spalvos, metalinio atspalvio. Guira guira, rusvos spalvos išilginiais dryžais. Pošeimis Diplopterinae ‚dviuodegės G.' taip pat pavadintas dėl to, kad antuodegio plunksnos yra beveik tokio pat ilgio kaip uodega; susidaro lyg dvi uodegos. Žinomos 3 rūšys P. Amerikoje. Pošeimis Neomorphinae (krūminės G.) peri savarankiškai. Apie 100 rūšių atogrąžose. Pošeimis Coccystinae (kėkštgegutės) didesni paukščiai, kiek panašūs į kėkštus. Beveik visi kiaušinius deda į kitų didelių paukščių lizdus, pvz. varnų, šarkų; toli girdimas klykiamas balsas. Apie 50 rūšių atogrąžose; kaikurios rūšys siekia ir p. Europą, pvz. Coccystes glandarius. Pošeimis Cuculinae (G. siaurąja prasme) savo kiaušinius pakiša perėti kitiems paukščiams. Apie 60 rūšių Afrikoje, Madagaskare, Indijoje ir Australijoje. Prie šio pošeimio priskiriama ir Lietuvoje gyvenanti G. (Cuculus canorus). Pažymėtinas jos paprotys misti plaukuotais drugių vikšrais, kurių dėl plaukuotumo kiti paukščiai nelesa. Būdama labai ėdri, G. šių vikšrų daug sunaikina, ir dėl to žemės ūkiui labai naudinga. G. pakiša savo kiaušinius ištisai eilei smulkių paukščių, bet kaikurie juos iš lizdo išmeta. Mūsų krašte G. dažniausiai paveda savo kiaušinį kielei, kiauliukei, raudonuodegei, kalviukui, devynbalsei ir kt., — iš viso apie 18 kiaušinių, kuriuos išskirsto po vieną į kiekvieną lizdą. Tačiau dalį tų kiaušinių lizdo savininkai išmeta. Padėdami kiaušinį G. kartu išmeta vieną iš ten esamų kiaušinių, o likusius kiaušinius arba išsiritusius iš jų paukščiukus išmeta jaunas gegužiukas; galop jis vienas lizde išauginamas. G. kiaušiniai labai maži, turi kietą lukštą, įvairių patelių skiriasi spalva, būdami panašūs į kielės kiaušinius, į raudonuodegės ir kt. Atskiros patelės iš savo motinų paveldi paprotį dėti kiaušinius į tos pačios paukščių

Paukštelis maitina gegužiuką

rūšies lizdą, kur kiaušiniai yra į jos kiaušinius panašiausi. Su G. kukavimu iš senovės yra susieta daug įvairių žmonių prietarų: ji išpranašaujanti laimę ar nelaimę, kukavimu atsakanti į jai duodamus klausimus ir kt.

Gegužė, arba gegužės mėnuo, dabar yra penktasis metų mėnuo. Seniau šalia šio pavadinimo dar buvo vartojamas ir g e g u ž i n i s (mėnuo). Dabartinė G. reikšmė yra vėlesniais laikais nusistojusi. Seniau g e g u ž ė s, arba g e g u ž i n i s, mėnuo dar buvo vartojamas balandžio arba pirmosios gegužės mėn. pusės reikšme: Ruigio (Ruhigo) ir Milckės žodynų pirmosiose dalyse g e g u ž i n i u (mėnesiu) vadinama pirmoji dabartinio gegužės mėnesio pusė, o antrosiose dalyse — visas dabartinis gegužės mėnuo.

Pr. Skardžius, Mėnesių pavadinimai lietuvių kalboje (Archivum Philolg. 1930 I 104). *P. S.*

Gegužės kalnas 1. Telšių aps. Varnių vls. ties Janapolės bžk., į š. nuo jo, 164 m nuo j.l. 2. Pagėgių aps., 5 km į v. nuo Smalininkų bžk., 58,6 m nuo j.l.

Gegužės 3 d. konstitucija 1791 V 3 aklamacijos, V 5 balsavimo būdu reformų seimo priimtas konstitucinis įstatymas, siekęs karaliaus valdžios sutvirtinimo bei centralizacijos. 1792 prieš seimo reformų partiją kilus Targovicos konfederacijai, visa kova buvo varoma šios konstitucijos išsaugojimo šūkiais. Netekus nepriklausomybės, šioji konstitucija, atsimenant senąjį valstybinio gyvenimo padrikumą, buvo laikoma buvusia vienintele galima valstybės išgelbėjimo priemone, jos kūrėjų politinio subrendimo ir patriotiškumo rodykle. Ji buvo gerbiama ir Lietuvos bajorijos tarpe, ir net yra užsilikęs greičiausiai dar XIX a. pradžios jos lietuviškas vertimas.

Jos priėmimo diena Lenkijoje buvo paskelbta valstybine švente. Betgi po 1831 sukilimo Lietuvos ir Lenkijos emigracijos demokratiniai sluogsniai Gegužės 3 d. konstituciją laikė atgyvenusia ir jau netinkama naujoms sąlygoms. Žr. Didysis Varšuvos reformų seimas.

A. Šapoka, Gegužės 3 d. konstitucija ir Lietuva 1940; *A. Śliwiński*, Konstytucja 3 maja [2]1921.

Gegužės pirmoji pasaulio darbininkų šventė, kuri pradėta švęsti nuo 1890. 1888 Amerikos darbo federacijos suvažiavimas Saint Louis mieste nutarė pradėti kovoti dėl 8 valandų darbo dienos ilgumo. Šios kovos pradžią paskyrė 1890 V 1. 1889 VII 14–21 Ineternacionalo suvažiavimas pasisakė už 8 valandų darbo dieną ir pritarė G.P. darbininkų šventei. Jau 1892 Vilniuje įvyko darbininkų demonstracijos, reikalavusios 8 valandų darbo dienos. 1919 IV 30 ministerio pirmininko pavaduotojo vidaus reikalų ministerio P. Leono ir darbo ir socialės apsaugos ministerio J. Paknio įsakymu G.P. buvo paskelbta Darbo žmonių ir tautų solidarumo švente.

Gegužinė Trakų aps. Žaslių vls. bžk. 67 km nuo Vilniaus, 39 km nuo Trakų, Neries kair. krante. Medinė bažnyčia statyta 1520, aprūpinta 1530, nauja medinė 1852. 1587 J. Hlebavičius padidino parapijos turtus. 1940 parapiečių buvo 3000. Ligi 1867 turėjo koplyčias Palomenėje, Rukloje, Zubiškyje.

Gegužinė iškyla ir pasilinksminimas ore, dažniausiai nuošalesniame ir gražesniame gamtos kampelyje: pamiškėje, pievoje, kurios istorinės vietos kaimynystėje ir pn. Kad senovės lietuviai mėgo pasilinksminimus ore, gamtoje, nėra ko abejoti. Tačiau sunku nustatyti, kaip tokie pasilinksminimai buvo vadinami. G. sąvoka gali būti kildinama iš gegužės mėn. vardo, nes pavasarinė šio mėnesio gamta yra gražiausia. Tad ji ir teikia patogiausių progų pobūviams ir pasilinksminimams pradėti tyrame ore. Žodis ‚gegužinė' greičiausiai bus atsiradęs lietuvių tautinio atgimimo laikais kaip lenkiško žodžio ‚majówka' vertimas. Anais laikais negausios lietuvių šviesuomenės sambūriai retkarčiais mėgindavo paiškylauti gamtoje, vėliau, po 1905 ėmus gausėti lietuviškosioms organizacijoms, iškylavimas įgijo masinio bendravimo formą. Prisimintinos pirmosios kauniškės Dainos d-jos G. Ypač garsiosios Šiaulių G. virto ir svarbiu veiksniu lietuvių tautiniame gyvenime ir politiniame atgimime, nes į jas politiniams pasitarimams suvažiuodavo ne tik jaunuomenė, bet ir senesnieji veikėjai. Šiaulių G. daugiausia vykdavo įvairiuose Zubovų dvaruose.

Nepriklausomosios Lietuvos laikais G. plačiai paplito viso krašto visuomenėje. Pradžioje miestų moksleivijos ir studentų rengiamos, vėliau G. tapo daugelio visuomenės, ypač jaunimo organizacijų, mėgiamomis pramogomis. Net ir tolimiausių krašto užkampių jaunimo organizacijos, o kur organizuotų sambūrių stigo, ir paskirų kaimų, jaunimas stengėsi surengti per metus bent vieną G. Rūpestingiau organizuotų G. programoje be šokių ir žaidimų, būdavo ir chorų koncertų, trumpų vaidinimų, deklamacijų, įvairių rungtynių ir kt. pamarginimų. *V. Č.*

Gegužinė (JAV)

Gegužinės girininkija Kaišiadorių Miškų Urėdijos sudėtyje. G.G. priklauso Antanaičių ir Gegužinės miškas, 1853 ha bendro ploto.

Gegužinės miškas 1. Ukmergės aps. Gelvonų vls., 56 ha; pietų pusėje prieina Neries upę. Dirvožemis smėlio. Pušynas su egle. 2. Žaslių vls., Trakų aps.; 1389 ha ploto.

Gegužinės pamaldos kasdien arba bent dažniau, kaip paprastai, laikomos pamaldos Marijos garbei jai skirtą gegužės mėnesį. Šių pamaldų užuomazga randama viduramžiais. Šių dienų pavidalu G.P. išaugo tik XVIII a. pirmojoje pusėje Italijoje, iš ten jos išplito ir kituose kraštuose. Pijus VII 1815 ir 1822 suteikė G.P. tam tikrus atlaidus. Šiandien G.P. išplitusios visame katalikų pasaulyje kaip viena populiariausių švenčių Dievo Motinos garbei, yra išugdžiusios atitinkamą literatūrą, o plėtojamos pagal tautų vietinius papročius. Paprastai G.P. laikomos bažnyčiose prie iš-

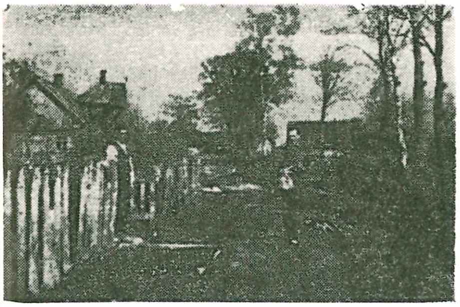

Šaukia į gegužines pamaldas

puošto Marijos altoriaus ir kunigo vadovybėje. Bet kaimuose, kur bažnyčia toli, jas laiko patys žmonės, susirinkdami į betkurio ūkininko erdvesnę trobą prieš žalumynais išpuoštą Marijos paveikslą. G.P. centrinę dalį sudaro kalbama rožinio dalis ir po jos kalbama arba giedama Marijos Lauretaniškoji litanija. Kaikuriose šalyse, kaip Filipinuose, G.P. artimai susietos su pasaulietinėmis kaimo pramogomis. Ten kiekvienos dienos G.P. vadovauja viena iš 30 tam tikslui parinktų gražiausių to kaimo merginų, o pačios pamaldos baigiamos pasilinksminimais su šokiais.

Gegužinskas (Gegužis) Juozapas (1821 II 7—1887) kunigas marijonas. 1844 jis jau buvo lektoriumi Marijampolės vienuolyne, 1856–61 Marijampolės marijonų vyresnysis, 1862 Igliaukoje metrikų vedėjas. Už tai, kad per sukilimą miške lankė sukilėlių būrį, kur trijų sukilėlių mirti nuteistų ūkininkų išklausė išpažintį, be to, kalbino žmones sukilti ir Igliaukos bažnyčioje skaitė revoliucinius atsišaukimus į tautą (faktiškai buvo sukilelių būrio kapelionu), karo teismas, kurio sprendimą Kauno gubernatorius 1864 pradžioje patvirtino, nuteisė G. atimti dvasininko rangą ir visas teises bei privilegijas, konfiskuoti jo turtą ir ištremti į Tomsko guberniją. Vėliau iš Tomsko gub. buvo pasiųstas policijos priežiūrai į Kostromos gub. 1872 grįžęs iš ištrėmimo, gyveno Alūkštos aps., 1885–87 Alūkštos vikaras.

Gegužis 1. J u r g i s (1877 IV 15 Norkūnų k., Gelgaudiškio vls., Šakių aps.—1943 II 21 So. Bostone, Mass.) JAV lietuvių veikėjas. Jaunas išvyko į M. Lietuvą ir ten kurį laiką dirbo M. Jankaus spaustuvėje Bitėnuose ir Mauderodės spaustuvėje Tilžėje, kartu slaptai gabendamas lietuviškus raštus į Lietuvą. Prie sienos apie 1898 suimtas ir buvo atiduotas į kariuomenę. Atlikęs privalomą kareiviavimą, išvyko į Škotiją, kur 1905–06 redagavo Laiką. 1906 atvykęs į JAV, keletą metų dirbo įvairiose lietuviškose spaustuvėse, 1907 Shenandoah, Pa. prie Darbininkų Vilties. Tuo pačiu laiku bendradarbiavo Kovoje, Vienybėje Lietuvininkų. 1908 kartu su S. Michelsonu iš A. Žvingilo atpirko 1905 South Bostone įsteigtą Keleivį ir jį leido ligi 1943, S. Michelsono redaguojamą. Amerikoje G. dirbo Lietuvių Socialistų Sąjungoje. Atskirai išsp. apysaką iš darbininkų gyvenimo Dievo žmogus 1908. Savo testamentu žymią sumą buvo palikęs nepriklausomosios Lietuvos studentų stipendijoms.

J. Gegužis

2. S t a s y s (g. 1885 V 9 Bartašiūnų k., Leipalingio vls., Seinų aps.) JAV lietuvių veikėjas. 1900 atvyko į JAV. Dirbo anglių kasyklose ir mokėsi. 1911–53 buvo angliakasių unijos taryboje. 1918–53 ėjo revizoriaus pareigas. Nuo 1905 pradėjo aktyviai dalyvauti lietuvių visuomeninėje veikloje: važinėjo su prakalbomis, laikraščiuose rašinėjo straipsnius. 1916–34 Susivienijimo Lietuvių Amerikoje pirmininkas. 1934–36 ir nuo 1952 Amerikos Lietuvių Tautinės Sandaros pirmininkas.

S. Gegužis

Gegužių girininkija Biržų Miškų Urėdijos, 2040 ha ploto, įsteigta 1921. Miškai daugiausia eglynai. G.G. priklausančios Biržų girios dalies 8 kvadrate yra Anglių kalnas, kur palaidoti 1863 sukilėliai. Čia 1938 Biržų Muzėjus pastatė betoninį paminklą.

Gegužlinis (Polytrichum) Polytrichaceae šeimos sporinių augalų gentis. Lietuvoje daug kur auga. G. l i e k n a s i s (P. attenuatum), G. p a p r a s t a s i s (P. commune), liaudies vartojamas nuo inkstų ligų. Be šių, dar G. s m i l t y n i n i s (P. juniperinum), G. ž i l s v a s i s (P. piliferum) ir G. d u r p y n i n i s (P. strictum); šis sutinkamas augštutinėse pelkėse labai gausiai.

Gegužraibė (Orchis) Orchidaceae šeimos žoliniai augalai. Lietuvoje auga. G. m e l s v o j i (O. incarnatus) šlapiose pievose, dažnai. G. p l a č i a l a p ė (O. latifolius) taip pat dažna drėgnose pievose. G. d ė m ė t o j i (O. maculatus) sutinkama pievose, krūmuose dažna, o G. v y r i š k o j i (O. masculus), be to, dar miškuose. G. š a l m u o t o j i (O. militaris) randama pievose kalkingose dirvose, bet retai. Jos šakniagumbiai vartojami medicinos reikalams. Dažnesnė yra G. m a ž o j i (O. morio), auganti sausose pievose, krūmuose. Šakniagumbiai, surinkti žydėjimo metu, taip pat vartojami medicinos reikalams. Labai retai užtinkama sausose pievose, šlaituose auganti G. s m u l k i a ž i e d ė (O. ustulatus).

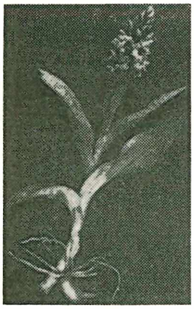
Gegužraibė plačialapė

Gėgžna 1. J u o z a s (g. 1897 III 19 Okainių k., Kėdainių vls. ir aps.) mokėsi Panevėžio realinėje gimnazijoje. 1917 mokytojavo Truskavos pradžios mokykloje. 1919 I bolševikams užėmus Panevėžį, savanoriu išėjo į Lietuvos kariuomenę. 1919 VII 6 baigė karo mokyklos I laidą. Dalyvavo karo veiksmuose prieš rusus ir lenkus. 1927 dėl nesveikatos išėjo iš kariuomenės, buvo Ukmergės ir vėliau Panevėžio amatų mokyklų direktoriumi. Nuolat bendradarbiavo Amatininke, Trimite ir Karde.

2. M a t a s (1866 IX 17 Okainių k., Kėdainių vls. ir aps.—1919 V 26 sušaudytas Daugpilyje) ūkininkas. Nepriklausomybę paskelbus, organizavo savanorius į Lietuvos kariuomenę. Dėl to veikimo 1919 pavasarį bolševikų buvo suimtas, kelias dienas palaikytas Panevėžio kalėjime, išvežtas į Daugpilį ir ten sušaudytas.

Gehena (gr. géenna iš hebr. gēhinnōm) 1. S. Testamente Hinomo slėnys, arti Jeruzalės, kur būdavo atmatos verčiamos ir nuolat kūrenama ugnis, kad nekiltų epidemijų; 2. kančios, kankinimo vieta, (N. Testamente) pragaras.

Gehlen Arnold (g. 1904) vokiečių filosofas, H. Driescho mokinys; nuo 1934 Leipzigo, nuo 1938 Karaliaučiaus univ. prof. Svarbiausios darbo sritys: filosofinė antropologija ir vok. idealizmo filosofija. Antropologijoje G. aikštėn kelia esminį skirtumą tarp gyvulio ir žmogaus, gyvulį būdindamas tik kaip gamtinę būtybę, o žmogų dar pabrėždamas ir kaip kultūrinę bei morailnę būtybę. Išsp. Theorie d. Willensfreiheit 1933, Der Mensch, seine Natur und seine Stellung in der Welt [4]1950, Sozialpsychologische Probleme in der industriellen Gesellschaft 1949.

O. Urbach (sulietuvino *Pr. Dovydaitis), Mintys* apie G. antropologiją (Kosmos 1939).

Gehrkens Karl Wilson (g. 1882) amerikietis muzikas pedagogas. Baigęs Oberlin College, nuo 1907 prof. Išsp. Music-Notation and Terminology 1916; Essential in Conducting 1919, Introduction to School Music-Teaching ir kt. Nuo 1919 per eilę metų Music Teachers Association pirmininkas.

Gehrts Karl (1853—1898) vokiečių tapytojas. Pagarsėjo iliustracijomis ir humoristiniais piešiniais: Gothės Reineke Fuchs, T. von Kempens Nachfolge Christi, J. Wollfs Tannhaeuser ir kt. Davė istorinių paveikslų: Mackbetho puota, Petruchio vedybos.

Gėja (lot. Gaea iš gr. Gaia = Ge ‚žemė') graikų deivė; žr. Gaja.

Geibel Emanuel (1815–1884) vokiečių poetas. Svarbiausias Müncheno poetų ratelio atstovas. Epigoninis poetas iš klasicizmo ir restauracijos laikotarpio (1830–48). Gabus formai, bet ne tiek originalus. Politinėse eilėse pradžioje radikalus (Juniuslieder 1848), vėliau konservatyvus (Heroldsrufe 1871). G. savo poezija veikė plačias skaitytojų mases savo metu (jo eilių išleista per 100 laidų). Iš populariais motyvais parašytų eilėraščių plačiau žinomas Der Mai ist gekommen. G. vertė iš ispanų ir prancūzų lyrikos.

Geidžiai k. Tirkšlių vls., Mažeikių aps. 1862 statyta koplyčia; 1939 378 gyv.; upė Šerkšnė; 1919 įst. pradžios mokykla, 1930 grietinės nugriebimo punktas; ties kaimu akmuo 3 m augščio, 3 m pločio ir 5 m ilgio; 17 km nuo Mažeikių.

Geidžiamoji nuosaka žr. Nuosaka.

Geidžiūnai Biržų vls. ir aps. bžk., 15 km nuo Biržų. 1939 242 gyv. 1856 statytoji kakapų koplyčia paversta bažnyčia, 1888 panaujinta, o 1917 kun. J. Janulionio rūpesčiu praplėsta. Veikė pašto agentūra, pradžios mokykla, pieninė.

Geyer Florian (apie 1490–1525) Frankonijos riteris, 1519–23 Albrechto didžiojo magistro tarnyboje. Vienas iš sukilusiųjų Vokietijos valstiečių vadų. 1525 VI 4 buvo prie Ingolstadto sumuštas, bet pabėgo; tačiau VI 9 buvo sugautas ir nužudytas.

Geyeter Pierre de (1848–1932) internacionalo muzikos autorius. XIX a. pabaigoje Lille iš socialistinių kuopelių narių suorga-

nizavo chorą ir 1888 VII E. Poittier žodžiams parašė internacionalo muziką. Dėl jos autoriaus teisių nuo 1909 bylinėjosi su broliu Adolfu, kol 1922 augščiausias Prancūzijos teismas pripažino jo teises. Taip pat D. E. Poittier žodžiais sukomponavo Komunarą.

Geiga 1. Vincas (1883 VIII 27 Skrebotiškio bžk., Biržų aps.) ats. plk. Mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje, bet brandos atestatą gavo Petrapilio kadetų mokykloje. 1910 baigė Petrapilio Vladimiro karo mokyklą. Dalyvavo I pas. kare. 1919 I 11 savanoriu įstojo į Lietuvos kariuomenę. 1921 1 artilerijos pulko vadas. 1926 išėjo į atsargą. Išsp. atsiminimus — Artilerija (Karys 1939, Nr. 1).

2. Vladas (1886 Vaivadų k., Panevėžio aps.—1943) kalnų inžinierius. Baigęs Panevėžio realinę mokyklą, įstojo į Petrapilio Technologijos institutą, vėliau išlaikęs konkursinius egzaminus, perėjo studijuoti į kalnų instituą Petrapilyje. Baigęs tarnavo tyrinėjimų ir mokslo ekspedicijoje Kazachstane ir Kaukaze. 1920 grįžo į Lietuvą. Palemone, 9 km nuo Kauno, kartu su broliais Vailokaičiais pastatė didžiausią Lietuvoje plytinę, kur gamino plytas, stieges ir vamzdžius drenažui.

Geiger Hans (1882–1945) vokiečių fizikas. Gilino studijas radioaktyvumo ir atomo struktūros srityje Manchesteryje pas prof. Rutherfordą. Paskelbė eilę darbų, tarp jų apie dalelių atsilenkimą nuo atomų branduolių. 1912 tyrimo reikalams laboratorijų vedėjas Charlottenburge. Vėliau prof. Kielio univ., nuo 1929 Tübingeno univ. 1920 kartu su W. Makoweru išsp. Messmethoden auf dem Gebiet der Radioaktivität. Nuo 1936 Charlottenburgo augštosios technikos mokyklos fizikos inst. direktorius; vadovavo kosminių spindulių ir radioaktyvumo tyrimo darbams. Už savo išrastus skaitiklius 1938 iš anglų Physical Society gavo Duddellio medalį, iš anglų Royal Society Hugheso medalį ir 1935 Leipzigo univ. Arrhenius premiją.

2. Ludwig (1848–1919) vokiečių literatūros istorikas. Nuo 1880 Berlyno univ. prof. Išsp. Reuchlin 1871, Petrarca 1874, Renaissance und Humanismus in Italien u. Deutschland 1882, Berlin 1688–1840 (1893–95) ir kt. 1886–97 leido Vierteljahrschrift für Kultur und Literatur der Renaissance, 1880–1913 Goethe Jahrbuch.

3. Ludwig Wilhelm (1856–1943) vokiečių indologas ir kalbininkas, nuo 1891 Erlangeno univ. kalbotyros prof., 1920–24 Müncheno univ. arijų filologijos prof. Išsp. Ostiranische Kultur im Altertum 1882, Pali, Literatur u. Sprache 1916, Elementarbuch d. Sanskrit [3]1923, su Kuhnu nuo 1895 leido Grundriss d. iranischen Philologie.

4. Moritz (1880–1938) vokiečių filosofas, fenomenologinės mokyklos atstovas, psichologas ir estetikas; fenomenologinį metodą taiko ypač psichologijos ir estetikos klausimų nagrinėjimui. Išsp. Über d. Wesen und die Bedeutung der Einfühlung 1911, Beiträge z. Phänom. d. ästhet. Genusses 1913, Zugänge zur Aesthetik 1928.

5. Theodor (1891—1952) sociologas, nuo 1938 Aarhus (Danijoje) univ. prof. Išsp. Die Gestalten der Gesellung 1928, Führen und Folgen 1928, Erbpflege... 1934, Aufgaben und Stellung d. Intelligenz i. d. Gesellschaft 1949, Vorstudien zu einer Soziologie des Rechtes 1947, Die Klassengesellschaft im Schmeltztiegel 1949.

Geyger Ernst Moritz (1861–1941) vokiečių tapytojas, skulptorius ir grafikas, 1893–95 vadovavo grafikos studijoms Dresdene, 1918–28 Berlyne. 1888–93, 1895–1915 ir nuo 1928 gyveno Florencijoje. Pagarsėjo graviūromis, ypač Pavasariu pagal Botticelli, be to, gyvulių skulptūra. Potsdamo Sanssouci parkui nuliejo bronzinę kilpininko statulą 1895; jo ir Meškų šulinys Vroclave, Marmoro jautis Berlyne.

Geigerio-Miulerio skaitiklis nuo Geigerio skaitiklio skiriasi tuo, kad ne metaliniame vamzdelyje dujos praretinamos, bet jis pats (su atvirais galais) talpinamas plono stipraus stiklo vamzdelyje, kuriame praretinamas argono dujų ir spirito garų mišinys iki maždaug $^1/_5$ atmosferos slėgimo.

Geigerio skaitiklis yra prietaisas medžiagų radioaktyvumui nustatyti. Tai yra uždaras plonasienis metalinis vamzdelis, išilgai kurio viduje įtaisyta plona viela. Ši viela per varžą yra sujungta su baterijos anodu, o pats vamzdelis su katodu. Baterijos įtampa yra tokia, kad, ją nors truputį pakėlus, tarp vielos ir vamzdelio sienelių per jame esančias praretintas dujas pradeda srovė tekėti.

Vamzdelio gale plonu žėručio dangteliu yra uždaryta skylė, prieš kurią talpinama bandomoji radioaktyvioji medžiaga. Iš tos medžiagos su dideliu greičiu išlekiąs elektronas arba α–dalelė pro žėrutį prasiskverbia į vamzdelį ir, susidūręs su dujų mole-

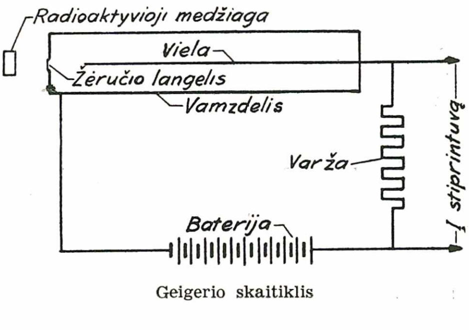

Geigerio skaitiklis

kulomis, iš jų išmuša elektronus. Tie elektronai, teigiamai įelektrintos vielos traukiami, įgyja tokį greitį, kad net patys iš molekulų išmuša naujus elektronus; šie dar kitus ir t.t. Susidaro ištisa elektronų griūtis, kuri atpalaiduoja fotonus. Fotonai iš molekulų taip pat išmuša naujus elektronus. Tie elektronai pasiekia vielą ir, jai atiduodami savo neigiamuosius įlydžius, mažina jos teigiamąjį įlydį. Tada iš baterijos į vielą per varžą pradeda tekėti elektros srovė. Kadangi varža parinkta tokia, kad srovė būtų nepakankama elektronų numušamam vielos potencialui pakelti iki pirmykščio augščio, tai tas potencialas nuolat krinta. Krintant potencialui, silpnėja elektronų judėjimas vielos link, kol jis visai nutrūksta. Nutrūkus elektronų judėjimui prie vielutės, iš baterijos einanti srovė vėl pajėgia pakelti vielos potencialą iki pirmykščio augščio. Ši srovė su elektroninio stiprintuvo pagalba gali duoti garsinį signalą arba gali būti atitinkamo prietaiso mechaniškai pažymėta.

Tuo būdu suskaičiuojamas į vamzdelį per sekundę patenkančių elektronų skaičius. *K.Vč.*

Geijer 1. A g n e s (g. 1898) švedė archeologė, tekstilės dirbinių ekspertė bei jų konservatorė Valstybiniame istorijos muzėjuje Stockholme. Parašė disertaciją apie tekstilines senienas Birkoje bei veikalą Oriental textiles in Sweden 1951.

2. E r i k G u s t a f (1783–1847) švedų rašytojas, istorikas ir kompozitorius. Švedų Akademijos narys 1824. Po kelionės į Angliją 1809–10 G. įkūrė 1811 sąjungą Götiska förbubdet, kurios tikslas — atgaivinti senuosius skandinavų idealus. Tos sąjungos leidžiamajame žurnale Iduna G. ir reiškėsi savo kūryba. Jo eilėraščiai Vikingen (vikingas) ir Odalsbonden (ūkininkas) yra du realistiniai romantiniai tų götiškų tautinių tipų portretai; kartu jie yra ir paties G. savo palinkimo ir į nuotykius, ir į pastovumą simboliai. Iš prigimimo būdamas romantikas, visdėlto G. priešinosi romantinei mokyklai: romantikai jis reikalavo daugiau fantazijos ir religiškumo. Kaip istorinis rašytojas G. pabrėžė istorinių asmenybių, ypač karalių reikšmę visai istorijos raidai (pvz. veikaluose Svea rikes häfder 1825 ir Svenska folkets historia 1832–36). Visada kovojęs su liberalizmu, staiga jis atkrinta nuo konservatizmo ir pasidaro griežtas liberalas. Jo raštai po ‚atkritimo' ima artėti prie realizmo. Minnen (Prisiminimai 1834) savo šviesiu asmeniniu stiliumi yra vieni iš meistriškiausių švedų prozos kūrinių. Kaip kompozitorius G. sukūrė keletą romansų, kvartetų, kūrinėlių chorui bei instrumentalinei muzikai. G. yra vienas iš giliausių ir asmeniškiausių Švedijos galvotojų. Rinktiniai raštai 13 tt. išleisti 1923–31.

3. H e r m a n (1871–1944) švedų kalbininkas, Uppsalos Landsmålsarkivet (Dialektinio archyvo) vedėjas 1930–38, titulinis prof., Uppsalos univ. garbės daktaras 1927.

4. P e r (1886—) švedų geologas ir mineralogas, Švedijos geologinių tyrimų vyr. direktorius 1942–51. G. darbai liečia rūdų geologinius klausimus. *J. Lng.*

Geijerstam Gustaf af (1858–1909) švedų rašytojas, būdingas XIX a. pabaigos realizmo atstovas. Jo gausioje kūryboje į akis ypač krinta pasakojimai iš ūkininkų gyvenimo ir nusikaltimų vaizdeliai. Tačiau iš moralinio natūralizmo G. greit pereina į socialinį sritį bei psichologines su mistinėmis priemaišomis interpretacijas. Parašė Gråkalt (Šalta, novelės, 1882), Fattigt folk (Beturčiai, novelės, 1–2, 1884–89), Erik Grane (romanas, 1885), Medusas huvud (Medūzos galva, romanas 1895), Mina pojkar (Mano berniukai, 1896), Boken om lille-bror (Knyga apie mažąjį broliuką, romanas, 1900).

Geikas (pr. Geick) Ansas vienas 1525 Sembos prūsų sukilimo vadų. Kartu su Moldenhaueriu, kitu sukilimo vadu, traukė ant Labguvos, pakeliui degindamas sodybas; iš čia traukė į Tepliuvą ir Karaliaučių. Prūsijos valdžiai sukilimą numalšinus, abudu vadai buvo suimti, bet už pinigus laisvę išsipirko.

Geikie Sir 1. A r c h i b a l d (1835–1924) anglų geologas. Nuo 1867 geologinės tyrimo įstaigos Skotijoje direktorius. 1871–81 geologijos ir mineralogijos profesorius Edinburghe, 1881–1901 D. Britanijos geologinės tyrimo įstaigos ir Londono geologinio muzėjaus dir. Buvo ir geras popularizatorius, vieno geriausių geologijos vadovėlio ir daugelio popularių knygų autorius. Išsp. The Story of a Boulder 1858, The Scenery of Scotland 1865, ³1901, The Ancient Volcanoes of Great Britain 1897, Outlines of Field Geology ⁵1900, Textbook of Geology ³1893, Geological Map of England and Wales 1897. Autobiografija A Long Life Work 1924. Lietuviškai Geologija 1901 (vertė S. Matulaitis), Geografija 1902, ²1906 (vertė Šernas-Adomaitis).

2. J a m e s (1839–1915) anglų geologas, Archibaldo (1) brolis. Nuo 1882 geologijos prof. Edinburghe. Ledynų laikotarpio tyrinėtojas ir žinovas. Buvo nuomonės, kad Europoje buvę šeši ledynų laikotarpiai, pertraukiami šiltesnių laikotarpių. Išsp. The Great Ice Age in its Relation to the Antiquity of Man ³1894, Prehistoric Europe 1881, Outlines of Geology 1886, Earth Sculpture ²1909, Structural and Field Geology 1905, ⁵1940, The Antiquity of Man in Europe 1914.

Geyl Pieter Catharinus Arie (g. 1887) olandų istorikas. 1919–36 Londono univ., nuo 1936 Utrechto univ. prof. II pas. karo metu vokiečių buvo laikomas įkaitu Da-

chau koncentracijos stovykloje. Išsp. De Groot Nederlandsche gedachte 1925–30, Oranje en Stuart 1644–72, 1939, De Patriottenbeweging 1947, Napoleon 1946, Tochten en Tounooien 1950.

Geiler von Kaysersberg Johann (1445 — 1510) vokiečių pamokslininkas, nuo 1476 Freiburgo univ. rektorius, nuo 1478 Strasburgo katedros pamokslininkas. Jo liaudžiai suprantama kalba sakytieji pamokslai, iškaišyti pavyzdžiais ir anekdotais, buvo daug kartų nurašinėti ir spausdinti. Žymesnieji raštai: Passio Chirsti 1506, Predigten 1508, Der Seelen Paradies 1510 (21922), Christl. Pilgerschaft 1512, Das Evangelienbuch 1515. Visi raštai išleisti 4 tt. 1881–83.

W. Fluhrer, J. G. von Kaysersberg 1935.

Geimas (ag. game) tam tikras taškų skaičius teniso žaidime.

Geymüller Heinrich (1839–1909) vokiečių meno istorikas, tyrinėjęs renesanso meno istoriją. Išsp. Die Architektur der Renaissance in Toskana 1885–1908, Die Baukunst der Renaissance in Frankreich 1898 -1901, Michelangelo Buonarroti als Architekt 1904.

Geinys 1. virvė ir kiti prietaisai, su kurių pagalba bitkopis lipa į medį iš įkilo medaus imti; 2. išilginis audeklo siūlas, apmatas.

Geiselmann Joseph Rupert (g. 1890) vokiečių katalikų teologas, nuo 1934 dogmatikos prof. Tübingene, prisidėjęs prie šio univ. tradicijų atgaivinimo. Išsp. Die Eucharistielehre der Vorscholastik 1926, Lebendiger Glaube aus geheiligter Uberlieferung 1942, Jesus der Christus 1950, Von lebendiger Religiosität zum Leben der Kirche 1952.

Geyser Joseph (1869–1948) vokiečių filosofas, pažangiosios neoscholastikos vadas Vokietijoje. Aristotelinio kritiškojo realizmo požiūriu nagrinėjo ypačiai neokantizmą ir fenomenologizmą; grįsdamas galimumą metafizinės prieš gamtomokslinę pozityvistinę galvoseną, kėlė aikštėn priežastingumo principo reikšmę bei prasmę ir kt. Nuo 1904 univ. prof. Bonne, nuo 1911 Münsteryje, nuo 1917 Freiburge ir nuo 1924 Münchene. Išspausdino Das philosophische Gottesproblem 1899, Lehrbuch d. allgemeine Psychologie 1908, 31920, Einführungen in die Psychologie der Denkvorgänge 1909, Grundlagen der Logik und Erkenntnislehre 1909, Die Seele 1914, Allgemeine Philosophie des Seins und der Natur 1915, Eidologie 1921, Erkenntnistheorie 1922, Einige Hauptprobleme der Metaphysik 1923, Das Prinzip vom zureichenden Grunde 1930, Das Gesetz der Ursache 1933.

Geislerio vamzdeliai yra labai kieto stiklo ir įvairios formos vamzdeliai su labai praretintomis dujomis. Į vamzdelio galus yra įlydytos platinos vielelės. Tų vielelių galus prie veikiančios elektroforinės mašinos arba prie Ruhmkorffo ritės prijungus, per dujas ima eiti elektros srovė, jas priversdama švitėti. Kiekvienos dujos savaip šviti, pvz. argono dujos — mėlynai, neono — raudonai.

Geislingen p. Vokietijos mst. Württemberge, švabų Alb kalnų pakraštyje, Rohrach ir Fils upelių kloniuose; 23.300 gyv. (1953). Puošmenų, stiklo, mašinų, metalo gaminių pramonė. XV a. rotušė.

Geismar Feodor (Friedrich, 1783–1848) vokietis, nuo 1805 rusų kariuomenėje. 1831 sukilimo metu divizijos prieky veikė Lenkijoje, ties Grochovu vadovavo kairiajam rusų sparnui, buvo sumuštas ties Iganiais ir ties Stočku, dalyvavo Varšuvos paėmime.

Geissler Heinrich (1815–1879) stiklapūtis ir mechanikas, dirbęs prie įvairių universitetų. 1854 Bonne įst. cheminių ir fizikinių aparatų dirbtuvę. Plückerio tyrimams pagamino jo vardu vad. Geislerio vamzdelius. Seniau plačiai buvo vartojami jo pagaminti gyvsidabriniai oro siurbliai.

Geistaras (Gieysztor) Jokūbas (1827 Medekšuose, Kauno aps. — 1892 Varšuvoje). 1836–39 mokėsi Kėdainių 5 klasių mokykloje; 1839–44 Vilniaus bajorų institute; 1844–48 Petrapilio univ. teisių fak., kurio nepabaigė; Z. Sierakauskio įtakoje įsitraukė į slaptą revoliucinį darbą, jame priklausydamas dešiniajam sparnui. Lietuvon grįžęs, apsigyveno Ignacogrode, Surviliškio vls., Kėdainių aps., visas atsidėjęs žemės ūkiui ir kultūros darbui. Kėdainių dvarininkų tarpe organizavo slaptą lenkų skaityklą; rėmė vysk. Valančiaus blaivybės darbą; prasidedant Aleksandro II žemės reformoms, į činšą pervedė visus savo baudžiauninkus ir dalyvavo žemės reformos Lietuvoje paruošime kaip gubernijos valdybos valstiečių reikalams narys. Sukilimui 1863 prasidėjus, stojo baltųjų priekyje, Lietuvos slaptosios dešiniųjų vyriausybės pirmininku. 1863–65 kalėjime; nuteistas 12 metų sunkiųjų darbų, 1865–68 ištrėmime Sibire Usolje; 1868–71 Irkucke, Viatkoje, Slobodkoje; 1872 grįžo iš ištrėmimo į Suvalkus, o 1873 apsigyveno Varšuvoje; pradžioje tarnavo privačiose kredito įstaigose; 1882 pasinaudodamas savo Ignacogrodo biblioteka, įkūrė Varšuvoje antikvariatą ir išsp. 16 katalogų. Išsp. Głos szlachcica o wolności i równości kmiecej 1859, Życiorys Ignacego Zawiszy — Kur. Lit. 1861, Listy z nad Niewiaży 1861, Rękopis

J. Geistaras

nadesłany z Syberji 1873, Po dziesięciu latach 1875, Listy 1876, Głos Litwina 1877, Adam Medeksza 1877, Litwa do unji Lubelskiej 1878, Wycieczka nad Niewiażę 1879, Aleksander Chmielewski 1883, Nasze Credo 1883, Litwa przed r. 1863 (Litwin) 1888, Trzeci maj 1791 (Litwin) 1891, Kilka listów i testament Kosciuszki (J. K. B.) 1894, Powyat Maryampolski 1894, Do starszego pokolenia Ostatnie słowo (Litwin) 1894; jo atsiminimai (Pamiętniki J. G.) 2 tt. išsp. 1913 Vilniuje.

Geistariškiai k. Keturvalakių vls., Vilkaviškio aps.; 1939 427 gyv. Rausvės upelis, 2 vėjo malūnai. Pirmosios vok. okup. metu buvo susidaręs slaptos organizacijos skyrius ,Lietuvos Vaikai' vokiečiams priešintis; užtikus žandarams susirinkimą, Jonas Stanelis pasipriešino ginklu ir du žandarus nušovė. Buvo sudeginti Stanelio ir Micutos namai, o kaimui uždėjo kontribuciją. 1908 G. įvyko pirmas apylinkėje vaidinimas Ponai ir Mužikai. G. gimė poetas J. Tysliava.

Geistaute (Kovalevska) Erna (g. 1911) latvių tapytoja. Dalyvavusi nuo 1930 visose lat. dailininkų parodose. Piešusi dekoracijas operos ir dramos pastatymams, taip pat ir gamtovaizdžius, figūrines kompozicijas ir portretus. Pasižymėjusi ir knyginės grafikos srityje. Jos temperamentingi kūriniai artimi Rygos grupės atstovams. Jaučiama belgų dailės įtaka.

Geistūnai Alšėnų vls., buv. Ašmenos aps. dv. netoli Barūnų. XVI a. sudarė dalį Radvilų Salų. 1574 įsigijo žymus Lietuvos ir Lenkijos reformacijos veikėjas Andrius Volanas, kurio šeimos G. buvo ligi 1759. 1800 perėjo Odinčiams. Čia 1804 gimė poetas A. E. Odinčius. 1890 išsiparceliavo nusipirkę valstiečiai. 1938 312 gyv.

Geiša (jap.) japonų profesionalė šokėja ir dainininkė, publikos linksmintoja. Nuo pat jaunystės G. pradedamos mokyti muzikos, dainavimo, šokių. Subrendusios pagal ilgametes sutartis samdomos arbatinėse publikai linksminti. G. materialinė būklė gana nevienoda: kaikurios G. gaudavo didelį atlyginimą ir net turėdavo įtakos krašto politiniam gyvenimui. 1937 G. streikavo ir išsikovojo padėties pagerinimą. Japonijos vyriausybė sistemingai naikina G. instituciją.

Geišos

Geišas Merkelis, Elijošaitis, dažnai klaidingai tik Elijaševičiumi vadinamas (jis pats pasirašinėjo ,Melchior Heliaszewicz Geysz', apie 1570 Geišų dv. prie Raseinių—1633 I 28 Veiviržėnuose) Medininkų vysk., Vilniaus prel. archidiakonas, Lietuvos referendaras, M. Giedraičio auklėtinis ir bendradarbis, lietuviškų pamokslų sakytojas.

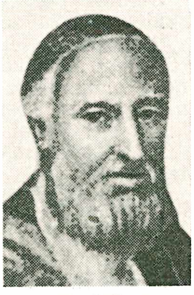

M. Geišas

Kildino savo giminę ir herbą iš senų bajorų Gedgaudų (Gedigoldų), buvo kilęs iš žemaičių bajorų Geišų akolicos, kur jo tėvai (katalikai) tarp Prabaudos ir Šlyno upių (prie Raseinių) turėjo savo dvarelį. Pradžios mokslą gavo pas M. Giedraitį ir Varnių katedros mokykloje. G. buvo nusiųstas į Vilniaus kunigų seminariją, kur Giedraitis laikė vyskupijos 12 klierikų. Ten G. mokėsi ir jėzuitų akademijoje. Į kunigus G. įšventino pats Giedraitis 1595 III 29 ir padarė jį tuoj savo sekretoriumi. Lietuvos kanclerio kng. St. Albrechto Radvilos užtarimu gavęs turtingą Kražių parapiją, šalia kan. Jono Kazakevičiaus (vėliau pavyskupis) G. tapo vienas iš veikliausių Giedraičio kunigų. Tapęs Žemaičių kan., 1607 jis buvo Giedraičio deleguotas į Piotrakavo sinodą. Po vysk. Giedraičio mirties (1609) G. dar toliau kilo bažnytiniuose poaugščiuose. 1611 jis tapo Vilniaus kapitulos kanauninku ir lydėjo vysk. Benediktą Vainių (Voiną) jo vizitacijoje. 1614 ir 1615 dalyvavo Vilniuje atskiruose Lietuvos seimuose (konvokacijose). 1616 Vilniaus kapituloje G. užėmė kustošiaus vietą. 1620 jis buvo paskirtas D. Lietuvos Kunigaikštystės referendaru.

Dar gyvam esant ligotam Medininkų vysk. Mikalojui Pacui (nuo 1614) iki naujo vysk. St. Kiškos (1619), G. buvo anos vyskupijos administratorius. Kai Pacas gydėsi Padovoje, G. pašventino 1614 VI 20 kertinį akmenį bernardinų bažnyčiai ir vienuolynui Tytuvėnuose (Andriaus Valavičiaus fundacija).

1622 VIII 15 G. tapo Vilniaus prelatu archidiakonu, ir jo pareiga buvo lankyti vyskupijos bažnyčias. G. būtų turėjęs persikelti į sostinę, bet gimtoje vyskupijoje trūko kunigų, ypač mokančių liaudies kalbą. Tad G. ir gyveno dažniausiai Žemai-

čiuose. Čia jis naujai perstatė Kražių bažnyčią, kuri 1709 sudegė, pastatė Pajūrio ir Parafinavo bažnyčias. Su kalvinais ne tik vedė daug disputų, bet ir bylinėjosi dėl bažnyčių ir jų užgrobtų žemių. Jam pasisekė atkovoti Saločių bažnyčią, Kražių parapijos žemes. Mirdamas jis paliko 73 katalikų bažnyčias Žemaičiuose.

G. buvo Giedraičio dvasios kunigas. Kadangi nuolat keliaudavo pastoracijos reikalais, iš popiežiaus Pauliaus V gavo leidimą turėti vežiojamą altoriuką (Vat. Arch. Sec. Brev. 532 f. 310). Amžininkus jis stebino savo darbštumu ir pareigingumu. G. išgarsėjo kaip žymus pamokslininkas. Jo pamokslai liaudžiai buvo lietuviški. Paskiriant G. vyskupu, liudininkai yra pareiškę, kad jis sakydavęs ‚žemaitiškus' pamokslus. Medininkų archidiakonas Mikalojus Povėtra teigė: ‚G. buvo uolus pamokslininkas žemaičių kalba' (Vat. Arch. Proc. Cons. 28 f. 201). O žemaičių seniūnas Valavičius pastebėjo, kad G. paskyrimą į Medininkų vyskupus jis laikąs svarbiu dalyku, ‚nes jis (G.) moka žemaičių kalbą, visai skirtingą nuo lenkų kalbos, o žemaitiškai, išskyrus dabartinį kandidatą (G.), beveik joks vyskupas nebemoka' (t.p. f. 200).

G. tapo Žemaičių vyskupu, kai vysk. Abraomas Vainius 1631 iš Varnių persikėlė į Vilnių. 1631 II 3 G. jau rašėsi Medininkų vyskupijos nominatu. Romoje jis buvo paskirtas 1631 VI 11 (ne 1630, kaip paprastai klaidingai rašoma). Po sėkmingo pusantrų metų vyskupavimo staiga Veiviržėnuose mirė. Palaidotas Varniuose. Nieko nežinome, ar G. ką nors paliko rašto srityje. Jis tik uoliai platino lietuvišką vertimą ‚Coena Domini' (žr.).

V a t i k a n o a r c h y v a s: Processus Consistorialis 28 f. 184–215; Acta Camerarii 16 f.369; Secret. Brevium 532 f. 310; *Alb. Kojalowicz*, Herbarz rycerstwa 1897; *Ad. Naramowski*, Facies rerum Sarmaticarum II, 1724; *K. Niesiecki*, Herbarz Polski IV 1839; *A. Boniecki*, Herbarz Polski; *V. Eubel*, Hierarchia Catholica IV, 1935, 304 psl.; *J. Wolff*, Senatorowie ir dygnitarze W.Ks.Lit. 1885; *J. J. Kleijntjenss*, Fontes historiae Latviae Soc. Jesu, II, 1941; *Sprogis*, Geogr. Slovar drevnej Žomojskoj zemli 1880, 70 psl.; *M. Wolonczewskis*, Zemajtiu Wyskupystė I, 146–151 psl.; *Kurczewski*, Biskupstwo wileńskie 1912; ('') Kościól Zamkowy III t., 1916; *J. Totoraitis*, Merkelis Geišas, Žemaičių vysk. (Tiesos Kelias 1939, 7-8, 543–550 psl.); *Z. Ivinskis*, Lietuvių kalba viešajame Liet. gyvenime (Aidai 1953, 408 psl.); *Cz. Falkowski*, Eliaszewicz Gejsz (Polski Słow. Biogr. 1948 VI); *J. Bieliński*, Uniw. Wileński III, 1900. *Z. I.*

Geišiškės, lenk. Giejsiszki, Dūkšto vls., Trakų aps. bažnytkaimis.

Geišiškių ež. Dūkšto vls., Trakų aps., ties Geišiškių bžk., 5 km į p.v. nuo Kernavės, 17 ha ploto, 106,2 m nuo j.l.; iš ež. teka Irupė, Neries deš. įtakas, 4.8 km ilgio.

Geitler Leopold (1847–1885) čekų kalbininkas. 1872 habilitavosi ir nuo 1873 Prahos univ. slavų kalbų doc. Atlikęs 1873 mokslinę kelionę į Lietuvą ir čia kiek pramokęs lietuviškai, išsp. Starobulharska Fonologie ze stalym zřetelem k jazyku litevskému 1873 ir pradėjo Prahos univ. dėstyti lietuvių kalbą. 1874 išsp. Litva a Litvané, o 1875 Litauische Studien, Litavska postille 1591 (1884), dar 1893 išsp. O nářečich Litevščiny, Beiträge zur litauischen Dialektologie 1885, 1874 Zagrebo univ. prof., 1874 XI 24 Prahos slavų mokslo akademijos narys. Nuolatinėse mokslo kelionėse po slavų kraštus atrado daug nežinomų senųjų kalbos paminklų (Euchologium 1882, Psalterium glagolski spomenik 1883 ir kt.). *Vc. B.*

Geitonogamija (gr.) apsidulkinimas žiedadulkėmis to paties augalo žiedų tarpe.

Gėjus Onuškio vls., Trakų aps. ež., 4 km į š. nuo Dusmenų bžk., 26,4 ha ploto, 138,9 m nuo j.l.; pusiasalis ež. skiria į dvi dalis. Iš ež. teka Gėja, 5,5 km ilgio upelis, į Didžiulio ež. (Dusmenos, Varėnės, Merkio). Greta, į p., yra Gėjutis, 5 ha ežerėlis.

Geizeris (islandiškai geyser) karšta trykštanti Islandijos versmė, karštinis; iš žemės gelmių į paviršių periodiškai trykštančios karštos versmės. Aplink versmės išsiveržimo skylę būna susikrovę kupetos pavidalo titnaginio tufo-geizerito, išsiskyrusio iš vandens. G. vanduo yra įžeminis, bet jo temperatūra vulkaninio kilimo. Giliame G. kanale susirenka vandens. Per tam tikrus laikotarpius vanduo pradeda kunkuliuoti, užverda, ir pagaliau su triukšmu ištrykšta milžiniška verdančio vandens srovė. Po kelių minučių išsiveržimas

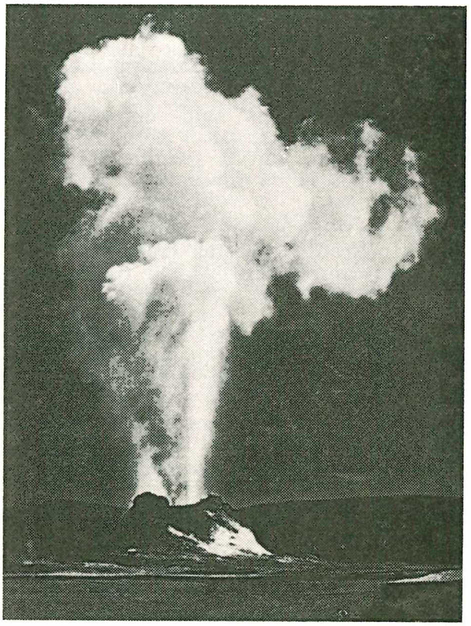

Geizeris

susilpnėja ir pagaliau visiškai nurimsta. Įvairių geizerių ramybės ir veiklos periodai, išsiveržimo jėga pasireiškia skirtingai. Manoma, kad G. priežastimi yra atsiradę vandens garai nuo perkaitinto vandens kanalo gilumoje. Tačiau G. veiklos neregularumo, jų temperatūros nepastovumo neišaiškina perkaitinto vandens teorija. G. pasitaiko vulkaninguose kraštuose. Europoje G. yra Islandijoje arti Heklos ugnikalnio, kur priskaitoma per 100 karštų versmių, bet savaimingai ten veikia tik vienas G. Grila. Didžiųjų G. pasitaiko N. Zelandijoje. Ten G. Wainangu yra pasaulyje didžiausias: jo vanduo būna išmetamas ligi 500 m augščio. Yellowstone parke JAV Wyomingo valstijos š.v. pakraštyje veikiančių G. yra apie 100.

Geizeritas, kitaip silicinis sinteris, mineralas, amorfinis hidruotas silikatas, susikrauna prie geizerių arba karšto mineralinio vandens versmių, baltos arba pilkšvos spalvos, 5–6 kietumo. G. yra opalo atmaina.

Gekonas driežų šeimos šliužas. Nedidelio ūgio, retai pasiekia 30 cm ilgio. Šiai šeimai priklauso ir mažiausios visų roplių rūšys. G. šeimą sudaro apie 50 genčių, gyvenančių p. Europoj ir kituose šiltuose kraštuose. G. balsas garsus, gagenamo pobūdžio, nuo ko ir kilo pats gyvio vardas. Kaikurios rūšys gyvena trobesiuose, net miestuose ir atogrąžų kraštų viešose vietose. Jų galima matyti nakties metu, nepaisant ten esančio judėjimo ir šviesos.

Gėla yra daugiau ar mažiau chroninis nuolatinis skausmas. G. skiriasi nuo aštraus skausmo ir turi lyg spaudimo, veržimo viduje priemaišos. G. būna sergant chroninėmis ligomis, kaip reumatizmu ar kitokiu artritu, neuritu ar kitomis ligomis. G. priežastimi, matyt, yra nervų šakelių ar jausmo kūnelių mechaninis ar cheminis erzinimas.

Gela iki 1927 Terranova di Sicilia, p. Sicilijos pakrantės miestas (1951 43.200 gyventojų), įkurtas kretiečių ir rodiečių 688 pr. Kr. Nuo 504 pr. Kr., tironų Kleandro, Hipokrato ir Gelono vadovaujama, G. paėmė beveik visą Siciliją. G. nusmuko, kai Gelonas perkėlė savo buveinę drauge su puse gyventojų į Sirakuzus. G. gyveno ir mirė (456 pr. Kr.) Eschilas. 1230 Friedrichas II senovės G. vietoje įkūrė Terranovą. Atkastos dvi VI ir V a. šventovės ir dalis miesto sienos. Gausios iškasenos Sirakuzų muzėjuje.

J. Bérard, Bibliographie topografique des principales cités grecques d'Italie et de Sicilie (Diss. 1941).

Gėlainė Linkmenų vls., Švenčionėlių aps. upelis, Kirdeikių apl., 15,7 km ilgio; teka iš Gėlainio ež. Tauragnų vls., Utenos aps., 6,5 ha ploto, ligi 2,5 m gylio, 196,4 m nuo j.l., į Ukojo ež.; per Asalnų ež. priklauso Žeimenos (Neries) baseinui.

Gelasijai popiežiai: 1. G. I (492–496), šventasis (šventė XI 21), plunksna kovojo su Akacijaus, Euticho ir Nestorijaus schizmomis, gynė popiežiaus primato teises prieš Konstantinopolio valdovus. Ar jis išleido ir vad. Decretum Gelasianum (išl. Dobschütz 1912), yra ginčijama.

2. G. II (1118–1119), pirmiau Jonas iš Gaetos, Monte Cassino vienuolis, 1082 kardinolas, 1089 popiežiaus Urbono II kancleris, rėmęs popiežių Paschalį II; būdamas popiežiumi, buvo imperatoriaus partijos persekiojamas ir priverstas bėgti.

Gelati Gruzijos vienuolynas 7 km nuo Kutaiso, įst. V a., viduramžiais gruzinų kultūrinis centras su filosofijos akademija. XII a. bžn. su gerai išlikusiomis freskomis ir mozaikomis.

Gelatine žr. Želatina.

Gelažius 1. P r a n a s (1900 IX 28 Joniškyje, Šiaulių aps. — 1955 II 11)) vet. gyd. 1910–20 Mintaujos ir Šiaulių gimn.

Pr. Gelažius

1921–23 studijavo veterinariją Rygoje, 1923-26 Kaune, med. fak. veterinarijos skyriuje, 1926 įgijo veterinarijos gydytojo laipsnį. 1925–27 LU medicinos fak. veterinarijos skyriaus bakteriologijos ir epizootologijos katedros jaun. asistentas, nuo 1927 Biržų aps. veterinarijos gydytojas. Atgaivino ir perorganizavo Biržų Žinias ir 2 metus jas redagavo; bendradarbiavo Veterinarijoje ir Zootechnikoje, Mūsų Krašte ir Lietuvos Aide. Straipsnius pasirašydavo pavarde arba inicialais P. ir P. G. 1941 išvežtas į Sibirą, kur 1955 mirė.

2. Z e n o n a s (1903 VI 23 Joniškyje, Šiaulių aps.). Baigė Šiaulių gimnazijos 6 klases ir Kauno kunigų seminariją. Kunigu įšventintas 1927. Bažnytinės teisės licenciatą gavo VDU 1930. Prieš bolševikų okupaciją buvo 10 metų Girdžių parapijos klebonu. Tremtyje, Vokietijoje, buvo Saksonijos lietuvių dekanu ir Wunsiedel bei Hanau lietuvių stovyklos klebonu. 1949 atvyko į JAV. Pastoracinį darbą dirba kitataučių parapijose — St. Thomas of Aquin Parish St. Louis, Mo.

Gelbėtojas žr. Išganytojas.

Gelbimoji armija žr. Išganymo armija.

Gelbimoji juosta gaminama iš kamščio medžio ketvirtainių gabalėlių, juos įsiuvant į drabužinį audeklą. G.J. laiko žmogų vandens paviršiuje be jokių nelaimės ištiktojo pastangų.

Gelbimoji valtis. Jūriniai papročiai ir tarptautinės sutartys laivo reikalauja turėti pakankamai G.V., kur nelaimės atveju saugiai galėtų sutalpinti keleivius ir visus įgulos narius. G.V. būna medinės ir kartais metalinės, bet padirbtos stiprios, kad galėtų atlaikyti ir didelę audrą. G.V. plūdingumui padidinti po suolais įrengiamos vad. ‚oro dėžės'. Bangoms valtį apvertus, dėl savo didelio stabilumo jos atgal atsiverčia. G.V. varomos irklais, burėmis, o kartais ir motoru. Jos aprūpintos įvairiomis signalizacijos priemonėmis, kompasu ir kitais reikmenimis. Hermetiškai uždarytose dėžėse laikoma nustatytas kiekis džiovintos duonos ir geriamo vandens. Išorinėje pusėje netoli viršutinio krašto G.V. būna apjuosta virve, nukarusia tarp pritvirtinimo taškų, kur suvarstyti mediniai pailgi kumščio didumo karoliai vandenyje esantiems žmonėms įsikabinti. Ji vadinama ‚gyvybės virve'. G.V. nuleidžiama į vandenį specialiais keltuvais (deivitais). *A. Mž.*

Gelboe žr. Gilboa.

Gelčinas Baltstogės srities mstl., bžn., statyta 1777, atstatyta 1876.

Gelda, pailgas skobtinis indas, padarytas iš skelto pusrąsčio, savo pavidalu ir paskirtimi nevisados lengvai atskiriamas nuo lovio. Dažniausiai G. buvo skobiamos iš žilvičio, liepos ir kitų lapuočių. Didžiausios G. iki 3 m ilgio buvo skobiamos sėmenų ir kanapių sėklai laikyti. Šios paskirties G. buvo lėkštos ir plačios, jų galai dažniau loviškai (stačiai), negu nuosklandžiai (geldiškai) užkirsti; jos visos galuose turi po dvi rankenas, nors pasitaiko ir su ausimis bei užkartomis. Tokioje G. sėmenys galima išlaikyti plonu sluogsniu: jie nesudega ir nepraranda daigumo. Lėkštintosios G. sutinkamos vidurinėje ir š. Lietuvoje, mirkytinių linų srityje. XIX a. jos buvo pažįstamos dar vietomis ir r. augštaičiams (Tverečius ir kt.). Šalia grūdinių G. didelės yra m ė s i n ė s G., kuriose sūdoma ir laikoma mėsa. Jų ilgis siekia apie 2 m ir apie 0,5 m pločio. Šios paskirties G. teskobiamos vien tik iš lapuočių. Mėsinių G. galai dažniausiai stačiai užkirsti ir turi galuose po dvi rankenas. Rytų Lietuvoje pasitaiko mėsinių G. ir nuosklandžiai kirstais galais, kartais net be rankenų, vien tik su užkarta.

D u o n i n ė ir s k a l b i a m o j i G. yra skobiama vien tik iš lapuočių. Tiek duoninė, tiek skalbiamoji G. turi apie 1,5 m ilgio, paprastai nuosklandžiais galais ir dažniau su užkarta, negu su rankenomis. M i l t i n ė s ir n i e k o t ė s paprastai yra trumpos, 1 m ilgio, geldelės, visos nuosklandžiais galais ir tik su užkartomis; jų su rankenomis nebepasitaiko. Taip pat šios G. labai skirtingos savo pločiu ir gyliu. Šalia apie 0,5 m pločio ir apie 40 cm gylio

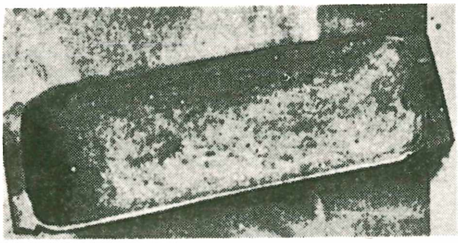

Gelda

dažnos ir vos 20 cm pločio, lėkštos geldukės, paprastai vartojamos kruopoms vėtyti, grūdams niekoti, virtuvės reikalams. Mažos geldelės būdavo vartojamos kūdikiams prausti ir šiaipjau praustis. Nedidelės G. būdavo pravarčios pirtyse.

Pasakose ir papročiuose G. dažnai sutinkama. Ragana važiuoja, pasikinkiusi kiaulę, visados tik G.; seną tėvą vilkams suėsti sūnus išveža sena G., rečiau rogutėmis; nusenusiam tėvui valgyti daro sūnus taip pat geldutę. Daug kur rytų augštaičiuose kokios dvi mažos G. priklausė nuotakos kraičiui: viena miltinė, kita kūdikiui prausti. Taip pat per vestuves jaunojo pusė vogdavo G. Iš G. buvo daromos vaikams sūpuoklės, į G. galus įveriant virves. Vidurinėje Lietuvoje XIX a. dar buvo paprotys, kad nuskriaudę mergaitę vyrai per Velykų procesiją G. turėdavo nešti kokį špitolės senelį apie bažnyčią net tris kartus; rytų augštaičiuose per vestuves, įvairių pramogų metu, dažnai girtuoklį G. išveždavo per kiemą. *A. Mž.*

Geldelė inkstinė (lot. Pelvis renalis) piltuvėlio pavidalo maišelis inksto vartuose, kuriame renkasi tik iš inksto išsiskyręs šlapimas. Siaurasis G.I. galas plonėdamas pereina į šlapimo lataką, o priešingas betarpiškai sueina į kontaktą su inksto speneliais papilla renalis.

Gelder Aert de (1645–1727) olandų tapytojas, 1661 Rembrandto mokinys. Technikos, šviesos ir šešėlio traktavimu labai artimas Rembrandtui. Paveikslai Sinagoga 1671, Ecce Homo 1671, Vertumnus ir Pomoma, Kančios keliai.

Gelderland, Guelders, r. Olandijos provincija tarp Ijsel marių ir Vokietijos; 5023 km², 1.028.000 gyv. (1947). Šiaurinė dalis nederlingi gestai, pietuose tarp Maaso ir Reino žiočių išplitęs sodų, daržų ir linų auginimo ūkis. Žymiausi mst.: Arnheim (sostinė), Nijmegen ir Apeldoorn.

Geldner Karl Friedrich (1852–1929) vokiečių indologas, nuo 1890 Hallės, nuo 1907 Berlyno universiteto profesorius. Išspausdino Siebenzig Lieder des Rigveda 1873, Vedische Studien (su Pischeliu) 1889, Vedismus u. Brahmanismus [2]1928 ir kt. Svarbiausiu jo nuopelnu laikomas kri-

tiškas Avestos leidimas 1885–96, taip pat Rigvedos vertimas vokiškai 1923.

Gėlė Zigmas žr. Gaidamavičius Zigmas.

Gelert Johannes Sophus (1852–1932) amerikiečių skulptorius, gimęs Danijoje. Jo darbo Anderseno paminklas Chicagoje.

Gėlės vienmečiai arba daugmečiai nesumedėję augalai, auginami dėl gražių žiedų arba lapų. G. auginamos nuo senų laikų. Jau senovės egiptiečiai didžiai mėgo G., kurių paveikslų yra išlikę. Asirijos ir Babilonijos parkuose, kur buvo auginama ne tik medžiai, bet ir gėlės. Istorijos būvyje yra išauginta ir pagerinta daug naujų gėlių.

Dabar G. auginimas labai paplitęs. Jos sodinamos parkuose, viešose aikštėse, darželiuose, kambariuose (žr. Kambarinės gėlės). G. pravarčios visais svarbesniais gyvenimo atvejais. G. dovanojamos įvairiausiomis progomis. Didesnės iškilmės ir svarbesni gyvenimo įvykiai papuošiami žiedais ir žalumynais.

Nuo senų laikų lietuvaitės įrengdavo gražius darželius greta gyvenamųjų namų. kur augindavo rūtų, bijūnų, jurginų, lelijų, žirniukų, piliarožių ir kitokių gėlių. Sekmadieniais mergaitės, eidamos į bažnyčią, nešdavosi mažas G. puokštes.

Norint gėlyne turėti didesnį spalvų efektą, nereikia sodinti daug G. rūšių: geriau parinkti jų kelios ir, derinant spalvas, sodinti tos pat rūšies arba veislės didesniais kiekiais. Pavasarį spalvų įvairumą sudaro įvairios tulpės ir narcizai, vasarą — vienmetės bei daugmetės G., lelijos, kardylai ir kt., rudenį — serentės, ratilai (astra), chrizantemos.

G. randama visur pasaulyje. Todėl jas galima pritaikyti įvairiame klimate ir įvairiose vietose — saulėje, pavėsyje, sausose ir drėgnose žemėse.

Lauke auginamos G. skirstomos į vienmetes, dvimetes ir daugmetes. 1. Vienmetės G. yra tos, kurios pradeda ir baigia gyvenimo ciklą tais pačiais metais. t.y. jos sėjamos arba sodinamos daigais pavasarį,

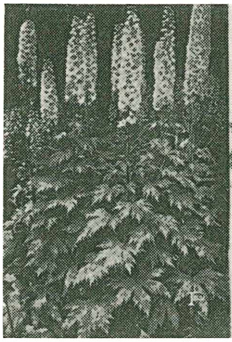
Delphinium

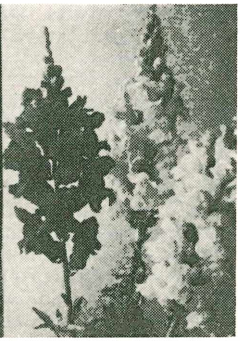
Levukas

suauga ir žydi vasarą ir, subrendus sėkloms, žūsta. Jos savo gimtinėje gali augti kaip dvimetės arba daugmetės; pvz. Ageratum (jaunuolis) Meksikoje. Ir Lietuvoje šiltesnėmis žiemomis kaikurios G. gali išsilaikyti toje pačioje vietoje kelerius metus; pvz. Antirrhinum (žiovenis, levukas), bet jis žydi sėjimo metais, todėl priskiriamas prie vienmečių G. Pagal auginimo būdą vienmetės G. skirstomos į a. šalnoms atsparias, t.y. tas, kurios iki tam tikro laipsnio pakenčia šaltį ir gali būti sėjamos tiesiai lauke, žemei pakankamai pradžiūvus. Paprastai joms reikia trumpesnio laiko sužydėti. b. šalnoms jautrias, žūstančias ir nuo mažo šalčio, ir todėl jų daigai auginami kambaryje, inspektuose arba šiltadaržiuose. Sėklos sėjamos kovo-balandžio mėn. į negilias dėžutes, kurios priberiamos geros žemės, pridedant apie ¼ smėlio. Pasėtos sėklos užsijojamos smulkia žeme arba smėliu, atsargiai paliejama, uždengiama stiklu ir popieriu (užtemdoma). Kad greičiau sudygtų, dėžutė pastatoma šiltoje vietoje. Pradėjus sėkloms dygti, reikia atidengti ir pastatyti šviesioje vietoje. Daigams paaugus (pradedant atsirasti tikriesiems lapams), persodinama į didesnes dėžutes arba į inspektus 5–10 cm atstumais. Lauke sodinama, kai praeina šalnų pavo-

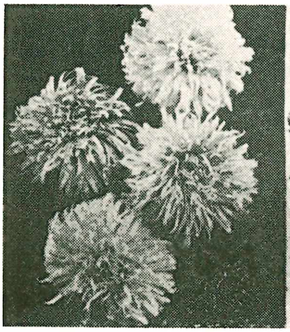
Astra

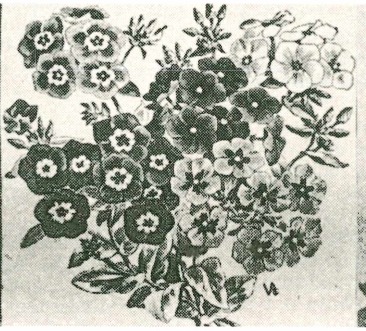
Floksas

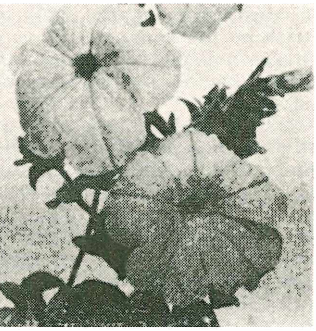
Petūnija

jus. Prieš lauke sodinant, reikia daigai užgrūdinti arba pripratinti prie lauko sąlygų, paliekant dėžutes su daigais kelias naktis lauke. Geriausiai daigus persodinti debesiuotą dieną arba vakarais.

Karščių metu G. reikia palieti. Gausus paliejimas vieną kartą per savaitę yra daug geresnis, negu liejimas kiekvieną dieną po truputį. Norint, kad vienmetės G. ilgai žydėtų, nereikia leisti, kad jos augintų sėklas, todėl peržydėję žiedai tuojau nuskinami. Tuo būdu išauga naujos atžalos, kuriose susidaro žiedai.

Žemiau duodama lentelė, kur nurodoma svarbesnių vienmečių G. lotyniški ir lietuviški pavadinimai, žiedų spalva arba atspalviai sutrumpintai: b — balta, g — geltona, m — mėlyna, o — oranžinė, r — raudona, rd — ruda, rž — rožinė, v — violetinė; vidutinis augštis cm. Kur yra labai skirtingi augščiai, tai rodo, kad yra žemų ir augštų veislių. Prieš gėlės pavadinimą ženklas * rodo, kad tas gėles galima sėti tiesiai lauke.

2. Dvimetės G. baigia gyvenimo ciklą per dvejus metus: pirmaisiais metais išaugina lapus ir gausią šaknų sistemą, antraisiais žydi, subrandina sėklas ir žūsta. Jos sėjamos gegužės–birželio mėn. Sudygę daigai persodinami didesniais atstumais ir paliekami žiemoti. Anksti pavasarį, kai žemė pradžiūsta, daigai sodinami į vietą, kur tuojau pradeda žydėti. Jas galima atsargiai persodinti net žydėjimo metu. Dvimečių G. yra nedaug. Iš jų svarbesnės yra šios: Viola tricolor (tikroji našlaitė, brolelis), Myosotis alpestris (nemiršėlė, dangaus ašarėlė) smulkiais švelniai melsvais žiedais, Digitalis, Althaea rosea (piliarožė) lengvai pati užsisėjanti ir užauganti iki 2–3 m augščio.

3. Daugmetės G. yra tos, kurios toje pačioje vietoje gali augti ir žydėti keletą arba net keliasdešimt metų. Kiekvieną pavasarį iš peržiemojusių šaknų išauga nauji ūgiai ir žiedai, kurie, žiemai artėjant, nušąla, bet šaknys išsilaiko nenukentėjusios. Daugmečių G. yra labai įvairių ir daug

Vienmetės gėlės

Pavadinimas	Spalva	Augštis cm	Sodinimo ar retinimo atstumai cm
Ageratum mexicanum — jaunuolis	v.	10— 20	15—20
* Alyssum maritimum — laibenis	b. v.	15	10—15
* Amaranthus caudatus — burnotis	r.	60—100	40—50
Antirrhinum majus—žioveinis, levukas	b. g. r. rž.	15— 45	15—30
* Calendula officinalis — medetka	g. o.	30— 60	30
Callistephus chinensis — ratilas, astra	b. r. m. rž. v.	15—100	15—45
Celosia — celozija	g. r.	15— 80	15—30
* Centaurea Cyanus — rugiagėlė	b. m. rž.	30— 90	15—30
* Crysanthemum carinatum—skaistažiedė, ramunė	b. g. r.	60— 90	30—45
* Clarcia — klarkija	b. r. rž.	60— 75	25
Coreopsis — gražėlė, liniukas	g. r.	20— 90	30
* Cosmos bipinnatus — kosmėja	b. g. r.	60—100	30
Dianthus — gvazdikas	b. r.	15— 30	20
* Eschscholtzia californica — ešolcija	g. o. r. rž.	20— 30	20
Gaillardia pulchella — gajardija	g. rd.	40— 50	30
* Godetia — godecija	b. r. rž.	15— 75	20—30
* Gypsophila elegans	b. rž.	30— 60	20—30
Helichrysum bracteatum — šlamutis	įvairios	40— 60	30
* Ipomea purpurea—pelėvirkštė ipomėja	m. rž.	vijokl.	30—50
Kochia trichophylla — kochija	lapai	60— 90	60
* Lathyrus odoratus — kvapusis pelėžirnis, žirniukas	įvairios	vijokl.	10—25
Lobelia Erinus — paprastoji lobelija	m.	10— 20	15
* Lupinus — lubinas	b. rž. m.	60— 80	30
Matthiola annua — leukonija	įvairios	30— 70	30
Nemesia strumosa — nemezija	įvairios	20— 30	15—20
Nicotiana affinis — tabakas	b. r.	60— 90	30—50
Petunia hybrida — petūnija	b. m. rž.	15— 40	20—30
Phlox Drumondii — vienmetis floksas	įvairios	20— 30	20
Ricinus	lapai	90—180	90–120
Salvia splendens — salvija (šalavijas)	r.	50— 70	40—50
Tagetes — šerentis, šarančius	g. rd.	20—100	15—30
Tropaeolium — nasturtė	g. r. rd. o.	vijokl.	20—30
Verbena hybrida — verbena	įvairios	25— 50	30
Zinnia elegans — gvazdūnė, zinija	įvairios	15—120	15—30

(per 1000 rūšių, neskaitant dar didesnio skaičiaus įvairių veislių). Todėl, atitinkamai parenkant, jų žydėjimą galima derinti nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens. Taip pat jų yra labai įvairaus augščio — nuo kelių cm iki kelių metrų. Gėlyne žemosios sodinamos prie pakraščių, augštesnės viduje, o augštosios užpakalyje, kad sudarytų gražų foną. Norint turėti gražesnį gėlyno vaizdą, sodinama grupėmis, po keletą gėlių tos pačios rūšies. Tik stambūs krūmai, kaip bijūnai, auskarėliai (širdelės), sodinami pavieniui.

Daugmetės G. dauginamos įvairiai: sėklomis, dalijimu, stiebų ar šaknų ūgiais. Praktiškojoje gėlininkystėje dažniausiai dauginama sėklomis ir dalijimo būdu. Tačiau, dauginant sėklomis, kaikurios G. išsigimsta, pvz. bijūnai, floksai, vilkdalgiai ir kt. Sėklos geriausiai sėti kiek pavėsesnėje vietoje, gerai paruoštoje žemėje. Pasėjus gegužės–birželio mėn. ir vieną kartą persodinus, rudenį (rugsėjo mėn.) daigai yra pakankamo dydžio jau nuolatinėje vietoje sodinti. Pasėjus liepos–rugpjūčio mėn., daigai sodinami į vietą kitą pavasarį. Dauginant dalijimu, iš karto gaunami pakankamo dydžio daigai, kurie sodinami jiems paskirtoje vietoje. Kaikurių G. krūmai, augdami toje pačioje vietoje keleta metų, labai sutankėja (pvz. floksai, chrizantemos) ir blogai žydi. Todėl tokie krūmai iškasami ir atsargiai aštriu peiliu padalijami. Kaip taisyklė, anksti žydinčios G. dalijamos ankstyvą rudenį (rugpjūčio mėn.), vėliau žydinčios — ankstyvą pavasarį. Artėjant žiemai ir G. nušalus, jų stiebai nupjaunami ir pašalinami, o krūmus, kai že-

Daugmetės gėlės

Pavadinimas	Augštis cm	Žydėjimo laikas	Spalva Pastabos
Achillea	15— 90	5— 9	b. g. r.; puokštėms
Alyssum saxatile	30	5	g.; gausiai žydi
Aquilegia	50— 60	5— 7	įvairios; lysvėms
Arabis albida	15— 20	5	b.; pakraščiams
Aster (daug rūšių)	15—150	8—10	įvairios; gausiai žydi
Astilbe	30— 60	7	b. rž.; auga ir pavėsyje
Aubrieta deltoides	10— 15	5	v.; tarp akmenų
Campanula carpatica	15— 50	6— 9	v. b.; pakraščiams
Campanula persicifolia	30— 90	6— 7	m. b.; puokštėms
Cerastium tomentosum	15	6	b.; pakraščiams
Chrysanthemum (daug rūšių)	30—120	7—10	įvairios; gausiai žydi, puokštėms
Convalaria majalis—konvalija	15	5— 6	b.; pavėsyje, labai kvepia
Crocus — krokas	10— 15	4— 5	b, v.; sodinama rudenį 15 cm gylyje
Delphinium	90—200	7— 8	b. m.; saulėtoje vietoje
Dianthus (daug rūšių)—gvazdikas	25— 45	6— 8	įvairios; saulėtoje vietoje
Dicentra spectabilis — auskarėlis	70	5— 6	rž.; auga ir pavėsyje
Gaillardia aristata—gajardija	30— 70	6— 9	g. rd.; puokštėms
Gypsophila paniculata	70— 90	6— 7	b.; puokštėms
Helianthus — saulėgrąža	100—200	7— 8	g.; saulėtoje vietoje
Heliopsis	90—150	7— 9	g.
Hosta (Funkia)	45— 90	7	b. v.; gražūs lapai; pavėsyje
Iris (daug rūšių)—vilkdalgis	15—150	5— 6	įvairios; saulėtoje vietoje
Lilium (daug rūšių) — lelija	45—150	6— 9	įvairios; sodina rudenį 3–20 cm gylyje
Lupinus polyphyllus—lubinas	30—120	6— 7	įvairios; gausiai žydi
Muscari — žydrė	10— 20	5— 6	m.; sodina rudenį 10 cm gylyje
Narcissus — narcizas	20— 50	5	b. g. o.; sodina rudenį 15 cm gylyje
Paeonia — bijūnas	50—120	5	įvairios; plačiai auginama
Papaver orientale — r. aguona	60— 90	7	b. r.
Phlox paniculata — daugmetis floksas	60— 90	7— 9	įvairios; gausiai žydi
Primula (daug rūšių)	15— 60	6— 9	įvairios; auga ir pavėsyje
Rudbeckia (daug rūšių)	60—200	7— 9	g. o.; lengva auginti
Scilla sibirica — sidabrinė skilė	15	4— 5	m.; sodina rudenį
Tulipa — tulpės (daug veislių)	15— 75	4— 5	įvairios; sodina rudenį 10 cm gylyje

Daugiametės gėlės

mė visiškai sušąla, naudinga pridengti perpuvusiu mėšlu arba eglėšakėmis.

Aukščiau duota daugmečių G. auginimo lentelė, kur įrašyti ir lotyniški pavadinimai. Jei tėra vienas vardas, pvz. Aquilegia, tai rodo, kad tos G. yra auginama keletas rūšių. Lietuviški pavadinimai yra nevisoms G. Spalvų santrumpos tos pačios, kaip ir vienmetėms G. Žydėjimo laikas pažymėtas mėnesių numeriais; pvz. 6–9 reiškia, kad G. žydi gana ilgai būtent birželio-rugsėjo mėn. Pastabose pažymėta būdingas G. vartojimas, tinkamumas arba sodinimas. *J. Prš.*

Geležė Veprių vls., Ukmergės aps. upelis, Šventosios (Neries) deš. įtakas, 8,1 km ilgio; teka iš Pageležių liūno, įteka į Veprių kūdrą, toliau vad. Cedronu; kair. įtakai Riešė ir Ūdroklis. Dar yra 3 smulkesni G. upeliai.

Geležiai Subačiaus vls., Panevėžio aps. bažnytkaimis. 1939 160 gyv. G. išaugo iš Geležių kaimo, įsteigus čia kapines. 1746 statyta koplyčia. 1874 ją atnaujino Underavičius, o varpinę statė savamokslis menininkas Jonas Baruolis (1848—1930). 1937 pastatyta nauja medinė bažnyčia. Nepriklausomos Lietuvos metu buvo 2 komplektų pradžios mokykla. Netoli G. prasideda Žalioji Giria.

Naujoji Geležių bžn.

Geležies amžius proistorinės kultūros laikotarpis po žalvario amžiaus, kada žalvario vietoje pradėta vartoti geležis papuošalams, darbo įrankiams ir ginklams gaminti. Šio naujojo metalo atradimas žmonijos kultūros istorijoje suvaidino labai didelį vaidmenį, todėl proistorikai tai naujai erai pažymėti yra davę g e l e ž i e s a m ž i a u s vardą. Tuo vardu pavadintas laikotarpis nuo pirmojo geležies pasirodymo atskiruose kraštuose iki istorinių laikų pradžios. Kadangi geležis įvairiose kultūros srityse pasirodė nevienu laiku ir istoriniai laikai nevisur prasidėjo tuo pačiu metu, tai G.A. ilgis atskiruose kraštuose yra nevienodas.

Seniausių geležies dirbinių surasta Egipte. Gizoje dar priešdinastiniais laikais buvo dirbami karoliai, susukti iš geležies juostelių. Manoma, kad tie karoliai padaryti kaitinimo būdu. Atskirų geležies dirbinių surasta senosiose Egipto piramidėse ir Tutankhamono (1366–1357 pr. Kr.) kape. Kaip rodo cheminė analizė, pradžioje vartota meteorinė geležis, turinti didelį nikelio procentą.

Žemiškoji (ne meteorinė) geležis pradėta gaminti Priešakinėje Azijoje, greičiausiai chalibų krašte. Platesniu mastu ją ėmė tirpdyti hetitai apie 1300 pr. Kr. Iš čia geležis tuojau paplito Egipte. Viename hetitų karaliaus Hatušilio laiške faraonui Ramsesui II (1300–1234) rašoma, kad jis savo sandėliuose tuo tarpu neturįs geležies, bet jos atsiųsiąs faraonui tuojau, kai tik ji būsianti pagaminta. Ramseso III metu (apie 1200–1169 pr. Kr.) sienų tapyboje geležiniai dirbiniai vaizduojami mėlynai anksčiau raudonai piešiamo žalvario vietoje. Ankstyvieji geležiniai dirbiniai yra buvę gaminami iš minkštos geležies: dar nemokėta jos kietinti. Tik vėliau išmokta gaminti kietą geležį. Kituose sen. Rytų kraštuose geležis pasirodo taip pat anksti: Ba-

bilone apie 1700 pr. Kr., Asirijoje apie 900 pr. Kr., Sirijoje ir Palestinoje G.A. prasidėjo apie 1100 pr. Kr.

Iš Rytų geležis greitai išplinta ir Egėjos kultūros srityje, tačiau iki Mikėnų kultūros pabaigos (apie 1250 pr. Kr.) ji dar buvo gana retai aptinkama. Mikėnų žalvario amžiaus kapuose aptikta papuošalų, ypač žiedų, pagražintų geležimi. Tuo metu geležis yra buvusi vienodo brangumo su auksu. Trojoje ir Graikijoje geležies dirbinių jau randame XI a. pr. Kr. Nuo VI a. pr. Kr. Graikijoje geležis visiškai išstumia žalvarį.

Maždaug tuo pačiu metu geležis išplinta vidurinėje Europoje, š. ir vidurinėje Italijoje, Alpių ir Dunojaus srityje. Čia XI a. pr. Kr. laikomas geležies amžiaus pradžia, tačiau tikroji G.A. kultūra įsivyrauja vėliau, VII a. pr. Kr. Seniausia G.A. kultūra p. ir vidurinėj Europoj vadinama H a l l s t a t t o laikotarpiu (žr.), pavadintu pagal radinius, aptiktus Hallstatto kapinyne (800–500 pr. Kr.) Augštutinėje Austrijoje. Senojoje Hallstatto kultūros pakopoje (periodas A) geležis dar nebuvo vartojama, bet vėlyvesnėse pakopose ji vis labiau įsigali ir pagaliau išstumia žalvarį. Geležiniai papuošalai, įrankiai ir ginklai gaminami pagal žalvarinių dirbinių formas. Šios kultūros atstovais laikomi ilirai. Visiškai išsivysčiusi G.A. kultūra vadinama l a t e n i n i u laikotarpiu (500 pr. Kr. iki Kr. gimimo), gavusiu savo vardą pagal vietovę La Tène, v. Šveicarijoje. Čia aptikta daugybė įvairiausių geležies dirbinių: segių, kalavijų, durklų, jietgalių, peilių, dalgių, pjautuvų, žirklių, kirvių, kaltų, antskydžių ratų apkalų ir t.t. Lateninės kultūros atstovais yra buvę keltai. Š. Europoje G.A. prasideda apie 500 pr. Kr. ir trunka iki vikingų laikotarpio pabaigos (VIII–XI a. po Kr.). Pietų rytiniame Pabaltijy atskirų importuotų geležies dirbinių pasirodo taip pat apie 500 pr. Kr. Pradžioje geležis būdavo įvežama įvairios formos lydiniais, bet nevėliau kaip II a. Pr. Kr. pradėta gaminti vietoje. Anksčiausiai susipažino su geležimi Pavyslio gyventojai, o iš čia ji plito ir į kitus R. Pabaltijo kraštus. Lietuvoje su visai išsivysčiusia G.A. kultūra susiduriame II a. po Kr. Žr. Lietuva, Lietuvos proistorė.

O. Montelius, Wann begann die allg. Verwendung des Eisens? (Prähist. Zeitschrift 5. 1913) *B. Meissner*, Babylonien und Assyrien I 1920: *H. Ohlhaver,* Der germ. Schmied und sein Werkzeug 1939; *A. Rieth,* Die Eisentechnik der Hallstattzeit 1942; *O. Johannsen,* Probleme der älteren Geschichte des Eisens (Forschungen und Fortschritte 4–6, 1947, 40–43 psl.); *W. F. Albricht,* The Archeology of Palestine 1949. *J.P.*

Geležies preparatai sudaro grupę vaistų, kraujo ligoms, ypač anemijai ir jos komplikacijoms gydyti. Jų gydomoji reikšmė priklauso nuo vaidmens, kurį geležis turi gyvosios gamtos pasaulyje: ji įeina į augalų ir gyvulių celių sudėtį ir dalyvauja tų celių procesuose. Didesnė geležies dalis yra kraujo hemoglobine, todėl, sumažėjus organizme geležies atsargai, atsiranda anemija, kuri vėliau komplikuojasi medžiagų apykaitos sutrikimais ir vidaus ligomis. Medicinoje vartojama daug ir įvairių G.P., pvz. geležies albuminato tirpinys, Liquor Ferri albuminati, turįs 0,4% geležies. Ferrum sulfuricum oxydatum, dvivalentinės geležies sulfatas, $FeSo_4 7H_2O$ ir daug kitų.

Geležinė gyvatė, gluodena (Anguis fragilis), Dzūkuose žibulys, Anguidae šeimai priklausąs driežas. G. kūnas dengtas išilginėmis smulkių žvynų eilėmis. Žvynai žiba metaliniu atspalviu, švelnūs. G. pilkos, gelsvos, rudos, pereinančios į juosvą spalvą apatinėje kūno dalyje. Lietuvos G. ligi 35 cm ilgio, kitur esti ligi 54 cm. Gyvena visoje Europoje. Mūsų krašte dažniau užtinkama apysausiuose durpynuose, kur auga viržiai ir smulkios pušelės. Žiemoja po samanomis purioje žemėje ir po keliolika. Minta minkštakūniais plikais vikšrais, ypač sliekais. G. deda keliolika kiaušinių, iš kurių tučtuojau išsirita jaunikliai. Žmonėse vyrauja įsitikinimas, kad G. įkandimas pavojingas. Iš tikrųjų G. niekuomet nebando kąsti. G. dantukai yra tokie smulkūs, kad ji žmogui nei mažiausios žaizdos padaryti negali.

Geležinė gvardija rumunų nacionalistinė, antidemokratinė, antisemitinė ir antiparlamentinė grupė, kuri įsisteigė 1924. Maršalas Antonescu 1940 su G.G. pagalba pagrobė valdžią Rumunijoje, bet 1941 įvyko tarp maršalo ir G.G. vadų nesutarimų ir net G.G. sukilimas, kuris buvo numalšintas.

Geležinės kapeikos žr. Geležinės monetos.

Geležinės monetos. Graikai pirmieji pavartojo geležį monetoms kalti IV a. pr. Kr. (Tegėja, Argas). Vėliau 502–556 kinų Liang dinastija savo piniginiams ženklams gaminti vartodavo geležį. 4 Mon vertės monetą 1863 išleido Japonija, o jos feodalai (Daimios) savo sritims daug piniginių ženklų kalė iš šio metalo. 1915 Vokietija nukaldino 5 ir 10 pfenigų monetų Reichui, o 1916 1, 2 ir 3 kapeikas ‚Ost' sričiai (Lietuvai ir tiems kraštams, kur ėjo ir popieriniš ostrublis). Šias kapeikas žmonės

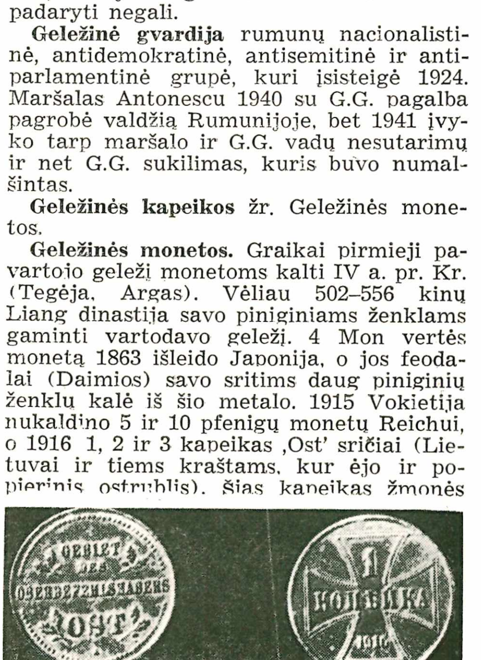

Geležinė kapeika

vadino ‚geležinėmis kapeikomis', skirdami jas nuo Rusijos caro varinių, tų pačių denominacijų, monetų. Darlehnskasse Ost turėjo teisę paleisti apyvarton Lietuvoje geležinių kapeikų 1.000.000 rublių sumai. G.M. buvo kaldintos Berlyne ir Hamburge. Vardinėje jų pusėje panaudoti rusiški įrašai (1, 2, 3 kopejki) ir ‚1916', antroje — vokiška legenda Gebiet des Oberbefehlshabers Ost. Berlyne kaldintos monetos pažymėtos raide A, Hamburge — raide J.

Geležinė uždanga (ag. Iron Curtain) 1. Ugniai atspari ir dūmų nepraleidžianti uždanga, vartojama teatre nuo gaisro apsisaugoti, nuo žiūrovų salės atskirianti scenos ir užkulisių patalpas. Ji pakeliama prieš vaidinimo pradžią; nesant vaidinimų, laikoma nuleista.

2. G.U. pavadinimas nuo 1946 vartojamas, kalbant apie T. Rusiją ir kraštus, nuo 1944 atsidūrusius T. Rusijos kontrolėje, nes draudžiamas gyventojų judėjimas iš tarybų valdomų sričių į Vakarus ar atvirkščiai. T. Rusija prižiūri ar visai sustabdo pasikeitimą laiškais, spauda, informacijomis ir pn. tarp G.U. kraštų ir likusio laisvojo pasaulio. Pati G.U. kilmė yra žymiai senesnė. Jos tenka ieškoti dar XIV a. Rusija išsilaisvinusi iš totorių jungo, nebematė didelio reikalo dvasiškai su Vakarais santykiauti. Rusija įsileisdavo Vakarų pirklius, amatininkus, bet vengė ryšių su kultūrininkais.

Ne tik rusų valdžia (carų valdžia), bet ir pravoslavų dvasininkija siekė, kad Rusija būtų kiek galint hermetiškiau užsidariusi nuo Vakarų pasaulio įtakos. Rusai daugiau vertino Vakaruose pasiektą technikos pažangą. Tad kaikurių Rusijos valdovų laikais G.U. buvo daugiau praskleidžiama kviečiamiems atvykti Vakarų amatininkams, technikams ir įvairiems specialistams. Šie buvo kviečiami carų ir bolševikų valdymo metais. Rusijos ryšiai su Vakarais labiau buvo pagyvėję po 1905.

Ligi tarybinės santvarkos įsigalėjimo G. U. buvo daugiau pakeliama Rusijos pasienio gyventojams, kurie troško pamatyti užsienio kraštus. Prieš I pas. karą Rusijos piliečiai gaudavo vadinamojo mažojo susisiekimo lapelius sienai peržengti (apie 15 km pasienio zonoje), ir tomis lengvatomis jie plačiai naudojosi. 1913 jomis pasinaudojo apie 8 mil. kartų, tačiau daugiausia ne rusų gyventojai (lietuviai, lenkai, žydai, ukrainiečiai). Vėlesniais laikais iš Rusijos vykimas į užsienį buvo žymiai suvaržytas. Daugiau, bent paviršutiniškai, pažinti V. Europos kraštus II pas. karo metu ir po jo tegalėjo rusų bolševikų kariai. Šiaipjau bolševikinio valdymo metu valdžia į Vakarus teišleido diplomatus, menininkus, sportininkus, kaikuriuos specialistus. Net

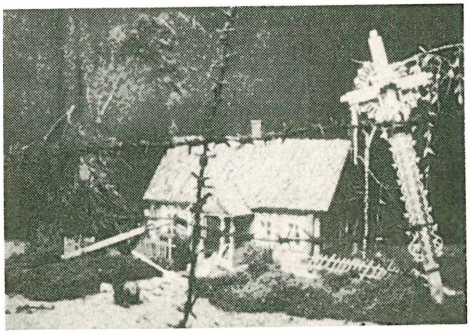

Už Geležinės uždangos

į kaimynines valstybes pakliūdavo ir pakliūva labai maža T. Rusijos gyventojų. Pvz. iš 1938 Lietuvon įvažiavusiųjų 1753 svetimų kraštų automobilių nei vieno nebuvo iš T. Rusijos.

T. Rusija, nuo 1917 pradėjusi viduje stiprinti savo santvarką, stengėsi nuleisti G.U. ir tarptautinėje plotmėje. Ligi II pas. karo, Vakarams visose srityse darant didelę pažangą, T. Rusija, nuleidusi G.U., savo gyventojus laikė nežinioje. T. Rusijos negalėjo pasiekti Vakarų laimėjimai literatūroje, moksle, dailėje, teatre, filme. Iš Vakarų teįsileidžiama tik tai, kas savo socialine puse kiek arčiau komunistinei ideologijai. Taip pat T. Rusijos valdžia vengė kontaktų socialinėje ir ūkinėje srityse. Diktatūrinio ir policinio tipo valstybėje informacijos davimas yra griežtai prižiūrimas, taip pat sekamas informacijos plaukimas iš svetur. Savo žinioje turėdama visus informacijos šaltinius, krašto valdžia atitinkamai nuteikia gyv., nuslepia visa tai, kas būtų nenaudinga T. Rusijai, kas galėtų teigiamai, tikrai nušviesti anapus G.U. esančių kraštų gyvenimą. Stabdydama įvairių dvasinių gėrybių plaukimą iš svetur, valdžia, leisdama stambias lėšas, trukdo Vakarų radijo bangų sklidimą, ypač jei jų žinios priešingos komunistinei santvarkai.

Po II pas. karo Sąjungininkai tikėjo, kad T. Rusijos atsiribojimas nuo Vakarų sumažės. Tačiau ir po 1944 įvykiai parodė, kad T. Rusija ir toliau linkusi gyventi nuleidusi G.U. Milionai T. Rusijos karių, kurie karo metu turėjo progos pamatyti rytų Vokietijos, Balkanų, Pabaltijo ir kt. Vakarų kultūros kraštus, vėliau iškeldinti į T. Rusijos gilumą.

II pas. karo pasekmėje T. Rusija pagrobė ne tik Lietuvą, Latviją ir Estiją, bet dar šešias Vakarų valstybes: Albaniją, Bulgariją, Čekoslovakiją, Lenkiją, Rumuniją ir Vengriją, be to, dalį Vokietijos ir (ligi 1955) Austrijos. Šie visi kraštai greitai atsidūrė už G.U.: buvo aklinai uždaryti nuo

Vakarų pasaulio, jo dvasinių, politinių, ūkinių, socialinių įtakų.

Kariškai besistiprindama ir besiruošdama III pas. karui, T. Rusija ne tik nutraukė dvasinius saitus tarp Vakarų ir okupuotųjų bei jos kontroliuojamųjų kraštų, bet ir visiškai sustabdė gyventojų judėjimą į Vakarus. 1940–41 ir nuo 1944 Lietuvoje ir kt. Pabaltijo kraštuose (kitur vėliau) gyventojų palaikomi ryšiai (pvz. paštu) su Vakaruose gyvenančiais žmonėmis laikomi nusikaltimu ir gresia už G.U. gyvenančių žmonių gyvybei. Maskvos režimo sudarytoji padėtis skaudžiai palietė okupuotų kraštų gyventojus ir Vakaruose gyvenančius jų tautiečius. Dėl nelaisvo susisiekimo tarp Vakarų ir už G.U. atsidūrusių kraštų buvo suardyta tūkstančiai šeimų. Okupuotuose kraštuose Maskvai nuleidus G.U., žymiai palengvėjo uždavinys juos rusinti, komunistinti ir niveliuoti, drauge naikinant visą priešingą bolševikams rusams elementą.

Šalia Europoje nuleistos G.U. po II pas. karo į T. Rusijos įtakos sferą patekus visai eilei Azijos sričių, ir tos buvo atskirtos siena nuo Vakarų. Toji uždanga vadinama Bambukine Uždanga (ag. Bamboo Curtain).

Nors G.U. yra jau kelių amžių padaras, tačiau Vakaruose į ją daugiau dėmesio atkreipta tik po II pas. karo. Labiau įsisąmoninta G.U. esmė, labiau suprasti skaudūs padariniai už jos atsidūrusiems gyventojams ir labiau pažinta G.U. svetimumas Vakarų pasaulio papročiams tik tada, kai už G.U. atsidūrė visa eilė Europos Vakarams priklausomųjų kraštų.

Pokariniu metu pats pirmasis Vakarams nusakęs G.U. esmę, nurodęs į T. Rusijos sferoje atsidūrusio pasaulio padėtį buvo britų politikas W. Churchill. Savo kalboje jis panaudojo G.U. sąvoką, ir po to ji plačiai prigijo. 1936 W. Churchill atvyko su kalbomis į JAV ir Fulton, Missouri vst. JAV, ir 1946 III 5 JAV pirmą kartą po karo nurodė į paslaptimi apgaubtą sieną, kuria nuo Vakarų yra atsiribojęs T. Rusijos valdomas pasaulis.

Vakarų politikai, valstybininkai, intelektualiniai sluogsniai nuo 1947 (prasidėjus vad. ‚šaltojo karo' periodui tarp JAV ir T. Rusijos) dažniau kėlė G.U. pavojus ir kartu reikalą išlaisvinti už G.U. patekusius kraštus. 1954–55 paskelbusi vad. taikingojo sugyvenimo idėją, T. Rusija taktikos sumetimais kaikuriais atvejais lyg praskleisdavo G.U.

G.U. daugiau pakelti reikalavo Vakarų politikai per tarptautinio pobūdžio suvažiavimus. 1955 per ‚Keturių Didžiųjų' konferenciją Genevoje JAV prezidentas D. D. Eisenhower 1955 VII 22, kreipdamasis į T. Rusijos delegaciją, kvietė sumažinti užtvaras, trukdančias informacijų ir idėjų pasikeitimą tarp JAV ir T. Rusijos tautų.

K. Pakštas, Geležinės uždangos kilmė ir esmė — Aidai, nr. 6 1955. *V.Als.*

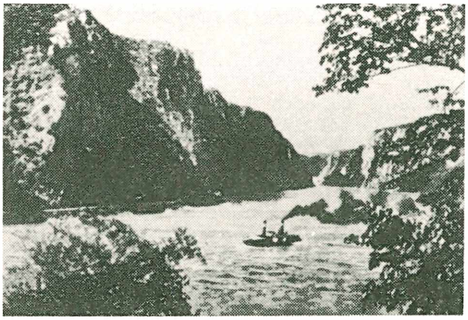

Geležiniai Vartai

Geležiniai Vartai — Dunojaus žemupio smarkėtaka toje vietoje, kur Transilvanijos Alpės (Banato kalnai) pastoja upei kelią Rumunijos ir Jugoslavijos pasienyje, tarp Orsovos ir Turnu Severin vietovių. Čia Dunojus susiaurėja nuo 1 km ligi 112 m ir yra išgraužęs 75 m gylio tėkmės vagą. Vandens srovė labai srauni ir ligi 1890 buvo labai pavojinga vieta laivams. 1890–1900 viena vengrų b-vė išlygino laivams kelią; buvo išsprogdinta ir išimta apie 1 milionas m^3 uolų.

Geležinio Vilko pulkas, įsteigtas 1920. Žr. Lietuvos kariuomenės dalys, 3 dragūnų pulkas.

Geležinis kancleris pavadinimas taikomas buvusiam Vokietijos kancleriui Bismarckui.

Geležinis vilkas. Pasak plačiai žinomos legendos, Gediminas įkūręs Vilnių toje vietoje, kurioje sapne, miegodamas Šventaragio slėnyje, matęs staugiantį G.V. Tą sapną Lizdeika paaiškinęs prasme, kad sapno vietoje išaugsiąs didelis miestas, o šimtai

K. Šimonis Geležinis vilkas

vilkų, tai būsimieji to miesto gyventojai, kurie po pasaulį išnešiosią Gedimino vardą. Gediminas tuomet čia pradėjęs statyti pilį, o Lizdeikai už sapno tinkamą išaiškinimą suteikęs Radvilos vardą. Kada šis padavimas atsirado, tiksliai nežinoma. Dlugošas jo dar nežino, o Vilniaus įkūrimą priskiria legendiniam itališkos kilmės kng. Vilie. Betgi jį mini visi XVI a. pirmoje pusėje (ar net pradžioje) atsiradusios platesniosios Lietuvos kronikos variantai. Greičiausiai G.V. padavimas atsirado ryšium su tuo metu vyravusia romėniška lietuvių kilmės teorija; jis yra giminingas su romėnų Romulo ir Remo vilkės legenda

Geležinis Vilkas Lietuvių Studentų Tautininkų korporacija Vilniaus Universitete, įst. 1940 pradžioje. Korporantų daugumą sudarė buv. Vilniaus Lietuvių Studentų S-gos Visuomenininkų Sekcijos nariai. Pirmininkavo Račys (1941 bolševikų išvežtas Sibiran).

Geležinis Vilkas lietuvių nacionalistinė organizacija, atsiradusi po 1926 XII 17 perversmo. Aktyvieji perversmo vykdytojai įsteigė kariniais pagrindais besitvarkančią lietuvių nacionalistinę G.V. organizaciją, kurios šūkis buvo: Tautos garbė — Valstybės gerovė. 1934 G.V. persiorganizavo į lietuvių nacionalistų partiją, kuri savo tikslus išreiškė savo n a c i o n a l d e m o k r a t i n ė j e p r o g r a m o j e. G. V. nariais galėję būti tik moralūs, savo kilme tikri lietuviai, sutinką su organizacijos dvasia. Kiekvienas narys, įstodamas į organizaciją, po atitinkamo kandidatavimo, prieš durklą duodavo iškilmingą ištikimybės priesaiką. G.V. pradžioje be Vyriausybės sutikimo, vėliau ir su jos sutikimu, organizavosi slaptai pogrindyje. Kai vyriausybė G.V. paėmė savo ypatingon globon, tai jos š e f o titulą prisiėmė valstybės prezidentas Antanas Smetona, o g l o b ė j o — ministeris pirm. prof. Augustinas Voldemaras. 1927 XII 17, pirmųjų metinių perversmo sukakties dieną, įvyko nelegalaus G.V. vyriausybės pripažintas oficialus gimimas. Pagal vyriausybės planą jis turėjo būti T a u t i n ė a p s a u g a. Vyriausybės numatyta G.V. Tautinė apsauga pasiliko pogrindyje, o viešai įregistravo tik jos vardo S p o r t o S ą j u n g ą, kuriai oficialiai priklausė vien G.V. nariai sportininkai. G.V. vadovybė apsisprendė palikti pogrindyje, nes jos tikslai su valstybės vairininko šefo tikslais nesutapo. Betgi visai sutapo su globėjo ministerio pirm. A. Voldemaro tikslais. Bendri nacionalistiniai siekimai A. Voldemarą glaudžiai surišo su jo globojamąja G.V. organizacija. Perėjęs į valdžios opoziciją, iš tautininkų valdžios G.V. susilaukė kieto persekiojimo. *V. Ms.*

Geležinkalnis ties Ožkabaliais, Bartininkų vls., Vilkaviškio aps., gavęs pavadinimą nuo Geležinio, kuris čia gyveno XVIII a. pradžioje. Čia rasdavo daug senienų.

Geležinkelis geležinių bėgių kelias, kuriuo mechaniška jėga vagonais vežami keleiviai, bagažas ir prekės. Platesne žodžio prasme prie G. priskiria ir arklinius tramvajus, vamzdžius žibalui tekėti ir kt., nors jie mechaniškos jėgos neturi. Siauresnės prasmės G. atsirado tik tada, kai visi trys elementai — bėgių kelias, vežimo ir mechaniškoji varomoji jėga — pavyko sujungti į vieną susisiekimo priemonę.

Bėgių kelias buvo žinomas daug anksčiau, negu tikrasis G. Dar pr. Kr. Romos imperijoje uolotose vietose iškapodavo ratams vėžes. XVI a. pabaigoje Harco kalnų kasyklose jau buvo vartojami mediniai bėgiai vagonėliams vežioti; kalnuose jie išsiplėtė XVIII a. 70–siais metais. 1820 John Beckingshaw Durhame išrado būdą G. bėgiams valcuoti ir šitaip praskynė kelią to-

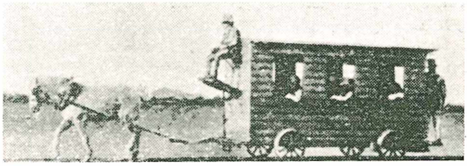

Arklinis geležinkelis

liau bėgiams tobulinti. Dabar vartojami plieniniai bėgiai, kurie pritvirtinami prie medinių arba geležinių pabėgių. Bėgiai dedami lygiagrečiai ant pabėgių tam tikru nuotoliu ir prie jų pritvirtinami. G. skirstomi 1. į normalaus pločio (Lietuvoje ir daugelyje v. Europos, Amerikos, Australijos ir Afrikos kraštų — 1435 mm), plačiuosius (T. Rusijoje 1524 mm, Ispanijoje ir Portugalijoje 1767 mm). Apie 71% visų pasaulio geležinkelių turi normalų plotį (1435 mm); 2. pagal traukiamosios jėgos reakcinį pobūdį — į trinties kelius, dantytuosius ir lyninius (trosinius) kelius; 3. pagal traukiamosios jėgos rūšį — į garo, auto, elektrinius geležinkelius ir panašiai; 4. pagal kelių skaičių — į vienkelius, dvikelius ir daugkelius; 5. pagal statybos tipus skiriami į paviršinius, požeminius ir kabamuosius. Antrojo elemento, vežmenų

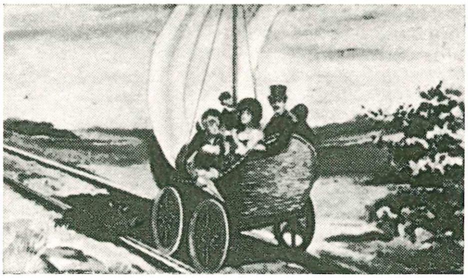

‚Burinis' geležinkelis

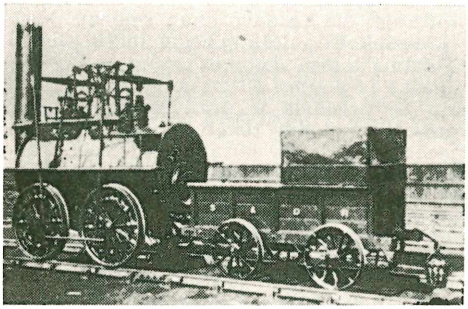

Senovinis garvežys

arba vagonų dydis ir keliamasis pajėgumas nuolat augo. Dabar normaliu laikomas 15 tonų keliamojo pajėgumo vagonas. Masinėms ir sunkioms prekėms G. vartoja 20, 30, 50 ir net 110 t vagonus. Keleiviams vežti daromi tinkami vagonai. Vagonai sujungiami į traukinius, ir tuo būdu G. pajėgumas pervežimams atlikti pasidaro labai didelis. Bandymai garo jėgą pritaikyti vežimams paprastuose keliuose buvo daromi jau XVII a. pabaigoje. Bėgių keliuose pirmąjį bandymą padarė R. Trevithick iš Cornwallis 1803, bet be didelio pasisekimo. Tik J. Stephensonui 1814 pavyko pagaminti garo vežimą, kuris buvo naudojamas anglims vežioti Killingworthe. Stephensonui vadovaujant, 1825 buvo baigtas statyti Stockton–Darlington G. ir paleistas pirmas tikrasis traukinys su jo patobulintu garvežiu, pavadintu ,Locomotion' (judąs iš vienos vietos į kitą). Šiuo G. pakaitomis su garo vežamu traukiniu važinėjo dar ir arkliniai traukiniai. 1830 IX 15 buvo atidarytas geležinkelis tarp Liverpoolio ir Manchesterio su dar labiau patobulintu Stephensono garvežiu ,Rocket' (raketa). Jį paleidus, įsitikinta G. naudingumu, ir jie pradėta tiesti ne tik Anglijoje, bet ir kitur. Tad 1830 laikomi tikrųjų G. su garo varomąja jėga atsiradimo metais. Prancūzijoje atidarytas pirmasis G. 1827 VI 1 iš St. Étienne į André Sieux, bet jis, kaip ir 1827 ir 1828 atidarytieji, buvo vežamas arklių ir jaučių. Tikrasis G. buvo tarp St. Étienne ir Lyono 1832, 1837 VIII 26 tarp Paryžiaus ir St. Germain, Vokietijoje Nürnberg–Fürth 1835, Belgijoje Briuselis–Malines 1835 XII 7, tarp Briuselio ir Mecheno 1835 V 5, Rusijoje Petrapilis–

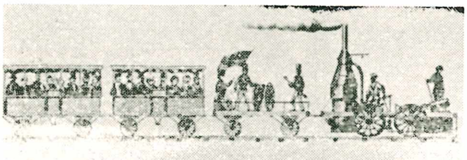

Pirmasis JAV traukinys (1830 XII 25)

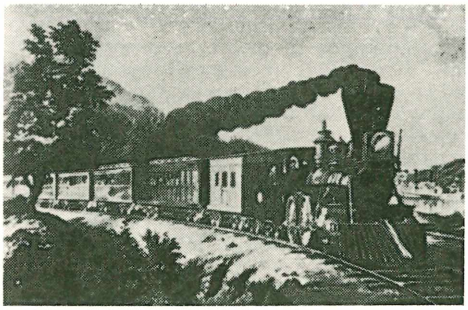

Senesniųjų laikų traukinys

Carskoje Selo 1838 ir tais pat metais Austrijoje. Po pirmųjų pasisekimų užėjo G. statybos karštligė.

Po I pas. karo daugelis kraštų pradėjo naudoti elektros varomąją jėgą. Kad ir brangesnė tokių G. statyba, bet jų eksploatacija pigesnė. Daugiausia elektrifikuotų G. turi Šveicarija, taip pat Švedija, Italija, Vokietija. Pastaraisiais laikais ir JAV daugelį garinių G. paverčia dyzelio elektriniais. Nepriklausomojoje Lietuvoje vartodavo garo, dyzelio elektrinę ir medžio dujų vidaus degimo variklių varomąją jėgą.

Pirmasis projektas G. tiesti per Lietuvą buvo sudarytas 1848 Liepojos pirklių sindiko C. Ulicho, kuris paskelbė projektą G. Nemunui su Liepoja sujungti, nutiesiant G. iš Liepojos per Darbėnus, Karteną, Budrius, Tenenius, Žygaičius į pietus nuo Tauragės ligi Jurbarko, — iš viso 213 km. Jo apskaitymu, statyba turėjo atseiti 5 mil. rublių. Projektas nebuvo įvykdytas. Pirmasis G. Lietuvoje buvo viešajam susisiekimui atidarytas 1861 IV 28. Tai buvo Kauno–Virbalio ruožas ligi Vokietijos sienos. 1862 V 9 atidarytas Daugpilio–Vilniaus–Lentvario–Kauno G. 1864 Petrapilio–Varšuvos G. per Vilnių. 1871 IX 4 atidarytas Liepojos–Kaišiadorių ruožas, 1873 XI 13 Kaukuonių (Kalkūnų)–Radviliškio ir Mintaujos–Mažeikių ruožai; Vilniaus–Baranovičių G. statyba pradėta 1883 ir Vileikos–Bachmačo 1871; 1862 Gardinas–Suvalkai ir 1897 Varėna–Suvalkai. Šie visi G. buvo platieji (1524 mm pločio). 1895 XI 11 atidarytas siaurojo G. 750 mm Švenčionių–Pastovio ruožas. Ligi Panevėžio tas ruožas baigtas 1898. I pas. karo metu vokiečiai nutiesė normalaus pločio Tauragės–Šilėnų, Šiaulių–Joniškio, Palemono–Gaižiūnų, Kretingos–Skuodo ruožus. Miško vežimo reikalams ir karo tikslams vokiečiai dar tiesė 600 mm pločio siauruosius G.

Nepriklausomojoje Lietuvoje normalaus pločio G. nutiesti: 1921–23 Kazlų Rūdos–Šeštokų ruožas 58 km, 1924–25 Amalių–Telšių ruožas 56 km ir 1930–32 Telšių–Kretingos ruožas 78 km. Vokiečių nutiestas Šiaulių–Biržų 600 mm G. 1935 buvo per-

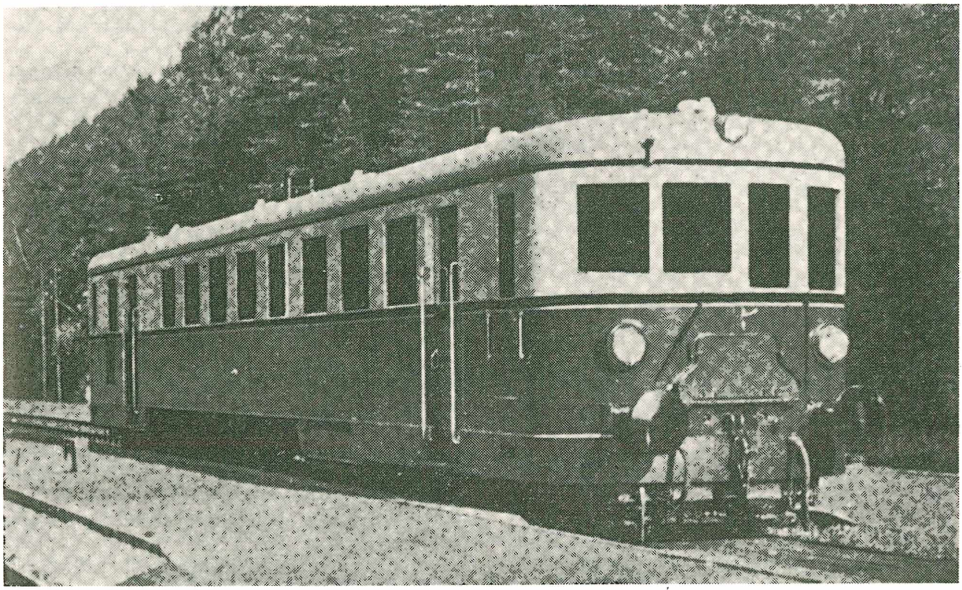

Lietuvos automatrisa

dirbtas į 750 mm. 1937–38 nutiestas Panevėžio–Joniškėlio siaurasis G. 750 mm 38 km. 1939 VII 1 Lietuvos G. tinklą sudarė 1076 km normalaus pločio ir 455 km siaurųjų G., iš kurių 279 km 750 mm pločio ir 176 km 600 mm pločio. Be to, nuo 1939 X 10 prijungta apie 400 km Vilniaus srities G. Visas Lietuvos geležinkelių turtas vertinamas 350 milionų litų.

G. tinklui visuose kraštuose pradėjus sparčiai augti, pasireiškė ir jų tautų ūkių teigiamas veikimas. G. sugebėjo tobuliausiai patenkinti geros susisiekimo priemonės reikalavimus: pigumo, greitumo, regularumo, punktualumo, saugumo, patogumo ir galėjimo vežti didelius kiekius. Prieš G. laikus pigios masinės prekės negalėjo pakelti sauskelių pervežimo išlaidų. Pradžioje pervežimo kainos G., palyginus jas su tuometinėmis pervežimo kainomis žemės keliais, atpigo 50%, vežant keleivius, ir 75%, vežant prekes. Dabar jos besudaro 5% to, kiek atsėjo anais laikais. Lėtame transporte daugelis greit gendančių prekių visai negalėtų pakelti transporto. Be to, šiais laikais be greito transporto nebūtų įmanomi prekybiniai santoriai. Panašiai ir keleivių susisiekime. Vidutinis greičių santykis tarp anų laikų žemės kelių transporto ir dabartinių G. galima laikyti 1 : 9. Atsiradus G., atsirado ir visiškai regularus susisiekimas pagal tam tikrą tvarkaraštį. Senosios susisiekimo priemonės nesugebėdavo palaikyti tokio susisiekimo, nes perdaug priklausė nuo gamtos sąlygų. Dabar jau išsiplėtė ir kitos susisiekimo priemonės: autovežimiai, lėktuvai ir laivai. G. techniniai įrengimai apsaugoja ir keleivių gyvybę, ir prekes. Atskiroms prekių rūšims daromi specialūs vagonai — cisternos, šaldytuvai, šildytuvai, kurie saugo prekes nuo sugedimo tolimesniuose transportuose. G. sugeba pervežti dideles keleivių ir prekių mases. Šių laikų didmiesčiai ir pramonės centrai tiek daug suvartoja ir pagamina, kad nebūtų įmanoma tokiems centrams išsilaikyti be G. Šios visos ypatybės sukėlė tikrą revoliuciją žmonių ūkiniame gyvenime. Atpigęs ir pagerėjęs transportas išplėtė prekyvietes ir įgalino didesnį darbo padalijimą ne tik tarp atskirų ūkių, bet ir tarp atskirų sričių: atsirado naujų ūkinio bendradarbiavimo galimybių. G. sustiprino kraštų ūkius ir juos įpynė į pasaulinį ūkį. G. transportas turi ten-

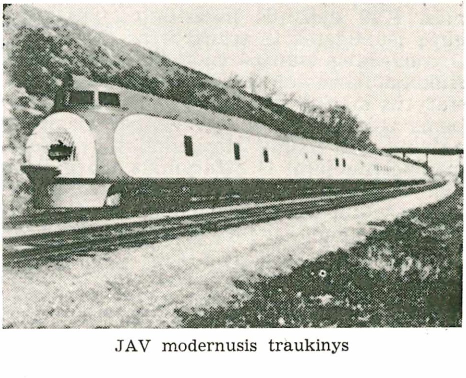

JAV modernusis traukinys

dencijos gėrybių ir darbo kainas išlyginti plote ir laike. Susidarė tinkamos sąlygos išaugti stambiajai gamybos įmonei, taip pat ir miestams. Ūkininkų gaminių pardavimas žymiai padidėjo ir žemės ūkis sustiprėjo. Prekybos srityje sumažėjo rizika ir išlaidos. Kultūrinis žmonių bendradarbiavimas niekuomet nebuvo toks intensyvus, kaip G. amžiuje. Dėl G. krašto centrinė vyriausybė gali išplėsti savo įtaką į krašto periferijas. Kraštų apsigynimo reikalams G. pasidarė neužvaduojamas įrankis. G. tiek įsigalėjo, kad nukonkuravo kitas susisiekimo priemones ir pasidarė monopoline priemone. Tas monopolis buvo kiek palaužtas po I pas. karo, kai sparčiai ėmė plisti autovežimiai. Bet ir tai autotransportas tesugebėjo atimti iš G. dalį keleivių ir apie 20%, tiesa, brangių prekių transporto.

1955 G. statistika:

Š. Amerika	=	455,000 km
Europa	=	421,000 "
Azija	=	153,000 "
P. Amerika	=	99,000 "
Afrika	=	69,500 "
Australija	=	50,500 "
Centr. Amerika	=	3,000 "
Iš viso	=	1,251,000 km

Priklausant nuo kiekviename krašte esamųjų sąlygų, valstybės įvairiai tvarko geležinkelius. Kanada ir JAV yra šalininkės privatinių G. sistemos, kur juos eksploatuoja privatinės akcinės b-vės. Daugumas valstybių, tarp jų ir Nepriklausomoji Lietuva, pačios eksploatavo G. Kaikurios valstybės turi mišrią sistemą. Dabar pasireiškia tendencija valstybinius G. padaryti lankstesnius ir atpalaiduoti juos nuo biurokratinių varžtų, o privačiuosius sustiprinus prižiūrėti, kad jų darbas būtų labiau derinamas prie bendrųjų krašto reikalų.

G. statyba ir jų eksploatacija reikalauja didelių kapitalų. Ypač didelis nekilnojamas kapitalas: keliai, tiltai, trobesiai ir riedmenys. Apyvartos kapitalas — tik kaikurios medžiagos, pvz. kuras ir darbo atlyginimas. Kad didžiulis investuotas kapitalas būtų išnaudotas ir transportas atpigintas, G. turi daug transportuoti. Pajamas geležinkeliai surenka per G. kasas pagal nustatytus tarifus keleiviams, bagažui ir prekėms vežti. Stropiai sekama pervežimų ir pajamų bei išlaidų statistika. G. pervežimai normuojami G. įstatymais. Tarptautiniai G. pervežimai normuojami tam tikromis tarptautinėmis konvencijomis.

W. M. Acworth, Railways of England 1899; *J. H. Parmelee,* The Modern Railway 1940; *R. van der Borght,* Das Verkehrswesen [3]1925; *P. H. Middleton,* Railways of Thirty Nations 1937; *A. Mandelstam,* Affaire du chemin de fer Panevėžys–Saldutiškis 1938; *M. Kripas,* Geležinkelių ir auto susisiekimo koordinavimas (Technika ir Ūkis 1938); Geležinkelių įstatymas 1939.

Geležinkelių kuopa 1919 III 26 pradėta formuoti Kaune inžinerijos batalione. Žr. Lietuvos kariuomenės dalys.

Geležinkelių statyba turi sudaryti ekonomiškas G. eksploatacijos sąlygas. Pagirndinė taisyklė: ko mažiausiai kaitalioti kelio įkalnių laipsnį ir kreivių spindulius, nes dažnai kintant įkalnėms ir kreivėms, lokomotyvo pajėgumas nebūna pilnai išnaudojamas. Mažiausiai leistini G. horizontalinių kreivių spinduliai nustatomi statybos įstatymais ar normomis; pvz. Europoje pagrindiniams keliams 300 m, šalutiniams 100 m; JAV leidžiamos mažesnio spindulio kreivės, 115–150 m. Kreivėse išorinis bėgis truputį iškeliamas ir bėgių tarpas praplečiamas, apskaičiuojant pagal numatytąjį traukinių greitį. Projektuojamasis greitis esti iki 120 km/val. keleiviniams, 100km/val. prekiniams traukiniams. Kelio pastatų krūviai skaičiuojami pagal lokomotyvo ašių skaičių ir svorį, apie 20 t ašiai. Niekur negali būti pažeidžiamas riedmenų ir pastatų gabaritas. Dėl to atstumas tarp kelio ašių esti 3,5—4,5 m. Kelio įkalnių laipsnis taip pat apribojamas įstatymais: Vokietijoje pagrindiniams keliams 2,5%, šalutiniams 4,0%, stotyse 0,25%; JAV pagrindiniams 1,5—2,0%, šalutiniams 4,0%. Bėgiai klojami ant pabėgių, kurie dedami kas 50–60 cm į akmens balasto sluogsnį pylime, kad pogrindžio vanduo niekada nepasiektų pabėgių. Įtaisomi išilginis ir skersinis kelio pylimo drenažai grioviais ir vamzdžiais, kad vanduo greitai nutekėtų ir pašalas bėgių nekilotų.

Iš vienų bėgių į kitus traukiniai pervažiuoja jiešmais. Tai yra tokios bėgių dalys, kurios gali būti pagal reikalą įjungiamos į vieną ar kitą bėgių kelią. Moderniuose G. jiešmai ir signalai (semaforai) valdomi mechaniškai iš signalinių stočių, taip, kad jie automatiškai turi būti suderinti: jei signalai rodo tam tikrą kelią esant laisvą, tai ir visi to kelio jiešmai automatiškai įsijungdami atsiduria reikalingon padėtin. Tuo būdu sumažinama katastrofų galimybė. *J. Gbt.*

Geležinkelių stotis yra geležinkelių komercinis ir technikinis vienetas, tarnaująs keleiviams ir įvairių rūšių važtoms priimti ar išsiųsti ir traukiniams ūkiškai ir techniškai aptarnauti. G.S. susideda iš jiešmais išskirstyto kelių tinklo ir, priklausant nuo stoties dydžio, iš vieno ar kelių pastatų, aptarnaujančių stotį ir jos įrengimus. Mažesnės ir vidutinės G.S. turi visus minimalius susisiekimui ir jo techniškam aptarnavimui būtinus pastatus bei įrengimus proporcingai eismo intensyvumui. Didesni susisiekimo centrai reikalingi atskirų stočių keleiviams, prekėms paskirsyti, uostams aptarnauti, traukinių sąstato pakeiti-

mams (jiems sudaryti ir išskirstyti), riedmenims remontuoti ir laikyti. Keleiviniai rūmai, tarnaudami lyg prieangiu atvykstantiems ir išvykstantiems miesto svečiams, dažnai yra miestą reprezentuojančios architektūrinės išorės. Pastate telpa apie pagrindinę halę sugrupuotos bilietų kasos, bagažo ir siuntų skyrius, atskiri laukiamieji su baru bei bufetu, kambariai administracijai ir policijai, tualeto kambariai, pirmosios pagalbos punktas, turistų informacijos patalpa, pašto ir kitos agentūros ir kioskai. Pirmosios keleivinės G.S. pastatytos 1830 Anglijoje Liverpulyje ir JAV Baltimorėje. Pagal padėtį geležinkelio atžvilgiu keleivinės stotys skirstomos į: 1. galinio tipo, kai pastatas statomas geležinkelio gale skersai bėgių; 2. pravažiuojamasis, statomas vienoj arba abiejose kelio pusėse. Nuo 1850 įsigalėjusi tradicija visai stočiai kartu su keliais ir platformomis talpinti po milžiniškos angos (iki 60–100 m) arka su stikliniu stogu šiandien keičiama, dengiant paskirus peronus (platformas) išilginiais stogais ir visus peronus sujungiant patogiu dengtu koridoriumi su pagrindine stoties hale. Visi stoties keliai ir iešmai bei jų signalai su mažomis išimtimis yra valdomi mechaniškai ir kontroliuojami automatiškai. Tam tikslui stoties ribose įrengti signalizacijos postai, iš kur yra tvarkomas stoties darbas. Prie didesnių G.S. priklauso šie įrengimai bei pastatai: krovimo rampos, prekių sandėliai, vagonų svarstyklės, šablonai gabaritui patikrinti, vandens rezervuarai (savarankiška vandens tiekimo sistema), anglių krovimo aikštelės ir sandėliai, riedmenų parkas, kur komplektuojami traukiniai, ir parkas su dirbtiniu kalneliu, kur išskirstomi traukiniai, garvežių parkas, sukamasis skydas garvežiams apsukti, gaisrinės ir dirbtuvės. Didžiausios Lietuvos G.S. Vilniuje, Klaipėdoje, Kaune, Radviliškyje ir Šiauliuose, naujos nepriklausomybės laikotarpiu pastatytos G.S. Tauragėje, Telšiuose, Plungėje, — visos pravažiuojamojo tipo.

Sklandus ir ekonomiškas G.S. veikimas priklauso ne vien tik nuo jos techniškojo tobulumo, bet ypač nuo tikslaus ekonomiško apskaičiavimo, parenkant stoties vietą, jos paskirtį bei dydį ir įrengimus. Paruošiamosios studijos naujoms stotims įrengti bei esančioms ekonomiškai atgaivinti yra susietos su viso krašto transporto paskirstymo planavimu, kuriame reikalinga numatyti ir konjunktūrines galimybes, atsirasimas iš geopolitinės krašto situacijos. Taip Lietuvoje dėl gyvos prekybos tarp Vakarų ir Rytų išauga Vilniaus, vėliau Kauno, Klaipėdos ir Tauragės stotys. Šis faktorius turės lemiamos įtakos mūsų geležinkelių ir G.S. tolimesnio vystymosi raidoje.

Berg, Buildings and Structures of American Railroads; *R. Sprögel*, Hochbauten der Eisenbahn 1954. *J.Oks.*

Geležinmedis, itin kietos medienos medžiai, pvz. I x o r a f e r r e a Vakarų Indijoje, M o t r o s i d e r o s v e r a Javoje.

Geležis chemijos elementas, VIII grupės, simbolis Fe (lot. Ferrum), at. sv. 55,84, eilinis numeris 26; susidaro iš at. sv. 54, 56, 57, 50 keturių izotopų; pagrindinis valentingumas 2 ir 3. Gryna G. yra pilkai baltas, žvilgąs, plastiškas, kalus, kristalinės struktūros metalas; kietumas 4,5, lyg. sv. 7,86. G. lydosi 1530°C ir verda 2735°C temperatūroje. G. turi iš visų elementų didžiausią paramagnetizmą. G. yra 3 alotropinių modifikacijų α, γ ir δ, kurios skiriasi kristalografiniais gardeliais ir fizinėmis ypatybėmis. α–modifikacija yra pasto-

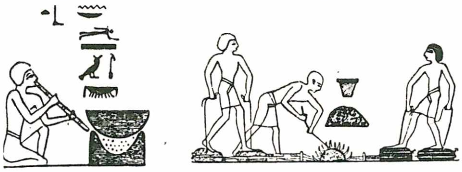

Egiptiečių geležies gamybos būdai, vaizduojami kapų piešiniuose

vi lig 910°C. Tarp 910°C ir 1401°C pastovi yra γ–modifikacija ir per 1401°C pereina į δ formą. G. yra chemiškai aktyvi. Lengvai tirpsta druskos rūgštyje (HCl) ir praskiestose sieros (H_2SO_4) ir azoto rūgštyse (HNO_3). Koncentruotose sieros ir azoto rūgštyse G. netirpsta, pasyvuojasi. Pasyvuotoji G. atspari rūdijimui ir nebetirpsta rūgštyse. G. sudaro šitokius junginius: oksidus, sulfidus, karbidus, halidus, acetatus, karbonatus, nitratus, sulfatus ir kt.

G. yra ketvirtas žemėje gausiausias elementas, sudarąs 5% žemės paviršiaus. Gryna G. gamtoje randama labai retai, bet dažnai aptinkama meteorituose. Svarbiausi mineralai, arba rūdos, iš kurių išsimoka išskirti G., yra šie: magnetitas (Fe_3O_4), hematitas (Fe_2O_3), limonitas ($Fe_2O_3 . H_2O$) ir sideritas ($FeCO_3$).

PASAULINĖ METINĖ PLIENO GAMYBA, IŠREIKŠTA PROCENTAIS SVARBIAUSIUOSE KRAŠTUOSE:

Kraštas	1954	1951	1943	1925	1880
JAV	35,9	45,3	50,4	51,1	29,8
Anglija	8,4	7,5	8,2	8,3	30,8
Prancūzija	4,74	4,62	3,2	8,2	9,0
Rusija	18,5	14,8	5,6	2,07	6,9
Vokietija:					
Vak. zona	7,76	6,40	13,50	13,50	16,4
Ryt. zona	1,12	0,73			
Iš viso	76,4	79,3	80,9	83,7	92,9

PASAULINĖ METINĖ GAMYBA (milionais tonų)

	1954	1951	1945	1943	1925	1913	1880
plieno	245,3	232,1	111,0	157,6	88,9	75,1	4,1
ketaus	135,0	126,0	77,2	112,2	75,5	78,0	18,1

G. iš rūdos buvo gaunama ir Lietuvoje. Dar 1628 prie Svėdasų buvo nuomojama rūda, iš kurios dirbo G. Yra išsilikęs 1787 Zapyškio klebono rūdos inventorius. 1520 Geranainių dvaro ūkininkai tarp kitko dvarui kasmet turėdavo duoti 30 porų žagrių ir 50 kryčių G. Taigi čia buvo dirbama G. iš rūdos. 1549 Radaškavičiuose trys kalviai kasmet turėdavo duoti dvarui po 30 porų žagrių. Jau XV a. geležį išdirbdavo Rūdininkuose į p. nuo Vilniaus, taip pat XVI–XVII a. apie Augustavą, XVII a. Višreve, Ašmenos aps., J. Chreptavičius įst. pirmąjį Lietuvoje geležies fabriką. 1768 Tizenhauzas pastatė G. įmonę Bartininkuose. G. rūdos tirpyklų buvo ir kitose vietose.

G. k e t a u s g a m y b a. Techniškoji G., kurioje yra ištirpusios anglies ir įvairių kitų metalų žymesnių pėdsakų, gaminama, redukuojant G. rūdas koksu augštose krosnyse. Senovės krosnis buvo paprastas žaizdras, kūrenamas medžio anglimi. Vėliau, apie 1500 pr. Kr., pradėtos vartoti odinės dumplės. Ilgainiui atsirado šachtinės krosnys. Jos buvo kūrenamos medžio anglimi, sausa žole ir žagarais. XIV a. rankinės dumplės šachtinėse krosnyse pakeičiamos vandens jėgos varomais pūstuvais. Svarbiausias etapas G. gamybos raidoje buvo medžio anglies pakeitimas koksu XVIII a. pabaigoje ir garo mašinos pritaikymas transportui. XIX a. antroje pusėje labai ištobulėjo G. ir plieno gamyba iš ketaus, įvedus Bessemerio 1855, Thomas-Gilchristo 1878 ir Siemens–Martino 1865 procesus. Nuo 1916 prasideda nauja elektrometalurgijos era, išradus indukcinę krosnį. Šiame šimtmetyje G. gaminama 20–35 m augščio ir ligi 9 m skersmens pūtimo krosnyse, kurių vidus išklotas ugniai atsparia medžiaga (br. 1). Šios krosnys ištisus metus veikia be sustojimo ir per parą duoda ligi 1500 t ketaus. Per viršų krosnis yra maitinama rūda, koksu ir kalkiniais akmenimis. Juos sluogsniuojant, krosnies viršus automatiškai užsidaro dvigubu kūnusiniu kamščiu. Dujos iš krosnies vamzdžių įeina į dulkių rinkėją, plovimo bokštą, elektrinį dulkių nusodintoją ir į kaupero bokštus. Bokštuose dujos atvėsta ir sušildo į krosnį pučiamą orą. Oro įtakai vėsinami cirkuliuojančiu vandeniu. Augštesniuose krosnies sluogsniuose G. rūda gaivinasi ligi metalo, žemiau, kaitrioje srityje, G. lydosi, laša žemyn, kaupiasi krosnies dugne ir yra išleidžiama per G. nutekėjimo angą. Tuo pačiu metu silicis ir kitos G. rūdos priemaišos reaguoja su kalkėmis, gamina gargažes. Susilydžiusios gargažės plauko ant skystos G. ir iš krosnies yra išleidžiamos pro gargažių nutekėjimo angą. Krosnyje vykstančius cheminius procesus ir apytikrią sluogsnių temperatūrą vaizduoja (br. 2). Svarbiausias krosnies gaminys yra ke-

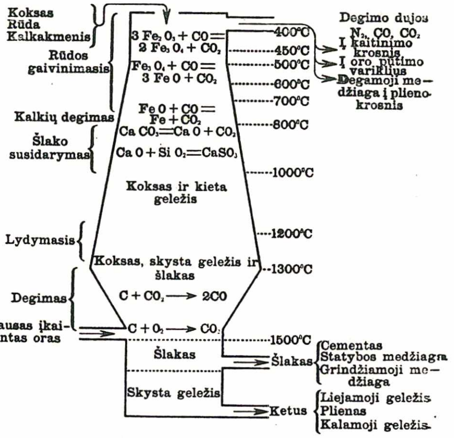

Br. 2. Fiziniai cheminiai procesai krosnyje

tus, t. y. neišvalyta G., kurioje būna apie 3,5—4,5% anglies, ligi 3,5% silicio ir mažesni kiekiai kitų elementų. Ketus yra trapus, tempiamas yra mažesnio atsparumo ir netinka kalti; vartojamas tik mažesnio atsparumo gaminiams lieti. Norint pagerinti ketaus ypatybes, jis yra liejyklose lydomas specialiose krosnyse, kuriose jo sudėtis pakeičiama, praskiedžiant G. ir plieno laužu bei pridedant įvairių kitų elementų. Po tokio perdirbimo ketaus sudėtyje randama 1,7% iki 4,5% C ir nuo 1,0% iki 2,5% Si, o jo stiprumas siekia 705–4200 kg/cm² ir kietumas nuo RC–5 iki RC–55. Lietoji G. yra skirstoma į šias svarbesnes kategorijas pagal G. ypatybes bei gamybos procesą: pilkoji lieta G., kalamoji lieta G. ir lankstomoji lieta G.

P i l k o j i l i e t a (2,0–4,0% C, 0,8–3,0% Si, 0,5–1,4% Mn) yra viena pigiausių G. ir daugiausia vartojamųjų. G. stingstant, anglis išsiskiria plokštelėmis pavidalu grafito, suteikiančio G. didelį atsparumą smūgiams ir palengvinančio jos mechaninį apdirbimą. Bet ji yra palyginti trapi. Tokia G. yra vartojama automobilių pramonėje cilindrų blokų gamybai ir pn.

K a l a m o j i l i e t a G. yra gaminama iš ketaus (2,0–2,7% C, 0,8–1,2% S, $<$ 0,55% Mn), vartojant specialų kaitinimo būdą. Kaitinimo procese grafitas išsiskiria stambių grūdelių pavidalu. Tokia kalamos G. struktūra didelio stiprumo, daug geresnio lankstumo, didesnio atsparumo smūgiams

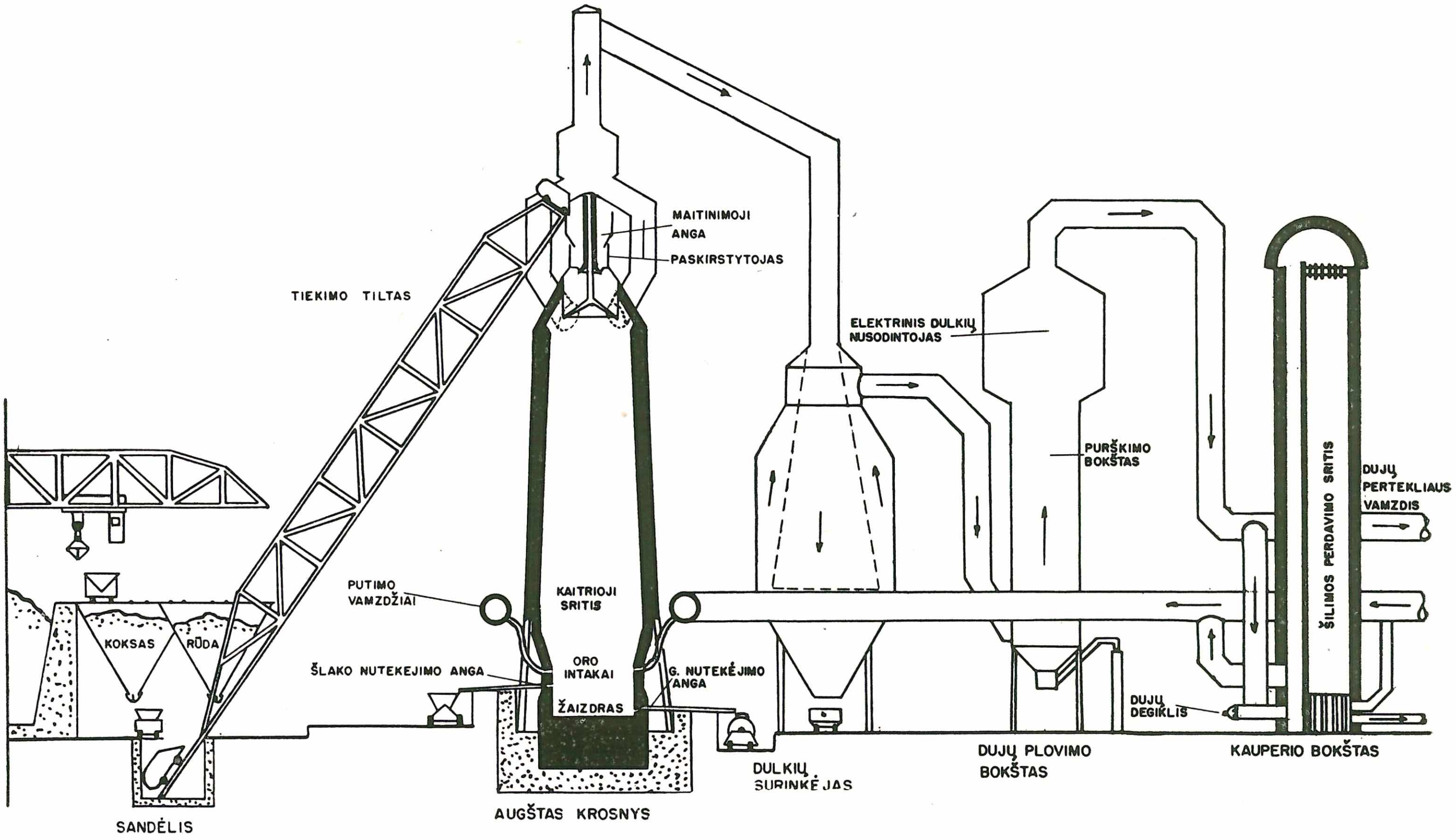

Br. 1. Modernioji pūtimo krosnies įmonė

Geležis

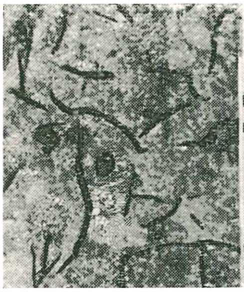

Pilkoji geležis
(juodoji spalva—grafitas, pilkoji spalva—perlitas)

Kalamoji geležis
(juodoji spalva—grafitas, baltoji spalva — feritas)

ir korozijai, negu pilkoji G. Kalamoji G. yra vartojama smulkiems ir ploniems dirbiniams.

L a n k s t o m o j i l i e t a G. buvo gauta 1948. Metalurginė struktūra rutulio pavidalo grafitas, feritas, perlitas bei martenzitas. Šita struktūra gaunama, pridedant nikelio magnezijos lydinio į pilką lietą G. Metale lieka mažiau kaip 0,1% Mg. Tokia G. turi beveik kaip ir plieno savybes, ir gamybos procesas yra pigus, kaip ir pilkosios G., o ji gauna didelio lankstumo.

Pašalinis svarbiausias augštosios krosnies gaminys yra degimo dujos, kuriomis kaitinamas į krosnį pučiamas oras, ir jos generatoriuose yra vartojamos kaip kuras plieno lydymo ir kitokioms krosnims. Ketus valomas ir paverčiamas kaliąja G. arba plienu atskirose deginimo ir lydymo krosnyse. Vienas iš seniausių ketaus valymo būdų yra minkymas. Kas nereikalinga, kaip anglis, fosforas bei silicis, pašalinama oksiduojant, o siera pavirsta į G. sulfidą. Vėliau jie jungiasi su manganu ir G. oksidais, sudarydami gargažes (šlaką). Pagaminta kalamoji G. sustingsta dideliais gabalais. Gamybos procese gargažės yra pašalinamos, išskyrus apie 3%, kurios G. pasilieka plaušų pavidalu. Po I pas. karo kalamosios G. gamyba minkymu buvo pa-

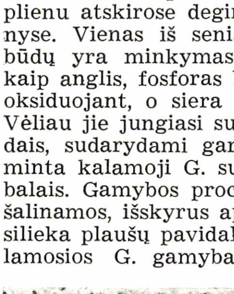

Lankstomoji geležis
(juodoji spalva—grafitas, baltoji spalva — feritas)

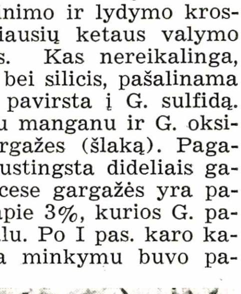

SAE 43/40 plienas
(pilkoji spalva — martensitas, juodoji—banitas)

keista Astono procesu. Šis naujas procesas gamina kalamosios G. sudėtines dalis: G. ir švarias silicines gargažes atskirai. Kalamoji G. vis mažiau begaminama. Bet dėl jos minkštumo, elastingumo, atsparumo korozijai bei metalo pavargimams ji dar plačiai vartojama vandens vamzdžiams, grandinėms, inkarams ir kt.

P l i e n o g a m y b a. Seniausias būdas plienui gaminti yra kaliosios G. kaitinimas specialiose uždarose kamerose su smulkia medžio anglimi. Šis dabar retai bevartojamas būdas vad. G. cementavimu, o pagamintas plienas — cementiniu plienu. Antrasis būdas, kai kalioji G. lydoma su medžio anglimi arba grynu ketumi grafito tigliuose. Anglies arba ketaus pridedama tiek, kad lydinyje būtų nuo 0,75 ligi 1,5% anglies. Šiuo būdu pagamintas plienas yra kietas, ir vad. tigliniu. Toks plienas vartojamas skustuvams, peiliams ir medžio apdirbimo įrankiams gaminti.

Svarbiausi plieno ir G. gamybos procesai iš ketaus yra Bessemerio, Thomas–Gilchristo ir Siemens–Martino. Pirmieji du procesai paremti tuo, kad per Bessemerio konventoriuje (br. 3) sulydytą ketų iš apačios pučiama suspausto oro srovė. Oras sudegina anglį ir kitas priemaišas, kurių oksidai išlekia kartu su oru arba palieka gargažėse. Per viršų stačiai iš maišytuvo į konvertorių supilama nuo 15 ligi 50 t ketaus. Tada konvertorius pasukamas vertikalia padėtimi ir per apatines skyles pučiamas 4—5 atmosferų spaudimo oras. priemaišų degimo reakcijoms prasidėjus, psigamina daug šilumos, užtenkančios G. skystai palaikyti. Po 10–12 minučių oro pūtimo konvertoriuje yra gaunama gryna kali G. H. Bessemerio kriaušės vidų iškloja rūgštaus pobūdžio ugniai atsparia medžiaga, susidedančia daugiausia iš Si O_2. Todėl pradžioje Bessemerio konvertoriuje buvo galima išgryninti tik tokį ketų, kuriame būva mažiau, negu 0,1% fosforo, nes fosforas nebuvo pašalinamas rūgščių gargažių. Fosforas yra labai kenksmingas: mažos jo priemaišos G. daro trapią. Kad Bessemerio kriaušėje būtų galima fosforą išskirti, S. G. Thomas ir F. C. Gilchristo konvertoriaus vidų iškloja šarmine degtų dolomitų medžiaga. Ji sujungia fosforo oksidus ir apsaugo juos nuo redukcijos ir nuo ištirpimo G. Klojinio šarmingumas padidinmas, pridedant degtų kalkių gabalų. Tuo būdu ketus su 3% fosforo yra iš-

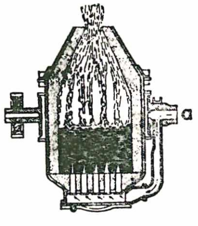

Br. 3. Bessemerio kriaušės skersinis pjūvis. Oras varomas per ašį *a*

gryninamas iki – 0,005% fosforo. Bessemerio būdu gautoji gryna kalioji G. gali būti sulydoma ir paverčiama plienu. Tam tikslui, atsargiai nupylus gargažes, į tą patį konvertorių dedamas reikalingas kiekis anglies ir mangano, kurių 2 tikslai: pakelia C % ir pašalina ištirpusias dujas. Pastaruoju metu mangano vietoje gaivintojais vartojami silicis, aliuminis, vanadis, titanas, berilis.

Siemens–Martino procese konvertoriaus vietoje yra vartojama plokščio, atviro žaizdro krosnis (br. 4), kaitinama generato-

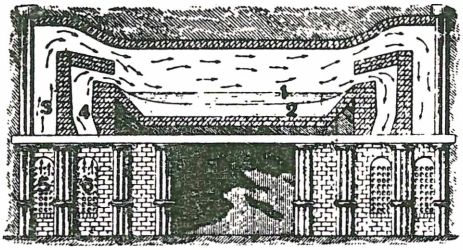

Br. 4. Siemens–Martino krosnies pjūvis: *1* — sulydintas plienas, *2* — magnezitas, *3—5* oras ir *4—6* generatorinės dujos

rinėmis dujomis. Prieš tai dujos ir oras sušildomi atskirose kamerose 5,6, ir kanalais 3,4 eina į žaizdrą. Žaizdre maišosi, užsidega, liepsna šliaužia per metalo paviršių ir jį sulydo. Siemens–Martino krosnyje ketus sumaišomas su plieno laužu ir G. rūda tokiais santykiais, kad G. rūdos deguonis suoksidintų didžiąją anglies dalį. Silicis ir didelė dalis anglies yra pašalinama oksidų pavidalu. Kaip ir Bessemerio procese, fosforas ir siera nepašalinami rūgštaus pobūdžio ugniai atsparia medžiaga išklotoje Siemens–Martino krosnyje. Todėl Europoje ir ypač Amerikoje (95%) krosnių išklojimui yra naudojama šarminė degtų dolomitų bei chromitų medžiaga. Šarmingumui padidinti į žaliavų mišinį yra pridedama degtų kalkių. Pabaigoje krosnyje paprastai dar pridedama truputis aliuminio ar ferotitano metale išsiskyrusioms dujoms pašalinti bei G. kristalams susmulkinti. 85% viso plieno dabar gaminama Siemens-Martino būdu, 10% Bessemerio bei Thomas-Gilchristo, 5% elekrišku būdu. Geriausios rūšies plienas yra gaminamas elektros krosnyse, nes jose medžiaga nesusisiekia su kuru, ir galima tiksliai kontroliuoti atmosferą, temperatūrą ir keisti komponentų sudėtį. Pabaigtas valyti plienas yra liejamas į paruoštas liejinių formas arba į didelius blokus tolimesniam mechaniniam apdirbimui.

Reguliuojant oksidacijos laipsnį, galima pagaminti tris plieno rūšis: paprastą, pusiau deoksiduotą, visai deoksiduotą (brėž. 5). Paprastajame pliene tuštumos yra panaikinamos valcavimu. Paprastasis plienas

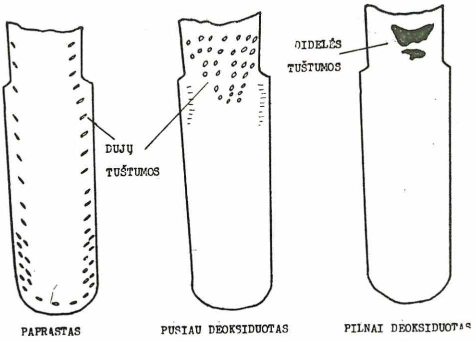

Br. 5. Pjūvis per trijų plieno rūšių liejinius

yra pigiausias, ir yra vartojamas daugiausia plokščių bei skardos gamyboje. Pusiau deoksiduotas plienas yra plačiai vartojamas statybos pramonėje sijoms, kampuočiams. Visai deoksiduoto plieno dalys su didelėmis tuštumomis yra nukertamos ir metamos į laužą. Visi plieno liejiniai ir beveik visi plieno lydiniai yra gaminami iš brangesnio deoksiduoto plieno.

P l i e n o a p d i r b i m a s. Lietasis plienas, ar jis būtų pagamintas Bessemerio, ar Siemens-Martino, ar elektros būdu, turi didelių kristalų, panašių į suaugusios eglės šakų formą, vietinių nešvarumų ir tuštumų. Tokio metalo vartojimas yra labai ribotas technikos reikalams. Tuos trūkumus galima sumažinti bei pašalinti, naudojant karštą apdirbimą temperatūroje 1100-1300° C bei šaltą keičiant su kaitinimu.

Lietojo plieno pirmasis apdirbimo veiksmas visuomet atliekamas metalui esant karštam, o kaikurie paskutinieji veiksmai daromi su šaltuoju plienu. Iš karštojo apdirbimo būdų paminėtini: valcavimas, kalimas, išspaudimas (extrusion) ir pramušimas (piercing).

Beveik 90% viso plieno dirbinių yra gaminama valcavimu: sijos, skarda, kampuočiai ir kt. Kalimo būdas yra naudojamas, norint gauti didelį stiprumą bei lankstumą netiksliųjų formų dalyse, kaip raktų, veleno alkūnių ir pn. Presavimas, kuris irgi priklauso prie kalimo būdų yra vartojamas dideliems blokams (iki 300 tonų) formuoti. Išspaudimu bei pramušimu yra gaminami didžiaverčiai besiūliai vamzdžiai.

Šaltai apdirbtieji plieno dirbiniai pasižymi geresnėmis mechaninėmis savybėmis, yra lengviau mašinų apdirbami, turi matmenų didesnį tikslumą bei dailų paviršių. Galima paminėti šiuos svarbesnius šaltojo apdirbimo būdus: valcavimą, kalimą, trau-

kimą, sukimą, ir spaudavimą. Paminėtina, kad daugumas šaltai apdirbamų dirbinių, ypač lydinių, pasidaro kieti ir trapūs. Norint juos toliau apdirbti, reikia juos šildyti, taigi vėl atleisti. Tik tada jie perdirbami norimomis gaminių formomis. Šaltasis apdirbimo būdas yra brangesnis už karštąjį, bet gaminiai, kaip vamzdžiai, automobilių išorinės dalys, vielos ir kt. yra geresnės kokybės.

Plieno rūšys. Plieną galima suskirstyti į šias kategorijas: paprastasis, arba anglies, statybinis, įrankių, nerūdyjantis, atsparus ugniai ir kiti specialūs plienai. Beveik visas anglies ir statybos plienas yra gaminamas Bessemerio bei Siemens–Martino krosnyse, o kitos geresnės kokybės plieno rūšys — elektros krosnyse.

90% viso pasaulyje pagaminto plieno sudaro anglies plienas (0.05–2.00% C). Jo didžiausia pirmenybė yra jo pigumas, bet didžiausias trūkumas — blogos grūdinimo savybės. Juo didesnis anglies kiekis G., juo didesnis stiprumas ir kietumas ir juo mažesnis lankstumas. Šio plieno vartojimas yra labai platus: nuo sijų, plokščių iki ašies spyruoklių, kaltų ir kt.

Kur statybos medžiagai reikalingas stiprumas ir tam tikras atmosferinis korozinis atsparumas pridedama Cr, Mn, Mo, V, Zr, Ti, Cu bei P elementus į paprasto plieno lydinius, kurių kiekis nesiekia daugiau kaip 2%. Plienas, kurio lydančių elementų kiekis siekia 6%, yra didelio stiprumo ir lankstumo. Jis vartojamas mašinų dalims gaminti. Kaikurios tokio plieno rūšys siekia 21,000 kg/cm^2 stiprumo ir turi palyginti gerą lankstumą. Įrankių plienas turi turėti didelį atsparumą dilti ir augštą minkštėjimo temperatūrą. Įrankių plieną galima suskirstyti į penkias svarbesnes rūšis (žr. lentelę).

Nerūdijantis plienas yra trijų rūšių: martenzito, austenito ir ferito tipo. Martenzito nerūdijantis plienas gali būti grūdinamas. Jis turi nuo 11,5 iki 18% Cr ir yra vartojamas nerūdijančioms mechaninėms dalims gaminti. Nerūdijantis plienas su didesniais anglies (>.15% C) kiekiais yra vartojamas peiliams, skustuvams bei chirurginiams instrumentams gaminti. Austenito nerūdijantis plienas gali būti šaltai apdirbamas bei precipitavimu sukietinamas. Jis pasižymi dideliu atsparumu oksidacijai bei korozijai. Sudėtys vyrauja nuo 17,5 iki 25% Cr. ir nuo 7 iki 20% Ni. Toks plienas yra vartojamas virtuvės reikmenims, cheminėje pramonėje, architektūroje, geležinkelių vagonams ir pn. Ferito nerūdijantis plienas susideda iš 18–30% Cr, yra blogesnių mechaninių ypatybių, bet atlaiko augštesnę temperatūrą, negu austenito plienas. Jis yra vartojamas sprausminio lėktuvo motorams, turbinoms, geležies apdirbimo krosnies dalims ir pn.

Iš specialių plieno rūšių paminėtinas mangano, nikelio–chromo, silicio, volframo bei boro plienas.

Mangano plienas (10 iki 16% Mn) turi savo užsigrūdinimo ypatybę, didelį dilimo atsparumą ir yra labai patvarus. Jis vartojamas geležinkelio iešmams, galingiems kastuvams ir pn. 4.00% Ni, 2.00%Cr, .35% C sudėties plienas yra vartojamas šarvams. Invaras — plienas su 25% Ni savo tūrio nuo temperatūros beveik nekeičia. 42% Ni plienas, platinitas, turi tą patį išsiplėtimo koeficientą, kaip ir stiklas. Todėl šitas plienas yra vartojamas ten, kur reikia įlydinti veleles į stiklą. Silicio plienas su 2,75% iki 5%. Šis labai lengvai įsimagnetina ir išsimagnetina, todėl plačiai vartojamas elektros transformatoriams gaminti. 4.5–7% volframo plienas yra vartojamas augštesnės kokybės nuolatiniams magnetams. Boro plienas su 0,0012–0,0020% B yra pradėtas gaminti per II pas. karą. Jis turi tokias pat grūdinimo ypatybes, kaip ir kiti geresnės kokybės plienai.

Kaitinimas metalurgijoje yra šildymo ir šaldymo veiksmų derinys. Šiais veiksmais per tam tikrą laiką įvairioms plieno rūšims suteikiamos norimos ypatybės, kaip stiprumas, kietumas, lankstumas, atsparumas dilti, korozijai, smūgiams, ir jį lengva mašinomis apdirbti. Plieno savybės priklauso nuo šių struktūrų: martenzitinės, perlitinės, feritinės, bainitinės. Įvairioms

Plieno rūšys	Svarbesni lydinio elementai						Tipiški pritaikymai
	C	Mn	W	Cr	V	Mo	
Anglies	1.00	0.25					Grąžtai, pjovikai
‚Nedeformuojantis'	1.00	0.50		5.00	0.50	1.00	Bendri įrankiai ir formos
Atsparus smūgiams	0.55	0.25	7.50	1.25	0.25	0.50	Pneumatiniai kaltuvai, cemento laužytuvai
Karšto apdirbimo	0.90	0.30		4.00	0.75	0.50	Karšto kalimo mašinų įrankiai
Didelio greičio 18–4–1	0.70	0.30	18.00	4.00	1.00		Bendro vartojimo plienas, didelio greičio įrankiai, kurie gali būti vartojami net 700° C temperatūroje

struktūroms gauti yra vartojami šie svarbesnieji kaitinimo būdai: atleidimas, normalizavimas, sferoidizavimas, grūdinimas bei minkštinimas ir paviršiaus kietinimas.

Atleidimo procesas susideda iš kaitinimo augščiau viršutinės kritiškos temperatūros (cb, žr. br. 6) ir pamažu atšaldant. Tuo

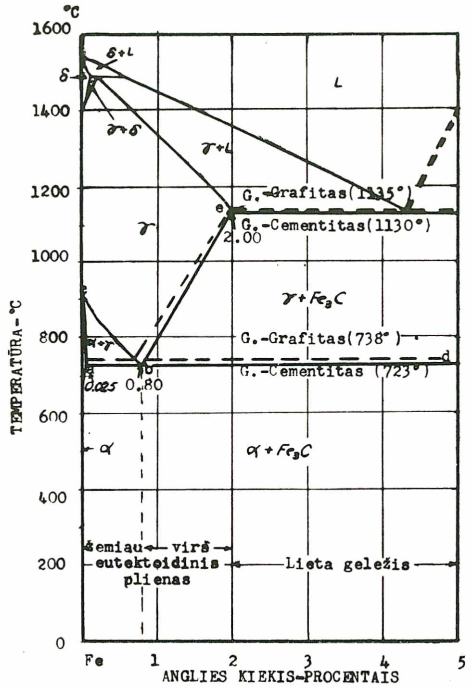

Br. 6. Geležies ir anglies ekvilibrinė diagrama

būdu lydinys yra atleidžiamas, atpalaiduojant betkokį vidinį įtempimą.

Normalizavimas vyksta, kaitinant apie 100°C augščiau viršutinės kritiškosios temperatūros ir atšaldant ore. Šis veiksmas mažina kristalų grūdelių didumą ir panaikina karbidų tinklą anteutektoidiniame pliene.

Sferoidizavimu pagaminama apskritos ar rutulinės formos kieta cementita Fe_3C, kiečiausia ir trapiausia plieno sudedamoji dalis, ir minkšta ferita α. Tai atliekama, kaitinant plieną tiktai truputį žemiau eutektoidinės temperatūros (ad, br. 6) per ilgesnį laiką ir vėliau pamažu atšaldant. Šis procesas palengvina apdirbimą mašinomis ir pagerina inertines smūgio ypatybes.

Kietas plienas gaunamas, kaitinant hipoeutektoidinį plieną viršum kritiškos temperatūros (cb, br. 6) ir hipereutektoidinį plieną viršum euktektoidinės temperatūros od, br. 6). Tuo būdu pagaminama kieta ir trapi struktūra, vadinama martenzitu, kurio kietumas didėja proporcingai su anglies kiekiu pliene. Pamažu atšaldant, pvz. aliejuje, galima gauti patvarią ir vidutiniškai kietą bainitinę arba dar minkštesnę perlitinę (eutektoidinę) struktūrą. Elementai, kaip Mo, W, Mn, Cr ir Ni, yra dedami į plieną, kad sulaikytų austenito (γ) transformaciją į perlitą bei bainitą, ir tuo būdu pagerina plieno grūdinimo savybes. Martenzitas kaitinamas truputį minkštėja, bet pasidaro lankstesnis ir patvaresnis. Tuo būdu plienas gauna dar geresnių ypatybių.

Paminėtini du paviršiaus kietinimo procesai: cementavimas ir nitridavimas. Cementavimo procese mažo anglies kiekio plienas yra kaitinamas su augšto anglies kiekio medžiaga, kaip, pvz., medžio anglis, NaCN, NaCO ir kt. Greitai atšaldant, gaunamas kietas paviršius. Nitridavime plienas yra kaitinamas amoniako dujose, kurios paviršiuje sudaro ploną geležies nitradų sluogsnį. Toks plienas turi nepaprastai kietą paviršių (apie RC–80) ir korozinį atsparumą.

J. M. Camp, C. B. Francis, The Making, Shaping and Treating of Steel 1951; American Society for Metals, Handbook 1948; *F. W. Harbord* and *J. W. Hall,* The Metalurgy of Steel 1923; Lietuviškoji Enciklopedija VII t. 1110–1115 psl. *S. Mts.*

Gelgaudas Antanas (1792—1831 VII 12 nušautas Snaukščiuose). Napoleonui užėmus Lietuvą ir pradėjus joje formuoti Lietuvos kariuomenę, G. savo lėšomis suformavo 21 pėstininkų pulką (Lietuvoje iš eilės 4), ir už tai, nebūdamas karys, iš karto buvo pakeltas į pulkininkus. Napoleono kariuomenei traukiantis iš Rusijos, 21 pėstininkų pulkas prisijungė prie 5 korpo (Poniatovskio) ir drauge su kitais trimis lietuvių pėstininkų pulkais, sudarė didesnę Modlino tvirtovės įgulos dalį. Modliną rusams paėmus, pulkas buvo išformuotas. G. vėliau perėjo į Lenkijos kunigaikštystės tarnybą, ir didžiojo kng. Konstantino buvo pakeltas į generolus. Per 1830–31 sukilimą vadovavo pėstininkų brigadai (1 ir 5 pėstininkų pulkai) Krukowieckio divizijoje ir dalyvavo keliose kautynėse. Ties Grochovu nukovus divizijos vadą Žimirskį, G. perėmė divizijos vadovavimą. V 26 rusams sumušus lenkus ties Ostrolenka, G. buvo atkirstas nuo lenkų jėgų, ir V 27 gavo įsakymą susijungti su Dembinskiu ir vykti į Lietuvą sukilimo Lietuvoje sustiprinti. Savo valdžioje turėjo apie 12.000 žmonių. V 29 ties Rogardu sumušė rusų gen. Sakeno rinktinę, tačiau, nors ir buvo gausingesnis, šios pergalės tinkamai neišnaudojo, leisdamas rusams susikoncentruoti prie Vilniaus. Toliau G. žygiavo Rogardo — Suvalkų — Marijampolės — Aleksoto — Gelgaudiškio — Raudonės — Čekiškės — Kėdainių — Žeimio — Rykantų kryptimi. VI

19 pralaimėjęs kautynes Panerio kalnuose, G. nusprendė užimti Neries ir Šventosios upių liniją nuo Ukmergės iki Kauno ir neleisti rusams įsiveržti į Kauną ir Žemaičius. VII 7 puolė Šiaulius, tačiau puolimas nepavyko. Be to, prie Rėkyvos ežero neteko gurguolės, kuriai vadovavo Plateraitė. Netekus G. kariuomenėje autoriteto, Kuršėnuose VII 9 sukilėlių jėgos susiskirstė į tris savarankiškas voras: Dembinskis turėjo žygiuoti į Lenkiją per Daugpilį, Rolandas Palangos kryptimi, Chlapowskis į Lenkiją per Jurbarką. G. prisijungė prie Chlapowskio voros, kuri iš Kuršėnų žygiavo per Žarėnus, Plungę, Švėkšną ir Gudaunos kaime pasiekė Prūsų sieną. G. nusprendė pereiti į Prūsus ir ten kapituliuoti. VII 13 pereinant sieną, kpt. Skulskis G. nušovė. G. palaidotas Kisinų k., Dovilų vls., Klaipėdos aps.

Akta urzędowe, tyczące się działania generała Gielguda na Litwie 1832; *P. Šležas,* Gen. Gelgaudo vaidmuo 1831 Lietuvos sukilime (N. Romuva 17 nr. 1931).

Gelgaudiškio girininkija Šakių miškų urėdijos sudėtyje. Bendras plotas 2066 ha. Miškai daugiausia spygliuočių.

Gelgaudiškis 1. Gelgaudiškio vls., Šakių aps. 2 dv. A u g š t a s i s 141 gyv., 5 km nuo Šilinės ir Ž e m a s i s, 1 km nuo Šilinės. 1939 437 gyv.; Nemunas; katalikų par., 5 komplektų pradž. mokykla, paštas, 1906 įsteigta plytinė, garo malūnas, 1921 įst. dvaro rūmuose vaikų prieglauda. Kadaise G. garsėjo sūrių gamyba. Įk. XV a. pabaigoje kaip Gedigaudiškis. 1504 D.L.K. Aleksandras dovanojo Jonui Sapiegai kaip Skirsnemunės dv. dalį. Tuo metu čia dar nebuvo gyventojų. Jam mirus 1517, valdė jo našlė ligi 1552. 1566 valdė Jono sūnus Povilas Sapiega, kuris 1578 aprūpino bažnyčią turtu. 1573–85 valdė Povilo sūnus Andrius Sapiega, iš kurio pirko Grigas Masalskis. Maždaug tuo metu (1574–85) pradėta vadinti G. Iš Masalskių perėjo Ozemblowskiams, kurie valdė ligi XVIII a. pradžios. 1691 pastatė naują medinę bažnyčią, ir padaryta nepriklausoma parapija; prieš tai ji buvo Zapyškio filija. XVIII a. valdė

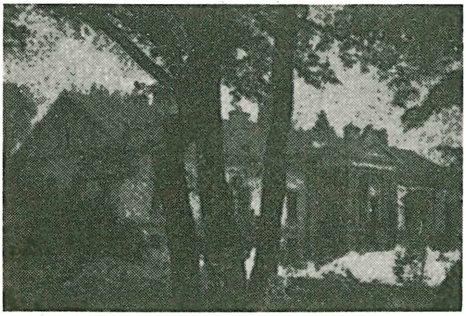

Gelgaudiškio prieglauda

Gelgaudai ir Čartoriskiai, kurie 1789 pastatė naują (jau trečią) medinę bažnyčią. 1795 Užnemunei patekus Prūsų valdžiai, ji pardavė G. Teodorui Keudelliui. Jis iš buvusių kaimų pradėjo kurti naujus dvarus, atiminėdamas iš valstiečių žemes ir didindamas dvaruose lažus. Bet ūkį savo dvaruose pakėlė. Prie Keudellių į tas vietas pradėta gabenti vokiečius ir stengtasi kraštą suvokietinti. Įkurta nauji 22 (jų 14 po 1844) palivarkai. Berods, XIX a. pradžioje įvyko G. dalijimas į Augštąjį ir Žemąjį G. 1864 sudegus bažnyčiai, nauja mūrinė pastatyta 1868 ir konsekruota 1884. 1875 Keudell nustojo rusų pilietybės. 1887 paskelbus įstatymą, draudžiantį svetimšaliams pasienio zonoje (kuriai priklausė visa Lietuva) dvarus valdyti, jis turėjo parduoti. 1892 Augštąjį G. pirko bendrovė iš J. Mantvilo, Jono Švidos, Aleksandro Baltučio ir Abdono Zano, kurį vėl pardavė Komarui už 800.000 rublių. Žemąjį G. 1892 pirko Šemeta.

Kun. P. A. (Augustaitis), Seinų bažnyčių monografija (Vadovas Nr. 34); *J. Totoraitis,* Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938.

Gelgūdo pilis buvo praminta sl. Zomkus, arba istoriniu vardu dabar vadinamu Vytėnai, nes 1384 vok. kelionių aprašuose W y t h e s H o f f ,Vytenio Kiemas', o ties Nemunu čia yra piliakalnis, vadinamas Vytenio kalnu. G. stovi Nemuno deš. krante, 9 km žemiau Raudonės, nors pilį nuo Nemuno sunku pamatyti, kad ir jo augštame krante. G. buvusi svarbi lietuvių pilis, kurią vokiečiai kryžiuočiai vadino Bisena. Ši pilis vokiečių ordino buvo puolama, pradedant 1283, per visą XIV a. Manoma, kad ji buvusi visai sugriauta 1418. Betgi yra žinių, kad dar 1634 Naugarduko vaivada Mykolas Sapiega pastatęs bažnyčią Bisenoje.

Kronikos mini, kad Vytėnų pilį pastatęs Kiršenšteinas, pralobęs iš Žygimanto Augusto jam duotos monopolinės teisės karališkiesiems miškams pardavinėti. Jis buvo pastatęs Raudonės pilį ir Augštojo Gelgaudiškio pilį Nemuno kair. krante. 1686 Vytėnai ir Gelgaudiškis teko Gelgaudams, tikriau Gedgaudams.

Ligi 1831 G. pilyje dar gyventa: išlikusios freskos kambarių sienose. Dar tebėra du augšti apskriti bokštai su kryžiaus formos angomis, storais sienų mūrais, požemiais. Pilies viduje stačiakampis kiemas. Vienas sparnas su dviem kitais bokštais ir bažnyčia visai sugriauti. Pilis buvo ant augštų šlaitų ir aplink apsupta plačių apsauginių griovių, kurių dalis dar gerai tebesilaiko. G. pilis yra puikus senosios statybos paminklas.

Po Gelgaudų G. pilis–Vytėnai priklausė gretimam Eleonoravo dv. ir buvo visai apleista. I pas. kare šiauriniame pilies sparne buvo įtaisytas javų sandėlis. Vėliau žaibas

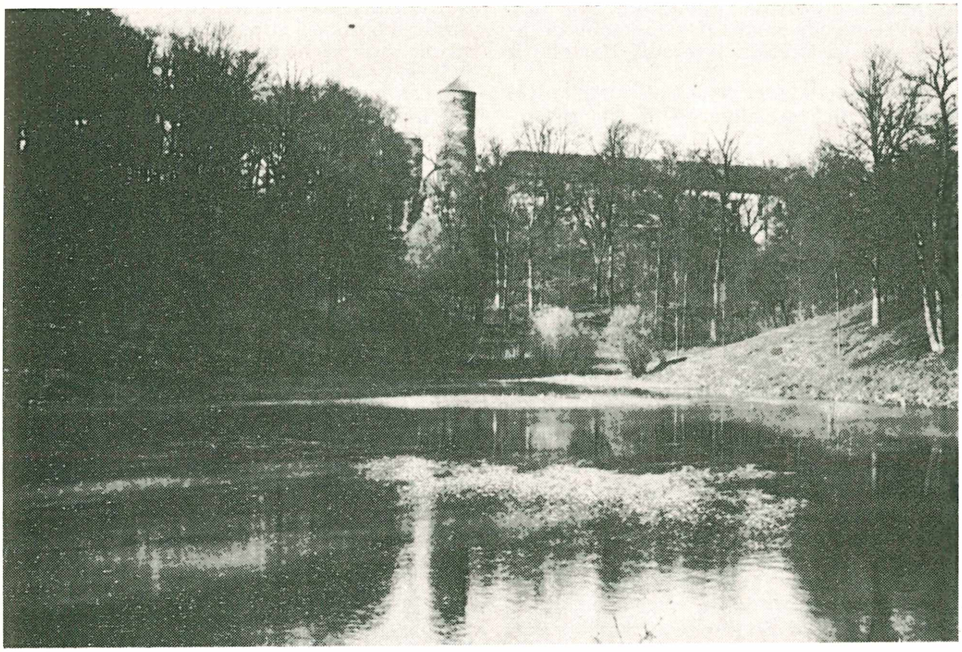

Gelgūdų pilis

sudegino tos pilies stogą ir grindis. Po karo pilies rūsyje gyveno pabėgėliai.

Lietuvos vyriausybė pardavė pilį Amerikos lietuviui kun. Petraičiui, astronomijos mėgėjui, žadėjusiam čia atsigabenti savo observatoriją iš Chicagos.

Greta G.P. saleziečiai įkūrė vienuolyną ir pavadino jį Vytėnais, tai sujungdami su Vytenio vardu; todėl G.P. imta vadinti taip pat Vytėnais ar net Vytenio pilimi. Pilies griuvėsiai nuo 1935 buvo globojami Vytauto D. Kultūros muzėjaus. Jie buvo žadami apsaugoti ir iš dalies atstatydinti.

St. Kolupaila, Nemunas 1950.

Gelijus (Aulus Gellius) romėnų rašytojas. Apie 175 po Kr. rašytame mišraus turinio veikale Noctes Atticae mums paliko daug vertingų šiaip žuvusių raštų ištraukų iš gramatikos, filosofijos, istorijos, teisės mokslų, senybių, ypač iš archainės romėnų bei graikų literatūros srities.

Geliogaliai k. Balninkų vls., Ukmergės aps. Čia iš akmenų sustatytame rūsely surastos dvi molinės urnos ir įvairių XII–XIII a. sidabrinių papuošalų: pintinės antkaklės dalis, kelios pintinės apyrankės ir kaklo papuošalas, sudarytas iš filigranu pagražintų tuščiavidurių pailgų karolių ir kabučių. Dalis kabučių yra apskriti su šviesiu stiklu viduryje, kiti kabučiai yra pailgi ir prie jų dar prikabinti maži apskirti žvagučiai. Visai giminingų papuošalų surasta Sūduvoje (Skomantuose, Luko aps.), Galindoje ir vidurinėje Lietuvoje.

C. Engel, Zwei spätheidnische Silberfunde aus altsudauischem Gebiet (Prussia 29, 1931, 79 tt., pav. 9–12).

Gėlys 1. Ukmergės aps. Balninkų vls. ež., 2 km į r. nuo Balninkų, 64,6 ha ploto, 126,2 m nuo j.l.; per gretimus Piršeno ir Alaušo ež. priklauso Plaštakos (Siesarties, Šventosios, Neries) baseinui.

2. (Galis) Utenos aps. Kuktiškių vls. ež., 2 km į p.v. nuo Kuktiškių bžk., 13,2 ha ploto, 161,4 m nuo j.l.; per gretimą Siesiko ež. priklauso Talės (Viešės, Vyžuonos, Neries, Šventosios) baseinui.

Geliūnai k. Gervėčių vls., Ašmenos aps., apie 67 km į r. nuo Vilniaus, liet. gyvenamas. Nuo I pas. karo iki 1931 G. veikė lietuviška Vilniaus Ryto d-jos pradžios mokykla, 1926 XI 1 įst. Šv. Kazimiero skyrius su 40 narių, būdavo kultūrinių pobūvių, paskaitų ir vaidinimų.

Gellert Christian Fürchtegott (1715 — 1769) vokiečių poetas, univ. profesorius. Pradėjęs rašyti eilėraščius prancūzų pseudoklasicizmo įtakoje, ilgainiui ja nusikratė ir, imdamas temas iš vokiečių gyvenimo, išgarsėjo savo pasakėčiomis, pasakomis, eilėraščiais; jų populariausios Fabeln und Erzählungen 1746; Geistliche Oden u. Lieder 1757, kelios komedijos ir apysaka Das Leben der schwedischen Gräfin von G. 1746. Laikomas vienu vokiečių tautinio

atgijimo literatūroje pradininkų. Lietuviškai 1880 Jacoby savo Lit. Chrestomatie išsp. jo dvi pasakėčias, išverstas Hertelio ir Hesės.

Gellerstedt Albert Theodor (1836–1914) švedų architektas, akvarelistas bei rašytojas, architektūros prof. Stockholmo Technikos Augštojoje Mokykloje 1877, Švedų Akademijos narys 1901. Prie jo gaivinančių meno kūrinių prisijungia ir jo eilėraščiai — idiliška romantinė poezija, kur budrus realizmas kaip kontrastas atsimuša į simbolizmą, vaizduojant gamtos scenas. Jo rinktinė poezija išl. 2 tt. 1914.

Gelli Giambattista (1498–1563) italų rašytojas, laikomas italų prozos klasiku. Florencijos akademijos steigėjas. Laikė akademijoje paskaitas apie Dantę ir Petrarcą. Paliko dialogus I. Capricci di Giusto bottaio 1546, La Circe 1549, Le Lezioni sul Petrarca 1887, Letture edite e inedite sopra la Commedia di Dante 1884.

Gembė medinis sienon įkaltas kablys kam pasikabinti, vãgis.

Gelnytis Seinų aps. Veisiejų vls. ež., 4 km į š.v. nuo Veisiejų bžk., 17.0 ha ploto, 126,1 m nuo j.l.; tarp Šlavančio, Balčio, Liūnelio ir Šlavantėlio ežerų, priklauso Šlavantos (Baltosios Ančios, Nemuno) baseinui.

Gelnų miškas Kauno aps. Vandžiogalos vls. ir girininkijos, Raudondvario urėdijos. 3 km nuo Vandžiogalos. Ploto 535 ha. Dirva molio. Auga eglės; priemaišoje uosiai, drebulės, juodalksniai. Sutinkama stirnos, lapės, barsiukai, kiaunės, voverės, kiškiai, jerubės. Per mišką teka Meklo upelis ir eina Gelnų–Naujasodžių vieškelis. Žmonių pasakojimu G.M. 1863 buvęs susirėmimas tarp sukilėlių ir kazokų, kur daug sukilėlių kritę.

Gelonas (m. 478 pr. Kr.) Gelos ir Sirakuzų tironas. Gelą valdė nuo 491 pr. Kr., Sirakuzus nuo 485; 480 sumušė ties Himera Kartaginos kariuomenę, pasivergė beveik visą Siciliją ir pasiskelbė karaliumi.

Gelonas T. Norbuto sudaryto Raudonės metraščio legendomis Lietuvos valdovų dinastijos kūrėjas. Jo palikuonys esą buvę Dormunimundas, Liūtavaras, Vytenis, Gediminas.

Gėlovinis Alytaus aps. Merkinės vls. ež., greta Alytaus—Merkinės plento, 11,6 ha ploto; iš jo teka Gelovinė, 5.0 km ilgio upelis, kuris per Gilšės ež. teka į Straują (Nemuno) pro Subartonių k., V. Krėvės gimtinę.

Gelsenkirchen v. Vokietijos pramoningas mst. Vestfalijoje, Ruhro srities centre abipus Reino–Hernės kanalo; 345.000 gyv. (1953). Akmens anglies kasyklos su 47.000 dirbančiųjų, geležies, chemikalų, cigarečių, drabužių pramonė.

Gelstedt Ott (g. 1888) danų rašytojas ir žurnalistas. Savo ideologija G. yra kultūrinis skeptikas, stipriai paveiktas komunizmo bei psichoanalizės tiek savo dailiojoje kūryboje, tiek socialistinėje bei meno apybraižose. Jau gana anksti G. pradėjo aštriai plakti nacizmą. Danijos okupacijos metu jis sukūrė nemaža pačių geriausių eilėraščių, kur patriotizmas rišasi su jo ideologija. Tvirčiausia jo kūryba yra subtilūs gamtos ir meilės eilėraščiai. Parašė Enehöje–Digte 1929, Utvalgte Digte 1938, Jul i den mörkelagde By 1940, Emigrantdigte 1945.

Geltė (Serratula) graižažiedžių (Compositae) šeimos žolinė gentis. Vienintelė skirtis G. d a ž i n ė (S. tinctoria L.), Lietuvoje savaiminė, pievose, krūmuose.

Gelteklė (Scorzonera) graižažiedžių šeimos (Compositae) žolė. Lietuvos miškuose, pievose auga G. p u š y n i n ė (S. humilis L.), paprastai vieno geltono žiedo stiebo gėlė. G. v a l g o m o j i (S. hispanica L.) auginama daržuose.

Geltligė, arba gelta (icterus), yra liga, kuria sergant pagelsta žmogaus oda. Jos yra 2 rūšys: 1. hepatogeninė ir 2. hematogeninė. Hepatogeninė (kepeninė) G. pasireiškia tada, kai tulžis dėl tulžies takų bei dvylikapirštės žarnos kataro, tulžies akmenų, navikų (tulžies takų ir gretimai), tulžies takų užsikimšimo kirminais (askaridomis), kepenų susirgimo, kepenų kraujo apytakos sutrikimo ir kt. nebegali nutekėti į žarnas ir yra priversta įsisunkti į kraują bei limfą. Hematogeninė (kraujinė) G. atsiranda: a. griūvant raudoniesiems kraujo kūneliams ir atsipalaiduojant bilirubinui (hematoidinui); b. perdaug pasigaminant tulžies, c. sutrikus kepenų ląstelių funkcijai, kai tulžis dar pagaminama, bet nebesulaikomas jos susisunkimas į kraujo bei limfos indus.

Geltonieji vandenys Inguleco vidurupio kair. įtakas. Ryčiau nuo jų Dniepro slenksčiai ir kazokų Sičė. D.L.K. Algirdo laikais jie buvo neapgyventoje srityje. Per 1569 Liublino uniją visa jų sritis nuo Lietuvos atimta.

Geltonkerpė (Xanthoria) Parmeliaceae šeimos gentis. G. s i e n i n ė (X. parietina) ant medžių žievės, sienų, stogų ir kt., auga dažnai ir gausiai.

Geltonoji jūra, Kinų Hoang-hai, Pacifiko r. pakraščio jūra tarp Korėjos, Mandžurijos ir Kinijos. Šiaurėje į žemyną įsikiša Čihli įlanka, o pietuose Korėjos sąsiauriu jungiasi su Japonų jūra. G.J. tolimesnis ir atviresnis tęsinys į pietus yra Rytų Kinų jūra, kurią nuo Pacifiko skiria Luču salynas. G.J. yra negili (dažniausiai ligi 100 m), Kinijos pakrantėse yra smėlio seklumos, o prie Korėjos krantų daugybė salelių. Į G.J. įteka Jangcekiango, Hoangho, Liao ir Jalu upės. Hoangho at-

neša dideles mases gelsvo puteninio dumblo, nuo kurio kilęs ir jūros vardas.

Geltonoji rasė apima r. Azijos tautas su gelsva oda. Jai priklauso visi mongoloidai: mongolai, kinai, korėjiečiai, japonai, filipiniečiai, tibetiečiai ir eilė kitų tautų.

Geltonoji spauda periodiniai leidiniai ir knygos, kur gatvės sensacijomis, rėkiančių antraščių parinkimu, pataikaujant pigiam masių skoniui, stengiamasi laimėti leidinio tiražą, mažiau paisant, ar tai turės teigiamos įtakos skaitytojo charakteriui, ar nebus nusikalstama spaudos moralei. G.S. mėgsta intymias kriminalinių ir seksualinių nusikaltimų detales, detektyvinius romanus, gatvinio pobūdžio sensacingus reportažus, net kartais ir politinį šantažą. Pavadinimas atsirado 1895. Tada New York World laikraštis pirmame puslapyje įsidėjo berniuko geltonais marškiniais paveikslą, po tuo paveikslu dėdamas pigias, bulvarines sensacijas. Juo ėmė sekti ir New York Journal. Tarp tų dviejų laikraščių kilo ginčas dėl pirmenybės naudoti geltonmarškinio berniuko paveikslui, lydimam atitinkamų žinių. Tuos abu laikraščius New York Press pavadino geltonąja spauda. Vardas ypač prigijo, kad net šios rūšies leidiniams dažnai buvo vartojamas pigus, gelsvas popierius.

Lietuvoje, ypač periodinę spaudą, daugiausia leido pasaulėžiūrinės, ideologinės grupės ar pati valstybė, taigi G.S. beveik nebuvo. Iš dalies tos rūšies laikraščiais būtų galima laikyti Kaune ėjusius Sekmadienį, Dešimt Centų, Laiką. Žr. Bulvarinė literatūra. *J. Pr.*

Geltonoji upė žr. Huangho.

Geltonpamūšio miškas Saločių vls., Biržų aps., 58 ha. Dirvožemis humingo molio. Drebulynas su ąžuolu.

Geltonpamūšis Saločių (Vileišių) vls., Biržų aps. dv., 1939 122 gyv.; upė Mūša. 1926 įst. pradžios mokykla, dvi krautuvės, pašto agentūra, pieno nugriebimo punktas. 7 km nuo Saločių.

Geltonpėdė (Gomphidius) Agaricaceae šeimos grybas. G. g l i č i o j i (G. glutinosus) miškuose ir krūmuose, vasarą ir rudenį.

Geltonžemis geležies rūdos atmainos limonito mišinys su aliuminio vandeninguoju silikatu.

Geltuoklė žr. Gelteklė.

Gelučių miškas Šaukėnų vls., Šiaulių aps., 384 ha ploto. Dirvožemis smėlio. Vyrauja eglės medynai.

Gelumbė siaurąja prasme yra vilnonis minkštas, purus, veltas dvinyčio arba paprasto įstrižojo rašto audinys iš kočiotos vilnos siūlų. Audinio paviršiaus plaukeliai trumpi ir vienodai pašiaušti. Audinys būna lygus, neraštuotas, vienos spalvos: mėlynas, juodas ar kt.

G. platesne prasme yra bendras pavadinimas visiems veltiems vilnoniams audiniams. Tačiau tai neapima visų vilnonių ar pusvilnonių audinių rūšių, pvz. audinių iš šukuotos vilnos siūlų (vok. Kammgarn, ag. worsted yarn, kur vilnos plaukeliai siūle išsidėstę tiksliai lygiagrečiai). G. audžiama tik iš kočiotos vilnos siūlų, kur siūluose vilnos plaukeliai susisukę nelygiagrečiai įvairiomis kryptimis, ir siūlo paviršius atrodo nelygus, lyg kiek pūkuotas. Plonai G. kartais vartojami šukuotos vilnos siūlų metmenys, o ataudai kočiotos vilnos siūlų.

Užbaigtos medžiagos plotis būna nuo 144 cm iki 150 cm, išilginio metro svoris nuo 400 g iki 1,2 kg. Iš medžiagos siuvami moteriški ir vyriški šiltieji drabužiai.

Vartojamoji žaliava: gryna vilna arba su priemaišomis: atitinkama dalis iš skudurų perdirbtos vilnos, medvilnės, dirbtinio pluošto. Įvairios priemaišos sumažina G. kokybę, medžiaga sunkiau suveliama, patvarumas dėvint yra mažesnis.

Siūlai (ypač ataudimas) verpiami laisvai, nesukriai. Sukti iš kelių siūlų siūlai retai vartojami. Metmenys verpiami sukant į vieną pusę, o ataudai — į priešingą pusę (kad audinys geriau susiveltų). Siūlų storumas — nuo 1 m/g iki 18 m/g (metrų viename grame, t.y. siūlo numeris metrinėje sistemoje). Audžiant vartojama iki 32 nyčių. Audinys būna paprastas arba raštuotas, viengubas ar (dažniausiai) dvigubas, ar dar storesnis. Audžiami siūlai būna verpti iš dažytos vilnos mišinių (geresnei G.) arba iš baltos nedažytos vilnos (šiuo atveju dažomas išaustas audinys).

G. gamyboje labai svarbų vaidmenį turi apretūra (t.y. visos užbaigiamosios operacijos po audinio išaudimo staklėmis). Apretūra audiniui suteikia galutinę išvaizdą. Šlapioji apretūra: vėlimas, plovimas, pūko šiaušimas drėgname stovyje, vandens išsunkimas ir kt. Sausoji apretūra: džiovinimas, pūko kirpimas, pūko šiaušimas sausame stovy, šukavimas, lyginimas ir daug kitų operacijų. Grynai vilnonė G. karbonizuojama, chemišku būdu iš audinio išimamos visos nevilnonės priemaišos, į audinį patekusios dulkių pavidalu gamybos metu. Kiekvienai G. rūšiai vartojami skirtingi apretūros veiksmai bei darbo planas pagal norimą medžiagai teikti išvaizdą. Gamybos metu audinys nustoja iki 40% savo svorio; ilgio ir pločio susitraukimas — iki 35% (pagal vartojamą žaliavą audinyje). Ištisai visoje gamyboje, nuo žaliavos paruošimo iki audinio galutinio baigimo, palaikomos atitinkamos klimatinės sąlygos: lyg. drėgmė 60–65%, temperatūra +22°–25°C.

Kaikurios svarbesnės gelumbinių audi-

nių rūšys: meltonas (labai minkštas, nestoras, iš abiejų pusių šiauštas audinys), burka (veltas, storų siūlų audinys), drapas (plonų siūlų ir geros žaliavos dvigubas audinys, veltas, šiauštas ir kirptas, o paviršiaus plaukeliai lygiai sugulę į vieną pusę), floconé (dvigubas storas audinys, trigubojo audinio ataudai vietomis šiaušimo ir pūko kirpimo būdu visai perkirpti, tuo būdu gaunant reljefinį minkštą pūkuotą paviršių pagal nustatytą raštą), flaušas (storas audinys, paviršiuje plaukeliai išsklaidyti) eskimas (paviršiaus ilgi plaukeliai į vieną pusę sušukuoti), zatiné (paviršiuje plaukeliai vietomis susukti į krūveles), veliūras (veltas ir šiauštas storas audinys, paviršiuje ilgi plaukeliai sušukuoti arba statūs), buclé (paviršiaus išvaizda garbonota arba mazguota, vartojami specialūs fasoniniai siūlai ir pritaikytas raštas), milas (storas, stipriai veltas audinys be jokio kito apdirbimo).

Nepriklausomosios Lietuvos G. fabrikai gamino ne tik G., bet ir visas kitas vilnonių audinių rūšis nuo ploniausios suknelės iki storiausio apsiausto. Metinė gamyba siekė apie 1.800.000 metrų vilnonės ir pusvilnonės medžiagos, iš jų apie pusė buvo gelumbiniai audiniai. Fabrikų verpyklos buvo pritaikytos tik kočiotos vilnos siūlams verpti. Šukuotos vilnos siūlus (baltus ir dažytus) įsiveždavo iš užsienio.

Lietuvoje buvo 5 didesni G. fabrikai, su visais gamybos skyriais. Kaune Šančiuose Drobė (1940 buvo 54 plačios staklės, 3500 varpsčių, 400 darbininkų, metinė gamyba — pusė miliono metrų), Kaune Liteksas (32 plačios staklės, 8 siauros staklės, 2200 varpsčių, 250 darbininkų), Kaune Lima (22 plačios staklės, 1000 varpsčių, 150 darbininkų), fabrikų dar buvo Juodupėje netoli Rokiškio ir Klaipėdoje. Be to, nevisų gamybos skyrių fabrikai buvo Kleboniškyje ir Vilijampolėje — abu prie Kauno, ir kt. Fabrikų audimo skyriai dirbo trimis pakaitomis, verpimo ir apretūros skyriai dviem pakaitomis. Specialistai turėjo būti gerai išsilavinę, nes gamyba techniškai buvo vykdoma ne siauru kokios nors tik vienos rūšies mastu, bet periodiškai reikėjo per metus tame pačiame fabrike išdirbti visų rūšių medžiagų.

Prieš I pas. karą, kol technika buvo mažiau išsivysčiusi, G. fabrikai gamindavo ištisai vien tik G.

Senojoje Lietuvoje audimo pramonė pradėjo augti XVIII a. pabaigoje. Audimo pramonės kūrėju laikytinas A. Tyzenhauzas, kuris panoro Gardino priemiestį Gardinėlę (Horodnica) paversti prancūziškuoju Lyonu. 1777 audimo įmonių Lietuvoje buvo 15, o 1780 jų skaičius pašoko ligi 23. Be Gardinėlės, G. fabrikai dar minėtini Lietuvos Brastoje, Rasanoje (lenk. Rozana), Stašove, Bartininkuose, Joniškyje ir kt.

K. T. Voblyj, Očerki po istorii polskoj fabričnoj promyšlennosti 1909; *T. Korzon,* Wewnętrzne dzieje polski za Stanislawa Augusta 1897. *G.Lz.*

G. įvežimas. Tarp svarbiausių Lietuvon importuojamų prekių (druska, geležis ir jos dirbiniai) nuo XIV a. šaltiniuose minima G. Pradžioje per Rygą ji patekdavo į D.L.K-tės Vilniaus, Polocko, Vitebsko miestus. Pasibaigus karams su vok. ordinu (1422), nusistovėjo prekybos santykiai Nemunu, sutvirtėjo ryšiai su Karaliaučiumi ir ypač su Dancigu. Nuo XV a. pusės Dancigas ilgam ir tapo beveik vienintelis G. gabentojas Lietuvon. Kai Jogaila tapo Lenkijos karaliumi, V. Europos G. į Lietuvą būdavo atvežamos ir Poznanės, Krokuvos pirkliams tarpininkaujant. Kaip rodo Kazimiero dovanojimų knygos (,Knigi danin Vel. Kniazia Kazimira), valdovo sandėliuose Lietuvoje buvo laikomi dideli kiekiai G. Nuo Flandrijos miestų, iš kurių tos medžiagos Lietuvon buvo atvežtos, jos vadinamos įvairiais tų miestų vardais. Tokių įvairių G. pavadinimų iš Kazimiero užrašų galima prirankioti iki 10. Keletas tų pavadinimų nebeišaiškinami. Kadangi G. medžiaga tada buvo brangus daiktas, tai Kazimieras užsitarnavusiems bajorams bei didikams ir davinėdavo dešimtimis užrašų. XVI–XVII a. G. Lietuvon būdavo vežamos dideliai ritiniais. Pagal D.L.K. magdeburginių miestų teises G. ritiniai turėjo būti permatuojami. Jie būdavo sukarpomi, net perdažomi. Užsieninės, Flandrijos, vėliau Anglijos ir kt. Lietuvoje iki pat naujausių laikų vis buvo svarbus importo objektas.

Litovskaja Metrika. Knigi zapisej. Russkaja Istoričeskaja Biblioteka XXVII, 1910; *K. Forstreuter,* Die Memel als Handelstrasse Preussens nach Osten 1931; *Z. Ivinskis,* Lietuvos prekyba su Prūsais I 1934. *Z.I.*

Geluonas (Galonas, Galuonas, Galanas) ež. 1. Molėtų vls., Utenos aps., į v. nuo Inturkės bžk., 4,5 km ilgio, ligi 1,5 km pločio, 474,5 ha, su 5 salomis 478,7 ha ploto; paviršius 146,2 m nuo j.l., perimetras 13,0 km, mkm. gilumas 16,8 m, vid. 4,5 m; rytuose jungiasi su Geloto ež., kuris per Vašuoką, Išnarą, Kertoją, Lakają ir Žeimeną priklauso Neries baseinui.

2. Linkmenų vls., Švenčionių aps., Aiseto ež. labirinto grandis, 3,5 km ilgio, ligi 2,5 km pločio, 312,6 ha ploto, su 6 salomis 318,0 ha; paviršius 147,2 m nuo j.l.; gilumas ligi 20,3 m; v. jungiasi su Dumblio ež., r. įteka Vyžinta, p. per 2 įlankas, Graužėlį ir Baltyžį jungiasi su Aiseto ež. (Aisetos, Kiaunos, Žeimenos, Neries baseine); ež. žuvingas, jį puošia įlankos ir salos. *S. K.*

Geluotis Molėtų vls., Utenos aps. ež. ties Anturkės bžk., 109,9 ha ploto, 146,2 m nuo j.l., Geluono ež. rytinė įlanka, 3,7 km ilgio. Gilumai ligi 14,7 m. Vašuokos upelis jun-

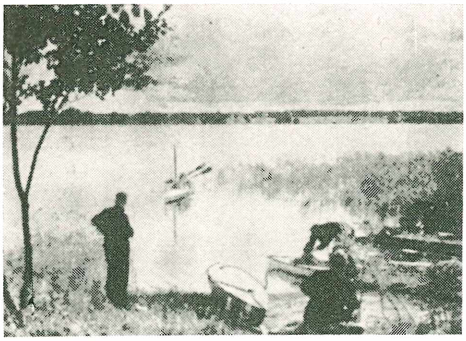

Geluotis

gia su Išnarų ež., priklauso Lakajos (Žeimenos, Neries) baseinui.

Geluva Ariogalos vls., Kėdainių aps. dv., prie Dubysos, 1939 195 gyv., 1926 įst. lentpjūvė, karšykla ir malūnas, 3 km nuo Ariogalos. XVII a. valdė Kenstartai. XVII a. pradžioje, Sebastijono Kenstarto užrašą vykdydama, jo našlė 1611 čia pastatė evangelikų bažnyčią ir mokyklą. 1620 VII 21 Žemaičių vysk. Stanislovas Kiška, grįždamas iš vizitacijos Ariogaloje, kartu su savo tarnais puolė bažnyčią, ją sudegino ir sužeidė keletą bažnyčią gynusių žmonių; be to, nuėmė varpus ir išvežė, o visą klebonijos ir mokyklos turtą atėmė. Iškilusioje byloje 1620 XI 5 Vilniuje buvo padaryta sutartis, kuria vyskupas pasižadėjo atsiprašyti karalių ir savininkę, sumokėti 3000 auksinų pabaudos, grąžinti varpus, panaikinti draudimą bažnyčiai atstatyti ir nubausti puolimo dalyvius. Bažnyčia buvo atstatyta, bet vėl kun. Kaminskio 1677 sudeginta.

K. *Chodynicki*, Sprawa o spalenie zboru w Działowie (Reformacja w Polsce Nr. 17 ir 18, 1928).

Geluvas Padubysio vls., Šiaulių aps. ež., 18,0 ha ploto, 134,0 m nuo j.l.; per gretimą Širvo ež. priklauso Raudos (Kurtuvos, Dubysos) baseinui.

Geluvos miškas Ariogalos vls., Kėdainių aps., 3 km nuo Ariogalos, 70 ha. Dirvožemis priemolio. Eglynas su beržu. Per G.M. eina Žemaičių plentas. Dubysos krante, dviejų gilių skardžių iškyšulyje, yra piliakalnis, nuo lauko pusės sustiprintas pylimu ir grioviu. Piliakalnis yra 72 m ilgio ir 38 m pločio.

Gėlužė Valkininkų vls., Eišiškių aps. upė, Merkio deš. įtakas, 13,8 km ilgio; teka į p., įteka žemiau Valkininkų mst. Baseino plotas 69 km².

Gėlužis Augštdvario vls., Trakų aps. ež., 2 km į p. nuo Užuguosčio bžk., 27,6 ha, 161,1 m nuo j.l.; per jį teka Guostė, Verknės (Nemuno) įtakas.

Gelvė (Gelvis) Gelvonų vls., Ukmergės aps. ež., į p. nuo Žirnajo ež., 27,6 ha ploto, 114,9 m nuo j.l.; per jį į Žirnajo ež. teka Gelvės upelis, 4,0 km ilgio, Žirnajos (Šventosios, Neries) augštupys.

Gelvonai Ukmergės aps. mstl., Gelvonų vls. centras. 1939 678 gyv., mūrinė kat. parapijos bažnyčia, medinė žydų sinagoga, 75 gyv. namai, 22 krautuvės, vaistinė, paštas, viešoji biblioteka, 6 komplektų pradžios mokykla, parapijos salė, kredito įstaiga, 2 kooperatyvai: vartotojų b-vė Saulė ir žemės ūkio kooperatyvas Vilnis, Senelių namas. 1921–29 veikė vid. (4 klasių) mokykla ir išleido 64 abiturientus. G. dvarą XVII ir XVIII a. valdė Žabų giminė, kurios paskutinis atstovas turėjo ir paskutinio Polocko vaivados titulą. Žabų laikais (1642–86) G. dvare veikė reformatų koplyčia, vėliau uždaryta ir atiduota vienuoliams pranciškonams. 1686 miestelyje buvo pastatyta kat. bažnyčia J. K. Daumanto Siesickio rūpesčiu. Pranciškonų vienuolynas veikė iki 1832, kol, rusų valdžiai jį panaikinus, mūrinės jo patalpos buvo paverstos kareivinėmis. Kareiviams ir keliems miestelyje gyvenusiems valdininkams rusų valdžia 1872 pastatė nedidelę cerkvę. 1895 ištikęs bažnyčios gaisras sunaikino ne tik bažnyčią, bet ir greta jos stovėjusias kareivines (buv. vienuolyną). 1897 G. dvaro savininko grafo Platerio lėšomis buvo pastatyta nauja mūrinė parapijos bažnyčia. Pergyvenęs vokiečių ir trumpalaikę bolševikų okupacija (1919 pradžioje), vėliau atsidūręs lenkų grėsmėje (iki 1920 vidurvasario), Gelvonų vls. susiorganizavo ir įsijungė į Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimą tik 1920 rudenį.

teka Ūdura (Širvintos, Šventosios, Neries); Gelvonų mstl. nutolęs 6 km į š.v. nuo ež.

Gelvonė (Šeiniūnų) Gelvonų vls., Ukmergės aps. ežeras, 2 km į p. nuo Dievogarsio bžk., 60,6 ha ploto, 110,2 m nuo j.l.; iš jo

Gelvonų girininkija Ukmergės miškų urėdijos sudėty. Bendras miškų plotas 2678 ha. Miškai daugiausia spygliuočių veislės.

Gelzer Mathias (g. 1886) vokiečių istorikas, nuo 1919 Frankfurto univ. prof. Išsp. Studien zur byzant. Verwaltung Ägyptens 1909, Die Nobilität der römischen Republik 1912, Caesar, der Politiker u. Staatsmann ⁵1942, Vom römische Staat 1943, Pompeius 1949.

Gelžbakterė (Chlamydothrix) Chlamydobacteriaceae šeimos. G. r ū d i n ė (Chlamydothrix ochracea). Dažnai sutinkama pievose ir pelkėse, kurių vanduo turi savyje dvivalentinės geležies. Oksiduodamos dvivalentinę geležį į trivalentinę, gauna energijos medžiagų apykaitai.

Gelžbetonis yra statybinė medžiaga, kurioje plieno strypai (armatūra) įjungiami į betoną taip, kad tos abi medžiagos galėtų veikti, bendrai pasipriešindamos išorinėms jėgoms ir krūviams. Betono istorija sena. Jau romėnai mokėjo pagaminti kaž-

1922 Lietuvos Nepriklausomybės šventės minėjimas Gelvonuose

ką panašų, maišydami hidraulines kalkes su vulkaninėmis dulkėmis. Senovės lietuviai buvo mūrinių pilių statybos specialistai. Tad galima manyti juos turėjus kažką panašų į betoną. G. pritaikymas paplito nuo 1887, kai vokiečiai Wayss ir J. Bauschinger, o vėliau austras J. Melan, amerikiečiai W. E. Ward, Hyatt ir kt. davė moksliškus pagrindus G. konstrukcijoms apskaičiuoti. G. strypai plieniniai, todėl tiksliau būtų vadinti plienbetoniu. Bet mūsų literatūroje ir gyvojoje kalboje jau prigijęs G.

Betono plastiška masė, sudaryta iš cemento, vandens ir pripildytinės medžiagos, pilama į medinius ar plieninius klojinius, kuriuose jau iš anksto sudėta plieno armatūra. G. yptaybės: 1. Didelis atsparumas gaisrui, nes plieną dengiąs betono sluogsnis nelabai plaišioja ir gana sunkiai praleidžia šilumą; 2. Lengvai pritaikomas betkokiems pavidalams. 3. Atsparus atmosferiniams pasikeitimams. 4. Atsparus sukrėtimams ir drebėjimui (virpančių mašinų pamatuose, žemės drebėjimo atveju, tiltuose). G. statytojui leido sukurti naujų, iki tol neįprastų statybinių formų (milžiniškų kupolų, skliautų, plokščių perdangų), kurios savo išmatavimais ir grožiu stebina žiūrovą. Neigiamosios G. savybės: 1. Sunku pakeisti pastatus ar juos sustiprinti dėl padidėjusio apkrovimo. 2. Sunku išardyti. 3. Išardytoji medžiaga sunkiai bepritaikoma kitai statybai.

G. plienas paprastai atlaiko tempimą, o betonas spaudimą. Tik išimties atveju betonui leidžiama gauti mažą tempimą arba dedama plieno į spaudimo zoną betonui padėti spaudimą atlaikyti. Konstrukcijose, kur numatoma, kad tempimo nebus, galima plieno visai nedėti, pvz. paprastuose sienų pamatuose. Taigi, statytojas turi numatyti, kaip pasiskirstys įtempimai projektuojamoje konstrukcijoje. Pagal įtempimų dydžius skaičiuojamas plieno kiekis tempimui priimti ir betono skerspjūvio plotas gniužimui atlaikyti. Pvz. ant dviejų atramų padėtos paprastos sijos apatinėje zonoje bus tempimo — ten reikia dėti plieno virbalų, o viršuje bus tik gniužimo — jį puikiai atlaiko pats betonas.

Šitoks darnus tų dviejų medžiagų veikimas galimas dėl šių priežasčių: įbetonuoti plieno virbalai gerai sukimba su betonu; plieno ir betono šiluminiai skėtimosi koeficientai beveik lygūs; betonas gerai apsaugo jame esantį plieną nuo rūdijimo. Statyboje naudojami G. elementai: šulas (kolona), plokštė, skliautas, sija. Šulo storis priklauso nuo apkrovimo ir augščio (25 cm iki 1,0 m ir daugiau). Gniužiami šulai, be išilginės plieno armatūros, turi dar ir skersinę (horizontalinę arba spiralinę), kuri suvaržo šulo skersinę bei išilginę deformacijas ir padidina jo stiprumą. Bandymais yra įrodyta, kad sutriuškinto G. šulo betonas pasiekia prizminį stiprumą, o išilginė armatūra — plieno takumo ribą. Kai

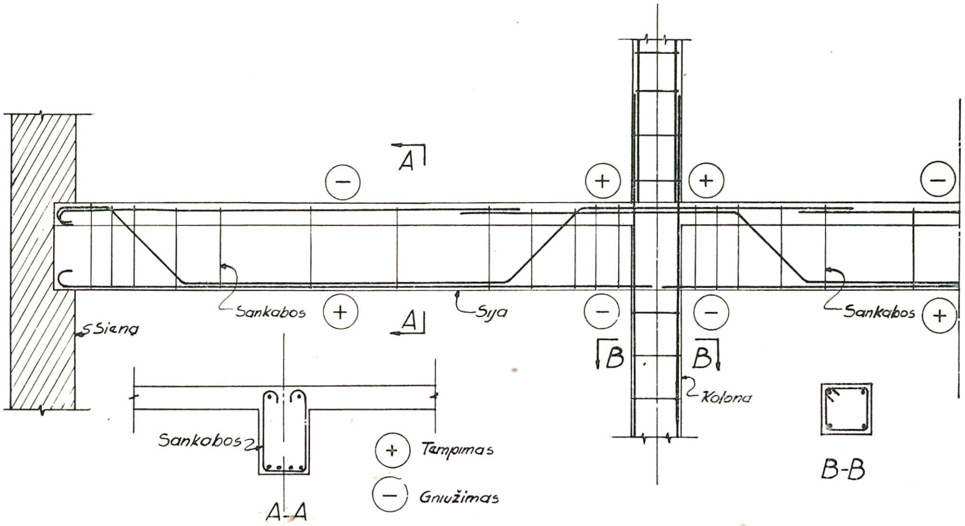

Daugiaatramės gelžbetonio sijos kolonos išilginis ir skersiniai pjūviai. Parodytos gniužimo (—) ir tempimo (+) zonos sijoje

dėl kurių nors sumetimų reikia pasitenkinti palyginti mažu šulo skersiniu pjūviu, naudojama plieninė kolona, padengta betono sluogsniu. Tada bendrasis kolonos stiprumas labai padidėja. Plokštės naudojamos pvz. trobesių perdangose, tiltuose, aerodromų bei autostradų grindiniuose. Jų būna įvairių tipų: a. Laisvai gulinti ant dviejų atramų ir b. daugiaatramė plokštės turi pagrindinę armatūrą viena kryptimi. Ekonomiška plokštės perdengimo anga yra 1,5–4,0 m. Kai reikalinga perdengti didesnę angą, dedamos G. sijos, kurios su plokšte sudaro vienalytę konstrukciją. Sijos remiasi šulais, su kuriais yra standžiai sujungtos. Tokioje konstrukcijoje ekonomiškiausia išdėstyti šulus kas 6,0 m abiem kryptimis. Standžiai sujungtos sijos ir šulai sudaro vad. rėminę sistemą, kuri dažnai naudojama mokyklų, ligoninių, viešbučių, daugiaaugščių namų statyboje, kurių grindys dedamos ant G. plokščių. c. Trečiasis plokštės tipas, kai plieno virbalai yra kryžmai išdėstyti. Plokštė remiasi visais savo kraštais, arba bent trimis ant sienų ar sijų. Jos armatūra dedama statmenai abiem kryptimis. Dažnai kryžmosios plokštės esti ekonomiškesnės už paprastąsias. d. Grybinių perdangų plokštė remiasi ne ant sijų ar sienų, o ant šulų; kartais plokštės dalis aplink šulą pastorinama. Lengvosios pramonės pastatams, sandėliams, krautuvėms šis tipas apsimoka. Kadangi čia nėra sijų, tai viso pastato statybinis augštis sumažėja, pvz. 15 augštų pastate sutaupomas vienas augštas. Tokiame pastate, kur nėra sijų, lengva pravesti elektros, vamzdžių ir kitokius laidus, ir gaunama daugiau šviesos. Skliautai dažniausiai užtinkami tiltų, daudų, kanaliza-

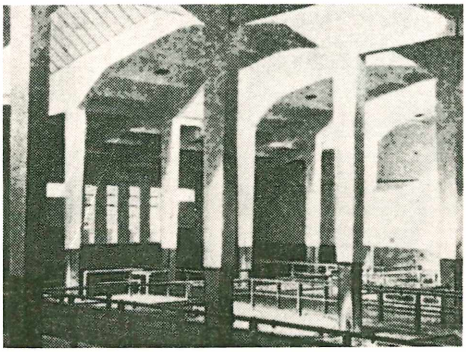

Kauno Maisto raguočių halė

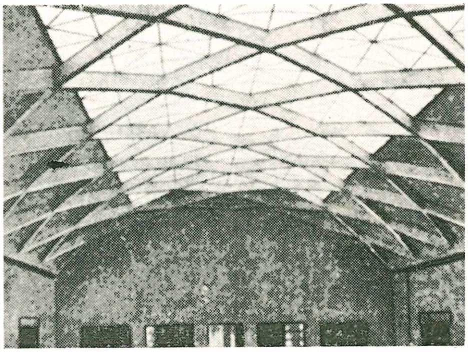

Kauno Kūno Kultūros rūmų halės gelžbetoninis stogas

cijos, tunelių statyboje. Mažoms angoms perdengti galima suprojektuoti skliautą, kuriame visai nebūtų tempimo, ir dėl to apsieinama be armatūros. Didesnių angų skliautuose patartina dėti armatūros, nors teoriškai jos ir nereikėtų. Skliautiniai tiltai labai gražūs ir ekonomiški.

G. armatūra dažniausiai vartojama apvalaus skerspjūvio, 5–30 mm diametro, nors pasitaiko ir kvadratinio skerspjūvio. Tie strypai esti lygaus ar rauplėto paviršiaus. Pastarosios rūšies armatūra geriau susikimba su betonu, ir dėl to dabar dažniausiai vartojama. Padengiamasis betono sluogsnis apie plieno virbalus turi būti mažiausiai 1,5 cm storio, bet dažnai esti ir storesnis, iki 7 cm, kai G. elementas liečiasi su žeme, gėlu ar sūriu vandeniu. Leistinas plieno įtempimas priklauso nuo jo kokybės, paprastai skaičiuojama 1400 kg/cm^2. Plokštėse vartojamų vielinių tinklų akys esti nuo 10 iki 40 cm, o vielos skerspjūvis 5–10 mm. Tuo atveju nebededama plieno virbalų. Tinklinė armatūra naudojama lengvose trobesių perdangose arba liejamose aslose.

Ilgesni kaip 40 m G. pastatai atskiriami vad. temperatūrinėmis siūlėmis, ties kuriomis armatūra nutraukiama. Tai reikalinga temperatūrinių svyravimų įtempimams išvengti, nuo kurių supleišėja betonas. Paprasčiausia rėminių konstrukcijų temperatūrinė siūlė daroma taip, kad tarp dviejų greta sustatytų šulų užpildomas tarpelis izoliacine plastiška medžiaga.

Pastaruoju metu vis daugiau naudojami G. liejiniai, pagaminami dirbtuvėse ir atvežami į statybos vietą, pvz. vamzdžiai, palangės, plokštės, sijelės, kalstai (poliai). Dirbtuvėse galima sudaryti geresnes sąlygas betonui paruošti, nei statybos vietoje. Tikslingiau suderinamos įvairaus smulkumo inertinės medžiagos (žvirgždas, smėlys), geriau suplūkiama ir sukietinama betono masė. Pramoniniu būdu gaminamiems liejiniams galima leisti didesnius įtempimus, dėl to jų dydžiai esti mažesni, sutaupoma svorio ir išlaidų.

J. Šimoliūnas, Statyba II d. 1939, IV 1943; *I. Kiškinas*, Gelžbetonis 1930; *J. Kuodis*, Gelžbet. betono darbų kontrolė 1937; *K. Vasiliauskas*, Medžiagų atsparumas 1941; *C. W. Dunham*, The Theory and Practice of Reinforced Concrete 1953.

Paskutiniajame dešimtmetyje pasaulyje imta plačiai naudoti nauja G. konstrukcijų rūšis: veržtasis betonas. Pagrindinė tos rūšies konstrukcijų idėja medžiagoms suteikti atitinkamus įtempimus, prieš jas dedant į statybos vietą, yra jau seniai žinoma. Bet betonui ji pradėta taikyti tik po I pas. karo. Veržtąjį betoną daugiausia ištobulino prancūzas E. Freyssinet, belgas G. Magnel, vokietis E. Hoyer ir keli amerikiečių, anglų, šveicarų inžinieriai. Veržtojo G. gerosios savybės: 1. Konstrukcija neturi jokių plyšelių betone; tai svarbu, kur galimas pavojus plienui rūdyti arba skysčiams prasisunkti, pvz. rezervuaruose. 2. Skeliamieji įtempimai labai sumažėja dėl suveržimo, tad nebereikalingos sankabos, ir sumažėja plieno kiekis. 3. Sumažinus plieno kiekį ir visos konstrukcijos skerspjūvį, sumažėja savasis svoris, pamatai; visa tai atpigina statybą. 4. Dėl palengvėjusios konstrukcijos galima perdengti ilgesnes angas. 5. Plieno įtempimai mažai tepadidėja nuo naudingojo krūvio.

Veržtasis betonas yra tokia konstrukcija, kurioje betonui suteikiamas gniužimas, prieš jam leidžiant perimti pastato numatytuosius krūvius. Paprastai stengiamasi gniužimą duoti toje vietoje, kur, naudingiesiems krūviams veikiant, atsirastų tempimas. Gniužimo ir tempimo įtempimai vieni kitus naikina, ir todėl pastatas esti mažesnio skerspjūvio ir ekonomiškesnis. Yra dvi pagrindinės veržtojo betono sistemos: 1. Plieno stygos įtempiamos, ant jų pilamas betonas ir leidžiamas sukietėti. Atleidus stygas tempiančiuosius varžtus, jos ne-

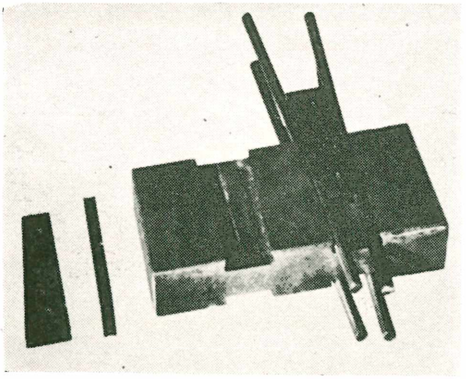

Magnel tipo ankeris

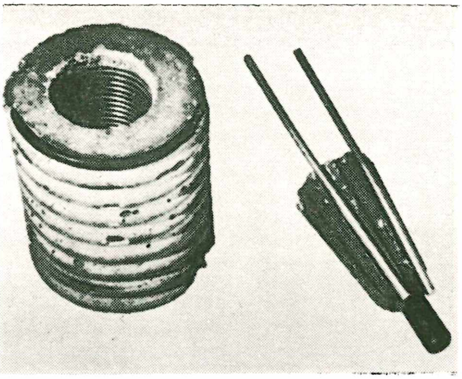

Freyssinet tipo ankeris

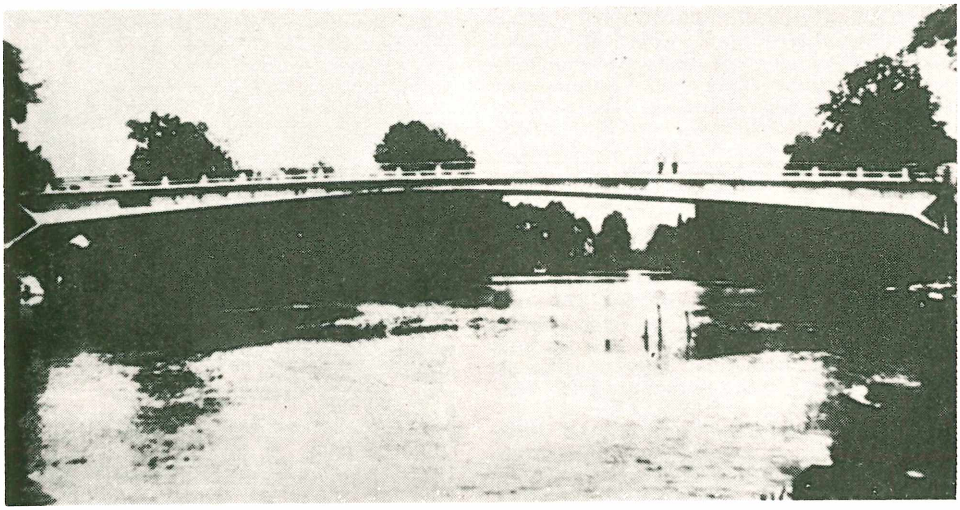

Esbly gelžbetoninis tiltas

begali slysti sukietėjusiame betone, ir savo sukibimu perduoda gniužimą betonui. 2. Betonas pilamas į atitinkamas formas ir leidžiamas sukietėti. Jo viduje paliktos išilginės kiaurymės, per kurias prakišami plieno virbalai. Betonui sukietėjus, plieno armatūra įtempiama ir jos galai įinkaruojami tam tikrais varžtais, kurie perduoda gniužimą betonui. Paprastai pirmuoju būdu darbas atliekamas dirbtuvėj, pagaminti liejiniai vežami į statybos vietą. Tai paranku, gaminant mažus pastatų elementus, pvz. sijas, šulus, plokščių dalis. Kadangi plieno stygos turi laikyti suveržusios betoną trintimi, tai jų diametras esti mažas,

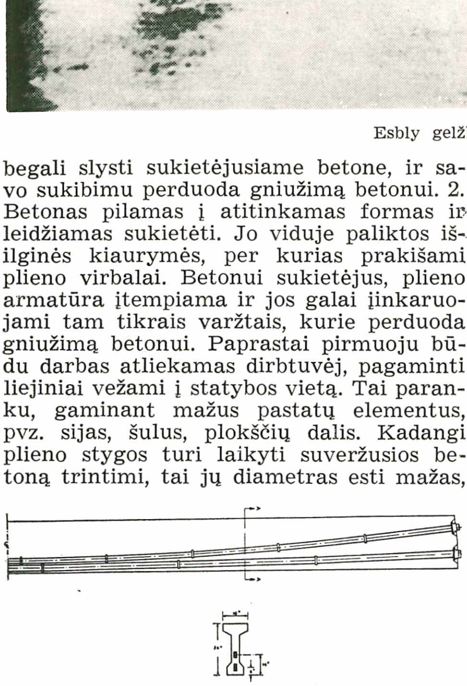

Veržtojo betono dviatramės sijos schematinis vaizdas

nedaugiau kaip 5 mm. Taikant antrąjį būdą, betonas liejamas statybos vietoje; pritaikoma didesnio masto konstrukcijoms, kaip tiltams. Dabar veržtasis betonas sėkmingai naudojamas ne tik statiškai sprendžiamoms, bet ir statiškai nesprendžiamoms konstrukcijoms: rėmams, daugiaatramėms sijoms, tankams. Kadangi veržtojo G. plieno ir betono įtempimai pasiekia gana augštų dydžių, tai skaičiavimuose turi būti atsižvelgta į medžiagų takumo ribas, kada medžiagos pailgėja ar susitraukia, nebekeičiant apkrovimo dydžio.

Veržtajam betonui padaryti reikalinga rūpestingesnė priežiūra, palyginus su paprastuoju G. Dėl to nevisada sutaupoma darbo jėgos, bet visados sutaupoma medžiagų. Paprastajam G. tinkamas betonas ir plienas visiškai netinka veržtajam betonui: jam pagaminti reikia augštesnės kokybės medžiagų. Kad ir labai gerų savybių, veržtasis betonas neišstumia paprastojo G. iš statybos, o tik jį patobulina. Lietuvos sąlygose veržtasis betonas turės platų pritaikymą.

J. Milvydas, Plieno stygų betonas — Technika ir Ūkis 1939; *E. Kommendant,* Prestressed Concrete Structures 1953; *G. Magnel,* Prestressed Concrete 1955. *J.Vs.*

Gelžė 1. Tryškių vls., Šiaulių aps. pelkė, 840 ha ploto, tarp Tryškių ir Raudėnų miestelių; per pelkę teka Žižma, Ventos įtakas; dar išteka Raudė (Žižmos); pelkėje nyksta Gelžė ir Benkupis.

2. durpynas Raudėnų vls., Šiaulių aps., 503 ha, 2,2 m gylio. Sudurpėjimas mažas. Pelkė žemutinio tipo, 673 ha.

Gelžingalvė žr. Bajorė gelžingalvė.

Gelžiniai (Gellszinnen) k. ir vls. prie Agluonos upelio, Klaipėdos aps., 1939 apie 150 gyv. 1831 VII 13 gen. A. Gelgaudas, rusų kariuomenės spaudžiamas, su sukilėliais atsidūrė G. valsčiaus pasienyje. Pereinant sieną, jis buvo kpt. Skulskio nušautas. Gelgaudo kapas ir paminklas yra Kisinų k. kapuose. G. vls. priklauso: Gedminai (Gedminnen), Grobstai (Grabsten), Jurgiai (Jurgen), Kisinai (Kissinnen), Kojeliai (Kojellen), Piktožiai (Picktaszen), Stučiai (Stutten).

Gelžinius Adomas (g. 1902 IV 19 Lampsočių k., Šilutės aps.) ev. kunigas. 1927 baigė Lietuvių gimn. Klaipėdoje ir 1931

Ev. Teologijos Fakultetą Kaune. 1931–41 ev. kunigas Kretingoje, nuo 1936 kartu lektorius Pedagogikos Institute Klaipėdoje, vėliau Panevėžyje bei Vilniuje, kur skaitė ev. tikybos metodiką. Nuo 1937 iki išvykimo (1940) lietuvių ev. liut. sinodo senjoras ir Lietuvos ev. liut. konsistorijos viceprezidentas. Spaudoje rašė straipsnius tikybinėmis ir kt. temomis Lietuvos Keleiviui, N. Tilžės Keleiviui ir Evangelikų Balsui. Nuo 1945 gyvena Vokietijoje ir patarnauja lietuviams evangelikams Braunschweigo bei Hannoverio apylinkėje.

Gelžis Alsėdžių vls., Telšių aps. ež., 7 km į v. nuo Telšių mst., 28,2 ha ploto, 159,8 m nuo j.l.; gilumai ligi 3,1 m; per gretimą Germanto ež., nuo kurio jį skiria glžk. linija, ež. priklauso Sruojos (Varduvos, Ventos) baseinui.

Gema (lot. gemma) romėnai vad. kiekvieną brangųjį akmenį. Dabar G. suprantame tik tokius brangiuosius akmenis ar jų imitacijas, kurie turi išpjaustytų reljefinių figūrų. G. pjaustymo menas vad. gemogliptika (žr. Gliptika). G. yra dvi rūšys:

1. Įdubaus reljefo G. vad. i n t a g l i o, arba G. siauresne prasme; šios įspaustos minkšton medžiagon, kaip molis ar vaškas, palieka iškilaus reljefo antspaudą, todėl intaglio G. nuo seniausių laikų plačiai naudotos antspaudavimui ir laikytos prinertos prie grandinėlės, vėliau taip pat montuojamos prie žiedo.

2. Iškilaus reljefo G. vad. k a m ė j a (it. cammeo), nešiojama kaip papuošalas prie žiedo, medalione ant kaklo ar pn.; sluogsnėtoje medžiagoje (achtatas, oniksas ir kitose) gaunamos kamėjos su šviesiu reljefu tamsiame fone.

Senovės Rytuose (Elame, Sumere, Asirijoje) buvo paplitęs cilindrinis intaglio,

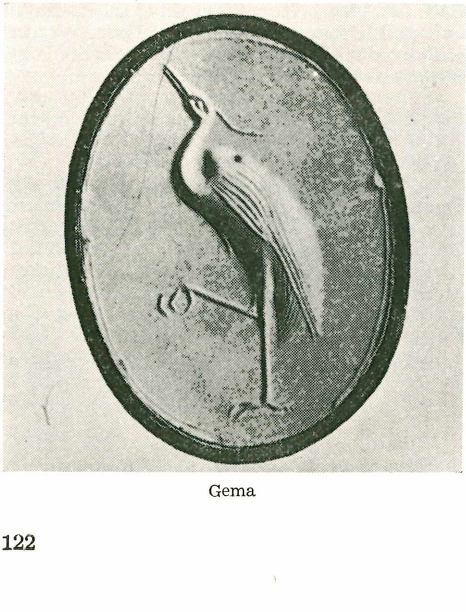

Gema

Gemma Augustea

duodąs keturkampį antspaudą su griežtai simetriškomis mitologinėmis figūromis (pvz. Gilgamešo mito). Senovės Egiptui būdingas apvalinės formos intaglio, vad. skarabėjas, su hieroglifų ženklais, iš steatito, taip pat fajanso ir kt. medžiagų. Gausios intaglio G. ankstyvosios Kretos kultūroje pasižymi motyvų įvairumu (augalai, gyvuliai, kulto scenos) ir formų traktavimo naivia drąsa. Plačiai išsivysto G. menas nuo VIII a. Graikijoje, kur G. piešinys tampa vis gyvesnis, o kompozicija laisvesnė, šalia mitologinių scenų ir galvų bei gyvulių motyvų pasirodo žanras (pvz. moteries buities scenos). Iš signatūrų sužinome graikų G. meistrų pavardes (Deksamenas iš Chio ir kt.). Graikų įtakos gavo persų, fenikiečių ir gausios etruskų G. Helenizmo epochoje IV a. atsiranda portretinė G., o šalia intaglio įsigali kamėja kaip grynas papuošalas prie žiedo; figūrose siekiama judesio ir patetiškumo. Daug graikų G. meistrų dirbo Romoje. Romėnų G. seka graikų klasikinio meno pavyzdžiais, kaikurios jų G. vaizduoja net pačius graikų klasikinės tapybos ar skulptūros žymiuosius kūrinius. Būdingos romėnų imperatorių ir jų žmonų portretinės G., mėgtos chalcedono, sardonikso ir kt. akmens G., taip pat stiklo pastos (tokios gražiausios portretinės G.). Formatai kartais dideli; romėnų G. yra net iki 30 cm skersmens. Romoje jau sudaromi pirmi G. rinkiniai. Vėlyvoje antikoje pasirodo Rytų kultų amuletinės G., taip pat rasta senųjų krikščionių G., bet G. technika smunka. Viduramžiais G. menas dar laikosi Bizantijoje bei Islame, kai Vakaruose visai išnyksta, nors senos antikinės G. čia kartais segamos su kitais brangiaisiais akmenimis prie bažnytinių knygų viršelių ar altoriaus įrankių. Karolingai dar antspauduodavo antikinėmis G., vėliau V. Europoje antspauduojama tiktai metalo antspaudais.

Italijos renesanse G. menas atgaivina-

mas, pjaustomos mitologinės, bet ir krikščioniško turinio scenos bei žymiųjų asmenų portretai. Meistras Valerio Vicentino (m. 1546) ir kt. Antikos G. rinkinių vėl atsiranda XV a., didžiausią rinkinį turėjo Lorenco Mediči Florencijoje. Iš antikos G. renesanso dailininkai skolinosi antikinio meno motyvų. Barokas G. nevertino, bet G. XVIII a. klasicizme vėl gaminamos, kartais virtuoziškai imituojant antikines G. (daug falsifikatų). Minėtina austrų Pichlerio šeima, G. dirbusi Romoje. Originalios vertės turi klasicizmo portretinė G. Kolekcijos susidaro daugelyje vietų (žymiausios Vienoje ir Londone), uoliai renkamos ne tik tikros G., bet ir jų gipso antspaudai. XIX a. pirmoje pusėje dar madoje sagės su G. nešiojimas, vėliau G. susidomėjimas sumažėja. Kaip suvenyrų pramonė meniškai menkavertės G. ir šiandien gaminamos fabrikiniu būdu iš pigios medžiagos, kaip kriauklė, Romoje ir Neapolio apylinkėse.

A. Furtwängler, Die antiken G. 1900; *G. Lippold,* G. und Kameen 1922; *F. Matz,* Die frühkretischen Siegel 1928; *E. Kris,* Meister und Meisterwerke der Steinschneidekunst in der italienischen Renaissance 1929; *L. Delaporte,* Catalogue des Cylindres orientaux 1923.

Gemalas žr. Embrionas.

Gemalinis maišelis žr. Žiedas.

Gembarzewski Bronisław (1872–1942) lenkų dailininkas ir karo istorikas. Baigė Petrapilio meno akademiją ir tobulinosi Paryžiuje. 1916 Varšuvos tautinio muzėjaus direktorius, 1920–39 karo muzėjaus direktorius. Istorijos darbuose apie Lenkijos kariuomenę pateikia medžiagos ir apie Lietuvos D. K-tės kariuomenės dalis. Išsp. Wojsko Polskie 1807–14 (1905 ir 1912), Wojsko Polskie 1815–30, 1903, Pamiętniki generała Prądzyńskiego 1909, Rodowody pułków polskich 1925, Broń i uzbroenie w dawnej Polsce 1912, Inwentarz Muzeum Wojska 1929, Husarze 1500–1775, 1939.

Gemelli Agostino (g. 1878) italų filosofas ir psichologas. Vienuolis pranciškonas. 1919 įst. Milane katalikų univ. (nuo 1924 valstybinis), kuriam ir vadovauja. Popiežiaus mokslo akad. prezidentas. Išsp. L'enigma della vita 1910, L'origine subconsciente del fatti mistici 1912, Psicologia e biologia 1913, Religione e scienza 1920, Metodi compiti e limiti della psicologia 1936 ir kt. Nuo 1919 leidžia Vita e pensiero, nuo 1909 Rivista di filosofia neoscolastica. Autobiografija: Il mio contributo alla filosofia neoscolastica [2]1932, La psicologia dell' età evolutiva 1945, Introduzione alla psicologia 1947, Psychologie de l'enfant à l'homme 1950, La criminologia e il diritto penale 1951.

Pr. Dovydaitis, A. G. (Studentų Dienos 1938 Nr. 2 (15).

Gemeniškės miškas Alytaus aps. ir vls.; mokomosios urėdijos Ūdrijos girininkijos. Plotas 97 ha. Viduryje miško Naudorių ež. 6 ha. Dirva molio su juodžemiu. Auga drebulės, beržai, ąžuolai, skroblai; priemaišoje eglės.

Gémier Firmin (1865—1933) prancūzų aktorius, režisorius ir teatrų direktorius; dirbo Théâtre libre d'Antoine, nuo 1906 jo direktorius, 1922–29 teatro l'Odéon direktorius. 1925 įst. Société Universelle du Théâtre, 1911 įst. provincijoje gastroliuojantį Théâtre Ambulant.

Geminacija (lot. geminatio), vieno garso ar žodžio sudvejimas, pvz. lat. augšt. v e š š u ,vesiu', mūsų ė j o ė j o ir kt.

Geminata (lot. geminatus ,sudvigubintas, dvigubas') dvejybinis priebalsis, daugiausia sutinkamas kitose kalbose, pvz. gr. h i p p o s ,arklys', lot. a n n u s ,metai', vok. G a t t e ,vyras, pats' ir kt. Mūsų žmonių kalboj dvejybinių priebalsių jau nuo senovės paprastai vengiama — jie esti suprastinami arba suįvairinami, pvz. v a i z d a s (iš *v a i d-d a s), m e s t a s (iš *m e t-t a s), š a u k i t e (iš *š a u k-k i t e), taip pat p a n a (iš lenk. p a n-n a, k a m b a r y s (iš vok. K a m m e r) ir kt. Panašiai daug kur elgiamės ir tarptautinėse svetimybėse, pvz. a s i m i l i a c i j a (lot. a s s i m i l a t i o), a s o n a n s a s (lot. a s s o n a n s), A p o l o n a s (gr. A p o l l ō n) ir kt. Pačiuose lietuviškuose G. pakenčiame ten, kur norime aiškiau reikiamą reikšmę pažymėti, pvz. p e r r a š y t i (užuot p e r a š y t i) ir kt. *P. S.*

Gemini žvaigždynas ir Zodiako ženklas. Žr. Dvyniai.

Geminiani Francesco (apie 1687—1762) italų smuikininkas ir kompozitorius. 1714 išvyko į Angliją, kur greitai išgarsėjo kaip smuiko virtuozas. G. stiliui būdingas beribis temperamento gyvumas. Jo griežimas pasižymėjęs švelnumu, grakštumu, išraiška. G. kūryba originali, pilna naujų harmoninių kombinacijų, drąsių moduliacijų. Kaip teoretikas pirmas išdėstė smuiko griežimo teoriją anglų kalba The Art of Playing on the Violin [3]1752, Rules for Playing in True Taste 1739, Guida armonica 1742. Iš jo kūrybos šiandien dar reikšmingos 12 smuiko sonatų op. 4, 1739 ir Concerti grossi. *Iz.V.*

Gemistas Georgius, vad. Plethonas (apie 1355–1450) graikų filosofas, neoplatonikas, vienas humanizmo pionierių vakarų Europoje. 1439 atstovavo Florencijoje ortodoksų bažnyčiai ir buvo griežtas bažnyčių susijungimo priešininkas.

Gemito Vincenzo (1852–1929) italų skulptorius. Nežinomų tėvų, buvo auklėjamas prieglaudoje. 1877 Paryžiuje išstatė skulptūrą Pescatore (Žvejys), kuri iš karto padarė jį garsybe. Pagyvenęs Paryžiuje, 1890 grįžo Italijon, į Capri salą. Čia sukūrė savo žymiausią veikalą Filosofo galvą. Pa-

skiau išėjo proto. Po 18 metų pasveiko, bet, metęs skulptūrą, perėjo prie tapybos.

Genadijus (gr. Gennadios) 1. G. I XIII a. Bizantijos vienuolis, kovojęs su Mykolo VIII Paleologo politika Rytų ir Vakarų Bažnyčioms suartinti, vėliau Bulgarijos arkivyskupas (1289 atsisakė). Parašė Syntagma, kur surinko tekstų, turėjusių prieštarauti Filioque (žr.).

2. G. II (1405 — po 1472) Georgios Kurteses Scholarios, graikų teologas ir filosofas, Konstantinopolio patriarchas, Ferraros–Florencijos bžn. susirinkime (1439) buvo bažnyčių unijų šalininkas, bet nuo 1444 tapo jos priešininku. Po Jono IV Paleologo mirties (1448) pateko į nemalonę, 1450 tapo vienuoliu. Konstantinopolį turkams paėmus, pateko į nelaisvę, bet 1454 grąžintas į Konstantinopolį kaip patriarchas; 1456 atsisakė; 1462 ir 1464 trumpam laikui dar grįžo į patriarcho sostą. Paliko daug raštų iš gramatikos, filosofijos, retorikos, dogmatikos, asketikos, religinės politikos ir kt. Kritišką ir pilną jo raštų rinkinį išleido L. Petit, X. A. Siderides ir M. Jugie 1928–1931.

Genas (gr. genos) pirmą kartą W. Johannseno 1909 pavartotas paveldėjimo vienetui žymėti. Žodžio pirmuoju sandu jis vartojamas tokiuose žodžiuose, kaip genetika, genealogija, genotipas. Kaikas žodžio G. vietoje vartoja ‚faktorius'. Šių dienų paveldėjimo literatūroj žodis G. yra vartojamas pažymėti elementariniam paveldėjimo vienetui, randamam chromozomose. G. idėja, kaip ją mes dabar suprantame, kilo iš Mendelio darbų. Kryžiavimo rezultatai parodė, kad, jei dvi priešybinės savybės yra suvestos į hibridą (F_1), tos savybės tam tikra proporcija pasirodo vėl atskirai sekančioje generacijoje (F_2). Pagal Mendelį, ši proporcija gali būti suprasta tik prileidžiant, kad kryžiavimui panaudotų tėvų gemalinės celės hibridui perdavė tik po vieną iš turimų dviejų elementų, atstovaujančių tiriamąją savybę. Mendelis taip pat nurodė, kad tie elementai hibrido gemalinėse celėse atsiskiria vienas nuo kito, nepakeitę savo pirmiau turėtų savybių, ir kad gemalinė celė turi tik vieną arba antrą iš tų elementų. Neorientuotas kiaušinėlio susijungimas su sperma duos F_2 proporcijas, jei individų skaičius bus pakankamai didelis. Šie elementai, arba G., turi vieną labai svarbią savybę, tai gebėjimą duplikuotis ar, tiksliau, save kopijuoti ir hibride išlaikyti savo specifines savybes nepakeistas.

Modernieji tyrimai davė pakankamai rimtų įrodymų, kurių dėka G. galima lokalizuoti chromozomose. Yra įrodyta, kad G. paveldimi susijusiomis grupėmis. Tokių grupių paprastai yra tiek, kiek tiriamasis organizmas turi chromozomų porų. Kartais tarp vienos grupių poros įvyksta apsimainymas, betgi kuris normaliai neįvyksta tarp skirtingų grupių. Apsimainymo dėka galima nustatyti G. eilė vienoje grupėje bei jų relatyvus vieno nuo kito atstumas. Be chromozomose randamų G., yra dar rasti gebą duplikuotis paveldėjimo vienetai augalų plastidėse bei kitose celių sudėtinėse dalyse, esančiose citoplazmoje. Betgi šio tipo G. nerasta augštesniuosiuose gyvuliuose. Jie neseka Mendelio dėsniais, todėl jų rolė organinėje evoliucijoje, greičiausiai, bus buvusi nežymi.

G. kaip fizinį vienetą galima apibūdinti dalelyte medžiagos, kuri sugeba pati save kopijuoti neribotą generacijų skaičių, neatsižvelgiant į atsitiktinai jos konfigūracijoje pasitaikančius pasikeitimus. Gebėjimas duplikuotis save kopijuojant yra tik paveldėjimo medžiagai būdingas, ir jokia kita medžiaga tos savybės neturi. Ši savybė yra ne tik pagrindinė, dėl kurios yra tikslu G. vadinti elementariniu paveldėjimo vienetu ir medžiaga visai biologinei evoliucijai, bet taip pat augimo, vystymosi ir dauginimosi pagrindas ir net, daugelio biologų įsitikinimu, elementarusis pačios gyvybės pagrindas. Cheminiai tyrinėjimai parodė, kad G. bus, tikriausiai, baltymų ir branduolinių rūgščių kombinacija. Tačiau šie tyrinėjimai tuo tarpu dar nedavė patenkinamo atsakymo, kuris išaiškintų G. pagrindinę savybę — savęs kopijavimo gebėjimą. Chemiškai G. galima įsivaizduoti kaip didelę molekulą ar artimai susijusių įvairių molekulų grupę. Paprastosios šviesos mikroskopu šitokia molekula yra nematoma dėl savo mažumo. Gi elektroniniu mikroskopu yra pasisekę nufotografuoti visą eilę virų, kurie savo dydžiu prilygsta teoretiškai įsivaizduojamai G. molekulai (10^{-5} . 2×10^{-5} . 12 mm).

Geno mutacija yra tik jo cheminis pasikeitimas. Mutacijos darosi atsitiktinai, neorientuotai. Jas galima sukelti stipriais spinduliavimais (pvz. Roentgeno), kaikuriais chemikalais. Aplinka ar organizmo fiziologinis stovis neturi įtakos mutacijų orientavimui. Pagal šią laisvame pasaulyje visuotinai priimtą G. teoriją organizmo įgytosios savybės nėra paveldimos.

T. H. Morgan, Theory of Gene. *Br. P.*

Genberg 1. A n t o n (1862–1939) švedų tapytojas, daugiausia tapęs šiaurinės Švedijos, ypač kalnynų snieguotus plačia maniera sukomponuotus gamtovaizdžius.

2. P a u l u s (1811–1875) švedų vyskupas bei politikas, Švedų Akademijos narys. G. būnant švietimo ministeriu, buvo pradėtos perorganizuoti gimnazijos ir išleisti universitetų statutai. Parašė De principio philosophiae moralis 1846, Belysning och granskning af den Hegelska philosophiens hyperboreiska referering 1846.

Genčai k. Kretingos vls. ir aps. 1939 ištirti 6 naujojo geležies amžiaus (800–1200 po Kr.) degintiniai kapai. Duobės apvalios, apie 2 m skersmens ir gylio. Įkapės sulaužytos ir sudegintos kartu su mirusiuoju. Sudegintų kaulų viršuje uždėta akmenų.

Gendrėnas Juozapas (g. 1886 I 6) kun. 1909 X 12. Nuo 1931 (ir 1940) Surdegio klebonas. Prieš I pas. karą plačiai bendradarbiavo katalikų spaudoje.

Gendviliškių miškas Papilės vls., Šiaulių aps., 130 ha. Eglynai su beržu, drebule.

Genealogija (gr. genea ‚padermė, kiltis' ir logos ‚žodis, kalba, mintis') bendra prasme kokio nors gyvio, daikto ar reiškinio kilmė, nustatoma per eilę tarpininkų, iš kurių rūpimasis tarpininkas yra išriedėjęs. Siaura prasme G. tėra pagalbinis istorijos mokslas, kuris istorijos ir teisės perspektyvoje tyrinėja valdovų ar augštesniųjų luomų giminių kilmę ir nustatinėja kilmės eilę. Jau senovės tautos nustatinėjo dievų, pusdievių ir valdovų kilmę iš visokių būtybių. Šv. Raštas irgi kalba apie žmogaus kilmę ir duoda pranašų ir karalių G. Graikijoje 500 pr. Kr. buvo žinomos G. lentelės. Romėnų teisei, nustatančiai paveldėjimą pagal giminingumo laipsnį, G. taip pat buvo reikalinga. Romėnų G. schemos giminės ryšį vaizduodavo kolonų, laiptų ir kt. pavidalu. Tokios schemos buvo žinomos Hadriano laikais. Viduramžiai tas tradicijas perėmė XII–XIII a. Šeima (giminė) buvo pagrindinis visuomeninio gyvenimo veiksnys, ir kiekvienas jos narys, būdamas su ja surištas kraujo ryšiais, galėdavo naudotis tos giminės teisėmis, valdžia, tradicijomis, kartais net ir turtais. G. turėjo padėti nustatyti atskirų asmenų, šeimų ar giminių kilmę. Priklausomybė kuriai nors giminei buvo įrodoma žodžiu arba liudytojais. Tokie praktiniai reikalai turėjo įtakos G. mokslui susidaryti. XVI–XVII a. atsirado rašytosios G. Jos buvo sudaromos deduktyviniu arba induktyviniu metodu. Pirmuoju atveju iš vieno protėvio buvo išvedamos ištisos eilės palikuonių, antruoju — nuo vieno palikuonies buvo einama prie daugybės protėvių. Šis antrasis metodas buvo vartojamas daugiausia naujaisiais laikais, kai dėl šaltinių trūkumo daugybės protėvių nebegalima nustatyti. Giminės eilės buvo vaizduojamos pasakojamąja forma, lentelėmis arba schemiškai — G. medžiu (Arbre généalogique). Senesnės yra G. schemos, kuriose grafiniu būdu buvo atvaizduojama asmens vieta tarp praėjusių ir ateinančiųjų kartų. G. medžiai dažniausiai sudaryti deduktyviniu, o G. lentelės induktyviniu būdu. Vienur ar kitur esti nurodyta asmens gimimo vieta ir data, luomas, vedybos, mirimo vieta ir data ir svarbesni biografijos bruožai. Viduramžiais G. buvo reikalinga dinastinėms vedyboms ne tik civiliniu, bet ir kanoniniu atžvilgiu. Scheminė G. jau viduramžiais turėjo specialius terminus kartoms pavadinti, pvz. pater, avus, proavus, abavus, atavus, tritavus, arba filius, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos ir kt. Šiuos terminus nustatė Bolonijos teisininkas J. Andree. Jo veikalas Summa super arboribus consanguineitatis et affinitatibus sudarė pagrindą G. mokslui. Andree pradėtąjį darbą tęsė naujųjų laikų genealogai ir istorikai: Perz, Wattenbach, Jaffé, Potthast, Lorenz ir kt. Ilgainiui atsirado nemaža falsifikuotų G. Tai buvo daroma medžiaginiais išskaičiavimais arba siekiant tautos ar giminės garbės. Ir lietuvių teorija apie lietuvių kunigaikščių kilmę iš romėnų patricijų yra XV a. lietuvių patrijotų padarinys. Ankstyvesnei G. trūko kriticizmo. Kritiškais metodais G. buvo paremta tik naujaisiais laikais. Jos teoretikais buvo: J. Hübner, J. St. Püttner, J. Müller, J. Richter, Ottokar Lorenz (Lehrb. d. gesammten wissenschaftlichen Genealogie 1896). Lietuvos G. tyrinėjo: K. Stadnicki Synowie Gedymina ir Bracia Władysława Jagiełły, J. Wolff Kniaziowie litevsko-ruscy od konca czternastego wieku ir Ród Gedymina, A. Boniecki Poczet rodów litewskich, Wł. Semkowicz O litewskich rodach bojarskich, J. Puzyna Korjat i Korjatowicze ir kt. *A. V.*

Genée Franz Friedrich Richard (1823–1895) vokiečių kompozitorius. Nuo 1848 teatro direktorius Taline, Rygoje, Danzige ir kt. Parašė apie 15 linksmo turinio operų (Smuikininkas iš Tirolio, Plėšikai ir kt.) ir libretų.

Geneitiškių miškas Butrimonių vls., Alytaus aps., 222 ha. Dirvožemis priemolio. Eglynai su beržu, ąžuolu.

Genelli Bonaventura (1798—1868) italų kilmės vokiečių tapytojas ir grafikas, studijavęs Berlyne ir Romoje. Münchene sukūrė kelias dideles kompozicijas iš graikų mitologijos (Europos pagrobimas ir kt.). Kad ir jo tradicijos klasikinės, bet jo tipai yra artimi barokui. Jo iliustracijų ciklai linijiškai traktuoti, kupini ritmo, yra beveik kontūriniai piešiniai: Dantės Dieviškosios komedijos 36 iliustracijos, Homero 48 piešiniai.

Generacija (lot.), arba karta, yra vienas giminės klodas, kurio nariai yra lygiai nutolę nuo savo gimdytojų laiko atžvilgiu. Tokias G. sudaro tėvai, vaikai ir vaikaičiai. G. taip pat reiškia paprastą laiko vidurkį, per kurį vienas gyventojų sluogsnis yra pakeičiamas kitu; pvz. tėvai yra pakeičiami vaikų. Tas laiko vidurkis paprastai atitinka žmogaus vedybinio amžiaus vidurkį arba yra skaičiuojamas pagal naujos šeimos tėvų amžių, kuriame gimsta pirmas kūdikis. O tai yra apie 30–33 metus. Perkeltine prasme G. yra amžininkų grupė,

nebūtinai atsiribojusi nuo kitos kartos per 30 metų, kurios veiksmai turinio ar formos atžvilgiu yra suvokiami kaip harmoningi ir prieštaraują ankstesnės kartos pasireiškimams. Literatūra, dailė ir kiti menai turi daugybę tokių kartų apraiškų.

G. Rümelin, Bevölkerungslehre, atsp. Handbuch der politischen Ökonomie, Bd. 1, [3]1890. *A. Mst.*

Generacijų pakaita organizmų veisimosi sistema, būdinga tuo, kad lytinė ir nelytinė generacijos regulariai seka viena antrą. Seniau G.P. kartais buvo neatskiriama nuo metamorfozės.

Gyvulių pasaulyje G.P. pavaizduoti labai dažnai vartojamas medūzos (Aurelia), vieno iš žemesniųjų jūros gyvūnų, pavyzdys. Laisvai plaukiojąs embrionas prisikabina prie kokio pastovaus daikto ir išsivysto į polipą. Polipas pumpuravimo būdu (nelytinis veisimasis) dalijasi į daug lėkštelės pavidalo medūzų. Medūzos atskyla nuo polipo, laisvai plaukioja, pagamina kiaušinėlius bei spermą. Spermos apvaisintas kiaušinėlis (lytinis veisimasis) duoda pradžią

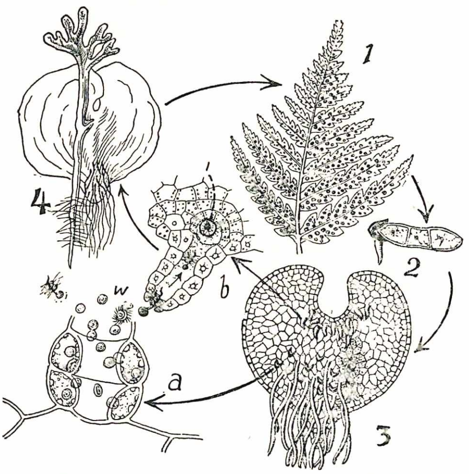

Paparčio vystymosi eiga ir generacijų pakaita: *1—2* nelytinė generacija ir *3—4* lytinė; *1* paaugusio paparčio lapas su sporais (soruose); *2* dygstantis sporas; *3* prolaiškis su anteridėmės *(a)* ir archegonėmis *(b)*; *w* — sperminės ir *i* — kiaušininė celė; *b* — apsivaisinimas; naujojo paparčio pradmuo (daigas)

naujai polipų generacijai. Augštesniuosiuose gyvuliuose, kurie dauginasi išimtinai lytiniu būdu, G.P. yra tiek redukuota, jog lytinė generacija (kiaušinėlis, sperma) tampa visiškai nesavarankiška.

Augalų pasaulyje lytinės ir nelytinės G. P. yra ryški daugelyje žemesniųjų augalų, pvz. samanose, paparčiuose. Papartis ant savo lapų gamina sporas, kurioms prinokus ir patekus į tinkamas sąlygas ir sudygus, išauga lytinis augalas — prolaiškis (prothallium). Prolaiškis tai paparčio gametofitinė arba lytinė generacija. Ant prolaiškio išsivysto sperminės (anterozoidai) ir kiaušininės celės. Sperminei celei apvaisinus kiaušininę celę, išauga augalas, paprastai vadinamas paparčiu, kuris ir yra paparčio nelytinė generacija (sporofitas). Augštesniuosiuose augaluose ši G.P. nėra tokia ryški. Gametofitinė generacija yra labai redukuota, nesavarankiška, žydinčiuosiuose augaluose atstovaujama žiedadulkių ir kiaušininės celės. Tad augalas, kurį matome ir kuris išaugina žiedus, atstovauja sporofitinei generacijai, o tam tikrose žiedo dalyse išsivysto gametofitinė generacija. Gemalinis maišelis (dažnai sudarytas iš 8 celių) yra moteriškasis gametofitas. Žiedadulkė, apvaisinimo metu susidedanti iš dviejų spermos ir vieno vegetatyvinio branduolio, yra vyriškasis gametofitas. *Br. P.*

General Electric bendrovė buvo įsteigta 1892. G.E. pirmuoju prezidentu buvo C. A. Coffin, direktoriumi — T. Edison. C. A. Coffin G.E. vadovavo iki 1913. 1955 bendrovėje dirbo 216.000 darbininkų. Bendrovė turi 136 fabrikus, kurie gamina 200.000 įvairių dalykų, pradedant mažais jungikliais, lemputėmis ir baigiant milžiniškais turbininiais generatoriais ir elektriniais garvežiais. Be to, G.E. gamina įvairius ginklus ir prietaisus jiems.

C. E. Wilson buvo kitas G.E. prezidentas, kuris bendrovės reikalus gerokai pastūmėjo pirmyn. 1940, kai jis pradėjo G.E. vadovauti, bendrovė turėjo 85.746 darbininkus, o pardavimai siekė 456,5 mil. dol.; kai 1950 jis savo darbą baigė, bendrovėje dirbančiųjų buvo 183,000, o pardavimai siekė 1.960,4 mil. dol. Nuo 1940 iki II pas. karo pabaigos G.E. įdėjo 155 mil. dolerių į naujas karo gamybos priemones.

Iš G.E. laboratorijų išėjo naujos lėktuvų ir laivų sekimo priemonės, naujas dūminis generatorius kariuomenės judėjimui slėpti, milžiniški atomo skaldytojai: 100 mil. voltų betatronas ir 300 mil. voltų sinchrotonas.

Nuo 1950 G. E. prezidentu yra R. J. Cordiner. Jis bendrovę perorganizavo, decentralizuodamas valdymo atsakomybę. Nuo II pas. karo pabaigos iki 1953 G. E. fabrikams plėsti ir modernizuoti vėl įdėjo 650 mil. dolerių.

A Short History of the General Electric Company (bendrovės neviešas leidinys) 1953. *L. Drg.*

Generalgubernatorius karininkas, dažniausiai generolo laipsnio, kuriam pavesta, be karinės valdžios, dar ir civilinė valdžia. Carinėje Rusijoje dažniausiai kelių gubernijų viršininkas arba tam tikros srities viršininkas turįs ypatingų įgaliojimų. D. Britanijos dominijose G. atstovauja karaliui. G. dažniausiai skiriami kolonijoms tvarkyti. 1879 trumpam laikui visa Europos Rusija buvo padalyta šešiomis gen. gu-

bernatorijomis. 1905 kiekvienoje vietovėje, karo padėtyje skelbiamoje, buvo skiriamas atskiras G. 1853 instrukcija G. buvo Rusijos augščiausias valdžios organas vietoje, lygus ministeriui. Jo rankose dažniausiai buvo ir augščiausia karo vadovybė. Nuo 1876 jiems suteikta teisė skelbti išimtinius įsakymus. Lietuvoje G. buvo: 1794 X 30 — 1798 XI 26 Nikolaj Repnin, 1799 XI 13 — XII 19 Ivan Gorič, 1799 XII 19 — 1801 VII 11 Goleniščev Kutuzov, 1801 VII 11 — 1806 IX 20 Leontij Benningsen, 1806 X 5 — 1809 VII 3 Aleksandr Rimskij Korsakov, 1809 VII 3 — 1812 IV 17 vėl Goleniščev Kutuzov, 1812 IV 17 — 1830 XII 24 vėl Aleksandr Rimskij Korsakov, 1830 XII 24 — 1831 III 23 Matvej Chrapovickij, 1831 III 23 — 1840 III 18 Nikolaj Dolgorukov, 1840 IV 1 — 1850 II 28 Feodor Mirkovič, 1855 XII 10 — 1863 V 1 Nazimov, 1863 V 1 — 1865 IV 17 Muravjov, 1865 IV 17 — 1866 X 9 Kaufmann, 1866 X 9 — 1868 III 3 Baranov, 1868 III 3 — 1874 VII 22 Potapov, 1874 VII 22 — 1880 V 18 Albedinskij, 1880 V 18 — 1884 VII 19 Totleben, 1884 I 1 — 1893 III 3 Kachanov, 1893 I 1 — 1897 III 3 Orževskij, 1897 XII 6 — 1901 V 5 Trockij, 1902 IX 17 — 1904 Sviatopolsk Mirskij, nuo 1904 X 12 Freze, nuo 1905 XII 19 Kryvickij, nuo 1909 III 11 skiriami buvo tik Vilniaus apygardos vadai, bet ne G. Dalis Lietuvos (Užnemunė) priklausė Varšuvos G. Iš caro valdymo meto G. vardas Lietuvoje įgijo pašaipinę reikšmę ir buvo taikomas išlaidiems žmonėms arba ištaigingai gyvenantiems, taip pat savivaliaujantiems.

Generali Pietro (1783–1832) italų kompozitorius, žinomas ir Pietro Mercandetti vardu. 1817–21 dirigentas Barcelonoje, vėliau Novaros katedros vargonininkas. Pasižymėjo bažnytinėje muzikoje. Operos Baiazet 1814, Adelaide di Borgogna, I baccanoli di Roma.

Generalinė absoliucija (lot. absolutio generalis) 1. Bendras sakramentinis nuodėmių atleidimas, nebegalint išpažinti visų nuodėmių, pvz. mirštant. 2. Apaštalinis palaiminimas su visuotiniaisiais atlaidais ligoje; duoda klebonas ir kt. kunigai nuodėmklausiai. 3. Pagal apaštališkąją privilegiją duodama paskirtomis dienomis vienuolių ordinų nariams ir tretininkams po išpažinties ir komunijos.

Generalinė pauzė (stp. G.P.). Orkestriniuose veikaluose specialiam efektui išgauti, dažniausiai iškilimo vietose, netikėtai vartojama visuotinė pauzė. Šį efektą įvedė Manheimo mokyklos kompozitoriai.

Generalinė repeticija prieš veikalą pastatant paskutinioji repeticija, atliekama tokiomis pat sąlygomis (su dekoracijomis, kostiumais, grimu), kokiomis turės eiti vaidinimas.

Generaliniai luomai žr. États Généraux.

Generaliniai seimeliai Lenkijoj nuo XV a. visos provincijos ar didesnės srities, bent kelių apskričių ar žemių seimelių atstovų suvažiavimai. Atsirado pirmiausia D. Lenkijoje. M. Lenkijoje bajorai ilgai buvo šaukiami į vieną seimelį Korčine. Kai ir čia atsirado sričių seimeliai, Korčinas virto G.S. vieta. Didlenkių G.S. rinkdavosi Koloje. Pradžioje G.S. turėjo suvienodinti visos provincijos seimelių atsakymą į karaliaus pateiktąjį mokesčių prisiėmimo arba karo vedimo klausimus. Vėliau G.S. turėdavo siųsti savo atstovus į tarybos suvažiavimus. Į tarybos posėdžius pradėjus važiuoti visų seimelių atstovams ir jiems ten gavus sprendžiamąjį balsą, susidarė seimas. Bet ir tada G.S. būdavo suderinami visos provincijos nusistatymas seime spręsimais klausimais bei instrukcijos. 1510 konstitucija nustatė, kad tiek seimelių, tiek G.S. datos turi būti nustatytos seimus šaukiančiuosiuose universaluose. 1569 buvo nustatyta, kad seimeliai turi būti šaukiami 6 savaites prieš seimą, G.S. 2–3 savaites. Tuo metu Lenkijoje buvo jau keturi G.S., nes prisidėjo Prūsų G.S. Marienburge arba Grudziądze ir 1529 prijungtųjų mozūrų G. S. Varšuvoje. Atskiri G.S. neretai rinkdavosi Kujavų Radziejove ir Galicijos Višnioje. Kai 1569 Liublino seime nuo Lietuvos buvo atplėšta Palenkė, jos seimelių atstovams G.S. buvo paskirti kartu su mozūrais Varšuvoje. Tačiau Valuinės sričių G.S. buvo nustatyti Vladimire, Kievo žemei Kieve. Tuo būdu Lenkijoje atsirado 7 G.S. Tačiau tuojau po unijos jau Henriko Valois ir St. Batoro pacta conventa buvo įrašytas reikalavimas, kad joje būtų tik du G.S. Korčine ir Koloj. Betgi tuo metu G.S. buvo jau nebepopularūs, provincijų solidarumo jausmas buvo praskydęs, ir bajorai jų vengė. Dar prieš uniją jie prieš dažną seimą jau visai nebesusirinkdavo arba suvažiuodavo tik kelių seimelių atstovai. 1565 konstitucija atstovai buvo įpareigoti būtinai suvažiuoti, bet jie nebeklausė. XVI a. pabaigoje G.S. visai išnyko.

L i e t u v o j e priešuniijiniais laikais kartais taip pat būdavo šaukiami kaikurių sričių kelių seimelių atstovų suvažiavimai vietos reikalams aptarti, bet G.S. joje nesusikūrė. Pouniijiniais laikais G.S. Lietuvoje paprastai būdavo vad. visos Lietuvos atstovų priešseiminiai suvažiavimai. Henriko Valois ir St. Batoro pacta conventa buvo numatyta G.S. rinkimosi vieta Valkaviskas. 1588 Lietuvos Statutas Valkaviską pakeitė Slanimu. Statutas nustatė, kad jie turi rinktis 2 savaites prieš seimą ir kad juose turi dalyvauti visi atstovai bei Lietuvos senatoriai ir ten apsvarstyti visų pavietų instrukcijas ir suderinti jų pageidavimus. Statuto priešseiminių Lietuvos suvažiavimų uždaviniai primena Lenkijos G.S. uždavinius, bet nuo jų labai skyrėsi. Lietu-

vių akyse tai buvo beveik tokie pat visuotiniai suvažiavimai, kaip ir vad. konvokacijos: dažnai ir vieni ir kiti buvo vad. visuotiniaisiais bei vyriausiaisiais suvažiavimais. Priešseiminiuose suvažiavimuose (G. S. arba generoluose) neretai būdavo svarstoma ir tokie vieną Lietuvą liečią klausimai, apie kuriuos seime visai nebūdavo kalbama. Faktiškai Lietuvos G.S. buvo viena iš priemonių bendrajame seime padėti laikytis Lietuvos atstovams kaip atskiro politinio vieneto atstovams. Pagaliau Lietuvos G.S. šaknys siekia priešunijinius laikus. Anksčiau, kai tik būdavo deramasi su lenkais, visada būdavo šaukiamas Lietuvos seimas, kuris siunčiamajai delegacijai duodavo instrukcijų, o kai 1568 į Lenkijos seimą Liubline derėtis unijos reikalu buvo pakviestas visas Lietuvos seimas, lietuviai atstovai iš savo apskričių ne stačiai į Liubliną vyko, bet pirmiausia susirinko atskirai, susitarė dėl pozicijos su lenkais derėtis ir paruošė unijos akto projektą. Tokį pat reikalą susitarti lietuviai juto ir po unijos. Dėl to Lietuvoje G.S. prigijo kaip tik tada, kada Lenkijoje jau jie baigė nykti. Bet ir Lietuvoje, baigiantis pirmajam XVII a. ketvirčiui, jie beveik išnyko. Tačiau tada lietuviai jau buvo pakankamai prisitaikę prie bendrojo seimo darbo sąlygų, ir tą patį atlikdavo atskiruose savo posėdžiuose seimo metu. Buvo stengtasi jie vėl atgaivinti, 1631 ir 1678 buvo priimtos net specialios konstitucijos, o seimelių balsų tuo reikalu pasitaikydavo iki XVIII a. pabaigos, bet jie nesirinko. Tie suvažiavimai dirbdavo maždaug tokia pačia tvarka, kaip ir seimai. Juose taip pat pirmininkaudavo maršalka, dėl iškeltųjų klausimų pasisakydavo visi senatoriai, galėdavo ginčytis atstovai ir būdavo surašomas nutarimų anktas instrukcija. Jei tokiame suvažiavime būdavo svarstomas pašalinis klausimas, kurio seime nenorėdavo kelti, tada nutarimo aktas būdavo įrašomas į Lietuvos Metriką ir turėdavo tokios pačios galios, kaip ir konvokacijų nutarimai.

A. Pawiński Sejmiki ziemskie. . . 1374–1505, 1895; *F. Piekosiński* Wiece, sejmiki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich (Rozpr. Ak. Um., wydz. hist.-fil., 39, 1900); *Wl. Konopczyński* Liberum veto 1918; *M. Liubavskij* Lit.-russkij seim 1901; *J. Lappo* Iš vyriausiųjų Liet. suvažiavimų istorijos 1932; ('') Litovskij statut I 1934; *A. Šapoka*, Lietuva ir Lenkija 1938. *A. Š.*

Generaliniai štatai žr. États généraux.

Generalinis bosas (it. basso continuo) savyje jungia keletą muzikinių sąvokų. 1600—1750 buvo įsivyravusi improvizacinė akompaniamento sistema. Kompozitorius parašydavo tik solisto melodiją ir akompaniamento patį žemąjį balsą, boso partiją. Toji boso partija, kaip taisyklė, ėjo per visą veikalą. Nuo to kilo jos pavadinimas basso continuo. Atlikėjo reikalas buvo pagal tą boso partiją atkurti visą pilną akompanimentą. Kompozitoriaus norima harmonija buvo nužymėta atitinkamais skaitmenimis, vad. figūromis. Iš čia kilo kitas pavadinimas — figured bass. Skaitmuo nurodydavo intervalą, kurį reikėdavo paimti nuo bose esamos gaidos: 6 nurodydavo sekstę, $^6_5$ — sekstę ir kvintę. Jei kurią gaidą reikėjo paaugštinti ar pažeminti, prie skaitmenų žymėdavo kryželį ar bemolį. Brūkšnys po skaitmens rodė tų intervalų užlaikymą, mažas brūkšnelis — akordo apvertimą; nulis parodydavo, kad nereikia jokio akompanimento, o tiktai vieno boso, ir tai vadinosi ‚tasto solo'. Keli skaitmenys iš eilės rodė ne akordus, bet balso vedimą, apodžiatūrą ar pereinamąjį toną. Dėl G.B. stiliaus reikia pasakyti, kad jis tarnavo ir ką tik prasidėjusiam monodijos, arba vienbalsiam, giedojimui ir instrumentaliai muzikai, kaip ir lygiai plačiai išsivysčiusiai polifonijai. Ankstyvesnieji G. B. pavyzdžiai su skaitmenimis randami Cavalieri Rapprezentazione di anima e di corpo ir Perio ir Caccinio operoje Euridice; 1602 Viadano Cento concerti ecclesiastici. Šiame leidiny Lodovico Viadana (1564–1645) įžangos žodyje paaiškina, kad tuos ‚concerti' yra iš rankraščių jau griežęs Romoje prieš penkerius metus. Tuo būdu Viadana laikomas basso continuo pradininku.

F. T. Arnold, The Art of Accompaniment from a Thorough-Bass 1931; *Max Schneider*, Die Anfange des Basso continuo und seiner Bezifferung 1918. *Iz. V.*

Generalinis komitetas karo aukoms šelpti Lietuvoje Šveicarijos ‚Lituanijos' iniciatyva Šveicarijoje buvo 1915 sudarytas. Jo pirmininku buvo Bronislovas Pilsudskis (Juozo Pilsudskio brolis), o nariais grafas Zybergas Plateris, kng. Puzyna ir baronas Brunow. Komitetas tesugebėjęs aukų surinkti keletą tūkstančių frankų. Paskiau, lietuviams reikalaujant, jis buvo likviduotas.

Generalinis sekretorius Lietuvos respublikoje vartojamas terminas kitur žinomo viceministerio vietoj. G.S. neturėjo krašto apsaugos ministerija. Visose ministerijose buvo po vieną, vidaus reikalų ministerijoje nuo 1939 buvo du. Įstatymas jų funkcijų tiksliai neapibūdina, nes jie įvesti etatais.

Generalinis seniūnas senojoje Lenkijoje provincijos valdymo pareigūnas, savo žinioje turėjęs ištisą provinciją ir galėjęs skirti teisėjus bei kitus kelių apskričių pilių teismų pareigūnus. Kartais G.S. titulą prisiimdavo ir kiti seniūnai, savo žinioje teturį po vieną teisminę apskritį; kartais taip buvo tituluojami kaikurie vaivados, kurių vaivadijų ribose kito seniūno nebuvo. Lietuvoje G.S. oficialiai nebuvo, tiktai kaikurie Žemaičių seniūnai kartais taip buvo vadinami. Tačiau jie, skirdamiesi nuo kitų seniūnų, taip pat skyrėsi ir nuo len-

kiškųjų G.S. Šie sutrumpintai dažniausiai būdavo vadinami stačiai tokio ir tokio krašto generolais.

Generalinis streikas žr. Streikas.

Generalinis superintendentas. Kaikurios protestantiškosios bžn. vartoja superintendento ir G.S. titulus savo vyresniesiems dvasininkams pažymėti. Superintendentas tam tikru laipsniu atitinka kitų protestantų bžn. vartojamąjį vyskupo (Bischof) titulą, o G.S. — arkivyskupą (Erzbischof).

Nepriklausomosios Lietuvos laikais Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčia, kaip Prūsijos bažnyčios (Evangelische Kirche Altpreussischer Union) tęsinys, savo vyresniesiems dvasininkams pažymėti taip pat vartojo superintendento bei G.S. titulus.

Prieš nepriklausomybę ir nepriklausomosios Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčia vartojo superintendento bei G.S. titulus savo dvasininkų vyresniesiems tituluoti. Kolegijai pasiūlus, jie būdavo renkami visam amžiui (Lietuvoje paskutinis reformatų bažnyčios G.S. buvo prof. kun. Povilas Jakubėnas; jam mirus, tremtyje toks buvo išrinktas prof. kun. K. Kurnatauskas).

Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia senesniais laikais (nuo XVI a. pusės iki XIX a.) yra vartojusi superintendento titulą vyresniajam kunigui vadinti. Nepriklausomosios Lietuvos laikais evangelikų liuteronų bažnyčia savo vyresniajam kunigui vadinti vartojo senjoro titulą.

K. Gdt.

Generalinis štabas kariuomenės vadovybės valdymo organas. G.Š. sudaromas karininkų, įgijusių augštąjį mokslą specialiose mokyklose; todėl tokie karininkai kaikuriose kariuomenėse vadinami G.Š. karininkais, kitose diplomuotaisiais karininkais. Platesne prasme G.Š. reiškia bendrąjį kariuomenės arba kariuomenės vienetojunginio štabą.

Generalinis vikaras (lot. vicarius generalis) diecezinio vyskupo padėjėjas. Turi paprastąją bažnytinę jurisdikciją visoje vyskupijoje greta vyskupo valdžios. Tik kaikuriems dalykams reikia vyskupo specialaus mandato. Turi precedenciją prieš visus diecezijos dvasininkus, išskyrus betkuriuos vyskupus, ir titulinio apaštališkojo protonotaro titulą.

P. Malakauskas, Bažnytinės asmeninės teisės 1939.

Generalisimas (it. generalissimo) platesne prasme visų karo jėgų vyriausias vadas viename kare. Kaikurių valstybių kariuomenėse augščiausias generolo laipsnis; jis vartojamas Ispanijoje, Rusijoje ir senojoje Austrų imperijoje.

Generalitetas žr. Generolas.

Generalizacija (lot.) subendrinimas, suvisuotinimas, perėjimas nuo atskiro dalyko prie bendrųjų, — apskritai, kai iš atskirų, pavienių įvykių ar patyrimų daromos bendresnės išvados, bendresni dėsniai.

G. geodezijoje nuosavybės planus suderinti su geodeziniu tinklu. Visam kraštui turint vieną koordinatų sistemą, visi planai priderinami prie tos sistemos. G. yra senosios Rusijos terminas. JAV turi terminą koordinuoti. Iš tokių koordinuotų, arba G., planų lengva yra sudaryti žemėlapius įvairiems specialiems tikslams. Lietuvoje nuosavybių planai nebuvo G., kadangi dar neturėjome pakankamai tiršto geodezinių taškų tinklo.

General Motors bendrovė įst. 1908. Bendrovės savininkais 1955 pirmajame ketvirtyje buvo 490.474 akcininkai. Iš jų 28.522 pirmenybinių akcijų savininkai. Daugumą akcininkų sudaro paskiri asmenys, kurių nė vienas neturi daugiau kaip 1½% paprastųjų akcijų. Dalį akcijų turi įvairios bendruomenės, kurių tarpe yra tikybinių bei kultūrinių organizacijų.

G.M. gamybos 90% yra autovežimiai, sunkvežimiai, autobusai, traktoriai, tankai, dyzeliniai garvežiai ir lėktuvai; 10% tenka kitai gamybai: rutulinių guolių, šaldytuvų, skalbiamųjų mašinų ir kitų namų apyvokos dalykų ir kontorinių reikmenų.

Specialistams ruošti G.M. išlaiko nuosavą institutą. Jame ruošiami inžinieriai ir prekybininkai. 1954 šį institutą lankė 2443 studentai. Institute veikia papildomojo švietimo kursai G. M. įmonių samdiniams, specialūs lavinimo kursai ir kursai fabrikų priežiūros tarnautojams. Kursai 1954 turėjo apie 33.700 lankytojų. Be to, bendrovė įvairiose krašto vietose išlaiko 30 centrų mechanikams papildomai lavinti. Tie centrai per metus gali perleisti 150.000 mechanikų. 1954 G.M. ne savo švietimo įstaigoms ir studentams remti išleido 2,5 mil. dolerių.

G.M. turi technikos centrą, kur dirba 3500 inžinierių, technikų, modeliuotojų, projektuotojų, mechanikų ir kitų specialistų.

1954 bendrovė pagamino savo 50 milionąjį automobilį. 25 pirmuosius mil. autovežimių reikėjo gaminti 32 metai; antruosius 25 — tik 14 metų.

G.M. darbininkų ir tarnautojų visose savo įmonėse turėjo 576.667; jų vidutinis savaitinis atlyginimas — 91:44; JAV įmonėse dirbo 367.462. G.M. kapitalas — 3339 mil., žemė, fabrikai ir įrengimai — 3920 mil. brutto, atskaičius į nurašymo fondą — 1759 mil., turėjo 2161 mil. netto.

G.M. iš naujo didina savo kapitalą. Naujojo kapitalo suma — 1500 mil. Kai tas naujasis kapitalas pagal planą 1956 bus baigtas rinkti, tai bendrovė nuo II pas. karo pabaigos bus naujai įdėjusi 3500 mil.

kapitalo įmonėms plėsti. Be to, G.M. naujai įdėjo 191 mil. dol. į savo europines įmones, iš kurių paminėtinos: Vauxhall Motors Limited Anglijoje ir Adam Opel, A. G., Vokietijoje. Daugelyje pasaulio kraštų G. M. turi savo fabrikų, įmonių, taisymo ir montavimo dirbtuvių. *L. Drg.*

G.M. Annual Report 1954; General Motors Corporation ir General Motors Information Handbook, Department of Public Relations, GM, 1955.

Generatorius aplamai yra mašina arba įranga, gaminanti tam tikrą energijos pavidalą, taikomą apibrėžtam reikalui. Labai dažnai G. vadinama mašina, kuri atverčia mechaninę energiją į elektrinę. Jei G. gamina nuolatinę elektros srovę, tai vadinamas dinamu, o gaminąs kintamąją srovę vadinamas alternatoriumi. Tačiau ir mechaninei energijai sukelti vartojami G., kurie kietojo arba skystojo kuro šiluminę energiją paverčia į garus arba dujas, vartojamas mechaninėms mašinoms sukti (garo arba vidaus degimo varikliams). Didelio greičio garo turbinos, sukančios alternatorius, vadinamos t u r b o g e n e r a t o r i a i. Panašiai vandens turbinos h i d r o g e n e r a t o r i u s. Dujų gamintuvai, arba g a z o g e n e r a t o r i a i, kūrenami malkomis (medinės anglys arba durpės irgi gali būti vartojamos) gamina anglies deginio (CO) dujas. (Kaip žinoma, tos dujos yra nuodingos, ir, jas vartojant, tai reikia turėti galvoje). Gazogeneratoriai labai pravartūs šalyse, neturinčiose mineralinio kuro išteklių bei atsargų. Gazogeneratoriniai sunkvežimiai gana plačiai buvo paplitę Lietuvoje II pas. karo metu, net buvo ir lengvųjų gazogeneratorinių mašinų. Gazogeneratorinės mašinos, aišku, yra mažesnio našumo, geriausiu atveju siekiančio 75%.

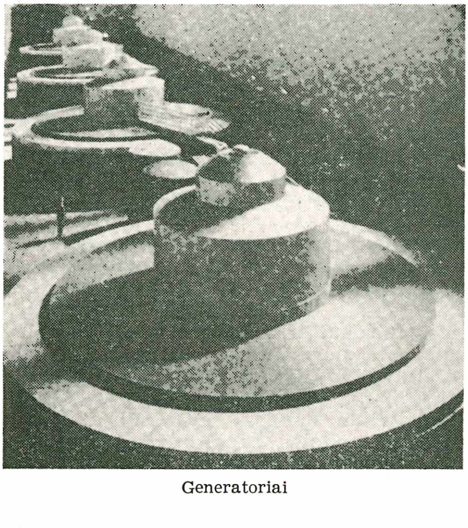

Generatoriai

Radijo bei elektronikos praktikoje vartojami prietaisai, kurie gamina reikiamo dažnumo energiją, taipgi vadinami d a ž n u m o G. Tuo būdu turima garsinio, arba akustinio dažnumo G., standartinių (arba kitokių) signalų G. ir pn. Iš tikrųjų, radijo siųstuvas irgi yra augštojo dažnumo G., nes jis gamina spinduliuojamąją energiją. Žr. Dinama. *A. J.*

Generolas (rus. general iš prc. général, lot. generalis ,gimininis, rūšinis') augštas karininko laipsnis, einąs tuojau po pulkininko. Dux generalis, reiškė bendrąjį kelių vienetų karinį vadą. 1. Pirmieji G. laipsnį pradėjo vartoti prancūzai XVI a. Vokietijoje ir Rusijoje jis buvo įvestas XVII a. Veik tuo metu G. laipsnis buvo įvestas ir Lietuvos bei Lenkijos valstybėje. Šiandien G. vartojamas visose kariuomenėse. Lietuvos ir Lenkijos respublikoje a r t i l e r i j o s G. prižiūrėjo ginklines (arsenalus) ir einant kariuomenei į karą, ir jis ėjo kartu, o jo pareiga buvo aprūpinti artileriją reikalingaisiais reikmenimis. G. i n s p e k t o r i ų tebuvo vienas visai Lietuvai, kuris turėjo kartkartėmis inspektuoti pulkus ir pranešinėti hetmonams apie jų būklę. Nepriklausomojoje Lietuvoje G. buvo trijų laipsnių: brigados G., divizijos G. ir generolas. JAV armijoje G. yra penkių laipsnių, bet nėra maršalo laipsnio. Pirmasis laipsnis — brigados G. nešioja 1 penkiakampę žvaigždę, kiti laipsniai: G. mjr. 2 žvaigždes, G. ltn. 3 žvaigždes, generolas 4 žvaigždes, armijos arba aviacijos G. 5 žvaigždes. John J. Pershing buvo vienintelis, kuris buvo pakeltas į JAV armijos G. laipsnį (6 žvaigždės). Tai pagerbimas už nuopelnus. Gyvojoje kalboje JAV kariuomenės G. laipsniais retai bevadinami, bet sakoma, kiek jie žvaigždžių nešioja, pvz. 5 žvaigždžių G. G. a d j u t a n t a s monarcho adjutantas yra generolo laipsnio. G. k v a r t i r m e i s t r i s, arba operacijų skyriaus viršininkas. Vyr. štabo arba kariuomenės junginio karininkas, kurio skyriui pavesta ruošti gynimo bei puolimo planus, prižiūrėti kariuomenės mokymą, organizuoti manevrus, tvarkyti ryšių tarnybą, karo metu organizuoti žygius ir tvarkyti transportą bei stovyklas ir kt.

2. G. s e n o j o j e L i e t u v o s t e i s ė j e taip buvo vadinamas teismo antstolis (lenk. ,woźny'). 1588 Lietuvos Statutas nustatė, kad kiekvienoje vaivadijoje ir apskrityje turi būti vienas toks G., kuriuo galįs būti tik L. D. K-tės bajoras, mokąs rusų raštą (ne kalbą). Didžiojo kunigaikščio paskirtas, jis privalė duoti priesaiką pirmoje žemės teismo sesijoje. Žemaičių seniūnijai buvo nustatyti du G., kurie savo tarnybą galėdavo pradėti eiti tik po anos priesaikos davimo.

3. Atskiro vienuolių ordino augščiausias

viršininkas, vad. generaliniu magistru, generaliniu prioru, generaliniu prepozitu ir kt. Jie ordino kapitulos renkami dažniausiai 3 ar 6 m., bet kartais ir ilgesniam laikui. Ordinų G. nepriklauso vietos vyskupams, bet tiesiog popiežiui; dažniausiai jie ir reziduoja prie popiežių. Lietuvoje seniau rezidavo tik marijonų G., bet, marijonų ordiną atnaujinus, nuo 1927 ir jis reziduoja prie popiežiaus.

Genesys, genetis, išgena, iš šalių tvertas kelias Žemaitijoje, kuriuo gyvuliai varomi iš atskirų sodybų ir visos sodos (kaimo) į ganyklas; daugelyje vietų G. sutampa ir su sodos gatve. Iš savos sodybos G. tveria kiekvienas savininkas, o bendrąjį — visa soda. G. tvoros vien tik kartinės, bet dvejopos; dažniau sutinkama pusgulstė, negu gulstinė tvora. Žemaičiuose dar apie 1910 vietomis buvo išlikęs G. patikrinimo paprotys: pavasarį visi ūkių savininkai drauge praeina visus sodybų G. ir paskui nutaria, kieno jie ‚susmukę' ir taisytini. Netvarkingas dubos savininkas turėdavo vaišinti degtine, o visi drauge G. sutaisydavo.

Genetika biologijos mokslų šaka tirianti organinę variaciją ir paveldėjimą. Svarbesniosios G. problemos yra nustatyti, kaip išlaikomas panašumas tarp generacijų (tėvų ir vaikų) ir kaip atsiranda rasę, veislę, rūšį (skirtį) apibūdiną skirtumai. Tuo būdu G. rūpi veisimosi procesai, evoliucija ir pati gyvoji medžiaga (protoplazma). G. padeda pagrindus augalų ir gyvulių selekcijai, kaikurioms medicinos šakoms, viešajai sveikatos tarnybai, antropologijai.

Kiekvieno gyvo organizmo charakteris (struktūra, išvaizda, elgsena) yra paveldimojo komplekso ir aplinkos interakcija. Paveldimąją medžiagą vaikai gauna iš tėvų per lytines celes. Visą kitą naujas organizmas gauna iš aplinkos. Paveldimoji medžiaga turi tą savotišką ypatybę, kad ji diriguoja maisto ir kitų medžiagų pakeitimą į tam tikras, tam organizmui būdingas, formas. Aplinka diktuoja, ar organizmas galės duotose sąlygose gyventi, ir taip pat kokias formas, paveldimosios medžiagos užbrėžtose ribose, jis galės gauti. Labai daug energijos padėta paveldimosios medžiagos struktūrai išaiškinti, taip pat ir paveldėjimo transmisijos mechanizmui nustatyti (per lytines celes iš vienos generacijos kitai). Vienuolis Gregorijus Mendelis (1832–1882) paskelbė 1865 savo bandymų rezultatus, kurie padėjo pagrindą moderniajai G. krypčiai. Jis kryžiavo įvairias žirnių veisles ir stebėjo jų palikuonis per kelias generacijas. Deja, daugumas to laiko mokslo viršūnių buvo užsiėmę kitomis problemomis, ir Mendelio atradimai liko nepastebėti, kol 1900 Hugo de Vries (1848–1935), Carl Correns (1864–1933) ir Ernst Tschermak atrado jo straipsnį ir patvirtino jo gautuosius rezultatus savo tyrinėjimais. Mendelis savo bandymais parodė, kad paveldimoji medžiaga yra sudaryta iš daugelio atributų paveldėjimo vienetų, arba genų, kurie nepakeisti yra perduodami vienos generacijos kitai ir kurie yra pastovūs, t.y. nesikeičią vien dėl vienokios ar kitokios jų kombinacijos. Genų perduodamumas bei pastovumas patenkinamai išaiškina, kodėl tos pat rūšies organizmų formos yra panašios iš generacijos į generaciją. Genas dažnai pasireiškia dviem formomis, recesyvine ir dominuojančiąja, kurios yra dviejų priešingų organizmo savybių priežastys. Recesyvinė savybė išsivysto tik, kai abu atitinkami genai yra recesyvinės formos (simboliškai žymima mažąja raide), o dominuojančioji savybė — kai bent vienas iš poros genų yra dominuojąs (žymima (didžiąja raide). Kiekvienas individas turi du to pat geno atstovus: po vieną iš kiekvieno tėvo. Pvz. ilgą žirnio stiebą, sąlygojamą dominuojančiojo geno ‚Z', pastatykime prieš žemastiebį, sąlygojamą recesyvinio geno ‚z'. Žemaūgio žirnio genotipas bus ‚zz', o augštaūgio žirnio ‚ZZ' arba ‚Zz'. Tėvai, turį nevienodus genų poros atstovus (Zz), vad. heterozigotais, yra augšto ūgio, ir pagamina kiaušinėlius bei spermas, turinčius tik po vieną iš šių genų — ‚Z' arba ‚z'. Tuo būdu Z ir z kiaušinėliai, apvaisinti Z ir z spermos, duos kiekvienos sekančios kombinacijos ZZ, Zz, zZ, zz po lygiai palikuonių. Trys pirmosios kombinacijos bus su dominuojančiu faktoriumi (augšti) ir viena kombinacija su dvigubu recesyviniu faktoriumi (žemi). Mendelis buvo pirmas, savo bandymais su žirniais parodęs, kad faktorių skilimo santykis yra 3 : 1. Kur faktorių dominavimo nėra, ten skilimo santykis rašomas 1 : 2 : 1. Mendelis taip pat parodė, kad genų porų rekombinacija vyksta atsitiktinai. Genų porų skaičiui didėjant, kombinacijų skaičius didėja logoritmine progresija. Organizmo geninė konstitucija yra vadinama genotipu, o jo regimosios savybės — fenotipu. Šio šimtmečio pradžioje įrodyta, kad organinė variacija gali būti genotipiška, — taigi dėl skirtingos geninės sudėties, bet taip pat ir dėl aplinkos skirtybių, veikiančių tą patį genotipą. Atrankos būdu įvairius genotipus galima vienas nuo kito atskirti, tuo būdu populiaciją išanalizuoti į jos sudėtines dalis ir pakeisti veislę ar rasę. Betgi atranka bus neefektyvi, jei ją pritaikysime variacijai dėl aplinkos įtakos.

Paveldėjimo vienetai, arba genai, yra chromozomų sudėtinė dalis. Chromozomas randame kiekvienoje celėje, ir jų skaičius, forma, dydis yra būdingi organizmo rūšiai. Pvz. žirnis turi 7 chromozomų poras, Drosophila — 4 poras, žmogus — 24 poras. Genai, esą vienoje chromozomoje, rodo ten-

dencijos būti susiję (a. linked), t.y., jie dažniau išsilaiko savo originalinėje tvarkoje, nerekombinuodami. Genų rekombinacija įvyksta, gemalinėms celėms besiformuojant — chromozomų pasidalijimo, vad. mejozės, metu. Ši rekombinacija, kiek ji atsekama veisimo bandymais, yra pavadinta krosingoverio vardu. Pagal krosingoverio dažnumą tarp dviejų ar daugiau susijusių genų nustatomas jų relatyvinis atstumas chromozomoje, ir tuo būdu sudaromas chromozomos genų planas. Genų planai šiandien yra jau gana rūpestingai išdirbti muselei Drosophila ir kukurūzui (be abejo, dar nepilni). Betgi yra citologiškai nustatyta ir nesunkiai matoma paprastosios šviesos mikroskopu, kad chromozomų siūleliai, vad. chromonemos, tam tikroje mejozės stadijoje susikryžiuoja, sudaro vadinamąsias chiazmas. Taip pat yra parodyta, kad citologiškoji chiazma ir genetiškasis krosingoveris yra tik dvejopas to pat reiškinio pažinimas. Kartais genetinis faktorius staiga pasikeičia, ir dėl to

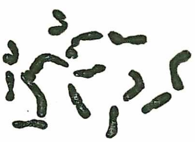

Raudonojo dobilo (Trifolium pratense) chromozomos, 7 poros

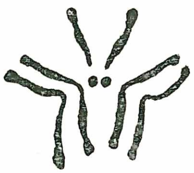

Muselės (patelės) Drosophila melanogaster chromozomos, 4 poros

kuri nors organizmo savybė pasikeičia ir lieka paveldima. Šį reiškinį De Vries pavadino mutacija. Šiandien mutacijų supratimas siekia molekularinių vienetų. Spontaninės mutacijos yra nedažnos. Jos betkuriam genui pasitaiko kartą per 100.000 ligi 1.000.000 chromozomų generacijų. Kiekvieno organizmo paveldimojoje medžiagoje yra daug genų (gal net ligi kelių tūkstančių). Todėl betkurios rūšies geno mutacija yra ne tiek jau retas atsitikimas. Daugumas mutacijų yra recesyvinės ir mirštamosios (letalinės). Regimosios mutacijos yra daug retesnės; jos taip pat dažniausiai recesyvinės. Bendras mutacijų dažnumas gali būti žymiai pakeltas, pa-

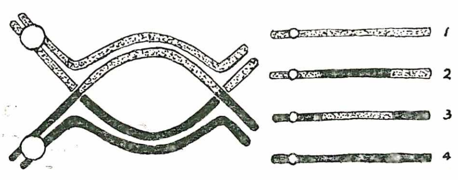

Vienas dvigubos chiazmos tipų, kurios rezultate dvi chromozomos (*1* ir *4*) lieka nepakeistos, o kitos dvi (*2* ir *3*) pasikeičia segmentais

naudojus tam tikras spinduliavimo rūšis, pvz. rentgeno spindulius, ultravioletinę šviesą. Pastaraisiais laikais taip pat parodyta, kad mutacijų dažnumą pakelia ir kaikurios cheminės medžiagos, temperatūros pakėlimas.

Mendelis savo kryžiavimams laimingu būdu pasirinko kokybinius charakterius, kurių kiekvienas sąlygojamas vieno geno, ir jie nebuvo susiję. Bet ištisa eilė svarbesniųjų organizmo savybių savo charakteriu yra kiekybinės, ir gali būti viena ar kita skale matuojamos. Kiekybinių organizmo savybių, pvz. augščio, svorio, sėklų riebalingumo ir kt., paveldimumas irgi yra genų sąlygojamas. Spėjama, kad kiekvienas toks kiekybinis charakteris yra kelių ir kelių šimtų genų veikimo rezultatas. Kiekybiniams charakteriams dėl jų sudėtingumo yra nelengva pritaikyti genetinę analizę, ir todėl ilgai buvo manyta, kad jie eina ne pagal Mendelio dėsnius. Šiems charakteriams studijuoti paprastai taikomas statistinis metodas.

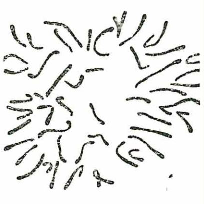

Žmogaus (vyro) chromozomos, 24 poros. Pagal De Robertis.

Tai, kas augščiau parašyta, sudaro pagrindus elementarinės genetikos, faktiškai studijuojančios paveldimųjų savybių perdavimo dėsnius. Šie dėsniai šiandien jau yra daugiau ar mažiau suprasti. Betgi paveldėjimo problema yra daug platesnė, nes vien tik perdavimo dėsnių žinojimas neišaiškina organizmo vystymosi laikotarpio nuo apvaisinto kiaušinio ligi suaugusio individo. Problema, kaip genai veikia, yra kur kas dar neišspręsta. Tyrimai yra parodę, kad genai kontroliuoja tam tikrų enzimų buvimą celėje. Gi enzimai veikia kaip katalizatoriai kitų organinių medžiagų kūrime ar ardyme. Todėl genų veikimo mechanika vystymesi yra pagrindinė problema antrojo svarbesniojo genetikos skyriaus, dažnai vadinamo išsivystymo genetika. Abu ką tik minėti genetikos padaliniai studijuoja organizmą kaip vienetą. Trečioji genetikos dalis — populiacijų genetika — studijuoja organizmus grupėse. Betkuri populiacija turi tam tikrą geninę konstituciją, kuri yra atskirų tos populiacijos individų geninės konstitucijos funkcija. Dėsniai, sąlygoją populiacijos geninę struktūrą, yra skirtingi nuo dėsnių, sąlygojančių atskiro individo geninę sudėtį. Čia dažnai turi lemiamos įtakos populiacijos dydis (individų skaičius grupėje), geografinis populiacijos pasiskirstymas, naujų genų imigravimas į populiaciją, aplinka ir kt. Šiems faktoriams veikiant, vienos rūšies

(species) populiacijos geninė struktūra gali žymiai pasikeisti net per kelias generacijas.

E. W. Sinnott, L. C. Dunn and *Th. Dobzhansky,* Principles of Genetics 1950; *A. M. Srb* and *R. D. Owen,* General Genetics 1952; *E. D. P. De Robertis, W. W. Nowinski* and *F. A. Saez,* General Cytology 1954; *C. Stern,* Principles of Human Genetics 1951; *A. Kühn,* Grundriss der Vererbungslehre [2]1950. *Br. P.*

Genetinė psichologija tyrinėja besivystančią asmenybę, ją sudarančių elementų laipsnišką ir darnų kitimą nuo gyvybės užsimezgimo (koncepcijos) iki subrendimo.

G.P. du pagrindiniai principai: 1. fiziškai, protiškai ir dvasiškai subrendęs žmogus, — atseit harmoninga, išsivysčiusi asmenybė kaip realizuotinas idealas, ir 2. galimybė tą idealą pasiekti, t. y. potencialas, glūdįs žmogiškoje būtybėje nuo pat gyvybės užsimezgimo (koncepcijos) momento.

Augimo terminas yra bendras psichologijos biologijos ir botanikos mokslams, nes jų tyrinėjimo objektu yra gyvas kūrinys. Šalia augimo bei brendimo sąvokų psichologija naudoja vystymosi terminą, kuriuo pažymi protinių bei dvasinių savybių augimą.

G.P. neegzistavo, kol asmenybės sąvoka ir asmenybės studijos bei metodai neliko viena esmine psichologijos mokslo dalimi. XIX a. eigoje psichologija tyrė subrendusį individą, ir tai tik jo atskirų psichinių funkcijų veikimą, dėsnius. Asmenybės tyrinėjimas psichologijos objektu tapo tik XIX a. gale ir šio šimtmečio pradžioje. Pastebėta, kad psichinės savybės yra glaudžiai susijusios su fizine individo struktūra ir jo fiziologinėmis funkcijomis. Vaiko fizinis augimas ir fiziologinės apraiškos, kaip lengvai pastebimos, pirmiausia medikų lygiagrečiai buvo aprašytos. Šio šimtmečio pirmieji dešimtmečiai yra tikras vaiko sielos pasaulio atradimas.

Tarp 1900 ir 1920 psichologai, kaip Binet-Simon, Piaget, nustatė protinio vystymosi dėsnius; kiti 1920 ir 1940, kaip W. Stern, K. Bühler Europoje, Gesell, J. Anderson, Fl. Gradenough JAV, nustatė vaiko pilnutinės asmenybės vystymosi pagrindus. Dar vėliau, ir tai ypač tarp 1930 ir 1950, vaiko psichopatologija perėjo iš medikų į psichologų rankas. Asmenybės iškrypimai bandyta suprasti, išaiškinti ir gydyti, nustatant iškrypimų laiką beaugančio, ir net suaugusio kliento bei paciento istorijoje. Amžius, atseit laiko faktorius, šalia paveldėjimo ir aplinkos veiksnių įjungiamas į besivystančios asmenybės apsprendimą.

Pagrindiniai genetinės, arba vystymosi, psichologijos dėsniai yra šie:

1. Organų ir fiziopsichinių funkcijų diferenciacija bei jų specializacija. Kiekvienas organas ir kiekviena organinė bei psichinė funkcija prasideda nuo bendro, arba masinio, veiklos principo ir laikoma subrendusi tik tada, kai jos akcija ir reakcija į padilginimo akstiną tampa taikli. Pvz. naujagimis težino tik masinį, arba globalinį, judesį, kuriuo atsako į betkokį padilginimą; tuo tarpu 2 metų vaikas jau gali pajudinti vieną pirštą, nejudindamas visos plaštakos; 6 metų normalus vaikas gali vien akimis sekti knygoj parašytą eilutę, nejudindamas galvos. Naujagimis verksmu išreiškia betkokią nepasitenkinimo emociją; 2–3 metų vaikas šalia verksmo jau gali vartoti kumštį kėdei ‚nubausti', dantis ‚priešui' įkasti ir ašaras su žodeliu ‚ne' su motina kovoti; 9 metų vaikas šalia kumščio ir stiprių žodžių savo nepasitenkinimą gali išreikšti tyla ir indiferentumu tiek motinos maldavimui, tiek tėvo bausmei.

Ši vystymosi proceso savybė žmogui yra labai būdinga. Gyvuliai į šį pasaulį ateina labiau už žmogų ‚atbaigti'. Bet tuo patim gyvulių brendimo laikotarpis labai trumpas: jie neturi erdvės, laiko nei tikslo tobulėti. Žmogus tobulėja fiziškai, protiškai ir dvasiškai, kol sulaukia 20 ir net 25 metų amžiaus.

2. Asmenybė sąrangos nustatymas, arba centralizacija. Atskiros žmogaus savybės palaipsniui yra subordinuojamos viena kitai pagal organišką hierarchiją. Pvz. kūdikis spardosi ir rankytėmis kėtoja pradžioje; vėliau (18 mėn. iki 2½ metų) tie judesiai tampa vaikščiojimu ir bėginėjimu, kuris yra pats sau tikslas; dar vėliau jau vaikas eina, ir savo įgytą judesių koordinaciją pajungia žaidimui, kelionei į mokyklą, sportui. Atseit, judesiai, perėję neorganizuoto dinamizmo fazę, ilgainiui tampa priemone socialiniam bendravimui, protinėms lavinimosi pratyboms mokykloje ir kt.

3. Tikslingumas atseit, faktas, kad kiekvienas individas vystosi pagal savo idealą, paveldėjimo keliu jam nustatytą planą. Aplinka gali pakeisti neesmines ir išorines savybes, svarbiausia, ji gali sulaikyti vystymosi procesą, bet aplinkos įtaką negali sukurti asmenybės, kurios potencialas neglūdėtų bebręstančiame individe.

4. Fizinio brendimo ir psichinio vystymosi koreliacija, bet ne paralelizmas tikrąja to žodžio prasme, charakterizuoja normalios genezės eigą. Visi asmenybę sudarą elementai kinta diferenciuodamiesi, pakeisdami organizmo bei asmenybės sąrangą ir artėdami į kaskart labiau išryškėjantį suaugusio individo idealą; tačiau atskiri asmenybę sudarą elementai turi savo vystymosi raidą, ir tų atskirų padalinių augimo bei vystymosi tem-

pas gali būti skirtingas. Pvz. yra atvejų, kada organizmo augimas tėra vienintelė besivystančio individo charakteristika; kitu atveju organinis augimo procesas tarsi sustoja, ir psichiniai elementai dominuoja aktyviu jų vystymusi, arba vėl: fiziologinės funkcijos laikinai gali nutraukti prieš tai darnų fizinį augimą ar protinį bei socialinį vaiko vystymąsi. Betgi galutinai imant, nors ne lygiagrečiai, bet darniai, žvelgiant bendru asmenybės požiūriu, vystymosi procesas apima visus asmenybę sudarančius elementus, o vystymosi dėsniai nustato šių pastarųjų savybes ir santykį. *Ag. š.*

Genetiniai Panevėžio vls. ir aps. kaimas, 1939 185 gyv.; 1938 įk. pradžios mokykla, 8 km nuo Panevėžio. 1863 IV 21 čia įvyko kautynės tarp lietuvių sukilėlių, vadovaujamų Sierakauskio ir rusų kariuomenės grupės, vadovaujamos mjr. Kovro. Sierakauskis IV 21 su 300 vyrų apsistojo Raguvos giriose prie G. Rusų grupė iš kelių pėstininkų kuopų, 1 ulonų eskadrono ir kazokų būrio prisiartino prie G. Sierakauskio būrio. Kairiam sparnui vadovavo Kolyška, dešiniam sparnui kun. Mackevičius, įsakytas pasistengti su dalgininkais užeiti priešui iš užpakalio ir atkirsti atsitraukimo kelią. Rusai slinko pelkėtu keliu. Sukilėliai kazokų avangardą praleido be šūvio, o vežimuose važiuojančius pėstininkus apšaudė. Sukilėlių ugnies naikinami, jie sumanė durtuvais prasiskverbti pro kun. Mackevičiaus dešinį sparną. Dalgininkai šešis kartus atrėmė priešo puolimus. Jų neįveikę, rusai leidosi bėgti į pelkes, ir ten daug jų įklimpo. Per keletą valandų trukusį susirėmimą rusai neteko 40 karių nukautų ir 60 sužeistų; be to, paliko daug gurguolės vežimų, šautuvų ir šovinių. Lietuvių buvo 2 nukauti ir 4 sužeisti.

B. Limanowski, Historja powstania narodu polskiego 1863 i 1864 r. 1909; *S. Zieliński,* Bitwy i potyczki 1913; *J. Grabiec,* Powstanie styczniowe 1863–1864, 1913.

Genetyvas (lot.) priklausomybinis linksnis, kilmininkas.

Genève žr. Ženeva.

Genezaras žr. Genezaretas.

Genezaretas ež. S. Testamento Kinneret, dabar ar. Bahr et Tabarje, š. Palestinoje tarp R. Galilejos ir Džolano kalnų; 21 km ilgio, 11 km pločio, 48 m gylio, 208 m žemiau jūros lygio. Per G. ež. teka Jordanas Š. v. pusėje Genezaro lyguma, Kristaus laikais tirštai gyventa (Tiberijus, Betsaida, Kapernaumas), dabar apnykusi. Vakariniame krante 1932 aptikti Duonos Padauginimo bazilikos iš IV a. pamatai su vertingomis mozaikomis.

Genezė (gr. genesis ‚kilmė, pradžia') pirmoji Mozės Pentateucho knyga, aprašanti pasaulio ir pirmųjų žmonių kūrimą ir nuodėmę, tvaną, Babelio bokštą ir patriarchų

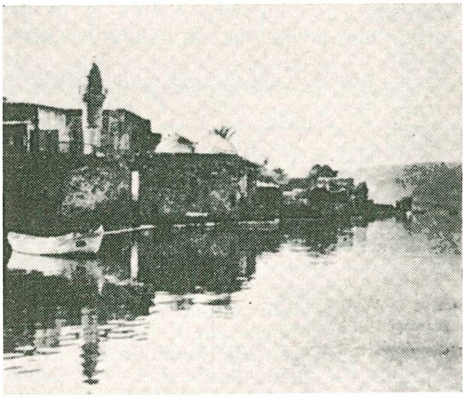

Genezareto ežeras

istoriją nuo Abraomo ligi Jokūbo sūnaus Juozapo. Veikalas šiuo vardu pavadintas Septuagintos vertėjų dėl veikalo pradžioje aprašomos pasaulio pradžios.

P. Heinisch, Das Buch G. 1930; *A. Jacob,* Das erste Buch der Tora 1934; *G. v. Rad,* Das erste Buch Mose 1949; *A. Grigaitis,* Senojo Įstatymo Problemos I 1925.

Genga 1. G i r o l a m o (1476–1551) italų tapytojas ir architektas. Šv. Kotrynos bžn. Romoje yra jo Prisikėlimas, Šv. Augustino bžn.Mantovoje Apreiškimas ir Šv. Pranciškaus bžn. Forli Dangun Ėmimas. Urbino kng. statė ir dekoravo rūmus, tap kitų villa Imperiale prie Pesaro.

2. S i m o n a s (1545–1596) italas karo inžinierius ir architektas. 1576–1587 Lietuvos ir Lenkijos tarnyboje. 1584–87 statė tvirtovę Dauguvos žiotyse.

Gengsteris (am. gangster) stambesnių kriminalinių nusikaltimų gaujos dalyvis. JAV gengsterizmas ypač išaugo prohibicijos metu, kai kriminalinis elementas vertėsi spirito kontrabanda. Prohibiciją panaikinus, G. persimetė į kitas sritis ir itin išsispecializavo žmones begrobdami. Dažniausiai grobdavo turtingų tėvų kūdikius ir reikalaudavo išperkamųjų mokesčių. Betgi JAV vyriausybė sutramdė G. siautėjimą. Gi hitlerinėje Vokietijoje, fašistinėje Italijoje siautėjo politinis gengsterizmas, o T. Rusijoje ir dabar jis tebesiautėja, kur politiniais tikslais vartojamos tokios pat priemonės, kokias vartoja paprasti kriminalistai G.

Genialus (lot. genialis) didžiai talentingas, augštas kūrybinių gabumų laipsnis, priskiriamas atskiriems asmenims, vad. genijais. Senovėj G. sąvokai buvo teikiamas mistinis turinys. Sokratas kalbėjo apie ypatingą dievišką galią, daimonion, inspiruojančią žmogaus dvasią mestis į nepatirtas pažinimo sritis; Platonas aiškino, kad poetas prabyląs entuziazmo pagautas. Viduramžiais buvo kalbama apie įkvėpimą, Šv. Dva-

sios atsiųstą. XVII a. filosofai kalba apie įgimtą šventąją ugnį, turinčią panašumo su dievybe. XVIII a. G. virsta jau savarankišku kūrybiniu principu. Shaftesbury menininką lygina su dievybe. G. ‚antroji dievybė': jis apreiškiąs visos žmonijos dvasią. Beveik panašiai G. vaizduoja Carlyle, Emerson ir kt.; genijus jiems virsta didvyriu, išeinančiu iš normaliai kuriančių ir gyvenančių žmonių sferos. G. savo apoteozę pergyveno Nietzschės antžmogyje. Augščiausias žmogaus idealas persikelia į genijaus sąvoką. Visuomenės uždavinys ir pareiga esanti sudaryti sąlygas tokioms nepaprastoms asmenybėms pasireikšti, savo G. savybėms išplėtoti. Su gamtos mokslų pažanga genijaus kultas pasvyra. Pradedama įžvelgti empirinių elementų žmogaus gabumų prigimtyje. Mistiškas G. pobūdis blunka. Helvetijus 1759 visai atmeta G. prigimties nepaprastumą, iracionalumą, G. esąs visiems žmonėms bendra savybė kurti, išrasti. Dažnai daug kūrėjų ar mokslininkų sprendžia tą pačią problemą, padaro savo įnašus, bet G. vardas atitenka tam, kuris paskutinis baigia ją spręsti. Pagaliau ir dideli išradimai, pasirodę ne savo laiku, lieka užmiršti. Reikia tinkamų laiko sąlygų, kad būtų suteiktas genijaus vardas. Iš to sprendžiama, kad G. esąs konsteliacijos padaras, visuomeniškas dinamiškas reiškinys, ir neišaiškinamas vien žmogaus psichofizine sąranga. G. paprastai būna vienašališkas, vienai kuriai nors žmogaus dvasinės veiklos sričiai. Kitose mokslo ar meno šakose genijus turi tik vidutinių gabumų arba net žemiau jų. Universalūs genijai, kaip Leonardo da Vinci arba Michelangelo, labai retas reiškinys. G. skiriasi nuo talentingo kiekybiškai ir kokybiškai. Talentas veikia esamųjų pavyzdžių sferoje, genijus pasižymi originalumu, duoda naujų impulsų savo ar vėlesniam laikotarpiui, kartais net duoda pradžią naujam laikotarpiui mokslo ar meno gyvenime. G. priskiriamas tiems asmenims, kurie kartkartėmis žmonijos gyvenimo eigoje atveria augštumas, siektinas literatūroje, mene, moksle, valdyme.

Nors Schopenhaueris 1819 bandė aiškinti, kad G. sudaro $2/3$ intelekto, o $1/3$ valios, tačiau jis tuo nepasitenkino, ir jieškojo savybių, kurios genijaus psichinę prigimtį išskirtų iš normaliosios. Jis jieškojo paralelės tarp G. iš vienos pusės, vaikiškumo ir beprotybės iš kitos pusės. Tokio panašumo rado jau Platonas, Aristotelis, Shakespeare ir kt. Vėliau ryšį tarp G. ir beprotybės stengėsi moksliškai įrodyti Moreau de Tours 1859, sakydamas, kad pakilęs nervų sistemos jautrumas yra bendras arba didesnės dvasinės energijos, arba dvasinių ligų šaltinis; visai normaliam organizmui nesą prieinami didesni dvasiniai gabumai. Beveik visi žymūs žmonės buvę iš gimimo nervingi. Tikrai, daugelis jų net mirė pamišėliais (Tasso, Swift, Schumann, Nietzsche) arba buvo arti pamišimo (Byron, Rousseau, į senatvę Newton). Lombroso 1864 randa daug savybių, bendrų pamišėliams ir genijams (vidinis neramumas, ilgūstas nuotaikos pakilimas, perdėtas savęs vertinimas ir kt.). Genijaus kūrybinis veržlumas kartais turi panašumo su pamišėlių manijomis. Prinzhorn 1922 surinko psichinių ligonių, daugiausia vaikų, paveikslus ir juos palygino su menininkų fantastiškais kūriniais; čia matyti tam tikro panašumo. Tačiau didelis skaičius dvasiškai sveikų genialių žmonių (Platonas, Goethe, Kepleris, Darwinas ir kt.) rodo, kad labai abejotinas genialumo skyrimas prie epileptinės psichozės. Ta teorija psichiatrijoje netenka savo atramos. Naujųjų laikų psichiatrai, pvz. Kretschmer, dvasinės didybės šaltiniu laiko vidinį poliarumą, nuolatinę įtampą tarp paveldėtųjų pradmenų priešybės. Aplamai, vienašališka G. aiškinti ištisai vienos kurios mokslo šakos požiūriu. Daug šviesos šiam klausimui dabar duoda dar psichologija, psichoanalizė, sociologija ir kt. mokslo šakos.

V. Lazersonas Genialių žmonių psichologija (Eranus 1935); *Lombroso,* Genio e follia 1864; *J. F. Nisbest,* Insanity of Genius 1891; *E. Zilsee,* Geniereligion 1918; *H. Prinzhorn,* Bildnerei der Geisteskranken 1922; *W. Lange Eichbaum,* Genie-Irrsinn und Ruhm 1928, 1935 (antra laida); ('') Das Genie-Problem ^{3}1953; *E. Kretschmer,* Geniale Menschen 1948 (ketvirta laida); *K. Jaspers* Hörderlein, van Gogh, Strinberg 1948 (ketvirta laida).

Génicot Édouard (1856–1900) jėzuitas, moralistas, kurio vadovėliai dėl aiškumo ir mokslinio pagrindimo ir dabar vartojami seminarijose ir teologijos fakultetuose. Išl. Theologiae moralis institutiones 2 tt. 1896, ^{16}1946 ir Casus constientiae 2 tt. 1906, ^{7}1938. *A. Lm.*

Genijus 1. (lot. genius ‚dvasia') senovės romėnų pažiūra, kūrybinės jėgos įkūnijimas, kiekvieno vyro dievas globėjas, jame gyvenąs, gimstąs ir merštąs drauge su juo. Kiekvieną moterį G. vietoje globoja sava Junona, gimdomosios jėgos deivė. Savo G. turėjo šeimos, bendrovės, valstybės, provincijos, apylinkės, aikštės, gatvės, teatrai, pirtys. Augusto patvarkymu kiekviename miesto kvartale tarp dviejų larų buvo garbinamas imperatoriaus G. Pompėjos freskose šeimininko G. vaizduojamas atnašaujančio vyro pavidalu, paprastai tarp dviejų larų.

C. Koch, Der römische Jupiter 1936.

2. atitrauktine prasme augščiausias gabumų laipsnis, konkrečia prasme asmuo, turįs tokių gabumų ir savo darbu ar kūryba turįs reikšmės žmonių visuomenei. Genialumas priskiriamas ne tik atskiram individui, bet ir kartais visam kolektyvui, tautai, net laikotarpiui. Pvz. gali būti kalbama apie lietuvių liaudies genijų, pasireiš-

kusį tautosakoje; kartais kalbama apie XVIII a. ar kito kurio laikotarpio G. Genialumas priskiriamas ir kuriam sutelktiniam reiškiniui, pvz. sakoma kalbos G., krikščionybės G., gamtos mokslų G.

Genionys k., Onuškio vls., Trakų aps. Čia surastas žalvario amžiaus akmeninis gyvatgalvis kaplys, būdingas baltų kultūrai.

Geniotas (LAV Gomitų) k. Kvėdarnos vls., Tauragės aps. 2 km nuo Kvėdarnos. Žinomas jau XIV a. pabaigoje. Buvo ir atskiro senovės žemaičių valsčiaus centras (kryžiuočių Gneten), bet jau XV a. įėjo į Šauduvos valsčiaus sudėtį. Yra piliakalnis. G. sritis (land Gnethen, Gnetin, Gnetinhof) minima kryžiuočių kelių aprašymuose 1387, 1393, 1394 ir 1395.

Geniotis Steponas (g. 1893 Sedos vls.). Mokėsi Žemalės pradžios mokykloje. 1913 išvyko į JAV, kur baigė universitetą ir teologijos mokslus. 1928 virto tautinės lietuvių katalikų bažnyčios (vad. nepriklausomųjų) arkivyskupu.

Genys kopikų (Picidae) šeimos paukštis, būdingas savo pirštų sutvarkymu — du atlenkti pirmyn, o du atgal. Kopti dar padeda spyruoklinių plunksnų uodega, ypač kai

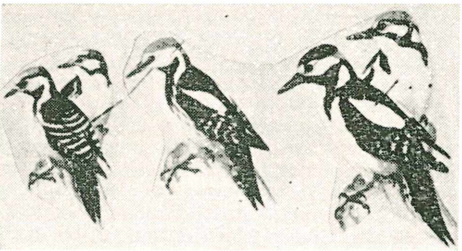

Geniai

jis nuo žievės atitraukia savo nagus, pirmyn žengdamas. Dėl to G. medžiais kopinėja tik augštyn. Ilgokas snapas, piramidės pavidalo, baigtas kaltu: juo G. medžiuose skyles skaptuoja, ruošdamas lizdavietę arba ieškodamas maisto. Liežuvis labai ilgas. Kaikurios G. rūšys gali jį iškišti per 20 cm. Liežuvio gale atgal lenktais šereliais G. sugeba iš gilių medžio plyšių ištraukti vabzdžius. G. gyvena Europoje, Azijoje, Afrikoje ir Amerikoje; jų nėra Australijoj ir Madagaskare. Labiausiai paplitę atogrąžos kraštuose. Daugiausia minta vabzdžiais, bet iš dalies ir augaliniu maistu, pvz. uogomis, ypač spygliuotųjų medžių sėklomis. Kankorėžius įspraudžia į plyšius, jų pačių padarytus medžiuose ir juos lukštena; tai vad. G. staklės. Tik meletos nelesa grūdų. G. balsai trumpų garsių tonų, kartais gana melodingų (pvz. juodųjų, žaliųjų, pilkųjų meletų). Lytinės veiklos metu G. pasireiškia savotišku garsiu ‚tarškėjimu', kurį daro snapu į sausą šaką greitais virpančiais judesiais. Lizdus patys sau iškala supuvusiuose medžiuose kur skiedrelėse deda baltus kiaušinius. G. žmogui naudingi, kad sulesa daugybę kenksmingų vabzdžių, bet padaro ir žalos, lesdami daug skruzdžių ir kitų naudingų vabzdžių, sužalodami sveikus medžius. Padarydami daug lizdų medžiuose, jie juos ilgainiui užleidžia kitiems naudingiems paukščiams. G. šeimoje yra apie 500 rūšių, skirstomų penkiais pošeimiais: grąžagalvės (Jyngidae) maždaug žvirblio didumo. Penkios rūšys, iš kurų Iynx torquilla gyvena ir mūsų krašte. Minkštauodegiai G. (Picumninae) labai smulkūs, nykštuko didumo paukščiai: apie 40 rūšių Azijos, Afrikos ir P. Amerikos atogrąžos kraštuose; gentys: Picumnus, Sasia, Nesoctites, Verreauxia. Pošeimis: plikasnapiai G. (Psilorhinae); apie 60 rūšių Indijoje ir P. Amerikoje; gentys Celeus, Chrysocalaptes, Tiga ir kt. Pošeimis: žalieji G. (Picinae); apie 160 rūšių visose pasaulio dalyse. Lietuvoje gyvena: žalioji meleta (Picus viridis), kuosos didumo paukštis vyraujančios žalios spalvos, raudono viršugalvio; pilkoji meleta (Picus canus) mažesnis, panašių spalvų, bet daugiau pilkos spalvos. Pošeimis: margieji G. (Dendrocopinae), uodega pleišto pavidalo, vyrauja juodoji spalva, dažniausiai išmarginta baltųjų dėmių. Lietuvoje gyvena: didysis margasis G. (Dendrocopus major) juodai ir baltai margas, kakta balsva, raudonu pakaušiu (patinas) arba raudonu viršugalviu (patelė), vidutinis margasis G. (D. medius) mažesnis; mažasis margasis G. (D. minor) žvirblio didumo; baltnugaris G. (D. leuconotus) didesnis už didįjį margąjį G. ir panašių spalvų, bet nugara balta; tripirštis G. (Picoides tridactylus) varnėno didumo, turi tik 3 pirštus, kūno viršutinė

Juodoji meleta

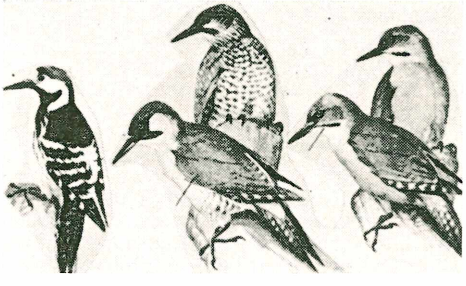

Iš kairės dešinėn: baltnugaris genys; žalieji geniai; pilkieji geniai

dalis juodu su baltu išilginiu raštu, patino viršugalvis geltonas; šiaurės kraštų paukštis, mūsų krašte retas. Juodoji meleta (Dryocopus martius) juodos spalvos, tik viršugalvis ar pakaušis raudonas, varnos didumo.

Genys 1. medinis, vėliau geležinis kablys, kabinamas už šakos, bitėms inkilą traukiant. Plg. geinys. 2. Geležies kablys, pritaisomas prie kojos, lipant į stulpą ar medį.

Genys 1. J u o z a s (1858 Gailionių k., Linkuvos par., Šiaulių aps. — 1907 X 22 Ramygaloje) kunigas. Mokėsi Joniškėlio pradžios mokykloje ir Mintaujos gimnazijoje, 1880–84 Žemaičių kunigų seminarijoje, 1884–87 Petrapilio dvasinėje akad., kurią baigė teologijos magistru. Įšventintas kunigu 1887; 1888 Alūkštos mergaičių mokyklos, 1889 Mintaujos gimn. kapelionas; taip pat dėstė ir realinėje mokykloje; įtartas dalyvavęs slaptuose suvažiavimuose. 1894 XI 30 ketveriems metams ištremtas į Kazanę, kur tuomet klebonavo kun. Jaunius; 1896 V 14 manifestu bausmė dovanota, bet grįžęs Lietuvoje negalėjo gauti savarankiškos vietos, ir dirbo neetatiniu vikaru prie Kauno katedros; 1897 Karsakiškio filialistas, nuo 1902 Ramygalos klebonas; čia pastatė bažnyčią. Ramygaloje įkūrė slaptą draugiją ir knygyną parapiečiams sąmoninti, organizavo lietuviškus vakarus su vaidinimais. Toks vakaras Lingerio dvare buvo vienas pirmųjų Lietuvoje. Klebonijoje rengdavo slaptus vakarus. Už 1905 Ramygaloje mirusiems laisvės kovotojams pagerbti jaunimo pastatyto kryžiaus pašventinimą valdžia buvo besudaranti bylą, bet mirtis viską baigė. Parašė Joniškėlio klebono kun. A. Bartkevičiaus nekrologą.

Viltis 1907 nr. 21; *Vaižgantas,* Raštai XIV; Panevėžio Balsas 1934 nr. 10.

2. K a z i m i e r a s (g. 1866 XII 23 Vetusių k., Labardžių vls., Raseinių aps.) kunigas, kan. teisių daktaras, garbės kanauninkas. Privačiai mokėsi pas L. Ivinskį ir Rietavo pradžios mokykloje, 1880–1884 Liepojos gimn., 1884-88 Žemaičių kun. seminarijoje Kaune, 1888–92 Petrapilio dvasinėje akademijoje, kurią baigė teol. magistru; įšventintas kunigu 1892 VI 11 ir paskirtas Palangos progimnazijos kapelionu. Už nelegalų pamokų dėstymą lietuvių kalba 1893 atleistas, ir 3 mėn. buvo be vietos. Pasiaiškinęs Rygos mokslo apg. globėjui buvo grąžintas Palangon. Kai 1896 Palangos progimnazijoje bandyta įvesti malda rusiškai, mokiniams neleido rusiškai melstis; dėl inspektoriaus teroro 1896 VII 1 iš progimnazijos pasitraukė; 1896 IX — 1897 VII 2 su svetima pavarde (Stankowski) buvo išvykęs į Romą ir ten studijavo kanonų teisę Šv. Apolinaro institute laisvuoju klausytoju; gavęs popiežiaus leidimą egzaminams laikyti, instituto nebaigęs, gavo kanonų teisių daktaro laipsnį, 1898 XI 3 — 1899 X 10 vikaras Butkiškėje, 1899 X 10— 1909 VI 12 N. Varnių klebonas, 1909 VI 12 — 1921 Sedos klebonas ir Alsėdžių dekanato dek., 1921 Žemaičių vyskupijos garbės kanauninkas ir Kaune vysk. kurijos viceoficiolas; 1921 IX — 1925 VI prof. kun. seminarijoje; 1925 XII — 1928 VIII 25 Darbėnų klebonas, 1928 VIII 25 — 1930 IX 1 Palangos vidurinės mokyklos dir., 1930 IX — 1931 IX 1 Augštadvario progimnazijos dir., nuo 1931 rudens gavęs pensiją, gyveno Skuode. Palangos krašte rėmė ir organizavo knygnešių darbą; vienas Šv. Kazimiero d-jos steigėjų. Bendradarbiavo Šaltiny, Nedėldienio Skaitymuose, Draugijoje, Viltyje, Lietuvos Aide, Laisvėje, Lietuvoje, pasirašydamas pavarde arba slapyvardžiais pagal gyvenamąją vietą Sediškis ir kt. Atskiru leidiniu išl. De Constitutione Benedicti XIV Sacramentum Poenitentiae (Caunae 1912; disertacija).

Kan. K. Genys

3. P e t r a s (g. 1894 Gailionių k., Joniškėlio vls., Biržų aps.) pulkininkas. Mokslus ėjo Panevėžyje. 1916 baigė Aleksiejevo karo mokyklą Maskvoje. 1917–18 tarnavo Vitebske lietuvių batalione. 1918 XI 10 savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę Vilniuje. Tarnavo 1 pėstininkų pulke ir dalyvavo kovose su bolševikais, bermontininkais ir lenkais. Už kovas su Lietuvos priešais buvo apdovanotas Vyčio Kryžiaus ordinu su kardais. Vadovaudamas kuopai ir vėliau batalionui, G. išvadavo nuo bolševikų 1919 Daugus, Bobriškį, Kovarską, Anykščius, Andrioniškį, Svėdasus, Antalieptę ir daug kitų vietovių. Dalyvavo Zarasų operacijoje ir Radviliškio paėmime iš bermontininkų. 1920 kovojo su lenkais Varėnos, Nočios ir Trakų apylinkėse. 1924–39 buvo 7 pėstininkų pulko vadu. 1939–40 3 pėst. pulko vadu. Rusų bolševikams okupavus Lietuvą, iš kariuomenės buvo atleistas. 1949 atvyko į JAV.

P. Genys

4. P r a n a s (g. 1902 II 13 Kalnėnų k., Telšių vls. ir aps.) poetas, muzėjininkas. 1924 baigė Telšių gimn. 1924–25 Mažeikių gimn. mokytojas, 1926 Ukmergės gimn. ir kartu lankė humanitarinių mokslų fakultetą. Nuo 1926 dėl sunkios ligos gyveno

tėviškėje, kur ligi 1931 rašė eilėraščius, beletristikos veikalus ir kt. Įsitraukęs į Telšių visuomenės kultūros darbą, 1931 organizavo žemaičių senovės mėgėjų draugiją Alką ir 1932 Telšiuose įkūrė muzėjų Alką, kuriam medžiagą daugiausia rinko pats nuolatinėse kelionėse po Žemaičius. 1936 jo iniciatyva pradėta statyti Alkos muzėjaus rūmai. 1920–30 bendradarbiavo JAV Vytyje, Garse, Tėvynėje ir Lietuvos laikraščiuose. Telšiuose red. Šatriją ir 1935 Žemaičių Balsą. 1929 išsp. eilėraščių rinkinį Džiugo varpai, 1936 Atnašavimai, 1939 Rūpintojėliai. Dalyvavo almanache Žemaičiai. Organizavo eilę žemaičių rašytojų literatūros vakarų.

Genista žr. Prožirnis.

Genitalia (lot.) lyties organai.

Geniušas 1. J u o z a s (g. 1892 X 22 Navickų k., Alytaus aps.) pedagogas. 1909–12 išėjo Veiverių mokytojų seminarijos kursą. 1910–12 Veiverių seminarijos mokinių tarpe organizuojantis ateitininkų kuopelėms, iš pradžios dalyvavo ateitininkų kuopelėse, 1911 kartu su kitais moksleiviais sudarė atskirą Rūtelę, veikusią Veiverių seminarijoje ligi I pas. karo, ir buvo to paties vardo Rūtelės laikraštėlio redaktoriumi; taip pat rašinėjo straipsnelius, eilėraščius ir korespondencijas į Ateitį, Pavasarį, Garnį ir Viltį. 1914–21 gyveno Rusijoje; buvo mokytoju Poltavos gub., 1916 Petrapilyje dirbo lietuvių tremtinių mokyklose. 1917 baigė priešmokyklinio auklėjimo kursus, 1918–21 studijavo Petrapilio pedagoginiame institute. Rašinėjo į Lietuvių Balsą ir rašė draminius veikalėlius vaikų teatrui (išsp. 1923 Scenos vaizdeliai vaikų teatrui). 1921 grįžęs į Lietuvą, Kėdainių gimnazijos, vėliau ir Kėdainių mokytojų seminarijos mokytojas; dirbo Lietuvos mokytojų profesinėje s-goje ir Kėdainių aps. taryboje. 1927 III atleistas iš mokytojų ir 1927 IX ištremtas į Varnių koncentracijos stovyklą; iškeltoje karo lauko teismo byloje buvo išteisintas. 1927 pabaigoje dirbo Kauno miesto švietimo skyriuje. Buvo Lietuvos mokytojų profesinės s-gos centro valdybos, Lietuvos valstiečių liaudininkų centro komiteto nariu, Lietuvos mokytojų pedagoginės d-jos Naujoji Mokykla centro valdybos pirmininku ir kt.; nuo 1939 veiveriečių d-jos tarybos pirmininkas. Nuo 1931 III Kauno lietuvių moterų globos d-jos amatų mokyklos dir. 1940–41 dirbo Švietimo komisariate. Išsp. Epizodiško istorijos kurso metodika 1927, Ryškusis skaitymas 1928, Dramatizacija ir jos inscenizavimas 1929, Radijo pašnekesiai su mokytojais ir tėvais 1930, romanas Laisvės alėja 1935 (Visgino spv.), eilė istorijos vadovėlių pradžios mokyklai ir gimnazijai (Istorijos vadovėlis V ir VI skyriams 1936, [2]1937, Senovės istorija I klasei 1936, [2]1938, Naujųjų amžių istorija III klasei 1937), Literatūros chrestomatija amatų mokykloms. Redagavo Mokyklą ir Gyvenimą, Mokyklą ir Visuomenę, Mokytojų kalendorių 1932, bendradarbiavo Kultūroje, Švietimo Darbe, Liet. Žiniose ir kt.

2. (Geniusz) P o v i l a s (1805–1848) kartūzų vienuolis Kartūzų Berezoje, apie 1829 čia prioras. 1835 persikėlė į S. Trakų benediktinų vienuolyną, kur greitai buvo išrinktas prioru; kartu S. Trakų parapijos klebonas. Šį vienuolyną uždarius, persikėlė 1845 į Luniną. Lenkiškai rašė eilėraščius. Dirbo botanikoje, ir su prof. Wolfgangu sudarė Lietuvos augalų žolyną. Paliko rankraščiu Lietuvos kartūzų, cistersų ir benediktinų istoriją, 1845 išsp. pamokslą lenkiškai, 1843 Wiadomości do dziejów kościoła i religii katolickiej w krajach podległych, Mowa na pogrzebie Julii Wolfgang 1845.

Genlis Stéphanie Félicité (1746–1830) gimusi du Crest de Saint-Aubin, prancūzų rašytoja pedagogė. Nuo 1781 buvo auklėtoja kng. de Chartres dviejų vaikų (jų vienas vėliau buvo karaliumi Liudviku Pilypu), ir čia parodė didelį pedagoginį sumanumą. Didžiajai revoliucijai prasidėjus, ją palankiai sutiko, bet vėliau emigravo į Angliją su savo auklėtiniais; vyrui žuvus giljotinoje, virto griežta revoliucijos priešininke. Napoleono laikais grįžo į Prancūziją. Parašė apie 100 tomų romanų, atsiminimų, vaikams knygų, teatro veikalų. Savo laiku labai populari, verčiama į daugelį Europos kalbų, ilgainiui buvo visiškai pamiršta ir nepaliko literatūroj didesnių pėdsakų. Mémoires 1825.

Genadij Grigorij (1826–1880) rusų bibliografas ir bibliofilas. Išsp. Spravočnyj slovar' o russkich pisateliach, umeršich v XVIII i XIX stol. 1876–1907, Literatura russkoj bibliografiji 1858, Russkija knižnyja redkosti 1872.

Genocidas (gr.-lot.) tautinės, religinės ar rasinės grupės žudymas, izoliavimas iš visuomeninio gyvenimo jai sunaikinti, diskriminuoti. G. termino autorius yra prof. R. Lemkin.

G. k o n v e n c i j a tarptautinis įstatymas, kurio tikslas yra keliui užkirsti tautinių, religinių ir rasinių grupių naikinimui, numatant ir atsakomybę už tokį nusikaltimą.

1948 XII 9 JT vienbalsiu nutarimu G. konvencija yra tapusi tarptautiniu įstatymu. Konvencija kaip tarptautinė sutartis yra įsigaliojusi 1951 I 12, kai ją ratifikavo 20 valstybių.

G. konvencijos sumanytojas ir vienas iš jos autorių bei daugiausia dėl jos dirbąs tarptautinėse institucijose yra profesorius R. Lemkin, savo dideliu palankumu lietuviams daug prisidėjęs ir prie Lietuvos reikalų iškėlimo. G. konvencijos ratifikavi-

mo reikalu JAV daug pastangų yra dėjusi ir Amerikos Lietuvių Taryba.

R. Lemkin, Axis Rule in Occupied Europe 1946; *Dr. D. Krivickas,* Genocidas ir genocido konvencija (Lietuva 2 nr. 1952).

G. Lietuvoje. 1940–41 bolševikų-rusų okupacijos metu Lietuvos gyventojų kaip tautinės grupės naikinimas (genocidas) pasireiškė gyventojų suėmimais, kalinimu, deportacija ir žudymu.

Areštai ir kalinimas. Pirmieji masiniai Lietuvos gyventojų areštai buvo įvykdyti 1940 VII 11–12 naktį, pagal komunistinio Valstybės Saugumo Dpt. dir. Antano Sniečkaus paruoštą 1940 instrukciją: ‚Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kt. vadovaujančios sudėties likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos Planas'. Tą naktį Lietuvoje buvo suimta daugiau kaip 1600 asmenų. Šie ir vėlyvesnieji Lietuvos gyventojų suėmimai iki 1941 VI 22 yra palietę apie 12.000 asmenų.

Didžiausias suimtųjų nuošimtis buvo pirmaisiais bolševikų okupacijos mėnesiais: nuo 1940 VI 15 iki tų pat metų XI 1 (per keturis su puse mėnesių) buvo suimta 57% visų kalintųjų. 85% visų suimtųjų buvo kaltinami pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58 straipsnį, t.y. priešrevoliucine ir priešvalstybine veikla. Su mažomis išimtimis suimtųjų tardymai vykdavo vidurnakčio valandomis. Suimtiesiems buvo vartojamas smurtas ir kitos teroro priemonės. Kalėjimuose sąlygos buvo pasibaisėtinos: blogas maistas, oro stoka, kalėjimų kamerų perpildymas suimtaisiais. Kalėjimų langai buvo uždengti specialiomis medžio ar metalo dėžėmis, kad kaliniai pro langus negalėtų matyti ir tarpusavyje ar su laisvuoju pasauliu susižinoti.

Daugiausia suimtųjų buvo kalinama Kauno (3700), Vilniaus (3200), Šiaulių (800) ir Marijampolės (750) kalėjimuose. Pravieniškių priverčiamojo darbo stovykloje buvo laikoma iki 450–500 suimtųjų.

1941 VI 22 prasidėjus rusų-vokiečių karui, didesnė dalis bolševikų-rusų kalėjimuose kalintų asmenų išsivadavo. Kiti buvo arba deportuoti į T. Rusijos gilumą, arba vietoje išžudyti.

Deportacijos. Lietuvos gyventojų deportacijos į T. Rusiją vyksta visą okupacijos metą. Pradžioje tai buvo vykdoma mažesnėmis grupėmis deportuojant kalėjimuose kalėjusius asmenis. Masinės gyventojų deportacijos buvo pradėtos tiktai 1941 VI 14–15. Tada krašte buvo suimta ir deportuota 34.260 asmenų.

Gyventojų deportacijos buvo vykdomos pagal iš Maskvos gautąsias instrukcijas. Pagrindinė instrukcija, liečianti Lietuvos, Latvijos ir Estijos gyventojų deportacijas, yra vadinama ‚Sierovo instrukcija', nes ją yra pasirašęs T. Rusijos (SSSR) Valstybės Saugumo liaudies komisaro pavaduotojas Serov.

Deportacijų metu buvo suimami ir išsiunčiami abiejų lyčių, įvairaus amžiaus ir profesijų asmenys. Iš turimo 20.974 deportuotųjų asmenų sąrašo nustatome, kad pa-

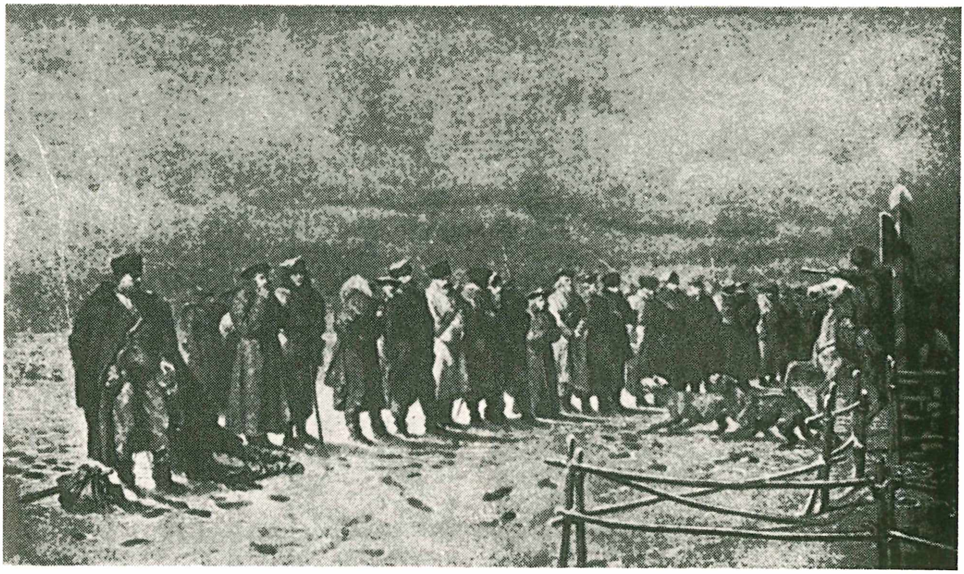

A. Grottger Kelionė į Sibirą (1863 metai)

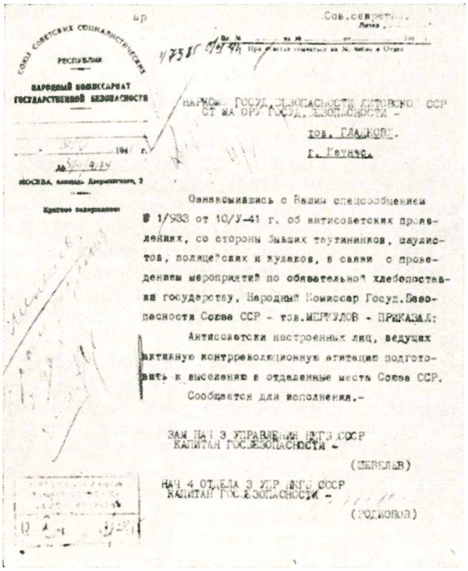
Сов. секретно.

НАРКОМ. ГОСУД. БЕЗОПАСНОСТИ ЛИТОВСКОЙ ССР
СТ. МАЙОР ГОСУД. БЕЗОПАСНОСТИ -
тов. ГЛАДКОВУ.
г. Каунас.

Ознакомившись с Вашим спецсообщением № 1/933 от 10/V-41 г. об антисоветских проявлениях, со стороны бывших таутининков, шаулистов, полицейских и кулаков, в связи с проведением мероприятий по обязательной хлебопоставка государству, Народный Комиссар Госуд. Безопасности Союза ССР - тов. МЕРКУЛОВ - ПРИКАЗАЛ:

Антисоветски настроенных лиц, ведущих активную контрреволюционную агитацию подготовить к выселению в отдаленные места Союза ССР.

Сообщается для исполнения.-

ЗАМ НАЧ 3 УПРАВЛЕНИЯ НКГБ СССР
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ -
(ШЕРЕДЕГА)

НАЧ 4 ОТДЕЛА 3 УПР НКГБ СССР
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ -
(РОДИОНОВ)

Maskvos NKGB įstaigos raštas deportacijoms iš Lietuvos paruošti

gal amžių įvardyti deportuotieji yra skirstomi šitaip:

iki 1 m. amž. 211 (bern. 95, merg. 116),
iki 4 m. amž. 1415 (b. 731, m. 684),
iki 10 m. amž. 2165 (b. 1236, m. 929),
iki 18 m. amž. 2587 (b. 1263, m. 1324),
iki 30 m. amž. 3986 (vyrų 2277, mot. 1709),
iki 40 m. amž. 5043 (v. 3130, m. 1913),
iki 50 m. amž. 2735 (v. 1735, m. 1000),
iki 60 m. amž. 1072 (v. 601, m. 471),
iki 70 m. amž. 609 (v. 302, m. 307),
iki 80 m. amž. 313 (v. 168, m. 145),
iki 90 m. amž. 104 (v. 42, m. 62) ir
iki 100 m. amž. 10 (v. 3, m. 7).
649 asmenų amžius nenustatytas.

Tas pats deportuotųjų skaičius profesijomis skirstomas šitaip: švietimo srities darbininkų 1089, ūkininkų 3389, med. personalo 168, karių 622, teisininkų 113, darbininkų 879, studentų 416, tarnautojų 1591, vidurinių ir pradžios mokyklų mokinių 6378, šeimininkių 1865. Likusieji įvairių kitų profesijų.

Visi suimtieji Lietuvos geležinkelių stotyse buvo sugrūsti į gyvulinius vagonus po 50–60 žmonių ir be jokios sanitarinės priežiūros, be maisto, vandens ir oro išgabenti į T. Rusijos priverčiamojo darbo (koncentracijos) stovyklas (žr. Koncentracijos stovyklos), ten į pramonės centrus bei valstybinius tarybinius ūkius.

Vakarų pasaulį pasiekiančiomis žiniomis, antrosios bolševikų-rusų okupacijos metu Lietuvos gyventojų masinės deportacijos yra įvykdytos šiais laikotarpiais: 1944 XI, 1945 VIII–IX, 1946 II, 1947 VIII–IX, 1948 V. Be to, tam tikras suimtųjų skaičius iš Lietuvos kalėjimų kas mėnuo gabenamas priverčiamiesiems darbams. Tai daugiausia palietė iš Lietuvos pabėgusiųjų asmenų gimines, demobilizuotuosius karius ir kt.

Apytikriais skaičiavimais bolševikinis-rusinis G. bus pareikalavęs 350–400.000 aukų nužudytų ir deportuotų.

G y v e n t o j ų ž u d y m a i. 1940–41 bolševikinės-rusinės okupacijos metu buvę civilių ir kalėjimuose kalėjusiųjų asmenų žudymai yra pareikalavę arti 1200 aukų. Į šį skaičių neįeina 1941 VI 22 lietuvių tautos sukilimo aukos.

Okupacijos metu ir 1941 VI bolševikams-rusams iš Lietuvos traukiantis, tų pačių bolševikų-rusų buvo įvykdyti gyventojų žudymai šiose vietovėse: Pravieniškėse — apie 450 kalinių ir 27 civiliai stovyklos tarnautojai, Červenėje (T. Rusijos teritorijoje) — 80 kalinių, Telšiuose-Rainiuose — 76 kaliniai, Panevėžyje — 26 civiliai, Rokiškyje — 30 kalinių ir civilių, Zarasuose — 22 kaliniai ir civiliai, Petrošiūnuose — 28 kaliniai, Ukmergėje — 7 kaliniai, Papilėje — 10 kalinių ir civilių, Raseiniuose — apie 20 kalinių ir civilių. Kitose Lietuvos vietovėse, kaip Lankeliškiuose, A. Panemunėje, Kupiškyje, Kaune-Vilijampolėje ir kitur, buvo nužudyta mažesnis kalinių ar civilių gyventojų skaičius.

1941–44 n a c i ų o k u p a c i j o s a u k o s. Nacių vokiečių okupacijos metu Lietuvoje

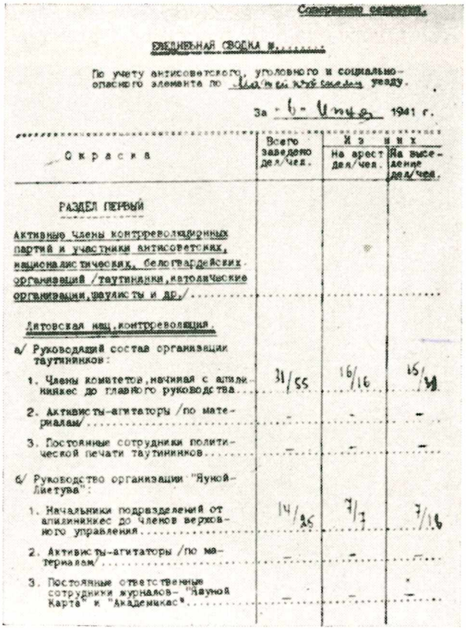
Совершенно секретно.

ЕЖЕДНЕВНАЯ СВОДКА №.......

По учету антисоветского, уголовного и социально-опасного элемента по .... уезду.

За 6 июня 1941 г.

Окраска	Всего заведено дел/чел.	Из них на арест дел/чел.	Из них на выселение дел/чел.
РАЗДЕЛ ПЕРВЫЙ			
Активные члены контрреволюционных партий и участники антисоветских, националистических, белогвардейских организаций /таутининки, католические организации, шаулисты и др./			
Литовская нац. контрреволюция.			
а/ Руководящий состав организации таутининков:			
1. Члены комитетов, начиная с апилинкиес до главного руководства	31/55	16/16	15/39
2. Активисты-агитаторы /по материалам/	–	–	–
3. Постоянные сотрудники политической печати таутининков	–	–	–
б/ Руководство организации "Яуной Лиетува":			
1. Начальники подразделений от апилинкиес до членов верховного управления	14/25	7/7	7/18
2. Активисты-агитаторы /по материалам/	–	–	–
3. Постоянные ответственые сотрудники журналов- "Яуной Карта" и "Академикас"	–	–	–

Kasdieninės žinios apie deportuotinus asmenis

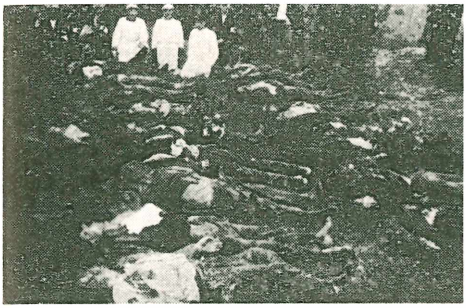

Rusų bolševikų išžudytieji Panevėžyje

krašte nužudyta per 125.000 žydų tautybės asmenų. Lietuvos ir Vokietijos kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose kalinta arti 29.500 lietuvių. Priverstiniems darbams į Vokietiją buvo išsiųsta per 30.000 asmenų. Dalis jų žuvo bombardavimų metu kaip karo pramonės darbininkai. Nacių kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose žuvo apie 6000 lietuvių (žr. Koncentracijos stovyklos).

Bendrais duomenimis tarybinis ir nacinis G. iki 1955 bus pareikalavęs apie 800.000 aukų nužudytų, deportuotų, žuvusių partizaninėse kovose ir šiokiu ar tokiu būdu pasitraukusių iš krašto (pabėgėliai Vokietijon ir repatriantai Lenkijon).

Nuo 1955 bolševikinė-rusinė deportacijų sistema iš dalies pakeista vad. jaunimo savanorišku vykimu darbams į ‚draugiškąsias' T. Rusijos respublikas.

G. veiksmams, suėmimams, kalinimui deportacijoms ir žudymui pavaizduoti JAV iki 1955 pavasario buvo surengta parodos šiose vietovėse: Brocktone, Mass., Waterbury, Conn., Clevelande, Ohio, Chicagoje, Ill., Bostone, Mass., ir Worcesteryje, Mass. Jų sumanytojas ir tvarkytojas Jonas Rimašauskas. *J. Rmš.*

Genomas pilnas chromozomų kompleksas, kaip vienetas paveldimas iš vieno tėvo. Diploidinių organizmų (visų gyvulių ir daugumos augalų) branduoliuose yra po du citologiškai identiškus genomus. Tetraploidiniuose organizmuose visi keturi genomai gali būti identūs (autotetraploidai) arba viena G. pora gali kiek skirtis nuo antrosios, būdama kitos kilmės (alotetraploidai).

Genotipas (gr. lot.) paveldimoji organizmo sudėtis, kartu veikiant genų visumai. Išorinis G. pasireiškimas vadinamas fenotipu. Fenotipą, organizmo išorinį vaizdą, be G., veikia dar aplinkos veiksniai. Specialiojoje literatūroje kartais genotipu vadinama pastovi, ilgos atrankos pasekmėje gauta forma, kurios visi požymiai yra paveldimi. Tuomet G. prieš statomas fenotipas, dar reiškiąs kylančią hibridinę formą. *E. Gbt.*

Genova, prc. Gênes, Genua, š. Italijos miestas, didžiausias jos uostas ir Ligurijos provincijos sostinė; 683.000 gyv. (1951). G. įkurtas toje pajūrio vietoje, kur Viduržemio jūra toliausiai įsiskverbia į Europos žemyną. Todėl laikomas Vidurio Europos vartais į Viduržemį. Tik dalis miesto įsikūrusi siauroje pajūrio žemumoje, o veik visas naujamiestis pakopomis išsistatęs Ligurijos Alpių papėdėje. Žymenybės: 1243 įkurtas universitetas, meno akademija, meno galerija, daug puošnių rūmų, kelios dešimtys bžn., iš kurių garsiausios šv. Lauryno katedra (IX a. pastatyta romanų stiliaus, XI a. perstatyta gotiškai), Annunziata (XI a., vertingos freskos), šv. Mato (XII a.) ir kt. Už 2 km nuo miesto, š. Bisagno upės krante, įrengti kapai (Campo Santo) su daugybe skulptūros kūrinių. G. savo architektūros labai turtinga, ir dėl to praminta ‚la superba' (išdidžioji), bet nepasižymi tapybos ir skulptūros meno turtingumu.

G. įkūrė graikai kolonistai IV a. pr. Kr. 209 pr. Kr. sugriauta kartaginiečių, bet romėnų vėl atstatyta. Romos imperijai žlugus, G. pasidarė laisvu miestu ir išaugo į didelę politinę galybę, įstengusią rungtis su Venecija. Drauge su Pisa XI a. išvijo iš Korsikos ir Sardinijos maurus. Kryžiaus karų metu suklestėjo ūkiškai, bet 1380 pralaimėjo ilgai trukusį karą su Venecija, pakirtusia jos jūrinę galybę. Nusilpusi pa-

Genovos katedra

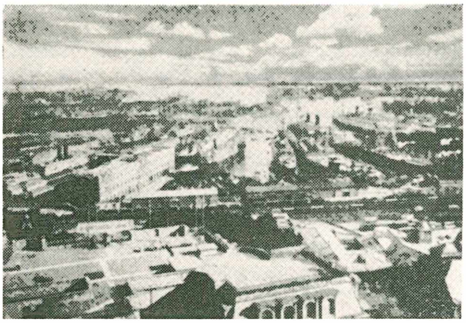

Genova

teko į Prancūzijos, o vėliau Milano kontrolę. 1528 Andrea Doria G. respublikai vėl iškovojo nepriklausomybę, trukusią ligi XVIII a. pabaigos. Ligi 1797 ji turėjo savo kolonijas š. Afrikoje, prie Juodųjų jūrų ir Eufrato upės. 1768 Prancūzija G. privertė jai perleisti Korsiką, o 1797 prancūzai ją pavertė Ligurijos respublika, kurią 1805 Napoleonas inkorporavo į Prancūzijos imperiją. Napoleonui žlugus, G. pasidarė Italijos atgimimo sąjūdžio (Risorgimento) centras, kuriam vadovavo Giuseppe Mazzini. 1870 G. įjungta į Italiją. 1940–45 sunkiai nukentėjo nuo Vakarų sąjungininkų orinių puolimų ir karo laivyno apšaudymų.
A. B.

Genovaitė (prc. Geneviève, 422–502) prc. šventoji (šventė I 3), Paryžiaus globėja. Pagal legendą, jauna stojusi į vienuoles, dirbo artimo meilės darbus, guodė ir padėjo liaudžiai, Paryžių hunams puolus (451) ir bado metais; pastatydinusi šv. Dioniso (Denis) bžn. Viršum jos grabo Chlodvigas I pradėjo statydinti G. vardo bažnyčią, kuri vėliau baigta, didinta, gražinta; 1791 revoliucininkų paversta Panteonu, 1806–30 ir ir 1852–85 grąžinta katalikų kulto reikalams, nuo 1885 galutinai paversta nebažnytiniu pastatu. G. grabas 1793 buvo sutirpdytas, o relikvijos sudegintos. Dabar G. kulto centras yra St. Étienne-du-Mont bažnyčia. Vita S. G. išl. K. Künstle 1910; dėl jos istorinės vertės būta daug polemikos. Likusi ir senovinė prc. drama apie G. stebuklus Miracles de sainte Geneviève (kritiškas leidimas Cl. Sennewalldt 1937).

H. Lesêtre, Sainte-G. [13]1930.

2. G. iš B r a b a n t o. Jau nuo XIII a. žinoma legenda apie G., grafo Zigfrido žmoną, kuri, neteisingai kaltinta neištikimybe, buvo su sūnumi palikta dykumoje. Po ilgo laiko vyras, įsitikinęs jos nekaltumu, ją susirado, ir nubaudė šmeižikus. Ši legenda sudarė mėgiamą vakarų Europoje liaudies skaitymą ir susilaukė daugelio literatūrinių veikalų. Šių dienų pavidalu G. legendą stilizavo prancūzų jėzuitas Cerisier L'innocence reconnue 1647. Lietuviškai pirmą kartą tą legendą išvertė L. Ivinskis 1858; ligi I pas. karo ji buvo keliolika kartų perspausdinta.

Genovesi Antonio (1712–1769) italų filosofas ir ekonomistas, pirmasis Europos ekonominių mokslų katedros prof. Neapolyje (nuo 1754). Nuo 1736 kunigas. Jo knyga Lezioni di commercio 1766–67 duoda vieną iš geriausių ir išsamiausių merkantilistinių dėsnių aprašymų. Filosofijoje buvo Leibnizo-Wolffo minčių skleidėjas Italijoje.

Genovos konferencija 1922 IV 10 — V 19 Europos ūkinio atstatymo reikalams svarstyti sušaukta Anglijos ministerio pirmininko Lloyd George iniciatyva, po nepavykusios Cannes konferencijos 1922 I 6 — 13, kur buvo svarstomi reparacijų reikalai. Poincaré siūlymu iš G. K. darbotvarkės prieš pat konferenciją reparacijų ir nusiginklavimo klausimai buvo išimti. Dalyvavo 23 valstybių atstovai, pirmą kartą tarptautinėje konferencijoje dalyvavo ir T. Rusija. Nebuvo Turkijos (pripažinta Azijos valstybe) ir JAV. Prieš konferenciją buvo atskirų valstybių grupių paruošiamieji pasitarimai Boulogne, Londone, Belgrade, Varšuvoje (Lenkija, Latvija, Estija ir Suomija), Rygoj (T. Rusija ir Pabaltijo vlst.). Priimtos rezoliucijos akademinio pobūdžio. Kaikurių valstybių atstovai (Belgija) iškėlė užsienio privačiųjų turtų T. Rusijos atsiskaitymo klausimą. Nesusitarus tai pavesta ekspertų komisijai, kuri VI 26 — VII 20 posėdžiavo Hagoje, bet vieningos nuomonės nepriėjo. G.K. vienintelė konkreti išdava buvo T. Rusijos ir Vokietijos IV 16 Rapalo susitarimas. Lietuvai atstovavo: E. Galvanauskas, T. Naruševičius, P. Klimas ir J. Milašius.

J. S. Mills, The Genoa Conference; G. konferencijos finansų komisijos nutarimai (Liet. Ūkis 1922 nr. 4).

Gens sen. romėnų ‚giminė', kurios narius jungė bendra kilmė, tas pats vardas, bendras kultas ir tradicijos. G. vaidino didelį visuomeninį ir politinį vaidmenį, kurio neteko imperijos laikais. Pradžioje G. sudarė patricijai, vėliau ir plebėjai. Šalia ‚gentiles' joms priklausė ir žemesnieji nariai ‚klientai'.

Th. Momsen, Roem. Staatsrecht 1887; *B. Kuebler,* Pauly-Wissowa Real-Enz. d. Klass. Alt. 7 1912; *H. W. Johnston,* Private Life of the Romans 1903.

Genserichas, Geiserichas (apie 390–477) nuo 428 vandalų karalius. 429 iš Ispanijos persikėlė į š. Afriką ir čia greitai sukūrė valstybę su dideliu laivynu, kuris užėmė visą Viduržemio jūrą. 455 nusiaubė Romą, 460 ir 468 sunaikino prieš jį pasiųstą Romos laivyną.

Gensfleisch spaudos išradėjo Gutenbergo tikroji pavardė.

Genšė žr. Garniai.

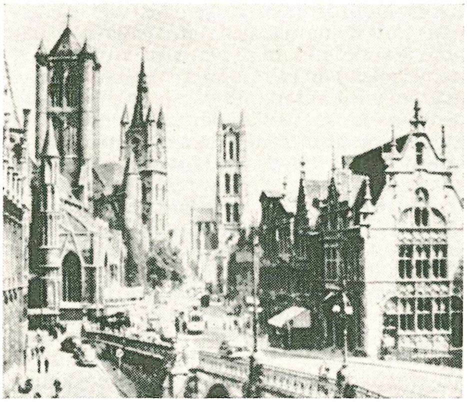

Gentas

Gent, prc. Gand, šiaurinės Belgijos mst. R. Flandrijos provincijoje, didumo antrasis krašto uostas; 166.797, su priemiesčiais apie 500.000 gyv. (1948). G. yra Belgijos flamų tautinio veikimo ir jų kultūrinio gyvenimo centras. Flamų universitetas, kalbos ir literatūros akademija, meno akademija. XII–XVI a. šv. Bavo katedra su garsiuoju G. altoriumi, turinčiu Avinėlio Pagarbinimo 12 dalių paveikslą (vienas žymiausių olandų tapybos kūrinių, pradėtas Huberto ir išbaigtas J. van Eicko 1432), XII a. romanų gotikos stiliaus hercogų pilis Gravensteen (iš didžiausiųjų Europoje), XVI rotušė su 95 m bokštu. Audinių (lino, medvilnės, dirbtinio šilko), cukraus, puošmenų, popieriaus, mašinų, alaus, rūkalų pramonė. Mieste veikia per 700 gėlininkystės įmonių. Kas penki metai čia rengiamos gėlių parodos, vad. Floralies, kurios sutraukia lankytojų iš viso pasaulio. St. Amandsbergo priemiestyje yra Begynhof (Béguinage) — mažas, mūro siena apsuptas miestelis su mažais nameliais ir 18 vienuolyno namų, kuriuose gyvena apie 700 vienuolių moterų.

G. minimas jau VII a. IX a. pirmasis flamų grafas Baldvinas pastatė tvirtovę, kuri turėjo ginti nuo normanų puldinėjimų. Nuo XII a. Flandrijos sostinė, XIII–XV a. vienas didžiausių Europoje audimo pramonės centrų. Savo vaidmens neteko religinio karo metu. 1714 Austrijos, 1794 Prancūzijos, 1814 Olandijos, nuo 1830 Belgijos.

A. B.

Gente lituanus ,natione polonus (lot.) gimimo lietuvis, tautybės lenkas' XIX a. sulenkėjusių Lietuvos bajorų savo tautybės apsprendimas.

Gentiana (lot.) Gencianaceae šeimos žolinė gentis. Lietuvoje minėtini: G. pievinis (G. amarella), G. siauralapis (G. pneumonanthe), G. pelkinis (G. uliginosa), G. kryžiokas (G. cruciata); pastarasis liaudies vartojamas žmonėms ir gyvuliams gydyti. G. geltonasis (G. lutea) kalnų augalas, augąs Vidurinėje ir P. Europoje. Šaknys ir šakniastiebiai vartojami medicinos reikalams. G. buvo išbandytas Kauno Botanikos sode. Šis vertingas vaistinis augalas gali būti auginamas Lietuvoje.

Gentiana

Gentile Giovanni (1875–1944) italų filosofas ir fašistų politikas. Nuo 1918 Romos universiteto filosofijos istorijos profesorius. 1922–25 Mussolinio švietimo ministeris, 1926–28 vyr. švietimo tarybos pirmininkas, 1923–25 vyr. fašistų tarybos narys, nuo 1923 nacionalinio fašistų kultūros instituto pirm. ir Enciklopedia Italiana vyr. red. Išsp. Storia della filosofia italiana 1930, Il modernismo 1909 (³1926), Sommario di pedagogia come scienza filosofica 1913–1914 (³1924), Teoria generale dello spirito come atto puro 1916 (⁴1924), Sistema di ligica 1913, Le origini della filosofia contemporanea in Italia 1917-23, Giordano Bruno 1920, Disceri di religioni 1920, Il profeti del Risorgimento 1923, La filosofia dell'arte 1931, Introduzione delle filosofia 1933. Opere complete nuo 1928. Redagavo Giornale critico della filosofia italiana nuo 1920. Filosofijoje G. yra neohegelizmo atstovas Italijoje. Vienintelė realybė esanti sąmoninga ir aktyvioji dvasia, kuri pasireiškia mąstymu ir mąstydama kuria visą pažinimo turinį. Ir gamta, ir istorija apsprendžiami kūrybiško dvasios veiklumo (aktualizmas). Konkrečiame mąstyme susijungianti teorinė kontempliacija ir praktinė veikla. Filosofijoje dvasia pasiekia savo augščiausią sąmoningumo laipsnį. Bendrus savo teorinės filosofijos principus G. taiko etikai, valstybės teorijai ir pedagogikai.

F. Chiochetti, La filosofia di G. G. 1921, ²1926; *R. W. Holmes,* The idealism of G. G. 1938.

Gentile da Fabriano žr. Fabriano Gentile.

Gentiles žr. Gens.

Gentileschi Orazio (1562–1647) italų tapytojas Romos ankstyvuoju stiliumi; paveikslai Vienoje, Turine, freskos Greenwiche. Paveikslai šv. Valerijonas, šv. Cecilija.

Gentili Alberico (1552–1662) tarptautinės teisės mokytojas Italijoje ir Oxforde; jo gausūs raštai (De iure belli 1589, De legationibus 1585) dar ir šiandien vertingi tarptautinei teisei.

Gentis 1. giminė, padermė; 2. giminietis, gentainis.

3. (lot. genus) klasifikacijoje apjungia sudarymo ir filogenetiniu atžvilgiu artimas

O. Gentileschi Kalniete

skirtis (species); G. vieta yra tarp šeimos ir skirties. Pvz. beržo skirtys klasifikuojamos gentyje b e r ž a s (Betula); arkliai, asilai, zebrai — gentyje E q u u s. G. esama ir monotipinių, kaip ginkmedis (Ginkgo).

G. s o c i o l o g i j o j e, socialinė grupė, kurios nariai mano esą ‚to paties kraujo', kalba ta pačia tarme, turi juos vienijantį valdovą (karaliuką) ir svarbiais atvejais veikia sutartinai, pvz. karo metu. G. dažnai yra būdinga ir speciali mitologija bei kultu; ji labiau skiriasi nuo kitų socialinių junginių piemenų bendruomenėse, negu žemės ūkyje įsikūrusiuose gyventojuose. G. išryškėja ten, kur reikia vieningų veiksmų ir kontrolės, pvz. augančioje pramonėje. G. politinė vienybė yra remiama giminyste, tačiau kai ta vienybė yra apsprendžiama ne tiek giminystės, kiek įvairių kitų ryšių platesnėje vietovėje, G. pereina į valstybinės bendruomenės prototipą.

R. H. Lowie, Primitive Society 1921; *W. H. R. Rivers*, Social Organisation 1924. *A. Mst.*

Gentivardžiai (Verwandschaftsnamen) kraujo ir vedybinės giminystės žymimieji bendriniai vardai. Pirmykštinėse tautose kraujo, arba gimtinė giminystė vaidino ypačiai svarbų vaidmenį, nes ja daugiausią buvo grindžiami bendruomenės narių tarpusavio santykiai. Todėl dažnai ir draugystės ryšiams bei svetimųjų priėmimui bendruomenėn būdavo suteikiama dirbtinės giminystės forma (pvz. įsūnijimas, vad. kraujo brolystė). Tik vėliau, pirmykštei bendruomenei skylant, jos nariams individualėjant, giminystė persisluogsniuoja ir nustoja savo senosios reikšmės. Bet ir naujaisiais laikais lietuviškajame kaime nereta buvo rasti nuostabiai besiorientuojančių tolimų tolimiausioje, vad. devynšlakėje giminystėje ir praktiškai vartojančių G. kelis kartus daugiau nei miesto žmonės. Todėl dabar atmetama ir senesnė (pvz. Lewis H. Morgano) pažiūra, kad paprastesnės giminystės sistemos esančios pirmykštesnės nei G. gausumu pasižyminčiosios. Lyginamasis ide. kalbų G. nagrinėjimas patvirtina, kad jau prokalbėje (4000–3000 pr. Kr.) pažinta atskiri pavadinimai pagrindiniams šeimos nariams: tėvui, motinai, sūnui, dukteriai, broliui, seseriai. Taip pat, atrodo, turėta G. tėvo broliui, senoliui ir vaikaičiui, o iš vedybinės giminystės marčiai ir jos santykiams su vyro gimine pažymėti, būtent jo tėvui, broliui ir seseriai. Būta jo net brolio žmonai vadinti. Bet iš kitos pusės trūksta bendrų ide. G. vyro ryšiams su žmonos gimine nusakyti. Iš to daroma išvada, kad svainystės sąvokos jos modernine prasme ide. dar nepažinta (O. Schrader). Žmonos giminė gal tik laikyta draugiška. Plg. srb. p r i j a t e l j š t i n a ‚visi žmonos giminaičiai' (: sen. sl. prijatelĭ ‚draugas'), vva. v r i u n s c h a f t ‚svainiavimasis, draugystė', vok. trm. Freundschaft ‚visi giminės' (: sva. friunt ‚draugas, giminaitis' : got. frijōn ‚mylėti'), gr. k ē d e s t ē s ‚kiekvienas vedybinis giminaitis' (: kēdeios, kēdistos ‚mielas').

Ide. tėvo vardas *p ə t ē r veik visai sveikas yra išlikęs skr. pitár-, vs. vd. pitā, lot. pater, gr. patēr, bet germanų prokalbėje dėl garsų perkaitos (žr.) jau buvo iškitęs į *fádēr (: got. fadar, ag. father, vok. Vater). Pagal garsų dėsnius lauktume ir sen. liet. *p a t ẽ, km. *paterès, kuris vėliau būtų išvirtęs *paterìs, -iẽs ir *patẽ, -ẽs (plg. žemiau motinos ir dukters vardus). Kadangi tai vienintelis v. g. daiktavardis su moteriškai atrodančia galūne ir, be to, galėjo painiotis su daiktavardžiu pàts ‚vyras, sutuoktinis' (Daukšos dar: patìs, -iẽs), todėl jau baltų prokalbėje pakeista *t ē v a s, *t ā v a s (liet. tėvas, lat. tēvs, pr. tāws, bet thewis ‚tėvo brolis'), sudarytais iš vaikų kalbos tėvo šaukiamųjų vogražodžių (žr.) *tē, *tā ir priesagos -vas. Ide. *m ā t é r ‚motina' (skr. m ā t á r-, vs. vd. matā, lot. māter, gr. dor. māter, pragerm. *mōder, iš kur ag. mother ir vok. Mutter, sen. sl. mati, km. matere) atliepia sen. liet. m ó t ė, km. m ó t e r e s, kurios pirminė reikšmė iki šiol yra išlikusi tik trm. mótė, -ės (ypač dainose), móčia, -ios (šiurkščiau, be pagarbos tariant), mažybinėse lytyse motùtė, motùlė, taip pat lat. māte, pr. mothe (vėliau : mūti). Šiaip šis G. anksti suskyla tiek lytimi, tiek reikšme. Kuršaitis dar pažįsta (benykstančią) mótė, km. moteȓs, bet tik žmonos reikšme, o Sirvydas

(1677) jau vien motė, -ės ‚t. p.' Tarmėse pastaroji lytis dar reiškia ir moterį, pamotę, net bjaurią bobą, raganą. O iš antrinių linksnių kamieno m o t e r- vėl naujai pasidaryta móteris, -ies ‚moteriškė, žmona', greta su trm. móterė, mótera ir moterà ‚t. p.' Dabartinė m ó t i n a priesagos balsio antrinio sutrumpėjimo keliu yra kilusi iš senesnės tarmėse dar plačiai pažįstamos lyties mótyna. Darybai plg. trm. karvýna ‚prasta karvė' : kárvė, žmonýna ‚moteriškė' : žmonà ir gretiminės mergýna ‚netikusi merga' : merginà. Tos pačios šaknies yra ir baigianti nykti m ó š a, -os ‚vyro sesuo', lat. māsa ‚sesuo' (apskritai) su vediniais māsīca ‚vyro ar motinos sesuo', māsnīca ‚t. p.', māsaciņa ‚vyro sesuo', māsacīte ‚vyro ar motinos sesuo ‚giminaitė', taip pat pr. moazo ‚motinos sesuo', kur išlaikyta ir pirminė to G. reikšmė. Darybai plg. nemók-ša, Daukšà iš Daugas+ša. Albanų motrɛ ‚sesuo' irgi iš motinos šaknies. Liet. s ū n ù s (pr. soūns, bet vs. gl. sunun) yra išlaikęs grynų gryniausią ide. lytį, senoviškesnę ir už skr. sūnúh, sen. sl. synŭ; tik gotų kalba dar pažįsta sunus (su trumpu šakniniu u), kur naujosiose germanų kalbose: vok. Sohn, ag., šved., son, ol. zoon. Ide. prokalbėje šalia *sūnús ir *sū̀nús, kaip rodo gr. hyiós, hyiýs ir tocharų soyä ‚t. p.', būta dar gretiminės lyties *sujús. Visos jos yra ide. veiksmažodinių kamienų *sū-, *su- ‚gimdyti' vediniai ir etimologiškai reiškia ‚pagimdytasis'. Bet latviai (dêls : dêt ‚žįsti', plg. liet. dėlė̃, ‚pirmdėlė' ir lot. (filius : fēlāre ‚žįsti' plg. fēmina ‚moteris') sūnų bevadina žindukliu. Senojo vardo nebepažįsta nei keltų kalbos (plg. airių macc ‚sūnus' ir pavardinius priešdėlius Mac, Mc = got. magus ‚vaikas, bernas'). D u k t ē̃ senovėje (tarmėse net iki dabar) linksniuota vienodai su mote, būtent vs. km. dukterès, ds. vd. dùkteres, iš kurių išriedėjo dabartinės lytys dukter̃s, dùkters ir dar vėlesnės dukteriẽs, dùkterys (plg. móteries, móterys). Ir tolimesnė raida eina lygiagretomis : duktė̃, -ės, trm. dukterė̃, -ės, dukterà, -õs. Iš pastarosios lyties, iškritus e balsiui, per pareiginę *duktrà (plg. žem. mótriška ‚moteriškė') atsirado sutrauktinė d u k r à, -os, o tarmėse dar su pailgintu šaknies balsiu dūkrà ir net dùkrė, durkė̃. Lytis dukrà dažniau vartojama kalbant iš aukšto, dukterimi didžiuojantis. Iš jos paprastai daromos ir mažybinės, maloninės lytys: dukrẽlė, dukrýtė, dukrytė̃lė, trm. dukráitė, dukrùtė, dukr(i)ùkė, taip pat daininės dukrùžė, dukružė̃lė ir kt.). Pr. duckti bus išriedėjusi (pagal mūti) iš senesnės *duktē. Latviai dukterį bevadina m e î t a, trm. m e î t e (paskolinta iš vvž. meid, plg. vok. Maid), kuri taip pat reiškia ir mergaitę bei samdinę. Kitų kalbų atitikmenys yra: skr. duhitár-, vs. vd. duhitā, gr. thygátēr, got. daúhtar, sen. sl. dŭšti (iš *dŭkti), km dŭštere. Ide. prolytė rekonstruojama: *dhugh(ə)tér-. Lot. filia ‚t. p.' sudaryta pagal filius (žr. augščiau). B r ó l i s, trm. brolȳs, lat. brãlis (dainose ir bãlis) yra sena, jau rytinių baltų prokalbėje atsiradusi trumpintinė maloninė lytis. Darybai plg. srb. brâle ‚broli!' ir vva. buole ‚artimas giminaitis'. Bet kaip rodo dainų broterẽlis, lat. brātarītis ir pr. bratrīkai ‚broliai', pirminė šio G. lytis turėjo būti *b r ó t ė ar gal *brótuo, km. bróteres (iš ide. *bhrāter, bhrātór : skr. bhrātar-, vs. vd. bhrātā, gr. phrāter, phrātōr, lot. frāter, got. brōthar, sen. sl. bratŭ, kuris vėliau desimiliuotas į bratŭ, rus. brat. Lietuvių prokalbei senąjį kamieną patvirtina ne tik pr. brote ‚brolis', bet ir trm. brótis ‚brolis', mažybinis brotinė̃lis, brótseserė ‚našlaitė (viola tricolor)', taip pat išvestiniai veiksmažodžiai bróterauti, brótauti ‚draugauti, broliauti'. Kaitybiškai *brótė vieno galo su *patė̃, todėl ir išnyko dėl tų pačių priežasčių. Bet likę pėdsakai vis tik rodo, kad jo (gal *brótuo atsiremiant į sesuõ?) kiek ilgiau laikytasi kalboje. Šis G. ide. prosenovėje reiškė ne tik brolį, bet ir apskritai kraujo giminaitį, vad. didžiašeimės narį. Tai dar rodo graikų ir senovėje airių kalba. S e s u õ (senovinis vs. km. seserès, ds. vd. sẽseres, vėliau seser̃s, trm. seseriẽs, sẽsers ir sẽserys) motės ir duktės pavyzdžiu irgi pasigavo trumpinę lytį sẽsė, -ės (trm. ir: sesė̃, -ės, pagal duktė̃, -ės), iš kurios pridaryta ir mažybinių : sesẽlė, sesùtė, sesýtė, daininė sesùžė ir kt. Pr. s w e s t r o rodo įspraustinį t kaip ir germanų (got. swistar, sva. swëster) bei slavų (s. sl., rus. sestrá) kalbos, o dėl pradinio sv-, jei nėra paveldėtas iš ide. prolytės *s(v)esōr (skr. svásar-, vs. vd. svásā), galėtų būti kalta ir vokiečių kalbos įtaka. Etimologiškai *s(v)esōr spėjama esant sudėtą iš sangrąžinio bei savybinio įvardžio kamieno *s(v)e- ‚savo' ir *ser- ‚moteris'. Todėl sesers pirminė reikšmė išeitų ‚saviškė, savos kilties moteris'.

Apskritai iš visų baltų senoviškiausias pagrindinių G. lytis yra išlaikę lietuviai. Daugiausia naujovės latvių kalboje. Mat, visai išnykstant priebalsinių kamienų linksniuotei (plg. akmens, rudens vietoje liet. akmuõ, ruduõ), ypačiai nepatogios darėsi r-kamienės tų G. lytys. Išliko tik viena māte, suspėjusi anksti pereiti į ė-kamienę linksniuotę, o duktė̃ ir sesuõ visai išmesta (plg. dar lat. gans vietoj piemuõ, kaip liet. pā-ganas ‚piemens padėjėjas' iš ganýti). Prūsų kalbos trūktini paminklai neleidžia sekti kalbamųjų G. (išlikę veik vien vd. linksniai) raidos, bet vs. gl. mūtin ‚motiną' jau rodo i-kamienų (plg. naktin = nãktį) įtaką.

Iš žemutinės eilės giminystės žymimųjų G. XVI a. raštuose vartojami n e p u o t i s,

nepotis ,sūnaus ar dukters, brolio ar sesers sūnus' ir neptis, neptė ,sūnaus ar dukters duktė'. Jiems garsais ir reikšme tolygūs lot. nepōs (iš *nepōts, km. nepōtis) ir neptis, skr. nápāt- ,sūnaitis' ir naptī- ,dukraitė'; čia taip pat priklauso ir fonetiškai pakitę sen. rus. netĭjĭ ir nestera (iš *nept-terā), sen. lenk. nieć ir niešciora, bet reiškia vien pusbrolį ir pusseserę kaip tos pat kilmės vok. Neffe ir Nichte. Ide. *nepots spėtinė etimologija: neiginys ne+ *potis ,pats, ponas; galingas'. Taigi būtų reiškęs bejėgį, nesavarankišką. Bet, palygintı, anksti (Bretkūnas, Sirvydas) mūsų imta vartoti iš gudų ar ukrainiečių onuk (plg. rus. vnuk) paskolinti anū̃kas, anū̃kė. Jų pakaitais bendrinei kalbai teikiami vietomis rytiečių vartojami sūnáitis, dukráitė arba bendresni naujadariniai vaikáitis, vaikáitė, o visus kartu imant — vaikáičiai. Tėvų tėvams vadinti yra ide. grutė : lot. avus ,senolis, protėvis' ir ava ,senolė', got. awō (m.g.), arm. hav (v.g.), sen. skand. afi (v.g.). Istoriškai paliudyta, pvz. germanuose ir keltuose, ypatinga vaikų pagarba motinos broliui. Todėl nenuostabu, kad jam perkeliamas ir senolio G.: lot. avunculus, vok. Oheim, ag. eam (iš *awa-haim), rus. uj, lenk. wuj (= prasl. *ujĭ iš *oujis). Baltų atitikmenys čia yra pr. awis (gali būti kilęs *avas = ide. *avos) ,motinos brolis' ir veik išnykę liet. avýnas ,t.p.' ir avà ,motinos sesuo'. Jau pati avyno daryba (plg. bernýnas ,berniokas' : bérnas, žmogýnas ,žmogelis' : žmogùs) rodo, kad *avas ir avà anksčiau turėjo reikšti senolį ir senolę. Gyvojoje kalboje tėvų tėvai vadinami keliais vardais. Bendrinei kalbai labiau teiktini Žemaičiuose gana plačiai sakomi senõlis, senõlė, nes senẽlis, senẽlė ir senùtis, senùtė, taip pat bobùtė, močiùtė vartojami ir šiaip bendrine malonine reikšme. Trm. bõčius paskolintas iš gud. bacia ,tėvas', todėl bendrinei kalbai netinka ir jo vediniai próbočiai, prãbočiai. Taip pat slaviški yra ir diẽdas, bãba. M. Lietuvos grū̃tis, grūtė (iš vok. žem. tarmės) ir grõsė, grosùtė, grosùtis, grosùkas (iš *grõsis) yra vokietybės, o vok. Grossvater ir Grossmutter, kaip ir ag. grandfather, grandmother, savo ruožtu XII a. pasidaryti pagal prc. grand-père, grand-mère. Tėvo broliui vadinti seną ide. G. randame skr. pítrvya-, lot. patruus, gr. pátrōs, vs. km. patrō(v)os, ags. ædera, sva. fetiro, bet vva. veter(e) reiškia dar ir brolio sūnų, kaip ir vok. Vetter. Jau pačios lytys rodo, kad tai ide. tėvo vardo vedinys (silpnoji šaknis *pətr + dviguba priesaga -uv-jos, kurių pastaroji būdvardinė, plg. lot. patrius > ,tėviškis, tėvinis'). Mūsų dėdė reiškia tėvo ir motinos brolį, tik trm. dẽdis taikytas (bent seniau) vien tėvo broliui. Kadangi dėdė, kaip ir lat. dēds, vadinama ir senas žmogus, taip pat (kanapių) baidyklė ir, be to, yra vedinių, pvz. dẽdinas, dėdýnas ,dėdė (kiek niekinamai)', dẽdina ,teta, dėdienė, sena moteris', tai šis G. nėra skolinys, bet tik giminaitis sl. dědŭ ,senas žmogus, senolis', gr. tēthē ,senolė', tēthís ,teta'. Kilimo jis tipingas vaikų kalbos dvejintinis vogražodis (plg. ir turk. dede ,senolis', ag. dad, daddy ,tėvas' vaikų kalboje).

Naujaisiais laikais vedybos sugiminiuoja šeimas lygiomis ir abipusiškai. Pvz. uošviu, ag. father-in-law, prc. beau-père ir vok. Schwiegervater dabar vadinama kaip žmonos, taip ir vyro tėvas. Bet ide. senovėje taip nebūta. Net mūsų vedybiniai terminai tekė́ti ir vèsti rodo, kad mergaitė išeidavo iš savo namų, o vyras ją parsivesdavo į savuosius. Plg. dar posakį svẽčia šalẽlė mūsų ir čužája storoná rusų dainose (kalbant apie tekybas). Taip pat lat. ds. tautas ,svetimi žmonės', o posakiai tautās iet ir tautās vest dainose reiškia vien tekėti ir vesti. Lygiomis lat. tautu meita vadinama tekėti subrendusi mergaitė, tautu māte — anyta, o tautietis — jaunikis (plg. rus. čužеnín ,t.p.' : čužoj ,svetimas'). Todėl ir senieji vedybiniai G. daugiau nusako tik jaunamartės santykius su vyro gimine. Toks pvz. yra daininis, o šiaip jau benykstąs šẽšuras, rečiau ir šẽšiuras ,vyro tėvas' (iš ide. *svék'uros : skr. śváśurah, lot. socer iš *svecer, *svecur, gr. hekyrós, got. swaíhra, sen. rus. svekrŭ, lenk. świekier) ir jo moteriškasis atitikmuo ide. *svekrūs ,vyro motina' (: skr. śvaśrū́h, lot. socrūs, gr. hekyrā, got. swaíhrō, sen. rus. svekry, km. svekrūve). Etimologiškai abu tie G. jungtini su įvardžiu ide. *sve- (plg. got. swēs ,savas'), taigi išeina jaunamartės (naujieji, prisiimtieji) saviškiai. Vietoje lauktinos *šesruvìs, -iẽs (plg. sen. ček. svekrev, rus. svekróv') vyro motinai (rečiau ir seseriai) vadinti mūsų, daugiausia dainose, pažįstama (paprastai pikta) anýta, kuriai atliepia pr. ane ,senolė', gr. annís, sva. ana ,t.p.', vok. Ahne ,pirmtakė', lot. anus ,sena moteris'. Kilmė vėl, matyti, vogražodinė. Labai senas yra dieverìs, -iẽs, kilęs iš senovinio priebalsinio kamieno *dievẽ (iš senesnio *deivē), km. dieverès (plg. Kuršaičio vs. km. dieveȓs ir dusetiškių ds. vd. díeveres, km. dieverų), bet trm. jau ir díeveris, -io, dieverỹs, taip pat lat. diẽveris ,t.p.' Jam atliepia sen. rus. děverĭ, sen. lenk. dziewierz, toliau skr. dēvár-, vs. km. dēvā, gr. daēr (iš *daivēr) lot. (perdirbtas) lēvir. Visų pagrinde ide. *daivēr, km. *daivrés. Dieverio reikšmę lietuvių kiltinėje šeimoje rodo ir kiti tos pačios šaknies G.: díeverė, dieverė ,vyro sesuo, moša', dieveráitis ,dieverio sūnus', dieverẽčia ,dieverio duktė', dieverėnas, -ė ,dieverio sūnus, duktė' (plg. lat. dieverēns, dieverene ,t.p.'), dieverijà ,vyro broliai' ir reta (dzūkų) dieverysna ,t. p.' Bet kitos ide.

kalbos vyro seseriai yra išlaikiusios dar senesnį G.: gr. gálōs (iš *galōvos), lot. glōs, km. glōris ir prasl. *zūly, km. zūuve, dabar rus. trm. zólva, lenk. zełwa, zołwa. Liet. kalboj lauktume *žù l u v i s, -ies (iš prabalt. *žùlō, km. *žùluves). Seniai išnykusi yra ir j é n t ė, km. j é n t e r s (iš *jénteres) ‚vyro brolio žmona', minima Kleino gramatikoje (1653) ir Sirvydo žodyne (intė, skaitytina trm. jintė, kaip pinki = penki). Latviai dar ir dabar pažįsta mažybinę iẽtal'a, o dainose ir ìetere ‚t.p.' Kitur jai atliepia sen. ir trm. rus. jatrý, sen. km. jatrūve (iš prasl. *ętry), skr. yātar-, gr. enátēr, lot. ianitrīcēs ‚brolių žmonos'. Tėvams sūnaus žmona yra m a r t ì, o tarmėse, kaip ir lat. mārša (= liet. trm. marčià), tuo vardu dar vadinama brolio žmona, brolienė. Bet senesnėmis čia laikytinos reikšmės ‚nuotaka, jaunoji' (plg. vestuvinių apeigų mar̃čpietis) ir ‚sužadėtinė, mylimoji'. Tai patvirtina ne tik pr. mārtin (vs. gl.) ‚jaunoji', liet. trm. mártauti ‚neturėti vaikų (apie tekėjusią moterį)', mar̃tmergė ‚vaiką turėjusi mergina', bet ir Krymo got. marzus ‚vestuvės'. Etimologiškai marti sietina su lot. marītus ‚apsipačiavęs, vedęs' ir pagaliau skr. márya- ‚jaunuolis, jaunikis', gr. meĩraks ‚mergaitė, berniukas'. Jau pr. Kr. šis prabaltiškas G. paskolintas į suomių kalbas (plg. suom. morsian, est. môr's, lapių moarsse ‚sužadėtinė, jaunamartė'). Pirmykščio ide. G. sūnaus žmonai vadinti * s n u s o s (: gr. nyós, lot. nūrus) ir * s n u s ā (: skr. snušā, sen. rus. snŭcha, dabar snochá, sen. lenk. snecha, ags. snoru, vok. Schnur) baltų kalbose nėra išlikę jokių pėdsakų. Prokalbinis veldinys yra ž ė n t a s ‚dukters vyras', kaip ir jo slaviškasis atitikmuo sen. sl. zętĭ ‚t.p.' (iš jo rus. ziat', lenk. zięć). Tos pačios šaknies ir reikšmės lat. znuõts (liet. būtų: *žnúotas) pagarsiui atitinka gr. gnōtós ‚giminaitis, brolis' (plg. gnotē ‚sesuo'), skr. jñātíh ‚giminaitis', sva. knōt, knuot ‚giminė'. Bet būdinga, kad žento reikšmė šioje grupėje ribojasi vien baltų ir slavų kalbomis. Žiūrint vien šių kalbų, žentas etimologiškai jungtinas su žinóti (plg. šaknies balsiui ženklas iš *žėntlas, pr. eb-sentliuns ‚paženklintas'), pažìnti, lat. zināt, pazīt, pr. posinnat ‚išpažinti', sen. sl. znati ‚žinoti'. Taigi pirminė reikšmė išeitų — pažintasis. Bet kitų šis G. jungiamas su ide. šaknimi *gen- ‚gimdyti', ir tada reikštų gimdytoją. Iš kitų ide. tik arijai dar turi žentui bendrą G.: skr. jāmatar- ir sen. prs. zāmatar- (: skr. jāmíh ‚moteriška giminaitė, ypač marti'). Ir jis sudarytas analogiškai, su tuo pačiu formantu *-ter, pagal pagrindinių šeimos narių ide. vardus. Bet trūkstant čia visiems ide. bendro G., tenka manyti, kad žento sąvoka bus atsiradusi jau prokalbei suskilus, bet visgi kaikurioms artimesnėms jos šakoms tebeturint glaudžių tarpusavio ryšių. U o š v i s, úošvė paprastai sakomi žmonos tėvui ir motinai, bet tarmėse, pvz. žemaičių, jie apibendrinti ir šešurui, anytai, kitaip sakant, tais G. vadinami žmonos ir vyro tėvai. Jiems atliepia lat. uosvis ‚žmonos tėvas' ir (dažnesni) jo fonetiniai perdirbiniai uosis, uose reikšme taip pat apibendrinti abejiems tėvams. Etimologija neaiški. Vieni šį G. jungia su lot. uxor ‚teisėtoji žmona' (tada úošvis būtų išriedėjęs iš *úokšvis), kiti su skr. āšináh ‚senas, diengalys' arba sen. ag. óc ‚patėvis'. Pr. tisties ‚uošvis', jei nėra senas lenkiškas skolinys, galėtų atliepti sen. sl. tĭstĭ ‚t.p.' (: rus. test', lenk. teść iš sen. cieść). Plg. taip pat sen. sl. tĭšta ‚žmonos motina', rus. tëšča ‚t.p.' Visi jie vogražodinės kilmės. Labai įdomus tarmėse (M. Lietuvoje ir rytiečiuose) dar gyvas l a i g õ n a s ‚žmonos brolis; svainis' su gretimine lytimi láiguonas ‚t.p.' Plg. dar pavardę Láigonas. Jis vienos šaknies su lat. liẽgt ‚drausti, neigti', laiguôt, laigât ‚neigti, meluoti' ir lot. ligāre (iš *leig-) ‚rišti' ir etimologiškai reiškia su (vyro) gimine surištąjį. Plg. reikšmės raidai skr. syāláh ‚žmonos brolis' : syáti ‚riša', gr. pentherós ‚žmonos tėvas, žentas, svainis, apskritai vedybinis giminaitis' (daryba artimas liet. beñdras) ir skr. bándhuh ‚giminaitis' : skr. bandhati ‚riša, pančioja', got. bindan ‚rišti', liet. bandà (etimologiškai: pririštieji gyvuliai).

Nykstant pirmykštei didžiašeimei, kur vedę sūnūs pasilikdavo tėvo namuose, ėmė nykti, retai bevartojami, ir daugelis išskirtinių G. Taip dieveris ir laigonas vėliau imta vadinti svainiu, lygiai kaip sesers vyrą, o moša, dieverė ir jentė — svaine, taigi taip pat, kaip ir žmonos seserį. Gyvojoje kalboje s v á i n i s, sváinė (žodynuose ir: sváinius) plačiau pažįstami Užnemunėje (seniau ir M. Lietuvoje), taip pat Lietuvos rytuose. Kitur yra įvisę skoliniai švógeris, švógerka, gauti iš vokiečių per lenkų szwagier, szwagierka. M. L. švógaris, švẽgerkė artimesni vokiečių (žemaičių) lytims. Skolinys nesenas, nes dar nerandamas XVI a. raštuose. Visos svainio (žmonos ar vyro brolis, sesers vyras, žmonos ar vyro sesers vyras) ir svainės (paprastai žmonos sesuo, bet ir brolio žmona, vyro brolio žmona) reikšmės rodo, kad jais tereiškiama vien vedybinė giminystė. Tai sutinka ir su pačia žodžio etimologija, nes svainio pirminė reikšmė bus buvusi ‚savasis, saviškis' (: pr. swais ‚savas', sen. sl. svojĭ ‚t.p.', skr. svayám ‚pats'). Latviai taip pat pažįsta svaĩnis ‚žmonos ar sesers brolis, žmonos sesers vyras', svaĩne ‚žmonos sesuo'. Būdinga lat. trm. ds. vd. brāli svaini ‚broliai vedę (ne savo) seseris'. Iš kitų ide. mūsų svainiui atliepia taip pat iš įvardžio sudaryti sva. swîo, ge-swîo ‚žmonos brolis ar tėvas, sesers vyras' (plg. su ta pačia priesaga sva.

Svaininės giminystės rodyklė

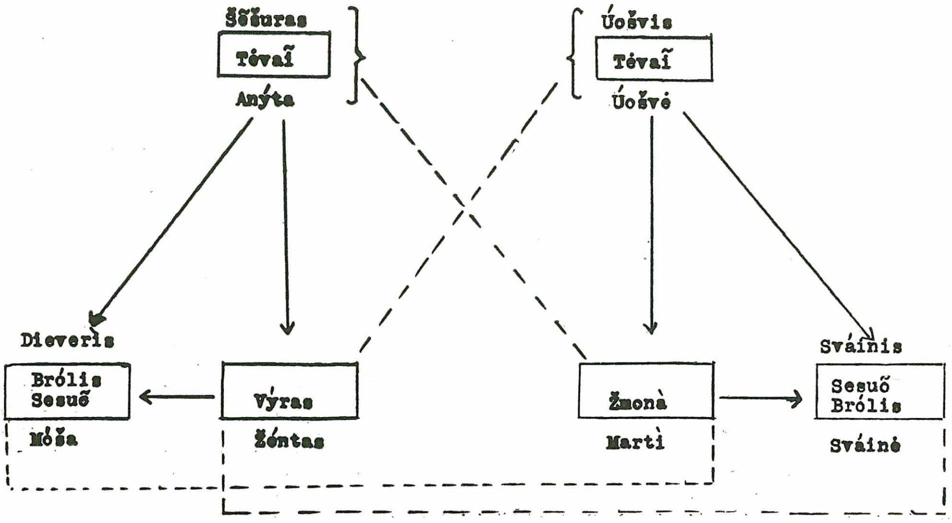

Tikrieji giminaičiai sujungti ištisinėmis, o svaininiai brūkšninėmis linijomis

swein ,tarnas, piemuo', sen. skand. sveinn ,berniukas, tarnas'), prasl. *světī, *svīstī (: rus. svest' ,žmonos sesuo', lenk. świeść ,t.p.'). Visi svainiai ir svainės kartu vadinami s v a i n i j à (plg. brolijà ,broliai ir seserys', dieverijà). Lietuvių ir latvių kalboje svainiui pradžią davęs įvardis * s v a j a s išnyko, dabar besakoma sãvas, lat. savs. Iš jų vėl sudaryti G.: liet. s a v á i t i s ir s a v á i t i n i s ,(vedybinis) giminaitis' iš išnykusio *s a v á i t is, Poringiuose Švenčionių aps.), lat. savietis ,giminaitis, artimas žmogus'. Plg. dar prasl. *svojakŭ (: svoják ,svainis, sesers vyras', lenk. swojak ,savo krašto žmogus', swak ,svainis'). Svainių giminystė yra s v a i n ỹ s t ė. Šiuo terminu bendrinėje k. atskiriame vedybinę giminystę nuo kraujo giminystės. Ir rusams svoistvó reiškia vien vedybinę giminystę.

Žiūrint darybos, visų seniesiems ide. G. būdinga formantas su r priebalsiu (-tēr, -ter, -tor, -ōr, -ur-) ir gana dažnai įvardžio *s(v)e- vediniai (žr. augščiau). Nors seniausius G. ypač sunku etimologizuoti, bet manoma, kad jau ir jų daryboje žymų vaidmenį vaidino vaikų kalbos vogražodžiai. Greičiausiai net ide. tėvo ir motinos vardams pradžią yra davę vieniniai vogražodžiai *pa (plg. gr. pã páppa) ir *mā (plg. gr. mã mēter!, skr. mā, liet. vaikų kalbos mã!, plg. taip pat mó-ša, žr. augščiau). Vogražodžių ypač gausu tėvui ir motinai vadinti. Jie paprastai yra dvejintinai, būtent vograujamasis skiemuo kartojamas. Tėvui vograuti būdingi priebalsiai t ir p (plg. liet. tėtė, tãta, tìtis, lat. tēte, tēta, pr. thetis ,senolis', lot. tata ,tėvas, maitintojas', gr. tétta, tatã, skr. tatáh, tātah ,tėvelis'; pápas, páppos ,senolis', lot. pāpa, pappa; gr. áppa, apphá, toch. appakke), o motinai — m ir n (plg. liet. mamà, momà, lat. māma, gr. mámma, mámmē, sl. máma, sva. muoma ,motinos sesuo'; skr. nanā, gr. nénna, nánnē ,motina, teta', alb. nanë ,motina, auklė', srb. nena, nana, rus. niania ,auklė, trm. vyr. sesuo'). Labai senas ide. vogražodis tėvui ir rečiau motinai vadinti yra *a t t a (: gr. átta, lot. atta ,tėvas, senolis', got. atta ir iš jo mažybinis Attila, sva. atto ,tėvas, protėvis', skr. attā ,motina, vyro sesuo'). Iš jo yra kilęs ir visiems slavams bendras tėvo vardas * o ĭcĭ (: rus. otec, gud. aćec, lenk. ojciec, srb. otac, vendų wótc, wóćec, wóśc), kuris yra išriedėjęs iš pirminio *otĭkŭ, o šis vėl yra mažybinė lytis iš *otŭ (plg. rus. trm. otëk ,tėvas' ir sen. rus. bdv. otĭnĭ ,tėvo, tėviškas'). Taip pat iš vogražodžio ir liet. t e t à ,tėvo ar motinos sesuo, dėdienė, senesnė moteris (vaikų kalboje)' su vediniais žem. tetùtė ,t.p.', maloninė tetùlė, taip pat tetulė̃na ,tetos duktė', tetė̃nas ,tetos vyras', tetulė̃nas ,tetulės sūnus, tėvo ar motinos sesers vyras'. Ją pažįsta ir slavai: sen. rus., ukr., srb. ir ček. teta, lenk. ciota, bet šios lytys gali būti ir antrinės darybos iš sen. sl. tetŭka ,t.p.' (: ček., srb. tetka, rus. tëtka, lenk. ciotka). Latviai tetą vadina tēvamāte, mātesmāte, o šnekamojoje kalboje yra įsigalėjusi vokietybė tante. O vok. Tante vėl XVII a. paskolinta iš prc. tante

,t.p.', kuri vaikų kalboje yra atsiradusi iš sen. prc. ante (plg. ag. aunt ,t.p.'), o šios pagrindas yra lot. amita ,t.p.', savo ruožtu vogražodžio *am(m)a ar *amī (plg. lot. amīcus ,draugas' iš amāre ,mylėti' per vogražodį *amī) vedinys.

Lietuvių kalboje daugiau nei kitose G. darybai pasigaminama priesagų ir priešdėlių. Gentivardinėmis priesagomis gyvojoje kalboje eina: -ėnas (brólėnas ir jaunesnysis brolė̃nas ,brolio ar dėdės sūnus', sūnė̃nas ,brolio ar sesers, sūnaus ar dukters sūnus', seserė̃nas ,sesers sūnus', kuriam atliepia lenk. siostrzan ,t.p.' iš prasl. *sestrěnŭ; plg. ir lat. brālēns ,brolio ar dėdės sūnus, įbrolis', svainēns ,žmonos sesers ar jos brolio sūnus', net draudzēns ,draugo sūnus'), -aitis, -aitė ir -aičia (brólaitis, -tė ,brolio sūnus, duktė', seseráitis, -tė ir rytiečių seseráičia ,sesers sūnus, duktė', plg. dar gimináitis, -tė), -ėčia (brolė̃čia ,brolio duktė', dukterė̃čia ,brolio ar sesers, taip pat dukters duktė', seserė̃čia ,sesers ar dėdės, tetos duktė', net laumė̃čia ,laumės duktė') ir retesnis -ynas (plg. augščiau avýnas, be to, brolynas ,brolio sūnus', seserynas ,sesers sūnus', o Kaniavos dzūkų net dievýnas ,dievo sūnus, dievaitis'), -ytis, -yčia ir -yta (senųjų raštų brolytis ,pusbrolis', brolyčia ,brolio duktė', seseryčia ,sesers duktė', senovinė anýta, net laumýtė ,laumės duktė'; plg. ir srb. kralić ,karaliaus sūnus', božić ,dievo sūnus'), -ikas, -ykas (brolìkas, brolykas ,brolio sūnus', pr. bratrīkai ,broliai', plg. dar lat. mātīca, mātīce ,vyro motina', kur -īca, -īce iš *-īkjā, *-īkē), -ūnas (broliū́nas ,brolio sūnus', plg. karaliūnas ,karalaitis'), -ietis, -ietė (seseriẽtis, -tė ,sesers sūnus, duktė', plg. giminiẽtis, -tė, lat. jaunietis, -tė ,jaunavedys, -dė, jaunuolis, -lė'), -inčia (seserinčia ,sesers duktė'). Bendrinei kalbai iš tokios tarmių darybinės ir reikšminės įvairovės pasirinkta, kas plačiau kalboje vartojama, šiuo atveju priesagos -ėnas, -ėčia (-ėtė), -aitis ir -aitė, ir be to, paprastai viena kuria reikšme. Žr. kraujo giminystės rodyklę. Iš priešdėlių G. daryti vartojami pro-, po-, pa- ir į-. Ir būtent pro- žymi ankstes-

Kraujo giminystės rodyklė

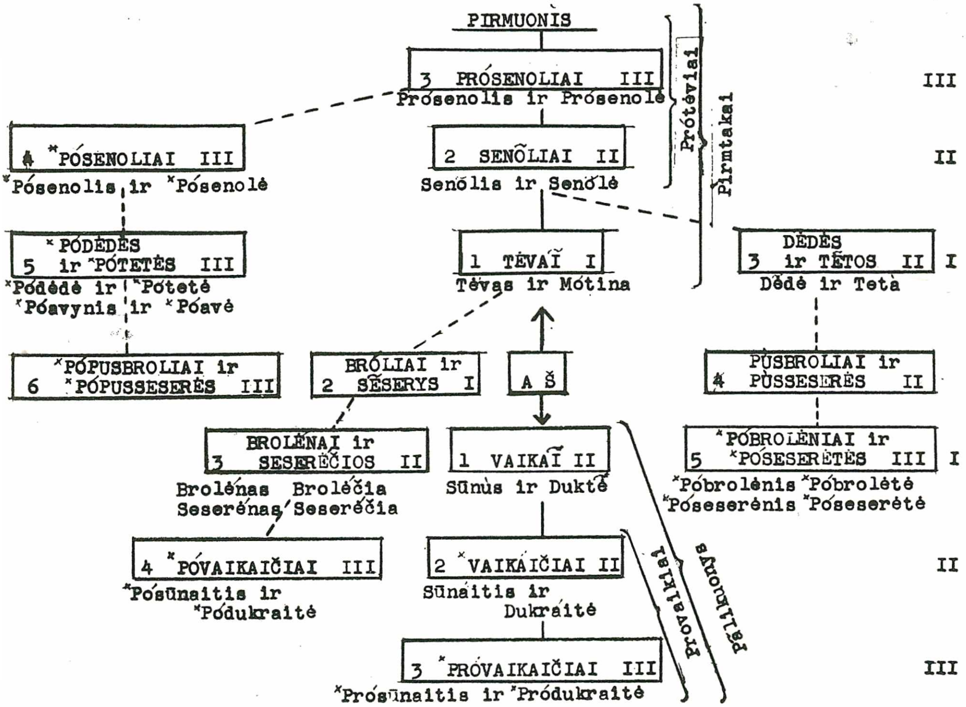

Pavadinimai reiškia giminystę su AŠ. Tiesioji giminystė pažymėta ištisinėmis, o šalutinė brūkšninėmis linijomis. Civilinės teisės giminystės laipsniai parodyti arabiškais skaitmenimis: skaitoma išbrėžtomis linijomis. Romėniškieji skaitmenys rodo skirtingą laipsniuoseną pagal bažnytinę teisę. Iš krašto pažymėtos kartos: augštyn ir žemyn. Naujadarams padėta žvaigždutės (*).

nės ar vėlesnės kartos giminaitį. Iš gyvosios kalbos pažįstami p r ó t ė v i a i sentėviai, tėvų tėvai' (plg. posakį: tėvai protėviai to neatmena), žem. próvaikiai ‚vaikų vaikai, palikuonys', iš Juškos žodyno prósenutis ‚senelio tėvas'. Pagal juos pasidaryta ir daugiau būtinų naujadarų. Darybai ir reikšmei plg. própernai ‚užpernai' (gr. prōperysi ‚prieš dvejus metus'), pr. prābutskas (iš *prābūtiskas) ‚amžinas', o iš kt. kalbų atitikmenų: rus. praded, lenk. pradziad ‚prosenolis', lot. pronepōs ‚provaikaitis', prōgeniēs ‚pirmatakas'. Priešdėliai p a - ir p o - rodo pusinę giminystę (žr. rodyklę). Plg. p a t ė̃ v i s, p ã m o t ė, p ó s ū n i s, p ó d u k r a, trm. pódūkra, pódukrė, p ó v a i k i s, kuriems atliepia lat. patēvs, pamāte, padēls ‚posūnis', pameita ‚podukra', pabērns ‚povaikis', pr. patowelis, pomatre, passons (o iš u ar ū), poducre, taip pat rus. pásynok ‚posūnis', pádčerica (iš prasl. *padŭkterica) ‚podukra'. Kaip rodo tos pačios darybos pamergė̃ ir pómergė ‚jaunosios palydovė (vestuvinėse apeigose)', pókaršis ‚tokia karšis (žuvis)', pósmilgė ‚į smilgą panaši žolė (apera spica venti)', šie visiems baltams bendri G. negali būti slaviški skoliniai. Nevieno tėvo ar nevienos motinos vaikų tarpusavio giminystei pažymėti gyvojoje kalboje nerandame atskirų vardų. Jie vis viena vadinasi broliais seserimis arba pusbroliais pusseserėmis. Kartais nusakoma aprašomai: netikrieji broliai, seserys. Kadangi bendrinėje kalboje p ù s b r o l i s ir p ù s s e s e r ė jau įprasta dėdės ir tetos sūnui ir dukteriai, tai vengiant dviprasmumo čia, nusižiūrėjus į kitus pusinės giminystės G., pasidaryta p ó b r o l i s ir p ó s e s e r ė. Plg. lat. pamāsa ‚netikroji sesuo', bet ir pusmāsa ‚t.p.' Prisiimti, įsūnyti svetimus vaikus, matyti, yra labai senas paprotys. Tai rodo gyvi G. su priešdėliu į- : į́ s ū n i s, į́ d u k r ė, trm. įdukra, įdukterė, abiem kartu į́ v a i k i a i. Rytų Lietuvoje įvaikiams vadinti sakomi ir: ìšsūnis, ìšdukra arba ìšdukterė, ìšvaikiai. Visai reta yra duktė̃rė ‚įdukrė' (Lėnas). O svetimą vaiką priėmusieji jam yra: į́ t ė v i s ir į́ m o t ė. Suvestiniams sūnums savo tarpe vadintis tarmėse pažįstamas į́ b r o l i s (vietomis jis reiškia ir vestuvinių apeigų pabrolį, pajaunį), o šalia pasidaryta ir į́ s e s e r ė. Šiedu G. bendrinėje kalboje taikomi ir įsūnytiesiems savo tarpe vadintis.

Liet. n a š l ỹ s, n a š l ė̃, atrodo, yra pasidaryti iš išnykusio bdv. *nãšlas, o šis vėl su priesaga -las iš spėtino vkž. *nàšti (plg. àkti : ãklas, dègti : dẽlas), kuriam atliepia lot. necāre ‚žudyti, naikinti', nocēre ‚kenkti', skr. naśyati ‚gaišta, žūva'. Tai patvirtina ir n a š l á u t i ‚būti našliu, našle', n a š l á i t i s, n a š l á i t ė, sudaryti tiesiai iš *nãšlas, kaip gáilauti ‚gailėti' iš

Pusinės giminystės rodyklė

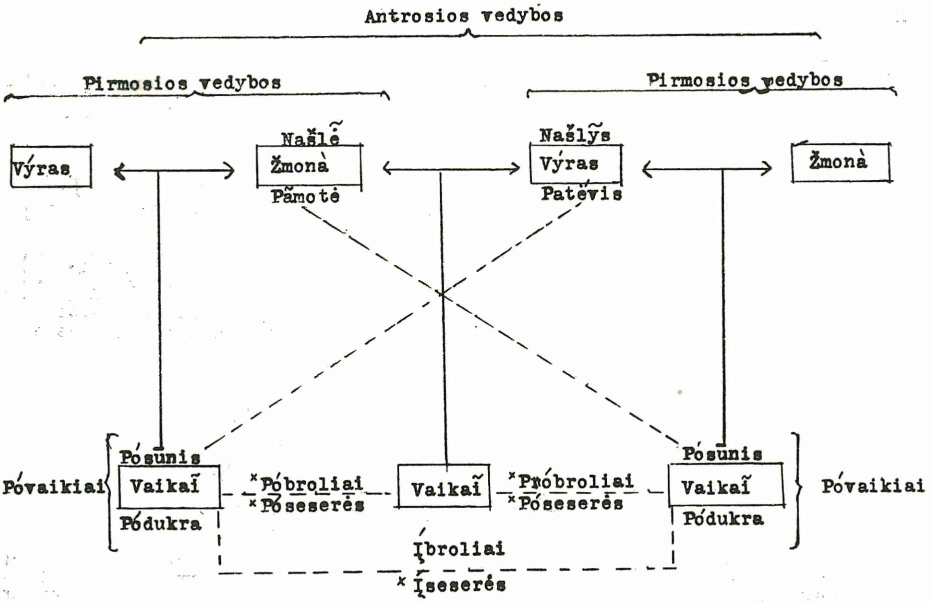

Tikrieji giminaičiai sujungti ištisinėmis, o pusiniai brūkšninėmis linijomis. Žvaigždute (*) pažymėti naujadarai

gáilas, gailùs ir jaunáitis ‚jaunuolis; jaunas mėnuo' iš jáunas. Vad. našlys, našlaitis yra tas, kam yra pragaišę, žuvę žmona arba tėvai. Vakarų augštaičiai našliui ir našlei vadinti dar pažįsta, ypač dainose: š e i r ỹ s, š e i r ẽ. Kaip rodo sen. sl. sirŭ ‚betėvis' (: rus. síryj ‚našlaitis, vienišas', iš to sirotá ‚našlaitis, -ė'), jie taip pat senovinio bdv. *šeiras vediniai. Latviai našlius vadina atraitnis, atraitne, trm. atraitis, atraite (iš vkž. riest ‚kristi, atsiskirti'), o našlaičiai jiems yra baramieji (bāris, bāre arba bārenis, bārene : bārt ‚barti'). Tik vieni prūsai yra išlaikę senovinį ide. našlės vardą w i d e w ū iš balt. *vidavā per pereiginį laipsnį *videvō, *vidavō), kuriam atliepia skr. vidhávā, lot. vidua, got. widuwō (plg. ag. widow, vok. Witwe), prasl. *vĭdova (: rus. vdová, lenk. wdowa). Ide. prolytė *vidhéva jungiama su skr. vidhúh ‚vienišas' vidhuráh ‚atskirtas, pašalintas' ir pagaliau su vkž. šaknimi *vidh- ‚tuštėti, trūkti', kurią randame lot. dī-videre ‚atskirti, atidalyti', vad. etimologiškai reiškia vienišąją, atskirtąją. Bet iš kitos pusės našliui trūksta seno ide. vardo, nes lot. viduus, sva. wituwo, vva. witware (vok. Witwer), sen. sl. vĭdovĭcĭ (: rus. vdovéc) yra naujesni moteriškosios lyties vediniai. Tai rodo, kad našlystės ide. prosenovėje būta vienašalės: našlės tebūdavo vien moterys. Ir iš tikrųjų vakarinėms germanų kiltims (Tacitas), taip pat senovės graikams (Pausanias) istoriškai yra paliudytas draudimas našlėms tekėti antrą kartą.

Su G. pagaliau yra susijusi š e i m à ir š e i m ý n a. Dabar abi lytys vartojamos mišrai. Bet Daukšai ir Sirvydui šeimyna tėra tik samdiniai, tarnai, kaip ir daug kur iki šiol tarmėse. Kad ši reikšmė senoviška, patvirtina ne tik pr. s e i m ī n s ‚t. p.', bet ir sen. rus. sěminŭ ‚vergas, namiškis'. Vėl kitose tarmėse, ypač kur nepažįstama šeima, šeimyna apima kartu visus namiškius. Lat. saime (su kitu šaknies balsio laipsniu) reiškia tiek samdinius, tiek šeimą (plačiąja prasme). Vienos šaknies su šeima yra ir sen. rus. sěmĭja, dabar semjá ‚t. p.' (iš sěmĭ ‚asmuo', kaip bratĭja iš bratŭ ‚brolis'), taip pat lat. sieva ‚žmona', kuriai atliepia sva. hīwa ‚t. p.' : skr. śēvah ‚mielas, draugiškas'. Jau baltų prokalbės metu šeima skoliniu yra patekusi į suomių kalbas (plg. suom. heimo, est. hõim ‚t. p.').

G. sistemos gali labai įvairuoti, pagal atskiras (negimininingas) kalbas ir jų struktūras. Mums, pvz. tokie G., kaip brolis ir sesuo, atrodo paprasčiausi ir būtini žmonių biologinei giminystei žymėti. Bet yra kalbų, kur abiem sąvokoms vartojamas tas pats žodis. Pvz. tagalogų kalboje (Filipinų salose) h a p a t i d reiškia tiek brolį, tiek seserį ir jie atskiriami tik pridedant pažyminius lalāki ‚vyriškis' ir babāji ‚moteriškė'. Kinams vėl labai svarbu amžius: kó-ko vadinama vyresnis brolis, o čjún-ti — jaunesnis, čjé-čje — vyresnė sesuo, o méj-mej — jaunesnė.

B. Delbrück, Die indogermanischen Verwandschaftsnamen (Abhandlungen der Königl. sächsischen. Ges. der Wissenschaften, philol.-hist. kl. XI t. 1889); *O. Schrader–A. Nehring,* Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde (2 tt. 1917–1929); *A. Salys,* Mūsų gentivardžiai (Gimtoji Kalba 1937). *A. S.*

Gentleman (ag.) žr. Džentelmenas.

Gento sistema nedarbo draudime reiškiama šio draudimo perdavimu darbininkų profesinėms organizacijoms, kurioms valstybė ir savivaldybė moka atitinkamas tam reikalui pašalpas.

Gentry (ag.) anglų luomų santvarkoje žemesnių bajorų pavadinimas; įprastoje kalboje G. prilyginama miestų šviesuomenei.

Gentz Friedrich (1764–1832) vokiečių publicistas, už pinigus tarnavęs įvairioms kryptims. Rousseau ir Kanto gerbėjas. G. pradžioje prancūzų revoliucijos šalininkas, o paskui jos karščiausias priešas; revoliucijai aprimus, ėmė skelbti liberalizmo ir tautiškumo ideologiją ir girti Anglijos valstybinę santvarką. 1797 kreipėsi į Friedrichą Vilhelmą III laišku, kur įrodinėjo spaudos laisvės ir Vokietijos suvienijimo būtinumą. 1802 įstojo Austrijos tarnybon. Netrukus G. pasidarė Metternicho padėjėju, buvo Vienos kongreso sekr. ir gynė reakcinę Metternicho politiką. Išsp. Über den Ursprung und Charakter des Krieges gegen die französische Revolution 1801, Fragmente aus der neuesten Geschichte des politischen Gleichgewichts in Europa 1806. Staatsschriften išleido Eckardt 1923.

Fr. Gentz

C. J. Burchhardt, Gestalten und Mächte 1941.

Genua žr. Genova.

Genutavičius Pranas (1826 Rietavo vls.—1892 Naugardo gub. Belozerske) kunigas tremtinis. 1863 būdamas Varnių mansionorius pakaltintas raginęs žmones eiti į sukilimą, 1863 V rusų buvo suimtas, laikomas Tauragėje kalėjime ir 1863 VII 26 karo lauko teismo buvo nuteistas ištremti 15 metų į Sibiro katorgą. 1878 buvo apgyvendintas Naugardo gub. Belozerske. 1890 jau buvo gavęs leidimą gyvenamajai vietai laisvai pasirinkti, išskyrus Lietuvą, Lenkiją ir Latviją. Bet mirė ten pat Belozerske.

Genzmer Harald (g. 1909) vokiečių kompozitorius. 1932 gavo Mendelssohno vardo kompozicijos premiją. Nuo 1946 yra kompozicijos ir muzikos teorijos profesorius

Augštojoje muzikos mokykloje Freiburge i. Breisgau. G. yra vienas žymiausių Hindemitho mokinių, savo stiliumi labiausiai priartėjęs prie mokytojo kūrybos. Jis rašo moderniškai, prisilaikydamas tonalumo plačiąja šio žodžio prasme, dažnai su bi-tonaliniais bei poliritminiais intarpais, su aiškiomis klasinės formos tendencijomis. Kontrapunktinė rašymo technika bei raiškus spalvingumas sudaro jo įspūdingo, tobulo stiliaus esmę. Pažymėtini jo orkestriniai veikalai: Muzika — styginiams instrumentams 1943, Bremeno simfonija 1943, Pachelbel suita orkestrui, Koncertai—Fleitos 1944, Fortepijono 1948, Orkestrui 1948, Violončėlės 1950. Vokaliniai veikalai — Trys Himnai pagal Gertrud von Le Fort poemą solistams, chorui ir orkestrui 1946, Mišios, Dainos. Kaikuriose G. dainose pastebimas tiesiog liaudiško paprastumo siekimas (Lilie der Auen). Šių tendencijų siekia jaunoji vokiečių kompozitorių generacija, kurios G. yra tikruoju reprezentantu.

B. Siegfried, Beiträge zu einer neuen Musikkunde 1948. *Iz.V.*

Genžgiris durpynas Kuršėnų vls., Šiaulių aps., 55 ha, 1,5 m gylio. Pelkė 76 ha augštutinio tipo.

Geo- (iš gr. gē, gea ,žemė') pirmoji sudaromoji tarptautinių sudėtinių žodžių dalis, reiškianti ,žemė, iš žemės, žeminis', pvz. geo-centrinis, geo-grafija, geo-logija ir kt.

Geobotanika (gr.) botanikos mokslo šaka, nevienodai įvairių mokslininkų interpretuojama. Šveicarijos botanikų nuomone, G. apima atskirų augalų arba augalų bendruomenių geografiją, ekologiją ir kilmę, t. y. augalų geografiją ir fitosociologijos dalį; pagal rusų botaniką G. yra fitocenologijos (t. y. fitosociologijos) sinonimas.

Geocentrinis 1. matuojamas arba žiūrimas iš žemės centro.

2. G. astronomijoje dangaus kūnų judesys, paralaksas, vieta dangaus skliaute, žiūrint iš žemės rutulio centro. Geocentrinė sistema vaizduoja žemę esant visatos centre, apie kurį sukasi planetos ir žvaigždės (žr. Ptolemėjo sistema).

Geocentrinis paralaksas yra kampas tarp krypties, jungiančios dangaus kūną su žemės centru, ir krypties, jungiančios tą patį dangaus kūną su tašku žemės paviršiuje, kuris stovi ant žemės rutulio spindulio statmeno su pirmąja kryptimi. G. P. gali būti išmatuotas tik saulės sistemos priklausantiems kūnams (su priimtinu tikslumu tik patiems artimiesiems). Planetoidas Eros tarpais būna pakankamai arti žemės tokiems matavimams atlikti. Žinant betkurios planetos ar planetoido G. P., lengva apskaičiuoti jo atstumą nuo žemės, o tada pagal harmoninį dėsnį ir atstumus iki betkurios saulės sistemos planetos. Nustačius planetoido Eros G. P., apskaičiuota, kad saulės paralaksas turi būti 8".790 (kampo sekundžių). Tai nustato saulės sistemos skalę. Žvaigždžių G. P. yra neapčiuopiamai maži, ir todėl jų negalima tiesiogiai išmatuoti.

Geochemija nagrinėja į žemės rutulį įeinančius cheminius elementus, tirdama jų istoriją bei pasiskirstymą (žemėje) dabar ir praeityje. Svarbesnieji G. tyrimo rezultatai yra šie: 1. ištirta žemės plutos sudėtis (46,6% deguonies, 27,7% silicio, 8,1% aliuminio ir 17,6% kitų elementų; 2. nustatytas uolienų amžius matuojant helio ir radijo-švino kiekius, kurie atsiranda iš radio aktyvių medžiagų irimo (skilimo); 3. tuo remiantis, galima (maždaug) spręsti apie geologinių epochų ilgį. Į G. sritį taip pat įeina uolienų kitimai, rūdynų mokslas ir kt.

Geodezija (lot. geodaesia iš gr. geōdaisia ,žemėdala'; geo- ir -daiein ,dalyti') mokslas apie matavimus žemėje. Daugiau tiktų žodis geometrija. Buvo siūlomas lietuviškas terminas žemėmata.

G. skirstoma į dvi pagrindines šakas: 1. Augštesnioji G. (ag. Geodesy, vok. Erdmessung) didelių plotų matavimai, kur reikia skaitytis su žemės gaubtumu ir kurių išdavoje pagaminamas didesnės žemės paviršiaus dalies vaizdas, vadinamas žemėlapiu. 2. Žemesnioji G. (ag. Surveying, vok. Landmessung), Lietuvoje dažnai vadinama topometrija — nedidelių plotų matavimai, kur žemės paviršių galima laikyti plokštuma ir kurių išdavoje pagaminamas nedidelės žemės paviršiaus dalies vaizdas, vadinamas planu.

Augštesnioji G. yra matematika ir fizika paremtas mokslas, kuris: a. nagrinėja matavimų metodus, instrumentus ir darbų organizaciją, b. tiria bendrą žemės pavidalą ir jos dydį, c. su astronomijos pagalba suranda žemės paviršiuje parinktų taškų geografinius ilgius ir pločius, d. su gravimetrijos pagalba nustato tuose taškuose svorio nukrypimus nuo žemės centro, e. trianguliacijos būdu nustato pagrindinius taškus būsimoms krašto nuotraukoms, f. precizinės niveliacijos būdu suranda tų taškų augštį nuo jūros lygmens, g. poligonometrijos būdu sutankina tų taškų tinklą tikslioms miestų nuotraukoms, h. vykdo topografinę krašto nuotrauką, i. skaičiuoja kartografines projekcijas ir leidžia žemėlapius.

Žemesnioji G. matuoja atskirus plotus, juos skaldo mažesniais sklypais, skaičiuoja sklypų plotus, suranda šlaitų polinkius, upių nuolydžius, ežerų, durpynų, kalnų tūrius, atlieka profilių bei plotų niveliaciją, nužymi kelių ašis, tiltų, užtvankų, pastatų ar kitų konstrukcijų vietas, daro išmatuotųjų plotų planus.

Šis inžinerijos mokslas atsirado jau žiliausioje senovėje: XX a. pr. Kr. egiptiečių papire yra surašytos taisyklės sklypams matuoti ir jų plotams skaičiuoti. Vystantis technikai, tobulėjo instrumentai ir matavimo metodai. Po ilgo stagnacijos periodo XVII a. padaryta didesnė pažanga: patobulėjo įrankiai kampams matuoti (išrastas žiūronas ir, jame įtaisius siūlų sankryžą, pritaikytas nutaikyti į vizuojamąjį tašką); laipsnialankiams tiksliai atskaityti sugalvotas vernieras; išsivystė matematika, ypač trigonometrija ir logaritmų praktika; svarbiausia, olandas Snelius 1615 išrado ir išbandė trianguliacijos metodą, leidžiantį susekti pakankamo tikslumo atstumus tarp labai tolimų (net iki kelių tūkstančių m) taškų netiesioginiu būdu nekliudant miškams, kalnams, miestams, vandenims. Šia mokslų ir technikos pažanga pirmieji pasinaudojo prancūzai, savo krašte įvykdę 1667–1671 didelį ir gana tikslų žemės matavimą. Tie patys prancūzai D. revoliucijos metu, norėdami nusikratyti senų karališkų matų (pied de roi) ir pereiti prie racionalesnės sistemos, nutarė ilgio vienetu (t. y. visos sistemos pagrindu) laikyti 1:1.000.000 dalies žemės meridiano ilgumos ilgį. Tam tikslui Delambe trianguliacijos būdu išmatavo atstumą tarp Dunkerque ir Barcelonos. Iš tų matavimų nustatytas ilgio vienetas buvo pavadintas ‚metru' ir įgijo tarptautinės reikšmės.

H. O. Sharp, Elements of Geodetic Surveying 1940; *C. D. Whitmore,* Geodetic Surveying 1942; *Jordan,* Handbuch der Vermessungskunde; *F. N. Krasovskij,* Rukovodstvo po vyšej geodeziji 1932–1942.

G. L i e t u v o j e. Valstybiniu mastu nei vieno stambesnio geodezinio darbo Senovės Lietuvoje nebuvo pradėta. Net Europos mastu vienintelis milžiniškas, G. kiek artimas darbas buvo, žemės valdymo–naudojimo reformą vykdant, valakų matavimas. Lietuvoje, kaip ir kitur, žemės matavimai visų pirma atsirado iš reikalo nuosavybių sienoms tvirtai nustatyti. Sienų aprašymų dokumentuose sienos buvo aprašomos žodžiais, be brėžinių; ežių kryptis nustatoma iš akies pagal pasaulio šalis ar pagal žymesnius vietos daiktus — ypatingus medžius, upelius, ežerus, pamiškes, akmenis. Atstumai nurodomi neaiškiai. Ežių posūkiuose būdavo pilami ‚kapčiai'; juose dažnai būdavo įkasama žemėj ilgai netrūnijančių daiktų, pvz. anglių, akmenų (nurodant skaičių ir apytikrį dydį); vėliau degintų plytų ir stiklinių daiktų. Neretai būdavo svarbiuose punktuose užkasamos senos girnos su iškaltais ženklais ar herbais. Priėjus prie miško ar mažiau vertingų plotų, sienos visai nebūdavo žymimos; dokumente pasitenkindavo neaiškiu bendru nurodymu, pvz.‚iki tol, kol kirvio eita', — atseit, iki kur kirsta. Laukų plotai pradžioje būdavo nurodomi pagal gubų skaičių, o pievų — pagal šieno kūgius ar vežimus. Savo ploto vienetu tenka laikyti valaką. (Jis kalboje išsilaikė iki mūsų laikų). Paeiliui valaką pakeitė dešimtinė (rusų desiatina), margas, mūsų laikų hektaras bei aras, o JAV — akras. Senoviškas savas ploto vienetas, išsilaikęs Latvijos pasieny, yra p ū r v i e t ė arba pūravietė, t. y. lauko plotas, kuriame įsėjama lietuviškas rugių saikas pūras. Mažesniems ilgiams nurodyti, kaip ir kitur, vartotos kūno dalys pirštas, delnas, sprindis, pėda, alkūnė (uolektis). Dar ir dabar sakoma ‚lašiniai piršto storumo'. Vėliau atsirado colis, aršinas-mastas, sieksnis. Be abejo, kaip ir kitur buvo matuojama ir žingsniais. Nuotoliams turėta romėnų kilmės mylia, rusų varstas. Nors mūsų vienetai to paties vardo, kaip ir lenkų, betgi buvo skirtingi dydžiu: paprastai didesni, negu lenkų. Apie mūsų senovinius matavimo vienetus rašė T. Čacki O litewskich i polskich prawach veikale. Jis tvirtina, kad mūsų statutiniai vienetai eina iš Vakarų nuo Karolio D. laikų. Valakų reformos laikais (XVI a. viduryje) ir vėliau pagrindinis įstatymo nustatytas ilgio matavimo įrankis buvo tam tikro ilgio dervoje išmirkytas ‚šniūras'; mazgai jį dalijo į smulkesnes dalis. Valako dalis, atseit, tam tikras plotas, ir buvo šniūru vadinamas. Ustava na voloki nustatytos įstaigos buvo vadinamos kamaros (vok. Kammer, lenk. komora), o vykdytojai, net iki XIX a., — kamarninkai, nors ‚ustavoje' užtinkame gud. mierčy, arba pomierčy. Prancūzų ir lenkų terminas geometras pas mus ir vėliau neprigijo.

Matavimai buvo vykdomi ir įtvirtinimų (fortifikacijos) reikalams, pilims statyti, didžponių parkams ir sodams planuoti, tvenkiniams įrengti. Čia jau tekdavo vartoti matavimo įrankius ir braižyti. Radvilų Kėdainių ir Nesvyžiaus karo (riterių) mokyklose tarp kitų mokslo dalykų buvo dėstoma ir topografinė paišyba, o Vilniaus Akad. ir Vyr. mokykloje — menzūrinė nuotrauka, g e o m e t r i n i s n i v e l i a v i m a s, net trianguliacija, nes tų žinių jau buvo reikalingi karo inžinieriai, architektai, artilerininkai ir kiti specialistai. Net buvo bandomas Pascalio 1647 išrastas barometrinis nivelyras. G. astronomjia taip pat buvo praktikuojama: Žebrys-Žebrauskas 1756 nustatė Vilniaus, o Počebutas 1780 Kauno geografines koordinatas. G. buvo dėstoma ir Vilniaus sen. univ.

G. žinojimas dar buvo pasireiškęs žemėlapių darymu, t. y. kartografijoje ir miestų gyvenime — darant jų planus. Miestuose žemė brangesnė, pastatai sudėtingesni; čia

dažniau sutinkame įtvirtinimų; tenka susirūpinti vandens tiekimu ir nuleidimu; gatvių ir aikščių sutvarkymu. Be perspektyvinių vaizdų ar iš akies bei iš atminties išbraižytų ir netikslių Lietuvos miestų brėžinių, XVI ir XVII a. puošusių Europos atlus ir albumus, pradėjo gaminti ir tvarkingus, išmatavimo tam tikro mastelio išbraižytus miestų planus. Gardinas pasižymėjo pirmasis. Žinoma, nekiek teatsiliko ir sostinė bei tokios tvirtovės, kaip Biržai, Nesvyžius. XVIII a. nemažai pažangesnių dvarų turėjo planus, nutrauktus lauko staliuku.

G. okupuotoje Lietuvoje. Petras I, diktatoriškai reformuodamas Rusijos gyvenimą, ruošė savo jaunimą ir matavimo sričiai: karo žygiams sausumoje ir jūroje, miestų bei uostų ir tvirtovių statybai ir vlst. žemių teisinei apsaugai. Katrė II tęsė jo reformas, protegavo tiksliuosius mokslus, gerino kelius, tobulino administraciją ir ypač energingai stūmė priekin visų nuosavybių ištisinį ‚generalinį' atribojimą. Okupuotoje Lietuvoje rusams, ypač po sukilimo, buvo išdalyta daugybė dvarų su kaimiečiais. Jų naujieji savininkai svetimame krašte jautėsi nejaukiai ir netikrai; jiems ypač buvo reikalingi dvarų ir majoratų žemės planai ir jų sienų juridinė apsauga bei tikrumas. Naujų ponų rūpesčiu ir Lietuvoje greit atsirado ‚ziemlemierai'. Matavimų technika jau buvo kiek pažengusi. Bendro atramos tinklo dar nebuvo (ir iki šiai dienai galutinai dar pilnai neparengtas). Kiekvienas ūkis buvo nutraukiamas, kaip kokia sala jūroje. Kur jo esama, buvo nurodoma ne koordinatomis, bet žodžiais: ...gubernija, ...ujezd, ...volost; toliau dvaro pavadinimas bei savininkas. Sienų ilgis buvo apmatuojamas aplinkui nuo posūkio iki posūkio; sienų kryptis nustatoma iš magnetinio krypties kampo (rumbo), bet matuota ir posūkio (vidaus) kampas. Ilgio matas: 10 sieksnių geležinė grandinė iš 70 vienos pėdos ilgio grandžių. Kampams matuoti turėdavo: busolinę astrolabiją su dioptrais; vėliau su žiūronu: 5′ tikslumo. Matavimo duomenys būdavo rašomi žurnale — akte; bet greta jo atsiranda būtina matavimo išvada — planas. Jis klotas iš rumbų; mėgiamiausias mastelis buvo ‚viename ag. colyje 100 rus. sieksnių', t. y. 1:8400. Plane buvo žymima sudarymo metai, matininkas ir duodama eksplikacija, t. y. nurodymas plotų: pavienių sklypų pagal naudojimo rūšį — laukų, pievų, miškų, vandenų, nenaudojamųjų plotų; be to, nurodomas bendras visas plano plotas. Plane atitinkamoje vietoje įrašomi kaimyninių žemių pavadinimai ir savininkai. Strateginiais sumetimais pradėta gerinti vieškeliai, tiesti plentai ir geležinkeliai; mėginta kasti kanalai. Šiems darbams teko nemaži atstumai niveliuoti.

Tuoj po Napoleono karų rusai pradėjo vykdyti trianguliaciją pradžioje Latvijoje ir Estijoje, o vėliau plėtė į Suomiją ir į pietus per Lietuvą. Mūsų krašte trianguliacija iš pradžios buvo vykdoma siauru ruožu palei Lietuvos rytinį pakraštį, bet vėliau buvo išvystyta į vakarus — į pasienį iki pat Palangos. Ja pasirėmus, buvo vykdoma topografinė nuotrauka staliuku ir kipregeliu 1:21000 mastelio ir visiems užgrobtiems plotams buvo pagamintas kelių tūkstančių lapų žemėlapis, vad. ‚triochviorstka' mastelio: 1 colyje — 3 varstai, t. y. 1:126.000. Kalnuotumas jame parodytas dar nekaip — brūkšneliais. Nei šimtmečiui nepraėjus, trianguliacija buvo atnaujinta, patikslinta, sutirštinta; padarytos tobulesnės nuotraukos ir išleistas geras topografinis spalvotas žemėlapis su horizontalių masteliu 1:84.000, o kaikur 1:42.000 ir net stambiau. Tuo pat metu daug Lietuvos žemių buvo matininkų išmatuota, pertvarkant žemių naudojimą ir valdymą po baudžiavos panaikinimo. Prieš pat I pas. karą rusai smarkiai pavarė kaimų skirstymą vienkiemiais vad. Stolypino žemės reforma. Ūkininkų žemėms pagaminta daug planų 1:8400. Nuotraukų technika jau buvo patobulinta ir tikslumas padidintas. Matuota: kampai — vienos min. teodolitu su žiūronu, atstumai — 10 sieksnių plieninė juosta, padalyta į sieksnius ir jų dešimtadalius. Planas klojamas iš koordinatų, bet koordinatų pradžia kiekvienam kaimo ar dvaro planui laisvai pasirenkama. Plotai skaičiuojami iš koordinatų, o kreivasienės figūros — Amslerio poliniu planimetru.

Rusų įstatymai reikalavo, kad gubernijų ir apskričių centrai turėtų vystymosi planus. Jie ir buvo gana paskubomis ir nevisai tinkamai (be trianguliacijos, poligonometrijos, nenurodant kalnuotumo) pagaminti. Todėl nors ir patvirtinti augštųjų instancijų, jie realios reikšmės neturėjo. Planus turėjo ir mažesni miesteliai, ypač tie, kur buvo statomos kareivinės, tiesiamas plentas ar geležinkelis, pvz. Alytus. Modernųjį planą apie 1910 pradėjo gamintis Vilnius; jis buvo paremtas miesto trianguliacija, poligonometru ir nivelyru. Pastarasis ypač buvo reikalingas miesto kanalizacijai ir vandentiekiui įrengti. Darbai užtruko, ir buvo tęsiami po I ir II pas. karų.

Daugumas kvalifikuotų geodezininkų, dirbusių Lietuvoje caro laikais, buvo baigę: kariai — Gen. štabo karo akad. geodezijos skyrių (Pulkove), o civiliai — Konstantino matavimo institutą Maskvoje. Į akademiją katalikai nebuvo įsileidžiami.

Topografinių nuotraukų vykdytojai buvo karo topografai, baigę karo topografijos mokyklą. Mums arčiausia matininkų mokykla buvo Hory-Horki, Gudijoje. Prasidėjus Stolypino žemės reformai, keliais atvejais ir Lietuvoje buvo ruošiami matininkų kursai.

M. Lietuvos okupantas 1830 pradėjo trianguliacijos darbus nuo Palangos pasienio. Jie nusitęsė per visą M. Lietuvą ir p. r. kraštą toli į pietvakarius. I pas. karo metu vokiečiai Lietuvoje buvo pradėję trianguliuoti kaikuriuos karo atžvilgiu reikšmingesnius rajonus, pvz. Daugpilio. Ir Kaune po 1918 dar ilgai riogsojo Augšt. Šančių piramidė ir Raudondvario bažnyčios bokšto griuvėsiuose įtaisytas ‚signalas'. Vilniuje, ties katedra 1918 okupanto buvo atidaryta topografų mokykla ‚Vermessungsschule'; joje priiminėjo ir lietuvius.

G. Nepriklausomojoje Lietuvoje. Darbas 1919 teko pradėti būreliui lietuvių geodezininkų. Iki 1923 sugrįžo gal koks tuzinas G. inžinierių. Žymiai daugiau atsirado matininkų. Dar 1918 anksti rudenį S. Dirmantas, M. Dauknys, B. Jakutis ir kiti Kaune suorganizavo matininkų profesinę sąjungą. Ji greit išsivystė, apjungė G. inžinierius, kultūrtechnikus; paaugo iki 400 narių ir visą laiką leido žurnalą (Matininkas, Matininkų ir Kultūrtechnikų Balsas, Žemėtvarka ir Melioracija).

Žemės Ūkio ir Valstybės Turtų ministerija 1919 sausio mėn. pabaigoje įsteigė matininkų kursus, ruošėsi būsimajai žemės reformai. Žemės Tvarkymo departamentas vykdė žemės reformą ir kito pobūdžio matavimo darbus; išleido miestų žemėtvarkos įstatymą; vykdė III eilės trianguliaciją. Buvo vykdomi melioracijos ir ežerų tyrinėjimai. Miškų departamentas tvarkė ir matavo miškus, durpynus ir jų vandenis. Užsienio Reikalų ministerija, Krašto Apsaugos ministerijos talkininkaujama, nužymėjo ribas su Latvija ir Vokietija. Susisiekimo ministerija su Hidrometriniu biuru matavo ir niveliavo didesnes upes, senus ir naujus plentus bei geležinkelius. Finansu ministerija tobulino Klaipėdos uostą, planavo ir statė Šventosios uostą. Vidaus Reikalų ministerija į pabaigą susirūpino miestų tobulinimu. Įstatymu pareikalauta, kad kelių metų būvyje visos stambesnės gyvenamosios vietos ir vasarvietės paruoštų tinkamus planus. Šiauliai, Panevėžys, Telšiai greit atliko trianguliacijos ir niveliacijos darbus. Kaunas pradėjo tvarkytis pats jau nuo 1923.

Stambiausi darbai augšt. G., kartografijos ir niveliacijos srityse buvo atlikti Krašto Apsaugos ministerijos. Jau 1919 gen. štabe buvo tarnyba kariuomenę ir valdžios įstaigas krašto žemėlapiais aprūpinti. Karo Topografijos skyrius a. vykdė topografines nuotraukas ir leido spalvotus ryškius lapus 1:25.000 su horizontalėmis; 1940 suskubo išleisti Vilniaus lapą; b. sudarinėjo ir leido spalvotą Lietuvos žemėlapį lapais 1:100.000; c. sudarė ir išleido visai naują Lietuvos žemėlapį keliomis spalvomis su nurodytu kalnuotumu mastelio 1:400.000; d. vykdė didelio tikslumo niveliavimus ir paruošė niveliacijos reperių katalogą ‚Sąrašas altitudžių su tikslumu 1cm', kurį 1930 išleido Žemėtvarka ir Melioracija; e. drauge su VDU vykdė didelio tikslumo tarptautinius mokslinės reikšmės G. darbus ryšium su Lietuvos dalyvavimu Pabaltijo Geodezinėje Konvencijoje; f. atliko Pabaltijo Geodezinės Komisijos Lietuvai skirtus darbus, juos paskelbė leidinyje Karo Top. skyriaus Metraštis ir vykdė viso krašto I eilės trianguliaciją.

G., topometrija ir topografija Nepriklausomojoje Lietuvoje buvo dėstoma nuo 1919 šiose mokyklose: Matininkų kursuose, Karo mokykloje, Augštesniojoje technikos mokykloje Kaune, Augštusiuose kursuose, Augštuosiuose karininkų kursuose, Dotnuvos technikume, Kėdainių kultūrtechnikos ir geodezijos mokykloje, Augšt. miškų mokykloje Alytuje, Topografų kursuose (nuo 1930), Matininkų patobulinimo kursuose (1943), VDU Technikos fak. studentams ir kurį laiką studentams miškininkams bei agronomams. Tik 1939 pradėjo veikti ketverių metų kurso Geodezijos skyrius, kuris iki 1944 vasaros suskubo paruošti ir išleisti penkis diplomuotus inžinierius geodezininkus. Čia dėstė: skyriaus pirm. prof. S. Dirmantas, adjunktas M. Ratautas, Petras Butrimas, Jonas Deksnys, Tadas Šiurna ir kt. Taip pat G. buvo dėstoma Žemės Ūkio akademijoje Dotnuvoje ir, atgavus Vilnių, Vilniaus univ. miškų fak. ir Vilniaus technikos mokykloje. Okupuotoje Lietuvoje G. srityje lenkų irgi nemažai padaryta: vykdyta I eilės trianguliacijos, niveliacijos, ežerų bei upių tyrinėjimai. 1938 Kaune įvyko dešimtoji Pabaltijo Geodezinės Komisijos Konferencija iš 10 valstybių-narių atstovų.

S. Dirmantas, Pirmieji geodezijos ir astronomijos darbai Lietuvoje (Kosmos 1934); Zapiski Vojennojo Topografičeskago Otdela (daug tt.); Litovskaja Metrika (Maskvos univ. leidinys 1905); Akty Vilenskoj Archeografičeskoj Komissiji (39 tt). Sobranije drevnich gramot i aktov goroda Vilna, Kovna, Trok 1843; *I. T. Bonsdorf*, Pabaltijo Geodezijos Komisijos atsiradimas, tikslas ir pasiekti rezultatai (vertė S. Dirmantas) 1936; Technika 8 nr.; Akademija Wileńska. *S.Dts.*

Geodezijos inžinierius asmuo, baigęs augštąją technikos mokyklą geodezijos specialybėje ar atskirą geodezinį institutą. Lietuvos G. I. buvo baigę Maskvos Matavimo institutą, seniau matavimo inž. titulu, nuo 1919 G. I.; pirmasis Rusijoje G. I. buvo lietuvis L. Gimbutas. Vėliau G. I. studijavo

Vokietijos, Austrijos, čekoslovakijos aukštosiose mokyklose. Nuo 1940 VDU statybos fakultetas turėjo geodezijos skyrių.

Geodezijos sąjungos 1919 įsikūrė Union géodesique et géophysique internationale. Ligi II pas. karo G. S. priklausė apie 35 valstybės. Lietuvos dalyvavimas nutrūko 1940 dėl bolševikų okupacijos. Lietuvai atstovavo prof. S. Dirmantas, prof. Kolupaila, doc. Kodaitis, plk. Krikščiūnas.

Geofagija (geo- ir gr. phagein ,ėsti, valgyti') žemės valgymas kartais pastebimas psichiniuose ligoniuose.

Geoffrey iš Monmouth (1100–1154), taip pat Galfridus Monemutensis, Gaufridus Arturus, Grufydd ab Artur, apie 1152 St. Asapho vyskupas. Parašė Historia Regum Britaniae, kurioje kalba apie karalius gyvenusius Britanijoje dar prieš Kristaus gimimą, ypač minėdamas Artūrą ir jo įpėdinius. Sakosi sėmęs žinias iš senosios britų knygos keltų kalba, kuri niekam kitam nebuvo žinoma. Jo šaltinis buvo Beda, Nennius ir padavimai, pagražinti autoriaus fantazija. Jis sukūrė karalių Artūrą. Išleista lotyniškai 1854, anglų kalba 1903.

Geoffrin Marie Thérèse (1699–1777) gimusi Rodet. Pagarsėjo savo literatūriniu salionu Paryžiuje, atidarytu 1748, kuris ilgainiui virto enciklopedistų centru. Turėjo didelės įtakos visai to laiko šviesuomenei. Tik atėjus giliai senatvei, nuo tos laisvamaniškos aplinkos buvo atitraukta savo dukters.

Geoffroy Jean (1853 — 1924) prancūzų skulptorius, grafikas ir tapytojas, nuo 1878 pasišventęs žanrinei tapybai. Savo kūriniams temas sėmė iš varguolių, nuskriaustųjų ir vaikų gyvenimo. Jos spalvos yra harmoningos nors kiek išblukę: Ligoninės lankymas, Moksleiviai, Išbadėję.

Geoffroy Saint-Hilaire 1. É t i e n n e (1772–1844) prancūzų gamtininkas. Visai jaunas buvo Jardin des Plantes Paryžiuje mokytojas, 1794 V 6 paėmė ten pat profesūrą, dėstydamas stuburinių anatomiją. Organizavo zoologijos sodą, o kartu su į Paryžių atsikėlusiu Cuvier, pradėjo vesti studijas ir skelbti bendrus darbus. 1798–1801, išvykęs kartu su Napoleonu, dalyvavo mokslinėje ekspedicijoj Egipte. Išsp. Principes de philosophie zoologique 1830, Mémoires sur les makis 1795, Histoire naturelle des mammifères 1819–1837 (su F. Cuvier), Études progressives d'un naturaliste 1835, Notions de philosophie naturelle 1838, Philosophie anatomique 1819–1822.

E. Geoffroy St.-Hilaire

2. I s i d o r e (1805–1861) prancūzų zoologas, mokslų akademijos narys. Išsp. Acclimatation et domestication des animaux utiles 1849, Histoire naturelle générale 1854–62.

Geofilija augalų išsiplatinimas su požeminių auglių pagalba. Geofilinių augalų augliai auga po žemės paviršiumi priešingai aerofiliniams, kurių augliai yra žemės paviršiuje. G. augalai yra pvz. visi svogūniniai.

Geofizika (gr.) mokslas apie planetos žemės fizinius reiškinius, vykstančius jos gelmėse, paviršiuje ir ją supančioje atmosferoje. Jos šakos — atskiri mokslai: 1. geodezija, kurios objektas yra žemės figūra ir jos dydis, 2. geomorfologija — paviršiaus formos ir jų evoliucija, 3. hidrologija — žemės vandenys: patomologija — upės, limnologija — ežerai, okeanologija — jūros, hidrogeologija — požemio vandenys, kriologija — ledas, glaciologija — ledynai, 4. geologija — žemės gelmės, 5. tektonofizika — gravitacija, 6. seismologija — žemės plutos drebėjimai, 7. vulkanologija — ugnikalniai, 8. geomagnetizmas ir elektra, 9. meteorologija — artimi atmosferos sluogsniai. Įvairiems reiškiniams tirti tarnauja specialūs instrumentai ir nustatytieji darbo metodai. Taikomoji G. suprantama kaip jos tyrimo metodų ir instrumentų naudojimas praktikos reikalams, pvz. seismografai naftos ieškant, magnetiniai matavimai rūdas tyrinėjant, akustiniai metodai povandeniniams laivams sekti ir kt. Mokyklose dėstomi G. pagrindai vad. fizine geografija. G. specialistus jungia Tarptautinės Geodezijos ir Geofizikos Sąjunga Paryžiuje ir Amerikos Geofizinė Unija JAV.

H. Haalck, Lehrbuch der angew. G. ²1953. *S.K.*

Geofonas (gr.) mažasis seismografas, išrastas prancūzų. Su G. pagalba nustatinėjami užgriuvimai anglių kasyklose.

Geografija (gr. geographia ,žemės aprašymas, žemėraša') yra mokslas, kuris tiria, klasifikuoja ir aprašo žemės paviršiaus sferose (litosferoje, hidrosferoje ir atmosferoje) vykstančius fizinius, biologinius ir žmonių gyvenimo reiškinius, jų pasiskirstymą, priežastis ir tarpusavio santykius. G. sintetiniu būdu draugėn jungia daug mokslo disciplinų ir aiškina žemės paviršiaus sudėtingus reiškinius erdviniu atžvilgiu. Tai chronologinis erdvės mokslas kraštotyrine prasme. Svarbiausias G. uždavinys yra ištirti įvairaus dydžio sričių savybes ir išaiškinti bendruosius žemės paviršiaus reiškinius, kurie pastebimi dabarty. Artimiausieji G. pagalbiniai mokslai: astronomija, geologija, geofizika, kartografija, hidrologija, klimatologija, botanika, zoologija, tautos ūkis, etnografija, statistika, kultūros istorija ir kt. Vienos G. šakos remiasi gamtos mokslais, pvz. fizinė G., kitos humani-

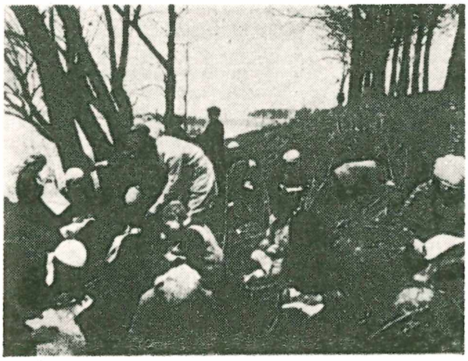

Krašto pažinimo pamoka

tariniais. Dėl to vienur G. priskiriama prie gamtos mokslų grupės, ir jos augštieji mokslai dėstomi gamtos fakultetuose, kitur prie humanitarinių, ir telpa šių mokslų fakultetuose. G. vardas neatitinka turinio tikslų ir metodų. Šis pavadinimas galėjo jai pritikti tada, kai geografai pasitenkindavo tik naujai aptiktų salų, upių, šalių inventoriniu aprašymu. Naująja ir tikrąja prasme suprantama G. pirmiausia užsiima ne skaičių, vardų sąrašo sudarymu ir statiniu kurios nors vietos aprašymu, bet stengiasi įžvelgti ten susipynusius įvairiausius vyksmus, išaiškinti jų priežastis, juos suklasifikuoti ir atvaizduoti, iškeldama ir gamtinių tos vietos sąlygų santykiavimą su žmonių gyvenimu. Dėl to naujojoje G. ypač pabrėžiami kurios nors vietos būdingos savybės, reiškinių priežastingumas ir dinaminis momentas. G. kaip mokslo vietą visų mokslų sistemoje pirmas nurodė E. Kantas, kuris, be to, įvertindamas G. mokslo ugdomąją reikšmę, yra pabrėžęs, kad nesą jokio kito dalyko, kuris taip gerai tiktų žmogaus sveikam protui žadinti, kaip G. Kaikurie istoriniai faktai tesileidžia išaiškinami, tik išaiškinus geografines sąlygas, prisidėjusias prie jų nulėmimo. Dėl to E. Reclus yra pasakęs, kad G. yra istorija erdvėje, kaip istorija yra G. laike. A. Hettner, skirstydamas mokslus pagal jų savybes į sistematinius, pagal jų sutvarkymą laiko požiūriu į chronologiškuosius ir pagal jų sutvarkymą erdvėje į chronologinius, nustatė G. vietą bendrojoje mokslų sistemoje šalia astronomijos. G. skirstoma į bendrąją G. ir regioninę, arba specialinę, G.

I. Bendroji G. tiria ir klasifikuoja žemės medžiaginius ir energinius reiškinius, ješko jų dėsningumo, savitarpinių santykių ir suveda juos į sintezę; ji yra specialinės G. pagrindas ir įvadas. Jos daliniai: 1. Matematinė G., mokanti apie žemės formą, didumą, sukimąsi aplink savo ašį ir judesį apie saulę; 2. Fizinė geografija tyrinėja negyvuosius žmės paviršiaus sferų reiškinius. Ji yra skirstoma į geomorfologiją, kurios tikslas išaiškinti žemės paviršiaus formas. Klimatologija tiria oro reiškinių vidutinę būklę ir jų svyravimus. Ji naudojasi meteorologijos pagalba. Okeanografija užsiima vandenynų ir jūrų baseinų tyrimu. Hidrografija, mokslas apie tekančius vandenis ir jų veikimą. Limnologija mokslas apie ežerus. 3. Biogeografija moko apie augalų ir gyvulių pasiskirstymą ir gyvenimo sąlygas. Ji dalijama į fitogeografiją (augalų G.) ir zoogeografiją (gyvulių G.). 4. Antropogeografija, arba žmonių G., tiria žmonių pasiskirstymą pasaulyje, rases, kultūrinį, ūkinį ir politinį gyvenimą. Jos skyriai: ūkio G. tiria ūkinio žmonių veikimo geografines sąlygas produkciją-pramonę ir prekybą-susisiekimą. Dažnai ji dar skirstoma į susisiekimo ir prekybos G. Politinė G. tyrinėja valstybių gyvenimo geografines sąlygas ir jų santykius su aplinkine erdve. Istorinė G., geografiniu metodu aiškina kaikuriuos faktus ir jų sąryšį su gamtine aplinkuma.

II. Regioninė arba specialinė, G. tyrinėja kiekvienos žemės paviršiaus vietos medžiaginius-energinius reiškinius, pasaulio plotus pagal geografines savybes skirsto į atskiras sritis ir iškelia aikštėn jų individualybę klimatiniu, morfologiniu, biogeografiniu, antropogeografiniu ir kt. požiūriais. Tai atskirų pasaulio dalių, regionų, valstybių, provincijų, apylinkių ir vietovių bendroji G.

G. mokslo turinio klasifikacija (pagal Sten de Geer). I. Bendroji dalis. A. Atmosfera. 1. Oras. 2. Atmosferos drėgmė. 3. Atmosferos krituliai. 4. Oro judėjimas. 5. Oro temperatūra ir elektra. 6. Atmosferos sintezė-klimatas. B. Hidrosfera. 1. Vandenynų dugno morfologija. 2. Vandenyno dugno nuosėdos. 3. Vandenynų druskingumas. 4. Ledai. 5. Vandens temperatūra. 6. Vandens srovės. 7. Vandens horizonto svyravimai. 8. Hidrosferos sintezė-hidrografija. C. Litosfera. 1. Kietosios nuosėdinės padermės. 2. Palaidosios nuosėdinės padermės. 3. Krantai. 4. Lygumos. 5. Plokštakalniai. 6. Grandžių (raukšlėtiniai) kalnai. 7. Kūginiai kalnai. 8. Kloniai. 9. Nuolatinės upės. 10. Periodinės upės. 11. Nuolatiniai ežerai. 12. Periodiniai ežerai. 13. Nuolatiniai ledynai. 14. Periodinė ledo ir sniego danga. 15. Vėjo padariniai. 16. Jūrų padariniai. 17. Koralų padariniai. 18. Tekančiojo vandens padariniai. 19. Slenkančiojo ledo padariniai. 20. Ugnikalnių padariniai. 21. Tektoniškųjų jėgų padariniai. 22. Litosferos sintezė-geomorfologija. D. Biosfera. 1. Sekliųjų jūrų organizmai. 2. Giliųjų jūrų organizmai. 3. Okeanų biosferos sintezė. 4. Sausumos gyviai. 5. Gėlojo vandens gyviai. 6. Gyvių išsiplatinimo sąlygos. 7. Zoogeografijos sintezė-faunos sri-

tys. 8. Augalų geografija. 9. Augalų bendruomenės: a. Želmė: pelkių, pievų, savanų, stepių; b. Krūmai: sausumų krūmokšniai ir tundros; c. Miškai: 1. higrofitiniai — pusiaujo drėgnieji; 2. mezofitiniai: a. sausųjų ir drėgnųjų sezonų — musonų miškai; b. šaltųjų ir šiltųjų sezonų — vasaržaliai miškai; 3. kserofitiniai: a. sausojo klimato, b. šaltojo klimato. 10. Fitogeografinė sintezė — floros sritys. E. Antroposfera. 1. Gyventojų skaičius ir tirštumas. 2. Klajoklių vietovės. 3. Kaimų vietovės. 4. Miestų vietovės. 5. Įsikūrimo sritys. 6. Gyventojų savybės: a. rasė; b. kalba; c. kultūra. 7. Gyventojų bendruomenės: a. pasaulietinės bendruomenės: valstybės, valstybinės sąjungos, kolonijos; b. religinės bendruomenės: religijos, konfesijos, sektos. 8. Gamyba: a. žemės ūkio produkcija; b. mineralų produkcija; c. pramonė ir amatai. 9. Transportas: a. vandens keliai: b. sausumos keliai; c. oro keliai. 10. Susižinojimas: radijas, telegrafas, paštas. F. Geografijos teorija. 1. Geografinė arealogija. 2. Geografinis pavaizdavimas: a. kartografija; b. fotografija; c. paišyba. 3. Geografinė nomenklatūra. 4. Geografijos istorija.

II. S p e c i a l i n ė d a l i s. Ji apima žemės rutulio paskirstymą gamtinėmis sritimis.

G. i s t o r i j a. Senąja prasme suprantama G. kaip palaidų žinių rinkinys, ir yra labai sena. Kaip mokslas G. visai jauna. Naujosios G. pirmataku yra buvęs B. Varenijus (1622–1650), kurio 1650 knyga Geographia generalis in qua affectiones generales telluris explicantur yra laikoma pirmąja fizine geografija. Vėliau G. mokslo sistematikos kūrime lemiamos reikšmės turėjo A. Humboldt (1769–1859) ir K. Ritter (1779–1859). Pirmasis nutiesė pamatus biogeografijai, antrasis žmonių G. Fizinės G. didžiausiais kūrėjais yra A. Supan (1847–1920) ir Em. de Martonne. Geomorfologijai ypač nusipelnė W. M. Davis (Physical Geography 1899), A. Penck, E. Brückner, P. Passarge. Antropogeografijos kūrėjai Fr. Ratzel (1844–1904), J. Brunhes (1869-1930) ir Vidal de la Blache (1845–1918). Kartografija senaisiais amžiais buvo svarbiausioji G. dalis. Ji ypač buvo iškilusi Klaudijaus Ptolemėjo (II a.) laikais, kuris išleido palyginti tikslų ano meto žinomojo pasaulio žemėlapį. Viduramžiais G. mokslui ypač nusipelnė arabai keliautojai Masudi (X a.), Idrisi (XII a.) ir Ibn Batuta (XIV a.). Vakarų Europoje G. mokslas atgijo tik renesanso laikais kosmografijos vardu. Didelį įnašą padarė Mercator (G. Kremer, 1512–1594), sukurdamas savo vardo žemėlapių projekciją, kuri ir ligi šiol nepakeičiama jūriniams žemėlapiams.

A. Hettner, Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden 1927; *C. Vallaux,* Les sciences géographiques 1925; *P. Vidal de la Blache,* Le principe de la géographie générale 1896; *O. Graf,* Vom Begriff der Geographie 1925; *St. de Geer,* On the Definition, method and Classification of Geography (Geografiska Annaler I 1923); *A. Leutenegger,* Begriff, Stellung und Einteilung der Geographie 1922; *Kraft-Lampe,* Methodenlehre der Geographie 1929; *Fr. Klute,* Handb. d. geographischen Wissenschaft 1930–1939; *P. Vidal de la Blache* et *L. Gallois,* Géographie universelle 1927-1940; *E. Reclus,* Nouvelle Géographie Universelle 1875–1894; *Em. de Martonne,* Traité de géographie physique 1925–1927 (4 laida); Bibliographie géographique, nuo 1924; *J. O. Thomson,* History of Ancient Geography 1948. *A. B.*

2. G e o g r a f i j a a u g a l ų žr. Augalų geografija.

Geografinės draugijos steigiamos kaip universitetų geografijos institucijų talkininkės tyrinėjimų darbui varyti ir platesniems visuomenės sluogsniams supažindinti su svarbiaisiais geografiniais klausimais. Seniausioji D.G. yra prancūzų Société de Géographie, įk. 1821 Paryžiuje; vokiečių Die Gesellschaft für Erdkunde Berlyne 1828; anglų Royal Geographical Society 1830 Londone; Rusijos G.D. įst. Petrapilyje 1845 (turėjo skyrių Vilniuje nuo 1867–76 ir 1910–14 ir išleido 4 knygas Severo-Zapad. Otd. Imp. Russk. Geog. Obšč.); JAV American Geographical Society 1852 New Yorke. Lietuvos G. D. įst. 1934 Kaune. Jos organas buvo žurnalas Kosmos.

Geografiniai kongresai. XIX a. antroje pusėje padidėjęs reikalas mokslininkams draugėn sutelkti kaikuriems bendriems geografijos mokslo klausimams spręsti paskatino šaukti tarptautinius kongresus. Pirmasis toks kongresas įvyko 1871 Antverpene. Be tarptautinių G. K., rengiami ir tautiniai G. K. Lietuvos pirmasis geografinis kongresas įvyko 1938 Kaune; jo darbai išspausdinti Kosmos žurnale 1938.

Geografinis ilgumas yra kampas (geoido centre) tarp vietos meridiano ir pasirinkto nulinio meridiano; paprastai imamas nuo Greenwich'o nulinio meridiano — nuo 0 ligi 180° į rytus ir į vakarus; žymimas raide λ.

Geografinis platumas yra kampas (geoido centre) tarp vietos paralelės ir pusiaujo; matuojamas nuo 0° ligi 90° nuo pusiaujo į šiaurę ir į pietus; žymimas raide φ.

Geografinis taškas. Dangaus kūno G.T. yra vieta žemės paviršiuje, kurioje dangaus kūnas imamuoju momentu yra zenite. Dangaus kūno zenito atstumas, išreikštas kampo minutėmis, lygus stebėtojo atstumui jūrmylėmis nuo geografinio dangaus kūno taško. Šiuo faktu remiasi laivo arba lėktuvo padėties skaičiavimas pagal žvaigždžių stebėjimus.

Geokarpija (gr. gē ‚žemė' ir karpōs ‚vaisius') vaisiaus formavimasis ir brendimas po žeme. Kaikurių augalų, pvz. žemės riešuto (Arachis hypogola) ir požeminio dobilo (Trifolium subterraneum) žiedai visai

normaliai žydi lauke, viršum žemės. Bet, žiedams apsidulkinus, ir vaisiams užsimezgus, žiedkočiai, įgavę teigiamą geotropizmą, pradeda linkti žemyn, vaisius įbeda ir įkasa į žemę. Sėklos po žeme subręsta, o praleidę tam tikrą ramybės stadiją, dygsta. G. palengvina sėklų dygimą, bet apriboja jų išsiplatinimą erdvėje. G. priešingas reiškinys, vaisių brendimas ore, vad. aerokarpija.

Geologija (gr. gē 'žemė' ir logos ‚žodis, dėsnis, mokslas') mokslas apie žemės kilmę, istoriją, struktūrą, jėgas ir procesus, sudarančius uolienas. G. mokslas remiasi fiksuotais ir konservuotais dokumentais, įsiamžinusiais žemės uolienose bei sluogsnių kompleksuose.

XV a. pradėta labiau domėtis geologinėmis temomis. XVII a. žodžio G. sąvoka buvo pradėta vartoti dabartine reikšme. Tačiau G. mokslas susiformavo tik XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje. G. paprastai skirstoma į bendrąją, istorinę ir pritaikomąją. Ilgainiui, mokslo pažangai plintant bei žmonijos reikalavimams didėjant, šis mokslas išsiplėtė, sukurdamas keliasdešimt G. mokslo šakų. Kaikurios šakos net virto savarankiškais mokslais.

B e n d r o j i G. apima apskritai fizinę G., žemės istorijos pagrindus ir šaltinius, uolienų susidarymą, jų slūgsojimo formas ir metamorfozę, žemės plutos judėjimus, vulkanizmą, kalnų susidarymo procesus ir kt.

I s t o r i n ė G. studijuoja laiko skaičiavimo problemas, stengdamasi duoti chronologinį įvykių skaičiavimą; žemės istorijos išsivystymo dėsningumą nuo žemės susikūrimo iki dabarties; sluogsnių kompleksų susiskirstymo principus ir kt. Pagelbinės šakos: stratigrafija, paleogeografija, paleontologija.

P r i t a i k o m o j i G. tiria geologinio patyrimo pritaikymą praktiškam žmogaus gyvenimui. Ji ješko naudingų iškasenų: anglių, druskų, rūdų ir taip pat tiria naudingų padermių atsiradimą, susibūrimą ir išsiplėtimą žemės plutoje.

H. Cornelius, Grundzüge der allg. G. 1953; *E. Kayser*, Abriss der G. [7]1950. *B.Sld.*

Geologinė chronologija gali būti relatyvi arba absoliutinė. Žemės sluogsnių ir uolienų amžiui nustatyti naudojami įvairūs metodai. Kalnų susidarymas (relatyvi chronologija), klimato svyravimai, saulės radiacija, jūros lygio svyravimai, ledlaikiai, vandens druskingumas, periodinė sedimentacija, rifai, vulkanų lava, erozija ir kiti periodiniai reiškiniai įgalina apytikriai apskaičiuoti amžių. Įvairūs metodai duoda šiek tiek skirtingų duomenų. Gana tikslius rezultatus yra davę varvų (sluogsniuotųjų molių) tyrinėjimai (absoliutinė chronologija), paleontologiniai ir radioaktyviųjų mineralų metodai.

Geologinių amžių lentelė. Apačioje stūgsą sluogsniai normaliai yra laikomi senesni, o viršum jų besiklostą — jaunesni. Suakmenėjusių organizmų likučiai (fosilijos) sluogsniuose yra pasiskirstę dėsningai. Leitfosilijos įgalina įvairių kraštų sluogsnius sugretinti. Remiantis įvairių pasaulio vietų sluogsnių tyrinėjimais, yra sudaryta bendra, nuosekli visų žemės plutos sluogsnių eiliavimosi lentelė, kurios stambiausi vienetai yra vadinami eromis, o sluogsniai, sudaryti eros metu, vadinami grupėmis. Susitarta eras į mažesnius vienetus šitaip skirstyti:

Laiko skalė	Sluogsnių skalė
Era	Grupė
Periodas	Sistema
Epocha	Skyrius
Amžius	Augštas
Fazė	Zona

160 psl. išspausdintoje G.A.L. yra duoti eros (grupės), periodai (sistemos) ir epochos (skyriai). Ši lentelė sudaryta pagal vokiečių geologų vartojamas lenteles. *B.Sld.*

Geometras, arba matininkas, Lietuvos D. K-tėje vienas iš žemesniųjų centro dignitorių, atsiradęs, turbūt, ryšium su valakų reformos vykdymu. G. priklausė prie nedaugelio tų dignitorių, kokių Lenkijoje nebuvo.

Geometridae žr. Sprindžiai.

Geometrija (gr. geōmetria ‚žemės matavimas') yra matematikos dalis, kurioje nagrinėjama erdvės darinių dėsningumas, susijęs su jų dydžiu, pavidalu ir padėtimi. Ši klasikinė G. yra kilusi iš gyvenimo praktinių reikalavimų — žemės plotų matavimo, statybos, laiko matavimo, įvairių amatų. Pirmosios G. tiesos buvo susektos patyrimo keliu. Iš jų intuicijos keliu buvo gaunamos kiek komplikuotesnės. Šias, tada dar palaidas, kartais ir klaidingas, senovės rytuose pasiektas žinias pasisavino senovės graikai ir, pritaikydami dedukcijos metodą, ėmė jas nuosekliai dėstyti. Tam darbui tvirtą pradžią davė Pitagoras, o baigė Euklidas, kuris savo veikale Stoicheia visas tuo metu žinomas G. tiesas sutraukė į vieną sistemą. Stoichėja sudaryta iš 13 knygų. Kiekvienos knygos pradžioje duodami apibrėžimai, postulatai ir aksiomos. Pvz. pirmojoje knygoje 23 apibrėžimai, 5 postulatai ir 5 aksiomos. Euklido postulatai yra G. pagrindiniai dėsniai, reikalingi tolimesnėms konstrukcijoms, o aksiomos — logikos dėsniai. Dabar tarp aksiomų ir postulatų skirtumo nedaroma. Visose 13 knygų Euklidas, pasirėmęs apibrėžimais, postulatais ir aksiomomis, vien logiškais protavimais gavo visas kitas G. tiesas, ir tuo būdu sukūrė visą G. sistemą.

Geologinių amžių lentelė

Era (laikas) Grupė (sluogsniai)	Periodas (laikas) Sistema (sluogsniai)	Epocha (laikas). Skyrius (sluogsniai)
Kainozojas (žemės naujieji amžiai)	Kvarteras (1 mil. metu)	Aluvis (holocenas) Diluvis (pleistocenas)
	Terciaras (60 mil. m.)	Jaunasis terciaras (neogenas) Senasis terciaras (paleogenas)
Mesozojas (žemės viduramžiai)	Kreida (50 mil. m.)	Viršutinė kreida Apatinė kreida
	Jura (50 mil. m.)	Viršutinė jura (malmas) Vidurinė jura (dogeris) Apatinė jura (liasas)
	Triasas (40 mil. m.)	Viršutinis triasas (keuperis) Vidurinis triasas (kriaupaklintis) Apatinis triasas (margasis smiltainis)
Paleozojas (žemės senieji amžiai)	Permė (30 mil. m.)	Viršutinė permė (cechsteinas) Apatinė permė (raudongulis)
	Karbonas (70 mil. m.)	Viršutinis karbonas Apatinis karbonas
	Devonas (60 mil. m.)	Viršutinis devonas Vidurinis devonas Apatinis devonas
	Siluras (130 mil. m.)	Viršutinis siluras (gotlandis) Apatinis siluras (ordovicis)
	Kambris (70 mil. m.)	Viršutinis kambris Vidurinis kambris Apatinis kambris
Eozojas	Algonkis = priekambris (1000 mil. m.)	
Azojas	Archajas (1500–2000 mil. m.)	

Pastaba. Geologinių amžių lentelės yra taip sudarytos, kad seniausieji periodai yra apačioje, o jauniausieji viršuje. Betgi skaityti reikia nuo apačios į viršų.

Kadangi postulatai ir apibrėžimai buvo gauti intuicijos keliu, tai ir visos G. tiesos mūsų vaizduotei prieinamos. Lietuvos gimnazijų G. kursas apytikriai atitinka Stoichėjos turinį. Iš viso, Euklido G., modifikuojama pagal laiko metodų reikalavimus, daugiau kaip 2000 metų tarnauja mokykloms G. vadovėliu. Tuoj po Euklido augščiausią laipsnį G. pasiekė Aleksandrijoje. Ypač pasižymėjo Archimedas ir Apolonijus. Po jų darbų atrodė, kad G. pasiekusi savo viršūnę. Bet beveik po 2000 metų, būtent XVII a., Decartes įvedus koordinatų sistemos metodą, G. vėl žengė pirmyn ir davė pradžią analizinei G. Ilgainiui pradėta kritiškai žiūrėti į Euklido postulatus. Ypač atkreiptas dėmesys į pirmosios knygos 5-jį postulatą, kuris dėl ilgo ir sudėtingo nusakymo kėlė abejonių. Šis Euklido postulatas, dabar vadinamas lygiagrečių aksioma, skamba taip: jei tiesė kerta kitas dvi tieses ir su jomis iš vienos pusės sudaro vidaus kampus, kurių suma mažesnė už dviejų stačiųjų kampų sumą, tai tos tiesės, norimai pratęstos, susikerta toje pirmosios tiesės pusėje, kurioje kampų suma mažesnė už dviejų stačiųjų kampų sumą. Mėgino jį išvesti iš kitų postulatų. Nepavyko. XVII a. J. Saccher, H. Lambert, A. M. Legendre ir kt. stengėsi tą postulatą įrodyti netiesioginiu būdu. Prileido, kad postulatas yra klaidingas, ir siekė gauti prieštaravimą. Ir jie tikslo nepasiekė (dabar visa eilė matematikų abejoja, kad būtų galima tas postulatas įrodyti), bet jų darbai davė pradžią naujai G. linkmei, kurią Gauss pavadino ‚neeuklidine G.'. Bet tos naujos G. kūrėjais laikomi Lobačevskij ir Bolyai, nes jie pirmieji savo veikalus paskelbė. Gausso mintys buvo paskelbtos tik jam mirus. Lobačevskij savo sukurtą geometriją pavadino tariamąją, arba pan. geometrija, Bolyai — aboliučiąja. Jiedu prileidžia,

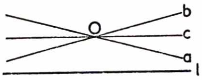

kad per duotąjį tašką O, kuris stovi šalia tiesės 1, galima tiesei 1 pravesti dvi lygiagretes a ir b. Gi lygiagretėmis laikomos tokios tiesės, kurios susikerta begalybėje. Kiekviena tiesė c, išvesta per tašką O ir

stovinti tiesių a ir b kampe, tiesės 1 nekerta; ją pavadino antlygiagrete. Atseit, kiekvienas tiesių dvejetas plokštmėje gali būti priskirtas vienai iš trijų grupių: 1. tiesės susikerta, 2. tiesės lygiagretės, 3. tiesės antlygiagretės. Tas pat ir su plokštmėmis. Gi trikampio kampų suma priklauso nuo ploto, ir yra mažesnė už π. Panašių trikampių nėra, nes, jei jų kampai lygūs, tai ir trikampiai lygūs. Toje neeuklidinėje G. yra trys apskritimų rūšys: paprastieji su centru baigtinėje srityje, horociklai su be galo nutolusiu centru ir hiperciklai, kurių centrai be galo tolimi taškai. Panašiai ir rutuliai: paprastieji, horosferos ir hipersferos. Horosferų savybės: geodezinės kreivės yra horociklai, per du taškus eina po vieną ribinę kreivę ir betkurio trikampio, kurio kraštinės yra ribinės, kampų suma lygi π. Tuo būdu neeuklidinės G. ribiniams paviršiams galioja euklidinės G. trigonometrija. Šia savybe pasinaudoję, Lobačevskij ir Bolyai išplėtojo neeuklidinės G. trigonometriją. Euklidinės G. trigonometrija yra tik vienas jų neeuklidinės G. atvejas. Be Lobačevskio ir Bolyai, tuo keliu ėjo Schweikart, Taurinus ir kt. Lobačevskiui nepasisekė įrodyti, kad jo G. neturi vidinių logiškų prieštaravimų, bet jo darbai buvo nuoseklių G. pagrindų tyrinėjimo pradžia. Pradėta kritiškai vertinti visos Euklido G. aksiomos. Šia linkme toliausiai nuėjo Riemann, sukūręs savo neeuklidinę G., kuri ir vadinama jo vardu. Jis pasinaudojo Monge ir Gausso sukurta paviršių teorija, kuria pats išplėtė į n dimensijų. Atseit, Riemannui mūsų trijų dimensijų erdvė yra tik atskira n dimensijų erdvės forma. Pagal Riemanną yra trys galimybės: mūsų empirinė erdvė yra pastovaus teigiamojo, pastovaus neigiamojo ar nulinio kreivumo. Pastovaus nulinio kreivumo erdvė atitinka euklidinę G., pastovaus neigiamojo kreivumo — Lobačevskio ir Bolyai neeuklidinę G. Pastovaus teigiamojo kreivumo erdvė patenkina visas Euklido aksiomas, be lygiagrečių (5-jo postulato). Riemanno G. per tašką negalima imamajai tiesei išvesti nei vienos lygiagretės. Joje trikampio kampų suma didesnė už π; erdvė yra baigtinė, o tiesė baigtinė ir uždara. Tos neeuklidinės G. mūsų vaizduotei neprieinamos. Norint jas pavaizduoti, reikia ieškoti modelio euklidinėje G. Beltrami įrodo, kad baigtinėje srityje Lobačevskio ir Bolyai plokštumos G. yra ta pati, kaip Euklido pseudosferoje, o Riemanno plokštumos G. yra identi Euklido G. sferoje, jei betkurie du tos sferos taškai, esantieji viename skersmenyje, laikomi tapatingi. Klein, tirdamas tų G. izomorfiškumą, būtent, ar galima šias G. patvarkyti taip, kad vienos jų dviejų betkurį dėsnį visuomet atitiktų tam tikras kitos G. dėsnis, Lobačevskio-Bolyai G. vadina hiperboline, Riemanno — elipsine. Visos šios G. matematiniu požiūriu teisingos, bet, kuri atitinka mūsų fizinę erdvę, neišspręsta. Jei eksperimentiniai matavimai ir galėtų įrodyti, tai tik tiek, kad fizinei erdvei tinka elipsinė, arba hiperbolinė, G.

Visi tie darbai įtikino, kad penktasis Euklido postulatas nepriklausomas nuo kitų postulatų, kad aksiomų eilė nepilna, kad kartais nepastebimai įvedamos naujos aksiomos. Ši G. pagrindų kritika susiformavo į atskirą G. šaką, G. aksiomatiką. Joje stengiamasi pagrįsti G. kiek galint mažesniu aksiomų skaičiumi. Gi iš aksiomų reikalaujama: 1. pilnumo, atseit, kad tokios aksiomų sistemos nebūtų galima praplėsti naujomis aksiomomis; 2. nepriklausomumo, būtent, kad betkurios aksiomos nebūtų galima įrodyti, pasiremiant kitomis tos sistemos aksiomomis, ir 3. vidinio neprieštaravimo — nėra aksiomų sistema paremtoj G. prieštaravimų logikai. Iš XIX–XX a. sukurtų įvairių geometrijos aksiomų sistemų išsiskiria Hilberto sistema. Ji pirmųjų sąvokų neima iš vaizduotės, bet logikos būdu apibrėžia skirtingų daiktų trejetą rūšių. Paskui penkiomis aksiomų grupėmis (sujungimo, sutvarkymo, kongruencijos, lygiagretumo, tolydumo) jis tiems skirtingiems daiktams suteikia savybes, kuriomis pasinaudojus, galima kurti visą G. Jei tiems apibrėžtiems daiktams taikysime mūsų vaizduotės taškus, tieses ir plokštmes, gausime mūsų vaizduotės G., priešingu atveju — kitokias. Euklidas ėjo iš vaizduotės į logiką, o Hilbertas — atvirkščiai.

Lietuviškoji Enciklopedija VIII t.; *W. Blaschke*, Analytische G. 1948; *W. Hodge* ir *D. Podol*, Methods of Algebraic Geometry 1947; *J. L. Coolidge*, A History of Geometrical Methods 1940. *M. Kr.*

Geometrinė progresija žr. Progresija.

Geometrinis ornamentas puošimui skirtas piešinys ir raštas, užpildomas geometriškai tiesiomis ir kreivomis linijomis, ritmiškai besikartojančiomis. Geometrinis ornamentas dažnai užtinkamas primityvių tautų papuošimuose. Lietuvių liaudies mene G.O. ypač yra labai ryškūs ir dažniausiai randamas medžio drožiniuose bei audiniuose. Lietuviai savo dirbinius jau senojo akmens amžiaus laikotarpyje puošė geometriniais piešiniais.

Geometrinio stiliaus graikų vazos piešinys (apie 700 pr. Kr.)

Geometrizmas menininko pasaulėvaizdis, besistengiąs objektų formas vaizduoti artimas idealioms geometrinėms formoms.

Geomorfologija fizinės geografijos šaka. Jos uždavinys yra aiškinti ir klasifikuoti žemės paviršiaus formas pagal jų rūšį, kilmę ir išplitimą. Artimiausi šalutiniai G. mokslai yra: geologija, klimatologija, geofizika. Žodis G. pirmą kartą pavartotas K. F. Naumanno (Lhrb. der Geognosie 1858), tačiau jau ir prieš tai G. klausimai buvo pradėti gvildenti Varenijaus (Geographia generalis 1650), A. v. Humboldto ir kt. G. mokslas daugiausia ėmė kilti nuo XIX a. vidurio, kada vis labiau buvo nusigręžiama nuo plutonizmo, neptūnizmo bei katastrofizmo teorijų, ėmus ieškoti naujų kelių žemės formų susidarymui aiškinti.

F. Machatschek, Geomorphologie 1952 (5 laida); *W. Penck,* Die morphologische Analyse 1924; *E. de Mortonne,* Traité de Géographie physique 1925; *R. D. Salisbury,* Physiography ^{3}1919; *A. K. Lobeck,* Geomorphology 1929.

Geopolitika (gr.) mokslas apie valstybės politinių reiškinių priklausymą nuo geografinių veiksnių. Tų veiksnių ir politinių reiškinių tarpusavio sąsają jau seniai mėgino aiškinti daugelis tyrinėtojų. Ją sprendė dar Platonas, Aristotelis ir kt. Bet ypač imta ja domėtis paskutiniais laikais. K. Ritter, L. Ranke, E. Treitschke, F. Richthofen ir kt. savo mokslo ir publicistikos raštuose daug vietos skyrė šiai problemai tirti. F. Ratzel savo naujam mokslui davęs antropogeografijos vardą. Toliau plėtodamas Ratzelio mintis, R. Kjellén pirmasis pavartojo G. terminą, ir G. padarė atskira mokslo disciplina. Jis ir laikomas G. mokslo kūrėju. Pagal ji, valstybė nesanti laisvo žmonių susitarimo, istorinio plėtojimosi padaras; ji esanti natūralinių sąlygų vaisius. Ji neišskiriamai suauganti su savo geografine aplinka, kurios įtaka esanti jaučiama visuose žymesniuose valstybės veiksmuose, o šie esą panašūs į visų protingų organinių būtybių veiksmus: valstybės, lygiai kaip ir žmonės, santykiaudamos tarp savęs, susipykstančios ir bendraujančios, kovojančios, darančios sąjungas, pavydinčios, neapkenčiančios ir t.t. Betgi visus svarbesniuosius jos veiksmus apsprendžianti geografinė aplinka. Ją tirdama, G. mėgina nustatyti dėsnius, lemiančius valstybės politiką. Pvz. kontinento valstybės linkstančios į jūrą; valstybės, turinčios vieną jūros ar upės krantą, darančios pastangų užvaldyti priešais esantį krantą arba visą jūros bei upės baseiną ir t.t. G. mokslas geriausią sau dirvą surado 1914–18 karą pralaimėjusioje bei Versalio sutarties suvaržytoje Vokietijoje. Kjelléno mokiniai Vogel, Sieger, Maul ir kt. toliau tęsė savo mokytojo pradėtus tyrinėjimus ir išpopularino G. Vokietijoje. Vokietijos žymesni G.: K. Haushofer ir E. Obst. G. mokslas mažiau susidomėjimo sukėlė Anglijoje ir Prancūzijoje. Anglijoje G. atstovauja J. Fairgrieve, Prancūzijoje Chéradame. G. yra mokslas, giminingas politinei ir ekonominei geografijai. Kartais net yra sunku surasti griežtą ribą tarp jų. Politinė geografija yra aprašomasis, G. yra ir tiriamasis mokslas: ji neapsiriboja esamų faktų aprašymu, bet aiškina geografinės erdvės santykius su valstybe ir imasi nužymėti valstybinės politikos pagrindines gaires.

R. Strauss-Hupé, Geopolitics 1942; *H. J. Mackinder,* Democratic Ideals and Reality 1942; *J. F. Horrabin,* An Outline of Political Geography 1942; *A. Ancel,* Géopolitique 1936; *A. Haushofer,* Allgemeine Politische Geographie und G. 1951; *S. Tarvydas,* Geopolitika 1939.

Geoponikas (gr. geoponikos: geo- ir ponikōs ‚vargingas') graikų pavadinimas autorių, rašiusių žemės ūkio reikalais. Seniausias toks rinkinys yra Geoponica 950 po Kr., kurios autoriumi laikomas Cassianus Bassus. Romėnuose jau Terentijus Varonas buvo parašęs savo rūšies G., Vergilijaus Georgikų pirmatakę. Tos rūšies žymus veikalas M. Porcijaus Katono De re rustica.

Geopsichologija (gr. geo- ir psichologija) psichologijos šaka, tirianti geografinių ir meteorologinių veiksnių įtaką žmonių psichikai.

George 1. H e n r y (1839–1897) JAV ekonomistas, žemės ūkio socializacijos sistemos kūrėjas. Savamokslis, vertėsi įvairiais amatais, 1871 įst. laikraštį San Francisco Post, 1872 Evening Post, vėliau New Yorke redagavo darbininkų laikraštį. Pagarsėjo savo ekonominėmis studijomis, kurios buvo verčiamos į daugelį kalbų: Progress and Poverty 1879, kur iškėlė skurdo didėjimo turtams augant klausimą; Social Problems 1884, kur kelia mintį, kad svarbiausia skurdo priežastis esanti žemės renta arba privačioji žemės nuosavybė, kurią reikia konfiskuoti visuomenės labui; Protection or Free Trade 1886, kur kovoja prieš muitų sistemą. Jo veikalai turėjo ypatingai didelę įtaką šviesuomenei.

G. R. Geiger, Philosophy of H. G. 1933.

2. S t e f a n (1868–1933 Šveicarijoje) vokiečių poetas. Kilęs iš katalikiškos aplinkos (tėvai buvo atkeliavę iš Prancūzijos), jis savo gyvenime laikėsi ‚meno religijos'. Literatūrą ir meną jis studijavo Paryžiuje (pažintis su Verlaine ir Hofmannstahl). Kelionės į Italiją, Prancūziją, Šveicariją ir Angliją padėjo ugdyti įgimtą formos jausmą ir paskatino versti D'Annunzio, Dantę, Shakespeare, Baudelaire, Verlaine. Jis stojo prieš natūralizmo sukeltą litera-

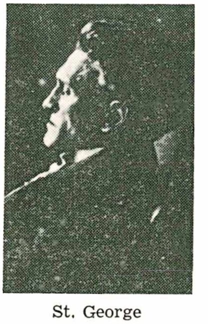

St. George

tūrinį dekadansą ir poezijai ir žodžiui siekė grąžinti jų deramą vietą. Dėl to ir jo žodis skambus, muzikalus, iškilmingas, jo paties laikysena aristokratiška, iškili. G. jungia romaniškąjį formos jausmą su šiaurietiškuoju (germaniškuoju) minties griežtumu, pasireiškiančiu net rašmenų ir skiriamųjų ženklų vartojimu (G. ir vokiškus daiktavardžius rašo mažąja raide). Prieš socialinį turinį statoma antisocialinė forma. Iškeldamas Nietzschei artimą ‚aš' kultą ir naują humaniškumo idealą — ‚dieviškąjį žmogų', bet ne religine, o dionisine prasme, G. aplink save būrė rinktinių šalininkų būrelį (‚Georgės ratelis'), kuriam nuo 1892 leido žurnalą ‚Blätter für die Kunst' (ėjo iki 1919). Daugiau nei poetą G. charakterizuoja valia — sukurti arba naujo žmogaus tipą, arba naują kultūros idealą. G. poezijos rinkiniai — jo sielos istorija, kulminuojanti dviejuose jo gyvenimo tarpsniuose, apie 30 ir 40 amžiaus metus. Pirmąjį tarpsnį žymi ‚menas menui' idealas, vienumos nostalgija, artėjimas į gamtą, Elados kultūros kėlimas prieš krikščioniškąją: Hymnen 1890, Pilgerfahrten 1891, Algabal 1892, Die Bücher der Hirten und Preisgedichte und der Sagen und Sänge und der hähngenden Gärten 1895, Das Jahr der Seele 1897, Der Teppich des Lebens 1899. Kultūros atnaujinimo idėją skelbia kiti rinkiniai, G. socialesniam pasidarius: Der siebente Ring 1907, Der Stern des Bundes 1914, Das neue Reich 1928. Proza: Tage und Taten 1905. Po 1909 kaikurie iš G. ratelio pasitraukė (Hofmannsthal, Schröder, Borchardt), kiti liko ištikimi (Klages, Gundolf, Bertram). Lietuviškai eilėraščius vertė A. Tyruolis (N. Romuvoje ir Varpuose).

W. Scheller, S.G. 1918; *F. Gundolf,* S.G. 1920; *F. Wolters,* S.G. und die Blätter f. d. Kunst 1930; *X. A. Meier,* S. G. und Thomas Mann 1946; *C. David,* S. G., son oeuvre poétique 1952. *A.Špl.*

George Lake JAV ež. š.r. New Yorko vst. dalyje, Adirondack kalnų pakraštyje; 112 km² dydžio, 52 km ilgio ir 1,6–6 km pločio, giliausia vieta 120 m. Iš jo į Champlain ež. išteka sraunus ištakas. Ežere yra per 200 salų. Iš abiejų pusių apsuptas mišku apaugusių kalnų, krantuose turi daug vasarviečių, iš kurių žymiausios: Lake George, Bolton Landing ir Hague. G. ež. ypačiai mėgiamas stovyklautojų ir vandens sporto mėgėjų, kurių daugiausia atvyksta iš New Yorko.

Pirmasis europietis, aptikęs G. ežerą, buvo prc. misininkas jėzuitas I. Jogues, kuris, vykdamas iš Kanados pas indėnus mohaukus, 1646 pasiekė jo š. galą. Jis pavadino ež. Lac du St. Sacrament. 1755 gen. W. Johnson šį vardą pakeitė, Anglijos karaliaus Jurgio II garbei pavadindamas Lake George. Amerikiečio rašytojo J. Fenimore Cooper romanuose jis žinomas Lake Horicon vardu. Prancūzų-indėnų ir JAV nepriklausomybės karų metu prie ežero įvyko daug kautynių, nes jis pakeliui iš New Yorko į Kanadą. 1755 IX 8 prie p. ežero galo, Lake George vasarvietės apylinkėje, susikirto anglai, kuriems talkino 200 mohaukų indėnų su prancūzų, kanadiečių ir indėnų rinktine, vedama barono Dieskau (1400 karių). Po nevienodos laimės kautynių anglai laimėjo, paimdami nelaisvėn ir baroną Dieskau. Kautynių vieta pažymėta valstybiniu istoriniu parku ir paminklu. Po kautynių buvo pastatytas fortas (Fort William Henry), kurį 1757 prc. gen. Montcalm su 8000 karių apsupo, užėmė ir sudegino.

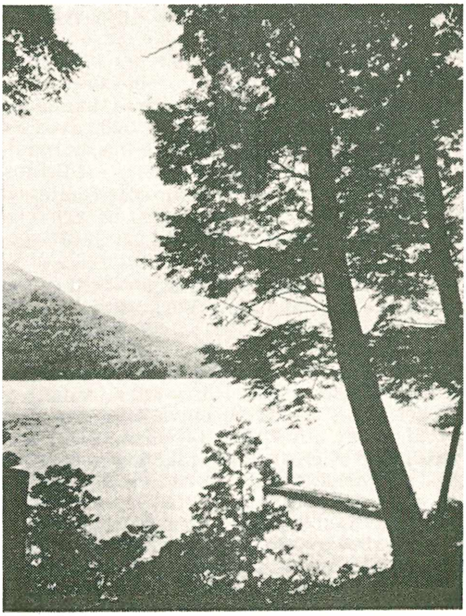

George ežeras

Georgenburg žr. Bišpiliai.

Georges Alexandre (1850–1938) prancūzų kompozitorius, ligi 1901 Niedermeyerio muzikos m-los Paryžiuje harmonijos prof. ir ligi 1928 šv. Vincento ir Povilo bžn. vargonininkas. Rašė muziką dramos veikalams, chorui, oratorijas ir operas: Meilės poemos 1892, Kryžiaus keliais 1896, Charlotte Corday 1901, komišką operą Pavasaris, simfoninių poemų, dainų.

Georgetown 1. P. Amerikos mst., Britų Gvijanos sostinė, prie Demeraros upės žiočių ir Atlanto vandenyno; 82.600 gyventojų (1950). Įkurtas anglų 1781. Klimatas visada karštas. Per G. uostą išvežama cukrus, ryžiai, vaisiai, medis ir boksitas.

2. Malajų mst. Pinang saloje, į v. nuo Malakos pusiasalio; apie 175.000 gyventojų

(1955), iš kurių 70% kinų, 15% indų ir 10% malajų.

Georgetown universitetas įk. 1789 Washingtone, D.C., nuo 1805 perimtas jėzuitų, 1815 Kongreso aktu gavo teisę akademiniams laipsniams teikti; apie 5000 stud. ir 500 mokomojo personalo. Veikia humanitarinių mokslų, gamtos, teisės, medicinos, odontologijos, viešosios administracijos ir užsieninės tarnybos skyriai. G.U. yra pirmoji JAV augštoji mokykla, ruošianti specialistus diplomatinei tarnybai.

George Washington Bridge — tiltas per Hudsono upę tarp New Yorko ir Fort Lee, N.J. Pastatytas 1927–31; 1430 m ilgio, vidurinė dalis, kabanti tarp 2 plieninių apie 200 m augščio taurų, yra 1062 m ilgio. Kabeliai, ant kurių tiltas kaba, suvyti iš 26.474 vielų ir yra 90 cm skersmens. Statybai suvartota 73.000 t plieno. Tiltu gali važiuoti 8 eilės autovežimių, kurių per metus pravažiuoja apie 20 mil. ir duoda apie 12 mil. dol. pajamų. Tilto pastatymas ir privažiavimai kaštavo apie 60 mil. dol.

Georgia stp. Ga. JAV p.r. dalies valstybė. G. plotas 152.488 km^2 (58.876 kv. mylios). Pagal savo plotą ji yra 20-ji JAV valstybė, o gyventojų 1950 buvo 3.444.578, iš kurių 25,6% negrų. G. yra didžiausia JAV valstybė į r. nuo Mississippi. G. didžiausias miestas ir sostinė yra Atlanta, 458.350 gyv. (1953). Antras pagal gyventojų skaičių yra Savannah, G. seniausias miestas, kartu uostas, svarbus pramonės ir prekybos centras. Athens yra universiteto miestas ir medvilnės prekybos centras.

Paviršius savo didžiąja dalimi (apie 60%) yra lyguma, kuri yra Atlanto pakraščių lygumos tęsinys. Ji vidutiniškai iškilusi nuo j.l. apie 76 m. Piedmont plokštakalnė sudaro apie 30% viso G. paviršiaus. Likusioji krašto dalis, apie 10%, yra kalnuota. Tai pačioje šiaurėje esanti Blue Ridge kalnų grandis, kuri yra Apalašų kalnų tęsinys. Vidutiniškai Blue Ridge kalnai iškilę apie 900 m nuo j.l. Šiame kalnų regione daug miškų. Slėniai tarp kalnų yra derlingi. Tai gražiausių kraštovaizdžių regionas visoje G. Pietų rytų dalyje yra didžiulė pelkė Okefenokee Swamp, apimanti 1800 km^2. Tai vienas gražiausių pelkinių rezervatų visose JAV. Didžiausioji G. upė yra Apalachicola. Iš kitų upių minėtina Savannah, skirianti G. nuo South Carolinos. Jos deltoje yra Savannah uostas.

G. klimatas yra gana įvairus atskiruose regionuose ir pagal metų laikus. Viduržiemį kalnuose temperatūra ligi 4,5°C, o pajūrio lygumoje ligi 7,3°C. Vidurvasario temperatūra kalnuose ligi 23,3°C, o pajūrio lygumoje 27,7°C. Visame krašte žiemą pasitaiko šalčių, o augštumose pasninga. Kritulių daugiausia iškrinta Blue Ridge kalnų regione, o viso krašto kritulių vidurkis per metus yra 1270 mm. Vėlai vasarą G. pajūrį kartais užklumpa tropiniai uraganai, o krašto vakarinę dalį tornadas.

Viso krašto ūkis remiasi žemės ūkiu, miškais, pramone, žemės turtais. G. pirmoj eilėj yra žemės ūkio kraštas. Jau nuo XIX a. pradžios G. medvilnė yra žemės ūkio pirmaujantis produktas. Pagal savo medvilnės produkciją G. užima JAV šeštą vietą. Daugiau eina kukurūzai, žemės riešutai, tabakas, avižos, žieminiai kviečiai ir bulvės. Kukurūzai ir medvilnė auginami veik visame krašte, o tabakas, žemės riešutai ir kiti daugiausia pajūrio lygumoje. Visoje G. yra apie 226.000 ūkių su 9.510.215 ha dirbamosios žemės. Visų tų ūkių metinės pajamos siekia 654 mil. dol. Apie 30% visų ūkiuose dirbančių darbininkų yra negrai. Nemažą vaidmenį krašto ūkyje turi miškai. Bendras miškų plotas yra 9.712.560 ha. Didžiausi miškų plotai yra krašto šiaurėje, kalnų šlaituose ir pietryčiuose. Vyrauja pušynai. G. miškai JAV ūkiui duoda apie 50% viso pagaminamo terpentino ir sakų ir 10% visos JAV miško medžiagos. Miško medžiaga G. aprūpina apie 70% visos JAV laivų statyklų paklausos. Iš žemės turtų G. turi kaolino, marmoro, granito, molžemio, boksito, barito, akmens anglies, žėručio, mangano, asbesto, sidabro. Yra žaliavų cemento gamybai. Kaolino produkcija G. dominuoja JAV. Granito ir marmoro kasyklos yra Elbertono ir Litonijos regionuose. Žemės turtai daugiau pasiskirstę po krašto šiaurės vakarinę dalį, plokštakalnėje ir augštumose. Visų žemės turtų per metus iškasa už 30 mil. dol.

G. pramonė pastaraisiais dešimtmečiais labai išaugo ir turi gerą ateitį. Pirmauja medvilnės apdirbimas, kurios žymi dalis skiriama padangų produkcijai. Be to, yra plieno, geležies liejyklų, chemikalų, trąšų, cemento, baldų, odos apdirbimo fabrikų, gaminamas popierius ir celiulozė, yra cukraus valyklų, maisto konservavimo įmonių, drabužių ir avalynės fabrikų. Krašto pramonė pirmiausia skiriama žemės ūkio produktams apdirbti ir perdirbti, konservuoti.

G. klimatinės ir gamtos sąlygos kraštui duoda labai tinkamų atostogauti vietų tiek vasaros, tiek žiemos sezonams. Turistai ir atostogautojai mielai lankosi Warm Springs regione, Blue Ridge kalnuose, Okefenokee pelkių ežeruose aplink Valdostą.

G. švietimas remiasi privalomu pradžios mokslu 8–14 metų amžiaus vaikams. Augštųjų mokyklų yra per 50, iš kurių žymiausioji yra 1785 įk. G. universitetas Athens mieste.

G. istorija prasideda 1540; tais metais į čia atvyko pirmasis europietis ispanas Hernando de Soto. Kraštas tada buvo gyvenamas daugiausia Cherokee indėnų. Bal-

tųjų įsikūrimas vyko pamažu. Pirmiausia čia kūrėsi ispanai. Anglai čia pradėjo įsigalėti nuo XVI a. vidurio, išstumdami ispanus. Anglai įkūrė savo koloniją 1733, o 1788 I 22 G. prisidėjo prie pirmųjų 13 valstybių.

G. tvarkosi pagal savo 1945 konstituciją. Administracijos tikslams G. padalyta į 159 kraštus (counties). JAV kongrese ir senate G. atstovauja 10 kongreso atstovų ir 2 senatoriai. Savo vidaus reikalams G. renka gubernatorių 4 metams ir krašto kongreso atstovus 2 metams. Balsavimo teisę G. turi visi 18 metų amžiaus gyventojai.

V. Skn.

Georgiades Thrasybulos (g. 1907) graikų kilimo muzikas. Nuo 1948 Heidelbergo prof. Išsp. Der griechische Rhytmus 1949, Musik und Sprache 1953.

Georgika (gr. georgikos, -a ,žemdirbinis, -ė') didaktinis eilėraštis, apdainuojąs žemdirbystę. Ypač garsios Vergilijaus Georgikos (žr. Vergilijus).

Georgu architetkūra (Georgian Style): vėlyvam renesansui atstovaujantis architektūros stilius Anglijoje, viešpataujant Windsoro giminės karaliams: George I, II, III ir IV nuo 1714 iki 1830. Tą patį laikotarpį atitinka panašus stilius Amerikoje. Dabar jį paprastai vadina c o l o n i a l, arba old colonial, stiliumi (žr. JAV architektūra).

Geosauras (gr. gē ,žemė' ir sauros ,driežas') krokodilų būrio išmirusi gentis, gyvenusi mesozojinėje eroje, o jo kaulų likučiai rasti viršutiniuose juros sluogsniuose p. Vokietijoje. G. buvo prisitaikę gyventi jūroje.

Geosinklinalė (geo ir sinklinalė) geologinis terminas, duotas Amerikos geologo J. Dana 1873 aprašytoms 1859 I. Hallo didžiosioms sinklinalėms. Pagal tuos autorius tai buvusios jūrų zonos, besitęsiančios palyginti siauru ruožu arti kontinentų, pamažu gilyn smukusios ir pripildytos nuosėdų, kurios vėliau žemės plutos slėgimu iš šonų raukšlėmis iškilusios į viršų, duodamos pradžią kalnų grandinėms. Pagal E. Haugą visas žemės paviršius buvo išraizgytas G. G. sudarydamos judrias žemės kamuolio sritis, skyrė nejudrius kontinentų skydus.

Geotaksė (geo ir taksis) judriųjų mikroorganizmų reagavimas žemės traukos jėgai. Į augštą gilų indą pripylus vandens su jame pakrikusiais planktoniniais mikroorganizmais, gali pasitaikyti, kad, žemės traukos jėgos veikiami, tie mikroorganizmai susiburia indo dugne. Tokį reiškinį vad. teigiamąja G. Priešingai, plaukimą augštyn tėktų vad. neigiamąja G. Betgi reikia pabrėžti, kad žemės traukos jėga gal mažiausiai veikia planktono pasiskirstymą vandenyje. Daug daugiau reikšmės turi deguonies koncentracija, temperatūra, šviesa.

Geotektonika (geo ir tektonika) geologijos mokslo šaka, nagrinėjanti žemės plutos struktūrą stambiais bruožais, ir ne tiek jos sluogsniavimo formas, kiek tuos procesus, kurie jas sukelia. G. tikslas yra išaiškinti tuos atskirus elementus, kurie sukelia žemynų, vandenynų, kalnų grandinių ir pn. susidarymą ir savitarpinį ryšį.

Geotermika (geo- ir termika) mokslas apie žemės gelmių temperatūrą ir jos paskirstymą žemės viršutiniuose sluogsniuose.

Geoterminis žingsnis. Temperatūros matavimai kasyklose bei gręžiniuose rodo, kad, leidžiantis gilyn, temperatūra nuolat kyla. Gylis, kurį reikia įsikasti, kad temperatūra pakiltų 1°C, vad. G.ž. Iš matavimų, atliktų ligi 1 km gylio, nustatyta, kad G.ž. svyruoja tarp 27 ir 45 m. Apskritai G.ž. laikoma 33 m.

Geotermometras (gr.) specialus termometras žemės gelmių temperatūrai matuoti.

Geotropizmas (gr.) augalo judesiai žemės traukos įtakoje. Šaknys eina gilyn — teigiamasis G., stiebai augštyn, žemės traukai priešinga kryptimi — neigiamasis G.

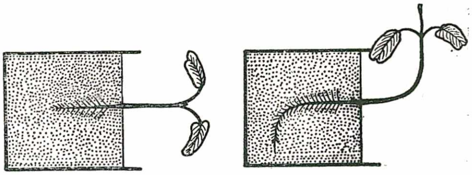

Geotropizmo reiškiniai

Gepardas (Acionyx) kačių šeimos gentis, kuri, išlaikydama šeimos esminius požymius, visdėlto nuo jos labai nukrypo: didžiai augštos kojos ir neįtraukiami nagai. G. yra stepių žvėris. Kūno sudėtis pritaikyta ilgai ištvermingai bėgti vejant grobį. Dėl šios savybės iš senų laikų G. yra dresiruojami medžioklės reikalams. Medžioklė su G. vykdoma Afrikoje ir Indijoje. G. žinoma keletas rūšių.

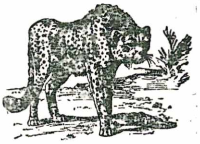

Gepardas

Gepidai germanų giminė, II a. po Kr. iš Skandinavijos atsikėlusi prie Vyslos žiočių, kur gyveno greta gotų. Šiems nusikėlus į pietus prie Juodosios jūros, G. III a. jais pasekė, sumušė burgundus, bet Dakijon gotų nebuvo įsileisti. IV a. pabaigoje G. įėjo į hunų valstybę. Atilai mirus, sukilo prieš hunus, juos sumušė 451, tuo būdu išvadavo visas germanų tautas ir apėmė Dakiją. 489 juos sumušė rytiniai gotai, 567 langobardai. Likę susiliejo su langobardais ir avarais. Nuo IX a. daugiau nebeminimi.

Gera vidurinės Vokietijos mst. r. Türingijoje; apie 92.000 gyv. (1947). Audinių,

mašinų, chemikalų, popieriaus, stiklo pramonė. Prie miesto Hamberg kalne Ostersteino pilis.

Géraldy Paul (g. 1885) prancūzų poetas ir dramaturgas. Eilėraščių rinkinys — Toi et moi 1913. Dramos: Aimer 1921, Le Prélude 1926, Robert et Márianne 1925.

Geranainys miestelis Lydos aps.; 70 km nuo Vilniaus, 42 km nuo Ašmenos, 1411 Žygimanto Kęstutaičio statyta bažnyčia, 1433 Žygimantas Kęstutaitis G. atidavė Vilniaus vaivadai Jonui Gostautui. Vaitiekus Gostautas čia pastatė pilį ir 1529 bažnyčią, kurios klebonas nuo 1540 buvo ir Žemaičių prelatu. 1542 mirus Stanislovui Gostautui (Barboros Radvilaitės vyrui), G. perėjo Žygimantui I(II), kuris 1543 VI 15 atidavė Žygimantui Augustui. Barborai iš čia išsikėlus, G. nusmuko. Apie 1812 pilies griuvėsiai buvo smarkiai sunaikinti ir plytos išnešiotos. G. 1576 bajorų suvažiavimas patvirtino Stepono Batoro išrinkimą. Apie 1720–1740 čia buvo pijorų kolegija, uždaryta jėzuitų rūpesčiu. XVI a. G. buvo didelis mstl. su 3 bažnyčiomis. 1748 gavo Magdeburgo teises, 1792 jos atnaujintos. 1796 Kotryna II konfiskavo ir dovanojo Bezborodkai, kuris čia įk. G. grafiją. 1799 iš Tatiščevo įsigytus Lipniškius prijungė prie G. grafijos. 1812 VII 4, bijodamas, kad neužimtų besiartinanti Napoleono kariuomenė, pardavė Puslovskiui. XIX–XX a. pradžioje G. priklausė savo kova su kitais bajorais pagarsėjusiam Oskarui Korvin-Milevskiui.

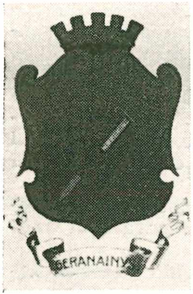

Geranainių herbas

Iš G. šv. Mikalojaus bažnyčios yra kilusi dabar Vilniaus katedroje saugoma vad. G. m o n s t r a n c i j a, vertingas auksakalystės paminklas ir vėlyvosios gotikos laikotarpio su renesanso motyvais. G. bažnyčiai šią monstranciją 1539 testamentu užrašė Vaitiekus Gostautas, bet iš čia ji gana greit buvo perkelta į Vilnių. Monstrancija sidabrinė paauksuota (1 m augščio, sveria 28 svarus) ir tik kartą per metus, Didįjį penktadienį ir Didįjį šeštadienį, išstatoma Kristaus Grabo koplyčioje. Monstrancija datuota 1535, apatinėje jos dalyje išgraviruoti keturi herbai.

Geranainių pilies griuvėsiai

W. Zahorski Katedra Wileńska 1904.

Geraniaceae žr. Snaputiniai.

Geraniolis alkoholis sudėties $C_{10}H_{18}O$, randamas rožių, pelargonijų ir kitų kvepiančiųjų augalų eteriniuose aliejuose; malonaus kvapo; vartojamas parfumerijoje.

Geranium žr. Snaputis.

Gerara (hebr. Gerar) filistiečių miestas p. Palestinoje, 14 km į pietus nuo Gazos; pagal S. Įstatymą čia gyvenę patriarchai Abraomas ir Izaokas; dabar Tell Džeme. 1927 Flindres Petrie čia darė kasinėjimus.

Gérard 1. É t i e n n e M a u r i c e (1773–1855) prancūzų maršalas. 1791 įstojo į kariuomenę. Dalyvavo visuose revoliucijos ir Napoleono karuose. 1812 kaip divizijos vadas kovėsi ties Kaunu, ties Možaisku pakeltas divizijos generolu. Atsitraukdamas vadovavo prancūzų ariergardui. Po 1813 V 20–21 kautynių ties Bautzenu XI korpo vadas. 1815 VI 16 laimėjo ties Ligny. Ligi 1817 emigracijoje. 1830 Paryžiaus įgulos jėgų viršininkas. 1830 ir 1834 karo ministeris ir 1834 ministeris pirmininkas, 1838–42 tautinės gvardijos vadas. 1831 maršalas.

2. F r a n ç o i s (1770–1837) prancūzų tapytojas. Klasikiniu stiliumi tapė istorines ir mitologines scenas; daugiausia iškilo kaip portretistas. 1795 išstatė parodoje Belizarą, vėliau Psichę, (Louvre 1798); pagarsėjo Austerlitzo kautynėmis 1810. Būdamas Napoleono rūmų menininku, tapė daugelį jo šeimos narių ir tų laikų diduomenės atstovus. Paliko apie 300 portretų: Menininkas Isabey ir duktė, Ponia Récamier, P. de Stael, Talleyrand, Laetitia Bonaparte 1803, Napoleonas vainikavimo rūbais 1832. Imperijai žlugus, tapė caro Aleksandro, Prūsijos karaliaus, Wellingtono, Liudviko XVIII, Karolio X ir Liudviko Pilypo portretus. Liudviko XVIII pavestas, sukūrė didelę istorinę kompoziciją Henriko IV įvažiavimas į Paryžių. Panteone yra jo 4 kompozicijos: Mirtis, Tėvynė, Teisėtumas ir Garbė.

Gerard John (1564–1637) anglų jėzuitas (nuo 1588), misininkas Anglijoje, 1594–97 kalintas ir tortūruotas, po parakinio sąmokslo pabėgo į Belgiją; anglų kolegijos rektorius Liège, nuo 1627 Romoje. Išsp. Conditions of Catholics under James I ^{2}1872 ir autobiografiją Life of F. John G. ^{2}1873.

Fr. Gérard — Ponia Récamier

Gerasimas (m. 1435 VII 25) Smolensko vyskupas ir Lietuvos bei Maskvos ir visų rusų žemių pravoslavų metropolitas 1432–1435. Mirus Fotijui, kurį buvo pripažinusios Vytauto D. viešpatavimo pabaigoje Maskva ir Lietuva, abi valstybės stengėsi pasirinkti savo kandidatą ir jį įšventinti į metropolitus. 1432 Maskva išrinko Joną Riazanės vyskupą, o Lietuvos didysis kng. Švitrigaila Smolensko vyskupą G., kuris, pasiųstas 1432 į Konstantinopolį, buvo ten įšventintas ne tik Lietuvos, bet ir visos Rusijos metropolitu. Vykstant kovoms tarp Švitrigailos ir Žygimanto, lenkų vyriausybė, palaikiusi Žygimantą, Lietuvoje įvykusį perversmą teisino tuo, kad Švitrigaila atkritęs nuo katalikų tikėjimo ir palaikęs pravoslavus. Norėdamas pasiteisinti Bazelio bažnyčios susirinkime, Švitrigaila su metropolito G. žinia pasiuntė į Bazelį delegaciją, kuri turėjo pareikšti, kad Švitrigaila ne tik karštas katalikas, bet ir pasiryžęs savo valdomus pravoslavų kraštus sujungti su Kat. Bažnyčia. Susirinkimas, ieškodamas Lenkijos paramos savo darbui, į Švitrigailos kreipimąsi nesiskubino tuojau atsakyti. Tuomet šis kreipėsi 1434 pavasarį į pop. Eugenijų IV. Popiežius 1434 X 20 išsiuntė per naujai paskirtą Žemaičių vysk. Petrą 5 bulas — Švitrigailai, kurį titulavo didžiuoju kng., Žygimantui pavadintam tik Lietuvos kng., Vilniaus vyskupui Motiejui ir Kamino vyskupui, visus ragindamas stengtis sutaikyti susivaidijusius valdovus, kad butų galima bažnyčias sujungti. Penktoje buloje, adresuotoje metropolitui G., buvo pareiškiamas džiaugsmas dėl numatomo bažnyčių susijungimo ir nurodomi praktiški būdai tam įvykdyti. Buvo patariama susaukti Lietuvos pravoslavų sinodą ir padaryti atitinkamą nutarimą; sinodas turėjo duoti metropolitui įgaliojimus bažnyčios unijai sudaryti. Vysk. Petras su tomis bulomis važiavo aplinkui pro Vengriją ir Moldaviją. Lenkijai prijaučiąs Moldavijos vaivada Steponas vysk. Petrą suėmė. Šis prieš suėmimą 4 bulas paliko pas vieną pažįstamą, ir pasiliko tik adresuotąją G. Lenkai prieš G. pavarė smarkią propagandą. Vilniaus Vyskupui Motiejui pavyko G. įtraukti į Smolenske ir kitur organizuojamą sąmokslą prieš Švitrigailą. Smolensko vaivada Jurgis Butrimas sąmokslą susekė, ir metropolitą suėmė jo namuose drauge su visu susirašinėjimu. Švitrigaila liepė jį išvežti į Vitebsko kalėjimą. Po 4 mėnesių kalinimo G. buvo sudegintas ant laužo Vitebske.

A. Lewicki, Powstanie Swidrygiełły; *A. Kotzebue,* Switrigail 1820; *E. Golubinskij,* Istorija russkoj cerkvi, II.

Gerbačiauskis (rašosi Herbačauskis, Herbačiauskas, Herbaczewski) 1. B o l e s l o v a s F e l i k s a s (g. 1875 VI 19 Lankeliškiuose — 1943) rašytojas. Mokėsi Marijampolėje, paskiau stojo į Varšuvos kunigų seminariją. Iš jos išėjęs vertėsi įvairiais darbais, 1911-14 buvo Varšuvoje privataus banko direktoriumi. Karui pasibaigus, lenkų paskirtas vienos lietuviškos aps. seniūnu (starosta), bet greitai atsisakė, nenorėdamas virsti lietuvių nutautinimo įrankiu. Nuo 1924 bedarbių įstaigos inspektorius. Rašė eilėraščius lenkiškai (spausdino juos Varšuvos laikraščiuose) ir lietuviškai. 1907 Lvove lenkų dramatiniame konkurse su Z. Przybylskiu pasidalino II premiją; 1907 išsp. rinkinį Młoda Litwa (lietuvių autorių novelių rinkinys), 1912 apysaką Jako bogowie, 1911 Słowo pożegnalne nad grobem autora, Parakleta (kun. Ant. Šandlerovskio), Błędny rycerz 1910, Melodeklamacja 1911, Zadumy 1911.

2. J u o z a s A l b i n a s (1876 X 20 — 1944 XII 3) Boleslovo brolis. Mokėsi Marijampolės gimnazijoje, bet bene iš 6 klasės pašalintas dėl rasto pas tėvą lietuviško kalendoriaus, už kurį buvo apkaltintas sūnus. Nuo arešto pabėgo į Krokuvą. Ten kiek mokėsi, kęsdamas daug vargo, savo draugų ir kt. sušelpiamas. Beveik visą amžių neturėdamas pastovių pragyvenimo šaltinių, dėl lėšų trūkumo negalėjo nei įsigyti sis-

A. Gerbačiauskas

temingo mokslo, nei sutvarkyti asmeninio gyvenimo. Tai atsiliepė ir jo literatūriniame ir viešajame darbe. 1904 II 27 kartu su A. Varnu įsteigė Krokuvoje lietuvių draugiją Rūtą ir kurį laiką jai pirmininkavo. Greitai pradėjo dalyvauti lenkų ir lietuvių spaudoje (spv. Jaunutis Vienuolis) norėdamas tas dvi tautas suartinti savitarpiniu informavimu. 1907 suredagavo ir išleido pirmą lietuvišką almanachą Gabiją, į kurį įtraukė ir kelis pradedančius rašytojus. Išspausdino atskirai Odrodzenie Litwy 1905, Erškėčių vainikas 1908, Potępienie 1908, Litwa i Kwestja Polska (Swiat Słowiański 1910), I nie wwódź nas na pokuszenie 1911, Amen 1913; Vilniaus Žiniose 1908–1909, Lietuvos Žiniose nuo 1909, Kurjer Litewski ir kt. Literatūroje ir publicistikoje iš karto pasirodė karštu ir gabiu polemistu, savaimingu stiliumi, šūkio menas menui šalininku, mistiku, įsitikinusiu spiritistu. Keliolika metų išbuvo Krokuvos univ. lietuvių kalbos lektoriumi. I pas. karui pasibaigus išsp. Kur eini Lietuvi 1919, Litwa a Polska 1921, O Wilno i nie tylko o Wilno 1921. Po karo patekęs Krokuvoje į sunkias materialines sąlygas, vargais negalais buvo atgabentas Kaunan. Čia ilgai buvo lenkų kalbos ir literatūros lektorius VDU, kartu plačiai dalyvaudamas spaudoje. Atskirai išsp. Dievo šypsenos 1929; davė prakalbą prie Žulavskio Niolės lietuviško vertimo. Atvažiavęs į Lietuvą pradžioje spaudoje kėlė lenkų visuomeninio gyvenimo neigiamas puses, bet ilgainiui gyvą žodį ir plunksną nukreipė prieš lietuvių visuomeninio ir literatūrinio darbo atskirus reiškinius. Dėl nesveikatos išėjo į pensją, bet, nepatenkintas jos didumu, išsikėlė į Varšuvą, kur ligi 1938 III 19 buvo naudojamas tų laikraščių ar organų, kuriems rūpėjo juodžiausiai piešti Lietuvą ir jos gyvenimo reiškinius.

Gerbalių miškas Juodupės vls., Rokiškio aps., 256 ha ploto. Dirvožemis priesmėlio. Eglynai su beržu, pušimi. Yra stirnų, lapių, tetervinų, jerubių.

Gerbert (von Hornau) Martin (1720—1793) bažnytinės muzikos istorikas. 1736 įstojo į Benediktinų vienuolyną, 1764 to vienuolyno viršininkas. Nuo 1760 apkeliavo Vokietiją, Prancūziją ir Italiją, rinkdamas viduramžių kompozitorių bažnytinius kūrinius. Svarbiosios studijos: De cantu et musica sacra 1774, Vetus liturgia alemannica 1776, Monumenta veteris liturgiae alemannica 1777 ir Scriptores ecclesiastici de musica sacra, 3 tt. 1784, ^{2}1908.

Gercika žr. Jersika.

Gerdašiai bžk. Leipalingio vls., Seinų aps., 1939 187 gyv. Parapiją suorganizavo kun. Pr. Šukys, ir 1935 buvo atlaikytos pirmosios mišios. G. parapija susidarė iš Kapčiamiesčio, Leipalingio bei Liškavos parapijų dalių. 1940 buvo 1315 parapiečių.

J. Totoraitis, Sūduvos ir Suvalkijos istorija 1938.

Gerdašių Šilaitis Leipalingio vls., Seinų aps., prie Nemuno, 72 ha. Dirvožemis smėlio. Grynas pušynas.

Gerdauja Gargždų vls., Kretingos aps. upelis, Minijos kair. įtakas, 9,8 km ilgio.

Gerdenis (m. 1267) Lietuvos kng. valdęs Polocką. G. veikla Polocke pasireiškė tik po Mindaugo ir Tautvilo nužudymo. 1264 XII 28 jis Rygoje sudarė sutartį su Livonijos ordino magistru ir Rygos miesto taryba, pagal kurią atsisakė nuo Latgalos, kurią kng. Konstantinas buvo perleidęs vokiečių Livonijos ordinui, ir pažadėjo užmiršti neseniai buvusius tarpusavio nedraugiškus veiksmus. Be to, ten pat buvo sudaryta prekybos sutartis, pagal kurią vokiečių pirkliams buvo leidžiama prekybos reikalais laisvai važinėti į Polocko k-tę, čia pirkti ir parduoti, o Polocko ir Vitebsko pirkliams leidžiama prekiauti Rygoje ir Gotlando saloje. Kas buvo čia minimas kng. Konstantinas, nevisiškai aišku. Popiežius Urbonas IV, kuris 1264 VIII 20 patvirtino Latgalos dovanojimą, pavadino jį šviesiuoju rusų karalium. Spėjama, kad tai galėjo būti Tautvilo sūnus, kurio išdavimo buvo reikalavęs Treniota ir kuris su savo rūmininkais nuo lietuvių buvo radęs prieglaudą Naugarde. Rusų metraščiai taip pat mini Konstantiną, buvusį Naugarde, bet nenusako jo kilmės. Šis Konstantinas, norėdamas padėti savo tėvui, siekusiam užgrobti Lietuvoje valdžią po Mindaugo, galėjo ieškoti paramos vok. ordine, su kuriuo ir jo tėvas buvo palaikęs draugiškus santykius, ir dėl to atsisakyti Latgalos ordino naudai. Kokiomis aplinkybėmis G. užėmė Polocką, nežinia. G., kaip matyti iš vieno 1260 Mindaugo dokumento, buvo kilęs iš Nalšėnų. Jis buvo Daumanto giminaitis, G. žmona buvo Daumanto teta. Kai Daumantas buvo Vaišelgos iš Lietuvos išvytas, matyt, G. tuojau užėmė ir Nalšėnų kraštą. Kokie buvo G. santykiai su Vaišelga, iš šaltinių nematyti, bet, kadangi jis su Mindaugo sūnumi nekovojo, tai tenka prileisti, kad G. tinkamu laiku perėjo Vaišelgos pusėn ir savo politiką derino su jo siekimais, gal net padėjo Daumantą nugalėti, ir už tai pasilaikė sau visą jo kunigaikštystę. Tarp pabėgusio į Pskovą Daumanto ir G. prasidėjo kruvinos kovos. Išrinktas Pskovo kn., Daumantas kelis kartus įsiveržė Lietuvon. Nors šaltiniai įsak-

miai nemini įsiveržimų vietos ir nurodo tik apytikriai, kad kovos ėjusios prie Dauguvos, tačiau, matyt, Daumanto įsiveržimų tikslas bus buvęs išvyti G. iš Nalšėnų. Vieno tokio įsiveržimo metu (1266 vasarą) Daumantas netikėtai užpuolė G. būstinę ir paėmė nelaisvėn jo žmoną, savo tetą, su dviem sūnumis. G., padedamas kitų lietuvių kunigaikščių — Gatarto, Liumbkio, Liugailos ir kt. — pasivijo savo priešus prie Dauguvos, puolė juos šiaurės krante, bet buvo nugalėtas. Tų pačių metų žiemą arba 1267 pradžioje įvykusio naujo Daumanto įsiveržimo metu G. žuvo kautynėse. G. sūnūs buvo išauginti pravoslavais. Jų vienas buvo tapęs net Tverės vyskupu Andriumi, ir pasižymėjo savo kovomis su pravoslavų bažnyčioje įsivyravusia simonija. G. žmona Eupraksija buvo dar gyva 1266 (kartais painiojama su palaimintąja Eupraksija iš Pskovo).

Polnoe sobranie rus. letopisej III–V, VII; *H. Paszkiewicz,* Jagiellonowie a Moskwa I 1933; *A. Prohaska,* Od Mendoga do Jagiełły (Litwa i Ruś. 1912); *Iv. Danilevič,* Očerk istorii Polockoj zemli; *E. Golubinskij,* Istorija russkoj cerkvi II; M. *Hellman,* Das Lettenland im Mittelalter 1954.

Gerdvilis Adolfas (1882 IV 14 Marcelinos vsd., Alantos vls., Utenos aps. — 1941 IX 19) farmaceutas. Pabaigęs pradžios mokyklą Alantoje, mokėsi Vilniuje. 1906 prie med. akad. išlaikė prov. padėjėjo egzamius, 1907–10 turėjo Maskvoje vaistų sandėlį. 1910 gyveno JAV, paskiau Maskvoje, 1913 Babtuose įst. vaistinę ir Kaune vaistų sandėlį. 1915 Voroneže, 1916 įst. vaistinę Gluškove, Kursko gub. Grįžo į Kauną 1920. Ligi 1922 IV 1 bendrovės Vaistija vedėjas. 1923 įst. Germapo urmo vaistų sandėlį (iš G e r dvilis, M a lela, P o dliaskis), kuris tarp kitko paveikė vaistų gamybą Lietuvoje. Germapo buvo pirmoji privati įstaiga, įkūrusi nuolatinę stipendiją prie VDU medicinos fakulteto.

Gerdžinio miškas Lukšių vls., šakių aps., 481 ha. Dirvožemis humingas. Auga juodalksnynai su eglės ir beržo priemaiša. Per mišką teka Siesartis.

Geretsriedas. Iki 1946 G. pabaltiečių stovykloje, kurioje buvo prisiglaudę apie 1000 tremtinių, lietuvių gyveno tik kelios šeimos. 1946 VI į G. buvo atkelta grupė lietuvių iš Schongau, iš viso apie 100 žmonių. Tada buvo įsteigta ir G. LTB Apylinkė. Apylinkės komiteto pirmininku buvo Edvardas Juzumas, vėliau Leonas Pračkaila. Veikė pradžios mokykla, vedama Leono Pračkailos, seserų samaritiečių kursai, vadovaujami dr. Simo Virkaičio ir V. Grybino. Buvo suorganizuotas vyrų choras (vad. Kl. Praleika), leidžiamos mašinėle spausdintos dienos žinios. Vietos kat. parapijos klebonu buvo kun. V. Rudzinskas. 1947 I G. lietuviai buvo perkelti į Kempteną.

Gergovija žr. Mont de Gergovie.

Gerhard 1. A d e l e (g. 1868) vokiečių rašytoja, siekianti idealistiniu požiūriu spręsti šių dienų problemas. 1938 išemigravo į JAV. Išsp. romanus ir noveles: Die Geschichte der Antonie von Heese 1906, Vom Sinken und Werden 1913, Am alten Graben 1918, Lorelyn 1920, Pflüger 1925, Via sacra 1928, Die Hand Gottes 1929, Weg und Gesetz — autobiografinis eskizas 1924, In der Frühe 1934, Gäa 1947, Das Bild meines Lebens 1948.

2. H u b e r t (apie 1540–1550 — 1620) vokiečių skulptorius, drauge su A. de Vries vokiečių manierizmo atstovas; yra sukūręs daug žymių šulinių su skulptūromis. Marsas ir Venera (1584–1590 Müncheno Gal.), Müncheno karališkosios rezidencijos šuliniai 1596, Augusto šulinys Augsburge (1587 –94) ir kt.

3. P a u l (1847–1923) vokiečių hidrotechnikas inžinierius, išl. eilę knygų apie melioraciją, dalyvavo Handbuch der Ingenieurwissenschaften hidrologijos skyriaus redagavime [3]1923.

Gerhardas šventieji, dvasios vyrai: 1. G. iš Abbevilės (de Abbatisvilla) (miręs 1271 ar 1272) prancūzų teologas, Paryžiaus universtete ilgametis dvasininkų pasauliečių atstovas ir jų vadas ginčuose su elgetaujančiais vienuoliais, kovojo ypač prieš neturto idealą bendruomenėje ir ankstyvą naujokų ėmimą į ordinus. Prieš save sukėlė šv. Bonaventūrą, šv. Tomą Akvinietį ir kt. Paliko per 300 teologinio ir juridinio turinio veikalų.

M. Bierbaum, Bettelorden und Weltgeistlichkeit an der Pariser Universität 1920.

2. G. iš Borgo san Domingo (dabar Fidenza) XIII a. italų pranciškonas, 1254 parašęs Liber introductorius in evangelium aeternum kaip įvadą į Gioacchino de Flore raštus. Pop. Aleksandrui IV pasmerkus G. ir Gioacchino raštus, ordinas G. uždarė kalėjime iki gyvos galvos.

3. G iš Csanád (m. 1046) šventasis (šventė IX 24) italų benediktinas, kankinys. Iš Venecijos nuvyko į Vengriją, kur buvo karaliaus sūnaus auklėtoju, 1030 pirmasis Csanádo vyskupas, vengrų sukilime užmuštas Budapeste. Kanonizuotas 1083.

4. G. iš Kölno (935–994), nuo 963 Toulo vyskupas, atnaujino šv. Stepono katedrą Toule ir įsteigė St. Gengoulo vienuolyną. Šventė IV 23.

Gerhardi William Alexander (g. 1895) anglų romanistas ir dramaturgas. Mokęsis Petrapilyje ir Oxforde, dalyvavo I pas. kare. Revoliucijos metu karo attaché Petrapilyje. Išsp. Futility 1922, The Polyglots 1925, Resurrection 1934, Perfectly scandalous or The Imortality Lady 1927, Anton Chehov 1934, The Romanoffs 1940, Highlights of Russian History 1947.

Gerhardsen Einar (g. 1897) norvegų politikas, nuo 1945 socialdemokratų partijos

vadas. Norvegijos okupacijos metu sėdėjo koncentracijos stovyklose Norvegijoje ir Vokietijoje. Koalicinės vyriausybės ministeris pirmininkas 1945, socialistinės vyriausybės ministeris pirmininkas 1945–51 ir nuo 1955.

Gėrybė yra visa tai, kas tarnauja žmonių norams, poreikiams patenkinti. Plačiąja prasme G. nebus tik medžiagos gabalas ar sviesto svaras, bet taip pat ir mokymas, kelias, kanalas, knyga, meno kūrinys, vaidinimas ir kt. G. yra n a u d i n g o s, teikia patarnavimų ir pasitenkinimo. Visos G. sueina mažiausiai į vieną šių kategorijų, ar jos etiškai pateisinamos, ar ne ir ar fiziškai naudingos, ar ne. Aišku, kad G. žmogui morališkai ir fiziškai nevisuomet geros (komikų knygos, degtinė). Gėrybės dalijamos į dvi dalis: l a i s v ą s i a s (oras, saulės šviesa, vanduo; betgi vanduo nevisuomet: vandentiekio vanduo nėra laisvoji G.) ir ū k i n e s G. Laisvosios G. yra tos, kurių tam tikru metu ir tam tikroje vietoje yra pakankamai be žmogaus darbo ar pastangų. Ūkinės G. yra tos, kurios atsiranda žmogaus darbo, gamybos keliu. Vienos ūkinių G. žmonių yra tiesiog vartojamos ar naudojamos žmonių norams ar reikalams tenkinti, o kitos tarnauja kitų G. gamybai, — atseit, irgi vartojamos, bet netiesiogiai. Pagal tai G. skirstome: į v a r t o j a m ą s i a s ir g a m y b i n e s G. Šios pastarosios dar vadinamos k a p i t a l i n ė m i s G., arba trumpai nusakomos kapitalo vardu. *L. Drg.*

Gerybinis navikas žr. Navikas.

Géricault Jean André Théodore (1791–1824) prancūzų tapytojas. 1808 mokėsi pas C. Vernet, paskiau pas Guériną. 1812 parodoje išstatytas jo Raitas šaulys visus skandalizavo savo atlikimo ir spalvų drąsa. 1814 jo Sužeistasis kirasiras nebuvo geriau žiūrovų priimtas. 1817 G. nuvyko į Italiją, kur pagal renesanso menininkus, ypač Michelangelo ir Raffaelį atliko daug eskizų ir piešinių. 1819 grįžęs į Paryžių, nutapė kompoziciją Radeau de la Méduse (Medūzos plaustas), kurioje atsisakė visų akademiškų tradicijų. Tuo kūriniu, kuris pasižymėjo kompozicijos drąsa, spalvų jėga ir išraiškos patetiškumu, pradėjo naują romantinę tapybos srovę. 1820 nuvyko į Londoną, kur atliko daug litografijų. Ten nutapė Epsomo Derby, Kaimo kalvę ir kt. Drauge užsiiminėjo ir skulptūra, pvz. Žmogus su arkliu (jo Paryžiaus studijoje). Mirė kritęs nuo arklio.

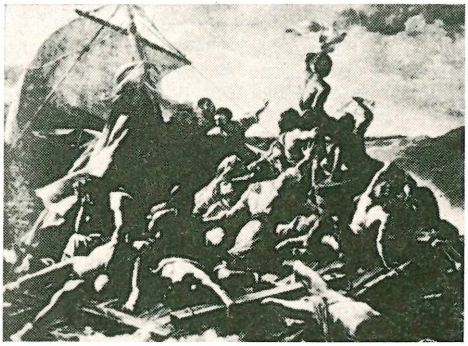

J. A. Th. Géricault Medūzos plaustas

Gerje Vladimir (1837–1919) rusų istorikas, Maskvos univ. prof. Išsp. Borba za polskij prestol 1733, 1862, Ideja narodovlastija i Francuzskaja revoliucija 1904, Francisk, apostol niščety i liubvi 1908, Blažennyj Avgustin 1910, Zapadnoje monašestvo i papstvo 1913 ir kt. 1872 įst. Maskvoje augštuosius moterų kursus, kurie buvo vad. jo vardu.

Gerieji darbai — visi laisvieji žmogaus veiksmai, turiniu ir intencija atitinką dorines normas bei įstatymus. G.D. skirstomi į natūralinius ir antgamtinius. Natūraliniai G.D. yra tie, kurie kyla iš dvasinių-dorinių žmogaus galių ir įgalina žmogų siekti jo prigimčiai atitinkamų tikslų: mokslo, meno, ekonominių bei apskritai kultūrinių vertybių. Antgamtiniai G.D. tie, kurie kyla iš dieviškosios malonės ir įgalina žmogų siekti jo antgamtinio tikslo — Dievo.

Žmogaus prigimčiai dėl gimtosios nuodėmės pasekmių susilpnėjus, malonė stiprina natūraliąsias žmogaus galias ir valiai padeda gėrio siekti. Natūraliuosius žmogaus veiksmus ji pakelia į antgamtinę tvarką, reikalingą antgamtinio tikslo pasiekti. Šia prasme G.D. yra nuopelningi: jais įsigyjamas natūralinis ar antgamtinis gėris.

Pagal Tridento susirinkimo nutarimus, nuteisintasis (esąs malonės stovyje) dėl intymios vienybės su Kristumi už savo G.D. gali pelnyti amžinąjį išganymą, kurio Dievas, nepažeisdamas teisybės, negali atsakyti. Kadangi iš vienos pusės malonė mūsų geriems darbams antgamtinę vertę ir nuopelnų galimybę suteikia, o iš antros — Dievas dėl savo gerumo įsipareigoja juos atlyginti, tai Tridento susirinkimas ir sako, kad Dievas mūsų nuopelnus savo malone vainikuoja. Betgi niekas negali susilaukti pirmosios malonės ir nuteisinimo apskritai, kuris priklauso nuo Dievo laisvo apsisprendimo.

Pagal savo gimtosios nuodėmės sampratą ir nuteisinimą, ‚vien tikėjimu' (sola fide) protestantai moko, kad G.D. antgamtinėje srityje jokio nuopelno neturi: priešingai, — kad jie tesą tik nuodėmės, kurios mums nepriskiriamos dėl Kristaus nuopelnų.

J. A. Mohler, Symbolik (21 Lehre der Katholiken von den G. W.; 22 Lehre der Protestanten von den G. W.) 1900. *A. Blt.*

Gerikas 1. K a j e t o n a s Lietuvos jėzuitas, 1776–77 jėzuitų mokyklos Daugpilyje

prefektas, 1786–93 Mogilevo kolegijos rektorius, 1784–85 prefektas.

2. Kunigas. Matyt, iš Lietuvos į JAV emigravęs kunigas po 1863 sukilimo. Gyvendamas Detroite, jis pirmas pradėjo veikti tarp išeivių iš Lenkijos ir Lietuvos, bet, nebūdamas susipratęs lietuvis, 1873 įsteigė bendrą organizaciją, pavadintą Zjednoczenie Rzymsko-Katolickie polske. Čia stengėsi pritraukti visus lenkus ir lietuvius be tikybos skirtumo. Draugijai virstant grynai katalikiška ir lenkiška, iš jos 1875 pasitraukė.

Gerikis, Gerikė Jonas, vienas 1525 prūsų sukilėlių prieš kryžiuočius vadų.

Gerila (isp. Guerrila ‚mažas karas') neregularinės kariuomenės kovos dėl tautos nepriklausomybės, taip pat ir pilietinio karo metu neregularinė kariuomenė dažnai vadinama G. 1807–14 išgarsėjo Ispanijos G., partizanų būriai, kurie kovojo su prancūzų regularine kariuomene. G. vardas paplito iš Ispanijos į P. Ameriką, o vėliau ir Š. Ameriką. II pas. karo metu G. svarbų vaidmenį vaidino daugely valstybių (Jugoslavijoje, T. Rusijoje, Prancūzijoje).

Gerionas (gr. Geryonēs, Gēryoneus) milžinas trimis kūnais, Eritrėjos salos tolimuose vakaruose karalius, kurio Euritiono su dvigalviu šunim Ortru ganomas jaučių bandas pagrobė Heraklis. Kova vaizduojama nuo VII a. ypač Atikos vazose.

Cron, The Herdsman of the Dead 1952.

Gėris plačia prasme yra tai, kas patenkina mūsų troškimus ir apsprendžia mūsų veikimą. Išalkusiam maistas bus G., ištroškusiam — gėrimas, garbės ieškančiam — augšta vieta, valdžia ir pn. Pagal tai, kiek žmoguje yra įvairių troškimų bei instinktų ir galimybių jiems patenkinti, G. skirstomas į medžiaginį, biologinį, psichinį, dvasinį, religinį, individinį ir visuomeninį. Šias visas G. rūšis nagrinėja ekonominiai, biologiniai, sociologiniai bei kt mokslai, nustatydami jų prigimtį, reikšmę bei pasireiškimo lauką. O visų mokslų, liečiančių G., pagrindas yra doros mokslas, kuris nurodo kokių gėrybių žmogus turi siekti, kokių dalykų vengti, koks įvairių gėrybių tarpusavio santykis, jų gradacija bei hierarchija. Teisingai įvairių gėrybių naudojimo tvarkai ir jų santykiui su žmogumi jo kelyje į savo galutinį tikslą nustatyti yra pagrindinis etikos uždavinys, turįs lemiamos reikšmės ne tik atskiriems individams, bet ir tautoms bei jų kultūroms. Etiką papildo teisės mokslas, kuris G. saugoja, jo įsigijimo normas nustato ir jo naudojimą tvarko.

G. įvairiais savo pavidalais apsprendžia visą žmogaus veikimą: kai ūkiškai veikiama, gaminama, perkama ar parduodama, savo ir kito darbas vertinamas, gyvybė saugoma ir išlaikoma, artimo skausmas ar kančia mažinama, dvasinės jėgos ugdomos, menai, mokslai, valstybės, draugijos bei draugystės kuriamos, dėl Dievo ar dėl tautos gyvybė aukojama, — visais šiais veiksmais siekiama G.G. reikalingas žmogaus gyvybei išlaikyti, jo asmenybei išsiskleisti ir jo gyvenimui įprasminti. Todėl jis yra pagrindinė žmogaus gyvenimo ir filosofijos problema.

Pagal tai, kaip filosofai yra atsakę į klausimą, kas yra G., juos galima suskirstyti į tris dideles grupes: pirmajai grupei priklauso filosofai nuo Platono iki Kanto; antrajai — Kantas ir neokantistai; trečiajai — modernieji filosofai, pradedant XIX a.

Tradicinėje-scholastinėje filosofijoje G. yra pačios būties tobulumas. Dėl savo tobulumo būtis yra trokštama ir vertinama. Pagal šv. Tomą G. yra tai, kas visų trokštama. Ši G. samprata yra išsivysčiusi iš Platono filosofijos, pagal kurią pasaulis susidaręs iš daiktų ir idėjų. Regimieji daiktai yra tik silpnas idėjų atspindys; idėjos, tobulesnės ir realesnės už pačius daiktus, ir sudaro jų pagrindus. Kaip pavienius daiktus jungia jų idėja, kuri yra daikto prototipas, taip atskiras idėjas jungia G. idėja, kuri yra augščiausioji idėja ir iš jos gerumą ir būtį gauna visi regimieji pasaulio daiktai.

Aristotelis, Platono mokinys, šias idėjas nukėlė į daiktus, jas padarydamas daiktų esmėmis, o G. idėją — pačios būties esme. Tuo būdu Aristotelis sutapatino daiktą su idėja ir G. su būtimi. Ši platoniškoji-aristoteliškoji G. samprata iš neoplatonistų buvo perimta Bažnyčios tėvų, prigijo krikščioniškojoje filosofijoje ir galutinai buvo suformuluota ir atbaigta šv. Tomo Akviniečio. Pagal šią filosofiją būtis ir G. sutampa (ens et bonum convertuntur), ir kiekviena būtis kartu yra ir G.

Laikant G. būties savybe, G. skirstomas į metafizinį, fizinį ir moralinį. Metafizinis G. yra išvidinis pačios būties tobulumas, esminis būčiai kaip tokiai ir bendras visoms būtybėms bei daiktams. Šia prasme kiekviena būtis yra gera tuo, kad ji būna, egzistuoja. Tobuliausioji Būtis yra ir augščiausias G., iš kurio kyla visos ribotosios būtybės ir gėriai.

Fizinį G. sudaro visos tos tobulybės, kurias daiktai turi turėti pagal savo prigimtį, kad galėtų pasiekti savo tikslą. Duona, mus mitinanti, vanduo, atimąs troškulį, yra fiziniai gėriai, o plunksna, kuria negalima rašyti, ir laikrodis, kuris nerodo laiko, yra fiziniai blogiai.

Moralinį G. sudaro žmogaus veiksmai, atitinką tas doros normas, kurių turi laikytis žmogus, esantis tam tikroje gyvenimo padėtyje (žr. Dora). Šia prasme vienas ir tas pats veiksmas fiziškai gali būti geras (pvz. vagystė), o moraliai blogas, nes ne-

atitinka doros normų. Tačiau čia reikia pabrėžti, kad vien tik veiksmo doros normų atitikimas jo dar nepadaro moraliai gero, jei šis veiksmas nėra su meile atliekamas tam idealui, į kurį doros normos nurodo. Meilė sudaro dorinio G. esmę. Kas tevykdo dorines normas, jų nekęsdamas, nors fiziškai atlieka gerą veiksmą, tas dorinės vertės neturi. Čia išryškėja skirtumas tarp tikrosios ir farizėjiškosios moralės.

Kanto pažiūra, liečianti G., yra visiškai priešinga Aristotelio ir šv. Tomo pažiūrai. G. čia išskiriamas iš būties, jo ontologinis pagrindas neigiamas, ir jis nukeliamas į asmeninę žmogaus valią. Kanto pažiūra G. atžvilgiu išreikšta klasiškuoju jo posakiu: ‚Nėra nieko pasaulyje, taip pat šalia pasaulio, ką be jokio susiaurinimo būtų galima vadinti G., kaip tik gera žmogaus valia'. G. čia suvestas į gryną valios apsisprendimą, neatsižvelgiant į jokias objektyvias vertybes, valią veikiančias. Todėl Kantas atmeta tradicinę etiką, atremtą į G. ar tikslą, ir kuria grynai formulinę etiką, atremtą tik į dorinę žmogaus sąmonę.

Modernioji filosofija šią tradicinę G. sampratą irgi atmeta ir jos vietoje stato vertybių mokslą, į kurį suveda G. supratimą. Vieni jų, kaip N. Hartmann, griežtai skiria vertybes nuo būties, pripažindami joms savarankišką egzistenciją; antri, kaip M. Scheler, nors vertybes skiria nuo būties, bet jas atremia į būtį, būtį laikydami vertybių davėja ir palaikytoja. Treti, kaip neoscholastikai, nors pripažįsta vertybių skirtingumą, bet jas suveda į būtį, jas laikydami būties savybėmis. Šios neoscholastikų pastangos vertybėms suderinti su būtimi pagal principą ens et bonum conventuntur iki šiol nedavę patenkinamų rezultatų. Nors vertybių mokslas dar naujas ir turi neišspręstų problemų, bet jis G. sampratą pagilina ir praplečia, ir yra plačiai pritaikomas įvairoms kultūros sritims. (Žr. Vertybės). *A. Blt.*

Gerkan Armin (g. 1884 Subate) archiologas ir architektas. 1938–44 Vokietijos archeologinio inst. direktorius Romoje, paskiau nuo 1950 prof. Bonnoje. Išspausdino Thermen und Palestren 1928, Das Theater von Priene 1921, Griechische Städtenlagen 1924, Der Stadtplan von Pompeji 1940, Leptis Magna 1942.

Gerklė 1. yra daugiau kasdieninės kalbos terminas, negu anatominis. Paprastai šiuo žodžiu apibūdinama iš burnos į ryklę (lot. pharnyx ‚ryklė') perėjimo vieta, kur susikryžiuoja maisto ir oro vėdinimo takai. Anatomiškai ji turėtų priklausyti ryklei (pars oralis pharingis).

2. G. statomųjų žuvavimo įrankių (bučiaus, rėblo, varžos) plačioji ir atviroji dalis.

Gerklos (lot. Larynx) įgerkils. Tai balso ir kvėpavimo organas. Yra viršutinėje kaklo dalyje, po liežuvio šaknimi; liesų, suaugusių vyrų būna gerokai išsikišęs į priekį (Adomo obuolys). Tai statinės pavidalo vamzdis, sudarytas iš kremzlių ir raumenų, viduje išklotas jautria gleivine plėve. Vamzdžio viduje yra ištiestos balso stygos, kurių įtempimas reguliuojamas jautrių raumenukų; tie raumenukai savo ruožtu turi labai jautrią innervaciją. Balso stygų virpėjimu gaunamas balsas. Balso tonų augštis priklauso nuo stygų įtempimo, kuris gali būti reguliuojamas labai tobulai, preciziai ir plačioje skalėje, pvz. muzikalinių tonų atvejais. Tai labai jautrus organas, galįs būti lengvai pakenktas sužalojimų, pervargimų, infekcijų ir kt. Tai yra ir kvėpavimo takas, kuriuo oras praeina į kvėpuojamąjį vamzdį (trachea), toliau į bronchus ir į plaučius ir tuo pačiu keliu atgal iškvėpiamas. *V. Kn.*

Gerlach Hellmut (1866–1935) vokiečių politikas. 1903–06 Reichstago narys. 1908 su Breitscheidu įst. demokratinį susivienijimą. 1919 trumpą laiką vidaus reikalų viceministeris. 1921–22 priklausė vokiečių demokratų partijai; paskiau atsidėjo pacifistiniam sąjūdžiui, kurį jau nuo 1901 propagavo savo laikraštyje Die Welt am Montag. Išsp. Die Geschichte d. preussisches Wahlrechts 1908, A. Bebel 1909, Der Zusammenbruch d. deutschen Polenpolitik 1919 ir kt. Erinnerungen 1925.

Gerlache Gomery Adrien de (1866–1934) belgas jūrų karininkas ir tyrinėtojas. 1897–99 vadovavo ekspedicijai Belgica į Antarktį. Tai pirmoji ekspedicija, praleidusi žiemą anapus poliaračio. Aptiko Danco Žemę, G. sąsiaurį ir pirmas ištyrė Grahamo Žemę. 1905 techninis direktorius ekspedicijos, kurią surengė Orleano kng. į š. r. Grenlandijos pajūrį. Išsp. L'expédition antarctique belge 1900, Voyage de la Belgica [2]1902.

Gerle Arne (1860–1930) švedų tapytojas, vaizdavęs daugiausia ščerų gamtovaizdį ir Stockholmo motyvus, dažniausiai melsvoje sambrėškio prieblandos šviesoje.

Germain Sophie (1776–1831) prancūzų matematikė savamokslė. Revoliucijos metu Montucla matematikos istorija sužadino joje matematikos pamėgimą. Paryžiuje įkūrus Politechnikos mokyklą, ji per studentų užrašus dalyvavo tos mokyklos darbuose. 1801 išėjus Gausso Desquisitiones arithmeticae, ji, prisidengusi Le Blanco slapyvardžiu, su Gaussu korespondavo. Jos darbai liečia skaičių teoriją, plokštumų teoriją ir matematiškąją fiziką. Dirbo ir filosofijoje, tirdama gamtos mokslų santykį su poezija ir menu.

Pr. Dovydaitis, C. F. Gauss ir S. G. (Naujoji Vaidilutė 1928).

German Sir Edward, iš tikrųjų Jones (1862–1936), anglų kompozitorius ir dirigentas.

Parašė operas The Emerald Isle su Sullivan drauge, Merrie England, A Princess of Kensington ir kt., operetę The Rival Poets, simfonijas, simfoninę poemą Hamletą, suitas (žinoma The Gypsy), chorams ir kt. Kūryba savarankiška, paremta senomis anglų melodijomis, griežtai ritmiška, imponuojančiai pabrėžianti išdidumą. *J. Ž.*

Germanai tuo vardu keltų pavadinti pagal pirmąją kiltį, peržengusią Reiną (Germani cisrhenani). Pati vardo kilmė galutinai neišaiškinta, bet veikiau keltiška. G. lingvistinės indoeuropiečių šeimos tauta; branduolys bus priklausęs augšto ūgio ir šviesių plaukų ilgagalviams (vad. homo nordicus), kurie vėlyvesniojo neolito ir žalvario amžių laikais sudarė š.v. Europos gyventojų daugumą. Bet iš pat pradžios buvo nemaža atstovaujančių kitiems antropologiniams tipams. Ir tokių G. skaičius, G. plintant Europoje ir susimaišant su kitomis tautomis, vis didėjo, kol pasidarė jie rasės atžvilgiu mišri tauta. Žalvario amžiui prasidėjus, G. kalba ir kultūra buvo jau užsimezgusi Elbės ir Oderio upyne. Tarp Elbės ir Vezerio G. kaimynavo su keltais, ir iki geležies amžiaus jų dalis kultūriškai bei politiškai priklausė keltų; rytuose G. kaimynai buvo slavai, baltai ir taip pat, dar proistorės laikais, suomiai. Proistorės laikais G. įsikurdino ir Skandinavijoje. Pirmos istorinės žinios apie G. tik IV a. pr. Kr. teatsirado. Visdėlto iš archeologijos duomenų galima spėti, kad apie 950–800 pr. Kr. jie gyveno Skandinavijoje, Danijoje ir š. Vokietijoje tarp Elbės ir Oderio žemupių; 800–650 paplito į rytus anapus Vyslos ir Vyslos upe iki Torunės, 650–300 maždaug tarp Oderio ir Bugo ir Bugo augštupiu iki Dniestro, į vakarus iki Olandijos, į pietus ir š.r. iki Maino ir vidurinio Reino, kur jie (chatai ir markomanai) užėmė anksčiau keltų gyvenamąjį kraštą. Apie 330 pr. Kr. Masilijos graikas Pitėjas mini ties Helgolando įlanka gyvenančius G. teutonus. 182 pr. Kr. kita G. tautelė, bastarnai, buvo jau įsikūrusi Tisos ir žemutinio Dunojaus upyne. 113–101 teutonai, kimbrai ir, rodos, kaikurios keltų tautelės įsibrovė į Dunojaus slėnį; atremti čia keltų, ėmė brautis į vakarus, užpuolė Noriko tauriskus ir sumušė romėnų kariuomenę. 109 jie atsidūrė Pareinyje, perėjo Reiną, sutriuškino Ronos slėnyje romėnus, apiplėšė Galiją ir, vėl tris kartus sumušę romėnus, įsiveržė Italijon. 102–101 juos išsklaidė Marijus ir Katulas. Nuo to laiko graikų ir lotynų rašytojų teikiamosios mums žinios nušviečia G. istoriją. Galiją nukariaudamas, Cezaris susidūrė su vakariniais G., priėjusiais Reino upę. Jis atrėmė jau įsibrovusį r. Galijon jų vadą Ariovistą ir kelis kartus žygiavo anapus Reino augštupio. Augusto įsūnis Drusas pa-

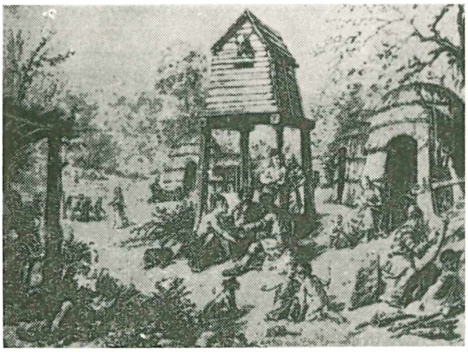

Germanų sodyba (rekonstrukcija)

siekė Elbės upę ir pradėjo Didžiosios Germanijos nukariavimą. Bet jam mirus (9 po Kr.), cheruskų vado Arminijaus sukilimas sustabdė romėnų plitimą, ir Tiberijus baigtinai atsisakė nuo Germanijos užkariavimo. Romėnai pasitenkino Reino ir Dunojaus sienos gynimu, o trikampį, esantį tarp tų dviejų upių (vad. agri decumates — Bavarijos, Würtembergo ir Badeno dalį), aptvėrė tvirtovių ir pylimų linija, vad. limes, kurią sėkmingai saugojo iki IV a. pradžios. Tuo būdu šiapus romėnų sienos gyvenantieji G. ilgainiui apromėjo. Bet romėnai, savo politika netiesiog paveikė ir kitus G.: užkirto jiems kelią į vakarus bei pietus, sustabdė jų kraustymąsi ir privertė juos tapti rūpestingesniais bei sėslesniais žemdirbiais. Tą vyksmą lengvai galima pastebėti, lyginant Cezario ir Tacito duodamas žinias. Ryšium su tuo išsivystė ir sustiprėjo politinė G. santvarka. Devynios galybės kilčių susibūrė į tauteles, tautelės į dideles federacijas. I a. po Kr. pabaigoje G. buvo jau susivieniję į šiaurės, vakarų ir rytų G. Vakarų G. gyveno dabartinėse Danijoje, Vokietijoje ir Olandijoje. Savo protėviu jie laikė dievą Tuisko, ar Tuisto. Jo sūnaus Manaus (mann=žmogus) sūnūs buvę trijų v. G. šakų — ingevonų, harminonų ir istevonų — protėviai. Ingevonai (fryzai, chaukai, saksai, anglai), vokiečių žemaičių užuomazga, gyveno nuo š. Olandijos iki žemutinės Elbės ir jos deš. krante; herminonai (svevai, semnonai, markomanai, kvadai, hermundurai, langobardai?, cheruskai?) augštutinėje ir vidurinėje Vokietijoje, iš kur įsiskverbė I a. po Kr. Čekijon (keltų bojų žemę), Moravijon ir Vengrijon. Istevonai, tai Pareinio G. — chatai, ubijai, batavai, chamavai, tubantai, tenkterai, sigambrai, brukterai (žr. Frankai) ir kt. Kraštas tarp Oderio ir Vyslos buvo rytinių G. — gotų, gepidų, rugijų, burgundų, lugijų (vandalų ir kt.), bastarnų, skirų — tėviškė. Šiaurės G. grupei priklausė p. Švedijos gautai, jų šiaurės kaimynai svėjai. Danijos salų ir vėliau Danijos danai, he-

ruliai, jutai. Romėnų nuolat atremiami, G. be paliovos brovėsi imperijon, ir tas sąjūdis vertė juos tvarkytis ir vienytis. III a. pradžioje atsirado didesnių tautų — Pamainio ir Pareinio alemanai, frankai, vėliau saksai (III a. pabaigoje), tiuringai (V a.), bajuvarai (arba bavarai, VI a.). G. kilnojimasis, didysis tautų kraustymasis, pasibaigė daugio jų tautų įsikurdinimu Romos imperijos žemėse: Balkanų pusiasalyje, Ilirijoje, Galijoje, Ispanijoje, Italijoje ir Afrikoje. Tačiau beveik visur jie greit susimaišė su vietos gyventojais, pasidavė Romos kultūrai ir nutauto. Daugiausia jie paveikė Britaniją ir Galiją, bet jų pačių kultūros pradai išliko sveiki ir savotiškai išsivystė tik Skandinavijoje, Vokietijoje ir iš dalies Britanijoje.

Archeologinės iškasenos vaizduoja kiek germaniškąją proistorės (žalvario ir geležies amžiaus) kultūrą, pirmiausia materialinę, žalvario laikais nepaprastai sužydusią Danijoje ir Skandinavijoje. Pagrindiniai jos istorijos šaltiniai yra Cezario De bello Galico (I a. pr. Kr.) ir Tacito Germania (I a. po Kr.). Nuo senų senovės G., kaip ir kiti indoeuropiečiai, vertėsi ne tik gyvulininkyste, bet ir žemdirbyste, nors labai primityvia, kapline, kuri juos ragino ieškoti vis naujų žemių ir kraustytis. Tautelė arba jos dalis užimdavo tam tikrą teritoriją ir proporcingai žemdirbių skaičiui dirbamąsias žemes išdalydavo šeimoms, o miškai ir pievos likdavo neišdalytos. Vad. agrarinio komunizmo negalėjo būti jau todėl, kad G. neturėjo nuosavybės sąvokos, o jų ūkis buvo individualus šeimos ūkis; be to, kilniosios ir turtingosios šeimos valdė bei dirbo daugiau žemės, ir jose įkurdindavo savo vergus. Socialinio-politinio gyvenimo pagrindas buvo tėvo patriarchališkai valdoma šeima. Šeimos išaugdavo arba susivienydavo į didesnius vienetus — į gimines, kurias siejo tariamoji bendra kilmė ir bendras kultas. Kelios giminės sudarydavo kiltį, kelios kiltys tautelę. Tauta buvo ir kariuomenė, ir jai, kaip ir jos dalims, vadovavo ne tiktai seniūnų (kilniųjų giminių tėvų) taryba, bet ir visų karių (tautos) susirinkimas. Tautos dalies gyvenamoji žemė (pagus, gau) buvo ir tam tikro kariuomenės dalinio (tūkstančio) gyvenamoji apskritis; turėjo savo karių susirinkimo išrinktąjį vadą (tunginą, vėliau karaliaus skiriamąjį grafą) ir dalijosi į mažesnius kariuomenės dalinius, šimtines, apskritis, irgi turinčias savo susirinkimus bei vadus. Karui prasidedant arba kokį žygį sumanius, tautos susirinkimas išrinkdavo vaivadą (hercogą). Daug kur buvo ir renkamųjų, paprastai iš tos pačios giminės, karalių. Kraustymosi laikais jų valdžia, savaime suprantama, sustiprėjo, nors jie ir dalijosi teismo, valdymo ir karo valdžią su tautos susirinkimu. Daug padėjo jiems įsigalėti tai, kad iš pat pradžios apie galingą žmogų ar drąsų karvedį susiburdavo klijentai, kurie prisiekdavo būti jam ištikimi ir tapdavo jo karo draugais (antrustionais). Tie karo draugai ilgainiui sudarė paties karaliaus kariuomenę ir iš dalies ir valdininkiją. Cezaris ir Tacitas sako, kad G. visuomenė skiriasi į diduomenę, laisvuosius, puslaisvius ir vergus. Dauguma puslaisvių (litų) ir vergų buvo baudžiauninkai; daug laisvųjų patys pasiduodavo didikų valdžiai (mundium) ir tapdavo jų klientais.

G. religija buvo dieviškąją gamtą įkūnijančių dvasių bei dievų garbinimas ir turėjo tam tikrą panteistinį pobūdį. Senų senovėje kone visi G. garbino dievą ir kartu karo dievą Tivazą (Tiu, Ziu, Ty), nemažiau perkūnijos dievą Donarą, arba Torą, milžinų nugalėtoją ir žemdirbių globėją. Ingevonai ir š. G. labai garbino derlingumo dievą Freyrą (Fröj ,viešpats'). Vė-

Germanų sueiga

liau atsirado saksų dievo Vodano (Odino) kultas. Jis buvo vėjo (wind), audros, pergalės ir numirėlių dievas. Jo kultas iš saksų žemės paplito Danijoje ir Skandinavijoje, kur ilgainiui Vodanas tapo magijos bei išminties (runų, G. rašto) ir pirmiausia karingų vikingų dievu, kitų dievų valdovu. Garbino G. ir deives: ingevonų Nertą, marsų Tanfaną, žemutinio Reino G. Nehaleniją, visų G. Frigą, arba Friją, Vodano žmoną, meilės, grožio ir poezijos deivę Fręją. žinomą tik Norvegijoje ir Islandijoje, mirties ir numirėlių (bet ne drąsiai žuvusiųjų kautynėse, kuriuos karingos valkirijos nunešdavo Vodano Valhalon) karalijos deivę Helą. Apskritai, deivės pradžioje buvo derlingumo ir mirties dievybės. Gamtos dievinimas reiškėsi ir tikrais dievais nevirtusių dvasių kultu, kurios įkūnydavo girių, medžių, šaltinių, upių, jūros, kalnų ir kt. galią. Tai buvo elfai, pikti marai, undinės, nykštukai, milžinai, likimo deivės nornos ir disos, vandens deivė Rana. Gal kaikurių dvasių garbinimas išaugo iš numirusiųjų, vad. jų sielų, arba, tiksliau, antrininkų (fylgja, fyljur), kulto. Pradžioje G. šventovių savo dievams nestatė, bet garbino juos šventuose alkuose, ties šaltiniu ar šventuoju ąžuolu. Tacitas tik dvi šventoves temini: Nertos ir Tanfanos. Vėliau jų daugiau atsirado: Helgolando salos šventovės, Upsalos šventovė. Buvo ir dievų statulų, ypač šiaurėje. Buvo švenčiama žiemos pradžia, viduržiemis ir vasaros pradžia; saksai kasmet žiemos pradžioje garbino savo numirėlius. Dievams aukodavo gyvulius, dažnai ir žmones. Švedijoje kas devyneri metai žmonės susirinkdavo į bendrąją šventę Upsalon, ir bendras kultas padėjo tautelėms politiškai vienytis ar išlaikyti pirmykštę vienovę. G. kunigai didelės įtakos neturėjo ir atskiru luomu netapo. Švedijos kunigai, godai, priklausė karaliaus ar kunigaikščių; Norvegijoje godais vad. patys valdovai ar didikai, kaip šventovės savininkai; Islandijoje godai pasidarė tautos renkamais valdovais. Ilgainiui mitai padarė dievus konkretesnius, panašius į žmones ir apsistemino religinę pasaulėžiūrą. Bet mums težinoma tik š. G. mitologija, kuri užsimezgė Skandinavijoje ir apie IX a., vikingų laikais, išsivystė Islandijoje. Tą mitologiją apdorojo vikingų dainiai, skaldai, kuriuos, be to, veikė keltų bei graikų mitai ir krikščionybė. IX–X a. buvo parašytos vad. vyresniosios Eddos poemos; Sturlason išleido savo prozinę Eddą.

E. Pittard, Les races et l'histoire 1932; *K. Schuchard,* Vorgeschichte von Deutschland 1934; *L. Schmidt,* Geschichte der germanischen Frühzeit 1925; (") Allgemeine Geschichte d. germanischen Völker bis zum Mitte des 6. Jahrh. 1909; (") Geschichte d. deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung 1904–08; *T. E. Karsten,* Les anciens Germains 1931; *Feist* und *Recke,* Germanen (Ebert Reallexikon der Vorgeschichte IV 1) 1926; *O. Bremer,* Etnographie der deutschen Stämme (Paul Grundriss der germanischen Philologie III 1896); *Müllenhof,* Deutsche Altertumskunde 1870–1920; *J. Hoops,* Reallexikon d. germanischen Altertumskunde 1911; *K. Helm,* Altgermanische Religionsgeschichte 1913, 1937; *E. Meyer,* Mythologie d. Germanen 1903; *G. Kossina,* Ursprung u. Verbreitung d. Germanen 1928; *C. Clemen,* Altgermanische Religionsgeschichte 1934; *G. Dumézil,* Mythes et dieux des germains 1939; *W. Groenbech,* Kultur und Religion der Germanen 1937–39; *H. Güntert,* Altgermanischer Glaube 1937; *O. Höfler,* Kultische Geheimbünde der Germanen 1934; *Fr. von der Leyen,* Die Götter der Germanen 1928; *H. Schneider,* Germanische Religion vor 3000 Jahren 1935; (") Germanische Altertumskunde (kolekt. veik.) 1938; *F. R. Schröder,* Germanische Heldendichtung 1936; *J. de Vries,* Altgermanische Religionsgeschichte 1935–37; *B. Gebhardt,* Handbuch der deutschen Geschichte [3]1953.

Germanas Kazys (g. 1897 X 9 Svetošino dv., Paežerių vls., Šakių aps.) inžinierius. Gimė dvaro darbininkų šeimoje. 1915 baigė Saulės mk. kursus Vilniuje. I pas. karą jis praleido Rusijoje, kur baigė Panevėžio realinę gimnaziją. 1918 grįžęs stojo Lietuvos kariuomenėn. 1920 baigė karo mokyklą. 1922 įstojo į LU technikos fak., kurį baigė 1929 statybos inžinieriumi. 1923 dalyvavo Klaipėdos sukilime. Univ. baigęs, Panevėžio aps. inžinierius. 1937 XII 16 Švietimo Ministerijos specialinio mokslo direktorius. 1938 XII 5 — 1939 XI susisiek. minist. 1940 pradžioje specialinių mokslų dpt. direktorius. Bdr. Technikoje ir Ūkyje, Savivaldybėje.

K. Germanas

Germanavičiai buv. Dysnos aps. mstl., valsčiaus centras, 1938 738 gyv.; prie mstl. kolonija , 283 gyv., vsd. 38 gyv. Prie Dysnelės upės, kurioje buvo įtaisyta prieplauka. Priklausė Sapiegoms, Hylzenams, Šrinui. kuris 1787 čia pastatė bažnyčią.

Germanybės, arba germanizmai, iš germanų, daugiausia iš vokiečių kalbos skolinti žodžiai ir verstiniai posakiai. Tiksliau imant, G. terminas taikomas tik seniausiems skoliniams, o vėlesnieji dažniau vadinami v o k i e t y b ė m i s ir a n g l y b ė m i s (Amerikos lietuvių kalboje), žiūrint iš kurios kalbos skolinta. Lietuvių kalboje seniausios G. yra iš gotų (gautos per prūsus), pvz. a l u s, š a r v a s, ir skandinavų, pvz. g a t v ė, k v i e t y s. Jos gali būti paskolintos apie Kr. laikus, tačiau labai negausios. Taip pat, palyginti, senos G., būtent jau vokietybės, yra k u n i g a s, p i n i g a s (tarmėse senesnio skolinimo: kuningas, piningas ir peningas), s k y d a s, patekusios į mūsų kalbą apie 1200. Apie kelias dešimtis žodžių yra paskolinta iš viduramžių vokiečių žemaičių kalbos, pvz. a m a t a s, b a k ū ž ė, l i ū d ė ,svambalas',

s k ū n i a ‚tvartas', t r i m i t a s. Daugiau vokietybių pažįstama M. Lietuvoje ir paprūsės tarmėse, pvz. a r v u o t i ‚paveldėti', b r u v ė l ė ‚aludaris', b r ū k a s ‚sėtinys', k n y p k i s ‚saga', s k y v i s ‚lėkštė' ir šulkė ‚dubenėlis, lėkštelė', spatas ‚kastuvas', liodingė ‚krovinys', čėringė ‚vakartis, arbatpinigiai'. Daugumas vokietybių priklauso amatų, ypačiai stalių, kalvių, kalbai ir į Lietuvą yra atneštos vokiečių amatininkų. Taip pat vokietybės yra ir tokie M. Lietuvos raštų dariniai, kaip v ė j m a l ū n i s, g e l ž k e l d v a r i s ar posakiai, kaip t a i n e p a r e i n a į k l a u s i m ą (= das kommt nicht in Frage). Anglybių apstu Amerikos lietuvių šnekamojoje kalboje, pvz. a u z a ‚namas', k a u t a s ‚apsiaustas' ir p u r k a u t a s ‚kailiniai', p ė d ė ‚alga', m a i n o s ‚anglių kasyklos'. O v a j u s ‚talka, kampanija' pasidarytas pagal ag. drive ‚t.p.' iš amerikiečių spaudos buvo pasiekęs ir Lietuvą. Latvių kalboje, kur vokiečių įtaka buvo žymiai stipresnė, daug gausiau ir G., net sintaksinių ir verstinių posakių, pvz. p i e k r i s t (= beifallen) ‚pritarti, sutikti', m ā j t u r i b a s s k o l a (= Haushaltungsschule) ‚namų ruošos mokykla', a t s t ā t u z b r i v ā m k a j a m (= auf freien Füsse lassen) ‚palikti laisvą, nesuimtą'. Taip pat daug G., net ištisų verstinių posakių, ypačiai seniau, turėjo ir rusų raštinės bei karinė kalba.

K. Būga, Visų senieji lietuvių santykiai su germanais — Kalba ir Senovė 1932; *K. Alminauskas,* Die Germanismen des Litauischen; *J. Sehwers,* Sprachlich – kulturgeschichtliche Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen 1936; *A. Senn,* Einiges aus der Sprache der Amerika Litauer (Studi Baltici II, 1932); *A. Margeris,* Lietuviškai-angliško žargono žodynėlis (Šliuptarniai, 1949).

Germanicum (Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum) seniausia Romos kolegija, skirta vokiečių tautos dvasininkams auklėti, įkurta šv. Ignoto Loyolos 1552. Kiek vėliau pop. Grigaliaus XIII įkurtoji vengrų kolegija drauge su vengrams priklausiusia šv. Stepono Rotondo bažnyčia 1580 buvo prijungta prie G. Lietuviams ir lenkams tuo metu neturėjusiems savo kolegijų, G. viena vieta buvo numatyta ir lietuviui studentui. G. studijas Romoje yra baigę visa eilė lietuvių: prel. Ig. Albavičius, kun. Kazys Rėklaitis M.I.C. ir kt. Po I pas. karo G. mokėsi vysk. Ramanauskas, kun. Olšauskas, kun. Pr. Manelis ir kt. G. 1955 buvo 125 studentai. Paskaitas lanko Gregorianumo univ. G. nuo pat pradžios vadovauja jėzuitai. Šalia studijų joje labai daug dėmesio kreipiama į dvasinį kunigų paruošimą. Kardinolų įtakoje, kurie kaip rėmėjai ir geradariai turėjo teisę parinkti kandidatus į G., čia pateko daug iš kilmingųjų luomo ir išėjo garsių asmenybių: kardinolų, vyskupų, vienuolynų viršininkų, vyskupijų kapituloms išmokslintų ir gerai išauklėtų pavyzdingų kunigų.

Po jėzuitų ordeno panaikinimo 1773 ir G. buvo uždarytas 1798. Jėzaus Draugijai atsigavus, ir G. 1818 buvo atidarytas iš karto prie Gesù bažnyčios, kol pop. Pijus IX dovanojo Boromėjo rūmus (via del Seminario 120), iš kur 1886 persikėlė į Costanzi rūmus (via Nicola da Tolentino), kur 1940–44 pasistatė modernius rūmus. I pas karo metu G. 1915–19 buvo perkeltas į Innsbrucką (Austrijoje). Per visą gyvavimo laiką G. baigė apie 7000 auklėtinių. Jų tarpe buvo pop. Grigalius XIV, 30 kardinolų (paskutinis Stepinac), 57 arkivyskupai, 330 vyskupų. 50 yra mirę už tikėjimą, jų tarpe 2 palaimintieji: Marcus Crisinus ir Robertas Johnson.

F. Schröder, Monumenta quae spectant primordia collegii Germanici et Hungarici 1896; *A. Steinhuber,* Geschichte des Kollegium G.-H. in Rom [2]1906. *A. Lm.*

Germanikas G. Iulius Caesar Germanicus (15 pr. Kr. Romoje — 19 po Kr. Epidafnėje prie Antiochijos) Nerono Klaudijaus Druzo ir jaunesniosios Antonijos, triumviro M. Antonijaus dukters, sūnus, 4 po Kr. savo dėdės Tiberijaus įsūnytas. 12 po Kr. buvo konsulu, kitais metais gavo valdyti Galiją ir 8 legionus, stovėjusius pareinyje prieš germanus. 14-16, kaip ir jo tėvas, gavęs garbingą G. pavardę, atliko daug sėkmingų žygių prieš germanus. Tiberius, atšaukęs iš Germanijos, jam pavedė sutvarkyti rytų provinicjas. G. pasižymėjo drąsa, kilnumu, būdo švelnumu. Jis buvo vienas mokyčiausių romėnų. Į jį dėtos viltys neįvyko, nes mirė tesulaukęs 23 metus amžiaus, kaip įtarė artimieji, nunuodytas. Tarp 9 jo žmonos Agripinos vyr. pagimdytų vaikų buvo ir Kaligula bei Nerono motina Agripina jaun.

Dahm, Die Feldzüge des G. in Deutschland 1902; *M. Gelzer* ir *W. Kroll,* Pauly-Wissowa Realenzyklopaedie d. klass. Altertumswissenschaft, Bd. 10, 1919; *F. Knoke,* Die Kriegszuege des G. in Deutschland 1922; *L. Schmidt, Geschichte der* deutschen Staemme [2]1938–40.

Germaninas specifinis vaistas, vartojamas gyvulių bei žmonių tripanozomiazams ir kaikurioms odos ligoms gydyti. Jo sudėtis — simetriškas šlapalų derivatas, sudarytas iš m-aminobenzoil-m-amino-p-toluil-l-naftilamin-4, 6, 8-trisulforūgšties natrio. G. preparatai žmogaus terapijoje dažniausiai vartojami nuo miego ligos.

Germanis (lot. germanium) cheminis elementas IV grupės, simbolis Ge, at. sv. 72,60, eilės nr. 32. Ge surado C. Winkler 1885 sidabro rūdoje argirodite; jo buvimą išpranašavo D. Mendelejev, pasirėmęs periodine elementų sistema, pavadindamas ekasiliciu. G. pilkas, trapus metalas, lyg. sv. 5,5; lydosi 958°C ir verda per 1500°C. Cheminėmis ypatybėmis panašus į silicį ir iš dalies į alvą; netirpsta šarmuose ir rūgšty-

se, išskyrus azoto rūgštį. Azoto rūgštis Ge oksidina ligi Ge dioksido, GeO_2. Su vandeniliu Ge jungiasi į GeH_4; su metaloidais duoda keturvalenčius ir dvivalenčius junginius. Vartojamas radijo technikos bei karo reikalams, ir jo gamyba žymiai pakilo.

Germanis Jānis (g. 1889) latvių aktorius. Iškilus lat. scenos menininkas, pasižymėjęs ypatingais fiziniais daviniais (amantų vaidmenys) ir puikia balsine medžiaga.

Germanistas mokslininkas, dirbąs germanistikos srityje, ypačiai germanų kalbų ir literatūrų tyrinėtojas; siauresne prasme vokiečių filologijos specialistas ir rečiau germanų tautų teisės žinovas.

Germanistika plačiausia prasme visų germanų tautų bei kilčių kultūros mokslas, apimąs kalbą su raštija, istoriją, papročius bei mitologiją, senybes, ūkį, teisę ir meną nuo seniausių iki pat dabartinių laikų. Siauresne prasme teisėje G. vad. germanų teisės, o filologijoje (žr.) germanų kalbų, raštijos ir senybių mokslas. Pastaruoju atveju dažniau vartojamas ir germanų filologijos terminas, o praktikoje G. vėl daugiau apribojama tyrimu senesniojo kalbinio laikotarpio, kada atskiros germanų kalbos gausiau tebeturėjo bendrybių ar bent jose buvo dar pastebima gyvų pragermaniškų veldėmių. Vėlesniuosius laikus tyrinėjančioji G. dėl dalyko platumo ir medžiagos gausumo yra suskilusi į vokiečių, anglų (anglistika) ir skandinavų (nordistika) filologiją. Bet kartais senu įpročiu G. tebevadinama ir vokiečių filologija. G. užuomazga siekia į viduramžius. Pvz. Einhard pasakoja, kad Karolis Didysis buvęs pradėjęs rašyti ‚patrii sermonis', t.y. senosios vokiečių augštaičių kalbos gramatiką. Vėlesnius atskirų minezingerių bandymus nagrinėti savo amžininkų kūrybą galima laikyti kritikos ir literatūros istorijos pradžia. Jau XII a. Islandijoje pastebimas gyvas susidomėjimas senove, o XIII a. ten gyveno Snorre Sturlesson, žinomasis Naujosios Eddos autorius. Bet moksliněi G. pradžią davė humanizmas XVI a. Greta grynai praktinių bandymų mokymo reikalams gramatiškai apdirbinėti šnekamąją kalbą (V. Ickelsamer, Laurentius Albertus ir kt.) vokiečių humanistai, žavėdamiesi antikine kultūra, susidomi ir savo tautos praeitimi (Wimpfeling, Celtis, Beatus Rhenanus, Aventin ir kt.). O platesnis klasikinių kalbų pažinimas sužadino ir apskritai susidomėjimą kalbos reiškiniais (K. Gesner : Mithridates, 1555). XVI ir XVII a. išleidžiami svarbesnieji senieji germanų kalbų paminklai: Otfridas (1571), gotų Codex Argenteus kartu su senovės anglų Šv. Rašto vertimu ir Senoji Edda (1665). Žymiausias to meto Europos germanistas yra F. Junius (1589–1671). Anglijoje XVII a. dirba G. Hickes (1648–1715), pirmas išleidęs germanų tarmių gramatikėlių (Thesaurus 1703–1705, II t.), o Olandijoje veikia jo amžininkas L. ten Kate (1674–1731), kuris ypačiai domėjosi etimologija ir yra tyrinėjęs germanų kalboms labai būdingą balsių kaitą. Bet tvirtesni tiriamieji metodai sukuriami tik pradedant XVIII a. Švietimas lemiamų paskatų davė tekstų kritikai (Bentley, F. A. Wolf), leksikografijai ir apskritai kalbos nagrinėjimui (J. Ch. Adelung, G. W. Leibniz, J. Ch. Gottschied), taip pat literatūros mokslui (G. E. Lessing, A. A. Schaftesbury). Herderio veikla dar drąsiau pastūmėjo G. istoriškumo kryptimi ir atkreipė dėmesį į liaudies kūrybą. O romantizmas G. padaro mokslu tikrąja to žodžio prasme. Nors moderninės G. pagrindėjai yra broliai Grimmai, ypačiai Jokūbas Grimm (1785–1863), savo tyrinėjimais pasireiškęs beveik visose G. srityse, tačiau šio pirmataku kaikuriais atžvilgiais vis tik laikytinas danas R. K. Rask (1789–1832). J. Grimmo Deutsche Grammatik (1819–37, [2]1870–98) germanų kalbotyrai turėjo epochinės reikšmės. W. Grimm daugiau buvo atsidėjęs pasakų rinkimui bei tyrimui. 1852 abu broliai pradeda leisti (iki šiol dar nebaigta) Deutsches Wörterbuch, kuris savo platumu, o taip pat semantinės medžiagos gausumu ir istoriškumu neturi sau lygaus kalbotyrinėje literatūroje. Vėliau pažymėtini Tieck, A. v. Arnim, Brentano, Görres, Uhland, jų bendradarbiai G. F. Benecke, vid. vok. augštaičių žodyno tyrinėtojas, J. A. Schmeller, paskelbęs vertingą Bayrisches Wörterbuch (1827–37), K. Lachmann (1793–1851), moderninės tekstų kritikos pagrindėjas, pirmas panaudojęs metriką kalbotyrine priemone; jo mokinys ir J. Grimmo įpėdinis Berlyno universitete K. Müllenhoff (1818–84), ypačiai nusipelnęs senosios vokiečių raštijos, taip pat senovės (Deutsche Altertumskunde, 5 tt., 1870–90) ir mitologijos tyrinėjimais. Apie 1870 ir G. pasireiškia nauja kryptis, susijusi su jaunųjų gramatikų (žr.) lyginamojoje kalbotyroje padarytomis pervartomis. Šių griežtai pabrėžiamas garsų dėsnių visuotinumas visų pirma (1877) kaip tik patvirtinamas G. vad. Vernerio dėsniu (žr.). Istorinė gramatika ištisiems dvidešimt metų atsistoja centrinėn G. vieton. Vadovai čia yra H. Paul (1846–1921), W. Braune (1850–1926) ir E. Sievers (1850–1932). Jie duoda visą eilę atskirų germanų kalbų gramatikų, o H. Paulio redakcijos Grundriss der germanischen Philologie (1896–98, [3]1911 tt.), sutelkęs visą būrį tyrinėtojų, sutraukia krūvon visa iki šiol pasiekta. Literatūros istorijoje šį vad. gramatikų laikotarpį iš dalies atveria W. Scherer (1841–86) su savo Gothės studijomis ir pavyzdine Geschichte der deutschen Literatur (1883). Šiaip

iš stambesnių germanistų dar paminėtini: W. Streitberg (1864–1925), F. Kluge (1856–1926), sintaksininkas O. Behagel(1854–1936), švedas A. Noreen (1854–1925), danų anglistas J. O. Jespersen (1860–1943). Be vokiečių ir skandinavų, paskutiniais laikais G. yra dirbę ir slavų bei prancūzų kalbininkai, pvz. A. Meillet (žr.). Apskritai literatūros mokslas nuo XIX a. vis labiau ima skilti nuo kalbos istorijos, ypačiai nagrinėjant naujesniųjų laikų raštiją. Ryškiausiai tas skilimas pasireiškia Schererio filologinį istorinį metodą tyrinėjime pakeitus naujoms kryptims, būtent estetinei (Walzel, Günther Miller, Kayser ir kt.), psichologinei, grindžiamai Dilthey (žr.), filosofiją, ir vėlesnėms probleminei (Unger, Petsch) bei sociologinei (Menker, Lukács). Bet iš kitos pusės ir pats kalbos tyrimas daugiau pakrypsta į naujas sritis; pvz. kalbos filosofiją, dialektologiją ir pagaliau kalbos geografiją, Vokietijoje atstovaujamą Marburgo mokyklos. Ji vėl duoda pradžią vad. daiktų geografijai, o iš moderninės dialektologijos naujų paskatų ir gilesnės prasmės gauna tautotyra. Tuo būdu siekiama naujos vienovės, ir G. pamažu virsta kultūrinės bendruomenės mokslu, kurio atskiros šakos tarpusavyje papildo viena kitą. Kaip tik šia kryptimi dabartinę G. padėtį ir paskutiniųjų dešimtmečių pažangą imasi apibūdinti W. Stammlerio 1951 pradėta leisti Deutsche Philologie im Aufriss.

H. Paul, Begriff, Aufgabe u. Geschichte d. germ. Philologie — Grundriss der germ. Philologie I [2]1901; *Th. Bieder*, Geschichte der Germanenforschung 1921–25; *W. Streitberg, Michels u. M. Jellinek*, Germanisch — Grundriss d. idg. Sprach- u. Altertumskunde II 2 1927–36; *P. Merker* ir *W. Stammler* (leidėjai), Reallexikon d. deutschen Literaturgeschichte 4 t., 1925–31; Germanische Philologie, Ergebnisse und Aufgaben (Festschrift für O. Behagel, 1934); *F. Stroh*, Handbuch der germanischen Philologie 1952. Žurnalai: Zeitschrift für deutsche Philologie nuo 1868; Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur nuo 1874; The Journal of English and Germanic Philology nuo 1897; Revue germanique nuo 1905; Germanisch-Romanische Monatschrift nuo 1909; Teuthonista, Zeitschrift für deutsche Dialektforschung und Sprachgeschichte nuo 1924 (nuo 1935: Zeitschrift für Mundartenforschung).
A.S.

Germanizacija vokiečių tautos stengimasis užimti kaimynų kraštus ir suvokietinti jų gyventojus. G. banga per praėjusį tūkstantmetį ėjo iš vakarų į rytus. Jau IX a. po Kr. germanų kiltys per Elbę ir Saalę pradėjo veržtis į rytines sritis, kur tada gyveno slavų tautelės. Užėmę kraštą, kolonistai vokiečiai greit sudarydavo gyventojų daugumą. Taip palaipsniui germanizuodami, XI a. jie užėmė žemes iki Oderio, o XII a. pabaigoje jau ir Pomeraniją bei Sileziją. Kartu ėjo vokiečių veržimasis ir vidurinėje Europoje link Karpatų ir Balkanų. Stambiausia kolonija ten sudaryta Siebenbürgo krašte. Nevisada jie naujas sritis laimėdavo vien kardo jėga: kaikur germanizuodami įsigalėdavo, statydami vienuolynus arba miestus.

XIII a. pradžioje vokiečių ordinai nukariavo prūsų, latvių ir estų žemes. Tik nepavykus užimti lietuvių sričių, mūšyje prie Tannenbergo (1410) buvo palaužta jų ekspansinė galybė, ir tuo būdu buvo sulaikytas G. bangos slinkimas į rytus. Berdos, po Lietuvos ir Lenkijos padalijimo Prūsijos karaliai vėl mėgino suorganizuoti vokiečių kolonizavimą ypač lenkų srityse, bet tokios jų pastangos liko be kokių vaisių. Dar liūdniau baigėsi Hitlerio žygiai į rytus, kur irgi buvo keliami tradiciniai G. šūkiai.

Senprūsių ir vakarinių lietuvių srityse G. prasidėjo jau užkariavimo metu. Ir čia ordinas tuoj stengdavosi užimtąsias žemes apgyvendinti kolonistais iš Vokietijos kraštų. Tačiau dėl nelabai didelio savo skaičiaus ateiviai vokiečiai galėjo tada kiek užpildyti tik sritis tarp Vyslos ir Priegliaus. Toliau į šiaurę tebegyveno bemaž vien lietuviai, o Samboje irgi liko vyraująs prūsų-lietuvių elementas. Jau 1270 ordinas krašte įvedė griežtą savo feodalinę santvarką. Tuo būdu pavergtieji prūsai buvo nustumti į patį žemiausią socialinį sluogsnį, o tai ir buvo svarbiausia jų išnykimo priežastis. Tie senieji krašto gyventojai, per amžius buvę laisvi, dabar, su mažomis išimtimis, turėjo vilkti sunkią baudžiavą. Gi ordino baudžiava buvo ypač griežta: gyventojai teisiškai tiesiog ir visiškai priklausė savo ponams, tiktai galvos ar rankos nukirtimas buvo valstybės teismo žinioje. Pavergtasis negalėjo keisti savo darbo vietos, jam buvo uždrausta mokytis amato arba verstis prekyba. Magistro Siegfried v. Feuchtwangen 1310 įstatymas net draudė su juo kalbėtis prūsų kalba. Jis liko tik darbo jėga, kurią ponas naudojo, padedamas senųjų karių ir kolonistų, kurių tarpe buvo daug pakrikusio elemento. Taip teisiškai prispausti, ūkiškai išnaudojami ir morališkai paniekinti senprūsiai gyveno dar šimtmečius, bet ilgainiui turėjo sunykti vokiškoje aplinkoje. 300 metų vėliau kraštai tarp Vyslos, Priegliaus ir Alnos jau buvo sugermaninti.

Kitaip G. vyko M. Lietuvos žemėse. Ten po Melno ež. taikos (1422) lietuviai grįžo į savo kraštus. Apie 1500 jie jau apgyveno plotus iki Sembos ir Aismarių. Net Karaliaučiaus miesto gyventojų apie 20% buvo lietuviai. Nors socialiai ir ūkiškai prispaustas, lietuviškasis elementas XV ir XVI a. pamažu tvirtėjo; vokiečių kolonistų buvo nelabai daug. Iš ordino pilių ir dvarų centrų jie valdė kraštą ir teisiškai bei ūkiškai jiems priklausančius lietuvius. Tačiau, gyvendami atskirai ir nemokėdami lietuvių kalbos, jie lietuvių baudžiauninkų masėms negalėjo padaryti įtakos. Tik XVI a. pa-

baigoje, kai hercogas užmezgė ryšius su Brandenburgu, krašte atsirado daugiau vokiečių. Užėmę privilegijuotas vietas administracijoje, prekyboje ir amatuose, jie pradėjo daryti didesnę įtaką ir viešajame gyvenime, ypač lietuvių kalbos ribų pakraščiuose. Po reformacijos įvedimo lietuvių plote bažnyčios tarnavo tik liet. reikalams. Bet 1638 išleistas įstatymas (vad. Recessus generalis der Kirchen Visitation ... im Hertzogthumb Preussen) įsakė kas antrą savaitę bažnyčiose laikyti ir vokiškas pamaldas, kad kunigai gautų progos daugiau vokiškai pasimokyti. Kartu vokiečiams griežtai įsakyta pamaldas lankyti, kad kunigams netektų kalbėti tuštiems suolams. Tuo būdu buvo duota oficiali pradžia M. Lietuvos G. per bažnyčias.

Tvirtesnius pagrindus G. padėjo vokiečių atsikraustymas į kraštą po didžiojo maro. 1709–11 siautęs maras išnaikino arti 180.000 žmonių, arba 50% visų M. Lietuvos gyventojų. Į tuščias sodybas valdžia atkvietė kolonistų vokiečių, daugiausia iš Salzburgo, Pfalzo ir Šveicarijos. Iki 1736 krašte apsigyveno apie 17.000 tokių ateivių, daugiausia apie Gumbinę. Jie sudarė tik 20% krašto gyventojų, bet su jais prasidėjo gyvesnis vokiečių veikimas lietuvių tarpe. Būdami tos pačios visuomeninės padėties ir gyvendami tais pačiais baudžiauninkų vargais ir džiaugsmais, jie lengviau galėjo lietuvius savo kalba paveikti. Prasidėjo G. iš apačios, ir buvo sėkmingesnė, negu ponų G., ėjusi iš viršaus. Įsteigus eilę naujų mokyklų, (1739) valdžios buvo įsakyta mokyklose dėstyti ir vokiškai. Tačiau toks įsakymas tuo tarpu negalėjo būti vykdomas, nes mokytojai tam nebuvo paruošti. Lietuvių suvokietinimui priešinosi ir daugelis kunigų, ypač Valterkiemio kun. Pilypas Ruigys, G. Ostermejeris ir kt. Nors buvusiomis sąlygomis vokiečių socialinis ir civilizacinis pranašumas ir augo, bet XVIII a. mėginimai lietuvių kalbą iš gyvenimo smurtu varyti dar nerado pakankamai pribrendusių aplinkybių, ir nebuvo įvykdyti. Lietuvių kalbos plotas sumažėjo tik vakariniuose ir pietiniuose pakraščiuose. Jeigu iki tol pasireiškė tik išvidiniai G. veiksniai, tai XIX a. jau pati valdžia imasi griežtų priemonių lietuviams išstumti iš viešojo gyvenimo ir jiems suvokietinti. Po Lietuvos ir Lenkijos padalijimo (1795) ir Napoleono I nugalėjimo vokiečių prestižas, savigarba ir nacionalizmas padidėjo. Tada G. padėjo visa vokiškoji aplinka, bet didieji veiksniai buvo mokykla, kariuomenė, valdžios įstaigos, spauda ir iš dalies bažnyčia.

Jau 1804 valdžios sluogsniuose atsirado ir spaudoje buvo diskutuojami projektai Prūsijoje padaryti vokiečių kalbą vienintele viešpataujančia kalba, nes lietuvių ir mozūrų kalbos trukdančios švietimui ir kt. Tokiam sumanymui gal griežčiausiai pasipriešino Karaliaučiaus prof. L. Rėza ir Pilybiškių (Vėluvos aps.) kun. S. Ostermejeris. Projektas buvo laikinai atidėtas. 1817 Friedrichas Wilhelmas III, iš naujo tvarkydamas mokyklas, šalia vietinės kalbos įsakė įvesti ir vokiečių k. mokymą. Mokytojai turį ne tik patys mokėti vokiečių k., bet sugebėti jos mokyti ir vaikus. 1847 Gumbinės mokyklų patarėjas Rettig išleido įsakymą, draudžiantį vartoti lietuvių k. valstiečių mokyklose. Bet lietuviai ėmė skųstis

Salcburgiečiai atvykę į M. Lietuvą

pačiam karaliui. Tilžės gimnazijos mokytojas Ed. Gisevijus irgi prašė karalių nenaikinti lietuvių tautos. Friedrichas Wilhelmas IV pritarė lietuvininkams. Jis paskyrė net specialų fondą, iš kurio 12 lietuvių jaunuolių, eidami mokslus, gaudavo stipendijas. Bet toks prielankumas tik trumpą laiką tetruko. Bismarcko laikais prasidėjo jau lemiami žygiai prieš lietuvybę.

1866 Gumbinės valdžia mokytojams išleido įsakymą lietuvių vaikus nuo pat pradžios pratinti prie vokiečių k. O 1872 ministerio Falko įsakymu lietuvių k. iš valstiečių mokyklų buvo galutinai išvaryta. Kitas įsakymas 1876 įpareigojo mokyklų vadovybes savo posėdžiuose ir raštuose vartoti vien vokiečių kalbą. G. vyksmui pagretinti specialiuose metodologiniuose kursuose mokytojai buvo ruošiami dėstyti akivaizdiniu metodu, aplenkiant gimtąją k. Lietuviai griežtai priešinosi tokiai Prūsijos vyriausybės politikai, įvairiais skundais ir prašymais kreipdamiesi į valdžios įstaigas ir net į patį karalių. Būdinga buvo valdančiųjų taktika: lietuvių delegacijos, nuvykusios į Berlyną, būdavo paties karaliaus vaišinamos, guodžiamos, kartais jos ir pažadų išpešdavo. Tačiau vietos valdžia vistiek savo darydavo, ir taip truko iki I pas. karo.

Šalia mokyklų vokiškumui plėsti daug padėjo ir kariuomenė, kurioje turėjo atitarnauti 2–3 metus kiekvienas sveikas lietuvis. Prūsijos laimėtieji karai XVIII ir XIX a. mažalietuviams padarė patrauklų įspūdį. Militariniai sluogsniai vis daugiau įgijo svarbos viešajame gyvenime. Lietuviai, per amžius būdami atstumti, dabar jautėsi pagerbti, galėdami dalyvauti kariuomenės demonstracijose. Įvertindama lietuvio kaimiečio prisirišimą prie gražaus arklio ir jo sugebėjimą išauginti trakėnų veislės gerų žirgų, kariuomenės vadovybė įsteigė net kelis lietuviškus raitininkų pulkus (Tilžėje — dragūnų, Įsrutyje — ulonų ir Karaliaučiuje — kirasirų), kurie pasižymėjo karo laukuose Prancūzijoj ir Austrijoj. Nors anksčiau kaimuose rekrūtus reikėjo gaudyti, ilgainiui lietuvių jaunuomenėje susidarė tradicija tarnavimą tuose pulkuose laikyti ypatingai garbingu dalyku. Lietuviai kariai ten savo tarpe kalbėdavo ir dainuodavo lietuviškai, tačiau komandas reikėjo išmokti ir su karininkais kalbėti vokiškai. Vėliau lietuvių k. ten visiškai išnyko. Tarnavimas kariuomenėje teikdavo ir įvairių privilegijų, pvz. ‚kapitulantai', ištarnavę 12 metų, gaudavo tarnybas žemesniųjų valdininkų kategorijose, bet jau ne M. Lietuvoje, o kur nors Vokietijoje, jeigu pasirodydavo dar nevisai suvokietėję.

Atlikę prievolę ir grįžę į kaimus, jaunuoliai parsinešdavo nemažai tos ‚prūsiškos' militarizmo dvasios ir jos išdidumo. Jai palaikyti ir plėsti parapijų centruose veikė buvusių karių organizacijos (Kriegervereine), kurios savo rengimais mokėjo patraukti lietuvius, ypač jaunimą, kuriam imponavo margos uniformos, plevėsuojančios vėliavos ir maršų muzika. Tokiai bendruomenei paprastai vadovaudavo buvę karininkai dvarininkai. Kai XIX a. pabaigoje Vokietija išaugo į pasaulinę galybę ir jos civilizacinė galia nepaprastai sustiprėjo, buvo sunku kovoti prieš vis stipriau pasireiškiantį jos kraštutinį nacionalizmą. Tolydžio kaikur jis virto net šovinizmu, ypač po Klaipėdos krašto grįžimo prie Lietuvos. Prie Rytprūsių likusiose M. Lietuvos srityse naciai mėgino ištrinti ir paskutinius lietuviškus pėdsakus, vartodami terorą prieš lietuviškai kalbančius, lietuviškus vietovardžius keisdami vokiškaisiais, panaudodami smurtą prieš lietuvių veikėjus ir kt. Iš maždaug 650.000 lietuvių kilmės gyventojų M. Lietuvos plote tik užkietėję idealistai ir ypatingai stipraus būdo pasiryžėliai bedrįso vadintis lietuviais. Nacinė Vokietija, tik okupavusi Lietuvą, ją pavertė Generalbezirk Litauen — Generaline Lietuvos sritimi ir padarė Vokietijos kolonijos Ostlando dalimi. Jurbarką ir Skirsnemunę suvokietino į Georgenburgą ir Christmemelį. Prisijungė Suvalkijos trikampį su Punsku, Seinais ir Suvalkais ir pavadino Sudauen. Dar karui Rytuose tebevykstant, jau pradėjo Lietuvą kolonizuoti ir germanizuoti. *M. Nb.*

Germanizmas vok. kalbos žodis ar posakis, vartojamas kitose kalbose, germanybė.

Germantas Telšių vls. ežeras, 5 km į v. nuo mst., 164,9 ha ploto, 159,0 m nuo j.l.; gyliai ligi 5,8 m: įteka Gelžinupis ir Naraga, išteka Germantupis, 3,6 km ilgio, Lušinės (Sruojos, Varduvos, Ventos) įtakas. 1938 įsteigta Telšių mst. vasarvietė, pastatyta svetainė.

P. Gaidamavičius, Germanto, Gelžės ir Šekščio ežerai 1940.

Germantas–Meškauskas Pranas (1903 XII 3 — 1945 IV 22) fil. dr. Studijas baigė Leipcigo universitete. Parašė Volksbräuche im litauischen Familien Leben 1936. 1941 švietimo generalinis tarėjas Lietuvoje. Gestapo suimtas 1943 III 16 už pareikštą pasipriešinimą prieš nacių paskelbtą mobilizaciją į SS dalinius Lietuvoje. Kalintas Vilniaus, Kauno, Tilžės, Karaliaučiaus ir Marienburgo kalėjimuose bei Stutthofo koncentracijos stovykloje. Užsikrėtęs dėmėtąja šiltine, mirė 1945 IV 22. Jo kūnas sudegintas Stutthofo koncentracijos stovyklos krematoriume, bet pelenai, papirkus krematoriumo vyresnįjį, lietuvių kalinių buvo paimti ir išgabenti į laisvę. G.M. palaidotas Kopenhagos (Danijoje) p. kapinėse, katalikų skyriuje.

Germantis Juodupės vls., Rokiškio aps.

ežeras, 24,0 ha ploto; priklauso Gerbolės (Šaltupio, Vyžuonos, Nemunėlio, Lielupės) baseinui.

Germanų kalbos, gausiausia (per 300 milionų) indoeuropiečių kentuminių kalbų šaka Europoje, naujaisiais laikais paplitusi visuose žemynuose. Dabartinių gyvųjų G.K. yra aštuonios, būtent vakarinės: anglų, vokiečių, olandų, frizų (išmirštanti) ir šiaurinės: švedų, danų, norvegų, islandų. Sprendžiant iš archeologinių duomenų, germ. prokalbės užuomazga galėtų siekti senąjį bronzos amžių, apie 1400 pr. Kr. Bet galutine jos susiformavimo riba laikoma germaniškoji garsų perkaita (žr.), ryškiai skirianti G.K. nuo visų kitų ide. kalbų ir įvykusi ne vėliau kaip apie 500 pr. Kr. Germanų protautės ir prokalbės plotas pačioje pradžioje (apie 1000 pr. Kr.) buvo gana mažas: pietinė Skandinavija, Danija, Šlezvigas-Holšteinas ir Žemutinės Saksonijos (Niedersachsen) rytinė dalis. Bet, palyginti, anksti (650–0 pr. Kr.) pasireiškia germanų ekspansija rytų (Vysla), vakarų (Reinas) ir pietų (Dunojus) kryptimi. Šis veik nenutrūkstamas germanų kilčių spietimas ir maišymasis, naujai pasikartojęs tautų kraustymosi laikais, labai supainiojo ir G.K. tarpusavio genealoginius santykius. Iš kitų ide. kalbų G.K. artimesnės yra keltų (žr.) ir italikų (žr.) kalbos, nors kaikurių bendrų bruožų turima ir su baltais (žr.). Prieš tautų kraustymąsi G.K. tarminiai skirtumai tebebuvo nežymūs. Nors iš tų laikų pažįstama tik keletas germaniškų žodžių ir kiek daugiau tikrinių vardų, išlikusių klasikinių rašytojų raštuose bei romėnų įrašuose, tačiau lyginamoji kalbotyra, remdamasi lotyniškaisiais skoliniais G.K. ir ypačiai labai senais pačių germanų skoliniais suomių kalbose, pajėgė bent apytikriai atrekonstruoti germanų prokalbę (Urgermanisch), kuriai nemaža šviesos duoda ir seniausieji skandinavų runų įrašai, siekiantieji iki III a. vidurio po Kr. Šiaip seniausias G.K. rašto paminklas yra gotiškasis Šv. Rašto vertimas (Codex Argenteus) iš IV a. Anglijoje pirmų smulkesnių paminklų randasi VII a. gale, o Vokietijoje nuo VIII a. vidurio. Be garsų perkaitos padarytų priebalsyno pervartų, G.K. pasižymi dar ir šiaip būdingomis naujadarinėmis ypatybėmis: kirčio supastovinimas žodžio šaknyje, dvejopas būdvardžio linksniavimas, veiksmažodžio kaitybos suprastinimas į du pagrindinius laikus: esamąjį ir būtąjį. Dviskaitos yra išlikę vos pėdsakai. Ir tai kaitybiniai nuostoliai, atrodo, dalinai siekia jau į prokalbę: gramatinės žodžių funkcijos vietoje kaitmenų imta reikšti dalelytėmis. Kadangi tokios kalbos pervartos sunkiai teišaiškinamos tolydine raida, tai linkstama manyti, kad čia G.K. yra paveikusios svetimos neindoeuropiškų kalbų įtakos. Net teigiama (Feist), kad pirmykščiai germanai, tikriau progermanai, visai nebuvę indoeuropiečiai, o kažkokia svetimos rasės ir kalbos tauta, prisiėmusi ide. kalbą ir todėl ją, pritaikydama savo artikuliacijai, žymiai pakeitusi. Kitų (Karsten) manoma, kad germanų protėviai, būdami ide., tik buvę patekę stiprion neindoeuropiškos tautos kalbinėn įtakon. Čia tam tikro panašumo yra ir su keltų kalbų giliomis garsinėmis permainomis, kurios taip pat aiškinamos svetimo etninio elemento įsrava. Gausios panašybės tarp germanų ir keltų kalbų verčia manyti, kad abi protautės jau senų senovėje bus turėjusios glaudžių ryšių. G.K. yra nemaža keltiškų skolinių ir atrodo, kad paskutiniais amžiais pr. Kr. germanai net politiškai yra priklausę keltų, kurie ir savo kultūra buvo germanus žymiai prašokę. Tatai, pvz., rodo, kad ir vok. žodžiai R e i c h, A m t, E i s e n, kurie yra keltiškos kilmės. Geležį keltai pažino daug anksčiau nei germanai. Be to, germanai iš keltų daug yra skolinęsi ir asmenvardžių; todėl ir jų darybinė sistema abiejose kalbose labai panaši. Ir šiaip v. Vokietijoje randame gausiai keltiškų vietų ir upių vardų, pvz. Mainz (iš Moguntiācum, kur -a c o- yra priklausomybinė priesaga, labai dažna keltiškuose vietovardžiuose; plg. Breisach, Andernach, Jülich, Thun (= Dunum), Winterthur (= Vitudurum, keltų d u n u m, d u r u m ‚pilis, tvirtovė'), taip pat upėvardžiai su -a f f, -e f f, -e k, pvz. Aschaff, Honneff, Lennep. Taip pat nemaža G.K. turi ir lotyniškų skolinių, tik kiek vėlesnių nei keltiškieji. Žiūrint tarpusavio artimumo, G.K. paprastai skirstoma trimis grupėmis: vakarų, šiaurės ir rytų. Šiaurinė grupė, dar skaldoma į vakarinę (islandai, norvegai) ir rytinę (švedai, danai), palyginti, ilgai išliko vienalytė ir tik nuo XI a. suskyla atskiromis kalbomis, kurių senasis laikotarpis (800–1400) vadinamas bendru vardu senovės nordiškąja (Altnordisch), o rūninis periodas (iki VIII a.) pranordiškąja (Urnordisch) kalba. Vakarinės G.K., priešingai, kaip garsyno, taip ir kaitybos, žodyno, net sakinio sandaro atžvilgiu, yra nuėjusios didelio skirtingumo kryptimi. Anglosaksų ir jutų kiltys, V–VI a. išsikeldamos Britanijon, ne tik davė pradžią dabartinei anglų kalbai, bet dalinai sutrikdė ir atpalaidavo žemyne likusiųjų kilčių kalbinius ryšius. Iš šių pastarųjų frankai, tiuringiečiai, alemanai, bavarai ir langobardai, jau pasibaigus tautų kraustymuisi (586), suauga į vokiečių augštaičių kalbą. Bebaigią nykti frizai (žr.), jau vien dėl geografinės padėties paliko glaudžiuose kalbiniuose ryšiuose su anglosaksais. Pagaliau olandų ir flamų kalba, kurios pagrindas yra senoji

žemutinių frankų tarmė, kartu su vokiečių žemaičių kalba, atsiremiančia į senųjų saksų kalbą, sudaro lyg tarpinę grandį tarp dabartinių vokiečių ir anglų kalbų. Apskritai vakarinės G.K. raidos atžvilgiu yra jaunesnės, nei šiaurinės, ir manoma, kad atskirų kalbų užuomazga nesiekia anksčiau, kaip III a. po Kr. Gotų kalba (žr.) ir vandalų, burgundų, gepidų bei kelių kitų kilčių (palikusių romėnų ir graikų šaltiniuose vien tikrinių vardų) tarmės apjungiamos į atskirą rytinę G.K. grupę, nors dažnai ji arčiau siejama ir su šiaurine grupe. Paskutinių laikų tyrinėjimai, ypačiai kalbos geografijos ir skolinių bei vardyno srityje, neigia pirmykštį germanų prokalbės trišakumą ir taria germanus, garsų perkaitai pasibaigus, sudarius šias keturias geografiškai apibrėžiamas kiltines grupes: šiaurės, Elbės-Oderio, Vezerio-Reino, šiaurės jūros pakraščio. Pagal naująją pažiūrą iš pastarųjų trijų grupių išriedėjusios vakarinės G.K., o vad. rytinėms kiltiniu pagrindu kartu ėję šiaurės ir Elbės–Oderio germanai. Ir vien tik šiaurinės G.K. esančios vienos, to paties vardo, kiltinės kilmės. Šis progermanių susiskirstymas geriau atitinka istorinę tikrovę ir, be to, dalinai paremiamas archeologiniais duomenimis. Nuo VIII a., gausėjant rašto paminklų, atskirų G.K. savarankiškumas vis labiau stiprėja. Ypatingi istoriniai įvykiai atsiliepia ir kalbos raidai. Anglų kalba, suromanėjusiems normanams (1066) nukariavus Britaniją, veikiama maišytinės germanų–romanų kultūros, pasidaro pusiau romaniška. Prie romanų kalbų ji priartėja ir savo visai sunykusia kaityba. Bet to nežiūrint, ir dabartinės G.K. yra išlaikiusios ryškų germanišką pobūdį. Plačiai paplisdamos G.K. jau anksti yra veikusios ir kaimynines kalbas. Apsčiai germaniškų skolinių randame romanų, slavų, suomių ir baltų kalbose.

W. Streitberg, V. Michels ir *M. H. Jellinech,* Germanisch (1927–36, Geschichte der idg. Sprachwissenschaft II, 2); *A. Meillet,* Caractères généraux des langues germanique 1949; *H. Krahe,* Germanische Sprachwissenschaft 1948 (Sammlung Göschen); *E. Schwarz,* Deutsche und germanische Philologie 1951; *W. Streitberg,* Urgermanische Grammatik 1896; *H. Hirt,* Handbuch des Urgermanischen (I–III, 1931–34); *Falk* ir *A. Torp,* Wortschatz der germanischen Spracheinheit 1909. Naujajai pažiūrai: *Fr. Maurer,* Nordgermanen u. Alemanen 1951; *E. Schwarz,* Goten, Nordgermanen, Angelsachsen 1951; *Th. Frings,* Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache 1950.
A.S.

Germanų priebalsių perkaita (vok. Lautverschiebung, ag. consonantal mutation, consonant shift, prc. mutation consonantique) yra būdinga ide. priebalsių pakaita germanų kalbose, būtent: 1. balsingieji ide. priebalsiai b, d, g yra pavirtę nebalsingais p, t, k (plg. liet. d u b u s : got. d i u p s, vok. t i e f; lot. e d e r e : got. i t a n, as. e t a n, ag. e a t; lot. g e n u : vvž. k n i e, ag. k n e e); 2. ide. nebalsingi priebalsiai p, t, k yra pavirtę nebalsingais frikatyviniais f, th, h (plg. lot. p a t e r : got. f a d a r, sva. f a t e r; lot. t r ē s, liet. t r y s : as. t h r i e, ag. t h r e e; lot. c a p t u s : sva. h a f t ‚supančiotas, surakintas'); 3. ide. balsingi priedvasiniai (aspiruotiniai) sprogstamieji priebalsiai bh, dh, gh yra pavirtę balsingais sprogstamaisiais arba lygiaverčiais pučiamaisiais (plg. skr. b h a r a t i ‚neša', gr. p h e r ō ‚nešu' : got. b a i r a n, ag. b e a r; skr. m a d h u ‚medaus gėrimas, midus', gr. m e t h y, liet. m e d u s : as. m e o d u, ag. m e a d; lot. h o s t i s ir *g h o s t i s : sva. g a s t, ag. g u e s t).

Kadangi šita perkaita jau sutinkama seniausiuose germanų kalbų paminkluose ir net graikų bei romėnų autorių raštuose pasitaikančiuose germaniškuose varduose, tai ji turi būti labai sena, veikiausiai dar prieškristinių laikų. Bet iš kitos pusės, kaip rodo germanų *r ī k j a - (got. r e i k i, sen. saksų r ī k i, vok. R e i c h) paskolintas iš keltų r ī g- (plg. vtv. I c o r i g i u m, air. r ī g e ‚karaliavimas', lot. r e x, r ē g i s ‚karalius') šio žodžio skolinimosi metu pirmykštiniai ide. priebalsiai dar turėjo tebebūti nepakitę germanų kalbose. Tačiau griežčiau nustatyti tos pakaitos laiko dabar nebeįmanoma. Taip pat dabar nebelengva tikrai pasakyti, kokios yra buvusios tos perkaitos priežastys.

Šį germ. kalbų reiškinį pirmasis yra susekęs danas R. K. Raskas (1818) ir vėliau jį formulavęs vokietis J. G r i m m a s, todėl kartais jis yra vadinamas G r i m m o d ė s n i u (ag. Grimm's law, prc. loi de Grimm).

W. Streitberg, Urgerm. Grammatik 1943, 103 tt.; *H. Hirt,* Handbuch des Urgerm. 1931 I 79 tt.; *C. Karstien,* Hist. deutsche Gram. 1939 I 108 tt.
P. S.

Germanus šventieji, teologai: 1. G. A d o m a s (m. 1809) melchitų dvasininkas, 1774 Akko vysk., 1777 Aleppo arkiv. Pasisavinęs galikanizmo ir febronizmo idėjas, jas skelbė Sirijoje, bet prieš mirtį jas atšaukė. Jo raštai 1816 indeksuoti.

2. G. septintasis Auxerre vyskupas (378–448) prancūzų šventasis (šventė VII 31), kovojęs su pelagionizmu. Mirė nuvykęs į Ravenną pas karalienę Gallą Placidiją sukilusių armarikų užtarti.

3. G. Paryžiaus vysk. (496–576) atvertė Childebertą I, įsteigė St. Germain-des-Prés vienuolyną. Šventė V 28.

Germer-Durand Joseph (1845–1917) vienuolis asumpcionistas, archeologas, 1886 įsteigė Jeruzalėje prancūzams hospitium ir savo vienuolijos scholastikatą Notre Dame de France vardu. Redagavo žurnalą Échos de Notre Dame de France, kasinėjo Siono kalną. Išsp. Maison de Caïphe et l'église Saint-Pierre à Jérusalem 1914.

Germicidas (lot.) cheminės medžiagos bei fizinės priemonės, naikinančios bakterijas arba pristabdančios jų dauginimąsi. Daugiausia naudojamos šios fizinės priemonės: augšta temperatūra, šviesa, žema temperatūra, radioaktyvieji spinduliai. Cheminių junginių ir įvairių preparatų bakterijoms naikinti yra daugybė. Vieni iš jų tirpdo ar oksiduoja bakterijų celių medžiagas, kiti kenkia jų medžiagų apkaitai, o dar kiti pakeičia mediumą į nepalankų mikroorganizmams gyventi. Stiprūs oksidentai, šarmai ir rūgštys yra geriausi bakterijų naikintojai, bet jie kartu naikina ir dezinfekuojamąsias medžiagas. Todėl pasirinkimą apsprendžia tikslas, kuriam chemikalai yra naudojami. Plačiau naudojami cheminiai germicidai: kalio permanganatas, kalio dichromatas, gyvsidabrio chloridas, karbolio rūgštis, salicilinė rūgštis, formalinas, jodoformas, kvaternariniai amonio junginiai, terpentinas, cinamono, garstyčių ir kt. lakiosios alyvos. Dėl jų kenksmingumo žmogaus organizmui tik maža dalis gali būti panaudota tiesioginiam gydymui. Svarbiausia paskirtis — kūno paviršiaus apsauga ir gyvenamosios aplinkos dezinfekcija. *Br.Bšk.*

Germinal žr. Žerminalis.

Germinalinė selekcija tokia atranka, kuri pati įvyksta daigo plazmoje.

Germinatyvinės ląstelės sėklinės ląstelės, kuriomis perduodama gyvybė ir paveldimos ypatybės iš kartos į kartą.

Germogenas (m. 1612) rusų patriarchas. Iškilo Vosyliaus Šuiskio metu, nuo 1606 išrinktas patriarchu Maskvoje. Nuvertus Šuiskį, suvaidino didelį politinį vaidmenį Maskvos politikoje. Pritaręs karalaičio Vladislovo išrinkimui rusų caru, reikalavo, kad šis priimtų pravoslaviją. Vėliau kovojo su Žygimanto III (IV) politika. Lenkų buvo suimtas ir mirė kalėjime.

Germundurai germanų svevų tauta, gyvenusi tarp Maino ir Dunojaus. Nuo III a. po Kr. istorikų nebeminimi. Spėjama, kad G. vėliau buvo vad. tiuringais.

Gernet (Hernet) Michail (g. 1874) rusų kriminologas, sociologinės baudžiamosios teisės krypties atstovas. Dar prieš karą priv. docentas, vėliau baudžiamosios teisės prof. Maskvos univ. Išsp. Socialnyje faktory prestupnosti 1905, Smertnaja kazn' 1913, Moralnaja statistika 1922, Prestupnost i samoubijstva vo vremia voiny 1927, Istorija carskoj tiurmy 1947.

Gernrode š. Vokietijos vietovė š. Harco kalnų papėdėje; apie 6500 gyv. (1950). G. įkurtas 960 markgrafo Gero kaip kanonisių vienuolynas, nuo 1545 protestantų perimtas. Bazilika (statyta po 961) yra iš žymiausių X a. Vokietijos architektūros kūrinių. Evangelikų teologijos akademija.

Gerok Karl (1815–1890) vokiečių protestantų religinis poetas. Išsp. Palmblätter 1857 (^{131}1902), Pfingstrosen 1864 (^{11}1901), Blumen und Sterne 1868 (^{11}1894), Evangelienpredigten 1855 (^{10}1894), Jugenderinnerungen 1876 (^{5}1898) ir kt.

Gérome Jean Léon (1824–1904) prancūzų tapytojas ir skulptorius, P. Delaroche ir Gleyre mokinys, daug keliavęs po Italiją ir Rytus, iš kur sėmė temas savo kūrybai. 1847 parodoje išstatė Gaidžių kautynes. Po to davė eilę kūrinių iš senovės graikų ir Šventraščio istorijos: Jėzus Kristus su šv. Jonu, Anakreontas, Bachas, Amūras, Gladiatoriai cirke, Cezaris ir Kleopatra, Cezario mirtis, Kupranugarių girdymas 1890 ir kt. Skulptūros: Anakreontas, Vergų turgus, Bachas ir Amūras, Tanagra, Kun. Aumale paminklas Chantilly 1899 ir kt.

Geromorfizmas (gr.) jaunų senyva veido išraiška dėl atsiradusių raukšlių.

Gerona r. Ispanijos mst. į šiaurę nuo Barcelonos; 29.000 gyv. (1951). Gotikos XIV a. katedra, vysk. rezidencija, kamščių pramonė. Svarbų vaidmenį vaidino maurų karuose. 1561–1700 čia buvo universitetas.

Gerontas (gr. gerontos ‚senis'). Senovės Graikijoje taip vad. visus, turinčius per 60 metų amžiaus. Pradžioje beveik visuose Graikijos miestuose jų rankose buvo visa valdžia. Ilgiausiai jų institucija išsilaikė Kretoje ir ypač Spartoje, kur G. taryba, gerusija, iš 28 narių, pirmininkaujama karalių, turėjo savo rankose visą valdžią. Tokios rūšies valdymas buvo vad. gerontokratija ‚senių valdymas'.

G. Busolt und *Swoboda,* Griechische Staatskunde 1920–26.

Gerontokratija (gr.) senimo valdžia. G. kaip daugiau ar mažiau formalus valdymo būdas yra žinoma primityviose kiltyse, dažniausiai Australijoj ir Melanezijoj, bet randama ir kaikuriose Afrikos ir Amerikos dalyse. Pagal šią valdžios formą politinė galia priklauso ne paskiriems asmenims, bet vyresniesiems, kaip paskiram sluogsniui. Šis sluogsnis paprastai sudaromas iš vienų vyrų, o jaunimas ir visos moterys iš jo yra išskiriamos. Kaikuriose bendruomenėse Melanezijoje vyresnieji sudaro tarybą, kuri sprendžia visus savos bendruomenės reikalus, bet tarybos vaidmuo yra daugiau patariamasis negu vykdomasis. Kitose bendruomenėse (Australijoje) vyresniųjų taryba yra išskirtinai formali grupė, kurios nariai yra surišti slaptais pasižadėjimais ir kurių sprendimai yra bendruomenės vykdomi be atodairos. Vyresniųjų amžiumi dominavimas yra pagrįstas didesne senųjų patirtimi, gilesniu žmogaus prigimties pažinimu, tikslesniu priemonių pavartojimu, didesniu socialiniu prestižu ir turtu. Senieji dažnai esti ne tik kilties tradicijų saugotojai bei perteikėjai

jaunajai kartai, bet ir magijos specialistai bei apeiginių priemonių savininkai, ir tai jų jėgą stiprina. Tačiau esti, kad ir amžiumi jaunesnis, bet pasižymėjęs pvz. kare, priimamas į vyresniųjų tarybą.

R. H. Lowie, Primitive Society 1921; *R. Thurnwald,* Die Gemeinde der Bánaro 1921. *A. Mst.*

Gerosios Vilties Ragas, Cape of Good Hope, Pietų Afrikos iškyšulys 45 km į p. nuo Capetowno, apie 300 m nuo j.l. Nors jis nėra toliausiai į pietus išsikišusi žemyno vieta (tokia yra Cape Agulhas), bet populariai jis toks laikomas, nes, plaukiant iš Europos į Indiją aplink Afriką, ligi jo plaukiama pietų linkme, o nuo jo pasisukama į rytus. Jį pirmasis pasiekė 1486 portugalas jūreivis Bartolomėjas Dias ir jį pavadino Audringuoju Ragu (Capo Tormentoso), bet tik 1497 Vasco de Gama, plaukdamas iš Portugalijos į Indiją, jį apiplaukė ir parodė jo jūrinę reikšmę. Jo aptikimas atidarė naują jūrų kelią į Indiją ir sumažino italų anuomet monopolizuotą Viduržemio jūros laivininkystės reikšmę, nes iš Venecijos ir Genovos bent iš dalies buvo paveržtas tarpininkų tarp Europos ir Indijos vaidmuo, — pradėjo kurtis v. Europos jūrinė prekyba. G.V.R. yra ties 34°22′ pietų platumos ir 18°30′ rytų ilgumos. Jis yra Stalo Kalno (Table Mountain) tęsinys.

Gerould Katharine Fullerton (1879 — 1944) JAV romanistė. Romanai ir apysakos: A Change of Air 1917, Lost Valley 1922, Conquistador 1923, The Great Tradition 1915, Valiant Dust 1922, The Light Never was 1931, Ringside Seats 1937.

Gerov Najden (1823–1900) bulgarų tautinis veikėjas, leksikografas ir rašytojas. Mokslus ėjo Rusijoje, ir buvo likęs Rusijos piliečiu. Išsp. bulgarų kalbos žodyną I–VI tt.

Gerovė (ag. welfare, prosperity, prc. prospérité, vok. Wohlfart) reiškia geros žmonių materialinio ir kultūrinio gyvenimo sąlygos. Kalbėdami apie žmonių G., dažnai turime galvoje ne tik jų tiesioginę gerą medžiaginę būklę, bet taip pat žiūrime, ar jie lengvai gali apsirūpinti ir tokiomis gėrybėmis, kurių vertė sunkiau pinigais apskaičiuojama ir kur pačios gėrybės rankomis neapčiuopiamos. Sveikata, pirmoji pagalba darbe ir namie, poilsis, sportas, teatras ir kinas, švietimas, skaityklos yra dalykai, priklausą žmonių G. Jeigu krašte sudaromos sąlygos, kad tokiomis gėrybėmis gali apsirūpinti ko didžiausias žmonių skaičius, tai sakome, kad žmonių G. didelė. Žodžiu, kalbėdami apie žmonių G., turime galvoje visa, kas įstatymų dažnai neverčiama daryti, bet kas daroma valstybės, įmonininkų, tam tikrų įstaigų ar organizacijų, kad krašto žmonių pasitenkinimas būtų didesnis ir kad tarpusavis susipratimas, ypačiai tarp darbdavių ir darbaėmių, būtų geras. Šitokios G. pasiekti daug prisidėjo ir prisideda dirbančiųjų profesinės sąjungos, arba darbininkų unijos, kurios, derėdamosios dėl kolektyvinių sutarčių iš tų įmonininkų, kurie nebuvo ir nėra paslankūs tais dalykais patys pasirūpinti, minėtųjų gėrybių išsirūpina unijos kovos būdu.

Dr. Budrys, Ekonomikos vadovėlis 1936; *W. H. Kiekhofer,* Economic Principles, Problems and Policies 1951; *B. Mitchell, A. Murad, M. Berkowitz, W. C. Bagley,* Basic Economics 1951. *L. Drg.*

2. G. (ag. prosperity) vadinama ir krašto ūkinė būklė, kai ji yra kylančioje fazėje, kaip priešybė krizei arba depresijai (žr. Ūkio ciklai).

Gershwin George (1898-1937) žydų kilimo amerikiečių komp., pianistas. Vienas mėgiamiausių plačių masių kompozitorių, jazzo muz. pionierius. Jo garsais spalvinga ir ritmais savotiška kūryba visame krašte sukėlė nusistebėjimo naujumu. Ypač didelio garso susilaukė Rhapsody in Blue pianui su simfoniniu orkestru, jam pačiam skambinant solo. Negrų liaudies opera Porgy and Bess 1935 labai buvo lankoma. Minėtieji veikalai ir simfoninė poema An American in Paris plačiai žinomi ir Europje. Šalia jazzo kūrinių — dainų, muzikinių komedijų, filmui — sukūrė ir koncertą pianui su orkestru. *J. Ž.*

Gerson 1. J e a n C h a r l i e r de G. (1363 –1429) vad. Doctor christianissimus, Paryžiaus univ. kancleris (nuo 1395), įtakingiausias besibaigiančių viduramžių asmuo bžn. istorijoje; su d'Ailly vienas vadovų Konstancos bžn. susirinkimo, ypač pabėgus pop. Jonui XXIII (1415); vakarų bžn. skilimą (1378–1417) siekė pašalinti per savo koncilarinę teoriją, visuotinį bžn. susirinkimą laikydamas augščiau kaip popiežių. Filosofijoje siekė suderinti nominalizmą ir realizmą, teologijoj sujungti dogmatiką su mistika ir apskritai religiniais raštais bei pamokslais gilint dvasinį gyvenimą. Veikalus išl. L. E. Dupin 1706.

M. J. Pinet, La vie ardent de J. G. 1930; *W. Dress,* The Theologie D-s 1931; *J. L. Connolly,* J. G. 1928.

2. W o j c i e c h (1831–1901) lenkų tapytojas. Tapybos mokslą studijavo Varšuvoje ir tuo metu Lenkijoje ir Lietuvoje rinko etnografinę medžiagą; 1835–55 Petrapilio meno akademijoje, kurią 1873 baigė ir už paveikslą Kęstutis ir Vytautas Jogailos belaisviai akademija jam suteikė menininko vardą; 1878 už paveikslą Kopernikas dėsto savo astronomijos sistemą gavo akademiko vardą. Nupiešė ir Lietuvos krikštą. 1856–58 tobulinosi Paryžiuje pas Coguietą. Nuo 1858 gyveno Varšuvoje ir čia vaidino didelį vaidmenį meno ir visuomeniniame gyvenime, atsisakydamas nuo jam siūlomos profesūros Petrapilio meno akademijoje. Nors G. daugiausia dir-

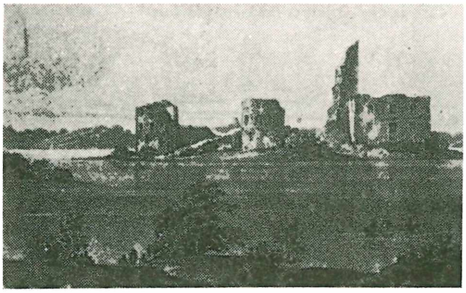

W. Gerson Trakų pilis

bo istorinės ir religinės tapybos srityse, betgi piešė gamtos ir buities vaizdų (vaizdai iš Tatrų kalnų, Poilsis būdoje). Buvo vienas steigėjų d-jos menui remti. Dirbo kaip daugelio lenkiškų žurnalų iliustratorius.

Gerstenberg Heinrich Wilhelm v. (1737–1823) vokiečių poetas ir kritikas. Pradėjęs anakreontine poezija, bukolikomis, G. toliau perėjo į brandesnę, šiaurės tautų, mitologiją. Jo Gedichte eines Skalden 1766 davė pradžią vokiečių bardinei poezijai (Klopstock ir kt.). Nors G. abejojo skotų Macphersono paskelbtosios Ossiano (keltų) poezijos autentiškumu, tačiau pripažino jai pirmykštinės poezijos vertę. To pirmykštinio originalumo G. rado ir lietuvių dainose, vieną jų (Aš atsisakiau savo močiutei) dar prieš Herderį ir Goethę paskelbdamas savo vertimu Hypochondristo žurnale (1771). G. redagavo Briefe über Merkwürdigkeiten der Literatur 1766–67, kur 16–18 laiške pirmas kelia vokiečiuose Shakespeare vertę ir genijų. Kaip kritikas, G. reikalauja pilno kūrėjo bei jo evoliucijos supratimo, tuo būdu artėdamas į Herderio kūrybinės kritikos supratimą. Stodamas prieš prancūzų ir jų klasikų reikalavimus ir duodamas pradžią Audrai ir veržimuisi, G. iškėlė naujosios poetikos kriterijus, kaip talentą (Génie), originalumą, jausmą, aistrą. G. drama Ugolino 1768 savo dramizmu domino ir Schillerį.

A. M. Wagner, H. W. G. 1920.

Gerstner Franz Joseph (1756–1832) čekų kilimo Austrijos inžinierius, Prahos univ. matematikos ir mechanikos prof., atlikęs eilę hidraulinių tyrinėjimų.

Geršenzon Michail (1869–1925) kilimo žydas, rusų kultūros istorikas ir literatūros teoretikas. Po 1917 X revoliucijos buvo dėstytojas, dailės mokslų akademijos literatūrinės sekcijos pirmininkas, rašytojų sąjungos steigėjas ir vadovas ir kt. Išsp. Čaadajev 1908, Istorija molodoj Rossiji 1908, Grybojedovskaja Moskva 1914, Statij o Puškine 1926, Russkija propileji 1923, Perepiska iz dvuch uglov 1921, Sudby jevrejskago naroda 1922 ir kt.

Geršinskis 1. H e n r i k a s (1848–1930) gydytojas. Dar būdamas gimnazistas, dalyvavo 1863–64 sukilime Lietuvoje. Paskiau emigravo į Paryžių ir stojo į medicinos fak. 1870 prancūzų ir prūsų kare dalyvavo laisvuoju šauliu. 1873 medicinos daktaras. Paryžiuje lenkų emigracijos tarpe iškilo kaip lenkų patriotas nacionalistas. Susikūrus Paryžiuj Želmens draugijai, buvo jos sekretoriumi, paskiau ir pirmininku, ilgai jai turėjo įtakos. Kiek tiek padėjo, ruošiant 1900 Paryžiuje lietuvių parodą. 1894 išsp. brošiūrą apie Kosciušką, o 1897 W kwestyi polsko-litewskiej, dar Ostatnie chwile powstania listopadowego. Jo žmona 2. M a r i j a Bukauskaitė, Henriko Bukauskio sesuo, gimusi Panevėžio aps., 1863, visai jaunutė, su savo seserimi Izabele buvo areštuota ir metus išlaikyta Daugpilio kalėjime. Laikinai išleista, emigravo į Paryžių. Už vyrą daug labiau jausdamasi lietuvaite, buvo svarbiausia iniciatore Paryžiuj Želmens draugijai įkurti. Susirašinėjo su lietuvių tautiniais veikėjais dėl ateities Rappersvillio muzėjaus, kurio dalis suaukota jos brolio Henriko Bukauskio, jos tvirtinimu, brolio intencija turėjusi būti atiduota lietuviams, jiems nepriklausomybę atgavus. Lietuvos meilės ir lietuvybės dvasioj auklėjo ir sūnų 3. S t a n i s l o v ą G. (m. 1911 Alžire). Dalyvavo ruošiant 1900 lietuvių parodą ir prancūziškai skaitė paskaitą apie lietuvius. Paskiau lietuvių reikalais rašinėjo į Le Courrier Européen. Mirė džiova.

Geršuni Grigorij (1870–1908) žydas rusų revoliucionierius, Lietuvoje pabaigė Šiaulių gimn. 1900 Breškovskos įtakoje virto teroristu, būsimosios socialistų revoliucionierių kovos organizacijos organizuotoju. Paruošė eilę teroristinių aktų: 1902 IV 2 ministerio Sipiagino (Balmašev) užmušimą, 1902 VII 29 pasikėsinimą Charkove prieš gub. Obolenskį (Kačurą), 1903 V 6 pasikėsinimą prieš Ufos gub. Bogdanovičių, 1903 V 13 buvo suimtas ties Kievu, uždarytas Petropavlovskoje, 1904 nuteistas mirti, bet buvo pakeista uždarymu Šlisselburge. 1906 buvo perkeltas į Sibirą, į Akatujo katorgą, bet 1906 X 13 iš ten pabėgo per Sibirą, JAV į v. Europą. Mirė Šveicarijoje. Rašinėjo nelegalinėje socialistų revoliucionierių spaudoje (žurnale Revoliucionnaja Rossija); plačiai populiarus buvo jo vaizdelis Razrušennyj mol (Sugriautoji užtvanka) ir Iz nedavnego prošlogo 1907.

Gert (1290–1340), arba Berhard III didysis, Holsteino-Rendsborgo grafas. Prieš danų karalių Kristoferą II jis Pietinėje Jutlandijoje (Šlezvige) karaliumi paskyrė Valdemarą ir kaip jo globėjas iš jo užstatu gavo pusę Danijos. Spaudė danus. Buvo

nužudytas prie Randers danų tautinio didvyrio didiko Niles Ebbesen.

Gertlaukiai (Gertlauken) k. ir vls. centras Buominės miškų rajone, apie 15 km į p.r. nuo Labguvos. 1939 apie 800 gyv. Ten miškų urėdija. G. anksčiau garsus brakonierių lizdas. Kolonijos miškų rajone buvo įkurtos Friedricho II laikais (1740–1786). Kadangi kolonistai gavo labai mažai derlingos žemės, jie dar pasimedžiodavo Buominėje, kur labai daug miško gyvulių. Kovoje žuvusiems girininkams kaikur pastatyti akmens paminklai liudija apie dažną susikirtimą su brakonieriais. Ten paskutinis tauras brakonierių nušautas 1789. G. valsčiui priklauso: Kalvininkai (Kallweninken), N. Kiršnabėkis (Neu Kirschnabeck), Paremtynai (Paremtienen), Leišiai (Leiszen), S. Gertlaukiai (Alt Gertlauken), S. Kiršnabėkis (Alt Kirschnabeck).

Gertrūda šventosios: 1. G. D i d ž i o j i, arba G. iš Helftos (1256–1302), vokiečių šventoji, cistersė. Savo mistinį gyvenimą

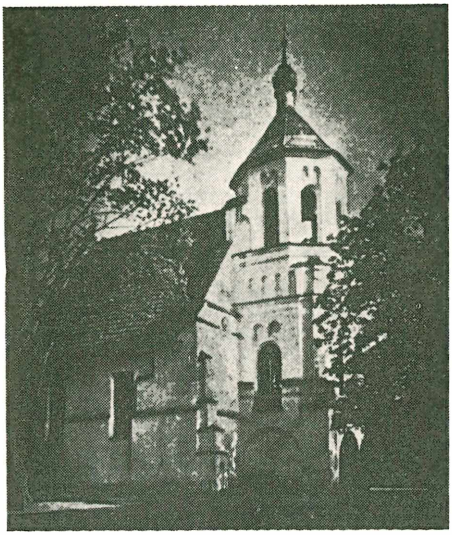

Šv. Gertrūdos bažnyčia Kaune

surašė veikaluose Legatus divinae pietatis (išl. Solesmės benediktinai 1875) ir Exercitia spiritualia. G. kultas išplito ypač Ispanijai priklausiusiose šalyse; dėl to ji laikoma Taragonos ir Peru globėja. Šventė XI 16.

A. Volmer, Die hl. G. dieGrosse 1937; *W. Lampen,* St. Gertrudis de Grote 1939.

2. G. i š N i v e l l e s (626–659) belgų šventoji (šventė III 17), Pipino Senesniojo ir šv. Idubergos duktė, įstojo į savo motinos įkurtą vienuolyną Nivelles (Belgijoje) ir po jos mirties 652 buvo jo vyresnioji.

Gerų ir blogų pinigų dėsnis, dar vadinamas ir G r e s h a m o d ė s n i u, kuris nusakytinas taip: blogieji pinigai iš apyvartos išstumia geruosius, bet gerieji pinigai negali išstumti blogųjų pinigų. Greshamo vardu šį dėsnį 1856 pavadino anglų ekonomistas Mac Leod. Šį dėsnį aiškino Mikalojus Kopernikas (1473–1543) savo ekonominiuose raštuose. Gerųjų ir blogųjų pinigų dėsnio veikimas ypač ryškiai matomas karų, pokarių ir pinigų infliacijos metais. Tokiu metu visi nori visko pirkti nevertingais popieriniais pinigais, o visus geruosius pinigus visi laiko paslėpę. Taip pat ir bimetalinėje pinigų sistemoje matome šio dėsnio veikimą, nes praktikoje neįmanoma išlaikyti iš anksto nustatytų kainų ir santykio tarp abiejų aukso ir sidabro metalų. Kai tik šiokio ar tokio metalo kaina prekyvietėje kyla ar krinta, tai pigesnysis metalas tuoj išstumia geresnįjį iš apyvartos. Seniau, kol sidabro gamyba buvo daugiau proporcinga aukso gamybai ir kol jo kaina tiek nevyravo, auksiniai ir sidabriniai pinigai ėjo lygegrečiai vieni su kitais, vieni kitų iš prekyvietės neišstumdami. Nors Lietuvoje, panašiai kaip daugelyje kitų kraštų, apyvartoje ir ėjo sidabro ir vario lydinių pinigai, bet tai nebuvo nei bimetalinė, nei šlubuojanti pinigų sistema, nes smulkiųjų sidabro ir vario lydinių pinigų kalimas buvo įstatymais ribotas.

Už geresniuosius pinigus ne tik galime daugiau gėrybių pirkti, bet, jeigu prekyvietėje apyvartoje eina metaliniai pinigai lygiagrečiai su kitais metaliniais pinigais, o metalinių pinigų kaldinimas laisvas, tai brangesniojo metalo pinigus išsimoka lydyti į gabalus ir pardavinėti.

Dr. Budrys, Ekonomikos vadovėlis; *V. Jurgutis,* Pinigai 1938; *W. H. Kiekhofer,* Economic Principles, Problems, and Policies 1951. *L. Drg.*

Gerulaitis 1. V y t a u t a s (g. 1915 Galkiemio k., Kaupiškių vls., Vilkaviškio aps.) teniso žaidėjas. 1933 baigė Kybartų Žiburio gimn. ir studijavo VD univ. Administracinį darbą dirbo Švietimo ministerijoje, nuo 1939 Lituanistikos inst. ir vėliau Mokslo akademijoje. 1944 pasitraukė į Vokietiją. Sporto reikalais rašinėjo tremties laikraščiuose. 1949 įsikūrė JAV. 1935 dalyvavo pasaulinėse stalo teniso pirmenybėse Londone, 1936 Prahoje ir 1937 Badene prie Vienos. Trejus metus Lietuvos teniso meistras. 1937 pirmoje tautinėje olimpiadoje laimėjo aukso medalį lauko teniso varžybose ir 1938 Rygoje Pabaltijo lauko teniso meistro titulą. 1947

V. Gerulaitis

Vokietijoje Oberleningene laimėjo 10-ties geriausių stalo tenisininkų varžybas.

2. Z e n o n a s (g. 1894 XII 22 Paežerių dvare, Vilkaviškio aps.) divizijos generolas. Mokėsi Marijampolėje, persikėlė į Bobruiską, 1913 ten baigė gimn. 1916 buvo mobilizuotas į rusų kariuomenę, ir tų metų rudenį baigė Vladimiro karo mokyklą. Dalyvavo I pas. kare. 1918 XI pradžioje grįžo į Lietuvą, savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę, ir 1918 XI 10 paskirtas į 1 pėstininkų pulką. 1924 Briuselyje baigė karo akademiją. Lietuvos kariuomenėje ėjo įvairias pareigas: I ir II apyg. štabo viršininko ir generalinio štabo valdybos viršininko. 1934–37 karo atstovas Paryžiuje, vėliau kariuomenės tiekimo viršininkas. 1941 bolševikų suimtas ir išvežtas.

Z. Gerulaitis

3. Z e n o n a s (g. 1908 VII 24 Pelučių k., Veliuonos vls., Kauno aps.) žurnalistas. Suaugusiųjų gimnaziją lankė Kaune ir Illinois College of Commerce Chicagoje. Lietuvoje dirbo Krašto apsaugos, Vidaus ir Švietimo ministerijų žinybose. Lietuvos Žurnalistų s-gos narys. Bendradarbiavo periodinėje spaudoje. Išeivijos spaudoje — Drauge, Vienybėje, Amerikos Lietuvyje, Išeivių Drauge, Tautos Kelyje, Mintyje. Apie 3 metus gyveno Anglijoje, buvo Silsden apylinkės Lietuvių s-gos skyriaus pirmininkas ir kitų lietuviškų organizacijų valdybos narys.

Z. Gerulaitis

Gerulaitytė Jonė (1898 VI 16 Paežerių vls., Vilkaviškio aps. — 1945 II 13 Dresdene) žurnalistė. 1915 baigė gimn. Bobruiske. Lietuvon grįžusi, 1928 baigė LU humanitarinių mokslų fak. Nuo 1921 mokytojavo, 1922–24 dirbo Centrinės valstybės bibliotekos knygininke. 1924-44 korespondente, redaktore, vyr. redaktore dirbo Eltoje, 1938–40 Lietuvos Žurnalistų sąjungos reikalų vedėja. Bendradarbiavo Moteryje ir Pasaulyje ir kt.

J. Gerulaitytė

Gerulis 1. J u r g i s (1888 VIII 3 Jogaudų k., Vilkyškių par., Pagėgių aps.—1945?) vokiškai pasirašydavo Gerullis, kilimo lietuvis, vokiečių kalbininkas baltistas. 1909 baigęs Tilžės gimnaziją, Karaliaučiuj pas A. Bezzenbergerį ir Berlyne pas W. Schulzę studijavo lyginamąją kalbotyrą ir klasikines k., vis daugiau atsidėdamas baltistikai. Parašęs disertaciją De Prussicis Sambiensium locorum nominibus (išsp. Tilžėje 1912), tais pat metais įsigijo Karaliaučiaus univ. filosofijos daktaro laipsnį. I pas. karo metu buvo vokiečių armijos karininkas kapitonas, dalyvavo rytų bei vakarų frontuose, buvo kelis kartus sužeistas, ir už pasižymėjimą kovose buvo apdovanotas augščiausiu geležinio kryžiaus laipsniu bei kitais garbės ženklais. Kovodamas rytų fronte, ilgesnį laiką išbuvo Latvijoje ir išmoko latvių kalbą. Po karo sugrįžo į Karaliaučių, kur 1919 buvo univ. išrinktas privatdocentu. 1922 buvo kviečiamas į Lietuvos univ. profesoriauti, bet, tuo pat metu gavęs pakvietimą į Leipzigą, išvyko ten naujai įsteigtos baltistikos katedros ekstraordinarinio profesoriaus vietos užimti. Čia suorganizuoja ir atskirą baltų kalbotyros institutą (Baltisches Institut). Kylant Vokietijoje nocionalsocializmui, pradžioje buvo neigiamo nusistatymo, bet vėliau ne be žmonos, Latvijos vokietės, įtakos aktyviai prie jo prisideda, ir 1933 V buvo paskirtas Saksonijos švietimo ministerių ir tais pat metais spalio mėn. Prūsų švietimo m-jos augštųjų mokyklų departamento direktoriumi. Bet šitose savo pareigose dėl savo karinio griežtumo ilgai negalėjo išsilaikyti, ir todėl 1934 buvo paskirtas Karaliaučiaus univ. ord. profesoriumi, vėliau to pat universiteto rektoriumi. Iš čia dėl partinių rietenų 1937 buvo perkeltas į Berlyną profesoriauti ir, be to, paskiriamas vokiečių naujai įsteigto ukrainiečių mokslinio instituto kuratoriumi. 1939 prasidėjus II pas. karui vėl buvo pašauktas kariuomenėn ir majoro laipsniu tarnavo rytų fronte ryšių karininku tarp kariuomenės ir partijos, gyvendamas daugiausia Vilniuje. Karui baigiantis buvo Berlyne. 1945 gegužės mėn. sovietai jį sergantį paima iš privataus buto ir nuo to laiko dingsta be žinios.

J. Gerulis

G. buvo gabus ir produktyvus mokslininkas, spėjęs išvaryti gilią vagą baltistikoje. Savo mokslinį darbą pradėjęs prūsų kalbos tyrinėjimais, 1922 išleido Die altpreussischen Ortsnamen. Dirbdamas Ka-

raliaučiaus archyvuose, 1921 surado M. Mažvydo Gesmes chriksczioniskas, parašytas tarp 1566 ir 1570, ir išaiškino, kad to paties Mažvydo, ne kieno kito darbas yra Forma Chrikstima ir Paraphrasis permanitina. Visus naujai surastuosius ir ankstyvesniuosius Mažvydo raštus jis, Lietuvos Švietimo Ministerijos pavestas, išleido fotografuotiniu būdu 1922, pridėjęs platesnį įvadinį M. Mažvydo bei jo bendradarbių gyvatos ir raštų aprašą. 1927 Lietuvos univ. išleido pirmąją jo spaudai parūpintų Senųjų lietuvių skaitymų dalį, tekstus su įvadais. Šalia to, artimai bendradarbiaudamas su vokiečių fonetiku Ed. Sieversu (žr.) ir nemaža pasinaudodamas iš tuomet Leipzige studijavusių savo mokinių A. Salio bei Pr. Skardžiaus, jis ilgainiui daugiau įsitraukė į fonetiką ir dialektologiją. Tų studijų reikalais jis kelias vasaras atostogų metu keliavo po Lietuvą, tyrinėdamas įvairias lietuvių, jų tarpe vilniečių ir klaipėdiečių žvejų, tarmes. Ir kiek reikiant susirinkęs medžiagos bei su eksperimentalinės fonetikos pagalba išsiaiškinęs žymesniųjų liet. k. priegaidžių bei garsų ypatybes, 1930 išleido Litauische Dialektstudien, kuriomis buvo padėtas tvirtas pagrindas moderniai lietuvių tarmėtyrai. Čia jis pirmas lietuvių tarmių tekstams užrašyti pritaikė 1925 Kopenhagos fonetikų konferencijos priimtus fonetinius rašmenis, pagrindžiai aprašė lietuvių priegaides bei garsyną ir vykusiais tekstais pavaizdavo vienuolika žymesniųjų tarmių. Kitas jo didžiai vertingas tarmėtyrinis darbas, drauge su Chr. Stangu parūpintas, yra 1933 išleista Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose. Šis veikalas yra ypač tuo svarbus, kad jame aprašyta savotiška, bet lig tol mažai težinoma ir beveik neprieinama tarmė. Be to, tarmėtyriniam darbui daugiau išplėsti jis, Švietimo Ministerijos pavestas, Kaune 1931–33 buvo suruošęs kelerius dialektografinius kursus. Bet šio plačiau užsimoto darbo nebegalėjo įvykdyti: politika jį atitraukė nuo kalbotyros, ir jis daugiau kaip kalbininkas nebepasireiškė. Jo liko net nebeišspausdintas didžiai vertingas ir Vilniaus krašto lietuvių tarmių aprašas.

Šalia augščiau minėtųjų veikalų G. yra dar išspausdinta visa eilė atskirų straipsnių įvairiais kalbotyros bei senosios raštijos klausimais daugely mokslinių žurnalų, pvz. Archiv für slav. Philologie, Indogerm. Forschungen, Indogerm. Jahrbuch, Archivum Philologicum, Tauta ir Žodis, Filologu Biedrības Raksti, Studi Baltici ir kt. Žymesni jo paskelbti straipsniai: Zur Sprache der Sudauer-Jatwinger (Festschrift A. Bezzenberger, 1921), Herkunft des Dat. Sing. der i–Stämme im Baltischen (Archiv für slav. Philologie 1923, XXXVIII), Baltische Völker (Eberts Reallexikon der Vorgeschichte, 1924, I), Gespannte und geblähte Konsonanten (Arch. Phil. 1935), Zu Johannes Bretke (Studi Baltici 1936) ir kt. Vilniaus krašto lietuviškųjų salų (Zietelos, Lazūnų, Gervėčių) tarminio aprašo rankraštis ir surinktoji medžiaga karo metu yra žuvę. K. Būgai mirus, G. yra prisidėjęs ir prie mūsų kalbininkų kartos paruošimo. Be augščiau minėtųjų, pas jį dar studijavo K. Alminauskis ir J. Kabelka, J. Matusevičiūtė bei E. Mikalauskaitė. *A. S.* ir *P. S.*

2. P e t r a s (g. 1889 VIII 25 Balčiūniškėje, Alksnėnų par.) 1907 stojo į Seinų kun. seminariją, bet po kurio laiko dėl lietuviško veikimo iš seminarijos buvo pašalintas. Kurį laiką pavadavo A. Dambrauską, redaguojant Draugiją. Gyveno kaime. 1911–12 studijavo Friburge. I pas. karo metu mobilizuotas. Karui pasibaigus, tarnavo cukraus fabrike Besarabijoje. Slapyvardžiu P. Kragas, P. Kr. prieškarinėje Draugijoje ir Ateityje davė eilę straipsnių, kurie leido iš jo laukti didelės rašytojo ir kritiko pajėgos: 1910 str. Draugijoje apie Lazdynų Pelėdą, Šatrijos Raganą, J. Mačį, 1911 apie Žemaitę, A. Jakštą, M. Vaitkų, 1912 apie J. Biliūną, Z. Krasinskį, Rūtelė mūsų dainose. Tačiau nuo 1913 jo darbas nutrūksta, o nuo karo pradžios visai nutraukęs saitus su Lietuva, savo talentą pražudė.

Gerulis-Snarskis Eugenius (g. 1922 IV 28 Alytuje) žurnalistas ir sportininkas. 1941 baigė Biržų gimn. Medicinos mokslus studijavo Pabaltijo univ. 1949 atvyko į JAV. Pasižymėjo lengvosios atletikos ir krepšinio sportu. Įsteigė Biržuose sporto klubą Vilkas. 1950–51 treniravo Chicagos ateitininkų krepšinio rinktinę. 1951 įsteigė Chicagoje lietuvių evangelikų reformatų žurnalą Mūsų Sparnus ir nuo 1951 jo redaktorius. Eutino stovykloje suvaidino G. scenos veikalą Amžių Lietuva. Bendradarbiauja periodinėje lietuvių spaudoje.

E. Gerulis-Snarskis

Gerulių miškas Telšių vls. ir aps., 2 km nuo Duseikių glžk. stoties, 89 ha. Dirvožemis smėlio. Eglynai su beržu, drebule. Per mišką teka Raudonės upelis. Pasakojama, kad miške prie upelio buvusi medinė bažnyčia.

Gerullis Georg žr. G e r u l i s Jurgis.

Gerundis (lot. gerundium) linksniuojamas lotynų kalbos veiksmažodinis nekatrosios giminės daiktavardis, kuris esamojo laiko bendračiai atstoja netiesioginius linksnius. Lietuviškai G. gali būti verčia-

mas bendratimi, daiktavardžiais arba pusdalyviu, pvz. ars scribendī = menas rašyti, rašymo menas; docendo discimus = mokydami mokomės ir kt.

Gerundyvas (lot. gerundīvum) veiksmažodinis lotynų kalbos būdvardis, sudarytas su formantu -ndus, -a, -um ir vadinamas dar participium futūrī pasīvī. Jis buvo vartojamas reikiamybei, pareigai, tinkamybei ir kt. išreikšti, todėl savo reikšme iš dalies atitinka mūsų reikiamybės dalyvius, pvz. laudandus = girtinas, delenda est Carthago = Kartagina sugriautina, turi būti sugriauta ir kt.

Gerusija žr. Gerontas.

Gerutaitis ež. Kaltinėnų vls., Švenčionių aps., 20 ha ploto, 153,1 m nuo j.l.; priklauso Luknos (Žeimenos, Neries) baseinui.

Gerutis Albertas (g. 1905 VII 21 Rygoje) diplomatas. 1912–15 lankė lietuvių Žvaigždės pradžios mokyklą Rygoje, o progimnaziją Samaroje. 1918 pabaigoje grįžo į Rygą ir dirbo Rygos savivaldybėje. 1919 savanoriu įstojo į latvių kariuomenę ir dalyvavo kovose prieš bermontininkus. 1920 vėl pradėjo mokytis, 1924 baigė gimn. Dar gimnazistu būdamas, dalyvavo Rygos lietuvių visuomenės gyvenime ir buvo vienas iš jaunimo d-jos Rūtos steigėjų, redagavo Rygos Balso vidaus skyrių, dirbo Lietuvos Telegramų Agentūroj Eltoj. 1924 išsikėlė į Kauną ir įstojo į Lietuvos univ. teisių fak. Dirbo Eltoje, eidamas korespondento ir redaktoriaus pareigas. Daug rašė Lietuvoje, Lietuvos Žiniose, Lietuvos Aide, Ūkininko Patarėjuje ir kt. Dalyvavo Lietuvių-Latvių ir Lietuvių-Estų susiartinimo draugijose. 1928 rudenį išsikėlė Berlynan, kur iš pradžių ėjo Lietuvos Aido, paskui Eltos korespondento pareigas (vėliau kartu Latvių Telegramų Agentūros Letos ir estų Etos korespondentas). Tuo pat metu lankė Berlyno univ. 1932 iš tarnybos pasitraukė ir įstojo į Berno univ., kur 1933 už disertaciją Die staatsrechtliche Stellung des Staatsoberhauptes in Litauen, Lettland und Estland gavo teisių daktaro laipsnį. 1933 buvo paskirtas Klaipėdos krašto gubernatūros spaudos referentu, paskui pakeltas į spaudos patarėjus. Daug rašė Klaipėdos lietuvių spaudoje (Lietuvos Keleivyje, Vakaruose, Darbininkų Balse ir kt.), dalyvavo visuomenės gyvenime (Lietuvos Žurnalistų S-gos Klaipėdos skyriaus pirmininkas, Lietuvių Darbininkų Sporto S-gos pirmininkas, vienas iš Prekybos Instituto steigėjų ir t.t., telkė lėšas Giruliuose statomai Lietuvos Žurnalistų S-gos vilai). 1934 dalyvavo lietuvių žurnalistų kelionėje po T. Rusiją, vėliau Čekoslovakijoj. 1934 buvo vyriausybės pasiųstas studijuoti tautinių mažumų problemos Lenkijoje. 1935 rudenį iš Gubernatūros pasitraukė ir išvyko į V. Europą. 1936 įstojo į Užsienio Reikalų M-ją, kur dirbo tarptautinių organizacijų skyriuje. Buvo Lietuvos Žurnalistų Sąjungos garbės teismo pirmininkas. 1936 išsp. ilgesnį straipsnį Tautų apsisprendimas Vaire. 1937 paskirtas Lietuvos Nuolatinės Delegacijos prie Tautų Sąjungos sekretoriumi, ilgesnį laiką ėjo chargé d'affaires pareigas. Dalyvavo kaip Lietuvos delegacijos sekretorius ir narys Tautų S-gos, Tarptautinio Darbo Biuro, Tarpt. Raudonojo Kryžiaus ir kitose konferencijose. Propagavo Lietuvos vardą šveicarų spaudoje. Dėl karo sugriuvus Tautų Sąjungai, 1940 perkeltas į pasiuntinybę Berne. Berne vadovavo Lietuvos Spaudos Biurui, kuris per visą karą lietuvių išeivių spaudą aprūpino informacijomis apie padėtį Lietuvoje. Rašė straipsnius apie Lietuvą ir kt. Pabaltijo valstybes Berno dienraščiui Bund, Basler Nachrichten, Neue Züricher Zeitung ir kt.

A. Gerutis

1947–54 šveicarų prekybos firmoje Berne. Dalyvavo lietuvių diplomatinės tarnybos veikloje (po pasiuntinio dr. J. Šaulio mirties 1948 buvo paskirtas jo vietoje), taip pat Šveicarijos liet. gyvenime (Lietuvių Bendruomenės valdybos narys, tarybos pirmininkas, Šveicarijos Lietuvių Žinių redaktorius). I Laisvinimo veiksnių konferencijos 1946 įsteigto Lietuvių Bibliografinio Archyvo iniciatorius ir vedėjas (surinkta ca. 2500 pavadinimų leidinių apie Lietuvą ir Rytų Europą), rašė Amerikos Dirvoje. Savo kelionės įspūdžius skelbė spaudoje (Memmingeno Tremtyje, Dirvoje). Nuo 1954 vėl perėjo į aktyvią Lietuvos diplomatinę tarnybą, paskirtas pasiuntinybės patarėju ryšiams su V. Vokietijos valdžios įstaigomis palaikyti. Atskiru leidiniu išėjo disertacija, Kleinstaatliches Schicksal zwischen Russland u. Deutschland 1943 ir Die baltischen Probleme 1944.

Gerutiškis ež. Kaltanėnų vls., Švenčionių aps., 65 ha ploto, 151,0 m nuo j.l.; priklauso Luknos (Žeimenos, Neries) baseinui.

Gervainis Telšių vls. upelis, Pateklos Viryčios, Ventos) deš. įtakas, 18,0 km ilgio. Įtakai kair. Unkstelė, Judra ir Rūdupis, deš. Tumša. Baseino plotas ligi Judros 46 km², visas 107 km².

Gervaraisčio girininkija Žiežmarių miškų urėdijos sudėtyje.

Gervasius ir Protasius (Gervazas ir Protazas) šventieji (šventė VI 19) kankiniai, Milano globėjai; jų kūnai rasti 386 ir padėti šv. Ambraziejaus bazilikoje po

altoriumi; V a. viduryje apie juos sukurta legenda, juos skelbiant Vitalio ir Valerijos vaikais, o jų mirtis nukeliama į 270 po Kristaus.

Gervė (Gruidae) stibinuočių būrio paukščių šeima. Būdamos daugiausia didelio ūgio, ilgų kojų ir kaklo su vidutinio ilgio snapu, yra panašios į gandrus, bet anatomijos ir ekologijos atžvilgiu nuo jų labai skiriasi. G. tik retkarčiais tupi medžiuose: visa savo organizacija prisitaikiusios būti žemėje. Nuo gandrų skiriasi ir tuo, kad jų ką tik išsiritę jauniklai palieka lizdą ir yra tėvų vedžiojami. Deda margus kiaušinius. Mėgsta plačias šlapias lygumas, apaugusias augštomis žolėmis bei krūmais. G. labai vikrios, gerai bėgioja, polėkis lengvas, skrisdamos ištiesia kaklą ir kojas. Skrendą būriai susitvarko dvišakėmis eilėmis. Jų balsai labai stiprūs. G.

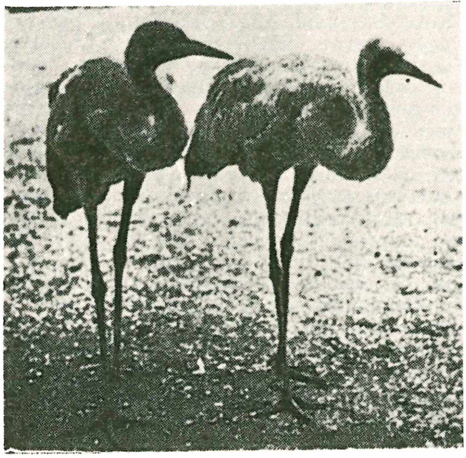

Gervės

maitinasi grūdais, žolėmis, uogomis, vabzdžiais, kirmėlėmis, pelėmis, varlėmis ir žuvimis. G. atsargios ir protingos. Nelaisvėje prie žmogaus net prisiriša ir peri vaikus. G. žinoma apie 20 rūšių visose pasaulio dalyse. Gentis Grus (Megalornis) (G. siaura prasme) su pliku viršugalviu, apaugusiu retais šereliais; peties plunksnos lenktos, garbanotos 11 rūšių; gyvena Europoje, Azijoje ir Š. Amerikoje. Jos turi paprotį ne tik per tuoktuves, bet ir šiaip vykdyti savotiškus šokius, išplėtusios sparnus, kilnodamos visokius smulkius daiktus ir kt. Rūšis G. grus (Megalornis grus) gyvena Europoje ir priklauso Lietuvos faunai, nors pastaraisiais laikais dėl melioracijos darbų peri tik retkarčiais. Gentis Anthropoides nedidelės G. visai plunksnota galva, dvi rūšys, iš kurių A. virgo gyvena p. Europoje ir Azijoje. Gentis Antigone labai didelės G., plika galva, kaklu ir net pagurkliu; 3 rūšys Indijoje ir Australijoje: Antigone antigone, A. sharpei, A. australasiana. Gentis Balearica, vainikuotosios G., turi galvoje kuokštę iš standžių šerių; 4 rūšys Afrikoje, pvz. B. pavonina. Gentis Psophia, trimitgervės, gyvena P. Amerikoje, 3 rūšys, pvz. P. crepitans. Gentis Cariama, seriema gyvena P. Amerikos stepėse; dvi rūšys C. cristata ir C. burmeisteri.

Gervė r. Lietuvoje paplitęs vestuvinis žaidimas. Išverčia kailinius, vieną rankovę iškelia augštyn ir joje laiko į snapą panašų pagaliuką; antrą ranką atkiša užpakalyje kaip gervės uodegą. Kai G. priveda prie mergaičių, ji pradeda jas pešioti ir kapoti.

J. Dovydaitis, Vestuvių vaidinimai r. Lietuvoje (Naujoji Romuva 1933 nr. 121).

Gervė prietaisas sunkiems svoriams pakelti, nuleisti, kroviniams tempti (baidokams uostuose). Dažniausiai metaliniame rėme prie rankenos velenėlio pritvirtintas krumpliaratis, kuriuo perduodamas sukimosi judesys didesniam krumpliaračiui, pritvirtintam prie veleno-skriemulio. Krumpliaračių dydžiai parenkami atitinką G. paskirtį, ir dažniausiai perdavimas 1:60 Prie veleno pritvirtinamas lyno galas. Sukant rankeną, lynas vyniojamas ant veleno ir kelia arba tempia prie kito lyno galo pririštą reikiamą pakelti svorį. Mažasis krumpliaratis paprastai būna aprūpintas reketu su strekte, kuri atleidus sukimo rankeną, didžiajam krumpliaračiui neleidžia atgal suktis ir tuo patim žemyn kristi pakeltam svoriui. Liaudyje G. vadinami ir kiti įrankiai, pvz. iš rąstų pastatytas trikampis ir jo viršuje pririštas skriemuo su permestu lynu-virve. Kitur G. vadinamas lenktas kaplys. Žemaitijoje G. vadinamas trikampis kastuvas bulvėms kasti. *V.Pvč.*

Gervė trys Biržų aps. N. Radviliškio vls. upeliai, Apaščios (Nemunėlio, Lielupės) dešn. įtakai: 1. Augštoji, arba Latvelių, G., 15,6 km ilgio; baseino plotas 90 km²;

2. Žemoji, arba Nausėdžių G., 19,0 km ilgio; baseino plotas 71 km²;

3. Bliūdžių G., arba Kregždūnė, 7,0 km ilgio; baseino plotas 21 km²;

Kitos Gervės: 4. Kruopių vls., Šiaulių aps., Šventupio (Dabikinės, Ventos) dešn. įtakas, 9,8 km ilgio;

5. Rietavo vls., Telšių aps., Aitvos (Jūros) kair. įtakas, 5,3 km ilgio.

Dar yra 2 Gervinai ir 2 Gervinės.

Gervėčiai Gervėčių vls., Ašmenos aps. mstl., 1938 373 gyv. ir dv. 69 gyv. Bažnyčia statyta vysk. Jono iš Lietuvos kunigaikščių 1526, apmūryta 1536, atstatyta XVIII a., 1899–1903 išmūryta nauja. Koplyčios Sakelaičiuose, Giriose. Vysk. Jonas užrašė G. Vilniaus vyskupams kaip stalo dvarą. XVIII a. pabaigoje perėmė rusų valdžia; Povilas I buvo dovanojęs G. M. Choisel-

Gouffier'ui. G. mstl. apie 65 km į rytus nuo Vilniaus. Įsikūręs Lošos (Ašmenos įtako) slėnyje, jos kair. krante. Miestelyje dominuoja bažnyčia ir Domeikų dvaras. G. miestelio apimtį padidina su G. suaugę du didžiuliai Miciūnų ir Mockų kaimai. Gyventojų G. valsčiuje 1931 buvo 14.164. Gyventojų daugumas smulkūs ūkininkai. Naudojamoji žemė sudaro 77%, ariamoji 52%. G. miestelio žemės didžioji dalis priklausė Domeikų dvarui, dalis vietos gyventojams ir dalis parapijos bažnyčiai. G. valsčius tarytum lietuviškumo sala sugudėjusiose apylinkėse. Įvairios okupacinės priespaudos metais G ir valsčiaus gyventojai yra pasižymėję kovingumu, gindami savosios kultūros bei religijos reikalus. 1922 I 8 Vilniaus krašto rinkimuose į vad. Vidurinės Lietuvos seimą G. valsčiuje nebalsavo 15 kaimų: Gaigaliai, Galčiūnai, Gėliūnai, Gervėčiai, Girios, Knistuškės, Kolonija, Miciūnai, Milciejai, Mockai, Pelegrinda, Petrikai, Rimdžiūnai, Užupiai ir kt.

G. ir apylinkių gyventojai okupacijų metais daug pastangų yra darę kovoje dėl lietuviškų mokyklų steigimo ir jų išlaikymo. Vos įsteigta pirmoji G. lietuviška mokykla jau 1922 XII 12 lenkų valdžios buvo uždaryta. 1922 X 20 G ir apylinkės gyventojai kreipėsi į Varnėnų vls. tarybą, prašydami lietuviškiems kaimams skirti lietuvius mokytojus. 1922 XI 8, 9, 10 lenkų inspektorių, lankančių mokyklas, G. apylinkės gyventojai reikalavo lietuviškų mokyklų. Rašyta daug memorialų švietimo įstaigoms, siųsta delegacijų į Vilnių ir Varšuvą. Gervėčiečiams švietimo reikaluose daugiausia talkino Vilniaus Rytas. Galop, 1926 III lenkų vyriausybės buvo leista Vilniaus Rytui steigti lietuvių mokyklas šiuose kaimuose: Gečiūnuose, Gėliūnuose, Giniūnuose, Giriose, Miciūnuose, Mockuose, Petrikuose ir Rimdžiūnuose. Knistuškėse buvo valdžios mokykla. Mokytojai ir suaugusiems rengdavo vakarinius kursus, paskaitas, skaityklas, vaidinimus. Vilniaus Lietuvių mokytojų sąjunga turėjo savo skyrių. G. vls. veikė Vilniaus Lietuvių blaivybės d-jos 14 skyrių, Liet. ūkio d-jos skyr. 1928 II 5 G. buvo įsteigtas šv. Kazimiero d-jos skyrius.

G. parapiečiai yra parodę atkaklumo, kovodami už lietuvių kalbos teises bažnyčioje. Dar rusų okupacijos metais kng. Chovanskis, norėdamas G. bažnyčią cerkve paversti, už tai agitavęs žmones. Tačiau iš 8000 parapiečių tik 5 susigundę. Vėliau kovos vyko lenkų okupacijos metais. 1921 IV 17 lenkai neleido lietuviams bažnyčioje lietuviškai giedoti. Po to IV 20 policija suėmė G. kleboną kun. Ambraziejų Jakovanį ir Vilniaus kalėjime išlaikė 4 savaites. G. parapiečiai įteikė lenkų vyriausybei prašymų, kad būtų grąžintas jiems klebonas. 1927 X 5 lietuvių klebonas vėl buvo uždarytas Lukiškių kalėjime. 1927 X 15 lietuvių delegacija įteikė Varšuvoje popiežiaus nuncijui prašymą su keliais šimtais parašų, kad grąžintų iš kalėjimo kleboną kunigą Ambr. Jakovanį. 1927 XII 20 kun. A. Jakovanis iš kalėjimo paleistas, bet paskirtas į Kliuščionis. Lietuvių pamaldos G. bažnyčioje buvo sumažintos iki 1 karto per mėnesį. 1927 XII 3 G. parapijos delegatai įteikė arkivyskupui prašymą su 684 parapiečių parašais, prašydami bent pusės pamaldų lietuviams. Arkivyskupas atsakė neigiamai. G. bažnyčioje nuolat riaušėms vykstant, arkivyskupas paskelbė interdiktą. Lenkai nesilaikė interdikto ir nuolat trukdė tą likutį lietuviškų pamaldų. 1928 I 15 G. klebonui kun. Buiviui buvo nutrauktas pamokslas, pradėjus lenkams giedoti. 1928 I 27 Vilniaus arkivyskupo atsiųstas prel. Savickis pranešė, kad nebūsią jokių pamokslų ir pridedamųjų pamaldų, o tik skaitytinės mišios prie dviejų žvakių.

Gervėčių parapijos lietuvių bažnytinis choras

Gi lenkų kapelionas kun. Romeika ir toliau sakė pamokslus lenkiškai. 1928 II 2 G. parapijos 16 kaimų 8 delegatai su 10 prašymų ir 970 parašų nuvyko pas Vilniaus arkivyskupą. Arkivyskupas delegacijos nepriėmė. 1928 IV 15 kun. V. Buivis, lietuvių teisių gynėjas G., ir lenkinininkas kun. Romeika iškelti iš G. Jų vietoje paskirtas iš Lietuvos kilęs lenkas kun. Malinauskas. Dėl pamaldų yra buvę muštynių. 1928 VI 15 arkiv. Jalbrzykovskį, lankiusį G. parapiją, miestelyje ir kaimuose gyventojai pasitiko ir palydėjo juodomis vėliavomis, protestuodami dėl lietuvių kalbos naikinimo G. bažnyčioje. Ta proga 18 lietuvių kaimų arkivyskupui raštu įteikė prašymus, prašydami savų teisių bažnyčioje, o gervėčiečių delegacija gavo audijenciją, kurios metu buvo prašyta leisti bažnyčioje laikyti lietuvių parapiečių nupirktą bažnytinę vėlėviavą su lietuvišku įrašu ir taip pat vi-

soje parapijoje pradžios mokyklose tikybą lietuvių vaikams leisti dėstyti lietuviškai. Pažadėta, bet neįvykdyta. *V. Klb.*

Gervėčių girininkija Astravo Miškų Urėdijos; buveinė Gervėčiuose, Svierių aps.

Gervėnų miškas Stačiūnų vls., Šiaulių aps., 343 ha ploto miškas. Spygliuočių — pušies ir eglės medynai.

Gervės žvaigždynas (lot. Grus) pietiniame dangaus skliaute tarp Fenikso, Skulptoriaus, Pietinių Žuvų, Indėno ir Tukano žvaigždynų.

Gervėta Smurgainių vls., Ašmenos aps. upelis, Uoksnos (Neries) kair. įtakas, 11,9 km ilgio; įteka Smurgainių mieste.

Gervex Henri (1852–1929) prancūzų tapytojas. Pradžioje ėmė akademines temas iš graikų mitologijos: Satyras ir Bachantė, Diana ir Endimionas. Paskiau pasuko prie temų iš dabartinio gyvenimo: Lavonų skrodimas 1876, Pirmoji komunija šv. Trejybės bažnyčioje 1877, Daktaro Pean paskaita šv. Liudviko ligoninėje 1887 ir kt. Dekoravo Paryžiaus rotušės salę, Komiškosios operos fojė, savivaldybę ir kt.

Gervilas Kleopas Antanas, ligi 1954 Matusevičius (g. 1899 XII 26 Kavolių k., Eržvilko vls., Tauragės aps.), pedagogas. 1924 baigė Aušros gimnaziją ir įstojo į Lietuvos univ. humanitarinių mokslų fak. 1940 gavo Vilniaus univ. anglų kalbos ir literatūros specialybės diplomą. 1936–37 studijavo Londono univ. fonetikos skyriuje. 1925–28 Jurbarko Saulės gimn. mokytojas, 1930–31 Augštdvario vidurinės mokyklos mokytojas, 1931-33 direktorius Rietave ir Giedraičiuose. 1933–36 redaktorius Valstybės radiofone, 1938 Britų-Lietuvių d-jos reikalų vedėjas, 1940–44 Vilniaus univ. asistentas, 1945–48 archyvaras asistentas Lundo univ., 1948–49 rusų kalbos dėstytojas Latin American Institute Chicagoje, 1950–51 lietuvių kalbos valandėlės vedėjas Margučio programoje. 1946–48 Baltic Review redakcijos narys, 1952–55 Mūsų Mokyklos (prie Naujienų) redaktorius, nuo 1955 Lituanistikos instituto nuolatinis narys. Išsp. Lietuvių rašomosios kalbos žodynas — Literatūra 1954, Russia's Westward Drive — Baltic Review 1947, Juozas Švaistas — Naujienos 1952, Lithuanian Phonetical Grammar 1952 (rankraštis) ir kt.

K. Gervilas

Gervinis Leipalingio vls., Seinų aps. ež. tarp Avirio ir Baltojo Bilso ežerų, 23,7 ha ploto, 119 m. nuo j. l.; priklauso Avirnės (Nemuno) baseinui.

Gervinus Georg Gottfried 1805—1871) vokiečių istorikas ir literatūros istorikas. Nors gimė Darmstadte, bet jo šeima kilimo iš M. Lietuvos, sulotyninusi savo lietuvišką pavardę. Schlosserio vadovaujamas, istoriją pradėjo studijuoti Heidelberge 1826. 1830 ten pat habilitavosi. 1835 Heidelbergo univ. prof., 1836 Göttingene, bet 1837 pašalintas už protestą prieš konstitucijos panaikinimą Hannoveryje. 1844 Heidelberge garbės prof. Išspausdino Geschichte der poetischen Nationalliteratur d. Deutschen 1835–42, [4]1853, Einleitung in die Geschichte d. Jahr. 1853, naujas leidimas 1922, dėl kurio jam buvo iškelta byla dėl krašto išdavimo; žymiausias jo darbas Geschichte d. XIX Jahr. 1855–1856 (8 tt.). Autobiografija išsp. 1893.

G. Gervinus

Gervuogė, arba avietė gervuogė (Rubus caesius L.) erškėtinių (Rosaceae) šeimos šliaužiąs bei po kitus augalus karstąsis mažai dygliuotas krūmas. Uoga juoda, melsvai aptraukta, saldžiai rūgšti. G. sutinkma smėlynuose, apnašiniuose dirvožemiuose, gana dažnai paupių krūmuose. Jų yra ir kultūrinių atmainų.

Ges muz. 1. puse tono pažemintas, nuleistas G, chromatinis pustonis; 2. pirmasis pagrindinis gamos Ges garsas.

Gesas žr. Gazas.

Ges-Dur muz. (it. Sol bemolle maggiore, prc. Sol bémol majeur, ag. G. flat major) prie rakto turi 6 bemolius: b, es, as, des, ges, ces; gama: ges, as, b, ces, des, es f; akordas: ges–b-des.

Geses muz. visu tonu pažemintas, nuleistas G, skamba kaip F

Gesintuvas įrankis prasidedančiam gaisrui gesinti. Jis iš indo, pripildyto skysčių ar miltelių. Vartojami skysčių, putų ir sausi. Pastarieji veikia angliarūgšte ir soda, angliarūgštės sniegu, tetrachloru ar brometilu. G. iššvirkščia vandenį į tolį ir į augštį. Užtaisams vartojami chemikalai, ir veikimo metu atsirandančių dujų garai gesina ugnį. Sausųjų G. dujos sunkiai praleidžia elektros srovę. Putų G. tinka benzinui, motorinui ir pn. skysčiams gesinti. G. išrasti XX a. pradžioje. Lietuvoje 1928 pradėta gaminti Titan G. G. plačiai vartojami dirbtuvėse, garažuose, sandėliuose, vagonuose, autobusuose, automobiliuose ir kt. Ypatingos reikšmės G. turi priešlėktuvinei apsaugai.

Gesner Konrad von (1516-1565) šveicarų gydytojas, gamtininkas, bibliografas. Nuo 1541 ruošė savo darbus, kurių Bibliotheca

universalis 1545–1555 laikoma pirmąja šios rūšies visų mokslų (išskyrus gamtos mokslus, kuriems norėjo parašyti atskirą darbą) bibliografija. Kiti darbai: Historiae animalium libri V 1551–1558, Opera botanica 1751–1771, Tabulae phytographicae 1795–1805 ir kt.

Gesneriniai (Gesneriaceae) dviskilčių šeima su 85 gentimis ir apie 1200 skirčių žolių, krūmų, rečiau medžių. Abiejų pusrutulių atogrąžinių kraštų savaiminiai; vidurinėje Europoje ir 2 čiabuvės gentys. G. šeimai priklauso keletas dekoracinių augalų, pvz. Gloxinia maculata, Saintpaulia ionantha.

Gessen Vladimir (1868–1920) rusų teisininkas ir politikas. Petrapilio augštųjų mokyklų valstybinės ir administracinės teisės prof. Kaip vienas kadetų (konstitucinių demokratų) vadų 1907 II dūmos narys. Vienas redaktorių Pravo ir Vestnik Prava. Išsp. Poddanstvo 1909, Iskliučitelnoje položenije 1909, Osnovy konstitucionnago prava ir kt.

Gessner Salomon (1730–1788) šveicarų rašytojas ir menininkas. Dirbo tėvo įsteigtoje leidykloje, ir buvo Züricho miesto tarybos narys. Reiškėsi kaip rašytojas ir menininkas, Kleisto ir Bodmerio įtakoje savo idilijose jungdamas rokoko ir racionalizmo idėjas ir graviūroje kurdamas gamtovaizdžio idilinį žanrą. Išsp. Idyllen 1756, 1772, Abels Tod 1758, Der erste Shiffer 1762, Gedichte 1762, Briefe über die Landschaftsmalerei 1762. Jo raštų rinkinį parūpino H. Hesse 1922.

Gestai, ol. ir vok. Geest, Šiaurės pajūrio pakilios lygumos, prie jūros pereinančios į žemesnes maršas. G. paviršius apylygis, dirvos nederlingos su išplautomis kalkėmis, sudarytas iš I ir II ledynų sąnašų.

Gestalt psychology žr. Pavidalo psichologija.

Gestapas (vok. Gestapo iš Geheime Staatspolizei ‚slaptoji valstybinė policija') vok. nacių viešpatavimo laiku sudaryta valstybinė policija, kurios uždavinys buvo daugiausia kovoti su opozicija. Ji yra pasižymėjusi didžiais žiaurumais, ypač okupuotuose kraštuose.

G. L i e t u v o j e savo agentų tinklą stengėsi išplėsti dar Nepriklausomosios Lietuvos metais. Jo parinkti ir apmokami šnipai rinko medžiagą iš įvairių Lietuvos gyvenimo sričių, ypač apie krašto ūkį, karinį pasiruošimą. Domėtasi ir vidaus politiniu gyvenimu, nuotaikomis. Visos iš čia ir kitų šaltinių gautos žinios buvo specialiai klasifikuojamos ir daromos atitinkamos išvados.

Patys pirmieji G. daliniai atsirado Lietuvoje po kelių dienų, vokiečių kariuomenei pajudėjus į Rytus 1941. Pirmasis dalinys — ‚Einsatzkommando IIA' Kauną pasiekė 1941 VI pabaigoje ar liepos pradžioje, tačiau jis ilgiau čia nepasiliko. Kariuomenei paslinkus toliau ir užėmus naujas sritis, persikėlė į Rygą, kur iš jo išsivystė ‚Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD Ostland' įstaiga, administravusi G. visose trijose Pabaltijo valstybėse ir tiesiogiai priklausė G. centrui Berlyne — Reichssicherheitshauptamt (RSHA). 1941 VII savo buveinę Kaune įkūrė SS–Obersturmführer (ltn.) Kamann vadovaujama Sonderkommando, kuri rinko įvairiose Lietuvos vietose gyvenančius žydų tautybės asmenis, juos koncentravo didesnėse vietovėse ir ten juos masiškai žudė. Ta pati komanda įsteigė getus Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, kuriuose buvo sukoncentruoti visi dar gyvi likę žydai, kurie iš ten vokiečiams buvo varinėjami vergų darbams. Žydų žudymas truko visą vokiečių okupacijos metą. Šiems darbams vadovavo Gestapo. Minėta Sonderkommando Lietuvoj veikė kelis mėnesius. Lietuvoje G. žudė ir iš Vokietijos bei Austrijos sričių atgabentus žydus.

Vokiečiams galutinai panaikinus Lietuvos spontaniu sukilimu sukurtą vyriausybę ir įsteigus civilinę administraciją, G. centras Lietuvai galutinai buvo suformuotas Kaune ir pavadintas ‚Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD Litauen'. Nuo 1941 VII ar VIII iki 1943 pirmojo pusmečio G. Lietuvoje vadovavo SS Standartenführer (pulkininkas) Karl Jäger. 1943, vokiečiams nepasisekus suorganizuoti lietuviško SS legiono, Jäger buvo iš Lietuvos iškeltas ir pakeistas SS Oberführer (laipsnis tarp plk. ir brigados generolo) Dr. Wilhelm Fuchs, kuris G. laikyseną Lietuvoje žymiai pagriežtino ir sužiaurino. 1943 gale ar 1944 pradžioje Fuchs buvo paaugštintas ir iškeltas į Rygą visam Pabaltijo G. vadovauti. Paskutinis G. Lietuvoje viršininkas buvo SS Sturmbannführer (majoras) Böhme, prieš II pas. karą buvęs Gestapo viršininkas Tilžėje, kur pasižymėjo nemaža lietuvių neapykanta.

G. organizacinė struktūra Lietuvoje atitiko RSHA struktūrą. RSHA sudarė 5 pagrindiniai skyriai (Abteilung): I — administracinis (Verwaltung), tvarkė visus administracinius, piniginius, ūkio transporto ir ginklavimo reikalus. Lietuvoje šis skyrius administravo ir getus bei koncentracijos stovyklas Pravieniškėse (netoli Kauno) ir Pageležiuose (Ukmergės aps.). Šis skyrius disponavo ir G. aukų turtu. Lietuvoje šiam skyriui vadovavo SS Obersturmführer (ltn.) Heinrich Groht.

II — organizacinio (Organisation) skyriaus Lietuvoje atskirai lyg ir nebuvo, ir jo funkcijas vykdė I skyrius. Jo uždavinys buvo G. personalo sudarymas (kaip NKVD kadrų skyrius), apmokymas, dalinių organizavimas ir pn.

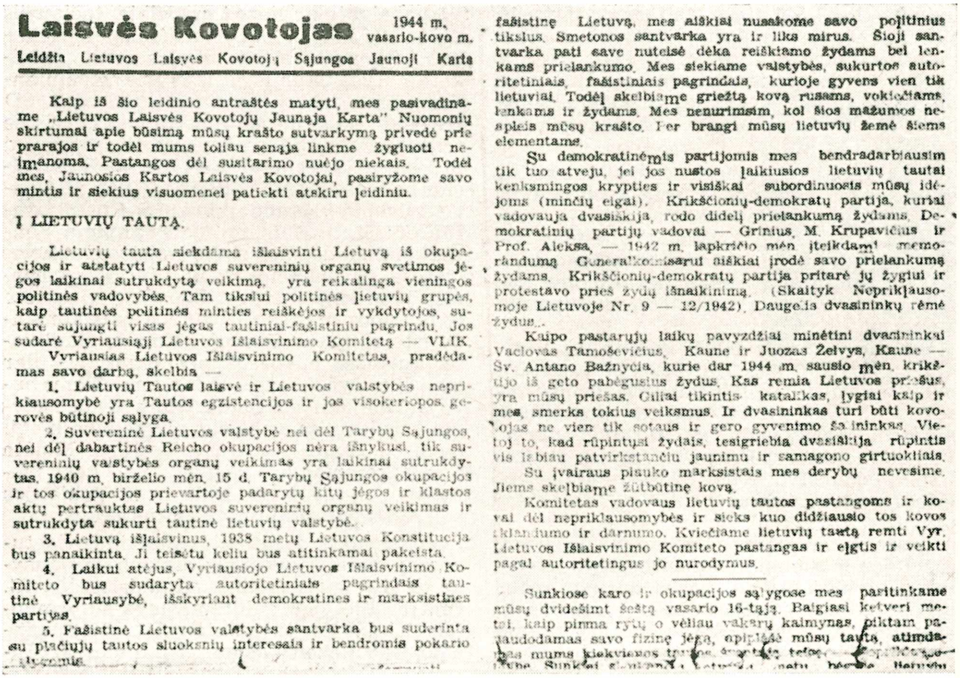

Laisvės Kovotojas 1944 m. vasario-kovo m.

Leidžia Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos Jaunoji Karta

Kaip iš šio leidinio antraštės matyti, mes pasivadiname „Lietuvos Laisvės Kovotojų Jaunąja Karta" Nuomonių skirtumai apie būsimą mūsų krašto sutvarkymą privedė prie prarajos ir todėl mums toliau senąja linkme žygiuoti neįmanoma. Pastangos dėl susitarimo nuėjo niekais. Todėl mes, Jaunosios Kartos Laisvės Kovotojai, pasiryžome savo mintis ir siekius visuomenei patiekti atskiru leidiniu.

Į LIETUVIŲ TAUTĄ.

Lietuvių tauta siekdama išlaisvinti Lietuvą iš okupacijos ir atstatyti Lietuvos suvereninių organų svetimos jėgos laikinai sutrukdytą veikimą, yra reikalinga vieningos politinės vadovybės. Tam tikslui politinės lietuvių grupės, kaip tautinės politinės minties reiškėjos ir vykdytojos, sutarė sujungti visas jėgas tautiniai-fašistiniu pagrindu. Jos sudarė Vyriausiąjį Lietuvos Išlaisvinimo Komitetą — VLIK.

Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas, pradėdamas savo darbą, skelbia —

1. Lietuvių Tautos laisvė ir Lietuvos valstybės nepriklausomybė yra Tautos egzistencijos ir jos visokeriopos gerovės būtinoji sąlyga.

2. Suvereninė Lietuvos valstybė nei dėl Tarybų Sąjungos, nei dėl dabartinės Reicho okupacijos nėra išnykusi, tik suvereninių valstybės organų veikimas yra laikinai sutrukdytas. 1940 m. birželio mėn. 15 d. Tarybų Sąjungos okupacijos ir tos okupacijos prievartoje padarytų kitų jėgos ir klastos aktų pertrauktas Lietuvos suvereninių organų veikimas ir sutrukdyta sukurti tautinė lietuvių valstybė.

3. Lietuvą išlaisvinus, 1938 metų Lietuvos Konstitucija bus panaikinta. Ji teisėtu keliu bus atitinkamai pakeista.

4. Laikui atėjus, Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto bus sudaryta autoritetiniais pagrindais tautinė Vyriausybė, išskyriant demokratines ir marksistines partijas.

5. Fašistinė Lietuvos valstybės santvarka bus suderinta su plačiųjų tautos sluoksnių interesais ir bendromis pokario sąlygomis.

fašistinę Lietuvą, mes aiškiai nusakome savo politinius tikslus. Smetonos santvarka yra ir liks mirus. Šioji santvarka pati save nuteisė dėka reiškiamo žydams bei lenkams prielankumo. Mes siekiame valstybės, sukurtos autoritetiniais, fašistiniais pagrindais, kurioje gyvens vien tik lietuviai. Todėl skelbiame griežtą kovą rusams, vokiečiams, lenkams ir žydams. Mes nenurimsim, kol šios mažumos neapleis mūsų krašto. Per brangi mūsų lietuvių žemė šiems elementams.

Su demokratinėmis partijomis mes bendradarbiausim tik tuo atveju, jei jos nustos laikiusios lietuvių tautai kenksmingos krypties ir visiškai subordinuosis mūsų idėjoms (minčių eigai). Krikščionių-demokratų partija, kuriai vadovauja dvasiškija, rodo didelį prielankumą žydams. Demokratinių partijų vadovai — Grinius, M. Krupavičius ir Prof. Aleksa, — 1942 m. lapkričio mėn. įteikdami memorandumą Generalkomisarui aiškiai įrodė savo prielankumą žydams. Krikščionių-demokratų partija pritarė jų žygiui ir protestavo prieš žydų išnaikinimą. (Skaityk Nepriklausomoje Lietuvoje Nr. 9 — 12/1942). Daugelis dvasininkų rėmė žydus...

Kaipo pastarųjų laikų pavyzdžiai minėtini dvasininkai Vaclovas Tamoševičius, Kaune ir Juozas Želvys, Kaune — Šv. Antano Bažnyčia, kurie dar 1944 m. sausio mėn. krikštijo iš geto pabėgusius žydus. Kas remia Lietuvos priešus, yra mūsų priešas. Giliai tikintis katalikas, lygiai kaip ir mes, smerks tokius veiksmus. Ir dvasininkas turi būti kovotojas ne vien tik sotaus ir gero gyvenimo šalininkas. Vietoj to, kad rūpintųsi žydais, tesigriebia dvasiškija rūpintis vis labiau patvirkstančiu jaunimu ir samagono girtuokliais.

Su įvairaus plauko marksistais mes derybų nevesime. Jiems skelbiame žūtbūtinę kovą.

Komitetas vadovaus lietuvių tautos pastangoms ir kovai dėl nepriklausomybės ir sieks kuo didžiausio tos kovos sklandumo ir darnumo. Kviečiame lietuvių tautą remti Vyr. Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto pastangas ir elgtis ir veikti pagal autoritetingus jo nurodymus.

Sunkiose karo ir okupacijos sąlygose mes pasitinkame mūsų dvidešimt šeštą vasario 16-tąją. Baigiasi ketveri metai, kaip pirma rytų o vėliau vakarų kaimynas, piktam panaudodamas savo fizinę jėgą, apiplėšė mūsų tautą, atimdamas mums kiekvienos tautos [illegible]

[illegible]

Gestapo suklastotas Laisvės Kovotojas

III — saugumo tarnybos (Sicherheitsdienst SD) skyriaus uždavinys buvo politinė žvalgyba: organizacijų (legalių ir pogrindžio)sekimas, kova su bažnyčiomis ir tarptautine masonerija, krašto nuotaikų, ekonominės būklės stebėjimas. Šio skyriaus žinioje buvo ir kova su lietuviškuoju pogrindžiu, nelegalia spauda. Šiame skyriuje dirbo ir tam tikrą vaidmenį vaidino gerai lietuviškai kalbąs ir Lietuvos sąlygas pažįstąs kybartiškis vokietis SS Untersturmführer (j. ltn.) Richard Schweizer. Taip pat dirbo savo žiaurumu pasižymėjęs Kauno vokiečių gimnazijos auklėtinis Heldke. SD skyriui ilgiausiai vadovavo SS Untersturmführer Paul Müller, vėliau pakeistas vienu SS majoru.

IV — valstybės policijos (Staatspolizei, Stapo, Gestapo) skyriaus tiesioginis uždavinys buvo aktyvi kova su nacinės Vokietijos režimo priešais. Šis skyrius vykdė suėmimus, mažesnio masto baudžiamąsias akcijas, vedė kvotas, kovojo su sabotažu, gaudė iš darbo pabėgusius asmenis, kovojo su komunistiniais partizanais bei parašiutininkais. Panašias funkcijas lygiagrečiai vykdė ir kitos vokiečių okupacinės institucijos Lietuvoje: viešoji policija (Schutzpolizei), SS kovos daliniai. Jų visų veikla būdavo apjungiama ir didesnei akcijai. IV skyriui visą laiką vadovavo SS Hauptsturmführer (kpt.) Heinrich Schmitz.

V skyriaus — kriminalinės policijos (Kriminalpolizei, Kripo) funkcijos buvo ribotos tais atvejais, kai kriminalinį nusikaltimą atlikdavo arba nuo jo būdavo nukentėjęs vokietis, arba kai būdavo stambesnis nusikaltimas karo ūkiui. Šiam skyriui įvairiais laikotarpiais vadovavo vienas SS viršila, vėliau SS majorai Domke ir Dr. Bartmann. Šiai įstaigai dar buvo formaliai subordinuotas kaip Litauische Abteilung ir buv. Liet. saugumo departamentas, kuris faktinai veikė gana savarankiškai, bet kurio funkcijos vokiečių okupacijos metu ribojosi kova su komunistiniu ir lenkiškuoju pogrindžiu bei su kriminaliniais nusikaltimais. Vokiečiai šia įstaiga nepasitikėjo, ypač į jų okupacijos pabaigą, nes nemažas skaičius lietuvių saugumo ir kriminalinės policijos tarnautojų buvo net aktyvūs lietuviškojo pogrindžio nariai, o tai vokiečiai juto.

Be centro Kaune, G. Lietuvoje turėjo dar skyrius (Aussenstelle) Vilniuje, Šiauliuose, Panevėžyje ir Marijampolėje, kurių veikla ir struktūra atitiko centrą.

Prie G. atliktų bei jo suorganizuotų ar ‚globojamų' darbų Lietuvos žmonėms, kultūrai bei ūkiui naikinti reikia pažymėti: a) Lietuviškojo pogrindžio sekimą ir jo vadovaujančių žmonių naikinimą juos su-

imant, kankinant, žudant kalėjimuose bei koncentracijos stovyklose pačioje Lietuvoje ar Vokietijoje. Kadangi čia nevisada jiems gerai sekėsi, nepavyko pogrindžio susekti, tai buvo griebtasi įvairių priemonių, neišskiriant nė provokacinių, iš kurių pažymėtinas G. lietuviškosios ‚pogrindžio spaudos' spausdinimas. Taip 1944 III G. pats išspausdino vieną provokacinį Laisvės Kovotojo numerį, kuriam išspausdinti buvo panaudota gana moderniška viešoji Šarūno spaustuvė Kaune, prieš tai pašalinus vietinius darbininkus ir iš Spindulio spaustuvės šiam darbui atlikti atvarius žydų tautybės specialistus spaustuvininkus. Suklastota pogrindžio spauda buvo mėtoma pakeliui iš G. lengvų mašinų arba siunčiama paštu, kišant ją į vokus pačioje G. įstaigoje Kaune; b) Lietuvos žemės kolonizavimo vokiškuoju elementu vykdymas; c) darbo jėgos gaudymas ir jos deportavimas į Reichą; d) duoklių lupimas iš ūkininkų, taip pat jų neatidavusiųjų suėmimas, gąsdinimas, kankinimas, kalinimas ir netgi šaudymas, ypač R. Lietuvos dalyje; e) žydų tautybės gyventojų išžudymas, getų organizavimas ir kt.; f) G. sugalvotos bei vykdytos įvairios represijos prieš Lietuvos švietimo, mokslo, kultūros įstaigas, bažnyčias; g) įvairios G. pastangos įtraukti daugiau jaunimo mobilizaciniams reikalams, jų tarpe ir Vietinės Rinktinės likvidavimas; i) baudžiamųjų ekspedicijų organizavimas ir kt.

Vokiečiams frontuose pradedant nesisekti ir perdaug jau įsitempus jų santykiams su lietuviais, vokiečių civilinė adm. ir G. pradėjo ieškoti ryšių su Vilniaus krašte veikiančia lenkų pogrindžio armija (Armia Krajowa), turėdami tikslo juos kreipti ir prieš komunistinius partizanus, ir prieš lietuvius.

1944 pabaigoje rusų bolševikų kariuomenei slenkant į Lietuvą, dalis G. pasitraukė į Latviją, o centras į Schneidemühlę, Rytprūsiuose, kur jis ir susilikvidavo. *Br. Kv.*

Gesta Romanorum (lot. romėnų veikla) kilęs greičiausiai XIII a. Anglijoje viduramžių legendų ir pasakojimų iš Romos imperatorių laikų rinkinys su tam tikrais doroviniais paaiškinimais. Daugybe nuorašų nurašomi, pirmą kartą buvo išsp. 1472.

Gestas (lot.-prc.) kūno ypač rankų judesys jausmams, mintims išreikšti.

Gestikuliacija lot.-prc.) kalbos pavaizdavimas rankų judesiais.

Gesuonis, azotas (žr.).

Geta Publijus Septimijus romėnų imp. Septimijaus Severo antrasis sūnus, 198 po Kr. gavęs iš tėvo Cezario, 209 Augusto titulą. Po tėvo mirties, nuo 211 viešpatavo drauge su vyresniuoju broliu Karakala, kuris, nesugyvendamas nuo jaunystės, kitais metais jį nužudė.

M. Besnier, L'Empire romain de l'avènement des Sévères au Concil. de Nicée 1937; *A. Calderini,* 7 Severi 1949.

Getai (lot. Getae) yra nomadinė tauta, gyvenusi Balkanų šiaurėje, Dunojaus žemupyje, ir sudariusi šiaurinę trakų padermės šaką. Jų vardas pirmą kartą (515 pr. Kr.) iškyla ryšium su Dariaus I karo žygiu prieš skitus. Vėliau girdime G. kovojus su Aleksandru Makedoniečiu. 290 pr. Kr. Lisimachas jiems buvo paskelbęs ir karą, bet dabartinės Besarabijos lygumose jis buvo atkirstas ir priverstas pasiduoti. Romėnai pirmą kartą įsibrovė į G. kraštą, kai šie buvo susidėję su Mitridatu. Cezario laikais, G. karalius Burebistas buvo įkūręs galingą savo karalystę, kurioje jis vykdė nepaprastas religines politines reformas. Augustui viešpataujant, G. buvo 28 pr. Kr. visai nugalėti Crasso, o Vespasianui Trakiją, kuriai tuomet priklausė ir G. kraštas, pavertus Romos provincija, G. vardas visai išnyko iš istorijos; tik poetų ir mokslininkų jis buvo dar toliau minimas. Iš dalies G. vardu toliau buvo vadinami dakai, iš dalies šis vardas vėliau buvo dėl panašumo taikomas gotams, nors iš tikrųjų G. nieko bendro neturėjo su gotais.

Senovės rašytojų pasakojimais G. buvę geri raitininkai, didžiai narsūs, mokėdavę jodami vikriai šaudyti iš lankų, tikėdavę vėlių nemirtingumu ir garbindavę bei dievu laikydavę savo vyriausią kunigą Zalmoksį, kuris atsiskyrėliu gyvenęs šventojo kalno urve ir per karalių žmonėms pareikšdavęs dievų valią.

Panašiai kaip gotai, G. vardu XII-XII a. lenkų kronikininkų dar būdavo vadinami prūsai, o kartais net ir lietuviai. 1420 viename Vytauto D. laiške G. laikomi tolygiais su sūduviais: terra Sudorum sive Gettarum. Bet šalia Getae pasitaiko ir Getuae, Getwes, Yetwes ir kt. Kadangi anais laikais vok. rašyboje g buvo dažnai vartojamas jotui žymėti, tai Getwes laikytina ta pačia lytimi kaip Yetwes (iš Jatvezь, Jatviazь < baltų *jātvinga-), o prūsiški Getae galėjo būti kronikininkų pagal dunojinius Getae perdirbti iš Getuae, Getwes (Getwese). Taigi prūsiški Getae tėra kronikininkų dėka atsiradę, ir su dunojiniais Getae nėra nieko bendro turėję.

Pauly Realenzyklopädie d. klass. Altertumswissenschaft VII 1330–34; *T. Momsen,* History of Rome V 103 tt.; *K. Būga,* Liet. kalbos žodynas LXXXVIII. *P. S.*

Getas (it. ghetto) atskiras žydų gyvenamas kvartalas. Dėl vardo kilmės aiškinama, kad 1516 Venecijoje buvo sudarytas žydų kvartalas, atsiradęs greta patrankų fabriko, it. ghetta. G. Ispanijoje yra žinomi XI a. Toledoje, XIII a. Sevilijoje. Tai buvo žydų privilegine vieta: mūrais ap-

M. Jo Vilniaus getas

tvertoji mst. dalis žydus apsaugodavo nuo puolimų; jie turėjo savivaldą, nepriklausė vietos valdininkų; priešinosi net pastangoms panaikinti jų kvartalų apsaugos mūrus. Vėliau Ispanijoje nuo XIV a. G. atsirasdavo, prašant krikščionims, kad žydai ir maurai su jais nesimaišytų; todėl krikščionis iškraustydavo iš žydų kvartalų, o žydus iš krikščionių. Įtaisius kvartalus, sargai žiūrėdavo, kad vakare nuo tam tikros valandos žydai užsidarytų ir niekur nesirodytų. Londone žydų gatvės buvo XII a., Prancūzijoje Angers'e XIV a. Gana anksti žydų atsirado Vokietijoje, kur užtinkame atskirų žydų gatvių. Pradžioje patys žydai spiesdavosi vienoje vietoje pagal verslą, arčiau sinagogos ir kt., paskiau mūrais aptvertuose kvartaluose, kad geriau galėtų apsiginti. Augant žydų skaičiui tarp jų ir krikščionių pirklių ir amatininkų prasidėjus kovoms, prasidėjo žydų suvaržymai: daromi jiems kvartalai ir varžomas jų gyvenimas už kvartalo sienų. Toks G. pirmiausia buvo sudarytas Romoje 1555 pop. Povilo IV; tik 1847 jo mūrai sugriauti, 1870 panaikintas ir G. Romos pavyzdžiu XVI a. sekė kiti italų ir vokiečių miestai. G. mūruose žydai turėjo savivaldą. Bendruomenė savaip tvarkė žydų gyvenimą. Lietuvoje atsiradę iš Lenkijos ar Krymo, žydai apsigyvendavo gatvėmis ar net kvartalais, netgi turėjo atskirą miestą Trakuose (krikščionių ir žydų miestai). Vietomis gyvendavo mieste, kur buvo atskira gatvė (Vilnius, Gardinas) ar už miesto (Kauno Slabada). Tik paskiau jau ėmė eiti į miestą ir ten įsitaisyti. XIX a. po rusais žydai liko gyventi Lietuvos Didžiosios K-tės ribose, tik pirkliai ir kvalifikuotieji amatininkai ir inteligentai galėjo įsitaisyti Rusijoje. Nuo 1856 G. pradėta naikinti.

II pas. karo metu vokiečių nacių užimtuose kraštuose vėl buvo įsteigti G. ir suvaryti į juos žydai. Didžiausias Lietuvoje G. buvo Vilniuje. 1940 Vilniuje skaičiavo 70.000 žydų. Betgi 1941 VI 22 — 1941 IX 6 naciai išžudė 35.000. 1941 IX — 1941 XII 24 dar sunaikino 15.000. 1943 IV 5 Paneriuose sunaikino 5,5 tūkstančio, ir į karo pabaigą Vilniaus G. tepaliko apie 12.000 žydų.

Beršadskij, Litovskije jevreji; *A. Janulaitis*, Žydai Lietuvoje 1923; *B. Blau*, Das Ausnahmrecht d. Juden in den europ. Ländern 1933–1945, 1952; *Mgr. M. Balberyszki*, Likvidacja Geta Wileńskiego (Dokumenty i materiały 1946).

Gėteniškės miško durpynas Salako vls., Zarasų aps., 70 ha, 2,5 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė augštutinio tipo 75 ha.

Getrai (prc.) 1. medžiaginis kojų apavas viršum batų, kad šilčiau ir gražiau būtų;

2. bato aulo pavidalo odinis kojos apavas nuo kelio ligi pėdos.

Getsemanė (gr. Gethsēmanē iš hebr. gath šemani[m] ,aliejaus spaustuvas') ūkis su daržu prie pat Jeruzalės, Alyvų kalno papėdėje, kur Kristus naktį prieš savo mirtį meldėsi ir buvo Judo išduotas. 1909 atkasti kryžiuočių bazilikos pamatai, 1919–20 atkastos IV a. bažnyčios liekanos, 1924 jos vietoje pastatyta nauja bazilika.

Gettysburgo kautynės įvyko 1863 VII 1—3 prie G. vietovės Amerikos pilietinio karo metu. Čia susitiko pietiečių armija, vadovaujama R. E. Lee, ir šiauriečių pajėgos, vadovaujamos G. G. Meade. Po ilgų kautynių gen. Lee pasitraukė. Šis mūšis buvo lemiamas ir pats didžiausias JAV pilietinio karo metu, jo pergalė pakrypo šiauriečių pusėn. Pilietiniam karui pasibaigus, prezidentas Lincoln, minėdamas čia žuvusius, pasakė savo garsią istorinę G. kalbą.

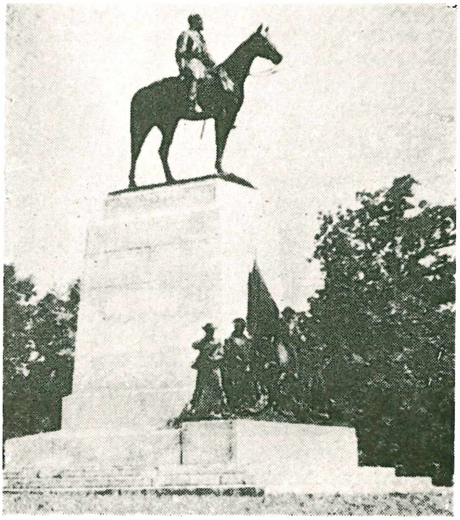

Gen. R. E. Lee paminklas Gettysburge

Getz 1. B e r n h a r d (1850–1901) norvegų teisininkas, Kristianijos (Oslo) univ. profesorius 1876, žymus kriminologas, išleidęs veikalą apie baudžiamąjį procesą 1884 ir tuo metu labai reikšmingą darbą apie norvegų baudžiamuosius įstatymus 1902.

2. O l l e B e r g (g. 1881) norvegų karininkas (pulkininkas 1933). Vokiečiams veržiantis 1940 IV į Norvegiją, sulaikė jų žygį prie Nord-Tröndelage, tuo būdu duodamas progos vakarų sąjungininkams pasitraukti prieš pačią norvegų kapituliaciją. Tą įvykį G. vaizduoja savo knygoje Fra krigen i Nord Tröndelage 1940.

Geulincx, Geulinck Arnold (1624–1669) olandų filosofas; 1646 profesorius Louvaine. Kadangi puldinėjo scholastiką, vienuolius ir dvasininkus, tai 1648 atleistas. Tada persimetė į kalvinizmą, ir 1665 Leideno prof. Descartes mokyklos sekėjas, pirmas žymus okazionalizmo atstovas. Remdamasis Descartes racionalizmu, mėgino pašalinti neaiškumą, kuris paliko Descartes sistemoje kūno ir sielos sąveikos klausimu. Kadangi racionaliu būdu negalima suprasti, kaip kūnas veikia sielą ir siela kūną, tai, pasak G., tenka pripažinti, kad realios sąveikos tarp jųjų nėra. Visų kūrinių ir psichinių reiškinių tikra tėra tik Dievas. O tariamoji kūno ir sielos sąveika priklauso nuo to, kad kūno sujaudinimas arba valios aktas teina Dievui vadà sukelti sieloje atitinkamam jutimui arba kūne atitinkamam judesiui. Išsp. Questiones quodlibeticae 1653, antras leidimas Saturnalia 1665, Logica 1662 ir 1668, Methodus 1663, Ethica 1665, Physica vera 1688, Methaphysica vera 1691. Raštai 3 tt. išleisti Hagoje 1891–93.

Geum žr. Žiognagė.

Gevaert François Auguste (1828—1908) belgų muzikologas, kompozitorius. Lavinosi Gento konservatorijoje, 1843–49 vargonininkas. Paryžiaus operoje buvo chormeisteris. Už nuopelnus karaliaus Leopoldo apdovanotas ordenu ir pakeltas į baronus, Paryžiuje prancūzų akademijos narys. Parašė 11 operų (žymiausios: Georgette ir Le billet de Marguerite), kantatų, mišias. Profesoriaudamas Briuselio konservatorijoje, parašė žymiausius veikalus: Traité d'instrumentation 1885, Cours méthodique d'orchestration, Traité d'harmonie théorique et pratique 1905–07, Histoire et théorie de la musique de l'antiquité 1875–81.

Gezai (ol. geus, prc. gueux ‚elgeta') Olandijos didikai, nepatenkinti ispanų inkvizicijos įvedimu Olandijoje XVI a. G. jie pasivadino grafo Brederodės pasiūlyti po to, kai ministeris Barlaymont, 1566 IV 5 įteikęs jų reikalavimus regentei Parmos Margaritai, pasakė, ją ramindamas, kad jie esą tik elgetų būrys (un tas de gueux). G. savo ženklu turėjo skrybėlėse įsisiūdinę vad. G. skatiką. Netrukus G. buvo vad. visa olandų politinės opozicijos partija prieš Pilypą II. Buvo sausumos ir vandens G. Pastarieji buvo jūrų piratai, kliudžiusieji prekiauti tiems Olandijos miestams (Amsterdamui), kurie buvo palikę ištikimi Ispanijai. Vandens G. 1572 IV 1 nukariavo Den Briel. Į Flandriją išstumtieji G. buvo vad. Busch G., t.y. pakrūmių G.

Gezelius Johannes, senasis (1615–1690), švedų dvasininkas, Tartų univ. prof. 1641, Stora Skedvi (Dalarnos provincija Švedijoje) klebonas 1645, Livonijos generalsuperintendentas 1660, Abo (Suomijoje) vyskupas 1664. G. buvo pionierius daugelyje sričių. Panaudodamas savo nuosavo fabriko popierių ir savo spaustuvę, jis išleido daug literatūros tiek švediškai, tiek suomiškai. Be savo tuolaikinių mokslų bei mokyklinių dalykų vadovėlio Encyclopaedia synoptica, jis 1674 padėjo pagrindus didžiuliam Šventojo Rašto su paaiškinimais švedų kalba leidimui. Tą jo veikalą toliau tęsė jo sūnus Johannes G. jaunasis (1647–1718) Abo vyskupas (1690), ir šio pastarojo sūnus Johannes G., jauniausias (1686–1733), Borgå (Suomijoje) vyskupas.

Gezelle Guido (1830–1899) flamų poetas, įžymiausias Flandrijos lyrikas, nuo 1854 kunigas. Išsp. Vlaemsche dichtoefeningen 1858, Liederen Eerdichten et Reliqua 1878, Riimsnoer 1897, Laatste Verzen 1899; 1865–1871 leido žurnalą Rond den Heerd ir 1890–99 Biekorf. Raštai išsp. 1903–05 ir 1919.

Gezira Anglijos-Egipto Sudano lygi sritis tarp Baltojo ir Mėlynojo Nilo nuo šių upių santakos ligi Kosti–Sennar glžk. G. apima apie 2.000.000 ha molėtų lygumų, esančių 400–460 m nuo j.l. Atmosferos krituliai krinta VII–VII, o XI–III visai nelyja. Sennaro užtvanka patvenkus Mėlynąjį Nilą, jo vanduo vartojamas 400.000 ha laukų drėkinti. Auginama daugiausia medvilnė, sorga ir pašarinė žolė lubia. Per metus gaunama vidutiniškai 41.000.000 kg medvilnės, kuri išvežama per Port Sudan uostą. Iš 1 ha gaunama 1500 kg pluošto. G. ūkinę administraciją sudaro žemdirbių atstovai, vyriausybės skirta komisija ir plantacijų privati b-vė. G. gyvena apie 0,5 mil. gyv. 1951 gauta 126 mil. dol. pelno.

Gfeller Simon (1868–1943) šveicarų rašytojas, daug tarmiškai rašęs apysakų iš valstiečių gyvenimo. Išsp. Geschichten aus dem Emmenthal 1914, Heimisbach 1911, Der Abgott 1933, dramos Probierzeit 1917, Erbvetter 1918, Geld und Geist 1925, Erzählungen 1944.

Gfrörer August Friedrich (1803—1861) vokiečių istorikas, 1846 Freiburgo univ. prof. 1853 atsivertė į katalikybę. Išsp. Geschichte unserer Tage 1831–32, Geschich-

Medvilnės rinkimas Geziroje

te des Urchristentums 1838, Gustav Adolf [4]1863, Papst Gregor VII und sein Zeitalter 1859–1861, Allgemeine Kirchengeschichte 1841–46, Zweck der Dekretalen des falschen Isidorus 1848, Urgeschichte des menschlichen Geschlechts 1855.

Ghadames, Gadames, Libijos oazė š. Saharos pakraštyje, 460 km į p.v. nuo Tripolio; apie 3000 gyv. (1950). XIX a. didelis vilkstinių susitikimo centras; per metus į G. rinką prekes atgabendavo apie 30.000 kupranugarių. Stručio plunksnų, odų, bičių vaško, dramblio kaulo prekyba. Soduose auginama datulių, fygų, abrikosų. Prieš Kristų G. buvo gyvenamas garamantų; VII a. užimtas arabų, XVI a. turkiškosios Tripolitanijos, 1919–45 Italijos. Senovėje Cidamus ar Cydamus.

Ghardaja p. Alžiro oazių vieta Saharoje; 219.473 gyv. (1948), Svarbiausioji vietovė G. turi apie 12.000 gyv. Iš G. išvežama datulių, vilnos, odos, metalo ir odinių rankdarbių.

Ghats 1. Gango upės kranto laiptai Benares mieste.

2. Indijos kalnai abiejuose Indostano pusiasalio pakraščiuose. Vakariniai G. traukiasi išilgai Arabų jūros kranto nuo Tapti upės klonio ligi Cape Comorin iškyšulio, vidutiniškai apie 700–1500 m augščio, bet į pietus nuo Palghato yra viršūnių per 2400 m. Rytinis G. traukiasi išilgai Bengalijos jūros kranto, 500–900 m augščio. G. susideda iš kelių kalnų eilių, kertamų didžiųjų upių slėnių.

Ghazalli Abu Hamid Mahomed al, viduramžiais vad. Algazel (1059–1111), islamo filosofas ir teologas, davęs visam islamui kryptį, dažnai cituojamas ir krikščionių scholastikų. Ilgą laiką gyveno Bagdade ir Jeruzalėje, kur gilino teologijos studijas ir pasinėrė į mistinį kontempliacinį gyvenimą. Mokytojas Bagdade ir Nichapūre, vėliau gyveno gimtajame Tus Charasane vienišą gyvenimą, kur kūrė savo veikalus. Jis kovojo su aristotelizmu ir atstovavo kraštutiniam supranatūralizmui ir okazionalizmui.

Ghazipur Indijos pietų rytų jungtinės provincijos mst., Gango upės kair. krante; 32.000 gyv. Valstybinės opiumo gamyklos, rožių aliejaus distiliacijos įmonės.

Ghellinck Joseph de (g. 1872) belgų jėzuitas (nuo 1889), kunigas (nuo 1904), senųjų ir viduramžių teologijos ir filosofijos istorikas; nuo 1906 prof. Louvaine. Išsp. Le mouvement théologique du XII-e siècle 1914, Les Anténicéens 1924, Lectures spirituelles dans les écrits des Pères 1935, Latin chrétien ou lange latine des chrétiens 1939, La litterature latine au Moyen âge 1939 ir kt. Redagavo Spicilegium Sacrum Lovaniense.

Ghéon Henri Léon Vaugeon (1875–1944) prancūzų rašytojas. Pradžioje rašęs realistines dramas, vėliau, atsivertęs į katalikus, savo veikaluose mėgina atgaivinti viduramžių dramos tradiciją. Išsp. Le pain 1912, L'homme né de la guerre 1919, Saint-Maurice ou l'obéissance 1924, Triomphe de Saint-Thomas d'Aquin 1925, romaną Les jeux de l'enfer et du ciel 1929, La fille de Sultan, Marie, mère de Dieu 1939, La Jambe noire 1941, Le Jeu des merveilles de Saint Martin 1943, Bernadette devant Marie 1933, Noël, Noël et Saint Nicolas 1936, Le Miracle et l'enfant Gavard 1937, Le Saint curé d'Ars 1928, Sainte Thérèse de Lisieux 1934, Judith 1950. Išleido poezijos. Lietuviškai Arso klebonas išvertė J. Vaišnora, M.I.C.

Ghesquiere Joseph (1731–1802) belgų jėzuitas, bolandistas. Baigęs studijas, benddradarbiavo Acta Sanctorum spalio mėn. tomo leidime 1763–80. Nuo 1771 ėmėsi kito didelio darbo — Analecta Belgica leisti. 1773 pasirodė šio darbo planas: Prospectus operis quod inscribitur Analecta Belgica. Panaikinus jėzuitus, G. toliau varė savo darbą, bet 1778 turėjo persikelti į Coudenbergą; vėliau į Tongerloo, pagaliau revoliuciniai karai sunaikino G. pradėtą darbą. Su C. Smeto ir Is. Thyso pagalba spėjo išleisti tik 4 tt. Acta Sanctorum Belgii Selecta 1783–94. Jo pradėtąjį darbą perėmė dirbti Académie Royale de Belgique.

Annuaire de L'Académie Royale de Belgique 23 1857, 137–146 psl.; *H. Delahaye,* L'Oeuvre des Bollandistes 1920. *A. Lm.*

Ghibelinai žr. Gibelinai.

Ghiberti Lorenzo, iš tikrųjų L. di Cione di G. (1378–1455), Florencijos skulptorius, architektas, tapytojas, auksakalys ir rašytojas; auksakalio Bartolo di Michele mokinys. 1403 laimėjo konkursą Florencijos baptisterijai bronzinėms durims atlieti; šį darbą G. baigė 1424. 1425–52 baptisterijai atliedino dar vienas duris, kurios laikomos žymiausiu jo kūriniu. Čia pirmą kartą italų mene puikiai buvo išspręsta rakursų ir perspektyvos problema, todėl G. laikomas vad. tapybinio vaizdavimo skulp-

L. Ghiberti:
Baptisterijos durys (Florencijos katedroje)

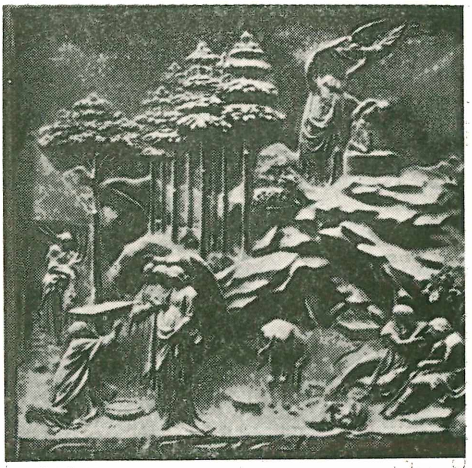

L. Ghiberti:
Baptisterijos durų fragmentas (Abraomo istorija)

tūriniame reljefe tėvu. Bažnyčiai Or San Michele Florencijoje G. padirbo tris bronzines statulas: Jono Krikštytojo 1414, Apaštalo Mato 1420 ir šv. Stepono 1428. Visus savo darbus G. atlikdavo nuosavoje liejykloje, kuri tapo mokykla visiems įžymiesiems italų skulptoriams. Parašė I Commentarii istoriškais teoriniais meno klausimais.

L. Planiscig, L. G. 1940.

Ghika Rumunijos kunigaikščių giminė, kilusi iš Albanijos, nuo XVII a. dažnai davusi valdovų Moldavijai ir Valakijai.

Ghil René (1862–1925) prancūzų poetas, simbolistų atstovas, mokslinės poezijos teorijos kūrėjas. G. manymu, turi būti visiškas atitikimas tarp žodžio skambesio ir jo turinio. Išsp. Légendes d'âmes et de sangs 1885, Le geste ingénu 1887, Le meilleur devenir 1890, L'ordre altruiste 1898, Le toit des hommes 1902, Le traité du verbe 1886, De la poésie scientifique 1909, La tradition de poésie scientifique 1919. Oeuvres complètes 1938.

Ghillebert de Lannoy (Guilebert, Gilbert, 1386–1462) Burgundijos riteris, prancūzų diplomatas ir keliautojas. Daugiausia kaip diplomatas keliavo Anglijoje, Vokietijoje, Prūsijoje, Livonijoje (dabartiniame Latvijos ir Estijos plote), Naugarde, Pskove, Lietuvoje, Lenkijoje, Turkijoje. Dalyvavo sudarant Troyes sutartį (1420), kuria Anglijos karalius Henrikas V pasidarė ir Prancūzijos karaliumi. Šio pavestas, apvažinėjo daugumą valstybių, organizuodamas turkų išvijimą iš Europos ir Jeruzalės atvadavimą. Tame plane turėjo dalyvauti ir Vytautas D. — su juo G. de L. tarėsi 1421. Pirmą kartą G. de L. pateko į Lietuvą 1414, atvykęs pas kryžiuočius su pagonimis kovoti. Jo kelionės: Dancigas, Ma-

rienburgas, Elbingas, Karaliaučius, per Kuršių kopas į Klaipėdą, Liepoją, per keletą mažesnių miestelių į Rygą, toliau Naugardas, Pskovas, Tartu, Daugpilis, Vilnius, Trakai, paskui jau grįžtant Kaunas, Ragainė ir vėl Karaliaučius. Antrą kartą lankydamas Lietuvą (1421), G. de L. su Vytautu D. susitiko Kremenece. Kaip patyręs keliautojas G. de L. davė vertingų geografinių, etnografinių ir šiaip kultūrinių pastabų apie visus matytuosius kraštus. Jis sako, kad už Nemuno ties Klaipėda jau prasideda žemaičiai. ‚Ši dykuma vadinama Lietuvos pajūriu, nors iš tikrųjų čia yra žemaičių kraštas'. Savo užrašuose jis aprašė Vilniaus, Trakų, Kauno, Valuinės ir Podolės pilis. Trakuose jis rado lietuvių, totorių, vokiečių, rusų ir žydų, ir ‚kiekviena ta tautybė turi atskirą kalbą'. Jis pirmasis nurodė, kaip rengdavosi lietuvaitės, būtent kaip Pikardijos moterys. O šios vilkėjo ilgas stulpelines klostėtas suknias, augštai sujuostas dirželiu, aptemptus korsažus, plačius atlapus per pečius ir siauras ilgas rankoves. Trakuose jis matė žvėryną, kurio aptvare buvo taurų, didžiųjų arklių, asilėnų, briedžių, lokių, šernų, laukinių arklių, elnių... Be to, aprašyta vaišės pas Vytautą D. ir iš jo gautosios dovanos. Visi G. veikalai išleisti Ch. Potvino leidinyje Oeuvres de Ghillebert de Lannoy 1878. Ištraukas apie Prūsiją, Lietuvą, Rusiją ir Lenkiją iš pirmojo leidimo (1840) paskelbė J. Lelewel 1844. Iš čia jos atspausdintos Scriptores Rerum Prussicarum (III, 443–452 psl.) ir Bungės Archiv. f. die Geschichte Liv., Esth.- und Curlands (V 2).

P. Klimas, G. de L. (Praeitis II 1931); (") Vieno prancūzo įspūdžiai Lietuvoje Vytauto laikais (Židinys 1930 nr. 30); *J. Lelewel,* G. de L. i jego podróże 1844; *Guarré-Reybourbon,* La vie, les voyages et aventures de G. de L. 1890; *G. Dansaert,* Le blason de la maison de Lannoy à travers les siècles 1928; *M. Smolarski,* Dawna Polska w opisach podróżników 1936. *J. Mst.*

Ghiraldo Alberto (1875—1946) argentiniečių poetas, dramaturgas, romanistas ir žurnalistas. Dėl savo anarchistinių idėjų daug metų kalintas ir tremtas. Persikėlęs gyventi į Ispaniją, ir ten buvo kalinamas. Leido ir redagavo laikraščius ir žurnalus, kurie darė žymios politinės bei literatūrinės įtakos. Savo straipsniuose ir knygose buvo priešingas JAV. G. poezija būdinga tradiciniu strofų skambumu, stiliaus precizumu, smarkiu liepsnojimu ir galingu, vyrišku užsidegimu. Iš jo poezijos žymiausias veikalas Musica prohibida, iš romanų — Humano ardor, iš dramų — Alma gaucha.

Ghirlandaio 1. D o m e n i c o (1449–1498) D o m e n i c o d i T o m m a s o B i g o r d i, italų tapytojas, turėjęs įtakos Florencijoje meno plėtrai. Pradžioje mokėsi pas savo tėvą auksakalį, kuris įvedė galvos papuošimą, vad. guirlande, iš kur kilo ir sū-

D. Ghirlandaio: Išminčiai pagarbina Kūdikėlį Jėzų

naus pavardė. Paskui mokėsi pas A. Baldovinetti. Jam turėjo įtakos ir Verrocchio, Uccello ir Costagna, Giotto ir Masaccio. Iš pirmųjų jo tapybos darbų žymesni yra Miręs Kristus, freska Paskutinė vakarienė Ognissanti bžn. Florencijoje. 1485 Francesco Sasseti pavestas Šv. Trejybės bžn. Florencijoje freska nutapė 6 dideles kom-

D. Ghirlandaio Jauna moteris

pozicijas iš šv. Pranciškaus gyvenimo, kur šventųjų pavidalu įamžino donatorius ir kitus Florencijos didikus. Kiek vėliau Certello bžn. nutapė Šv. Mergelės aplankymą, kurį baigė jo broliai tapytojai Daniele (1452–1525) ir Benedetto (1458–97). Freska Šv. Jeronimas 1480 Ognissanti bžn. Florencijoje. Pop. Siksto IV pakviestas į Romą, Siksto koplyčioje nutapė Šv. Petro ir šv. Andriaus pašaukimą ir Kristaus prisikėlimą. Žymiausias G. kūrinys drauge su broliu Dovydu sukurtos freskos Santa Maria Novella bžn. Florencijoje vaizduojančios scenas iš šv. Jono Krikštytojo ir šv. Mergelės gyvenimo. Be to, atliko daug portretų. Paryžiaus Louvre yra Senelio su vaikaičiu portretas ir Šv. Onos Marijos aplankymas. Jo religinės kompozicijos yra gyvi paveikslai iš Florencijos diduomenės gyvenimo, į kurį jis įvedė daug antikinių motyvų; tai rodo renesanso gadynės artėjimą. Jis įkūrė mokyklą, kuri davė Michelangelo, Bartolomeo di Giovanni, S. Mainardi, Granucci.

E. Steinmann, G. 1897; *G. S. Davies*, G. 1908; *P. Kueppers*, Die Tafelbilder des D. G. 1916; *H. Hauvette*, G. (Les maitres d'art) 1907; *R. von Marle*, The Development of the Italian Schools of Painting de XIII, 1931; *J. Lauts*, D. Gh. 1943.

2. R i d o l f o (1483–1561) sūnus Domenico, italų tapytojas, Piero di Casimo mokinys. Buvo Leonardo da Vinci ir Rafaelio įtakoje. Masinių scenų vaizduotojas — Kalvarijos procesija, pop. Leono X įėjimas į Romą. Svarbesni paveikslai: Marijos vainikavimas, Auksakalys, scenos iš šv. Zenobijaus gyvenimo.

R. Ghirlandaio Florentietis didikas

Ghislandi Vittore Fra dažniau vad. Fra Paoletto ar Fra Galgario (1655–1733) italų tapytojas, pranciskonas. Mokinys savo tėvo Domininko, freskų tapytojo. 1702 apsigyveno Bergamoje. Jo istorinės kompozicijos ir portretai, atlikti iškilmingu barokiniu stiliumi, turėjo didelio pasisekimo. Tapyboje jis siekė Venecijos mokyklos koloritui duoti Rembrandto šviesos šešėlio traktavimą. Kūriniai: Kardinolas Barberini, Lichtenšteino kunigaikštis ar grafas Colloredos ir kt.

Ghislanzoni Antonio (1824—1893) italų rašytojas. Jaunystėje operos dainininkas, netekęs balso, vertėsi žurnalistika ir red. L'Uomo di Pietra ir L'Italia musicale. Rašė komedijas, romanus ir libretą operoms (Aidai). Išsp. Gli artisti da teatro 1856, Capricci letterari 1886–89.

Giacomo Salvatore di (1860–1934) italų rašytojas poetas. Nuo 1929 Italijos akademijos narys. Rašė romanus, apysakas, poezijos dalykus ir istorines apybraižas. Išsp. Poesie ^{4}1927, Novelle napolitane 1914, Teatro 1920, Storia del teatro San Carlino ^{3}1918.

Giacosa Giuseppe (1847–1906) italų dramaturgas, sukūręs daug dramų ir komedijų proza ir eilėmis. Pažymėtinos: La partita a scacchi 1873, Tristi amori 1891, La dame de Challant 1891, Come le foglie 1990, Il piu forte 1904. Drauge su Luigi Illica parašė libretus Puccini operoms: La Bohème, Tosca, Madame Butterfly.

Gjalski žr. Babič L.

Gianfranceschi Giuseppe (1875–1934) italų fizikas. Išėjęs inžinerijos mokslą Romos univ., 1896 stojo į jėzuitų ordiną ir, išėjęs filosofiją bei teologiją, 1899 įšisventino kunigu; doktarizavęsis fizikoje ir matemat., Istituto Massimo Romoje, nuo 1915 prof. Grigaliaus XIII univ., 1926–30 jo rektorius. Marconiui ruošiant Vatikano radijo stotį, G. dirbo drauge, ir buvo jos pirmasis direktorius; 1928 dalyvavo Nobilės ekspedicijoje į š. ašigalį; nuo 1923 popiežiaus atstovas Tautų Sąjungos komisijoje kalendoriui reformuoti; Benedikto XV paskirtas akademijos Nuovi Lincei, Pijaus XI pontifikalinės akademijos pirmininku. Išsp. La fisica dei corpusoli, Molecoli, atomi, eletroni 1916 (^{3}1926), La teoria della relatività 1922, Appunti di fisica elementare 1927, Capitoli di fisica contemporanea 1932 ir kt.

Gyangtse kinų Čiang-tcu, didumo antrasis Tibeto mst., 3860 m nuo j.l. Didelis lamų vienuolynas Palkhor Čoide su vad. Auksine šventykla. Prekybos vieta tarp Indijos, Tibeto ir Napalo.

Giannini 1. A m a d e o P e t e r (1870–1949) italų kilimo stambiausias pasaulyje

bankininkas. 1946 Bank of America buvo pasaulyje didžiausia jo privati bankinė organizacija su 459 skyriais, 3.300.000 indėlininkų ir 6.000.000.000 dol. kapitalo.

2. G u g l i e l m o (g. 1891) italų rašytojas ir žurnalistas, neofašistinio sąjūdžio organizatorius. Nuo 1935 savaitraščio L' Uomo Qualunque leidėjas.

Giannone 1. P i e t r o (1676–1748) italų istorikas, profesijos advokatas. Parašė L' Istoria civile del regno di Napoli 1723, ^{2}1836, kurioje kritikavo popiežiaus politiką, pavaizdavo korupcijos apimtą bažnyčią ir progresyvią valstybę, ir dėl to veikalas buvo indeksuotas, o jo autorius ekskomunikuotas, turėdamas įvairiuose kraštuose emigrantu gyventi. Genevoje 1735 išl. Il triregno del cielo, della terra et del papa; 1736 buvo atviliotas į Piemonto kraštą, areštuotas ir Turino citadelėje laikytas iki mirties. Raštų rinkinys Opere 1823–24, Opere inedite 1852.

L. Salvatorelli, Il pensiero politico italiano dal 1700 al 1870, ^{3}1942.

2. P i e t r o (1792–1872) italų poetas ir politikas, gyveno Neapolyje. Nuo 1809 dalyvavęs kovose dėl Italijos. Daug kartų kalinamas, vėliau emigrantu gyvenęs Prancūzijoje, kur vadovavo emigrantų organizacijai L'associazione Italiana. 1848 suorganizavo emigrantų legioną. Išsp. L' esule 1829, ^{2}1868, La Visione 1833.

Giard Alfred Mathiew (1846–1910) prancūzų biologas, nuo 1904 prancūzų biologų d-jos ir 1900 mokslo akad. narys. Išsp. Principes de Biologie générale 1877, Reschersches sur castration parasitaire 1887.

Giauque William Francis (g. 1895 Kanadoje) JAV chemikas. Nuo 1934 Californijos univ. prof. Už įvairius mokslinius darbus ir ypač deguonies izotopų $O^{17}O^{18}$ suradimą ir būdo radimą absoliutaus 1° (–272°C) temperatūrai pasiekti 1949 gavo chemijos Nobelio premiją.

Giauras (osm. giaur, prs. gäbr ,ugnies garbintojas' iš ar. kāfir ,netikintysis') mahometonų niekinamai vartojamas žodis kitatikiams vadinti.

Gibaičiai k. Meškuičių vls., Šiaulių aps., 112 gyv., upė Kulpė; 3 km nuo Meškuičių. 1932 B. Tarvydas kasinėjo ardomą įvairių geležies amžiaus laikų kapinyną. Daugiausia nesuardytų kapų rasta rytų dayje. Mirusieji laidota 25–60 cm gilumoje, augštielninki, įvairiomis kryptimis. Viename III–IV a. moteries kape ant kaklo rasta žalvarinė antkaklė kūginiais galais, ant rankų juostinė apirankė, galvos dešinėje pusėje adata ir peilis, krūtinės kairėje pusėje ratelinis smeigtukas ir kairiosios kojos pėdos šone geležinės žirklės. Šis kapas parvežtas neliestas į Šiaulių Aušros muzėjų. Kituose III–V a. kapuose taip pat surasta įvairių formų ir tipų radinių. Iš kitų radinių paminėtina: antkrūtininės grandinės, geriamojo rago apkalai (5), geležiniai jietgaliai, įmoviniai kirviai ir peiliai.

B. Tarvydas, Šiaulių Kraštotyros D-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 (Šiaulių Metraštis IV 1933); *J. Puzinas,* Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938. *J. P.*

Gibbon Edward (1737–1794) anglų istorikas. 1752 įstojo Oxfordo univ. teologijos studijuoti. Bossueto veikalų ir katalikų kulto paveiktas, jis priėmė katalikybę, ir turėjo išstoti iš univ. Lozanoje pas kalvinų pastorių grįžo į protestantizmą. Ten gyvendamas, susipažino su prc. filosofija. 1758 įstojo į anglų kariuomenę, ir dalyvavo 7 metų kare; 1764 važinėjo po Europą, ir aplankė Romą. Grįžęs Anglijon, buvo išrinktas parlamentan, ir 1779 buvo prekybos ir kolonijų ministeriu. 1764 pradėjo rašyti History of the Decline and Fall of the Roman Empire, kurio pirmąjį tomą išl. 1776 (iki 476). Jis jį pabaigė Bizantijos istorija (iki 1453) 1787. Gyvas dėstymas ir atidus šaltinių tyrinėjimas, elegantiškas stilius G. veikalą darė tuo metu klasikinį. Jo trūkumai — kiek vienašališkas krikščionybės istorijos nušvietimas ir nevykęs Bizantijos kultūros aprašymas, kurios teigiamųjų pusių autorius nepastebėjo. G. veikalą, išverstą į kitas Europos kalbas, 1896–1900 išleido su geromis pastabomis Bury. Dar išsp. Memoirs of My Life and Writings 1789, Miscellaneous Works ^{2}1814.

E. Gibbon

M. Joyce, E. G. 1953.

Gibbons 1. A l f r e d S a i n t H i l l (1858–1916) anglų keliautojas, Afrikos tyrinėtojas, keliavęs 1895–96 ir 1898–1900. Tyrinėjo Barotse žemę, Zambezi upės baseiną, antrą kartą keliavo nuo Zambezi upės žiočių ligi Nilo. Išsp. Exploration and Hunting in Central Africa 1898, The Nile and Zambesi system as waterways 1901, Africa from South to North through Marotseland 1904 ir kt.

2. J a m e s (1834–1921) kat. bžn. vadas JAV. 1861 kun., 1872 Richmondo, 1877 Baltimorės vysk., 1886 kardinolas. Washingtono kat. univ. pirmasis kancleris 1887; dirbo taikai darbininkų neramumuose ir gynė darbo vyčius (Knights of Labor) nuo popiežiaus uždraudimo; 1893 pirmo religinio kongreso Chicagoje pirm., I pas. karo metu sudarė Tautinę kat. karo tarybą. Išsp. The Faith of Our Fathers 1876, ^{83}1917, Our Christian Heritage 1889, The Ambassador of Christ 1897, A Retrospect of Fifty Years 1917.

3. G r i n l i n g (1648–1721) anglų skulptorius, dirbęs Karolio II, Jokūbo II ir Jurgio I rūmuose. Pasižymėjo medžio, marmoro ir akmens skulptūros darbais: Windzoro koplyčioje, šv. Povilo katedroje Londone, Hamton Court rūmuose, Trinity college bibliotekoje Cambridge, Visų Šventųjų bžn. Geriausiu jo darbu laikoma Petworth rūmų didžioji salė. Skulptūra: Jokūbo II bronzinė statula Jokūbo parke Londone.

4. O r l a n d o (1583–1625) anglų kompozitorius, nuo 1604 karališkosios koplyčios vargonininkas. 1623 Westminsterio abatijos vargonininkas, sukūręs bažnytinių kūrinių, himnų, giesmių trims balsams, veikalą smuikui, motetų, madrigalų, Hosanna.

Gibbs 1. J a m e s (1682–1754) anglų architektas, studijavęs Romoje pas C. Fontaną. Pagarsėjo bažnyčių statyba Anglijoje bei Š. Amerikoje. Garsus jo pastatas šv. Martyno bažnyčia Londone. Išsp. A Book of Architecture 1728, Rules for Drawing the Several Parts of Architecture 1732.

2. J o s i a h W i l l a r d (1839—1903) JAV fizikas ir matematikas. Nuo 1871 matematikos prof. Yale College. G. yra termodinamikos kūrėjas ir nusipelnęs statinės mechanikos srityje. Termodinamikon įnešė fazės sąvoką ir išvedė fazių dėsnį, svarbiausią priemonę heterogeninių sistemų ir praskiestų tirpalų pusiausvyroms nagrinėti. Įvedė į termodinamiką būdingas funkcijas, termodinaminį ir cheminį potencialus ir padėjo pamatus chemijos ir elektrochemijos problemoms nagrinėti termodinamikos metodais. Veikalu on the Equilibrium of Heterogeneous Substances 1876–78 sukūrė naują heterogeninių pusiausvyrų skyrių chemijoje. Išsp. Vector Analysis 1901, Elementary Principles in Statistical Mechanics 1902, Method of Geometrical Representation of the Thermodinamic Properties of Substances by Means of Surfaces 1873. Raštų rinkinys 1928.

L. P. Wheeler, J. W. G. 1952.

3. S i r P h i l i p (g. 1877) anglų žurnalistas ir leidėjas. 1921–22 leido The Review of Reviews. Išsp. romanai: The Individualist 1920, The Middle of the Road 1922, Darkened Rooms 1929, The Cross of Peace 1933. Apysakos: Venetian Lovers 1921, Little Novels of Nowdays 1924, Paradise for Sale and other Little Novels 1934. Aktualiais politiniais klausimais Englands Speaks 1935–37, America Speaks 1942, The Spoils of Time 1951, The Pageant of the Years 1947 (autobiografija).

Gibelinai ir gvelfai 1. (it. Ghibellino iš vok. Waiblingen, Hohenštaufenų dvaras Frankonijoje) dvi partijos, lėmusios Italijos miestų valstybių politiką XIII–XIV a. iš kurių įtaka dar buvo jaučiama XV ir XVI a. Abi partijos yra vokiškos kilmės, gavusios pradžią iš dviejų giminių, Velfų ir Hohenštaufenų, kovų dėl imperijos sosto. Kovos prasidėjo po imperatoriaus Lotaro III mirties (1137), kada į imperijos sostą stengėsi atsisėsti iš Švabijos kilęs Konradas III, Hohenštaufenas, ir Bavarijos valdovas Velfas Henrikas Puikusis. Šiam netrukus mirus, jo šalininkai pretendentu į imperijos sostą laikė sūnų Henriką Liūtą, Bavarijos ir Saksonijos valdovą. Dėl tuometinės Italijos ir Vokietijos artimų ryšių, ypač dėl popiežiaus veiklaus įsikišimo, dviejų partijų kovos persimetė ir į Italiją, kur davė pradžią gvelfų ir gibelinų frakcijoms.

Partijų pavadinimas pirmą kartą pavartotas šūkiu (Hye Welf, Hye Weiblingen!), kai Konradas III apsiautė Velfų pilį Weinsbergą (1140), dabar laikomu XV a. metraštininko prasimanymu. Iš tikrųjų, vardai ‚guelfai' ir ‚gibelinai' pirmą kartą užtinkami Otono IV Velfo ir Friedricho II Hohenštaufeno kovų dėl imperijos metu (1212–18). Jie pirmą kartą išeina aikštėn Florencijos mieste, kur popiežiaus Inocento III griežtas įsakymas (1212) Otoną atmesti, o Friedrichą II imperatoriumi pripažinti bus buvusi pirmoji paskata toms partijoms rastis. Vėliau, įsisiūbavus smarkioms kovoms tarp popiežiaus Inocento IV ir Freidricho II, G. jau darosi imperatoriaus šalininkai, o gvelfai — popiežiaus. Iš tikro tų partijų, giliai įleidusių šaknis beveik visuose Italijos miestuose valstybėse, tikslai nesiribojo vien jų palankumu ar priešingumu imperijai ar popiežiui. Jų interesai, geriau pateisinę jų egzistenciją, artimai sijo su kiekvieno miesto bendruomenės reikalais ir jo vidinėmis kovomis bei revoliucijomis. Kartais guelfų ir G. vardai tebuvo vartojami tarp savęs kovojusių partijų šūkiu.

Iš esmės gvelfų partija daugiau atstovavo miestų savaimingumui prieš vokiškus imperatorius ir laikė savo arbitrus popiežius miestų ir visos Italijos laisvės gynėjais. Po Benevento kautynių (1265), kai buvo sunaiknta Hohenštaufenai, viršų gavo gvelfų partija. Josios galia dar padidėjo po Sicilijos mišparų (1282), kada buvo sužlugdytas Prancūzų viešpatavimas Sicilijoje.

XIV–XV a. abi partijos, nors jos Italijos miestuose ir tebevyravo, tačiau buvo atitrūkusios nuo pirmykščių tikslų. Net jų vardo kilmė tiek buvo pamiršta, kad valstybės teoretikams teko ją aiškinti. Tai buvo vardai dviejų tarp savęs kovojusių partijų, ėjusių čia su prancūzais, čia su ispanais. Pagaliau pačiai miesto valdžiai jos darėsi netvarkos šaltiniu, ir imtos drausti. Į naujuosius amžius, miestuose įsigalėjus tironijoms bei monarchijoms, partijos neteko prasmės, ir galutinai išnyko.

R. Davidson, Die Entstehung d. Guelfen und d. Ghibelinen-Partei. Forschungen zur Geschichte v. Florenz 4, 1908; *F. Ercole,* Dal comune al principato 1929; *O. Browning,* Guelphs and Ghibellines 1894. *J. J.*

2. G. (Neo Ghibelini) XIX a. pirmojoje pusėje Italijoje politinė srovė, vadovaujama G. Nicolini, kovojusi dėl italų išsilaisvinimo iš austrų valdžios ir dėl susijungimo bei popiežiaus pasaulinės valdžios panaikinimo.

Gibonas (Hylobates) siauranosių senojo pasaulio beždžionių šeima. G. yra vidutinio ūgio — ligi 1 m augščio; rankos nepaprastai ilgos, kad stovėdamas gali remtis į žemę. Plaukai tankūs, minkšti, tamsiai durpinės, juodos arba pilkai gelsvos spalvos. G. turi stiprų balsą. Gyvena 6–8 rūšys miškingose Indijos srityse.

Gibraltaras (ar. Džebel-al-Tarik) 1. sąsiauris, jungiąs Atlanto vandenyną su Viduržemio jūra toje vietoje, kur Europos Pirėnėjų pusiasalis arčiausiai priartėja prie Afrikos Atlaso krantų; 14–20 km pločio, 40 km ilgio. Iš Atlanto vandenyno įteka mažesnio sūrumo srovė, kuri išlygina Viduržemio jūros išgaravimo debitą. Biologiniu atžvilgiu G. sąsiauris yra lyg vartai, pro kuriuos iš Atlanto patenka gyvūnija į Viduržemio jūrą. Dėl savo siaurumo G. yra paukščių kelio tiltas tarp Europos ir Afrikos. Pro G. sąsiaurį praplaukia keli tūkstančiai laivų. Nuo seniausių laikų G. vaidino pirmaeilį vaidmenį. 500–200 pr. Kr. G. kontroliavo Kartagina ir kitoms tautoms neleido naudotis. Romos klestėjimo metu buvo prieinamas visiems. VIII–XV a. G. kontroliavo arabai, XV–XVIII a. ispanai, nuo 1792 anglai. Žymiausi uostai Europos pusėje — anglų uostamiestis ir karo laivyno bazė G., ispanų Algesiras ir Tarifa; Afrikos pusėje — ispanų Ceuta ir Tarptautinis Tanžeras.

2. Pusiasalis šiaurės rytų sąsiauryje; 10 km ilgio ir ligi 8 km pločio. Rytinis ir šiaurinis šlaitai yra statūs, pietiniai ir vakariniai nusileidžia prie jūros terasomis. Su žemynu (Pirėnėjų pusiasaliu) jungiasi 2 km pločio ir 3 km ilgio suplaustinių kopų žemuma, kuriuos 500 m pločio neutrali juosta skiria G. pusiasalį kaip Anglijos koloniją nuo Ispanijos teritorijos. Klimatas Viduržemio jūros tipo, ir dėl to gali augti padausių augalai. G. pusiasalis apima 5 km^2 ploto, kurio didžiąją dalį sudaro anglų pajūrio karo tvirtove paverstas kalnas, o likusioji dalis atitenka uostamiesčiui.

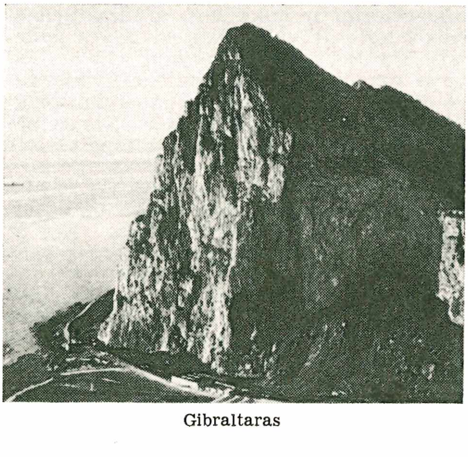

Gibraltaras

3. Anglų uostamiestis pusiasalio š. v. pakraštyje, 20.000 nuolatinių gyv., nes darbams daug darbininkų atvyksta iš Ispanijos miesto La Linea. Daugumas gyventojų ispanai. Yra išlikusi maurų pilis, kuri dabar paversta kalėjimu. G. uostas 180 ha ploto, apsaugotas molais, turi gerai įrengtas krantines su skystojo kuro, anglių sandėliais; laivų dokas. Mieste yra radijo ir povandeninio kabelio stotys, kelios bažnyčios, anglikonų ir katalikų vyskupai, muzėjus (garsioji G. kaukolė, floros rinkiniai). Seniau G. tvirtovė buvo laikoma nenugalima. Ypač II pas. karo metu G., kai Italija įstojo į karą ašies valstybių pusėje, įgijo didelės reikšmės. Jos įtvirtinimai dar buvo sustiprinti, iškasta požeminių tunelių. 1940–41 G. buvo bombarduojamas, bet žymių nuostolių nepadarė.

Gibson 1. John (1790–1866) anglų skulptorius, Canovos mokinys Romoje, po pastarojo mirties dirbo Thorvaldseno studijoje. Iš jo darbų, atliktų klasikiniu stiliumi, minėtini Marsas su Venera, Psichė, Miegantieji piemenėliai, Sužeistoji amazonė, karalienės Viktorijos biustas (Buckinghamo rūmuose), R. Pellio paminklas Westminsterio abatijoje ir kt.

2. Wilfrid Wilson (g. 1878) anglų poetas. Sodžiaus darbininkų ir varguomenės gyvenimo įkvėptas, jaunystėje rašė Tennysono įtakoje. Išsp. Poems 1904–17, Collected poems 1926 ir kt. Dramos Daily Bread 1910, Between fairs, a comedy 1928, Fuel 1934, Solway Ford ir Other Poems 1945, Challenge 1942, The Island Stag 1947, Within four Walls 1950.

Gichelis Jokūbas (1569–1637) Vilniaus burmistras ir architektas, 1624 perstatė Išganytojo vartus Vilniaus mūruose.

Gichtel Johann Georg (1638–1710) mistikas, teosofas, svajotojas. Mokėsi teologijos ir teisių. Vertėsi advokatūra. G. buvo įsitikėjęs, kad galįs santykiauti su antgamtiniu pasauliu ir dar kitų mistikų įtakoje mėgino kurti pamokomąją krikščionišką Jėzaus bendruomenę krikščionims tobulinti. Pagal G. Dievas esąs žmogaus viduje — meilė ir šviesa, todėl atmetė liuteronų bažnyčios dogmines pamaldas. Buvo apkaltintas anabaptistu, kalinamas, ir

1666 atsidūrė Olandijoje. Čia gyvendamas, susipažino su mistiko J. Böhme raštais, kuriuos išsp. G. šalininkai dėl asketiško gyvenimo vad. angeliškais broliais, jie meldžiasi, atgailoja, visiškai susilaiko nuo moterystės. 1772 išsp. G. veikalai Theosophia practica.

Gidas (ag. guide) 1. vadovas, kelionių vadovas svetimuose kraštuose arba miestuose; taip pat informacijų knyga.

2. XVIII a. atsiradę raitieji daliniai, kurie žygiuojančioms dalims duodavo palydovus, nurodinėjančius kelią. Tačiau netrukus tie daliniai buvo paversti į augštesniųjų vadų eskortus, be to, turėjo eiti ryšinių tarnybą. XIX a. pradžioje G. daliniai išplėsti į kavalerijos pulkus, tačiau pavadinimas turėjo tik istorinę reikšmę. 1794 sukilime Kosciuška turėjo kelių dešimčių žmonių G. dalinį, dėvėjusį husarų uniformą. 1831 sukilime vadai vėl turėjo G. dalinius, kurių kariai (tik puskarininkiai) ėjo ryšinių tarnybą. Prancūzijoje antrosios imperijos laikais G. pulkas buvo karaliaus gvardijos sudėtyje. Belgijoje ir dabar gvardijos kavalerijos du pulkai turi G. pavadinimą.

Giddings Franklin Henry (1855–1931) JAV sociologas, nuo 1894 sociologijos profesorius Columbia univ. Organinės teorijos atstovas, ypač propagavo vartoti statistinį metodą. 1910–11 Sociologų draugijos ir Tarptautinio sociologijos instituto prezidentas. Politinių ir socialinių mokslų akad. steigėjas ir žurnalų redaktorius. Išsp. The Modern Distributive Process 1888, Theory of Sociology 1894, The Principles of Sociology 1896, The Theory of Socialization 1897, The Elements of Sociology 1898, Democracy and Empire 1900, Inductive Sociology 1901, The Responsible State 1918, Studies in the Theory of Human Society 1922, The Scientific Study of Human Society 1925.

Gide 1. A n d r é (1869–1951) prancūzų rašytojas ir kritikas. Gimė turtingoje hugenotų šeimoje ir buvo auklėjamas griežtai puritoniškoje dvasioje. Jaunystėje G. paveiktas Mallarmé vadovaujamų simbolistų, liko aktyviu šios literatūrinės srovės dalyviu. Vėliau jo galvosenai ir kūrybai stiprios įtakos turėjo Nietzsche, Wilde ir Dostojevskis.

A. Gide

G. asmenybė būdinga priešgynybėmis. Jo kūryboje kryžiuojasi gėris ir blogis, geidulingumas ir skaistybė, dievybė ir demoniškumas. Krikščioniškasis pradas kovoja su bedievybe, moralinė anarchija statoma prieš biblišką dogmatizmą. Abi pusės apginkluojamos stipriais, skrupulingai išnagrinėtais psichologiškais bei istoriškais argumentais ir išgyventos patirties pavyzdžiais. Iš tokio idėjų susikirtimo išplaukia tam tikri pagrindiniai G. pasaulėžiūros principai: nuodėmė reikalinga ir ji esanti vertesnė už dorybę, nes tik per ją esąs galimas tikrojo gėrio pažinimas; įdomu ir vertinga esą tik tai, kas rizikinga; kūryba neturinti būti saistoma moralės. Menas ir visiškas intelektualinis išsilaisvinimas esančios absoliučios vertybės, paįvairinančios gyvenimą iki neribotų galimybių. Mūsų laikų bendruomenei jautrius moralės klausimus G. kelia atvirai ir nagrinėja objektyviai; jo sugestijonuojama moralinė anarchija nekliudo pasireikšti giliam humanizmui, skatinančiam filosofinių ir etinių problemų svarstyti. G. autobiografinis veikalas Si le Grain ne meurt 1924 savo laiku buvo įvairiai vertinamas. Anormalieji polinkiai ginami veikale Corydon 1911, [2]1924.

Simbolistiniam G. jaunystės laikotarpiui yra būdingas veikalas Les Cahiers d'André Walter 1891. Paludes 1895 ironizuoja gyvenimo nuobodulį vidutiniškume. Les Nourritures terrestres 1897 — pirmasis G. veikalas, kuriame jis su užsidegimu ieško pilnesnės buities tyrų, gaivalingų aistrų sūkuryje. Subtilus psichologinis romanas L'Immoraliste 1902 yra laikomas G. kūrybos šedevru. Romanuose La Porte étroite 1909 ir La Symphonie pastorale 1919 asketizmas, pasiaukojimas ir nusivylimas statomi prieš pirmesniųjų jo veikalų idėjinę netvarką. Les Caves du Vatican 1914 pajuokia žmogaus elgesio tariamai laisvą valią. Romane Les Faux monnayeurs 1925 G. dar karta pasižymi ypatingai subtilia žmogaus psichikos analize. G. dėl puikios meninės formos laikomas vienu žymiausių prancūzų stilistų.

G. dienoraštis, pradėtas rašyti 1889 ir trukęs per visą autoriaus gyvenimą, yra pagrindinis jo idėjų ir vertinimų rinkinys. Iš teatro veikalų svarbiausi yra Le Roi Candaule 1901 ir Saül 1904. G. parašė eilę kritikos studijų, kurių žymesnės apie Dostojevski, Wilde, Ch. L. Philippe. Be to, jis yra vertęs iš Shakespeare, Conrad, Whitman, Tagore, Blake kūrybos. A. Gide pasižymėjo ir kaip žurnalistas, būdamas vienas iš įtakingo žurnalo La Nouvelle Revue Française (1909–40) steigėjų ir vadovų.

G. žinomas ir kaip keliautojas, plačios kultūros eruditas. Buvo susižavėjęs komunizmo bandymu, bet 1936, po kelionės į T. Rusiją, pakeitė nuomonę ir savo nusivyli-

mą tarybine santvarka išdėstė knygoje Le Retour de l'U.R.S.S. 1936. Jo knygos Voyage au Congo 1927 ir Retour du Tchad 1828 privedė prie kaikurių reformų įgyvendinimo prancūzų kolonijose.

1947 G. apdovanotas Nobelio literatūros premija. Lietuviškai Vatikano požemiai 1933, Sūnaus palaidūno sugrįžimas 1940.

K. Mann, A.G. and the Crisis of Modern Thought 1943. *G. Ž. V.*

2. Charles (1847–1932) prancūzų ekonomistas ir kooperatininkas, solidalizmo teorijos atstovas, 1874–80 Bordeaux, 1880–98 Montpellier ir nuo 1898 Collège de France politinės ekonomijos prof. Austrų mokyklos vertės teorijos šalininkas. 1887 įst. Revue d'économie politique. Išsp. Principes d'économie politique 1884, [25]1927, La coopération 1900, drauge su Ristu Histoire des doctrines économiques 1904, [4]1917, Les sociétés coopératives de consommation 1910, Les institutions du progres social 1921 ir kt. Lietuviškai: Ekonominių teorijų istorija — vertė J. Pajaujis 1932, Kooperacija, jos esmė ir uždaviniai 1923, Kooperacijos priešai 1932.

Gideonas (hebr. ‚kritikas') penktasis Izraelio teisėjas ir išlaisvintojas nuo medianitų (12 pr. Kr.). Nuo siūlomo Izraelio karaliaus vainiko G. atsisakė. Išlaisvindamas žydus nuo madianitų, G. padėjo pagrindus Izraelio susivienijimui.

R. Kittel, Great Men and Movements in Israel 1929.

Gydykla gydomoji įstaiga, sanatorija.

Gydymas yra visi veiksmai, kurių tikslas ligą sunaikinti ir organizmą grąžinti į sveiką ir normalią būklę, vartojant patyrimą ir mokslo, technikos, biologijos ir chemijos priemones. G. gali būti įvairių rūšių: psichinis, fizinis, elektra, vandeniu, vaistais, rentgeno spinduliais, radžiu ir kt. G. menas yra toks pat senas, kaip ir pati žmonija. Jis progresuoja ir tobulėja kartu su mokslo, fizikos, chemijos, biologijos ir kt. laimėjimais ir progresu. *J. Mšk.*

Gydytojas 1. medicinos yra asmuo, baigęs medicinos mokslus ir turįs teisę žmones gydyti. Gydymo menas dabar yra suskirstytas į daugelį specialybių, todėl ir gydytojas gali būti įvairios specialybės, pvz. plaučių ligų specialistas, širdies ligų specialistas, akių ligų specialistas, moterų ligų specialistas, chirurgas, balneologas ir kt. G. teisių gavimas yra reguliuojamas valstybės įstatymais. Lietuvoje G. vardą ir diplomą gaudavo asmuo, baigęs medicinos fakulteto studijas ir sėkmingai išlaikęs valstybinius egzaminus. Tačiau G. diplomas dar neduodavo teisės gydyti. Praktikos teises suteikdavo Vidaus Reikalų Ministerijos sveikatos departamentas po atliktos vienerių metų praktikos įvairiuose skyriuose didesnėje ligoninėje. JAV studentai, baigę medicinos mokyklas ir gavę pažymėjimus, tam tikrose ligoninėse turi atlikti vienerių metų praktiką ir po to specialiai sudarytose komisijose State Medical Board išlaikyti egzaminus. Egzaminus išlaikiusiam tokios komisijos išduoda praktikos teisių leidimus. Kiekviena valstija turi savas taisykles. Pvz. išlaikęs egzaminus ir įgijęs teisę praktikuoti Illinois, negali verstis medicinos praktika Indianos ar kitose valstijose. Jei G. nori persikelti iš vienos valstijos į kitą ir ten praktikuoti, tai jis turi vėl išlaikyti tos valstijos reikalaujamus egzaminus. *J. Mšk.*

2. Veterinarijos G. Lietuvoje ligi 1928 mokslą įgydavo Lietuvos univ., o nuo 1936 Veterinarijos akad. Kaune.

Gydytojas mėnesinis laikraštis, skiriamas sveikatos reikalams. Įsteigtas 1921 V Chicagoje, Ill. Redaktorius dr. A. Montvidas, redakcijos nariai: dr. S. Biežis, dr. V. Šimkus, dr. C. Cherry ir dr. A. Juozaitis. Leidėjas Amerikos Lietuvių Daktarų D-ja. Rašė daugiausia liaudies sveikatingumo temomis. Sustojo ėjęs 1925.

Gydomieji augalai žr. Vaistiniai augalai.

Gydomieji vandenys žr. Balneologija.

Gydomoji gimnastika žr. Gimnastika.

Gydomoji pedagogika žr. Pedagogika.

Gidžiūnas Vincas Viktoras (g. 1912 IX 5 Marinkos k., Simno vls., Alytaus aps.) kunigas, O.F.M. Mokėsi Kauno Pavasario suaugusiųjų ir Kretingoje Pranciškonų gimnazijose. 1934 VII 21 įstojo į pranciškonus ir, 1937 išsiųstas Italijon, studijavo teologiją. Įšventintas kunigu 1940 VI 2. 1941 rudenį įstojo į Popiežiškąjį Šv. Antano Pranciškonų univ. ir studijavo Bažnyčios istoriją; parašęs disertaciją De Fratribus Minoribus in Lituania, gavo daktaro laipsnį. Studijuodamas Romos lietuvių kolonijoje reiškėsi kaip pamokslininkas ir visuomenininkas. 1946 atvyko į JAV ir buvo įjungtas į lietuvių pranciškonų veiklą. Čia jis pamokslininkas, JAV tretininkų viršininkas, provincijos sekr. Bridgeville, Pa., Brooklyn, N. Y., Kennebunk, Me., vienuolynų viršininkas. Du terminus provincijolo patarėjas. Dabar Brooklyno vienuolyno viršininkas ir Vyriausias Ateitininkų Federacijos Dvasios vadas. Parašė ir išleido: De Fratribus Minoribus in Lituania (1245 — 1517) 1950, De missionibus Fratrum Minorum in Lituania (Saec. XIII et XIV) 1950, Legendariškieji Pranciškonų kankiniai Vilniuje 1954. Bendradarbiauja Aiduose, Ateityje, Drauge, Darbininke, Tėviškės Žibu-

Kun. V. Gidžiūnas

riuose, Šv. Pranciškaus Varpelyje, Lietuvių Enciklopedijoje.

Giedaugas-Prielgauskas. 1. I g n a s (g 1871 VIII 13 Norvaišų k., Plungės vls., Telšių aps.) muzikas. 1882-86 Liepojoje išėjo gimn. 6 klases, 1889 įstojo į Varšuvos muzikinį institutą, po dvejų metų stojo į kunigų seminariją Kaune, bet 1891 iš jos pasitraukė ir vėl grįžo į konservatoriją, kur 1899 baigė fortepijono skyrių. Ligi 1903 Varšuvoje vertėsi pamokomis. 1903 Varšuvos muzikos instituto mokytojas, 1911-24 V prof. Nuo 1924 dirbo Klaipėdos muzikos mokykloje, nuo 1938 Šiauliuose. 1930-37 rudens Klaipėdos konservatorijos direktorius. Yra parašęs apie 12 muzikos kūrinių.

2. K a z i m i e r a s (g. 1901 I 21 Žemaičių Kalvarijos par., Telšių aps.) kunigas. 1925 baigė teologijos-filosofijos fak. Kaune. 1927-29 Telšių vyskupo sekretorius ir kurijos vicekancleris. 1929-32 studijavo Innsbrucke ir Romoje Gregorianumo univ., kur gavo Bažnyčios teisių daktaro laipsnį. 1933-35 Pagėgių klebonas ir Donelaičio vardo gimn. kapelionas. Nuo 1935 Telšių kunigų seminarijos prof.

Giedgaudas Petras Pranciškus (g. 1920 IV 29 Paterson, N. J.) kunigas, O.F.M. G. lankė Pranciškonų gimn. Kretingoje. 1938 VII 14 įstojo į pranciškonus. 1940 bolševikams užgrobus Lietuvą, perėjo sieną ir kurį laiką mokėsi Bavarijos pranciškonų seminarijoje Münchene. 1942 atvyko į JAV. Duns Skotus pranciškonų kolegijoje, Detroite, Mich., studijavo filosofiją, kur gavo bakalauro laipsnį. 1943 VIII 16 padarė amžinus įžadus. Toliau studijavo Teutopolyje, Ill., pranciškonų seminarijoje, kur 1947 VI 24 buvo įšventintas kunigu. Pagilinęs savo teologines studijas dar Quincy, Ill., kolegijoje 1949 buvo įjungtas į Lietuvos pranciškonų veiklą. Čia kurį laiką Kennebunk Port, Me., buvo provincijos ekonomu ir pašaukimų į pranciškonus direktoriumi, vėliau Bridgeville, Pa., lietuvių parapijos klebonu ir nuo Pranciškonų spaustuvės įkūrimo Brooklyn, N. Y., spaustuvės vedėjas, o nuo 1952 VII 19 ir Lietuvos Pranciškonų provincijos provincijolo patarėjas.

Giedminas Juozapas (m. 1913 Nirtaičių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių aps.) liaudies skulptorius, iš medžio dirbęs šventųjų statulėles, o iš akmens ir medžio įvairiausius gyvulius bei daiktus. Savo kūrinių muzėjėlį buvo įtaisęs Nirtaičių k. kapinėse. 1911 jo 6 eksponatai buvo nugabenti į Vilnių Lietuvių Dailės Draugijai.

Giedotojų draugija 1. buvo įsteigta kun. Reidžio iniciatyva 1895 XII 2 Tilžėje. Nuo pat pradžios jos chorą vedė V. Storosta-Vydūnas. Pradžioje giedojo Tilžės lietuvių bažnyčioje, bet vėliau pasiryžo ruošti savarankiškus koncertus su dainomis. Ligi 1899 VI 25 dainavo nykstančios Birutės d-jos vardu, paskiau jau savo vardu. Koncertai būdavo su vaidinimais ir rengiami ne vien Tilžėje, bet ir Klaipėdoje, Žiliuose, Verdainėje, — iš viso 20 vietovėse. Tilžėje kasmet būdavo ruošiamos dvi šventės ir keletas vakarėlių. Narių dainininkų G.D. turėjo ligi 50. I pas. karo metu draugija buvo apmirusi. Po karo buvo bepradedanti iš lengvo atsigauti, kol įsigalėjo Vokietijoje Hitleris: tada ji buvo likviduota.

2. Klaipėdoje 1926 įsteigtoji Antano Vaičiūno G.D. iš buvusių šaulių chorų dalyvių.

Giedra 1. lietuvių socialdemokratų blaivybės draugija Rygoje, įregistruota 1910 VIII 10. Leido G. kalendorius, redaguotus M. Biržiškos, ir kurį laiką legalų socialdemokratų Vilnies laikraštį.

2. lietuvių katalikų moksleivių organas, mėnesinis, įst. 1920 Chicagoj, sustojo 1920; įsteigtas žlugus ‚Moksleiviui'. Red. kun. A. Linkus, leidėjas Lietuvių R. Katalikų Studentų Sąjunga.

Giedra VDU studenčių ateitininkių korporacija, įsikūrusi 1926 X 3. Vadinosi Stud. Ateitininkių Draugovė. 1930 pasivadino korporacija. G. tikslas — ugdant pilnutinį moteriškumą, tapti susipratusia ir veiklia lietuve katalike ir savo profesijos specialiste. G. šūkis — Į kalną, į viršūnes! Garbės nariai — prof. St. Šalkauskis ir Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana. G. veikimas reiškiasi 6 būreliais: šeimotyros, pedagogių, taikomojo meno, labdarybės, eucharistininkių ir literačių grandinės ‚Trylika'. Savišalpos tikslu G. buvo suorganizavusi ir dvejus metus išlaikė Kaune ateitininkų rūmuose savo valgyklą, kurią pačios aptarnavo ir tvarkė. 1930 XII 7 dalyvavo Lietuvos Moterų literatūros 1-me vakare. 1933 išleido ‚Trylikos' išverstąjį E. von Handel-Mazzetti romaną Broliukas ir sesutė. G. aktyviai dirbo Pavasario Sąjungoje, Kat. Moterų D-joje ir kt. Bendradarbiavo su sau artima Latvijos korporacija Latviete. G. korporantė, baigusi studijas, vadinama vyresniąja giedrininke. G. turi per 150 savo vyresniųjų. 1940 bolševikų-

Chicagos giedrininkių sueiga

rusų okupacija paraližavo ir G. veikimą. Daug korporančių ištremta Sibiran. 1944 antrąsyk artėjant bolševikams-rusams, nemaža dalis G. išsiblaškė po visą pasaulį. Daugiausia jų susibūrė Chicagoj, kur 1950 susiorganizavo 20 vyresniųjų, 1952 Chicagoje suruošusių 25 metų jubiliejinę G. šventę, o 1954 Chicagoje suorganizavo ir Studenčių Ateitininkių korporaciją.

Giedra Balys ekonomistas. Apie 1931 baigė VD univ. Savanoriu dalyvavo kovose dėl Nepriklausomybės. Dirbo mokesčių inspektoriumi Marijampolėje, Šiauliuose, Šakiuose, iš kur 1941 išvežtas į Sibirą. Buvo Šakių šaulių rinktinės vadas. Veiklus esperantininkas ir jų d-jos pirm. Sudarė ir išspausdino Esperanto–Lietuvių kalbos žodyną bei eilėraščių ir dainelių vertimą 1936. Išsp. Visuomenės ūkis 1929, Visuomenės mokslo vadovėlis [2]1930, Retorika 1932.

Giedraičiai vls. centras Ukmergės aps. 1939 550 gyv. G. yra nedidelis ežero krante stovįs miestelis. Gražios apylinkės. G. bus buvę įkurti kng. Giedraičių. Už Kemento ež. prie Piliakiemės k. yra kalnas, kur bus buvusi Giedraičių pilis. 1375 ją mini ordino kronikos. Pirmoji bažnyčia buvo medinė, statyta 1410 M. Gentvilo. Dabartinę mūrinę bažnyčią 1809 pastatė Žemaičių vysk. Juozapas Giedraitis ir jo brolis Martynas. Vysk. J. Giedraičio širdis yra palaidota presbiterijos sienoje. Zakristijoje yra drobėje tapytas vysk. J. Giedraičio paveikslas. Graži ir originali G. varpinė. 1940 4100 parapiečių. 1863 VI 24, tarp Albertinsko vedamų sukilėlių ir rusų plk. Timofejevo vedamų 3 kuopų gvardijos ir kazokų įvyko kautynės, kur 15 sukilėlių žuvo ir 47 pateko į nelaisvę. 1920 nepriklausomybės kovų metu prie G. buvo sustabdytas lenkų veržimasis į Lietuvą. Gražiai buvo sutvarkyti žuvusiųjų karių kapai ir pastatytas paminkals. 1923 lenkų partizanai nužudė šaulį J. Sabulį ir V. Katiliūtę. G. veikė paštas, smulkaus kredito d-ja, Vaikų darželis, VI komplektų pradžios mokykla, progimnazija, Viešoji valstybinė biblioteka, garinė pieninė, žemės ū-

Giedraičiai

Giedraičių Lietuvos Nepriklausomybės paminklas

kio kooperatyvo plytinė. Apie 1909 Valeika buvo suorganizavęs vartotojų b-vę ir žemės ūkio draugiją, kuri 1911 surengė žemės ūkio parodą.

Giedraičių girininkija Ukmergės miškų urėdijos sudėtyje.

Giedraičių kautynės įvyko 1920 X 31 ir XI 17–21. 1920 lenkų gen. Želigovskio rinktinė, užėmusi Vilnių ir tebepuldama, su kavalerijos daliniais X 27 pasiekė Želvos mstl. Lenkai buvo pralaužę mūsų frontą nuo Širvintų ligi Dubingių. I pėst. divizijos vadas, kurio bustinė buvo Ukmergėje, šiam lenkų įsiveržimui likviduoti paskubomis permetė į Želvos rajoną vieną 7-jo pėst. pulko batalioną ir vieną 2-jo pėst. pulko batlioną. Uždavinys buvo duotas tarpusavyje susirišti ir pulti priešą Giedraičių kryptimi. 7-jo pėst. pulko III batalionas atvyko į Želvos rajoną anksčiau, t.y. X 28, turėjo susirėmimą su lenkais Bikonių k., pasitraukė ir sustojo Paškonių k. 2-jo pėst. pulko batalionas atžygiavo į Želvos rajoną vėliau, X 29 į 30 naktį, ir apsistojo Butkūnų k. Batalionų vadai kpt. Noreika (2-jo p.p.) ir vyr. ltn. Balnas (7-jo p.p.) tuoj susirišo ir susitarė dėl bendro veikimo prieš lenkus. Puolimas buvo toks numatytas: kpt. Noreika puola iš Butkū-

nų k. per Meteikiškius, Karališkius į Pusnės k.; vyr. ltn. Balnas puola iš Paškonių k. per Želvą, Bikonis, Bastūnus, taip pat į Pusnės k. Pusnėje abu batalionų vadai susieina ir susitaria dėl tolimesnio veikimo. Tą puolimą turėjo paremti 9-jo pėst. pulko dalinys. Pulti pradedama X 30 vakare 20 val. Žvalgybos žiniomis X 30 lenkai buvo užėmę Želvos mstl. ir Mateikiškių k., bet tą pat dieną jie ir pasitraukė į Bastūnų k. Kpt. Noreika X 30 naktį užėmė Mališkių k. pasiuntė žvalgybą į Karališkius ir į kitus kaimus, bet su batalionu toliau nepuolė ir laikinai sustojo. Tuo metu vyr. ltn. Balnas užėmė Želvos mstl. ir, lenkų nesuradęs, žygiavo vieškeliu į Giedraičius, kaip kad buvo susitarta. Prie Bastūnų k. susirėmė su lenkais. Netikėtai lenkai užklupti išsibėgiojo, bet greit susitvarkė ir pradėjo riesti vyr. ltn. Balno bataliono sparnus. Vyr. ltn. Balnas, neturėdamas ryšio su kpt. Noreika ir nežinodamas, kur jis yra ir ką veikia, pasitraukė arčiau Želvos mstl. ir sustojo. Tuo metu pradėjo veikti kpt. Noreika iš Mateikiškių k. Naktį perėjęs eilę gyvenviečių, auštant X 31 priėjo Pusnės k., prie kurio susidūrė su lenkais, besitraukiančiais iš Bastūnų vieškeliu link Giedraičių. Įvyko kova. Lenkų raiteliai traukėsi, Noreika juos persekiojo. Užėmus Šiupenių k. bataliono dešinėje, prie Dudėnų k. pasirodė 9-o pėst. pulko batalionas. Abu batalionai tęsė puolimą ir, užėmę Bekupių dv. (4 km nuo Giedraičių), buvo priversti sustoti.

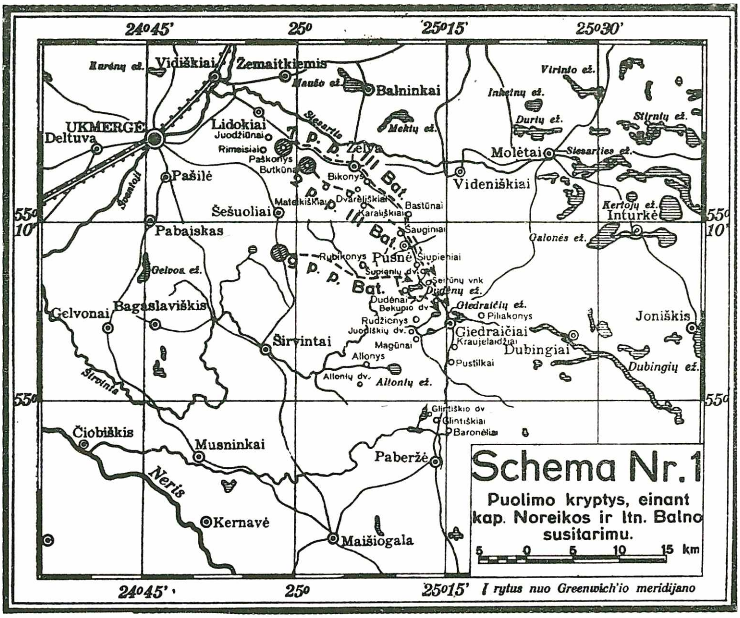

Schema Nr. 1
Puolimo kryptys, einant kap. Noreikos ir ltn. Balno susitarimu.

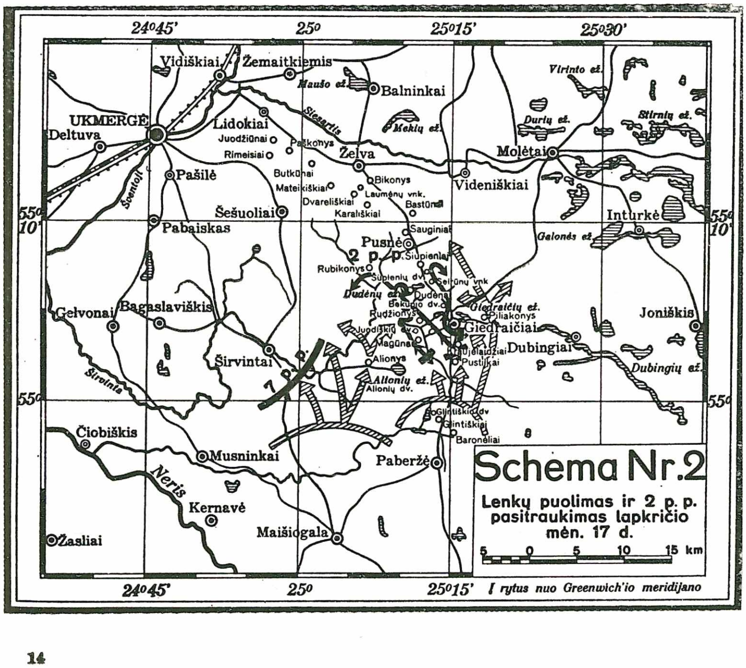

Schema Nr. 2
Lenkų puolimas ir 2 p. p. pasitraukimas lapkričio mėn. 17 d.

Susilaukę paspirties, lenkai sudavė gan stiprų smūgį į kpt. Noreikos bataliono kairįjį sparną. Čia žuvo vyr. ltn. Andriūnas, gynęs kairįjį sparną. Abu batalionai buvo priversti trauktis. Besitraukiant atvyko vyr. leitenantas Balnas su savo batalionu. Pasitarę batalionų vadai ėmė atakuoti lenkus. Lenkai buvo priversti trauktis. Užėjo naktis, kautynės liovėsi. Kitą dieną, XI 1, batalionų vadai buvo susitarę tęsti puolimą, tačiau lenkai jau buvo pasitraukę, ir Giedraičiai buvo užimti.

Mūsiškiai kovėsi be artilerijos ir neturėdami bendro vado, kuris derintų batalionų veiksmus. Kautynės buvo laimėtos tik batalionų vadų energija ir sumanumu. Užėmus Giedraičius, mūsų dalys sustojo. 9-jo pėst. pulko daliniai tuoj nuvyko į Molėtų–Dubingių rajoną; 7-jo pėst. pulko daliniai į Širvintų barą. Į Giedraičius atvyko dar vienas 2-jo pėst. pulko batalionas ir 5-ji baterija. (2-sis pėst. pulkas tuomet teturėjo tik du batalionus). Atvyko ir mjr. Petruitis, kuris kaip pulko vadas paėmė šio fronto vadovavimą.

Nuo XI 1 iki XI 16 Giedraičių fronto bare nieko ypatingo neįvyko. XI 16 lenkai puolė Kraujalaidžių k., bet puolimas buvo atremtas. Anksti rytą XI 17 lenkai pradėjo smarkų puolimą didelėmis jėgomis Dubingių, Giedraičių ir Širvintų fronto ruožuose. Pulko sparnuose, tiek kairėje, tiek ir dešinėje, pulko daliniai ir kaimynai buvo priversti pasitraukti. Apie XI 17 vidudienį savo pozicijose tebesilaikė tik mokomosios komandos 7-ji ir 2-ji kuopos. Fronte pasidarė tarpai, į kuriuos lenkai siuntė vis didesnes jėgas. Į rytus nuo Giedraičių Videniškių–Kurklių kryptimi prasiveržė lenkų kavalerijos brigada. Pulko sparnai buvo riečiami. Kpt. Noreika buvo sunkiai sužeistas, jo batalioną perėmė vadovauti vyr. ltn. Butkūnas. Vakarop pulkas iš Giedraičių pasitraukė. Pasitraukęs sustojo abipus Dudėnų ežero, iš kur naktį pasitraukė į Želvos–Balninkų ribą; XI 19 į Lyduokių rajoną. Čia gen. S. Žukauskas pulkui įsakė dar kartą pulti ir užimti Giedraičius. XI 19 naktį buvo užimta Želva ir Balninkai. Iš 20 į 21 naktį buvo pradėtas puolimas Giedraičių kryptimi — iš Želvos mstl. pagal vieškelį. Kairėje pulko puolimą rėmė vienas 9-jo pėst. pulko batalionas, atvykęs iš Molėtų rajono. Dešinėje — Alionių kryptimi puolė 8-sis pėst. pulkas, vykdęs atskirą uždavinį. Smarkios kautynės vyko Šiupienių, Seirūnų, Bekupių dv. laukuose ir prie pat Giedraičių. Puolamąsias kautynes pradėjo 2-jo pėst. pulko I batalionas, tačiau greitai buvo priverstas sustoti ir kaikuriose vietose net pasitraukti, žuvus 2 kuopų vadams. Tuomet į kautynes išėjo 2-jo pėst. pulko III batalionas, o kairėje pradėjo puolimą 9-jo pėst. pulko batalionas. Kautynių vadovavimą perėmė 2-jo pėst. pulko III bataliono vadas vyr. ltn. Butkūnas. Vadovavo energingai ir sumaniai. Kai pulkas buvo priėjęs Bekupių dvarą, pulko vadas mjr. Petruitis, kuris su pulko štabu buvo Želvoje, gavo kariuomenės vado įsakymą, kad: Giedraičiai turi būti užimti iki XI 21 9 val. ryto ir po šio laiko kariauti draudžiama. Taip reikalavo Tautų Sąjungos Kontrolės Misija. Tuo metu pulkas buvo taip įsitraukęs į kautynes ir tokioje neaiškioje situacijoje, kad karo veiksmų sustabdyti buvo sunkiai įmanoma. Mjr. Petruitis lūkuriavo ir šio įsakymo pulkui neperdavė. Pulkas tęsė kautynes ir pavakaryje frontiniais ėjimais apie 14–15 val. užėmė Giedraičius. Užėmęs Giedraičius, sustojo. Po kautynių pulkas atrodė išvargęs ir nukentėjęs. Žuvo daug karininkų ir puskarininkių. Nebuvo aišku, ar lenkai laikysis Tautų Sąjungos nutarimo. III bataliono vadas A. Butkūnas buvo nusiųstas pas lenkus parlamentaru. Lenkų gen. Baranovskis priėmė mūsų parlamentarą, bet pareikalavo pasitraukti iš Giedraičių. Mūsiškiai nesitraukė, lenkai nebepuolė. Tuo būdu kova dėl Vilniaus krašto fronte pasibaigė. *K. Al.*

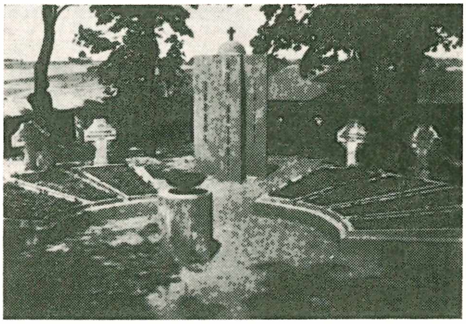

Paminklas žuvusiems kariams Giedraičiuose

Giedraitienė-Šidiškiūtė Genovaitė-Genevieve Getling (g. apie 1910 Chicago, Ill.) dainininkė, koloratūrinis sopranas. Muzikos mokytoja. Pradėjo mokslą Pocių vedamojoje Beethoveno konservatorijoj, dainavimo studijas tęsė American Conservatory of Music, imdama Public School Music Course, o bendro lavinimosi Lewis Inst. Little Theatre Association mokėsi vaidybos ir režisūros. 1931 laimėjo pirmąją vietą Chicagos konservatorijų dainavimo mokytojų varžybose kaip Beethoveno konservatorijos dainavimo mokytoja, gaudama kvietimą dalyvauti Chicagos simfoniniame koncerte Orchestra Hall. 1933 pasaulinėje parodoje Chicagoje Lietuvių Dienoje buvo svarbiausia solistė. Ilgametė liet. radijo dalyvė, operečių režisorė ir dalyvė. Pirmas G. viešas rečitalis buvo 1937 Liet. Auditorijoje. Koncertavo kituose JAV miestuose. *J. Ž.*

Giedraitienė–Vasiliauskaitė Iliuminata (g. 1892 II 15 Norkūnų k., Šakių aps.) mokytoja ir vaikų rašytoja. 1911–13 mokėsi Saulės kursuose Kaune ir 1915–17 Voroneže. Mokytojos darbą dirbo 1919–20 ir 1939–41 Jurbarko pradžios mokykloje, 1920–21 ir 1941–44 Jurbarko gimnazijoje. Dalyvauja skautininkių org. 1935–40 Jurbarko Vietininkijos vietininkė. Gyvena V. Vokietijoj. Bendradarbiavo Žiburėlyje ir Saulutėje. Išsp. Mamos pasakos 1923, [3]1943, Vyturėlis 1930 ir išvertė dvi pasakų knygeles. Slapyvardį vartoja Nemuno Bangelė.

I. Giedraitienė

Giedraitis yra nuo XV a. pradžios dažnai Lietuvoje sutinkama pavardė asmenų, kurie labiausiai pasižymėjo krašto bažnytiniame gyvenime. Trys kng. G. yra buvę vyskupai Žemaičiuose. O G. kapitulų narių, klebonų, vienuolių sutinkamas visas būrys. Eilė G. buvo D.L.K. civilinėse ir karo tarnybose. XIX a. G. Lietuvoje dar plačiai reiškėsi. 1863 sukilime pasižymėjo penki G.

G. buvo daliniai (teritoriniai) kng., kurie artimų ryšių su D.L.K. valdančiais niekada neturėjo. Vysk. Merkelio G. kapitulos narys kronikininkas M. Strijkovskis G. siejo su kng. Daumantais. Kai XVI a. gale buvo imta nekritiškai plėsti pačią seniausią Lietuvos istoriją, G. buvo rišami su tariamuoju Lietuvos kng. Giedriumi, kuris valdęs dalinę G. kunigaikštystę. Jokie patikimi šaltiniai tokio vardo nežino. Tačiau tai nepaneigia G. šeimos senumo.

Pats vardas G. pirmą kartą yra minimas Hermano Wartbergės kronikoj 1375. Tarp 15 kitų Livonijos kryžiuočių nusiaubtų vietų buvo paminėta ‚Gedereythe' (vėliau ‚Geddereyten'). O seniausias autentiškas dokumentas, kuris kunigaikščius G. mini, yra iš XI 27 (1399, 1414 ar 1429). Tada ėjo Vilniaus vyskupo ginčas su ‚G. kunigaikščiais' (‚kniaziami Gedrojskimi') dėl Aiseto ež. (Kuktiškės, Utenos aps.).

Iš XIV a. apie kunigaikščius G. jokių tikrų žinių neturime, o XVI a. G. jau buvo taip išsišakoję ir pasidarę tiek gausūs, jog iš aktuose apsčiai sutinkamų G. vardų nebegalima tiksliai nustatyti giminystės ryšių tarp atskirų to vardo narių. G. priklausė retai lietuvių kunigaikščių giminei, kurios dalis anksti nuėjo į bajorus. Šitaip iš jų atsirado bajoriškoji Bylimino šaka, kuri toliau skaldėsi. Pabrėždamas lietuvišką G. kilmę, H. Lowmiańskis juos kildina iš ‚kunigų' grupės, vad. ‚nobiles'.

XV a. šeši G. kunigaikščiai studijavo Krokuvos univ. Pirmasis ten buvo 1419–33 ‚Hermannus de Lytwania de Kyedorothya', tapęs magistru ir Krokuvos kanauninku. Šalia G. kunigaikščių Krokuvos univ. buvo G. ir be šito titulo. Be kng. titulo politiniuose aktuose 1431–34 buvo pasirodę trys G. (Vainius, Gogulis ir Jogaila). G. suskilimas į kunigaikščius ir paprastuosius bajorus matyti ir iš 1528 Lietuvos kariuomenės sąrašo. Ten yra atskiras ‚registras kunigaikščių ir bajorų G.', kurie karo metu turėjo statyti nuo 8 ‚dūmų' po vieną ginkluotą raitininką. 80 G. asmenų turėjo pastatyti 234 raitininkus. Matyt, ir kunigaikščiai, ir bajorai G. nebuvo turtingi. 1567 Lietuvos kariuomenės sąraše buvo minimos 74 G. pavardės. G. suskilimas į dvi šakas išsilaikė iki mūsų laikų. Rusų valdžia 1865–80 eilei G. dar pripažino kunigaikščių titulus.

Be mitruotųjų G., apie kuriuos XIX a. Žemaičiuose atsirado priežodis ‚Kas G., tai vis vyskupas', keturi to vardo turėtojai yra buvę vienuoliai jėzuitai. Vienas kunigaikštiškos kilmės jėzuitas, Jurgis G., buvo daug nusipelnęs Kauno jėzuitams. Ką tik Vilniuje mokslus baigęs, 1646 jis atvyko į Kauną ir ten išpopularėjo, apaštalaudamas tarp žydų ir stačiatikių. Grįžęs Vilniun, beslaugydamas ligonius, užsikrėtė ir mirė 1653. 1689 Naugarduko jėzuitų rezidencijoje buvo magistras Vladislovas G., kuris žemesnėse klasėse mokė ‚gramatiką'. 1691 X, jau pasiekęs scholastiko laipsnį, jis buvo iš Vilniaus atleistas. Trečias G., jėzuitas Juozapas (m. 1757) buvo kilęs iš bajorų nuo Pinsko. Nesvyžiaus kolegijai 1738 priklausė jėzuitas Stanislovas G. Ketvirtas vienuolis jėzuitas ‚Juraha Casimir Gedroyc' XVIII a. skelbė savo pamokslus didikų žmonų laidojimo progomis ir naujokėms vienuolių apžadus priimant. Pranciškonų tarpe taip pat yra buvę G. 1574 pranciškonas observantas Pranciškus G. buvo Tikocino vienuolyno gvardijonu.

Iš išsišakojusios G. giminės narių žymiai daugiau už vienuolius yra buvę kapitulų kanauninkų, prelatų, klebonų. Paminėtinas prel. Vladislovas G., Žemaičių vyskupijos valdytojas 1667–69, kol į Varnius atvyko naujai paskirtasis vysk. Kazimieras Pacas. Bet ir vėliau žmonės ‚turieje tąn pralotą wisumet už waldierą wiskupistės' (Valančius, Žem. Vysk. I 184). Kitas Medininkų vyskupijos G., kanauninkas Juozapas, greičiausiai vysk. Stepono Jono (žr.) artimas giminė, šio įgaliotas, 1783 III buvo Romoje ‚ad Limina Apostolorum'. XVIII a. gale buvo ir kitas G. Žemaičių kapitulos kanauninkas, būtent Kasparas. Tuo pačiu metu Antanas G. buvo Vilniaus vyskupijos prel. Sostinėje 1838 prelatu kustošium mirė Vincentas G. O 1893–1907 Ignas G. buvo Seinų kunigų seminarijos rektoriumi.

Per kelis amžius kunigai G. aptinkami įvairiose Lietuvos parapijose. XV a. gale, Kražių senajai bažnyčiai sudegus, Jokūbas G. pastatė naują, kurią vyskupas 1475 pašventimo. Vienas G. (Vladislovas) XVII a. klebonavo Giedraičiuose. O XIX a. bent keturi G. buvo klebonais įvairiose Lietuvos vietose (Šiauliuose, Pašvitiny, Rudaminoje, Mosėdyje, Jurbarke).

Civilinėse ir karinėse tarnybose D. Lietuvos Kunigaikštystėj stipriai nepasižymėjo. XIX a. yra žinomi du G. generolai ir vienas pulkininkas.

Per penkis amžius iš įvairių versmių lengvai galima prirankioti bent 50 žymesnių ir vidutinių G. pareigūnų pavardžių. Daugiausia jie veikė bažnytinėje srityje.

M. Strijkowski, Kronika polska, litewska, żmódska 1846 I 320; II 36–37; *Ad. Boniecki,* Poczet rodów w W. Ks. Litewskim 1883 61 psl.; *J. Wolff,* Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; Litovskaja Metrika; Knigi publ. del; Russk. Istor. Biblioteka XXXIII skyrius; *H. Lowmiański,* Studja nad początkami spoleczeństwa i państwa litewskiego II 1932; *Wł. Semkowicz,* O litewskich rodach zbratanych ze szlachtą polską w Horodlie 1413 r. Rocznik Towarz. Herald. we Lwowie V 1920; *J. Fijalek,* Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę, rink. Polska i Litwa 1914; *Dunin-Borkowski,* Almanach Błękitny 1908; *Z. Ivinskis,* Merkelis Giedraitis (Aidai 1951 nr. 4). *Z. I.*

Giedraitis 1. A n t a n a s 1766 II — 1770 XI 2 studijavo Romoje collegium Nazarenum teologiją ir teisę. Jau 1775 (ir 1802) buvo Vilniaus vyskupijos prelatas koadjutorius.

2. A n t a n a s (1841 Vilniuj — 1909 Lvove) Petrapilio artilerijos mokyklos kadetas (ar paporučikas). 1863 sukilimui prasidėjus, Trakų aps. organizavo sukilėlių būrius. Sukilimą numalšinus, sugebėjo dar grįžti į kadetų korpą, bet netrukus emigravo į Prancūziją, kur prancūzų kariuomenėje dalyvavo kare su Prūsais.

3. I g n a s (1773–1829 V Petrapily) Šiaulių ir Pašvitinio klebonas. Pasinaudodamas vysk. Stepono G. protekcija, teikiama visiems, kas turėjo G. pavardę, buvo paskirtas arkidiakono Juozo Arnulpo G. koadjutoriumi, nors buvo dar klierikas. 1801 prelatas arkidiakonas ir Petrapilio dvasinės kolegijos asesorius. Tas pareigas atlikęs, iš vysk. Juozo G. gavo teisę rūpintis išgavimu vyskupo in partibus, bet tą titulą (Kasijos vyskupo) gavo tik 1824 V 24. Gyvendamas Petrapilyje, pasinaudojęs privačia protekcija, prieš vysk. Juozo G. norą 1805 buvo paskirtas vyskupo koadjutoriumi su paveldėjimo teise. Pasinaudodamas vysk. Juozo liga, išsirūpino ¼ dalį visų vyskupo pajamų ir įgaliojimą visiems vyskupijos turtams valdyti. Paskiau pradėjo veržtis į tiesioginę vyskupo kompetenciją. Kapitula nesipriešino, matydama jį būsimą vyskupą. Turtu valdyme padarė chaosą ir ypač skriaudė valstiečius, iš jų žemes atimdamas ir kurdamas palivarkus, činšininkus paversdamas baudžiauninkais. Sumanė verstis plačia prekyba ir iš Liepojos atskiru laivu pasiuntė į Stockholmą vyskupijos javus, kuriuos pardavęs kainų kritimo metu, vos kelionę apmokėjo. Kartu nuolat intrigavo prieš vyskupą. Šis pasitaisęs atėmė iš jo vyskupijos turtų valdymą. 1812, norėdamas įsigyti populiarumo, atvirai stojo prancūzų pusėje; už tai 1813 buvo ištremtas į Vologdą. Sugebėjo rehabilituotis, sugrįžo į Petrapilį ir 1814 paraližavo vyskupo pastangas jį pašalinti iš koadjutorių. 1815 grįžo, bet senosios įtakos neatgavo. 1827 pats pasisiūlė ir buvo paskirtas Petrapilio kolegijos nariu. Ten ir mirė (kiti sako miręs sugrįžęs į Žemaičius, atleistas iš kolegijos narių).

4. J o n a s (1859 VII 5 Degučių k., Šakių vls. — 1910 II 20 Rudaminoje) kunigas. 1877–81 mokėsi Seinų kun. seminarijoje, 1881–84 Petrapilio dvasinėje akademijoje. 1884 įšventintas kunigu. Nuo 1885 kurį laiką Seinų vikaras ir vysk. Viežbovskio sekretorius. 1893–1907 Seinų seminarijos regentas, kartu nuo 1895 ir Rudaminos klebonas. 1899 garbės kanauninkas, nuo 1903 aktualusis kanauninkas. Nuo 1907 atsisakė regento vietos ir išvyko į Rudaminą. Kilimo kad ir lietuvis, betgi būdamas seminarijos regentu, bijodamas, kad dėl ‚litvomanijos' valdžia neuždarytų seminarijos, persekiodavo klierikus už dalyvavimą lietuvių sąjūdyje.

5. J u o z a p a s A r n u l f a s (1754 VI 29 Giedraičiuose–Kosakovsčiznoje — 1838 VII 5/17 Alsėdžiuose) Žemaičių vyskupas.

J. A. Giedraitis

Mokėsi Vilniuje, 1775 stojo į Varnių kun. seminariją. Jos nebaigęs, vysk. Stepono Giedraičio buvo iškviestas į Varšuvą, ir, dar kunigu neįšvęstas, gavo titularinio Livonijos kanauninko laipsnį. 1781 įšventintas kunigu, buvo paskirtas Laižuvos klebonu, bet per 10 metų savo parapijos nebuvo aplankęs. 1781 buvo pasiųstas į Romą teologinių studijų pagilinti, tačiau ten ne studijavo: tik keliavo po Italiją. Metus gyveno Paryžiuje ir per Olandiją ir Vokietiją grįžo į Lietuvą, paskiau vėl į Varšuvą. 1785 VIII 4 Žemaičių kapitula jį išrinko prelatu scholastiku, 1788 prelatu archidiakonu. 1792 Varšuvoje sudarytoje komisijoje išlaikė daktaro egzaminus ir 1792 VI 19 iš Vilniaus akademijos gavo teologijos dr. laipsnį. 1791 pop. Pijus VI jį patvirtino Žemaičių vyskupo koadjutoriumi ir paskyrė Ortonozijos vyskupu in partibus infidelium. Rusams Lietuvą okupavus, G. kartu

su kitais vyko į Petrapilį dėl 1794 sukilimo nukentėjusiųjų žemaičių užtarti.

1801 vysk. Steponas Giedraitis į Petrapilį pasiuntė J.A.G., kuris ten vysk. Stepono vardu įteikė prašymą jį atleisti iš vyskupo pareigų ir jo vietoje paskirti Juozapą Arnulpą G. 1801 VII 11 caras ir paskyrė jį žemaičių vyskupu, o 1802 V 13 popiežius tą paskyrimą patvirtino dar prie gyvos Stepono G. galvos.

Vyskupu paskirtas, G. konsistoriją perkėlė iš Alsėdžių į Varnius ir pats ten apsigyveno. 1812 Napoleonui įžengus į Lietuvą, G. žemaitiškai ir lenkiškai paskelbė dvi ‚gromatas', kuriose savo valdomos vyskupijos gyventojus ragino palaikyti prancūzus. Tačiau Napoleonui karą pralaimėjus, dėl tų atsišaukimų G. nenukentėjo. Nuo 1820 ypač kreipė dėmesį į parapinių mokyklų steigimą ir ragino klebonus jas kurti kiekvienoje parapijoje.

1831 sukilimo metu vėl buvo paskelbęs lenkišką atsišaukimą, raginantį palaikyti sukilimą, skyrė kapelionus į sukilėlių būrius ir leido Varniuose įtaisyti patrankų liejyklą ir tam reikalui suvartoti bažnyčių varpus. Tačiau sukilimą likvidavus, tardymo komisija tepripažino, kad dėl senatvės jis negalėjęs suprasti, kokius raštus jam jo sekretoriai pakiša pasirašyti, ir dėl to caro įsakymu jis tebuvo pašalintas nuo tiesioginio vyskupijos valdymo, kuris buvo pavestas vyskupui sufraganui Simonui Giedraičiui. Nuo to laiko G. gyveno Alsėdžiuose, daugiausia dirbdamas literatūrinius darbus.

Jau 1816 G. baigė savo Naujo Istatymo Jezaus Christaus vertimą, kuris buvo išleistas protestantiškosios Biblijos draugijos skyriaus Petrapilyje lėšomis (tačiau tas lėšas draugijai dar 1811 pats G. buvo davęs). 1831 jo parašu buvo paskelbtas ne jo parašytas atsišaukimas prieš sukilimą.

Iš Italijos grįžęs, G. iš italų kalbos lietuviškai vertė eilėraščius, bet iš jų teišliko Tasso Kupidonas piemeniu rubose. Neišliko nei jo Jucevičiaus ir Valančiaus minima studija apie lietuvių kalbą, nei Milkės gramatikos lenkiškas vertimas, bet išliko rankraštis Milkės žodyno, kuriame G. vokišką tekstą buvo pakeitęs lenkišku. 1806 Lietuwiszkų Ewangelijų leidėju nurodomas G., bet jas paruošė kun. D. Mogėnas. 1832, matyt, pats G. žemaitiškai išvertė vyskupo Klungio lenkiškai parašytą Trumpą Pamokslą apey Paszanawoima Ciecoriaus.

S. Smigielski, Życie J.A.G. 1840 (rankraštis); *M. Biržiška,* Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu 1921; ('') Lietuvių tautos kelias I 1952; *V. Maciūnas,* Lituanistinis sąjūdis 1939; *Vc. Biržiška,* Senųjų liet. knygų istorija I 1953. *Vc.B.*

5a. J u r g i s (1605/6 Vilniuje — 1653 VII 12 Vilniuje) jėzuitas, kilęs iš kitados garsios kng. Giedriaus giminės (1653 nekrologo rašytojas sako: a magnis Lithuaniae Ducibus originem habet), baigęs retorikos ir filosofijos studijas, 1633 įstojo į jėzuitus. Dar prieš kunigystės šventimus mokytojavo Polocko kolegijoje. Teologiją studijavo Vilniuje, atostogų metu lankydamas ligonius, šelpdamas vargšus paties parūpintu maistu. Vienuolio įžadus padarė 1646. Po studijų atsidėjo misininko darbui, įvairiose Lietuvos vietose, tarp kitko mokydamas katalikų didikų tarnus, naktimis aprūpindamas jų dvasios reikalus. Išpažinčių klausydavęs nuo aušros iki nakties, pertraukomis mokydamas vaikus katekizmo. Vyresniųjų atšauktas iš provincijos į Vilnių, kur siautė maras, čia atsidėjo maru mirštančių aptarnauti, mirusiųjų laidoti, sergančiųjų ir apleistųjų į ligonines gabenti. Mirė pats nuo maro. Palaidotas Vilniaus priemiesčio Lukiškių kapuose. Parašė Memoriale perpetuum vulnerum Christi. *A.Lm.*

6. K a s p a r a s (apie 1535 — apie 1602) Mato G. sūnus, Merkelio G. vyresnysis (?) brolis; jau 1545 buvo įrašytas į Zigmanto Augusto rūmininkus Vilniuje (‚aulicus Lithuanus'). Drauge su Merkeliu jis 1550 stojo į Karaliaučiaus univ. Drauge su juo kaip Kauno aps. atstovas pasirašė ir Liublino unijos aktą. G. 1581 buvo minimas Kauno pakamariu, t.y. žemės (ribų) teisėju. Anksčiau jis buvo laikomas bevaikiu. Yra duomenų spręsti, kad G. iš vedybų su Ona Jurjevičaite sulaukė trijų sūnų (Vaitiekaus, Baltramiejaus, Mato) ir dukters Elzbietos. Iš K. G. šakos yra kilęs Juozapas Arnulfas G.

J. Wolff, Kniaziowie litewsko-ruscy; *A. Chmiel,* Zródla do hist. sztuki I 1911, 199–200 psl.; *G. Erler,* Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg I 1910 13 psl.; Akta unji Polski z Litwą wyd. St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz 1932 350, 354–356 psl.; *Z. Ivinskis,* Merkelis Giedraitis (Aidai 1951 nr. 4, 166 psl.) *Z. I.*

7. K o n s t a n t i n (1872–1932) rusų agronomas ir geologas, nuo 1919 Leningrado girių inst. prof., nuo 1929 mokslų akademijos narys, nuo 1912 Ukrainoje Nosovo bandomosios žemės ūkio stoties organizatorius ir vedėjas, 1928–30 tarptautinės dirvotyros draugijos pirmininkas. Išsp. Chimičeskij analiz počv 1923, [4]1935, Učenie o poglotitelnoj sposobnosti počv 1922, Osolodenije počvy 1926, Solency 1928, Kolloidalnaja chimija v voprosach počvovedenija 1912 ir 1914 ir kt.

8. M a r c i j o n a s (apie 1806 — 1884 XII 31) kunigas. Mokėsi 1819–25 Pinsko aps. mokykloje, 1825–26 Vilniaus univ., 1826–28 Varnių seminarijoje, 1828–32 Vilniaus univ. vyriausiojoje seminarijoje, kurią baigė teologijos magistru, 1832–35 Mosėdžio klebonas ir 1834–35 Skuodo dekanas; 1835 Veliuonos klebonas ir abiejų Giedraičių parama Žemaičių vysk. prelatas dekanas, 1836–38 Petrapilio katalikų kolegijos na-

rys, 1843–83 vyskupijos vienuolynų vizitatorius.

9. Martynas Marcelis (m. 1621), jauniausias Merkelio G. brolis, ketvirtasis Mato G. sūnus, kaip ,kniaz Marcin Dowmont Gedrojt' 1586 buvo minimas Obelių seniūnu, o 1589 — Ukmergės. Garsiose Salaspilio (Kirchholmo) kautynėse su švedais 1605 jis pasižymėjo, vadovaudamas vyrų šimtinei. 1617 G. tapo Mstislavlio vaivada, ir šitaip visoje giminėje jis vienintelis iš pasauliečių G. tepateko į senatorius, nes Merkelis į senatą pateko vyskupo titulu. 1617 kng. G. augustinijonams pastatė Videniškiuose (į r. nuo Ukmergės) mūrinę bžn. (atgailos kanauninkams). Tuo būdu G. bus norėjęs labiau pažymėti palaimintojo Mykolo G. atmintį. Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos Romai tikusiai rekomenduotas, gavo G. 1617 VIII 19 giriamą brevę, o kitais metais jis išsirūpino Romoje sau kilnojamąjį altoriuką su relikvijomis. Dėl bažnyčių retumo Lietuvos didikai tada iš popiežiaus išsiprašydavo tokius altoriukus. G. buvo du kartus vedęs, ir paliko sūnų Mauricijų ir dukterį Jadvygą.

J. Wolff, Kniaziowie litewsko-ruscy; Vat. Arch. Fondo Borghese II vol. 217 f. 2; Epist. Princ. 33 f. 330-332; Arm. 42 vol. 15 f. 209, 211; Sec. Brev. 550 f. 111; *Z. Ivinskis,* Merkelis Giedraitis (Aidai 1951 nr. 4, 166 psl.). *Z. I.*

10. Matas (apie 1500 — apie 1562) Merkelio G. tėvas, Baltramiejaus sūnus. 1547 jis buvo Kernavės ir Maišiogalos vietininku. Dėdė Jonas Mlekus G. užrašė dvarą Vilniuje. Po 10 metų M. dar figūravo ir Giedraičių srities vėliavininku (,chorąży'). 1560 jis minimas Vilniaus vietininku, rūmų maršalu. Iš jo politinių žygių paminėtinas jo dalyvavimas 1551 Lietuvos pasiuntinių delegacijoje į Maskvą pas Joną IV. G. buvo du kartus vedęs. Su pirmąja žmona, kunigaikštyte Ona Krošinskaite, kurios giminė save kildino iš Vygando Kęstutaičio, G. turėjo keturis sūnus: Merkelį, Kasparą, Zigmantą ir Martyną (Marcelį). Ilgai buvo neaišku, ar tie keturi sūnūs nepriklauso antrai G. žmonai bajoraitei Sofijai Norbutaitei. Yra paaiškėję, kad iš antrųjų vedybų buvo tik du sūnūs (Jonas ir Grigalius) ir duktė (Regina). Kunigaikštytės Onos sūnūs iš augšto žiūrėję į paprastos bajoraitės jaunesnius brolius. Nesutikimai baigėsi tuo, kad tik Onos vaikai pasilaikė kunigaikštišką G. pavardę, o Sofijos vaikai vartojo tik tėvo vardą, ir šitaip atsirado Matuševičiai, t. y. Mato sūnūs. Kai Onos vaikams tėvo vardas jau antroje kartoje nebebuvo pridedamas, Sofijos sūnums M. vardas tapo asmenvardine pavarde. Dar XVIII a., byloje su Čartoriskiais, Matuševičiai prisiminė giedraitinę savo kilmę.

J. Wolff, Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; *Ad. Boniecki,* Poczet rodów w W.Ks.Litewskim 1883; Pamiętniki M. Matuszewicza, išl. A. Pawiński 1876, I–IV; *Z. Ivinskis,* Merkelis Giedraitis (Aidai 1951 nr. 4, 166 psl.). *Z. I.*

11. Merkelis (g. apie 1536 — 1609 IV 6 Varniuose) Medininkų vysk., lietuviškų knygų pradininkas D. Lietuvos Kunigaikštystėje, laikomas antruoju Žemaičių krikštytoju.

G. buvo kng. Mato (žr.) ir kng. Onos Krošinskaitės sūnus. Keliolikos metų laikotarpyje jis studijavo keturiuose protestantiškuose univ. 1550 II 12 su broliu Kasparu (žr.) buvo įmatrikuluotas Karaliaučiuje. Visą dešimtmetį paskui G. praleido Lietuvoje, ir turėjo būti dvarų mokytojų (jų tarpe ir Jurgio Zablockio) toliau lavinamas. 1560 II 14 vėl žiemos semestrui jis įsirašė Wittenbergo univ. Po pusmečio jis atvyko į Tübingeną ir čia VIII 14 įsimatrikuliavo pirmuoju (,Melchior Gedrotius') mkt. J. Zablockio atlydėtoje devynių Lietuvos didikų grupėje. Ją per Mikalojų Radvilą Juodąjį į Tübingeną buvo išraginęs uolus protestantizmo skleidėjas P. Vergerijus, kuris du kartus lankėsi Vilniuje. Su trumpa pertrauka G. studijavo Tübingene trejus metus. 1563 gale, drauge su Pr. Skuminu (Tiškevičiumi) ir dviem broliais Valavičiais jis išvyko studijų į Leipzigą. Kaip paprastai darė užsienyje studijavusieji Lietuvos didikai, ir G. neįsigijo akademinio laipsnio.

M. Giedraitis

Ar G., kaip didelė dauguma jo amžininkų kilmingųjų Lietuvoje, buvo perėjęs į protestantizmą, užtenkamai nėra įrodymų. Apie kokį jo formalų vėlesnį atsivertimą katalikybėn neužsiminė jokie šaltiniai, kai pvz. apie tuo pat metu (1575) Vilniaus vyskupijai skiriamą koadjutorių Jurgį Radvilą (žr.) Vatikano archyve tos rūšies žinių yra daug. Uoli globa P. Vergerijaus, kuris iš visos lietuvių studentų grupės Tübingene sėkmingai studijuojantį G. buvo labiausiai pamėgęs, įrodo, kad šis studentaudamas neabejotinai šliejosi prie protestantų. Jis turėjo ne vėliau kaip Mikalojus Radvila Našlaitėlis (žr.) vėl apsispręsti už Romos tikėjimą (1567). 1571 G. tapo kunigu. 1572 II 8 jis buvo įvestas į vysk. Valerijono Protasevičiaus kapitulą prelatu-kustošiumi, kuriam buvo pavesta bažnytinių turtų ir liturginių dalykų priežiūra.

Dažnai buvo klaidingai rašyta, kad jau 1573 G. vykęs Paryžiun pas pirmąjį elekcinį karalių Henriką Valois sau nominacijos į Žemaičių vyskupus gauti. Betgi Medininkų vysk. Jurgis Petkūnas (Petkevičius) mirė tik 1574 vidurvasaryje, ir dėl vakuojančiosios vietos Medininkuose dramatiš-

kos varžybos prasidėjo tarp Gniezno primo, arkiv. Jokūbo Uchańskio proteguojamo seserėno, kan. Jokūbo Voroneckio, ir G. tik nuo 1574 galo. Vilniaus prelatą palaikė Varnių kapitula, Vilniaus vysk., Lietuvos luomai, konvertitas Radvila Našlaitėlis ir Vilniaus jėzuitai. Betgi Voroneckio kandidatūrą į Žemaičių vysk., primo prašomas, uoliai rėmė pats pop. Grigaliaus XIII nuncijus V. Laureo. Tik karaliui priklausomos kandidato nominacijos klausimas buvo likęs neaiškus, kai Henrikas pabėgo Paryžiun. Varžybos užtruko. Lietuvai, kuri kratėsi Voroneckio, reikėjo už G. toliau kovoti, nes Medininkai vakavo iki 1575 galo. Nors karalius Voroneckiui nominaciją buvo žadėjęs, tačiau G. užbėgo konkurentui už akių: 1575 balandžio gale nuskubėjo į Paryžių ir gavo iš Henriko formalią nominaciją. Betgi galutinai nulėmė katalikybėn grįžusiųjų Radvilų (Našlaitėlio ir Romon atvykusio studijuoti jo brolio Jurgio) ir Vilniaus jėzuitų pastangos. Uchańskio ir Laureo nusivylimui pop. Grigalius XIII apsisprendė už naujo vyskupo paskyrimą, nebenorėdamas laikyti vyskupijos be vyskupo, kai Voroneckis vis dar tikėjosi reikalingos nominacijos iš būsimo išrinkto valdovo. Penkiuose raštuose, kurie nuėjo Romon, vis buvo pabrėžiamas faktas, kad G. sklandžiai moka gimtąją ‚žemaičių kalbą', reikalingą sielovadai. Bet G. ‚taip nepatinka tiems, kurie nemoka žemaičių kalbos' (Varnių kapitulos raštas 1575 VII 23). Su stipriais įrodymais, kad G. moka lietuviškai, Romon ėjo taip pat Vilniaus vyskupo ir ypač jėzuitų prašymai. O šių antireformacinėse misijose jau buvo paaiškėję, kad liaudies kalbos nemokėjimas buvo viena iš žmonių religinio tamsumo priežasčių. 1576 I 26 paskirtas Medininkų vyskupu, Velykomis Vilniuje įšventintas ir iš vysk. Protasevičiaus gavęs keletą lietuviškai mokančių kunigų, su jėzuitu Mikaloju Sedkovskiu G. vasarą apvažiavo sunykusią vyskupiją. Joje bebuvo likę 18–20 kunigų (klaidingai nuo seno kartojama ana įspūdingoji legenda apie likusius tik ‚septynis kunigus'), kuriuos beveik visus galima atsekti pavardėmis. Kunigų trūkumas buvo didžiausias, ypač liaudies kalbą mokančių. Tad naujų kunigų paruošimas buvo vienas iš svarbiausių G. rūpesčių. Pradžioje jis pats kandidatus mokė Alsėdžiuose, o katedros mokykloje Varniuose buvo teikiamas pradžios mokslas. G. jau 1577 kvietė Vilniaus jėzuitus atvykti vesti diecezinės seminarijos. Betgi ji tebuvo įstengta įkurti po G. mirties. Tad vysk. G. turėjo tenkintis savo 12 klierikų, juos savo lėšomis išlaikydamas Vilniuje.

G. nuolat ieškojo tada išpopularėjusių jėzuitų talkos. 1582 jis padėjo jėzuitus įkurdinti Rygoje, ir ten per Verbas (IV 7) karaliaus Stepono Batoro akivaizdoje iškilmingai pašventino jėzuitams paskirtą šv. Jokūbo bažnyčią. Nesitenkindamas atsitiktinėmis Rygos jėzuitų misijomis, kuriomis jie po 1583 buvo ėmę lankyti šiaurinę vyskupijos dalį, G. 1587 pats rašė jėzuitų generolui Romon ir labai vaizdingai išdėstė liūdną vyskupijos būklę, ir prašė atsiųsti keletą jėzuitų pastovioms misijoms. Gavęs du jėzuitus (Motiejų Galminą ir Merkelį Daugėlą), juos įkurdino Kražiuose, bet jėzuitų kolegija ten buvo įkurta tik 6 metai po G. mirties. Ir Kražiuose, ir Vilniaus srityje G. užrašė jėzuitams žemių.

Medalis vysk. M. Giedraičiui atminti

Iki G. žemaičiuose nė vieno vienuolyno nebuvo. 1603 Jonas Karolis Chodkevičius įkurdino bernardinus (pranciškonus observantus) Kretingoj, kur dar prie G. galvos buvo pastatytas mūrinis vienuolynas. 1598 V 28 jis buvo iškilmingai pašventinęs kertinį akmenį bernardinų vienuolynui Radvilų Nesvyžiuje. G. buvo pirmasis ganytojas apaštalas. Jis dažnai lankydavo parapijas, sakydavo lietuviškus pamokslus, pats klausydavo išpažinčių, pamokęs katekizmo, dalydavo dovanų, ypač pagardus (Jėz. Arch. Polonia 75 f. 305). G. prašomas, nuncijus Caligari atsiuntė savo apklausinėtoją (auditorių) Tarkvinijų Pekulą. Šis atliko 1579 Medininkų vyskupijos vizitaciją. Pekulo surašytas protokolas apie parapijas, drauge su M. Sedkovskio laiškais, betarpiškai liudija, kokią visais atžvilgiais suirusią vyskupiją buvo radęs G. Ne tik žmonių tamsumas, bet ir pačių kunigų drausmės kritimas, bažnytinių žemių išgrobstymas, liturginių daiktų ir rūbų trūkumai buvo vis sutinkami reiškiniai.

G. rūpinosi įgyvendinti žinomus, 1563 pasibaigusios, Tridento susirinkimo nutarimus. Tad visos reformos, G. savo vysku-

pijoje darytosios, vyko ,Tridentinum' ženkle. Siųsdamas savo kandidatus į Vilnių, pats juos įšventindamas, G. išsiaugino eilę aktyvių talkininkų: lietuviškais pamokslais išgarsėjusį vysk. Merkelį Geišą, pavyskupį Joną Kazakevičių. G. bendradarbiais ar jo paties paruoštais sielovados darbininkais buvo jo ar jo įpėdinių kapitulų nariai: Jonas Višemirskis (vėliau pavyskupis), Mikalojus Daukša, Mikalojus Pavietra, Matas Babinauskas, Kristupas Dirvoniškis, Juozapas Gardiškis, Petras Petkūnas. Tarp klebonų paminėtini: Baltrus Krešinskis (Kauno), Kristupas Sukšta (Šiaulių), Matas Kobilinskis (Josvainių), Andrius Burčakas, Jurgis Kelpša ir kiti.

Iš Tridento nuostatų gana svarbi buvo tikinčiųjų katechizacija, ir čia G. turėjo trejopą uždavinį: a. atversti protestantizman pakliuvusiuosius, b. labiau apšviesti silpnai pažįstančiuosius tikėjimo tiesas ir c. ištraukti dar užsilikusius pagonybėje. G. rūpesčiu Medininkų vyskupijai M. Daukša išvertė jėzuito Ledesmos katekizmą. Ar ką nors bendra G. yra turėjęs su 1585 Vilniuje spausdintu Kanizijaus katekizmo vertimu, kurio nė vieno egzemplioriaus iki šiol nėra surasta, lieka atviras klausimas. Turbūt, Kanizijų išvertė koks lietuvis jėzuitas. O G. pats tėra parašęs, studentaudamas Tübingene, vieną proginę lotynišką knygutę (1561), kai mirė jo studijų draugo Viesolovskio motina (Estreicher, Bibl. Pol. 18, 133). Daugiau knygų G. nežinoma, ir greičiausiai jis nieko neberašė, nes visą gyvenimą jis buvo veiklos žmogus. G. rūpinantis ir jam duodant lėšas, buvo išleista Daukšos ir kt. išverstoji Jokūbo Wuyko Postilla Catholicka, kuri yra dedikuota pačiam G. Apie tai, kad Medininkų vyskupas tą stambų leidinį savo pinigais apmokėjo, yra išlikusi įdomi Vilniaus jėzuitų korespondencija (Comm. Balt. I 1954 61–67). Anas įspūdingas Postilės įvadas apie lietuvių kalbos branginimą galėjo būti paties G. inspiruotas, nes jis visai atitiko jo nusistatymą. Nuo pat G. vyskupavimo pradžios buvo imtas kelti reikalas nieniekinti liaudies kalbos. Taip darė ir G. įpėdinis Mikalojus Pacas. Šitaip G. tapo vienu iš pradininkų lietuviškų knygų D. Lietuvos kunigaikštystėje vien todėl, kad jis skatino ir sudarė sąlygas knygai liaudies kalba pasirodyti.

Radęs didelių trūkumų kunigų gyvenime, G. taikė Tridento nuostatus, kietai kovodamas prieš bažnytinių vietų (beneficijų) telkimą vienose rankose, ir čia jis nemaloniai susidurdavo su ateiviais iš Lenkijos. Jis uoliai tvarkė nekanoniškas santuokas, atliktas ne pagal formalų moterystės sakramentą. Ir srityje pačių pamaldų, kurios parapijose buvo sunykusios, G. įvedinėjo Tridento susirinkimo reikalaujamą tvarką. Jis sustiprino liturginį ir iki augšto laipsnio išvystė bažnytinį liaudies giedojimą. Su savo giesmininkais jis, kai Vilniuje nuo 1591 vis nebuvo vyskupo, atvykdavo aptarnauti sostinės katedros. Su jais jis 1597 atliko Didžiosios savaitės liturginius giedojimus.

G. buvo didelio rūpesčio per protestantizmo dešimtmečius pairusių ar visai žuvusių parapijų sutvarkymas ir jų atnaujinimas. G. prašomi, valdovai Steponas Batoras (1578 VIII 1), kuriam Medininkų vysk. Vilniuje po sėkmingų žygių prieš Maskvos Joną IV uždėjo popiežiaus atsiųstą specialų šalmą, ir Žygimantas Vaza (1592 IV 2) raštu davė įsakymus sugrąžinti ir atlyginti už neteisingai užgrobtas ir valdytas bažnytines žemes. Reikėdavo ir bylinėtis. Šalia tokių iš kalvinų ir liuteronų per teismus atkovotų buv. katalikų bažnyčių bei užgrobtų parapijų žemių G. pats statė ar statydino naujas bažnyčias, kūrė naujas parapijas. Nepilnose Valančiaus Žemaičių Vysk. ,Tobliczese' galima surankioti G. vyskupavimui (1576–1609) dvylika naujai pastatytų bažnyčių, kurių fundatoriais buvo karalius, didikai ir pats G. Bažnyčių buvo pastatyta ir M. Lietuvos bei Kuršo pasienyje, kad ten būtų atsvara prieš protestantus. G. mirties metais, kaip rodo autentiški liudijimai, Medininkų vysk. buvo rasta 50 parapijų. Vysk. G. ne tik buvo atgavęs didelę dalį senų parapijų (XVI a. pusėje jų buvo 38), bet jis suorganizavo ir naujų, paruošdamas dvidešimt kunigų. 1587 pirmasis G. padalijo vyskupiją į tris dekanatus (Virbalio, arba Užnemunės, Vidukles ir Luokės). Nėra jokių pėdsakų, kad G. būtų sušaukęs Tridento susirinkimo reikalaujamą kunigų sinodą. Sujauktoje vyskupijoje jis ir be organizuotų metinių sinodų tvarkė savo kunigų būrį.

Jaunas būdamas, G. drauge su broliu Kasparu buvo parašą padėjęs po Liublino aktu. Tapęs vyskupu, visur sąmoningai pabrėžė D. L. K-tystės valstybingumą. Kovoje dėl Vilniaus vyskupijos sosto (1592–1600) G. šalia kanclerio Leono Sapiegos buvo vienas iš žymiausių lietuvių tezės palaikytojų: mitrą sostinėje galėjo nešioti Lietuvos pilietis, valdovo nominuotas ne Lenkijos, o Lietuvos kanclerio antspaudu. G. buvo siūloma iš Varnių užkampio persikelti į žymiai turtingesnę sostinės vyskupiją. Kai tik vakuodavo Vilniaus vysk. sostas, Medininkų vyskupai visada ten išskubėdavo persikelti. Tačiau G. iš Medininkų nesijudino, ir Lietuvos teises sostinės vyskupijoje jis toliau gynė.

Įkūrus Vilniaus Akademiją (1579), kuriai G. užrašė žemių Riešėje, teko jam Akademijos protektoriaus titulas. Kaip vyskupas priklausė jis respublikos senatui,

ir turėjo įvairių valstybinių pareigų. Eilę metų jis buvo komisijos narys Žemaičių ir Kuršo sienoms nusmaigstyti. Iš tos jo veiklos Karaliaučiaus archyve yra įdomios medžiagos ir originalių laiškų.

1601 G. sėkmingai išsprendė aštrius Radvilų ir Chodkevičių vaidus, galėjusius baigtis naminiu karu. Eilė faktų rodo jo religinę toleranciją iki pat gyvenimo galo. G. mirė Varniuose IV 6, ir buvo katedros rūsyje tik po mėnesio iškilmingai palaidotas (V 11). Apie tai laidotuvių dieną rašė Romon šeši kapitulos kanauninkai. 1909 E. Volteris prel. A. Dambrauską suklaidino, mirties datą laikydamas V 11. Giedraičių bažnyčioje stikliniame inde buvo laikoma G. iš balzamuoto kūno išimta širdis. Nuo XVII a. ėjo garsas G. laikyti švento gyvenimo vyru, ir jėzuitai buvo pirmieji, kurie tai skleidė (Jėz. Arch. Polonia 75 f. 305). G. auklėtiniui žemaičiui J. Kazakevičiui 1638 Medininkų kapitula buvo pavedusi parašyti G. biografiją. Bet, tapęs koadjutoriumi, Kazakevičius neatliko to darbo, bent jis liko nežinomas. Per didįjį bažnyčios jubilėjų 1900 JAV lietuviai kreipėsi lotyniškai ir lietuviškai spausdintu raštu (redagavo Al. Dambrauskas) Balsas Amerikos lietuvių į Šv. Tėvą Leoną XIII, kad į šventųjų skaičių būtų įrašyti G. ir jėzuitas Andrius Rudamina. Švęstoji G. mirties 300 metų sukaktis (1909) buvo iškilmingai pažymėta Žemaičių vyskupijos bažnyčiose. Be to, eilė minėjimų, paskaitų–vakarų. Lietuvių spaudoje (Draugija, Vadovas, Šaltinis ir kt.) buvo prirašyta eilė straipsnių.

Visą G. veikimą D. L. K-tėje charakterizuoja lietuviškoji linija, pradedant nuo jo anų varžybų laimėjimo, kadangi jis lietuviškai mokėjo. G. lietuvių kalbos brangini mas jo lietuviški pamokslai ir visas apaštalavimas liaudies kalba, jo paties lėšomis išleistos lietuviškos knygos ir jo kova už Lietuvos valstybingumą Medininkuose buvo sukūrusi naują lietuvišką dvasią, kurios palaikytojai ar tęsėjai buvo M. Daukša, M. Pacas, Geišas ir kt. XVII a. pusėje toji giedraitinė dvasia nusilpo. Naujajai Lietuvai G. asmuo tapo brangus, nes daugelis jo veikimo pastangų sutapo su atgimusios Lietuvos idealais.

Nespausdintieji šaltiniai Vatikano, Jėzuitų ir Karaliaučiaus archyvuose (tikslūs sąrašai: *Z. Ivinskis,* M. G. ir jo laikų Lietuva, mašinraščiu 1955. Ten pat ir kita bibliografija); *K. Jablonskis,* Kiek naujų žinių apie kan. M. Daukšos kilimą ir gyvenimą — Tauta ir Žodis VII 1931 (M. G. testamentas); *J. Kurczewski,* Kosciol Zamkowy czyli Katedra Wileńska III 1916; ('') Biskupstwo Wileńskie 1912; *M. Valančius,* Zemajtiu Wiskupistė 1848 I–II; Monumenta Poloniae Vaticana IV–VII 1915–1952; Keturi laiškai M. G. (Mūsų Senovė I, nr. 4–5, 1922); *J. Kleijntjenss,* Fontes hist. Latviae Soc. Jesu I 1940; II 1941–44; *Ed. Kausler,* und *Th. Schott,* Briefwechsel zwischen Christoph von Württemberg und Petrus Paulus Vergerius, 1875 (Bibl. des Litter. Vereins in Stuttgart 124 t.) 1874; *V. Ernst,* Briefwechsel des Herz. Christoph von Württemberg I–IV tt. 1899–1907; *J. Sygański,* Listy ks. Piotra Skargi 1912; *St. Rostowski,* Lithuanicarum Soc. Jesu historiarum libri decem 1877; *Alb. Wijuk* Kojalowicz, Miscallanea rerum 1650; Litterae Annuae Soc. Jesu 1581–1609; *K. Jablonskis,* Papildom. žinios apie kan. Daukšą — Arch. Phil. IV, 1933 (Tarkv. Pekulo vizitacijos ištraukos); *Aug. Voldemar(as),* Nacional'naja bor'ba v Velik. Kniaž. Litovskom v 15 i 16 vekach — Izviestija otdiel. russk. jazyka i slovesnosti Imper. Akad. Nauk 1909 XIV t, 3 kn. 1910; *Vcl. Biržiška,* Senųjų lietuviškų knygų istorija 1953; *M. Daukša,* Vysk. M. G. panegyrikas (lot.) — Draugija 1909 VII t. 28 nr.; *J. Skvireckas,* M. G., Žemaičių vysk.-apaštalas — Draugija, VII t. 29 nr. (atsp.) 1909; *A. Juozapavičius,* Vysk. M. G. grabo ieškojimas ir to ieškojimo rezultatai — Draugija 1910 42–43 nr.; *Al. Dambrauskas,* Atradimas vysk. G. grabo — Draugija 1909 VII t. 28 nr.; *J. J. Lappo,* 1588 m. Liet. Statutas–Litovskij Statut I t., 2 dalis 1936 (rus.); *J. Lukaszewicz,* Dzieje kosć. wyznania helweckiego w Litwie I–II, 1842–43 (vok. 1848); *St. Kot.* La réforme dans le Grand-Duché de Lithuanie, facteur d'occidentalisation culturelle, atsp. iš l'Annuaire de l'Institut de Philol. et d'Histoires et Slaves, 12 (Mélanges H. Gregoire, IV 1953; *J. Totoraitis,* M. G. nuopelnai lietuvių tautai — Vadovas 1909 IV nr. 15; *Vysk. G. Cirtautas,* Aplinkraštis apie vysk. M. G. jubiliejų — Vadovas 1909 III; *St. Załęski,* Jezuicy w Polsce IV t. (dalys 1–4) 1905; *K. Kantak,* Bernardyni Polscy I–II 1933; *Z. Ivinskis,* M. G. arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje — Aidai 1951 nr. 3–7; ('') Lietuvių kalba viešajame Liet. 16–17 a. gyvenime — Aidai 1953 nr. 8–9; ('') Apie G. laikų liet. knygas ir bažnytinius giedojimus — Commentationes Balticae I 1954 (vok.). *Z. I.*

12. M i k a l o j u s (apie 1825 Bijutiškėse, Vilniaus gub. — 1894) 1863 sukilimo Lietuvoje veikėjas. Baigė 1844 bajorų inst. Vilniuje ir 1848 Petrapilio univ. Sukilimo metu buvo Vilniaus vaivada. Ilgai kalintas Vilniuje, 1865 iš vežtas į Sibirą. Mirė Lietuvoje.

13. M y k o l a s, Palaimintasis (XV a. pirmoje pusėje — 1485 V 4) ne vysk. Merkelio Giedraičio kunigaikštinės kilmės, bet kitų G. giminės; iš mažens šlubas ir mažo ūgio. Šalindamasis ‚pasaulio tuštybių', Bistricoje stojo į reguliarus, atgailos (de poenitentia) kanauninkus. Baigęs savo studijas, Krokuvos univ. filosofijos dr. laipsniu (1460), G. pasižymėjo labai pamaldžiu gyvenimu ir tapo užsidariusiu vienuoliu. Mirė jis 14 mėnesių po šv. Kazimiero mirties. Apie G. pirmas autentiškų žinių davė XVI a. pradžioje kronikininkas Miechovita. Nuo 1544 G. yra palaimintasis.

Brzezewski, Żywot pobożny B. Michala Giedrojca, książęsicia Litewskiego 1769; *Piotr Pekalski,* Żywoty swiętych patronow polskich 1862, 159–180 psl.; *J. Fijalek,* Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę, rink. Polska i Litwa 1914, 141—143 psl.; *K. Niesiecki,* Herbarz Polski IV t., 87 psl.; Ištisų Metų Šventųjų gyvenimai II dalis, 1927 18–21; *K. A. Matulaitis,* Šventųjų gyvenimai kiekvienai dienai 1949. *Z. I.*

14. P r a n a s (g. 1860 I 29 Aviliuose, Zarasų aps. — ?) gydytojas. Baigė gimnaziją Vilniuje ir 1886 Varšuvos univ. med. fak. 1913 Krokuvoje med. dr. Nuo 1888 bdr. lenkų medicinos spaudoje, rašydamas ir iš medicinos istorijos. Nuo 1920 Varšu-

vos univ. prof. Išsp. Zgon Królowej Barbary (Księga pamiątk. A. Mickiewicza), Mór w Polsce 1899, Służba zdrowia w dawnem wojsku polskiem 1927, Ustawy cechów cyrulskich 1927, Zapiski do dziejów szpitalnictwa w dawnej Polsce.

15. R o m u a l d a s (1750 II 7 Drūkšiuose — 1824 X 15 Varšuvoje) gen. Iškilo Lietuvos kariuomenėje 1771. 1784 Gardino seimo narys, 1792 kare gavo gen. majorą. 1794 IV 16 jis su Niesiolovskiu, A. Prozoru ir P. Zaviša Šiauliuose paskelbė sukilimą. Iš Šiaulių su 200 raitelių G. nuvyko į Šates, kur 1794 IV 18 turėjo kautynes su rusus palaikančiu Kosakovskio pulku. Iš čia nuvyko į Vilnių, kurį pasiekė IV 30. Su Vavrzeckiu ėmė Liepoją. 1794 VII perėmė iš Salistrovskio vadovavimą jo korpui ir VII 3 ties Pušalotu susikovė su rusais. VII 10 čia pat jį atakavo rusai, VII 28 stovykloje ties Vaškais, VII 29 po nedidelio susirėmimo pasitraukė ligi Joniškėlio. 1794 IX 8 po Chlevinskio paėmė vyr. Lietuvos kariuomenės vadovybę ir išžygiavo į Vareną, o iš ten patraukė į Lenkiją. XI 3 ties Stara Wieś susijungė su Dąbrowskiu. Turėjo tuomet 2000 pėstininkų, 700 raitininkų ir 17 patrankų. XI 4, jau po Prahos paėmimo, atšauktas į Varšuvą, bet XI 5 Tarčine sustojęs, XI 10 susilaukė Vavrzeckio iš Varšuvos pasitraukimo. Jo būriui pakrikus, XI 18 Radošicų stovykloje su kitais pasidavė rusams. 1795 emigravo į Paryžių, kur susiartino su J. Beauharnais. Grįžo Lietuvon. 1797 dalyvavo Ciecierskio sąmoksle. 1812 Napoleonui įėjus į Lietuvą, kaip gen. inspektorius organizavo Lietuvos kariuomenę, kuriai ir vadovavo. Napoleonui traukiantis su savo daliniais, perėjo Nemuną ir Vyslą, bet 1813 pradžioje ties Sierakovu pateko į nelaisvę ir buvo ištremtas į Archangelską. Aleksandras I Paryžiuje jį amnestavo ir 1815 pakėlęs jį vad. Lenkų karalijos kariuomenės divizijos generolu, pašaukė prie Lenkijos kariuomenės organizavimo.

R. Giedraitis

16. R o m u a l d a s 1863 sukilimo dalyvis Z. Milkovskio būryje Turkijoje ir Rumunijoje. Matyt jis, gyvendamas emigracijoje, Prancūzijoje išsp. La mort d'Alexsandre II 1881, Resumé de l'histoire du Portugal 1875.

17. S i m o n a s (1764 Vilkijoje — 1844 VIII 7/19 Alsėdžiuose) pavyskupis. Mokėsi Kauno apskrities mokykloje, 1783 stojo į Varnių kun. seminariją. Dar klierikas vyskupo Stepono Giedraičio iškviestas į Varšuvą. Ten dirbo popiežiaus nuncijaus raštinėje. 1787 įšv. kunigu, tuojau iš Vilniaus akademijos gavo teologijos daktaro laipsnį, nors nei ten, nei kurioje kitoje augštojoje mokykloje nestudijavo. Po to netrukus paskirtas Šiluvos infuloto Bukotos koadjutorium, o Bukotai 1795 mirus, Šiluvos infulotu, ir šią vietą turėjo ligi 1838. 1789 Vyr. Lietuvos Tribūnolo narys. 1804 Petrapilio dvasinė kolegija pati paskyrė G. vyskupo J. A. Giedraičio koadjutorium, bet tik 1812 popiežius jį patvirtino Žemaičių vyskupijos sufraganu ir paskyrė Aramiteno vyskupu in partibus infidelium. 1808–1819 G. atstovavo Žemaičių vyskupiją Petrapilio dvasinėje kolegijoje, o nuo 1829 IV 1 buvo valdžios paskirtas tos komisijos pirmininku.

1831 sukilimo Lietuvoje metu, caro Mikalojaus I įsakytas, G. kartu su J. K. Gintila ir J. Rupeika turėjo lydėti gen. Pahleno į Lietuvą žygiuojančią kariuomenę sukilimui malšinti ir raginti sukilėlius padėti ginklus. Ilgesnį laiką iš Joniškio jis tą jam pavestą funkciją vykdė, bet, kada 1831 VI sukilėliai buvo pasikėsinę jį nužudyti, G. pats pasitraukė į Latviją, į Balduonės kurortą. Sukilimą rusams numalšinus, G. caro įsakymu perėmė faktiškąjį Žemaičių vyskupijos valdymą, vyskupui Juozapui Arnulfui tepalikus reprezentacines funkcijas. Tačiau tas pareigas eidamas, daugelį sukilime dalyvavusių kunigų G. sugebėjo išgelbėti nuo ištrėmimo ir kitų bausmių.

Mirus vysk. J. A. Giedraičiui, 1838 VII 9/21 Žemaičių vyskupijos kapitula G. išrinko generaliniu vikaru ir vyskupijos administratoriumi. Tose pareigose jį patvirtino caras, bet iš popiežiaus jis patvirtinimo negavo. Visiškai nusenęs, faktišką vyskupijos valdymą jis pavedė kitiems.

A. Račinskij, Perepiska ep. G. s Bludovym-Ruskij Archiv 1869 nr. 9; *A. Janulaitis*, Kunigai ir 1831 revoliucija (Mūsų Žinynas III 1932).

18. S t e p o n a s J o n a s (m. 1803 II 23 ar VII 16 Alsėdžiuose) Livonijos, paskiau Žemaičių vyskupas. Vyskupo Masalskio tarnas, jo parama Vilniuje ėjęs mokslus (teologijos dr.). Įšventintas kunigu, gavo Vilniaus parapiją ir prelatūrą, 1763 Gudijos sufraganiją su titulu Sinopės (pagal Valančių Uranopolio) vyskupo vardu. Bekaralmečio metu su Masalskiu įėjo į Vilniaus konfederaciją. Įtikęs Poniatovskiui ir slaptai intriguodamas prieš Masalskį, 1764 paskirtas Livonijos ir Piltenės vyskupu. 1765 dalyvavo unitų sinode Lie-

St. J. Giedraitis

tuvos Brastoje. Radomo ir Baro konfederacijos metu griežtai stojo prieš konfederatus, juo labiau artindamasis prie Poniatovskio. 1772, po padalijimo, jo visai vyskupijai (kurioje jis, nuolat Varšuvoje gyvendamas, beveik nesilankė) rusams atitekus, G., nenorėdamas apleisti Varšuvos ir prisiekti Kotrynai II, visiškai apleido vyskupiją ir nuolat apsigyveno Varšuvoje, tačiau neatsisakydamas kaikurių teisių. Vėliau net 42 Žemaičių kunigus buvo paskyręs Livonijos kanauninkais (daugiausia savo giminaičius). Mirus 1778 Žemaičių vyskupui Juozui Lopacinskiui, tuojau per Poniatovskį išsirūpino sau tą vyskupiją. Trumpam laikui atvažiavęs į Alsėdžius, tuojau grįžo į Varšuvą, iš tolo raštais valdydamas vyskupiją, užuot tuos reikalus palikęs prelatui Kosciai, o visus materialinius reikalus kun. Januškevičiui. Jo vyskupijos valdymas reiškėsi vien dalijimu pelningų vietų ir beneficijų, kurių pats negalėjo pasiimti (vyskupu tapęs, neatsisakė anksčiau turėtų beneficijų), savo giminaičiams, daugiausia G., tuo būdu pradėjęs ‚Giedraičių dinastiją' Žemaičiuose. Poniatovskiui turėjo didelės įtakos, nuolat jam skolindamas pinigus ir už tai gaudamas iš jo parašą kiekvienam savo pakištam popieriui. Masalskiui prašant, kunigu įšv. vėlesnį arkiv. Stanislovą Siestšencevičių, nors tas tuo metu nei kataliku nebuvo, ir paskyrė jį Varnių kanauninku, kurio Varniai niekados nematė. Seimuose ėjo įvairias pareigas, kurias jam karalius pakišdavo. Po paskutiniojo padalijimo gyveno Alsėdžiuose. Povilas I buvo manęs jį paskirti visų Lietuvos vyskupijų arkivyskupu. Jam žuvus ir nenorėdamas toliau Alsėdžiuose gyventi, be to, užėjus daliniam paralyžiui, pasiuntė į Petrapilį savo pavyskupį Juozą Arnulfą G. leidimo gauti mieste gyventi, bet šis parašė jo vardu atsistatydinimą. Po to, visų apleistas, dar dvejus metus gyveno Alsėdžiuose. *Vc.B.*

Giedraitis 1. A l f o n s a s (g. 1913 II 3 Harrison, New Jersey) žurnalistas. 1933 baigė Kaune Pavasario sąjungos Augštesniąją Komercijos mokyklą. Nuo 1934 vertėsi žurnalistika, rašydamas Lietuvos Aidui, Dienos Naujienoms, Dienai. Vokietijoje dirbo mokytojo darbą ir bendradarbiavo Mintyje bei Tėviškės Garse. 1946–48 Lietuvių rašytojų tremtinių d-jos narys. 1949 Kalifornijos Lietuvio redaktorius. Išleido du eilėraščių rinkinius: Sielos nuorašas 1938, Dainos apie laisvę 1951.

2. A n t a n a s, spv. A. Giedrius (g. 1892 Lukšių k., Jurbarko vls., Raseinių aps.) vaikų rašytojas ir pedagogas. Baigęs pradžios mokyklą Jurbarke, ligi 1909 mokėsi privačiai, 1909–12 tarnavo Maskvos meteorologijos observatorijoje, 1912–14 Kursko savivaldybėje. 1916 įgijo vyresniojo pradžios mokyklos mkt. cenzą ir dirbo lietuvių tremtinių pradžios mokykloje Maskvoje. 1917–18 studijavo Lietuvių mokytojų institute Voroneže ir dėstė lietuvių kalbą M. Yčo mergaičių gimnazijoje. 1918 Švietimo ministerijos įgaliotinis Jurbarke. 1919 Saulės progimnazijos mokytojas Jurbarke, 1920–24 direktorius. 1924–38 Raseinių pradžios mokyklų inspektorius, 1939 Šakių aps. pradžios mokyklų inspektorius. 1940–41 Jurbarko gimn. mokytojas. 1941–44 Kauno aps. vyr. pradžios mokyklų inspektorius. Tremtyje dirbo Augustdorfo bei Oldenburgo lietuvių gimn. ir 1952–54 Vasario 16 gimn. direktorius. 1920–24 leido ir redagavo vaikų laikraštėlį Žiburėlį, 1925–31 Saulutę. 1946–48 Detmolde redagavo vaikų laikraštėlį Saulutę. Bendradarbiavo Švietimo Darbe, Židinyje, Vaire ir laikraščiuose. Nuo 1948 skautininkas. Išsp. Eglaitė, Bauba 1917, Trys pasakos ²1921, Devynios pasakos 1920, Gailutė ²1921, Keturios pasakos 1920, Iš mokslo dienų 1921, Mūsų liaudies pasakos vaikams I ir II dalys, Dainų Dainelės, Apsakymėliai, Miškinis 1925, Sutemų šnekos, Išvadavo, šis tas vaikų teatrui 1922, Krisleliai 1929, Mažiesiems pasižiūrėti 1930, Šviesos rate 1930, Rausvas lapas 1930, Doriukas 1930, Nušviesti takai 1930, Pašnekos 1930, Pasakos I 1930, Šlubys 1934, Gamtoj pasidairius, Vyturėlis (elementorius ir skaitymai) 1936. Išvertė Wagnerio Laukuose ir Pievose, Kasdieninės pasakos. Tremtyje išsp. Lekučio atsiminimai, Tėvelių pasakos ir Tėvų pasakos.

A. Giedraitis

3. B a l y s (1890 I 14 Rygoje — 1941 Červenėje) Lietuvos kariuomenės plk. Mokėsi Rygos gimn. Lietuviškojoje veikloje pradėjo dalyvauti dar moksleiviu būdamas. 1915 persikėlė į Petrapilį, ir buvo pašauktas į kariuomenę. 1916 Maskvoje baigė karo mokyklą. Aktyviai dalyvavo lietuvių tautinių kariuomenės dalių formavime Rusijoje. 1918 VI grįžo į Lietuvą. Pradžioje dirbo Valstybės Taryboje, vėliau savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę. Pradžioje dirbo prie kariuomenės štabo, buvo paskirtas II brigados ir vėliau II divizijos štabo viršininku. 1930–34 buvo krašto ap-

B. Giedraitis

saugos ministeriu. 1935 išėjo į atsargą. 1940 Vidaus reikalų m-jos gen. sekretorius. Dalyvavo kovose prieš bolševikus, bermontininkus ir lenkus. 1940 bolševikams okupavus Lietuvą, G. buvo bolševikų suimtas ir kalintas. 1941 VI vokiečių su rusais karui prasidėjus, G. drauge su kitais iš Kauno kalėjimo buvo išvežtas ir prie Červenės sušaudytas.

4. D z i d o r i u s (g. 1902 VII 1 Lukšių k., Jurbarko vls., Raseinių aps.) lituanistas. Baigęs Raseinių gimn., 1925 įstojo į LU hum. mokslų fak. Parašęs diplominį darbą dr. Vinco Pietario Algimanto kalba, 1943 baigė Vilniaus univ. 1926 prof. J. Jablonskio sekretorius. 1932 lankė J. Gerulio dialektologijos kursus, 1931–34 Ukmergės vst. gimn. mokytojas. 1934–44 Lietuvių kalbos žodyno bendradarbis. 1929 Kaune suorganizavo studentų kanklininkų būrelį, iš kurio 1930 II 15 išsivystė kanklininkų mokykla (ved. mok. J. Strimaitis). 1946–49 Dr. J. Basanavičiaus vardo gimn. mokytojas Bamberge, Garmische, Mittenwalde. 1949 atvyko į JAV. 1951–53 The Berlitz School of Languages Bostone ir nuo 1949 šeštadieninės lituanistikos m-los mkt. Spaudoje bendradarbiauja nuo 1922.

5. K r i s t u p a s M. Lietuvos veikėjas. Prieš I pas. karą buvo įsteigęs Absteiniuose lietuvišką spaustuvę, kurioje spausdino ir savo parašytus tikybinius raštus. Po I pas. karo gyveno Gumbinėje.

6. M a r c i j o n a s (1854 I 24 Valdakių k., Joniškėlio vls., Biržų aps. — 1915 XI 3 Rygoje). 1872 Joniškėlyje baigė Karpio dviklasę mokyklą. Tėvai manė leisti į kunigus, tačiau vėliau nuvežė į Rygą, kad G. pats verstųsi. 1879 prie Rygos cecho gildijos išlaikė kepėjo–konditoriaus egzaminus. Įmonę plėsdamas, tapo stambiu verslininku. 1881 drauge su A. Šimoliūnu ir kt. įsteigė Aušros d-ją, kurią 1882 paveržė lenkai. 1894 vienas Rygos lietuvių pašalpos draugijos kūrėjų ir 3 metus jos pirmininkas. Rygon atsilankiusio kun. J. Tumo paragintas, G. 1898 II 26 surengė Rygoje pirmąjį viešą lietuvių vaidinimą, kuriam gavo leidimą savo vardu. Suvaidinta Žentas iškilmei. 1914 prie pašalpos d-jos įst. skolinamąją taupomąją kasą. Rygoje platino lietuviškus spaudinius, gaunamus iš Miliausko ir Bielinio; dėl to buvo kratomas.

7. R o m u a l d a s (g. 1915 X 31) rašytojas. Mokėsi Kauno Aušros gimn., studijavo literatūrą VDU Kaune, o diplomą įsigijo Vilniaus univ. hum. mokslų fak. Mokytojavo Kaune, Zarasuose, tremtyje Detmoldo ir Greveno gimn. Studentaudamas buvo Neo Lithuania korp. narys, Humanitarų ir Studentų teatro draugijos pirmininkas, pirmosios Studentų Atstovybės Vilniuje vicepirmininkas; aktyvus skautybės darbuotojas nuo mažens. Įsikūrė Anglijoje. Pirmuosius beletristinius darbus nuo 1939 spausdino Lietuvos Aide, Akademike. Tremtyje grožine kūryba ir straipsniais bendradarbiavo Lietuvių Žodyje, Britanijos Lietuvyje, Europos Lietuvyje, Dirvoje, Laisvojoje Lietuvoje, Tremtyje, Drauge ir kt. Išspausdino Trylika nelaimių, Didžiosios atgailos 1952, Gatvės berniuko nuotykiai 1952 (išversta latviškai, verčiama angliškai), Ant ribos 1954. Pasirašinėja R. Spalio slapyvardžiu.

R. Giedraitis

Giedrimų durpynas, Ylakių vls., Mažeikių aps., 270 ha, 3 m gylio. Sudurpėjimas mažas. Pelkė 300 ha augštutinio tipo.

Giedrys ež. 1. Daugailių vls., Utenos aps., 2 km į š.r. nuo Sudeikių bžk., 37,6 ha ploto, 142,7 m nuo j. l.; gilumai ligi 11,7 m, vid. 4,4 m. Giedrelės upelis ež. jungia su Alaušo ež., priklauso Alaušos (Šventosios, Neries) baseinui.

2. Vyžuonų vls., Utenos aps., 3 km į r. nuo Vyžuonų mstl., 10,8 ha ploto, 110,0 m nuo j. l.; priklauso Šventosios (Neries) baseinui.

V. Viliamas, Sėlių augštumų morfologiniai bruožai 1939.

Giedrys 1. F e l i k s a s (g. 1909 XI 20 Kybartuose, Vilkaviškio aps.) 1927 baigė ‚Žiburio' komercijos gimnaziją Kybartuose, tais pat metais įstojo į LU Technologijos fakultetą. Nuo 1931 pradėjo dirbti Finansų Ministerijoj braižytoju. 1940–41 tabako fabriko inž. 1941–44 žemės ūkio mašinų direktorius. 1944 antrąkart bolševikams Lietuvą okupuojant, pasitraukė į Vokietiją. Naciai išlaikė 4 mėnesius koncentracijos stovykloje. Karui pasibaigus, dirbo UNRRA, vėliau IRO įstaigose. 1950 atvyko į JAV ir apsigyveno Dover, N. H. Dirbo televizijos ir radijo dalių fabriko laboratorijoje vyr. techniku. 1952 įstojo į U.N.H. (University of New Hampshire) ir 1955 jį baigė, įgydamas B. S. in Electrical Engineering laipsnį.

F. Giedrys

Gimnazijoje būdamas, domėjosi sportu, žaidė orinį. Universitete žaidė stalo tenisą ir lauko tenisą. 1933 Lietuvos lauko teniso pirmenybėse laimėjo II vietą. 1934, 1935 ir 1937 Lietuvos lauko teniso pavienį meisterį. 1934–40 atstovavo Lietuvai lauko teniso varžybose prieš Latviją, Estiją, Suomi-

ją, Švediją ir Vokietiją. 1937 su kitais sportininkais lankėsi JAV. 1954 laimėjo Doverio, N. H., miesto lauko teniso pavienes pirmenybes.

2. Jonas (g. 1921 VIII 29 Dubingiuose). Mokėsi Giedraičių vidurinėje ir Kauno jėzuitų gimnazijoje, teologiją studijavo Vokietijoje ir Ispanijoje. Į jėzuitus įstojo 1938 IX 10. Kunigu įšventintas 1949 VII 30 Buerene, Vokietijoje, kur gyveno nuo 1944. Nuo 1952 dirba pastoracijos darbą tarp Urugvajaus lietuvių.

3. Viktoras (g. 1894 III 12 Kybartų k. ir vls., Vilkaviškio aps.) brigados gen. 1913 baigė Veiverių mokytojų seminariją. Pašauktas į rusų kariuomenę, 1916 baigė Vilniaus karo mokyklą. Įstojęs į Lietuvos kariuomenę, tarnavo Seinų Suvalkų komendantūrose ir 10 pėst. pulke. Dalyvavo kovose su lenkais. 1934 baigė V. D. Augštųjų karininkų kursų generalinio štabo skyrių. Buvo 3-jo pėstininkų pulko vadu ir pėstininkų inspektoriumi.

V. Giedrys

Gielgud (bendrinės k. Gelgaudas) 1. Sir (Arthur) John (g. 1904 IV 14 Londone) britų teatro ir filmų aktorius, režisorius, žymus Shakespeare vaidmenų atlikėjas. Lankė Bensono teatro mokyklą ir Karališkąją Dramos meno akademiją Anglijoje. Pirmą kartą scenoje, Old Vic teatre, pasirodė 1921. Dalyvavo visoje eilėje Shakespeare veikalų, tebelaikomas vienu iš daugiausia žadančių šekspyrinių vaidmenų atkūrėju. Iškilo 1932. G. pastatė Anglijoje Romeo ir Juliją ir kt. Laikomas vienu pačių didžiųjų Hamleto vaidmens atlikėjų, jį suvaidinęs daugiau 500 kartų. Be Londono, keliais atvejais vaidino New Yorke. G. vaidino ir kitų autorių, pvz. O. Wilde, Chr. Fry, veikaluose. G. dalyvavo britų ir JAV filmuose: Insult 1939, Julius Caesar 1953 ir kt. Parašė autobiografiją Early Stages (1939), teatro klausimais rašė britų žurnaluose. 1953 iš karalienės Elzbietos II gavo bajoro (knight) titulą.

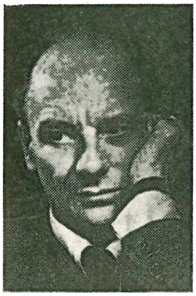
J. Gielgud

2. Lewis Evelyn (1884 — 1953?) britų keliautojas, diplomatas, Raudonojo Kryžiaus veikėjas, kilęs iš žinomos lietuvių Gelgaudų giminės, karys (plk. ltn.). Raudonojo Kryžiaus reikalais buvo apkeliavęs visą Europą ir 4 kartus aplink pasaulį. 1939 lankėsi Lietuvoje su savo žmona, vengrų rašytoja ir aktore Zita Gordon. I pas. karo metu dirbo Britų kariuomenės štabe, 1917–19 dalyvavo kaip Britų karinės misijos narys Paryžiuje. 1919 įstojo į Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus lygą ir išbuvo ten kaip generalinio sekretoriaus pavaduotojas iki II pas. karo pradžios. 1939 grįžo į kariuomenę ir buvo ryšininku tarp britų ir prancūzų kariuomenės Paryžiuje. Kurį laiką dirbo Britų gen. štabe. 1945 Britų Raud. Kryžiaus subkomisionierius Paryžiuje, 1946–49 Tarpalijantinės reparacijų agentūros Briuselyje koordinatorius. Prieš mirtį buvo perėjęs į Jungtines Tautas ir buvo UNESCo personalinio skyriaus direktorius Paryžiuje. Jis buvo ir rašytojas. Jo veikalai: Raudonoji žemė, Išmintingasis vaikas (romanai), Apie šį ir apie tą (About it and About) — kelionių po Aziją įspūdžiai, dramos veikalai — (su Naomi Mitchison) Laisvės kaina, Kaip buvo iš pradžios ir kt., poezija — Poor Things, Horace in Modern Dress ir visa eilė radijo vaidinimų, parašytų drauge su Zita Gordon. G. turėjo nuostabią atmintį, puikiai mokėjo prancūzų, graikų ir lotynų kalbas, suprato lenkiškai ir truputį lietuviškai, davė visą eilę vertingų vertimų iš prancūzų, lotynų ir lenkų kalbų. Jis buvo vienintelis iš visų trijų brolių palaikęs glaudžius ryšius su lietuviais, su savo poezija dalyvavo rašytojų Gabijos žurnale ir labai gerai mokėjo Lietuvos istoriją. Dažnai pabrėždavo savo lietuviškąją kilmę.

L. E. Giełgud

Gjellerup Karl (1857–1919) danų rašytojas, literatūros Nobelio premijos laureatas 1917 (ją pasidalijo su savo tautiečiu Pontoppidan). G. daugiariopoje kūryboje atsispindi visa jo raida nuo karšto polemiko ligi tylaus galvotojo. Savo jaunystės darbuose būdamas Brandės šalininkas, G. buvo radikaliai nusistatęs prieš bažnyčią ir visuomenės santvarką. Vokiečių klasikų paveiktas, G. parašė du kelionių aprašymus. Savo dramose jis jungė skandinavinius motyvus su klasikinės tragedijos stiliumi. Daugelyje jo prozos kūrinių žymi Turgenevo įtaka. Vėlesniuose kūriniuose pastebimas didelis G. įsitraukimas į indų minčių pasaulį. G. pirmiausia yra mokslo žmogus ir filosofas, giliu idealizmu ir spekuliacija vis dažniau ir dažniau sugrįžtąs prie atsižadėjimo motyvo. Jo

kūriniuose labiau atsispindi pasaulėžiūra, ne pasaulis. Parašė Ander og Tider (Dvasios ir laikai 1882), Vandreaaret (Kelionės metai 1885), Romulus 1883, Minna 1889, Möllen (Malūnas 1896), Pilgrimen Kamanita 1906, Verdensvandrerne (Keliautojai po pasaulį 1910), Guds Venner (Dievo draugai 1916), Den gyldene Gren (Auksinė šaka 1917). *J. Lng.*

Gienah, arba Gama Corvi, Varno žvaigždyno rausva 4,3 ryškumo žvaigždė. Taip pat Epsilon Cygni, Gulbino žvaigždyno 2,6 ryškumo žvaigždė.

Giepaičių miškas Vegerių vls., Mažeikių aps., Akmenės girininkijoje, Kuršėnų urėdijoje. Rytų pusėje prieina Latvijos sieną; iš šiaurės Vegerių bžk. Ploto 360 ha. Per mišką eina Vegerių-Giepaičių vieškelis. Vyrauja pušis ir beržas, priemaišoje drebulė, baltalksnis, eglė. Šiaurinėje dalyje yra Luokuvos kalnas apie 25 m augščio. Iš užsilikusių sustiprinimo liekanų spėjama, kad senovėje čia buvęs apsigynimo punktas.

Gierdziejewski Ignacy (1826–1860) lenkų tapytojas. Tapė romantiškas istorines ir alegorines kompozicijas ir scenas iš lenkų liaudies gyvenimo: Nuo bado, maro ir karo saugok mus, Viešpatie, Ponas Tvardauskas, Koperniko mirtis, Krokuvos įst. ir kt.

Gier Kazimieras Simono sūnus (Casimir Siemienovicz) Lietuvos riteris, pirmas lietuvis ginklų specialistas, teoretikas. Gyveno XVII a.. 1649 parašė veikalą lotynų kalba: Ars magna Artilleriae. Įžangoje jis rašė ,esu Lietuvos riteris', spėjama jį buvus Lietuvos generolu. Veikalas buvo išspausdintas 1650 (I dalis), paskirtas Hezogui von Nassau. Šis veikalas į vokiečių kalbą buvo išverstas 1676 Frankfurte. Knygos I dalis turi 5 skyrius. I skyrius nagrinėja kalibro klausimą, II skyrius salietra, jos valymas ir parakų gamyba, III skyrius rakietos ir feierverkai, IV skyrius ugnies kamuoliai-sviediniai, V skyrius sprogstamieji sviediniai. Šis skyrius turiningiausias. Jame išnagrinėta visa granatos istorija. Naudotasi seniausiais šaltiniais. Šio veikalo II dalis, nors ir buvo pažadėta, bet iš spaudos neišėjo. *O. Ur.*

Gierymski 1. A l e k s a n d e r (1849—1901) lenkų tapytojas. Mokėsi Münchene ir ten išgarsėjo. Varšuvoje piešė scenas iš žydų gyvenimo. Užsienyje gyvendamas, piešė naktinius miestų vaizdus: Sekvanos tiltas, Maksimilijono aikštė Münchene.

2. M a k s y m i l j a n (1846–1874) brolis (1) lenkų tapytojas, 1863 sukilimo dalyvis. Mokėsi pas J. Kossaką ir Münchene. Kraštutinio realizmo atstovas. Kautynių bei gamtos vaizdų piešėjas. Svarbesnieji paveikslai: Sukilėlių sargyba, Ulonai, Kubanės kazokai, Medžioklė, Dvikova.

Gierkė (Gierke) Jokūbas, XVII a. vokiečių kilmės Vilniaus laikrodininkas, stalo laikrodžių specialistas. Iš 1616–64 laikotarpio žinomi G. pavarde ir datomis pažymėti 9 staliniai laikrodžiai (iš jų 2 išlikę Vilniuje). Vienas laikrodis bokštelio pavidalo turi įrašą ,Jacobus Gierke Wilnensis Anno Domini 1621', kiti dėžutės formos su ko jytėmis, apie 10×11 cm dydžio ir su panašiais įrašais, padirbti iš paauksinto žalvario su rėžtomis šventųjų Gyvenimo ir kt. scenomis skaitmėje ar šoninėse sienelėse, keli su statulėlėmis. Vidaus mechanika papuošta ažūriniais baroko ornamentais. G. laikrodžiai turi vieningą ir baigtą išorinę formą. Savo precizija ir meniškumu jie prilygsta geriausiems Dancigo ir Krokuvos XVII a. laikrodžiams. G. buvo Vilniaus miesto pilietis ir Vilniuje turėjo nuosavus namus. Dokumentuose kartais vad. Gierkevičiumi. Taip vadinami ir jo

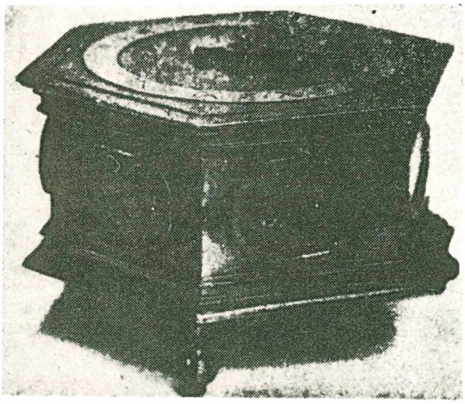

Gierkės laikrodis (1642)

palikuonys, kurių Andrius Gierkevičius buvo Vilniaus miesto tarėju, vaitu ir net burmistru. Gierkevičiai minimi iki 1701, o jų namai iki 1715.

M.Brensztejn, Zegarmistrzostwo wileńskie w wiekach XVI i XVII — Ateneum Wileńskie I 1923 34–38 psl. *P.Rkl.*

Gierke Otto Friedrich (1841–1921) vokiečių teisininkas, istorinės mokyklos žymus atstovas, Heidelbergo, Berlyno univ. prof. Išsp. Das deutsche Genossenschaftsrecht ⁴1929, Deutsches Privatrecht ³1917, J. Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorie ⁴1929, Die historische Rechtsschule 1907, Die Grundbegriffe des Staatsrechts 1915.

E. Wolf, Grosse Rechtsdenker 1953.

Gierow Karl Ragnar (g. 1904) švedų rašytojas, dirbo švedų radiofone, nuo 1951 Dramatinio Teatro Stockholme direktorius. G. lyrikoje, kuri daugiausia yra laiko dvasios lyrika, prieš jėgos ir smurto, dažnai senovės skandinavų ,sagų' drabužiais apvilktus pasireiškimus, kovojama

humanistiškai nuspalvinto humanizmo ginklu. Jo dramos, dažnai eiliuotos, ir sceningos. Parašė eilėraščių rinkinius Solen lyser (Saulė šviečia 1925), Den gyllene ungdomen (Auksinė jaunystė 1928), 1914–1918 in memoriam (1939), Vid askens rötter (Prie skroblo šaknų 1940); dramas Rovdjuret (Plėšrusis žvėris 1941), Helgonsaga (Šventojo legenda 1943), Av hjärtats lust (Iš visos širdies 1945), Domkyrkospel (Vaidinimas katedroje 1946).

Giers Nikolai Karlovič (1820–1895) rusų diplomatas. Nuo 1875 vadovavo užsienio reikalų ministerijoj Rytų skyriui. 1822, po Gorčakovo, paėmė užsienio reikalų ministerio vietą. Taikiosios politikos atstovas. 1891 sudarė sąjungą su Prancūzija.

Giersing Harald (1881–1927) danų tapytojas, parodęs didelio susidomėjimo spalvos ir formos problemomis, laikomas danų ekspresionizmo pirmataku.

Gjerstad Erik Paul (g. 1897) švedų istorikas, nuo 1939 Lundo univ. prof. 1927–31 vadovavo kasinėjimams Kipro saloje, vėliau kasinėjo Romos liekanas. Išsp. Studies on Prehistoric Cyprus 1926, The Swedish Cyprus Expedition 1934–48, Il Comizio Romano dell'età repubblicana ir Opuscula archeologica 1941.

Giertych Jędrzej (g. 1903) lenkų politikas. Išsp. My nowe pokolenie, Tragizm losów Polski, Sprawa litewska.

Giertz Bo (g. 1905) švedų teologas, Göteborgo vyskupas 1949. Daug rašo teologinėmis temomis.

Gierubowski Wacław (g. 1876) lenkų muzikos istorikas, kunigas. Nuo 1914 Poznanės katedros dirigentas ir teologinės seminarijos prof. Vėliau univ. prof. Išsp. Musica Magistri Szydlovite (apie XV a. lenkų muziką 1915 vok.), Grigališkasis Choralas Lenkijoje XVI–XVII a. 1922, sukūrė motetų, kantatų. *J.Ž.*

Giesebrecht Wilhelm von (1814–1889) vokiečių istorikas, vienas žymesnių Rankės mokinių. Išsp. daugiatomį ir vertingą veikalą Geschichte der deutschen Kaiserzeit 1855–88.

Gieseking Walther (g. 1895) vokiečių pasaulinio garso pianino virtuozas, koncertavęs po visą pasaulį su nepaprastu pasisekimu. Pasižymi Beethoveno ir modernistų kūrinių perdavimu, ypač Debussy. Parašė pianinui kvintetą su pučiamaisiais instrumentais, dainų. 1945–47 sąjungininkai draudė G. koncertuoti jų kariuomenės daliniams. Išsp. Drei Tanzimprovisationen für Klavier 1927, Sonatine für Flöte und Klavier 1937, Kammermusik.

Giesmė nuo senų laikų suprantama kaip dvasinio turinio tekstas su atitinkamos nuotaikos melodija. G. yra plačios sąvokos: ir gražiabalsiai paukščiai, sakoma, gieda, o Dzūkijoje kiekviena rimta daina vadinama G. Tautosakoje plačiai kalbama apie giedančias vėles kapinėse, padangėse, — net apie aiškiai girdimus lietuviškus tekstus (M. Lietuvoje); taip pat piliakalniuose, bažnyčiose. Anot senųjų istorikų (Kojalavičius, Kozebue, Daukantas ir kt.), stabmeldybės laikais buvę kunigai (Lydušonis, Tylušonis) laidotuvių apeigoms atlikti, kurie giedodavę laidotuvių G. Panašiai buvę ir Kęstučio laidotuvėse. Kaikur patys žmonės laidodami kasdieniškas G. giedodavę (Eik sau, varguti, į antrą laimingesnį gyvenimą, kame ne tu vokiečiams, bet tau amžinai vokiečiai tarnaus. S. Daukantas). Pagal paprotį, esą, pasenę krivaičiai, kai eidavę lauže susideginti, eidami giedodavę tam tikrą G. Kokios tos buvo G., nėra žinoma: tėra tik palaidų tekstų nuotrupų užsilikę. Niekur ir niekada neminima, kad lietuviai laidotuvėse būtų dainas dainavę, bet visuomet tik G. giedodavę. Iškilmingose šventėse susirinkę būriai lietuvių savųjų dievų garbinti ir G. giedodavę. Nedaug yra tautų, teturinčių skirtingą žodį G. ir dainai. Lietuviai tuos skirtumus labai ryškiai skiria: daina dainuojama, G. giedama.

Mūsų yra susirasta ir apčiuopiamų savotiškos rūšies G., tiek senoviškų, kokių Europoje niekur neužtinkama. Šios savotiškos rūšies G. yra s u t a r t i n ė s, dviese trise ar keturiese giedamos senų moterų (apie Biržus ir rečiau kitose Lietuvos vietose). Nors ir nedaug tų likučių surinkta, betgi sužinome jų giedojimo būdą. Tos sutartinės ir vadinamos G. Sutartinės melodiją pradedantis vadinamas rinkėju, arba užvedėju, antras padedantysis — giedotoju, ar patarėju. Kai antrasis pradeda savo partiją ta pačia melodija, tai visada sekunde augščiau ar žemiau pirmutinės pagrindinės melodijos. Tuo būdu susidaro disonansų: atrodo lyg nesutariama. Toks būdas kontrapunktinis ir kanoninis su sinkopėmis; melodijos apimtis nuo tercijos iki kvintos. Galimas daiktas, kad tokios G. savo ritmu ir pobūdžiu buvo skiriamos darbui ar šokiui. Ritmo ir melodijos visai panašia rūšimi griežia skudučiai ir trimitai sambūriuose. Kadangi pavyzdžių maža, tikrų išvadų negalime daryti. Lietuvai krikščionėjant, lietuviuose atsirado G., kurias šiandien vartojame Dievui ar šventiesiems garbinti.

Paprastai G. būna trijų rūšių: b a ž n y t i n ė s, glaudžiai susijusios su bažnytinėmis apeigomis (pvz. Devintinių — Garbė ir šlovė, Prisikėlimo — Linksma diena mums nušvito, Vėlinių — Diena rūščio ir teisimo. Taip pat Pulkim ant kelių, Šventas Dieve, gavėnios metu mišparų vietoje Graudūs verksmai ir kt.); p u s i a u b a ž n y t i n ė s, kada vieni žmonės susirinkę bažnyčioje gieda Kryžiaus kelius, Kalvari-

jas (stacijas), Karunką, Valandas ir kt., arba kartais su kunigu Gegužines, Birželines, Novenas ir kt.; namie giedamos — Dovydo psalmės, laidotuvinės, šv. Kryžiaus ir šv. Morkaus dienomis. Čia galime priminti Tautos Himną — jis irgi giedamas, ne dainuojamas. Dar būna liaudinių G., seniau giedotų, pvz. senovės ‚karunka' Ak, tu, žeki, žekeli, visų žekių mokytojas, švento rašto skaitytojas; Kalėdų Bernelis, Paklausykit, maži žekeliai, aš jums pasakysiu naujieną gražią ir daug kitokių, giedamų advento ir gavėnios metu. Liuteronai savo bažnytines G. vadina choralais. Žr. Bažnytinės giesmės.

S. Daukantas, Lietuvių Istorija I–II tt. 1893–97; (") Būdas; *J. Basanavičius,* Iš gyvenimo lietuviškų velių bei velnių 1915; *Žalia Rūta,* Sutartinės ir mūsų muzikos inrankiai — Dirva-Žinyčia 1904 nr. 4; *A. Sabaliauskas,* Lietuvių dainos ir giesmės šiaurrytinėje Lietuvoje 1912; *J. Čiurlionytė,* Lietuvių liaudies melodijos 1938; *J. Balys,* Lietuvių tautosakos skaitymai 1948; *A. Deksnys,* Lietuvių tikybiniai papročiai (rankraštis); *J. Žilevičius,* Lietuviai giesmės mylėtojai (rankraštis). *J.Ž.*

Giesmių giesmė (lot. Canticum canticorum, hebr. šir hašširim) viena Šv. Rašto knygų, kurių autoriumi seniausia tradicija laiko esant žydų valdovą Salomoną (972–929 pr. Kr.). G.G. yra ‚dialoguota lyrinė, tarsi iš atskirų scenų susidedanti giesmė, kurioje išreikšta karščiausios meilės jausmai dviejų asmenų, kurių vienas pavadintas Salomonu, antrasis Sulamiete (Skvireckas). Kas iš tikrųjų yra tie asmenys ir apie kokią meilę čia kalbama, aiškintojų nuomonės skiriasi jau nuo senų senovės. Žydai, priėmę G.G. į savo šventųjų knygų skaičių, joje matė alegoriją, vaizduojančią Dievo santykį su izraelio tauta. Krikščionybės egzegetai mato čia Kristaus santykius su jo Bažnyčia, nekaltų mergaičių sielų meilę, Mariją kaip Dievo sužadėtinę. Protestantizme nuo J. G. Herderio laikų persveria racionalistinis G.G. supratimas, — būtent, kad čia kalbama apie kūninę dviejų asmenų meilę. Katalikų egzegetai G.G. aiškina dar ir taip, kad, palaikydami raidės prasmę, ant jos stato augštesnę dvasinę prasmę. Kas tikrasis G.G. autorius ir kuriuo metu ji parašyta, nežinoma. Lietuvių kalba G.G. buvo verčiama nuo Bretkūno laikų visų Šventraščio vertėjų; be to, žinomas reformato Mančevskio XIX a. pradžios vertimas.

A. Miller 1927; *J. Skvireckas,* Šv. Raštas S. T. III t. 1923.

Giessen v. Vokietijos mst. Hessene, 65 km į š. nuo Frankfurto; 51.871 gyv. (1953). 1607 įst. universitetas 1947 paverstas Justus Liebig vardo augštąja žemės ūkio ir veterinarijos mokykla. Medicininių tyrinėjimų akademija, politechnikumas, agronominės meteorologijos tyrimų stotis, žemės ūkio institutas suaugusiems, botanikos parkas, observatorija. II pas. karo metu 67% miesto sugriauta.

G. lietuvių kolonija įsisteigė 1945 VII, kai apie 150 asmenų lietuvių grupė buvo perkelta iš Darmstadto į tarptautinę stovyklą G. Veikė pradžios mokykla, vaikų darželis. Kasdien buvo leidžiamas radijo žinių biuletenis. 1945 XI gale lietuviai iš G. stovyklos buvo perkelti į Almenfeldą. Liko tik studentai, lankiusieji Justus Liebig vardo žemės ūkio ir veterinarijos augštąją mokyklą. 1946 pavasario semestre buvo 8 lietuviai studentai, daugiausia jų (20) buvo 1947 žiemos semestre, o 1948 žiemos semestre tebuvo likę 7. Liet. Studentų Atstovybės pirmininku ilgesnį laiką buvo vet. gyd. Alg. Vosiukevičius.

Gifas (Hyphae) žr. Grybai.

Gifford William (1756–1826) anglų poetas ir konservatyvus kritikas. Išsp. dvi satyras The Baviad ir The Maeviad 1795, kuriose pajuokė anų laikų poetus ir dramaturgus. Leido The Anti-Jacobin ir Quarterly Review.

Gifu Japonijos mst. Hondo saloje, prie Kiso upės; apie 210.000 gyv. (1955). Šilko ir popieriaus pramonė, entomologijos institutas. 1891 nukentėjo nuo žemės drebėjimo.

Giga (it., prc. gigue) gyvas, greitas šokis (muzikine prasme), vartotas 1650–1750 suitoje kaip finalinė dalis. G. vardu viduramžiais vadino tam tikrą styginį instrumentą. Šokio kilmės atžvilgiu įžiūrima XVI a. Airijos ar Anglijos ‚jig', kuris kontinente įgavo dvi idealizavimo kryptis: itališkąją ir prancūziškąją. Itališkoji G. yra greitesnė, paremta bėgančiais harmoningais pasažais. Ją tokią randame Vitali, Corelli, Zipoli kūryboje. Prancūziškoji G. yra ramesnė ir pasižymi fugaliniu stiliumi. Šio tipo G. randame Frobergo, Handelio, Bacho suitose.

W. Danckert, Geschichte der Gigue 1924. *Iz.V.*

Gigantas 1. (gr. Gigos, -antos) graikų mitologijoje pasakiški vyrai, milžinai, Gajos Žemės vaikai, Olimpo dievams priešiška ir jų sunaikinta milžinų tauta. Gigantomachijos (G. kovos) lauku buvo laikoma jų gimtinė Flegra, kurią graikų mitologija vaizdavo įvairiose vulkaninėse apylinkėse (Tartese Ispanijoje, tarp Kūmų ir Kapovos Italijoje, Palėnės pusiasalyje Makedonijoje). Dievai šaukėsi Heraklio pagalbos, nes, pagal orakulą, juos tegalėjusi sunaikinti tik su mirtingojo pagalba. Pergamo aukure gigantomachijos gigantai atvaizduoti įvairiausiomis formomis: senojo meno — visai žmogaus pavidalo ir naujesniojo — angių kojomis, galingais sparnais, svaidą akmenis nuogi ir prisidengę kailiais.

2. Įsivaizduotinė antžmogiško dydžio ir jėgos žmogystė, milžinas.

3. Labai didelis žmogus, didelės jėgos ar augšto proto asmuo.

Max. Mayer, G. u. Titanen in der antiken Sage und Kunst 1887; *F. Vian,* Répertoire des gigantomachies figurées dans l'art grec et romain 1951; La guerre des Géants 1952.

Gigantizmas (gr.) medicinoje šiuo terminu vadina ligą, kuri turi dar ir kitą vardą — akromegaliją. G. ir akromegalija yra ta pati liga. Ji išsivysto dėl perdaug pagaminto augimo hormono. Augimo hormoną gamina eozinofilinės celės pituitarinėje liaukoje. G. yra augančiųjų liga. Jis išsivysto, kada pituitarinė liauka perdaug pagamina augimo hormono, dar tebeaugant ilgiesiems kaulams. Akromegalija yra suaugusiųjų liga, nes ji išsivysto, kai augimo hormono perdaug pagamina, jau sustojus augti ilgiesiems kaulams. G. yra būdingas visų ilgųjų kaulų ir veido vienodas ir simetrinis pailgėjimas. Todėl sergančiojo ūgis labai didelis, 220–250 cm. Akromegalija sergančiųjų kaulai padidėja skersiniu diametru. Ypač yra ryškus apatinio žandikaulio, plaštakų ir kojų pėdų padidėjimas. Jie padidėja ne tik dėl sustorėjusių kaulų, bet ir dėl poodinių audinių padaugėjimo. *K.Rk.*

Gigantomachija žr. Gigantas.

Gigantų, ar Jupiterio, pastapai paminklai Jupiteriui, randami Prancūzijoje, Belgijoje ir Vokietijoje ir tik tarp II a. po Kr. pabaigos ir III a. vidurio. Keturkampėje papėdėje keturių dievų reljefais stovi mažesnė su 7 savaitės dienų dievais ir pačiame viršuje dažnai augštokame pastape raitas Jupiteris arba keltų dievas Taranis, jojąs per gulintį gigantą. Dėl reikšmės nuomonės skiriasi. Šie meno kūriniai veikiausiai atsirado romėnų ir čiabūvių religinėms sąvokoms susikryžiavus.

F. Hertlein, Die Jupitergigantensaeulen 1910.

Gigartina (Gigartina) Gigartinaceae šeimos. G. v a i s t i n ė (G. mamilosa) jūrų dugne augą raudonieji dumbliai, vartojami medicinos reikalams.

Gigas (gr. Gyges, as. Gugu) Lidijos karalius apie 685–652, Mermnadų dinastijos steigėjas. Pagal Plutarchą valdžią paėmęs sukilimu ir karo jėga, pagal Herodotą paskutinis Herakleidų dinastijos karalius Kandaulas, G. parodęs savo žmoną nuogą. Ta įsižeidusi ir privertusi nužudyti Kandaulą, o G. pačiam liepusi tapti karaliumi. Platono pasakojimu, G. nuvertęs Kandaulą su pagalba žiedo, dariusio jį nematomą. G. išplėtė Lidijos ribas jonėnų pakrantės link, užėmė graikų Kolofoną. Žuvo, kimeriečiams imant Sardus.

K. Witte, Gyges u. sein Ring 1947.

Gigli Beniamino (g. 1890) italų pasaulinio garso tenoras. Baigė Romoje Liceo Mus. di Santa Cecilia dainavimą pas prof. A. Cotogni, 1914 operoje Gioconda turėjo pirmąjį debiutą, po kurio visuose didžiuosiuose pasaulio teatruose dainavo operose, koncertuodavo bei dalyvaudavo filmuose ir savo balsu stebindavo klausytojus. 1955 pasitraukė iš scenos darbo. *J. Ž.*

Gigout Eugène (1844 — 1925) prancūzų koncertinis vargonininkas, kompozitorius. Ypač pasižymėjo improvizacijomis vargonais. Baigė Paryžiuje Niedermeyer vargonų muzikos mokyklą, 1911 prof. Nacionalinėje konservatorijoje. Parašė plačiai išpildomus kūrinius 100 Pièces Brèves ir Album Grégorien 225 veikalai, daugybę vargonams koncertinių didelių ir mažesnių kūrinių. *J. Ž.*

Gigoux Jean François (1806–1894) prancūzų tapytojas ir grafikas. Géricaulto mokinys; smulkiais medžio raižiniais sukūrė prancūzų stilių knygoms iliustruoti, pvz. Gil Blas iliustracijos. Istoriniai paveikslai: Leonardo da Vinci mirtis, Austerlitzo išvakarės ir kt. Išsp. Causeries sur les artistes de mon temps 1885.

Gija 1. audžiamas siūlas; 2. iš ritės išvyti siūlai, tų siūlų plieka (posmas), sruoga.

Gijabudė (Entoloma) Agaricaceae šeimos grybas. G. l y g i a k r a š t ė (E. turbidum) spygliuočiuose miškuose; nereta.

Gijón š. Ispanijos uostas Oviedo provincijoje prie Biskajos įlankos; 111.000 gyv. (1951). G. yra vienas svarbiųjų Ispanijos uostų ir žymus kurortas. Septynių navų XV a. bžn. ir daug senovinių diduomenės rūmų. Sen. romėnų Gigia, VIII a. pradžioje užimtas maurų, bet netrukus išlaisvintas. IX a. atlaikė normanų atakas. 1480 įrengtas uostas, 1778 pritaikytas jūrų prekybai su Indija.

Gikių ir **Vaitkūnų durpynas,** Svėdasų vls., Rokiškio aps., 77 ha, 3 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 90 ha augštutinio tipo.

Gikoniai dv., Papilio vls., Biržų aps., kurio trobesiai esą pastatyti ant senkapių liekanų. Laukuose randama senovinių metalinių dirbinių.

Gikonys k., Vabalninko vls., Biržų aps., 1939 33 gyv. G. jau minimi XVI a. Buvo koplyčia ir kapinės, kur palaidoti 1863 sukilėliai. 7 km nuo Vabalninko.

Gikonių miškas, arba Užusienio, miškas Panemunės vls., Rokiškio aps. ir urėdijos, Suvainiškio girininkijos. Ribojasi iš šiaurės su Latvija siena. Ploto 91 ha. Nuo Nemunėlio upės 0,5 km. Vyrauja eglė; priemaišoje beržai, juodalksniai.

Gilandų piliakalnis prie Gilando ež., netoli Uplankių dv., Lauksargių vls., Pagėgių aps. Ežero slėnio augšti krantai (iki 33 m) apaugę tamsiais miškais. Vanduo tamsus ir lyg neramus. Pagal padavimą ežeras pavadintas nuo kunigaikščio dukters Gilandos. Kada kryžiuočiams pavykę išgriauti tėvų pilį, ji su seserimis bėgusi į kalnus. Jas prisivijię balti raitininkai (riteriai). Nenorėdama, kad ją tie išniekintų, ji nusiskandino G. ežere. Gi penkios jos

seserys iš širdies skausmo pavirtusios epušėmis, tebestovinčiomis ežero krante. Dar ir dabar, arti piliakalnio stipriai šūktelėjus, atsiskambąs balsas vandenyje ir miške penkis kartus. Tai esąs penkių seserų skundas dėl joms padarytos skriaudos.

M. Nb.

Gilausis Vilniaus aps. Pabradės vls. ež., 7 km į v. nuo Pabradės mstl., greta p. r. Dubingių ež. galo, 24 ha ploto.

Gilbert 1. Alfred Sir (1854–1934) anglų skulptorius, E. Böhmo ir Caveliero mokinys. Italijoje studijavo meną. Renesansinis menas jam visam amžiui padarė didelės įtakos. Kūriniai: Karalienės Viktorijos bronzos paminklas, Randolfo Caldecolto ir H.Fawceto antkapiai (Westminsterio abatijoje), Motina ir vaikas ir kt.

2. Cass (1859–1934) JAV architektas, pagarsėjęs Woolworthoi pastato statyba (60 augštų) New Yorke ir Viešųjų bibliotekų statyba: Saint Louis, New Haven, Detroit ir kt. miestuose.

3. Henry Franklin Belknap (1868–1928) JAV kompozitorius. Nuo 1894 Bostone pradėjo rengti koncertus, susipažindamas su slavų tendencijomis muzikai moderninti. Per keletą metų vietoje susipažinęs su negrų ir indėnų liaudinėmis melodijomis. G. jas pradėjo naudoti savoje kūryboje. Dėl to jis pasidarė labai originalus ir popularus. 1917–18 skaitė paskaitas Harvardo ir Columbia univ., aiškindamas tų melodijų savotiškumus. Parašė daug kūrinių, pasisavindamas egzotiškus ritmus ir tuo būdu įvesdamas daug naujovių ir sukurdamas savotišką amerikoniškos muzikos būdą. Kūryba: orkestrui Americanosque, Comedy-Overture on Negro Themes 1911, 3 American Dances, Negro Rhapsody 1913, Indian Sketches; baletą The Dance in the Place Congo 1918, himną To America; pianinui, dainų. Išsp. folktorinių dainų rinkinį.

Olin Dawnes, The Musical Quarterly 1918.

J. Ž.

4. Sir John (1817–1897) anglų tapytojas ir iliustratorius. Piešė istorinių paveikslų, ypač iš viduramžių meto ir iliustravo anglų bei amerikiečių rašytojų veikalus — Shakespeare, Longfellow ir kt. Svarbiausi paveikslai: Ričardas II atsisako vainiko, Venecijos pirklys, Narkotikų prekyba Konstantinopolyje.

5. John Thomas (1829–1898) airių istorikas, 1867–75 archyvo sekretorius, archeologijos prof. ir akad. bibliotekos dir., Airių mokslo akad. vicepirmininkas. Išsp. Historical Essays on Ireland 1851, History of the City of Dublin 1854–59, History of the Viceroys of Ireland 1865, Contemporary history of affairs in Ireland 1641–1652, 1879–80. Leido šaltinius National manuscripts of Ireland 1874–84.

6. Parker Seymour (1892–1938) JAV ekonomistas. I pas. karo metu ekspertas paskolų komisijoje. 1921–23 finansų pasekretoris, 1924–29 generalinis reparacijų mokėjimo agentas Berlyne. G. iniciatyva buvo pakeistas Dawes reparacijų mokėjimo planas Youngo planu.

7. William (1540–1603) anglų gydytojas, fizikas, magnetizmo mokslo grindėjas. Nuo 1601 Elzbietos rūmų gydytojas. G. pirmas sudarė magnetinių reiškinių teoriją. Veikale De magnete 1600 G. atsisako nuo scholastinio metodo ir remiasi grynai eksperimentiniu bei induktyviniu tyrimo ir pažinimo metodu. G. nustatė vienas nuo kito neatskiriamus magneto polius, pritaikė armatūrą prigimtiniams magnetams. Jis pirmas žemę palaikė dideliu magnetu: pagamino geležinį rutulį, jį įmagnetino ir parodė, kad laisvai kabančią magnetinę rodyklę jis veikia, kaip ir žemę. Elektros srityje parodė, kad, be gintaro, eilė kitų patrintų kūnų traukia lengvus kūnelius. Griežtai formulavo skirtumus tarp magnetinių ir elektrinių reiškinių. Pirmutinis pavartojo žodį elektra. G. pirmutinis Anglijoje nuosekliai gynė Koperniko pasaulėvaizdį.

A. Herpin, W. G. et la médicine au XVI siècle 1946.

8. Sir William Schwenck (1836–1911) anglų poetas ir dramaturgas, išgarsėjęs humoristinių eilėraščių rinkiniu Bab Ballads. 1871 pradėjo bendradarbiauti su kompozitoriumi Arthuru Sullivanu ir parašė daug libretų populiarioms operetėms. Geriausios laikomos šios operetės: Trial by Jury, H. M. S. Pinafore, Princess Ida, The Mikado. Poemų ir draminių veikalų rinkinys išsp. 1947.

Gilberto salynas Pacifike ties pusiauju tarp 174°—178° rytų ilgumos, susideda iš 16 koralinių atolų ir sudaro nuo 1915 britų Gilbert and Ellice Islands koloniją; 1185 km^2 su 36.000 gyv. (1950). Išvežami kokoso riešutai, pandanai. Administracinis centras Tarawa. Tarawos saloje 1943 XI vyko labai atkaklios amerikiečių marinų kautynės su japonais.

Gilboniai k. Smilgių vls., Panevėžio aps. 1939 235 gyv. 6 km nuo Smilgių. G. yra pilkapių sritis.

Gildas, Gildus (apie 516–570) pirmas britų istorikas, šventasis (šv. I 29). Jo raštas De excidio et conquestu Britannia yra seniausias šaltinis apie Britanijos keltų istoriją. Jo raštai išsp. 1525. Vėliau pateko į Monumenta Historica Britannica.

Gildija 1. (ag. guild, vok. Gilde) viduramžinė amatininkų arba verslininkų sąjunga, arba brolija, įsteigta savitarpinei pagalbai bei apsaugai ir paremta savanoriška narių priesaika. G. būta trijų rūšių: tikybinių (arba labdaros), prekybinių ir amatinių. Dėl G. kilmės istorikai nesutaria: vieni norėtų jas kildinti iš Italijos, ypač Lombardijos, miestų, kur jos esančios atsiradusios kaip antikinių Romos im-

perijoje buvusių, asociacijų atžalos ir padėjusios piliečiams organizuotai spirtis prieš kilminguosius (nobilitas); kiti, ypač Vokiečių istorikai, G. kilmę nurodo iš pagoniškų germaniškų bendruomenių. Krikščionybė ir G. uždėjo savo antspaudą: tikybinis motyvas reiškiasi visų rūšių G. (dalyvavimas bendrose pamaldose, mirusio nario laidotuvėse, egzekvijos ir kt.).

Istorijoje G. pirmiausia minimos germanų kraštuose. Anglijoje jos atsiranda nuo X a. Plečiantis miestams ir stiprėjant amatams, ilgainiui G. virsta ypač amatininkų profesinėmis sąjungomis (Anglijoje seniausioji audėjų G., minima Domesday book vėliau — balnininkų, žvejų, auksakalių, odininkų G.). Apjungdamos didelę dalį pasiturinčiųjų miestiečių, G. turėjo ir nemažos politinės įtakos, nors jos niekur nebuvo virtusios miesto valdžia. Betgi jos turėjo savo atskirus teismus brolijos nariams, ir G. statutai nutiesė kelią vėliau iškovotoms vad. ‚miestų teisėms'.

Pirklių G. kartais apjungdavo ir svetimuosius pirklius, pvz. fryzus Danijoje, Hanzos pirklius Anglijoje. Iš G. kilo ir kolonialinės prekybos bendrovės, kaip štai vad. Merchant Adventurers. Nuo XVI — XVII a., stiprėjant kunigaikščių galiai ir centrinei valdžiai, G. reikšmė smunka. Galutinai jas pakerta XVIII a. prasidėjusi industrinė revoliucija, atnešusi mašinizmą ir fabrikinę sistemą. Industrinėje santvarkoje amatininkų G. vietoje išauga darbininkų profesinės sąjungos, arba darbo unijos.

Ch. Gross, The Guild Merchant 1890; *H. E. Wilda, Das* Gildewesen im Mittelalter 1931; *Joshua Toulmin Smith,* English Guilds 1870; *M. Weider,* D. Recht d. Kaufmannsgilden im Mittelalter 1931; *Karl Hegel,* Städte und Gilden der germanischen Völker in Mittelalter 1891; *E. Martin Saint-Léon,* Histoire des corporations de métiers 1897. *J. Pj.*

2. Rusų administracijai lengvai paperkamai tapus, (1850–1863) Lietuvoje atsirado ypatingos arkliavagių ir klėtininkų gaujos, kurios vietos urėdininkams ir pristavams mokėjo ‚patentą' (verslo mokestį) ir dalinosi pelnu. Tokios, verslo mokestį mokančios vagių gaujos, žmonių buvo G. vadinamos. G. vagys ir jų pavestieji asmens, paprastai karčiamų laikytojai, iš apylinkės ūkininkų rinkdavo G. mokestį. *A. Mž.*

Gildinis socializmas yra socialistinės minties kryptis, artima sindikalizmui, kuri siekia įgyvendinti socializmą, įvedant demokratinę savivaldą, ūkyje, visų pirma pramonėje. Įvairių šalių darbininkai, susijungę į gildijas, turi perimti į savo rankas tos pramonės valdymą. G.S. tuo skiriasi nuo kolektyvinio socializmo, kad jis ūkio valdymą nori pavesti ‚rankų ir proto darbo' darbininkų gamybinėms bendruomenėms — gildijoms, o ne valstybei, ir atmeta politinės valdžios kontrolę ūkiui. Kaikurių gildinių socialistų pažiūromis dabartinės formos valstybė turi visai išnykti, užleisdama vietą tam tikrai federalinei vyriausybei, kuri atstovautų įvairias funkcionalines bendruomenės sritis. Kiti G. socialistai pripažino valstybės kaip politinio organo reikalingumą, bet jos įtaka ūkiui privalo ribotis tik tuo, kad valstybė mokesčių politikos priemonėmis tegalėtų veikti kainas ir darbo atlyginimą.

G.S. doktrina atsirado ir pasklido D. Britanijoje XX a. pradžioje. Ją dėstė visų pirma A. J. Penty ir A. R. Orage, vėliau G. D. H. Cole, W. Mellor, J. L. Hammond, B. Russel ir R. H. Tawney. G.S. idėjoms plisti nemaža padėjo vad. Fabian Society. Bandymas G.S. praktiškai vykdyti buvo padarytas, įsteigiant Anglijoje 1920 Statybininkų gildiją (National Building Guild); dvejus metus ji gerai vertėsi, bet vėliau dėl kapitalo stokos ir netikslios kreditavimosi politikos turėjo užsidaryti. Didžiausios plėtros laikotarpį G.S. buvo pasiekęs pirmaisiais keliais metais po I pas. karo. Vėliau tas sąjūdis nusilpo. The National Guilds League buvo likviduota; formaliai tai reiškė paties sąjūdžio galą.

Tačiau G.S. idėjos darė ir toliau nemažos įtakos Anglijos darbininkų unijoms ir pačiai Darbo Partijai. Už Anglijos ribų, G.S. idėjos po I pas. karo veikė socialistinius sąjūdžius Vokietijoje ir Austrijoje.

A. J. Penty, The restoration of the guild system 1916; *S. G. Hobson,* and *A. R. Orage,* National Guilds 1914; *G. D. H. Cole,* The World of Labour 1920 (6 laida); *Bertrand Russel,* Roads to Freedom 1919; *R. H. Tawney,* The Aquisitive Society 1921; *G. C. Field,* Guild Socialism 1926; *Th. Plaut,* Wesen und Bedeutung des Guildensozialismus 1922; *L. Mises,* Die Gemeinwirtschaft ²1932. *J. Pj.*

Gilė 1. ąžuolo vaisius, riešutas, pailgu ar apvaloku plonu odišku apyvaisiu (kevalu), žemutinėje dalyje (arba augščiau) apsuptu sukietėjančių žvyniškų skujų taurės pavidalo gvildu, kuris prinokus vienų ąžuolų skirčių išsilukštena, o kitų lieka neišsilukštenęs. G. turi krakmolo, baltymų, riebalų; 2. ds. g i l ė s kryžiai (kortų rūšis). *J. Rkt.*

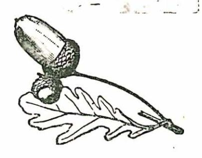

Gilė

G. rinkimas XIX a. gale dar daugelyje Lietuvos vietų tebebuvo aiški natūralinio ūkio liekana. Savo lauko ąžuolų G. paprastai susirinkdavo pats savininkas, o bendrųjų kaimo laukų ir miškų G. buvo renkamos talkomis — iš kiekvieno ūkio nustatyto rinkėjų skaičiaus. Surinktąsias G. paskui ūkiams atitinkamai padalydavo. Į valdžios ir dvaro ąžuolynus G. rinkti suvykdavo iš tolimesnių apylinkių, labai dažnai slapta. Surinktąsias G. ūkininkai džiovindavo, sugrūsdavo ir jomis šerdavo penimas kiaules. G. šeriamos kiaulės ne tik gerai nusipenėdavo, bet jų lašiniai bū-

davo standrūs ir vasarą nerūdydavo. Taip pat G. vartodavo kavai, vaistams ir dažams. G. nuoviralu dažant, gaudavo švelniai pilkos spalvos lininius ir vilnonius siūlus. *A. Mž.*

Giles 1. Ernst (1847-1897) anglas Australijos tyrinėtojas. Tyrinėjo v. ir p. v. Australiją, aptiko Amadeus ež. ir Liebig kalnus. Parašė: Australia Twice Traversed 2 tt., 1889, Geographical Travels in Central Australia 1875.

2. Herbert Allen (1845–1935) anglų sinologas. 1867–93 konsularinėje tarnyboje Rytuose. Cambridge univ. kinų kalbos prof. Išsp. A Chinese-English Dictionary ²1912, A Chinese Biographical Dictionary 1902, History of Chinese Literature ²1923, Religions of Ancient China 1905, Gems of Chinese Literature ²1926.

Gilgamešas

Gilgamešas legendinis Uruko karalius ir pusdievis, žymiausias to paties vardo babiloniečių epo didvyris.

Gilgamešo epas seniausias mitinis žmonijos epas, didžiausia ir literatūriniu bei religijos istoriniu atžvilgiu pati reikšmingoji babiloniečių poema, išlikusi dvylikoje, iš dalies ištrupėjusių, molinių lentelių, rastų Asubanipalo (VII a. pr. Kr) bibliotekoje; be šios asiriškos epo recenzijos, dar yra likę dviejų recenzijų fragmentai iš senojo babiloniečių laikotarpio (apie 2200 pr. Kr.) ir keletas akadiškų, hetitiškų ir huritiškų fragmentų iš Bogazköy. Epas eina iš seniausių priešsemitinių Babilonijos gyv. sumerų. Jame aprašomi Uruko mst. valdovo G. ir jo draugo Engidu žygiai, Engidu mirtis, G. kelionė nemarybės žolelės ieškoti, jos radimas ir pragaišinimas; 11-je lentelėje eina Utnapištimo, babiloniečių Nojo, pasakojimas apie tvaną. Jis bus paveikęs ir kitas babiloniečių literatūros rūšis (ominus, orakulus), gal ir Odisėją bei Aleksandro legendą. Naujausią tekstą suredagavo R. C. Thompson The Epic of G. 1930; lietuviškai V. Tumėno vertimu fragmentas išsp. Vagoj 1931 nr. 3.

A. Jeremias, Izdubar-Nimrod 1891; *A. Ungnad* und *H. Gressmann,* Das G. 1911; *A. Schott,* Das G.-Epos 1934; *A. Heidel,* The G.-Epic and Old Testament Parallels ²1949.

Gilgit 1. š.v. Kašmiro kalnų sritis, kurios dalis priklauso Pakistanui. 2. G. srities svarbiausioji vietovė, kalnų vilkstinių susitikimo ir ekspedicijų į Karakorumą išvykimo vieta.

Giliakalnis kalva Šeduvos vls., Panevėžio aps. Daugyvenės kair. krante, 2 km nuo Valdeikių bžk. 84,9 m nuo j. l.

Giliarovskij Vladimir (1853–1935) rusų poetas ir rašytojas. Išsp. Truščobnyje liudi 1887, Zabytaja tetrad' 1901, Groznyj God 1916, Peterburg 1922, Stenka Razin 1922, Moji skitanija 1928.

Giliaspaudė (vok. Tiefdruck, ag. Rotogravure, it. Intaglio). Vienas iš trijų spaudos būdų. Geriausiai tinka fotografijoms spausdinti. G. būdu spausdinant, galima gauti gilumą ir minkštumą, jų beveik neatskiriant nuo originalo. Spausdinama nuo variu padengtų cilindrų, spausdinamasis vaizdas nebūna iškilęs nuo plokštumos, kaip cinkografinėje spaudoje, ar lygus su plokštuma, kaip litografinėje, bet gilyn įrėžtas. Dažai įtepami į įrėžimus ir perspaudgiami popieriuuje. Net ir blogame popieriuje galima gauti ryškias fotografijas, kuriose visai nesimato taškų, kaip cinkografinėje spaudoje. Tačiau tai brangiausias spausdinimo būdas.

G. išsivystė iš vario raižinių, kuriuos gamindavo dailininkai, piešinius įrėždami vašku padengtose varinėse plokštėse. Išnuodijus įrėžimus rūgštimi gilyn į varį, įrėžimai pripildomi dažų, kurie perspaudžiami popieriuje. Pirmus bandymus fotografiniam būdui pritaikyti G. padarė anglas Fox Talbot 1852. 1895 čekas Karl Klic surado būdą spausdinti nuo vario cilindrų. Tas būdas beveik nepasikeitė iki šių dienų.

Nepriklausomojoje Lietuvoje G. priemones turėjo Spindulio spaustuvė Kaune. Ši-

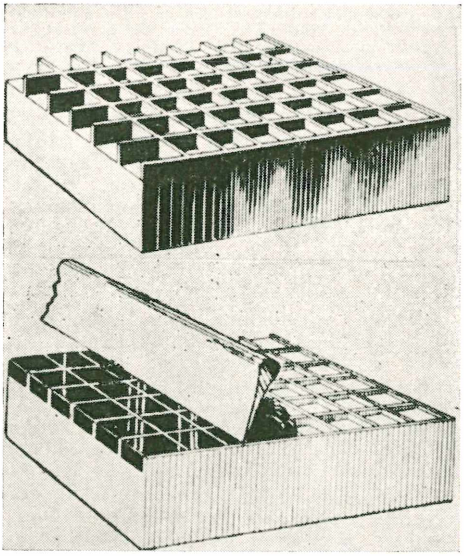

Viršuje: giliaspaudės klišė; *apačioje:* klišės tepimas dažais

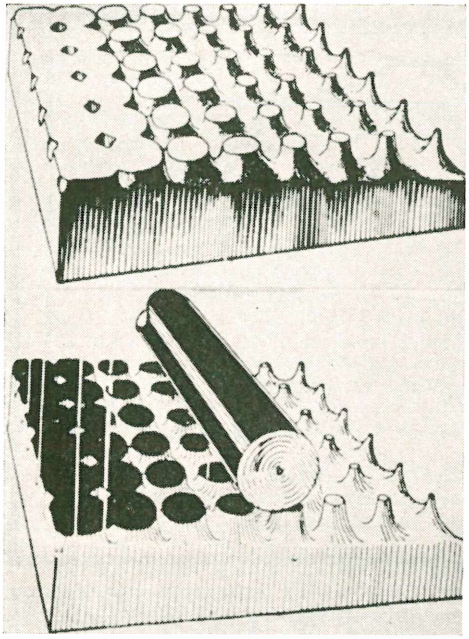

Viršuje: cinkografinė klišė; *apačioje:* klišės tepimas dažais

taip buvo spausdinami žurnalai Karys, N. Sodyba, taip pat iliustruotosios knygos, pvz. Sodžiaus Meno 7–8 tomas — lietuvių moterų tautiniai drabužiai. *V. V.*

Gilibertas Jonas Emanuelis (1741–1814) prancūzų gydytojas ir botanikas, pirmasis botanikos prof. Lietuvoje ir botanikos sodo įkūrėjas Lietuvoje. 1768–75 botanikos, anatomijos ir chirurgijos profesorius Collège de Médicine de Lyon. Čia jis įst. botanikos sodą. 1775 T. Daunaravičiaus įkalbėtas ir A. Tizenhauzo pakviestas, G. nuvyko į Gardiną veterinarijos ir medicinos mokyklų organizuoti. Gardine jis įst. pirmą Lietuvoje botanikos sodą. 1777 G. įst. Gardine gydytojų mokyklą, kurioje jis buvo direktoriumi ir medicinos, chirurgijos ir gamtos mokslų prof. Be to, G. įkūrė Gardine akušerių mokyklą, kurią vedė iš Prancūzijos atgabenta akušerė, o veterinarijos mokyklos vietoje paruošė eilę instrukcijų, kaip gyvulius gydyti. Ekonomiškai nusmukus Tizenhauzui, 1781 G. persikėlė į Vilnių gamtos mokslų ir botanikos prof. Vilniaus akad.; į Vilnių perkėlė ir savo Gardino mokinius. Vilniuje 1782 G. įst. naują botanikos sodą, į kurį perkėlė augalus iš Gardino botanikos sodo. Jo įst. botanikos sodas pasižymėjęs augalų retumu, gausumu ir gerumu nenusileidęs Europos botanikos sodams. Gyvendamas Lietuvoje, G. tyrinėjo Lietuvos augaliją ir išspausdino pirmąją Lietuvos florą Flora Lithuanica inchoata, Collectio I—V 1781–82. Savo rinkiniais jis davė pradžią Vilniaus univ. zoologijos kabinetui. Jis pateikė pirmus paleontologinius duomenis iš Gardino apylinkių. 1783, persidirbęs ir nepakęsdamas kitų savo kolegų intrigų, grįžo Lyonan, kur vertėsi gydytojo darbu, laisvą laiką skirdamas botaniškiems tyrinėjimams. Jam išvažiavus, botanikos sodas sunyko, ir tik 1800 atgaivintas Jundilos. 1792 Lyone Institut des Sciences et Arts Utiles gamtos mokslų prof., o 1793 Lyono meras, bet dėl neteisingų įskundimų buvo areštuotas ir uždarytas kalėjime, tik greit paleistas. 1795–1803 Lyone École Centrale du Département de Rhône gamtos mokslų prof. ir jo įst. botanikos sodo dir. ligi 1808. Vilniaus univ. paliko šiuos herbarius: Hortus Grodnensis, Herbarium Grodnense, arba Herbarium Gilibertii, ir herbarias, sudarytas iš Vilniaus apylinkių augalų. Apie XIX a. pusę, uždarius mediko-chirurginę akad. Vilniuje, jie buvo perkelti į Kievo univ. G. vardu Ruiz ir Pavon pavadino augalų gentį Gilibertia. Dar išsp. L'Anarchie médicale 1772, Indagatores naturae in Lithuania 1781, Exercitium botanicum in schola principe Universitatis Vilnensis peractum 1782, Caroli Linnaei botanicorum principis Systema plantarum Europae 1785 (I tome atspausdinti 2 darbai apie Lietuvos florą), L'Autocratie de la nature 1785, Caroli Linnaei fundamentorum botanicorum 1786, Démonstrations élémentaires de botanique 1787, 1796, Exercitia phytologica 1792 (aprašyta ir visa G. surinktųjų Lietuvoje augalų medžiaga ir palyginta su Lyono apylinkių flora), Histoire des plantes d'Europe 1798, 1806, Le Médicin naturaliste 1800 (tarp kitų ir du darbai apie Lietuvą: Mémoire sur la géographie physique du grand duché de Lithuanie ir Observations sur le climat de Lithuanie), Le Calendrier de flore..., 1809 ir kt.

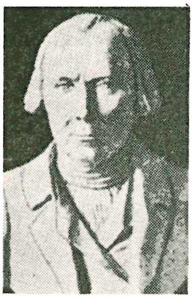

J. E. Gilibertas

W. Sławiński, Dr. J. E. G. (Atheneum Wileńskie III 1925); (") J. E. G. Przyczynki do życiorysu... 1926; *K. Grybauskas,* J. E. Ž. (Kosmos 1932); *M. Natkevičaitė* G. (Gamta 1940 1 nr.).

Gilibertija (Gilibertia; sinonimai: Cinannia, Wangenhemia) Aralinių (Araliaceae) augalų šeimos gentis iš Amerikos. 2 rūšys. Gentis pavadinta prof. Gilibertui pagerbti.

Gylienė Marija žr. Endziulaitytė–Gylienė.

Gilija 1. (vok. Gilge) kanalizuota Rytprūsių upė, Nemuno deltos kair. šaka, 43,0 km ilgio. Atsiskiria nuo deš. šakos Rusnės

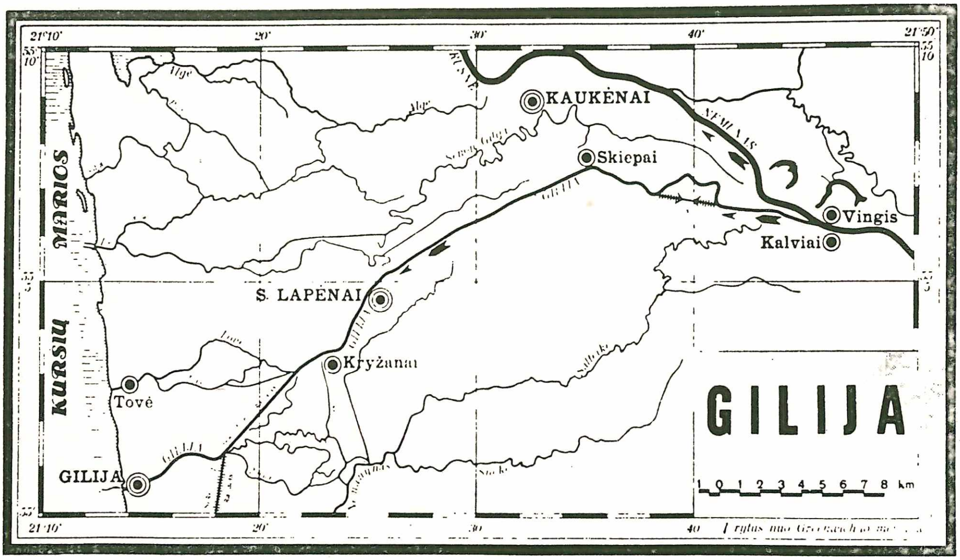

48,1 km nuo Atmatos žiočių ties Kalvių k., 11,0 km žemiau Tilžės mst.; ligi 1778 atsišakojimo vieta buvo 3,5 km žemiau, ligi 1847 — 2,6 km žemiau, ties Šancinės k. Augštų apsaugos pylimų upės vaga atskirta nuo deltos žemumos. Bendra jos kryptis į vakarus ir pietvakarius, pro Skiepų, S. Lapėnų ir Kryžanų mstl., ties Gilijos k. ji įteka į Kuršių Marias. Anksčiau G. turėjo kelias žiočių šakas, dabar teliko Tovė ir dirbtinis perkasas į Nemunyną. Senoji G. buvo labai vingiuota, bet buvo plačiai naudojama laivybai iš Nemuno į Karaliaučių. Vytinėms buvo pavojinga plaukti per Kuršių Marias: vien 1611 nukentėjo 40 vytinių. O plaukti G. buvo labai nepatogu dėl vingių ir vagos siaurumo. 1612 Lietuvos kunigaikščio įgaliotinis J. S. Tiškevičius susitarė su Karaliaučiumi pataisyti G. vagą: savo išlaidoms padengti vokiečiams buvo leista imti triguba mokestį

Gilija

už laivus per 25 metus. Pagal tą susitarimą 1613–16 tarp Skiepų ir S. Lapėnų iškasta nauja tiesi vaga 12 km ilgio, 19 m pločio, 2,5 m gylio; iš iškastos žemės supilti apsaugos pylimai abiejuose krantuose. Du kartus buvo tobulinama G. pradžia ties Nemunu. G. žemupyje 1689–97 prakastas Kryžanų (vok. Seckenburg) kanalas, 4,9 km ilgio, ligi Nemunyno; jo tęsinys, vad. Pričkagrabė, jungia Nemunyną su Deimena ir Priegliumi; kitas, nepatogus kelias tarp Kryžanų ir Nemunyno, vad. Greituškė, arba M. Friedricho perkasu, buvo uždarytas 1834; jo vieton pratęstas ligi Tovelninkų Kryžanų perkasas. Nepatogus laivybai G. vingis ties Mocviečiais perkastas 1929; 1934 čia pastatyta didelė pralaida su 10 m augščio vartais; vartai sulaiko pavasarį Nemuno ledą ir dumblą. Tuo būdu tik trumpi ruožai teliko natūralūs; ir jie suvaržyti būnomis ligi 45 m pločio. Susirinkęs už augštų apsaugos pylimų vanduo keliamas siurbliais, įtaisytais 2 vietose. G. žemupys dėl seklumo laivybai nenaudojamas. Žiotys iš šiaurės šono apsaugotos 900 m ilgio molu su švyturiu gale. Apie 1890 G. plaukė ligi 2500 laivų su 127.000 t krovinių ir per 800 sielių su 300.000 m^3 miško medžiagos per vasarą.

H i d r o l o g i j a. G. pasiima dalį Nemuno debito; seniau ji gaudavo 30%, pakeitus atsišakojimo angą, G. tenka 10–20%. Vid. Nemuno debitas 613 m^3/sek. duoda G. 113, Rusnei 500 m^3/sek., mnm. 207 duoda G. 27 m^3/sek. arba 18%; mkm. 6729 duoda G. 629 m^3/sek. arba 9,4%. Vid. G. debitas prie žiočių 114 m^3/sek. skirstosi tarp Tovės — 3 m^3/sek., Kryžanų perkaso

— 40 m³/sek., ir žiotims lieka 71 m³/sek.. arba 62%. G. debitai pradėti matuoti 1845, sistemingai nuo 1864. Veikia 5 vandens matavimo stotys. Vandens horizontas svyruoja pradžioje ligi 6,86 m, ties Kryžanais 4,16 m, prie žiočių 2,56 m. Bendras G. kritimas 3,2 m, vid. 7,5 cm/km.

H. Keller, Memel-, Pregel- und Weichselstrom, II, 1899; *Schickert,* Wasserwege und Deichwesen in der Memelniederung 1901; *M. Grigat,* Die Memelniederung 1931; *S. Kolupaila,* Mūsų vandens keliai ²1938. *S. K.*

2. Miestelis ir vls. centras, Labguvos aps. M. Lietuvoje. 1939 apie 2000 gyv. Lietuvių žvejų stiliaus pastatai (stogai dažniausiai su žirgeliais) tęsiasi apie 2 km abipus Gilijos krantų iki pat žiočių ir pagal Kuršių marių pakrantę. Stintų žvejyba, tai kaime nuolat stiprus stintų kvapas. G. valsčiui priklauso ir Gaidžiovingė (Marienbruch). Čia gimė K. V. O. Glogau ir mirė rašytojas M. Piečys.

Giliogirio girininkija Rietavo vls., Telšių aps. Rietavo miškų urėdijos sudėtyje. Plotas 362 ha. Vyrauja eglė, priemaišoje pušys, beržai.

Giljotina (prc. guillotine) mašina galvoms kirsti, vartojama Prancūzijoje nuo 1792, kurios išradimas priskiriamas dr. J. Guillotin. G. sudėta iš 2 stulpų, viršuje sujungtų skersiniu; tarp stulpų vidaus pusėj išpjautais grioveliais iš viršaus apačion slankioja sunkus, platus ir išlenktas peilis, kuris pakeliamas viršun ir, krisdamas su didele jėga ir greičiu, viena akimirka nukerta pasmerktojo galvą. Yra žinių, kad į G. panašią mašiną persai ir italai jau seniai vartojo kilmingųjų nusikaltėlių galvoms kapoti; taip pat XVII a. ir Anglijoje buvo vartojama mašina galvoms kirsti, kurią anglai vadino the gibet, skotai the maid. D. prancūzų revoliucijos metu seimo narys dr. Guillotin pasiūlė ir Prancūzijoje mirties bausmę įvykdyti vienodu būdu, neskiriant nusikaltėlio luomo. Chirurgų d-jos sekretoriaus A. Louis siūlymu buvo įtaisyta jau Anglijoje vartota mašina galvoms kirsti, kuri pradžioje buvo vadinama Louisette, arba petite Louisson, bet greitai prigijo visuotinis ir oficialus pavadinimas g i l j o t i n a.

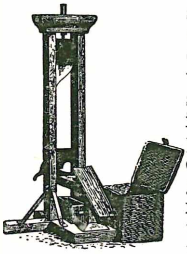

Giljotina

Gylys 1. geluonis; 2. vabzdys, sparva (bimbalas) dvisparnių būrio Tachinidae šeimos, Hypoderminae, Oestrinae ir Gastrophilinae pošeimio, apima stambias plaukuotas muses, kurių vikšrai parazituoja gyvulius ir kartais žmogų. Gyvuliai nuo jų bėga — zylioja, gyliuoja. Buvo manoma, kad G., kraują čiulpdami, skaudžiai gelia. G. dėl neišlavėjusio apiburnio negali kraujo čiulpti. G. gyvulius puola, norėdami padėti savo kiaušinėlius arba jau išsiritusius vikšrelius. Hypoderminae ir Gastrophilinae pošeimių G. savo kiaušinėlius stengiasi gyvuliams prie plaukų prilipdyti, Oestrinae — jau iš kiaušinėlio išsiritusius vikšrelius įmesti į nosies arba gerklės tuštumas. Šio pošeimio vikšreliai, patekę tuštumon, įkimba gleivinėn ir čia auga, augdami sukelia uždegimus, ir pats jų buvimas gyvuliams duoda daug kančios. Iš jų žinomiausias avinis G. — Oestrus ovi L., puoląs avis. Apkrėstos avys snargliuoja, kosti ir kartais netikruoju kaituliu sukasi. Užaugęs vikšras išsnargliuojamas arba iškosimas. Nukritęs žemėn, jis įsirausia ir čia virsta lėliuke. Hypoderminae pošeimio vikšrelis, išsiritęs iš kiaušinėlio, prilipyto prie plauko, įsigraužia į gyvulio kūną ir juo rausiasi augštyn į virškinamąjį kanalą ir iš jo į nugaros pusę ir čia po oda apsistoja. Jo buvimas sukelia uždegimą, atsiranda guzelis-inkstiras, kuris, vikšrui beaugant, prakiūra ir pūliuoja. Pro tą kiaurymę suaugęs vikšras išsliaužia ir, nukritęs žemėn, virsta lėliuke. Iš jų žinomiausias galvijinis G. — Hopoderma bovis Deg., nuo kurio mūsų galvijai ne tik kenčia, bet ir jų odos vertė menksta, o nugara palieka skylėta. Iš jų P. Amerikoje Dermatobia cyaniventris Macq. (D. noxialis Goudot) kiaušinėlius deda ir ant žmogaus, bet jų vikšreliai nesirausia visu kūnu: čia pat įlenda plauko makštin ir taip pat sukelia uždegimą ir sutinimą, panašų į inkstirus. Gastrophilinae pošeimio vikšrai gyvena gyvulių virškinamajame trakte. Kaip iš kiaušinėlio išsiritęs vikšrelis patenka į gyvulio skrandį, tikrai nežinoma: ar gyvulys juos tiesiai besilaižydamas praryja, ar jie pirma įsirausia į odą ir, sukeldami niežėjimą, gyvulį priverčia laižytis ir juos praryti. Iš jų daugiausia žinomas arklinis G. — Gastrophilus equi Fabr. (G. intestinalis De Geer.). Puola arklius, vikšrai skrandy gyvena misdami gleivine ir krauju. Po dešimties mėnesių drauge su mėšlu iškrinta ir žemėje virsta lėliuke.

G. š n e r v i n i s (Cophenomyia ulrichii) didelės plaukuotos musės išvaizdos. Kiaušinėlius deda briedžio šnervėse. Išsiritę vikšrai pereina į žiočių balso plyšį ir alsuojamąją gerklę, laikosi kableliais įsikabinę. Vikšrų daug, briedžiai kosti, jas iškosėdami, arba ir žūsta dėl alsuojamųjų takų užkimšimo.

Gylys 1. Daugų vls., Alytaus aps. ež., 4 km į š.v. nuo Daugų mstl., 16 ha ploto, 153 m nuo j.l.; iš jo teka Miklus upelis į Noso ež., per Nevenglą priklauso Daugų ež. (Abistos, Varėnės, Merkio) baseinui.

2. žr. Gilius.

Gylys 1. A n t a n a s (g. 1894 III 14 Jurginiškių k., Garliavos vls., Marijampolės aps.) gydytojas. 1914 baigė Marijampolės gimn. ir metus studijavo mediciną Maskvos univ. 1915–17 mokytojas Ryto gimn. Vilniuje. 1917–24 Münchene studijavo mediciną ir filosofiją. Filosofijos dr. laipsnį įgijo 1921, medicinos 1924. Nuo 1924–34 VDU teologijos filosofijos fak. docentas. Nuo 1935 Kaune įsteigė savo kliniką ir vertėsi privačia praktika. 1942 grįžo į VDU profesoriauti. Tremtyje kurį laiką buvo Hanau lietuvių stovyklos pirm., 1 metus Lietuvių Bendruomenės Vyriausiojo Komiteto pirm. bei Baltų Vyriausiojo Komiteto narys ir kurį laiką pirm. JAV 1948–52 Loyolos medicinos mokykloje asistentas, nuo 1952 New Yorko valstybės psichiatrinėse ligoninėse. Lietuvoje gyvendamas, dalyvavo ir veikė įvairiose draugijose bei bendradarbiavo spaudoje: Kosmose, Židinyje, Sargyboje, Tiesos Kelyje, Santuroje. Keleriu metus buvo L. K. Blaivybės D-jos pirmininku. Būdamas profesorių d-jos pirmininku, rūpinosi lituanistikos instituto bei Pasaulio lietuvių bendruomenės steigimu. Išsp. Alfredo Anglo psichologinės ir fiziologinės pažiūros (Logos 1923), Die Beeinflussung der geistigen Arbeit durch verschiedenen Konzentrationen des Alkohols (Psychologische Arbeiten 1925, liet. santrauka Santūroje 1926–27, Metafizika ir realūs mokslai (Logos 1925), Alkoholizmas ir jo gydymas 1929. Redagavo Pagrindiniai alkoholizmo klausimai 1932.

A. Gylys

2. K a z i m i e r a s (g. 1882 II 18 Jurginiškių k., Garliavos vls., Marijampolės aps.) mokytojas visuomenininkas. 1901 baigė Veiverių mokytojų seminariją. 1904 pradėjo dirbti Sudarge, kur drauge su kun. M. Sederavičiumi dirbo ir lietuvišką darbą. 1905 XII 20 pašalintas iš mokytojo vietos. 1906 kazokų baudžiamojo būrio buvo areštuotas ir sumuštas uždarytas Naumiesčio kalėjiman. Paleistas iš kalėjimo ir paskirtas į Augustavo miškuose esančią mokyklą. 1907–15 Krekenavos mokykloje, kur įsteigė slaptus pedagoginius kursus kaimo daraktorėms ruošti. I pas. karo metu gyveno Mogilevo gub. ir veikė lietuviškose kolonijose. 1921–29 pradžios mokyklos mokytojas Šančiuose, 1929–39 Zapyškyje, o 1939 vėl Kaune. Bendradarbiavo Ūkininke, Vilty, Rygos Garse, Lietuvos Žiniose, Lietuvoje, Ryte.

3. V y t a u t a s J o n a s (g. 1886 Griškabūdyje) diplomatas. 1907 baigė Kauno gimnaziją, 1912 Petrapilio univ. teisių fak. teisių kandidato laipsniu. 1912–17 dirbo Petrapilyje vidaus reikalų ministerijoje juriskonsultų skyriuje. 1917–18 Suomijos generalgubernatūroje. Lietuvos atstovas 1919 Suomijai, 1920 II 24 Estijai, 1921 konsulas Karaliaučiuje, 1924 konsulas Kopenhagoje. 1927 konsulas Rygoje. 1930 gen. konsulas Londone. 1932 Klaipėdos krašto gubernatorius. 1934 Chargé d'Affaires Briuselyje. 1937 įgaliotas ministeris ir nepaprastasis pasiuntinys Stockholme, 1938 toms pat pareigoms skirtas Danijai ir Norvegijai. 1949 gen. konsulas Kanadoje. 1917–18 Suomijoje buvo lietuvių tremtinių d-jos pirmininkas ir tuo metu dėstė politinę ekonomiją Helsinkio liaudies univ. Rašinėjo į lietuvių spaudą, teikdamas naujienų iš tų kraštų, kur gyvendavo.

V. Gylys

Gilius ež. Tytuvėnų vls., Raseinių aps., 1 km į š. nuo Tytuvėnų mstl., 37,4 ha ploto, 116,5 m nuo j.l.; gilumai per 20 m; per gretimą Epušio ež. priklauso Gryžuvos (Dubysos) baseinui.

Gilius 1. J u r g i s (1840–1933) pedagogas, baigė Marijampolės progimnaziją, Suvalkų gimn. ir 1866 Varšuvos univ. filologijos fak. filologijos magistro laipsniu. 1866–72 Veiverių pedagoginių kursų rusų ir lietuvių kalbos mokytojas ir 1872 inspektorius. 1872–77 III vyrų gimn. Varšuvoje mokytojas, 1877–1901 IV vyrų gimn. Varšuvoje senovės kalbų mokytojas ir inspektorius. 1901 išėjo į pensiją. Keliais atvejais iš rusų valdžios gavo piniginių dovanų ir pagyrimų. Gavęs iš rusų valdžios 3000 rublių, drauge su Požerskiu sudarė lietuvišką rusišką žodyną rusų raidėmis; išsp. O litivskom skloneniji. Išvertė iš lenkų kalbos ir išsp. prelato Butkevičiaus atsiminimus — Vospominanija prelata Butkeviča — Polskoje vozstanije — Russkaja Starina 1878. Dirbdamas Lenkijoje, buvo laikomas vienu žymiausiųjų lenkų rusintojų, dėl to lietuvių mokytojų tarpe hierarchiškai augščiausiai pakilęs.

2. K a z i m i e r a s (apie 1835 Būdviečių-Gudelių k., Pilviškio vls., Vilkaviškio aps. — apie 1896 Lankeliškiuose) kunigas, baigė Marijampolės progimnaziją ir Seinų kunigų seminariją. 1866–73 Veiverių pedagoginių kursų kapelionas. Tikybą dėstė rusų kalba. 1873 pasitraukė iš kapeliono pareigų ir daug metų klebonavo Ūdrijoje, Lankeliškiuose.

Gill 1. D a v i d (1843–1914) anglų astronomas. Susekė saulės paralaksą, pasinaudodamas Marsu. Nuo 1879 iki 1907 buvo karališkuoju astronomu Gerosios Vilties

Iškyšulyje ir tuo metu paruošė žvaigždžių katalogą Cape Photographic Durchmusterung, apimantį pietinio dangaus pusrutulio 454.875 žvaigždes. Šis katalogas pratęsė F. Argelanderio paruoštą šiaurinio dangaus pusrutulio apžvalginį katalogą, žinomą Bonner Durchmusterung vardu. Išsp. Annals ir Results of Observations.

2. Eric Rowland (1882–1940) anglų skulptorius, raižytojas, rašytojas, spaustuvininkas, kuris sudarė keletą raidžių tipų ir buvo laikomas žymiausiu dabarties spaustuvininku. 1910 jis sukūrė žymesnį skulptūros darbą — Madona ir kūdikis. 1911 surengė savo kūrinių parodą. G. laikė religiją neatskiriamą nuo meno. 1913 paliko katalikas. Svarbesni kūriniai: Motina ir vaikas, Šokėjas, Boksininkai, Šv. Sebastijonas, Adomas ir Jieva, Kristus išvaro pirklius iš bažnyčios, Stacijos. Išsp. Christianity and Arts 1927, Essays on Typography 1931; Money and Morals 1934; Work and Leisure 1935; The Necessity of Belief 1936; Work and Property 1937, Christianity and the Machine Age 1940; Autobiography 1940.

W. Shewing, E. G. 1949.

Gillberg 1. Jakob (1724–1799) švedų graveris varyje, graviravo daugiausia portretus. Meno akad. prof. 1768. Stockholme įsteigė graviravimo mokyklą.

2. Jakob Axel 1768 — 1845) švedų miniatiūrų tapytojas, Jakob G. sūnus. Meno akad. prof. 1798, jos direktorius 1840.

Gille Valère (1867–1950) belgų poetas. Le Jeune Belgique redaktorius ir karališkosios bibliotekos Briuselyje vedėjas. Išsp. Le Château des merveilles 1893, La cithare 1897, Les tombeaux 1901, Le joli mai 1905, Touts les chats sont gris.

Gyllenborg 1. Carl (1679–1746) švedų politikas bei rašytojas, Švedijos universitetų kancleris nuo 1728, rėmė ir globojo mokslus. G. žinomas ir kaip komedijų rašytojas, kuriose jis mėgino perteikti kultivuotą bendrinę švedų kalbą ir sukurti nedirbtinį dialogą. Parašė En bättrad Will-Hierna och en trogen Wänskap 1721, Swenska sprätthöken 1737.

2. Gustaf Fredrik (1731—1808) švedų rašytojas, kanceliarijos patarėjas 1774. G. priklausė karaliaus Gustavo III 1786 įkurtosios Švedų Akademijos pirmiesiems aštuoniolikai narių. Jo lyrika, savo forma prilygstanti prancūzų klasicizmui, yra stipriai filosofiškai nudažyta ir persunkta tamsia, antikinio stoicizmo paveikta pasaulėžiūra. Parašė Vinterkväde 1759, Världsföraktaren 1762, Människans nöjen och Människans elände 1762, Ode över själens styrka 1766. *J.Lng.*

Giller Agaton (1831–1887) lenkų politikas ir rašytojas. 1849 keliavo į Vengriją sukilime dalyvauti, bet austrų valdžios buvo sulaikytas ir atiduotas rusams. Kurį laiką sėdėjo kalėjime, vėliau etapu išsiųstas į Sibirą kariuomenėje tarnauti. Ten gyvendamas, rinko medžiagą iš lenkų tremtinių gyvenimo. Į Varšuvą grįžo 1860. Nuo 1861 nelegaliai leido Strażnica, Ruch, atstovaudamas nuosaikiajai srovei. Nuo 1862 VI Centrinio tautos komiteto narys, 1863 Vykdomojo komiteto narys, ligi 1863 V Centrinio komiteto narys. 1862 važinėjo į Londoną tartis su Herzenu ir Bakuninu sukilimo reikalis. Sukilimo metu redagavo Wiadomości z pola bitwy. Paskiau emigravo į Galiciją, vėliau gyveno Prancūzijoje ir Šveicarijoje. Nuo 1878 kurį laiką bibliotekininkas Rappersville. Išsp. Historija powstania narodu polskiego 1867–71, Polska w walce 1868, [2]1875, Dzieje delegacji warszawskiej 1887, Groby polskie w Irkucku 1864, Podróż więźnia etapami do Syberji w r. 1854, 1886, Opisanie Zabajkalskiej krainy w Siberji 1867, Z wygnania 1870. Listy wygnańców polskich do r. 1860. Leido 1863–64 sukiliminę medžiagą.

A. Giller

Giliette 1. King Camp (1855–1932) amerikietis pramonininkas ir išradėjas. Išrado skutimosi aparatėlį ir 1901 Bostone įkūrė b-vę G. Safety Razor Co., kuri per metus pagamina apie 5.000.000.000 skutimosi peiliukų. Išsp. Human Drift 1894, World Corporation 1906, The People's Corporation 1924.

2. William (1855—1937) amerikiečių aktorius ir dramaturgas. 1881 debiutavo su dramos veikalu The Professor, o drauge su Fr. Hodgsonu parašytoji Esmeralda sulaukė didelio pasisekimo. Held by the Enemy 1886 ir Secret Service 1896, abu veikalai iš pilietinio karo, jį taip pat išgarsino.

Gilliéron Jules (1854 — 1926) prancūzų kalbininkas, romanistas ir kalbos geografas; École des Hautes Études prof. Išsp. drauge su E. Edmontu Atlas linguistique de la France 1902, Études des de géographie linguistique 1912, Les Étymologies et étymologistes 1922, Étude sur la defectivité des verbes, Thaumaturgie linguistique 1923.

Gillingham Anglijos mst. Kento grafijoje 71.000 gyv. (1952). Canterbury arkivyskupo pilies liekanos. Daug darbų patiekia Chathamo dokai. Cemento, plytų ir elektrinių prietaisų gamyba.

Gillot Claude (1673–1722) prancūzų grafikas ir tapytojas, nuo 1715 meno akad. narys. Jis į savo kūrybą įvedė lengvuosius papuošimus — arabeskas, pastoralinius ar

teatralinius motyvus ir davė pradžią vad. rokoko stiliui tapyboje, kurį galutinai išplėtojo jo mokinys Watteau. Išleido Livre d'ornements, de trophées, cul-de-lampe et dessins, Théâtre Italien.

Gillray James (1757–1815) anglų karikatūristas, išgarsėjęs Jurgio III rūmininkų karikatūromis, kurios buvo pasklidę Europoje. G. nemėgo Prancūzų revoliucijos ir apskritai prancūzų, todėl jis juokėsi iš prancūzų, Napoleono ir augštino John Bull. Iliustravo knygas ir pats išsp. John Bull and His Family Landing at Boulogne 1792. Paveikslai laikomi geriausi: Naujas būdas mokėti tautos skolas, Anglija tarp Scilos ir Charibdės ir kt.

Gilman Charlotte Perkins (1860—1935) JAV moterų veikėja. Leido liberališkosios pakraipos žurnalą Forerunner. Buvo garsi paskaitininkė. Išsp. Vomen and Economics 1898, Concerning Children 1900, Human Work 1904, This Man — made World 1911. Eilėraščių rinkinys This Our World 1898.

Gilmore Patrick Sarsfield (1829–1892) airis, dūdų orkestro kapelmeisteris, JAV pirmųjų festivalių organizatorius. Bostone 1869 festivalyje dalyvavo 1000 griežikų su 10.000 dainininkų, 1872 — 2000 griežikų su 20.000 dainininkų. G. su savo Gilmore's Band orkestru koncertavo JAV ir Europoje. Parašė žodžius ir muziką civilinio karo meto dainiai — When Johnny Comes Marching Home.

Gilowski Pawel (1534–1595) Lenkijos reformacijos veikėjas. Išsp. katekizmą 1579, [2]1582. Jo trečiasis leidimas 1605 laikomas vieninteliu Jokūbo Morkūno spaudiniu Žeimiuose. Tačiau greičiausiai tos spaustuvės visiškai nebuvo, tik Žeimiai pažymėti ne kaip spaustuvės vieta, bet kaip leidėjo gyvenamoji vieta.

Gil Robles Quiñones José Maria (g. 1898) ispanų politikas, 1936–50 gyveno emigracijoje ir vadovavo katalikų srovei, kuri kovojo su Franko valdžia. 1950 grįžo į Ispaniją.

Gilson 1. É t i e n n e (g. 7884) prancūzų katalikų filosofas, didžiausias viduramžių filosofijos žinovas ir jos tyrinėtojas. Profesoriavo Lille, Strasburgo univ., nuo 1921 Sorbonoje ir nuo 1932 Collège le France. Svečio teisėmis skaitė paskaitas Harvarde ir kituose JAV univ. bei kolegijose. Po II pas. karo įsikūrė Toronte, kur yra pontifikalinio viduramžių studijų inst. direktorium. Įsteigė ir redagavo Étude de philosophie médiévale et littéraire du moyen âge. 1945 išrinktas Prancūzų mokslo akad. nariu. G. yra tomistinės filosofijos sekėjas ir dėsto viduramžių autorių vedamąsias idėjas, vis aikštėn keldamas jų antlaikinę universalinę reikšmę. G. ryškina viduramžių filosofinių idėjų sąsają su dabartimi, rodo jų vertę dabartiniams laikams. Tad jo viduramžių filosofijos veikalai pasižymi savotišku aktualumu ir yra didelis įnašas į šių dienų filosofijos mokslą. Iš daugybės G. veikalų savo pobūdžiu išsiskiria monografija Héloise et Abélard 1939, kur autorius iš pirmykščių šaltinių nušviečia šios poros nuostabią meilės istoriją. G. pagrindiniai veikalai: La philosophie au moyen âge 1922 ([2]1952), St. Thomas d' Aquin 1925 ([6]1941), L'Esprit de la philosophie médiévale 1932 ([2]1944), The Unity of Philosophical Experience (paskaitos Harvarde) 1937, Dante et la philosophie 1939, Being and Some Philosophers 1949. Be to, atskiros studijos, skirtos Descartes, Augustinui, Bernardui, Bonaventūrai. *J. J.*

E. G. Maritain, Philosophie de la Chrétienité 1950.

E. Gilson

2. P a u l (1865–1942) belgų kompozitorius. Baigdamas Briuselio konservatoriją, laimėjo Romos premiją (1892). Nuo 1899 Briuselio ir 1904 Antverpeno konservatorijose prof. Muzikinio lavinimo Belgijoje vyr. inspektorius, kritikas. Parašė operas: Alvar, Jean Merie, Gens de mer ir kt., baletą La Captive, simfoniją La Mer ir mažesnių kūrinių. Kūrybos kryptis grynai tautinė. Senatvėje pasisakė esąs flamų tautos kompozitorius.

P. Gilson

Gilšė ež., Merkinės vls., Alytaus aps., 5 km į š. nuo Merkinės mstl., 10 ha ploto, 104,4 m nuo j. l.; priklauso Gelovinės (Straujos, Nemuno) baseinui. Padavimas apie G. ežero atsiradimą, 1906 — vienas pirmųjų V. Krėvės kūrinių (Dainavos šalies senų žmonių padavimai).

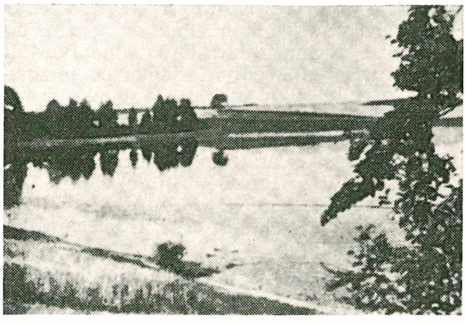

Gilšės ežeras

Giltinė 1. Pagal žmonių tikėjimą tai suasmeninta mirtis, įsivaizduojama moteries pavidalu, apsigaubusi balta drobule. Jei ji kur pasirodanti ar užlendanti, o paskui pranykstanti, tai esąs ženklas, kad tuose namuose ar kaime kas nors mirsiąs. Ji ,įgelia' žmogų savo ilgu liežuviu (senesnis įsivaizdavimas), nusmaugianti, uždusinanti, dalgiu nukertanti (tarptautinis motyvas), ir žmogus tuojau mirštąs. G. matą mirštamai sergąs žmogus arba kaimynai. Ji visur galinti praeiti: lipanti per tvoras, durys jai pačios atsidarančios. Kai šunys matą G., tada jie loją ir staugią. Kartais G. sutiktus žmones pasiklausianti kelio į ligonio namus. Kai ji įsibraunanti pas ligonį, tai pasidaranti nematoma. Mažų vaikų G. esanti irgi maža. Kartais jų esančios kelios, ,trys baltos mergos'. G. esanti neregė, tik žmogaus griaučiai, todėl ji nevisados pataikanti pakirsti tą, kuris nuskirtas mirti. Užtat dažnai pasitaiką, kad lieką gyvi seno amžiaus žmonės, o mirštą vaikai ir pusamžiai (Švietimo Darbas 1921, nr. 4–5). Donelaitis irgi sako: ,Kodėl jų taip daug pirm čėso G. suka?'. Jei žmogus sudreba be šalčio, šiurpuliai pereina per visą kūną, tai sako, kad G. į akis ar dantis pažiūrėjusi. Jei kas nematomas ar per miegus pašaukia tave vardu, tai neatsiliepk, nes G. šaukianti. Gulant reikia apavą padėti prie lovos taip, kad apavo pirštugalė nebūtų atsukta į lovą: mat, nakčia galinti G. pėdsaku atsekti iki lovos ir užgulusi uždusinti žmogų; jei ji atrandanti į lovą atkreiptus užkulnius, tada G. sakanti: ,Ateita, bet į lovą neįlipta' (Marijampolė). A. Zweck rašo, kad lietuviai bijodavę vaidulių (grįžtančiųjų numirėlių) ir G., todėl priešistoriniais ir iš dalies vėlesniais laikais kapines darydavę gana toli nuo gyvenamųjų vietų, paprastai už upės, nes per vandenį mirusiųjų vėlės, vaiduliai ir G. negalį pereiti (Litauen 172 psl.).

G. esą galima apgauti, apie tai yra nemažai pasakojimų: gudrus žmogus ją įviliojąs į kokią mažą statinaitę ar kitą sandarų indą, įpleišijąs medyje ir ją ten ilgai laikąs, — tada žmonės nemirštą; žmonių vietoje jai paliepią graužti medžius; ligonis pasidarąs sukaliojamą lovą ir prisiartinusiai G. vis atsukąs kojas, ir pn. Lietuvių įsivaizdavimai apie G. turi daug panašumo su airių mirties deive Banši. Žemutiniai vokiečiai (Plattdeutsch) iš lietuvių G. pasidarė Gelzan (= Gelbzahn), tokią ,geltondantę' būtybę. Seniau buvo tikima, kad G. ne papjaunanti dalgiu, bet nusmaugianti arba uždusinanti. Užtat yra toks keikimas: ,Kad tave G. nusmaugtų!' *J. B.*

2. Tariamai anarchistinė organizacija, bet iš tikro iš 1905–06 revoliucijos politinių ekspropriacijų demoralizuotų žmonių ar šiaip stiprių nuotykių ieškotojų ekspropriatorių kompanija sudaryta 1907 Vilniuj buv. mkt. Juozo Kunickio (rašiusio spv. Perkūnėlis). Jos aktyviausi nariai buvo dar Pranas Paršaitis (spv. P. Siūlelis), Storpirštis ir šiaip suvalkiečių jaunimo. Dangstydamiesi revoliucijos šūkiais, jie tik apiplėšdavo, kartais net ir nužudydavo. Jų štabas buvęs Vilniuje Juozo Paketurio Lietuvos knygyne, nors Paketuris tik iš baimės jiems duodavęs butą, pats jų veikloje nedalyvaudamas. J. Kunickį suėmus Vilniuje 1907 VII 6 ir 1908 III sušaudžius Varšuvoje, P. Paršaičiui pabėgus į JAV, G. savaime išnyko. 1905–06 giltiniečių pobūdžio būrių veikė Kamajų-Kupiškio apylinkėje.

A. Rucevičius, Giltinės didvyriai (Lietuvos Aidas 1928, nr. 144–145); *E. Galvanauskas*, Iš Didžiojo Vilniaus Seimo atsiminimų (Lietuva 1 nr. 1926).

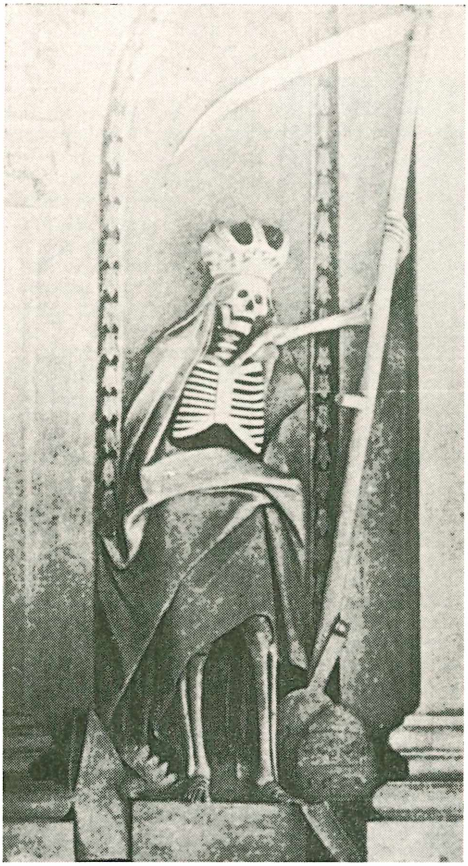

Giltinė (Šv. Petro ir Povilo bžn. Vilniuje)

Giluitis ež., Simno vls., Alytaus aps., 1 km į v. nuo Simno mstl., 227,5 ha ploto, 93,5 m nuo j. l. Ež. 2,73 km ilgio, ligi 1,45 km pločio, perimetras 8,92 km, gilumai ligi 22 m, vid. 8,99 m; ežerą matavo K. Bieliukas 1936, 545 taškuose. Į ež. įteka

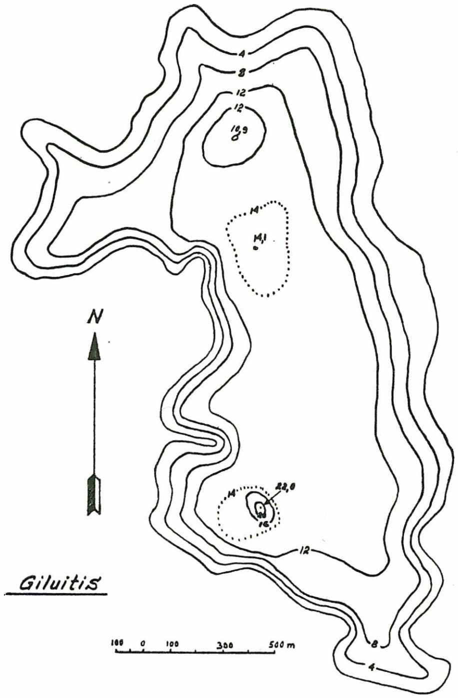

Ylytė iš Ylelio ež. ir Rūdynėlis iš Dieliuko ež., išteka Giluitė (Simnytė) į Simno ež., Bambinos (Dovinės, Šešupės) baseine.
K. Bieliukas, Dovinės baseino ežerai 1936.

Gilumų, arba gylių, matavimas atliekamas, tiriant jūrų, ežerų, šulinių ir upių dugną. Maži gilumai matuojami ženklinta kartimi, didesni lotulynu ar plienine viela su pasvaru. Tiksliausias ir patogiausias akustinis metodas (žr. Echolotas, fotometras). Gilumas gali būti ištisai sekamas ar registruojamas laivui plaukiant.

Gilušis dažnas nedidelių ežerų vardas: 1. Kietaviškių vls., Trakų aps. ež., 1 km į r. nuo Aujėdo ež.,11,5 ha ploto, 91,3 m nuo j. l.; priklauso Spenglos (Strėvos, Nemuno) baseinui;

2. Augštadvario vls., Trakų aps. ež., į š. nuo Strėvos k., 11 ha ploto, ligi 22 m gylio, 124,8 m nuo j. l.; per ež teka Strėva (Nemuno), tarp Stauko ir Kunigėlio ežerų; dar įteka Unguros upelis iš Margų ež. grupės;

3. Semeliškių vls., Trakų aps. ež., į š. r. nuo Monaičio ež., 11 ha ploto; per Monio ež. priklauso Strėvos (Nemuno) baseinui;

4. Semeliškių vls., Trakų aps. ež., į v. nuo Strėvininkų k., 10 ha ploto; priklauso Dumblės (Strėvos, Nemuno) baseinui.

Gilutis 1. Kaltanėnų vls., Švenčionių aps. ež., 3 km į v. nuo Kaltanėnų mstl., 27 ha ploto, 140,0 m nuo j. l.; per rytinį kampą teka Kiauna (Žeimenos, Neries); dar įteka iš pietų Leda iš Ledžio ež.

2. Švenčionėlių vls., Švenčionių aps. ež., tarp Snieginio ir Versminio ež., 5 ha ploto, 148,3 m nuo j. l.

Giluvė upelis, Vilkyškių vls., Pagėgių aps., Jūros (Nemuno) kair įtakas, 12,0 km ilgio; teka į vakarus iš Kaškalnio miško, įteka ties Mociškiais.

Gilužio miškas Augštadvario vls., Trakų aps. Ploto 51 ha. Vyrauja eglė, priemaišoje skroblas.

Gilužis 1. Alantos vls., Utenos aps. ež., 8 km į p. nuo Alantos mstl., 29,6 ha ploto, 119,0 m nuo j. l.; su kaimyniniais Ramošio ir Saločio ež. priklauso Alantos (Virintos, Šventosios, Neries) baseinui;

2. Kuktiškių vls., Utenos aps. ež., 2 km į p. r. nuo Kuktiškių bžk., greta glžk. linijos, 11,2 ha; priklauso Vyžintos (Aisetos, Kiaunos, Žeimenos, Neries) baseinui;

3. Molėtų vls., Utenos aps. ež., į p. nuo Želvio ež., 10,8 ha ploto, 149,0 m nuo j. l.; pro ež. teka Aidega, Virintos (Šventosios, Neries) augštupys.

Gilvyčiai 1. Padubysio vls., Šiaulių aps. Senieji G. buvęs dv., 1939 163 gyv. Upė Čiauša, vandens malūnas. Naujieji G. 1939 83 gyv., 18 km nuo Padubysio. G. Šukštos buvo užrašyti jėzuitams dešimt neturtingų mokinių išlaikyti Kražių gimn. Jėzuitus panaikinus, jie buvo valdomi Edukacinės komisijos, paskiau tiesiog gimnazijos. 1843 rusams Kražių gimn. perkėlus į Kauną, valdžia G. paėmė į iždą, Kauno gimnazijai G. ir kitus padovanojimus kompensuodama 1000 rublių neturtingiems mokiniams.

2. Skaudvilės vls., Tauragės aps., k. 1939 110 gyv. Upė Gilvytė, vandens malūnas, grietinės nugriebimo punktas; 8 km nuo Skaudvilės. 1887 T. Daugirdas kasinėjo senojo ir vidurinio geležies amžiaus pilkapius, apdėtus akmenų vainikais. G. lauke yra piliakalnis.

Gilvydis 1. Alpas (g. 1895 IV 1 Kikonių k., Kupiškio vls., Panevėžio aps.) agronomas, visuomenininkas. 1917 baigė Maskvos žemdirbystės mokyklą. 1918 grįžo į Lietuvą. Lietuvai atsikuriant, organizavo Kupiškio aps. administraciją. 1919 dalyvavo partizanų veikloje prieš bolševikus. 1919–27 Panevėžio mokytojų seminarijos mokytojas ir 1923–36 aps. agronomas. 1937–40 Lietūkio direktorius Kaune bei prekybinės žemės ūkio kooperacijos kursų ve-

A. Gilvydis

dėjas ir paskutiniojo seimo vicepirmininkas. 1940–41 Ukmergės rajono agr. 1941–44 Vilkaviškio rajono agronomas. Veikė ūkinėse bei visuomeninėse organizacijose: 1921 –1932 Panevėžio žemės ūkio d-jos pirm., 1923–40 Panevėžio liaudies banko valdybos pirm., agronomų d-jos valdybos narys, 1934–36 Panevėžio miesto tarybos narys. Vienas steigėjų sporto organizacijos Sveikata. Tautininkų bei šaulių sąjungos veikėjas. 1937 lankėsi JAV lietuvių kolonijose, kur seimo ir vyriausybės vardu nušvietė anuometinę Lietuvos padėtį. 1946–47 Hanau Lietuvių komiteto pirm. A. L. Tautinės S-gos Detroite valdybos narys bei 1953 –54 Kultūros klubo vicepirm. Bendradarbiavo Viltyje, Ateityje, Lietuvių Balse, Mūsų Ūkyje, Lietuvos Balse, Tėvynės Balse, Panevėžio Balse, Mūsų Krašte, Lietuvos Aide, Vaire, Ūkininko Patarėjuje, Žemės Ūkyje, Talkoje.

2. J u r g i s (g. 1902 XII 17 Žaliosios vsd., Troškūnų vls., Panevėžio aps.). Kariuomenėje būdamas įgijo 4 klasių mokslą. 1929 emigravo į Argentiną. Argentinoje kurį laiką buvo Švyturio administratorius ir Lietuvių Namų valdybos narys. Nuo 1940 Lietuvai išlaisvinti Centro Argentinoje sekretorius. Bendradarbiavo A. L. Žiniose ir JAV Dirvoje.

Gilvytis, arba Upinikė, upelis, Nemakščių vls., Raseinių aps. ir Skaudvilės vls., Tauragės aps., Trišiūkštės (Šešuvio, Jūros) kair. įtakas, 15,5 km ilgio. Baseino plotas 36 km².

Gimbetiškių miškas Tryškių vls., Šiaulių aps., 53 ha ploto. Nuo Virvytės upės 1 km. Dirvožemis priesmėlio, priemolio. Pušynas su eglės priemaiša.

Gimbogala k. ir glžk. st. Šiaulių-Kauno glžk. ruože; Šeduvos vls., Panevėžio aps.; 6 km nuo Šeduvos; 1939 197 gyv.

Gimbogalos girininkija Baisogalos Miškų urėdijos sudėtyje, 2253 ha ploto, įsteigta 1938. Didesnieji G.G. miškai Mažuolių ir Liaudiškių, daugiausia drėgni. Vyrauja eglynai su lapuočiais.

Gimbutaitė Sofija (m. 1911 X 24 Vilniuj) lietuvių visuomenės veikėja, dantų gydytoja. Viena iš Lietuvių dailės draugijos steigėjų ir jos valdybos narys.

Gimbutas pasak Lietuvos metraščio bei jo sekėjų, parėmusių lietuvių kilimo legendą iš Italijos, G. buvęs Palemono vaikaitis Kauno arba Kuno sūnus, Kerniaus brolis. Kai pastarasis valdęs Užnerio kunigaikštystę, G. valdęs Kauną, Jurbarką, (bevaikio jo dėdės Barkaus sritį) ir visą Žemaitiją. Jo įpėdiniu buvęs Montvilas. Istoriniai šaltiniai jokio kunigaikščio G. nežino. Yra žinoma tik eilė bajorų G. Vienas jų, žeimių tijūnas, yra minimas kaip liudytojas Vytauto D. ir vokiečių ordino 1384 sutartyje.

Gimbutas 1. J u r g i s, sūnus Leonido (g. 1918 I 18 Maskvoje) inžinierius. 1935 baigė Aušros gimnaziją Kaune, 1941 VDU statybos fak. gavo diplomuoto statybos inžinieriaus laipsnį. 1948 Stuttgarto Augštojoje Technikos Mokykloje gavo inžinieriaus daktaro laipsnį už disertaciją apie lietuvių senąją statybą, 1940–44 VDU statybos fak. laborantas ir vyr. asistentas. 1946-47 UNRRA univ. statybos fak. (Münchene) dėstytojas. Nuo 1949 gyvena JAV. 1952 registruotas inžinierius Massachusetts valstybėje ir BSCE narys. Nuo 1933 dalyvauja skautų s-goje ir nuo 1947 Lietuvių inžinierių ir architektų s-goje. 1955 Bostono skyriaus pirm. Lituanistikos inst. narys. Išsp. Das Dach des litauischen Bauernhauses aus dem 19. Jh. 1948, Statybos terminų žodynas 1942–43 rankraštyje. Bendradarbiavo Technikoje (Kaune), Inžinieriaus Kelyje, Technikos Žodyje, Mūsų Vytyje, Aiduose (Lietuviškoji architektūra Mažojoje Lietuvoje 1946), Lietuviškosios architektūros kūrimas atstatant Lietuvą 1950. Lietuvių Enciklopedijos statybos skyriaus redaktorius.

J. Gimbutas

2. L e o n i d a s (1892 VIII 8 Peslių dv., Vainuto vls., Tauragės aps. — 1932 X 17 Kaune) inžinierius. Mokėsi 1901–09 Palangos progimn. ir Mintaujos gimn., 1911–18 Maskvos Matavimo Inst., kur pirmas Rusijoje gavo inž.-geodezininko dipl. 1917 baigęs karo mokyklą, karininku ištarnavo iki bolševikų revoliucijos. 1918 –19 mokytojas Maskvos geležinkelių mokykloje. 1919 VII 1 grįžo į Lietuvą, iki 1922 siaurųjų geležinkelių viršininko padėjėjas. 1921–32 Augštesniosios Technikos Mokyklos mkt. ir inspektorius, 1922–27 Dotnuvos Žemės Ūkio Technikumo ir 1927–29 Augštesniosios Kultūrtechnikų mokyklos Kėdainiuose mokytojas. Nuo 1931 III VDU Statybos Katedros vyr. asist., drauge dėstė V. D. Augšt. Karininkų Kursuose ir Žemės Ūkio ministerijos Matininkų Kursuose. Išsp.: Žemės Ūkio statyba 1929, Aktingo žemės slėgimo hipotezė 1927, Žemės masės pusiausvyra matematinės tamprumo teorijos šviesoje (Technikos fak. žurnale Technika) 1933.

L. Gimbutas

Gimbutienė Marija žr. Alseikaitė-Gimbutienė.

Gimbutienė-Karosaitė Elena (g. 1894 I 13 Šlavėnų dv., Anykščių vls., Utenos aps.) dipl. agronomė, mokytoja. 1911–17 studijavo agronomiją Maskvoje Augštuosiuose Golicino žemės ūkio kursuose ir P. Razumovo žemės ūkio akademijoje. 1928 gavo pirmąjį Dotnuvos žemės ūkio akad. diplomą. Genetikos srityje specializavosi Swalefe Švedijoje ir Vilmorine Prancūzijoje sėklininkystės įstaigose. 1926-40 Augštesniosios Sodininkystės ir Daržininkystės mokyklos mokytoja Kaune, 1940-44 Vilniuje. Lietuvos Moterų Tarybos atstovė tarptautiniuose kongresuose: 1930 Vienoje ir 1931 Wellesley, Mass. (JAV). Nuo 1934 dirba Lietuvos skaučių sąjungoje. Nuo 1949 gyvena JAV. Išsp. Apie faktus ir teorijas šių dienų genetikoje (Kosmos 1935), Augalų genetika 1936, Daržovių sėklininkystės vadovėlis 1942. Bendradarbiavo Ūkininko Patarėjuje, Žemės Ūkyje, Naujojoje Sodyboje, Moteryje ir Pasaulyje, Skautybėje, JAV Skautų Aide, Mūsų Vytyje, Lietuvių Enciklopedijoje.

E. Gimbutienė-Karosaitė

Gimda gimdomasis organas, įsčios (uterus matrix) gimtuvė, gimdytuvė, liaudyje vartojamas dar žodis motina. G. yra vienas vidinių moteries lyties organų. G. turi maždaug kriaušės pavidalą ir dydį. G. dydis su amžiumi keičiasi.

Gimdymas (lot. partus) moteries organizmo fiziologinis procesas, kurio metu gimdoje išsivystęs kūdikis atsiskiria su motinos kūnu. Dažniausiai gimdoma po 280 dienų nuo nėštumo pradžios. Gimdymas trunka pirmą kartą gimdančioms 12–20 valandų, o pakartotinai apie 8 valandas. Tačiau gimdymas gali trukti ilgiau arba trumpiau, pvz. 1–2 valandas. Jei yra siauras gimdyvės dubuo, arba kūdikis išsivystęs perdidelis, arba moteris gimdo pirmą kartą senesniame amžiuje, G. gali užtrukti net kelias paras. G. eigai labai svarbi kūdikio kūnelio padėtis. Skiriama galvinė, sėdimoji ir skersinė padėtis. Apie 95% G. būna galvine kūdikio kūnelio padėtis. G. skirstomas į natūralųjį-spontaninį, sužadintąjį ir operacinį.

Sužadintasis G. dažniausiai įvykdomas vaistais dėl įvairių priežasčių: jei motinos gyvybei atsiranda pavojus ir nėštumą reikia pertraukti, jei nėštumas per ilgai užtrunka, ar jei nustatyta, kad kūdikis gimdoje yra miręs. Kartais gimdyti verčia orinės mechaninės priežastys — nelaimingi atsitikimai.

Operacinis G. vykdomas tada, kada motina pati negali pagimdyti. Sectio caesarea daromas dėl kūdikio disproporcijos arba jei kūdikiui ar motinai gresia gyvybės pavojus. Tada kūdikis operaciniu būdu išimamas per gimdyvės pilvą. Moderniškieji vaistai ir kitos medicininės priemonės gimdyvių mirtingumą žymiai sumažino. JAV gimdyvių mirtingumas tesiekia 0,5—0,6%.

K.Bb.

Gimdymas. Prietarai ir papročiai. Visa eilė spėjimų, prietarų, užsilaikymo taisyklių nėščioms moterims ir papročių yra susiję su G. Tai liaudies medicinos ir bendruomenės santykių sritis, prietarai, turį etikos ir etiketo normų pobūdį. Nėščia moteris stengiasi, kad kaimynai nesužinotų apie jos padėtį ir daug nekalbėtų, nes tada ji labai storėjanti, ir G. esąs sunkus, skausmingas, be to, galinčios pakenkti pavyduolės moterys ir tos, kurios turinčios ‚blogą akį', t. y. galinčios užburti nužiūrėjimu. Nėščioji moteris vengia valgyti dvilypius vaisius (riešutus, dvitrynį kiaušinį ir pn.), kad negimtų dvynai. Apie būsimo kūdikio lytį yra daug spėjimų. Taip pat manoma, kad esą galima paveikti, kad gimtų berniukas ar mergaitė, pvz. reikia valgyti kepalo kampelius, tai gimsiąs sūnus. Nevaisingos moterys vartoja tam tikrus ‚vaistus': geria sutrintus karvelio kiaušinio lukštus (Alvitas), treigio jaučio ragų skutenas (Leipalingis), pasismilko uždegę kelnių varstį ir geria tam tikrų žolių arbatą (liaudiški pavad.: cinturijos, trencijos, selcijos, Adomo galvelės). Nėščios merginos ir moterys, norėdamos išsigaišinti, geria irgi tam tikrus ‚vaistus': skalsių (Secule cornutum) grūdus (tik pirmame mėnesy), jievos žiedus, gyvmedžio (Thuja occid.) lapus ir kt. Seniau ir pas mus, kaip ir pas vokiečius, rūtos buvo vartojamos nėštumui nutraukti: duodavo su druska valgyti žalius rūtų lapelius arba gerdavo džiovintų rūtų lapelių arbatą (Jūžintai). Jei nuotakai einant į jungtuves, kas nors į jos drabužius įbesdavo adatą, paprastą, arba geriau, tokią, kuria buvo siūti numirėlio marškiniai, tai moteris tol neturėsianti vaikų, kol nebūsianti ištraukta ta adata iš jos vestuvinių drabužių. Kerštingosios moterys kartais taip padarydavę.

Plačiai tikima, kad nėščia moteris ypač turi saugotis nusižiūrėjimo ar nusistebėjimo kokiu negražiu, nesveiku ar nedoru žmogumi. Negalima iš jo pasijuokti, pasityčioti ar apgailėti, nes tada ir kūdikis toks apsigimsiąs. Vaikas būsiąs vagis, jei motina nėštume ką nors pasisavinsianti. Pamačius gaisrą, nėščia moteris turi saugotis ranka veido ar šiaip nuogo kūno neprisiliesti, nes kūdikis toje vietoje turėsiąs raudoną dėmę (apgamą). Vaikas būsiąs šeriuotas, jei motina nėštume per-

žengsianti ugniavietę, kur buvo svilinta kiaulė. Betgi tos gaisro dėmės ir šeriai esą galima nugydyti. Einant pro dveseną ar kitą dvokiančią vietą, nereikia pirštais nosies užsiimti ar kaip kitaip vengti įkvėpti dvokimą, nes vaikui dvoksią iš burnos. Vaikas būsiąs besotis, jei nėščia motina be tvarkos ir saiko valgysianti, kada ir kur betką pagaudama. Tokių persergėjimų nėščiai moteriai yra visa eilė; pvz. negalima žargstyti per žemėje patiestas virves ar landžioti pro tvoras (kūdikis gimdamas pasismaugsiąs, žarnelė apsivyniosianti jam aplink kaklą), atbulai vežime nesėdėti (kūdikis gimdamas eisiąs atbulas: pirma jo kojos), numirėlį iš trobos išlydint, neiti paskui grabą, nes kūdikis gimsiąs negyvas arba būsiąs išblyškęs. Jei nėščia moteris prašo ko nors paskolinti, tai nesą galima jai atsakyti, nes pelės drabužius kaposiančios; jei negali ar nenori duoti, ko ji prašo, tai, moteriai išėjus, reikią kuo nors iš paskos sviesti (žemėmis, anglimis, šiaudais ir pn.), — tada nuo pelių apsisaugosiąs, bet kūdikis krimsiąs daiktą, o jei neduosi prašyto daikto ir, moteriai išėjus, įkirsti kirviu į slenkstį, tai kūdikis gimsiąs perskelta lūpa.

Sakoma, kad seniau moterys gimdydavusios pirtyse. Gimdyvę pirmiausia gerai iššutindavę ir išvanodavę pirtyje. Daug būrimų būdavę daroma, kad G. būtų lengvesnis: gimdyvę vesdavę triskart aplink stalą, atidarydavę visas duris, skrynias, užraktus, spengtis. Išpindavo kasas, duodavo gerti skalsių, rugiagėlių ar rugių žiedų arbatą (mat rugiai lengvai plaukėja). Paslėpdavo visus duriamus ir pjaunamus įrankius, nelaikydavo jų toje troboje, tada skausmai būsią mažesni ir kūdikis bus saugus nuo peilio. Jei vaisius neina, tai priėmėja liepia gimdyvei stotis ir vis spirti koja, atsisukus į slenkstį; jei moteris negali stovėti, tai ją palaiko už pažastų parišę (Naumiestis). Jei priėmėja nustato, kad kūdikis esąs nenormalioje padėtyje, tada ant grindų prideda daug pagalvių, gimdyvė statoma ant galvos kojomis augštyn ir kratoma (Degučiai).

Naujagimį priima ant naujo ir švaraus drabužio ir ne plikomis rankomis, — tada jis būsiąs laimingas, dalingas. Dažnai mergaitę priima arba suvynioja į vyrišką drabužį (kelnes), o berniuką į moterišką (sijoną), — tada užaugę pasisekimo turėsią kitos lyties tarpe. Atskiriant nuo motinos, berniuko bambukę kerpa, padėjus ant kirvakočio, o mergaitės — ant kultuvės ar verpstės, — tai užaugę būsią geri darbininkai. Priėmėja tai atlieka nieko nekalbėdama: gali tik melstis.

Pirmasis maudymas irgi turįs daug reikšmės kūdikio ateičiai. Daromi būrimai, kad kūdikis būtų sveikas ir gražus: apiprausia šaltu vandeniu (ar nors rankutes suvilgo, — tai nesirgsiąs peršalimo ligomis; mergaites prausia pienu, kad būtų gražios; vandenin įdeda sidabrinį pinigą, kad gimusysis būtų turtingas; įdeda druskos, kad turėtų tvirtus kaulus, ir pn. Pirmo prausimo vandenį išpila į gėlių darželį arba ant vartų stulpelio (mergaitė būsianti dora, greit ištekėsianti), išpila kieme ratu — būsianti gera šokėja. Nupraustą kūdikį duoda pabučiuoti motinai, vėliau tėvui ir kitiems šeimos nariams, kad tarpusavy mylėtųsi. Tėvai pabučiavę peržegnoja, tada guldo prie motinos, tik ne gale kojų, nes gautų ‚geltą' (pasidarytų geltonas kaip vaškas). Senas paprotys yra naujagimį tuojau paguldyti žemėje, kad vargų nebijotų. Kad vaikas gerai augtų, būtų sveikas ir protingas, reikią jį per langą išnešti iš trobos, trumpam padėti žemėje, greit vėl paimti ir per langą trobon įnešti (Imbradas).

Placentą (‚antrąją dalį' arba ‚namus') užkasa į žemę po trobos kerte, ar kur po akmenimis, kad joks gyvulys neužeitų. Mergaitės placentą užkasa darželyje, — ji augsianti gašiai, trakniai ir būsianti švari (Padubysys). Dažnai dar sakoma, kad placentą reikią pakasti trobos asloje, po stalu arba krikštasuolėje, — tai kūdikis būsiąs garbingas. Kiti placentą neša į augštą ir pakiša pastogėn, — tai užaugęs vaikas būsiąs išaugštintas. Jei vaikas gimsta su ‚marškinėliais' (turi tokią plėnę galvoje ar visame kūne), tai būsiąs labai laimingas, jam visur seksis. Su dantimis gimęs kūdikis būsiąs didelis burtininkas.

Mažesniems vaikams naujagimio atsiradimą taip aiškina: bobutė (priėmėja) sugavo kur nors vandenyje ir atnešusi atidavė motinai. Gandro istorija yra vėlyvesnės kilmės.

Kaimynės ateina gimdyvės aplankyti ir atneša dovanų, paprastai valgomų dalykų. Tai ‚apgėlai' arba ‚sopių atjautimas'. Dažnai pasakojama, kad seniau moterys labai lengvai gimdydavusios: lauke prie darbo, kelionėje, vėl greit dirbdavusios namų darbus, ilgai nesirgdamos. Daugelis šių prietarų ir papročių žinomi ir mūsų kaimynams: vokiečiams ir rusams.

J. Mickevičius, Žemaičių krikštynos (Tautosakos Darbai I 1935); *M. Čilvinaitė*, Bobalės, kaimo akušerės (Gimtasai Kraštas nr. 7–8, 1935); ('') Gimdyvės ir jų higiena nr. 26–27, 1940); *A. Vitkauskas*, Vaikų gimdymas ir auginimas Padubysio valsčiuje. ('') nr. 13, 1937; *A. Kriauza*, Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje ('') nr. 31, 1943; *McDaniel, Conception*, Birth and Infancy 1948.

J. B.

Gimimų kontrolė kiekviena sąmoninga šeimos dydžio reguliavimo forma. Siauresne prasme G.K. liečia apsivaisinimo kontrolę mechaninėmis ar cheminėmis priemonėmis. Margaret Sanger pirmą kartą šį terminą pavartojo savo žurnale The Woman Rebel 1914–15. Rūpestis gimimų skai-

čiumi ir gimusiųjų kokybe yra žinomas įvairiais laikais ir visokiose bendruomenėse. Kaikurios graikų bendruomenės ir dažnos naujųjų laikų primityvios kiltys netinkamais pripažintus naujagimius žudydavo. Tačiau modernioji G.K. yra susijusi su gyventojų skaičiaus augimu ir mažėjimu, ir ji suaktualėja, kai pastebima, kad pvz. žemesnysis visuomenės sluogsnis (laikomas mažiau talentingas) dauginasi neproporcingu greičiu, arba kai patiriama, kad vad. baltosios rasės gimimų rata smunka kitų rasių sąskaiton. Aštriausiai G.K. problema iškilo 1798, kai Thomas R. Malthus (1766–1834), anglų dvasininkas ir ekonomistas, išleido An Essay on the Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society. Savo veikale jis tvirtino, kad žmonių skaičius auga daug greičiau, nei maisto ištekliai, tad žmonija prieisianti prie bado ir skurdo. Jis nustatė, kad, jeigu gyventojų skaičiaus augimas nebūtų sulaikytas, neišvengiama to išdava būtų karas, nusikaltimai, skurdas, ištvirkimas ir vargas. Mat, jis buvo priėjęs išvadą, kad gyventojų skaičius auga geometrine progresija, o pragyvenimo priemonės (maistas, drabužiai ir kt.) didėja aritmetine progresija. Mokslo atradimai, darbo jėgos tikslesnis panaudojimas, nauji gamybos metodai ir nauji gamybos ištekliai daug labiau padidino maisto tiekimą ir kitus pragyvenimo reikmenis. Dabar kaikurie mokslininkai apskaičiuoja, kad žemė pajėgtų išmaitinti bei išlaikyti tris ar penkis kartus didesnę žmoniją, nei dabartinė, tik reikėtų didesnio planingumo ir įtangesnio žemės šaltinių išnaudojimo. Antra vertus, daugelis kraštų, kur ekonominis pragyvenimo lygis yra kaip tik augštesnis, rodo tendenciją ne tiek didėti savo gyventojų skaičiumi, kiek jį palaikyti pastovų, kiek tai liečia natūralų prieauglį. Tačiau Malthaus patarimas sudaryti vyresniojo amžiaus asmenų šeimas ir susilaikyti lytinio kontakto pagal galimybes rado plataus atgarsio. Pirmiausia šis receptas buvo pritaikytas Airijoje, kur XIX a. pradžioje gyventojų skaičius rodė didelį perteklių, ir kraštas ėmė skęsti skurde. Tad emigracija, celibatas ir vėlesniųjų vedybų sudarymas čia buvo skatinami įvairiomis priemonėmis. To pasekmėje, Airijos gyventojų skaičius, siekęs 6.500.000 1840, po šimto metų krito ligi 3.000.000. Ir šiuo metu Airijoje tebėra vėlesniųjų vedybų tradicija. Tai matyt iš to, kad 80% airių 25–29 metų amžiaus grupėje yra nevedę, tuo tarpu tokioje pat amerikiečių grupėje yra tik 39% nevedusių. Malthus šalininkai ėmė ieškoti naujų priemonių gimimams kontroliuoti. Nors pats Malthus neskatino dirbtinių priemonių apsivaisinimui sutrukdyti, F. Place, R. D. Owen, C. Knowlton, G. Drysdale, C. Bradlaugh, Annie Besant ir kiti (neomaltininkai) kaip tik ėmė piršti dirbtines priemones, tuo patim prieštaraudami religinės tradicijos mokymui. Europos ir Amerikos religinės bendruomenės pradėjo kovą prieš G.K. dirbtinėmis priemonėmis. Vadovaujant protestantams, Amerikoje nuo 1873 buvo priimti federaciniai ir paskirų valstybių įstatymai, draudžią tų priemonių pardavinėjimą. Bet XX a. šie įstatymai imta atšaukti, ir dabar tik keliose valstybėse jie dar tebegalioja, pagrindinai remiami katalikų. Čia prisidėjo eugenikos šalininkai, kurie tomis priemonėmis tikėjosi išvengti netinkamo prieauglio; feministai, kuriems tokia G.K. atrodė reiškianti naują moterų laisvę; darbdaviai, kurie tikėjosi, kad darbininkai, išvengdami didesnės šeimos atsakomybės, būsią labiau patenkinti esamais atlyginimais; savimylos vengę šeimos naštos aplamai. Tačiau svariausias G.K. šalininkų pasiteisinimas išliko žmonių pertekliaus baimė.

Nuo XIX a. paskutiniojo ketvirčio ligi 1937 buvo steigiamos Malthus ar neomaltininkų draugijos, klinikos ar tyrinėjimų biurai G.K. plėtoti Didžiojoje Britanijoje, JAV, Danijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje ir kt. Tačiau prieš II pas. karą, ypač nuo 1942, JAV staigiai pasuko kita kryptimi: mokslininkai ėmė įspėti sąvąjį kraštą, kad gimimų rata kaikuriose valstybėse yra krintanti, ir tenką susirūpinti gyventojų prieaugliu, kuris turėtų atsverti numatomų priešininkų ar varžovų prieauglį. Štai dėl ko Amerikos G.K. Federacija pakeitė savo vardą į Planingų Gimdytojų Federaciją, o jos žurnalas iš The Journal of Contraception buvo pakeistas į Human Fertility. Amerikoje dabar G. K. klinikos, apibrėžiamos, kaip vaisingumo klinikos, stengiasi padėti tėvams turėti daugiau vaikų. Tačiau G.K. savo pirmąja kryptimi skatinama Japonijoje, Indijoje ir kituose kraštuose.

A. Meyer et al. Birth Control, Facts and Responsibilities 1925; *Pope Pius XI* Encyclical on Marriage 1930; *G. Myrdal*, Population: a Problem for Democracy 1940; *R. W. Murray*, Sociology for a Democratic Society 1950; Human Fertility (žurnalas). *A. Mst.*

Gimimų rata apręžtos grupės ir tam tikro laiko gimimų skaičius tūkstančiui asmenų. Pvz. JAV 1948 turėjo 24.2 gimimo ratą tūkstančiui gyventojų, nes tais metais ten buvo įregistruota 3.535.068 gimimai, o gyventojų kiekis, apskaičiuojama, siekęs 146.113.000. Tai yra bendroji arba paprastoji G.R. Ji priklauso nuo keleto veiksnių: nuo proporcijos tarp visų grupės gyventojų ir vaisingo amžiaus gyventojų, taip pat ir pastarųjų išsiskaidymo į vaisingesnius ir mažiau vaisingus amžiaus penkmečius. Pvz. tais pat metais JAV tūkstančiui mergaičių bei moterų pirmai amžiaus grupei (15–19 metų) gimė 80 vaikų, antrai (20–

24) — 193, trečiai (25–29) — 160, ketvirtai (30–34) — 100, penktai (35-39) — 53, šeštai (40–44) — 15 ir paskutinei (45–49) — 1. Jeigu kuriame nors krašte yra ryškesnė trečiosios moterų amžiaus grupės kiekio persvara nei kitų, tai ten G.R. yra didesnė.

Iš kitų veiksnių, turinčių įtakos G. R., yra yra minėtina proporcija tarp vyrų ir moterų skaičiaus aplamai, proporcija moterų, kurios yra ištekėjusios, vedybinis amžius ir vedybų pastovumas. Beje, paskutinieji duomenys yra vargiai išgaunami, tad jais naudotis galima tik labai reliatyviai. Aplamai G.R. daugumoje Europos kraštų yra žema, palyginamai su kitų kontinentų kraštais, ypač p. Amerikoje ir Azijoje. Pokario metais (1946-48) Skandinavų kraštai, Anglija, Belgija, Prancūzija, Vokietija ir kt. turėjo G.R. apie 20 tūkstančiui gyventojų. O tuo pat metu Ceilonas turėjo G.R. 39.4, Čilė — 33.3, Kolumbija—33, Meksika—44 ir t.t. Pabaltijį liečią duomenys yra nustatyti 1937: Estijoje G.R. 16.7, Latvijoje — 17.7, Lietuvoje 22.3.

Nuo XIX a. pabaigos ligi II pas. karo daugelyje Europos ir Amerikos kraštų G. R. pradėjo mažėti. Pvz. JAV G.R. krito nuo 25.1 tūkstančiui gyventojų 1915 ligi 16.5 1933. Anglijoje G.R. krito nuo 35 tūkstančiui asmenų kasmet tarp 1851–1880 ligi 15 1931–1935. Kaikurios valstybės, kaip Prancūzija ir Belgija, prieš ir po II pas. karo jau buvo prie ‚išmirštančiųjų' tautų slenksčio, nes G.R. pergreit krito, o mirties ratą tegalima tik relatyviai pažeminti.

Yra daug ir įvairių G.R. kritimo priežasčių. Kaikurie biologai spėja, kad šilimos padidėjimas mūsų žemyne, pasibaigus ledynų erai, palengva mažina žmonių vaisingumą. Kiti pastebi, kad lauko darbų stoka ir emocinių įsitempimų perteklius gali didinti nevaisingumą. Gonorėja ar kitos ligos bei sutrikimai čia gali turėti įtakos. Tačiau beveik visi sutinka, kad susituokusiųjų nusiteikimai yra pagrindinė G.R. kritimo priežastis. Kadangi kaime G.R. yra augštesnė nei miesto šeimose, tai miesto sąlygos ir kultūra yra labiausiai susiję su G.R. kritimu. Yra nurodoma, kad vaikai kaime yra turto laidas (darbo jėga), o mieste — greičiau ekonominė našta; individualizmas ir troškimas augščiau pakilti socialinėse pakopose yra labiau būdingas miesto gyventojui, o rūpestis didesne šeima tai gali trukdyti; didesnė moterų laisvė mieste čia taip pat gali paskatinti vengti šeimos pareigų; gi svarbiausia — sekularizacija ir tradicinių tikėjimo tiesų bei papročių paviršutinis pasisavinimas, jei ne nykimas, padeda G.R. kristi. Paskutinis atvejas yra sietinas su gimimų kontrole (žr.), skyrybomis, abortais, bevaikėmis šeimomis daug daugiau nei pirmieji. G.R. aplamai yra augštesnė žemuosiuose socialiniuose sluogsniuose (ekonominiam požiūriui vyraujant) ir žemesnė augščiausiuose sluogsniuose. Tai galima pastebėti ir paskirose tautose: kur ekonominė gerovė yra didesnė, ten ir tautinė G.R. mažesnė. Daug valstybių ir privačių institucijų, norėdamos padidinti G.R., turi įvairias gimimų skatinimo programas, pradedant viengungių apmokestinimu ir baigiant vedybinėmis paskolomis ir pašalpomis.

T. Lynn Smith, Population Analysis 1948; United Nations, Monthly Bulletin of Statistics; United Nations, Demographic Yearbook 1948. *A. Mst.*

Giminė 1. mūsų kalboje visų pirma turi dvejopą reikšmę: kolektyvinę ‚giminaičiai, šeima, karta, padermė' ir individualinę ‚gentis, giminaitis', pvz.: jų suvažiavo visa G. (visi giminaičiai); jo G. labai gausi (jis turi daug giminaičių); jis man yra artimas G. (=gentis, giminaitis).

2. l o g i k o j e terminas, išreiškiąs sąvokų santykį: G. vadinama tabendresnė sąvoka, kurios atžvilgiu jai palenktos (mažiau bendros) sąvokos, vadinamos rūšimis. Ta pati sąvoka, kuri mažiau bendrų sąvokų atžvilgiu yra G., bendresnės sąvokos atžvilgiu yra rūšis. Tuo būdu loginis G. ir rūšių skyrimas turi skirtingą prasmę, negu realinė klasifikacija.

3. G. s o c i o l o g i j o j e apima to paties protėvio kraujo giminaičius. Tačiau vien tik kraujo giminystė dar nesudaro G. sociologine prasme: čia būtina tam tikros grupės sąmonė, organizacija. Seniūnas — vadas yra tik primus inter pares, vad. G. struktūra yra kooperacinė. G. seniūnas-vadas skirstė G. nariams žemę, laikydamasis tradicijų, kurios pripažino visų giminaičių lygybę.Tipiškas toks seniūnas-vadas yra arabų šeichas, kuris tik geru žodžiu ir gražiu pavyzdžiu veikė savo žmones. Nuo G. reikia skirti vad. patriarchalinę didžiąją šeimą. Pastaroji taip pat apima asmenis, turinčius bendrą, aplamai, dar gyvą, sentėvį, patriarchą. Tačiau didžiosios šeimos patriarchas valdo neribotai. Giminaičių grupė, kuri jaučiasi ir elgiasi kaip vienetas, apima nuo 3 ligi 5 gyvų kartų žmones. G. bendroms funkcijoms priklauso protėvių kultas, keršto teisė ir keršto pareiga, nes G. laiduoja kiekvieno jos nario saugumą. Be G. žinios ir sutikimo negali ištekėti tos G. moterys. Nuotakos išperkamųjų pinigų dalis tenka visai G. Žemė gali būti bendra G. nuosavybė. Atskirų individų vaidmuo giminaičių tarpe nėra lygus: priekyje stovi vyresnio amžiaus, didesnio proto ir didesnės energijos žmonės. Laukinėse tautelėse su tuo yra surišta ir materialinės vyresniųjų privilegijos, pvz. dalijant medžioklės laimikį, vyrauja tiktai karinė rango tvarka. Bendrąją tokios grupės valią viešai reiškia didžiausią autoritetą turintieji G. nariai. Pagrindinė G. savybė yra

visiška individo priklausomybė nuo grupės. Žinomos ir kitos rūšies G.: 1. G. maginio junginio prasme; jos nariams draudžiami tam tikri valgiai, rituališkai tvarkomi tarpusavio santykiai ir kt. Tokia G. yra totem. 2. Militarinė G. (phratria), kuri ypač vykdo prieauglio kontrolę: kiekvienas jaunuolis turi atlikti tam tikrus asketinius pratimus ir užsigrūdinti, kol jis priimamas į vyrų bendruomenę. Su tuo buvo surišta ‚vyrų namo' institucija, kur naujokystę atlikę vyrai per tam tikrą gyvenimo laiką, apimantį 25 ar 30 metų, gyvendavo atskirti nuo šeimos ir versdavosi medžiokle, karu, magiškomis pratybomis ir kt. G. organizacija sena prasme Europoje jau anksti iširo dėl krikščionybės ir centralizuotosios valstybės įtakos.

Fr. Oppenheimer, Soziologie; *Lowie,* Primitive Society 1925; *Malinowski,* The family among the Australian aborigenes 1913; *H. Schurtz,* Altersklassen und Männerbünde 1902; *E. Durkheim,* Les formes élémentaires de la vie religieuse 1912; *B. J. Stern,* The Family, Past and Present 1938; *M. C. Elmer,* Sociology of the Family 1945. *A.Mst.*

Giminystė 1. yra gimininė sąsaja (ag. relationship, kinship, prc. parenté, vok. Verwandschaft), kurios skiriamos dvi rūšys: k r a u j o, arba g i m t i n ė, (lot. consanguinitas, ag. blood relationship, vok. Blutsverwandschaft) ir v e d y b i n ė G. (lot. affinitas, ag. affinity, relationship by marriage, vok. Verschwägerung). Mūsų žmonių kalboje daug kur tai neskiriama; tik vienur kitur pvz. g e n t i s laikoma vedybinės, o g i m i n ė ar g i m i n i e t i s (giminaitis) gimtinės G. atstovu. Kaikas gimtinę G. norėtų vadinti s v a i n y s t e, o kraujo G. tiesiog g i m i n y s t e, arba g e n t y s t e. Bet čia tuojau susidaro tam tikrų sunkenybių: s v a i n i s (iš to žodžio sudaryta svainystė) gyvojoje žmonių kalboje yra 1. žmonos, vyro brolis, 2. sesers vyras ir 3. žmonos sesers vyras. Todėl vedybinę G. vadinant s v a i n y s t e, tektų ir s v a i n i u i duoti naują bendrinę reikšmę ‚vedybinis giminaitis'. Tai kalbiškai yra visai įmanoma. Bet praktiškai ankstyvesnės individualinės reikšmės gali gerokai apsunkinti šios bendrinės reikšmės įsigalėjimą. Norint galima būtų čia, kaip tai jau daroma kaikuriuose mūsų žodynuose, pasinaudoti reikšmių diferenciacija — g i m i n y s t e vadinti gimtinį, o g e n t y s t e vedybinį giminumą, juo labiau, kad g e n t i s jau žymiai rečiau bevartojama kaip g i m i n ė arba g i m i n a i t i s (giminietis). *P. S.*

2. G. s o c i o l o g i n e p r a s m e yra kraujo ryšys, arba ryšys per vedybas. G. pirmiausia yra asmeninis ryšys, pagrįstas prieauglio auginimu. Platesne prasme G. apima platesnius ryšius, iš asmeninių palaipsniui išsiplečiančių į ištisas bendruomenes, kurioms individas priklauso.

Tėvų rūpestis savo prieaugliu sudaro patvarius šeimos narių ryšius ne tik žmonių visuomenėje, bet ir gyvulių pasaulyje. Tačiau tik žmonių padermėje fiziologinė G. yra tiek giliai pakeista ir išplėtota, kad ji tapo pačia ryškiausia žmonijos socialine institucija. Primityviose bendruomenėse deivės motinos kultas, ar protėvių garbinimas, ar G. su dvasiomis ar gyvuliais yra glaudžiai susiję su tų bendruomenių religijos pagrindais, morale, menu, ir betarpiškai įtaigoja teisę, socialinę organizaciją, ekonomiką ir kt. Mūsų civilizacijoje tėvų ir vaikų santykiai yra nusakyti dešimtyje Dievo įsakymų. Aplamai, G. kontroliuoja šeimos gyvenimą, socialinę organizaciją, teisę, ekonomiką, religiją, mokslą ir meną.

Šeima kaip pagrindinis G. šaltinis, būdinga dideliais tėvų ir vaikų ryšiais, visose bendruomenėse yra išskirtina nuo kitų socialinės organizacijos junginių. Šeimos gyvenimo intymumas, bendri ar koordinuoti darbai, užsiėmimai yra lygiagrečiai ir civilizuotose ir primityviose bendruomenėse. Jose bendravimo formos gali būti ir yra skirtingos, tačiau G. funkcijos išlieka tos pačios, nors vienose bendruomenėse jos yra labiau pabrėžtos, kitose mažiau. Tad ir modernioje Europoje, ir konservatyvioje Polinezijoje paskiros sodybos nariai paprastai yra vienas prie kito prisirišę, gyvena bendrą gyvenimą, turi tuos pačius ar panašius interesus. G. buvo praeityje ir dabar tebėra vienas iš pačių stipriausių socialinės organizacijos ryšių, ir bandymai kurti naują visuomenę be tų ryšių, pvz. pirmaisiais rusų tarybinio režimo metais Rusijoje nepavyko. Priešingai, turime duomenų, kad daugumas didžiųjų nusikaltėlių, kurie sutrauko ryšius su tradicine visuomenės teise ir morale, dažniausiai išlieka lojalūs ir ištikimi savo giminėms, ypač artimiesiems.

Šeima yra G. pagrindas; ji rišama tėvų ir vaikų ryšiais ir elementariai susideda iš tėvo, motinos ir vaikų. Tačiau primityviose bendruomenėse G. yra komplikuotesnis dalykas. Ten G. skaičiuojama nebūtinai pagal tėvo teisę (patriarchatas), bet dažnai ir pagal motinos pirmenybę (matriarchatas). G. gali būti išvedama išskirtinai pagal tėvą arba motiną, t.y. pagl vienalinijinį principą; ji gali būti išvedama ir pagal abu gimdytojus lygiagrečiai, t.y. pagal dvilinijinį principą. Tie principai apsprendžia tėvų ir tolimesnių giminių santykius su vaikais, jų teises ir privilegijas, palikimo paskyrimą, jaunuolių pasirinkimą partnerių sutuoktuvėms, naujų šeimų gyvenamąją vietą ir kt. Pvz. pagal tam tikrą matriarchato principą, žinomą avunkulato vardu, tėvas turi mažiau teisių į sūnų nei motinos brolis.

Įvairiopi G. vardynai yra sukėlę daug teorijų ir ginčų. Kai tėvo ir motinos vardai visose bendruomenėse turi savo įprastus atitikmenis, kitų giminių vardai esti skirtingai sudaryti. Anglai pvz. turi father-in-law (įstatyminis tėvas) uošvio vietoje, o švedai aiškiai tebeskiria farbror (tėvo brolis) nuo morbror (motinos brolis), o lietuviai čia, atrodo, jau neskiria tetėno nuo dėdės. Tačiau daugelio primityvių kilčių G. vardynas, vadinamas klasifikacinės sistemos vardynu, atrodo, griauna pačią šeimos sąvoką. Primityvieji vartoja tėvo, motinos, brolio, sesers ir kitus kreipinius ne tik savo šeimos narių tarpe, bet ir kreipdamiesi į tam tikras žmonių grupes (klases; todėl ‚klasifikacinė sistema'). Tuo būdu asmuo, atrodo, turi ‚grupę motinų' ar ‚grupę brolių'. Gal panašios reikšmės yra ir lietuvių tautosakos ‚broleliai' ir ‚seselės'. Kad toks klasifikacinis vardynas nėra vien mandagumo išdava, rodo griežtos taisyklės, kurių laikomasi, pripažįstant tik tam tikras giminių grupes ir jas vadinant klasifikaciniais vardais. Kalbinis tų terminų vartojimas implikuoja abipusius įsipareigojimus tarp asmens ir grupės tų žmonių kuriuos jis vadina ‚tėvais' ar ‚broliais'. Ir tie ‚tėvai' ar ‚broliai' kaikuriais atvejais, pvz. mirus tikriesiems tėvams, veikia kaip tikri tėvai ar broliai ir sudaro ryškią socialinę klasę. Šiuo būdu išryškėja dvi G. rūšys: individualinė ir bendruomeninė, šeimos ir klano.

Ankstyvieji primityvių bendruomenių stebėtojai, būdami prašalaičiai ir gerai nepažindami klasifikacinio vardyno, buvo linkę to vardyno šaknų ieškoti tariamosiose grupinėse vestuvėse ir pn. Vėlesnieji mokslininkai patyrė, kad tas pats žodis gali turėti kelias skirtingas reikšmes, ir primityvieji, kreipdamiesi į tikrąją ar klasifikacinę motiną, vartoja įvairias jausmines intonacijas, o jų kreipinys visada turi konkrečią reikšmę — pagal situaciją. Tad primityviųjų G. vardyne apstu homonimų, kurių specifinė reikšmė yra aiškiai suvokiama tų, kurie juos vartoja.

Fiziologinė G. paprastai yra sustiprinama socialine G. Nors yra bendruomenių, kur į jaunimo lytinį santykiavimą prieš vedybas yra žiūrima pro pirštus, bet neištekėjusi motina nukenčia, o numanomas tėvas yra baudžiamas, jei jis neveda vaiko motinos. Beveik visuomet nelegalus vaikas turi skirtingą statų, ir jo dalia yra sunkesnė nei įstatyminio vaiko. O kad nelegalus vaikas atgautų normalų statų, Toda kiltyse pvz. numanomas tėvas turi atlikti specialias apeigas ir įsipareigoti. Tuo būdu fiziologinis G. ryšys yra patvirtinamas specialinėmis teisinėmis bei religinėmis formomis. Kai giminystė yra išvedama pagal vienalinijinį principą, t. y. G. išplečiama tik į tėvo ar motinos šalį, tai ji dažnai implikuoja egzogamiją primityviose bendruomenėse. Toks principas, stiprinamas incesto, pašalina lytinį faktorių sodyboje ir klane. Tai padaro kasdienio gyvenimo bendradarbiavimą praktiškesnį, nes jis nėra suderinamas su lytiniais interesais. Tad dažnai karo žygiai, medžioklė, žemės ūkis, religinės apeigos ir kiti rimti užsiėmimai yra lydimi lytinių suvaržymų (tabu). Vienalinijinis G. principas padeda išlaikyti vieningumą ir tvarką tiek šeimoje, tiek platesnėje bendruomenėje. Jis apsprendžia, kas paveldi vardą, statų, užsiėmimą, turtą ir kt. Tuo tarpu dvilinijinis principas įgalina ir tėvo ir motinos šalį varžytis dėl paveldėjimo, tuo pačiu kelia netvarką bendruomenėje.

G. kaip pastovus žmonių grupių ryšys sudaro pagrindą betkokiai bendruomenei organizuotis. Modernioji Vakarų miesto kultūra dažnai iškelia kitą svarų žmonių bendravimo veiksnį — profesiją bei užsiėmimą, kuris neretai stengiasi pažeisti G. pirmenybę, tačiau žmonijos istorija rodo, kad G. visais laikais sudarė būtiną žmonių bendruomenės šaltinį. Tas šaltinis ateityje gali daugiau ar mažiau pabrėžti tam tikrus bruožus, tačiau jis negali išsekti.

J. J. Bachofen, Das Mutterrecht 1861; *J. G. Frazer,* Totemism and Exogamy 1910; *W. H. R. Rivers,* Kinship and Social Organization 1914; *B. Malinowski,* The Family among the Australian Aborigenes 1913, Sex and Repression in Savage Society 1927; *A. L. Kroeber,* California Kinships Systems in North America (University of California Publications in Anthropology, 12 t., 1917); *G. P. Murdock,* Social Structure 1949; *E. E. Evans-Pritchard,* The Nuer, a Nilotic People 1950. *A. Mst.*

3. G. teisėje. Senovės romėnų teisėje giminės buvo vadinami agnatais (lot. agnatus). Tai yra asmenys, priklausą vieno asmens tėviškajai valdžiai. Į šių skaičių įeidavo kraujo giminės iš tėvo pusės. Vėliau Romoje pradėjo vyrauti kraujo giminystė, o giminės vad. kognatais (lot. cognatus). Čia pripažįstama G. ir iš motinos pusės. Šiandien įstatymiškai giminėmis suprantami asmenys, krauju susigiminiavę per vieną savo bendrą protėvį, pvz. tėvą, motiną, senelį, prosenelę. G. būna tiesioginės linijos, vieno tėvo ar motinos vaikai ir jų palikuonis (jie savo tėvams yra žemutinės linijos giminės, o jiems jų tėvai ir protėviai augštutinės linijos) ir šalutinės linijos, kaip antai pusbroliai, dėdė ir sūnėnas ir t.t. G. laipsnis skaičiuojamas pagal gimimų skaičių iki bendro protėvio, todėl dėdė ir sūnėnas yra trečiojo laipsnio giminės, nes jų bendras protėvis yra pirmam tėvas (1 gim.) ir antram senelis (2 gim.), sudėjus gaunama trys. Būna atsitikimų, kad su vienu ir tuo pačiu asmeniu galima turėti dvigubą įvairių laipsnių G., pvz. kai dėdė veda savo dukterėčią, tai jų vaikams dėdės tėvas bus kartu ir senelis

ir prosenelis. Yra įstatymų, kurie paveldėjimo srityje neriboja G. laipsnių, bet kiti įstatymai leidžia giminėms paveldėti tik iki tam tikro laipsnio, pvz. dvyliktojo (Code Civil). *Č. Btk.*

Gymnadenia žr. Plauretis.

Gimnasiarchas gimnazijos ir palestros, kūno mankštos institutas sen. Graikijoje, vedėjas.

Gymnasionas (gr. gymnos ,nuogas') sen. Graikijoje aikštė arba trobesys su dideliu kiemu, halėmis ir maudyklėmis, kur nuogi mankštindavosi. Ryšium su šviesuomenės opozicija prieš perdėtą sporto vertinimą G virto higienos ir mokymo institucijomis.

W. Goeber, Palaistra, Pauly-Wissowa Real-Enc. d. klass. Alt. 18 1 1942.

Gimnastika (lot. gymnastica iš gr. gymnastikē tēchnē ,mankštos menas') Graikijoje buvo bendrojo auklėjimo dalis, kurios tikslas: sistemingu lavinimu grūdinti kūną, išvystant tam tikrą pajėgumą, miklinantis siekti kūno grakštumo. Atėnuose buvo įsteigtos net trys specialios G. mokyklos. Beveik kiekvienas didesnis ano meto Graikijos miestas turėjo G. mokyklą. Vėliau iš graikų G. pasisavino romėnai. Tačiau Romos imp. Teodosijui 392 pr. Kr. uždraudus olimpinius žaidimus, buvo uždarytos ir G. mokyklos. Vėliau tas draudimas buvo panaikintas, ir romėnai vėl plačiai pradėjo gimnastikuotis. Vėlesniais laikais iš graikų ir iš dalies iš romėnų G. pasisavino ir kitos tautos. Naujaisiais laikais G. sąvoka gerokai susiaurėjo. Dėl to atsirado įvairūs G. skirstymai. G. laikoma fizinio auklėjimo dalimi, lavinančia organizmą sisteminga mankšta iš anksto nustatytu tikslu. Pagal pasirinktą tikslą G. esti mokyklinė (pritaikyta augantiems, bręstantiems), gydomoji, karinė, ritminė, kvėpavimo, įrankinė ir kt. Pagal kūno judesio formą G. sistemos gali būti skirstomos į dirbtinių judesių (švedų, danų, vokiečių ir sakalų) ir išlaisvintosios formos sunatūralintų judesių sistemas (iš dalies Gaulhofer, Boiget ir kitų plastikos–ritmikos metodas). Vad. dirbtinių judesių G. sistemoje vyrauja teikiamasis aiškinimo rodymo metodas, kur bendras darytinos mankštos supratimas eina iš aiškinimo ir parodymo. Tas metodas yra susijęs su sintetiniu dėstymu, kada iš paskirų elementų einama prie visumos supratimo. Sunatūralintų gimnastikos sistemų pagrindą sudaro teikiamasis heuristinis metodas, kur šalia rečiau vartojamo rodymo ir aiškinimo vis daugiau vietos skiriama savo patyrimams. Heuristinis G. metodas yra susijęs su analiziniu dėstymu, kai einama nuo bendro prie atskirų sudedamųjų dalių. Šių dienų G. vartoja laisvos formos bei natūralius judesius. Gydomoji G. yra mechaninės terapijos dalis. Ji remiasi Lingo gydomąja mankšta, kuri gali būti aktyvi, pasyvi ir mišri. Lagrange fizinį lavinimąsi išgarsino kaip gydymo metodą. Gydomosios G. tikslas yra kūno trūkumų naikinimas, mankštinant nusilpusius raumenis ar tam tikras nusilpusias kūno dalis.

Švedų G. kūrėjas yra Pehr Henrik Ling (1776–1839). Pradžioje jo sistema buvo vadinama gydomosios G. vardu, vėliau ji buvo pripažinta pedagogine G. Ling bandė apjungti G. sistemas ir jas pagrįsti anatominiais fiziologiniais dėsniais. Mankštos tikslas išlyginti kūno trūkumus, sveikatinti, stiprinti ir išvystyti harmoningai pajėgų kūną. Mankštai parenkami atskiri pratimai, susiję su pašalinių uždavinių siekimu, kaip įpročių įsigijimas ar priešininko nugalėjimas. Reikia skirti švedų G. nuo švedų sistemos. Švedų sistema apima sportą, žaidimus ir pačią G. Švedai G. pasinaudoja tikslingiems mankštymams pamokos metu. Švedų G. pamokoje mankštymai yra vykdomi pagal griežtai nustatytą kreivę, be pertraukų ir laukimo. Stengiamasi, kad mankštą visa grupė vienu metu atliktų. Pamoka pradedama tvarkos judesiais, kurie kaupia dėmesį ir dalyvius mankštai patogiai surikiuoja. Pamokai skiriami šie reikalavimai: nuosaikus darbo sunkėjimas, sunkaus ir lengvo kaitaliojimas, nuolatinis darbo rūšies keitimas, darbas be pertrūkio, mankštos įvairumas, sinergetikų ir antagonistų įtraukimas darban, nuovargio likvidavimas. Švedų G. priemonės: švedų sienelė, dalba, suolelis, dėžė, stačiosios kopėčios, arklys, ožys, kartis, virvė ir kt. Švedų G. pamokos kreivę savo metodo pagrindan yra paėmę Demeny, Herbert ir kt. Kadangi Ling dėstė Stockholmo Karališkajame inst., kur buvo ruošiama G. mokytojai ir kariuomenės instruktoriai, tai jo mokslas greit praplito Europoje ir užjūryje. Švedų sistema išsilaikė per šimtą metų.

V o k i e č i ų G. pradžia siekia XVIII a. pabaigą, kada Guts-Muths išleido Gymnastik für die Jugend. Guts-Muths metodas atskirose Europos šalyse buvo savarankiškai papildytas. Vokiečiai G. pradėjo plačiai naudotis tik Jahn laikais (1778–1852), o Jahn yra laikomas įrankinės G. tėvu Vokietijoje (G., arba vok. Turnen). Jis įvedė turniką (geležinė skersinė tarp dviejų stulpų) ir lygiagretes. Jis organizavo jaunimą, patraukdamas juos prie turniko ir lygiagrečių G. Iš to kilo visas sąjūdis, gavęs Turn-Verein vardą. Be turniko, vokiečių G. vartojo ir kitus G. įrankius: trapecijas, nuožulnias (pasvirusias) kopėčias, žiedus, arklius, ožius ir kt. Vokiečių G. sistema visus lavinimus skirsto į laisvuosius judesius, tvarkos judesius, lavinimus su įrankiais ir pasyviuosius pratimus. Be to, sistema neatsisako iškylų, žygių, ratelių, vad. G. žaidimų. Lenktynia-

vimo pradas vykdant mankštas yra gana žymus. G. pritaikoma žmogaus lyčiai ir amžiui. Mūsų laikais vokiečių metodas plėtojasi natūralinio metodo linkme, kur fizinis lavinimas dažnai yra panaudojamas darbo forma.

Čekų, arba sakalų, G. yra atsiradusi Čekoslovakijoje. Jos kūrėjas yra dr. M. Tyrš (1832–84), perdirbęs vokiečių G. graikų antikinės dvasios įtakoje. Tyršo sistema apima visus judesius, kuriuos žmogus sąmoningai atlieka, norėdamas lavinti jėgą bei ją palaikyti, atsipalaiduoti nuo darbo padarinių, išlaikant kūno grakštumą. Mankštos skirstomos su įrankiais, be įrankių, grupinės (piramidės, žaidimai), kovos (apsigynimas, grumtynės, imtynės, boksas, fechtuotė). G. gali būti pedagoginė ir atletinė, nors prietaisai vartojami tie patys. Griežtai nustatytos pamokos kreivės nėra: stengiamasi pamokos ribose išlaikyti fiziologinio įkrovio laipsniškumą. Sakalų gimnastika buvo ypač paplitusi pačioje Čekoslovakijoje, kur ją vartodavo patriotinė čekų organizacija per savo šventes.

Ruso Leshafto G. tikslas išmokyti izoliuoti atskirus judesius ir palyginti juos tarpusavy, sąmoningai juos valdyti ir pritaikyti kliūtims, jas nugalint, kiek galint vikriau ir pastoviau; pripratsti mažiausiomis pastangomis ir kiek galint per trumpesnį laiką sąmoningai atlikti didžiausią fizinį darbą, veikiant dailiai ir energingai. Mokyklinio amžiaus vaikams ji numato paprastus lavinimus (vientisus ir sudėtingus, ėjimą, bėgimą, metimą ir kt.), lavinimus su pasunkinimais ir pasipriešinimais (su svarsčiais, lazdomis, šuoliu, traukimą, stūmimą, imtynių elementus), erdvės ir laiko lavinimus (lazdų ir kt. daiktų mėtymą į taikinį, ėjimą, bėgimą ir šuolius, juos pasunkinant nešamais svarsčiais ir kt. daiktais, žaidimus (paprastus, komandinius ir lenktyninius, čiuožimą, fechtuotės elementus, plaukimą, nardymą), paprastus rankų darbus. Metodinė Leshafto G. pamokos sąlyga: visi skiriamieji uždaviniai turi būti vykdomi trumpu ir tiksliu mokytojo išaiškinimu, bet ne sekimu.

Prancūzų J. Demeny svarbiausias tikslas jaunuoliams gyvenimui reikalingų judesių gerinimas ir motorinių sugebėjimų lavinimas. Demeny iškelia mokėjimą veikti ekonomiškai ir užtikrintai. Atsparumas nuovargiui, sveikata, vikrumas, — visa tai yra gero ir darnaus organų funkcionavimo padariniai. Senųjų sistemų didžiausia klaida ir buvusi, kad mankštas denatūralizavusi. Pagal Demeny judesiai turi atitikti šiuos pradus: jų amplituda turi būti kiek galint didesnė ir intensyvesnė; judesys turi būti nuosaikus; vienas judesys turi siekti ir kito be statinių momentų, staigių sustojimų ir suskaldymo; judesiai turi būti apskritos formos, be staigių krypties pakeitimų, nuosaikiai sunkinami; judesy neturi dalyvauti nereikalingos raumenų grupės; reikia išmokti kvėpuoti judesio taktan, stiprinti raumenis ir taisyti kūno trūkumus. Demeny visą fizinio lavinimo kursą skirsto į auklėjimąjį ir taikomąjį. Auklėjamąją dalį sudaro G. ir atitinkami judesiai, o taikomąją dalį — sportas, sportiniai žaidimai ir atletika. Demeny įtakoje Hebert sukūrė savo sistemą. Jo reikalavimas — pamokoje turi būti pasiektas higieninis, estetinis ir utilitarinis efektas. Higieninis efektas gaunamas tomis mankštomis, kurios veikia kvėpavimą ir kraujotaką, estetinis — raumenų lavinimu ir kūno trūkumų taisymu, utilitarinis — natūraliuoju mankštymu. Jo sistemos skirtinga ypatybė — fizinio pajėgumo bandymai. Demeny mokinys M. Boiget buvo idėjinis prancūzų auklėjimo sistemos sudarymo vadovas (1923). Atsisakyta nuo akrobatinių ir dirbtinių vokiečių sistemos mankštų ir nuo švedų sustingusių lavinimų. Sistemos principas paruošti žmogų natūraliems gyvenimo veiksmams. Ši sistema turi aiškų planą, duoda tikslių nurodymų apie pamokos vedimą ir nevaržo mokytojo kūrybingumo. Metodinė pagrindinės dalies pamokos tvarka: ėjimas, lipimas, šuoliai, kėlimas, sunkumų pernešimas, bėgimas, mėtymai, gynimasis ir puolimas. Be to, gali būti atskirai plaukymo, kovos žaidimų ir kt. pamokų. Šitos pagrindinės mankštos septynios grupės tinka visiems, bet jas reikia pritaikyti amžiui ir išsilavinimui.

Danų G. kilusi iš švedų, skiriasi savo metodais ir išorine forma; pvz. mankštinamajai kūno daliai pratimas kartojamas staigiai ir daug kartų (švediškoje lėtai ir pagal kvėpavimą). Kaip efektinga, G. susirado savo šalininkų ypač kariuomenėje.

Natūralinė G. XX a. žmogaus auklėjimui iškelti nauji reikalavimai. Dabar ir mankšta skirta žmogui formuoti, o ne raumenims stiprinti ar tam tikroms kūno dalims akrobatiškai vystyti. Naujų idėjų geriausi sistemintojai buvo Vienos profesorius Gaulhofer ir dr. M. Streicher. Jie grindė savo mokslą anatomijos, fiziologijos, biologijos, psichologijos bei pedagogikos mokslais.

XX a. paplito ritminė G. Tai yra judesiai pagal tam tikrą ritmą ar muziką, ir tai paruošiamieji pratimai moderniam išraiškos šokiui. Kol vyravo baletas, ritminės G. vietoje buvo vartojama plastika, t. y. pradiniai baleto mokyklos pratimai. Ritminė G. skiriasi nuo plastikos taip, kaip modernus išraiškos šokis nuo baleto. Ritminė G. centran stato visą žmogų, nepaisydama aktyviųjų ir pasyviųjų kūno dalių;

Aleksoto vaikų darželio gimnastikos pamoka

pvz. veiksmas atliekamas ranka ir palydimas visu kūnu, jam siūbuojant, banguojant. Gi plastikoje veiksmas yra lokalizuotas; pvz. pratimai atskirai rankomis, kojomis ir kt.

JAV gimnastika gavo pradžią iš europiečių emigrantų. Prieš įsteigimą Amateur Athletic Union jau plačiai praktikavo G. savo narių tarpe. 1940 buvo pirmenybės tarp augštųjų JAV mokyklų. Jas laimėjo Illinois univ. 1952 Helsinkio olimpiadoje dalyvavo rekordinis skaičius tautinių komandų (23) su bendru gimnastų 183 skaičiumi. JAV gimnastai laimėjo 8-ją vietą.

G. N e p r i k l a u s o m o j o j e L i e t u v o j e. Iki Kūno Kultūros Rūmų įkūrimo 1932 Lietuvos mokyklose, kariuomenėje ir sporto organizacijose buvo gimnastikuojama pagal vokiečių Turnen, švedų ir čekų sakalų G. Vokiškoji įrankinė G. buvo vartojama daugiausia kariuomenėje, o švedų ir sakalų — mokyklose ir sporto organizacijose (švedų G. daugiausia atstovavo K. Dineika, sakalų St. Janušauskas). Nuo 1928 mokyklose pradėta taikyti natūralinės mankštos kryptis (Mirskis, V. Petronis, K. Steponaitytė). Įsteigus K. K. Rūmus, buvo sudaryta sava mokyklinė fizinio lavinimo sistema, Švietimo m-jos patvirtinta ir įvesta mokyklose. Jos pagrinde buvo naujos pažiūros į fizinį lavinimą, perimant dr. Gaulhofer ir dr. M. Streicher pedagogines idėjas (juos atstovavo dr. V. Vokietaitis ir Baronaitė, buvę minėtųjų profesorių mokiniai). Buvo įvesta amžiui privaloma fizinio lavinimo normų lentelė, sportinės varžybos ir žaidimai, karinis parengimas, mergaitėms ritminiai judesiai ir tautiniai šokiai. Fizinis lavinimas buvo laikomas bendrojo ugdymo dalimi ir todėl siauro G. supratimo vietoje buvo vartojamas k ū n o k u l t ū r o s vardas. Organizacijos, kurios kultyvavo G., rėmėsi tais pačiais principais, papildytais prancūzų mokymo dėsniais. Tos mokyklos didžiausiu propagatoriumi Lietuvoje buvo A. Jurgelionis.

N. E. Bukh, Primary Gymnastics 1939; *L. C. Drew,* Individual Gymnastics 1945; *H. Meusel,* Körperliche Grundausbildung [3]1939; *R. Bode,* Ausdruckgymnastik [3]1925; Lietuviškoji Enciklopedija VIII t.; *K. A. Knudsen,* A Textbook of Gymnastics [2]1947. *K.Mrs.*

Gimnazija (lot. gymnasium iš gr. gymnasion ,fizinės mankštos, vėliau filosofų susirinkimo vieta') bendrojo lavinimo augštesnioji mokykla, kurią baigus, gaunamos teisės į augštąją mokyklą stoti. Jos kilmė iš senovės graikų gymnasion, vietos, skirtos gimnastikai, imtynėms ir žaidimams. Dalį fizinės mankštos graikai darydavo nuogi (gymnos); iš čia ir kilo G. vardas. Pradžioje G. buvo paprastas kiemas, ilgainiui virto dideliais ir puošniais pastatais, kuriuos sudarė stadionai, apsupti dengtų portikų. Čia buvo maudyklos, salės jaunimo fizinei mankštai, susirinkusiems ir pasikalbėjimams. Atėnuose išgarsėjo trys didelės viešosios G., kuriose buvo pasirinkę vietą savo darbui žymūs folosofai. Akademijos vardas neatskiriamai susijęs su Pla-

tonu, licėjo vardą įamžino Aristotelis, kinosargas buvo kinikų buveinė. Turtingųjų sluogsnių jaunimas, kuris taikydavo į vadovaujamas vietas valstybėje, iš palestros stodavo į G. ir joje praleisdavo savo 16–18 metus. Čia jis gimnastikuodavosi, dalyvaudavo politinio, literatūrinio ir filosofinio turinio pasikalbėjimuose. II a. pr. Kr. graikams savo nepriklausomybės netekus, gimnastika ir muzika nustojo savo visuotinės lavinamosios reikšmės ir kartu su skaitymo ir rašymo pradmenimis įėjo į elementarinį švietimą. Kadaise garsiosios G. duoda užuomazgą antrajam švietimo laipsniui, kurį sudaro gramatika, retorika, dialektika, matematika ir muzikos teorija. Senovės Romoje gimnastika niekados nebuvo įgijusi tokių teisių, kaip Graikijoje, todėl ten analogiškų G. nerandame. Viduramžiais pradėję kurtis universitetai, be savo įprastinio vardo, kartais buvo vadinami ir G. Nuo XV a. humanistai G. vardu kartais vadina tas lotyniškąsias mokyklas, kuriose buvo mokoma dar ir graikšikai bei hebrajiškai. Jei tokios mokyklos savo programą dar praplėsdavo ir duodavo įvadą į atskirų mokslų disciplinas, tai jos buvo vadinamos G. academicum, arba illustre. Jos kartais virsdavo universitetais. 1812 išleistas Prūsų įstatymas įsakmiai pažymi, kad G. vad. mokymo įstaiga, kuri ruošia jaunimą universitetui. Tokia prasme G. žodis prigijo Austrijoje, Balkanų valstybėse, carų Rusijoje, jis įsipilietino ir Lietuvoje. Kitur vadina licėjais, koledžais ir kt. Anglosaksų kraštuose ir dabar G. vardu vadina gimnastikos sales. Normalinėse G. mokomas jaunimas, bet gali būti G. ir suaugusiems. Jei G. nepilna, apima tik kelias pirmąsias klases, atseit pirmąjį vidurinio švietimo koncentrą, tai ji vad. progimnazija. Nepriklausomojoje Lietuvoje G. vardą buvo stengiamasi sąlygoti paskutinės (baigiamosios) klasės buvimu. G. kaip vidurinio tipo mokykla savo lytimi nėra vienoda. Ilgai vyravo klasikinės G. tipas, kur ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į senąsias lotynų ir graikų kalbas. Kai tai ėmė nebepatenkinti praktiškos gyvenimo linkmės

Senovės graikų gimnazija

reikalų, lygiagrečiai pradėtos XVIII amžiuje steigti realinės, komercinės ir kitų tipų G. Jos dažnai G. nebevadinamos. Nors jų tikslas palieka tas pats, būtent ruošti jaunimą augštajai mokyklai, bet jos jau turi savo specialią kryptį.

L i e t u v o j e G. kaip mokyklos, iš kurių galima buvo stoti į augštąsias mokyklas, pradėjo kurtis XVI a. Pirmoji G. buvo įkurta jėzuitų 1570. Ji buvo 5 klasių. Trijose žemesniosiose (infanta, gramatika, sintaksė) buvo mokyta lotynų ir graikų kalbų, skaityti klasikai, daugiausia Cicerono parinktieji raštai. Dvejose augštesnėse klasėse — humaniora (poezija, retorika) mokė gražiai lotyniškai kalbėti, eilėraščius rašyti, iškalbingumo, gražaus stiliaus, senovės istorijos ir geografijos; skaitė Vergilijaus, Tacito ir kt. kūrinius. 1616 Jonas Karolis Katkevičius savo lėšomis įkūrė jėzuitų G. Kražiuose. G. buvo įkurtos Kolainiuose, Pašušvėj ir kt. 1723 pradėjo G. kurti ir pijorai. Pirmą įk. Vilniuje, vėliau Gerainiuose, Panevėžyje, Ukmergėje, Raseiniuose, Želvoje ir kt. G. ypač paplito Lietuvoje XVIII a. Jos visos buvo kuriamos prie vienuolynų. Kiekvienas ordinas turėjo savų tos rūšies mokyklų. Daugumas jų buvo skirta pasauliečiams, mažesnė dalis — savo ordino nariams ruošti. Be to, visoje Lietuvoje veikė Radvilų ir kitų globojamos protestantų G., pvz. Kėdainiuose, Biržuose, L. Brastoje. Pirmoji pasaulinė G. buvo įkurta 1804, antroji — 1830. Kai XIX a. pirmame ketvirtyje visos tos mokyklos buvo atiduotos Vilniaus univ. žiniai, daugumas jų buvo supasaulietintos. Lietuvoje G. skaičius tiek išaugo, kad jų kiekis buvo žymiai didesnis, negu tuometinėj Rusijoj. 1832 V 1 rusų caro Mikalojaus įsakymu Vilniaus univ. buvo uždarytas, ir rusų administracija pradėjo mažinti G. skaičių Lietuvoje. Pirmiausia buvo likviduotos visos nevalstybinės G. Dėl politinių priežasčių buvo daromos pastangos mažinti likusiųjų G. mokinių skaičių, į jas įstojimą pasunkinant valstiečių ar šiaip neprivilegijuotų luomų vaikams. Po 1863 sukilimo, būtent 1864 buvo uždarytos G. Kėdainiuose, Panevėžyje, Šiauliuose, Telšių progimnazija; uždarytos 8 bajorų mokyklos. Visose mokyklose įvesta rusų dėstomoji kalba. 1899 visoje didžiulėje Vilniaus mokslo apygardoje (be Suvalkų) paliko tik 10 G., 3 progimnazijos ir Panevėžyje realinė mokykla. 1861 G. mokinių buvo 6109, 1881 — 5288. 1890/91 mokslo metais iš viso mokinių buvo 4156. Iš jų — pravoslavų 43,4%, katalikų 38,5%, liuteronų 3,8%, izraelitų 13,2% ir kt. Varšuvos mokslo apg. lietuviškoje dalyje veikė dvi G. Tai tik penktadalis to G. skaičiaus, kuris veikė Nepriklausomosios Lietuvos teritorijoje 1939. Bet XX a. pradžioje G. skaičius vėl pradėjo

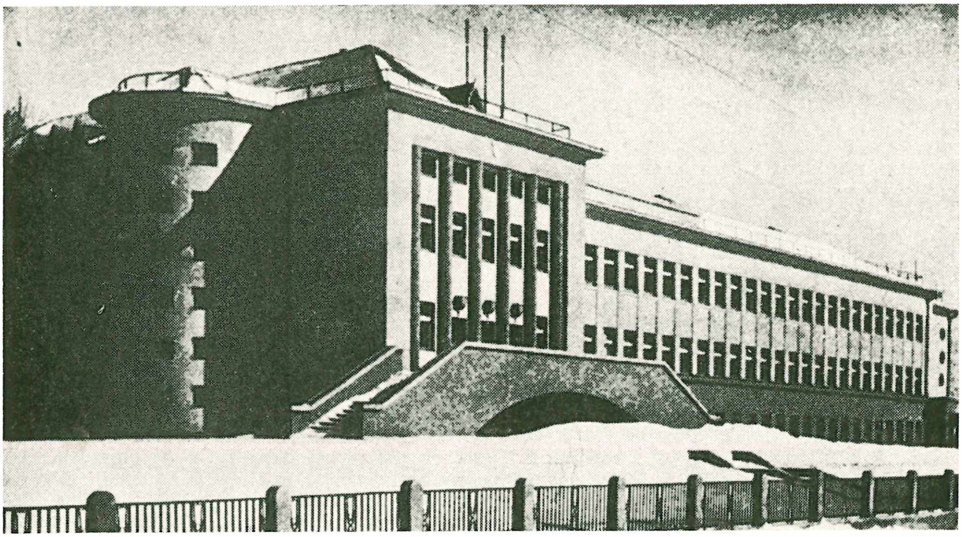

Šančių gimnazija

augti, nes buvo leista kurti privatines G.; ypač pradėjo augti mergaičių G. skaičius. Greta švietimo ministerijos G. atsirado ir kitų žinybų analoginės mokyklos, tik jos oficialiai G. nebuvo vadinamos. Lietuvių kalba buvo leista dėstyti tik Marijampolės ir Suvalkų G., ir tai jos mokymasis nevo privalomas. Atstatytoje Nepriklausomojoje Lietuvoje 1919 XI 11 pradėjusi darbą, Švietimo ministerija rado karo metu įsikūrusias 8 G. ir 11 progimnazijų, kurias išlaikė draugijos arba vietos gyventojų sudaryti komitetai. G. buvo 8 metų, progimnazijos 4 metų; jos rėmėsi 4 metų pradžios mokykla. Nuo to laiko G. skaičius pradėjo greit augti. Be švietimo ministerijos, G. pradėjo steigti draugijos (Žiburys, Saulė, Rytas), savivaldybės, vėliau vienuolių ordinai, mokytojų organizacijos. Vėlesniais laikais daugumas privatinių G. buvo suvalstybinta. 1936 vidurinių mokyklų įstatymas nustatė 7 metų G. ir 3 metų progimn.; jos rėmėsi 6 metų pradine mokykla. G. gali turėti skirtingus mokymo planus: sustiprintas dėstymas klasikinių kalbų, svetimųjų naujųjų kalbų, matematikos ir gamtos mokslų, komercijos ir kt. Jos gali būti atskiros berniukams, atskiros mergaitėms arba ir bendros, koedukacinės. G. steigti ir išlaikyti gali valstybė, privatūs asmenys ir organizacijos. Įstatymas sako, kad G. tikslas ,ugdyti jaunimo dvasios ir kūno pajėgas, jį mokyti Lietuvą mylėti, jai aukotis ir paruošti augštajam mokslui eiti'. 1939 pradžioje Nepriklausomojoje Lietuvoje su Klaipėdos kraštu veikė 56 G. su 1049 mokytojais ir 16.906 mokiniais, jų tarpe 8498 berniukai ir 8408 mergaitės; progimn. buvo 27 su 233 mokytojais ir 2633 mokiniais, o mokinių — 1216 berniukų ir 1417 mergaičių. Į tą skaičių neįeina specialinio pobūdžio vidurinės mokyklos. Tais metais, atgavus Vilniaus krašto dalį su sostine Vilniumi, G. skaičius padidėjo 15 ir prisidėjo apie 4500 mokinių. 1940 bolševikams rusams okupavus Lietuvą, G. skaičius kiek sumažėjo, nes buvo uždarytos kaikurios žydų G. Mokinių ir mokytojų skaičius paliko beveik nepasikeitęs, nes tų G. mokiniai ir mokytojai buvo išskirstyti lietuviškose G. 1940/41 mokslo metais okupantai G. vardą paliko, bet mokslo planą pakeitė. Išbraukta tikybos, lotynų, filosofijos pradmenų ir visuomenės mokslo dėstymas, istorijos, lietuvių k. ir literatūros programos sutrumpintos. Jų vietoje įvestas privalomas rusų kalbos ir LTSR konstitucijos dėstymas. Okupantai norėjo G. jau tais metais paversti dešimties metų mokyklomis (desiatiletkomis), ir tuometinei satelitinei Švietimo ministerijai pakeltiems į VII ir VIII klases siūlė taip pat duoti G. baigimo atestatus. Švietimo ministerijai pasisekė išsiderėti toms klasėms vienerius metus einamajam koncentrui baigti. Klasių numeracija buvo pakeista, pvz. VIII klasė pavadinta X. Okupantų bruktosios tėvynės programos esančios tokios tobulos, kad jokių pertvarkymų nesančios reikalingos. Mokslo metus pradėdami, okupantai skelbė, kad dabar mokslas būsiąs visiems prieinamas, nes jis nemokamas. Mokslo metuose mokestis buvo pareikalautas, nes, esą, materialinis gyvenimo lygis ,pakilęs'. Tolimesnį G. susinimą nutraukė 1941 prasidėjęs rusų-vokiečių karas. Laikinoji Lie-

tuvos vyriausybė visus rusų-okupantų padarytus patvarkymus atšaukė ir įsakė grįžti į Nepriklausomojoje Lietuvoje veikusius švietimo nuostatus. Naujieji okupantai, nušalinę laikinąją Lietuvos vyriausybę, uždarė visas lenkų ir žydų G. Švietimo ministerijos vietoje teįsteigė tik švietimo vadybą. Toji vadyba stengėsi laikytis Nepriklausomosios Lietuvos švietimo tradicijų. G. ir progimnazijų skaičius vėl pradėjo augti, ir 1942 G. ir progimnazijų skaičius drauge pasiekė 100. Tas skaičius išsilaikė iki antrosios rusų okupacijos. 1944, prasidėjus antrai rusų okupacijai, Lietuvos gyvenimas nuo laisvojo pasaulio buvo atskirtas vad. geležine uždanga. Per 60.000 lietuvių iš Lietuvos pasitraukė į vakarus, daugumas į Vokietiją.

Kol truko karas, mokykloms kurtis sąlygų nebuvo, bet, 1945 pavasarį karui pasibaigus ir lietuviams pradėjus burtis į pabėgėliams skirtas stovyklas, jau tų metų vasarą kaikuriose stovyklose įsikūrė G. arba progimnazijos. Lietuvių Sąjunga, kurios valdybos buveinė tuo metu buvo amerikiečių zonoje, pati ėmė švietimą tvarkyti. Anglų zonai ji paskyrė įgaliotinį, kuris, 1946 Britų kontrolinei komisijai įkūrus Baltų centrinę tarybą, buvo tos komisijos patvirtintas anglų zonos lietuvių švietimo tvarkytoju vyriausiojo inspektoriaus vardu. Lietuvių sąjungai susilikvidavus ir įsikūrus LTB, švietimui tvarkyti sudaryta Švietimo valdyba; ji įgaliotinių vardą pakeitė vyr. insp. Visų pastangomis, ypač stovyklų bendruomenių iniciatyva, kur tik buvo nors minimalus mokyklinio amžiaus vaikų skaičius, buvo steigiamos mokyklos, jų tarpe ir G. Stovyklų gyventojai esamas patalpas pritaikė mokyklų reikalams arba net naujas pastatė. G. skaičius augo. Bet dėl stovyklų nuolatinio kilnojimo, stovyklų gyventojų skirstymo į kitas stovyklas arba jų glaudinimo G. skaičius niekada nebuvo likęs ilgesniam laikui pastovesnis. Kiek būdingesnis ir didesnis jis buvo 1947/48, būtent 25 G. ir 15 progimn.; mokinių 3122, mokytojų 713. Iki 1949 mokslo metų pabaigos jos išleido 908 abiturientus. Prasidėjus lietuvių emigracijai, G. skaičius mažėjo, ir 1951 liko tik viena G. Diepholze, kuri ir dabar sėkmingai veikia, nusikėlusi į nuosavus Schloss Rennhof namus Mannheime. Be jos, dar veikia saleziečių įkurta G. Italijoje. Ir okupuotoje Lietuvovoj veikia mokyklos, kurių tikslas paruošti jaunimą augštajam mokslui eiti; gal jos dar ir vadinamos G., bet neabejotina, kad jose lietuviškų G. tradicijas nustelbė okupantų tradicijos. Lietuvių, išemigravusių į įvairius pasaulio kraštus, jaunimas lanko mokyklas tų kraštų, kuriuose apsigyveno. Ten jis negauna progos įsigyti lituanistinių žinių. Tam nuostoliui sumažinti, kur tik sąlygos leidžia, steigiamos lituanistinės mokyklos: šeštadieninės, lituanistinės klasės, augštesniosios lituanistinės mokyklos. Pastarųjų tikslas duoti jaunimui tiek žinių, kad jos nors apytikriai prilygtų lietuvių G. duotąsias lituanistines žinias. Augštesniosios lituanistinės mokyklos veikia tik JAV (Chicagoje, Clevelande, Bostone, Brooklyne, Los Angeles ir kt.). Chicagos augštesnioji mokykla turi apie 200 mokinių. *M. Kr.*

Gimnetai (gr. nepridengti) senovės lengvai ginkluoti pėsti kariauninkai.

Gimnopedija (gr. gymnopaidia: gymnos ‚nuogas' ir paidia ‚vaikų, jaunuolių žaidynė') Apolono šventė Spartoje, sen. graikų metinis festivalis, kur nuogi jaunuoliai šokdavo ir atlikdavo gimnastinius pratimus.

Gimnosofistai (gr. nuogieji išminčiai) senovės indų išminčiai asketai.

Gymnospermae žr. Plikasėkliai.

Gymnosporangium žr. Gleivėrūdė.

Gimtasis Kraštas nuo 1934 pradėtas leisti Šiauliuose Kraštotyros d-jos organas. Vienintelis žurnalas, skirtas lietuvių etnografijai. Turėjo didelės reikšmės mūsų tautinės kultūros liekanoms saugoti ir sužymėti. Per metus išeidavo keli numeriai. Redagavo P. Bugailiškis. 1941 G.K. buvo perėmusi Lietuvos Mokslų Akademija. Vokiečių okupacijos metu G.K. vėl leido Šiaulių Kraštotyros D-ja. Jame bendradarbiavo daugiau kaip 80 asmenų.

Gimtinė gimtoji vietovė: vienkiemis, kaimas, miestelis, miestas. Gimtinės sąvoka apima žymiai erdvesnį žemės plotą, negu minėtosios vietovės, išskyrus didesnį miestą, turintį 1–2 km spindulio plotą. Kitaip tariant, vienkiemio ar kaimo gyventojui G. yra jo gimtieji namai su sodyba ir artimiausioji gamtinė bei kultūrinė aplinka, vaikystės pergyvenimų, visuomeninių ryšių ir teisinės priklausomybės siejama į vieną geografinės vietovės vienetą. Tačiau sąvoka apima ne vien geografinį gimtosios vietovės aspektą, bet ir psichologinį. Pastaruoju atveju turime visą junginį kūdikystės bei vaikystės įspūdžių bei pergyvenimų, visam gyvenimui įfiksuotų žmogaus atmintyje. Įspūdžių bei pergyvenimų stiprumas ir patvarumas dažniausiai yra atvirkščiai proporcingas G. plotui, t.y. labiausiai ryškus siaurame, todėl ir konkrečiausiame G. taške: gimtuosiuose namuose, sodyboje, kieme. Tie įspūdžiai bei pergyvenimai yra pastoviai įsistiprinę žmogaus pasąmonėje. Tai liudija ir sapnai, vaizduoją tėviškę kaip tik gimtojo židinio ir jo artimiausios aplinkos pavidalu.

G. — neatimamoji sėslaus žmogaus nuosavybė daugiau psichine, negu fizine prasme. Todėl ypač stiprų G. jausmą turi kaimiečiai, kurių gimtosios sodybos yra ištisų

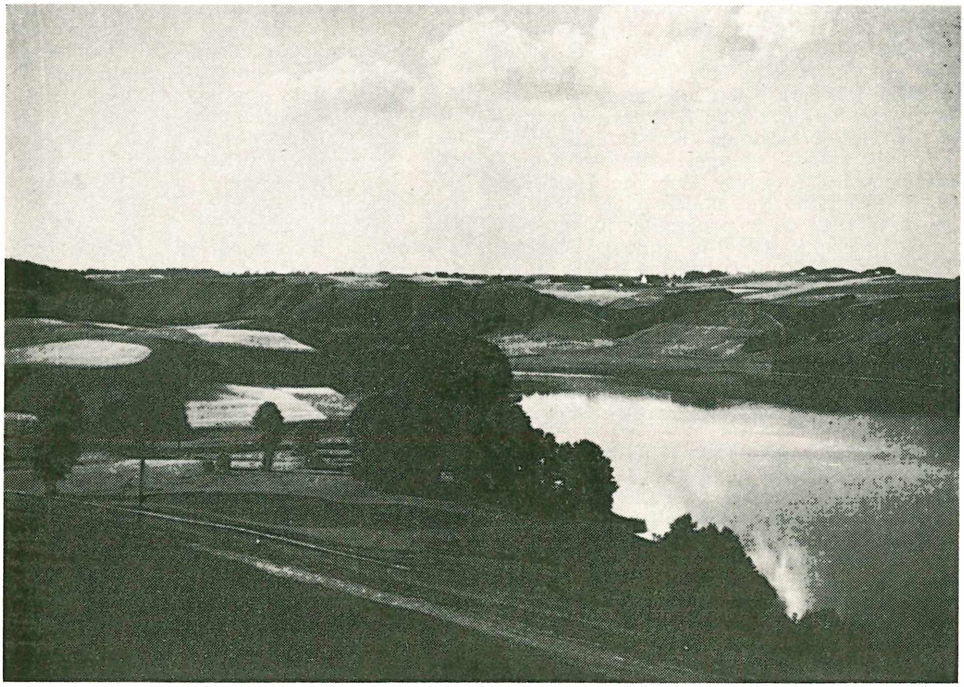

Gimtojo krašto vaizdas

kartų kūriniai, jose gyvenusių ir gyvenančių žmonių dvasinio ir fizinio bendravimo židiniai. Moderniosios geografijos kūrėjas K. Ritter kadaise apibūdino gimtosios vietovės reikšmę paskiram žmogui ir visai bendruomenei, tardamas kiekvieną vietovę turint savo dvasią — ‚genius loci'. Tos dvasios veikiami, auga, kūnu ir dvasia bręsta vienaip kaimo, kitaip miesto žmonės. Jiems visiems pirmą ir labiausiai lemiamą dvasinį poveikį teikia G. savu gamtiniu, kultūriniu ir ekonominiu charakteriu. Todėl ir visų įžymiųjų žmonių charakterio ir kūrybos apibūdinimai biografijose būtų nepilni, kartais net klaidingi, be jų G. ir jos poveikių supratimo ir išryškinimo.

G. m o k s l a s jungtinis gimtosios kalbos ir aplinkos pažinimo mokamasis dalykas. 1922 Lietuvos švietimo ministerijos paskelbtoje laikinojoje pradinių m-lų programoje, skiriamas 1-iems ir 2-iems pradinės mokyklos mokslo metams. 3-iais mokslo metais jis šakojasi į du mokslo dalykus: gimtąją k. ir krašto mokslą. Reformuotosios ir 1936 paskelbtos pradinių mokyklų programos terminologijoje G. mokslas užleido vietą gimtajai kalbai ir aplinkos bei tėvynės pažinimui. *Vc. Č.*

Gimtinės Garsai mėnesinis laikraštis, leidžiamas Lietuvių Protestantų S-gos Amerikoje. Išeina Waterbury, Conn. Atsakomasis redaktorius Algirdas Devenis, faktinasis — P. Dagis.

Gimtoji Kalba yra bendrinės lietuvių k. laikraštis, nepriklausomybės laikais Lietuvoj leistas nuo 1933 ligi 1939 ir iš dalies dar 1940–41, rusų okupacijos metu. Tai yra nedidelis, 16 psl., popularus, praktinis laikraštukas, kurio kasmet pasirodydavo po 10 numerių. 1933–36 atsakomuoju redaktoriumi buvo J. Talmantas, 1936–38 L. Dambrauskas ir vėliau ligi karo P. Jonikas. Šalia to dar veikė redakcinė komisija, kurią, be atsakomojo redaktoriaus, 1933–34 dar sudarė S. Čiurlionienė, V. Kamantauskas ir A. Salys, o nuo 1935 pradžios, kada G.K. buvo padaryta naujai įsikūrusios Lietuvių Kalbos D-jos organu, A. Salys ir Pr. Skardžius. Taip pat su laiku yra keitęsi ir leidėjai: 1933–34 G.K. buvo privačiai leidžiama, nuo 1935 pradžios ligi 1937 pabaigos ją leido ‚Sakalo' b-vė, o nuo 1938 I 1 jos leidimą buvo perėmusi pati LKD.

Pirmaisiais dvejais metais G.K. ėjo sunkokai, bet vėliau jos leidimas žymiai sustiprėjo, prenumeratorių skaičius pašoko ligi 10.000; jąja padidėjo visuomenės susidomėjimas, turinys didžiai pagerėjo, ir tuo būdu ji buvo pasidariusi gana naudingu, niekuo nepakeičiamu praktiniu bendrinės kalbos šaltiniu bei patarėju. To buvo ga-

lima atsiekti dėl to, kad ji buvo redaguojama blaiviai ir santūriai, kalbinę tiesą pirmoj vietoj remiant konkrečiais duomenimis ir dirbtinai nenukrypstant nuo liet. kalbos tradicijų. Dėl to ji galėjo ištisus aštuonerius metus sėkmingai ugdyti mūsų bendrinę kalbą ir tuo būdu atlikti reikšmingą kultūrinį darbą.

Pr. Skardžius, Gimtoji Kalba (Aidai 1953 VIII 372–376). *P. S.*

Gimtoji Šalis rotatoriumi spausdinamas lietuvių tremtinių laikraštis, nuo 1947 X 24 ėjęs Briuselyje, Belgijoje. Leido draugija ‚Sėja'; atsakomasis red. J. Danauskas, faktinis red. kun. J. Dėdinas.

Gimtuvė 1. gimtoji vieta; 2. ds. gimtuvės, gimtoji diena; 3. žr. Gimda.

Gimžauskas 1. Kazimieras (g. 1908 I 9 Kuprių vsd., Linkmenų vls., Švenčionių aps.). Mokėsi Švenčionių ir Vytauto D. lietuvių gimnazijoje Vilniuje, baigė 4 kursus Vilniaus Ryto mokytojų seminarijoje; 1927 ją uždarius, gimnazijos kursą baigė P. Skargos vardo koedukaciniuose kursuose Vilniuje. Organizavo Šv. Kazimiero d-jos skyrius, rengė vaidinimus, rinko tautosaką, platino Nepriklausomosios Lietuvos spaudą. Gresiamas suimti, 1930 pabėgo į Nepriklausomąją Lietuvą, baigė karo mokyklą ir nuo 1931 tarnavo vst. saugumo policijoje (Alytuje rajono viršininku). Visą pirmąjį bolševikmetį iškalintas, vėliau grįžo į senąją tarnybą Vilniuje. Dalyvavo antinacinėje rezistencijoje ir buvo LF Vilniaus apygardos karinio štabo narys. Pasitraukęs į Vokietiją, 1945–47 vykdė Vliko pavestas pareigas. Likęs Vokietijoje. *I. G.*

2. Silvestras (1844 Kirdeikių k., Linkmenų vls., Švenčionių aps. — 1897 IX 27 Varšuvoje) spaudos draudimo gadynės veikėjas ir poetas. Mokėsi 1857–60 Švenčionių ir 1860–63 Daugpilio gimn., kur baigė 6 klases; paskui Vilniaus kun. seminarijoje, iš kurios išstojo 1864. Ligi 1874 dirbo vaistinėje ir Petrapilio med. chirurgijos akademijoj gavo provizoriaus padėjėjo pažymėjimą. 1875 vėl stojo Vilniaus kun. seminarijon, ir 1876 įšventintas kunigu. 1877 buvo išsiųstas Petrapilio dvasinėn akademijon, iš kurios 1878 dėl nesveikatos išstojo. Akademijoje draugaudamas su ten studijavusiais lietuviais patriotais P. Kriaučiūnu ir K. Jauniumi, stiprino savo lietuviškąjį nusistatymą. 1878 vikaras Žaludke, Lydos aps., 1879 Žiežmariuose, 1880 Vidiškių filialistas, 1883 Kietaviškių klebonas, 1884 Valkininkų klebonas ir Merkinės dekanas, 1891 garbės kan. Įskųstas dėl liet. knygų platinimo ir tariamojo pravoslavijos įžeidimo, 1892 turėjo keltis į Giedraičius vikaru, 1893 gubernatoriui nesutikus jo Širvintų klebonu tvirtinti, perkeltas į Bagaslaviškį altaristu. Susirgęs išvyko gydytis Varšuvon, kur ir mirė.

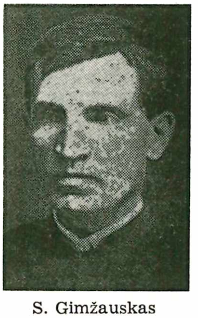

S. Gimžauskas

Liet. poezijos dalykus pradėjo rašyti dar seminarijoje. Vėliau kunigaudamas mėgdavęs eilėraščius rašinėti ant šventoriaus mūro, ant koplyčios sienų ir kitur, kur žmonės galėdavę pasiskaityti. Tokius 3 eilėraščius išsp. M. Davainis Silvestravičius Lietuvių Laikraštyje 1905 nr. 5. Pirmą savo knygelę anonimiškai išsp. Leipzige 1870 — tai ‚Linkmenës', satyrinis eilėraštis prieš girtybę, savo humoristiniu stiliumi ir gana skambiu chorėjiniu eiliavimu gyvai primenąs K. Aleknavičiaus dainuškas. 1871 Vargomačio spv. G. nusiuntė Petrapilio mokslo akad. rašinį apie savo apylinkės tarmes, kurį peržiūrėti gavo akad. Wiedemann. Tarp 1875 ir 1879 G. parašė ‚Żodzej isz givôs kałbos letuviu Linkmeniszkių' (rankraštis VDU bibliotekoje), iš kur K. Būga išsp. 3 padavimus Tautoje ir Žodyje I 1923. E. Volteris 1886–87 naudojosi G. tautotyriniu rankraščiu ‚Linkmeniškiu Lëtuviu paproćei, burtai, gidymo dalikai', rašytu, turbūt, apie 1879.

1876 G. buvo Vilniaus seminarijos rektoriaus pavesta lietuviškai išversti Haydno oratorijos apie pasaulio kūrimą, Mozarto Te Deum ir 6 R. J. N. Führerio mišių tekstus. Vertimą buvo užsakęs grafas R. Tyzenhauzas, kurio namuose Vilniuje klierikų choras tas kompozicijas ir atliko. Jos giedotos ir 1880 Obeliuose per vysk. Beresnevičiaus vizitaciją.

1879 G. išleido knygelę ‚Ant nauju metu Lietuvai Dovaniale', kur buvo keli eilėraščiai ir prozos gabalėliai, jų tarpe ‚Truputis apie garsinguosius lietuviszkus rasztinikus' (pasirašė Kiauneliszkienas). Labiausiai išgarsėjo G. rinkinėlis ‚Lietuvos Bicziuolis' 1881, kur buvo tokie patriotiški, vėliau į chrestomatijas dedami, eilėraščiai, kaip ‚Pra Lidos murus pravaziojunt', ‚Trakjenams. Šliūpas rašė 1883 (Aušra nr. 3): ‚... jau pernai Lietuwei tą knygutę iszgraibstė ir jinai nebegaunama pirkti'. Pagrindiniai G. eilėraščių motyvai — tėvynės meilė, garbingosios praeities iškėlimas, ypač karšta gimtosios kalbos propaganda. Todėl suprantama, kad 1883 pasirodžiusią Aušrą G. sutiko su didžiausiu džiaugsmu. Aušroje jis spausdino eilėraštį ‚Nemenczinas" (1884 nr. 9, Vargomačio spv.) ir kelias korespondencijas. Betgi, kaip ir nevienas kitas kunigas, G. pakaltino Aušrą dėl kaikurių katalikybei nepalankių vietų savo laišku redakcijai, kurio dalis — ‚isztrauka isz gromatos brolio L. B. Vargomaczio' išsp. Aušroje 1883 nr. 8–10 (iš rankraščio laiškas ištisai išsp. Tautoje ir Žody-

je IV 1926 400–402 psl.). G. su Aušra polemizavo ir kitur. Antai Przegląd Katolicki 1883 nr. 44 išsp. jo str. (pasirašė: Ksiądz Sylwester litwin) ,Z Trockiego. Sprostowanie dwóch błędnych relacji Auszry', kur atsikerta į Aušros 1883 nr. 2 išsp. korespondenciją iš Trakų aps. apie liet. lenkinimą per bažnyčią. Przegląd Katolicki 1884 nr. 13 G. (spv. Lietuwys) kėlė jėzuitų nuopelnus lietuvių kultūrai. 1886 G. išsp. Krokuvoje brošiūrą ,1885 meto. Prieszauszris', kur kaltino Aušrą antikatalikiška laikysena, ypač dėl stebuklų nepripažinimo.

Atšalęs Aušrai, G. ir toliau liko karštas kovotojas dėl lietuvybės su lenkininkų užmačiomis. ,Litwomano dainoje' (išsp. G. rinkinyje ,Juokaunos dainos. Tėvyniszkos dainos' 1892, [2]1893) G. skundžiasi, kad ,kuningai musų kenczia užpuolima Už szwenton Bažnyczion kalbos įvedimą'. 1889 VIII 8 laiške kun. A. Burbai Amerikon G. kaltino Vilniaus vyskupą: ,Audėjonys lenkus grūda Lietuvon... Audėjon. didis priešas liet. k.' ir prideda jam skirtą satyrinį eilėraštį, kuris Flecti Nesciens spv. buvo išsp. Vienybėje Lietuvininkų 1891 nr. 11.

Kitos G. knygelės: Pradzomokslis Lietuwiszko spaudraszczo ir rankraszczo su pridejimu Skaitmanio 1888, [2]1892 (abu leidimai su 1862 kontrafakcine data), Metine Dowaneła del Lietuwninku ir Zemaiczu parasze Mainionis... (apie 1886, su kontraf. 1879 data), Metine Dovanele antra... 1891, Istorija katalikų bažnyczios, paraszyta kun. A. Wapplerio, perguldyta kun. Kanauninko V. (tai G. vertimas) 1892, Malda prie Švenčiausios Marijos Snigenos (apie 1895).

1896 Tilžėje be parašo su kontrafakcine 1863 data išsp. rinkinėlyje ,Kelios istoriszkos dainos' yra neabejotinų G. eilėraščių; galbūt, ir visas tas rinkinėlis yra G. Gal G. yra M. Ragio spv. 1890 Tilžėje išsp. brošiūrą apie liet. emigraciją ,Didžiausios musų słogos ir ką mums reikia daryti' (atspausta iš Šviesos 1890 nr. 7). Kaikurie G. eilėraščiai buvo spausdinti Aušroje, Vienybėje Lietuvininkų, Apžvalgoje, Aušros 1886 kalendoriuje ir kt. Aušroje, Šviesoje, Apžvalgoje yra G. korespondencijų. Knygutėje ,Terazniejsza Litwa' 1903 yra G. eilėraštis ,Niema borów, niema lasów', kur smerkia bajoriją, niekinančią liet. kalbą, ir dvasinę vyresnybę, tą kalbą varžančią bažnyčiose.

Ne viskas G. buvo išsp. Pvz. 1890 II 20 G. rašė A. Burbai: ,Ape dainas, kad surenkęs kruvon išduotšjau, dabar sunku, nes ir skatyko neturju...' VDU bibliotekoje buvo G. pamokslų juodraščių ir keli kiti rankraščiai.

J. Tumas, Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Aušrininkų grupė 1924, 242–276 psl.; *J. Totoraitis,* Kun. S. G. (Ateities Spinduliai 1916 nr. 2–3, 1917 nr. 5–7); *A. Milukas,* Kun. S. G. 1925 (tas pats: Spaudos laisvės ir Amer. liet. organizuotės sukaktuvės [2]1929, 182–201 psl.); *V. Mykolaitis-Putinas,* Naujoji lietuvių literatūra I 1936, 133–136 psl.; *K. P. K(raujelis)* Kunigas S. G. 1929; *V. Maciūnas,* Kovotojas už Vilniaus krašto lietuvybę (Trimitas 1940 nr. 3); *M. Dovoina-Silvestravyčė,* Valkeninkai. Atminimas apie kun. Silvestra G. (Lietuvių Laikraštis 1905 nr. 10); *V. Biržiška,* Martyno Jankaus laiškų archyvas Tauta ir Žodis IV 1926); Žvaigždė 1911 nr. 15 10 laiškų A. Burbai). *V. M.*

Ginalskis Stasys (1885 XII 24 Svisločiuje — 1927 X 16 Kaune) bakteriologas. 1911 baigė Maskvos univ. medicinos fak. Po I pas. karo atvykęs Lietuvon, nuo 1923 X 1 Lietuvos univ. higienos ir bakteriologijos katedros vyr. asistentas.

Gincburgas 1. I l j a (1859 Vilniuje — 1939) skulptorius. Skulptūros mokslą išėjo meno akad. Petrapilyje 1878–86 pas. prof. Antokolskį. G. už ,Neša užmuštą žvėrį' gavo aukso medalį, 1911 akademiko vardą. Įžymesni jo darbai: Berniukas leidžiasi į vandenį, Jaunas muzikantas. Yra padaręs daug rusų rašytojų, dailininkų, muzikų biustų ir paminklus Stasovui, Gogoliui, Aivazovskiui. Priklausė peredvižnininkų dailininkų draugijai ir atstovavo realistinei srovei. Rašė daug straipsnių meno klausimais ir išsp. Atsiminimus Iz mojej žizni 1908.

2. M o r d e c h a j A a r o n a s (1795 Salantuose — 1846 Vilniuje) hebrajų rašytojas ir pedagogas, pirmasis mokslo populiarizatorius hebrajų kalba. Vilniuje įst. kartu su Z. Zalkindu pirmąją pasaulinę mokyklą Lietuvos žydams. G. yra hebrajų Haskala literatūros atstovas. Jo veikalai suvaidino žymų vaidmenį, plečiant pasaulinius mokslus hebrajų skaitytojų tarpe ir reformuojant ano meto hebrajų stilių.

3. M o t e l i s (g. 1909) menininkas, baigęs Alytaus žydų vidurinę mokyklą, griebėsi dažytojo amato. Susitaupęs pinigų, atvyko į Kauną ir įstojo į meno mokyklą. Pradėjo škicuoti, teikdamas savo piešinius žydų laikraščių redakcijoms. Paskiau jo karikatūrų pasirodė Trimite, Vapsvoj, Sekmadieny ir kt. 1929 ir 1930 G. dalyvavo Lietuvos ir Latvijos žydų menininkų dailės parodose. Paskiau jis mėgino savo gabumus ir dekoratyvinėje dailėje, padėdamas Žvaigždikiui inscenizuoti Trilbi. Pažymėtini darbai: Nežinomoji motina, Karo fabrikantas, Dujų profesorius, Geležiniai kryžiai, Lietuvos veikėjų šaržai.

Gindely Anton (1829–1892) čekų istorikas, daugiausia rašęs vokiečių kalba iš XVI ir XVII a. politinės, kultūrinės ir bažnyčios istorijos. Paskelbė naujų dokumentų rinkinių: Monumenta historiae Bohemica. Išsp. Geschichte der böhmischen Brüder 1857–58, Rudolf und seine Zeit 1862–68, Dekrety Jednoty Bratské 1868, Dějiny války třicetileté 1878, Dějiny česk. povstani,Geschichte der Gegenreformation in Böhmen 1894.

Gineikiai k., Vaškų vls., Biržų aps. 5 km į š. nuo Vaškų. Karininko Antano Juozapavičiaus gimtinė.

Gineitis 1. Antanas (1860 I 18 Rameikių k., Skiemonių vls. — 1936 VI 28 Tauragnuose, Utenos aps.) baigė Tauragnų pradžios mokyklą, vėliau mokėsi privačiai. Spaudos draudimo metu rėmė knygnešius. Atgavus spaudą, ūkiškais klausimais rašinėjo į lietuvių spaudą. Už sodininkystės darbus gavo Petrapilio žemės ūkio parodoje sidabro medalį. Saldutiškio žemės ūkio ratelio pirmininkas. 1905 Vilniaus seimo dalyvis. 1917 dalyvavo organizaciniame komitete, parengiant Vilniaus konferenciją, ir tos konferencijos dalyvis. Atgavus Nepriklausomybę, pirmas Saldutiškio aps. viršininkas. Vadovavo Tauragnų smulkaus kredito d-jai, vartotojų b-vei, ūkininkų s-gai, vėliau tautininkų s-gai.

2. Juozas (g. apie 1897 Tauragnuose, Utenos aps.). Mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje. I pas. karo metu dirbo Utenos pradžios mokykloje. Baigęs karo mokyklą, tarnavo technikos dalyse ir, 1934 po nepavykusio voldemarininkų pučo, atleistas į dimisiją. 1941 išvežtas į Sibirą. Technikos klausimais rašinėjo Kultūroje. Drauge su Pr. Šileika išspausdino Kaip automobilis teorijoje ir praktikoje 1930.

3. Kazys (g. 1895 VIII 13 Tauragnuose, Utenos aps.) 1915 baigė Panevėžio realinę mokyklą ir įstojo į Rygos politechniką. Moksleiviu būdamas, dalyvavo slaptoje lietuvių moksleivių kuopelėje, atostogų metu rengdavo lietuviškus vakarus. 1916 išvyko į JAV. Studijavo Chicagos univ. gamtos skyriuje, kurį baigė 1919. 1923 lankė London School of Economics and Political Science. 1917–19 Draugo redaktoriaus padėjėjas, vėliau 1919 Lietuvos redaktorius. 1920–31 Londone Lietuvos pasiuntinybėje, 1928 generalinis konsulas. 1931 perėjo dirbti į Maistą ir Pienocentrą, ir buvo paskirtas prekybiniu atstovu Anglijai. Nuo 1932 Lietuvos pasiuntinybės Anglijoje žemės ūkio attaché. Vienas iš skatintojų auginti kiaulių ir jas organizuotai pardavinėti. Jaunųjų ūkininkų organizacijos steigimo pradininkas. Šia idėja sudominti paruošė šapirografuotą leidinį. Lietuvai atstovavo tarptautinėse muitų konferencijose. 1949 atvyko į JAV. Išsp. Amerika ir Amerikos lietuviai 1925, Lithuanian Quality Products 1938.

K. Gineitis

4. Pranas (1894 Tauragnuose, Utenos aps. — 1942) pedagogas. 1913 baigė Panevėžio realinę mokyklą. 1913 mokėsi Petrapilio psichoneurologijos inst., 1914–15 Kievo komercijos inst., 1930–35 VDU teisių fak. 1915 vokiečiams okupavus Lietuvą, pradėjo kurti pradžios mokyklas ir pats 1916 I–1918 Utenos pradžios mokyklos mokytojas. 1917 dalyvavo lietuvių konferencijoj Vilniuj. Vienas Utenos Saulės gimnazijos steigėjų ir 1918–22 IX 1 direktorius. 1918–27 pradžios mokyklų inspektorius Utenoje, vėliau įvairiose vidurinėse mokyklose mokytojas. 1939 Utenos gimn. mokytojas. 1941 bolševikų-rusų išvežtas į Sibirą. Prieš I pas. karą bendradarbiavo Aušrinėje, vėliau vilniškiame Lietuvos Aide, Laisvėje, Ryte, XX Amžiuje. Išsp. Bežiedžiai arba sporiniai augalai 1931, [2]1935, Žiediniai augalai 1935; išvertė T. Neumanaitės gyvenimą.

P. Gineitis

Ginekokratija (gr. gynaikokratia: gynē, km. gynaikos ‚moteris' ir kratein ‚valdyti') moteries ar moterų valdžia. J. Bachofen įvedė G. terminą moterų politiniam ir socialiniam hegemonijos laikotarpiui žymėti. Savo G. hipotezę Bachofen grindė graikų religijos mitu, amazonių legendų pasakojimais. Viduramžiais Europoje buvo paplitę legendinių žinių apie karingas moteris. Betgi G. įrodyti tikrų duomenų nėra. Ilgainiui G. virsta ne moterų valdžios, bet moterų vaidmens bei įtakos problema politikoje, ūkyje, šeimoje.

J. Bachofen, Das Mutterrecht 1861; *R. Thurnwald,* Die menschliche Gesellschaft 1932; *M. Kovalevskij,* Očerk proischoždenija i razvitija semji i sobstvennosti [4]1939.

Ginekologija (gr.) medicinos ir chirurgijos mokslo šaka, apimanti moterų ligas, ypač moteries vidinius ir išorinius lytinius organus. G. kaip savarankiška medicinos šaka jau buvo žinoma Hipokrato laikais (460–377 pr. Kr.). Hipokrato mokykla G. laikė atskira šaka, ir tuo metu buvo parašytos pirmosios G. knygos — moterų ligos ir moterų prigimtis. Jos bus buvusios parašytos apie 322 kokio Aleksandrijos gydytojo. Aristotelis taip pat nagrinėjo G. problemas. Romos laikais G. jau įgijo svarbos kaip savarankiška sritis. Romoje ypač abortai buvo labai dažni, ir nuolat pasitaikydavo užkrėtimų. Celsus ir Plinijus buvo du žymesnieji romėnų gydytojai, G. kūrę. Graikų Aleksandrijos mokyklos gydytojas Aetius parašė vykusią moterų ligų ir akušerijos santrauką. Modernus G. periodas prasideda 1513 su Eucharijaus Rosslini knyga Rosengarten. Ši knyga išversta lotyniškai ir angliškai. Ji aprašo Sorano paskutiniuosius darbus ir pasisekimus. 1597 Israel Spach (Spachius) Strasburge

išleido Nėščios moteries ligos, Ligos gimdymo metu ir Ligos po gimdymo. Tas veikalas, rinkinys iš graikų, arabų ir romėnų knygų, yra laikomas vienu iš pirmųjų knygų, paskirtų tik G. Pati pirmoji G. operacija yra užregistruota 1701 dr. Roberto Houston, išėmusio didelę ovarinę cistą. 1776 L'Aumonier de Rouen su suprapubinių incizijų pagalba drenavo dubens pūlinius. Eph. McDowell (1771–1830) buvo pirmas chirurgas, išėmęs ovarinį auglį. 1809 McDowell atliko pirmą istorinę ovariatomiją (dėčių išėmimą). Šia operacija, galima sakyti, prasidėjo modernioji chirurginė G. Bet G. operacijos visiškai įsipilietino, kai 1880 anglų gydytojas Sir Thomas Spencer Wells aprašė apie 1000 įvairių G. operacijų. James Marion Sims (1813–1885) buvo Amerikos G. pionierius ir vienas iš Women's Hospital įkūrėjų 1855. Dr. Emil O. J. B. Noeggerath, vokiečių gydytojas iš Bonnos, įkūrė American Gynecological Society ir American Journal of Obstetrics. Kiti žymesnieji ginekologai, prisidėję prie G. ištobulinimo yra: Aveling, A. Hegar, Scanzoni, A. J. C. Skene, J. S. A. Recamier, Sir Charles M. Clarke, James Y. Simpson, De Lee, August Meyer, W. Stoeckel, H. Martus, A. Doederlein. G. mokslą Lietuvoje vystė dr. Ciplijauskas, dr. Mažylis ir dr. Mikužis. *K.Bb.*

Giner de los Ríos Francisco (1839–1915) ispanų pedagogas ir filosofas, pozityvistas, išgarsėjęs savo pedagogine įstaiga — Institucion Libre de Enseñanza, kuri studentams diegė savarankiško tyrinėjimo dvasią. G. turėjo įtakos mokymo metodų reformai Ispanijoje. Išsp. Estudios sobre educacion 1886, Pedagogia universitaria 1905, Ensayos sobre educacion 1913.

Gini Corrado (g. 1884) italų statistikas, Romos univ. prof. Svarbiausias veikalas La dinamica delle popalazioni 1932.

Giniotas (Giniatt) Stanislovas (1685 Žemaitijoje — 1736 II 25 Alūkštoje) Lietuvos jėzuitas. 1712 stojo į jėzuitus. Kurį laiką buvo mokytoju Kaune, paskiau veikė kaip lietuvių ir latvių pamokslininkas misijose Varniuose ir Alūkštoje.

Gynėvė upė Raseinių, Kėdainių ir Kauno aps., Dubysos (Nemuno) kair. įtakas, 32,4 km ilgumo; teka į p., įteka 4 km į p. nuo Butkiškės bžk. Įtaka: kair. Gynėvaitė, Upytė, Pridupis, Degutravis, Švelnupis, deš. Skrandupis, Lendrė, Rūdupis, Šilaupė, Šliužupis, Šolupis, Dargupis, Daugupis, Pikšvas. Kritimas 71,3 m, vid. 2,32 m/km, didesnis žemupyje. Baseino plotas 115,7 km^2. Vandens debitas vid. 0,8, mkm. 30, mnm. 0,1 m^3/sek. 5 km nuo žiočių G. kerta žemaičių plentas.

Gynia upė Vandžiogalos ir Babtų vls., Kauno aps., Nevėžio kair. įtakas, 26,8 km ilgumo, su Gynele (Bitvano augštupiu) būtų 33 km. Teka bendra š.v. kryptimi, kerta du skersinius slėnius: vieną ties D. Ibėnais, kuriuo toliau naudojasi Urka ligi Vandžiogalos ir Mekla; kitą arčiau Nevėžio, kuriuo seniau į p.v. tekėjo Bėrupė; čia G. suka į kairę ir 1 km nuo Babtų mstl. įteka į Nevėžį; arti žiočių ją kerta žemaičių plentas. Įtakai: kair. Daugupis, Tvirupis, Verupė, deš. Bitvanas, Tiltis, Kakšlis. Bitvaną sudaro dvi šakos: Usvalė ir Gynelė, tikras G. augštupys. Kritimas tarp Bitvano ir žiočių 42,0 m, vid. 1,79 m/km. Baseino plotas 146,4 km^2. Debitas prie žiočių: vid. 0,8, mkm. 30, mnm. 0,1 m^3/sek.

Gynyba. 1. G. k a r o m o k s l e tam tikrų veiksmų visuma, kai karinis vienetas turi neužleisti priešui patikėto ginti žemės ploto ar iš jo išvaryti įsiveržusį priešą. Kariuomenė atitinkamai išsidėsto numatomame ginti vietovės ruože, kuris paprastai vadinamas pozicija. G. stengiamasi kiek galint geriau ugnį panaudoti. Sėkmingiausiai G. gali vykdyti pėstininkai, artilerijos remiami. Kad priešui būtų sunkiau įveikti G. poziciją, ta pozicija išplečiama ne tik platyn, bet ir gilyn. Priešui arčiausias ruožas užimamas pozicijos saugos, kurios uždaviniai savuosius saugoti nuo priešo sekimo, žvalgymo ir netikėto puolimo. Už G. pozicijos saugos ruožo būna pagrindinė pozicija: čia išsidėsto jėgų daugumas, gavęs uždavinį ligi paskutiniųjų gintis. Už pagrindinės pozicijos eina rezervų ruožas. Prieš pagrindinę poziciją įrengiamos kliūtys: spygliuotosios vielos tvoros, grioviai, minų laukai ir kt. XX a. karuose G. yra labai sudėtinga ir turi būti gerai organizuota. Reikia, kad sėkmingai galėtų veikti ne tik gyvoji jėga, pėstininkai ir artilerija, bet ir mechaninė, t. y. šarvuočiai. Reikia mokėti gintis ir iš oro: savo aviaciją tinkamai pavartoti priešo puolimui atremti.

2. G. t e i s ė j e žr. Advokatai.

Gynikas 1. gynėjas; 2. futbolo žaidikas už priešakinės linijos (ag. back).

Giniočių girininkija Šiaulių miškų urėdijos sudėtyje. Bendras plotas 2720 ha. Vyrauja spygliuočiai.

Giniočių miškas Šiaulių vls. ir aps., Giniočių girininkijoje. Plotas 931 ha. Auga eglės, beržai, drebulės ir juodalksniai.

Giniotis (Gineta) 1. J u o z a p a s (1784–1864 V 8 Varniuose) Žemaičių vyskupijos oficiolas. 1798–1806 mokėsi Telšių ir Kalvarijos mokyklose (ligi 5 klasės), 1806–08 Varnių seminarijoje, 1808–12 vyr. seminarijoje Vilniuje, iš kurios 1809 prašėsi paleidžiamas, betgi kurią baigė 1812 teologijos kandidatu, o 1823 gavo teologijos magistro laipsnį. 1812 įšventintas kunigu, vikaravo Varniuose ir Nemakščiuose, 1813 Eržvilko vikaras, Kurtuvėnų altarista, 1822–26 Vilniaus vyr. seminarijos prefektas, 1825 Že-

maičių vyskupijos kanauninkas, 1827–28 ir 1834–41 konsistorijos narys, 1841 oficiolas surogatas, 1843 oficiolas, vėliau Petrapilio kolegijos, narys. Buvo įtakingas vyskupijoje, ypačiai J. K. Gintilos laikais, nors M. Valančius savo užrašuose jį apibūdino kaip žmogų menko proto. Nebuvo svetimas ir to laiko lietuvių tautiniam atgimimui ir S. Daukantui teikė dainų jo 1846 leidiniui. 1863 rusų administracijos buvo kaltinamas sukilėliams išdavęs raktus nuo bažnytinės pinigų skrynios, tačiau 1865 XI 18 buvo lauko auditoriato paliktas nebaustas dėl senatvės.

Ginkevičius Mykolas (1594–1663 VIII 4) Lietuvos jėzuitas. Mokslus baigė Romoje, 7 metus buvo ten pamokslininku, vėliau Vilniaus akad. filosofijos, moralinės ir dogmatinės teologijos prof. 1644 — 47 Nesvyžiaus kolegijos, Vilniaus ir Varšuvos profesų namų rektorius. 1636 gavo daktaro laipsnį. Nesvyžiuje pastatė mažą koplyčią. 1660–63 Vilniaus akademijos rektorius. Išsp. Itenarium 1648. Kazanie na pogrzebie Laskowskiey 1649, Rationes septem 1651, Recepta z nielba 1646. Rankraščiu paliko Vilniaus vyskupų biografijas.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III.

Ginkgo biloba žr. Ginkmedis.

Ginkiniai (Gikgoaceae) plikasėklių augalų ginkainių (Ginkgoales) klasės vienintelė šeima. kuriai priklauso tik vienas ginkmedis (Ginkgo biloba L.); geologinėje praeityje ginkainiai buvo gausesni.

Ginklas kaunamasis įrankis, kovos priemonė, žmogaus vartojamas įrankis kovai ar medžioklei. Todėl ir G. galima skirstyti į karo ir medžioklės. Seniausi G. bus buvę smogiamieji (lazda, buožė) ir svaidomieji (lankas, kilpinis). Smogiamąjį ginklą tobulinant, atsirado duriamieji ginklai

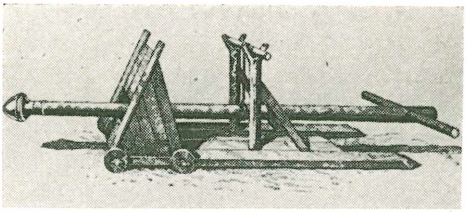

Viduramžių sienagriovis

(jietis, durklas), kertamieji ginklai (kalavijas, kirvis).

Iki parako išradimo buvo vartojami dar svaidomieji G. Sviedmeniui mesti buvo naudojama žmogaus muskulų jėga, susukta virvė arba gysla.

Akmens amžiuje sviedmuo buvo akmuo, kuris buvo sviedžiamas ranka arba kilpiniu. Kilpiniu paleistas akmuo zvimbdamas išlėkdavo žymiai toliau, negu ranka mestas. Tačiau taiklumas buvo mažas. Taiklumui pagerinti ir sviedmens greičiui padidinti vėliau pradėtas vartoti lankas. Jo šaudmuo buvo strėlė. Lanku paleista strėlė toliau pasiekdavo, o taiklumas buvo geresnis.

Žalvario amžiuje strėlėgaliai būdavo užmaunami ant medinės dalies žalvarinių aštrumų, o geležies amžiuje ir užmaunami, ir įkalami. Pramušamajai jėgai sustiprinti ir dar didesniam atstumui pasiekti apie XIII a. pradėjo gaminti lankinius šautuvus (arbaletus), o didesniam sviedmeniui, pvz. akmeniui sviesti, buvo vartojami katapultai, balistai ir kt.

XIV a. Europoje parakui atsiradus, pradedami gaminti parakiniai G. Iš pradžių tarp pėstininkų šautuvo ir artilerijos pabūklo skirtumo nebuvo. Tai buvo paprastas geležinis vamzdis su kiauryme iš vieno

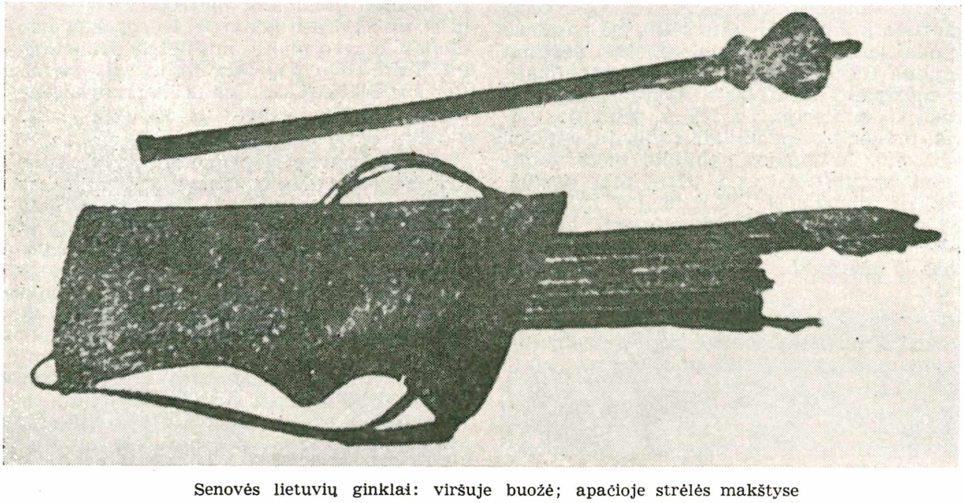

Senovės lietuvių ginklai: viršuje buožė; apačioje strėlės makštyse

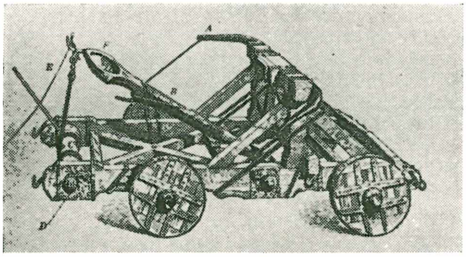

Akmensvaidė

galo, įtaisytas į medžio pliauską. Šaulys, laibgalį įsidėjęs į atramą — dvišaką lazdą, o drūtgalį pats laikydamas, tiesiog ranka dagčiu padegdavo užtaisą. Tai buvo pats pirmasis paraku šaunamas G. Bet jis šauliui buvo nepatogus uždegti. Vėliau dagčiui laikyti įtaisė laikiklį, kurį šaulys ranka nuleisdavo iki parako skylutės. Dar vėliau dagčio laikiklis buvo imtas gaminti su spyruokle. Šauliui paspaudus dagčio laikiklio gaiduką, dagčio laikiklis automatiškai nusileisdavo iki parako skylutės ir, spyruoklės stumiamas, grįždavo atgal. Šie G. nors ir žymiai buvo geresni už lankinius šautuvus (arbaletus), už sunkiuosius svaidomuosius G. katapultas, balistus, bet buvo sunkūs ir nepatogūs. Jie pradėta tobulinti, vartojant paraką kaip metamąją, arba sviedžiamąją, jėgą. XV–XVI a. pradžioje išrandama titnaginė spyna. Titnaginės spynos buvo dviejų formų: a. krisdamas dūžiklis įskeldavo titnagą, ir įskelto titnago kibirkštys, krisdamos žemyn, padegdavo tam tikrame tiltelyje pabarstytą paraką, o šis degdamas degdavo užtaisą; b. besisukąs ratukas įskeldavo titnagą, ir nuo užsidegusio tiltely parako užsidegdavo užtaisas. Išradus titnagines spynas, šautuvas vis tobulinamas. Pirmiausia sumažinamas šautuvo kalibras, ir pats šautuvas pasidaro žymiai lengvesnis ir prieinamesnis pėsčiam šauliui. Pėstiesiems šauliams G. tobulinant ir mažinant jų kalibrus, atsirado nauja G. rūšis — artilerija. Iki XV a. pirmosios pusės artilerijos pabūklai kalibrų sistemos neturėjo. Artilerijos pabūklai buvo gaminami pagal užsakymą. Kas kokį norėjo, tokį ir dirbdinosi. Artilerijos pabūklai, lygiai kaip ir pėstininkų šautuvai, būdavo užtaisomi iš laibgalio, o užtaisas uždegamas iš drūtgalio, per dagčiui išgręžtą skylutę.

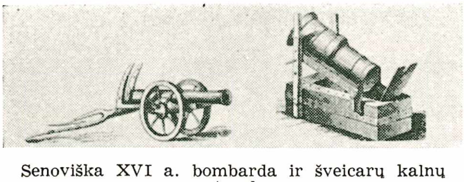

Senoviška XVI a. bombarda ir šveicarų kalnų patranka

Šie G. išsilaikė iki 1820, t.y. iki kapsulių išradimo. Šaunamųjų G. užtaisymas buvo labai sunkus, ir todėl šalia jų ilgai išsilaikė lankas ir lankinis šautuvas (arbaletas). Dar 1812 rusų kariuomenės baškirų dalinys, kovojęs prieš Napoleoną, buvo lankais ginkluotas. Kapsulę išradus, pradėta gaminti šautuvai, šoviniu iš drūtgalio užtaisomi. Kapsulės būdavo šovinio užpakalyje ir įskeliamos dūžikliu, panašiu į adatą. 1862–63 išrandamas iš drūtgalio užtaisomas Dreyse sistemos šautuvas, dabartinio šautuvo prototipas.

Anais laikais G. gamyba buvo labai brangi. Todėl, atsiradus kokiam patobulinimui, senieji nebuvo numetami, bet perdirbami. Išradus kapsulę, titnaginiai šautuvai buvo perdirbami į kapsulinius šautuvus, užtaisomus iš drūtgalio.

Lietuviai G. gamyboje nei kiek nebuvo atsilikę, dargi pralenkdavo savo kaimynus ir priešus. Turima istorinių duomenų, kad lietuviai 1370, laivais nuplaukę Nemunu iš vok. kryžiuočių Jurbarko pilies atimti, šaudė jau paraku šaunamais G. Lietuvoje daugiausia G. liedavo savose liejyklose, nors iš Hanzos yra duomenų, kad lietuviai ginklų importuodavo ir iš V. Europos. 1428 Vytautas D. žygyje į Naugardą turėjo didelį 20 porų arklių vežamą pabūklą. Tai buvo vienas iš didžiausių anais laikais pabūklų. Pabūklas buvo vežamas dviem pakaitomis arklių: 20 porų arklių priešpiet ir 20 porų arklių popiet. Tačiau, apšaudant Naugardo pilį, pabūklas sprogo ir užmušė patį pabūklo konstruktorių. G. gamyba Lietuvoje buvo pasiekusi augščiausio lygio Žygimanto Augusto (1544–72) Vilniuje ir Radvilų Nesvyžiuje, ypač Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (apie 1616), laikais. Vilniaus ir Nesvyžiaus liejyklose G. būdavo gaminami masiškai. Šių liejyklų G. visiškai atitikdavo V. Europos G. kondicijas, o savo puošnumu net ir pralenkdavo. Taip buvo nepriklausomaisiais metais. Bet kai Lietuva 1795 galutinai prarado nepriklausomybę, sunyko ir lietuvių G. gamyba.

1918 Lietuvos Nepriklausomybę paskelbus, buvo pradėta organizuoti Lietuvos kariuomenė. Jai reikėjo G. Iš pradžių Lietuvos valdžiai dalį G. pavyko nupirkti iš vokiečių 1888–98 modelio. Vėliau, su bolševikais kautynėms prasidėjus, karo grobiu buvo paimta rusiškų G. Vokiškų G. labai daug Lietuvos kariuomenei atiteko po kovų su bermontininkais. Vėliau, kai buvo susidurta su lenkais, Lietuvos kariuomenės apginklavimą papildė karo grobiu atimti prancūziški ir austriški G. Tuo būdu Nepriklausomybės kovose Lietuva neturėjo vienos sistemos G., nes neturėjo savų liejyklų. Kariuomenę ginkluodavo tokiais G., kokius paimdavo iš priešo karo grobiu, ar

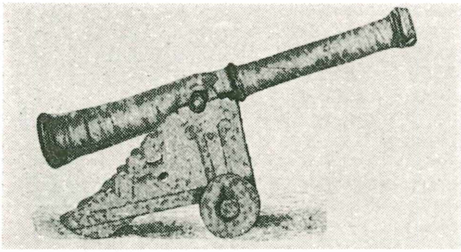

Švedų odinė patranka

progomis iš Vokietijos pirktais. Nepriklausomaisiais laikais buvo mėginta įvesti angliški G., bet po metų kitų bandymo buvo galutinai apsispręsta Lietuvos kariuomenę ginkluoti 1898 modelio Mauser sistemos pėstininkų šautuvais, o artileriją prancūziškais pabūklais.

Nepriklausomybės metais Lietuvoje veikė artilerijos G. dirbtuvė Kaune. Joje buvo remontuojami įvairūs G. ir gaminami šaudmenys. 1939 Linkaičiuose, netoli Radviliškio, buvo baigta statyti moderni G. dirbtuvė. Betgi jai dar nepradėjus pilnu tempu veikti, bolševikai okupavo Lietuvą, ir visos dirbtuvės įrengimai atiteko okupantams.

Lietuvoje ir Lietuvos užsakymu kitur gaminamieji G. buvo žymimi Gedimino stulpais. *P.Št.*

Ginklavimo valdyba Lietuvos Krašto apsaugos ministerijos įstaiga, įst. 1919 I 27 Kaune. Pradžioje ji buvo vadinama artilerijos dalimi, vėliau artilerijos skyriumi, nuo 1930 VI 1 G.V. Jos uždaviniai buvo tiekti ir gaminti kariuomenės dalims ir kitoms karinėms organizacijoms Lietuvoje įvairių rūšių ir kalibrų ginklus, šaudmenis, karinius optikos prietaisus, sprogstamąsias medžiagas, chemines kovos bei apsaugos priemones ir rūpintis to turto administravimu bei priežiūra.

Ginklinės (Ginklavimo dirbtuvės) įsteigtos 1919 Kaune, Tilmanso dirbtuvių patalpose. 1922 perkeltos į Šančių kareivines. Vėliau V forte buvo padaryta šovinių dirbtuvių užuomazga. Pastačius Linkaičių dirbtuves, V forto skyrius persikėlė į Linkaičius. Kauno dirbtuvės atlikdavo kapitalinį ginklų remontą, gamindavo ginklams daug naujų dalių, vykdė masinę kariuomenės transporto priemonių gamybą, langų ir durų gamybą naujoms kareivinėms ir kt. Kauno G. dirbo apie 400 darbininkų. Linkaičių G. buvo pradėta 1936, baigta 1938. Iš viso 30 įvairių pastatų. Turėjo savo elektros ir vandens tiekimo stotį. Linkaičių G. gamino šovinius šautuvams ir kulkosvydžiams, 2 cm šovinius automatiniams pabūklams, 75 mm ir 105 mm artilerijos sviedinius, rankines granatas, aktyviąją anglį ir dujokaukes. Dirbančiųjų buvo apie 1000 asmenų. Bolševikams 1940 okupavus Lietuvą, Kauno G. perėmė rusų Artilerijos valdyba, Linkaičių G. rusų municijos ministerija. Beveik visi G. karininkai buvo rusų areštuoti ir išvežti: plk. inž. Lesauskas, plk. inž. Grabys, plk. ltn. Karosas, kpt. Čekauskas ir kt. Prasidėjus karui su vokiečiais, bolševikai padegė Kauno G. ir išsprogdino Linkaičių G. elektros stotį ir dalį pastatų. Vokiečiai atstatė Kauno G. ir vykdė savo ginklų remontą. Linkaičių G. vokiečiai likvidavo, išveždami visas mašinas ir įrengimus į Vokietiją.

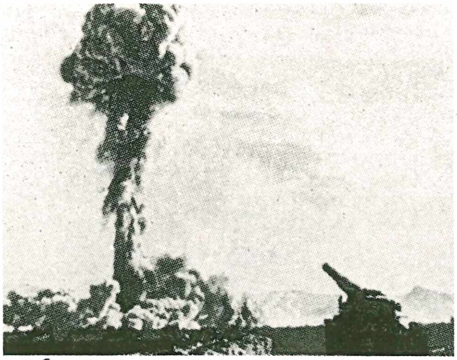

Atominė patranka

Ginklų Fondas įst. Lietuvoje 1935. Jo tikslas kariuomenei padėti ginklų įsigyti. G.F. lėšas sudarė aukos grynaisiais pinigais, vertybės popieriais, brangenybėmis, kapitalų palūkanos ir kitos pajamos. G.F. lėšos buvo vartojamos Valstybės gynimo tarybos nutarimu, vykdė krašto apsaugos ministeris. G.F. kapitalai buvo laikomi vst. taupomosiose kasose. Nuo 1935–39 IV 1 buvo paaukota 4.665.120,78 litų. Aukos ypač gausiai ėmė plaukti 1938 ir 1939. Visuomenė gan daug kariuomenei nupirko lengvų ir sunkių ginklų.

Prie G.F. kaip atskiras skyrius priklausė Karo laivyno fondas, kuris buvo įkurtas 1938. Pirmąją auką 1000 litų jam paaukojo Lietuvos moterų draugija. Ligi 1939 IV 1 Karo laivyno fondui paaukota 38.087,21 litų.

Ginkluotosioms krašto pajėgoms remti sąjunga įst. 1935 VI 15 92 organizacijų atstovų susirinkime. Tai buvo nepolitinė ir nepartinė visuomeninė organizacija. Jos tikslas buvo materialiai ir moraliai remti ginkluotąsias krašto pajėgas, propaguoti kariuomenės ir visuomenės susiartinimo ir bendradarbiavimo idėją. Sąjunga 1939 pradžioje Lietuvoje turėjo 141 skyrių, kuriuose buvo ligi 7000 narių.

Ginklų rūšys skiriasi veiksmų ypatybėmis ir vartojamaisiais ginklais. Senovėje buvo tik dvi pagrindinės ginklų rūšys — pėstininkai ir raitininkai. Tobulėjant karo technikai, G.R. gausėja. Šiandien yra:

pėstininkai, raitininkai, artilerija, inžinerija, aviacija, šarvuočiai, priešlėktuvinė ir priešcheminė apsaugos ir kt.

Ginkmedis (Ginkgo biloba L.) ginkinių (Ginkgoaceae) šeimos, dabartyje gentimi ir skirtimi tik vienas belikęs, Darwino sakomas ‚gyvoji fosilija'. Prieš ledmetį G. augo Aliaskoje, Anglijoje, Spicbergene. Vasaržalis dvinamis medis, Kinijos savaiminis, bet ir čia daugiausia bepalaikomas veisiamas. Lietuvoje dekoratyvinis, tešaugą 8–10 m. Jo esama VDU Botanikos sode, Švėkšnos parke ir kt. JAV dažnai veisiamas.

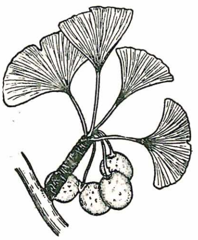
Ginkmedžio šakelė su lapais ir vaisiais

Ginkūnai Šiaulių vls. ir aps. dv. 1939 298 gyv. 3,5 km nuo Šiaulių, prie Šiaulių—Joniškio plento. 1905 įst. Vl. Zubovo pradžios mokykla. Ligi I pas. karo buvo Šiaulių apylinkės visuomeninio darbo centras. Netoli G. dvaro buvo laisvamanių kapai.

Ginkus Juozas (g. 1891 VI 20 Joniškyje) visuomenės veikėjas. Į Ameriką atvyko 1908. Daugelio Brooklyno, N. Y. esamų draugijų narys, kaip Harmonijos choro, Simano Daukanto dramatinės d-jos, Vienybės spaustuvės direktorius ir b-vės prezidentas, Amerikos Lietuvių Tautinės S–gos vienas steigėjų ir iždininkas, tautinių organizacijų darbuotojas, SLA narys, Balfo ir Alto direktorius, New Yorko prekybos buto pirmininkas, Dariaus ir Girėno skridimo komiteto pirmininkas, Vaitkaus skridimo komiteto narys. Įkūrė ir nuo 1928 vadovauja liet. radijo valandai. Yra daug padėjęs tremtiniams į JAV atvykti ir įsikurti. ALTS 1 skyriaus garbės narys ir Neolituanų mecenatas, New Yorko Liet. Bendruomenės apygardos valdybos vicepirmininkas.

J. Ginkus

Ginsberg Morris (g. 1889) anglų sociologas, Londono univ. prof. Išsp. The Psychology of Society 1921, Studies in Sociology 1932, Sociology 1934, Reason and Unreason in Society 1948.

Gintalas Petras (g. 1908 II 12 Lieplaukės par., Telšių aps.) rašytojas, pedagogas. 1927 baigęs Telšių gimn., stojo į LU humanitarinių mokslų fak., tuo pačiu metu lankydamas ir vst. teatro vaidybos studiją. Baigęs mokslus, mokytojavo ir kartu dirbo aktoriumi teatre. Kurį laiką Klaipėdoje redaktoriavo. Išspausdino dramas: Dinamo 1000 HP 1930, Spalių 9-ji 1936, Dangaus svečias 1937. 1936 lietuviškai ir vokiškai išleido ‚Kas yra ir ko siekia Klaipėdos Krašto Darbininkų ir Amatininkų Susivienijimas?' 1938 bendradarbiavo antologijoje Žemaičiai. II pas. karas ir Lietuvos okupacijos G. užtiko tebejieškantį savo kūrybinio kelio.

P. Gintalas

Gintališkė bžk. Platelių vls., Kretingos aps., 6 km nuo Platelių, 1939 220 gyv. G. yra prie Salanto upės. Lietuvos nepriklausomybės laikais buvo pradžios mokykla, pašto agentūra, grietinės nugriebimo punktas. Netoli yra piliakalnis Švedlaikių pilelė, taip pat ir senkapiai, kur randama įvairių geležies amžiaus radinių. G. žinoma jau XV a. pusėje, kaip seniūno Kęsgailos nuosavas dvaras. Kęsgailų šeimai išmirus, G. paliko karaliaus nuosavybe. 1568 Žygimantas Augustas G. valsčių padovanojo J. Chodkevičiui. 1622 kaip kraitis atiteko Sapiegai. Nuo 1752 G. valsčių valdė Trakų vaivada Pociejus. Prieš I pas. karą iš Vilniaus žemės banko dvarą nupirko grafas Choisel. 1773 G. statyta bažnyčia, 1781 iš vysk. Stepono Giedraičio parapija gavo teises. 1830 II G. kilo valstiečių sukilimas. Nuo 1853 G. buvo parapinė mokykla, kuri 1864 pakeista rusų valdine. Po 1863 sukilimo buvo prie G. priskirtas Platelių vls. 1869 čia buvo iškelta pirmoji masinė byla dėl lietuviškų knygų. 1898 G. valsčiaus ūkininkai padavė prašymą Rusijos vidaus reikalų ministeriui spaudos grąžinimo reikalu ir pasirašė lietuviškai žemaitiškai.

Salanto upei paplovus krantą ir pradėjus ardyti priešistorinį kapinyną, 1940 atlikti kasinėjimai. Iš viso ištirti 33 kapai: 22 nedegintiniai ir 11 degintinių. Kapinynas priklauso X ir XI a. pradžiai. Kapai išsirikiavę gana taisyklingomis eilėmis. Mirusieji laidoti maždaug 1—1,5 m gilumo

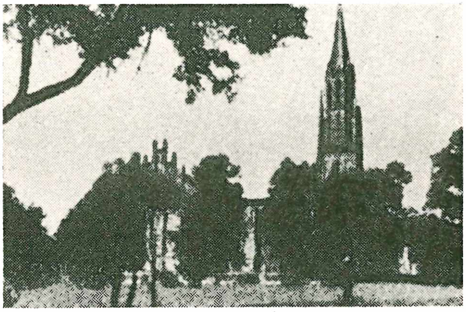
Gintališkės bažnyčia

duobėse. Viename kape (nr. 9) susidurta su akmenų apvadu, kurio dydis buvo 2,6× 1 m. Nedegintiniuose kapuose mirusieji laidota galvomis į šiaurės vakarus. Kapinynas pasižymi ypatingu radinių gausumu. Vyrų kapuose kairėje galvos pusėje būdavo sudedami pjautuvai, kirviai, jietgaliai, žeberklai, žąslai ir kt. įrankiai. Kaklo vietoj aptinkama žalvarinių antkaklinių, krūtinės srity ir žemiau pasaginių segių drabužiams susegti, kairiajame šone kartais randamas kalavijas, prie diržo prikabintas peilis, kojų gale pentinų ir kt. Moterų kapuose dešinėje galvos pusėje susiduriama su peiliais, audimo įrankiais, ant kaklo stikliniais karoliais, antkaklėmis, krūtinės papuošalais, kryžminiais smeigtais, segėmis, ant rankų apyrankėmis ir kt. įkapėmis. Viename moteries kape surasta vilnonio sijono liekanų. Degintiniai kapai aptikti tokio pat dydžio ir gylio duobėse. Sudeginto žmogaus kaulai būdavo supilami į skobtinius karstus. Įkapės vienur sudedamos tokia pat tvarka, kaip nedegintiniuose kapuose, kitur jos sumaišomos su degin-

Archeologiniai radiniai atkastame kape

tų kaulų likučiais. Atkastas vienas dvigubas kapas, kur vienoje duobėje buvo palaidoti dviejų sudegintų kūnų likučiai (vyro ir moteries). Per 0,5 km nuo kapinyno yra piliakalnis.

M. Alseikaitė-Gimbutienė, Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit 1946, 40–45; *R. Kulikauskienė,* Pogrebalnyje pamiatniki Litvy konca I — načala II tysiačeletii našej ery (Kratkije soobščenija Inst. Mat. Kultury XLII 1952, 111–114).

Gintaras arba gentaras (pr. gentars, lat. dzītars, zītars, kuršių dzintars, rus. jantar', ag. amber, vok. Bernstein) yra fosiliniai sakai ($S_{10}H_{16}O$). Jie priskiriami organinės kilmės mineralams. G. būna gelsvos, geltonos, rausvai geltonos, rudos spalvos su įvairiais atšešėliais; skaidrus, matinis, kartais su debesuotomis juostelėmis, su įkonservuotais oro burbuliukais; trapus; kietumas 2–3; specifinis svoris 1,0—1,1. Geriausias izoliatorius elektrai: trinamas elektrinasi. Graikai jį elektronu vadino, nuo ko ir elektros pavadinimas esąs kilęs.

Pasaulyje yra apie 20 fosilinių sakų rūšių, įvairiais vardais vadinamų. Baltijos G. vadinamas sukcinitu. Jis skiriasi nuo kitų, kad turi gintarinės (sukcininės) rūgšties. Jis pasaulyje yra labiausiai žinomas, nes jo daugiausia randama. Lietuviškose dainose apdainuotas, o Homero, Tacito ir Plinijaus laikais labai brangiu akmeniu buvo laikomas ir net kartu su auksiniais karoliais būdavo nešiojamas. *B.Sld.*

D a b a r t i n ė s G. v i e t o s. Mažesniais ar didesniais gabalais G. yra žemėje bei vandenyje. Neabejotina, kad nevisos jo buvimo vietos žinomos įvairiose šalyse. Daugiausia G. esama M. Lietuvoje Semboje (40×32 km lyg pusiasalis išsikišęs į Baltijos jūrą tarp Aismarių ir Kuršių marių su ilga siaura Kuršių kopų atšaka). Todėl joje yra lankęsis Nerono pasiuntinys. Čia paskutiniais 75 metais iškasta 99,5% viso G. Be to, G. randama Baltijos jūros pakrančiais ties Lietuva, Latvija, Estija, Suomija, Švedija, Bornholmo ir kt. salomis. Garsios G. kasyklos buvo Juodkrantėje, Palvininkuose; taip pat žinomi Klaipėdos, Palangos ir kt. pajūrio vietovių gaminiai. Mažais kiekiais G. randama Telšių aps. Lukšto ež., Nemuno krantuose (ties Pažaisliu, Kernave). Nemune rasta rausvai ir šviesiai geltono G. ties Birštono vls. Žadeikonių k., ties Ašmintos vls. Kalvių k., ties Pakuonio vls. Pašventupių k. ir ties Punios vls. Misiškių bei Pelesiškių k. Randamas ir Anglijos pietų rytų krantuose (Kent, Essex, Suffolk), Olandijos, Danijos. G. taip pat iškasama netoli Kievo. Rumunijoje G. ,rumanitas 'randamas paviršutiniuose vėjo ardomuosiuose mėlynžemio sluogsniuose palei Karpatus. Čia jo kasmet gaunama per 300 kg. Rumanitas yra oligoceno laikų. Šiaurinėje Burmoje G. ,burmitas' atskirais lizdais esti Hukawango slėnyje. Mėlynžemis (glaukonitinis smėlys), kuriame G. randamas Semboje, yra eoceno laikų jūrinio vandens suplaktas. Sembos G. buvo žinomas prieš 2000 metų. Bet apie G. jau žinota 600 pr. Kr. G. pirmasis rado ir elektros vardu pavadino graikas Tales iš Mileto. G. plačiai minimas Plinijaus (secundus) ir Kornelijaus Tacito veikaluose.

Mėlynžemyje Semboje šalia tikrojo G. dar randama: gedanito, artimo tikrajam G., bet minkštesnio, trapesnio, sutirpstančio sėmenų aliejuje (tikrojo G. 15–23% tesutirpsta), gleisito, rusvai geltono nepermatomo, stantienito (arba Schwarzharz), juodo nepermatomo ypatingai trapaus, netirpstančio jokiame tirpintuve, bekerito (bekeritas, arba Braunharz) panašaus į stantienitą, rausvos spalvos nepermatomo sunkesnio už tikrąjį G.; abu pastarieji taip pat neturi sukcininės rūgšties. Dar išskirtini pogintariai (pseudo G.), pvz. Sicilijos G., arba simetitas, paprastai neturįs sukcininės rūgšties, vidurinio mioceno kilimo (keletą milionų metų vėliau, kaip tikrasis G.). Salso ir Simeto upių jis į Viduržemio jūrą suneštas, dabar šios vėl plaunamas į krantus. Be to, minėtinas ir kopalas, kuris

Gintaro gaudymas

yra lapuočių gyvasyvių (gyvasakių) padarinys (žr. Dervos).

G i n t a r m e d ž i a i medžiai, kurių gyvsakiai, ištekėję į paviršių ar pasilikę pačiame medyje, stingdami ir kietėdami sudarė G. Gintarmedžių būta įvairių. Daugumas jų spygliuočių, bet žinoma ir lapuočių. Gintarmedžiams pažinti duoda pagrindo G. gabaluose esančios augalinės liekanos bei atspaudai paviršiuje, taip pat ir fosilinių medžių liekanos su G. Moksliškai yra tirta arti 120.000 G. gabalų su gyvijos fosilėmis (Karaliaučiaus univ. G. kolekcija, į kurią buvo įjungta ir Stantien & Becker G. rinkinys, II pas. karo metu yra sudegusi). Žymiausieji G. augalinių fosilių tyrinėtojai buvo botanikai Heinrich Robert Goeppert ir Hugo Conwentz. Yra nustatyta, kad sukcininio G. medžiai buvo pušies genties spygliuočiai; mažiau jų galėjo būti ir eglės genties. Kurios skirtys (species) turėjo sukcininių sakų, nežinoma. Iki šiol taip pat nesusektas visas sukcininis gintarmedis, nes pvz. nėra išsilikusių nei kankorėžių, nei sėklų, o randamieji spygliai, žiedai ir žiedadulkės G. tik spėtinai tegali būti skiriami tai ar kitai skirčiai. Tikrąjį pagrindą spygliuočių pušies genčiai priskirti duoda sukcininiame G. rastosios jų liemens, šaknų, šakų liekanos, taip pat ir G. sluogsniu apvarvėję šakų gabalai. Jų sudarymo tyrimo davinių skirtumai rodo įvairių skirčių buvimą, bet patikina, kad tos liekanos yra pušies genties, davusios sukcininį G. H. Conwentz sukcinines pušis pagal šaknų, stiebo, šakų, medienos, žievės bei šerdienos tyrimo duomenis pavadino bendru vardu P i n u s s u c c i n i f e r a (Geopp.) Conw. (s. lat.). Geopperto anksčiau sukcininis gintarmedis buvo vad. P i n i t e s s u c c i n i f e r. H. Conwentz fosilinius spygliuočius Pinus baltica, P. silvatica, P. cembroides, Picea Engleri, kurių vien tik spygliai terasti sukcininiame G., taip pat gintarmedžiams skiria. Gintarmedžiai sudarė G. miškus. Juose būta ir kitos augalijos ir gyvulijos, ir tai rodo fosilinės liekanos G. G. miškuose augta ligi 12 skirčių bei atmainų pušų, 15 skirčių ir atmainų ąžuolų, mūsų laikų maumedžių, kaštanų, bukų, klevų, bugenio (Ilex), amalo. Rastas ir kadagio panašumo medis Juniperites. Be to, dar būta palmių keturios skirtys, kurių tarpe datulinė, palmečių, cikadinių medžių, alyvmedžių (Olea), laurų, sandalmedis (Santalum), Stuartias, magnolijų. Toji augalija rodo tų laikų klimatą buvus artimą dabartinių Viduržemio jūros sričių klimatui. Nėra abejonės, kad G. miškuose augta daugiau medžių genčių bei skirčių. Iš faunos G. miškuose būta skruzdžių, dabar gyvenančių Ceilone, termitų, vorų, auslindų, tarakonų (kaikurie jų artimi dabartinėms tropikinėms formoms), nuostabių spalvų drugių, cikadų, bičių, širšių, sliekų, straigių (Hyalina ir Vertingo tipo), driežų (rastas jaunas driežiukas apie 5 cm ilgio G.) veik identiškų su P. Afrikos Nucras tesselata, gyvačių, varlių ir kt. Minėtini ir žinduoliai, taip pat paukščiai, kurių tarpe pasitaiko genių, žylių, gyvenančių dabartinėje Europoje, motmoto (Momotus), dabar C. ir P. Amerikoje. Tacitas manė G. miškus augus jo gyvenamuoju metu. G. miškai yra buvę eocenui baigiantis ir, ištarpę oligocene, išnyko, kaip išnyko ir lignito miškai miocene, — atseit, prieš 60 milionų metų. Mėlynžemiui esant

suneštinam, spėtina, kad G. miškų galėjo būti eoceno pradžioj bei paleocene. G. miškų vietų negalima tiksliai nusakyti, nes pirminių nesuplautinių mėlynžemio sluogsnių nesurasta. Bet tikėtina jų buvus tose arba artimesnėse srityse, kur dabar randamas mėlynžemis su G. Pagal dabarties Baltijos G. randamas vietas galima spręsti, kad šį G. mums bus palikę gintariniai miškai, augę Europos šiaurės vakarų dalyje.

G. žaliava ir vartojimas. Pradžioje pasitenkinta G., Baltijos vandens plaunamu iš jūros dugno mėlynžemio ir metamu į krantą. Didesniais kiekiais jo būdavo randama po audrų; pvz. 1862 vienu kartu Semboje ties Palvininkais rasta apie 1700 kg, 1914 ties Rauschen ligi 800 kg. Vėliau imta vartoti tinklai ir įvairūs prietaisai G. iš jūros pakraštinių seklumų gaudyti. XVIII a. dargi narų-profesionalų mėginta atsikviesti. Gausiausia G. gaunama iš žemės. G. eksploatuoti pradėjo vokiečių kryžiuočių ordinas. Šį darbą tęsusiems Paul Koehn von Laski firmai, Prūsijos valdžiai (1782), ir Douglas Konsortium firmai nesisekė, kol nebuvo iškilusi klaipėdiškė Stantien & Becker firma. Atsitiktinai atsirado ir antroji G. gavimo vieta — Kuršių marios. Kuršių kopų smėliui Kuršių marias ėmus nešti, reikėjo jas gilinti laivybai. Ir jas begilinant, ties Juodkrante iš karto rasta apie 400 kg G. (1855). Po 2 metų gilinimą kartojant, G. daugiau rasta. Tada klaipėdietis Wilhelm Stantien, išsiėmęs valdžios leidimą, su pasisekimu pradėjo pats G. eksploatuoti Kuršių mariose. 1860 pasikvietęs pirklį Moritz Beckerį, sudarė Stantien & Becker firmą. Ši firma įsigijo iki 22 garinių žemsemių. Gilino iki 10 m gylio, iškasamą smėlį pilant į Kuršių kopų pakrantę, iš kur kasmet ligi 1000 darbininkų rinko G. Per 30 metų firma vidutiniškai kasmet gaudavo apie 66.000 kg. G. Ilgainiui G. ištekliai sumažėjo, ir firma jo eksploatavimą nutraukė (1890). Kuršių marių G. buvo ne mėlynžemio, bet suplautinis. Stantien & Becker firma nuo 1870 lygiagrečiai kasė G. ir Semboje ties Kraxtepelle (sausumoje). Už žemės ploto 1 akrą Prūsijos valdžiai mokėjo po 1500 talerių nuomos mokesčių. 1875 kasimą pradėjo ties Palvininkais, kur 1895 G. produkcija siekė per 400.000 kg. Prūsijos valdžia, matydama didelį pelną, žemės nuomojimą sustabdė, iš Stantien & Becker išpirko visus įrengimus, įsteigdama valdžios įmonę ,Königliche Bernstein Werke Königsberg (Royal Amber Works Königsberg). Ši iki 1914 G. gavo taip pat apie 400.000 kg, pasiekiant net ligi 500.000 kg (1925). G. žaliavos produkcija buvo sumažėjusi, bet 1934 vėl pakilo beveik iki 90.000 kg. 1945 Palvininkų G. kasyklos rusų buvo subombarduotos ir apsemtos vandeniu. 1948 G. produkcija ten buvusi apie 75 kg per dieną. 1944 didelės G. žaliavos atsargos buvo perkeltos į vakarus. Ilgainiui ir pati G. b-vė (Königliche Bernstein Werke Königsberg) įsikūrė britų zonoje Hamburge ir prancūzų zonoje Tübingene.

G. kaip gamtos turtas Prūsuose priklausė valdžiai. 1264 G. monopolio teisė buvo suteikta vokiečių kryžiuočių ordiniui keletoje vietų ties Lochstädtu Semboje. Buvo išleistas potvarkis, draudžiąs pašaliečiams turėti G. žaliavos. Visas pajūry rastasis G. turėjo būti atiduotas. Rinkti pajūryje G. tebuvo galima pajūrio viršininko priežiūroje. 1533 vokiečių ordinas G. monopolį perleido Paul Koehn von Laski firmai. Nuo 1642 G. monopolis tik valstybės. Išleista naujų įstatymų ir potvarkių. Uždrausta lankytis pajūryje, kur išmetama G. Kas treji metai žvejai turėdavo duoti G. priesaiką. G. priesaiką turėdavo duoti ir dvasininkai. Įsteigtas G. teismas, raitoji pajūrio sargyba. Įvesta mirties bausmė pakariant. Vietos gyventojai buvo įsakyti sunešti turimą G. ir būdavo siunčiami jo ieškoti. Už atneštą G. buvo atsiteisiama druska — lygiu svoriu. Napoleono karų metu 1811 Prūsų valdžia G. eksploatavimą perleido Douglas Konsortium firmai 25 metams, kuri netesėdama atsisakė. Paskutinis privatus G. eksploatavimas buvo Stantien & Becker firmos rankose. Nuo 1895 G. eksploatavimo monopolį vėl pasilaikė valdžia.

G. žaliava dirbtuvėse rūšiuojama ir klasifikuojama. Skiriama daugiau kaip 80 tipų. Pabrėžtinos trys pagrindinės klasifikacijos grupės: G. tinkamas — cheminiam perdirbimui, ambroidui, (smulkesni gabalėliai, augštame spaudime kaitinami iki 160° C, sulipdomi į didesnius gabalus, vad. ambroidais), brangenybėms bei puošniesiems dirbiniams. Prekyboje pastarosios grupės dar skiriamos 5 atmainos pagal spalvą, vaiskumą ir pavadintos atitinkamais vardais. Pažymėtinas G. skaidrinimas, praktikuotas nuo seniausių laikų, t.y. esamų G. burbuolėlių paslėpimas, tariamasis jų panaikinimas. Jų G. esama daugybė, bet ne-

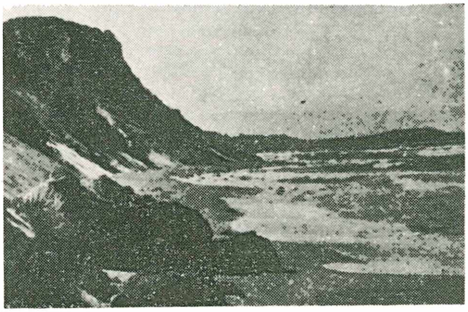

Gintaro krantas

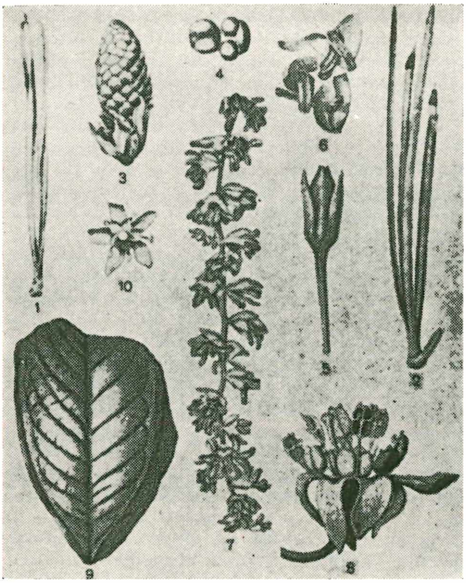

Gintariniai augalai

vienodo skaičiaus atskirose atmainose. G. pavirinus atitinkamuose aliejuose, pvz. ropių sėklų, burbulėliai, jų prisipildę, jau nebepastebimi, ir G. tampa skaidresnis.

Willy Ley, Dragons in amber 1952; *H. Conwentz,* Monographie der baltischen Bernsteinbäume 1890. *J.Rkt.*

G. priešistoriniais laikais. Didžiausi G. šaltiniai, iš kurių jis plito priešistoriniais laikais į kitus kraštus, yra buvęs Baltijos pakraštys nuo Latvijos sienos iki Šlezvigo-Holšteino ir vakarinės Jutlandijos pakrantės. Be to, G. randama mažais kiekiais dar Ispanijoje, Italijoje, Sicilijoje, Sirijoje ir kt. Baltijos ir Šiaurės jūrų G. išsiskiria dideliu G. rūgšties kiekiu (3 — 8%), tuo tarpu kitur randamas G. teturi 0,4% rūgšties. Tai palengvina nustatyti kitų kraštų priešistoriniuose kapinynuose ar sodybose randamų gintarinių dirbinių kilmę. Vidurinėje Europoje G. pradėtas vartoti papuošalams gaminti jau senajame akmens amžiuje. Seniausias G. dirbinys Baltijos jūros srityje surastas Meiendorfe (prie Hamburgo); tai gintarinė plokštelė su gyvulio piešiniu. Radinys priskiriamas senojo akmens amžiaus pabaigai. R. Pabaltijy ligi šiol nerasta šio vėlyvojo ledynų laikotarpio gintarinių dirbinių. Viduriniam akmens amžiui, arba mesolitui, priklauso eilė dirbinių, surastų Danijoje. Pradedant naujuoju akmens amžiumi, arba neolitu, Baltijos G. gana dideliais kiekiais imamas vartoti įvairiems papuošalams gaminti. Pačios svarbiausios gintarinių dirbinių radimo vietos yra Juodkrantė, kur surasta apie 500 įvairių laikotarpių gintarinių dirbinių, ir Palanga, kur aptikta per 150 visai giminingo tipo dirbinių. Pirmiausia G. pradėtas vartoti R. Pabaltijy vad. rytinėje rutulinių amforų kultūroje, kuri apie III tūkstantmečio vidurį išplito tarp Oderio ir Nemuno. Tai yra buvusi indoeuropietiška žemdirbių ir gyvulių augintojų kultūra. Tos kultūrinės grupės kapuose aptinkama gintarinių antkrūtininių papuošalų, kur gintariniai ritinėliniai karoliai, perskirti trikampės arba trapecinės formos kabučiais bei apvalainiais, apskritais ar keturkampiais sagos pavidalo karoliais su išgręžta skylute antrojoje pusėje, sudarydavo net kelias karolių apvaras. Iš kapų, kur buvo surasta panašių karolių, paminėtinos šios vietovės: Wiesenfelde (Neidenburgo aps.), Gr. Nappen (Osterodės aps.), Kossewo (Plonsko aps.), Uwisła (Husiatyno aps.) ir kt. Be papuošalų, tos kultūrinės grupės gyventojai dar vartojo ir sakralinės paskirties gintarinius dirbinius. Iš jų pirmoje eilėje paminėtinos didelės apvalainės plokštelės su skylute viduryje; jų paviršius vienoje pusėje pagražintas duobučių eilėmis, kurios sudaro kryžinį raštą. Pakraščiai taip pat pagražinti duobutėmis, kurios būna eilėmis sugrupuotos palei briauną ar sudaro trikampius. Tokių plokštelių, siejamų su saulės kultu, gana dažnai randama rutulinių amforų kultūros kapuose ir kartais net durpynuose. Prie amuletų priskirtini amazoninių ir kovos kirvių formos kabučiai. Kulto reikalams buvo dirbamos ir gyvulinės figūrėlės, iš kurių pažymėtinos Woldenburgo (Brandenburge) laukinio arklio figūrėlė ir Dancigo lokys ar šernas. Šitame laikotarpyje pastebima pati pirmoji mainų prekybos užuomazga. Manoma, kad Galicijos juostuoto titnago žaliava ar jau pagaminti kirviai mainais už gintarą pateko ir į R. Pabaltijo kraštus. G. šiuo metu buvo pasiekęs Karpatų, Sudetų ir Alpių kalnų sritis.

Vad. Pamarių kultūroje (vok. Haffküstenkultur) G. taip pat buvo plačiai vartojamas, tačiau dirbinių formos nėra tiek įvairios, kaip rytinėje rutulinių amforų kultūrinėje grupėje. Čia gintarinių dirbinių randama ne tiktai kapuose (pvz. Succase, Elbingo aps.), bet taip pat ir sodybose.

Gintariniai papuošalai labai plačiai buvo paplitę suomiams ugrams priskiriamoj šukinės keramikos srity. Čia daugiausia vyrauja iš rutulinių amforų kultūros paveldėtosios dirbinių formos. Iš naujų formų pažymėtinos Nidoje ir Juodkrantėje surastosios gintarinės žmonių figūrėlės, kurios greičiausiai priskirtinos vėlyvajai šios kultūros pakopai — senajam ar viduriniam žalvario amžiui. Gintarinių šukinės keramikos kultūros dirbinių gau-

siai aptinkama ne tiktai Baltijos pajūryje, kur jie būdavo gaminami iš jūros išmetamo G., bet jie pasiekė ir tolimesnes sritis: Estiją, Suomiją, Norvegiją, Švediją, R. Kareliją ir net Rusiją. Toliausiai į rytus Baltijos pajūrio kilmės gintariniai dirbiniai pasiekė Rostovo ežerą, netoli Unicos upės. Čia surasti trys kabučiai su 2 skylutėmis gale. Daugiausia gintarinių papuošalų surasta Končanskoje (Borovičių aps., buv. Naugardo gub.). Čia jau žalvario amžiaus degintiniuose pilkapiuose aptikta net 267 gintariniai dirbiniai. Apskritai gintariniai dirbiniai labiausiai yra paplitę vakarinėje šukinės keramikos kultūros srityje, kur vyravo tipiškoji šukinė keramika. Šis paplitimas siejamas su tuo faktu, kad tos kultūros žmonės yra buvę klajokliai, kurie nusigabendavo G. ir į tolimesnes sritis. Į Končanskoje G. galėjo patekti ir mainų prekybos keliu.

Žalvario amžiuje, kaip ir neolite, yra buvę du pagrindiniai G. centrai: Jutlandijoje ir Baltijos pakraštyje, ypačiai Semboje. Š. Europos kultūros srityje G. palyginti mažai vartojamas. Čia, žinoma, kūnų deginimo paprotys prisidėjo prie to, kad kapuose labai retai terandama gintarinių dirbinių. Taip pat ir R. Pabaltijy nedaug teaptinkama gintarinių dirbinių. Tuo tarpu daugiausia papuošalų surasta Rantau pilkapiuose, Semboje. Tačiau turima aiškių duomenų, kad G. būdavo renkamas ir jo žaliava mainais už žalvarį, varį ir alvą gabenama į kitus kraštus. Ypač Vyslos žemupio gyventojai žalvario amžiaus pradžioje palaikė gyvus prekybinius santykius su Unetico kultūra, kuri buvo išplitusi Bohemijoje, Ž. Austrijoje, Silezijoje, Saksonijoje ir Tiuringijoje. To meto Bohemijos ir vidurinės Silezijos kapinynuose kaip tik randama daug gintarinių papuošalų, o žemutiniame Pavyslyje pastebima Unetico kultūros įtaka. Iš Bohemijos greičiausiai būdavo išvežamas alvas, iš Saalės srities — druska. II–III periode (apie 1500–950 pr. Kr.) baltų G. gabenamas ne tiktai į pietus, į lužičėnų kultūros sritį, bet ir į vakarus nuo Oderio, iš kur jis kartu su vakariniame Jutlandijos pakraštyje randamu G. aplinkiniu keliu patekdavo į pietus. Ta prekyba su vakarais vėliau vis labiau silpnėja ir apie 700 pr. Kr. visiškai sustoja. Užtat apie 700 pr. Kr. vėl pagyvėja prekybiniai santykiai su Hallstatto kultūra, ypač Ž. Austrijos srityje, kur aptinkama baltų tipo gintarinių dirbinių. Iš Hallstatto kultūros srities į Pabaltijį būdavo įvežami žalvariniai ir geležiniai dirbiniai, be to, greičiausiai ir druską. Pagaliau prieškristiniame geležies amžiuje užsimezga gyvi prekybiniai santykiai su Romos imperijos provincijomis ir net su pačia š. Italija (Bolonija). Tuo metu svarbiausią vaidmenį vaidino Sembos G. Kad Baltijos G. būdavo išvežamas dideliais kiekiais, apie tai kalba gintarinių dirbinių susikaupimas palei prekybos kelius ir G. žaliavos lobiai. Pvz. Hartliebe prie Breslavos (Silezijoje 1906 ir 1936 trijose duobėse surasta net 30 centnerių G. žaliavos. Didžiausias G. gabalas svėrė 1750 g. Kaip matyti iš apylinkėje surastų namų liekanų ir puodų šukių, G. lobiai greičiausiai priskirtini vėlyvajam lateniniam laikotarpiui. Taigi, Hartliebas dar prieš Kristaus gimimą yra buvęs svarbus G. prekybos centras.

Apie prekybinius santykius su Romos imperija pirmaisiais amžiais po Kr. liudija ne tiktai archeologiniai duomenys, bet jau rašto šaltiniai. Plinijus Senasis (23–79 po Kr.) savo Gamtos istorijoj (XXXVII, 30–52) gana plačiai rašo apie G., jo kilmę ir fizines savybes. Jis suteikiai kiek žinių ir apie prekybą gintaru. Plinijus rašo, kad germanai G. gabenę daugiausia į Panoniją (sritis apėmusi v. Vengriją, š. Jugoslaviją ir Austrijos dalį), o iš čia iki Adrijos jūros G. romėnams pristatą venetai. Plinijus nurodo, kad nuo pajūrio, iš kur gabenamas G., iki Panonijos mst. Carnuntum (dabar Petronell ir Deutsch-Altenburg. Dunojaus kair. krante apie 35 km į

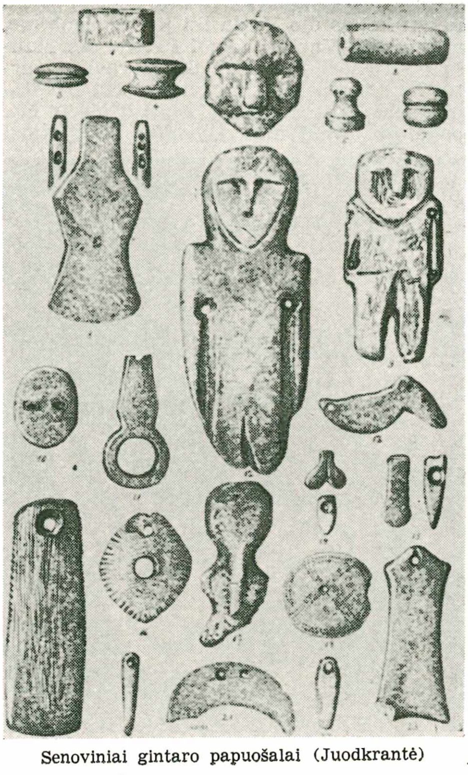

Senoviniai gintaro papuošalai (Juodkrantė)

r. nuo Vienos) esą 600.000 žingsnių, t.y. apie 888 km. Pagaliau Plinijus pasakoja, kad dar jo laikais tebegyvenęs vienas romėnų raitininkas, kurį gintaro parvežti buvo pasiuntęs Julijonas, Nerono gladiatorių rungtynių rengėjas. Tas raitininkas apkeliavęs gintaringos jūros pakraščius ir parvežęs didelius G. kiekius; juo buvę sukabinėti tinklai, saugoję amfiteatro balkoną nuo žvėrių, juo buvę nusagstyti ginklai, pagaliau kelių dienų iškilmėse vieną dieną dėl įvairumo visi pagražinimai buvę iš G. Iš Plinijaus suteiktų žinių, kurias jis greičiausiai sėmėsi iš tiesioginių šaltinių, aiškiai kalbama apie tiesioginius santykius su Baltjos pajūriu Nerono laikais (54–68 po Kr.). Tas romėnų raitininkas, be abejo, buvo čia atvykęs su didesniu pirklių būriu. Ir romėnų rašytojas Tacitas savo veikale Germania kalba apie aisčius (Aestiorum gentes), kurie renką jūros išmetamą G. ir jį pardavinėją. Šias istorines žinias patvirtina archeologiniai duomenys ir padeda gana tiksliai nustatyti G. prekybos kelius. Pagal gintarinių dirbinių išsidėstymą, baltiškuosius radinius svarbesniuose prekybos punktuose ir importuotas prekes, patekusias į baltų kraštus, susekamas šis G. prekybos kelias. G. iš baltų pajūrio pirmiausia buvo gabenamas į Vyslos žemupį, iš čia toliau kelias ėjo Vysla iki jos užsilenkimo, nuo čia iki Vartos, išilgai Prosnę per Kališą į A. Sileziją, Oderiu iki Moravijos vartų, Marchu iki Carnuntum, iš čia per Alpių perėjas ir Akvilėją iki Adrijos ir čia, pagaliau, iki Romos. Gyviausi prekybiniai

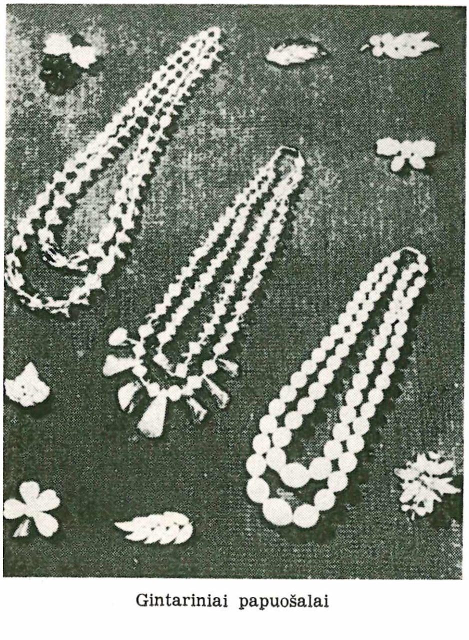

Gintariniai papuošalai

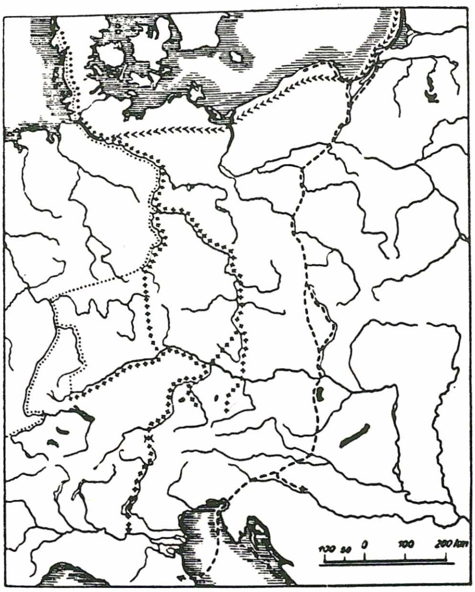

Gintaro prekybos keliai: + + + senajame, vvv senajame ir viduriniams, . . . viduriniame žalvario amžiuje ir - - - ankstyvajame prieškristiniame geležies amžiuje

santykiai truko iki II a. vidurio. Vėliau, antrojoje II a. pusėje, prasidėjus romėnų kovoms su markomanais, prekybiniai keliai per Moraviją susitrukdė. Nuo to laiko, kaip rodo archeologiniai duomenys, prekyma nukrypsta į romėniškąją Reino provinciją. Žlugus Romos imperijai, ryšiai su pietumis nutrūksta. Tada G. susilaukia reikiamo dėmesio pačiuose baltuose, ir ypačiai nuo V a. iki pat istorinių laikų pradžios kapinynuose apstu gintarinių karolių.

R. Klebs, Der Bernsteinschmuck der Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort und anderen Lokalitäten Preussens 1882; *J. M. Navarro,* Prehistoric Routes between Northern Europe and Italy defined by the Amber Trade (The Geographical Journal 56, 1925, 421 tt.); *W. La Baume,* Zur Naturkunde und Kulturgeschichte des Bernsteins (Schriften der Naturforschenden Gesell. in Danzig XX : 1, 1935, 5–48 psl.); *B. v. Richthofen,* Die Deutung der jungsteinzeitlichen Bernsteinschnitzereien vom Schwarzorter Stil (Altpreussen 1 : 1, 1935, 3–15 psl.); *B. Tarvydas,* Senovės gintarinių papuošalų rinkinys (Gimtasai Kraštas 1, 1937, 46–50 psl.); *K. Andrée,* Die Herkunft des Nordseebernsteins (Forschungen u. Fortschritte 18, 1942, 155 tt.); *A. Äyräpää,* Die Verbreitung des Bernsteins in kammkeramischen Gebiet (SMYA XLV 1945, 10–25 psl.); *J. Puzinas,* Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgeschichte Festschrift E. Wahle 1950); *K. Andrée,* Der Bernstein. Das Bernsteinland und sein Leben 1951; *M. Gimbutienė,* G. keliai priešistoriniais laikais (Aidai 6, 1953); *Ed. Šturms,* Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorgeschichtlichen Zeit (Commentationes Balticae 1 1953). *J.P.*

Gintaras 1. stud. ateitininkų korporacija Prekybos institute Klaipėdoje, įst. 1938, leidus steigtis atskiroms organizacijoms. Anksčiau, kol tokio leidimo nebuvo, buvo veikiama Klaipėdos krašto kat. jaunimo organizacijoje Neringoje. G. steigėjas ir pirmasis pirm. buvo L. Prapuolenis.

2. Chicagos lietuvių sporto klubas, įkurtas 1950 X 20. Gintaro sporto klubas dalyvauja lietuvių sportiniame judėjime ir amerikiečių sporto gyvenime. Gintaro stalo tenisininkai Algirdas Avižienis, Benediktas Žemaitis, Vladas ir Jonas Šoliūnai laimėjo 1-ją vietą Amerikos lietuvių sporto žaidynėse tris kartus: 1951 Toronte, 1952 Clevelande ir 1953 Chicagoje. Moterų tinklinio komanda nugalėtojo vardą laimėjo tris kartus Š. Amerikos lietuvių žaidynėse. 1953 susidarė jaunių krepšinio komanda. G. jaunių komanda triskart laimėjo Amerikos lietuvių jaunių krepšinio pirmenybes. Chicagos parkų jaunių pirmenybėse laimėjo vicemeisterio vardą. G. klube dar veikė vyrų tinklinio, krepšinio ir lengvosios atletikos sekcijos. Klubas turi 42 aktyvius sportininkus, -es. Klubui vadovauja nuo jo įsikūrimo Zigmas Žiupsnys. Ona Blandytė moterų sekcijos vadovė ir tinklinio komandos trenerė. Mindaugas Vygantas laimėjo 1953 Chicagos lietuvių žaidynėse 1000 m bėgimą. Vladas Šoliūnas 1952 laimėjo Illinois jaunių stalo teniso meisterio titulą. Atstovavo Chicagos miestą JAV komandinėse varžybose. 1955 laimėjo Vid. Vakarų sporto apygardos lietuvių stalo teniso pirmenybes.

3. Neperiodinis literatūros žurnalas, leistas Baltijos sambūrio Haffkruge (Šlesvige –Holšteine) ir redaguotas Juozo Krumino, iliustruotas A. M. Šimkūno ir A. Petrikonio. Pirmieji 8 nr., spausdinti rotatoriumi, išėjo Haffkruge 1945–46, o 1948 Spakenberge, prie Hamburgo, dar 2 nr. jau spaustuvėje spausdinti. Jų leidėjas — J. Kruminas. Žurnale bendradarbiavo didelis būrys autorių. Ypač pirmieji rotatoriniai numeriai, plačiai paplitę lietuviškose kolonijose Vokietijoje, buvo ne tik bibliografinė retenybė, bet ir stambus įnašas į kultūrinį tremties gyvenimą.

Gintarmedžiai žr. Gintaras.

Gintaro Kraštas nuo 1935 VI 1 Kaune ėjęs laikraštis. Redagavo P. Kupčiūnas.

Gintaro miškai žr. Gintaras.

Gintautas 1. A n d r i u s (g. 1896 III 19 Naumiestyje, Tauragės aps.) dipl. teisininkas. 1938 įgijo augšt. mokyklos brandos atestatą, 1940 baigė VDU teisių fakultetą. 1917 buvo rusų kariuomenėje. Centrinio lietuvių karių komiteto narys. 1919–40 Lietuvos kariuomenėje adm. majoras. Dalyvauja evangelikų liuteronų bažnytinėje veikloje. Nuo 1948 Vyr. Bažnytinės Tarybos narys. 1948–50 vokiečių kalbos mokytojas Diepholzo lietuvių gimnazijoje. Bendradarbiauja Evangelikų Kelyje, Jaunimo Ratelyje, Keleivy (M. Lietuvos), Karyje, Naujienose.

A. Gintautas

2. E l i j o š i u s, kilęs iš Gintautiškių, Šėtos vls., Kėdainių aps. XVII a. Lietuvos arijonas. Apie 1618 aplankęs Rakove, Lenkijoje, arijonų vadą Lubieniecki, jo albume įrašė trumpą lietuvišką tikybinį tekstelį.

Ch. S. Stang, Archivalia — Arch. Phil. III 1932.

3. J o n a s (1873–1928 Rokiškio apskrityje) spaudos draudimo meto knygų platintojas, vėliau socialdemokratų ir Kultūros būrelio veikėjas.

4. R o m a s (g. 1905 XI 22 Bendrinių vsd., Pandėlio vls., Rokiškio aps.) gen. štabo majoras. 1926 baigė Rokiškio gimn., 1928 Lietuvos karo mokyklą, 1933 Augšt. karininkų kursus ir 1937 Vytauto Didžiojo karo mokyklą. 1937–38 Kariuomenės Štabe, 1938–39 Lietuvos karo attaché padėjėjas Vokietijoje. 1941 III 1 bolševikų areštuotas, bet, vežamas į T. Rusiją, 1941 VI 23 pabėgo iš traukinio. 1944 V 15 vokiečių areštuotas ir kalintas ligi 1945 IV 14 įvairiose vietovėse. 1949 atvyko į JAV. Karo mokslo klausimais rašė Mūsų Žinyne, Karyje, Trimite. 1938 už Trimite išspausdintą eilę straipsnių, nagrinėjančių partizaninio karo taktiką, gavo kariuomenės vado premiją. 1942 drauge su prof. J. Bagdonu redagavo žurnalą Darbas ir Sveikata. Sukonstruktavo prietaisą artilerijos ugniai koreguoti, šaudant dideliais sekimo kampais.

R. Gintautas

Gintautas J. žr. Staugaitis J.

Gintautas-Dzievaltovskis Aleksandras Kazimieras (1821 II 26 Vaiškonyse, Žemaitijoje — 1889 VIII 26 Duderhofe prie Petrapilio) arkiv. Mokėsi Kėdainių m-je, 1839 įstojo į misijonorių dvasinę seminariją Vilniuje, o ją 1842 XII 10 likvidavus, perėjo į Vilniaus diecezinę seminariją. Ją baigęs, 1845 įšventintas kunigu ir pradžioj paskirtas Valkavisko vikaru. Kildamas bažnytinėj hierar-

A. K. Gintautas

hierarchijoj, 1872 paskirtas Plocko sufraganu ir Hellenopolio vysk. in patribus infidelium. 1876 Plocko vyskupijos administratorius, nuo 1883 III 15 Mogilevo arkivyskupas.

Gintautienė-Adomavičiūtė Irena (g. 1925 II 18) baleto artistė; 1940 baigė Šv. Kazimiero gimn. ir Baleto studiją Kaune. 1940–44 baleto artistė Kauno Valstybės teatre. 1944–45 Vokietijoj Tėvynės Garsų trupėje. 1947–49 Laisvės baleto trupėje ir Kasselio miesto teatre. Solo partijas šoko Gulbių ežere, Miegančiojoj gražuolėj, Raudonojoj aguonoj ir kt. JAV dėstė Webster Groves baleto mokykloje.

I. Gintautienė–Adamavičiūtė

Gintėnų girininkija, Šaukėnų miškų urėdijos sudėtyje. Bendras plotas 2757 ha.

Ginters Valdemārs (g. 1899) latvių proistorikas. 1927 gavo už darbą Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland (Vorgeschichtliche Forschungen II 1928) dr. laipsnį. 1934 valstybinio istorijos muzėjaus dir. 1935 meno akademijos doc., 1940 Latvijos universiteto dėstytojas. 1945 pabėgo Švedijon. Dirba Stockholmo istorijos muzėjuje. Išsp. Beiträge zur vorromischen Eisenzeit in Lettland, Die Hügelgräber von Bullumuiža (Congr. secundus archaeologorum Balticorum 1930), Latviešu tautas tērpa aizvēsture 1936, Romas imports Latvijā, Daugmalēs pilskalna izrakumi — žurn. Senatne un Māksla 1935–39.

V. Ginters

Gintila Jonas Krizostomas (1788 XI 14 Gelindėnuose, Alsėdžių vls. — 1857 VII 25/VIII 6 Alsėdžiuose) Žemaičių vyskupijos skirtinis valdytojas. Mokėsi Žem. Kalvarijos ir Telšių mokyklose. Iš 4 klasės išstojęs, kurį laiką aplikantu dirbo Telšių palestroje. 1807–08 mokėsi Kroslavos kunigų seminarijoje. 1808 stojo į Vilniaus univ. fizikos fakultetą, bet, jį tuojau metęs, 1808–12 studijavo Vyriausiojoje Vilniaus kunigų seminarijoje. 1809 gavo teologijos kandidato laipsnį. Įšventintas kunigu 1812 IX 19. Ligi 1813 pabaigos mokytojas Ozierkuose ir buvo Ludzos (Liucino) vikaras. 1814–15 vėl studijavo Vilniaus univ. literatūros fak. 1815 teologijos magistras. 1814–15 Vyr. seminarijos prefekto pavaduotojas, 1816–21 prefektas, 1817-22 univ. ir Vyr. Seminarijos egzegetikos dėstytojas. 1821 gavo teologijos daktaro laipsnį. 1822 paskirtas Žemaičių kapitulos kanauninku, išsikėlė į Žemaičių vyskupiją. 1828–35 Kartenos klebonas ir Petrapilio dvasinėje kolegijoje Žemaičių vyskupijos atstovas, o 1835–44 nuolatinis tos kolegijos valdžios atstovas.

1831 sukilimo metu G. lydėjo Simoną Giedraitį, kada tas buvo priskirtas prie sukilimą malšinančios rusų kariuomenės. Du mėnesius jis su Giedraičiu važinėjo po Žemaitiją, ir ties Švėkšna buvo sukilėlių apšaudytas. 1831 pabaigoje grįžo į Petrapilį. 1836–44 buvo ir Maltos bažnyčios Petrapilyje kapelionu. 1838 X 25 caras Mikalojus I G. paskyrė Šiluvos infulatu. 1839 IX Mogilevo metropolitui Pavlovskiui pristačius, caras 1840 G. nominavo sufraganu, bet popiežius tos nominacijos nepatvirtino. 1844 mirus Simonui Giedraičiui, Žemaičių vyskupijos kapitula G. išrinko generaliniu vyskupijos vikaru administratorium ir būsimuoju vyskupu, bet popiežius ir to išrinkimo nepatvirtino. Caro paskirtas vyskupo nominatu, G. valdė Žemaičių vyskupiją 1844–50. 1850 Žemaičių vyskupu tapus M. Valančiui, G. gyveno Alsėdžiuose, čia perkėlęs ir savo apie 20.000 tomų biblioteką, kurią jis iš seno jau rinko ir kurią vėliau testamentu užrašė Kretingos vienuolynui ir kapitulos bibliotekai.

Iš seno, dar Vilniuje studijavęs hebrajų kalbą, jis buvo parašęs keliolika įvairių hebraiškų-lenkiškų raštų, daugiausia parašytų katalikybei žydų tarpe platinti, tačiau iš tų raštų tik keli smulkūs buvo išspausdinti, o visi kiti liko rankraščiais, jų tarpe dvi žemaitiškos tikybinės knygelės, žemaitiškai rašytos, bet žydų raidėmis.

A. Račinskij, Perepiska ep. Gedroicia s Bludovym-Rus. Archiv 1869 nr. 9; *J. Bieliński,* Uniwersytet Wileński I–II 1900; *A. Jakštas* (Naujoji Romuva 1931 nr. 19); *W. Worotyński,* Seminaryum główne w Wilnie II 1938; *M. Biržiška,* Senasis Vilniaus univ. 1940. *Vc. B.*

Gintneris Antanas (g. 1901 II 9 Meištų k., Būblelių vls., Šakių aps.) baigęs K. Naumiesčio progimnaziją, 1921–23 mokėsi Seinų kun. seminarijoje. 1924–26 pradžios mokyklos mokytojas, 1926–44 įvairiose Lietuvos vietovėse pašto viršininkas. Dalyvavo kooperatyvų veikloje. 1948 baigė Hanau suaugusiųjų gimn. ir studijavo Frankfurto univ. 1952–54 Lietuvių Prekybos namų valdybos narys ir Statybos b-vės organizatorius bei jos 1953–55 pirmininkas. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti 1920. Ilgesni straipsniai Baudžiavoje ir Knygnešyje. Rinko tautosaką, tautodailę, senas knygas, numizmatikos dalykus. Bendradarbiauja Amerikos lietuvių spaudoje.

Ginučių piliakalnis šone Ukojo ež., netoli buv. demarkacijos linijos, Kirdeikių apylinkėje.

Ginzkey Franz Karl (g. 1871) austrų rašytojas ir lyrikas. Studijavęs jūrininkų ir

karo mokyklose, G. buvo karininku ir dirbo karo archyve. Kūrybiškai Roseggerio paveiktas, G. savo melodinga lyrika yra romantikos palikuonis ir savo prozos raštuose senosios Austrijos vaizduotojas. Greta baladžių rinkinių pažymėtinas jo eilių rinkinys Das heimliche Läuten 1906, Balladenbuch 1931, Vom tieferen Leben 1931. G. lyriškas ir savo romanuose, kaip Jakobus und die Frauen 1908, Geschichte einer stillen Frau 1909, 21951, Der von der Vogelweide 1912, ir novelėse bei apysakose, kaip Brigitte und Regine 1923, Der Kater Ypsilon 1927, Der Gott und die Schauspielerin 1928 ir kt. G. rašė knygų ir vaikams. Jo autobiografinis romanas Heimatsucher 1948.

H. Richter, F. K. G. 1944.

Gioberti Vincenzo (1801–1852) italų filosofas ir politikas, kunigas. 1834–48 gyveno emigracijoje Briuselyje. 1848–49 Sardinijos min. pirmininkas, 1849–51 pasiuntinys Paryžiuje. Vienas Italijos sujungimo vadų, kuris popiežiaus vadovybėje manė sujungti Italiją. G. filosofijoje skelbė ontologizmą, pagal kurį Dievas yra pirmasis pažinimo objektas. Jis Italijoje įvedė vokiečių idealizmo filosofiją. Išsp. Il gesuita moderno 1846–47, Del primato morale e civile degli Italiani 1843, 21920–32, Del rinnovamento civile d'Italia 1851, 21911–13, Opere complete 1877, La Politica 21928.

L. Stefanini, V. G. 1947.

Giocondo Fra Giovanni (apie 1433 — 1515) italų architektas, senovės tyrinėtojas, vienuolis pranciškonas. Piešė Romos griuvėsius ir senovės paminklus, surinko daug įrašų, pirmas išleido Cezario komentarus. 1509 pastatė Treviso tvirtovę, vėliau Veronoje Palazzo del Consiglio. Karolio VIII Prancūzijoje rūmų architektas. Pastatė Notre Dame tiltą Paryžiuje. 1513 Šv. Petro bažnyčios statybos vadovas.

Giocoso (it.) muzikoje išraiškos terminas — džiugiai, džiaugsmingai, su džiaugsmu.

Gioia, Gioja, Merchiorre (1767–1829) italų ekonomistas, filosofas ir politikas. Italijos susijungimo šalininkas, pailaikęs karbonarų sąjūdį. Filosofiniuose veikaluose jungė Kanto kriticizmą su Condillaco sensualizmu. Išsp. Logica della statistica 1803, Filosofia della statistica 1826, Del merito e delle ricompense 1818, Ideologia 1822, Esercizio logico sugli errori 1824.

Giolitti Giovanni (1842–1928) italų politikas, liberalų vadas. Penkis kartus buvo ministeriu pirmininku. G. sugebėjo derinti įvairių politinių ir socialinių grupių reikalus, todėl daug metų galėjo vadovauti Italijos politikai. G. ministeriavimo metu buvo (1905) suvalstybinti geležinkeliai, baigtas italų turkų karas dėl Libijos, įvykdyta rinkimų reforma į parlamentą. I pas. karo metu buvo Italijos neutralumo šalininkas. Jo užsienio politika buvo draugiška Vokietijai ir Austrijai. Fašistinės santvarkos priešininkas. Išsp. Memorie della mia vita 1922.

Giono Jean (g. 1895) prancūzų rašytojas. Apaštalauja grįžimą į gamtą ir pirminę žmogaus buitį. G. raštų kalba išradinga, turtinga ir vaizdi, bet manieringa. G. kūryba gausi, padrika, tačiau pilna puikių epizodų, kur nuostabūs žemės ir visatos pagoniškojo regėjimo vaizdai pasiekia epišką didingumą. G. savo kūryboje ir straipsniuose reiškia gyvenimo džiaugsmo, atsiskyrėliškumo, individualizmo, pacifizmo ir nepaklusnumo esamai tvarkai idėjas. Paskutiniu laiku atsisakęs komunistinio pacifizmo, perėjo į tautinį idealizmą. 1954 išrinktas į Prancūzijos Akademiją. Pagrindiniai veikalai: Colline ir Un de Baumugnes 1929; Le grand Troupeau 1931; Jean le Bleu 1933; Le Chant du monde 1934; Les Vraies Richesses 1836; Batailles dans la Montagne 1937; Refus d'Obéissance 1937; Triomphe de la Vie 1942; Un Roi sans Divertissement 1946; Le Moulin de Pologne, Voyage en Italie 1953 ir kt. G. pastoralinės pjesės: Le Lancer de grain 1932; Le Bout de la route 1941 ir La Femme du Boulanger 1944.

Giordano 1. L u c a (1632–1705) italų tapytojas, vienas žymiausių Neapolio mokyklos atstovų, Riberos ir Pietro da Cartonos mokinys. Vėliau Venecijos mokyklos įtakoje keitėsi jo tapybos būdas, ypač kompozicija dinamiškėjo. 1683 buvo pakviestas į Florenciją, kur dekoravo Corsini koplyčios bokštą ir Palazzo Riccardi. 1692 pakvietė G. Ispanijos karalius Karolis II. Gyveno Madride 8 metus ir aliejumi nupiešė daug paveikslų bei freskų. (57 paveikslai Madrido muzėjuje). Garsiausios freskos Neapolio bažnyčiose: Juditos istorija, Kristus išvaro pirklius iš bažnyčios; Ispanijos bažnyčiose: Bažnyčios triumfas,Mozės, Dovydo, Salomono istorijos, Šv. Rašto žymiausios moterys.

2. U m b e r t o (1867–1948) italų kompozitorius, pasižymėjęs operų srityje. Mokėsi Neapolio konservatorijoje pas Paolo Serrao. Jo operos: Marina, Mala vita, Regina Diaz 1894, André Chénier 1896, Fedora 1898, Siberia 1904, Moscella 1907, Messe Mariano 1910, Mme Sans-Gene 1915, Cena delle Beffi 1923, Il Re 1929. G. priklauso kompozitorių grupei ėjusiai Mascagni sukurtu itališkojo ,verizmo' keliu, atvaizduojančiu gyvenimą jo grubioje realybėje. Su

U. Giordano

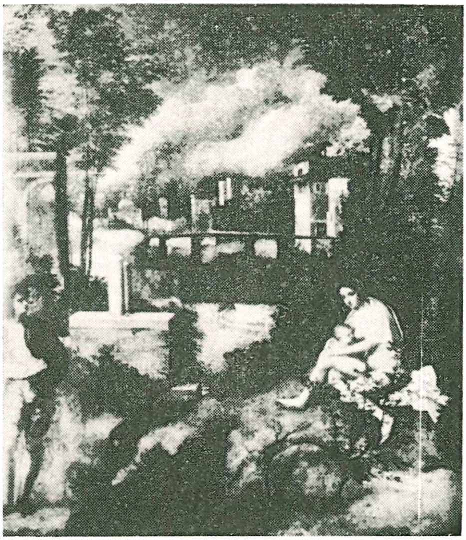

Giorgione Audra

André Chénier G. įgavo daugiau individualybės, kuri reiškėsi jo turtingu melodingumu bei giliu dramatinių efektų pajautimu. Be to, G. dažnai vartoja grynai teatrinius efektus katutėms kelti. Jo operos greit pagavo tiek Italijos, tiek kitų šalių teatrus. André Chénier buvo statomas ir Lietuvoje.

D. Cellamare, Umberto Giordano: la vita e le opere 1949. *Iz.V.*

Gjöres Axel (g. 1889) švedų politikas, socialdemokratas, Kommerskollegium generalinis direktorius 1945, tautinio ūkio ministeris 1941–47, prekybos ministeris 1947–48, parlamento narys 1943–50, daug dirba ir kooperacijos srityje.

Giorgione, iš tikrųjų Giorgio da Castelfranco (1476/78–1510) italų tapytojas, Giovanni Bellini mokinys, pradėjęs Venecijos klasinės tapybos epochą. Apie jo gyvenimą žinome labai mažai. Savo gimtinėje apie 1504/05 G. nutapė altoriaus paveikslą ‚Dievo Motina soste tarp Šv. Liberalio ir Šv. Pranciškaus' (Castelfranco, katedra). 1508 Venecijoje G. dirbo Fondaco dei Tedeschi namams dabar išnykusias freskas. Dokumentuose minimieji G. darbai yra dingę. Iš daugelio jam priskiriamų paveikslų tikrais G. kūriniais laikytini vos keli: Trys filosofai Vienoje, Audra arba Šeima Venecijos Akademijoje, Mieganti Venera Dresdene (pirmasis XVI a. dažniau kartotos temos pavyzdys), Judita Ermitaže. Ar Koncertas gamtoje (Fête champêtre) Paryžiaus Louvre yra G. kūrinys, tyrinėtojų nuomonės skiriasi. Neišaiškinama G. biografija nenuslepia jo didelės reikšmės. G. buvo vienas iš pirmųjų tos tapybos srovės atstovų Venecijoje, kuri atsisakė nuo ankstyvojo renesanso piešinio griežtumo bei ornamentalumo ir siekė paveikslo tapybinės vienumos. Figūras Giorgione minkštai modeliuoja ir jungia su idiliškos nuotaikos sodrių spalvų peizažu, kuriame švelni prieblanda, apgaubianti visus daiktus, sukuria erdvinio vientisumo įspūdį. Kūrybinė jėga juntama ne tik G. formoje, bet ir visiškai naujose, asmeniškai atjaustose, pasaulinio pobūdžio temose, kurių prasmę išaiškinti šiandien labai sunku. Kadangi G. dirbo humanistinio tipo meno mylėtojams, spėjama, kad jis idėjas savo paveikslams bus sėmęs iš slaptųjų renesanso akademijų. Jaunasis Ticijanas, taip pat Giovanni Bellini mokinys, brendo G. darbų įtakoje ir pradžioje formoje ir tematikoje ėjo jo keliais.

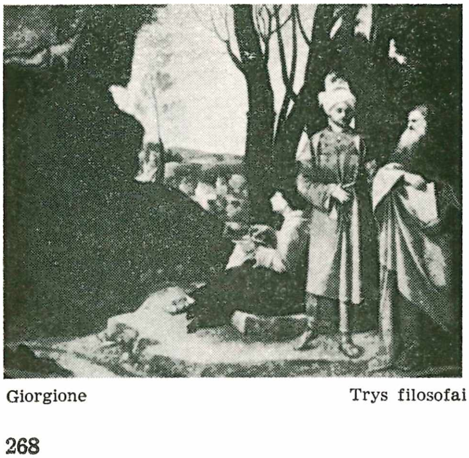

Giorgione Trys filosofai

G. F. Hartlaub, G. Geheimnis 1925; *L. Justi,* G. 1–2 t. ²1926; *Sir M. Conway,* G. 1929; *G. Fiocco,* G. 1941; *A. Morassi,* G. 1942. *P. Rkl.*

Gjörwell 1. Carl Christopher (1731–1811) žymus švedų bibliotekininkas bei laikraštininkas. Išleido daug istorinių šaltinių Det swänska biblioteket, 1–5 tt. (1756–62). Karališkoje bibliotekoje Stockholme yra didžiulis jo raštų rinkinys.

2. Carl Chistopher (1766–1837) švedų architektas, Carl Christopher G. sūnus, Deprez mokinys. Iš jo savarankiškų darbų paminėtina Įgulos ligoninė Stockholme, statyta 1817–34, ir senieji Abo (Suomijoje) akademijos rūmai (1802–15).

Giottino XIV a. italų tapytojas, greičiausiai Giotto mokinys ir piešimo būdo mėgdžiotojas. Daugelis jam seniau priskiriamų paveikslų, freskų, dabar laikoma Giotto arba Masodi Banco darbais. G. freskų yra Šv. Pranciškaus bazilikoje Asyžiuje ir keliose bažnyčiose Florencijoje.

Giotto di Bondone (1266 ar 1276—1337) italų tapytojas. Jokio Europos menininko reikšmė menui išsivystyti nebuvo tokia žymi, kaip G., nes jis stovi Italijos Trecento epochos priešakyje ir kartu padėjo pagrindus renesanso ir naujųjų laikų menui. Jau

amžininkų, Dantės komentatorių, Ghiberčio ir Vasario vertintas, kaip pirmas didysis Italijos meistras.

Tikrų žinių apie G. meno pradžią nėra. Jo mokslas pas Cimabue tėra tikėtina legenda, o ankstyvas Romos pažinimas — būtina prielaida. Jaunystės darbai turėjo būti žymūs, nes pirmas išlikęs ir pasaulinės reikšmės G. kūrinys, freskų ciklas Padovos didiko Enrico Scrovegni privatinėje koplyčioje, istorijoje turįs A r e n o s koplyčios freskų vardą, yra subrendusio meistro darbas. Buv. romėnų cirko arenoje 1303 pradėtoji statyti kukli gotiška koplytėlė buvo pašventinta 1305 III 25, tais metais bus buvusi sukurta ir vidaus sienų tapyba: 35 freskos su Jėzaus Kristaus Jaunystės, Kančios ir Marijos gyvenimo scenomis trijose eilėse, 14 Dorybių alegorijų žemiau jų, Paskutinis Teismas portalo sienoje ir Angelo Apreiškimas Marijai abipus choro angos. Didžiosios krikščioniškųjų viduramžių temos čia gavo naują ir koncentruotą formą, nepaprastą simbolinę jėgą ir sykiu gilią žmoniškosios jauslos išraišką. Jau Savonarolos užgirtos Arenos koplyčios freskos nusipelnė visuotinio pripažinimo ir pagarbos. Padovoje G. buvo susitikęs su Dante ir 1307 tapė vėliau išnykusias freskas minoritams prie Šv. Antano katedros. Sugrįžęs Florencijon, G. čia turėjęs žymią dirbtuvę, bet jo platūs freskų ciklai ir altoriai Badia, S. Giorgio, S. M. Novella, Ognissanti bžn. vėliau išnyko. Kai išlikęs tapytasis krucifiksas S. M. Novella bžn. bus, jei ne jaunojo G., tai jo mokinio darbo, laiminga išimtis yra neabejotinai paties G. sukurtoji M a d o n a i š O g n i s s a n t i dabar Uficijose, kuri pradeda naują, šiltesnį altoriaus madonos paveikslo tipą. Minoritų S. Croce bžn. buvo 4 koplyčios su G. freskomis. Iš jų išliko B a r d i šeimos koplyčios 6 freskos su Šv. Pranciškaus gyvenimo scenomis, 4 šventaisiais ir 4 alegorijomis (po 1317) bei P e r u z z i koplyčios 6 freskos su abiejų Šv. Jonų gyvenimo scenomis bei 8 tapytais portretiniais medalionais. Eilė freskų Palazzo del Podestà rūmuose, pvz. išlikusios Šv. Magdalenos koplyčioje (su žymiu Dantės portretu), anksčiau priskirtos G., dabar laikomos jo mokyklos darbu. Apie 1320 (?) G. dirbo Romoje. Dokumentų liudijimu G. padaręs Šv. Petro Bazilikos prieangyje išlikusią, bet labai restauruotą, milžinišką Šv. Petro Laivo ‚N a v i c e l l a' mozaiką, kai zakristijai kardinolui Stephaneschi tapytasis triptikas, dabar Pinakotekoje, yra G. dirbtuvės darbo. Tradicija G. priskiria Šventųjų Metų (1300) freską Laterano Bazilikoje, vėlesniųjų restauracijų perdirbtą. G. buvo ištapęs Šv. Petro Bazilikos presbiteriją, ir yra duomenų spėti jį dirbus pas popiežių Avignone. Po 1329 Bolonijoje G. freskomis ištapė popiežiaus legato rūmų koplyčią, kuri 1511 nugriauta. 1330 G. priimamas į Neapolio karaliaus Roberto rūmininkų tarpą. Jo freskų ciklai Neapolio pilyje ir S. Chiara bžn. nėra išlikę.

Virtęs didelės dirbtuvės galva, G. savo gausiems padėjėjams davė vis daugiau savarankiškumo, bet ir jų darbus įprasta rišti su G. vardu (‚G. apokrifai'). A s y ž i a us

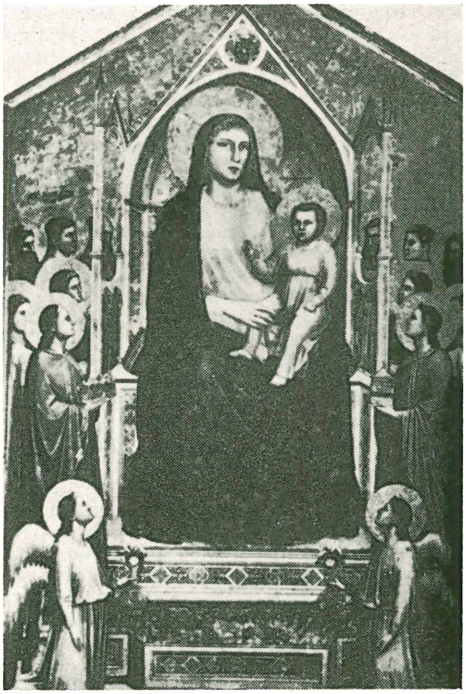

Giotto di Bondone Madona iš Ognissanti

Giotto di Bondone Viešpaties apraudojimas (Freska Arenos koplyčioje Podovoje)

Šv. Pranciškaus dviaugštės bžn. dideli freskų ciklai mūsų laikais tapo mokslinės diskusijos objektu, ir ligi šiol nėra vienos nuomonės, ar išvis ir kurios freskos priskirtingos G. ar jo sekėjams. Viršutinės bžn. 28 freskos su Šv. Pranciškaus gyvenimo scenomis anksčiau, pradedant Ghiberčiu, buvo visų laikomos G. jaunystės kūriniu, bet mūsų dienų eilė tyrinėtojų mato jose tikrajam G. skirtingą stilių. Kaikurie dabar linksta viršutinės bžn. vad. Izaoko scenas bei kelias Naujojo Testamento freskas priskirti jaunajam G. Aiškiai matomas ryšys su G. mokykla kelių freskų žemutinės bžn. pietinėje navoje, vad. ‚Alegorijų' skliautuose bei freskų Šv. Magdalenos koplyčioje. Nors vardai nežinomi, bet darbų stilius liudija G. mokiniais buvus vad. ‚Maestro delle Vele', ‚Cecilijos meistrą' ir kt. Nesusekta, ką nudirbo G. mokiniai Buffalmacco, Puccio Campana, Stefano Fiorentino, istoriškai aiškesni yra T. Gaddi ir B. Daddi bei Maso di Banco (‚Giottino').

1334 IV 12 Florencija, pagerbdama išgarsėjusį tapytoją, skiria G. naujosios Sa. Reparata katedros statybos vadovu. Katedros varpinei, kuriai kertinis akmuo padėtas 1334 VII 18, G. bus paruošęs žemutinio augšto reljefų programą. Pagal tradiciją G. yra varpinės statytojas (Campanile di Giotto). Dideliems darbams G. kviečiamas į Milaną. 1337 I 8 G. mirė ir iškilmingai palaidotas Florencijos katedroje.

Staigus naujojo G. stiliaus pasirodymas pavyzdžio istorijoje neturi, todėl, nepaneigiant individo kūrybinės jėgos fakto, nenustota klausti, kurios buvo sąlygos, apsprendusios šį fenomeną. Giovanni Pisano (m. po 1314) atstovavęs Italijoje ankstyvosios gotikos skulptūrą, kuri jau XIII a. atskleidė žmogaus figūros išraiškos galimybes, neatsitiktinai dirbo kartu su G. Arenos koplyčioje. Priešingai ligšiolinei italų ‚maniera greca' tapybai G. tapytosios figūros turi skulptūrinį, tvirtai žemėje stovinčių kūnų charakterį, jos pavaizduotos negilioje erdvėje, tarsi ankstyvosios gotikos reljefe. Betgi šiaurės gotikos katedrų skulptūroje prasiveržusią meno srovę G. savo kūryboje išreiškė tapybiniu ir kartu pietietiniu būdu, nes monumentalinės tapybos idėją, istorinės scenos ir ciklo principus G. gavo iš bizantiškojo palikimo, taip pat atnaujintą antikinę freskos techniką, kurios bendralaikis puoselėtojas buvo Pietro Cavallini Romoje (m. apie 1330). Naujojo žmoniškumo dvasioje įsijausdamas į Šventos Istorijos dramatiką, G. sugebėjo duoti paveldėtųjų pradų sintezę: griežtos monumentalios formos, bei vidiniai motyvuotą vieningą sceną — ‚paveikslą'. G. meno reformos įtakoje, sekančiais amžiais V. Europoje pirmauja tapyba. Italijoje su G. prasideda didžiųjų freskų ciklų kūrimo laikotarpis. Atsipalaiduodamas nuo viduramžių meno schematiškumo ir ornamentalumo, sukurdamas daugiau natūralų žmogaus vaizdą, G. viduramžių tradicijos nepalieka. Ikonografijoje G. perėmė senuosius tipus savarankiškai, panaudodamas tai Rytų, tai Vakarų formulas, ir įvedė eilę naujų gyvesnių motyvų, kurie, neprarasdami savo sakralinio reikšmingumo, kartojami jo paties ir mokinių dar viduramžių dirbtuvės metodu ir juntami per visą Trecento net už Italijos ribų, — Prancūzijoje, Čekijoje, Vokietijoje. Net didieji renesanso meistrai, kaip jo pradininkas Masaccio ar atbaigėjas Michelangelo, paisė G. meno pagrindų, bet G. pats renesansui nepriklauso. Tarsi Šv. Pranciškus tobuliausiu būdu išreiškęs viduramžių krikščionybę, ją radikaliai reformuodamas, arba Dantė davęs viduramžių pasaulio vaizdą, sykiu pradėdamas naują tautinės italų poezijos periodą, taip ir G. jau labai asmeniškai perorganizavo didžiulį viduramžių meninį palikimą, jį jungdamas su ateities stiliaus savybėmis.

R. Salvini, G. bibliografia 1938; *O. Sirén,* G. and some of his followers 1917; *F. Rintelen,* G. (Thieme-Becker 14) 1921; *R. van Marle,* Recherches sur l'iconographie de G. et Duccio 1922; *F. Rintelen,* G. und G. Apokryphen ²1923; *G. Rosenthal,* G. und die mittelalerliche Geistesentwicklung 1924; *C. H. Weigelt,* G. des Meisters Gemälde 1925 (Klassiker der Kunst 29); *L. Martius,* Die Franziskuslegende in der Oberkirche von S. Francesco 1932; *Mostra Giottesca* 1937 (G. jubiliejinė paroda Uficijose); *H. Jantzen,* G. und der gotische Stil, (Werk des Künstlers I) 1939/40; *R. Oertel,* Wende der G.-Forschung (Zeitschr. für Kunstgesch.) 1941/42; *Th. Hetzer,* G., seine Stellung in der europäischen Kunst 1941; *P. Toesca,* G. 1941 (Grandi italiani 18); *Ph. Schweinfurth,* Die byzantische Form 1943, 126–9; *D. Frey,* G. und die maniera greca (Wallraf Richartz Jhrb.) 1952. *P. Rkl.*

Giovagnoli Raffaele (1838—1915) italų rašytojas, romanistas, daugiausia rašęs istorinius romanus iš senovės Romos istorijos ir pradžios krikščionybės laikų. Išgarsėjo romanu Spartaco 1874. Išsp. Opimia 1875, Messalina 1885, Morozia 1875, Faustina 1881, Publio Clodio 1905, La guerra sociale 1884, Pellegrino Rossie la rivoluzione romana 1898–1911. Pagal G. lietuviškai Spartaką parašė S. Matulaitis 1904 ir 1938 lietuviškas vertimas.

Giovanelli Ruggiero (1560—1625) italų kompozitorius, išaugęs Palestrinos meno paunksmėje, žymus to meno reprezentantas, savo kūryboje ypač išsiskyręs dėl dvigubų chorų. 1594 G. užėmė Palestrinos vietą Šv. Petro Bazilikoje. 1599 buvo nariu priimtas į Sikstinos chorą. Popiežiui Povilui V pageidaujant 1615 buvo išleista Giovanelli Gradualų antroji laida, puikiai atspausdinta Medici spaustuvėje, gaila, sužalota kaikurių tekstų sauvališku pakeitimu. G. nemažai rašė mišių, kurių vienos, parašytos Palestrinos madrigalo temai Vestiva i colli, aštuoniems balsams, yra Vatikano Kapeloje. Kitas jo mišias 12 bal-

sų iškelia Proske, kaip itin meniškas, pilnas grožio ir įvairumo. Šešios madrigalų knygos buvo išleistos tarp 1585 ir 1606 ir viena kanzonetų knyga. Parašė nemažai motetų, psalmių, Miserere 4 ir 8 balsams, Dixit. *Iz. V.*

Giovanni da Bologna žr. Bologna.

Giovanni da Cascia (Johannes de Florentia) XIV a. italų kompozitorius, laikomas kūrėju naujos stilistinės muzikos formos, kilusios Florencijoje po 1300. Vienbalsė meniškoji daina, kilusi iš improvizacinio Provanso trubadūrų naudojamo akompanimento, palydima kelių instrumentų, sudariusi naujo meno, vadinamo Ars nuova, pagrindą. Rašė madrigalus, balatą, tuo metu vyraujančiomis formomis.

Giovanni da Fiesole žr. Angelico.

Giovanni di Paolo (apie 1403–1482) italų tapytojas ir iliuminatorius. Paliko daug lyriškos nuotaikos piešinių: Kristus ant kryžiaus, Bėgimas į Egiptą, 6 scenos iš šv. Jono Krikštytojo gyvenimo (Chicagos meno muzėjuje).

Giovinezza (it. jaunystė) italų fašistų himnas. Žodžiai M. Manni, muzika G. Castaldo. Kaidaise buvo italų studentų daina. Italų fašistai išpopularino G., ir vėliau ji virto valstybiniu himnu, kuris fašistų valdymo metu buvo atliekamas po karališkojo maršo.

Gipėnai k. netoli Sárto ež., Dusetų vls., Zarasų aps., kur gimė poetas kun. Antanas Vienažindys (1841–1892).

Gipinys ež., Južintų vls., Rokiškio aps., ties Dusėtų-Rokiškio vieškeliu, 15 ha ploto; yra Rašio ež. (Šventosios, Neries) baseine.

Gipiškis Pranas (g. 1893 IX 7 Užpalių mstl., Utenos aps.) mokytojas, 1929 baigęs Lietuvos univ. biologijos skyrių. 1915–20 mokytojavo Užpalių pradžios mokykloje, 1921–24 direktoriaus pareigas ėjo Užpalių vidurinėje mokykloje. 1929–31 Telšių gimn. ir mokytojų seminarijos mokytojas. 1931–34 Raseinių gimn. direktorius. 1934–40 Zarasų gimn. direktorius. 1936 redagavo Zarasų Kraštą. Išsp. Zarasų kraštas ir išvertė H. Kruberio Antropogeografiją 1937.

P. Gipiškis

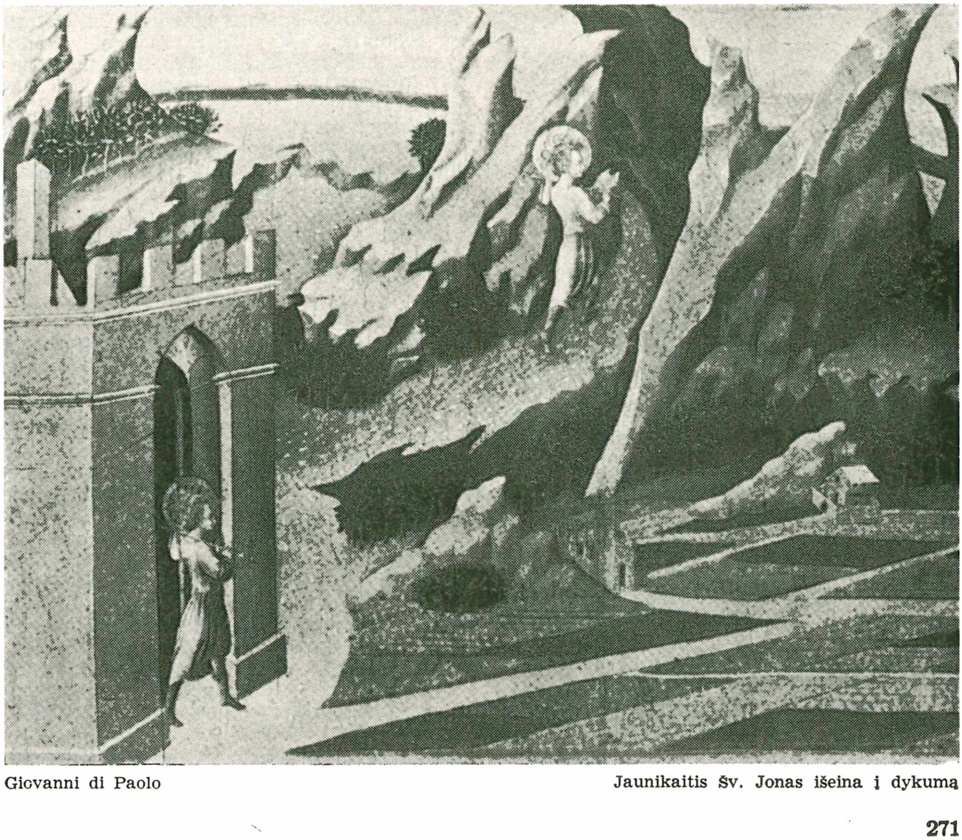
Giovanni di Paolo Jaunikaitis Šv. Jonas išeina į dykumą

Gipinio ežeras

1941 rusų bolševikų ištremtas į Sibirą.

Gipiuras (prc. guipure) storas siūlas, iš kurio, gaminant vadinamuosius gipiurinius mezginius, padaromas pagrindinis mezginio piešinys, kuris vėliau apipinamas siūlais; atskiro piešinio dalys sujungiamos plonu siūliniu tinkleliu su kilpų pavidalo papuošimais. Gipiuriniai mezginiai vartojami įvairiems drabužių papuošalams, apikaklėms.

Gipius Zinaida (1869–1945) rusų rašytoja, poetė, simbolizmo srovės atstovė. Rašytojo Merežkovskio žmona. 1902–04 Novyj Put žurnalo redakcijos narys ir garsaus literatūrinio salono steigėja. 1920 emigravo iš Rusijos. Ankstyvesnėje poezijoje daug dėmesio kreipiama grožiui, bet yra misticizmo ir individualizmo garbintoja; vėlyvesnėje poezijoje Merežkovskio įtakoje neokrikščioniškos dvasios. G. romanai parašyti Dostojevskio įtakoje. Slapyvardžiu Anton Krajnyj rašė kritikos straipsnius. Išsp. Razskazy 1912, Čertova kukla 1911, Sobranije stichov 1904, 1910, 1918, 1922, Literaturnyj Dnevnik, Roman Carevič 1913, Zelenoje Kolco 1914, Živyje liudi 1925 ir kt. Lietuviškai O paskui vertė A. Jakštas — Lyrika 1930.

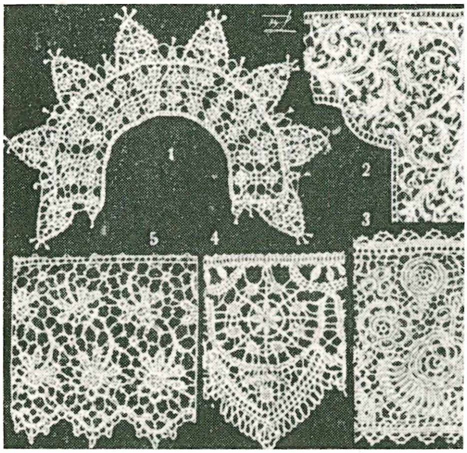

Gipiuras: *1* Venecijos, *2* Flandrijos, *3* Airijos, *4* Cluny, *5* mechaniškasis

Gipsas (gr. gypsos) arba mielas, yra natūralus kalcio sulfato hidratas. Jo cheminė formula $CaSO_4 . 2H_2O$, mol. sv. 172,18, lyginamasis svoris 2,31–2,33, kietumas pagal Mohsą 1,5–2,0. Jis kristalizuojasi monoklininėj sistemoj. Gamtoj G. yra plačiai randamas įvairiais pavidalais. Grynas G. yra sniego baltumo, masyviniuose sluogsniuose jis dažnai yra randamas plaušiniais arba plokščiais rupiais kristalais. Dėl savo baltos spalvos jis dažnai yra vadinamas cukriniu akmeniu. Daug kur G. klostosi gretimai su anhidridu, kurio formula yra $CaSO_4$. Todėl net yra teorijų, kad G. iš pastarojo yra transformavęsis. G. dažnai yra randamas ir šalia druskos klodų, taigi tai yra nuosėdų padermė, atsiradusi, ežero vandeniui garuojant.

G. šiek tiek tirpsta vandenyje 1,8 g/l O C, bei 2,1 g/l 40° C.

Smulkiai kristalinis, grynas, masyvinis G. yra vadinamas alabastru, iš jo peiliu gali būti pjaustomos gražiausios formos. Permatomas grynas stmbių plokščių kristalų G. yra vadinamas selenitas. Plaušinis G. yra antrinės kilmės: jis susidarė, ištirpusiam G. išsikristalizuojant iš prisotintų tirpalų. G. sluogsniai gamtoje dažnai yra perskirti moliu, klintimis, dolomitais.

G. pramoninė vertė yra labai didelė. Jis plačiai yra vartojamas statyboje, gaminant iš jo degtą G. (Plaster of Paris), kuris imamas tinkui, dirbtiniam marmorui, statybinėms plokštėms gaminti. Degtas G., degimo metu netekęs savo kristalinio vandens, statybos vietoje su vandeniu sumaišytas, vandenį vėl prisijungia ir kietėja,

Gipso klodai (Biržų aps.)

vienu nuošimčiu didindamas savo tūrį. Todėl jis labai gerai tinka skulptūriniams liejiniams. Taip pat jis dažnai vartojamas dažuose farmaceutikoje, cheminėje gamyboje. Žaliasis G. plačiai vartojamas trąšų amonio sulfato gamyboje, kaip pripildomoji medžiaga popieriaus gamyboje. Šiuo metu jau plinta metodas sieros rūgščiai ir portland-cementui gaminti iš G., jį augštoje temperatūroje skaldant anglimi. 3% žaliojo G. yra dedama į portlandcementą jo kietėjimui reguliuoti.

Lietuvoje G. yra Biržų ir Pasvalio srityje. Ten jis išeina į paviršių ir sluogsniuojasi su dolomitingu mergeliu bei molio skalūnu. Ten užtinkama ir storesnių ištisinių G. klodų. Šis G. yra devoninės kilmės. Kauno apylinkių gręžiniuose yra užtiktas devoninio G. sluogsnis 25–30 m storio. Mažeikių aps. Vegerių srityje į žemės paviršių išeina permės G. klodai. *Ad. D.*

Gipsatūra figūros ir pagražinimai iš gipso.

Gipsavimas vandeniu atskiestas gipsas pasidaro minkštas. Jis gali būti minkomas kaip tyrė ir modeliuojamas pagal reikalą; stingdamas vėl sukietėja. Padaro pastovų pavidalą, duotąjį minkštajai masei. Šita gipso savybė gražiai išnaudojama skulptūros mene. G. plačiai vartojamas medicinoje: ortopedinių protezių modeliams, kaulų lūžiams tvarstyti, dantų protezių modeliams ir kt. Gipso plastinė medžiaga gali būti betkur pavartota. Sukietėjęs G. būna trapus ir greit sudūžta nuo smūgių. Kad sustingęs netrupėtų, į stingstančią masę įmaišoma netrupančių medžiagų: metalinės vielos gabalų, marlė medicinos reikalams, kartonas, balanos, — panašiai, kaip į molį įmaišomi šiaudai. *V. Kn.*

Gipson Lawrence Henry (g. 1880) JAV istorikas. 1924–46 profesoriavo Lehigh universitete ir vadovavo istorijos skyriui. Britų imperijos istorijos specialistas. Išsp. The British Empire before the American Revolution 1936–1949, 1954; The Expansion of the Anglo-Saxon Nation 1920, Essays in American Colonial History 1942, The Coming of the Revolution 1763–1775, 1954, The great War the Empire 1954.

Gypsophila žr. Guboja.

Gira gėrimas, daromas iš duonos, džiovintų obuolių, beržo ar klevo sunkos, miežių salyklo. G. buvo vartojama ne tik troškuliui nuraminti, bet ir baudžiavos metais kaip maistas. Iš miežių salyklo pirmojo sunkimo misa vartojama alui, antrojo ir trečiojo nusunkimo misa vad. G. Beržo ar klevo pritekintą sulą supildavo į stiklinius indus, kur ji savaime pradėdavo rūgti. Iš sulos gaminta G. laikydavo vasarai atsigerti. G. gaminama ir iš įvairių laukinių bei naminių vaisių: obuolių, uogų. Jie džiovinti užpilami karštu vandeniu ir laikomi, kol pradeda rūgti. Paprasčiausia G. rūšis, tai ruginių miltų G. Miltai užpilami vandeniu ir savaime pradeda rūgti.

Lietuviškoji Enciklopedija IX t.

M i l t i n ė s G. išplitusios visame krašte; jos buvo raugiamos ištisus metus. Dažniausia sutinkama blęstinė G. kai į pašildytą vandenį įblendžiama kelios saujos ruginių miltų, įpilama šiek tiek senos G. ar pamielių, ir paliekama kelias dienas įrūgti. Š. Lietuvoje šalia ruginių vartojami G. ir miežiniai miltai, o Dzūkuose (Valkininkas, Merkinė), blendžiama ir grikiniais miltais. K e p t i n e i G. ruginiai miltai, apvelgti šiek tiek vandeniu, pakepami 2–3 val. į karštą krosnį ir karšta tyrė išskiedžiama G. skirtame vandenyje.

V i r t i n ė G. daroma iš virtų miltų tyrės, tešlinė — skiedžiama iš duonos minklės, daiginei (daigienei) kepami salykliniai miežių ar rugių miltai.

D u o n i n ė G. raugiama primerkus duonos plutų, džiovintos duonos ir šiaip duonos gabalų. V a i s i n ė s G. seniau buvo daromos tik vasaros ir rudens metu. Joms vartodavo įvairias uogas (žemuoges, mėlynes, avietes ir gervuoges), kurias sutrindavo ir palikdavo rūgti. Geresnės G. norėdami pridėdavo dar šiek tiek ir medaus.

O b u o l i ų G. raugdavo iš pakritų ir kt. pusžalių vaisių. Juos supjaustydavo ir užpylę vandeniu palikdavo įrūgti. Rudens metu raugdavo laukinius obuoliukus ir šermukšnius.

Šalia paprastos vaisių G., kuri buvo tuojau vartojama, buvo raugiama ir žiemai. Tokiai vaisių G. imdavo beržines ar liepines statines, supildavo vaisius ir, užpylę vandeniu, palikdavo 3–5 dienas įrūgti. Tuomet uždėdavo švarių šiaudų, užpildavo avižinių pelų ir užpildavo avižų ar rugių grūdų, kurie po kelių dienų suželdavo. Želmenims peraugus, juos nukirpdavo, tą kartodami kelis kartus, kol sustodavo visai želti. Tuomet naujus sėdavo. Taip prižiūrint, vaisių G. išstovėdavo visus metus

A. Mž.

Gira Liudas (1884 VIII 25, dažnai netiksliai nurodoma 1886, Vilniuje — 1946 VII 1 Vilniuje) poetas. Pradžios mokyklą

L. Gira

išėjo Stakliškėse, kur patrioto kun. Jono Šoblickio įtakoje tapo susipratusiu lietuviu. Pasimokęs Vilniaus realinėje gimn., 1901 įstojo Vilniaus kun. seminarijon, kurią baigė 1905, betgi kunigu neįsišventindamas. Įsikūręs Vilniuje, stengėsi pragyventi iš savo plunksnos darbo. Tad, dar kun. seminarijoje pradėjęs, Vilniaus leidėjui Zavadskiui taisydavo lietuviškų religinių knygelių naujas laidas, daug rašydavo Zavadskio leidžiamuose lietuvių Vilniaus kalendoriuose (1907–08), iš lenkų kalbos išvertė Lietuvos virėją (Aldonės V. spv. išsp. 1907), dirbo lietuvių laikraščių redakcijose: 1905–06 Vilniaus Žinių, 1906 kun. J. Ambrazevičiaus leidžiamos Šviesos (Lietuvos Bitininko), 1907 Lietuvos Ūkininko, nuo 1908 Vilties, iš kur pasitraukė, su A. Dirse 1914 įsteigęs knygų leidimo b-vę Žinyną. Kelerius metus leido kalendorius ir šiaipjau popularias knygutes.

Dar pradedant 1901 spausdinęs vieną kitą korespondenciją Varpe, Tėvynės Sarge ir kt., G. aktyviai bendradarbiavo prieškarinėje Vilniaus lietuvių spaudoje: Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Viltyje ir kt. P. Vileišio paskatintas, iš lietuvių spaudos surankiojo mūsų publicistų pasisakymus apie lietuvių lenkų santykius Ze stosunków litewsko-polskich 1907. Parašė brošiūrą apie lietuvybės persekiojimą ir grumtynes Joniškio (Vilniaus vyskupijos) bažnyčioje Sprawa janiska 1912. Sutvarkė pomirtinę jaunučio poeto E. Steponaičio raštų laidą 1912. Redagavo pirmąjį liet. literatūrinį žurnalą Vaivorykštę 1913–14. Išleido antologijas: Cit, paklausykit 1914, ^{2}1920 ir Lietuva pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą.

Pasireiškė ir savo originaline kūryba, išleisdamas eilėraščių rinkinius: Dul-dul-dūdelė 1909, Žalioji pievelė 1911, ^{2}1929, Laukų dainos 1912, Tėvynės keliais 1912, ^{2}1920.

Domėjosi ir teatru, nuo 1904 vaidindamas, vėliau ir režisuodamas Rūtos ir kt. d-jų spektaklius, kai 1908–09 išėjo vaidybos kursus prie Vilniaus muzikos mokyklos. Išsp. kelias verstines, taip pat ir originalines dramas: tragediją Kerštas 1910, vienveiksmį draminį fragmentą Svečias 1910, simbolinę pjesę Beauštanti aušrelė 1912.

Spaudoje, be pavardės, dar pasirašinėdavo įvairiais slapyvardžiais: Gerulis, D. Zūkas, Stakliškių Liudas, G–a, Ant. Kašėta, Akstinų Vincas, Kuzavas, Teatralas.

Aktyviai dalyvavo visuomeniniame lietuvių gyvenime, nors ir neturėdamas čia kokio vadovaujamojo vaidmens. 1905 Didžiajame Vilniaus seime buvo vienas iš sekretorių, taip pat ir vienas iš valstiečių sąjungos kūrėjų.

Karui kilus, G. liko vokiečių okupuotame Vilniuje, dirbo Vilniaus policijoje, vėliau net gavęs eiti inspektoriaus pareigas. Iš ten pasitraukė Tėvynės Sargo redakcijon, drauge dalyvaudamas krikščionių demokratų partijos veikloje ir įeidamas į jos centro komitetą. Lietuvos valstybei organizuojantis, buvo paskirtas Vilniaus karo komendantu. Dėl ligos 1919 iš Vilniaus nepasitraukęs, buvo bolševikų suimtas drauge su kitais kaip Lietuvos valdžios įkaitas, ir pusmetį išsėdėjo Vilniaus, Daugpilio ir Smolensko kalėjimuose, kol 1919 VII, mainais iškeistas, atvyko Kaunan. Čia buvo paskirtas žvalgybos viršininku ir dalyvavo lenkų sąmokslininkų (vadinamųjų peoviakų) rengto sukilimo likvidavime. 1920 kurį laiką buvo Marijampolės aps. viršininku. Grįžęs Kaunan, G. darbavosi Lietuvių meno kūrėjų draugijoje ir buvo pakviestas 1921 pradėjusio veikti LMK d-jos teatro, 1922 virtusio Valstybiniu teatru, direktoriumi, tose pareigose išbūdamas ligi 1926. Vėliau dirbo Švietimo ministerijoje Knygų leidimo komisijos sekretoriumi.

G. buvo labai veiklus nepriklausomosios Lietuvos literatūriniame gyvenime, dažnai dalyvaudamas įvairiuose literatūros vakaruose bei minėjimuose, konkursų komisijose, 1938–39 pirmininkaudamas Liet. Rašytojų D-jai ir daug rašydamas įvairių srovių laikraščiuose ir bemaž visuose svarbesniuose žurnaluose: Skaitymuose (jų 22–24 tt. 1923 pats ir redagavo), Praduose ir Žygiuose, Gaisuose, Židinyje, Vaire, Naujojoje Romuvoje, Akademike, Naujojoje Kartoje, Trimite, Šviesos Keliuose, Literatūros Naujienose (redagavo 1937 — 1938), Dienovidyje. Suredagavo Lazdynų Pelėdos raštų 4 tomus (1921–22) ir parengė naują P. Vaičaičio raštų laidą 1921. Išleido eilę literatūrinio, patriotinio ir religinio turinio antologijų: Sveika, Nepriklausomoji 1928, Aš deklamuoju 1929, Šventoji Lietuva 1930, Mūsų Tėvynė 1930.

Pasireiškė ir kaip literatūros kritikas, savo straipsniuose dažnai E. Radzikausko slapyvardžiu pasirašytuose, keldamas estetinius ir psichologinius literatūrinės kūrybos pradus. Dalį tų straipsnių išleido rinkiniu Kritikos raštai 1928. G. pirmasis mūsų spaudoje (Židinyje 1929) atkreipė dėmesį, kad Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu rašiusios dvi seserys Ivanauskaitės. Dar paminėtinas stambesnis literatūros kritikos ir istorijos rašinys Lietuviškos eilėda-

ros kūrimosi raida (Darbuose ir Dienose, 3 t. 1934).

G. nemetė ir originalinės kūrybos, išleisdamas naujų eilėraščių ir senesniosios savo poezijos rinkinius: Žiežirbos 1921, Raštai, I. Lirika, 1908–18, 1928, Žygio godos 1928, Amžių žingsniai 1929, Šilko gijos 1929, Rinktiniai eilėraščiai, ankstyvesnieji 1934. Draminėje kūryboje palinkęs į misterijas, G. 1923 Kaune Vytauto kalne pastatė Stebuklo valandą (1924 kartojo Rambyno kalne); kitos misterijos: Paparčio žiedas išsp. 1928 ir Vytauto žemė.

1940 Lietuvą užgrobus rusų bolševikams, G. iš karto tapo griežtu naujojo režimo šalininku. Daug kam buvo nelaukta, kad patriotinės poezijos autorius, bolševikus Lietuvos priešais skelbęs ir pats seniau jų kalintas, o bolševikinėje spaudoje nekartą fašistinės žvalgybos viršininku pravardžiuotas, G. pats lengvai nueitų bolševikiniu keliu. Betgi artimiau G. pažinusieji tai aiškino morališkai netvirtu G. charakteriu, nuolat oportunistiškai besitaikstančiu prie sąlygų, ir jo politinių pažiūrų nepastovumu: G. visados būdavęs pozicijoje. Buvo nurodomi ir ekonominio pobūdžio veiksniai: išlaidus G. nuolat turėdavęs nepriteklių, ir valdininkaudamas turėdavęs bylų (tiesa, numarintų) dėl netinkamo atsiskaitymo finansiniuose reikaluose. Kai 1938 G. išleido neįprastai stambų Literatūros Naujienų numerį, skirtą T. Rusijai, kiekvienam buvo aišku, kieno pinigais tai padaryta. 1939 G. mėnesį viešėjo T. Rusijoje, pakviestas į ukrainiečių poeto T. Ševčenkos jubilėjaus iškilmes. Tada ir buvęs nulemtas jo suartėjimas su bolševikais.

Pirmosios bolševikinės okupacijos metu G. buvo paskirtas Liet. švietimo komisaro pavaduotoju. Rašė nemaža agitacinių bolševikinių eilėraščių, iš kurių atskirai išsp. Stalino LTSR konstitucija 1940.

1941 drauge su bėgančiais bolševikais G. pasitraukė Rusijon. Įstojęs į Raudonosios Armijos naujai suformuotą vad. lietuvišką dalinį, G. rašė jam agitacines dainas, pvz. Nuo Uralo gaudžia vėjas ir kt. Karo metu išleido eilėraščių rinkinius: Žalgirio Lietuva 1942, Smurtas ir ryžtas 1942 ir rusiškai Slovo borby 1943.

Su raudonąja armija grįžęs Lietuvon, G. 1945 gavo LTSR vyriausybės Lietuvos liaudies poeto vardą, taip pat buvo paskirtas tikruoju LTSR mokslų akademijos nariu. Išleido eilėraščių rinkinius: Tolimuos keliuos 1945, Rinktinė poezija 1945. Po jo mirties išsp. rinkiniai: Trys berželiai 1949, Eilėraščiai (mokyklai, 1951), Rinktinė 1951 ir Raštų 2 tomai.

Savo pirmaisiais eilėraščių rinkiniais G. pasireiškė kaip būdingas mūsų pomaironinės poezijos atstovas, pasukęs nuo patriotiškai visuomeninės į išpažintinę asmeninių išgyvenimų lyriką. Jaunystės svajonės ir ilgesys, meilė ir gamta, blaškanti ateities nežinia (plg. jo žinomąjį eilėraštį Visur tyla, kuriam muziką sukomponavo J. Gruodis) ir skaudus nusivylimas nedalia, ypač aistringas laimės troškimas, — tai pagrindiniai jauno G. poezijos motyvai. Deja, tai G. asmeninio pasisakymo lyrikai, išvirstančiai sentimentaloku skundu, pristinga jausmo galios, kurią nekartą silpnina žodžių gausa ir formos padrikumas (pvz. Žiežirbose).

Atsiliepdamas į mūsų XX a. pradžios literatūroje keltąjį tautosakos panaudojimo poezijoje reikalą, G. davė dainiško pobūdžio eilėraščių, iš kurių plačiai pasidarė žinomi Ne margi sakalėliai (J. Tallat-Kelpšos muzika) ir Gale lauko toli trys berželiai auga. Tautosakinio stiliaus yra ir ilgėlesnis G. eilėraštis Milžinkapio daina (tai žinomasis istorinis padavimas apie Pilėnų gynimą).

Nepriklausomaisiais laikais G., pateikęs Šilko gijose simbolinės erotikos, kituose rinkiniuose (Žygio godose ir Amžių žingsniuose) nukrypo nuo individualistinės lyrikos į triukšmingą oficialaus patriotizmo poeziją, skelbdamas eilėraščius ypač reikšmingesniųjų tautinių įvykių progomis: čia ir Nepriklausomybės sukaktuvės, ir žuvusių kovoje dėl laisvės su bolševikais ir kitais Lietuvos priešais minėjimas, ir Vilniaus pagrobimo gedulas, kariuomenė ir šaulių šventės, net ir lietuvių-latvių vienybės kongresas ir kt. Savo posūkį visuomeninėn poezijon G. ryškiai paskelbė 1934 per vieną literatūros vakarą paskaitytame Manifeste Lietuvos poetams, kur reikalavo, kad poetai turį ‚dainuoti ne vien sau tik'. Tos raidos gale yra G. bolševikinė poezija, jau visai virtusi eiliuota agitacine publicistika.

Gira Vytautas žr. Sirijos Vytautas.

Giraitė 1. Kėdainių vls. ir aps. miškas, 204 ha ploto. Auga drebulės, uosiai, ąžuolai eglės.

2. Veisiejų vls., Seinų aps. miškas, 121 ha ploto. Miške vyrauja pušys.

3. Šilalės vls., Tauragės aps., 85 ha miškas.

4. Valkininkų vls., Trakų aps. Čia surasta vidurinio akmens amžiaus svidrinės kultūros titnaginių dirbinių: strėlių, pailgų gremžtukų, rėžtukų, peiliukų. Radiniai Vilniaus univ. muzėjuje ir K. Jablonskio rinkinyje.

Giraitės girininkija Varėnos miškų urėdijos sudėtyje.

Giraldi Giovanni Battista (1504–1573) italų poetas ir rašytojas, žinomas Cinthio, Cintio, Cinzio ir Cynthus vardu. Išsp. Gli Hecatommithi (100 novelių); kaikurių siužetus panaudojo Shakespeare savo veikalams.

Giraldus Cambrensis (apie 1146–1223) anglų istorikas. Gražia lotynų kalba parašė dvi kelionių knygas apie Airiją — Topographia Hibernica, Expugnatio Hibernica ir Descriptio Cambriae.

Girard 1. Jean Baptiste (Père Grégoire) (1765–1850) pranciškonų vienuolis šveicarų pedagogas. 1804–23 pradžios mokyklos mokytojas, sukūręs pavyzdingą mokyklą ypač gimtajai kalbai mokyti. Išsp. De l'enseignement régulier de la langue maternelle dans les écoles et la famillie [9]1894, Cours éducatif 1844–1846.

2. Paul Frédéric (1852–1925) prancūzų teisininkas, nuo 1880 Montpellier univ. prof. Išsp. Manuel éiémentaire de droit romain 1895, [8]1929, Histoire de l'organisation judiciaire des Romains 1901. Lietuviškai Romėnų teisė 3 tt. 1931, 1932, 1933, vertė A. Tamošaitis.

3. Philippe Henri (1775—1845) prancūzų mechanikas, išradęs linų verpimo mašiną. Gyveno Lenkijoje ir kūrė linų verpimo pramonę. Jo garbei ta vietovė pavadinta Żyrardowo.

Girardin 1. Delphine (g. Gay de; 1804–1855) prancūzų poetė, rašytoja, artima romantikų srovei. Didelio pasisekimo turėjo jos feljetonai, spausdinti La Presse, vėliau jų rinkinys Lettres parisiennes 1843. Išsp. Essais poétiques 1824–25, Contes d' une vieille fille 1832, La Canne de Monsieur de Balzac 1836, Le Chapeau d'un horloger 1854. Oeuvres compètes 1860–61.

2. Émile de 1806—1881) prancūzų žurnalistas, laikraščiuose įvedęs feljetoną, pačius laikraščius atpiginęs bei pakėlęs jų tiražą. Laikomas prancūzų moderniosios spaudos kūrėju. Išsp. Études politiques 1837, La politique universelle [4]1854, La séparation de l'Église et de l'État 1861, Questions de mon temps 1858, De la presse périodique au XIX-e siècle 1837.

Girardon François (1628–1715) prancūzų skulptorius, neturtingų tėvų vaikas. Kanclerio Séguier buvo siųstas į Paryžių meno studijuoti pas F. Anguier, vėliau į Romą. Grįžęs iš Romos, Le Brun vadovybėje dirbo karališkųjų rūmų skulptoriumi. 1659 tapo akad. nariu. Yra pagaminęs daug dekoratyvinių skulptūrų Versalio parkui. Žymiausi darbai — Richelieu antkapis ir raito Liudviko XV statula, kuri prancūzų revoliucijos metu buvo nugriauta ir sulieginta. Šios statulos paliko tik bronzinis medalis.

Girardville mst. JAV Pensylvanijos valstybėje. Įkurtas 1832, anglių kasyklos.

Nuo kada pirmieji lietuviai pradėjo kurtis G., tikrų žinių neturima. Apie 1890–98 čia lietuvių buvo tik 30–40 šeimų. Tarp

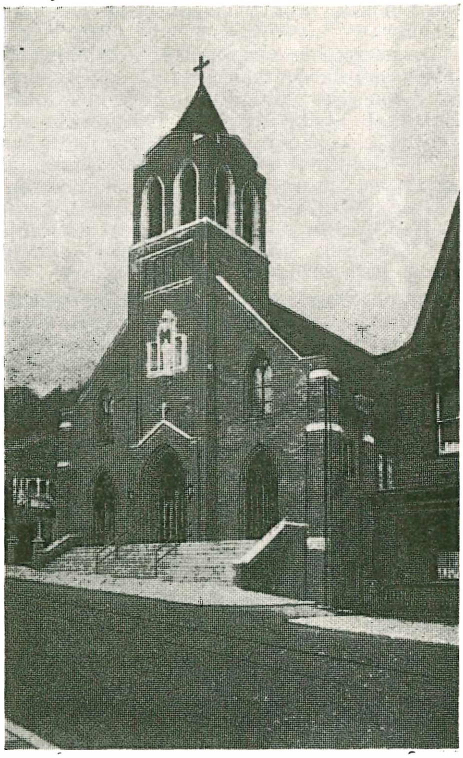

Girardville lietuvių R. K. bažnyčia

1940–54 buvo jau apie 400 šeimų, daugiausia kilusių iš Suvalkijos. Iki 1906 G. lietuviai, neturėdami nuosavos parapijos, priklausė prie kaimyninės lietuvių šv. Jurgio Parapijos Shenandoah, Pa. Pirmasis klebonas buvo kun. A. M. Milukas. 1920–33 klebonavo kun. Ig. Valančiūnas. Jis 1925 pastatė naują mūro bažnyčią ir mokyklą. 1933–55 klebonavo M. F. Daumantas. Jam parapijai vadovaujant, 1939 buvo atidaryta parapinė pradžios mokykla, kurią lanko daugiau kaip 200 vaikų. Mokykloje moko Nukryžiuotojo Jėzaus lietuvaitės seselės. Dabar šv. Vincento lietuvių parapijos klebonu yra kun. Andrius Degutis. Dauguma G. lietuvių yra gražiai įsikūrę. Apie 40 iš jų sėkmingai verčiasi bizniu. G. lietuvių kolonija yra davusi 1 kunigą, apie 10 seselių vienuolių, kelis medicinos daktarus ir kelias dešimtis profesionalų. Šiuo metu kietojo anglies kasyklose darbams mažėjant, jaunoji karta pamažu keliasi į didmiesčius.

Giraud Henri Honoré (1879–1949) prancūzų generolas. 1925–26 pasižymėjo Maroke kovoje prieš rifų tauteles. Per II pas. karą 1940 pateko į vokiečių nelaisvę. 1942

H. Giraud

iš nelaisvės pabėgo į okupuotą Prancūziją, iš kur į Gibraltarą ir Afriką. G. vadovavo prancūzų kariuomenei Afrikoje. Jis perėmė pareigas iš augštojo prancūzų įgaliotinio Š. Afrikoje Darlano. G. varžėsi su gen. Charles de Gaulle dėl prancūzų Išlaisvinimo Komiteto prezidento vietos. 1945 išėjo į atsargą. 1946 Tautos susirinkimo atstovas.

Giraudoux Jean (1882—1944) prancūzų rašytojas ir diplomatas. Paryžiaus École Normale Supérieure auklėtinis. Užsienio Reikalų Ministerijos spaudos skyriaus vedėjas, o 1912 gavo diplomatinę tarnybą. I pasaulinio karo patyrimą G. panaudoja eilėje romanų. 1926 jis laimėjo Goncourt literatūros premiją už Siegfried et le Limousin. 1939 G. vedė Prancūzijos propagandą. G. kūryboj jaučiama A. Gide įtaka, tačiau stilius savitas ir išmoningas. A. Lalou tvirtina, kad G. yra literatūroje tai, kas impresionistai tapyboje. Be to, G. puikiai pasirodė kritikoje (Literature 1938, Les Cinq Tentations de La Fontaine 1938) ir politikoje (Pleins Pouvoirs). G. nepaiso kompozicijos (tai kiek mažiau jaučiasi jo pjesėse). Todėl jo knygas galima pradėti skaityti nuo betkurios vietos. Visa jo estetika slypi stiliuje. Jis sudaro gryno spontaniškumo įspūdį. Išspausdino Provinciales 1909, École des indifférents 1911, Lecture pour une ombre 1917, Simon le Pathétique 1918, Amica America 1919, Elpénor 1919, Adorable Clio 1920, Suzanne et le Pacifique 1920, Siegfried et le Limousin 1922, Juliette au pays des hommes 1924, Bella 1926, Églantine 1927, Aventures de Jérôme Bardini 1930, Combat avec l'ange 1934, Choix des élues 1939. Be to, G. yra laikomas didžiausiu tarpukario laikotarpio dramaturgu. Atsitiktinai G. perdirbo vieną savo apsakymą į dramą, ir, jos (Siegfried 1928) pasisekimo paskatintas, pradėjo ir toliau kultivuoti dramos žanrą: Amphitryon 38 1929, Judith 1931, Intermezzo 1933, La guerre de Troie n'aura pas lieu 1935, Électre 1937, Ondine 1939, Sodome et Gomorrhe 1943, La Folle de Chaillot 1946.

J. Giraudoux

J.A.

Girčys Jonas (1866 Velykuškių k., Dusetų vls., Zarasų aps. — 1938 X 30 Dusetose) lietuvių veikėjas Petrapilyje. Nuo 1889 kadetų korpo siuvyklos vedėjas. 30 metų veikė lietuvių kolonijos draugijose (Savitarpio pagalbos, Mažturčių). Išrūpino kadetų korpo koplyčioje lietuviškas pamaldas ir lietuvį kunigą vietinei lenkų mokyklai, kurioje mokėsi daug lietuvių vaikų. Pirmasis Dusetų vls. viršaitis.

Girčytė-Maksimaitienė Ona (g. 1902 II 5 Petrapilyje) gimnazijos mokytoja. 1922—27 studijavo Lietuvos universiteto humanitarinių mokslų fakultete istoriją. Nuo 1926 dirbo gimnazijose mokytojos darbą. Bendradarbiavo periodinėje spaudoje. Išspausdino Lietuvos žemėlapis ligi XVI a. vidurio 1937, Istorijos mokymo metodika 1940 ir Istorijos atlas mokykloms.

J. Girčytė-Maksimaitienė

Girda juslė, kuriąja pagaunami garsai, girdimoji juslė (ag. hearing, prc. ouïe, vok. Gehör).

Girdauskas 1. F e l i k s a s (g. 1907 VIII 25 Žėglių k., Žvirgždaičių vls., Šiaulių aps.) chorvedys. Baigęs mokytojų kursus 1925, jis mokytojavo Vilkaviškio aps. ir Sao Paulo mst., Brazilijoje. 1938–51 vedė Vyčių chorą Sao Paulo mieste.

2. V y t a u t a s (g. 1922 Vabalninke, Biržų aps.) pradžios mokyklos mokytojas. 1936 jis pradėjo rašyti eilėraščius Žiburėlyje, spausdino juos ir liet. tremtinių spaudoje Vokietijoje.

F. Girdauskas

Girdava (vok. Gerdauen) vardas esą kilęs iš turtingo prūso, kuris priėmęs krikščionybę ir kunigu palikęs; mst. ir aps. centras Ameitos (Alnos deš. įtakas) ir Gerdavos ež. Įsruties–Allensteino ir Unguros–Karaliaučiaus glžk. mazgas. 1939 apie 5000 gyv., aps. centro įstaigos, žemės ūkio pro-

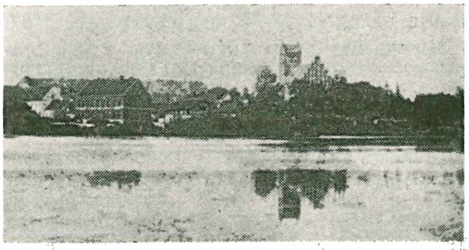
Girdava

duktų turgai. Randama archeologinių radinių iš geležies amžiaus. Čia buvusi Girdaue — prūsų pilis, minima 1261, o 1303 įsikūrė domininkonų vienuolynas. Pilis buvo kryžiuočių vėl atstatyta 1312, o 1318 įsteigta ten ordino komtūrija. Jau 1398 gavo Kulmo mst. teises, tačiau miestas neaugo, kadangi nuošaliai. Įspūdingi tik ordino komtūrijos pastatai bei bažnyčia iš ordino laikų. Aplink miestą 1406 buvo pastatyti mūrai. Miesto herbas su šv. Petru ir Povilu.

Girdelis Stumandas ir Peluzė XIII a. antroje pusėje pabėgėliai į kryžiuočius: spėjama, kad pabėgę, nes dalyvavę 1265 Treniotos nužudyme. 1283 jie buvo prikalbinę kryžiuočius pulti Žemaičius. Kaikurias vietoves sugriovę, kryžiuočiai 1285 Girdelį pastatė 100 vokiečių būrio priekyje Aukaimio (dabartinė Skaudvilė) pulti. Bet G. slaptai susitarė su Aukaimio įgula, ir ši staigiu puolimu beveik visus vokiečius kryžiuočius išžudė.

Girdykla vieta ežere, upėje ar prie didesnės pelkės, kur atvaromi gyvuliai girdyti. Seniau kaimuose G., kaip ir maudyklos, velėklos, buvo bendro naudojimosi, ir prie jų esantieji pievos ar dirvos gabalai neįėjo į savininkų žemes. Jomis tik iš dalies tesinaudodavo rėžio ar žemės savininkai. O sausros metu prie G. turėjo praginimo teisę ir kaimyniniai kaimai, nors ir atskirų ūkininkų pievų ar javų dalis dėl ginimo nukentėdavo (žr. Ganykla).

Girdiklis apie 25 cm ilgio skoptas lovelis, iš kurio dar XIX a. gale vietomis buvo pienu girdomi maži vaikai. Viename G. gale buvo medinis snapelis, apsuptas drobės juostelės, ir tai yra čiulptukas. Kiti drobinio čiulptuko vietoje vartodavo žąsies plunksną. Tokius pat G. vartodavo tuo metu ir aviniukams bei kt. mažiems gyvuliams girdyti. Taip pat vietomis G. vadina ir dar mažesnį lovelį, kurį, pripildę cukraus skiedinio, dėdavo į avilį bitėms maitintis.

Girdiškė bžk. Skaudvilės vls., Tauragės aps. 1939 49 gyv., 1 km nuo Skaudvilės; pradžios mokykla, paštas, grietinės nugriebimo punktas. 1782 Jonas Adamavičius pastatė bažnyčią. Ligi 1804 buvo Batakių filija. 1928 vysk. J. Staugaitis konsekravo naują bažnyčią. 1940 parapiečių buvo 3127.

Girdvainis 1. K a z i m i e r a s (1842 Vilniuje — 1926) Mykolo brolis. Mokėsi Vilniaus gimn. ir Petrapilio karo inžinierių mokykloje. 1864–71 buvo ištremtas į Sibirą. Amnestuotas studijavo Pruškovo žemės ūkio akademijoje ir po to praktiškai veikė, daugely vietų pravesdamas irigaciją ir drenažą.

2. M y k o l a s (1841 XI 2 Vilniuje — 1925 Išlinuose, Kražių vls., Raseinių aps.) entomologas, ichtiologas, bitininkas. 1854–57 Vilniuje išėjo penkias gimn. klases. 1857 stojo į Petrapilio karo inžinerijos mokyklą, o 1861–63 dirbo matavimo bei niveliacijos darbus. Ryšium su 1863 sukilimo įvykiais išėjo į dimisiją. 1866–68 studijavo Varšuvos augšt. mokyklos fizikos-matematikos fak. Pradžioje dirbo taikomosios botanikos, kultūrinių pievų augalų srityje Žemaičiuose ir Lenkijoje.

M. Girdvainis

1870 surinktus ir tiksliai apibūdintus Žemaičių krašto pašarinius pateikė pramonės parodai Varšuvoje. 1873 pasaulinėje kultūrinių augalų ir sėklų parodoje Vienoje už pateiktus šios rūšies eksponatus gavo augščiausią dovaną. Tuo pačiu metu pradėjo entomologijos ir bitininkystės studijas bei tyrimus Lenkijoje, Vokietijoje, žemės ūkio akad. Prancūzijoje (Versalyje) ir 1875 Anglijoje (Londone) bei Liuksemburge. 1871–73 studijavo agronomiją. 1875 Paryžiuje skaitė viešą pranešimą iš anatomijos srities apie bitę. Augštojoje žemės ūkio mokykloje Žabikove (prie Poznanės) dėstė bičių ūkio kursą. Čia išleido litografuotą Bitės anatomiją, kurią 1873 pateikė Vienos pasaulinei parodai. Šis veikalas buvo išsp. lenkų, vokiečių ir prancūzų kalbomis. 1874 už jį Paryžiuje gavo aukso medalį. Dar studijuodamas Pruškove, greta bičių ūkio G. domėjosi ir ichtiologija. Paryžiaus univ. studijavo gamtos mokslus. Čia jis dirbo prof. Coste vadovaujamoj lyginamosios embriologijos ir žuvivaisos laboratorijoje ir tyrinėjo Salmonidae šeimos žuvų ir upinio vėžio embriologiją. Buvo atsidėjęs vandenų gyvūnijos tyrimams ir vandens gyvenimo faktoriams pažinti, šias žinias bei patyrimus stengdamasis pritaikyti, kad būtų galima racionaliau išnaudoti natūralias gaminamąsias vandens baseinų jėgas. G. parūpo patobulinti žuvybą pirmiausia gėluose, vėliau ir jūrų vandenyse. Be to, vandens gyvių tyrimo ir žuvybos darbams skirtis G. palenkė ir patriotinis įsitikinimas, kad moksliškai pagrįstas žuvų ūkis ir atitinkamai tvarkomas vandens ūkis geriausiai gali prisidėti prie mūsų krašto išteklių bei turtų geresnio suvartojimo. 1876 Šiauliuose pramonės parodoje G. surengė pirmą Lietuvoje mūsų gėlųjų ir jūrų vandenų faunos parodą ir pateikė žuvybos įrankių rinkinį, už kurį gavo aukso medalį. Nuo šios parodos laikų G. beveik išimtinai dirbo žuvų ūkyje. G. studijavo ir padirbėjo beveik visose žinomose V. Europos šios rūšies mokslo įstaigose ir žuvų ūkiuose. Studijavo ir tyrinėjo jūrų gyvūniją,

augmeniją ir jūrų žuvybos įrankius Baltijos jūroje prie Šventosios, prie Kunigiškių k. Palangoje, prie Liepojos, Rygos įlankoje. Dirbo D. Britanijos muzėjuje ir akvariume Londone ir daugelyje gyvūnijos tyrimo ir žuvybos įstaigų, dėmesį kreipdamas į Salmonidae šeimos žuvų embriologiją ir patologiją. 1876 tyrinėjo Lietuvos vandenis prie Smurgainių ir Plungės. Spaudoje pasirodė antras didelis darbas Patologja ryb 1877 (prc. 1880 Pathologie des Poissons), kurį premijavo prancūzų aklimatizacijos d-ja. 1882 pasirodė du leidimai vokiečių kalba. 1878 dalyvavo pasaulinėje parodoje Paryžiuje su savo embriologiniais ir patologiniais žuvų objektais. Jo 1885 suorganizuotoje žuvų ūkio parodoje Varšuvoje buvo didelis gėlųjų vandenų akvariumas. Ypač didelės tarptautinės reikšmės turėjo pasaulinė paroda Londone, kur G. suorganizavo žuvybos skyrių. G. stengėsi pakelti Lietuvos ir Lenkijos natūraliųjų vidaus vandenų baseinų žuvingumą ir įsteigti kultūrinius žuvų ūkius bei peryklas. Didesnės ir mažesnės žuvivaisos ir auginimo įstaigos jo buvo suprojektuotos ir organizuotos įvairiose Lietuvos ir kaimyninių kraštų vietose. Šioje srityje Girdvainis dirbo ligi 1916. Mūsų kraštui didelę ekonominę reikšmę turėjusią jo veiklą nutraukė I pas. karas, o jo įsteigtos žuvų ūkio įstaigos beveik visos buvo tada sunaikintos. 1881 buvo įst. žuvų perykla Gerkonyse prie Dūkšto; 1885 Trakų ežeruose buvo įveisęs karpius, 1894 tuose pačiuose ežeruose įveisė ešerinius sykus (Coregonus maraena), kuriuos pats buvo išauginęs savo įst. žuvų ūkyje Vokioje (prie Vilniaus). Vokioje buvo įveisęs ir karpius ir įsteigęs didelę įstaigą upėtakiams auginti. Panašių ūkių buvo suorganizavęs ir įst. Lenkijoje. Gerų vaisių buvo pasiekęs, aklimatizuodamas Lietuvos, Podolės, Valuinės, Lenkijos ir Juodosios jūros pakraščių vandenyse vaivorykštinį upėtakį (Salmo irideus), Salmo salvelinus, šaltininį upėtakį (Salmo fario), ešerinį syką (Coregonus maraena) ir įvairias karpių formas. Savo Išlinų dv. buvo įsteigęs karpių ūkį. 1885 savo lėšomis sėkmingai buvo įveisęs Dauguvoje, Neryje, Nemune, Vysloje ir Trakų ež. trimetes sterles (Acipenser ruthenus). 1889 Rusijos žuvų ūkio parodoje Petrapilyje G. dalyvavo su originaliais žuvybos įstaigoms organizuoti projektais ir įrankiais, parengtais pagal jo patobulintą ir ilgamečiu patyrimu pagrįstą metodą. Išspausdino Anatomja pszczoły ²1875, Łodzie rybackie dla naszych jezior i stawów 1886, O hodowli ryb 1881 ir kt.

Tygodnik Illustrowany IX 1894; M. G. autobiografija (rankraštis VDU rankraščių skyriuje); *St. Jankauskas*, M. G. — Gamta nr. 4 1939.

3. Pranas (apie 1820 Pažeruose, Žarėnų vls., Telšių aps. — apie 1899 Rygoje) 1863 išėjo į sukilimą, buvo suimtas ir ištremtas į Sibirą, kur ligi 1871 buvo laikomas kalėjime. Iš kalėjimo išleistas, ligi 1883 gyveno Irkucke. Su kitais amnestuotas, apsigyveno Šiauliuose, kur vertėsi šundaktaravimu. Savo konkurentų įskųstas, pasitraukė į Daugpilį, kur vertėsi tuo pačiu amatu. Iš Daugpilio išsikėlė į Rygą, kur buvo vienas 1894 įkurtos Rygos Lietuvių Pašalpos Draugijos steigėjų, bet ir ten gero vardo lietuvių tarpe neturėjo. Greičiausiai Rygoje ir mirė.

Jau 1848 Pažeruose gyvendamas, G. parašė ilgą eilėraštį Adinas Girtuoklių, kurį buvo pasiuntęs L. Ivinskio kalendoriui, bet ten jis nebuvo išspausdintas, tik išliko jo paties ranka parašytas nuorašas. Gyvendamas Šiauliuose, o paskiau Daugpilyje, G. slapyvardžiais Plumpis, Klumpis, Klumpius nuo 1887 bendradarbiavo Lietuwiszkajame Balse, nuo 1889 Varpe, 1891–96 Vienybėje Lietuvninkų, 1894 Valtyje ir kt., rašydamas čia vien korespondencijas ir redakcijai nurodydamas A. Abraičio adresą, dėl ko ir šie visi rašiniai buvo kitų neteisingai priskiriami Abraičiui.

Vc. Biržiška, Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai — Tauta ir Žodis V 1928. *Vc.B.*

4. Stasys (g. 1890 IX 27 Užsienių k., Skaudvilės vls., Tauragės aps.) diplomatas. 1910 baigė Šiaulių gimn. Petrapilio ir Maskvos univ. išėjo teisių studijas. 1916 baigė Maskvoje karo mokyklą. 1918–19 Telšių gimnazijos lotynų ir prancūzų kalbų mokytojas. 1919–20 Lietuvos kariuomenėje. Nuo 1920 X 1 užsienio reikalų m-joje. 1922 pirmasis pasiuntinybės sekr. Berlyne, 1923 — Paryžiuje. 1927 — prie Šv. Sosto. 1930 grąžintas į centrą ir 1931 paskirtas protokolo šefu. 1933 patarėjas Paryžiuje. 1934 įgaliotasis ministeris Užsienio reikalų ministerijoje ir protokolo direktorius. Nuo 1939 eina įgaliotojo ministerio pareigas prie Šv. Sosto.

St. Girdvainis

Girdzijauskas Vytautas (g. 1904 VI 2 Šauklių k., Šimkaičių vls., Raseinių aps.) bolševikų veikėjas. 1933 VDU gavo gydytojo diplomą, 1939 med. daktaro laipsnį. 1940 Valstybės higienos instituto direktorius ir VDU dėstytojas. Bolševikams Lietuvą okupavus, 1940–41 Sveikatos apsaugos komisaras ir Bakteriologijos katedros ved. Bendradarbiavo medicininėje spaudoje. Išsp. Lytinių liaukų skydinės liaukos 1939.

Girdžiai bžk. Jurbarko vls., Raseinių aps., Mituvos deš. krante; 124 gyv., 10 km nuo Jurbarko. Senovėje priklausė Veliuo-

nos bažnyčiai, kuriai G. buvo užrašęs Vytautas D. Pirmoji bažnyčia statyta 1809, naujoji 1858. Prieš II pas. karą klebono A. Alseikos rūpesčiu pastatyta nauja medinė bažnyčia. 1940 buvo 2038 parapiečių. Nepriklausomosios Lietuvos metu veikė dviejų komplektų pradžios mokykla, pašto agentūra, vilnų karšykla, lentpjūvė su malūnu.

Girdžių girininkija Raseinių miškų urėdijos sudėtyje. Bendras plotas 2422 ha.

Girėjai ,Gerajai Krymo totorių chanų dinastija, kurią įsteigęs Tochtamišo palikuonis. 1. Chadži G. (apie 1412–66) esąs gimęs Trakuose ir iš Žygimanto Kęstutaičio gavęs valdyti Lydą, o iš čia išvykęs į Krymą ir 1443 buvęs išrinktas Krymo chanu. Sąjungininkavęs Lietuvai ir kariavęs su Maskva.

2. Mengli G. (1467–1515) yra Ch. G. sūnus. Jo valdymo metu Krymo valstybė klestėjo. Maskvos padedamas, sunaikino Aukso ordą. Betgi pats pasidavė turkų globai ir paliko jos vasalu. Lietuvos atžvilgiu buvo nepastovus: tai susidėdavo su Maskva prieš Lietuvą, tai Lietuvai talkino prieš Maskvą.

3. Devletas G. (1551–77) nuolat kariavo su Maskva ir net 1571 sudegino Maskvą. Kurį laiką Maskva dar mokėjo G. duoklę. 1738 Krymas pateko Rusijos valdžion.

4. Šaginas G. (1777–83), paskutinysis chanas; atsisakė sosto ir išsikėlė gyventi į Rusiją, vėliau į Turkiją, kur buvo nužudytas.

R. Spuler, Die Krim 1944.

Girelė. 1. Panevėžio aps., Vadoklių vls., Taujėnų urėdijos ir Lėno girininkijos, 90 ha ploto. Vyrauja beržai ir juodalksniai.

2. Padubysio vls., Šiaulių aps. Šaukėnų urėdijos miškas, 102 ha ploto. Auga eglės, ąžuolai ir uosiai.

3. Rokiškio vls., aps. ir urėdijos, Kamajų girininkijos miškas, 189 ha ploto.

4. Kaišiadorių vls. urėdijos ir girininkijos, Trakų aps., miškas, 190 ha ploto. Auga beržai, priemaišoje baltalksniai, eglės.

5. Joniškėlio vls. ir girininkijos, Pasvalio urėdijos, Biržų aps. miškas, 1078 ha ploto. Auga drebulės ir beržai, priemaišoje pušys.

6. Linkuvos vls. ir girininkijos, Pakruojo urėdijos, Šiaulių aps. miškas, 511 ha ploto. Auga eglė, priemaišoje drebulė.

7. Ukmergės aps. ir urėdijos, Širvintų vls. Zibalų girininkijos miškas, 204 ha ploto. Auga eglės, priemaišoje drebulės.

8. Vandžiogalos vls., Raudondvario urėdijos, Kulvos girininkijos.Kauno aps. miškas, 428 ha ploto. Auga eglės, priemaišoje ąžuolai, uosiai, drebulės, beržai.

Gireliškiai (Girrehlischken) k. ir vls. centras pusiaukelėje tarp Pilkainio ir Šakių, prie Ežerupės (Šešupės įtakas), Varnakalnių paštas, Patilžių glžk. stotis. G. vls. priklauso: D. Augštučiai (Gross Augstutschen), Dūdai (Duden), Kiaušiai (Kiauschen), Kišai (Kischen), Martinkai (Martingken), Račiai (Rodszen), Skroblynai (Skrobiienen), Varnakalniai (Warnakallen), Žardeliai (Szardehlen).

Girėnai (Girrehnen) k. ir vls. centras prie plento, Ragainės–Gumbinės pusiaukelėje. 1939 apie 350 gyv. G. valsčiui priklausė: D. Pilkalnis (Gross Pillkallen), Kaušiai (Kauschen), Matarninkai (Materningken), Meškiai (Meschken), Pašlaičiai (Paszleidszen), S. Vištakiai (Alt. Wischteggen), Spirginiai (Spirginne), Sūtkiemis (Suttkehmen), Šeirinė (Schönwiese), Šupiniai (Schuppinnen), Tutliai (Tutteln), Upeliškiai (Opehlischken), Verksnupėnai (Werxnupönen). G. gimė V. Kalvaitis, lietuvių tautosakos rinkėjas M. Lietuvoje.

Girėnas (Girskis) Stasys (1896 X Vytogalos k., buv. Kaltinėnų vls., Raseinių aps. — 1933 VII 17 Soldine, Vokietijoje) lietuvių transatlantinis lakūnas. 1910 išvyko į JAV, kur dirbo Naujienų spaustuvėje. 1917 X 17 savanoriu stojo JAV kariuomenėn, ir buvo paskirtas į 136 mokomąją oro eskadrilę, kur baigė karo mechanikų kursus. 1919 VII demobilizuotas grįžo į Chicagą ir tarnavo lietuvių taksio b-vėje. 1924 baigė lakūnų mokyklą, įgydamas profesinio lakūno laipsnį. Įsigijęs nuosavą lėktuvą, vežiojo keleivius ir mokė kitus skraidyti. 1928 susitiko su Dariumi ir susidraugavo. Abu susitarė skristi iš New Yorko į Kauną. 1932 įsigijo lėktuvą. JAV lietuviams medžiagiš-

St. Girėnas

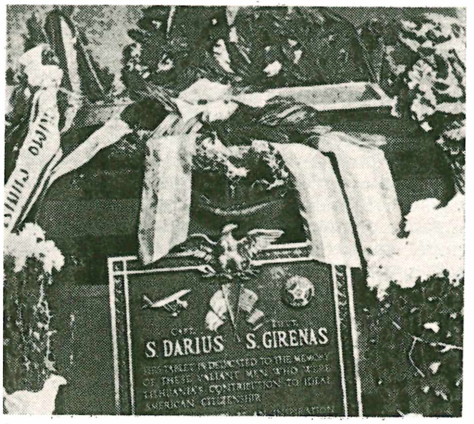

S. Dariaus St. Girėno grabai mauzolėjuje Kaune

S. Dariaus ir St. Girėno paminklas Soldino miške

kai parėmus, ir 1933 VII 15 Lituanica išskrido iš New Yorko į Kauną. Perskrido Atlanto vandenyną, bet VII 17 ties Soldinu žuvo.

Prof. M. Romeris, Darius ir Girėnas — Naujoji Romuva 1933 nr. 36–37; *P. Jurgėla,* Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas 1935.

Girėnas žr. Sauerveinas Jurgis.

Girgenti žr. Agrigento.

Girgensohn Karl (1875—1925) vokiečių evangelikų teologoas. Tyrinėjo religijos psichologijos sritį. 1907–12 Tartu univ. prof., nuo 1922 Leipzigo univ. Išsp. Die Religion, ihre psychischen Formen und ihre Zentralidee 1903, Religionspsychologie [2]1925, Grundriss der Dogmatik 1924.

Girgždukas žr. Naktižiedė (Silene).

Girgždulė, girgždulis, kaištinė, vietomis įsprauštinė, išara — žagrė, arba arklas, turinti rodiklį ir jienas. G. rodiklis trumpas (ligi 1,2 m ilgio), o jo gale užmauta laisvai besisupanti lenta, per kurios galus pervertos jienos. XIX a. gale R. Lietuvoje G. buvo išplitusi kalnuotose apylinkėse, nes jos svyruojančios jienos leidžia ją visai lengvai pritaikyti prie nelygios žemės. Todėl ji buvo laikoma daug patogesnė artojui ir arkliui. Žr. Žagrė.

Girgždulis 1. Sukamasis įtaisas vandeniui iš šulinio traukti. Paprastasis G. turėjo dvi pėdžias, ant kurių stovėjo velenas su skersai perkištais pagaliais jam sukti. Prie veleno būdavo pritaisyta kanapinė virvė. Paskutiniu metu G. pėdžios buvo pakeistos geležinėmis atramomis, o ant jų stovėjo velenas geležine ašimi ir reikale sukamas dažniausiai geležine rankena. Pati kanapinė virvė pakeista grandine.

2. Vartų ir kitų didžiųjų durų statinis pagalys, ant kurio durys sukasi (bėga). Žr. Bėgūnas.

Girgždutė Varnių vls., Telšių aps. kalnas prie Pagirgždutės k., Pavandenio par., 8,5 km nuo Varnių, netoli Lūkšto ež. 211 m augščio. Čia prasideda Kražantės upė. Senovės alkas, dviem viršūnėmis, kurių vienoje yra Aklažeris ežerėlis. Jau iš senų laikų buvo įsivyravęs paprotys Sekminių antrą dieną čia rinktis. Pagal padavimus vardą gavęs nuo kalne palaidotos merginos vardo.

Giry Arthur Jean Joseph Marie (1848–1899) prancūzų istorikas, tyrinėjęs viduramžinę Prancūzijos miestų santvarką bei diplomatiką. Išsp. Les Établissement de Rouen 1883–85, Manuel de diplomatique 1894, [2]1925.

Giria, miškų tipologijos atžvilgiu yra miškas, kurio sudėtyje eglė. Jei kuris miškas vadinamas G. ir jame eglės nėra, tai rodo, kad pastaroji dėl kurių nors priežasčių išnykusi. G. sudaro visą kompleksą įvairios sudėties ir formos eglynų tipų (žr. Eglynai). Eglynai, ypač mišrūs, yra gražiausieji ir turtingiausieji miškai tiek savo augalija, tiek ir gyvūnija, todėl apdainuoti liaudies dainose bei minimi pasakose. Seniau eglynų arba girių plotas Lietuvoje buvo didesnis. Jei šiandien eglynai sudaro apie 35%, tai senovėje jų būta per 50%.

G. miškų administracijos bei ūkio atžvilgiu, prof. P. Matulionio žodžiais, yra ‚miškų dalis, kai kokiu žvilgsniu sąvokos apsiaučiama: sienomis, valdymu, naudojimu ir t.t.' Istoriniu atžvilgiu G. pavadinimas rišamas su dideliais miškų masyvais, pvz. Baltvyžio giria, Rūdininkų giria. Žalioji giria, Karalgirė. Šios ūkiškai buvo tvarkomos kaip atskiri vienetai. *A.Rkž.*

Giria 1. Želvos vls., Giedraičių girininkijos, Ukmergės aps. ir urėdijos miškas, 138 ha ploto. Auga eglės, priemaišoje drebulės ir ąžuolai.

2. Kretingos vls., urėdijos ir aps., Augštkalvių girininkijos miškas, 282 ha ploto.

Girgždutės kalnas

Auga eglės, priemaišoje ąžuolai, pušys ir beržai.

3. Dusetų vls. ir girininkijos, Zarasų urėdijos, Zarasų aps. miškas, 848 ha ploto. Auga eglės, priemaišoje drebulės, liepos, guobos ir ąžuolai. Pro mišką teka Šventoji upė, kuria plukdoma miško medžiaga.

Girinė skobtinis ar šulinis indas girai raugti ir laikyti, ligi 30 cm augščio ir iki 80 cm skersmens. Š. Lietuvoje G. vadina ir didelį kubilą, kur laiko silpnąjį alų (tretininką).

Gyrinidae vabalų (Coleoptera) būrio šeima, apie 400 rūšių. G. visai prisitaikę vandens gyvenimui, ir jie vikriai slidinėja vandens paviršiumi, o pavojaus metu neria į vandenį. Kiaušinėlius deda vandeninių augalų paviršiuje. Lietuvoje pasitaiko Gyrinus natator ir Minutus.

Girininkai taip seniau vadino tą Suvalkų krašto gyventojų kapsų sritį, kurioje buvo daug miškų. Tai maždaug Šilavoto, Veiverių, Skriaudžių, Plutiškių, Garliavos parapijos. Kita kapsų sritis Marijampolės, Vilkaviškio link buvo vadinama Laukininkais. P. Leonas buvo pasirinkęs Girininko slapyvardį pagal kilmės vietą.

Girininkas 1. girios gyventojas, girėnas. 2. Miškų departamento valdininkas esamiems girininkijos ribose valdiniams miškams administruoti. G. pareigoms skiriami asmenys, išėję specialų vidurinį miškininkystės mokslą. G. rūpinasi miškų želdymu, kirtimu, apsauga, medienos ir medžių pardavimu, medžioklės, valdinių vandenų ir durpynų priežiūra bei eksploatacija. Intensyvaus miškų ūkio vietovėse turi padėjėją vyresnį eigulį, o miškų kirtimo metu raštininkus bei darbų prižiūrėtojus. *M.Jm.*

Girininkija miškų urėdijos padalinys, girininko administruojamųjų miškų vienetas. Nepriklausomojoje Lietuvoje G. buvo 451. Vienos G. plotas siekė 2000–4000 ha. Miškų apsaugos reikalui G. dalijama į eiguvas.

Girios lietuviškas ir susipratęs kaimas Gervėčių vls., Ašmenos aps., apie 70 km į r. nuo Vilniaus. G. yra katalikų koplyčia, priklausanti Gervėčių parapijai. Lenkų okupacijos metais buvo įsteigta Vilniaus Ryto liet. pradžios mokykla, veikė Vilniaus Ryto d-jos skaitykla, veiklus Šv. Kazimiero skyrius. 1922 I G. kaimo gyventojai atsisakė balsuoti rinkimuose į vad. Vilniaus seimą. G. kaimo gyventojai lenkų okupacijos metais gynė savas teises nuo pasaulinės ar dvasinės vyriausybės pasikėsinimų. G. dažnai būdavo rengiami vaikų ir suaugusiųjų vaidinimai.

Girios Aidas miškininkystės žurnalas, leidžiamas Lietuvos miškininkų sąjungos išeivijoje Nepriklausomojoje Lietuvoje leistųjų Mūsų Girių vietoje. Eina nuo 1950 Chicagoje, JAV, du kartus per metus, 80–150 psl., spausdinamas rotatoriumi. 1–8 nr. redagavo 3 asmenų komisija, kurioje pasikeisdami buvo: A. Rukuiža, P. Šilas, K. Sčesnulevičius, J. Žebrauskas, V. Žemaitis. Nuo 9 nr. redaguoja J. Kuprionis.

Girios–Augštkalvinės miškas Kretingos vls. ir aps., 9 km į š.r. nuo Kretingos, 777 ha ploto. Vieta žema, drėgna. Vyrauja IV boniteto eglynai su beržu, drebule, juodalksniu, pušimi. Amžius vidutinis. G.A.M. kertą Telšių–Kretingos geležinkelis; vakarinėje dalyje stovi glžk. stotis Voveraičiai.

Girios girininkija Pamerkio miškų urėdijos. Buveinė Jašiūnuose II-se, Vilniaus aps.

Girystis, J. Brodovskio žodyne rašomas G i r r i s t i s, yra perdirbtas iš M. Praetoriaus G i r s t i s, arba G i r s t y s ,miško dievas', kuris savo ruožtu yra atsiradęs iš J. Lasickio P r i g i r s t i t i s, t.y. P r i g i r s t y t i s, su priesaga -ytis sudarytas iš p r i g i r s t i, g i r d ė t i. Taigi G i r y s t i s iš tikrųjų nieko bendro neturi su g i r i a, ir tik per nesusipratimą yra patekęs į tariamų dievų sąrašą.

W. Mannhardt, Letto-Preussische Götterlehre 523, 532, 541; *W. C. Jaskiewicz,* Studi Baltici IX 94 t.; *Pr. Skardžius,* Aidai 1954, 220. *P.S.*

Girkalnis mstl. ir vls. centras Raseinių aps., 1939 600 gyv., 10 km ligi Raseinių. Ligi 1842 G. priklausė Žemaičių vyskupijai. Pirmą koplyčią pastatė vyskupas Dziežgavičius. Bažnyčia atnaujinta 1744. Kunigas

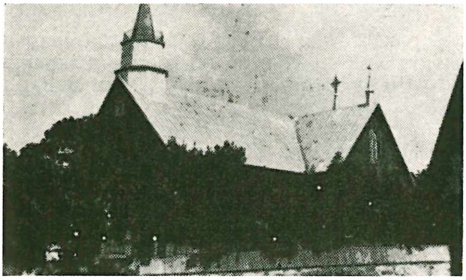

Girkalnio bažnyčia

Tarvydas 1844 vėl ją atnaujino. 1898 pastatyta nauja, 1900 konsekruota vysk. G. Cirtauto. 1940 buvo 4952 parapiečiai. Jau 1909 veikė G. vartotojų d-ja.

Girkančių miškas Kruopių vls. ir girininkijos, Kuršėnų urėdijos, Šiaulių aps., 1482 ha ploto. Auga beržai, eglės, drebulės, uosiai, juodalksniai.

Girlianda (prc. guirlande) daugelio puošnių statybos stilių vyraujantis dekoratyvinis motyvas nuo antikinės senovės iki renesanso ir iš jo išaugusių stilių imtinai. G. vaizduoja puošniai išpintą juostą ar vainiką iš gėlių, vaisių ar kitų juos apjungiančių figūrų derinių. Manoma, kad šis motyvas pasisavintas iš visuotinio žmonių įpročio švenčių metu pastatus puošti gyva augmenija. G. iš žalumynų yra dažnas papuošimas Lietuvoje.

Girls XX a. kaikurių grupinių šokių šokėjos tipas, kuri pasireiškia ne kaip solistė, bet kaip ritmiškai griežtai suderintų šokių grupės dalyvė. Pirmosios G. pasirodė Londone.

Girminių miškas Joniškio vls. ir urėdijos, Kriukų girininkijos, Šiaulių aps., 94 ha ploto. Auga drebulės, priemaišoje uosiai, beržai.

Girmuonis (Girmuo) Pakuonio ir A. Panemunės vls. upelis, Kauno aps., Jiesios (Nemuno) deš. įtakas, 9,6 km ilgumo; įtakai kair. Šunupis ir Motera; baseino plotas 48 km^2.

Gìrnakalis kaltas arba plaktukas. Plieninis girnakalio plaktukas yra vieno galo smailaus keturkampio ar trikampio snapelio (pleištuko), o antro galo praploto ir skersai koto atsukto kirstuko (kaptuko).

Girnalakiai bžk., Jurbarko vls., Raseinių aps., 2,5 km nuo Šilinės. Čia gimė poetas Mikalojus Gadliauskas (Garliauskis).

Girnaplakys, arba girnakalys, girnų plakėjas, jų kalėjas, aštrintojas, girnius. G i r n a k a l y s dar ir girnų dirbėjas, jų kalėjas (iš akmens).

Girnelė (ropelė, lot. patella) priekinėje kelio srityje trikampinis kauliukas.

Girnikų (Girininkų) kalnas ties Girninkų k., Kurtuvėnų vls., Šiaulių aps., 1,5 km į šiaurę nuo Ventos–Dubysos perkaso. Viršūnės altituda 182,7 m nuo j. l. Žmonių padavimu G.K. esąs supiltas milžino Anculio. Netoli piliakalnio yra Bulėnų ež. Kalno viršūnėje 1904 ar 1905 pastatytas augštas ąžuolinis kryžius spaudos draudimo panaikinimui atminti. Kryžių pašventino J. Tumas-Vaižgantas. Iškilmėse dalyvavęs M. K. Čiurlionis, J. Biliūnas.

Girnius 1. J u o z a s (g. 1876 II 16 Pavytės k., Garliavos vls., Kauno aps.) visuomenės veikėjas. 1905 Didžiojo Lietuvių Seimo Vilniuje dalyvis. 1906 pirmosios Rusijos dūmos atstovas. Priklausė lietuvių ir autonomistų frakcijai. Už straipsnį Šaltinyje 1911 Varšuvos teismo rūmų Suvalkuose nuteistas 1 mėn. kalėjimo. 1914 ištremtas visam karo metui. 1918–19 Garliavos vls. viršaitis ir Kauno aps. komiteto narys. 1927–34 Žemės Ūkio Rūmų narys, 1929–35 Vyr. žemės tvarkymo komisijos narys. Bendradarbiavo Vilniaus Žiniose. 1905–06 Lietuvos Ūkininke, Tautos Balse, Žemdirbių kalendoriuje. 1930 Lietuvos Žiniose išsp. Vilniaus seimo sukaktuves.

2. J u o z a s (g. 1915 V 25 Sudeikiuose, Utenos aps.) filosofas. 1932 baigė Utenos gimn., 1936 VDU teol.-filosofijos fak. (filosofijos licenciato laipsniu). 1936–38 studijas gilino užsienyje: metus klausė Louvaino univ. ir po semestrą Freiburge i. Br. (pas M. Heideggerį) ir Paryžiuje, Sorbonoje. Karinę prievolę baigęs bolševikams užėjus, trumpai dirbo VDU technikos fak. bibliotekininku, vėliau mokytoju Kauno Aklųjų inst. Laikinosios vyriausybės paskirtas, 1941–44 VDU filosofijos fakultete dėstytojas vyr. asistento titulu. Be filosofinių dalykų, dėstė psichologiją ir bendrąją mokslinio darbo metodiką. Vokietijoje 1946–49 mokytojavo Nürtingeno, o vėliau Schw. Gmünd lietuvių gimn. 1949 atvykęs į JAV, 1951 įsigijo filosofijos daktaro laipsnį Montrealio univ. (Kanadoje). Nuo 1953 L. E. redaktorius. Be to, nuo 1947 Aidų ir nuo 1952 Literatūros Lankų redakcinių kolektyvų narys.

J. Girnius

Išėjęs tomistinę mokyklą, G. nuo pat pradžios ypatingu dėmesiu nusikreipė į egzistencinę filosofiją. Licenciato darbe jis analizavo M. Heideggerio filosofiją (dalis išsp. Logos 1936, 81–100 ir 155–180), o doktorato disertaciją skyrė K. Jasperso filosofijai (La metaphysique existentielle de K. Jaspers). Santraukiškai ji buvo išsp. Aiduose 1951–52 ir atskirai išl. antrašte Laisvė ir Būtis 1953. Nors ir išsaugojęs kritinę laisvę egzistencializmo atžvilgiu, G. lieka jam giminingas savo nusikreipimu į žmogiškosios būties metafizinę ir moralinę problematiką. LKMA Suvažiavimo Darbuose III 1939 išsp. Egzistencialinė filosofija ir ateities filosofavimo rūpesčiai. 1939–40 bendradarbiavo Židinyje (tarp kitų straipsnių, Žmogiškoji kančios prasmė 1940, 2 nr.), nuo 1946 savo straipsnius skelbia Aiduose (ištraukos iš rankraštinių studijų apie žmogų technikos amžiuje ir apie žmogų be Dievo). Be to, Tremtinių Mokykloje 1946 paskelbė Filosofijos Pagrindus (ca. 60 psl.), filosofijos įvado ir gnoseologijos pagrindinių klausimų apžvalgą. Šalia filosofijos G. domisi estetikos bei literatūros klausimais. Dėstydamas VDU, buvo suorganizavęs specialų seminarą iš filosofijos ir literatūros studentų studijuoti autoriams, stovintiems filosofijos ir literatūros riboje. Atskiri didesni straipsniai: Grožis ir tiesa (Aidai 1946), Kūrybinio originalumo prasmė (Tremties Metai 1947, 450–468), Žmogaus prasmės žemėje poezija (įvadas į antologiją Žemė 1951, 5–65). Rūpindamasis tautiniais klausimais tremtyje, Vokietijoje bendradarbiavo Žiburiuose ir Tėviškės Garse, JAV — Aiduose. Šios rūšies straipsnius dažnai pasirašo J. Alaušiaus vardu. Atskirai išleido Lietuviškojo charakterio problema 1947 (atspaudas iš Žiburių) ir Tautiniai mūsų uždaviniai tremtyje 1947. Leidinyje Living in Freedom 1948 išsp. The Lithuanian Spirit (54–69).

Studentaudamas veikė L. Darbo Jauni-

mo s-goje ir ateitininkuose (Activitas, vėliau Šatrijos narys), 1935 buvo suorganizavęs Ateitininkų Religinį Susidraugavimą, 1935–36 buvo VDU ateitininkų stud. s-gos sekr. 1947–51 Ateitininkų Federacijos vyr. tarybos narys. Nuo 1955 JAV LB tarybos narys.

Girnos yra senovinis malamasis prietaisas, rankinis malūnas, pažįstamas ir kaikuriose kitose ide. kalbose, plg. lat. d z i r n a s, d z i r n u s, d z i r n a v a s, rus. ž e r n a ‚girnos', got. q u a i r n u s, sva. k u e r n a ir kt.

G. konstrukcija perėjo ilgą evoliucijos kelią, bet jų darbo principas išliko tas pats: veikti malamą medžiagą spaudžiant ir trinant. Šis veiksmas įvykdomas tarp dviejų kietų kūnų: dažniausiai akmens, kartais keto ar plieno. G. esti su stačiu ir su gulsčiu velenu. Dažniausiai G. apatinis akmuo yra pastovus — viršutinis sukasi; kartais atvirkščiai. Juo G. akmenys labiau suleisti, juo jos smulkiau mala. G. su apatiniu besisukančiu akmeniu yra našesnės, bet jos yra linkusios malti rupiau; jų konstrukcija žymiai sudėtingesnė. Lietuvoje G. jau žinomos akmens laikotarpyje. Seniausias G. tipas yra trinamosios G. Tai akmeninė gelda, kurioje sutrinami grūdai apvaliniu ar plokščiu akmeniu. Vėlesnis G. tipas yra rankomis sukamos — rankinės G. Lietuvoje rankinės G. aptiktos viršutiniuose piliakalnių sluogsniuose. Iš medžio išskaptuotame ir iš lentų sukaltame lovyje (girnalovė) įtaisyti du ant vienas kito uždėti akmeniniai skrituliai (G. akmenys, girnapusės). Apatinė G. pusė pritvirtinta prie girnalovės dugno, viršutinė pusė sukasi apie ašelę (varpstę, pumpurę). Varpstė žemutiniu galu remiasi į sienoje pritvirtintą svirtelę, kurios galas dviguba virvele pririštas prie girnalovės. Spruduklių susukant virvelę, svirtelė pakeliama augštyn, kuri besikeldama, kartu kelia ir varpstę su viršutine G. puse. Tuo būdu G. pakeliant ir suleidžiant, reguliuojamas smulkesnis ar rupesnis miltų malimas. G. sukamos miliniu, kuris vienu galu

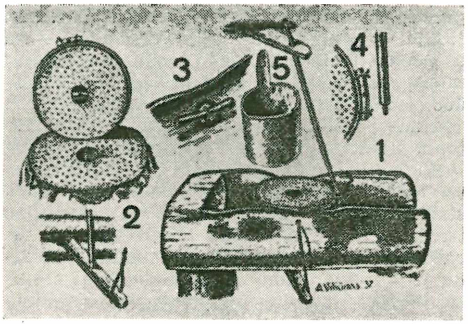

Girnos

V. Šleivytė Girnos

įstatomas į viršutinės G. pusės auselę, antru galu įdedamas į sienoje pristiprintą lentą. Grūdai į G. pilami pro viršutinėje girnapusėje esančią skylę (prapiestę). G. paprastai laikomos kamarose. Jomis maldavo daugiausia moterys anksti rytmečiais. Prieš malimą grūdai gerai išdžiovinami krosnyje ar ant jos. Nudilusios G. iškalamos girnakalio. Rankinėmis G. maldavo ne tik žmonėms, bet ir gyvuliams: dėl to pasiturį ūkininkai turėdavo net po dvejas ir daugiau G. XX a. pirmajame dešimtmetyje malimas rankinėmis G. Lietuvoje buvo beišnykstąs, bet I pas. karo, ypač vokiečių okupacijos, metu, vėl atgijo. Dabar G. retai kur bemalama.

Rankinės G. etruskuose randamos apie 500 pr. Kr. V. Europoje jos atsiranda pirmaisiais amžiais po Kr. G. vandens jėga sukti pirmieji Europoje pradėjo romėnai pirmaisiais šimtmečiais po Kr. Vėju sukamos G. (vėjiniai malūnai) V. Europoje žinomi XV a. pradžioje. XVIII a. pabaigoje Anglijoje ir JAV atsiranda garu sukamos G., t. y. gariniai malūnai.

G. akmenys daromi 1 m, 1,2 m, 1,3 m, 1,4 m ir 1,5 m skersmens. G. akmuo turi būti kietas, netrapus, koringas ir vienalytis. Geriausi G. akmenys gaminami iš kvarcito. G. akmenys gaminami ir dirbtiniu būdu iš maždako, titnago ar kitos skaldos, ją sucementuojant. G. vartoja, be javų malūnų, taip pat liejyklose forminei žemei ruošti, saldainių dirbtuvėse šokoladinei masei malti ir kt. technologijos pramonės srityse, tik konstrukcija tenai kita.

Giro žr. Žiras.

Gyrodactylidae siurbikų (Trematodes) būrio kirmėlių šeima. Gėlųjų vandenų įvairių žuvų parazitas.

Girodet de Roncy-Trioson Anne Louis (1767-1824) prancūzų tapytojas, iliustratorius ir rašytojas, buvęs savo mokytojo Davido klasikinės tapybos įtakoje. 1789 G.

paveikslas Juozapas, savo brolių parduotas, laimėjo Romos premiją. Greitai tapyboje pasireiškė savo originalumu. Pvz. Endimionas 1792. Revoliucijos metu gyveno Italijoje. Grįžęs į Paryžių, Ispanijos karaliui nutapė 4 metų laikus, kelias kompozicijas Malmaisono rūmams — Fingal savo palikuonių tarpe ir Tvanas 1806. Pagal Chateaubriando veikalą sukūrė Atala kape 1808, Imperatoriaus Vienon įžengimas 1810, Kairo sukilimas. 1815 išrinktas į akademiją. 1819 nutapė Pigmalioną, po to tapė portretus. Iliustravo Vergilijaus, Racino ir kt. veikalus. Oeuvres posthumes poétiques et didactique 1830 2 tt.

Girokštas medinis indas su dangteliu, kuriuo buvo nešamas vanduo ar gira laukuose dirbantiems. G. vartojo rytų Augštaitijoje.

Gyromitra esculenta (Helvella esculenta) žr. Bobausis.

Gironde 1. V. Prancūzijos susijungusių Dordognės ir Garonnės upių bendra įlaja; 50 km ilgio, ligi 12 km pločio, augšti jūriniai potvyniai. Tarp G. ir jūros yra Médoc (žr.) pusiasalis.

2. Didžiausias Prancūzijos departamentas; 10.726 km², 858.380 gyv. (1946). Sostinė Bordeaux, garsėja Bordeaux vynu.

Giroskopas (gr.) prietaisas bandymo keliu ištirti judesiui standaus kūno žymiu kampiniu greičiu besisukančio aplink ašį, galinčią keisti savo padėtį erdvėje, ir pačiame standžiame kūne, taip pat ir nustatytiems dėsniams techniškai taikyti.

Giroskopinis kompas žr. Kompas.

Girs Aegedius (m. 1639) švedų kronikininkas, karaliui užsakius, sukompiliavo kronikas apie švedų karalius Gustvą, Vazą, Eriką XIV ir Joną III.

Girstautas (lenk. Girsztowt) Polikarpas (1827 II 15 Grinkiškyje, Kėdainių aps. — 1877 XI 12 nužudytas Varšuvoje). Iš tikrųjų valstiečių Juzumų sūnus Juozas, dviejų kunigų lietuvių rašytojų Juzumų brolis, suklastotais ar pirktais bajoro Girstauto dokumentais patekęs į mokyklą, bet ir vėliau su šeima ryšių nenutraukęs ir 1863 Tyg. Illustr. 349 psl. išspausdinęs savo brolio Tado Juzumo nekrologą (Pomnik Tadeusza Juzumowicza) ir kito brolio Vincento Juzumo vardu išleidęs 1855, vysk. Valančiaus užsakymu, Žemaičių vyskupijos žemėlapį, o savo vardu 1857 Mogilevo arkivyskupijos žemėlapį (už jį gavo 800 rublių honoraro). Kadangi visa Juzumų šeima gyveno klastotais dokumentais, tai tuo tarpu sunku nustatyti, koks buvo tikrasis santykis tarp G., kunigų Antano, Tado ir Vinco Juzumų, kun. Juozo Tamulevičiaus (Tamulio) ir kun. Dovydaičių, kurių kokia tikroji pavardė buvo. Žymus gydytojas chirurgas ir medicinos prof. Varšuvoje. Mokėsi Kėdainiuose ir 1847 baigė Vilniaus I gimn. 1852 Petrapilio med. akad., kur gavo med. doktoratą. Nuo 1857 Varšuvos med. akad. e. o. prof., paskiau Varšuvos augštosios mokyklos ir univ. nuo 1869 ord. prof. Buvo fakulteto dekanas. Pradžioje dirbo teorinės chirurgijos katedroje, nuo 1871 perkeltas į chirurginės klinikos katedrą. Bendradarbiavo Tyg. Illustrowany, kur rašė mirusiųjų gydytojų biografijas. Redagavo Gazeta lekarska. Nuo 1867 leido Bibljoteka umiejętności lekarskich. 1863–64 sukilimo metu buvo Varšuvoje slaptosios karo komisijos gydytojų komisijos pirmininku, vadovavo sukilėlių sveikatos priežiūrai ir sužeistųjų globai, sugalvojo specialus partizanų karui pritaikytas chirurginius prietaisus. Žuvo savo atleisto liokajaus papjautas. Jam atminti 1880 Varšuvos medicinos dr. prie Varšuvos univ. įst. jo vardo stipendiją. Išspausdino Odczyty i spostrzeżenia chirurgyczne 1869, Chirurgja ogólna i szczegółowa 1860.

Girsteikiai k., Vabalninko vls., Biržų aps. Dešiniajame Pyvesos krante yra senojo geležies amžiaus pilkapių, apdėtų akmenų vainikais.

Girsteitiškiai dv., Alantos vls., Utenos aps., 234 ha. 1937 įst. Žemės Ūkio Tyrimo įstaigos bandymų ir selekcinės sėklos (ypač bulvių) dauginimo stotis.

Girstupis upelis Kauno mst., Nemuno deš. įtakas, 6,2 km ilgio; teka Mickevičiaus slėniu pro Kauno glžk. stotį. 1937 įsteigtas Kauno zoologijos sodas. Po liūties 1930 V 27 turėjo nepaprastą potvynį, nugriovusį keletą tiltų.

Girsūdai k., Daujėnų vls., Biržų aps., 1944 200 gyv., 6 km nuo Daujėnų, 8 km nuo Pasvalio glžk. stoties, Karutės upės krantuose. Carinės Rusijos okupacijos metu valsčiaus centras. Po 1863 sukilimo, Žadeikių vls. panaikino ir suskaldė į tris naujus valsčius. Be kitų buvo įsteigtas naujas G. vls. Šiam valsčiui priskyrė Daujėnų bžk., Baluškių dv. ir k., Barklainius, Smiltinę, Dvarelius, Vizorius ir Porijų ba-

Girstupis

jorkaimį. G. vls. būstinę ir mokyklą pastatė 1863 Dūmagirio ganyklose Orijos krante. G. vls. išliko ligi 1918, ir tik tais metais įsteigtas Daujėnų vls.

Giršinos k. Mosėdžio vls., Kretingos aps., kur gimė arkiv. Pranciškus Karevičius ir Adomas Galdikas, tapytojas, grafikas.

Girtavimas yra svaigiųjų gėrimų naudojimas ir organizmo apnuodijimas alkoholiu. G. galima skirti į atsitiktinį ir chroninį G. Atsitiktinis G. nėra toks žalingas, bet ir šios rūšies G. padarinių būna gana liūdnų ir žiaurių. Chroninis G. sužaloja žmogaus organizmą, susilpnina protą ir valią. Daugiausia nukenčia nervų sistema ir virškinamasis traktas su kepenimis. Visus G. padarinius čia būtų sunku ir išvardinti, nes jų yra begalės. Girtuoklių tėvų vaikai gimsta menko kūno ir sielos, neatsparūs ligoms, o jų mirtingumas būna didesnis. Sveikatai ypač žalingi prastieji ir pigieji

A. Samuolis Girtuoklis

alkoholiniai gėrimai, nes juose dažnai yra žalingų šalutinių junginių. Chroniniams girtuokliams yra specialinės ligoninės.

J. Blažys, Alkoholis ir išsigimimas (Kultūra 11 nr. 1925); *V. Vaičiūnas,* Nesinuodykime (Kriminalistikos Žinynas 1938).

Girtuoklė žr. Šilauogė. (Vaccinium).

Girulaukio-Stumbrių miškas, Rietavo miškų urėdijos, Telšių aps., 603 ha ploto.

Giruliai (vok. Försterei) Baltijos pajūrio vasarvietė 9 km į šiaurę nuo Klaipėdos, smėlingoje ir pušynais apaugusioje vietoje. Iki 1923 ten buvo tik 17 medinių vasarnamių, kurhauzas ir trys restoranai. Prisijungus Klaipėdos kraštui prie Lietuvos, G. pasidarė svarbi visos šalies vasar-

Pajūris prie Girulių

vietė. Vasarotojų skaičius kasmet didėjo, o vietovė plėtėsi ir gražėjo. Tarp geležinkelio stoties ir pajūrio kranto buvo išplanuota naujoji vasarvietės dalis, nutiestos pirmosios gatvės, pastatyta stilingų namų, kurių žymiausi: Pedagoginio instituo studenčių bendradbutis, pašto agentūra, Liet. žurnalistų vasarnamis ir kt. 1939 prijungus Klaipėdos kraštą prie Vokietijos, daug namų liko nebaigti įrengti. G. apylinkės su augštais pajūrio kranto šlaitais, kopomis ir dideliu sodintiniu mišku.

Girūnė (Sanicula) skėtinių (Umbelliferae) šeimos gentis. Mūsų lapuočių miškuose dažnai auga G. paūksminė (S. europaea L.).

Gis muzikoje puse tono paaugštintas G, chromatinis pustonis.

G i s - m o l muzikoje (it. sol diesis minore, prc. sol dièse mineur, ag. g sharp minor) prie rakto turi 5 diezus: fis, cis, gis, dis, ais; gama: gis, ais h, cis, dis, e, fis (natūralinė, žr. Gama); akordas: gis-h-dis.

Gisbert-Studnicki žr. Studnicki.

Gisevijus Eduardas Karolis Samuelis (1798 XI 11 Luke (vok. Lyck) — 1880 V 9 Tilžėje) kilęs iš suvokietėjusios lenkų Gižyckių šeimos, lietuvių etnografas, tautosakos rinkėjas ir tapytojas. 1801–07 su tėvais gyveno Seinuose ir ten pramoko lietuviškai. 1807–09 tėvą iš Seinų iškėlus, gyveno Čostkove, kur pradėjo studijuoti ir tapybą. Nuo 1809 Mielaukiuose, M. Lietuvoje, ir ligi 1812 Gumbinės gimnazijoje. 1813, 15 metų amžiaus, stojo į **landšturmą, bet**

E. Gisevijus

dėl silpnos sveikatos atleistas. Ligi 1817 mokėsi Gumbinės gimnazijoje. 1817–20 studijavo Karaliaučiaus univ. teisių fak., bet, jo nebaigęs, vertėsi pradžioje privatinėmis pamokomis. Nuo 1825 Tilžės vargdienių

mokyklos inspektorius ir nuo tų pačių metų pirmasis Tilžės gimnazijos lietuvių kalbos pagalbinis mokytojas, nuo 1843 ordinarinis mokytojas. Kada 1844 Gumbinės mokyklų vadovybė iš visų mokyklų pašalino liet. kalbos dėstymą, tai G. pastangomis ji buvo ten vėl grąžinta. 1875 išėjo į pensiją. Tilžėje gyvendamas, rinko lietuvių tautosaką, tobulinosi muzikoje ir tapyboje. Jo nutapytų paveikslų išliko apie 150. Juose jis daugiausia atvaizdavo lietuvių valstiečių kaimo gyvenimą, tautinius lietuvių kostiumus ir kt. 1929 Tilžėje buvo suruošta G. paveikslų paroda. Surinktąją savo tautosaką G. nuo 1837 spausdino žurnaluose Preussische Provinzial Blätter, Neue Preussische Provinzial Blätter, Altpreussische Monatschrift. Čia jis išsp. (daugiausia pasirašydamas spv. Kelauninkas): Rombinus 1837, Scenen aus dem Volksleben der Litauer 1838 (su liet. dainų gaidomis), Neringa 1838, Die heidnische Schlossberge in der Umgegend d. Rombinus 1839–1840, Hochzeitsgebräuche der Ragainerer

Gisevijaus piešti senoviniai Prūsų lietuvių drabužiai

1843, Das Fest der Laima 1844, Achtzehn Dainos (liet. tekstas su G. vokišku vertimu) 1846, Littauisches Volksgesang (46 Budriaus surinktų dainų rinkinys su G. vok. vertimu) 1848, Drei und zwanzig Dainos (G. surinktos ir išverstos vokiškai) 1850, Volkssagen von der Schlossberge im Jura Gebiet 1859, Eine historische Daina 1879. Išvertė 1878 išsp. reklaminį dr. Richterio leidinį Isz dyka suglaudimas isz Noturos Gydymo. Jo palikime liko 246 jo užrašytų liet. dainų rinkinys. 1891 išsp. jo surinktos Litauische Sagen. Jo lietuviškai išversti raštai 1899 buvo spausdinami atskiru Keleiwio Draugo ir Keleiwio priedu. Karaliaučiaus Prūsijos muzėjuje buvo saugomas G. piešinių albumas. Jo autobiografiją išsp. 1881 J. Schiekopp.

J. S. (Schiekopp), E. Gisevius 1881 (²1930) liet. J. Šliūpo vertime išsp. Vien. Liet. 1891); *A. Kuršaitis*, G. Lietuwininku Užtarytojas-Keleiwio Draugas 1899; *Prabočių Anūkas*, M. Lietuvos buvusieji rašytojai 1920; *J. Balys*, Lietuvių Tautosakos skaitymai II 1948; *H. Forstreuter*, Altpreussische Biographie I 1939–1941. *Vc.B.*

Gish Lillian (g. 1899) filmų teatro aktorė. Viena žymiųjų nebyliojo filmo aktorių. Pasižymėjo trapių, švelnių moterų vaidmenyse. G. filme labiausiai buvo iškilusi 1915–1926. Nuo 1930 grįžo į teatrą vaidinti. Žymesni filmai nebyliojo filmo laikotarpyje: The Birth of a Nation 1915, Intolerance 1916, Broken Blossoms 1919, The White Sister 1923, La Bohèm 1926. Vėliau filme vaidino rečiau: Duel in the Sun 1946, Cobweb 1955 ir kt. 1951—1955 G. vaidino New Yorko teatruose.

L. Gish

Gisis muzikoje visu tonu paaugštintas G, skamba kaip A.

Gysla kraujo indas, arba vamzdelis, kur teka kraujas per organizmą. Arterijomis kraujas teka nuo širdies į periferiją, venomis grįžta nuo periferijos atgal į širdį. Paviršinės venos gali būti matomos, kadangi jos yra melsvos ir prasišviečia pro odos sluogsnį. Arterijos yra giliau, jos nematomos, bet dažnai galima apčiuopti jų pulsavimą. S a u s g y s l ė s reiškia ką kitą. Tai yra raumenų dalys. Vienas arba abu raumens galai pereina į kietą žvilgančiai baltos spalvos raištį, arba sausgyslę, kuriuo prisitvirtina prie kaulo. *V. Kn.*

Gyslainė žr. Akis.

Gislebert, arba Gilbert iš Monso (apie 1150–1225) flamų kronikininkas, parašęs Chronicon Hanoniense, Hainaut ir apylinkių 1050–1195 istoriją.

Gyslotis (Plantago) (kitur vadinamas gyslapis, gyslonas, traukas) Plantaginaceae šeimos žolinė gentis. Lietuvos savaiminiai. G. s m i l t y n i n i s (P. ramosa). G. s i a u r a l a p i s (P. lanceolata), lapai vartojami medicinos reikalams. G. p l a č i a l a p i s (P. major) ir G. g a i d e l i s (P. media) liaudies vartojami gydymosi reikalui.

Gyslotis

Gissing George Robert (1857-1903) anglų rašytojas. Jaunystėje patyrė didelio vargo. Tad jo veikalų temos — darbo klausimas, vargas, neturtas ir tos aplinkos įtaka žmogaus būdui. Pirmieji veikalai turi socialistinių idėjų Dickenso ir prancūzų natūralistų poveikyje. G. rašė realistinius veikalus. Gerai pažino Italijos senovę. Tad ir parašė vertingą istorinį romaną Veranilda 1904. Išsp. Workers in the Dawn 1880, The Nether World 1889, Born in Exile 1892, The Old Women 1893, In the Year of

Jubilee 1894, The Whirpool 1897, Private Papers of Henry Ryecroft 1903.

Gystus upelis Veliuonos vls., Kauno aps., Nemuno deš. įtakas, 7,5 km ilgio; įtakai kair Gystukas ir Veržupys. Žiotyse (2 km į v. nuo Veliuonos mstl.) pilaitės liekanos — 1377, vok. kryžiuočių pastatyto Bayernburgo, kurį kunigaikštis Kęstutis išgriovė.

Gitara (isp. guitarra, per ar. kittāra kilusi iš gr. kithara).XVI a. styginis muzikos instrumentas, griežiamas, gnaibant stygas pirštais. Moderniojoje G. yra 6 stygos, derinamos E, A, d, g, b, e. Gaidos žymimos oktave augščiau, negu skamba. G. daugiausia yra paplitusi Ispanijoje, kur ji tapusi ne tik populariu, plačiai liaudies vartojamu instrumentu, bet sulaukusi visos eilės garsių virtuozų solistų. Dionisio Aguado (1784 — 1849) nustatė dabartinio griežimo pagrindus. Fernando Sor (1784–1839), o po jo Francesco Tarrega (1852–1909) virtuozas, kuris pradėjo šių dienų G. renesansą. Jo mokinys Andres Segovia (g. 1896) yra šiandien garsiausias gitaristas. Modernūs kompozitoriai, patraukti virtuozų griežimo, nemažai kūrinių rašo šiam instrumentui. Juos rašė Manuel de Falla, Joaquim Turina, Rodolfo Halffter, Albert Roussel, Alexander Tausman, Villa-Lobos, Castelnuovo-Tedesco ir kt.

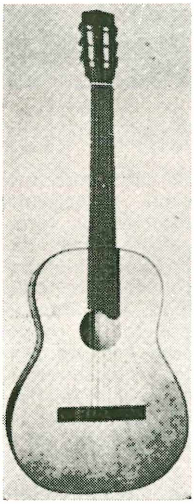

Gitara

F. Buek, Die Guitarre und ihre Meister 1952; *Benvenuto Terzi,* Dizionario dei chitarristi e liutai italiani 1937; *Emilio Pujol,* La guitarra e su historia 1932. *Iz. V.*

Gitėnų girininkija Subačiaus vls., Panevėžio aps., plotas 2258 ha. Vyrauja pušynai su eglės priemaiša.

Gitėnų miškas Subačiaus vls., Žalgirio urėdijos, Panevėžio aps., plotas 3037 ha. Vyrauja pušys ir eglės, priemaišoje beržai ir juodalksniai.

Gitiadas (gr. Gitiades) VI a. pr. Kr. graikų skulptorius ir poetas, baigęs Atenos Poliuchos šventyklos statybą ir ją papuošęs eile bareljefų.

Giulio Romano (apie 1492–1546) italų tapytojas, architektas, dekoratorius, tikroji pavardė Guilio Pippi. Jaunas vaikas pradėjo dirbti pas Raffaelį, kuris jį pamilo kaip savo sūnų. Raffaelis jam patikėjo piešti freskas (iš Raffaelio projektų) Vatikane, viloje Farnesina. Po Raffaelio mirties pabaigė Konstantino salę dekoruoti ir ypač pažymėtinus 4 paveikslus išpiešė: Konstantino mūšis, Kryžiaus pasirodymas, Konstantino krikštas, Romos dovanojimas popiežiui. 1524 perėjo dirbti pas Mantovos kunigaikštį, kurim perstatė katedrą bei kunigaikščio rūmus del Tel, suprojektavo Šv. Benedikto bažnyčią, įsteigė meno mokyklą ir pastatė naujus kunigaikščiui rūmus. Abejus kunigaikščio rūmus dekoravo garsiomis freskomis (Trojos istorija, Psichė, Ikasas). 1546 buvo paskirtas Šv. Petro bazilikos architektu, bet tais pačiais metais mirė. Žinomi dar paveikslai: Šv. Stepono nužudymas, Karalių pasveikinimas.

Giuinta Pisano (m. apie 1255 ar 1267) italų XIII a. tapytojas. Drauge su keliais graikais tapytojais tapė freskų Šv. Pranciškaus bažnyčioje Asyžiuje, kurių dalis išliko ligi mūsų laikų: Dangun ėmimas, Nukryžiavimas, 5 scenos iš Šv. Petro ir Povilo gyvenimo. Senos Šv. Kotrynos bažnyčioje yra jo darbo freskų, vaizduojančių Kristų.

Giurgiu, bulgarų Džurdževo, Rumunijos mst. Dunojaus žemupio kair. krante, pakeliui iš Bukaresto į Varną; 30.200 gyv. (1948). Naftos eksporto uostas, į kurį iš Ploesti atvesti 4 naftos vamzdžiai.

Giusti Giuseppe (1809–1850) italų poetas, pasižymėjęs politinėmis satyromis, nukreiptomis prieš politinius italų prispaudėjus austrus. 1847 ir 1848 pasinėrė į politinį gyvenimą tarnavo tautos gvardijoje, buvo Toscanos parlamento narys. Daugelis G. laiko italų Bérangeru. Išsp. La Ghiliottina a vapore 1833, Dies Irae 1835, Delenda Cartago 1846, Alli spettri del 4 settembre 1847, La Republica 1848. Epistolario ³1904, La terra dei morti 1840, Sant Ambrogio 1844, Memorie 1890.

Giustiniani 1. B e n e d e t t o (1551-1622) jėzuitas, egzegetas, teol. prof. Toulouse, Messinoje ir Romoje, per 7 metus Collegio Romano (Gregorianumo) rektorius, nuo 1606 penitenciarijus Vatikane ir pamokslininkas. Pop. Klemenso VIII pavestas, lydėjo kardinolą Kajetoną į Lenkiją kaip teologas patarėjas. Iš mokslinių darbų paminėtini: In omnes beati Pauli apostoli epistolas explanationes 2 tt. 1612—13, In omnes catholicas epistolas explanationes 1621; be to, Disputatio de matrimonio infidelium ir kt. apologetinio ar poleminio turinio raštai.

2. B e r n a r d o (1408–1489) parašęs pirmąją kritišką Venecijos istoriją (iki 809) De origine urbis Venetiarum 1492, B. Laurentii Justiniani vita 1475 ir kt.

3. L o r e n z o (1381–1456) šventasis, nuo 1451 pirmasis Venecijos patriarchas. Šventė IX 5.

4. L e o n a r d o (apie 1388–1446) italų poetas ir humanistas, valstybininkas. Surinko gausią biblioteką ir vertė graikų au-

torius į lotynų kalbą (Plutarchą. Jo raštus 1883 išleido Wiese (Poesie edite ed inedite di L. G.).

5. O r a z i o (1580–1649) oratorijonas, nuo 1632 Vatikano bibliotekos prefektas, 1640 Montalto vyskupas, 1646 kardinolas. Parašė Florencijos bžn. sinodo istoriją.

6. V i n c e n z o (m. 1637) meno globėjas, Romoje XVII a. pradžioje surinkęs gausią meno kūrinių kolekciją (sąrašas Galeria Giustiniani išl. 1861), kuri 1807 buvo parduota į Paryžių, o 1815 ją Friedrichas Vilhelmas III įgijo Berlyno muzėjui. V. G. pavesti Fontana ir Borromini Romoje Nerono pirčių vietoje pastatė didelius rūmus.

Gyvagyslė arterija.

Gyvakarai k. Kupiškio vls., Panevėžio aps., su milžinkapiu.

Gyvaplaukiai (lot. lanugo) 1. švelnūs plaukeliai žmogaus kūno odoje, išskiriant delnus ir padus; 2. švelnučiai plaukeliai ant naujagimio kūno.

Gyvasakiai skysto pavidalo sakai, išsisunkę iš augalo vidaus, jį pažeidus ar tik nukirtus, ir paviršiuje susitelkę mažais lašeliais. Ore sukietėję bevadinami sakais (žr. Sakai).

Gyvašakė kaikurių medžių arba krūmų paprastai vienmetinių augalų atkarpa (20—30 cm) vegetatyviniam dauginimui pvz. gluosnių.

Gyvašaknė šaknies atkarpa vegetatyviniam dauginimui.

Gyvatė (Ophidia) roplių būrio ilgo laibo kūno gyviai. G. žiotys gali nepaprastai išsiplėsti. Todėl jos gali praryti didelius maisto gabalus. Šis gebėjimas priklauso

Gyvačių kova

nuo to, kad abiejų žandų kaulai yra ilgi ir elastingų raiščių tarp savęs surišti. Žandų kauluose būna dvi, kartais ir 4 eilės dantų. Dantys priglausti prie gomurio, bet G. prasižiojus, jie atsistoja, ir gali juos įsmeigti į priešo ar grobinio kūną. Nuodų lašas, patekęs į svetimą kūną, greit jį užmuša arba paraližuoja. G. odą dengia įvairių formų žvynai; ant galvos žvynai yra skydelių pavidalo. G. šeriasi kelis kartus per metus, numesdamos ištisą odos išnarą. G. judėjimai vyksta banguotais viso kūno vingiavimais horizontalinėje plotmėje. Lietimo organo funkcija atlieka liežuvis. G. maitinasi gyvais gyviais, kuriuos pagauna staigiu judesiu ir praryja nesusmulkintus.

G. vyksta vidinis apvaisinimas, ir kiaušiniai yra dedami dažnai su gerokai išsivysčiusiais embrionais. Kaikada jaunikliai išsirita, bededant kiaušinius (G. marguolė). Dugumas didelių ir gražių spalvų. G. gyvena šiltuose kraštuose, mažo ūgio gyvatės gyvena šaltesniuose kraštuose. Yra gyvačių rūšių, kurios dalį gyvenimo gyvena vandenyje. Kaikurios rūšys laikosi medžių šakose, krūmuose arba yra rūšių, prisitaikiusių dykumų smiltynams. Šaltesniuose kraštuose G. žiemą praleidžia žiemos miegu, šiltuose, sausros metu — vasaros miegu. Nuodingos gyvatės yra žmogui ir gyvuliams pavojingos. Jų nuodai veikia nevienodai. Organizmui apsaugoti nuo G. įkandimo padarinių į kraują įšvirkščiamas arklio serumas su specifiniais antitoksinais. Žymiausios G. rūšys: nuodingasis smauglys boa (Boa constrictor) gražiu rudu ir juodu raštu, ligi 6 m ilgio, gyvena P. Amerikoje; anakonda (Eunectes murinus) ligi 10 m ilgio, P. Amerikoje, nenuodinga; paprastas žaltys (Tropidonotus natrix) pilkai žalsvos spalvos su didelėmis geltonomis dėmėmis galvos šonuose, ligi 1,5 m ilgio, dažnas Lietuvoje, senovės lietuvių garbintas; Eskulapo žaltys, nenuodingas (Coluber longissimus), gyvena p. Europoje; nenuodingas lygusis žaltys (Coronella austriaca) Europoje, v. Azijoje, pasitaiko Lietuvoje, ypač Rūdininkų girioje, ligi 1 m ilgio. Labai nuodinga akiniuotoji G. (Naja tripudians), ligi 1,9 m ilgio, atogrąžų Azijoje. Nuodingoji jūrų G. (Platurus colubrinus) gyvena Indijos ir Didžiajame vandenyne. Nuodingoji G. marguolė (Vipera berus) pilkos arba rudos spalvos juodu raštu išilgai nugaros, ligi 80 cm ilgio, gyvena Europoje, š. Azijoje, apsčiai randama Lietuvoje. Barškuolė (Crotalus terrificus) labai nuodinga G. ir gyvena P. Amerikoje.

Eg. Schreiber, Herpetologia Europaea 1912; *R. L. Ditmars*, Snakes of the World 1937.

G y v a č i ų g e r b i m a s. Kronikos ir senieji raštai mini žalčių ir G.G. sen. Lietuvoje, apie tai pateikdami nemaža smulkme-

nų, pvz. Jeronimas Pragiškis (1390), Dlugošas (XV a. gale), Maletijus (1550), Sig. Herbersteinas (1557), Stryjkovskis (1582), St. Rostovskis (1583), jėzuitų misininkai (1604), Pretorijus (1690) ir kt. Atrodo, kad šie ropliai bus vieninteliai gyvulių pasaulio atstovai, kuriuos senovės lietuviai tikrai pagarboje laikė, savo namuose jiems paruošdami migį, juos maitindami, juo labiau vengdami juos skriausti ar užmušti. Buvo tikima, kad jie atnešą namams palaimą. Šitokia pažiūra gana ilgai išsilaikė. Žalčių gerbimą mini Mažvydo (1547) ir Daukšos (1595) katekizmai. Vysk. M. Giedraitis 1587 rašė Vilniaus jėzuitams: ‚Nešti aukas Perkūnui, garbinti žalčius, ąžuolus ir miškus už šventus skaityti . . . nelaiko už nuodėmę'. Pretorijus rašė, kad buvę tokie burtininkai, vad. ‚žaltonys', kurie atlikdavę apeigas ir būrimus su žalčiais. Vysk. Valančius rašo, kad XVI a. pabaigoje, kai žemaičiai grįžę prie savo senojo tikėjimo, tai jie ‚užaugino savo namuose žalčius ir gyvates, kuriuos laikė už dievaičius. Kaukuoles žalčių ir gyvačių krames perdurę suverdavo ant siūlo ir nešiojo ant savo kaklo, tikėdami, jog toki rožančiai apgins juos nuo ligų ir padaugys turtus' (Žemaičių Vyskupystė, 1897, 48 psl.). Dar XIX a. viduryje, anot Valančiaus, ‚lig šiolei žmonės tiki, kad kiekvienas butas turi savo gyvatę, kurios niekas, kas tik nori gyventi, negali judinti. Prieš pragaišimą iš kokios nors priežasties buto, gyvatė tyčiomis išlenda iš po pamato ir ieško, kad kas ją užmuštų'.

G.G. labai plačiai pasaulyje išplitęs. Jį randame ir mūsų kaimynuose, rytiniuose ir vakariniuose slavuose, vokiečiuose, toliau skandinavuose ir estuose, senovės Romoje, Indijoje, Afrikoje, Amerikos indėnų tarpe ir kt. Skiriamos dvi G.G. formos: 1. gyvatės kaip namų dvasios (mirusių prosenelių vėlės pasirodo šių roplių pavidale, jos globoja šeimą, rūpinasi jos prieaugliu, gerove ir laukų derliumi); 2. šventyklos žalčiai, prižiūrimi moterų kunigių, jie laikomi ‚dievų pasiuntiniais' (plg. Erasmus Stella 1518 žinią apie senprūsius ir mūsų apeiginę dainą, kurioje sakoma: ‚Oi, tu, žalty, žaltinėli, dievų siuntinėli . . .). Romėnų sveikatos dievo Eskulapo įtakoje gyvatė pasidarė sveikatos simboliu ir ilgai buvo vaistinių ir gydytojų emblema.

G.G. dar galėjo atsirasti, susidarius įspūdžiui, kad gyvatės yra kupinos gyvybės (plg. mūsų žodį ‚gyvatė'); jas nelengva užmušti, perkirtus į kelias dalis, kiekvienas gabalas dar kurį laiką rangosi, jos išneria savo odą ir tarsi iš naujo atgimsta, iš jų kiaušinių tuojau išsineria gyvi gyvačiukai. Visa tai galėjo žmonėms palikti įspūdį, kad gyvatė yra gaji, ji gali ir kitiems suteikti sveikatos ir jėgos. Todėl gyvatės vartojamos vaistams: ‚kirmėliai' jas gaudo pavasarį dar nesugriaudus ir pardavinėja žmonėms, kurie jas įmerkia į spiritą ar degtinę, o paskui geria nuo vidurių ir kitų negalavimų. Nevaisingos senprūsių moterys melsdavosi į žalčius ir jiems aukodavę (plg. graikų tikėjimą, kad moteris galinti pastoti nuo gyvatės dievystės arba gyvatėje įsikūnijusio prosenelio). Gyvatės turi ryšio ir su vandens dvasiomis (upė vingiuojasi, kaip gyvatė). Naujaisiais laikais mūsų žmonės gyvates laiko piktumo simboliu, jas reikia užkeikti. Yra daug maldelių, kad gyvatės nesusitiktum, arba užkalbėjimų, jai įkandus (žr. Lietuvių Tautosakos Lobynas II 55–58). Tuo tarpu seniau buvo tikima, kad sutikti gyvatę esąs geras ženklas, ir būdavo sakoma, kad, užmušus gyvatę ar žaltį, saulė verkianti, o velnias juokiąsis. Žalčių motyvas dažnai užtinkamas mūsų kryžių pagražinimuose.

J. Hastings, Encycl. of Religion and Ethics XI 420–22; Handw. d. deutschen Aberglaubens VII t. 1139 psl.; *J. Elisonas,* Mūsų krašto ropliai (reptilia) lietuvių folkloro šviesoje (Mūsų Tautosaka III 81–180); *A. Nehring,* Die Anbetung der Ringelnatter bei den alten Litauern, Samogiten und Preussen (Globus 1898, 73 t., 65–67 psl.). *J. B.*

Gyvatė (Serpens) dangaus pusiaujo srities žvaigždynas, stovįs tarp Skorpiono, Svarstyklių, Mergelės, Piemens, Šiaurės Vainiko, Gyvatnešio, Strėlės, Erelio, Skydo ir Šaulio žvaigždynų.

Gyvatynas durpynas Rumšiškių vls., Kauno aps., 54 ha, 2,7 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė augštutinio tipo 71 ha.

Gyvatynės durpynas Obelių vls., Rokiškio aps., 53 ha, 3,5 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 79 ha tarpinio tipo.

Gyvatnešis (Ophiuchus) dangaus pusiaujo srities žvaigždynas, stovįs tarp Gyvatės, Herkulo ir Strėlės žvaigždynų.

Gyvatnešis

Gyvatuogė žr. Vilkauogė (Paris quadrifolia).

Gyvatvorė augančių medelių arba krūmų žalitvorė, tankiai vienoje eilėje susodinti krūmai arba medeliai, kurių augimas reguliuojamas kirpimu. Dažnai G. sodinamos apie sodus, namus, gėlynus vienam plotui nuo kito atskirti (tvoros vietoje). Vėjuotuose kraštuose, pvz. Danijoje, Olandijoje, G. daug padeda apsisaugoti nuo vėjų, — tuo būdu padidėja daržovių ir uogų derlius. Parenkant atitinkamus augalus, G. galima suformuoti įvairaus augščio ir pločio. Galima naudoti smulkalapius lapuočius ir augalus spygliuočius. Geriau naudoti spygliuočius, nes tokios G. ir žiemą gražiai atrodo. Naudojamieji augalai turi gerai augti, būti gražūs ir gerai pakęsti apkarpymą. Šaltesnio klimato kraštuose G. geriausiai tinka šie augalai: Caragana arborescens (geltonoji akacija), Crataegus monogyna (gudobelė), Syringa vulgaris (alva), Carpinus betulus (skroblas), Fagus silvatica (bukas), Viburnum lantana (putinas irbenis), Berberis Thunbergii, Ligustrum vulgare (paprastasis ligustras), įvairios Thuja occidentalis (tuja) formos, Picea exelsa (eglė), Pinus Strobus (Veimuto pušis) ir kt.

G. sodina vienoje eilėje 35–45 cm atstumais. Geriausiai sodinti anksti pavasarį. Pasodintieji lapuočiai prikerpami apie 15 cm nuo žemės, kad gerai išsišakotų ir su sudarytų tankią ir vienodą G. Kasmet G. reikia prikirpti. Tuo būdu sudaromos norimosios formos. Kerpant laikomasi tokios taisyklės: prie žemės G. turi būti platesnė kaip viršuje, kad saulės šviesa siektų visas šakas. Kasmetinis lapuočių genėjimas atliekamas, kai jau sezoninis augalų augimas yra praėjęs, t.y. birželio mėn. pabaigoje. Spygliuočiai kerpami liepos mėn., nes jų augimas yra vėlesnis. Taip karpoma G. atrodo graži per didesnę metų dalį (10–11 mėn.). Žemų gražiai žydinčių krūmų G. galima visai nekirpti.

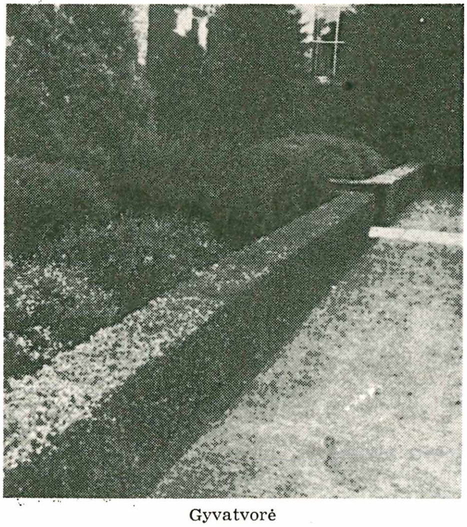

Gyvatvorė

Gyvatžolė žr. Rūgštis (Polygonum).

Gyvauglis augančio augalo galo atpjova (keleto cm) vegetatyviniam dauginimui.

Gyvena (lot. curriculum vitae) gyvenimo aprašas. Vartojamas dažniausiai prie pareiškimų, jieškant darbo ir stojant į mokyklą.

Gyvenamasis namas žr. Namas.

Gyvenimas vienkartinis leidinys, 1938 IV nr. 1 Vilnius. 1937 X 26 Vilniuje buvo uždarytas dienraštis Vilniaus Rytojus, ir nuo tada buvo kasdien leidžiami vienkartiniai leidiniai, įvairiais vardais. G. redaktorius Rapolas Mackonis.

Gyvenimo ilgis. Lyginant su augalų gyvenimo ilgiu, gyvių gyvenimo ilgis trumpas. Kiek pavyko nustatyti, ilgiausiai gyvena vėžliai, ypač didžiosios jų rūšys. Manoma, kad dideli krokodilai ir dideli banginiai gali gyventi keletą šimtų metų. O drambliai tik po 30–50 metų tepasiekia pačių savo jėgų. Sprendžiama, kad dramblys laisvėje gali gyventi 150–200 metų, nelaisvėje 80–120 metų; kupranugaris gyvena 40–50 metų, arklys 40 metų, galvijai 20–25 metus. Matyt, kad amžius nepriklauso nuo didumo, nes arkliai gyvena ilgiau už galvijus. Šis skirtumas gal priklauso ir nuo to, kad kumelės nėštumas trunka 11 mėnesių, o jaunatvės laikotarpis 3–4 metus; galvijų nėštumas trunka 9 mėnesius, jaunatvė 2–3 metus. Kiti veiksniai — kūno organizacija, mitimas, gyvenimo sąlygos gali turėti lemiamos reikšmės gyvulių G.I. Ožkos, avies, šuns didumo žinduoliai paprastai gyvena 10–15 metų, mažesni gyvuliai (triušiai) 5–7 metus, žiurkės ir pelės 3–4 metus. Bet kiti to paties didumo stuburiniai gyviai, ypač paukščiai, pasiekia senesnio amžiaus: vištos, antys, žąsys gyvena ligi 20–30 metų, net ir smulkūs žvirbliniai paukščiai gyvena tokį pat amžių; sakalai, pelėdos, varnos, geniai, papūgos net 60, 80, 100 metų, kartais daugiau, nežiūrint, kad paukščių medžiagos apykaita yra greita ir gyvenimo reiškiniai guvūs. Galimas daiktas, kad ilgas jų gyvenimas yra susijęs su tuo, kad paukščiai deda labai didelius kiaušinius, o jų veisimasis yra pasunkintas ilgo perėjimo ir vaikų auginimo. Tai ypač pasireiškia tada, kai dedama maža kiaušinių (erelis 1 kiaušinis), ir šiuo atveju tai kompensuoja ilgas paukščio amžius. Kiti veiksniai pasireiškia žuvyse, kurios deda labai daug kiaušinių ir išgyvena ilgą amžių. Net smulkios žuvys, pvz. silkės, gyvena 20 metų, plekšnės 60–70 metų; lydžiai, karpiai, lašišos, šamai gy-

vena 100 metų ir daugiau. Kiek yra skirtingi veiksniai, nustatą gyvenimo ilgį, matyti ir iš to, kad kaikurie maži ir žemos organizacijos gyviai išgyvena senyvą amžių: minkštakūniai (moliuskos), kaip Tridacna, gyvena 60–100 metų ar perluotė — Margaritana margaritifera; tuo tarpu perluotės giminės — geldelės (Unio ir Anodanta) gyvena tik 20–30 metų. Šis amžius visdėlto yra ilgesnis už atitinkamo didumo pelių amžių ir yra lygus galvijų amžiui. Vėžiai gyvena 20 metų, kaikurie vabzdžiai ligi 17 metų, dėlė 20, sliekas 10, aktinijos 50–67 metus. Taigi ilgo amžiaus nenulemia nei tobula organizacija, nei kūno didumas, o vien santykiai tarp organizacijos ir gyvenimo sąlygų.

Lietuviškoji Enciklopedija IX t.

Augalų G. I. Kiekvienas augalas bei gyvulys turi savo įgimtą amžių. Bet kad ir tos pačios skirties jo G.I., kaip ir gyvulių, priklauso nuo įvairiausių veiksnių įtakos gyvenime. Augštesniosios organizacijos augalai pagal amžių skirstomi trimis grupėmis: vienmečiai, gyveną vienerius metus, dvimečiai — dvejus metus ir ilgamečiai — daugiau kaip dvejus metus. Pastariesiems priklauso ir dalis žolinių, pvz. baltašaknė (Polygonatum), varputis (Agropyrum). Iš medinių augalų ilgiausiai išgyvenančių yra medžių. Štai Dracaena draco, augusi Kanarų salose, Teneriffe, turėjusi 6000 metų amžiaus; ji 1868 uragano buvo išversta. Balinis kiparisas (Taxodium mucronatum), augąs Meksikoje prie Oaxaca, laikomas 5000 metų. Sekvoja milžiniškoji (Sequoia gigantea) siekia 4000 metų amžiaus. Kaikurios tysmedžio (Taxus) skirtys išgyvena 3000 metų. Yra pocūgių (Pseudotsuga taxifolia) 2000 metų. Ąžuolai (Quercus pedunculata) gyvena taip pat 2000 metų. Kedras libaninis (Cedrus Libani) sutinkamas 2000–3000 metų. Eglių (Picea sitchensis) randama 1370 metų, pušų (Pinus ponderosa) — 1040 metų. Ginkmedis (Ginkgo biloba), augąs Japonijoje ties Sondai, turi 1200 metų. Klevas (Acer platanoides) gyvena 150 metų, baltalksnis 50–60 metų. Krūmai bei puskrūmiai amžiaus ilgumu nepasižymi. *J.Rkt.*

Gyventojai (ag. population, vok. Bevolkerung) yra visuma žmonių, gyvenančių tam tikrame žemės plote tam tikru laikotarpiu. Samprotavimai apie G. kyla, imant nagrinėti sąryšį tarp žmonių skaičiaus tam tikrame plote ir mitybos priemonių, esamų tame pat plote. Aišku, juo daugiau žmonių tenka apréžtoms mitybos priemonėms, juo sunkesnis apsirūpinimas. Tačiau, antra vertus, juo didesnė giminė, kiltis, tauta, juo ji stipresnė. Todėl G. dauginimasis jau iš seno laikomas teigiamu reiškiniu. Teigiamai vertino G. dauginimąsi ir tokie mintytojai, kaip Machiavelli, Montesquieu, Spinoza, J. J. Rousseau. Betgi jau ir senovėje būta nuomonių, kad G. dauginimasis gali prašokti mitybos priemonių didėjimą ir tapti pavojingas. Platonas, turėdamas tai galvoje, siūlė suvaržyti vedybas ir teleisti tuoktis vyresniojo amžiaus jaunuoliams. Aristotelis siūlė riboti vaikų skaičių proporcingai turtui. Naujaisiais amžiais sąryšį tarp G. ir mitybos priemonių pirmiausia ėmėsi nagrinėti fiziokratų doktrinos įkūrėjas Quesnay (1694—1774). Šiai problemai visą dėmesį paskyrė Thomas Robert Malthus savo veikale Essay on the Principle of Population 1781. Stebėdamas ano meto sąlygas Britų salose, kur žmonių buvo palyginti tiršta ir jų gyvenimas buvo itin skurdus, Malthus sukūrė tokią G. teoriją: žmonių vislumas prašoka mitybos priemonių didėjimą. Iš to skurdas, badas, ligos ir karai. Šie negandai ir yra stabdžiai tolesniam neribotam žmonių dauginimuisi. Malthus bandė net matematiškai formuluoti savo teoriją, teigdamas, kad žmonės veisiasi geometrine progresija 1, 2, 4, 8, 16, 32. . ., o mitybos priemonės didėja aritmetine progresija 1, 2, 3, 4, 5. . . Jei žmonės nenori, kad tą jų pergreitą veisimąsi stabdytų skurdas, badas ir karai, jiems belieka tik savanoriškai apriboti savo įpėdinių skaičių. Būdamas anglikonų kunigas, Malthus nesiūlo gimdymų kontrolės kuriomis nors mechaninėmis priemonėmis, o tiekia moralinę savitvardą — susilaikymą nuo lytinių santykių, betgi pats mažai tikėdamas, kad žmonės paklustų proto balsui. Prieš šią pesimistinę Malthaus teoriją pasisakė William Godwin (On population 1820). Jis numatė, kokios reikšmės turėtų žmonių gerovei pakelti beprasidėjusi tada Anglijoje industrinė revoliucija. Godwin teigia, kad žmonių skurdas kyla ne iš pergreito veisimosi, bet iš socialekonominės sistemos netobulumo, kuris neleidžia kaip reikiant išnaudoti gamtos resursų ir teisingai paskirstyti gėrybes tarp žmonių. Pats žmogus tas sąlygas skurdui sudaręs, pats jis galįs jas ir atitaisyti. Šios dvi viena kitai priešingos pažiūros į sąryšį tarp žmonių veisimosi ir jų gerovės įvairiais variantais kartojasi kitų rašytojų samprotavimuose. Gyvenimo raida Vakarų pasaulyje ligi šiol ėjo optimistinės Godwino teorijos tikėta linkme. Nepaprastas darbo produktyvumo padidėjimas per paskutiniuosius 150–200 metų, naujų energijos ir medžiagos šaltinių suradimas, vakariečių migracija į užjūrius, — visa tai leido trigubai padidėjusiam G. skaičiui geriau apsirūpinti. Ar tie faktoriai lygia jėga veiks ir ateityje, ar gal, jiems išnykus, Malthaus iškeltoji dilema atsistos prieš žemės rutulio gyventojus, — šiandien tai sunku numatyti. Pažymėtina, kad Rytų pasaulyje (Indijoje, Kinijoje) jau ir šiandien G. daugėjimo ir jo kontrolės problema yra itin aktuali.

Pasaulio gyventojų skaičius. Bendras žmonių skaičius žemės rutulyje ligi šiol nėra tikrai žinomas, nes nevisuose kraštuose buvo planingai atlikti G. surašymai. Dar mažiau tikslios žinios apie praeities gyventojų skaičių ir jo kitimą. Juo toliau einame atgal istorijon, juo mažiau patikimi tie skaičiai. Demografų įvairiais būdais surinktaisiais apytikriais duomenimis žemės gyventojų vaizdas laiko būvyje atdo taip:

Žemynai	Gyventojai (milionais)						
	1750	1800	1850	1900	1933	1947 viso	1947 %
Europa	140	187	266	401	519	540	23.2
Š. Amerika	1.3	5.7	26	81	137	157	6.7
Vidurio ir P. Amerika	11.1	18.9	33	63	125	153	6.6
Okeanija	2	2	2	6	10	12	0.5
Afrika	95	90	95	120	145	188	8.1
Azija	479	602	749	937	1121	1246	54.9
Iš viso pasaulyje	728	906	1171	1608	2057	2326	100

Šie, nors ir tik apytikriai, skaičiai visdėlto liudija, kad žmonių skaičius žemėje per pastaruosius du šimtmečius padidėjo beveik tris kartus. Tokio spartaus G. daugėjimo niekada nėra buvę ankstesniais šimtmečiais, svarbiausia dėl nesiliaujančių karų epidėmijų (,bado ir maro'), didelio vaikų mirtingumo. Nevisi žemynai lygiai naudojosi G. prieaugliu. G. skaičius daugiausia pašoko Š. Amerikos kontinente dėl XIX a. vykusios imigracijos. Azija ir Europa savo G. skaičių patrigubino, o Afrika toli atsiliko. Žmonių pasiskirstymą įvairiuose kontinentuose nulėmė ne tiek gamtos sąlygos, kiek istoriniai ir kultūriniai veiksniai.

G. surašymai. Tikriausias metodas G. skaičiui ir jų sudėčiai gauti yra visuotinis G. surašymas. Tokie surašymai žinomi jau žiloje senovėje (Egipte, Graikijoje, Romoje) ir buvo daromi valstybinės centro valdžios įsakymais ir jos reikalams pritaikinti. Visur, kur iš senovės randama organizuotos statistikos pėdsakų, toji statistika sutampa su valstybinės centrinės valdžios įsigalėjimu. Iširus senovės valstybinei organizacijai, išnyksta ir statistikos surašinėjimai. Viduramžiais pirmasis ir beveik vienintelis surašymas buvo atliktas Anglijoj Vilhelmo Nugalėtojo laikais (1080–87). Surašinėjimų duomenys buvo įtraukiami į tam tikrą knygą (Domesday Book). Iš V. Europos viduramžių surašymų didesnės statistinės vertės turi 1449 Nürnbergo G. surašymas. 1501 ar 1507 Sicilijos sąrašai ir 1526 ar 1527 Romos G. surašymas. Pirmasis G.S., atitinkąs statistikos reikalavimus, JAV buvo atliktas 1790 ir nuolat kas 10 metų kartojamas ligi mūsų laikų. Europoje panašiais pagrindais pirmieji visuotiniai G. surašymai atlikti 1801 Anglijoje ir Prancūzijoje. Lietuvoje statistikos surašinėjimo darbų randame jau D.L.K. laikais. 1507 buvo nutartas, bet tik 1528 įvykdytas visuotinis Lietuvos dvarų bei kaimų gyventojų turto bei prievolių surašymas. Šito surašymo duomenimis remiantis, vėliau buvo sudaryti Lietuvos metrikoje išlikę Lietuvos karo pajėgų sąrašai, buvo pertvarkyta visa eilė prievolių, mokesčių ir kitų administracinių reformų. Paties surašymo orginaliniai duomenys tėra išlikę tik kaikurioms Lietuvos vietoms. Vėliau surašymas buvo pakartotas 1565 arba 1567. Pirmasis visuotinis ir tiesioginis G. surašymas Lietuvoje buvo atliktas 1897 drauge su visos Rusijos visuotiniu G. surašymu. M. Lietuvoje tokie surašymai būdavo kas 5 metai drauge su Vokietijos G. surašymais. Antrasis Lietuvos G. surašymas buvo 1923, Klaipėdos krašte 1925. Vilniaus srityje G. surašymas buvo atliktas drauge su Lenkijos surašymu 1931. Mūsų laikais kultūringuose kraštuose G. surašymai atliekami kas 5 ar 10 metų. Tas G. žymes ir pažymius, kuriuos stengiamasi per surašymus išaiškinti, galima sugrupuoti į tris pagrindines grupes: a. bendrosios demografinės žymės, kaip lytis, amžius, šeimos padėtis, fiziniai trūkumai; b. socialinės, kultūrinės bei teisinės žymės, kaip gimimo vieta, pilietybė, tautybė, tikyba, kalbų mokėjimas, raštingumas; c. ūkinės žymės, kaip verslas.

Visuotinis G. surašymas gali būti atliekamas individualiniu arba kolektyviniu stebėjimo metodu. Pirmasis yra tada, kada kiekvieno skaitomojo vieneto surašomosios žymės bei pažymiai surašomi į atskirą lakštą. Kolektyvinis stebėjimo metodas yra tada, kai į vieną surašomąjį lakštą iš karto įrašomas visas skaitomųjų vienetų kolektyvas, kuris čia pat suskirstomas surašomųjų žymių pažymiais (pvz. surašoma visa šeima arba visas kaimas). Darant visuotinį G. surašymą, jau iš anksto tenka paskirti tam tikrą vieną dieną,

kurią stebimoji masė būtų surašymo lakšte pažymima. Tokia diena vad. skaitomoji, arba stebimoji, diena. Be to, kad būtų išvengta praleidimų ar dvigubų skaičiavimų, reikia tiek pat griežtai apibrėžti ir vad. stebėjimo kritiškąjį momentą, kuriam visos skaitomojo vieneto surašomosios žymės įrašomos į surašomąjį lakštą. Pvz. jei, darant G. surašymą skaitomąja diena, būtų parinktas šventadienis su kritiškuoju momentu 12 val. dieną, kai kaimo gyventojų daugumas yra bažnyčiose, o vietovės pažymys būtų buvimo faktas, tai gautieji statistikos duomenys rodytų perpildytus bažnytkaimius ir beveik tuščius kaimus. 1923 darant visuotinį G. surašymą, kritiškasis stebėjimo momentas buvo parinktas IX 17 12 val. nakties. Pats surašymas gali vykti tą pačią dieną, bet gali vykti ir kitą dieną arba užtrukti ir ilgesnį laiką.

G. skaičiui ir jų sudėčiai reikšmę turi G. prieauglis, kuris gali būti natūralinis (skirtumas tarp gimimų skaičiaus ir mirimų skaičiaus) ir mechaninis (skirtumas tarp ateivių ir išeivių). G. prieauglis skaičiuojamas atitinkamais laiko periodais (metais, kalendoriniais mėnesiais ar savaitėmis). G. prieauglį galima išreikšti santykiu su visais G. procentais ar promilėmis, ir tada turėsime vad. G. prieauglio koeficientus.

Lietuvoj apskaičiuodamas G. skaičių nesurašymo metams, Centrinis statistikos biuras pridėdavo tik natūralinį prieauglį.

G. tirštumas arba kurio nors krašto G. santykis su žemės plotu gali būti įvairiai matuojamas. Paprasčiausias būdas yra šis: G. bendrasis skaičius dalijamas iš km² skaičiaus, ir tuo būdu gaunamas G. tirštumas km². Tokį G. tirštumą galima nustatyti tiek visai valstybei arba kraštui, tiek atskiroms sritims, pvz. apskritims, valsčiams ir kt. Taip apskaičiuotas G. santykis su plotu kartais nieko negali pasakyti apie to krašto G. tirštumą, nes jame gali būti ir tokių plotų, kuriuose žmogui sunkiai įmanoma gyventi (pvz. Suomija, Norvegija ir kt.). Tokie koeficientai gali tikti tik tokiems kraštams, kuriuose G. paskirstymas ploto atžvilgiu yra maždaug vienodas. Norint patirti, kuris kraštas yra tirščiau gyvenamas, geriausiai G. santykį su plotu matuoti bent dviem atžvilgiais: 1. bendrąjį G. skaičių imti santykiu su visu plotu ir su naudojamos žemės plotu; 2. kaimo gyventojus imti atskirai ir jų santykį su plotu matuoti su dirbamąja žeme ir su žemės ūkyje naudojama žeme.

G. aglomeracija vad. susikaupimą atskirose vietovėse. Vienodo G. skaičiaus ir vienodo ploto, bet skirtingos aglomeracijos du kraštai bus reikalingi skirtingų susisiekimo priemonių, skirtingo prekybos dydžio ir kt. Šis dalykas visada tenka turėti galvoje, belyginant įvairius kraštus. Pagal 1923 surašymą Lietuvoje 76% visų gyventojų gyveno vietovėse nedidesnėse kaip 200 gyventojų ir tik 4% vietovėse, kur gyventojų buvo daugiau kaip 50.000. Lyginant su V. Europos kraštais, Lietuvos G. aglomeracinis susiskirstymas palyginti nedidelis.

A. Rimka, Statistika 1939; (") Socialekonominė statistika; (") Lietuvos gyventojų augimas ekonomikos perspektyvose — Ekonomika 1935, nr.1; *A. Tarulis,* Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos karo prievolių patikimumas statistikai — Ekonomika 1936 nr. 2; *S. Kakliauskas,* Natūralinis gyventojų judėjimas Lietuvoje praeityje ir ateinančių 20 metų laikotarpyje 1936; *V. Mayr,* Statistik und Geselschaftslehre 1926; *V. Bortkiewicz,* Bevoelkerungswesen 1919; *P. Mombert,* Bevoelkerungslehre 1929; *F. W. Notenstein,* The future population of Europe and the Soviet Union; United Nations, Demographic Yearbook 1948 (1949); *Kirk, Dudley,* Europe's Population in the interwar years 1946; *Reinhard Marcell,* Histoire de la population mondiale de 1700 à 1948, 1949; *Fr. Burgdoerfer,* Bevoelkerungsdynamik und Bevoelkerungsbilanz 1951; *R. v. Ungern-Sternberg* u. *H. Schubnell,* Grundriss der Bevoelkerungswissenschaft 1950; *J. B. Schechtman,* European Population Transfers 1939 to 1945. *J. Pj.*

Gyvenžiūra, gyvenimo pažiūra (ag. conception of life, prc. conception de vie, vok. Lebensanschauung). G. yra glaudžiai susijusi su pasaulėžiūra, nes jos abi paprastai žmogaus sąmonėj sudaro vieną organišką visumą.

Gyvybė, arba gyvastis, yra gyvių savybė, kuri juos įgalina būti gyviems, t.y. maitintis, įgyti energijos, augti, prisitaikyti prie aplinkybių ir kt.; ta ypatybė, kuriąja gyva būtybė atsiskiria nuo neorganinės medžiagos arba negyvo organizmo. Todėl pvz. sakoma: daugelis žmonių neteko gyvybės (žuvo); mes tik palaikome savo gyvybę.

G. biologijoje. Ligi šiol mokslas dar nėra davęs pilno ir visiškai tikslaus G. aptarimo. Įvairiais laikais yra buvę gana įvairių, dažnai vienas nuo kito besiskiriančių nusakymų, kurie, žmogaus pažinimui tobulėjant, turėjo būti keičiami ar naujai formuluojami. Apskritai G. suprantama organizmuose pasireiškianti komplikuota daugelio funkcijų ir jų vyksmo metu atsiradusios energijos visuma, kontroliuojama atitinkamų gamtos dėsnių. Tos funkcijos dažnai vadinamos gyvybinėmis funkcijomis ir energija — gyvybine energija, ypač kai norima pabrėžti jų skirtingumą nuo kai-kurių analoginių reiškinių negyvuose gamtos kūnuose. Betkokie gyvybinių funkcijų sutrikimai vadinami liga, o jų visiškas sustojimas vadinamas G. baiga, arba mirtimi.

Svarbiausiu G. kriterijum yra protoplazma, sudaranti celės esminę dalį, susidedanti iš komplekso cheminių junginių, tarp kurių svarbiausi baltymai, riebalai, angliavandeniai, mineralinės druskos, enzimai ir vanduo. Kodėl gyvybė gali reikš-

tis tik per protoplazmą, tai dar gamtiniu būdu neišaiškinama, dar laikoma didele gamtos paslaptimi, kurios paprasti fizikos nei chemijos dėsniai neapima. Nors daugumas protoplazmą sudarančių cheminių junginių dabar jau gaunama sintetiniu būdu laboratorijose ir iš tų junginių sudaromas kompleksas, visiškai panašus į protoplazmą, bet jame nėra G. Ligi šiol iš tokios dirbtinės protoplazmos dar niekam nėra pavykę išgauti kokių nors, kad ir menkiausių, gyvybinių reiškinių.

Pagrindinės gyvybinės funkcijos yra mitimas, metabolizmas, jutimas, augimas ir dauginimasis. Nuo G. atsiradimo ligi jos dabartinio išsiplatinimo ir ištobulėjimo per ištisus amžius nenutrūkstamai vyksta tos funkcijos ir vyksta visiškai tuo pačiu būdu, tų pačių dėsnių vadovaujamos, be ypatingų nukrypimų ar pakitimų. Vos tik prasidėjusi nauja G. jau reikalinga maisto. Kiekvieno gyvo padaro svarbiausias siekimas pirmiausia turėti kuo maitintis. Be maisto neįmanomas G. išlaikymas. Paimti maistui gyvūnai turi specialius įtaisymus ar priemones, ir, juo sudėtingesnis organizmas, juo tie įtaisymai komplikuotesni. Po maisto paėmimo organizme prasideda ištisa eilė labai sudėtingų procesų, surištų su medžiagos apykaita, energijos pasigaminimu ir jos panaudojimu, vienų cheminių junginių ardymu ir kitų kūrimu. Visa tai priimta vadinti bendru metabolizmo vardu. Jo eigoje organizmas sugeba sudėtingas medžiagas suskaldyti ligi paprasčiausių cheminių junginių ir atvirkščiai, iš paprastųjų kurti sudėtingus. Tie procesai vyksta nenutrūkstamai, kol organizmas yra gyvas. Gyvi organizmai yra jautrūs gyvenamai aplinkai ir jos poveikiams arba stimulams, sugeba atitinkamai reaguoti į tos aplinkos vienokius ar kitokius pasikeitimus, kaip šviesos, temperatūros, atmosferinio spaudimo ar kt. Kiekvienas gyvas organizmas prasideda iš vienos celės ir tik augdamas pasiekia reikiamo didumo ir formos. Augimo laikas labai įvairuoja, atsižvelgiant į organizmo sudėtingumą.

Gal pati būdingiausia gyvybinė funkcija yra dauginimasis. Dauginimusi susidaro nenutrūkstama grandinė organizmų plėtotei, kuri vyksta vienu metu dviem keliais: veisimosi ir platinimosi. Veisimusi pratęsiamas organizmų gyvenimas palikuonių kartose, o platinimusi didinamas individų skaičius. Gyvas organizmas gali kilti tik iš kito gyvo organizmo. To kilimo būdai gana įvairūs, bet esmė ta pati — kiekvienu atveju turi iš reikiamai subrendusio individo atsiskirti dalis gyvos medžiagos, kuri duoda pradžią naujiems tos pačios rūšies organizmams. Platinimosi esmė ta, kad kiekvienas individas gali duoti ne vieną, bet daug naujų individų. Pvz. kaikurie žemesni gyvūnai gamina nepaprastai daug jauniklių.

Yra gamtininkų, ypač fizikų, kurie minėtuosius gyvybinius reiškinius įžiūri ir negyvuose gamtos kūnuose. Galima čia rasti tik analogijos, bet jokiu būdu ne tapatumo. Jau pati celės konstrukcija toli pralenkia betkokias laboratorijoj gaunamas junginių kombinacijas. Chromosomų molekulos neginčijamai reprezentuoja augščiausios rūšies atomų asociaciją, kur kiekvienas atomas turi savo individualę paskirtį. Apskritai, visos gyvybinės funkcijos nepalyginti sudėtingesnės už analoginius reiškinius negyvojoje gamtoje. Pvz. kristalo augimas nėra tapatingas organizmo augimui. Organizmui augant, tuo pačiu metu vyksta celių dalijimasis, jų augimas ir diferenciacija. Juo sudėtingesnis organizmas, juo celių skaičius ir jų įvairumas didesnis. Pvz. protosojų kūnas susideda tik iš vienos celės, o žmogaus kūnas susideda iš, apytikriai imant, 30.000.000.000.000 celių. Medžiagos apykaita yra tik dalis sudėtingų metabolizmo procesų, vykstančių organizme, ir negali būti sulyginta su medžiagos apykaita, vykstančia negyvojoje gamtoje. Metabolizmo eigoje vyksta vienų medžiagų ardymas ir tuo pačiu metu kitų medžiagų statymas, ir nuostabu, kad iš negyvų medžiagų pagaminama gyva, iš neorganizuotų dalių sudaromos gyvos celės, gyvi audiniai. Medžiagų apykaita būdinga dar tuo, kad organizme išlaikoma tam tikra pusiausvyra, būtent: juo didesnis maisto medžiagos tiekimas, juo didėja jos suvartojimas, o mažėjant tiekimui, ir suvartojimas mažėja, bet stabilizacijos niekada negali būti pasiekta. Ypač sudėtingesnių organizmų daugumas, jei yra maisto perteklius, sugeba sudarinėti atsargas pačiame kūne, pvz. riebalų pavidalu, ir jei trūksta — panaudoti turimas atsargas. Kaikurie gyvūnai reikale sugeba sulėtinti visas fiziologines funkcijas iki minimumo, ir po kurio laiko vėl grįžti į normalų stovį, pvz. vienų miegas žiemą ar kitų vadinamasis latentinis gyvenimas specialiame apdangale sausrų metu. Susidėvėjusi medžiaga organizme nuolat keičiama nauja.

Aristotelis visus organizmus grupavo į tris pagrindines grupes: augalus, arba vegetatyvinę gyvybę, gyvulius, arba sensityvinę G., ir žmogų, arba intelektualinę G., kartu savyje suimančią ir pirmųjų abiejų grupių vegetatyvines ir sensityvines funkcijas. Pagrinde maždaug to paties grupavimo laikomasi ir dabartiniu metu, kaip tobuliausią organizmą, kaip augščiausią G. žmogų laikant augščiau visos gyvūnijos. Daugumas filosofų žmogaus G. laiko vitaline jėga, siela arba dvasia, per kurią organizmas yra apdovanotas dievišku pradu. Siela turi tolimesnę egzistenciją ir atskir-

ta nuo kūno, ir tuo būdu žmogaus gyvenimas tebetrunka, nors kūnas ir miręs.

M. Verworn, Allgemeine Physiologie 1922; *O.* ir *G. Hertwig*, Allgemeine Biologie 1923; *E. Schrödinger*, What is Life? 1946; *Benj. Dawes*, A Hundred Years of Biology 1952. *J.D.*

Gyvybės draudimas yra tokia draudimo sistema, kuria sukuriama sutartoji pinigų suma, apdraustajam mirus, arba sutartu laiku, jam dar gyvenant. Kai ugnies, vagystės, ligos, nelaimingų atsitikimų ir visi kiti draudimai turi rizikos tokių įvykių atveju, kurie gali įvykti ir neįvykti, tai G.D. apsaugo nuo finansinių padarinių, kurie anksčiau ar vėliau vistiek iškiltų.

Daugybė įvykių, visiškai neapskaičiuojamų pavieniam individui, gali būti apskaičiuoti didelei žmonių grupei. Niekas negali išpranašauti, kada sveikas 30 m. amžiaus žmogus mirs. Tačiau statistikai, imdami didelį 30 metų amžiaus sveikų žmonių skaičių, gali apskaičiuoti, kiek jų mirs kas metai ir po kiek metų jų nei vieno jau nebebus gyvųjų tarpe. Kai tokie apskaičiavimai įmanomi, draudimą galima panaudoti rizikai išdalyti. Visi, kuriems tokia nelaimė gresia, gali susiburti krūvon ir įsteigti pakankamai didelį fondą apskaičiuojamojo skaičiaus ir dydžio nuostoliams išlyginti. Žmogus, pirkdamas G.D., kaip tik ir prisijungia prie tokio fondo. Grupė, kuriai apskaičiavimai gali būti padaryti, yra to žmogaus amžiaus grupei, ir todėl amžius yra pagrindinis veiksnys, apsprendžiąs išmokėsimos sumos dydį, laiką ir už tai įmokamos sumos dydį — premiją.

Draudžiamasis įvykis yra mirtis. Tuo atveju išmokėtina pinigų suma yra apskaičiuota kiekvienam individui, ir su juo iš anksto susitarta. Tokia sutartis vadinama d r a u d i m o p o l i s u. Visi prie to fondo prisijungusieji kiekvienais metais iš anksto įmoka tokią pinigų sumą, kurios pakaktų numatytu laiku ir numatyto dydžio išmokėjimams atlikti. Į tokį fondą įmokamoji suma yra mažesnė už išmokamąją, nes protarpiais iki mirties sukauptieji pinigai gali būti investuoti ir fondas padidintas investavimo pelnais. Antra vertus, turi būti numatytos sumos šiai operacijai vykdyti.

Visiems žinoma, kad žmonėms senstant, jų mirties atvejas kaskart tikresnis. Jeigu įmokamųjų pinigų suma už G.D. polisą, arba premiją, kiekvienais metais grėstų mirties rizika tik tais metais, tai ta premija augtų iš metų į metus iki mirties. Tad jaunam žmogui, kurio mirties galimybė yra labai maža, draudimas būtų pigus, o sulaukus senatvės ir mirties galimybei smarkiai padidėjus, draudimas būtų neįperkamai brangus, nes 70 metų amžiaus žmogui už tą patį draudimą reikėtų mokėti apie 17 kartų daugiau, negu jis mokėjo 30 metų amžiaus būdamas. Suprantama, tokia padėtis labai ribotų G.D. naudingumą. Todėl šiai problemai išspręsti yra vartojamas išlygintųjų premijų planas. Pagal jį premijos už kiekvieną polisą nustatytos draudžiamojo žmogaus amžiui, ir jos niekada daugiau nekyla, nors žmogaus amžius nuolat didėja, o mirties rizika kaskart tikresnė. Todėl jaunas žmogus už savo polisą moka daugiau, negu kad iš tikrųjų jo gyvybės rizika kaštuoja. Tačiau senatvėje jo įmokamųjų pinigų suma yra daug mažesnė už to meto tikrąją rizikos kainą. Tuo būdu premija yra išlyginta. Jaunystėje permokėti pinigai naudojami atsargos fondams kurti. Jie investuojami ir drauge su investavimo pelnais vartojami draudimo kainai sumažinti tada, kai žmogus jau pasenęs ir ta rizika padidėjusi.

I š l y g i n t ų j ų p r e m i j ų p o l i s ų r ū š y s. Panaudojant išlygintųjų premijų sistemą, yra išvystyta daugybė su draudimu surištų taupymo derinių. Už G.D. gali būti apmokėta, iš karto vienkartinę premiją sumokant, per tam tikrą metų eilę (pvz. per 20 metų) iki tam tikro amžiaus (pvz. iki 55, 60 ar 65 metų) arba tas premijų mokėjimas gali būti išskirstytas per visą žmogaus amžių. Tiems, kurie domisi savo santaupų sukaupimu ir į mirties pašalpą žiūri, kaip į antros eilės reikalą, yra polisų (taupymo, pensijų planai), pritaikomų betkuriam gyvenimo tikslui. Yra trys pagrindinės išlygintųjų premijų polisų rūšys: terminuotieji, gyvybės ir taupymo polisai.

T e r m i n u o t i e j i p o l i s a i duodami ribotam metų skaičiui. Draudimo suma išmokama tik mirties atveju, jei ji ištiko tam terminui dar nepasibaigus. Polisas neturi jokių taupymo savybių. Dauguma terminuotųjų polisų gali būti atnaujinami dar kitam terminui arba pakeičiami gyvybės ar taupymo polisu. Terminuotieji polisai dažniausiai duodami 5, 7, 10 ar 15 metų laikotarpiui, ir jie retai gali būti rekomenduotini, išskyrus trumpo laikotarpio gyvybės rizikos perkrovimo atvejus.

G y v y b ė s p o l i s a i yra kelių rūšių. Draudimo suma išmokama mirties atveju. Visi jie turi taupymo požymį, leidžiantį sukaupti ir vartoti pinigų sumas bėdos atveju arba jas paversti nuolatinėmis pajamomis senatvėje. Gyvybės polisai vienas nuo kito skiriasi tik premijų mokėjimo laiku. Viso gyvenimo polisas yra pats pigiausias, ir už jį reikia mokėti iki gyvos galvos. Riboto mokėjimo gyvybės polisas iš esmės yra lygiai toks pat, kaip ir viso gyvenimo, bet skiriasi tuo, kad premijos už jį mokamos tik sutartą ribotą metų skaičių. Šios rūšies polisai labai populiarūs jaunų žmonių tarpe, kurie nori baigti išmokėti už savo G.D. dar pačiais našiausiais savo gyvenimo metais. Nors premijos kiek augštes-

nės už viso gyvenimo poliso premijas, bet užtat taupymo faktorius yra atitinkamai didesnis. Pats populariausias jaunimo tarpe yra 20 metų mokėjimo gyvybės polisas, kuris yra lyg ir kompromisas tarp viso gyvenimo G.D. poliso ir taupymo plano.

Taupymo polisai yra ne kas kita, kaip apdraustieji taupymo planai. Jei apdraustasis moka nustatytas premijas ir išgyvena iki sutarto meto, tada draudimo suma išmokama jam pačiam, o jei jis mirtų, nors tik vieną kartą įmokėjęs, tada ne jo įmokėti pinigai, bet visa draudimo suma išmokama tam, kam jis užrašė — jo pašalpgaviui. Iš daugybės taupymo planų daugiausia vartojamas 20 metų taupymo arba santaupų planas 60 ar 65 metų amžiaus sulaukus.

Pensijų planai iš esmės yra tie patys taupymo planai, tik tokio skirtumo, kad, sutartam laikui atėjus, apsidraudusiajam išmokama ne vienkartinė pinigų suma, bet mokamos nuolatinės pajamos iki jo gyvos galvos. Pagal daugumą pensijos planų tokios nuolatinės pajamos pradedamos mokėti, 55, 60 ar 65 metus amžiaus sulaukus.

Mišrieji polisai. Jungiant terminuotus polisus su gyvybės polisais, galima išvystyti visą eilę polisų derinių, pritaikomų specialiems tikslams, pvz. dėl mirties nebaigtoms skoloms išmokėti arba likusiai šeimai 10, 15 ar 20 metų pajamoms atstatyti (namų skolos išmokėjimo ir šeimos pajamų atstatymo planas).

G.D. bendrovės premijų apskaičiavimus remia išgyvenimo galimybė tokios žmonių grupės, kuri gyvena sveiką, normalų ir nepavojingą gyvenimą. Tokie žmonės vadinami standartine rizika. Tie, kurie verčiasi pavojingais užsiėmimais, turi fizinių defektų, blogą savo ar savo šeimos sveikatos istoriją, ar dėl kokių nors kitų priežasčių išsiskiria iš vidutinių žmonių grupės, vadinami antstandartine rizika. Suprantama, kad antstandartinės rizikos žmonės negali gauti G.D. už tą pačią kainą, kaip standartinės rizikos žmonės. Dėl tos priežasties bendrovei svarbu žinoti, ar draudimo prašąs žmogus nėra arba netaps antstandartinio tipo rizika, ir todėl jam reikia pildyti ir pasirašyti pareiškimą, atsakantį į paprastus, bet esminius klausimus.

Amžiaus riba paprastai būna 60 metų. Minimalus amžius yra 10 metų, nors daugeliu atvejų draudžiami ir naujagimiai.

Neprarandamoji poliso piniginė vertė. Visi gyvybės ir taupymo polisai, išskyrus terminuotuosius, turi juose nurodytą piniginę vertę draudimo nutraukimo atveju, ir tai gali būti išmokėta grynais pinigais. Grynųjų pinigų vietoje apdraustasis gali gauti visiškai išmokėtą polisą tai sumai, kurią būtų galima nupirkti, mokant vienkartinę premiją iš poliso piniginės vertės to amžiaus žmogui. Jei gyvybės polisas buvo nutrauktas, tai ta vadinamoji išmokėta draudimo suma išmokama mirties atveju, jei taupymo — tada, kai būtų suėjęs terminas visai draudimo sumai išmokėti. Grynųjų pinigų ar išmokėto poliso vietoje jo savininkas gali rinktis dar trečią išeitį: visą draudimo sumą pasilikti tokiai metų eilei, kokiai būtų galima nupirkti terminuotąjį polisą iš užaugusios piniginės vertės to amžiaus žmogui. Be to, gali būti duodama paskola, nedidesnė už poliso piniginę vertę, kuri drauge su palūkanomis atskaitoma, draudimo sumą išmokant. Šita neprarandamoji poliso piniginė vertė paprastai atsiranda tik po dvejų ar trejų metų. Jas apskaičiavo ir devynerių metų tarpui lenteles sudarė Elizur Wright 1853 Bostone. Piniginės vertės neturi nei terminuotieji, nei grupiniai darboviečių draudimai.

Joks polisas negali būti ginčytas, po dvejų metų jam įsigaliojus. Bendrovės teisė draudimo sumos išmokėjimui ginčyti per pimuosius dvejus metus yra būtina apsaugos priemonė nuo tokių žmonių, kurie, ruošdamiesi pereiti į pavojingą profesiją arba žinodami sergą nepagydoma liga (kurios bendrovės gydytojas priėmimo metu gali ir nepastebėti), galėtų gauti draudimą, tam teisės neturėdami. Jei bendrovė per ginčijamąjį laikotarpį gali įrodyti, kad pareiškime draudimui gauti sąmoningai buvo duoti neteisingi daviniai, polisas tampa niekingas. Pvz. visuose polisuose numatyta išimtis draudimo sumai išmokėti savižudybės atveju ginčijamo laikotarpio bėgyje.

Visas G.D. yra parduodamas per draudimo bendrovių atstovus, vadinamus agentais.

G. D. pasiskirstymas. Nors amerikiečiai sudaro vos tik apie 7% viso žemės rutulio gyventojų skaičiaus, tačiau jie turi apie 86% viso pasaulio draudimo — $ 374 bilionus (1955 I 1). Visi kiti krūvoje teturi apie $ 60 bilionų. 1895 Amerika, turėdama 70 mil. gyventojų, turėjo $ 5 bilionus. 1946 buvo už $ 175 bilionus. O nuo 1946–51 , gyventojų skaičiui užaugus tik 7 dalimi, gyvybės draudimo buvo nupirkta dar už 199 bilionus dolerių. Amerikoje G.D. yra privačių draudimo bendrovių rankose, tačiau jų veikla yra griežtoje valdžios kontrolėje. Polisų savininkų interesams apsaugoti ir nešvariai konkurencijai tarp atskirų draudimo bendrovių išvengti kiekvienoje valstijoje yra suorganizuotas draudimo departamentas, kurio pareiga prižiūrėti vykdymą įstatymų, tvarkančių draudimo bendrovių ir agentų veiklą.

625 privačios draudimo bendrovės Amerikoje kasmet turi apie 10 bilionų dolerių

pajamų. Tos pajamos susideda iš polisų savininkų mokamų premijų ir investicijų. Kiekvieną pajamų dolerį sudaro 79 centai premijų, o 21 centas yra uždarbis iš investicijų. D. bendrovėse dirba apie 300.000 žmonių, kurių apie 200.000 sudaro agentai.

L.Jnk.

Gyvybės medis 1. b o t a n i k o j e žr. Tuja; 2. m i t o l o g i j o j e daugelio rytų ir šiauriečių germanų tautų gyvybės jėgos simbolis; 3. t e o l o g i j o j e medis, kuris drauge su pažinimo medžiu stovėjęs dausos viduryje; nusidėjusiam žmogui buvę uždrausta prieiti prie G. M. ir jis netekęs kūniško nemarumo.

Gyvybinė erdvė platesne biologine prasme yra žemės rutulio vietovės, kuriose yra gyvybė, o siauresne biologine prasme ji yra suprantama kaip tam tikros rūšies gyvybės gyvenamioji erdvė. Politine prasme G.E. yra suprantama kaip geografinė erdvė, kurioje natūralios ar įsivaizduotos kurios nors tautos materialinės bei dvasinės aspiracijos gali laisvai pasireikšti. G.E. sąvoka po I pas. karo buvo ypač prigijusi Vokietijoj ir Japonijoj. Adolf Hitler Mein Kampf ir kiti nacionalsocializmo teoretikai G.E. sąvoką politine prasme labai plačiai gvildeno, ją pritaikydami vokiečių tautos ekspansiniams siekimams.

Gyvieji paveikslai teatralinio pobūdžio parengimai vienai kuriai idėjai išreikšti. Įprastai G.P. sudaro žmonių grupė (kartais ir vienas žmogus) tam tikroje dekoratyvinėje aplinkoje. Pagrindinė G.P. savybė — pastovi, nekintamai sugrupuota, jos dalyvių p o z a (kūno laikysena), reikalinga vyraujančiai G.P. idėjai išreikšti, reikiamo fono (dugno) dekoratyvumas ir tinkamas apšvietimas. G.P. reikalingi ryškios, visiems žiūrovams suprantamos, idėjos, rūpestingos, gerai apgalvotos režisūros ir nemažiau gero dekoravimo. Kaikuriuose kraštuose G.P. ypač popularūs jubilėjinių parodų ir karnavalų metu, pvz. Prancūzijoje, Nizzos pajūryje, JAV Los Angeles, Calif., ir kitur. Tais atvejais išleidžiama daug lėšų milžiniškiems vežimams su prabangiškai dekoruotais G. P. Dažnai G. P. tarnauja įvairių sukaktuvinių eitynių, protesto ar liūdesio demonstracijų turiniui paryškinti (pvz. 100 metų Omahos miesto jubilėjaus eitynėse, kur ir vietos lietuviai dalyvavo su savo G. P., vaizdavusiu Lietuvą bolševizmo vergijoje).

G.P. pradžią galima įžvelgti viduramžių misterijose bei moraliniuose vaidinimuose (moralité), taip pat ir pantomimose (vaidinimuose be žodžių).

Lietuvoje G.P. buvo daugelio pirmųjų lietuviškųjų spektaklių programos dalimi. Vėliau, jau nepriklausomosios Lietuvos laikais, G.P. buvo retkarčiais rodomi mokyklinių spektaklių programose. Dažniausiai

Gyvasis paveikslas (Gary, Ind., minint Birželio 14 dieną)

G.P. vaizduodavo kurį patriotinį motyvą, pvz. vaizdą iš kovų dėl spaudos laisvės (P. Rimšos skulptūrinę grupę Lietuvos Mokykla), simbolinį pavergto Vilniaus krašto įasmeninimą — Lietuvę moterį su geležiniais pančiais ir pn. vaizdus. *Vc.Č.*

Gyvija. Linné, norėdamas ryškiai pavaizduoti skirtumą tarp augalų ir gyvulių, sako, kad augalai auga ir gyvena, gyvuliai auga, gyvena ir jaučia. Žemesnėse rūšyse visgi nėra tokio aiškaus skirtumo tarp gyvulio ir augalo. Yra gyvulių, kurie nejuda, turi žalią spalvą, celulozės pavidalo medžiagą, ir yra augalų, kurie juda, kaip ir gyvuliai. Yra nemaža tokių organizmų, kuriuos galima priskirti tiek augalams, tiek gyvuliams. Todėl nustatyti griežtą ribą, kur baigiasi augalų karalystė ir kur prasideda gyuvlių, yra nelengva. Augštesniąsias gyvulių rūšis kiekvienas lengvai atskirs nuo augalų, pvz. arklį, raguotį, žuvį, paukštį tars esant gyvijos atstovais, ąžuolą, liepą, kvietį laikys augalų karalystės atstovais.

Visi organizmai, tiek augalų, tiek gyvulių karalystėms priklausą, yra sudaryti iš celių, turinčių citoplazmą ir branduolį. Tačiau yra skirtumų celės sienelės cheminėje sudėtyje ir struktūroje. Pagal šį skirtumą būtų galima gyvuliu vadinti tokį gyvą organizmą, kurio celės neturi celulozinių sienelių ir kuris pats iš aplinkos gali pasisavinti proteinines medžiagas, taip pat ir kitokias gana sudėtingos cheminės sudėties medžiagas. Augalų celės paprastai turi sieneles, o pats augalas negali pasisavinti sudėtingiausių medžiagų iš aplinkos.

Augalai iš neorganinių medžiagų gamina organinius junginius, pvz. angliahidratus, kaip krakmolą, cukrų, ir baltymus bei riebalus. Augalai maitinasi absorbuodami neorganines medžiagas, pvz. angliarūgštį, azoto rūgšties junginius, vandenį, kaikuriuos fosfatus, deguonį ir kt., taigi junginius kurių cheminė sudėtis gana paprasta. Augštesnieji augalai dėl asimiliacijos proceso saulės įtakoj iš absorbuotos angliarūgštės (neorganinė medžiaga) sugeba sukurti angliahidratus (organinė medžiaga). Augalai gali sukurti taip pat ir kt. organinių medžiagų, pvz. riebalus, baltymus. O gyvuliai turi maitintis organine medžiaga, nes savo kūne iš neorganinių junginių jie negali pagaminti organinių. Taigi gyvulių maisto šaltinis yra augalai arba kiti gyvuliai.

Gyvuliai dažniausiai turi specifinius organus, pvz. regėjimo, girdėjimo, uostymo, judėjimo, virškinimo, kraujo apytakos, alsavimo. Augalai tokių organų neturi, nors jie taip pat absorbuoja ir asimiliuoja maistą, turi skysčių cirkuliaciją, alsuoja per lapus, kaikurie yra jautrūs fiziniams jaudinimams ar net gali ribotai judėti (tropizmai).

Aplamai, gyvuliai juda ir turi dažniausiai tam tikslui specialius organus. Yra ir augalų, galinčių judėti, lipti, turinčių judėjimo plaukelius. Šitie augštesniųjų augalų judesiai yra tropizmų įtakoje ir vyksta mechaniškai, nekontroliuojami nervų sistemos. Taigi, augalai yra daugiau pririšti prie vietos, kaip gyvuliai, nors žemieji augalai, pvz. Protophytae, yra laisvai plaukioją organizmai. Nors paprastai gyvuliai yra laisvai plauką arba judą organizmai, bet ir jų tarpe yra tokių, kurie gyvena prisitvirtinę prie vietos, pvz. polipai, jūros anemonės, kempinės ir kt., ir jie gyvena sėslų, panašesnį į daugumos augalų, gyvenimą.

G y v i j o s, arba f a u n o s, p a s i s k i r s t y m a s. Ją sudaro visi tam tikro krašto ar tam tikros geografinės srities gyviai. G. sąvoka yra artima gyvių geografijos, arba zoogeografijos, sąvokai. Gyvių plitimo priežastys yra ekologinės, kada organizmai besidaugindami užima kaskart didesnį plotą; geografinės istorinės, kada keičiasi tam tikros srities geografinės ribos. Dabarties G. yra praeityje buvusio geografinio jos protėvių išsiplatinimo ir geologinių žemės paviršiaus pakitimų išdava. Tuo būdu zoogeografija glaudžiai siejasi su geologija ir paleontologija. Juo senesnė yra sisteminė grupė (rūšis, gentis ir kt.), juo didesnis yra jos geografinis išplitimas, nes per ilgą laiką ji galėjo išnaudoti susisiekimo galimybes tarp tolimų kraštų, net ir žemynų (pvz. Europa ir Azija buvusios kadaise sujungtos su Š. Amerika). Atskiriami įvairūs gyvių geografinio išsiplatinimo tipai; pvz. pasaulinis išsiplatinimas, kai dėl ekologinių ir istorinių veiksnių gyvių sisteminė grupė išsiplatino visame pasaulyje (šikšnosparniai, žiurkės); juostinis — susijęs su tam tikro klimato juosta (krokodilas, bebras, eršketas ir kt.); statmeniškas, susietas su tam tikros vietos augščiu. Kaikada tos ar kitos gyvių grupės išsiplatinimas gali apimti labai mažą plotą. Paskutinysis reiškinys aiškinamas tuo, kad kilusi toje vietoje grupė dėl kokių nors kliūčių nebus galėjusi išsiplatinti, arba ta grupė yra buvusi kadaise didesnės grupės likutis; pvz. moliuska Laminifera dabar gyvena tik viename v. Pirenėjų kalnyne, o tretiniame laikotarpyje buvo paplitusi visoje vidurinėje Europoje. Šių dienų gyvių išsiplatinimas leidžia spręsti apie žemės paviršiaus susikirstymą geologinėje praeityje; pvz. Š. Amerikoje ir Eurazijoje bendrumas žinduolių aiškinamas tuo, kad tarp šių kraštų yra buvęs susisiekimas sausuma per Grenlandiją ir per Behringo sąsiaurį. Gyviams išplisti didelės įtakos turėjo temperatūros pakitimai senesniais geologijos laikotarpiais; pvz. tretiniame laikotarpyje klimatas buvo daug šiltesnis nei dabar. Todėl

kaikurios dabartinės šiltųjų kraštų rūšys siekė tolimą šiaurę, bet vėliau, temperatūrai kritus, jos pasitraukė į pietus. Ledynų laikotarpyje, kai Š. Amerikoje ir Europoje viešpatavo arktinis klimatas su didžiausiomis sniego masėmis ir ledynais, ten išsiplatino šiaurės G. (šiaurės elnias, baltoji lapė, baltasis kiškis, žvynė ir kt.), bet šiam laikotarpiui baigiantis, tos G. atstovai turėjo arba trauktis į šiaurę, arba į kalnų viršūnes, kur išsilaikė jai priprastas klimatas. Todėl šiaurinės ir augštųjų kalnų rūšys yra labai panašios. Reikia manyti, kad šiaurinėse dalyse atsirasdavo naujų rūšių židinių, ir šie gyviai, plisdami į pietus, nustumdavo senesniuosius gyvius. Todėl išskirtuose (Madagaskaras, Naujoji Zelandija, Australija) ir pačiuose pietiniuose žemynų kyšuliuose gyvena labiau pirminės gyvių grupės (paliktinė G.). Vienos salos, vandenyninės, yra kilusios vandenynuose dėl ugnikalnių veiklos arba koralų bei kalkingųjų algių susigrūdimo. Jos paprastai esti toli nuo žemynų ir nuo jų atskirtos gilių jūrų, o jų G. tarpe nesą žinduolių (išskyrus šikšnosparnius), varliagyvių, gėlavandenių varliagyvių ir gėlavandenių žuvų, nes jūros kliudė jiems į tas salas iš žemyno patekti. Bet tokių salų paukščiai, ropliai, vabzdžiai turi giminingų ryšių su žemynų rūšimis ir, matyt, yra iš jų kilę. Kitos salos, žemyninės, yra atsiskyrusios žemynų dalys. Todėl jų G. yra panaši į artimo žemyno G. Tas panašumas yra didesnis, kai sala yra atsiskyrusi nuo žemyno palyginti neseniai, ir mažesnis, jeigu — seniau. Atskirtose salose galima rasti likučių tam tikrų rūšių, kurios kitur yra išmirę. Taip pat ten dėl ypatingų gyvenimo sąlygų atsirado vien tik šioms saloms būdingų gyvių formų (endeminių). Žemyninėms, neseniai nuo žemyno atskirtoms saloms priklauso D. Britanija, kur ligi šiol suspėjo išsiskirti tik kaikurios vietinės formos, skirtingos nuo žemyno formų. G. sritys, arba zoogeografiniai plotai, yra tokios sausumos ar jūrų sritys, kuriose G. turi bendrą, nuo kitų sričių skirtingą, bruožą, spėjama, kilusį dėl to, kad išskirtoje srityje rūšių raida ėjo savais keliais, arba joje išliko senos, kitur išmirusios gyvių rūšys. Remiantis gyvių būdingais požymiais, sausuma dalijama į šešis-aštuonis regionus, bet jų G. neturi griežtų ribų. Regionų ribas sudaro jūros, augšti kalnai arba smėlio dykumos, bet kaikurioms rūšims tai nėra nenugalimos kliūtys, o antra vertus, anksčiau šių kliūčių, kai sausumos ir vandens suskirstymas buvo kitoks, galėjo visai nebūti. Kartais regiono ribos yra ryškios tik vienos arba kelių sisteminių grupių atžvilgiu; pvz. Naujosios Gvinėjos sliekų grupės bendro turi su Indija, o šiaipjau kitomis rūšimis nuo jos skiriasi. Gyvius regionais suskirstyti pirmas pasiūlė Sclater 1858. Remdamasis paukščių G., jis nustatė 6 regionus. Huxley, Blanford ir kt., pasirėmę žinduolių išsiplatinimu, tokį padalijimą pakeitė. Jie nustatė tris dideles G. sritis su tolimesniais dalijimais: I Notogėja, australinė, sritis su regionais: Australijos žemyno, Naujosios Zelandijos, Polinezijos ir Havajų; II Neogėjos naujadausis su Čili, Brazilijos, Meksikos ir V. Indijos regionais; III Arktogėja — su Madagaskaro, Etiopijos, orientaliniu ir holgarktiniu (su palearktiniu ir nearktiniu paregioniu) regionais. Tarp nearktinio paregionio ir Neogėjos įsiterpia sonorinis pereinamasis paregionis, o tarp palearktinio paregionio ir etiopinio regiono Viduržemio pereinamasis paregionis. Arktogėja yra augštesnių žinduolių plitimo centras, iš kurio jie spinduliavo visomis kryptimis: iš holarktinio ir orientalinio regiono plioceno laikotarpiu beždžionės, antilopės, žirafos hopopotamai, raganosiai ir drambliai įsiskverbė į etiopinę sritį, kurios senoji G. prisiglaudė mioceno laikotarpiu nuo Afrikos atsiskyrusiame Madagaskare ir ten toliau evoliucionavo (lembūrai ir kt.). Natogėja būdinga vienaangiais (echidna, ančiasnapis) ir sterbliniais žinduoliais (kengūra ir kt.); pastarieji buvo išstumti iš kitų žemynų, bet išskirtoje Australijoje išplėtojo didelį formų įvairumą. Neogėja yra nepilnadančių (šarvuočiai, skruzdėdos ir kt.) raidos plitimo centras.

J ū r ų G. s r i t y s. Jūrų vandenys sudaro gyviams vieningą ir nepertraukiamą aplinkumą, ir todėl negalima jos griežtai dalyti į sritis. Visdėlto atskiriamas Atlanto ir Š. Ledinuotojo vandenyno kompleksas nuo Didžiojo ir Indijos vandenynų. Čia G. sričių ribos daugiausia priklauso nuo temperatūros skirtumų. Lengviausiai regionais dalyti litoralinę, arba pakrančių, G., kur veikia klimato veiksmai, sausumą skiria slenksčiai, staigūs gyliai ir kt. Ortmann siūlo vandenynus padalyti į arktinį, indopacifinį, v. Amerikos, atlantinį ir antarktinius regionus. P e l a g i n ė plačios jūros G. ir visose jūrose yra panaši, bet dėl temperatūros skirtumų ir dėl vandenynų žemynais atskyrimo ji gali būti padayta į 5 regionus: arktinį prieašigalinį, šiaurinį pereinamąjį, priešpusiaujinį su padalijimais į indopacifinę ir atlantinę dalį, pietų pereinamąjį, antarktinį prieašigalinį. Vienodo pobūdžio giluminė G., nes didelėse gelmėse visur vienodos gyvenimo sąlygos. B i p o l a r i n i s (gyviai, gyveną viename ir kitame ašigalyje) kaikurių pelaginių ir litoralinių gyvių išsiplatinimas aiškinamas tuo, kad jų yra ir tarpinėj srity, tik didelėse gelmėse, kur temperatūra žema, kaip ir ašigaliuose. Taip pat gyvių bipolarinis išsiplatinimas galėjo įvykti dėl šaltų srovių,

nunešusių poliarinius gyvius iš vieno ašigalio į kitą. Gėlųjų vandenų G. yra labai vienoda, ir artimos rūšys neretai yra išsiplatinusios visame pasaulyje (pvz. vėžiagyviai-Estheria, Apus, Brauchipus, įvairios moliuskos ir kt.). Tai iš dalies priklauso nuo to, kad gėlųjų vandenų gyviai geba pereiti į paslėpto (latentinio) gyvenimo buitį, ir tuomet pasyviai pakelia tolimiausią perkėlimą. Taip pat geologiniai žemės paviršiaus pakitimai ir potvyniai dažnai kilodavo ribas tarp vidinių vandenų ir sudarydavo laikinius susisiekimo kelius. Be to, paukščiai neretai išplatina gėlųjų vandenų G. Teigiama, kad gėlųjų vandenų G. yra kilusi iš jūros, nes vargu rasis tokia rūšis, kuri būtų prisitaikiusi tiktai gėlajam vandeniui, bet daugelis gyvena ir jūrose ir upėse (lašiša, plekšnė, erškėtas ir kt.). Kaikada gėlųjų vandenų žuvų išsiplatinimas yra nutrūktinis; pvz. dvikvapės žuvys gyvena Australijoje, Afrikoje ir P. Amerikoje arba žuvis Galaxias attenuatus randama p. Naujosios Zelandijos, P. Amerikos, Afrikos, Australijos kyšuliuose ir Falklendo salose. Tai aiškinama tuo, kad šios žuvys pirma priklausė jūrai, o vėliau įėjo į upes, o jūrose išnyko.

T. Arldt, Die Entwicklung d. Kontinente u. ihrer Lebewelt 1907; *A. Brauer,* Tiergeographie 1913; *J. Domaniewski,* Zarys geografji zwierząt 1921; *R. Hesse,* Ecological Animal Geography 1937; *Trouesart,* Distribution géograph. des animaux 1922.

Givyliai Skaudvilės vls., Tauragės aps., 5,5 km į r. nuo Skaudvilės. Vietovė kaip ‚G. laukas' (veld Gewillen) minima 1395 kryžiuočių kelių aprašyme.

Gývis gyva būtybė, gyvas padaras (ag. living being, prc. être animé, vok. Lebewesen).

Gyvoji gamta žr. Gamta.

Gyvsidabrio dermatitas (Hydrargyrum dermatitis) odos uždegimas dėl perilgai užsitęsusio gydymo gyvsidabrio preparatais ar organizmo padidintas jautrumas (alergija) gyvsidabriui. Šis išbėrimas yra panašus į skarlatinos išbėrimą su dideliu odos paraudimu bei jos paburkimu, kartais su pasireiškiančiais gan aštriais deginančiais skausmais ir, pagaliau, odos nusilpimu. Vidutiniškai liga trunka apie 3 savaites.

J.Blč.

Gyvsidabris, gyvasis sidabras (hydragyrum) vienintelis skystas metalas įprastinėje temperatūroje. Jo chem. ženklas yra Hg, tankis 13,5939, tirpimo temperatūra —38,87°C, virimo temperatūra +357,3°C. Kad ir augšta gyvsidabrio virimo temperatūra, jo garų gali prisirinkti iki 12–15 mg viename kubiniame metre įprastinėje kambario temperatūroje. Net ir mažesni negu 12 mg/m^3 gyvsidabrio garų kiekiai ore, ilgiau įkvėpuojami, gali sukelti aštrių ir nuolatinių užsinuodijimų: dantų smegenų puvimą, dantų klibėjimą, galvos skausmą, rankų drebėjimą, atminties sumažėjimą ir kt. G. netirpsta grynoje druskos ir praskiestoje sieros rūgštyse (todėl dažnai priskiriamas prie kilniųjų metalų), bet tarpus oksiduojančiose rūgštyse: karališkajame vandeny, azoto rūgšty, koncentruotoje karštoje sieros rūgštyje. G. sudaro kietus lydinius (amalgamas) su daugeliu metalų. G. lengvokai tirpsta švinas, alvas, cinkas, kadmis, aliuminis, auksas, varis, sidabras, bet ne geležis, vartojama indams gyvsidabriui laikyti. Savo junginiuose G. gali būti vienavertis ir dvivertis. Dvivērčio G. druskos daugiausia yra bespalvės, tarpios vandenyje ir labai nuodingos, kaip ir pats G.

Analitiškai G. surandamas dviverčio alvo chloridu arba vario amalgama.

G. yra labai retas žemės plutos elementas: apskaičiuojama, kad gyvsidabris sudaro 2,7 . 10^{-6}% viršutinio 16 km žemės plutos sluogsnio. Tuo būdu jis retesnis, negu platina, uranas, sidabras, osmis ir keletas kitų metalų. Didžiausi G. pasaulyje kiekiai yra p. Ispanijoje ir Idrijoje (50 km į š. nuo Triesto); mažesni kiekiai randami Bavarų Pfalze, Čekijoje, Toskanoje, Kalifornijoje, Meksikoje, Peru, Brazilijoje, Kinijoje ir Japonijoje.

G. gaunamas iš cinoberio (HgS), šį kaitinant ore su geležies drožlėmis arba degintomis kalkėmis. Atsiradę G. garai kondensuojami šaldomuose keraminiuose vamzdžiuose. Įsimaišę sunkieji metalai ištarpinami, plona čiurkšle G. pakartotinai pilant per storą praskiestos azoto rūgšties sluogsnį. Vakuume keletą kartų perdistiliuotas G. būna net 99,999% grynumo. Italų ir ispanų G. gamintojai prieš karą buvo susijungę į Mercurio europeo kartelę, kuri vėl buvo atgaivinta 1947.

G. vartojamas barometruose, termometruose, auksui ir sidabrui iš smėlio tirpinti (paskutiniuoju metu šiam tikslui vartojamos cianido vonios), dujų analizės aparatuose, oro siurbliuose, manometruose, elektros lempose, jungikliuose, katalizatoriumi, elektros varžos vienetu (omas) ir kt. G. jau buvo žinomas pr. Kr. graikams ir romėnams, kurie jo sulfidą (cinoberį) vartodavo dažams.

Baader-Holstein, Das Quecksilber, seine Gewinnung technische Verwendung und Giftwirkung 1933.

J.Grb.

Gyvuliai. Gyvieji organizmai skirstomi į G. ir augalų karalystę. Pagrindiniai skirtumai tarp šių karalysčių atstovų yra jų celių sienų sudėtis ir maitinimosi būdai. G. celių sienelės sudarytos iš azotinių medžiagų, o augalų iš angliahidratų. Tiek gyvuliai, tiek augalai reikalingi maisto medžiagų patiems augti ir gyvybės procesams palaikyti. G. šiuo atžvilgiu yra mažiau savarankiški už augalus, nes jie nepajėgia savo kūne sukurti angliahidratinių medžia-

gų, kaip tai padaro augalai asimiliacijos proceso metu su chlorofilinių medžiagų pagalba. G. taip pat nepajėgia pasigaminti vitamininių medžiagų. Taigi šiais dviem atžvilgiais gyvulių pasaulis yra daugiau ar mažiau priklausomas nuo augalų pasaulio egzistencijos. G. dažnai nėra susijęs su vieta, kaip daugumas augalų. Jie gali judėti su protoplazmos, žiuželių ar raumenų pagalba. Jie taip pat turi išvystytus jutimo organus bei nervų sistemą.

G. domestikavimas yra gyvulių prijaukinimas. Gyvuliai prisijaukinami paties žmogaus reikalams — maistui, drabužiams, darbo jėga apsirūpinti ir šiokio tokio pasitenkinimo turėti. Gyvuliai, ilgai su žmogumi būdami, praranda savo laukines savybes. Jaukumas turi didelės reikšmės, nors yra pavyzdžių, kad, buvę labai draugiški gyvuliai, aplinkybių verčiami, gali tapti ir pavojingi. Pvz. pikti persenę jaučiai arba ką tik susilaukę prieauglio naminiai gyvuliai, kurie motinos instinkto vedami, kartais puola prieš tai savo kasdien matytą žmogų. Kartais jaukumo parodo ir laukiniai G., kaip jūrų šunys, lokiai.

Daug naminių G. prijunkinta jau priešistoriniais laikais. Koks buvo to laiko žmonių santykiavimas su G., liudija įvairūs priešistoriniai drožinėjimai, paveikslai, randami įvairiose iškasenose. Gal pirmieji žingsniai, skatinę prisijaukinti G., buvo tai, kad žmonės mėgo iš jaunų pagautų laukinių G. užsiauginti sau mėgiamą gyvulį. Vėliau kaikur atsirasta ir religinio pobūdžio: pvz. Indijoj karvės laikomos šventos. Daug laukinių gyvulių ilgainiui prarado baimę ir pasiliko žmogaus žinioje. Šiandien negalima pasakyti, kad G. prijaukinimas jau yra baigtas: gal dar visa eilė laukinių gyvulių galės būti prijaukinti, ir jų gyvenimas bei veisimas galės būti nukreiptas žmogui naudinga kryptimi. Pvz. kailiniai žvėrys, kurie šiandien jau prijaukinti, palyginti dar tiek neseniai buvo laukiniai.

Akmens amžiaus žmonės prijaukintų G. turėjo tik šunį. Tą pat galima pasakyti ir apie Australijos vietinius žmones, kai baltasis žmogus juos rado. Europoje šuo jau buvo prijaukintas naujojo akmens amžiaus laikotarpyje, maždaug prieš 100.000 metų. Galvijai ir avys jau buvo svarbūs naminiai gyvuliai Europoje naujajame akmens amžiuje. Rastieji tų gyvulių skeletai, kurie aiškiai skiriasi nuo giminingų laukinių, rodo, kad tie naminai G. buvo jau kaip prijaukinti atgabenti iš tolimųjų rytų; arklys, manoma, prijaukintas maždaug 3000 pr. Kr.; katė buvo prijaukinta Egipto srityje apie 1000 pr. Kr.; asilas Egipte ir Arabijoje apie 3000 pr. Kr.; vištos p.r. Azijoje maždaug 1500 pr. Kr.

Po eilės metų kaikurie prijaukintieji G. yra praradę daug savo protėvių turėtų požymių. Pvz. šuo zoologiškai yra tas pats vilkas, tačiau jis savo išvaizda, fiziologinėmis savybėmis bei savo veislių gausumu šiandien yra labai nutolęs nuo vilko. Tą pat būtų galima pasakyti apie arklius, vištas, antis, žąsis ir kiaules, kurių artimų giminių šiandien dar randame laukinių.

J. Br.

G. baltų kultūros srityje. Kaip kituose šiaurinės bei vakarinės Europos kraštuose, taip ir Rytų Pabaltijy anksčiausiai prijaukintas naminis gyvulys yra buvęs šuo. Jo kaulų aptinkama jau viduriniame akmens amžiuje. Ir Lietuvoje (Balsupių k. Galubalio durpyne, Marijampolės aps.) surasta to meto šuns kaukolė. Kiti naminiai gyvuliai pradėta auginti tik naujajame akmens amžiuje, kada žmonės tapo sėsliais ir pamažu įsigalėjo kaplinis žemės dirbimas. R. Pabaltijy pirmieji gyvulių auginimo pradmenys siekia rutulinių amforų kultūrinę grupę. Šios kultūros akmeninių dėžių kapuose (pvz. Wiesenfelde, Neidenburgo aps. ir kt.) surasta kiaulių kaulų. Be to, tos kultūrinės grupės žmonės jau augino galvijus, ožkas ir avis. Maždaug vienalaikėje Pamarių kultūroje be galvijų ir kiaulių jau buvo auginamas ir arklys. Pvz. tyrinėtoje Succase sodyboje (Elbingo aps.) susidurta su galvijų, kiaulių ir avių kaulais. Vėlyvesniais laikotarpiais, sustiprėjus žemdirbystei (pradėjus žemę dirbti arklu), ir G. dar labiau išsiplėtė. Ypač didelis dėmesys kreipta į arklių auginimą. Pradedant pirmaisiais amžiais po Kr. ir baigiant istorinių laikų pradžia, kapuose buvo paplitęs paprotys arklius laidoti arba kartu su žmogumi, arba net atskiruose kapinynuose (žr. Arklių kapai).

W. La Baume, Die ältesten europäischen Haustiere (Altpreussen 8 : 4, 1943, 50–62 psl). *J.P.*

G. garbinimas yra glaudžiai susijęs su buvusiu arba dar esamu žmonių tamsumu. Žmogus visada stengėsi išspręsti sunkiai apčiuopiamus fizinius gyvybės pabaigos ir žmogaus sielos tęsimosi klausimus. Klaidžiojimas šių klausimų sprendime ir dvasios amžinumo tikėjimas davė arba duoda medžiagos gyvulių garbinimo kultui susidaryti.

Dvi problemos primityvei galvosenai buvo sunkiai išsprendžiamos: 1. kas sudaro skirtumą tarp gyvo-mirusio, kas sužadina miegą, pabudimą, visokius regėjimus, ligą ir mirtį ir 2. kaip suprasti tuos mirusius žmones, kurie pasirodo sapnuose ir haliucinacijose. Laukiniai šiuos du klausimus labai dažnai supranta kaip vieną nuo antro priklausomus ir, kad tai yra mirusių ar gyvų individų dvasių pasireiškimai, — dvasių, kurios kyla arba iš miegančių arba iš mirusių, ir pastaruoju atveju apsigyvena kituose kūnuose. Tikėjimas, kad su žmogaus mirtimi jo gyvenimas nepasibaigia,

davė pagrindo galvoti, kad jo dvasia persilia į kitus kūnus ir dažnai tiesiogiai ar netiesiogiai gali sudaryti esantiems dar gyviems gėrio ar blogio. Daugeliu atvejų buvo galvojama, kad mirusiojo dvasia persikelia į gyvulio kūną. Todėl dažnai G. rodoma daugiau pagarbos, negu žmogui.

Viena iš plačiausiai žinomų gyvulių garbinimo formų yra totemizmas, kai kuri nors primityvių žmonių giminė tradicija laikė vadintis kokio nors garbinamo gyvulio vardu. Čia jų gerovė ar negerovė būdavo siejama su tuo gyvuliu ir savo kilmė iš jo randama. Tikėjimas žmogaus kilimu iš G. ir vedė prie žmogaus dvasios persikėlimo į G. kūnus doktrinos ir kad tarp tokių G. ir žmonių lieka amžinas ryšys ir giminystė. Gyvulys paprastai buvo suprantamas kaip laikinis arba nuolatinis mirusiųjų dvasių sustojimas, ir todėl jie turėjo būti garbinami iš pagarbos arba baimės.

Atskiruose kraštuose G. kultas pasireikšdavo įvairiai. Kartais kuris nors gyvulys būdavo garbinamas tik mažos žmonių grupės, o kitų tas pats gyvulys buvo net maistui vartojamas. Indijoje pvz. panašiai elgiamasi su karvėmis. Gal nė vienas gyvulys tiek daug pagarbos nėra turėjęs, kaip žaltys. Jis buvo garbinamas Egipte, hebrajų, graikų ir romėnų, Skandinavijoje, Persijoje, Tibete, Afrikoje ir įvairiuose Europos kraštuose.

G. v e i s i m a s. Veisimo tikslas — generacija iš generacijos išlaikyti pageidaujamą gyvulių rūšį, pagerinant ir išryškinant gerąsias jų savybes ir šalinant nepageidaujamas. Veisiamas gyvulys turi atitikti veisimo tikslus. Pirmiausia turi būti apibrėžtas atitinkamas pavyzdys, kuriam gyvulys turi prilygti. Dažnai yra nesunku nustatyti gyvulio vertę, esant jam dar gyvam, pvz. melžiamųjų karvių, avių, tačiau mėsinio gyvulio vertė gali būti nustatyta tik jį paskerdus.

Kai XVIII a. viduryje pirmieji gyvulių gerinimo pradininkai Anglijoje pradėjo darbą, žemės ūkio G. kokybė buvo labai menka. Šioks toks standartizavimas ūgio, plauko ir produkcijos atžvilgiu jau buvo vartojamas ir tada. Gi šiandien kiekvienos gyvulio veislės idealas yra griežtai standartizuotas.

Augintojas, veisdamas G., gali surinkti visą eilę pageidaujamų gyvulio savybių į vieną individą. Taigi atranka čia yra pagrindinis metodas. Kiekvienos generacijos atskirus egzempliorius tėvais parenkant sekančiai generacijai, augintojo tikslas panaikinti kokią nors jam nepageidaujamą savybę ir komplektuoti jam pageidaujamąsias viename ar keliuose individuose tol, kol, pagaliau, jam pavyks tas savybes fiksuoti. Jo darbo vaisių apvainikavimas būna tada, kada jo veisiamas gyvulys visas augintojo nustatytas savybes jau be didelių pastangų perduoda sekančioms generacijoms.

Paprasčiausias atrankos būdas, vartojamas veisimo tikslams, yra masinė atranka. Čia gyvuliai atrenkami pagal jų išvaizdą bei produkciją, visai nesigilinant į jų kilmę. Šios rūšies selekcija, be abejo, duoda labai įvairių rezultatų. Masinė atranka pageidaujamų rezultatų negreit teduoda.

Kiek tobulesnė veisimo forma yra vad. šeimų atranka, kur kurios nors G. rūšies gerosios savybės yra pagrįstos tos šeimos atskirų individų savybėmis. Šios rūšies atrankai yra svarbu, kad atrenkamosios šeimos narių skaičius būtų kiek galint didesnis, kad tos šeimos nariai būtų gimininąi ir kad kiekviena šeima būtų stebima vienodose aplinkybėse. Šeimų atranka negali duoti gerų rezultatų tais atvejais, kai atrenkamosios gyvulių rūšies prieauglio yra nedaug arba kai natūralinėmis veisimo priemonėmis to prieauglio greit apskritai negalima turėti. Paskutiniuoju metu dirbtinio apvaisinimo dėka arklių ir galvijų šeimoje per trumpą laiką galima sulaukti prieauglio didesnio skaičiaus. Šitokį apvaisinimo būdą vartojant, brangi veislinė medžiaga gali būti paskleista šimtus kartų plačiau ir greičiau. Dirbtinis apvaisinimas dar nebuvo vartojamas Lietuvoje prieš II pas. karą, tačiau jis dabar yra labai paplitęs kitose V. Europos valstybėse ir ypač JAV.

Tėvai savo vaikams perduoda gerąsias ir blogąsias savybes. Todėl gali atsitikti, kad vaikai paveldi tik blogąsias savo tėvų savybes, kurias jie, toliau veisiant, perduoda sekančioms kartoms. Tam pavojui išvengti, šeimų atranką darant, nepatariama vartoti gimininga veisimo, o patariama ieškoti partnerio vis iš kitos, negiminingos, bet šeimos su gerais duomenimis. Čia augintojams į pagalbą ateina įvairios G. augintojų organizacijos, kur tvarkomos veislinių G. knygos ir registruojami atrinktieji geresni veislinės medžiagos tipai. Yra atvejų, kai giminingas veisimas yra naudingas, ypač naujų veislių išveisime. Giminingo veisimo dažnai negalima išvengti, kai norima kokią nors brangintiną gyvulio savybę dar labiau išryškinti. Tokį veisimą galėtų praktikuoti tik prityrę G. veisimo bei auginimo ekspertai. Šiam reikalui padeda ir G. tyrimo stotys.

G. veisime gali būti naudojamas grynasis veisimas ir kryžiavimas. Grynasis veisimas yra, kai abu partneriai būna iš tos pačios išlygintos veislės; kryžiavimas — kai abu partneriai priklauso skirtingoms veislėms. Paskutinysis veisimo būdas yra labai plačiai vartojamas, vykdant masinę atranką. Nors prieauglis čia gaunamas kitoks, negu kad buvo jo tėvai, tačiau šiuo

būdu yra galima sujungti gerąsias kryžiuotųjų veislių savybes ir tuo būdu įvykdyti augintojo norus. Kryžiavimo sistemą vartojant, atidi atranka dar labiau reikalinga, nes kaikurie tokio veisimo produktų nukrypsta nuo užsibrėžto tikslo.

R. L. Ditmars and *W. Bridges*, Wild Animal World 1937; *A. H. Clark*, Animals Alive 1938.

J.Br.

G y v u l y s g a m t o s f i l o s o f i j o s p r a s m e stovi pasaulio sąrangoje tarp augalo ir žmogaus. Nuo augalo jis skiriasi tuo, kad yra apspręstas misti kitų paruošta medžiaga, negalėdamas jos tiesiog pasiimti iš mineralų, ką gali padaryti augalas. Šiuo atžvilgiu galimybės G. išsilaikyti yra žymiai siauresnės ir sunkesnės, negu augalui. Užtat savo buvimo prasme G. yra pralaužęs augalo vienalypiškumą. Augalo gyvenimo vienintelis uždavinys yra d a u g i n t i s, o vienintelė funkcija — a s i m i l i u o t i. Augalas gyvena tiktai k a i p r ū š i s, todėl neturi vieningo savo būties centro ir tuo patim individualybės. Tuo tarpu G. jau yra c e n t r a l i z u o t a b ū t y b ė; šalia rūšies uždavinių, jis turi jau ir individualinių rūpesčių ir net polinkių (augštesnės G. rūšys). Šalia dauginimosi ir asimiliacijos G. jau turi p a g a v ą (Wahrnehmung), kuri nurodo į nemedžiaginį gyvybės principą, nes pagava, tiesa, perkelia objektą į G. psichę, tačiau nemedžiaginiu būdu — objekto nepakeisdama ir net jo nepaliesdama. Todėl betkoks mechanistinis ar materialistinis aiškinimas gyvulio esmės neatskelidžia.

G. santykis su žmogumi europinės minties istorijoje yra buvęs nuolatos gyvas ir labai įvairai aiškinamas. Aristotelis, išeidamas iš visuotinės sutartinės dėsnio, teigė, esą, žmogus turįs vegetatyvinę, sensityvinę ir racionalinę sielą, — vadinasi, suimąs į save visus žemesniuosius gyvybės laipsnius. Pasak Aristotelio, G. telpąs žmoguje. Nuo žmogaus jis skiriąsis tik tuo, kad neturįs p r o t o (nous); tačiau jo biologija esanti visiškai panaši į žmogaus biologiją. Ši pažiūra vėliau buvo perimta scholastinės filosofijos ir laikėsi ligi Descarto. Jos silpnybė yra ta, kad niekas negali tiksliai pasakyti, kas yra protas. Jeigu protas yra p a ž i n i m o g a l i a, tai, be abejo, ir gyvuliai tokią galią turi, kad ir netokio augšto laipsnio, kaip žmogus. Jeigu protas yra a b s t r a k c i j o s g a l i a, tai augštesniuose G. šios galios bent pradmenų taip pat randame. Štai kodėl E. Haeckelis į graikiškąjį gyvulio ir žmogaus santykį mėgdavo atsakyti: ‚Jei protą suprasime plačiai, jį turės ir daugelis G.; jeigu protą suprasime siaurai, jo stigs ir daugeliui žmonių.' Descartes, išeidamas iš savo substancijos supratimo, griežtai atskyrė res cogitans, kuriuo yra žmogaus Aš, nuo res extensa, kuriuo yra visi kūnai, įjungdamas gamtą į koordinatų sistemą ir tuo būdu ją palenkdamas mechaniniams principams. Gyvybė kaip skirtingas ir nuo medžiagos, ir nuo dvasios pradas Descarto sistemoje dingo. G. virto automatais, tokiais pat, kaip ir technikos automatai, tik tobulesniais savo veikime, nes ir jų Kūrėjas esąs tobulesnis. XIX a. šį Descarto mokslą išvystė ligi galo, G. laikydami grynai medžiaginių funkcijų apraiška ir vienu iš narių visuotinės evoliucijos vyksme, einančiame nuo atomo ligi žmogaus.

Pastaraisiais laikais gyvulio esmės ieškoma ne jo santykiuose su žmogumi, bet su g a m t a, kurioje jam (kaip ir žmogui) tenka gyventi bei veikti. Į šiuos santykius yra atkreipę dėmesį jau J. G. Herderis ir L. Feuerbachas, o juos paskiau ištyrė ir sistemingai išaiškino P. Alsbergas, F. J. Buytendijkas, E. Dacqué, A. Gehlenas, J. v. Uexküll ir kt. Pasak šios teorijos, G. gyvena ne visame pasaulyje, bet tiktai tam tikroje jo i š p j o v o j e, kuri vadinama a p l i n k a (Umwelt, milieu). Pievoj skraidą vabzdžiai, drugiai, bitės, musės ‚pažadina įspūdžio, tarsi šiems pavydo vertiems padarėliams būtų atviras v i s a s pasaulis; tačiau šis įspūdis yra apgaulingas. Iš tikro kiekvienas, nors ir labiausiai judrus G. yra pririštas prie tam tikros savo aplinkos' (J. v. Uexküll). Aplinka yra erdvinė, kinetinė ir pojūtinė pasaulio dalis, kuriai G. yra apspręstas visa biologine savo sąranga, savo pojūčiais ir savo veikimu. ‚Aplinka ir G. sudaro vieną visumą' (F. Buytendijk), tam tikrą melodiją, sukomponuotą kontrapunkto dėsnių (J. v. Uexküll). Aplinka yra biologinis G. likimas. Joje jis gimsta, veikia ir miršta. Aplinkos pakeitimas vyksta labai pamažu ir augštesnėms G. rūšims yra neįmanomas. Tačiau savoje aplinkoje G. veikia nuostabiai tobulai. Čia jis randa visa, kas reikalinga jam išsilaikyti. Šia prasme G. yra aprūpinta būtybė: e n s s e c u r u m (P. Wust), palyginus jį su žmogumi, kuris iš savos aplinkos beveik nieko negauna ir yra priverstas ją perkurti. Čia glūdi G. nekultūringumo pagrindas: G. nekuria kultūros todėl, kad yra apspręstas gamtai, negalėdamas atsistoti š a l i a jos ir savu objektu jos padaryti.

G. ir aplinkos santykių šviesoje kiek kitaip šiandien yra sprendžiamas ir evoliucijos klausimas, negu Darwino laikais. ‚Ar iš viso evoliucija yra buvusi, šiandien šis klausimas specialistų rateliuose net nėra keliamas' (P. Alsberg). Pasaulis yra ėjęs išsivystymo keliu labai aiškiai. Gamta yra susiformavusi v i e n u keliu, vykdydama v i e n ą planą. Tarp paprastos vienacelės būtybės ir sudėtingo žinduolio esama nuolatinio, nors nevisados konkrečiai užčiuopiamo ryšio. Iš vieno vienintelio gyvybinio medžio yra išaugusios visos labai margo

gyvūnijos medžio šakos, kurių apsuptas stovi žmogus homo sapiens. ‚Žmogus yra neabejotiname kilmės ryšyje su gyvuliu' (B. Bavnik, F. F. Rüschkamp). Visdėlto šis ryšys nėra darvinistinis. Gyvulių rūšių išsivystymas yra ne jų kilimas viena iš kitos, bet bendro gyvybinio kamieno, iš ‚vidinės potencijos' (E. Dacqué). Realų rūšių atsiradimas visados yra specializavimasis aplinkos sąlygoms. Tačiau šis specializavimasis yra kartu ir nutolimas nuo bendrinės gyvybinės formos. Specializuodamasi kiekviena G. rūšis patenka į akligatvį, netekdama biologinio primityvumo ir todėl nebepajėgdama iš savęs kildinti naujos rūšies, nes iš specializuotos formos negali kilti bendresnė forma. Tačiau kadangi biologinė žmogaus forma yra bendresnė už betkokią G. formą (ypač ją palyginus su antropoidų formomis), tai iš jokios konkrečios G. rūšies žmogus išsivystyti negalėjo. Jokia gyvuliškoji (specializuota) forma negalėjo pagimdyti žmogiškosios (bendrinės) formos. Žmogus galėjo kilti tik iš bendro gyvybinio kamieno, kaip ir betkuri kita rūšis. Kokiu būdu? Mokslas atsakymo į tai ligi šiol nėra davęs. Religija teigia, kad tai įvyko kūrybiniu augščiausios Priežasties įsikišimu.

P. Alsberg, Das Menschheitsrätsel 1937; *H. André* Wunderbare Wirklichkeit 1955; *B. Bavink,* Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaft 1953; *L. Bertalanffy,* Kritische Thorie der Formbildung 1928; *W. Brandt,* Die biologischen Grundgesetze der Entwicklung 1931; *J. F. Buytendijk,* Anschauliche Kennzeichen des Organischen 1928; *E. Dacqué,* Die Erdzeitalter 1930; *A. Dempf,* Der Mensch als Weltidee 1955; *H. Driesch,* Philosophie des Organischen 1921; *A. Gehlen,* Der Mensch 1940; *A. Gurwitsch,* Versuch einer synthetischen Biologie 1923; *L. Henderson,* Das Werden der Organismen 1918; *R. Matthaei,* Das Gestaltproblem 1929; *A. Meyer,* Logik der Morphologie 1926; *H. Plessner,* Die Stufen des Organischen 1928; *A. Schrammen,* Die gesetzmässigen Ursachen der Umbildung des Vorganges der Tierwelt und des Menschen 1930; *J. C. Smuts,* Holisme and Evolution 1926; *A. Tschirch,* Die Beziehungen zwischen Pflanzen und Tier 1924; *J. Uexküll,* Die Lebenslehre 1930; Der Mensch und die Natur 1953; *R. Woltereck,* Biologie als Ganzheitsforschung 1930.

A. Mc.

Gyvulininkystė 1. gali būti nagrinėjama kaip žemės ūkio šaka, kurioje daugiausia remiamasi gyvulių ūkiu, ir kaip mokslas. G. yra mokslas apie naminius gyvulius, kuris dalijamas į bendrąją ir specialiąją dalį. Bendroji G. nagrinėja tas priežastis ir dėsnius kuriems veikiant, atsirado ir tobulėja naminiai gyvuliai. Ji sprendžia teorinius klausimus, kuriais remiasi specialioji G., sisteminanti naminius gyvulius rūšimis ir veislėmis, aptarianti svarbiausias jų savybes ir nurodanti kelius, kuriais ūkininkas galėtų juos racionaliau naudoti.

2. Papročiai. Banda pirmąkart į ganyklą išvaroma Jurginėse, nes šventas Jurgis visoje Lietuvoje laikomas gyvulių, ypač arklių globėju. Nors kartais dar ir sninga (‚šv. Jurgis ant šyvio atjoja', kaip žmonės sako tokiu atveju), bet tą dieną nors trumpam išvaro gyvulius laukan. Tikima, kad tą dieną išginti gyvuliai būsią gražūs ir sveiki (Seirijai), o karvės per visus metus duosiančios daug pieno (Pandėlys). Jeigu Šv. Jurgio diena lietinga, rytas rasotas, tai tais metais karvės būsiančios pieningos, o jeigu giedra, tai pieno būsią maža.

Ganyklose ir miške gyvuliai ir paukščiai turi savo priešininkų: plėšriuosius žvėris. Be to, pavydininkai, burtininkai ir nužiūrėtojai tada gali lengviau prie G. prieiti ir jiems pakenkti. Įvairios epideminės G. ligos, priskiriamos piktam užbūrimui, dažniausiai pasitaiko vasaros karščių metu. Nuo visų šių pavojų ūkininkas stengiasi G. kaip galėdamas geriau apdrausti. Kūtėse gyvulius globojo Šv. Mykolas, dabar iki rudens juos paveda šv. Jurgio globai. Kaikur tvartuose laikomas šv. Jurgio paveikslas, kad G. geriau veistųsi (Varėna, Simnas). Šv. Jurgis norįs pamatyti, kiek ūkininkas turi G., su jais pasikalbėti (Anykščiai). Bet šis šventasis kartu yra ir vilkų, tų didžiausių naminių G. priešininkų, globėjas. Tad pirmo išginimo metu būdavo stengiamasi tuodu priešingumus kaip nors suderinti.

Pretorijus apie 1690 rašė, kad kai nadruviai ir šalavėnai pirmąkart išgena gyvulius, tai daro taip: šeimininkas visus G. išvaro iš tvartų į priedaržę, G. triskart aplink apeina ir kalba maldą, kad Dievas saugotų jo bandą; taip pat jis dėkoja, kad Dievas iki tol jo bandą užlaikęs, ir, pagaliau, šaukiasi į šv. Jurgį, kad jis savo medžioklinius šunis, t. y. meškas, vilkus ir lapes, nuo jo G. gintų ir neleistų jiems kenkti; po tokios maldos piemenys išgena bandą; visą tą dieną šeimyna pasninkauja, kol banda grįžta namo; kai G. suvarinėja į tvartus, tada šeimininkė paduoda valgio; šeimininkas meldžiasi stovėdamas ir laikydamas geriamą kaušelį rankoje, prašo gero oro, lietaus, žolės ir sveikatos G., šaukiasi į šventą Jurgį, kad jis savo medžioklėse jiems nieko blogo nepadarytų ir kad joks burtininkas jo G. nepaliestų; po to daug geriama ir valgoma — kuo esti linksmiau, tuo geriau (Deliciae Prussicae 56 ps.).

Iš Priekulės apylinkės 1881 paskelbta tokia žinia: ‚Senovės žmonės Šv. Jurgio dienoje savo arklius į ganyklą išleisdavę. Tą dieną jie ypač ant to paskyrę buvo, jeib toje savo arklius pirmą kartą ant ganyklos išleistų. Išleisdami liubėdavę kožnam arkliui ant sturplio su ranka patapšnoti, sakydami: ‚Ganyk, švents Jurgi, mano arklelius!' Jie dėlto tą dieną taip varavoję, kadangi tuokart daug vilkų mūsų kampe slankioję, o šv. Jurgį jie per vilkų

valdoną laiką; jie todėl ir savo arklius ne į Viešpaties, bet į šv. Jurgio sargybą ant ganyklos išleisdami paliecavoję. Jie ir didei pasisaugoję toj dienoj savo arklius prie kokio darbo vartoti, jeib per tai šv. Jurgį neįpykintų, o jis iš apmaudo potam visus arklius vilkams išpjauti nepavelytų'. (A. Bezzenberger Litauische Forschungen 1882 80 psl.).

Tautosakos rinkėjas Jurgis Banaitis iš Paskalvių rašė: ‚Dar menama, jog pagiry gyveną žmonės šitaip Jurgio dieną švęsdavo. Visą bandą, kas gyvastį turėjo, išvarydavo į pagirį. Ėrius, dar eit negalinčius, moters į žiurstus įtupinusios iš namų išnešdavo. Gaspadinės atnešdavo kiaušinių bei miltų. Kiemo kerdžius eidavo poteriaudamas apie bandą, kelis kartus — neatmenama imdavo kas kartą kiaušį, mesdavo į bandą — kurį tropijo, tai buvo vilko dalis, tą nelabai dabodavo, — jei vilks tą pagaudavo, visas kiems to galvijo nustojusiam atlygindavo. Jei vilks kokį kitą užkabydavo, tai galėjo tikėtis, kad iki smerties persekios'. (Tautosakos Darbai III 37 t.).

Vokiečiuose irgi tikima, kad, jei nepaskirsi vilkui avies, tai jis pasiims, kiek jam patiks (Jahn 302 t.). Rusų piemuo, pirmąkart išgindamas G., meta į bandą kiaušinį — jeigu jis nesudūžta, tai banda išliksianti sveika. Rusai Šv. Jurgio dieną taip pat gena galvijus į ganyklą su tam tikromis apeigomis ir daro įvairius burimus, kalba užkeikimus ir maldas į ‚šventą tėvelį Jegorijų', kad apsaugotų jų bandas nuo laukinių žvėrių (Haase 81–84, Sartori III 169).

Plačiai užtinkamas toks paprotys: pirmąkart varant gyvulius iš tvarto, padeda ar pakasa į mėšlus po slenksčiu (kartais deda ant jo) du kiaušinius ir per juos pervaro gyvulius. Jei kiaušiniai pasilieka sveiki, tai ir avys išliksiančios sveikos iki rudens (Ubiškė); jei karvės kiaušinių nesumuša, tai neišgaišiąs nei vienas gyvulys (Tverečius); kuri karvė numeta kiaušinį nuo slenksčio, tai toji vasarą padarysianti nuostolį (Antazavė). Dar sakoma: taip daroma, kad G. būtų tokie pilni ir apskriti, kaip tie kiaušiniai (Daugaliai); tada karvės nebūsiančios nužiūrėtos (Švenčionys); karvės būsiančios riebios (Dieveniškis); G. būsią apsaugoti nuo ligų ir vilkų (Merkinė). Tuos kiaušinius paskum paaukoja šv. Jurgiui (Merkinė), atiduoda pirmam atėjusiam elgetai, kitą piemeniui (Dieveniškis); piemuo juos ganykloje suvalgo, tai tada avys vedančios po du ėriukus (Alytus). Tas kiaušinių dėjimas yra aiški auka, vėliau išvirtusi spėjimu. Toks paprotys randamas ir kitur, pvz. vokiečiai varo G. per kiaušinius ir nori, kad juos sutraiškytų (Jahn 80, 302). M. Lietuvoje seniau ant tvarto slenksčio padėdavo moteriška kojine aptrauktą kirvį arba suvyniodavo į mėlyną prijuostę kirvelį ir skiltuvą, per juos turėdavo peržengti iš tvarto varomos karvės, — tada jos būsiančios apsaugotos nuo pakerėjimo ir duosiančios daug pieno (Schultz).

Pirmąkart į ganyklą leidžiamiems G. duoda duonos su druska (Onuškis), arkliams duoda duonos, kad jiems stiprybės neatimtų (Klaipėdos kraštas), duoda net lašinių su duona, kad gyvulių nepakerėtų (Papilė), apgirdo gyvate (Salakas). Arba įdeda piemeniui į lauką riekelę duonos, kurioj yra išpjauta duobelė ir ten įberia druskos; vakare toji duona vėl parnešama namo ir išdalijama gyvuliams, kad jie rastų savo namus (Obeliai). Duona ir druska, tikima, apsauganti nuo visokių blogybių.

Pirmą kart genamą bandą išvaro ir plaka su verba (eglio šakele). Tą rykštę pargindamas piemuo vėl parsineša namo ir užkiša tvarte už balkio — tada G. nesiskirstą ir nepaklystą. Šis paprotys remiasi tikėjimu magiška žalios šakelės galia, todėl senesni bus tokie plakimo verba aiškinimai: gyvuliai būsią visą vasarą apsaugoti nuo ligų (Merkinė), karvės būsiančios gražios (Alytus), niekas jų nenužiūrėsiąs (Žiežmariai), G. nebevarginsią šmikštė (slogutė) arba velnias (Semeliškės). Senas yra ir toks paprotys: piemeniui pirmąkart išgenant, kad jam gerai sektųsi ganyti, šeimininkas,-ė įduodavo šermukšninę vytį; jeigu piemuo tą vytį pameta, tai praganysiąs karves, o jei išvaikščioja visą dieną su vytimi, tai išdidus pargena ir padeda tą vytį po tvarto slenksčiu, kad ta vytis ganytų jo G. (Papilė). Kad visados G. namo pareitų, piemuo, pirmąkart gindamas, vartotą rykštę deda dangtin (Adutiškis), kiša pastogėn arba kasa po žeme, kur avys stovi (Debeikiai). Tokiai rykštei ypatinga reikšmė priskiriama ir kitose tautose: pirmą kart Jurginėse išgydami gyvulius, verbas vartoja ir rusai, ir vokiečiai (Jahn 299).

Visoje Lietuvoje iki naujųjų laikų plačiai buvo žinomas paprotys pirmą kartą išgenamus gyvulius aprūkyti verba (ėgliu), rečiau Devintinių žolėmis ir devyndrekiu (‚velnio mėšlu'), dedant juos į puodą su žarijomis ir pakišant karvėms po pilvu. Taip daroma, kad blogos akys nenužiūrėtų ir pieno neatimtų, t.y. jos nesirgtų, kad vilkas nepapjautų, gyvatė neįgeltų ar griaustinis neužmuštų. Dar smilko pirmo supjauto rugių pėdo šiaudais (dzūkuose), ruginiais miltais, uždegta žarstekliu ar pagaikščiu, puodkele ar skuduru. Nuo pakerėjimo apsaugoti dar dažnai pirmą ganymo dieną gyvuliams ant ragų, kaklo ar uodegos užriša kokį kitos apsaugos teikiantį daiktą: kelnių blauzdą arba juosmenį, virvelę nuo rūkytos mėsos, raudonas juoste-

les, į pragręžtą ragą įdeda gyvsidabrio ir užkala. Dažnai tam reikalui vartoja ir devyndrekį. Šlaksto ir šventu vandeniu.

Naminius paukščius irgi rūko, norėdami apsaugoti nuo vanagų ir varnų: dabar dažniausiai paraku, seniau kiaušinių lukštais ir varnų plunksnomis. Dar paukštyčius po vieną perkiša per vyriškų kelnių blauzdą (gana dažnai), per rato stebulę ar pavalkus (rečiau). Paukštyčius stengiasi laukan išnešti, pučiant šiaurės vėjui, paleidžia juos šiaurinėje namo pusėje, — tada jų negaudo varnos ar vanagai (Žemaitija). Arba: prirenka tiek akmenėlių, kiek yra viščiukų, leidžia viščiukus po vieną, mėto akmenėlius į užpakalį ir sako: ,Tau, varna, akmeniukas, o man viščiukas' (Žiežmariai). Kitas būrimas su akmeniukais: pirmąkart išginę, prirenka lauke tiek akmenukų kiek yra avių, ir tuos akmenukus papila arba pakasa avių tvarte po slenksčiu: tada visos avys pareisiančios namo, nenuklysiančios į svetimus tvartus. Tuo pačiu tikslu, išgindami avis, patiesia tvartuose juostą (Tverečius), arba prie gardo patiesia prijuostę (Krakės).

Kai gyvulius pirmąkart išvaro laukan, tai šeimininkas,-ė paima atrakintą spyną, apeina kartą aplink gyvulius ir spyną užrakina, — tai sako, kad vilkui nasrus surakiną; tą spyną laiko uždarytą per visą vasarą. Panašiai daro ir rusai (Haase 82). Nešant per lauką skietą, reikia jį įdėti į maišą, nes skietas darąs žiotis, — vilkai gyvulius pjausią.

Visoje Lietuvoje randame paprotį, kad pirmą dieną parginusį piemenį šeimininkė aplieja vandeniu (visu kibiru arba milžtuve,—tada karvės būsiančios pieningos. Aplaistytą piemenį pavaišina kiaušiniais. Tokiu pat būdu piemenį laisto, be lietuvių, dar latviai, estai, rusai ir vokiečiai.

Lietuvis ūkininkas labai rūpinasi savo gyvuliais, nes ,be karvės— pasninkas, be arklio — šventė'.

F. Haase, Volksglaube und Brauchtum der Ostslaven 1939; *U. Jahn*, Die deutschen Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht 1935; *P. Sartori*, Sitte und Brauch I–III 1910–1914; *J. Balys*, Pirmasis bandos išginimas (Žemės Ūkis 1943 nr. 2).

J. B.

Gyvulių apsauga žr. Gamtos apsauga.

Gyvulių folkloras. Pirmykštis žmogus nematė esminio skirtumo tarp žmonių ir gyvulių. Pirmykščiam žmogui gyvulys buvo tokios pat prigimties būtybė, kaip ir jis pats, tik skirtingo pavidalo. Gyvulys dažnai būdavo laikomas žmogaus gimine, broliu ar net visos kilties protėviu (totemizmas). Dar daugiau: buvo manoma, kad kaikurie gyvuliai yra ne tik stipresni, bet ir protingesni už žmones, jie galį žmogui padėti arba jį apgauti. Užtat žmogus gyvuliams reiškė savo nuostabą, baimę ir meilę, juos gerbė, bandė juos pamėgdžioti, apeiginėse šventėse ir šokiuose persirengdamas gyvuliais, užsidėdamas gyvulių kaukes. Buvo tikima, kad gyvuliai galį kalbėtis tarpusavy ir su žmonėmis, kaikurie žmonės, išmintingumo simboliui gyvatei padedant, išmokstą gyvulių kalbą suprasti. Pasakose tam tikri gyvuliai (arklys, vilkas, zuikis, šuneliai ir kt.) yra nuolatiniai herojaus palydovai ir padėjėjai, be kurių jis pražūtų ir nebegalėtų savo didelių darbū atlikti. Gyvuliai galį pasiversti į žmones. Daug yra pasakų apie žmonių ir gyvulių meilės santykius ir vedybas, nepaprastus tos sąjungos vaisius (Jonas Meškaausis ir kt.). Naujausią šio ciklo pasakų studiją parašė švedas Jan-Öjvind Swahn, The Tale of Cupid and Psyche (1955), kurioje plačiai nagrinėja ir mūsų Eglės pasaką (žr.). Gyvulių patelės maitinančios ir užauginančios pamestus žmonių vaikus (pasaka apie Romulą ir Remą ir daug kitų panašių).

Savo tarpe gyvuliai sudarą panašią, kaip žmonių bendruomenę: jie turį savo valstybę, karalius, gudruolius ir apgavikus. Gryną G.F., kur veikia vieni gyvuliai, be žmogaus dalyvavimo, galima paskirstyti į tris rūšis: 1. kilmės sakmės, aiškinančios tam tikrų gyvulių ir jų ypatybių kilmę (žr. Gamtinis folkloras); 2. pasakėčios, kuriose gyvuliai elgiasi panašiai, kaip žmonės; 3. gyvulių epas, kur visas veiksmas sukasi apie vieną kurį labai protingą arba apgaulingą gyvulį (ciklas apie gudrią lapę, pvz. Roman de Renart). Atskirose srityse tam tikri gyvuliai įsigyja ypatingos pagarbos, pvz. varnas Š. Amerikos indėnuose (ypač Northwest Coast kiltyse), meška poliarinėse srityse (ypač Sibire, suomių ugrų ir paleoaziatinių tautų tarpe, taip pat Š. Amerikos indėnuose), tigras pietryčių Azijoje, Indonezijoje ir Indokinijoje. Daugelio tautų herbuose randame liūtą ir erelį. Yra ir fantastiškų arba išgalvotų gyvulių ir paukščių, pvz. Amerikos indėnų ,griausmo paukštis', slibinai ir visa eilė hibridinių gyvulių ir paukščių, turinčių liemenį ar galūnes gyvulio, o galvą žmogaus, ir atvirkščiai (pvz. sfinksas, sirena, satyras), arba sudaromi junginiai iš gyvulių ir paukščių kūno dalių (pvz. pegasas, grifas ir kt.).

L i e t u v i u o s e kaikurie gyvuliai laikomi turį artimų ryšių su žmonėmis ir dievais. Senovės lietuviai gerbė žalčius ir juos laikė ,dievų pasiuntiniais'. Kaikurie gyvuliai, pvz. meška, gandras, esą žmonės, kuriuos Dievas, bausdamas už tam tikrus prasižengimus, pavertęs gyvuliais. Esą žmonių, kurie galį laikinai pasiversti į gyvulius, pvz. vilkolakiai, raganos. Jei tokį gyvulį sužeisi, tai, atsivertęs žmogumi, jis turėsiąs sužalojimų, tose pačiose kūno dalyse, kaip anas gyvulys. Burtininkai ir

raganiai galį paversti žmones į gyvulius. Šunys ir arkliai matą vėles ir piktas dvasias, — tada jie loją ir prunkščią. Iš naminių gyvulių elgesio esą galima nuspėti ateitį, būsimą orą ir kt. Ne tik senovės romėnai, bet ir lietuviai darydavę ateities spėjimus iš paukščių balsų ir jų skridimo. Tokie spėjikai, anot Pretorijaus, buvę vadinami ‚lekutoniai' ir ‚paukštučiai'. Arklio galva apsauganti namus nuo piktų dvasių ir užbūrimo, visokių kenkėjų, — todėl arklio kaukuolė dedama kluone po javų prėslu (apsaugo nuo pelių), kabinama ant ilgo virpčio sode (blogos akys nepakenks bitėms), prie stogo galų prikalami išpjaustyti ‚arkliukai', kad apsaugotų namus nuo piktųjų dvasių įsibrovimo per čiukurą.

Namų apsaugotojais nuo gaisro, griausmo ar kitų nelaimių laikomi gandras ir kregždės. Reikia globoti jų lizdus. Kregždė parnešusi žmonėms ugnį, pavogusi ją iš pragaro. Jei kurio ūkininko trobose kregždė peri, tai tam gerai klosiąsi; jei išgriausi jų lizdą — sudegsią namai arba vaikai giausią šlakuotus veidus. Kregždės kraujas pagydąs nuo girtuoklystės. Kas nušaus gandrą — tam nudžiūsianti ranka. Gegutė esanti liūdnų įvykių pranašautoja: jos kukavimas arti namų reiškią mirtį, gaisrą ar pavainikį kūdikį. Pirmąkart išgirdęs gegutę kukuojant, turėk prie savęs pinigų, verskis per galvą arba skaičiuok, kiek metų gyvensi ar po kiek metų ištekėsi. Vištos giedojimas reiškiąs nelaimę namams. Reikią jai kirsti galvą ar uodegą, atmatavus nuo stalo iki slenksčio ir žiūrint, kas atitenka kirsti. O gaidys nubaidąs velnius. Gaidys ir višta, ypač juodų plunksnų, dažnai būdavo vartojami aukoms, pvz. kai namų šeimininkė miršta, tai reikią vištai galvą nukirsti (Josvainiai). Ožka esanti velnio leista, užtat velnias dažniausiai mėgstąs pasiversti ir žmonėms pasirodyti ožio pavidalu. Ožys traukiąs Perkūno vežimą debesyse (tas pats tikima skandinavuose). Raganos ir piktosios dvasios dar mėgstančios pasiversti katinu, juodvarniu, rupūže.

Kaikurie vabzdžiai žmonių dėmesį irgi atkreipė. Įdomus ir ne tik pas mus, bet ir daugelyje kitų kraštų paplitęs elgesys su ‚Dievo karvyte', dar vadinama ‚Dievo Maryte', ‚Petronėle' ar ‚šv. Petro vabalėliu' (lot. Ceratomegilla fuscilabris). Matyt, raudona spalva ir ryškūs juodi taškai atkreipė žmonių dėmesį. Anot mūsų žmonių, ta ‚karvytė' Dievui šaukštus mazgojanti, todėl galinti iš Dievo sužinoti, ar būsią lietaus ar giedra. Padeda tą vabalėlį delnan ir dainuoja, klausdami: ‚ar lietutis, ar pagada', ‚kur aš mirsiu', ‚kur mano kapeliai', ‚kur mano bernas', kuriame šone geri metai' ir pn. Dainuoja kol vabalėlis nuskrenda; jei augštyn skrenda — būsianti giedra, jei žemyn — lietaus ir pn. Šviečiantis Šv. Jono vabalėlis esąs vaistai nuo rožės, žaizdų, pasiutusio šuns įkandimo. Pagavę žiogą, vaikai dainuoja: ‚žiogai, žiogai, duok deguto! Kad neduosi kirsiu galvą, mesiu peklon'. Bitės yra laikomos šventu vabalėliu, nes gaminančios žvakėms vašką, tad Dievui tarnaujančios. Užtat apie bites, kaip apie žmones, sakoma, kad jos ‚miršta', bet nesakoma ‚stimpa', kaip apie kitus gyvulius. Atsitikus nelaimei, pvz. šeimininkui mirus, reikią nueiti prie avilių ir apie tai bitėms pranešti, — kitaip ir jos išmirsiančios; kviečia bites ir į vestuves. Negalima ardyti ir deginti skruzdėlynų — skruzdės žmogaus draugės. Šikšnosparnis turįs tokius kaulelius, kuriais esą galima mylimą asmenį prisitraukti arba atstumti; norint tų kaulelių įsigyti, reikią gyvą šikšnosparnį įmesti į skruzdėlyną.

Popularūs ir plačiai paplitę dainų ciklai yra apie paukščių ir žvėrių vestuves ir apie karą tarp paukščių ir žvėrių keturkojų. Vilkas veda mešką, tilvikas kielę, strazdas lakštingalą, uodas musę ir pn.; daugelis kitų paukščių ir žvėrių dalyvauja kaip vestuvių veikėjai (piršlys, svočia ir kt.). Lietuviai irgi turi daug tokių dainų variantų, bet jų vientisų gyvulių epu dar negalima laikyti, nes ir vyriausi veikėjai, ir nuotykiai labai įvairuoja.

Mirusiųjų žmonių vėlės pavirstančios į paukščius,tačiau ypatingos giminystės su gyvuliais, arba totemizmo , mūsų tradicijos nežino. Daugiausia medžiagos apie G.F. surinko ir paskelbė J. Elisonas.

O. Dähnhardt, Natursagen Bd. 3: Tiersagen 1910; *H. Scheu* ir *A. Kurschat,* Pasakos apie paukščius 1913; *J. Basanavičius,* Levas lietuvių pasakose ir dainose 1919; *J. Elisonas*, Vilkas tautosakoje (Mūsų Tautosaka 1930); ('') Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje (t. p. 1931 III 81–181); ('') Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje (t. p. V 1932). *J. B.*

Gyvulių ganymas žr. Ganymas.

Gyvulių geografija žr. Gyvūnija.

Gyvulių globa. 1822 Anglijos įstatymas davė teisinį pagrindą 1824 Londone įsikūrusiai pirmajai draugijai, Rusijoje 1865 suorganizuota centrinė G.G draugija, kurios skyrius 1874 buvo įst. Rietave, 1893 Kaune. G.G. draugijos pagal savo uždavinius susiskirstė, čia propaguodamos atskiros gyvulių rūšies globą, čia siekdamos visus gyvulius apsaugoti nuo žiaurių veiksmų. Susirūpinta ir skerdžiamųjų gyvulių mirtį palengvinti. XIX a. viduryje G.G. draugijų buvo iškeltas reikalavimas įvesti visuotinį gyvulių apsvaiginimą prieš juos skerdžiant. Pramonės kraštuose atsirado net priešvivisekcinės draugijos, kovojančios už tai, kad gyvulių vivisekcijos būtų apribotos, vykdomos tik būtinu reikalu, ir kad jas vestų ar bent kontroliuotų atitinkamos mokslo įstaigos.

L i e t u v o j e G.G. draugija įst. 1922 XII 14 Kaune. Ligi 1938 pabaigos suorgani-

zavo 48 skyrius, 1925 ir 1936 dalyvavo su savo pavilijonais žemės ūkio ir pramonės parodose Kaune. 1934 išrūpino G.G. įstatymą, kuriuo nusikaltę gyvulių ir paukščių kankintojai administraciniu būdu baudžiami ligi 300 litų arba areštu iki 1 mėnesio. Draugijos nariais bendradarbiais 1937 pakviesta apie 6000 mokytojų ir apie 5000 policijos tarnautojų. Draugijos pirmininkas 1922–33 buvo gen. J. Bulota, nuo 1934 gen. V. Nagius.

Gyvulių klasifikacija. Gyvuliai imta skirstyti į įvairias grupes gana seniai, bet dabar vartojamoji sistema pasidarė galima, tik kai susikaupė pakankamai žinių iš embriologijos, paleontologijos, lyginamosios anatomijos. Klasifikacija tai panašios struktūros gyvulių apjungimas į vieną grupę. Iš tikrųjų praktikoje G. K. yra labai sunkus uždavinys, nes dažnai asmeninis zoologo sprendimas nulemia kuriai kategorijai imamas gyvulys priskiriamas. Paprastai susidaro sunkumo, kai reikia apspręsti, ar skirtumas tarp dviejų gyvulių yra pakankamai didelis, kad pateisintų jų priskyrimą atskiroms kategorijoms. Reikalą dar pasunkina pasitaikančios aberacijos. Didelis gyvulių rūšių skaičius pasaulyje (apie 1.000.000) zoologijos sistematikus verčia specializuotis tik kuriai nors vienai gyvulių grupei.

G. K. prasideda, kai imame gyvulius skirstyti į įvairias kategorijas. Nesunku sutikti, kad pvz. naminės katės visame pasaulyje yra labai panašios ir kad jos aiškiai skiriasi nuo šuns. Šis skirtumas išreiškiamas, kates skiriant į vieną rūšį ar skirtį (lot. species), o šunes į kitą, Taip pat daroma ir su kitais gyvuliais. Dėl rūšies definicijos būta nemaža nesutarimų, kurie dar ir šiandien nėra visai išnykę. Šio straipsnio reikalui rūšimi laikytina populiacija, kurios atskiri individai yra vienodi savo struktūros detalėmis, imant galvon galimą įvairavimą tam tikrose neplačiose ribose, ir kurie tarpusavy veisiasi ar gali veistis. Rūšis yra laikoma pagrindiniu klasifikacijos vienetu. Yra gyvulių rūšių, kurios nesunkiai galima suskaldyti į žemesnius klasifikacijos vienetus; pvz. porūšis (lot. subspecies). Yra rimtų įrodymų, kad du ar daugiau porūšiai, izoliuotai besiveisdami, evoliucionuojasi į atskiras skirtingas rūšis. Porūšiui virstant rūšimi, vislumas su kitais artimais porūšiais dažnai išnyksta, jei visi tie porūšiai gyvena kartu, bet vislumas gali išsilikti, jei porūšiai buvo geografiškai izoliuoti. Tuo būdu rūšis evoliucijos procese būtų tam tikras tarpsnis, o ne statinis vienetas.

Kitas augštesnis sisteminis dalijimas yra gentis (lot. genus), į kurią priskiriama eilė morfologiškai panašių rūšių. Iš rūšies apibrėžimo aišku, kad ji yra tikras gamtinis fenomenas. Betgi šitaip su tuo pačiu tikslumu negalima pasakyti apie gentį ir kitus augštesnius klasifikacijos vienetus, nes jie yra labiau susitarimo dalykas.

Nuo Linné laikų tiek augalai, tiek gyvuliai mokslinėje kalboje vadinami genties ir rūšies vardais, linkstant į vad. binarinį pavadinimą. Abu vardai yra lotyninti; pvz. Felis leo ‚liūtas' pirmasis žodis yra genties, antrasis rūšies pavadinimas, Felis catus ‚katė' ir t.t.

Naudojant vis svarbesnius panašumo požymius, gaunami vis platesni sisteminiai padalijimai, kurių svarbiausi yra šeima, grupė, klasė, phylum. Šeima sudaroma iš eilės panašių genčių, grupė iš šeimų ir t.t.

Augščiausias sisteminis dalijimas yra phylum, kur tarpusavy skiriasi labai aiškiai apibrėžtais struktūriniais požymiais; pvz. phylum Annelida apjungia nariuoto kūno kirmėles, betgi kurių išaugos nėra nariuotos, o kitas phylum Arthropoda apjungia ne kirmėlių pavidalo gyvius, kurių kūno išaugos yra nariuotos. Neatsižvelgiant į šiuos dažnai esminius skirtumus tarp phyla, zoologų tarpe ir ligi šiol dar yra nesutarimų dėl kaikurių phyla apibrėžimo, todėl betkoks paskelbtas phyla sąrašas yra tik didesnės ar mažesnės zoologų grupės nuomonė.

S. J. Hickson, Outline classification of the animal kingdom 1924; *L. A. Borradaile,* Manual of elementary zoologiy 1935; *T. Dobzhansky,* Genetics and the origin of species 1941; *E. Mayr,* Systematics and the origin species 1942. *K. A.*

Gyvulių ligos galima suskirstyti į tris pagrindines grupes: 1. bendrinės, 2. specialinės užkrečiamosios ir 3. parazitinės. Bendrinės G.L. yra dažniausiai fiziologinių funkcijų sutrikimo išdava. Šių ligų priežastys gali būti fiziotechninės, cheminės arba nepriežiūra ir netinkamas pašarų išlaikymas bei jų patiekimas, taip pat ir infekcijos. Dažnai gyvulių ligos prasideda dėl žaizdų ar susižeidimų. Gi raguočiai kaip gyvuliai atrajotojai pašarą mažai tekramto, ir todėl su pašaru gali praryti aštrių ir kietų daiktų, galinčių pradurti skrandžio sieneles, arba kitus svarbius gyvulio vidaus organus sužeisti. Gyvuliai dažnai apsinuodija nuodingaisiais augalais, sugedusiu pašaru, chemikalais, ir daug gyvulių gaišta. Specifines užkrečiamąsias (infekcines) ligas sukelia patogeninės bakterijos, pelėsiai, gyvūnai protozojai ir filtruojamieji virai. Kiekvieną infekcinę ligą sukelia specifiškas tos ligos sukėlėjas; pvz. snukio ir nagų ligas — filtruojamasais viras.

Ligų inkubacinis periodas būna gana įvairus ir priklauso nuo ligos rūšies, užkrėstojo gyvulio sveikatingumo bei atsparumo. Jeigu kurios nors rūšies apkrečiamoji liga nuolat kartojasi, tai gyvuliai ilgainiui įgyja atsparumo — imunitetą tai

ligai, ir gyvulių kritimas mažėja. Valstybiniu ir tarpvalstybiniu mastu siekiama užkirsti užkrečiamųjų gyvulių ligų plitimą; pvz. kilus snukio ir nagų ligų epidemijai, tuojau suvaržomas gyvulių kilnojimas iš vienos vietos į kitą, daromas karantinas. Dažnai valstybių įstatymai savininkus įpareigoja nepagydomuosius gyvulius naikinti. Viena svarbiausių kovos priemonių su apkrečiamomis ligomis yra skiepijimas, nors dar ne nuo visų ligų skiepais galima apsisaugoti.

Gyvuliai serga ir kenčia nuo parazitų. Gyvulių parazitai dažniausiai matomi paprasta akimi. Tik kaikurios protozojų rūšys tematomos mikroskopu. Gyvuliniai parazitai gyvulio organizme sukelia sutrikimų ir tada gyvulys pradeda skursti, nykti.

Bureau of Animal Industry (Annual Reports); *D. H. Udall,* The Practice of Veterinary Medicine 1947; *G. H. Wolldrige,* Encyclopedia of Veterinary Medicine Surgery & Obstetrics 1934; *J. A. W. Dollar,* Veterinary Surgery 1938; *B. Malkmus,* Clinic Diagnostics of the Internal Diseases of Domestic Animals 1936; *W. Arthur Hagun,* The Infections Diseases of Domestic Animals 1951; *Fr. Morrison,* Feeds and Feeding 1951; *Rich. Reinhardt,* Lehrbuch der Geflügelkrankheiten 1946; *E. Silbersiepe* ir *Ew. Berge,* Lehrbuch der Speziellen Chirurgie 1943. *K.A.*

Gyvūnas juslingas gyvis, animalinė būtybė.

Giza, Gizeh Egipto mst. Nilo kair. krante, priešais senąjį Kairą, su kuriuo jungiamas 406 m ilgumo tiltu; 68.500 gyv. Žymi tabako pramonė ir kurorto miestas. 8 km į vakarus, į G. pusę, stovi didžiosios piramidės ir milžiniškas sfinksas. Priešais piramides buvo faraonų šventyklos, o aplink piramides senovės Egipto didikų kapinės– mirusiųjų miestas. Yra išlikę rūmų griuvėsių bei kitokių senovės Egipto paminklų. G. yra Egipto senienų muzėjus.

M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė, Kasinėjimai prie G. piramidžių (N. Romuva 1935 nr. 7, 8, 9); *G. H. Reissner,* History of G. Necropolis 1942; *W. M. F. Petrie,* Pyramids and Tempels of G. 1885.

Gizbertas Boleslovas (1682 XI 18 Lietuvoje — 1730 III 7 Romoje) Lietuvos jėzuitas (nuo 1701), literatūros ir retorikos mokytojas, vėliau Vilniaus akad. filosofijos profesorius. Parašė Saltus citra motum e Rhodo Insula in Coelum (akademinis vaidinimas) 1715, Moeror in mero effuso sanguine a Monarcho Aba dramate adumbratus Vilniuje 1715. Be to, dar išleido P. Lozevičiaus Plinius Palaemonicus magnus e Societate Lithuana Orator, 1717. *A. Lm.*

Didžioji Gizeh piramidė

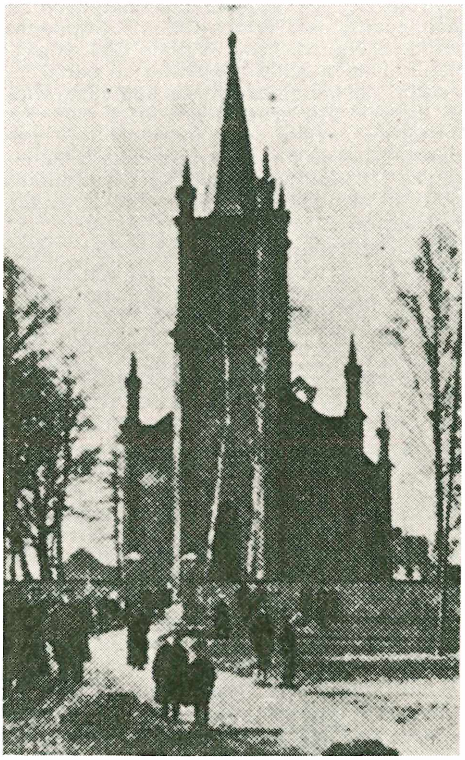

Gižų bažnyčia

Gižagirės miškas Gižų vls., Vilkaviškio aps. Šiame miške yra Napoleono armijos žuvusių karių kapai, kur buvo išlikę 14 didelių akmenų ir senas medinis kryžius.

Gižai bžk. ir vls. centras Vilkaviškio aps. 1774 pirmąją bažnyčią pastatė Chmara, bet, jai sudegus, naują akmeninę gotikos stiliaus bažnyčią 1847–50 pastatė Vičekovskis. Baudžiavos metu G. veikė dvi mokyklos. Parapijos mokykloje buvo mokoma ir lietuviškai, o dvaro tik lenkiškai. G. bažnytkaimis įsikūrė G. dvaro žemėje. Prieš I pas. karą Marijampolės Žemės Ūkio d-ja pastatė rūmus, kur projektavo įkurti žemės ūkio mokyklą. Po karo, šiuose rūmuose kurį laiką buvo įsikūrusi ir veikė Seinų kunigų seminarija. 1940 G. parapijoje 2800 parapiečių.

Gyžicki Gozdawa Jan Mark (1844–1925) lenkų bažnyčios istorikas. Baigė Tartu universitetą. Mintaujoje buvo gimnazijos mo-

kytoju. Tyrinėjo Lietuvos vienuolynų istoriją ir heraldiką. Išsp. Wołyniako ir Marek Gozdawa slapyvardžiais Notatka o akad. w Polocku 1884, Spis szkól w grodzieńskiej gub. na początku XIX w. 1885, Die ehemaligen Sistercienser Klöster Lithauens 1890, Mittheilungen über der Kloster Wistycze 1890, Mittheilungen über die Kloster Kimbarówka 1892, Bazyljanie na Żmudzi 1891, Monaster bazyljanski w Ladach 1891, Szkoła powiatowa vileńska 1893, Wiadomość o Bockach i O. O. Reformatach 1911, Wiadomość o Dominikanach prow. Litewskiej 1917–23, Z przeszlości Karmelitów na Litwie i Rusi 1918, Kniaziowie Nieświeścy 1897, Statystika szkól parafjalnych na Litwie 1904, O missyonarzach w Wilnie, Bazyliańskie klasztory unickie w obrębie prow. białoruskiej, O szkole Kiedanskiej XIX wieku 1896.

Gižinskas Leonardas (g. 1894 Mitasiūnų k., Subačiaus vls., Panevėžio aps.) kunigas pedagogas. 1902–10 mokėsi vidurinėje Maskvos mokykloje. 1910 įstojo į Kauno kunigų seminariją. 1915–17 Vašuokėnų pradžios mokyklos mokytojas. 1917 III 4 įšventintas kunigu ir paskirtas vikaru į Naujamiestį Panevėžio aps.). 1919 Jurbarko gimn. kapelionas, vėliau direktorius. 1922–24 Kupiškio vidurinės mokyklos kapelionas. 1924–26 Kaune S. Daukanto mokytojų seminarijos kapelionas ir istorijos mokytojas. 1926–40 Rokiškio gimn. kapelionas, 1946–49 Müncheno lietuvių gimnazijos lotynų ir vokiečių kalbų mokytojas. 1926 įgijo Teol. filosofijos fak. teologijos licenciato laipsnį. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti 1918 — Lietuvos Aide, Lietuvos Mokykloje. Vėliau rašė Laisvėje, Tėvynės Sarge, Ryte (1924–26 tvarkė Menas ir Kūryba skyrių), Panevėžio Garse, Panevėžio Balse, Šv. Pranciškaus Varpelyje, Tiesos Kelyje, XX Amžiuje; Vokietijoje — Aiduose ir Naujame Gyvenime. Išsp. Dievo Tiesos krislai tautų religijoje 1939, Palyginamoji religijų istorija.

L. Gižinskas

Glacé (prc.) medvilninis įstrižojo rašto audinys su blizgančiu paviršiumi, vartojamas vyriškų liemenių nugaroms ir pamušalams.

Glace Bay Kanados Cape Breton salos mst., 25.147 gyv. Akmens anglies kasyklos, geležies, mašinų, muzikos instrumentų pramonė. Geras žuvų uostas. 1902 iš G. B. bevielių telegrafu pasiųsta pirmoji žinia per Atlantą.

Glacialas žr. Ledynlaikis.

Glacier Bay National Monument 1925 įsteigta tautinės gamtos apsaugos vieta p. Aliaskoje, į v. nuo Juneau; apima arti 10.000 km² plotą su šv. Elijo kalnyno dalimi ir keliais dideliais ledynais.

Glacier National Park JAV gamtos apsaugos parkas (nuo 1910) Montanos valstybės Uolų kalnuose, Kanados pasienyje; 3980 km² didumo, apima 60 kalnų ledynų ir 200 kalnų ežerų. Šis parkas pasižymi nepaprastu gamtos gražumu su giliais grioviais, stačiais kalnų šlaitais ir ledynų išgraužtais kloniais. Skersai iš rytų į vakarus nutiestas plentas. Augščiausioji viršūnė Mt. Cleveland 3132 m.

Glackens William James (1870–1938) amerikiečių tapytojas ir iliustratorius, piešęs gamtovaizdžius. Baigęs Pennsylvanijos akad., dar mokėsi Paryžiuje, ir jo tapybai padarė įtakos prancūzų impresionistų mokykla. Svarbiausi paveikslai Paradies, Washingtono parkas.

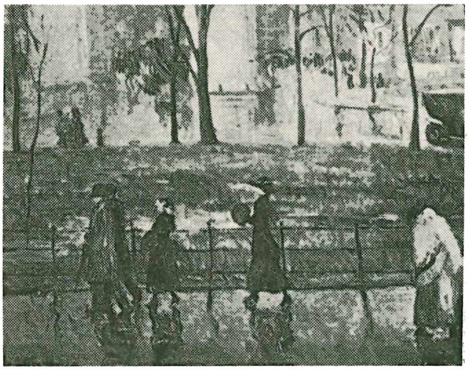
W. Glackens Kovo mėn. Washingtone

Gladbach žr. München-Gladbach.

Gladbeck v. Vokietijos pramoningas mst. Vestfalijoje, Ruhro srityje; 76.000 gyventojų (1953). Akmens anglies kasyklos. II pas. karo metu 43% miesto sugriauta.

Gladiatorius (lot. gladiator iš gladius ‚kardas, kalavijas') kovotojas profesionalas, žiūrovų malonumui kardais ir kitais ginklais kovojąs iki mirties vienas su kitu ar su plėšriaisiais žvėrimis. G. žaidimus romėnai perėmė iš etruskų, kurie rengdavo juos per laidotuves. G. būdavo imami karo belaisviai, vergai ir mirtimi pasmerktieji nusikaltėliai, nuo Cezario laikų ir laisvieji žmonės. Jie pasiruošdavo specialiose mokyklose. Būta įvairių G. ir jų kovos rūšių. Sen. romėnai buvo aistringai pamėgę G. kovas, ir visoje valstybėje buvo G. žaidynėms pristatyta daugybė amfiteatrų, iš kurių garsiausias milžiniškas Kolosėjas Romoje.

L. Friedlaender, Sittengeschichte Roms 1922 (10 laida); *L. Robert,* Les gladiateurs dans l'orient grec 1940.

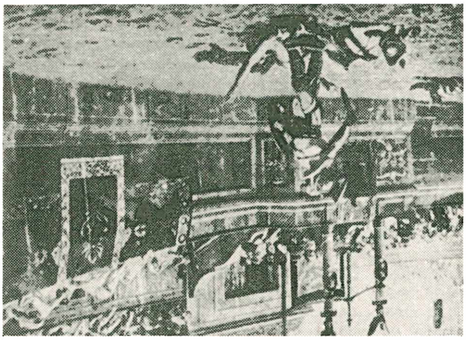

Gladiatorių kovos kolizėjuje

Gladiolus žr. Kardelis.

Gladkov Fedor (g. 1883) rusų rašytojas, pradėjęs apysakas rašyti XX a. pradžioje. Jau po bolševikų perversmo išgarsėjo romanais Ognennyj kon', Cement, Pjanoje solnce, Energija, Detstvo, Volinica. 1950 ir 1951 gavo Stalino premiją. G. veikalas Krovju serdca kurį laiką buvo uždraustas Cementas yra išverstas lietuviškai.

Gladstone William Ewart (1809–1898) anglų politikas, 1868–94 liberalų vadas. 1832 baigė Oxfordo univ. Pradžioje laikėsi konservatyvios pasaulėžiūros, ir 1832 pateko į parlamentą kaip torių partijos atstovas. Čia pasižymėjo iškalbingumu ir savo išsp. knyga — The State in Its Relations with the Church 1838, kur gynė valstybinę bžn. 1845–46 kolonijų sekr. (ministeris). Muitų tarifus pertvarkydamas, G. iš protekcionisto pasidarė laisvosios prekybos šalininku. Tad prieš jį nusistatė kraštutinieji toriai. 1847 G. išrinko atstovu Oxfordo univ. Tada G. ėmė vadovauti nuosaikiesiems toriams, vad. ‚peelininkams'. 1852–55, 1859–66 Aberdeeno, Palmerstono, Russelio kabinetų finansų ministeris. Sudarydamas biudžetą, G. daug teisingiau paskirstė mokesčių naštą. 1861 įsteigė taupomąsias pašto kasas. Likęs vigų liberalais tapusių vadu, 1862 pasiūlė Reform bill, bet šį bilių, dar apradikalinę, įvykdė konservatoriai. 1868 rinkimo metu kėlė Airijos anglikonų bažnyčios atvalstybinimo klausimą. 1868 rinkimus laimėjo liberalai, ir karalienė Viktorija buvo priversta pavesti sudaryti kabinetą liberalų vadui G. Jis turėjo plačią reformų programą ir specialiai rūpinosi Airijos reikalais. 1870 Land Actu pagerino Airijos žemės nuomininkų padėtį, nors šiuo kompromisiniu įstatymu neišsprendė žemės reformos reikalo. 1870 Education bill padėjo Anglijos liaudies švietimo pagrindus, o 1873 Judicature aktu reformavo teismus. 1872 buvo įvestas slaptas balsavimas rinkimuose. Dėl smarkaus konservatorių pasipriešinimo G. reformoms ir dėl nesėkmingos jo užsienių politikos, liberalų partija 1874 neteko valdžios. Betgi 1880 vėl ją atgavo. 1885 pabaigoje trumpą laiką perleido valdžią vėl konversatoriams. Tačiau 1886–92, 1892–94 G. vėl vadovavo liberalų partijos kabinetams. G. kabinetas 1884–85 reformavo rinkimų sistemą, ir rinkikų skaičius iš 3 su viršum mil. pašoko ligi 5 su viršum mil. G. esant valdžios priešakyje, buvo priimta daug demokratinių ir socialinių įstatymų. G. mėgino sutvarkyti ir Airijos reikalus. 1881 papildė Land aktą, tačiau nepatenkino airių reikalavimų. Kovodamas su konservatoriais, iškėlė Airijos savivaldos reikalą, vad. Home Rule, kurį mėgino išspręsti tretysis G. ministerių kabinetas. Airijos savivaldos klausimu suskilo liberalų partija, ir 1885 pralaimėjo rinkimus. G. kovos dėl Home Rule neatsižadėjo, ir 1893 antrą kartą parlamente pasiūlė Home Rule įstatymo projektą. Anglijos parlamentas šį įstatymą priėmė, bet Lordų rūmai atmetė. 1894 G. dėl nesveikatos pasitraukė iš politikos. G. laikomas vienu žymiausiu Anglijos politiku. Jis tikėjo ir siekė socialinės lygybės ir demokratijos. Išsp. Studies on Homer and the Homeric Age 1858, Juventus Mundi 1869, Gleanings of Past Years 1843–78, 1879, The Impregnable Rock Holy Scripture 1892. G. kalbų dalį ir laiškus Palmerstonui išsp. Ph. Guedalla 1928, laiškus žmonai — A. T. Basset 1936.

W. E. Gladstone

J. Morley, The Life of W. E. G. 1903; *R. Craemer,* G. als christlicher Staatsmann 1930; *G. T. Garatt,* W. E. G. 1936; *P. Knaplund,* Gladstone's Foreign Policy 1935; *J. L. Hammond,* G. and the Irish Nation 1939; ('') G. and the Liberalism 1952.

Gladutis Pranas (1893 IV 2 Narvaišių k., Užpalių vls., Utenos aps. — 1939 X 28 Kaune) Lietuvos kariuomenės plk. ltn. Lankė Kronštadto gimnaziją. 1912 baigė Petrapilio priv. politechnikos matininkų skyrių. 1915 paimtas į rusų kariuomenę, 1916 X Petrapilyje baigė Vladimiro karo mokyklą. Tarnavo Sibire. 1917 II fronte, Rumunijoje. Revoliucijai įvykus, aktyviai dalyvavo lietuvių tautinių kariuomenės dalinių sudaryme. Tarnavo Rovno lietuvių batalione, į kurį atvyko iš Rumunijos su 60 kareivių ir 2 karininkais. 1918 XI grįžo į Vilnių. Savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę ir XI 27 1918 buvo paskirtas į 1-jį pėst. pulką. Dalyvavo kovose prieš bolševikus ir lenkus. 1926 baigė augštųjų karo technikos kursų statybos skyrių. 1929 buvo paskirtas pionierių bataliono vadu. 1934 ypa-

tingųjų reikalų karininkas. Karo Archyve išspausdino atsiminimus apie lietuvių karių veikimą Rumunijos fronte.

Glaesaria žr. Austeravia.

Glagolica (nuo sen. slav. glagolŭ ,žodis', kalba') seniausia slavų bažnytinės kalbos rašyba, sudaryta iš graikiškų mažųjų raidžių ir priskiriama slavų apaštalui Kirilui. Kadangi ši rašyba pasirodė apysunkė ir paini, tai vėliau ji buvo daug kur pakeista kirilica.

Glagolizmas bažnytinės slavų kalbos vartojimas katalikų liturgijoje, išplitęs Kroatijoje ir š. Adrijos jūros apylinkėse, X–XI a. buvo galutinai uždraustas, bet 1248 pop. Inocento IV vėl leistas. XIX a. bandyta atgaivinti gryną G. Pop. Leonas XIII 1893 leido glagolica atspausdinti mišiolą, paruoštą D. Parčičo. Nors 1901 buvo įsteigta Krokuvoje senųjų slavų kalbų akademija, kuri ypačiai rūpinosi G., ir nuo 1918 įvestos lotynų raidės į šią kalbą, kad ji labiau paplistų, bet vistiek ji plačiau nepaplito.

Glaise von Horstenau Edmund (1882 — 1946 nusižudė) austrų generolas, politikas ir istorikas. 1917 ir 1918 L. Brastos taikos derybų dalyvis. Nuo 1918 dirbo karo archyve, 1925 paliko jo direktorius. 1936 ministeris Schuschniggo ministerių kabinete, 1938–40 Seyss-Inquarto vyriausybės vicekancleris. Išsp. Die Katastrophe 1928, Das Leben der Gen. Stabschefs Grafen Beck 1930, Oesterreich-Ungarns letzter Krieg 1914–18 redaktorius, 1931–35, Der Grosse Krieg 1914–18, 1922.

Glaisher James (1809–1903) anglų fizikas ir meteorologas. 1838–74 Greenwicho observatorijoje magnetinio skyriaus direktorius. Įsteigė Royal Meteorological Society. 1862–66 29 kartus pakilo balionu oro tyrinėti. Išsp. Travels in the Air [2]1880.

Glaistas 1. kuo kas užglaistoma, užtepama; molio sluogsnis, kuriuo išglaistyta asla arba sienos; 2. gluodinys, tinkas (sienoms, luboms išgražinti).

G. (gluodinys) tinkas yra vartojamas vidaus ir išorinėms namų ir įvairių kitų statinių sienoms glaistyti, tinkuoti.

G. sudėtinės medžiagos yra šios: gesintos kalkės, įvairūs gipsai, cementai, smėlys ir vanduo. Vidaus sienų gluodiniui kalkės ir gipsas paprastai yra naudojamos kaip rišamosios medžiagos, o išoriniams gluodiniams kalkės ir portlandcementas.

Kalkių G. vidaus sienoms turi šią sudėtį — pirmajam sluogsniui viena svorio dalis gesintų kalkių ir penkios svorio dalys smulkaus smėlio; o viršutiniam dailiajam sluogsniui 4 svorio dalys gesintų kalkių ir viena svorio dalis degto gipso. Dažnai tie medžiagų santykiai kiek keičiasi, priklausant nuo dengiamojo paviršiaus rūšies.

Gipso G. vidaus sienoms yra šios sudėties: pirmajam sluogsniui 1 tūrio dalis gesintų kalkių ir gipso, 2 tūrio dalys smėlio ir apie pusę tūrio dalies plaušinių medžiagų, pvz. plaukų; antrąjį sluogsnį sudaro gipso kalkių ir smėlio mišinys; trečiasis dailusis sluogsnis išimtinai yra iš gesintų kalkių tešlos ir degto gipso. Vandens dedama tiek, kad skiedinys būtų plastiškas ir tinkamas glaistyti. Iš gipsų įvairybės dažniausiai yra imamas vadinamasis Paryžiaus gipsas. Jis prilygsta paprastam 105° C temperatūroje degtam gipsui. Dažnai yra vartojamas ir Keene cementas, t.y. gipsas, degtas 450°—500°C temperatūroje. Jis kietėja lėčiau, negu paprastas degtas gipsas, bet, sumaišytas su kalkėmis, duoda kietesnį ir tvirtesnį paviršių.

Išoriniai gluodiniai Stucco susideda iš cemento bei kalkių kaip rišamųjų medžiagų ir smėlio bei kitų pripildytinių medžiagų. Į pirmąjį išorinio G. sluogsnį dažnai įmaišoma įvairių plaušų. Tuo tarpu į dailųjį išorinį gluodinį paprastai dedama baltų bei įvairių spalvotų pigmentų.

Išorinis G. gerai laikosi plytų, korėtų plokštelių, betono bei jo blokų paviršiuose. Vidaus G. pagrindą sudaro specialūs balaniniai bei vielos tinklai, kurie yra pritvirtinami prie sienų bei pertvarų. Dabar tokiam G. pagrindui taip pat plačiai yra vartojamos gipsinės plokštės. *Ad.D.*

Glaistyklė, glaistis iki 50 cm ilgio lentos gabalas, į kurią įstrižai įtaisytas kotas. Seniau G. vartota klojimo laitą ar pirkios aslą glaistant. Mažesnės G., su prikalta rankenėle, vartodavo tinkui glaistyti.

Glajus prieskoninga tyrė pyragams puošti.

Glandas (pr. Glande) senprūsių vadas, kartu su Herku Mantu nuo 1260 vadovavo Sembos sukilimą prieš kryžiuočius Prūsuose.

Glandorff (Glandorp) Franz Hermann (1687–1763) jėzuitas, indėnų misininkas Meksikoje nuo 1719, vadinamas antruoju šv. Pranciškum Ksaveru. 1922 jo kūnas perkeltas į jėzuitų bažnyčią Meksikos mst. ir pradėta beatifikacijos byla. Jo atminimas indėnų tarpe išlikęs gyvas iki šių laikų.

A. Hounder, Jesuitenmissionen 1899. *A. Lm.*

Glandula žr. Liauka.

Glanvill, Glanvil Joseph (1636 — 1680) anglų filosofas, skeptikas, Hume pirmatakas. Nuo 1672 Karolio II kapelionas. Išsp. The Vanity of Dogmatizing 1661 ([2]1665 Scepsis scientifica), naujas leidimas 1931, kur stojo prieš dogmatizmą moksle, The Progress and Advancement of Knowledge since the Days of Aristotele 1668, Philosophia pia 1671.

Glanville, Glanvil Ranulf (m. 1190) anglų teisininkas, po 1180 vyriausias teisėjas.

Parašė anglų teisės apžvalgą — Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Angliae, pirmą kartą išsp. 1554. Yra G. E. Woodbine 1932 leidimas.

Glapas (pr. Glappe) vienas Varmės XIII a. sukilimo prieš kryžiuočius vadų. 1266 sugriovė Brandenburgo pilį. 1273 apsupo vieną kryžiuočių pilį Semboje, bet išduotas pateko į Karaliaučiaus komtūro rankas, kuris jį pakorė kalne, nuo to laiko vadinamame Glappenberg, o vėliau Rollbergu.

Glarus 1. Rytų Šveicarijos kantonas Linth upės (Reino augštupio) baseine tarp pagrindinio Alpių masyvo ir Walensee ež.; 684,5 km²; 38.000 gyv. (1950). Viduramžiais G. priklausė Säckingeno vienuolynui ir Habsburgams. 1352 prisidėjo prie šveicarų sąjungos; 1388 prie Näfels sumušė austrus.

2. G. kantono sostinė; 5700 gyv. (1950). Miestas įsikūręs viduramžiais Vorder Glärmisch kalno (2300 m) papėdėje. Žaliojo sūrio (Schabziger) gamyba, vilnonių audinių pramonė. Čia gyveno XVI a. U. Zwingli.

Glasenapp 1. C u r t (g. 1879) vokiečių meno istorikas. Nuo 1926 Berlyno valstybinės meno bibliotekos direktorius. Išsp. H. Holbein 1908, Die Kunst Ostasiens 1913, E. Munch 1917, L. Cronach 1921, Die Graphik der Neuzeit 1922, P. Cézanne 1923.

2. H e l m u t h (g. 1891) vokiečių indologas, Berlyno, Karaliaučiaus ir nuo 1946 Tübingeno univ. prof. Išsp. Der Hinduismus 1922, Brahma und Buddha 1926, Heilige Stätten Indiens 1928, Vom Buddha zu Gandhi 1934, Der Buddismus in Indien und im fernen Osten 1936, Unsterblichkeit und Erlösung in der indischen Religionen 1938, Die Religionen Indiens 1943, Das Spiel des Unendlichen 1949, Die 5 grossen Religionen 1951.

Glasenbach nedidelė vietovė prie to paties vardo upelio Austrijos Alpių šiaurinėje papėdėje.

G. l i e t u v i ų s t o v y k l a. 1945 X JAV karinė vadovybė tremtinius pabaltiečius iš Maria Plain stovyklos perkėlė į G. Ten buvo apgyvendinta apie 500 lietuvių. Jų tarpe buvo ir vienas žymiausių lietuvių tautos rašytojų Vincas Krėvė–Mickevičius. G. lietuvių stovyklos reikalus tvarkė visų Salzburgo kolonijos lietuvių renkamas komitetas. 1945–49 laikotarpyje lietuvių komiteto pirmininkais buvo: P. Baltuška, J. Balčiūnas, A. Kučys, kun. P. Brazauskas, A. Škėrys, R. Šiaudikis, V. A. Dambrava ir J. Senkus. 1945 X stovykloje apsigyvenus kun. P. Brazauskui, prasidėjo lietuviškos pamaldos netoli nuo stovyklos esančioje Elsbethen bažnyčioje. Pamaldų metu giedojo J. Petkaičio vedamas choras ir solistas J. Endriukaitis. Kaikurių švenčių proga religinės muzikos bažnyčioje atlikti atvykdavo muzikai A. Nakas, V. Dabšys, P. Matiukas ir J. A. Motiekaičiai. Stovyklos lietuvius keletą kartų atlankė vyskupas Vincentas Padolskis iš Vokietijos. Tautinių švenčių ir sukaktuvių proga Salzburgo lietuvių kolonijos intelektualinės ir meninės pajėgos ruošė iškilmingus minėjimus, paskaitas, koncertus, tautinio ansamblio pasirodymus, meno parodėles, literatūros vakarus, bendrus pobūvius, bendras kūčias,

Glasenbacho lietuvių bažnytinis choras

Kryžiaus šventinimas Glasenbacho stovykloje

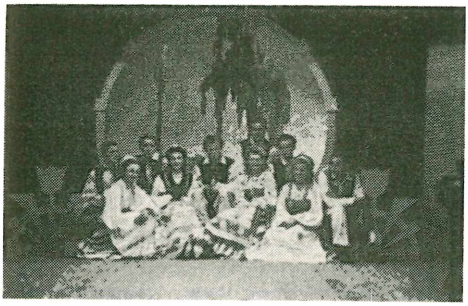

Glasenbacho lietuvių šokėjų grupė

arbatėles, iškylas į gamtą. Suruošė medelių sodinimo šventę ir prie stovyklos pastatė Šv. Kazimiero koplytėlę-kryžių. Stovykloje veikė: Liet. Raudonasis Kryžius — pirm. P. Baltuška (1945–49, jam išvykus į JAV, pareigas gavo J. Balčiūnas); BALFo skyrius — atstovas K. Vokietaitis; vaikų darželis — ved. H. Antanavičienė; pradžios mokykla — ved. Jankauskas, vėliau A. Merkelis; Liaudies univ. — ved. Č. Grincevičius; Vinco Krėvės-Mickevičiaus vardo aštuonių klasių gimn. su 87 mokiniais — dir. VincasKrėvė-Mickevičius, vėliau J. Staškevičienė; studentų atstovybė — pirm. V. A. Dambrava; pritaikomosios dailės būrelis — vadovavo A. A. Tamošaičiai; kultūrinio darbo draugija — pirm. A. Tamošaitis; liet. tautinis ansamblis — vad. J. Akstinas, G. Vokietaitytė, J. Petkaitis; moterų draugija — pirm. O. Šiaudikienė; dirbančiųjų sąjunga; įvairūs kursai: anglų k., šoferių, kirpimo siuvimo, kepimo, rankdarbių ir kt. Spaudos kolektyvas — pirm. Vincas Krėvė-Mickevičius; leido savaitraštį Mūsų Žinios; neperiodinį kultūros, meno ir literatūros žurnalą Tėvynėn ir politinių žinių dienraštėlį Dienos Žinios. Ats. red. buvo V. A. Dambrava, Č. Grincevičius, M. Šaltenis ir J. Prakapas.

Tremtiniams išemigravus į įvairius pasaulio kraštus, 1950 G. stovykla buvo panaikinta. Tautybių likučiai buvo priskirti prie kitų stovyklų Salzburge. Apie 30 lietuvių dėl sveikatos ir kitų priežasčių negalėjusių išemigruoti, liko Salzburge. Šv. Kazimiero koplytėlė–kryžius, stovyklą panaikinus, 1950 VII buvo perkeltas į netoli esančio Šv. Augustino seserų vienuolyno Goldenstein sodą, pastatytas šalia Lurdo grotos ir apsodintas rūtomis. Kryžiaus perkėlimo apeigas atliko didelis lietuvių draugas vienuolyno kapelionas J. Schattauer. *K. P. Br.*

Glaseris žr. Glozėris.

Glasgow D. Britanijos mst., didumo pirmasis mst. Skotijoje; 1.087.000 gyv. (1952). Miestas įsikūręs prie Clyde upės ir išaugo į didelį akmens anglies, geležies rūdos kasyklų, laivų statybos ir pramonės centrą. 1450 įst. universitetas, augštoji technikos mokykla, meno institutas, muzėjus, meno galerija. XII a. šv. Mungo katedra statyta ankstyvajame anglų stiliuje ir žinoma savo architektūrinėmis proporcijomis. Miesto centras yra George Square su Walter

Glasgowo katedra ir karališkoji ligoninė

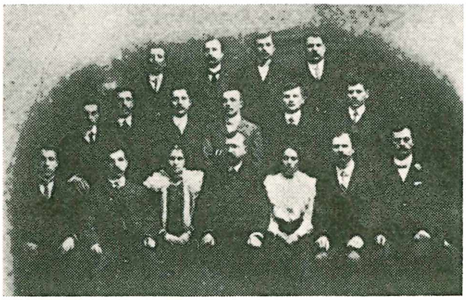

Šviesos draugystė
(viduryje sėdi prof. dr. J. Bagdonas)

Scotto, karalienės Viktorijos, princo Alberto, J. Moore, J. Watt, R. Peel, W. Pitt ir kitų žymenybių paminklais. Miestą įkūrė VI a. šv. Mungo kaip vyskupo (dabar kat. arkivyskupo) rezidenciją, bet tik 1611 gavo miesto teises. G. išaugo į didmiestį tik po Skotijos susijungimo su Anglija 1707. 1941 nukentėjo nuo vokiečių orinių puolimų.

G. lietuvių gyvena apie 170 šeimų. Pirmieji lietuviai čia įsikūrė XIX a. pabaigoje. Anais laikais pradėjus lietuviams būriais traukti į Ameriką, dalis įvairių priežasčių buvo priversta kelionę nutraukti. Pirmieji atvykėliai netruko pasikviesti giminių, pažįstamų. Vyrai kvietėsi mergaites, kurias tuojau vesdavo. Nemaža buvo tokių, kurie atvyko su mažais vaikais, t. y. su šeimomis. G. lietuviai dirba anglies kasyklose, geležies pramonėje, baldų dirbtuvėse. Mergaitės gauna darbo siuvyklose, parduotuvėse. Kaikurie verčiasi kaip siuvėjai, kurpiai, mažų krautuvėlių ar restoranėlių savininkai. Nei vienas nėra prasimušęs į didelius turtuolius.

G. lietuviai yra gerai susiorganizavę. Dar XIX a. pabaigoje jie numanė draugijos vertę. Ypač religinių reikalų aprūpinimas vertė juos organizuotai reikalauti sau lietuvio dvasios vado. Įsikūrė pirmoji ir didžiausia G. lietuvių draugija — šv. Kazimiero 1898 II 26. Tų pat metų balandžio mėn. pradžioje iš Lietuvos atvyko pirmasis nuolatinis Skotijos lietuvių dvasios vadas kun. J. Varnagiris. Šiandien beveik visi G. lietuviai priklauso šv. Kazimiero draugijai. 1900 veikė G. Šviesos draugystės kuopa, kuri 1901 turėjo 68 narius. 1902 Šviesos draugystės lėšomis buvo išspausdintos dvi prieš caro valdžią nukreiptos knygutės Rykštės ir Seno kareivio pasakojimas. Prie Šviesos veikė ir meno būrelis, kuris turėjo vaidintojų grupę ir chorą. Šviesos d-jos nariai rėmė raštų leidimą, siuntė pagalbą politiniams kaliniams.

Kun. Prano Vasiliausko rūpesčiu 1911 buvo įkurta Blaivybės draugija. Šiandien ta d-ja išlaiko vienintelę lietuvių salę, kurioj buriasi visas visuomeninis ir kultūrinis lietuvių veikimas. Blaivybės d-ja turi 110 narių. Čiagimiai lietuviai turi Aušros d-ją su 50 narių. Jie svarsto Lietuvos reikalus,

Glasgowo lietuvių choras

rengia koncertus, minėjimus. Lietuvių Katalikių Moterų d-ja su 70 narių 1954 šventė 25 metų jubiliejų.

Didelė kultūrinė pajėga yra lietuvių choras, kuris bent 30 metų senumo. Jo dirigentė nuo 1935 yra Joana Serafinaitė. Choras gieda bažnyčioje per lietuvių pamaldas ir koncertuoja įvairiuose miestuose. Choro pirmininkas yra Jonas Vaičiulis, jau 74 metų amžiaus.

G. lietuvių yra išėjusių augštąjį mokslą. Birutė Giedraitytė baigė medicinos mokslus ir yra pirmoji lietuvė gydytoja Škotijoje. Joana ir Elena Serafinaitės yra baigusios muzikos mokslus, Jonas Aidulis ir Viktoras Budas — mokytojai, Tėvas Ambraziejus Staskūnas, pranciškonas, misininkauja Indijoje.

Prof. Dr. J. Bagdonas, Apie šviesos draugystę Škotijoje (Naujas Laikas 1930).

Glasgow Ellen (1874–1945) JAV rašytoja, 1942 gavo Pulitzerio premiją. Savo veikaluose vaizduoja daugiausia Virginijos valstybės socialinį gyvenimą. Mėgsta vartoti satyrą, kuri augščiausio laipsnio pasiekė — The Romantic Comedians 1926. Išsp. The Voice of the People 1900, Virginia 1913, Life and Gabriella 1916, They Stooped to Folly 1929, Vein of Iron 1935, In this Our Life 1941.

Glaspell Susan (1882–1948) JAV dramaturgė ir rašytoja. 1931 gavo Pulitzerio premiją už dramą. Išsp. Trifles 1917, Inheritors 1921, Alison's House 1930. Romanai: Fidelity 1915, Brook Evans 1928, The Fugitive's Return 1929, The Road to the Temple (jos vyro G. C. Cook biografija) 1926, The Morning is Near Us 1939.

Glasūra (vok. Glasur) gluoda-svidmena yra skaidrus stiklo sluogsnis, dengiąs keraminius paviršius. Nuo paprasto stiklo G. tesiskiria tiktai tuo, kad joje yra daugiau aliuminio deginių, apsaugojančių G. nuo išsikristalizavimo ir tuo būdu prailginančių jos amžių. Pagrindinės G. savybės yra šios: graži išvaizda, fizinis ir cheminis nekitimas, kietumas, tobulas korėtųjų paviršių užlyginimas. G. yra lygi ir lengvai valoma. Ji turi būti skaidri, bespalvė, neturinti nei pūsliukių, nei skylučių, nei stikle pakibusių nesusilydžiusių smėlio grūdelių. G. mokėjo gaminti senovės Egipte bei Asirijoje. Jau ir senovėje ji buvo įvairiaspalvė ir buvo vartojama molio gaminiams padengti; ypač Asirijoje buvo vartojamos G. padengtos plytos kambariams puošti.

Pagrindinės G. žaliavos yra kvarcas, laukų špatas, molis, kalkinės padermės, švino deginiai, boraksas, soda, potašas. Pastarieji trys, kadangi vandenyje yra tarpūs, prieš dedant į mišinį, turi būti sukepinti su silikatinėmis padermėmis ir tuo būdu padaryti netarpūs. Tas veiksmas vadinamas fritavimas. Po to sumalti jie gali būti naudojami G. mišiniui su vandeniu ruošti. G. medžiagos skirstomos į tris chemiškai skirtingas rūšis: rūgščiąsias, kaip silicio deginys ar boro deginys, neutraliąsias, kaip aliuminio deginys, ir šarmines, kaip natrio, kalio, kalcio, švino, cinko, magnio deginiai. Pagal tas tris medžiagų grupes čia yra patiekiama tipiška G. sudėtis:

0,33 K_2O				2,50 SiO_2
0,33 Na_2O	:	0,25 Al_2O_3	:	0,33 B_2O_3
0,34 PbO				

Tipiška fajanso G., kuri lydosi 1140–1160° C temperatūroje:

0,30–0,50 PbO				
0,10–0,15 Na_2O				1,80–2,50 SiO_2
0,10–0,15 K_2O	:	0,20–2,50 Al_2O_3	:	
0,35–0,50 CaO				0,20–0,30 B_2O_3

Porcelaninių elektros izoliatorių G., kuri lydosi 1260–1310°C temperatūroje:

0,10 Na_2O				
0,10 K_2O				
0,40 Ca . O				
0,20 MgO	:	0,40–0,50 Al_2O_3	:	3,60–4,20 SiO_2
0,20 ZnO				

Sudarant G. formulą, dėmesys yra kreipiamas į tai, kad G. šilumos plėtimosi koeficientas būtų šiek tiek žemesnis, negu keraminės šukės, kuri yra dengiama. Tada G. bus visada mažo spaudimo įtakoje. Kadangi G. turi elastingumo, taip pat spaudimo ir traukimo atsparumo, tai nei sutrikimų, nei atskilimų neįvyksta. Jeigu šiluminiai plėtimosi koeficientai yra nesuderinti, tai G. arba atskils nuo paviršiaus perdidelio spaudimo įtakoje, arba sutruks perdidelio traukimo įtakoje. Opakinės bei ryškiai spalvotos G. yra vadinamos emalėmis. Cinko, kalcio, magnio silikatai yra linkę išsikristalizuoti. Todėl iš jų pagamintas mišinys dažnai yra vartojamas keramikos dirbiniams kristaline G. padengti. *Ad. D.*

Glatz žr. Klodzko.

Glauber Johann Rudolf (1604–1668) vokiečių chemikas, nusipelnęs analizinėje chemijoje. Vertėsi slaptų vaistų gamyba ir pardavimu. Tyrė rūgščių ir šarmų įtaką druskoms skilti. Jo vardu pavadintas natrio sulfatas, kurį jis pagamino. Išsp. Des Teutschlands Wolfarth 1656–61, Opera omnia 1661.

Glauberinė druska ‚šaltoji druska', kristalinis natrio sulfatas formulos $Na_2SO_4 . 10H_2O$. Viršum 32, 38°C temp. netenka hidratinio vandens, virsdama anhidrine (t. y. ‚sausa') druska formulės Na_2SO_4. G. D. gaunama iš valgomosios druskos ir sieros rūgšties, gaminant chloro vandenilį. Vartojama sodos, stiklo ir popieriaus gamyboje. Medicinoje vartojama viduriams laisvinti.

Glaubitz Jonas Kristupas (m. 1767 III 30 Vilniuje) architektas. Po 1737 gaisro nuo 1738 vadovavo Vilniaus evangelikų bažnyčią atstatant. 1741 iš dalies atstatė šv. Kotrynos bžn. Vilniuje. Kiek restauravo šv. Jono bažnyčią Vilniuje ir 1749–53 perstatė Vilniaus rotušę.

S. Lorenz, J. K. Glaubitz architekt wileński XVIII w. 1937.

Glauchau Vokietijos mst. Saksonijoje; 35.000 gyv. (1946). Dvi pilys, audinių, verpalų ir mašinų pramonė.

Glaudenė (Phyteuma) Campanulaceae šeimos žolinė gentis. Lietuvoje lapuočių ir geresnio boniteto spygliuočių miškuose randama G. v a r p o t o j i (Ph. spicatum L.). Apie 30–40 cm augščio žolė gelsvai žalsvais žiedais, sutelktais galiniame varpos pavidalo žiedyne.

Glaudės trumpos maudymosi ir sporto kelnaitės.

Glaukas 1. (gr. Glaukos Pontios) Bojotijos žvejys, užvalgęs svaigiųjų žolių, nuo kurių jam rodėsi atgyjančios apmirusios žuvys krante, įsiuto ir šoko į jūrą, kur jį

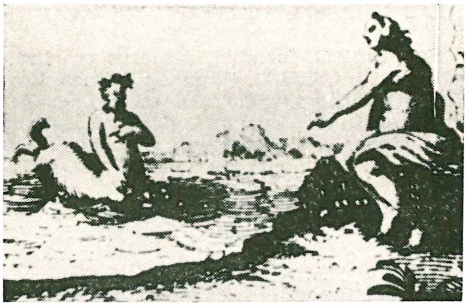

Glaukas

Okeanas ir Tetidė pavertė pranašaujančiu jūrų dievaičiu.

Brunn, Griechische Götterideale 1892.

2. Belerofonto sūnaitis, likietis, narsus trojėnų sąjungininkas. Tėvų užmegztai bičiulystei atgaivinti su Diomedu pasikeitė šarvais, jam duodamas auksinius ir gaudamas varinius. Nukautas Telamono sūnaus Ajanto.

3. VI a. pr. Kr. pirmosios pusės graikų menininkas iš Chijo salos, pagarsėjęs Delfuose gamintu sidabriniu katilu su gausiai figūromis išdailintu geležiniu padėklu.

G. Lippold, Handbuch d. Archeologie III, 1 1950.

Glaukoma (gr. glaukōma) akių liga būdinga padidėjusiu akies vidaus spaudimu. Regėjimo sugedimas pasireiškia ūko priepuoliais, spalvota drygne aplink žiburį ir sumenkusiu regėjimu.

Glaukomitas mineralas, aliuminio, geležies ir kalio vandeningas silikatas su nežymiomis magnio priemaišomis, susidaręs kreidos formacijoje ir randamas smiltainiuose, kalkakmeniuose ir smėliuose, kuriuos jis žalsvai nudažo. Lietuvoje G. pasitaiko kreidos sistemos padermėse ir nežymiais kiekiais Kuršių marių kopose kaip sukietėjusios žalsvo smėlio plutelės.

Glaušai k. Šėtos vls., Kėdainių aps., prie Obelės upelio, 5 km nuo Šėtos. 1939 buvo 10 ūkių, 48 gyv. Ardomame senojo geležies amžiaus ir vidurinio geležies amžiaus pradžios kapinyne surasta vertingos medžiagos vidurio Lietuvos kultūrai pažinti. Čia surasta žalvarinė antkaklė trimitiniais galais, kurie dar buvo papuošti po dvi apskritas plokšteles, 4 žalvarinės ir 2 sidabrinės šaukštinės grynai lietuviško tipo antkaklės, lankinė žieduotoji segė, 2 juostinės apyrankės, pjautuvas, peilis ir kt. Radiniai Kėdainių muzėjuje.

Glaux žr. Pienažolė.

Glazevičiūtė Elzbieta, knygnešė. 1895 gavo 6 mėnesius kalėti už lietuviškų raštų platinimą. Po to 2 metams ištremta į Rusiją.

Glazunov Aleksandr Konstantinovič (1865–1936) rusų kompozitorius, turėjęs didelės įtakos jaunajai rusų kompozitorių kartai. Kompoziciją studijavo pas Rimskij-Korsakovą. Apie G. nepaprastus gabumus garsas plito ir užsieniuose. 1884 1-ji simfonija buvo atlikta Weimare, kai autoriui tebuvo 19 metų amžiaus; 2-ji ir simfoninė poema Stenka Razin 1889 Paryžiuje, tarptautinėje parodoj; 1895 buvo užsakytas Chicagos parodai parašyti Triumfalinis maršas.

A. Glazunov

1899 Petrapilio konservatorijos instrumentacijos prof., nuo 1906 direktorius. Mūsų muzikai, lankiusieji tą konservatoriją, turėjo artimų ryšių su G., ypač teoretikai (Šimkus, Tallat-Kelpša, Žilevičius). 1928 apleido T. Rusiją ir gyveno Prancūzijoje. G. kūryba pradžioje rėmėsi tautiniais elementais, vėliau abstrakciniu ir tobulu simfoniniu išbaigimu plačiame orkestracijos užsimojime. Fenomenaline muzikine atmintimi jis stebino visus: pirmą kartą girdėtą ilgą kūrinį pakartodavo be klaidų. Sukūrė 9 simfonijas, 5 suitas (Chopiniana, Kalevala ir kt.), simfoninių poemų (Stenka Razin, Poème Lyrique, baletų (Raimonda ir kt.), daugybę kamerinių kūrinių (kvartetų, sonatų, preliudijų ir kt.).

J. Ž.

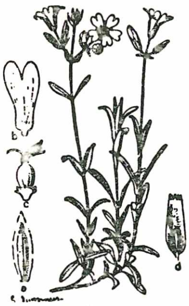

Glažutė
(cerastium arvense)

Glažutė (Cerastium) gvazdikinių (Caryophyllaceae) šeimos žolių gentis. Lietuvoje auga keletas skirčių. Jų tarpe minėtinos G. d i r v i n ė (C. arvense L.), G. p a p r a s t o j i (C. caespitosum Gilib.).

Glebae adscripti žr. Colonatus.

Glėbas Alytaus aps. Varėnos vls. ežeras, 2 km į vakarus nuo Varėnos mstl., 125 ha ploto, 111 m nuo j. l.; ežeras apskritos formos, žemais krantais, labai žuvingas; priklauso Merkio (Nemuno) baseinui.

Glebavičiūtė–Prielgauskienė Antanina (1898 Gegiedžiuose, Pašvitinio vls., Šaulių aps. — 1942) mokytoja. 1930 baigė Lietuvos univ. biologijos skyrių. 1939 VDU gavo daktaro laipsnį už disertaciją Planaria lugubris regeneracijos histologinis tyrinėjimas, išsp. 1939. Mokytojos darbą dirbo Joniškio progimnazijoje. 1923–29 Kauno suaugusiųjų gimnazijos mokytoja. Nuo 1938 IV Kauno gimnazijos inspektorė. Bendradarbiavo Kosmose.

A. A. Glebavičiutė-Prielgauskienė

Glebė, arba kazelėkas (Boletus luteus), valgomasis grybas. Žr. Baravykas.

Glėbys. Abiem rankomis paimamas šieno, šiaudų, žagarų kiekis, taip pat ir šieno ar šiaudų sudarytas grėbliu tam tikras kiekis, arba plakas. Seniau G. ėjo šieno ar šiaudų m a t u tiek šieną pievoje dalijantis, tiek jį skolinant. *A.Mž.*

Głębocki Józef Teodor (1810—1886) lenkų karo istorikas. Išsp. Napad Karola Gustava szwedzkiego na Polskie 1865.

Glebow Ivan (1864 Gardine—?) archeografas. 1886 baigė Petrapilio istorijos filosofijos inst. 1902–06 Vilniaus mokytojų instituto mokytojas ir tuo pat metu Vilniaus aktų komisijos narys. 1906–07 Šiaulių gimnazijos direktorius, 1907–15 Gardino gimnazijos direktorius. Parašė prakalbą Vilniaus aktų 30 tomui. Išsp. Istoričeskaja zapiska o Sluckoj gimnazii 1904, Vilenskije zamki verchnij i nižnij 1903, Gorod Sluck 1904, Sluckaja gimnazija (Žurnal Min. Narodn. Prosv. 1904).

Glechoma žr. Tramažolė.

Glečeris žr. Ledynas.

Gledičija (Gleditschia) ankštinių (Leguminosae) šeimos medinė gentis su apie 12 skirčių Š. ir P. Amerikoje, Azijos rytuose bei centre, taip pat atogrąžų Afrikoje. Dargi liemens šakos dygliuotos, lapai plunksniški, vaisius ankštis. G. daugiausia dekoratyvinės paskirties. G. t r i d y g l ė (G. triacanthos L.) medis iki 40 m augščio, 1,5 m diametro, žalsvais žiedais. Išplitusi JAV r. valstybėse, išskyrus N. Angliją ir p. Paatlantį. Čia ji vad. honeylocust. Turi pramoninės ir dekoratyvinės reikšmės. Lietuvoje ši G. tik dekoratyvinė. JAV pietuose sutinkama G. a q u a t i c a.

Gledičija

Gleditsch Johann Goltlieb (1714—1786) vokiečių botanikas, sudaręs savo augalų sistemą ir tyręs augalų apvaisinimą. Jo vardu pavadinta augalų gentis Gledičija. Išsp. Sistema plantarum a staminum situ 1764, Einleitung in die neuere Forstwissenschaft 1775.

Gleyre Charles (1806–1874) šveicarų tapytojas. Mokėsi Prancūzijoje ir kelionių metu Italijoje, kur kopijavo didžiuosius meistrus, jų tarpe Giotto Arenos freskas Padovoje (1828), Graikijoje ir Egipte. 1837 apsigyveno Paryžiuje ir čia turėjo žinomą tapybos mokyklą. Savo klasicizmu G. arti-

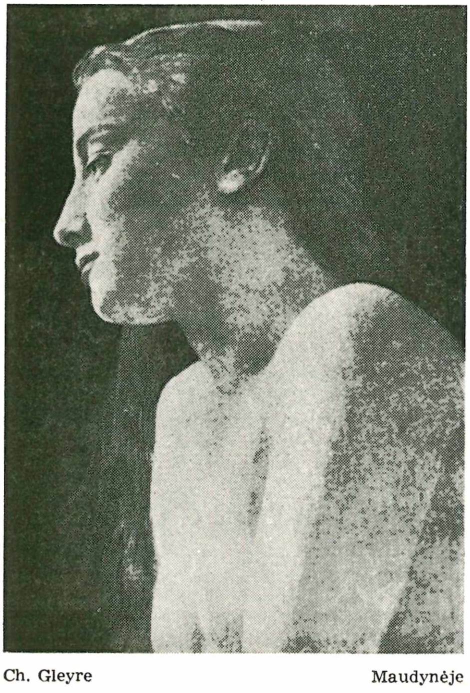

Ch. Gleyre Maudynėje

mas Ingresui, bet šio tapybinių gabumų nepasiekia. G. tematikoje esama ir romantikos elementų. Daugumas darbų Lozanoj.

Gleitas (vok. Geleitbrief) apsaugos lapas, lot. vadinamas salvus conductus, prc. sauvegarde. Viduramžiais, kai vyko nuolatinės kovos tarp feodalų, karaliai, bestiprindami savo valdžią, stengdavosi globoti ir ginti silpnesniuosius feodalus, ir jiems išduodavo G. Karalius bausmėmis grasino visiems tiems, kurie užpuldinėtų G. savininkus. Šis paprotys apsaugos lapų išdavinėjimo iš Prancūzijos perėjo į vokiečių žemes, o ilgainiui per Lenkiją vokiškuoju pavadinimu atėjo ir į Lietuvą. G. gaudavo svetimųjų valstybių pasiuntiniai, atvykstą į Lietuvą. G. išduodavo valdovo raštinės kancleris ir net ligi 1 metų 6 savaičių laikotarpiui. Už įžeidimą su G. buvo skiriamos didesnės bausmės. Ilgainiui G. išduodavo seimai, ir jį galėjo gauti ne tik bajorai, bet ir karališkieji miestiečiai.

Glevėgrybiai (Myxomycetes) gniužuliniai bechlorofiliniai augalai. Daugumas G. auga miškuose ant senų kelmų, šakų, samanų. Dėl vegetatyvinės stadijos panašumo į amebas anksčiau G. buvo laikomi gyviais.

Gleivena (Licea flexuosa) Liceaceae šeimos. Ant pūvančios medienos sutinkamas gleiviagrybis.

Gleivėrūdė (Gymnosporangium) rūdinių grybų gentis. G. šermukšninė kadagių (G. aucupariae-juniperinum), ecidinė stadija (generacija) šermukšnių lapuose. Žieminės sporos (teleutosporės), sudygusios kadagių (Juniperus communis ir nana) liemenyse bei šakose, išvysto ilgametį micelį. Šis veikia apimtąją vietą, storindamas aplinkui ir ugdydamas žiemines sporas, kyšančias iš žievės keletos cm ilgio gelsvai rausvos spalvos spenelio pavidalo drebutiškais susitelkimais, ypač sudrėkus. Taip pat veikiami ir kadagių spygliai.

Gleivės (lot. mucus) glitus, skaidrus, vandeninis skystis, dengiąs gleivinių plėkšnelių paviršių. Jos randamos ir tulžyje, bambos virkštelėje. Plekšnelėse jas produkuoja gleivinės liaukos. Svarbiausia G. sudėtinė dalis yra mucinas (mukopolisacharidas, arba glukoproteinas).

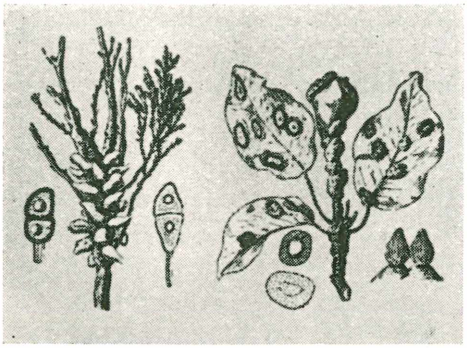

Gleivėrūdės raida:
kairėje ant kadagio, dešinėje ant kriaušės

Gleivėtis (Nostoc) Nostocaceae šeimos. Vandenyje ir drėgnoje žemėje, tarp samanų, dažnai sutinkamas dumblis.

Gleiviagrybis žr. Gleivena.

Gleiwitz žr. Gliwice.

Gleivių liaukos (lot. glandulae mucosae) liaukos, produkuojančios gleives. Jos sutinkamos visose gleivinėse plėkšnelėse (membranose).

Gleizes Albert (1881–1953) prancūzų tapytojas ir iliustratorius. Pradžioje piešė impresionistų įtakoje, bet 1911 dalyvavo nepriklausomųjų parodoje kaip kubistas. G. sprendė kubiniu būdu vaizduoti žmogaus figūrą — Futbolas, prie pianino, kur kompozicija labai suprastinta, o geometrijos linijos turi duoti išraiškos visumą. Jo svarbesni piešiniai: Žmogus hamake, Amerikos tiltai, Vainikavimas, Nuo kryžiaus nuėmimas. Išsp. Du cubisme et des moyens de le comprendre 1920, La mission créatrice de l'homme dans le domaine plastique 1922, La forme et l'histoire 1932, Spiritualiste, rythme, form 1945.

Glemža Jonas (g. 1887 II 1 Auliškio k., Čipėnų vls., Panevėžio aps.) ekonomistas kooperatininkas. Mokslus ėjo Mintaujos gimn., kur buvo aktyvus Kūdikio kuopelės narys. Aktyviai dalyvavo 1905 revoliucijoje. 1906 II 19 dalyvavo užpuolant Šiaulių kalėjimą, norėdamas išvaduoti politinius kalinius. Buvo suimtas, ir Vilniaus karo teismas nubaudė 1 metus ir 3 mėnesius kalėti. Nuo 1907 gyveno Petrapily, kur tarnavo ir drauge mokėsi komercijos institute. 1915 baigė Komercijos inst. 1914–19 mobilizuotas rusų kariuomenėn, ligi 1917 gyveno Petrapilyje ir tuo pat metu Petrapilio lietuvių tremtiniams šelpti komiteto sekretorius. 1917 Pskove įsteigė lietuvių liaudies univ. ir jame dėstė. 1919–25 Lietuvos kariuomenės intendanto padėjėjas. 1925–27 Lietūkyje skyriaus vedėjas. 1927–40 Pienocentro pirmininkas ir vyr. direktorius. Daugelio ekonominių organizacijų steigėjas bei vedėjas. Draudimo ‚Kooperacija' pirmininkas, Rotary Klubo narys, Kultūros bendrovės narys. Nuo 1950 Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Vokietijoje krašto valdyboje ūkio ir finansų skyriaus vadovas. Bdr. specialiojoje spaudoje.

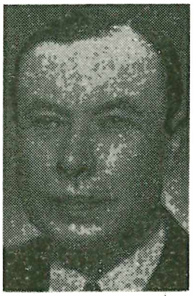

J. Glemža

Glemžaitė Mikalina (g. 1891 IX 2 Kupiškyje) pedagogė, lietuvių tautodailės tyrinėtoja. Baigė Saulės kursus Kaune. Petrapily išlaikė mokytojos egzaminus. 1916 Petrapilyje išklausė augštuosius pedagoginius kursus. 1909–15 dirbo mokytojos darbą Lietuvoj. 1915–17 Petrapilyje lietuvių pabėgėlių mokytoja, 1917–19 Piatigorske. 1919 grįžo į Lietuvą ir dirbo mokytojos darbą. Nuo 1922 gimn. mokytoja, 1927–37 Kauno Aušros mergaičių gimnazijos rankdarbių mokytoja ir nuo 1930 Dotnuvos Žemęs Ūkio akademijos lektorė. Skleidė tautodailės, ypač tautinių drabužių pamėgimą. Tautodailės klausimais bendradarbiavo Trimite, Jaunojoje Kartoje, Skautų Aide, Tautos Mokykloje. Išsp. Kupiškėnų vestuvininkai 1936, Lietuvių moterų tautiniai drabužiai 1939, Domašniaja obrabotka šersti i lina v severo-vostočnych rajonach litovskoj SSR (leidinyje Materialy Baltiskoj etnografičeskoj ekspediciji 1952), Lietuvių tautiniai drabužiai 1955.

M. Glemžaitė

Glemžimas vietinė medžiagos deformacija, kai jėgos iš vieno strypo pereina į kitą per susiglaudimo paviršius, kurie savo plotu sudaro tik mažą strypų skerspjūvio dalį, pvz. lankstai, santvarų ar sunkiai apkrautų sijų atramos, varžtų ir kniedžių sandūros. G. deformacijos pasižymi augštesne medžiagų tankumo bei tamprumo riba, kuri savo keliu priklauso nuo susiglaudžiančių paviršių geometrinių formų (rutulys, ritinys, plokštuma). Paprastai leistinieji įtempimai glemžimui būna nuo 1,5 iki 2,0 kartų mažesni už medžiagos tamprumo ribą, pvz. plienui 6500 kg/cm², lietajai geležiai 5000, ketui 4000 kg/cm². Kniedytose konstrukcijose G. pavojui išvengti nustatomi minimalūs leistini atstumai tarp kniedžių ir nuo krašto iki kniedės centro.
K. Vasiliauskas, Medžiagų atsparumas 1941. *J.Vs.*

Glencairn Alexander (m. 1574) škotų politikas, John Knox draugas, protestantų tikėjimo rėmėjas. 1562 organizavo sąjungą reformacijai ginti prieš Mariją Stuart. Jo satyrinė poema išsp. Knox veikale — History of the Reformation.

Glen Cove JAV rezidencinis mst., Long Island saloje, 35 km į š. nuo Brooklyno; apie 20.000 gyv. (1955). Kvakerių akademija ir laivybinės statybos Webb institutas. Rašalo, kalkinio popieriaus, rentgeno aparatūros ir tungsteno apdirbimo pramonė.

Glendale JAV Kalifornijos mst., š. Los Angeles priemiestis; 95.700 gyv. (1950, 1910 — 2746). G. yra rezidencinis mst., bet turi ir pramonės: lėktuvų ir jų motorų, baldų, vaistų ir dalykų ligoninių įrengimams, įrankių ir kt.

Glendower Owen žr. Owen Glendower.

Glens Falls JAV New Yorko vst. mst. prie Hudsono upės, 77 km į š. nuo Albany; 19.630 gyv. (1950). Popieriaus, cemento, aprangos dalykų, žaislų pramonė. Apylinkėje juodojo marmoro laužyklos. Upės krante prie tilto yra Cooperio urvas, kurį išgarsino James Fenimore Cooper savo romanu Paskutinysis Mohikanas.

Glenwood Springs JAV kurortas Colorado valstybėje, 1730 m nuo j.l., vaizdingoje kalnuotoje aplinkoje, su karšto mineralinio vandens versmėmis ir iš gelmių išeinančiu garu. Viena karšta vandens versmė per minutę duoda 11.600 l vandens, kuris vartojamas lauke įrengtam maudymosi baseinui. Apylinkėje yra Hangling Lake — upės krioklio maitinamas, 400 m augščiau upės vagos esantis ežeras.

Gliauda, Gliaudys Jurgis (g. 1906 VII 4 Tobolske) rašytojas. Po I pas. karo grįžo su tėvais į Lietuvą, 1926 baigė Aušros gimnaziją, 1938 VDU teisių fak. Tarnavo Pašto valdyboje, nuo 1942 advokatas Kaune. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1945—1947 Šveicarijoje, 1947 atvyko į JAV. Ligi 1953 gyveno Detroite, po to Los Angeles. Detroito Lietuvių Tremtinių d-jos steigėjas ir sekretorius 1947–49, Detroito Liet. organizacijų centro valdybos narys 1949, Detroito Radijo klubo meno kolektyvo vadovas 1950, Los Angeles Lietuvių mokslo instituto pirm. 1954–1955. Lietuvių rašytojų ir žurnalistų d-jos narys.

J. Gliauda

1945 suredagavo almanachą Lietuviai Šveicarijoje, žurnalo Lietuvis Teisininkas redaktorius 1949–52. Kūrybinį darbą pradėjo 1945 eilėraščiais ir vaizdeliais. Grožine literatūra, recenzijomis ir straipsniais apie literatūrą bdr. Žiburiuose, Mūsų Kely, Drauge, Naujienose, Ateity, Dirvoje, Gabijoje, Lietuvių Dienose, Margutyje, Vienybėje ir kt. Slapyvardžiai — Kastytis, Kas, Kelmiensis. Debiutinis eilėraščių rinkinys Ave America! 1950, lygiai kaip ir Drauge 1949 spausdintoji poema Broliai, yra poeziniai autoriaus bandymai. Humoreskų ir vaizdelių rinkinį Gęstanti saulė sudaro beletristinės nuotrupos, spausdintos daugiausia 1950–52 periodikoje. Pagrindinės jų temos yra lietuvybės tirpimas Amerikoj. Paties autoriaus gana tiksliai pavadinti metmenimis, tie gyvai fiksuoti škicai buvo aktualūs ką tik Amerikon atvykusiam. Kaip

ir G. eilėraščiai, jie turi ryškių ironijos polinkių.

Literatūriniame pasaulyje G. vardas iškilo dviem iš eilės Draugo premijuotais romanais: Namai ant smėlio 1951 ir Ora pro nobis 1952. Pirmajame vaizduojamas tragiškas vokiečių likimas baigiantis II pas. karui: jų nelaimės gimdo jų priešų neapykantą, o ši jiems patiems duoda dar didesnių kančių. Tai yra psichologinis romanas, sprendžiąs atkeršijimo problemą. Nors jame vaizduojamieji dalykai, idėjos ir žmonės svetimi lietuviui, bet tiksli ir planinga veikalo kompozicija, intensyvi įvykių įtampa romaną padarė vertą susidomėti. Ora pro nobis atkuria klaikų bolševikų rusų 1940–41 antplūdį ir lietuvio išgyventąsias to meto kančias. Plačiai pavaizduojamas sovietinamo rusinamo Kauno gyvenimas, dialektiškai kritikuojama bolševizmo sistema, svarstoma kančios pasidalijimo ir aukos prasmė. 1955 išeina G. romanas iš spaudos draudimo laikotarpio Raidžių pasėliai.

Gliaudys Stasys (1881 III 25 Kelmėje — 1927 XII 5 Šiauliuose) rašytojo Gliaudos-Gliaudžio tėvas. Nuo 1902 iki 1922 gyveno Sibire, Tobolske. Ten bendradarbiavo vietos rusų spaudoje, pasirašydamas lietuvišku slapyvardžiu ‚žmogus'. 1906 kalėjo Tobolsko kalėjime už straipsnį agrarinių reformų reikalu. Tarnavo mokesčių žinyboje. Tobolske organizavo ten gyvenusių lietuvių ratelį, kur lietuviai turėjo progos kalbėti lietuviškai ir pasiklausyti savo dainų. Platino iš Lietuvos gaunamą lietuvių spaudą. Ratelio sudėtin įėjo kun. Byla, Pečiokas, Turčianis (vėliau bolševikų nužudytas), Gedminas, Piktura, Mikėnas. I pas. karo metu Tobolskan atvykusiems lietuviams pabėgėliams padėjo susirasti darbo ir butus. Lietuvoje dirbo Finansų ministerijoje ir notariate.

Glycas Mykolas (m. prieš 1204) Bizantijos istorikas, parašęs kroniką nuo pasaulio sukūrimo ligi imp. Aleksiejaus mirties. 1159 kalintas ir apakintas kalėjime, parašė poemą (seniausias graikų liaudies kalbos paminklas), paliko laiškų teologijos klausimais ir patarlių rinkinį.

F. Hirsch, Byzantische Studien 1876.

Glyceria žr. Monažolė.

Glicerinas (vok. Glyzerin, prc. glycérine iš gr. glykeros ‚saldus') dar vadinamas propantrioliu, trioksipropanu, turi cheminę formulą: $CH_2OH—CHOH—CH_2OH$. Tai yra bespalvis, tyrus, bekvapis, saldokas, higroskopinis, nenuodingas, sunkiai skalanduojamas skystis, lengvai tarpus vandeny ir alkoholy, netarpus etery, benzine, benzole, chloroforme. Geras daugelio organinių ir neorganinių medžiagų tirpintojas. G. sustingsta į rombinės sistemos blizgančius, skaidrius kristalus gana sunkokai ir tik per ilgesnį laiką 0°C. Kristalai tirpsta +17°C. Paprastame spaudime verda jis +290°C, todėl labai sunkiai uždegamas skystis. G. tankis priklauso jo koncentracijos:

Tankis	Koncentr.	Tankis	Koncentr
1265	100%	1129	50%
1213	80%	1049	20%
1157	60%	1012	5%

Su rūgštimis G. duoda gausių esterų, stiprūs oksidatoriai G. suskaldo į angliarūgštį ir vandenį. Analitiškai G. įrodomas, jį kaitinant su vandenį atimančiu kalio bisulfatu,gaunant būdingą akroleino kvapą. G. pasitaiko augaliniuose ir gyvuliniuose riebaluose ir aliejuose mišrių G. ir riebalinių rūgščių esterų forma. Maži G. kiekiai visuomet atsiranda kaip tarpinis produktas alkoholinio cukringų skysčių rūgimo metu.

G. gamyba: 1. Riebalų skaldymas muilo ir žvakių gamyboje. 2. Rūgimo būdas, vokiečių išrastas 1914–18 karo metu, kai jų pramonė pritrūko riebalų. Iš 100 g cukraus gaunama 20–25 G. Pats rauginimo procesas yra labai panašus į alkoholio gamybą. Tik toks skirtumas, kad į cukraus, suspaustųjų mielių, maistingųjų druskų ir vandens mišinį pridedama natrio sulfito, surišančio atsirandantį acetaldehidą, kuris šiaipjau virstų alkoholiu ir tuo būdu sumažintų G. išeigą. 3. Pats moderniausias G. gamybos būdas yra visiškai sintetiškas: propileno dujos, gaunamos iš koksavimo ir žemės alyvų skaldymo procesų, suchlorinamos į propano trichloridą; gautasis propano trichloridas vandens sumuilinamas į:

$$CH_2Cl–CHCl–CH_2Cl \rightarrow CH_2OH–CHOH–CH_2OH.$$

G. naudojamas nepaprastai daug atvejų: nitro G., dinamito (palygink: Glikolis) gamyboje, artilerijos pabūklų ir hidraulinių spaustuvų (presų) elastingųjų stabdžių priemone; kaip drėgmės palaikytojas G. pridedamas į odos ir batų kremus, dantų pastą, šapirografo masę, antspaudų pagalvėlius, skutimosi kremą. G. vartojamas kulkosvydžių ir automobilių aušintuvuose, lauko virtuvėse, dujų skaitikliuose, dažų, tepalų, prieskonių, kvepalų, tekstilės, dirbtinių žarnų ir kt.

E. Schlenker, Das Glycerin, Bd. 14 der Monographien aus dem Gebiete der Fettchemie 1932; *Deite* und *Kellner*, Das Glycerin, Gewinnung, Veredelung, Untersuchung und Verwendung sowie Glycerinersatzmittel 1923; *G. Leffingwel-Lesser*, Glycerin, its industrial and commercial applications 1945; *W. Lawrie*, Glycerol and the Glycols 1928 *J.Grb.*

Glicinas, arba amino acto rūgštis, viena iš paprasčiausių aminorūgščių; jo formula $NH_2 . CH_2 . COOH$. Želatinoje jo yra apie 20%. Sintezė iš vienachlorės acto rūgšties ir amoniako. Salstelėjusios prizmės. G. hidrochloridas buvo rekomenduojamas achlorohidrijai gydyti.

Glicinė kininė (Wistaria sinensis) Leguminosae šeimos laipiojąs krūmas, žiedai mėlyni, violetiški, purpuriški, balti, 20–30 cm ilgio nusvirusiose kekėse, kvapūs. Vartojama prieangiams ir sienoms puošti. Vidurinės Kinijos čiabuvė. Lietuvos klimatą pakelia.

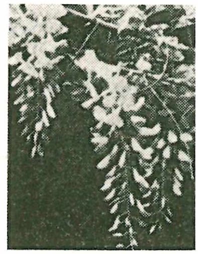
Glicinija

Glycyrrhiza žr. Saldymedis.

Glicmanas Leiba (g. 1904 V 4 Pampėnų mstl., Panevėžio aps.). Lietuvos žydų rašytojas, mokytojas. Spausdino apysakas ir eilėraščius Kauno žydų spaudoje. Išsp. Idiše Štime ir Folksblate Maironio, B. Sruogos ir jaunesniųjų lietuvių poetų kūrinių vertimus ir kritikos etiudus apie lietuvių rašytojus — Mozaik fun der junger litvišer dichtung 1935–37.

Gličo durpynas Gaurės vls., Tauragės aps., 322 ha, 3,2 m gylio. Sudurpėjimas vidutnis. Pelkė 360 ha tarpinio augštutinio tipo.

Glière Reinhold (g. 1874) rusų kompozitorius, nuo 1914 Kievo konservatorijos direktorius, nuo 1920 Maskvos konservatorijos prof. Ankstyvesnieji veikalai paremti azerbaidžaniečių liaudies muzika, vėlesni turi impresionistinio elemento. Po bolševikų perversmo į savo muziką jau įnešė revoliucinį elementą. Parašė: Sirena, Zaparožcy, Šach–Senem 1934, Rachel 1942, Raudonoji aguona 1927, Ilja Muronec 1909–11, baletą Varinis raitininkas 1950.

Glikogenas (gr. glykys ‚saldus' ir genes ‚gimęs, kilęs'), arba gyvulinis krakmolas, korbohidratas, pasitaikąs kepenyse; formula $(C_6H_{10}O_5)_n$. Balti milteliai, tirpstą vandenyje; su jodu ne mėlynai nusidažo (kaip augalinis krakmolas), bet rudai.

Glikolis yra dviverčių alkoholių grupė. Genevos konferencijos nutarimu G. vardai sudaromi, pridedant žodžio sandą -d i o l prie vandenilio, iš kurio atitinkamas G. kildintinas. Šituo atveju hidroksilo grupės (–OH) vieta pažymima skaičiumi pvz. 1, 3–propandiolis: $CH_2OH–CH_2–CH_2OH$. G. yra saldoki, vandenyje lengvai tarpūs junginiai, verdą gerokai augštesnėje temperatūroje, negu vienaverčiai alkoholiai. Žinomiausias ir technikoje svarbiausias G. yra etileno G., paprastai vien tik G. tevadinamas: $CH_2OH–CH_2OH$ (etileno G., 1, 2–etandiolis). Šis G. yra alyvos pobūdžio, saldokas, bespalvis, higroskopinis skystis, kuris lengvai tirpsta vandenyje ir alkoholyje, bet sunkiai tarpus eteryje. Tankis: 1.14; tirpsta –11,5°C, verda +197,5°C. Gaminamas, atsargiai oksiduojant etileną. G. vartojamas automobilių aušintuvuose (‚Prestone'). G. nitratas vartojamas glicerino pakaitalu dinamito gamyboje, o jo eteriai ir esterai — dirbtinių dervų pramonėje.

J. W. Lawrie, Glycerol and the Glycols 1928.

J.Grb.

Glikonas I a. pr. Kr. graikų skulptorius, gyvenęs Atėnuose. Žinoma išlikusi skulptūra Farnesės Heraklis, kuri buvo atvežta į Romą iš Atėnų ir ilgainiui buvo surasta Karalos termose.

Glikonėjas (lot. versus Glyconeus) nuo graikų poeto Glikono taip pavadinta lyrinio antikinio eilėraščio eilutė, susidedanti iš trijų trochėjų ir vieno daktilio.

Glikozė, d–glikozė, dekstrozė, cerelozė, vynuoginis cukrus, $C_6H_{12}O_6$, pasitaiko vynuogėse, vaisiuose, uogose. Gaminama iš krakmolo, jo mišinį šildant su vandeniu, parūgštintu sieros (arba kita neorganine) rūgštimi. Svarbus energijos šaltinis gyviems organizmams. G. vartojamas medicinoje: 5–50% tirpinys kaip maisto medžiaga kraujo tūriui padidinti, jei aštrus hepatitas.

Glikozidai yra junginiai, struktūriškai panašūs į eterį ir susidarantieji su cukrais. Jų bendra formula gali būti išreikšta $R_1–O–R_2$, kurioje vienas iš radikalų R yra cukraus molekula, nustojusi vieno hidroksilinio vandenilio atomo, o kitas radikalas — organinis junginys, turįs veiklų vandenilio atomą. Svarbesni G. yra įvairių cukrų junginiai su alkoholiais ar fenolu. G. dar vadinami vardais, išvestiniais iš juos sudarančių cukrų: glikozės sudaryti vadinami glikozidais, fruktozės — fruktozidais ir kt. G. randama gamtoje, pvz. migdoluose ir vyšnių kauliukų branduoliuose randamas G., amigdalinas, duodantis migdolų kvapą ir skonį ir esantis glikozės, benzaldehido ir ciano vandenilio rūgšties junginys.

Gliks (Glück) Ernsts (1652–1705) vokiečių tautybės latviškosios biblijos vertėjas. Latviškąjį Šventojo Rašto vertimą atliko, talkinamas K. B. Vitenio. Naujasis Testamentas išleistas 1685. Visa biblija išversta 1690 ir išspausdinta 1694. Šios G. išverstos biblijos reikšmė didelė ne vien religine, bet ir grynai literatūrine filologine prasme. 1702 G. buvo sutvarkęs antrąjį pataisytą Šv. Rašto vertimą, bet šis dingo neišspausdintas.

Glynas ež. Merkinės vls., Alytaus aps., 6 km į r. nuo Merkinės mstl., 12 ha ploto, 105,0 m nuo j.l.; upelis jungia jį su Merkiu (Nemuno). G. durpyno krante, vienoje mažoje kopoje, tarp baltai melsva patina apsitraukusios titnago skaldos surastos dvi titnaginės kotinės strėliukės, kurios pagal savo formą ir apdirbimo techniką priskirtinos pereinamajam laikotarpiui tarp paleolito ir vidurinio akmens amžiaus (apie 8000 pr. Kr.). Tai vieni iš seniausių ligi

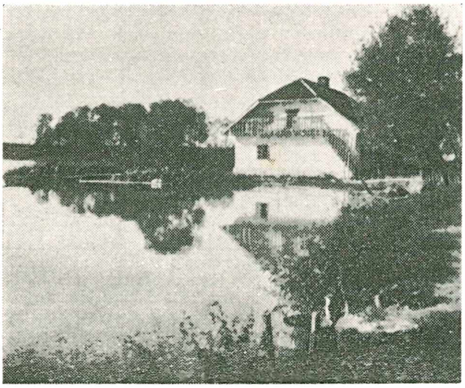

Glinciškės

šiol surastų titnaginių dirbinių Lietuvoje. Be to, aptikta ir mesolitinio tipo vad. kampininės kultūros pleištų.

R. Jablonskytė, Mezolitinė stovykla Puvočiuose (Lietuvos Praeitis I 1941, 368 psl. pav. 12 : 1–2).

Glinciškės k. Paberžės vls. 1938 179 gyv. XVI a. priklausė Ivaškevičiams, paskiau Stankevičiams, kurie 1700 pastatė koplyčią ir nedidelį domininkonų vienuolyną. Bažnyčia 1733 konsekruota, 1744–1810 šį vienuolyną laikė regularieji kanauninkai, 1810–32 kunigai misininkai, bet 1832 rusų valdžia vienuolyną uždarė.

Glindos galvos, kūno ir kirkšnių utėlių kiaušiniai, kurie tam tikru apdangalu prikimba prie plaukų ir drabužių plaušelių.

Glindė (Pedicularis) bervidinių (Scrophulariaceae) šeimos žolinė gentis. Lietuvoje minėtinos G. p e l k i n ė (P. palustris L.) iki 40 cm augščio pelkėtose augavietėse, grioviuose; neretai G. k a r a l i š k o j i (P. sceptrum carolinum L.) iki 1 m augščio, durpingose pievose; retai.

Glinka Michail Ivanovič (1804–1857) rusų kompozitorius, sukūręs tautinę operą, paremtą grynomis liaudies melodijomis — Gyvybę už carą (Ivan Susanin) ir Ruslanas ir Ludmila. Už tai buvo pavadintas rusų tautinės operos tėvu. Sukūrė simfoninių uvertiūrų: Kamarinskaja, La Jota Aragonesa, Naktis Madride ir kt.; kamerinės muzikos: styginių kvartetų, pianinui, solo dainų, duetų, chorų.

M. Glinka

J.Ž.

Gliński Kazimierz (1850–1920) lenkų rašytojas. Dramos Anna Firlejówna 1885, Almanzor 1889, Król Bolesław Smiały 1896 ir kt. Poezijos rinkiniai Poezyje 1893 ir kt.; apysakos Psia budka 1883, Tarantula 1896, Klęska 1897, Krzywda 1900, Pan Filip z Konopi 1902, Boruta ir kt. Kaikurias jo sakmes lietuviškai vertė kun. M. Šeižys-Dagilėlis Dainose ir sakmėse 1903 (Nebūtas daiktas, Galvočius ir paikas), Amžinasties dvelkimas išvertė Es. Liet. Laikr. 1905.

Glinskis totorių kilmės rusų kunigaikščių giminė, išgarsėjusi Lietuvos ir Maskvos istorijoje XV ir XVI a. Pagal jos genealogiją ji esanti kilusi iš Aukso Ordos totorių chano Mamajo sūnaus Mansur-Kijato, kuris po kautynių Kulikovo laukuose 1380 apsigyveno padnieprio stepėse ir čia įkūrė Glinevską,Poltavą ir Glinicą. Vienas jo sūnų persikėlęs į Krymą, kitas, Leksa, pasilikęs stepėse, pasikrikštijęs Aleksandro vardu drauge su savo sūnumi Jonu, ėmęs vadintis Glinsko kng. ir pasidavęs D.L.K. Vytautui.

1. J o n a s M a m a j a s (m. prieš 1522) kaip D.L,K, Aleksandro bajoras buvo pasiųstas 1495 kartu su savo broliu Vosyliumi į Markovą pasitikti atvykstančios iš Maskvos didžiojo kunigaikščio sužieduotinės Elenos. 1495 paskirtas Perlamo vietininku, ir gavo D.L.K. maršalo titulą. 1501 gavo Veisiejus, 1505 paskirtas Kievo vaivada. Vėliau D.L.K. Žygimanto II Kazimieraičio buvo perkeltas vaivada į Naugarduką. Buvo įtrauktas į brolio Mykolo sąmokslą, bet sukilime prieš Žygimantą nedalyvavo. Mykolo sukilimą numalšinus, emigravo į Maskvą, kur drauge su broliais valdė Medynę.

2. M y k o l a s (apie 1460–1470 — 1534 IX 15) Jono Mamajo ir Vosyliaus brolis, savo jaunystėje studijavo Italijoje, kur iš pravoslavų perėjo į katalikus. Apie 12 metų praleido Vokietijoje imp. Maksimilijono ir Saksų kng. Albrechto tarnyboje. Apie 1499 sugrįžo į Lietuvą ir per trumpą laiką augštai iškilo D.L.K. Aleksandro tarnyboje. Iš pradžių buvo paskirtas Utenos vietininku, 1500 iš Aleksandro gavo Oseikovą, žemės sklypą Trakuose ir buvo paskirtas maršalu, tuo būdu gaudamas teisę dalyvauti Lietuvos ponų taryboje. Būdamas užsienio politinių santykių žinovas, G. faktiškai vadovavo Lietuvos užsienio politikai. 1500 atsinaujinus Lietuvos karui su Maskva, G. rūpinosi gauti Lenkijos pagalbą, ir buvo pasiųstas į Vengriją pas karalių Vladislovą, Aleksandro brolį, pagalbos prieš Maskvą prašyti; pasamdė kelis šimtus vengrų husarų kariniais instruktoriais Lietuvos raitininkams ir 1501 išgavo Vengrijos karaliaus pažadą, kad tas savo atstovą į Maskvą siųstų kartu su popiežiaus atstovu tarpininkauti taikai tarp Maskvos ir Lietuvos sudaryti. Aktyviai dalyvavo Lietuvos ir Lenkijos santykių formavime D.L. K. Aleksandro Lenkijos karaliumi išrinkimo metu 1501 ir po to. 1501 buvo paskirtas Merkinės vietininku, ir jam buvo pa-

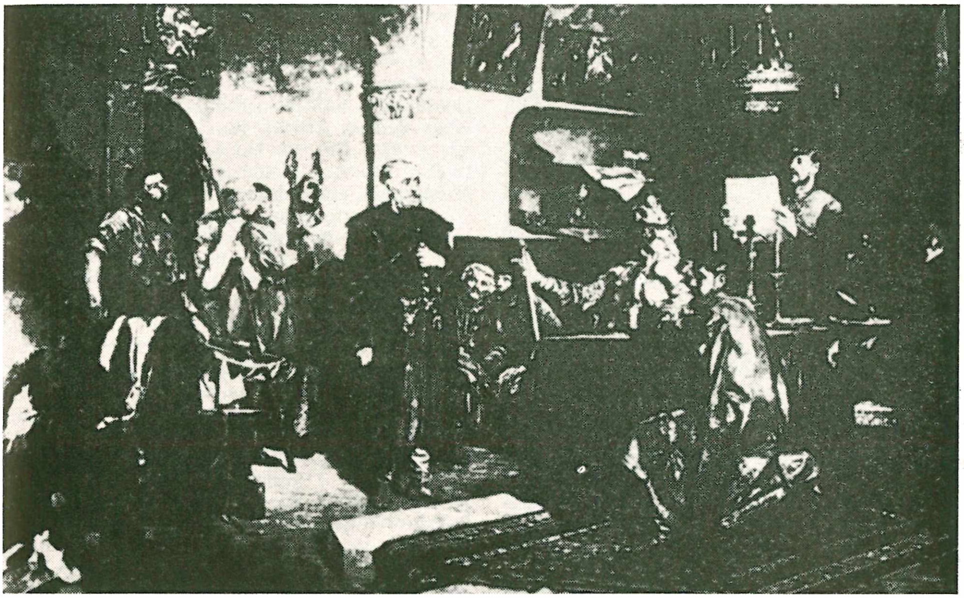

A. Jezierski M. Glinskis teisme

vesta Lietuvos pinigų kalyklos priežiūra ir valstybės vaško pardavimas. G. pasidarė vienas artimiausių D.L.K. Aleksandro patarėjų, ir Aleksandras juo tiek pasitikėjo, kad tas praktiškai Lietuvoje darė ką norėjo. Kildamas G. traukė su savimi ir savo brolius bei giminaičius. G. staigus iškilimas ir įtaka sukėlė kitų Lietuvos didikų pavydą ir neapykantą, ypačiai Trakų vaivados ir krašto maršalo Jono Zaberezinskio, kuris buvo toli nustumtas nuo D.L.K. sosto ir iš kurio giminaičių buvo atimtos kaikurios žemės ir atiduotos Mykolo G. giminaičiams, prieštaraujant 1492 Aleksandro duotajai privilegijai. Zaberezinskio įtakoje protestavus ir pasipriešinus ponų tarybai, Zaberezinskis buvo pašalintas iš krašto maršalų ir Trakų vaivados pareigų, kaikurie žymesni ponų tarybos nariai nebebuvo įsileidžiami į tarybos posėdžius, o pats G. buvo vėl apdovanotas: Merkinės vietoje gavo Bielsko vietininkiją ir nuosavybės teisėmis Turovą ir Goniondzį. Iš Mykolo brolių Jonas Mamajas buvo paskirtas Kievo vaivada, o Vosylius gavo Slanimo ir L. Brastos vietininkijas. Totoriams 1506 įsiveržus į Lietuvą ir vyriausiajam kariuomenės vadui S. Kiškai susirgus, G. buvo paskirtas Lietuvos kariuomenei vadovauti, ir sėkmingai sumušė totorius prie Klecko 1506 VIII 6. G. įtaka dar labiau sustiprėjo, bet 1506 VIII 19 mirė jo užtarėjas D.L.K. Aleksandras, ir G. žvaigždė pradėjo leistis. Dar Aleksandrui gyvam tebesant, G., susižinojęs su D.L.K. broliu Žygimantu, ėmė ruošti Lietuvoje dirvą jam D.L.K. išrinkti. Aleksandrui mirus, G. daug prisidėjo prie Žygimanto išrinkimo D.L.K. Už tai G. Žygimanto reikalavo didelio atlyginimo, ir tai Žygimantą iš karto prieš jį nustatė. Jau pačioje Žygimanto valdymo pradžioje G. pamatė, kad jis nebeturės tokios įtakos, kokią turėjo Aleksandro laikais. Kiti Lietuvos didikai, G. priešai, dabar stengėsi atstumti jį nuo sosto. Norėdami jį pražudyti, jie grasino iškelti jam bylą tarsi už Aleksandro nužudymą ir apkaltino jį tarsi norėjus po Aleksandro mirties smurtu užimti Lietuvos sostą ir tuo tikslu sutraukus kariuomenę į Vilnių. Žygimantas turėjo spręsti G. mestus kaltinimus Gardino seime, tačiau su byla delsė ir, nepaskelbęs G. kalto, jo priešų įtakoje jam atėmė rūmų maršalo titulą, liepė tuojau atsiskaityti iš pinigų kalyklos ir valstybės vaško pardavimo ir atėmė Bielsko vietininkiją. Įsižeidęs G. reikalavo viešojo teismo dėl jam daromų kaltinimų, kreipėsi į Vengrijos karalių Vladislovą ir į Krymo totorių ordos chaną Mengli-Girėją, juos prašydamas užtarti. Totorių chanas laišku prašė Žygimantą grąžinti G. maršalo titulą. Vengrų karalius jį taip pat užstojo, bet Žygimantas vis delsė ir aiškiai vengė jo bylos nagrinėti, nenorėdamas nuo savęs atstumti kitų Lietuvos didikų, G. priešų. G. jautėsi apviltas ir, nebesitikėdamas atgauti savo buvusios įtakos Lietuvoje, ėmė 1507 organizuoti sukilimą prieš Žygimantą. Jis patraukė savo pusėn giminaičius ir draugus,

K. Miller M. Glinskis kalėjime

ypačiai rusų kilmės kunigaikščius, dėdamasis rusiško pravoslaviško elemento Lietuvoje gynėju. Jis tikėjosi Lietuvos rusus pravoslavus sukelti prieš lietuvius katalikus. Sąmokslininkai 1508 paėmė Gardino pilį, nužudė jos viršininką ir G. priešų vadą Joną Zaberezinskį ir apsupo Kauną. G. prašė Krymo totorių chano Mengli-Girėjo pagalbos, bet šis pareikalavo, kad G. su sukilusiomis sritimis pasiduotų totorių chanui, už tai žadėdamas jį paskirti Kievo kunigaikščiu. Tokių sąlygų nenorėdamas priimti, G. prašė Maskvos D.K. Vosyliaus III ir Valachijos valdovo Stepono pagalbos Norėdamas sukelti visuotinį Lietuvos rusų sukilimą prieš lietuvius, G. apsiriko ir apsivylė, nes net Maskvos pasienio sritys prie jo maišto neprisidėjo. Jam pavyko paimti tik Mozyrių ir Turovą, o užpultieji Sluckas ir Minskas jam nepasidavė. Lietuvos vyriausybė, bijodama, kad G. su sukilusiomis žemėmis Maskvai nepasiduotų, bandė jį patraukti derybomis ir žadėjo išnagrinėti jo bylą su jo priešais ir jį patenkinti. Bet G. jau derėjosi su Maskva. Iš pradžių jis neketino pasidaryti Maskvos valdiniu, bet norėjo su savo šalininkų ir Maskvos pagalba nuversti Žygimantą ir gauti Lietuvos sostą, arba iš Lietuvos rusiškųjų žemių sudaryti atskirą savarankišką valstybę su sostine Kieve. Maskvos D.K. Vosylius III už pagalbą prieš Žygimantą G. pasiūlė pasidaryti Maskvos valdiniu ir pažadėjo palikti jam visas žemes, kurias jam pavyktų užgrobti Lietuvoje. Bet už tai G. su savo broliais ir šalininkais turėjo prisiekti ištikimybę Maskvai. Belaukdamas Maskvos pagalbos, G. nesėkmingai bandė užimti Slucką. Jo brolis Vosylius bandė užimti Kievo sritį, apgulė Žitomirą ir Ovručį ir stengėsi prikalbinti rusų bajorus atsiskirti nuo Lietuvos, pasiduoti G. ir atgaivinti Kievo kunigaikštystę. Tačiau G. nesisekė. Taip pat nesisekė ir Maskvos kariuomenei Lietuvoje. Ji kartu su G. šalininkais nepajėgė paimti apsuptosios Minsko pilies. Lietuvos kariuomenė skaudžiai sumušė Maskvos kariuomenę ir G. šalininkus prie Oršos, Maskvos kariuomenę privertė trauktis ir net įsiveržė į Maskvos žemes. Maskvos D. K. Vosylius III paskubėjo susitaikyti su Žygimantu 1508 X 8, atiduodamas net kaikurias Maskvos žemes Lietuvai, taip pat ir visas G. ir jo šalininkų užimtas žemes Lietuvoje. Taip pat G. ir jo šalininkai neteko savo žemių Lietuvoje. Pats G. apsigyveno Maskvoje. Jam ir jo broliams pragyventi Vosylius III davė Medynę, Jaroslavcą ir kelis kaimus netoli Maskvos. Pasidaręs artimu Vosyliaus III patarėju, G. vėl stengėsi Maskvą įtraukti į karus su Lietuva. Jo rūpesčiu Maskvai pavyko sudaryti sąjungą su imperatoriumi Maksimilijonu. Maskvos kariuomenei, kurios priekiniam pulkui vadovavo G., 1514 VIII 1 pavyko paimti apsuptą Smolenską, kai G. smolenskiečiams pažadėjo palikti visas jų privilegijas, kuriomis jie naudojosi Lietuvos valdžioje, tuo būdu sukeldamas sąmokslą apsuptoje Smolensko pilyje. G. tikėjosi būsiąs paskirtas Smolensko vietininku, bet Vosylius III į tą vietą paskyrė kng. Vosylių Šuiskį. Matydamas, kad ir Maskva nepadės jam pasidaryti savarankišku valdovu ir kad Maskvos globoje jam teks tenkintis tik mažų ir nereikšmingų sričių valdymu, užsigavęs G. nutarė vėl persimesti Lietuvos pusėn, ir slaptai užmezgė ryšius su D.L.K. Žygimantu. Pasiųstas su savo pulku užimti Lietuvai priklausiusios Oršos, jis delsė, laukdamas, kol spės susirinkti Lietuvos kariuomenė. Lietuvos kariuomenės vadui kng. Konstantinui Ostrogiškiui jis teikė žinias apie Maskvos kariuomenę ir laukė jos prisiartinant prie Oršos, kad galėtų pasiduoti lietuviams. Betgi, bebėgdamas pas lietuvius, G. buvo suimtas vieno rusų kariuomenės vado, kng. Bulgakovo. Parvežtas į Maskvą, G. buvo nuteistas mirti už išdavimą, bet nuo mirties išsigelbėjo, grįžęs atgal į pravoslaviją. Mirties bausmė buvo pakeista kalėjimu. Kai 1526 jo brolio Vosyliaus duktė

Elena ištekėjo už Maskvos D. K. Vosyliaus III, 1527 G. buvo išleistas iš kalėjimo, jame išsėdėjęs 13 metų. Tada jis vėl pradėjo kilti. Jis gavo valdyti Jurjevcą, Starodubą ir Riapolovą. Mirus Maskvos D. K. Vosyliui III 1531, jo žmona Elena tapo Maskvos regente kaip mažamečio sosto įpėdinio Jono IV motina. Jos dėdė Mykolas G. pasidarė vienas svarbiausių Elenos patarėjų, bet greit susipyko su jos meilužiu kng. Jonu Ovčina-Telepnevu-Obolenskiu, buvo apkaltintas tarsi nunuodijęs Vosylių III ir vėl įmestas kalėjiman, kur baigė savo gyvenimą badu mirdamas 1534 IX 15.

3. Vosylius, Jono Mamajo brolis (m. 1522) D.L.K. Aleksandro rūmininkas, 1501 Vosyliškio vietininkas, 1505 perkeltas į Slanimą, 1506 L. Brastos seniūnas, aktyviai dalyvavo brolio Mykolo sukilime prieš D.L.K. Žygimantą, veikė Kievo srityje, buvo apsupęs Žitomirą ir Ovručį, Lietuvos rusų tarpe varė propagandą už Kievo valstybės atstatymą jo brolio Mykolo valdžioje. Sukilimą numalšinus, 1508 emigravo į Maskvą.

4. Elena (m. 1538 IV 3) Vosyliaus duktė, 1526 ištekėjo už Maskvos D. K. Vosyliaus III. 1533 vyrui mirus, tapo krašto valdytoja už savo mažametį sūnų, sosto įpėdinį Joną IV. Jos artimiausiais padėjėjais buvo iš Lietuvos emigravęs jos dėdė Mykolas G. ir Jonas Ovčina– Telepnev–Obolenskij, jos meilužis. Savo bajorų pritarta, ji įsakė kalėjiman įmesti vyro brolius Jurgį ir Andrių, kur jie ir mirė. Jos valdymo metu atsinaujino Lietuvos karas su Maskva. Ji Lietuvos pasienyje pastatė Zavoločės ir Sebežo tvirtoves. 1537 buvo pasirašyta penkerių metų paliaubų sutartis. Elenos vyriausybei teko kariauti ir su Krymo ir Kazanės totoriais. 1538 Elena savo bajorų buvusi nunuodyta.

Ig. Jonynas, Glinskiai — Lietuviškoji Enciklopedija IX t.; *S. Warnka,* De ducis Michaelis Glinscii contra Sigismundum Regem Poloniae et M. Ducem Lithuaniae rebellione 1868; *E. Kašprovskij,* Borba Vasilija III Ivanoviča s Sigismundom I Kazimirovičem — Sbornik Istor. Filolog. Obšč. 1899; *J. Wolff,* Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; *L. Finkel,* Elekcya Zygmunta I 1910. *K.Avž.*

Glinskis 1. Antanas Juozas (1817–1866) baigęs Ščorsų pradžios mokyklą, apsigyveno Vilniuje, kur ligi 1863 buvo Kuryer Wileński vertėju, Gubernijos valdybos sekretoriumi ir Gubernskija Vedomosti red. 1853 išsp. Bajarz 4 tt., kurio Viktoras Abramavičius, Vilniaus lietuviškų knygų cenzorius pirmą tomą pasakų, surinktų Naugarduko aps., išvertė lietuviškai: Pasaku sakitojas dėl Letuwiniku 1863. Bet dėl spaudos uždraudimo šis rinkinys neišspausdintas.

2. Kastantas (1886 Jurbarke — 1938 XII 3 Kaune) Lietuvos dramos aktorius ir režisorius. Matininko Henriko G. sūnus. Lankė Kauno gimnaziją ir atostogų metu vaidindavo Jurbarko rusų vakarėliuose, tuo darbu į save atkreipdamas Jurbarko buv. savininkų Vasilčikovų dėmesį. Iš jų 1907 gavo 50 rublių stipendiją ir stojo į Petrapilio rusų literatūrinės d-jos teatro mokyklą. Besimokydamas susiartino su lietuvių studentų draugija, o atostogų metu ruošdavo lietuviškus vakarus Jurbarke. 1910 teatro mokyklą baigė ir gavo aktoriaus vietą Petrapilio Mažajame teatre. Tuo pačiu metu tapo ir Petrapilio lietuvių spektaklių režisorium ir padėjo suorganizuoti savarankišką lietuvių artistų mėgėjų būrelį. 1912–14 buvo režisorium Petrapilio Ermitažo teatre žiemos rūmuose. Karo metu teatro darbui susitrukdžius ir nenorėdamas eiti į rusų frontą, 1915 stojo darbininku, paskiau kontrolieriumi Petrapilio ginklų fabrike. 1917 kurį laiką dirbo Komisarževskos ir Dramos meno teatruose. 1918 suspietė būrelį lietuvių prie lietuviško proletkulto. 1919 pradžioje iškviestas į Vilnių, čia organizavo Vilniaus teatro studiją.

K. Glinskis

K. Glinskis Rusteikos rolėje (Aušros sūnūs)

Lenkams Vilnių užėmus, su studija išsikėlė į Kauną. Pritrūkęs lėšų, studiją perkėlė į Jurbarką, kur išbuvo 6 mėnesius, iš kur vėl grįžo į Kauną, kur su kitais įst. Kauno Kareivių klubą, kuriame statė Hejermanso Viltį, Čiurlionienės Pinigėlius ir kt. 1920 susikūrus Lietuvių Meno Kūrėjų d-jai, su J. Vaičkumi ir A. Vitkausku sudarė valstybinės dramos branduolį. Tačiau trims režisoriams nesutariant bendrai veikti ir dėl to darbo pradžiai užtrukus, Meno Kūrėjų d-jos pakviestas teatro direktorius iš trijų branduolių sudarė vieną trupę su vienu režisorium G., kuris 1921 II 16 miesto teatre pastatė Asnyko Kęstutį, tuo būdu pradėdamas vėlesnio Valstybės teatro darbą. Ligi 1924 šiame teatre jis režisavo beveik vienas, paskiau su Dauguviečiu, nuo 1927 su Sutkumi, kol 1937 iš teatro pasitraukė. 1921–37 jis pastatė 31 dramą ir 2 operas, pats suvaidinęs 31 rolę, kur labiausiai pasižymėjo komiškomis rolėmis.

A. Vengris, K.G. 1937.

Gliptika (gr.) brangiųjų akmenų bei panašių mineralų bei jų junginių rėžimo ir pjaustymo menas. G. produktai daugiausia yra gemos, todėl gemų pjaustymas vad. ‚gemogliptika', kuri buvo labai išsivysčiusi antikoje. Bet yra taip pat G. būdu iš brangiųjų akmenų išpjaustytų statulėlių, vazų, lėkščių, kryžių ir panašių dirbinių, pvz. Tazza Farnese Neapolyje, 20 cm skersmens lėkštė iš sardonikso (IV a. pr. Kr.). G. dirbinių įvairumu pasižymi Italijos renesansas. Senovėje brangiųjų akmenų pjaustymas buvo atliekamas, metalo įrankius naudojant ranka, kiek vėliau atsiranda kojomis sukamas ratas. Mūsų laikais elektrinės mašinos suka specialius grąžtelius panašiu principu, kaip dantų gydytojo darbe.

E. Kris, Meister und Meisterwerke der Steinschneidekunst in der italienischen Renaissance 1929.

Glyptodontidae išnykę šarvuoti gyvuliai 1,5–2 m augščio. G. pasitaiko terciaro ir ledlaikio sluogsniuose. Kaip beginkliai gyvuliai, turbūt, proistorinio žmogaus galutinai išnaikinti.

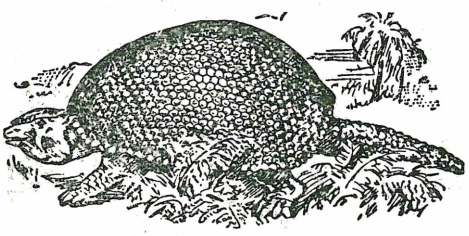

Glyptodon

Glissando (it.) vadiname tam tikrą efektą muzikoje, gaunamą greitu slinkimu, neparyškinant atskirų tonų. G. galima gauti balsu, kada lėtai slenkama nuo vieno tono prie kito. Ši priemonė ypač vartojama egzotinėje popularioje muzikoje. Styginiais instrumentais G. gaunamas, vienu pirštu traukiant per stygą ar stygas. Pučiamųjų instrumentų trombonas turi galimybę G. išgauti. Skoningai panaudotas G. rodo spalvingumo priemonę. Dažnai naudojamas ar manieringas G. parodo estetinio skonio iškrypimą. Italai šio termino nevartoja: jie turi strisciando ‚slidinėjant'.

Iz.V.

Glišič Milovan (1847–1908) serbų rašytojas, dramaturgas. Apysakose pajuokia miestiečius bei valdininkiją. Išsp. Prva brazda 1891, Podvola 1885. Raštų rinkinys 1948.

Glitadumblis (Gloeocapsa) Chroococcaceae šeimos. Drėgnoje žemėje, tarp samanų, drėgnuose akmenyse, mūrinėse arba medinėse sienose, drėgnuose langų rėmuose ir kt. drėgnuose substratuose dažnai sutinkami melsvadumbliai.

Glitas glitus skystis ne tiek sukrioms audeklo gijoms mirkyti, arba glituoti. Siūlus mirkydavo lig dviejų dienų, tuomet džiovindavo ir tuojau riesdavo į stakles. Jei beaudžiant pasirodydavo, kad siūlai per laisvi, t. y. jei gijos imdavo leistis ar skietas jas veržti, G. virdavo vilnonėms gijoms tik iš kailių atrėžų, o sėmenų aliejum ar saldžiu pienu tepdavo linines gijas. Vėliau tiems reikalams buvo pradėtas vartoti ir iš klijų virtas G.

Glitis ež. Gaurės vls., Tauragės aps., 10 km į pietus nuo Gaurės mstl., 20,2 ha ploto, 37,8 m nuo j. l.; priklauso Viešvilės (Nemuno) baseinui.

Gliukozė žr. Glikozė.

Gliuksbergas Teofilis spaustuvininkas. 1828 iš Zavadzkio ir Vilniaus univ. perėmė spaustuvę. 1859 savo knygyną ir spaustuvę Vilniuje ir Kieve pardavė dvarininkų sudarytai leidimo bendrovei. Spaustuvę jų vardu vedė A. H. Kirkoras.

Gliutamininė rūgštis, 2–amino pentondioinė rūgštis, arba alfa–amino gliutarinė rūgštis; formula $HO_2C \cdot CH_2 \cdot CH_2 \cdot CH(NH_2) \cdot CO_2H$; viena iš amino rūgščių. Gaminama hidrolizinant augalų proteinus, pvz. gliutenį. Jos natrio druska vartojama valgomiems produktams mėsos skonio duoti. G.R. vartojama ir medicinoje.

Gliutationas, $C_{10}H_{17}N_3O_6S$, viena iš amino rūgščių; yra gliutamininės rūgšties, cisteino ir glicino tripeptidas; gaunama iš mielių, o gaminama sintetiškai. Labai svarbus fiziologinių oksidacijų procesams.

Gliutelinas baltymų grupė, pasitaikanti augaluose.

Gliutenas (lot. gluten ‚klijai') augalinių baltymų mišinys, pasitaikąs sėklose, ypač kviečių grūduose; sudarytas iš gliutenino ir gliadino. Gelsvai pilkšvi milteliai, netirpūs vandenyje, iš dalies tirpūs alkoholyje, praskiestose rūgštyse ir šarmuose. G,

gali būti miltų pakaitalas, klijus gaminant.

Gliuteninas žr. Gliutelinas.

Gliwice, vok. Gleiwitz, Augštutinės Silezijos kasyklų ir pramonės mst. prie kanalo į Oderį, 128.200 gyv. (1950). Inžinerijos mokykla, plieno ir mašinų pramonė. 1276 gavo miesto vardą, 1532 Čekijos, 1742 Prūsijos, nuo 1945 Lenkijos.

Globa globojimas, teisinė mažamečių ir kitų neveiksmių asmenų apsauga, taip pat turto priežiūra. G. iš grynai šeimyninio reikalo ilgainiui pasidarė viešo pobūdžio ir privaloma. Ji skiriama negalintiems savarankiškai veikti. G. skiria teismas. Nevisi įstatymai numato vienodą G. skyrimo tvarką. Code Civil 1825 (C.C.), veikią Suvalkijoje, tai padaryti paveda šeimos tarybai. Tarybos sudėtis: teisėjas ir šeši giminės ar svainiai, gyvenantieji toje apylinkėje, kur yra G. skirią̃s teismas. Pusė tarybos narių — giminės iš tėvo pusės, pusė — iš motinos. Čia skiriami du globėjai: vyriausias globėjas ir globėjas prižiūrėtojas. Jei globėjas iš tėvo pusės, tai prižiūrėtojas iš motinos pusės, ir atvirkščiai. Vyriausioji globėjų priežiūra priklauso šeimos tarybai. Kiti įstatymai (pvz. Vokiškasis BGB, R.I.R. X t.) globėjų skyrimą paveda teismams.

Paprastai globėju yra laikomas tėvas, o ne iš santuokos gimusiojo motina turi pirmenybę prieš tėvą. Nepilnamečiams G. skiriama, kai jie nėra tėvų vadžioje, ar tėvams mirus, ar tėvai nuo tėviškosios valdžios yra nušalinti, arba motinai našlei antrą kartą ištekant, arba nepilnametis paveldi atskirą turtą ir t.t. Teismas globėjais skiria tam tinkamus asmenis, atsižvelgdamas į tėvų pageidavimus ir giminystės artumą. Gali būti paskirtas atskiras globėjas globojamojo asmeniui ir atskiras jo visam turtui ar net keletas, kiekvienas atskiram turtui. Kaikurie įstatymai neleidžia atsisakyti globėju paskirtam būti (pvz. BGB, Code Civil). Pagal BGB gali atsisakyti moterys (C. C. neleidžia moterims, išskyrus motiną ir augštutinės eilės našles, būti globėjais), o vyrai, kai sukako 60 (BGB) ar 65 (C. C.) metų amžiaus, ar turi 4 (BGB) ar 5 C. C.) savo vaikus ar yra jau paskirtas kitam globėju ir t.t. Už savo veikimą globėjas atsako visu nuosavu turtu; jis turi kasmet duoti teismui (C. C. — globėjui prižiūrėtojui apyskaitą. Pripažintas netinkamas globėjas nuo G. kiekvienu metu gali būti pašalintas. Globėjas rūpinasi globojamojo išlaikymu ir mokslu, tvarko jo turtus, jo vardu sudaro sutartis, atstovauja jų teismo procese. G. reikalingumui praėjus, G. pasinaikina, bet globėjas dar turi duoti apyskaitą. Tos pačios taisyklės taikomos ir pilnamečių G.

Code Civil dar žino savanorišką G., kada asmuo pats pasisiūlo būti globėju. Tokia G. nušaliną kiekvieną kitą. Tokiu globėju gali būti tik asmuo, turįs daugiau kaip 50 metų amžiaus ir neturįs teisėtų žemutinės eilės giminaičių, norėdamas priartinti nepilnametį su tikslu jį įvaikinti. Šveicarų kodeksas leidžia asmenims (pvz. dėl senatvės) pasiprašyti būti globojamiems.

Be čia suminėtųjų G. atsitikimų, dar skiriama G. nežinia kur esančiam asmeniui. Šiuo atveju dažnai yra skirtinga, įstatymo numatyta, tvarka jo turtui valdyti. Baudžiavos metais už nuožmų elgimąsi su baudžiauninkais, kartais dvarininkams uždėdavo G., ir jie negalėdavo pirkti bei įsigyti baudžiauninkų.

A. Hesse, Das deutsche Vermundschaftsrecht 1900; *Č. Butkys,* Suvalkijos civiliniai įstatymai 1933; *V. Čepas,* Globojami ir globotini pilnamečiai 1939.

Č.Btk.

Globa arba Lietuvių globos draugija šelpti mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos. 1914 karui prasidėjus ir rusų kariuomenei įsiveržus į Prūsiją, daugybė vietos lietuvių gyventojų buvo prievarta iš ten išgabenti per Lietuvą į Rusiją. Prūsijos lietuviams šelpti 1915 I 20 Vilniuje buvo sudaryta specialinė d-ja Globa, kurios steigėjais pasirašė F. Bortkevičienė, V. Landsbergaitė ir J. Vileišis. G. d-ja jais rūpinosi kelionės metu ir juos įkurdindama Rusijoje.

Globas (lot. globus), rutulinis žemėlapis, gaublys.

Globėjas 1. skirtinis asmuo našlaičiams, našlei ir jų turtui globoti ar be savininkų likusiam ūkiui prižiūrėti. G. seniau skirdavo kaimo susirinkimas, jei mirštantis tėvas pats nebuvo G. savo vaikams parinkęs. Paprastai našlaičiams globoti buvo skiriami dėdės: vienas iš tėvo, kitas iš motinos pusės. Vienoje šalyje trūkstant dėdės, G. buvo parenkamas kas nors iš kitų giminaičių; buvo įprasta neskirti G. tik vienos pusės giminaičių, kad našlė nebūtų skriaudžiama. Jei artimo giminės nebūdavo kaime, tai vieną G. skirdavo ką nors iš rimtesniųjų kaimo vyrų, kad šis visą laiką galėtų matyti kas dedasi globojamam ūkyje. Vaikams likus visai našlaičiais (be tėvo ir be motinos), tai šalia vyrų G. buvo parenkama jiems globoti kuri nors viena teta; ji dažnai ir apsigyvendavo globotinių namuose, tvarkydama ir visus ūkio reikalus. Jei skirtieji G. buvo netinkami, pradėdavo eikvoti turtą, kaimo susirinkimas pakeisdavo G. kitais; tokiais atvejais kaimo susirinkimas įsikišdavo, jei G. buvo net mirusio asmeniškai paskirti. *A.Mž.*

2. Administracinis terminas, atitinkąs kitur kuratorių. Carinėje Rusijoje mokslo apygardų viršininkai buvo vadinami G.

Globinas (iš lot. globus ‚rutulys') baltymas, įeinąs į kraują, sudarantį hemoglobiną. Siūlomoji formula $C_{700}H_{1098}N_{184}O_{196}S_2$.

Globularia žr. Krekesas.

Globulinai (iš lot. globulus ‚rutulėlis') paprastųjų baltymų grupė. Vandenyje netirpsta, bet tirpsta silpnuose neutraliųjų druskų tirpiniuose, nuo karščio sukreša (susitraukia). Pavyzdys — serumo globulinas.

Glockner Herman (g. 1896) vokiečių filosofas ir estetas. Nuo 1933 Giessen univ. prof., Hegelio filosofijos tyrinėtojas, redagavęs jubilėjinę Hegelio raštų laidą 1927–40 ir ją išleidęs 26 tomais. Svarbusis veikalas Das Abenteuer des Geistes (1938–47). Jame priima iracionalų tikrovės supratimą (Gegenstandstheorie), pagal kurį mąstymo objektas gali būti ir pats sau prieštaraujantis, pvz. ‚apskritas keturkampis'. Į šį tikrovės supratimą įjungia savo į ‚gyvenimo filosofiją' atremtą etiką. Kiti jo veikalai: Die ethisch-politische Persönlichkeit des Philosophen 1922, Hegel 1931–40, Fr. Th. Vischer u. d. 19 Jh. 1931, J. E. Erdmann 1932, Hegel und seine Philosophie 1932, Hegel-Lexikon 4 tt. 1934–39, Schiller als Philosoph 1941, Einf. i. das Philosophieren 1944, Philos. Einl. i. d. Gesch. d. Philosophie 1949, Philos. Lesebuch 2 tt. 1949–50.

Gloeocapsa žr. Glitadumblis.

Glogau žr. Glogów.

Glogau 1. Jonas Pridrikis (1773 VI 5 Žabynuose — 1831 XI 12 Papelkiuose) M. Lietuvos tikybinis rašytojas, 1790–95 studijavo Karaliaučiaus univ. 1795 III 20 ordinuotas kunigu ir paskirtas Žabynų diakonu. 1800 I 25 — 1819 adjunktas Gilijos parapijoje, nuo 1819 IX 22 ligi mirties Papelkių (prie Nidos) klebonas. 1818 išleido Knygeles apie Gywasti bey szlowingus Darbus Martino Liuteriaus (^{2}1882).

2. Karolis Vilhelmas Ottonas (1805 XI 14 Gilijoje — 1875 Tilžėje) Jono Pridrikio (1) sūnus. 1825 baigęs Tilžės gimn., stojo į Karaliaučiaus univ., kurį pabaigęs, 1830 XII 10 buvo ordinuotas kunigu ir paskirtas į Kintus. 1832–46 Labguvos antrasis lietuvių kunigas ir vokiečių diakonas (ligi 1840). 1846–75 Tilžės lietuvių kunigas, nuo 1849 Tilžės superintendentas.

Jau 1849 žurnale N. Pr. Pr. Blätter išsp. savo Tilžės apylinkėje užrašytas 5 liet. dainas. 1855 išsp. savo išverstą Liuteraus mažąjį Kategismą, kurio ligi 1920 pasirodė 15 leidimų, 1855 paruošė giesmynėlį mokykloms — 64 Giesmes Szuilems, kurio ligi 1924 pasirodė 16 leidimų, tik nuo trečio leidimo 1858 giesmių skaičius buvo padidintas ligi 80 ir atitinkamai antraštė buvo pakeista. 1855 išleido iš Woiko išverstus Du kartu keturis deszimt ir asztuonius Szwento Raszto Nusidawimus, kurių irgi buvo išleista lig 10 leidimų. Bendradarbiavo Schleicheriui, šiam ruošiant žodyną ir gramatiką, o G. H. F. Nesselmann savo 1851 žodyne panaudojo 30 lankų. Glogau surašytų lietuviškų posakių ir žodžių.

Probočių Anukas, M. Lietuvos buv. rašytojai 1920.

Gloger Zygmunt (1845–1910) lenkų etnografas, daug kur raštuose palietęs ir lietuvių gyvenimą. Išsp. Obchody weselne 1869, Pieśni 1892, Encyklopedja staropolska 1900–1903, Podróż Nemnem 1888, Geografja historyczna 1900.

Glogów, vok. Glogau, Žemutinės Silezijos mst. prie Oderio upės; 1681 gyv. lenkų (1946; 1939 — 33.600 vok. gyv.). Įkurtas XIII a. 1252 Piastų kunigaikštystės sostinė; 1329 Čekijos, 1741 Prūsijos, II pas. karo metu 90% sunaikintas, nuo 1945 Lenkijos.

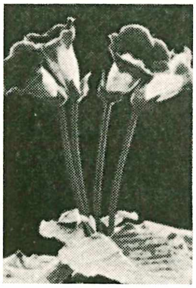

Gloksinija

Gloksinija (nuo vok. botaniko B. Gloxin) kultivuotas atogrąžinis augalas. G. dėmėtoji (Gloxinia maculata), Gesneriaceae šeimos žolinis augalas, savaime augąs atogrąžų Amerikoje. Auginamas šiltnamiuose, parkuose dekoracijai.

Gloria in excelsis Deo yra antroji nekintamoji (Ordinarium Missae) mišių giesmė. Jos teksto pirmuosius žodžius giedojo angelai Kristaus gimimo naktį (Lukas 2,14). Todėl ši giesmė dar vadinama angelų himnu (hymnus angelicus). Tai vienas gražiausių visų liturgijų himnų. Jis priklauso II–III a. krikščionių lyriškajai poezijai. Originalas rašytas graikų kalba, ir manoma, šv. Hilarijaus iš Poitiers (m. 366) išverstas į lotynų kalbą. Pradžioje G. tebuvo giedama tik Kalėdų metu ir tik vyskupų laikomose mišiose. Muzikos atžvilgiu seniausiu pavyzdžiu reikia laikyti ambrozinę G., kuri manoma, siekia IV a., ir gal yra paties šv. Ambrozijaus sukurta. Ji pasižymi recitaciniu pobūdžiu ir būdingomis jubiliacijomis frazių pabaigoje. Kiti seniausieji Gloria yra iš X, XI, XII a. grigalinio stiliaus. Besiplečiant muzikinei kūrybai, Gloria dėl savo netrumpo teksto įgavo milžiniškų formų. Visada greito, gyvo tempo, pilna pakilimo, didelio džiugesio, Gloria suteikia mišioms meniško įvairumo.

Duchesne, Origines du culte chrétien 1898; *Thalhofer,* Handbuch der kath. Liturgik 1890. *Iz.V.*

Gloriola (lot.) spindulių vainikas apie šventojo galvą, aureola, nimbas.

Glosa (gr. glossa ‚liežuvis, kalba') tarmė, dialektas; tarmiški pasenę ir kitoki paaiškinimo reikalingi žodžiai; tokių žodžių aiškinimas. Glosografija (G. aiškinimas) ypač klestėjo Aleksandrijos laikais (III–II a. pr. Kr.). G. buvo aiškinamos jau nuo V a. pr. Kr. graikų mokyklose ryšium su Ho-

méro skaitymu. Daugumas G. rinkinių (glosarijų) išliko daug vėlesniuose graikų ir lotynų žodynuose, kaip Hesichijaus, Suido, Polukso.

W. M. Lindsay, Glossaria latina 5 tt. 1926–32; *G. Goetz,* Glossographie — Pauly-Wissowa Real-Enc. d. klass. Alt. 7 1912.

G. teisėje. Nesuprantamų, pasenusių žodžių ir posakių aiškinimas. Šis metodas, langobardų teisininkų išdirbtas, 1100 po Kr. buvo Irnerijaus įsteigtoje teisės mokykloje Bolonijoje perkeltas romėnų teisės (Corpus Juris Civilis) šaltiniams aiškinti. Ypač išgarsėjo jo mokiniai, vadinami ‚quator doctores', Bulgarus, Martinus, Hugo ir Jacobus, o XIII a. pradžioje pasižymėjo Azo ir Accursius. Paskutinysis išgarsėjo savo Glossa ordinaria, savo pirmatakų ir bendralaikių G. rinkiniu. XIII a. viduryje šią mokyklą pakeitė postglosatorių (komentatorių) mokykla, pagrįsta labiau praktišku teisių pritaikymu. Jos žydėjimo laikotarpis XIV a. surištas su Bartolus de Sasso Ferrato ir Baldus de Ubaldis vardais.

F. K. Savigny, Geschichte des röm. Rechts im Mittelalter [2]1834–51. *Č.Btk.*

Glosaris (lot. glossarium) žr. Glosynas.

Glosynas 1. glosų rinkinys, glosaris; 2. svetimų ar techninių žodžių sąrašas, dažnai pridedamas knygos gale.

Glositas (lot. glossitis) liežuvio uždegimas.

Głos Litwy dienraštis lenkų kalba. Pirmas numeris išėjo 1919 V 15 Vilniuje ir ėjo iki 1922 I 28, bet su įvairiomis pertraukomis. Faktinasis redaktorius buvo Mykolas Biržiška.

Glosografas (gr.) mokslininkas, rašąs glosas.

Glostuvai prietaisas skalbiniams lyginti, arba brūžkuoti, brūžkos, mogliai. Rankinis G. susideda iš veleno ir krumpliuotos storos lentos (rintės) su viename jos gale išdrožta rankena (Suvalkijoje vadina vienu vardu ‚kočėlai'. Ant veleno vyniojami skalbiniai ir, prispaudus lenta, kočiojami stalu, kol Išsilygina visos raukšlės. Elektrinis G. susideda iš tų pačių dalių, tik volas yra kaitinamas ir sukasi palyginti lėtai. Vieną kartą skalbinius praleidus pro elektrinius G., visos raukšlės išnyksta. Kaimuose būdavo įrengti dideli G. (mogliai) visam kaimui. Tai tas pat G., tik siauros krumplėtos lentos vietoje padarytas ištisas stalas — dėžė, į kurią kraunamas reikiamas svoris (paprastai akmenys) ir du velenai. Šį G. aptarnauja du žmonės, stovėdami galuose ir traukimais ritindami dėžę — stalą velenais.

Glotz Gustave (1862–1935) prancūzų istorikas, nuo 1907 Sorbonoje prof. Laikomas geriausiu ano meto graikų istorijos žinovu. 1907–28 leido Revue des études greques. Išsp. L'ordalie dans la Grèce primitive 1904, Le travail dans la Grèce ancienne 1920, La civilisation égéenne 1923, Histoire grecque 1925, La cité greque 1928, Alexandre et l'hellénisation du monde antique 1938. Buvo kolektyviai leidžiamos Histoire générale vyriausiuoju redaktoriumi.

Gloucester 1. Anglijos grafija abipus Severno upės; 3218 km², 948.200 gyv. (1952). Augštumose išplitęs avių auginimas, o upės slėnyje intensyvi žemdirbystė.

2. G. grafijos mst. įkurtas romėnų 97; 66.500 gyv. (1952). Pramonė: lėktuvų, degtukų, mašinų, chemikalų ir kt. XI a. statyta katedra yra iš didžiausių ir gražiausių Anglijoje.

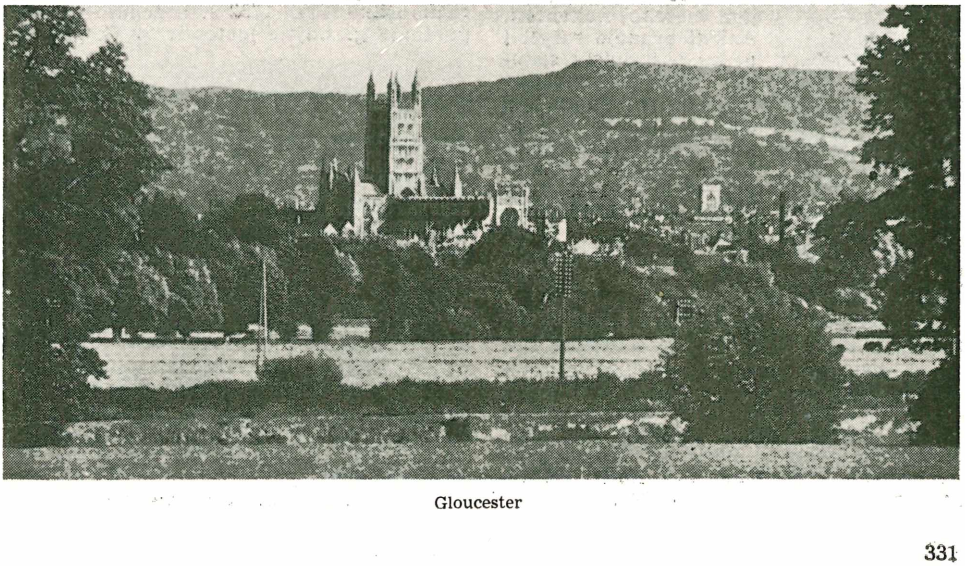

Gloucester

G. lietuviai. 1947 iš Vokietijos atvyko 76 lietuviai žemės ūkio darbams ir įsikūrė G. priemiestyje Elmbridge, kur buvo įkurtas D. Britanijos lietuvių sąjungos skyrius. Ilgainiui išsiskirstė dirbti į pramonės įmones, ir tada G. apylinkėje lietuvių sąjungos susidarė 4 skyriai su G. apygarda. G. lietuviai yra surengę tautodailės parodą, Lietuvos operos solistų koncertą bei Lietuvos vaizdų filmo demonstravimą. G. lietuvių sąjungos apygardai vadovavo V. Ignaitis.

3. JAV Massachusetts vst. miestas Cape pusiasalyje, 28 mylios į rytų šiaurę nuo Bostono. G. žinomas kaip pajūrio kurortas ir žvejų uostas. Jo žvejų gyvenimą aprašė R. Kipling romane Captains Courageous ir kaikurie kiti rašytojai. G. yra vienas seniausių Mass. miestų, 1623 įkurtas anglų žvejų. 25.167 gyv. (1950).

Gloucester Humphrey (1391–1447) G. ir Leicester dukas, Henriko IV sūnus. Išmokslintas ir humanizmo šalininkas. Kurį laiką kaip globėjas, Henriko VI vardu valdė Angliją. 1447 pakaltintas išdavimu, suimtas, ir greit mirė.

Glovackas Pijus (1902 II 3 Bartininkų vls., Vilkaviškio aps. — 1941 VI) mokėsi Vilkaviškyje ir Marijampolėje. VDU Kaune studijavo teisę. Už komunistinę veiklą ilgus metus kalintas. 1940 bolševikams okupavus Lietuvą, G. buvo paskirtas Užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriumi, vėliau Liaudies komisarų tarybos pirmininko pavaduotojas ir LTSR valstybinės plano komisijos pirmininkas. Aktyvus Lietuvos sovietizacijoje, ypač Lietuvos Užsienio reikalų ministeriją likviduojant.

Głowacki 1. Aleksandr (1847—1912) lenkų rašytojas, žinomas slapyvardžiu Bolesław Prus. Dalyvavo 1863 sukilime, bet jam neteko nukentėti. Anksti pradėjo rašyti į lenkų pozityvistų spaudą; taip pat rašė ir mokslo popularizacijų. Jo žymiausios apysakos Placówka 1885, Lalka 1887–89, Emancypantki 1891–93, Faraon 1895–96. Lietuvių kalba išversta: Iš senovės Egipto padavimų (vertė P. Paršaitis-Siūlelis 1910, V. K. Račkauskas 1905, S. Zareckas 1930), Per vakacijas (vertė Tv. 1900), Pastogės įnamis (vertė J. Biliūnas 1905), Regėjimas (vertė Šlekys 1900), Šalbierka (vertė Emberonas 1905), Japonų pasaka (vertė J. G–us 1906), Mikė, Jokūbo sapnas (vertė S. Zareckas 1930), Sargyba (vertė M. Pečkauskaitė 1924), Faraonas (vertė J. Strazdas 1933–34).

A. Głowacki

2. Józef Hilar (1789–1858) tapytojas, litografas. Tapybos mokslą ėjo Vilniaus univ. meno mokykloje, kurią baigė 1812. 1818 puošė Vilniaus univ. apatinės salės sienas. 1825 Vilniaus univ. meno mokykloje dėstė perspektyvą. 1826 išvyko Varšuvon Paco rūmų puošti Piešė teatro dekoracijas Vilniuje ir Varšuvoje. Yra jo pieštų portretų .

Glovackis 1. Ignotas (1667–1729) jėzuitas, per 11 metų teologijos ir filosofijos prof., po to provincijolas ir Gardino kolegijos rektorius. Išleido Gladius evaginatus pro defensione immunitatis ecclesiasticae 1725.

2. Vincas žr. Grigaliūnas-Glovackis.

Gloveskas Juozas (g. 1891 XI 2 Šilbalių k., Bartininkų vls.) socialdemokratų veikėjas. 1909 priklausė LSDP Vilkaviškio organizacijai. 1913 atvyko į JAV. Čia priklausė LSSąjungos 19 kuopai Brooklyne. Be to, priklauso Lietuvių Siuvėjų 54 skyriui. Siuvėjų bendroje organizacijoje yra valdomuose organuose. Rašo socialdemokratinėje spaudoje.

Glozėris Pabijonas Ulrikas (1688 II 17 Juodlaikių vls., Dovydėliuose — 1747 XI 17 Didlaukiuose) tikybinis M. Lietuvos rašytojas, savo pavardę vokiškai rašęs Glaser, o lietuviškai Glozėris. Mokėsi Karaliaučiaus senamiesčio mokykloje ir 1706—12 Karaliaučiaus univ. teol. fak. Nuo 1713 Didlaukių, Įsruties aps., klebonas. 1731 buvo keliamas į Žilius, bet jo globėjas pasirūpino, kad paliktų Didlaukiuose.

Jau 1729–32 jis buvo parašęs paraleliu vokišku ir lietuvišku tekstu per 700 psl. knygą — namu Szuiles ir Baznyczes Pamokslas, kurioje įrašė ir 100 savo daugiausia iš Freylinghauseno verstų giesmių. Tačiau ši knyga nebuvo išsp., ir tik jos rankraštis išliko LUB. 1732 J. Berendto suredaguotame giesmyne įdėtos ir 22 G. parašy-

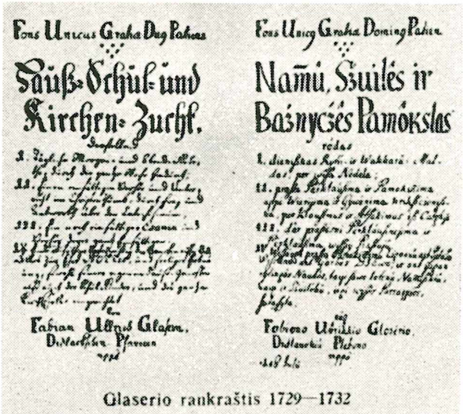

Glozėrio rankraštis 1729–1732

tos giesmės. 1736 G. su Berendtu išleido atskirą giesmyną — Kelos nobaznos Giesmes Lietuwininkams ant Duszios Iszganimo iszduotos. Čia iš 100 giesmių 98 yra G. ir tik dvi Berendto. To giesmyno ligi 1750 buvo pasirodę keturi leidimai, bet jau 1748 trečia dalimi jis buvo įjungtas į oficialųjį giesmyną. Giesmės ten pažymėtos G. slapyraide F.U.G.P.D.

G. Ostermeyer, Erste Litauische Liedergeschichte 1793; *Pranočių Anūkas*, M. Lietuvos buv. rašytojai 1920; *Vc. Biržiška*, Kun. F. U. G. ir jo naujai surastas rankraštis — XXVII Knygų Mėgėjų Metraštis I 1933; (") Senųjų liet. knygų istorija I 1953, II. *Vc.B.*

Glubokas (trm. Glubakas, gud. Hlyboki, rus. Glubokoje, lenk. Głębokie, liet. Maciukai) mst. Dysnos aps., prie Gluboko ež., 67 km į p.v. nuo Dysnos mst. Vilniaus–Polocko ir Minsko–Daugpilio senovės kelių kryžkelėje, glž. stotis. 1933 G. plotas 3198 ha, gyv. 7544, gyv. trobesių 1084. G. mst. susideda iš dviejų dalių ir perskirtas į G. ežerą įtekančio upelio. Pirmoji medinė katalikų bažnyčia statyta 1628, kurios vietoje vėliau mūrinė pastatyta. 1639 vaivados J. Korsako rūpesčiu buvo pastatyta antra katalikų bažnyčia ir erdvūs vienuolyno rūmai, kuriuose buvo įkurdintas basųjų karmelitų ordinas. J. Korsakas paskyrė vienuoliams savąją miestelio dalį ir kitas sritis, pavesdamas jiems organizuoti ir išlaikyti mokyklas ir bendrabučius neturtingiems mokiniams. Karmelitai įsteigė biblioteką, kurioje buvo per 3000 knygų, buvo paveikslų ir žemėlapių rinkiniai, didelis fizikos kabinetas, vaistinė, ligoninė. 1865 panaikinus vienuolyną, bažnyčia perdirbta į cerkvę, o vienuolyno mūrai atiduoti pravoslavų dvasininkams. Biblioteka ir kiti rinkiniai buvo nusiųsti į Vilniaus muzėjų, o buvusi karmelitų miesto dalis išparduota valstiečiams. Antroji G. dalis 1628 atiteko Radvilams, XIX a. — Vitginšteinams. 1661 XI 6 lietuvių ir lenkų kariuomenės pulkai, vadovaujami Sapiegos ir Čarneckio, G. apylinkėse nugalėjo Chovanskį, kuris pasitraukė į Polocką. 1812 Napoleono kariuomenė, traukdama į rytus, ėjo per G. Pats Napoleonas keletą dienų buvo sustojęs G. vienuolyno rūmuose. 1915 veikė Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti skyrius.

Baliński, Starożytna Polska III t.

Gluck Christoph Willibald (Ritter von; 1714 — 1787) Bohemijos kilimo vokiečių kompozitorius, XVIII a. operos reformatorius. Eigulio sūnus pramoko griežti smuiku, vargonais ir harpsichordu jėzuitų gimn. Muzikines žinias papildė dainavimu ir violončele, studijuodamas Prahos univ. Milane jis tęsė muzikos studijas pas G. B. Sammartini. 1741 parašė pirmąją operą Artaserse, turėjusią didelio pasisekimo. Po jos atsirado naujos 9 operos, statytos Milane, Venecijoje, Turine. 1745 nuvyko į Londoną, pakeliui trumpam apsilankydamas Paryžiuje, kur pažino garsųjį Rameau ir jo kūrybą ir turėjo progos išgirsti prancūzišką operą, jo sieloje pasėjusią tolimos evoliucijos idėjas. Londone buvo pastatytos dvi naujos G. operos — La caduta de giganti ir Artamene. Čia jis parašė ir 6 sonatas dviem smuikams ir basui. Kaip italų operos kompanijos Hamburge dirigentas aplankė Leipzigą, Dresdeną, Kopenhagą. 1755 grįžo į Vieną. Ligi tol jo operos buvo daugiausia rašytos pagal garsaus Metastasio libretus. Tai buvo itališko tipo operos su vyriškais sopranais, su rečitatyvu secco, su viena po kitos sekančiomis arijomis da capo. Opera L'innocenza giustificata, rašyta pagal Durazzo libretą, rodė pirmuosius būsimos reformos ženklus. Tuo tarpu dar užėjo prancūzų komiškosios operos fazė 1758–61, kada atvykusiam prancūzų teatrui parašė 6 operas ir baletą Don Juan. 1762 G. kūryboje pažymi persilaužimą. Susipažinęs su prieš metus į Vieną atvykusiu augštos estetinės kultūros rašytoju Ranieri Calzabigi ir iš jo gavęs libretą, parašė operą Orfeo ed Euridice, kurioje paryškino visus savo reformatorinius užsimojimus. Dar stipriau savo reformą akcentavo Alceste 1767 ir vėliau Paris ed Elena 1770. Alceste operos prakalboje jis pats nusakė savo reformos turinį. G. reforma, iš pagrindų pakeitusi itališkos operos tipą, rasdavo vis daugiau pritarimo. 1772 F. du Roullet, prancūzų attaché Vienoje, įdavė libretą Iphigénie in Aulide pagal Racine tragediją, numatydamas statyti Paryžiaus teatre. Buvo sutartos 5 operos. Tuo būdu 1774, be Iphigénie, dar buvo statyta pranzūziškoje versijoje Orpheo, 1775 dvi komiškos operos. Bet G. reforma Paryžiuje sukėlė pagarsėjusį ginčą, kuris visą Paryžių padalijo į dvi priešingas stovyklas — Gluckistų ir Piccinnistų. Tai atsitiko 1776 po Alceste prancūziškos versijos pastatymo. Iphigénie en Tauride, parašyta 1778 ir statyta 1779, davė galutinį laimėjimą G. pakraipai. Paskutinė opera Paryžiuje Écho et Narcisse turėjo vidutinio pasisekimo. G. apsisprendė grįžti į Vieną. Jo jau palūžusi sveikata neleido parašyti daugiau operų, nors ir buvo planavęs. 1782 parašė paskutinį veikalą De profundis chorui ir orkestrui.

Ch. W. Gluck

H. Schmid, C. W. Ritter von G. 1854; *H. Berlioz*, G. and his Operas 1915; *M. Arend*, G., eine Biographie 1921; *Della Corte*, Andrea ‚Gluck' 1942; (") Gluck e i soul tempi 1948; *J. S. Prod'homme*, G. 1948; *Chr. Wilibald*, G. der grosse Reformator der Oper 1951; *R. Gerber*, Chr. W. Ritter von G. 1950. *Iz.V.*

Glücksburg mst. prie Flensburgo įlankos Šlezvigo-Holšteino provincijoje, Vokietijo-

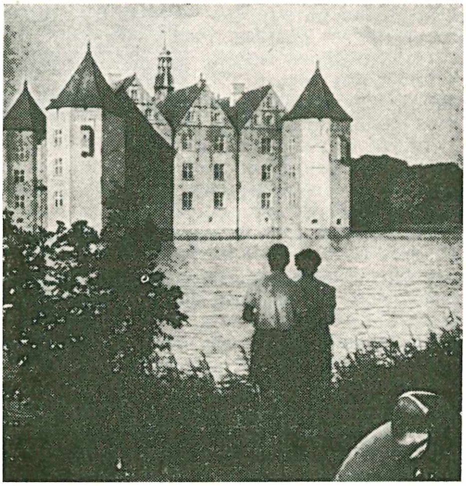

Glücksburgo pilis

je, kurio salos pilyje buvo užsidaręs su savo štabu gen. Dönitz ir kur 1945 V 8 jis pasirašė Vokietijos kapituliaciją II pas. karе.

Glückstadt Šlezvigo-Holšteino mst. deš. Elbės krante, senas žvejų uostas, 12.762 gyv. (1953). Prieš II pas. karą buvo povandeninių laivų kuru aprūpinimo pagalbinė bazė bei jūrininkų poilsio namai. 1632 įst. spaustuvė. Tremtinių stovykla įsikūrė 1945 gegužės mėn. pabaigoje. Stovykloje buvo arti 200 asmenų. Pirmuoju lietuvių stovyklos komendantu buvo Aug. Galeckas. Žinių biuletenį pradžioje redagavo K. Sabaliauskas, vėliau J. Pronskus. 1945 pabaigoje pradėjo veikti pradžios mokykla. 1947 G. stovykla buvo likviduota, o jos gyventojai iškilnoti į kitas stovyklas.

1946 buv. poilsio namuose įst. D.P. džiovininkų sanatorija. Kai po metų anglų karinė valdžia nutarė sanatoriją perkelti dar į blogesnes sąlygas palei Lübecką, tai ligoniai užsibarikadavo ir iškėlė juodą vėliavą protesto ženklu. Anglų karinė valdžia atsiuntė šarvuočius bei grasino vartoti ašarines dujas. G. spaustuvėje buvo spausdinama ir Lietuvai klastota pogrindžio spauda, vokiečių valdžios aplinkraščių bei įsakymų. 1946 J. Pronskus rotatoriumi išsp. brošiūrą—Why the Balts don't go home?

Gludas ež. Varnių vls., Telšių aps., 1 km į r. nuo Pavandenės bžk., 58,4 ha ploto, apie 160 m nuo j.l.; p. krante Moteraičio kalnas, 217 m nuo. j.l.; išteka Gludė, Ventos kair. įtakas, 9,9 km ilgumo.

Gludišius žr. Pakalnutė.

Glūkas ež. Varėnos vls., Alytaus aps., 36,2 ha, 112,8 m nuo j.l., ties Varėnos sanatorija; kartu su gretimu Glūkaičio ež., 2,0 ha ploto, per Šūdelio ež. jungiasi su Varėnio ež., per kurį teka Varėnė (Merkio, Nemuno); ežeras mažai žuvingas.

Gluodas ež. Pastovio aps., 6 km į p. nuo Pastovio, 32 ha ploto, 148 m nuo j.l., Medelos (Birvėtos, Dysnos) baseine.

Gluodas Pranas (1901 Buižių k., Plokščių vls., Šakių aps. — 1943) kooperatininkas ir visuomenininkas. Plokščiuose organizavo Lietuvos Jaunimo sąjungos skyrių, įst. Plokščių vartotojų b-vę, pieno perdirbimo bendrovę ir smulkaus kredito draugiją. Lietuvos Valstiečių liaudininkų sąjungos narys, centro komiteto narys. L.V.S. vardu jis dalyvavo Plokščių vls. valdyboje, apskrities taryboje. Bendradarbiavo Jaunime, Lietuvos Ūkininke, Talkoje ir Lietuvos Žiniose. Kaip įtariamas buvo suimtas Suvalkiečių sukilimo metu. Pirmojo bolševikmečio metu jam buvo siūlomos aukštos pareigos, bet jis nuo jų atsisakė. Vokiečių okupacijos metu buvo Gestapui įskųstas ir netoli Šakių sušaudytas.

Gluodena žr. Geležinė gyvatė.

Gluodinys žr. Glaistas.

Gluosniniai (Salicaceae) medinių augalų šeima su 5 skirtimis: gluosnis (Salix), topolis (Populus), Chosenia, Toisusu ir Turanga. Pastarosios 3 azijinės. Žiedai žirginiškuose žiedynuose, turi medaus liaukų. G. išplitę daugiausia šiauriniame pusrutulyje. Atogrąžų srityse laikosi kalnuose.

Gluosnis, karklas (Salix) gluosninių (Salicaceae) šeimos medžiai ir krūmai. G. paprastai vadinama šios genties medžius, o karklais — krūmus. G. išplitę šiaurės pusrutulyje, šiaurines sritis siekdami toliau už kitus medinius augalus. Lapai siaura plaštaka, žiedai žirginiškuose žiedynuose, dvinamiai. Vaisius dėžutė. Sėklų daug. Jos pamate su leke (plaukų kuokšteliu), ore skraidančios. G. geriau vegetatyviškai veis-

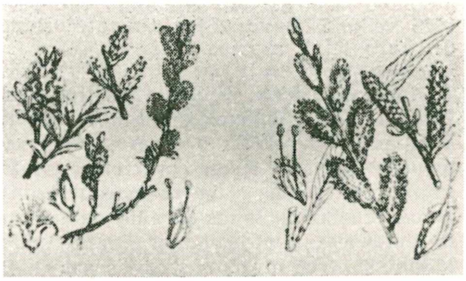

Gluosnio žydinčios šakelės

ti. Laikosi drėgnose, šlapiose augavietėse paupiais, pabaliais. Vartojami pinamiesiems dirbiniams, pustomiesiems smiltynams, dauboms sutvirtinti, dekoracijai, kaip žydį anksti pavasarį vertingi bitėms. G. linkę hibridintis. Jų per 700 skirčių; Lietuvoje apie 15. Minėtina G. trapusis (S. fragilis L.), miškuose labai retas medis, daugiausia veisiamas prie sodybų, pakelėmis, sodinant 2–2,5 m ilgio nelyginant gyvais mietais, ir auginamas be viršūnės; šakos vartojamos kurui, laikas nuo laiko nukertamos. Senesniųjų liemens vidus greit išpūna. Graži jo kamuoliškoji atmaina S. fragilis var. sphaerica. G. T. išplitęs Europoje, išskyrus Skandinavijos šalis, Sibire. G. leverdis, arba sidabrinis (S. alba L.), medis iki 25 m augščio. Gražiausias visų G. Sutinkamas Didžiojoje Lygumoje. Auginamas sodybose. Leverdžio daug gražių atmainų. S. alba vitellina pendula, laibomis, lyg apvarčiais, per 2–3 m žemyn karančiomis šakomis. Išplitęs Europoje, taip pat ir V. bei Š. Azijoje, Š. Afrikoje. G. virbis, arba lauralapis (S. pentandra L.), iki 15 m augščio medis, sutinkamas mūsų miškuose, pelkynuose. Karklas šmaukštusis (S. amygdalina L.), karklas žilvitis, arba žilvitkarklis (S. viminalis L.), karklas raudonžiedis, arba gudkarklis (S. purpureae L.), duoda gerų vytelių pinamiesiems

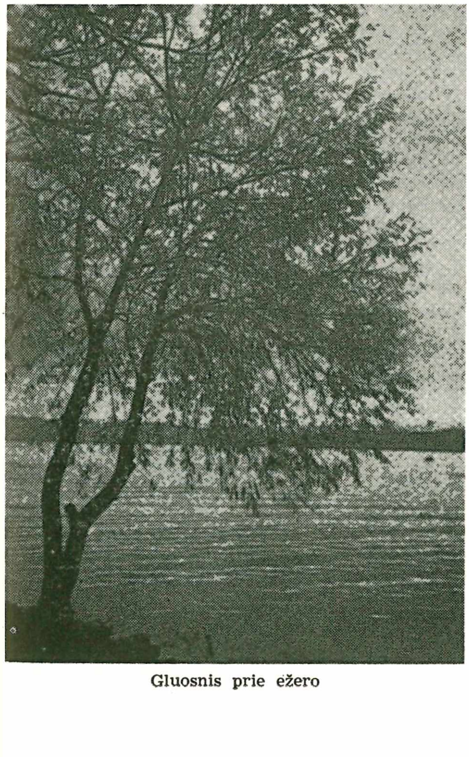

Gluosnis prie ežero

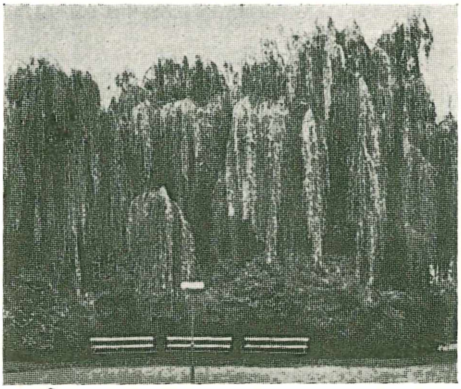

Gluosnis leverdis svyruoklis

dirbiniams. G. blindė (S. caprea L.) auga ir krūmas, ir medis iki 25 m augščio. Mūsų miškuose laikosi trake ir taip pat neretai pirmoje lovoje. Įsigyvendama geresniuose dirvožemiuose, ji gadina mišką, kliudydama augti vertingiems medžiams. Tačiau sodybose veisiama bitėms ir dekoracijai. Ypač graži S. caprea var. pendula (svyruoklė) ir var. tricolor (margais lapais). Karklas pilkasis (S. cinerea L.), iki 3 m augščio ,auga pelkėtose augavietėse, miškuose ir pievose, paupokšniais, žemesniuose durpynuose atskirais lizdais, didesnių karklynų nesudarydamas. Duoda gerų lankų, vytelinės medžiagos; žievė turi rauginių medžiagų. Karklas kaspijinis (S. acutifolia Willd.), krūmas (medis) iki 4 (8) m augščio, T. Rusijoje, Sibire, Turkestane; vartojamas smiltynams sutvirtinti. Karklas gulsčiasis (S. repens L.) išplitęs visoje V. ir Š. Europoje, apie 80 cm augščio drikis krūmokšlis pelkėtuose, viksviniuose ir pereinamuose durpynuose, priželdamas šakeles. Jo yra ir smiltynuose bei kopose. *J.Rkt.*

Gluosvė (Monotropa) kriaušlapinių (Pirolaceae) šeimos bechlorofilinis žolinis augalas. G. miškinė (M. hypopitys L.), apie 30 cm augščio žemyn užlenktu galu skujiškais priglaustais lapais, balsvos spalvos. Miškuose humingose augavietėse pavieniai ar po kelias. Lietuvoje nedažna.

Gluskas mst. Bobruisko aps. Priklausė Alšėnų kunigaikščiams, kurie 1551 atidavė Žygimantui Augustui. Čia 1508 M. Glinskis derėjosi su rusais dėl pasidavimo.

Glušauskas Jurgis (g. 1909 IV 23 Balbieriškio mstl., Marijampolės aps.) 1935 brandos atestatą įsigijo Valstybės egzaminų komisijoje Kaune. 1940 Miškų pramonės komisaras. Betgi dalyvavo rezistencinėj veikloje prieš bolševikus. 1948 baigė augštuosius prekybos mokslus Nürnberge (Handelhochschule). 1948 IX 12 įst. pirmąjį lie-

Gluosvė

tuvių laikraštį Australijoje (Australijos Lietuvis), o 1951 I 1 ir knygų leidyklą. Išsp. Negirdėtas smurtas socializmo vardu — Į Laisvę 1942 ir 1933 Telšiuose redagavo Ligonių kasos narį.

Gluškov Viktor (1883–?) rusų hidrologas. 1913 organizavo Rusijos hidrometrinį biurą. 1919–30 Valstybinio hidrologinio instituto direktorius, taip pat ir Leningrado univ. prof. 1937 ištremtas į šiaurę sunkiesiems darbams, nebegrįžo. G. surado naujų hidrometrinių instrumentų (batometras –tachimetras vandens greičiui ir našuliams matuoti, integracinė plūdė, diferencinė matuoklė, svorinė transmisija, chronografas, našulių analizai). Išsp. Hidrologija kak nauka 1933, Novyje metody mechaničeskogo analiza 1930.

Glutenas žr. Gliutenas.

Gmelin 1. J o h a n n G e o r g (1709 — 1755) vokiečių botanikas, 1727–47 Petrapilio akad. gamtos prof. 1733–43 dalyvavo Beringo štabe ir apkeliavo Sibirą ir Kamčatką. Nuo 1749 Tübingeno univ. prof. Išsp. Reise durch Sibirien 1751–52, Flora Sibirica 1747–69.

2. L e o p o l d (1788–1853) vokiečių chemikas. Heidelbergo univ. prof. Surdo potassium ferrocyanide. Išsp. Handbuch der Anorganische Chemie 1817–19, [7]1905.

Gmina (iš vok. gemein) Užnemunės Suvalkijoje savivaldybės buvo kitoniškos, negu visoje Lietuvoje. Čia jos buvo įvestos pagal 1815 konstituciją, kada Varšuvos kunigaikštystė buvo paversta Lenkų karalyste, o jos karaliumi pripažintas Rusijos caras. Tada Suvalkų kraštas pateko į Lenkų karalystę. Kaimai buvo suskirstyti į valsčius, vadinamus gminomis. Iš pradžių vaitai (valsčiaus viršaičiai) nebuvo renkami: jais buvo dvarininkai, drauge buvę ir teisėjais. Tik su 1864 reforma buvo panaikintos ponų vaitavimo teisės. Dabar pirmąjį savivaldybės laipsnį sudarė kaimas su savo renkamu šaltyšiumi, o antrasis laipsnis — G. G. susrinkimuose dalyvaudavo visi apylinkės gyventojai, turėję nors tris margus žemės. Jų susirinkime išrinktą vaitą tvirtindavo apskrities viršininkas. Susikūrus Nepriklausomai Lietuvai, visai Lietuvos teritorijai buvo įvestas vienas savivaldybės įstatymas, ir Lietuvoje G. pavadinimas išnyko. *Č.Btk.*

G. t e i s m a s. Ligi 1876 G. teismą sudarydavo renkami du posėdininkai ir teismo pirmininkas vaitas. Po 1876 teisėjas būdava renkamas G. susirinkimo ir gubernatoriaus tvirtinamas. G. teismo kompetencija civilinėse bylose buvo ligi 100 rublių ir smulkūs nusikaltimai, už kuriuos buvo baudžiama 10 rublių baudos arba 7 dienų arešto. Nepriklausomojoje Lietuvoje G. teismai buvo panaikinti, o jų bylos perduotos taikos teismams.

Gmünd 1. S c h w ä b i s c h G. Würtembergo mst. prie Dreikaiserberge kalnų; 34.372 gyv. (1953). Vokiečių brangiųjų metalų dirbinių pramonės (auksakalystės) centras, išlaikęs savo viduramžių išvaizdą. Miesto centre XIV a. bebokštė Šv. Kryžiaus bžn., kuri yra didžiausia ir gražiausia to tipo bžn. Würtemberge. Brangiųjų metalų tyrimo institutas ir jų pramonės mokykla, dailiųjų rankdarbių muzėjus, laikrodžių ir kt. pramonė. S.-G. minimas jau 777. 1162 gavo miesto vardą.

G. l i e t u v i a i. G. lietuvių stovykla buvo įsteigta 1947 VI miesto kareivinėse, atkėlus ten lietuvius iš Nürtingeno, Neuffe-

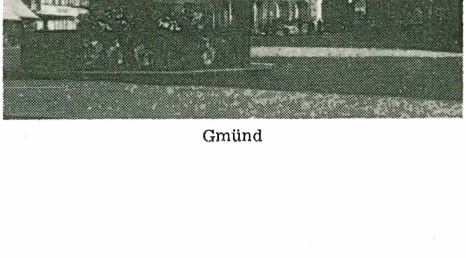

Gmünd

Gmündo lietuvių gimnazija (1946)

no, Kirchheimo, Weinheimo (Teck), Unterlenningeno, Oberlenningeno ir Mergentheimo. 1947 VII stovykloje buvo 2040 lietuvių. Kadangi stovykla buvo perpildyta, tai po dviejų mėnesių 360 lietuvių buvo iškelti į naujai įsteigtą Dornstadto prie Ulmo stovyklą, o 180 į įvairias kitas stovyklas. Stovyklai emigracijos eigoje pratuštėjus (1948 joje gyveno 1300 lietuvių), 1948 rudenį buvo į Schw.-G. atkelta žymi dalis (apie 400 lietuvių) likviduojamos Schweinfurto stovyklos, o 1949 stovykla buvo papildyta lietuviais iš Kasselio, Scheinfeldo ir Seeligenstadto. 1950 VI daugumas tebegyvenusių stovykloje lietuvių, apie 500, buvo iškelti į Heilbronną. Liko ten dar apie 100.

Stovyklai įsisteigus, tuojau pat buvo suorganizuota LTB Schw.-G. apylinkė. Apylinkės valdybos pirmininkas buvo J. Vilčinskas, P. Jočys, Pr. Saladžius, V. Kalakonis, dr. J. Grinius ir Alg. Kačanauskas. Stovyklą administravo V. Šalčiūnas, Ant. Petreikis, A. Repšys. Katalikų parapijos klebonu visą laiką išbuvo kun. P. Karalius, evangelikų — kun. senjoras A. Trakys. Pirmuoju LRK skyriaus pirmininku buvo gyd. Z. Danilevičius. Veikė gimnazija, kuri buvo atkelta iš Nürtingeno. Gimnazijos direktoriais buvo kun. P. Dambrauskas, Pr. Pauliukonis ir dr. J. Grinius. 1947–48 mokslo metais gimn. vidutiniškai lankė 134 mokiniai, dėstė 27 mokytojai. Buvo išleistos 3 abiturientų laidos, iš viso apie 20 abiturientų. Pradžios mokyklos vedėju pradžioje buvo Bulgarauskas, po jo Jurgulis. Veikė skautų tuntas, moksleivių ateitininkų kuopa.

Iš Nürtingeno į Schw.-G. buvo atkelta ir Augštesnioji technikos mokykla, kuri veikė pagal buv. Kauno augštesniosios technikos mokyklos programas. Mokyklos direktoriumi buvo dr. inž. M. Baublys, trobesių statybos skyriui vadovavo dipl. inž. Kaunas, elektrotechnikos skyriui dipl. inž. Burba, mechanikos skyriui dipl. inž. Didžiulis. Mokslas truko 22 mėnesius. 1948 IV 28 augšt. technikos mokykla išleido pirmą ir paskutinę laidą — 45 technikus: 17 statybininkų, 16 mechanikų ir 12 elektrotechnikų.

1947 vasarą stovykloje buvo suorganizuota amatų mokykla su 4 skyriais, vadovauta inž. Pacevičiaus, vėliau inž. Kodačio. Mokyklą baigė 88 amatininkai specialistai.

Schw.-G. savo darbą tęsė ir gailestingųjų seserų mokykla, įsteigta Nürtingene. 1948 mokykla čia išleido antrą, paskutinę laidą — 26 gailestingas seseris. Mokyklai vadovavo gyd. Z. Danilevičius. Joje dirbo 13–20 lektorių gydytojų ir 3 lektorės gailestingosios seserys.

1947–49 Schw.-G. veikė Tautinės delegatūros lietuviams Vokietijoje ir Austrijoje metrikų skyrius, iki 1950 — Katalikiško-

sios akcijos tremtyje centras. 1949 čia savo būstinę turėjo Liet. tremtinių bendruomenės švietimo valdyba, vadovaujama Pr. Pauliukonio. 1948 IV 24 įvykusio Žemės ūkio darbuotojų sąjungos III suvažiavimo nutarimu čia buvo perkeltas s-gos centras. 1947 iš Kirchheimo į Schw.-G. atkeltas Sietyno ansamblis, kuriam vadovavo Alg. Kačanauskas. Veikė Ventos ir Nidos knygų leidyklos (pastaroji buvo atkelta iš Kasselio ir čia likvidavosi). 1949 buvo iš Müncheno atkeltas Aidų žurnalas, kurį čia leido P. Jurkus, o redagavo dr. J. Grinius. 1949 II 16 Schw.-G. įvyko trečioji Vokietijoje literatūros šventė ir rašytojams premijų įteikimas.

Likvidavus stovyklą, likęs Schw.-G. lietuvių būrelis sudarė naują PLB apylinkę, tačiau didesnės veiklos nebeišvystė. 1955 apylinkei priklausė apie 30 lietuvių. Apylinkės seniūnu yra Pr. Kvičius. *Pr. Z.*

2. Žemutinės Austrijos mst. Čekoslovakijos pasienyje; 6675 gyv. (1952). XIII a. pilis.

Gnaibytinis, arba kankolienė, kukulienė, kukulių sriuba (ne lenk. zacirka) pieniška sriuba, į kurią smulkiai prignaibyta miltinės tešlos trupiniukų.

Gnaphalium žr. Katpėdė.

Gnaphalium arenarium žr. Šlamutis.

Gnaphalium leontopodium žr. Liūtpėdė.

Gnatija (taip pat Egnatija) senovės mst. Apulijoje ties šių dienų Fasano, svarbus uostas prekybai su Atėnais. Nuo 300 pr. Kr. garsi G. keramikos gamybos vieta.

Gnauck-Kühne Elisabeth (1850–1917) vokiečių rašytoja, katalikų moterų sąjūdžio veikėja. 1900 konvertitė. Išsp. Das Universitätsstudium d. Frau 1891, Goldene Früchte aus Märchenland 1904, Die deutsche Frau um die Jahrhundertwende ³1914, Die Arbeiterinnenfrage 1905, Das soziale Gemeinschaftsleben im Deutschen Reich 1909, ⁵1928.

Gneda upė Kapčiamiesčio vls., Seinų aps. Baltosios Ančios (Nemuno) deš. įtakas. 3,2 km ilgumo, teka iš Gnedaus ež. pro Kapčiamiestį, kur vietos gyventojų klaidingai vad. Juodąja Ančia. Tikrai G. sudaro upių ir ežerų grandinės žemupį: Brasta teka į Galadusio ež., Dusnyčia į Alno ež., Alna į Zapsio ež., Zapsė į Veisiejo ež., Veisieja, arba Kalvių, upė į Gnedaus ež., pagaliau Gneda; bendras tos grandinės ilgumas 50,2 km. Kritimas 1,4 km, nuo Galadusio ež. 25,3 m. Baseino plotas 304 km^2; tame plote daug ežerų, bendro ploto 2350 ha, arba 7,7%; tai iš ežeringiausių sričių Lietuvoje. Vandens debitas vid. 2,0, mkm. 50 ir mnm. 0,9 m^3/s.

Gnedič Nikolaj Ivanovič (1784–1833) rusų poetas, vertėjas iš Schillerio, Voltaire, Shakespeare ir kt. Jo žymiausias įnašas rusų literatūron — Iliados vertimas. G. originalioji poezija nepasižymi originalumu. Jo veikalai išsp. 1884, ²1903. Eilėraščių rinkinys 1936.

Gnedus (Niedus) ež. Kapčiamiesčio vls., Seinų aps., 2 km į š.v. nuo Kapčiamiesčio mstl., 85,3 ha ploto, 111,6 m nuo j.l.; įteka Veisieja, arba Kalvių, upė ir Dumblė iš Dumblio ež., išteka Gneda (Baltosios Ančios, Nemuno) .

Gneisas metamorfinės kilmės uoliena, kurios pagrindinė medžiaga yra lauko špatas. Būdinga žymė yra universalinių kristalų išsidėstymas sluogsniais, kurie uolienai suteikia juostinę struktūrą. Lauko špato ir kvarco kristalai lygiagrečiai išsidėstę kitų mineralų juostomis. G. skiriamas į 2 pagrindines rūšis: iš giluminių (magmatinių) medžiagų susidaręs o r t o g n e i s a s ir iš nuosėdinių padermių, paveiktų didelio slėgimo ir augštos temperatūros, p a r a g n e i s a s. Porūšimis skirstomas pagal vyraujančią kurią nors būdingą medžiagą: granito G., diorito G., ragablizgės (hornblendės), biotito G., granato G. ir kt. Daugiausia yra paplitęs biotito-muskovito G. (žėrutinis G.), kuriame šių mineralų plokštelės išsidėsčiusios lygiagrečiai viena linkme. Pagal jas ir uoliena skyla. G. šiurkščiai grūdėtas, pilkai juodai margas ir viena labiausiai išsiplatinusių Lietuvos lauke uolienų.

Gneisenau Neithardt August (1760–1831) prūsų feldmaršalas, 1782–83, kaip anglų samdinys, kariavęs prieš Ameriką. 1786 perėjo Prūsijos tarnybon. Po Tilžės taikos buvo kariuomenės reorganizacijos narys. 1812 Blücherio korpo generolas kvartirmeistris, vėliau štabo viršininkas. 1825 feldmaršalas. 1831, sukilimo metu, buvo paskirtas Rytų kariuomenės vadu. Mirė cholera. Išsp. Aus der Zeit der Not 1806–1815, 1900, Briefe 1809–1815, 1913.

H. Delbrück, Das Leben des Feldmarschals G. ⁴1920.

Gnetales plikasėklių augalų klasė, arba eilė. G. visų plikasėklių yra augščiausios organizacijos, savo sudarymu priartėja prie gaubtasėklių (Angio spermae); turi indus antrinėje medienoje ir apižiedį. Daugumo G. žiedai dvinamiai, lapai priešėti. Skirstomi trimis šeimomis Welwitschiaceae, Ephedraceae, Gnetaceae.

Gnetum plikasėklių augalų Gnetaceae šeimos vienintelė gentis su apie 30 skirčių nedidelių medžių ir medžio lipikų (lianų). Lapai panašūs į dviskilčių, dažnai tinkliško gyslotumo trilapužiai. G. savaime auga tropikų miškuose. G. g n e m o n Indijoje vartojamas pluoštui gauti.

Gnezdov netoli Smolensko. Čia ištirta apie 700 pilkapių, priskiriamų IX–XI a. krivičiams ir vikingams. Viename pilkapyje aptiktas turtingas kunigaikščio kapas. Kapuose surasta labai daug vikinginių dir-

binių. Iš to sprendžiama, kad čia yra buvusi vikingų kolonija. 1949 viename pilkapyje surastas seniausias senovės rusų įrašas iš pirmosios X a. pusės.

Gniaužalapė žalioji (Tortrix viridana L.) drugelis, kuris vasarop deda kiaušinėlius ąžuolo spurguose Iš jų pavasarį išsiperėjusios kirmėlės ėda ąžuolo lapus ir sumažina metinį ąžuolo augimą.

Gniaužta sugniaužta ranka; sauja; kumštis. Žmonėse G. buvo talpos ir apimties matais.

Gniaužtuvai. 1. Du, gražiai apdrožti mediniai pagaliukai surištais galais, tarp kurių įspraudžiamas maišelis su karštu vašku, G. spaudžiant, per maišelį išspaudžiamas (perkošiamas) vaškas kaikurioms priemaišoms išskirti. 2. Svirtinis kalvio įtaisas dviem aštriomis briaunomis, kuriuo nugnybiama plonesnė geležis.

Gniaužtuvas prietaisas vaisių sultims gniaužti, spausti. Jie būna įvairaus tipo maži rankiniai ir dideli — iškart dideliems vaisių kiekiams. Šis susideda iš kieto rėmo, viršuje ir viduje įrengtas sukamosios jėgos sraigtas, apačioje besibaigiąs apvalia plokšte, tinkančia į statinę praretintais statiniais, kuri savo keliu pritvirtinta prie rėmo dugno. Į statinę suberiami supjaustyti vaisiai ir spaudžiami apvaliąja sraigto plokšte. Sraigtas arba ranka sukamas jo viršuje pritvirtintu ratu, arba elektros motoru.

Gnybtas 1. replinis prietaisas kam nors (pvz. elektros laidams) nugnybti, suimti.
2. iš karklinės vyties lenktai padarytas spaustukas kraujui stabdyti. G. vartojo sužeidus kraujagyslę, arklius, jaučius romijant.

Gniew Lenkijos mst. Gdansko provincijoje, Vyslos uostas, lentpjūvės, malūnai, baldų dirbtuvės. Senovės kryžiuočių pilis ir bažnyčia; apie 4000 gyv. Pilis buvo išlikusi, bet buvo gaisro apnaikinta. G. storastiją valdė Sobieskis.

Gnieznas (lenk. Gniezno) v. Lenkijos mst. Poznanės vaivadijoje, derlingoje, kal-

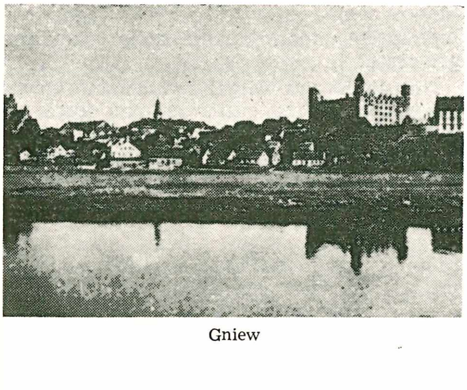

Gniew

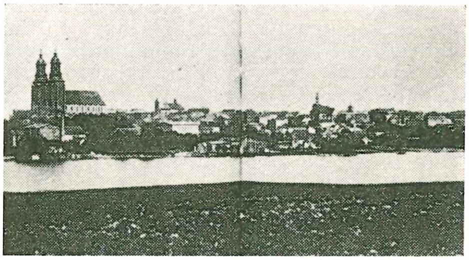

Gnieznas

votoje, ežeringoje apylinkėje; 30.292 gyv. (1946). Gotinė 1341–56 statyta katedra, kuri XVIII a. iš dalies perstatyta į barokinę. Joje XII a. žalvarinės durys ir daug liturginių didelės meninės vertės dalykų. Šv. Jono bažnyčioje (XIII a.) vertingi freskai. Ginklų, mašinų, cemento, chemikalų, cukraus pramonė. Nuo senų laikų pagarsėjusi arklių prekyvietė. Vienas iš įdomiausių paminklų susijusių su sen. prūsų istorija, yra G. katedros žalvarinės durys. Šios apie 1152–56 greičiausiai Magdeburge liedintos durys turi 18 paveikslų iš šv. Vaitiekaus (Adalberto) gyvenimo. Šis misininkas 997 buvo nužudytas Prūsuose, jo lavonas išpirktas kng. Boleslovo III ir palaidotas G. katedroje. Kairėje durų pusėje atvaizduotas šv. Vaitiekaus gyvenimas nuo jo gimimo iki misijos Prūsuose. Dešinėje durų pusėje devyniuose paveiksluose vaizduojama jo misija Prūsuose: atvykimas laivu į Prūsus, prūsų krikštijimas, pamokslininkavimas, mišių laikymas, galvos nukirtimas, lavono pardavimas Boleslovui III ir kt.

G. jau X a. jungtinės kunigaikštystės sostinė, nes Mieškus I čia priėmė krikščionybę. Nuo Vladislovo Lokietkos G. kunigaikštystė išnyko. 1331 kryžiuočių sunaikintas G. jau nebeatsigavo, ir paliko tik arkivyskupo būstinė.

W. La Baume, Bewaffnung u. Tracht der Preussen auf den Reljefs der Gnesener Domtür (Alt-Preussen 7 : 3, 1942).

G. a r k i v y s k u p i j a Gniezne įst. 1000 per imp. Otono III atsilankymą. Naujojo metropolito valdžia faktiškai apėmė visą to meto Lenkiją. Tik XIV a. pabaigoje prie Lenkijos buvo prijungta vad. Raudonoji Rusė, turinti savo atskirą arkivyskupiją Haliče, 1412 perkelta į Lvovą. Konstancos bažnyčios susirinkime G. arkiv. M. Trąba 1417 išsirūpino sau Lenkijos primo titulą, kurį išlaikė ligi 1795. 1818 Lenkijos primo titulą gavo Varšuvos arkivyskupas. G.A. ligi pat Mogilevo ir Varšuvos arkivyskupijų įkūrimo XIX a. apėmė ir visą Lietuvos bažnyčią. Pirmą kartą G. arkivyskupas bandė išplėsti savo jurisdikciją Lietuvai, 1251 konsekruodamas p. Lietuvos vyskupą Vitą. 1254 buvo pradėta rūpintis įkurti

naują tų pačių sričių vyskupiją, priklausomą G.A., Lukavoje. Tas pats buvo turima galvoje, ir Kazimierui D. rūpinantis Lietuvos krikštu. Lietuvos bažnyčia buvo surišta su G.A. 1387 krikšto faktu. Popiežiui pavedus, Vilniaus vyskupija buvo sutvarkyta, Poznanės vyskupo. Vilniaus vyskupas Andrius gavo Klodavos kleboniją Lenkijoje. Tad ryšys su Lenkijos bažnyčia buvo neišvengiamas, nors pagal Urbono VI bulą iš pirmojo Vilniaus vyskupo priesaika turėjo būti paimta ne G. arkivyskupo, bet popiežiaus ir bažnyčios vardu. D.L.K. Vytautas buvo galvojęs rūpintis išgauti atskiros Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo aktus, tačiau to nepasiekė, o krikščionybės įvedimo pradžioje pareikštas Lietuvos bažnyčios tiesioginis priklausymas Romai buvo nustelbtas faktiškųjų ryšių su Lenkijos bažnyčia bei G.A. Kartais Lietuvos vyskupijos buvo laikomos kaip sudarančios atskirą bažnytinę provinciją. Pvz. Bazelio bažnyčios suvažiavimas 1439 savo nutarimus Lietuvos vyskupams pasiuntė ne per G.A., bet per Vilniaus vyskupą, prašydamas su jais supažindinti ir kitus Lietuvos vyskupus. D.L.K. Aleksandras jau buvo davęs specialų diplomą Vilniaus vyskupą Vaitiekų Taborą (m. 1507) pakeliantį Lietuvos arkivyskupu, tačiau kažinkodėl nebuvo gautas popiežiaus patvirtinimas. Lietuvos atskiros bažnytinės provincijos klausimas naujai buvo iškeltas XVII a. viduryje, kada Vilniaus vyskupas Bialozoras (1661I 1665) buvo pradėtas tituluoti Lietuvos primu. Tas pat buvo daroma ir prie jo įpėdinio vysk. Sapiegos, nes kaip tik nuo 1668 G.A., kurie ligi tol titulavosi tik Lenkijos primais, pradėjo tituluotis ir D. Lietuvos K-tės primais. Vilniaus vysk. Bžostovskis taip pat save laikė Lietuvos primu ir nenorėjo pasiduoti G.A. sprendimui jo ir hetmono Sapiegos byloje. Formaliai Vilniaus vyskupiją bandė arkivyskupija paversti vysk. Masalskis 1764 konvokaciniame seime. Tada šis reikalavimas buvo įrašytas daugelyje Lietuvos seimelių instrukcijų ir seime remiamas, tačiau lenkai prie jo svarstymo neprileido. Panašus vysk. Masalskio bandymas nepasisekė ir 1773. Visa tai buvo galima tik dėl to, kad nei Lietuvos bažnyčios įjungimas į G.A., nei šios sienos niekada nebuvo aptartos jokiame formaliame Romos kurijos akte. Faktiškai Lietuvos bažnyčios ryšiai su G.A. labiausiai reiškėsi Lietuvos vyskupų bei kapitulų atstovų dalyvavimu G.A. sinoduose, 1518 arkivyskupas J. Laskis net pats vizitavo Vilniaus vyskupiją, o per savo įgaliotinį Žemaičių vyskupiją. G.A. Lenkijoje nuo seniausių laikų turėjo pripažintų plačių teisių ir valstybės gyvenime. Nuo seniausių laikų karalių vainikavimas, jų jungtuvių sudarymas ir laidojimas buvo išimtinė G.A. teisė. Kai Krokuvos vysk. Z. Olesnickis, gavęs kardinolo skrybėlę, panoro gauti pirmenybę senate ir visose iškilmėse, G. arkivyskupui taip pat pasisekė prie to neprileisti, ir 1451 Kazimiero privilegija visiems vyskupams buvo uždrausta rūpintis kardinolo titulu be karaliaus ir senato žinios. O G.A., kurie nuo 1515 turėjo legatus natus apostolicae sedis titulą, vėlesniais laikais patys pradėjo rengtis purpuro apdarais, kaip kad rengėsi kardinolai. 1749 šią teisę jiems pripažino ir popiežius. 1347 Vyslicos statutas nustatė, kad kiekvienas, įžeidęs juos žodžiu, turi būti baudžiamas 3 grivinomis, o prie jų ištraukęs kardą — 14 grivinų. Nuo Kazimiero D. laikų jie pradedami tituluoti kunigaikščiais, nuo XVI a. pabaigos įsigali ‚pirmojo kunigaikščio' titulas. Didžiausios reikšmės valstybės gyvenime G.A. primai įgavo pouniniais laikais, kada jie buvo pripažinti ‚interrex'ais' bei karalių pavaduotojais. Karaliui mirus, jie pasidarydavo ir valstybės augščiausios valdžios reprezentantais, šaukdavo konvokacinius bei elekcinius seimus, reikale skelbdavo bajorų mobilizaciją, šaukdavo senato posėdžius, priimінėdavo užsienio atstovus, vadovaudavo elekcijai ir elekcijos lauke nominuodavo karalių. Jų teisė buvo kalbėti į karalių viso senato vardu, padaryti pastabų karaliui dėl nesilaikymo pacta conventa nuostatų. Buvo atsitikimų, kad, karaliui susirgus, primai vadovavo seimo darbams, o Žygimantui Vazai išvykus į Švediją, primas net sušaukė vieną Lenkijos seimą. Primai taip pat organizavo savas partijas, kurios neretai lemdavo visą valstybinį gyvenimą. 1775 įkūrus nuolatinę tarybą, primas kas antrą dvimetį buvo jos nariu ‚iš įstatymo'. Bekaralmečiais jam buvo pripažinta teisė pirmininkauti taryboje ir ne savos kadencijos metu. Gegužės 3 d. konstitucija jį padarė Įstatymų Sargybos pirmininku.

Ks. J. Karytkowski, Arcybiskupi Gnieźnieńscy 1888; *Wł. Abraham,* Organizacja kościoła w Polsce do połowy w. XII 1890; *M. Łodyński,* Uzależnienie Polski od papiestwa 1918; *J. Ptasnik,* Denar św. Piotra 1908; *J. Kurczewski,* Kosciół Zamkowy 1908–16; *G. Lengnich,* Jus publicum Regni Poloniae 1742–46; *K. Völker,* Kirchengeschichte Polens 1930. *A.Š.*

Gniutēlė plona kartelė stogo šiaudams priveržti.

Gniužimas yra išilgai spaudžiamo strypo deformacija, arba susitraukimas, kuris esti tiesiai proporcingas gniūžtamajai jėgai ir atvirkščiai proporcingas gniūžtamajam plotui. Tas dėsnis tinka tik trumpiems strypams, kur nėra klupdymo pavojaus. Kai gniūžtamoji jėga nesutampa su strypo svorio centro ašimi, turime e k s c e n t r i n į G., matematiškai išreiškiamą lygtimi:

$$f = \frac{P}{A} \pm \frac{Pa}{W} = \frac{P}{A}\left(1 \pm \frac{a}{W}A\right) = \frac{P}{A}\left(1 \pm \frac{a}{r}\right),$$

kur a gniūžtamosios jėgos atstumas nuo skerspjūvio svorio centro ašies; f gniužimo įtempimas; P gniūžtamoji jėga; A strypo skerspjūvio plotas; W strypo skerspjūvio atsparumo momentas; r strypo skerspjūvio barnduolinis spindulys. Duotoji lygtis reiškia tiesę, tai ir ekscentriškai gniūžtamojo strypo įtempimai pasiskirsto pagal tiesę. Visame strypo skerspjūvy gaunamas vien tik G., kai gniūžtamoji jėga neišeina iš skerspjūvio branduolio ribų. Pvz. stačiakampio skerspjūvio branduolys yra vidurinysis trečdalis. Kai gniūžtamoji jėga išeina iš branduolio ribų arčiau skerspjūvio krašto, tai viename strypo krašte gaunamas tempimas, kitame G. Projektuojant pamatus, kolonas, atramines sienas, kur pasireiškia ekscentrinis G., yra praktiška taip derinti pastato elementų dydžius, kad būtų išvengta ekscentrinio G. tempimų.

Leistini G. įtempimai (kg/cm²):

	Ketus	Lietoji geležis	Lietasis plienas
I	900	900–1200	1200–1500
II	600	600– 800	800–1000

I-ji eilutė tinka statiškiems (ramiems) krūviams, II-ji — dinamiškiems krūviams su smūgiais ar virpėjimu. *J.Vs.*

Gniužulas 1. gniūžis, gniūžtė, gniutulas; 2. (specialine reikšme) augalo kūnas, nediferencijuotas į lapus ir auglį.

Gnoma (gr. gnomė, lot. sententia ‚mintis, nuomonė') tikslas ir trumpas garsių žmonių išminties posakis, eilėmis ar proza išreikštas. Jau Homero ir Hesiodo veikaluose gausu G. Graikai išugdė net atskirą eleginės gnominės poezijos rūšį, vadovaujamą Teognido Megariečio (apie 546 pr. Kr.). Iš Euripido, Menandro ir kitų draminių veikalų buvo išrankiotos G. ir paruoštos mokykloms abėcėline tvarka. Iš romėnų literatūros minėtinos Pubilijaus Siro Sententiae ir Katono posakiai (Dicta Catonis). G. gausu ir indų, arabų, persų ir skandinavų literatūroje. *A.Rkš.*

Gnomas (lot. gnomus iš gr. gnōmē) nykštukas, iš vakarų mitologijos į pasakas perėjusi dvasia, gyvenanti žemės ir kalnų gelmėse ir sauganti paslėptus turtus.

Gnomonas (gr. gnomon ‚žinovas, tikrintojas') manoma, babiloniečių įvestas prietaisas laikui matuoti, taip pat vartotas ir senovinėse observatorijose saulės ir žvaigždžių padėčiai danguje nustatyti. G. sudaro paprasta statmena lazda, stulpas ar piramidė. Laikas, arba saulės padėtis, matuojama pagal G. metamo šešėlio ilgį ir jo kryptį. Prieš mechaninių laikrodžių išradimą G. išvystytas į įvairių formų saulės laikrodžius. *Č.M.*

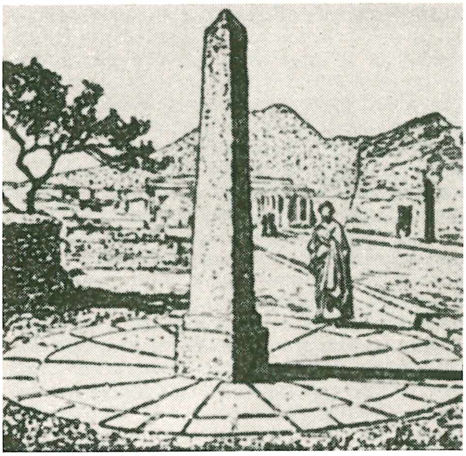

Gnomonas

Gnoseologija (gr. gnosis ‚pažinimas' ir logos ‚mokslas') filosofijos disciplina, svarstanti pažinimo prigimtį, šaltinius bei ribas ir jo vertę tiesos atžvilgiu. G. yra skirtina nuo logikos, kuri savo objektu turi pažinimą jo formalinio taisyklingumo atžvilgiu. G. terminas, 1750 Baumgarten įvestas, visuotinai nėra prigijęs (vartojamas italų, kartais anglų, labai retai vokiečių ir prancūzų; pas mus jis buvo vartojamas ir Teol.-Filosofijos ir Humanitarinių Mokslų fak. programoje). Daug kur G. vietoje vartojami pažinimo mokslo, pažinimo teorijos, pažinimo kritikos ir kt. terminai. Žr. Pažinimas.

Gnosticizmas (iš gr. gnosis ‚pažinimas') ypatinga mistiškai religinė srovė, kuri atsirado I a. pabaigoje po Kr., vakarų ir rytų religijoms susimaišant, ir kuri mėgino susieti krikščionybę su dualistiškais graikų ir rytų tautų mokslais. Pagal dualistišką pasaulėžiūrą (pvz. persų religijoje) būta dviejų pasaulių: vienas tobulas, dvasinis, šviesos pasaulis, sukurtas gero dievo, antras tamsus, medžiaginis, viso blogio šaltinis, piktos dievybės padaras. Šiem dviem priešingiems pradams susimaišius, žemiškajame pasaulyje iškylanti disharmonija, ir blogis ima viršų. Žmogaus siela — šviesinio pasaulio dalis — kamuojasi kūno tamsiojoj. Kosminio proceso tikslas esąs galutinis šviesesnio dvasinio prado išvadavimas iš blogio (tamsos, medžiagos) valdžios. Tą tikslą įvykdys Išganytojas — Mesijas. Krikščionybės mokslas pritaikomas prie šitos dualistinės pažiūros, aiškinant Senąjį ir Naująjį Įstatymą atitinkamu alegorišku būdu; antra vertus, tuo patim šiek tiek sušvelninamas gėrio ir blogio dualizmo griežtumas. Blogis nepripažįstamas savarankišku pradu, bet vienu arba kitu būdu išvedamas iš šviesinio prado ir jo veiklos. Ar-

ba tarp šviesos sferos, kurią sudaro tobulos dvasios eonai su augsčiausiu Dievu priešakyje, ir medžiaginės sferos įterpiama trečia tarpininkaujanti planetų sfera, kurią valdo zemesnis dievas demiurgas ir jo palydovai 7 archontai. Tas demiurgas, kurį kaikurie gnostikai laiko nuslydusiu eonu, iš karto yra ir medžiaginio pasaulio sukūrėjas. Vėlesnieji gnostikai aiškina kosmogoniją panašiai, kaip neoplatonikai, eile sekančių viena paskui kitą emanacijų taip, kad iš tobulesnės (šviesesnės) būties sferos kaskart atsiranda mažiau tobula sfera: iš augsčiausio Dievo kyla eonai, iš eonų žemesnės būtybės ir t.t. Emanacijų procesas baigiasi medžiaginiu pasauliu, kuriame netobulumas pasiekia savo kraštutinę ribą. Kad ir kažkaip įvairios būtų gnostikų sistemos, visos jos griežtai skiria Dievą-išganytoją, kuriame apsireiškia būties pilnatve, nuo Dievo-Demiurgo, kuris atstovauja žemesniam būties laipsniui ir atsako už žemiškojo pasaulio netobulumą. Taikydami šitą schemą krikščionybės mokslui, gnostikai stato Kristų-išganytoją prieš Dievą-Tėvą, pasaulio sukūrėją, ir skelbia nuomonę, kad Naujasis Įstatymas ne įvykdo, o panaikina nustatytą Senojo Įstatymo pasaulio moralinę santvarką. Kaikurie gnostikai (kainitai) net tiesiog tapatina Senojo Įstatymo (žydų) Dievą su blogio pirmaprade. Nenorėdami leisti, kad augsčiausias Dievas galėtų turėti kažinką bendro su medžiaginiu pasauliu, gnostikai buvo linkę laikyti Kristaus įsikūnijimą tiktai tariamą. Iš to kilo doketizmo sekta. Išganymo aktas, anot G., įvyksta taip, kad žmogaus siela laipsniškai išsivaduoja iš medžiagos pančių ir atsigauna atitinkamą jos dieviškai prigimčiai tobulumą per pažinimo (gnosis), kurį jai suteikia Kristus-išganytojas. Gnozė žmogui atskleidžianti kosmo santvarkos paslaptį, sieloje atgaivinanti jos dieviškosios tėvynės atsiminimą ir nurodanti atpirkimui reikalingas valomąsias apeigas bei kovai su piktomis dvasiomis tinkamas magines formulas. Tačiau gnozė (Kristaus apreiškimas) prieinamas tiktai išrinktiesiems, t.y. žmonėms, kurie mažiausiai yra įgrimzdę medžiagos purvyne ir vadinami ‚pneumatikais' (nuo gr. pneuma ‚dvasia'). Prieš juos statomi hilikai (nuo gr. hilē ‚medžiaga'), kuriuose medžiaginis pradas galutinai nusveria dvasinį. Tarp šių kraštutinybių būta dar psichikų (psichē ‚siela'), kurie nevisai sumedžiagėjo ir ypatingomis pastangomis gali pasiekti pneumatikų būtį. Pradžioje G. vyravo magiškasis pradmuo, ir jo šalininkai priklausė žemesnėms visuomenės klasėms. II a. viduryje po Kr. G. įgavo labiau filosofišką pobūdį, ir jo dualizmas kiek sušvelnėjo. Galima skirti tris pagrindines G. sroves: viena glaudžiai susijusi su siriečių (semitų) magija ir mistika. Jai priklausė Cerintas, Saturninas, ofitų sekta. Antroji atsiradusi ypač helenistinės filosofijos ir mistikos įtakoje; jos žymiausi atstovai Basilidas ir Valentinas. Trečiojoje srovėje vedamasis vaidmuo priklauso krikščionybės idėjoms; aiškiausiai ji pasireiškia Markiono, Bardesano ir Pistis-Sofijos šalininkų moksluose. Pripažindami pažinimą augsčiausiu tikėjimo laipsniu ir alegoriškai aiškindami Šv. Raštą, gnostikai sekė žydiškos-helenistinės filosofijos tradiciją (pvz. Filono Aleksandriečio), kurią pasiėmė ir kaikurie bažnyčios tėvai (pvz. Klemensas Aleksandrietis). Nusimanydami, kad savavališku aiškinimu G. iškreipia esmines krikščionybės idėjas ir gresia jos mokslo grynumui bei vienumui, viešpataujančios bažnyčios atstovai griežtai kovodavo prieš gnostikus, nors ir pripažino kaikurias jų nustatytas religines apeigas (pvz. patepimą aliejumi). Iš G. raštų nieko neišliko; apie jų mokslą sprendžiama iš bažnyčios tėvų (Irenėjo, Tertuliano, Hipolito ir kt.) ir Plotino polemikos su G.

A. Hilgenfeld, Die Ketzergeschichte d. Urchristentums 1884; *W. Bousset,* Hauptprobleme d. G. 1907; *I P. Steffes,* Das Wesen d. G. u. sein Verhältnis zum Kathol. Dogma 1923; *H. Leisegang,* Die G. 1924; *A. Drews,* Die Ensteheung d. Christentums aus d. G. 1924; *E. de Faye,* Gnostiques et Gnosticisme [2]1925; *G. Rylands,* The Beginnings of Gnostic Christianity 1940.

Gnostikas žr. Gnosticizmas.

Gnothi seauton (gr.) pažink pats save. Apolono šventovės Delfuose įrašas, priskiriamas vienam septynių išminčių, kartais Cheilonui iš Lakedemono, kartais Taliui iš Mileto.

Gnu (Connochaetes) dykaragių atrajotojų gentis, arklio išvaizdos, bet jaučio galva. Galva beveik keturkampė, snukis platus, aplink akis baltų šerių vainikas, ragai

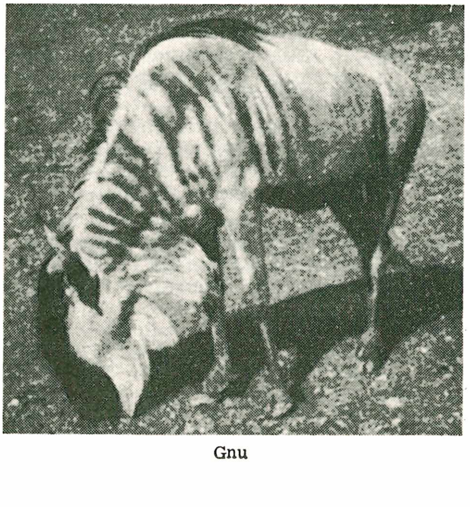

Gnu

sukti, viršūnėmis atkreipti į priekį, uodega su ilga plaukų kuokšte gale. Keletas G. rūšių gyvena p. ir r. Afrikoje. Viena jų rūšis, baltuodegės G., yra apie 2,8 m ilgio, pilkos, vietomis rudos. G. likučiai gyvena Kaplando rezervatų farmose ir zoologijos soduose.

Goa portugalų kolonija Indijos v. pajūryje; 3983 km^2, 640.000 gyv. (1952), iš kurių 37% katalikų. Sostinė Nova Goa, kitaip Pangim. Paviršius kalnuotas, pajūris raižytas ir tinka uostams. Išvežama medvilnė, manganas (200 kasyklų), vaisiai, koko riešutai, prieskoniai, žuvis ir druska. G. yra buvusi pirmoji portugalų kolonija Azijoje, užimta Affonso de Albuquerque 1510. 1557 čia įkurta vicekaraliaus rezidencija; 1542–52 pranciškonų misija, kurios metu G. centras išaugo į 200.000 gyv. didmiestį, bet kuris vėliau sunyko, o 1759 kolonijos sostine padaryta Nova Goa. Senoji G. apleista su daugybe griuvėsių ir keliomis gerai išsilikusiomis bažnyčiomis. Jėzuitų bažnyčioje šv. Pranciškaus Ksavero palaikai. Arkivyskupo ir Indijos primo rezidencija. Nuo 1948 Indija Portugalijos reikalauja pasitraukti iš G. ir ją Indijai perleisti. 1954 G. išeivių indų nacionalistų grasinimas jėga išvaryti portugalus nepasisekė, Portugalijai įsakmiai pareiškus, kad ji Goa ginsianti. Portugalijai pasiūlius ir Indijai sutikus, G. klausimas pavestas išspręsti 6 neutraliųjų valstybių komisijai.

Goba Alfreds (g. 1889) latvių rašytojas ir kritikas. Yra išleidęs latvių rašytojų charakteristikas Latviešu rakstnieki [2]1930 ir redagavęs daugelio latvių rašytojų raštus.

Gobat Charles Albert (1834–1914) šveicarų teisininkas ir politikas, pacifistas. 1892–94 tarpparlamentarinės unijos pirmininkas. Įst. Bureau interparlamentaire de la paix. 1893–97 leido La conference interparlamentaire, 1902 drauge su Élie Ducommun gavo Nobelio taikos premiją. Išsp. La république de Berne et la France pendant les guerres de religion 1891, L'Histoire de la Suise racontée au peuple 1901, Le cauchemar de l'Europe 1911.

Gobel Jean Baptiste Joseph (1727–1794) prancūzų dvasininkas. 1789 išrinktas į Prancūzijos Tautos susirinkimą, 1791 prisiekė konstitucijai, tais pačiais metais išsirinkdino Paryžiaus arkivyskupu ir drauge su Talleyrandu šventino sau vyskupus pagalbininkus. 1794 pakaltintas ‚ateizmu' ir (drauge su kitais 26) nugiljotinuotas.

G. Gautherot, I. B. G. évêque métropolitain constitutionel de Paris 1911.

Gobelenas paveiksluotas kilimas, austas plokščiu ripsiniu būdu. Nors tokie kilimai audžiami jau keli tūkstančiai metų, bet G. vardas prigijo tik 1667 Paryžiuje nuo vad. G. namo, kuriame buvo įsikūrusios didžiausios to meto kilimų dirbtuvės.

G. audimo technika. G. audimas yra lyg vidurkis tarp siuvinėjimo ir audimo staklėmis. Jie audžiami ant stačių rėmų, arba tam tyčia padarytomis staklėmis. Į viršutinį veleną suriečiami metmenys, ištempiami iki apatinio veleno ir nuo apačios pradedama austi. Metmenyse padaromos nytelės ir surišamos kuokštais po keliasdešimt. Su jų pagalba metmetnyse padaromos žiotys ties ta vieta, kur audžiama.

Užpakaly metmenų pakabinamas G. piešinys, kartonu vadinamas. Lininiai arba medvilniniai G. metmenys apipinami-ataudžiami vilnoniais spalvotais siūlais, prisilaikant piešinio kontūrų ir spalvų. Išvirkščioji G. pusė yra į viršų, t.y. į audėją. Geroji ir blogoji G. pusės tesiskiria tuo, kad blogojoje paliekami kabant visi ataudų siūlų galai. Metmenys yra retoki, todėl ataudai juos visai paslepia. Ataudai suvyniojami į smailias medines šeiveles, o jos smailgaliu rankomis kaišiojamos per metmenis. Šimtai tų šeivelių kadaruoja ant au-

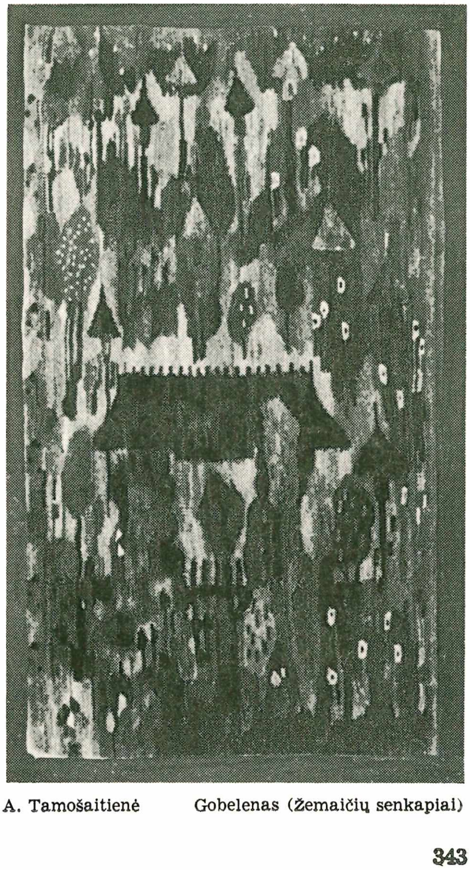

A. Tamošaitienė Gobelenas (Žemaičių senkapiai)

Radvilų fabriko gobolenas (XVIII a.)

džiamo G. (kas spalva — vis kita šeivelė) ataudai prispaudžiami–sulyginami tam tyčia padarytu dantytu plaktukėliu. Jei audžiamas G. yra didelis, tai jis beaudžiant vis suriečiamas į žemutinį veleną.

G. istorija. G. audimas buvo žinomas ir senovėje. Egipte karaliaus Tutmosio II kape (apie 1400 pr. Kr.) rasta G. su loto ir papyro ornamentais. G. audė senovės graikai, etruskai, persai, arabai, kiniečiai ir kt. Vieni iš įdomiausių G. yra viduramžio austų vienuolynuose. Renesanso laikais XV a. pabaigoje G. audimas perėjo į diduomenės žinią. Kai pirkliai ir didikai pradėjo jais puošti savo rūmus, pilis ir dvarus, jų pramonė labai suklestėjo. G. dirbtuvėmis pagarsėjo Prancūzija, Vokietija, Olandija, Italija ir Ispanija. Didžiausia G. audimo mada paplito Prancūzijoje XVII — XVIII a. Po Prancūzų revoliucijos, nykstant didikų viešpatavimui, sumažėjo ir G. audimas, o XIX a. vidury G. gamyba visiškai išnyko. XX a. pradžioje įvairiuose kraštuose vėl susirūpinta G. atgaivinti kaip taikomosios dailės šaką. Prie taikomosios dailės mokyklų steigiami audinių skyriai, kuriuose vėl audžiami G.

Lietuvoje tik 1940–43 Kauno Taikomosios Dailės mokykloje ir 1946–48 lietuvių vadovaujamoj Freiburgo dailės-amatų mokykloj audinių skyriuje (dail. A. Tamošaitienė) pradėta mokyti G. audimo.

G. dailė. G. pasireiškė visai savitas dailės stilius. Nuo senovės iki viduramžių G. audė ir jų piešinius rengė tie patys meistrai audėjai. Juose daug primityvumo, naivumo. Viduramžiuose G. puošė bažnyčias ir vienuolynus. Juose labai daug vaizduotų scenų iš Šventojo Rašto. Renesanso ir vėlesniais laikais G. pavyzdžius jau perėmė rengti žymiausi tų laikų menininkai, kaip Raffael, Le Brun, Rubens ir kt. Tų laikų G. temos labai paįvairėjo. Čia matome dvasiškių puotų, medžioklių, iškilmių soduose. Per ištisus šimtmečius G. galime matyti visą žmonijos kultūros ir dailės istoriją.

Šių dienų naujoji dailė, tapyba, taikomasis menas suranda daug pradų senųjų G. stiliuose. O atgijęs naujasis G. gali stipriai atsiremti į istorines G. dailės tradicijas.

H. Schmitz, Bild-Teppiche; *W. G. Thomson,* History of tapestry; *E. Genspach,* La manufacture nationale des Gobelins; *M. Fenaille,* État général des tapisseries de la manufacture de Gobelins depuis son origine jusqu'a nos jours 1900; *M. Morelowski,* Gobeliny wileńskie 1932. *A.Tm.*

Gobi (mongoliškai ‚dykuma') kinų šamo (Smėlio jūra), vidurinės Azijos dykumų sritis tarp Chingano, Altyn Tago, Nan–šano, Altajaus ir Jablonų kalnynų. Paviršius 900–1500 m plokštakalnė, susidedanti iš žvyringų lygumų ir bukų kalvų. Tik pietų rytų dalis yra visai be vandens, o šiaip apie 65% viso ploto apaugusi žole ir krūmokšniais, kur įmanoma auginti avis, ožkas, kupranugarius ir jakus. Vandens gaunama iš gilių šulinių ir daubose laikinai susidarančių ežerų. Plotas apie 2 mil. km^2; išilgai (iš vakarų į rytus) apie 1500 km, skersai apie 900 km. Didžioji G. yra abiejose Mongolijose, likusi dalis įeina Į Kinijos Sinkiango, Kansu, Ningsia ir Suiyano provincijas. Išilgai Nanšano kalnyno yra eilė oazių, pro kurias nuo seniausių laikų vyksta vilkstinių transportas. Žymiausi vilkstinių keliai yra iš Su-čano į Hami ir iš Kalgano į Ulan-Batorą (Urgą). Pirmasis europietis, perkeliavęs G., buvo 1275 Marco Polo. Antrasis perkeliavo 1688–98 jėzuitas misininkas Gerbillin. XX a. ypačiai žinomas Sven Hedino, Przewalskio ir Amerikos Gamtos Muzėjaus (1921–30) surengtos ekspedicijos G. tyrinėti. Amerikiečių Roy Ch. Andrews vadovaujama ekspedicija šalia kitų archeologinių dalykų aptiko ir suakmenėjusių dinosauro kiaušinių.

Gobija (Gobia) Dictyosiphonaceae šeimos dumblis. G. baltijinė (G. baltica) Baltijos jūroje ant akmenų ir kriauklių augąs rudasis dumblis.

Gobineau Joseph Arthur (1816 — 1882) prancūzų diplomatas ir rašytojas. 1854–77 įvairiuose kraštuose ėjo diplomatines pa-

reigas. 1853 — 55 išsp. Essai sur l'inégalité des races humaines [3]1923. Čia jis įrodinėjo, kad įvairios rasės iš prigimties skiriasi savo gabumais ir kad, sumišdama su kitomis rasėmis, rasė išsigimsta. Rasės išsigimimu aiškino ir kultūrų žlugimą. Gabiausia rasė laikė ariškąją, kuriai atstovaują prancūzai. G. teorija paveikė Nietzschę Chamberlainą ir kitus vokiečių rašytojus, ypač Schemannui pagrindinį G. veikalą išvertus į vokiečių k. 1902–03. Jau 1894 Schemann įst. Gobineau –Vereinigung, o XX a. 20 metais rasių teorija pasidarė nacionalizmo ideologijos pagrindas. G. išleido Renaissance, istorinių apybraižų seriją (Savonarola, Caesar Borgia, Julius II, Leo X, Michelangelo), kur labai vaizdžiai aiškina politinius ano meto įvykius bei renesanso priežastį. Išsp. Ternove 1848, [2]1921, Les Pléiades 1874, Nouvelles asiatiques 1876, Souvenirs de voyage 1872, Amadis 1877, Alexandre le Macédonien 1901, Nachgelassene Schriften 1907–11, La Troisième République française 1907, Études critiques 1927.

J. Gobineau

Dreyfus, La vie et les prophéties du comte de G. 1905; *Seillière,* Le Comte de Gobineau et l'aryanisme historique 1903; *Schemann,* G. u. die deutsche Kultur 1919; *dr. Oscar Levy,* The Life, Work of Count Arthur de Gobineau 1927.

Gobis Juozas (g. 1895 I 2 Matelėnų k., Joniškio vls., Utenos aps.) gimnazijos mokytojas. 1928 įgijo augštesniosios mokyklos mkt. teises, 1950 Vokietijoj 6 kalbų kvalifikuoto vertėjo teises 1919–31 Linkuvos, Rokiškio ir Ukmergės gimn. mokytojas. 1946—49 Vokietijoje. Bendradarbiavo katalikiškoje spaudoje. Išsp. Visuomenės mokslo vadovėlis [5]1928, Trumpas visuotinės istorijos kursas [2]1928, Trumpas pedagogikos istorijos kursas 1930, Poetinės kūrybos filosofija 1925, Meilė ir gyvenimas 1927, Dechristianizuoto žmogaus siela 1927, Asmenybės kultūros pagrindai 1921, Moterų psichikos bruožai 1927, Tautybė ir gyvenimas 1929, prof. A. Voldemaras 1930, Katalikiškoji akcija ir gyvenimas ir daug brošiūrų įvairiomis antraštėmis.

J. Gobis

Gobius žr. Buožgalvė.

Goblet d'Alviella Eugène (1846 — 1925) belgų politikas ir mokslininkas. Briuselio laisvojo univ. religijų prof. Nuo 1890 akad. narys. 1878–84 parlamento narys, 1892–94 senatorius. Išsp. L'évolution religieuse contemporaine chez Anglais, les Américains et les Hindous 1884, Introduction à l'histoire générale des religions 1886, Histoire religieuse du feu 1887, L'idée de Dieu, d'après l'antropologie et l'histoire 1892, La loi progrès dans les religions 1894, La répresentation proportionelle en Belgique 1900.

Pr. Dovydaitis, Le Comte G. d'A. — Soter 1926.

Gobtinė didelė languota skara, kuria moterys gobiasi lietuje ar rišasi šaltyje bei vėjuje. Vietomis G. vadinamas ir nuometas ar šiapjau balta lininė skara.

Gobtūras (pagal g o b t i perdirbtas iš k o p t ū r a s < gud. lenk. kaptur) seniau moterų ant galvos dėvėta kepuraitė, gobtuvas.

Gobtuvas galvos apdangalas, galvoraištis; vaura, bašlikas, kepuraitė, koptūras. Ištekėjusių moterų nešiotas galvos apdangalas. Netekėjusios mergaitės pas mus galvos nedangstė, neslėpė savo plaukų ar kasų; tai reiškė jų nepriklausomybę ir laisvę, norą parodyti savo grožį ir vyrus patraukti. Tačiau noras pasipuošti ir čia pasireiškė. Aplink galvą buvo dedamas ne tik gėlių vainikas, bet ir koks nors lankas arba galvaraištis (vad. ‚galonas', ‚krijas', ‚kalka'), kurio užpakalyje buvo prisegami margi kaspinai (‚stangos'), nuo 3 iki 6, kyboją iki juosmens. Vėliau plaukams prilaikyti buvo pradėtas vartoti ‚kasininkas', arba ‚kalpokas': tai tas pats medžiaginis gėlėtas galvaraištis, tik aptemptas ant lanko (kartono), kurio priekyje dar buvo prikaišiota iš spalvotos drobės padarytų ant vielos apvyniotų dirbtinių gėlių, o užpakalyje prisegti kaspinai (Tautosakos Darbai I 196 tt.). Tas pats ir senovės germanuose: seniausias nuotakos galvos papuošalas buvo metalinis lankas arba medžiaginis kaktaraištis; garsioji ‚nuotakos karūna' atsirado vėliau (E. Fehrle Deutsche Hochzeitsbräuche 1937, 52 psl.).

Rūtų ir jų vainiko vartojimas lietuviuose yra vėlyvas reiškinys, atsiradęs, įsigalėjus krikščionybei ir vienuolynų daržininkams atnešus šį Viduržemio pajūrio augalą į šiaurę, į Lenkiją, o per ją ir į Lietuvą. Rūtų vainikas nebuvo kasdienis galvos papuošalas: jį dėvėjo tik nuotaka, vestuvių dieną eidama į bažnyčią. Tai bažnytinės kilmės paprotys vėliau lietuviuose pasidaręs labai populiarus.

Ištekėjusi moteris turėjo dengti galvą kokiu nors G. Tai ženklas, kad ji jau nebėra laisva; vyro pavyduliavimas galėjo prisidėti šiam papročiui atsirasti. Dažnai yra minimos įvairios mūsų moterų kepuraitės (keturios jų rūšys aprašytos A. Juškevičiaus Svodbinėje Rėdoje). Tų galvos apdangalų vardai (žr. Gobtuvės) dažnai y-

ra nelietuviškos kilmės. Germaniškos kilmės yra ‚mučikė' (vok. Mütze) ir ‚kapikas' (vok. Kappe). K. Būga įrodinėjo (Zeitschrift für slavische Philologie I 53 t.), kad ‚kyka' ir ‚kyblas' ar ‚kiblas' yra pasiskolinti iš gudų. Ir tikrai, senojoje Maskvoje moterys dėvėjo kepuraitės pavidalo galvos apdangalą, kurį vadino ‚kika'; jis šiaurės didžiarusių buvo dėvimas dar XIX a. ir taip pat vadinamas (D. Zelenin Ostslavische Volkskunde 1927 237 psl.). Kiek kitaip gali būti su skaros pavidalo G., ‚muturu', arba ‚nuometu'. Lietuvių ‚nuometą' savo pavadinimais ir pavidalu atitinka gudų ‚namiotka ir ukr. ‚'namitka', tik rišimas buvo kitoks: slaviškasis nesiekė smakro ir kaklo, buvo sumezgamas prie pakaušio. Galimas daiktas, kad ‚nuometą' slavai gavo iš lietuvių: jis nežinomas didžiarusiams, teužtinkamas, ir tai labai retai, tik Gudijos vakaruose ir Ukrainoje, o kaip tik šias sritis, daug šimtmečių lietuvių valdytas, lietuviška etnografinė įtaka smarkiai paveikė. D. Zelenin mano (t.p. 228 t.), kad ‚nuometo' pavidalo G. priderąs senajai arba bendrai slaviškai gadynei. Kepurės pavidalo galvos dangalai slavuose atsiradę veikiant oriento ir graikų įtakai. *J.B.*

Gobtuvės. Svarbi vestuvių apeiga, atliekama vyro namuose pirmaryčiuose, kai pakeičiama nuotakos galvos našysta. Ta apeiga nuotaka išskiriama iš merginų tarpo ir įvesdinama į ištekėjusių moterų luomą. Nuotakai (kartais ją pasodinus ant apverstos duonkepės, kad būtų gera šeimininkė) išpinamos kasos, apkerpami plaukai (seniau nuotakai nukirpdavo kasas, — tai ženklas, kad dabar ji yra vyro valdžioje). Tada nuimamas mergiškas vainikas ir uždedamas ištekėjusių moterų galvos apdangalas: čipkas, čepčius, kykas, kapikas, mučikė, šlikas ir kitais vardais vadinamas galvos apdangalas, padarytas iš balto ar juodo nerinio ir aptemptas ant vielos rėmų. Arba, nuėmus vainiką, nuotaka apdengiama kokia skara, ilgu drobės muturu, arba nuometu, — žodžiu, apgaubiama. Iš to kilo pavadinimas G., ir moteris, atliekanti šią apeigą, vadinama ‚svočia gaubėja'. Dažnai randame paminėta, kad viršum skaros ar nuometo dar uždedama kokia nors kepurė ar čepčius, ir tuo būdu abi galvos apdengimo formos sujungiamos kartu. Po G. moteris jau yra ‚martelė', ir todėl pati apeiga dar vadinama ‚martuotuvės'. Nuotaka ir jos pamergiai gina vainiką, vyriausiam svotui ar piršliui neleidžia jo nuimti, o uždėtą čepčių ar nuometą nuotaka triskart numeta žemėn. Tai reiškia jos nenorą skirtis iš merginų tarpo. Vestuvininkai dainuoja: ‚Nuėmė vainiką kai žiedelį, uždėjo nuometą kai lauželi; vainikas dainuote perdainuotas, nuometas dūsaute perdūsautas' ir pn.

G. apeiga rodo, kad seniau ištekėjusios moterys viešumoje turėjo nepasirodyti plika galva, kaip merginos. G. seniau visada būdavo daromas po pirmosios jaunavedžių nakties, tik vėliau ši apeiga pradėta atlikti ir anksčiau, matyt, prileidžiant, kad jungtuvių akto metu bažnyčioje mergina simboliškai jau praradusi savo mergystę. Senieji autoriai (v. Brand 1673 ir Praetorijus 1690) rašo, kad moteris pakeisdavusi mergišką galvos našystą tik pagimdžiusi pirmąjį sūnų, o iki tol buvo laikoma, kad ji savo mergystės ar nekaltybės galutinai dar nesanti praradusi. Tai primena senųjų indų paprotį, kai nuotaka galvos našystą iš mergiškos į moterišką pakeisdavo tik pastojusi nėščia, — tada ji jau tikra moteris. Jei nuotaka turėjo pavainikį, tada ji tegalėdavo vestuvėse nešioti šiaudinį vainiką, o per G. po jungtuvių jai uždedama dar ir šiaudinė kepurė. Tačiau pirmaryčiuose ir jai užrišamas nuometas.

Po G. marčiai perduodamos namų šeimininkės pareigos ir teisės: prie jos sudedami virtuvės įrankiai, ji privedama prie krosnies, šulinio ir vartų, vedžiojama po visus ūkio trobesius, koja paliečia visas duris (Maletijaus liudijimu, vedžiojama užrištomis akimis) ir visur padeda dovanų, juostų ir rankšluosčių, kaip auką tų namų dvasioms, norėdama įsigyti jų palankumą.

J. Balys, Litauische Hochzeitsbräuche 1946. *J.B.*

Godard Benjamin Louis Paul (1849 — 1895) prancūzų kompozitorius, sukūręs 7 operas ir eilę didelių simfoninių kūrinių. Iš mėgiamiausių operų yra La Vivandière 1895. Instrumentacija pasižymi nepaprastu spalvingumu ir dideliu technišku išbaigimu.

Godas 1. godumas; 2. godus žmogus, godišius.

Godas, varnalėša, kibis, godlapis (Anchusa) Borraginaceae šeimos gentis. G. paprastasis (A. officinalis L.) apie 0,5 m augščio, žolinis augalas gausiais trumpais plaukeliais plaukuotas, violetiniais rečiau mėlynais ar baltais žiedais. Daugiausia sausose augavietėse, pakelėmis, jis Lietuvoje neretas.

Godas

Goddart Henry Herbert (g. 1866) JAV psichologas, tyrinėjęs atsilikėlių vaikų psichologiją. 1922–38 Ohio univ. prof. Išsp. Kallikak Family 1912, Feele-Mindedness 1944, The School Training of Gifted Children 1927.

Godebski 1. Cypryan (1835–1909) suprancūzėjęs lenkų skulptorius. Pakviestas Rusijon, sukūrė eilę caro šeimos biustų ir Sevastopolyje pastatė paminklą Krymo

karui paminėti. 1872–75 Petrapilio meno akad. prof. Dirbo medalionus, portretus–biustus, paminklus ir figūrines kompozicijas. Žymesni kūriniai: Mickevičiaus medalionas, Caro Aleksandro, Ševčenkos, Kraševskio biustai, Mickevičiaus, Moniuškos paminklai.

2. Ksawery (1801–1867) lenkų rašytojas. Po 1831 gyveno emigracijoje. Išsp. Piast, Nowy Rok, Żywot hr. Ludw. Platera 1848, Reformy społeczne w Polsce pod koniec XVIII w. 1866.

Godecki Maryan Bronisław (g. 1888) lenkų valdininkas. Nuo 1936 Vilniaus mokslo apygardos globėjas. Vilniuje dar labiau sustiprino Varšuvos vyriausybės liet. švietimo persekiojimą, derindamasis prie ministerio Becko ir vaivados Bocianskio priešlietuviškos veiklos. 1939 X išvežtas į T. Rusiją.

Godefray 1. Jacques (1587–1652) teisininkas, Genevos univ. prof. Pažymėtinas jo nuopelnas tai Codex Theodosianus 1665 išleidimas.

2. Théodore (1580–1649) prancūzų istoriografas ir diplomatas. Dalyvavo sudarant Vestfalijos taiką. Surinko daug vertingos istorinės medžiagos. Išsp. Le cérémonial de France 1619, kuri praplėsta ir pakartota 1649.

Godehard (Gotthard; 960–1038) vokiečių benediktinas, vyskupas. 1022 imp. Henriko II paskirtas Hildesheimo vyskupu, pastatė per 30 bažnyčių, įsteigė rašto ir tapybos mokyklą ir aplamai daug prisidėjo mokslui kelti. G. yra pirmasis bavaras šventasis, kanonizuotas 1131. Šventė V 5.

O. J. Blecher, G. 1931.

Godeliai k. Platelių vls., Kretingos aps. 1940 tyrinėtas VIII a. pabaigos ir IX a. pradžios plokštinis kapinynas, kur susidurta su nedegintiniais žmonių kapais. Kapinynas pasižymi radinių gausumu ir jų formų įvairumu. Kapų inventorius būdingas vakarinės Lietuvos kultūrai. Radiniai saugomi Telšių Alkos muzėjuje, Šiaulių Aušros muzėjuje ir Vytauto Didžiojo Kultūros muzėjuje. G. kaimas (Kgudeli) minimas 1585 inventoriuje. Jame gyveno bajorai.

Godesberg, Bad G., v. Vokietijos kurortinis mst. Reino kair. krante kiek augščiau Bonnos; 52.651 gyv. (1953). Alkalinio geležingo vandens versmės su sanatorijomis, teatras, jėzuitų kolegija. 1938 IX 22 čia įvyko Hitlerio ir Neville Chamberlaino konferencija, kurios metu Hitleris atmetė D. Britanijos pasiūlytą planą Čekoslovakijos Sudetų klausimui išspręsti. Įsikūrus 1948 Bonnoje V. Vokietijos vyriausybei, G. pasidarė diplomatų ir augštųjų valdininkų rezidencinė vieta. G. buvo įkurdinta kaikurios ministerijos, centrinės ekonominės įstaigos, užsienio atstovybės, JAV ir Prancūzijos augštieji komisariatai, tarpvalstybinis europinės emigracijos komitetas, Jungtinių Tautų augštasis komisariatas pabėgėlių reikalams, inst. erdvei tirti ir kt. Miesto pakraščiuose išaugo modernios butų kolonijos.

Godet Frédéric Louis (1812–1900) šveicarų evangelikų teologas, nuo 1873 bažnyčios teisės prof. Neuchâtelyje. Išsp. Études bibliques 1873–74, ⁴1889, Histoire de la réformation et du refuge dans le pays de Neuchâtel 1859, Commentaire sur l'évangile de St. Jean ⁴1903, Introduction au Nouveau Testament 1893.

Godfriedas vienuolyno Lekne prioras, pagal Alberico kroniką pirmas senprūsių vyskupas 1210–15.

M. Perlbach, Zur Geschichte der älteren preuss. Bischofe — Altpr. Mntschr. 1872.

Godija (Gadėja) upelis Benicos vls., Smurgainių aps., Ušos (Neries) kair. įtakas, 12,1 km ilgumo; teka pro Markavos mstl.; deš. įtakas Duda.

Godin Jean Baptiste André (1817–1888) prancūzų socialistas, Fourier sekėjas. Jis praktikoje siekė sukurti tokią bendruomenę, kur būtų derinami kapitalo, darbo ir gabumo reikalai. 1880 savo paties įmonę perorganizavo į pasitikėjimo b-vę, kurią mirdamas paliko darbininkams. Išsp. Solutions sociales 1871, Les socialistes et les droits du travail 1874, Mutualité sociale 1880, La république du travail et la réforme parlamentaire 1889.

Godkin Edwin Lawrence (1831–1902) amerikiečių žurnalistas, redagavęs Evening Post ir savaitinį Nation, iškeldavo valdžios korupcinius veiksmus. Išsp. History of Hungary and the Magyars 1853, Problems of Modern Democracy 1896, Unforseen Tendencies of Democracy 1898.

Godlewski Mychał (1871–?) lenkų kunigas. Baigė Petrapilio dvasininkų katalikų akad. ir nuo 1903 tos akad. prof. Išsp. Prymasowstwo Wileńskie 1906, Monumenta Ecclesiastica Petropolitana 1906–13, Documenta ad Semin. Vilnense–Principale spectantia 1908, O kardynałacie Arc. Siestrzencewicza Bohusza 1910, Journal et correspondance de St. Siestrzencewicz-Bohusz, Pawel I i Siestrzencewicz 1912.

Godlevskis 1. Juozas (1773 XII 6 Grinkiškyje — 1867 I 12 Augštojoje Fredoje) mokėsi Kražiuose. Dalyvavo 1794 sukilime. Po trečiojo padalijimo Kauno gyventojai turėjo parduoti savo žemes ir miškus už Nemuno, nes jie atsirado kitoje valstybėje. Už nedidelius pinigus G. supirko 2000 valakų žemės ir pradėjo kurti sodybas ir palivarkus. Pastatė rūmus Išlandžiuose ir A. Fredoje, įkūrė Garliavą, išplėtė Aleksotą. Pastatė bažnyčias Garliavoje, Veiveriuose, Piontke, koplyčią A. Fredoje. Marijampolės aps. seimelio maršalas. 1809 atstovas

Varšuvos seime, 1815 Marijampolės aps. bajorų vadas ir nuolatinis Varšuvos seimo atstovas. 1831 sukilimo metu Augustavo vaivadijos partizanų būrio vadas žygiui į Lietuvą. Sukilimui baigiantis, pasinaudojo manifestu, ir nenukentėjo. Išsp. Głosy posła Maryampolskiego Na Seymie 1811 w Warszawie 1814, Głos posła Maryampolskiego dnia 22 marca 1809.

2. L u c i j o n a s (1818 Vilniaus gub. po 1859) kunigas. Nuo 1841 Vilniaus akademijos adjunktas, 1842 prof. 1846–52 gyveno pas kapucinus. 1852 pasiųstas į Kipro salą.

3. M i k a l o j u s (1818 I 16 Skirsnemunės vls., Girvalakiuose — 1890) aušrininkas Baudžiavą naikinant, G. gavo žemės Girvalakuose. Čia vertėsi šundaktaravimu, platino lietuviškus draudžiamuosius raštus; iš kun. M. Sederevičiaus gautuosius pristatydavo M. Davainiui Silvestraičiui, A. Fromui. Slapyvardžiu Morkus Guzdava, Gdl., M.G. ir kt. dalyvavo senojoje mūsų literatūroje, nors daugumas jo raštų neišspausdinta. L. Ivinskio 1862 kalendoriuje išsp. jo Lajkas ir darbaj wisu metu. Apie tą laiką vertė Konradą Walenrodą (išliko rankraštyje), eilėraščius Žvirblelės, Maršas Žemajčiu pareinant iš Tevų, Testamentas 1878, Mielem Broliams Lietuviams ir kt. 1884 savo parašu Gdl. pateikė Stanevičiaus Žemaičių šlovę, Liet. Kalendrose 1885 parašu M. G. dainą, Šviesoje 1888 Gondingos pilį, Vienybėje Lietuvininkų 1888 ir 1889 keletą straipsnių (Senis Žemaitis Motiejus Gandras), Odinčiaus mirčiai išsp. jo Nelaisvike Lietuve (Morkus Guzdava), eilėraščius Ačiu tau kumaj ir diekuj (Sibiro tremtiniui Cezariui Chadakauskui paaukota), Jonas III Karolis. Paliko ir gydymo rankraštinę knygą — Žine isz locno dasiekimo apej nekurias Ligas Žmoniu ipaczej nerwawas.

F. Kirša, Užmiršti žmonės—N. Romuva 1935 nr.8.

4. M y k o l a s gimė Lietuvoje, dalyvavo 1831 sukilime. Mokėsi Vilniaus univ., bet univ. mokslus 1837 baigė Montpellier ir disertaciją Essai sur la léucorrhée ou les fleurs blanches gavo medicinos daktaro laipsnį. Išsp. Melodye 1830, Przekleństwo na Pelikana 1830.

Godowsky Leopold (1870 Vilniuje — 1938 New Yorke, JAV) didelio garso pianistas, pedagogas, žydų kilmės. Vilniuje pasimokęs, 9 metų amžiaus pradėjo koncertuoti. Tęsė mokslus Berlyne, Paryžiuje. Nuo 1909 Vienos konservatorijos prof. 1912 JAV mokytojavo įvairiose mokyklose. Išauklėjo eilę žymiausių pianistų. Išleido daug pedagoginės literatūros pianinui ir pianistams sukūrė dažnai koncertuose skambinamų kūrinių: sonatų, suitą Java. Parašė Studies on Chopin's Etudes 1904, E-moll sonatą 1919 ir Renaissance bei daug kompozicijų fortepionui ir smuikui. Išsp. The Progressive Series of Piano Lessons 1912. *J.Ž.*

God save the King Dieve, saugok karalių; anglų himno pirmieji žodžiai.

Godulis (Lycopsis) žolinių augalų gentis (š. Borraginaceae). G. l a u k i n i s (L.arvensis L.) visas šiurkščiai plaukuotas, sutinkamas dirvonuose, ežėse. Lietuvoje dažnas.

Godūnas b a l t a s i s (Choiromyces maeandriformis) godūninių (Terfeziaceae) šeimos aukšliagrybis. G.B. auga retuose spygliuotuose bei lapuotuose miškuose. Vaisiakūniai juodai rusvi, uždari, bulvės pavidalo, kaip ir pats micelis; esti žemėje; jie į paviršių neišauga. Mūsų miškuose sutinkami, kai kur vadinami baltaisiais trufliais. Geriausios G. rūšys auga Italijoje, P. Afrikoje. Valgomasis grybas.

Godunov Boris Fedorovič (apie 1551 — 1605 IV 23) pirmasis rinktas Maskvos D.K. ir caras 1598–1605, kilęs iš totorių šeimos, apsigyvenusios Maskvos k-tėje XIV a. G. pradėjo kilti caro Jono IV Žiauriojo tarnyboje. 1571 vedė caro patikimiausio Maliutos Skuratovo Bielskio dukterį ir pasidarė svarbus asmuo caro rūmuose, dalyvavęs vykdyme reformų, turėjusių tikslą sustiprinti naujai bekylantį vidutinių bajorų luomą senovės kilmingųjų bajorų ir didikų sąskaiton. G. įtaka dar labiau iškilo, kai 1580 Jonas IV išleido G. seserį Ireną už caraičio Teodoro, Maskvos sosto įpėdinio. Per paskutiniuosius Jono IV valdymo metus G. faktiškai tvarkė Maskvos valstybės reikalus. 1584 mirdamas Jonas IV paskyrė G. savo silpnapročio sūnaus Teodoro globėju. Teodoras buvo paskelbtas caru, o už jį faktiškai valdė caro žmonos brolis G., būdamas Rusijos regentu 1585–98, visai nesiskaitydamas su silpnapročiu caru. G. palaikė ryšius su užsienių valdovais kaip su sau lygiais, pratęsė taikos sutartį, 1582 sudarytą su Lietuva ir Lenkija, 1590–95 karu iš švedų atsiėmė kelis miestus, prarastus dar Jono IV laikais, 1590 sumušė totorius ir rėmė imperatorių ir jo sąjungą prieš turkus. D.L.K. ir Lenkijos karaliui Steponui Batorui mirus, G. Lietuvos–Lenkijos elekciniame seime bandė pravesti caro Teodoro kandidatūrą į D.L.K. ir Lenkijos karalius, remdamas kaikurių politinių Lietuvos veikėjų, ypačiai Leono Sapiegos projektą jungtinei lietuvių–lenkų–rusų valstybei sudaryti ir jos vardu siūlė Maskvos carą į sostą. Kai lietuviai iš pradžių nenorėjo pripažinti lenkų išrinkto Žygimanto Vazos, G.

B. Godunov

stengėsi lietuviams D.L.K. įpiršti Teodorą, bet neturėjo pasisekimo, nors Lietuvoje visdėlto buvo to projekto šalininkų, turėjusių vilties caro išrinkimu išvengti nuolatinių Maskvos karų su Lietuva.

Savo vidaus politikoje G. toliau varžė augštųjų Rusijos didikų ir kilmingųjų bajorų pretenzijas į valdžią ir rėmė vidutinių bajorų klasę; skatino Anglijos pirklių prekybą su Rusija, juos nuo muitų atleisdamas; kolonizavo ir stiprino valstybės sienas šiaurės rytuose ir pietų vakaruose, kurdamas naujus miestus ir statydamas tvirtoves su tikslu paklusnius laikyti totorius ir suomių-ugrų gimines; rėmė rusų kolonizavimą Sibire ir čia stiprino Maskvos valdžią, įgydamas naujų sričių sistemingu Sibiro nukariavimu. G. padarė Rusijos pravoslavų bažnyčią nepriklausomą nuo Konstantinopolio, 1589 įkurdamas Maskvos patriarchtą ir tuo būdu išvaduodamas Rusijos pravoslavų dvasininkus nuo Graikijos dvasininkų priklausomybės ir jų kišimosi į Rusijos religinius reikalus. Norėdamas ekonomiškai sustiprinti vidutinę bajorų klasę, G. 1597 uždraudė valstiečiams keltis iš savo ponų žemių, ir tai galutinai pririšo valstiečius prie žemės ir teisiškai baigė baudžiavų įvedimą Rusijoje.

G. valdžiai nuo pat pradžių priešinosi augštieji Maskvos bajorai. Dar Teodoro viešpatavimo pradžioje buvo suruoštas sąmokslas sostan pasodinti jauniausią Jono IV ir Marijos Nagaja sūnų, nepilnametį caraitį Dimitrą, bet G. ištrėmė tą sau pavojingą sosto pretendentą, jo motiną ir giminaičius į Ugličių, kur Dimitras nevisai aiškiomis aplinkybėmis bežaisdamas mirtinai peiliu susižeidė ar buvo nužudytas 1591. G. priešai įtarimą jam metė. Jo svarbiausi priešai buvo kng. Mstislavskiai, D.L.K. Gedimino palikuonis, ir kng. Šuiskiai. Norėdami palaužti G. valdžią, kartu su augštaisiais Maskvos dvasininkais jie bandė priversti silpnaprotį carą Teodorą skirtis nuo bevaikės žmonos, G. sesers Irenos, bet G. juos sutramdė, vienus ištremdamas, kitus kalėjime uždarydamas, dar kitus priversdamas stoti į vienuolynus.

Kai 1598 paskutinis tiesioginės Riuriko dinastijos narys caras Teodoras mirė bevaikis, Maskvoje sušauktas seimas (zemskij sobor) caru išrinko Borisą G. (1598 II). Tačiau G. nesijautė tvirtas caro soste. Romanovų šeima, kilusi iš moteriškosios buv. carų linijos, irgi pretendavo į sostą, bet G. Romanovus pažemino ir ištrėmė, o jų vadą Teodorą Romanovą privertė stoti į vienuolyną, kur jis gavo Filareto vardą. Tapęs caru, G. visą dėmesį nukreipė į vidaus reikalus. Jis ruošė įstatymą valstiečių prievolėms ir pareigoms savo ponams nustatyti, bet jo paskelbti nesuspėjo. G. buvo pirmasis caras, kuris plačiu mastu rūpinosi į Rusiją atkviesti įvairių specialistų ir mokytojų iš užsienio, draugavo su užsieniečiais, atvykusiais į Maskvą, ir net šiek tiek rusų jaunuolių išsiuntė į užsienį mokytis. G. sėkmingai atstatė ir rėmė rusų prekybą su užsieniu. Pats nemokėdamas nei skaityti, nei rašyti, rūpinosi Vakarų kultūros skiepijimu rusams. Užsienio politikoje G. stengėsi palaikyti taikingus santykius su Lietuva-Lenkija ir Švedija, pats nesijausdamas saugiai Maskvoje. Jo priešai ruošė įvairius sąmokslus jam nuo sosto pašalinti. Pasidaręs labai įtaringas, G. ėmė šalintis viešojo gyvenimo. G. priešai ėmė skleisti gandus, esą, G. sąžinė buvusi nerami dėl 1591 nužudyto caraičio Dimitro. 1601–03 Rusiją ištiko baisus nederlius, badas ir maras, kuris pakirto politines ir ekonomines valdžios pajėgas ir G. popularumą. G. priešai aiškino, kad pats Dievas baudęs Rusiją už G. tariamąsias nuodėmes, ir ėmė skelbti, kad G. agentai per apsirikimą nužudę ne caraitį Dimitrą, bet kitą berniuką, ir kad tikrasis caraitis esąs gyvas ir pareikalausiąs sosto iš jo užgrobiko. 1603 Lenkijos valdomose rusų žemėse iš tikro atsirado jaunikaitis, iš vienuolyno pabėgęs Griška Otrepjev, kuris skelbėsi esąs stebuklingai nuo mirties išsigelbėjęs caraitis Dimitras, Jono IV sūnus. D.L.K. ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Vazos ir jo patarėjų jėzuitų remiamas, taip pat kaikurių lenkų ir lietuvių didikų palaikomas, Pseudodimitras suorganizavo kariuomenę, su kuria 1604 įsiveržė į Rusiją ir sėkmingai žygiavo Maskvos link, remiamas nepatenkintų kazokų ir G. priešų. Tuo metu Borisas G. staiga mirė Maskvoje 1605 IV 23, palikdamas sostą savo vieninteliam sūnui Teodorui II, kuris caru išbuvo vos kelis mėnesius, nes buvo nužudytas G. priešų, ir Maskvoje įsigalėjo Pseudodimitras.

Ig. Jonynas, Borisas Godunovas, Liet. Encikl; *S. Platonov,* Očerki po istorii Smuty v Moskovskom gosud. [3]1910; *S. Platonov,* Lekcii po ruskoj istorii [9]1915; *V. Kliučevskij,* Kurs ruskoj istorii III 1908. *K.Avž.*

Godwin Austen Mt. žr. Dapsang.

Godwin William (1756–1836) anglų rašytojas ir politinis filosofas, individualizmo gynėjas, todėl laikomas anarchizmo pirmataku. Jaunystėje buvo pamokslininkas, bet prancūzų filosofų įtakoje atsisakė šių pareigų ir vertėsi literatūra. Veikaluose An Enquiry Concerning Political Justice 1793, [4]1926 ir The Enquirer 1797 išdėsto savo pažiūras į valstybę ir socializmo pagrindus, moralę, ypač pabrėžia kiekvieno žmogaus teisę į savo darbo vaisių. Grožinės literatūros srityje laikomas socialinio romano pradininku, nes savo romanuose popularino socialines ir politines idėjas. Išsp. Caleb Williams 1794, Saint Leon 1799, Antonio 1800, Fleetwood, a No-

vel 1805, The Life of Chaucer 1803, Of Populiation 1820, History of the Commonwealth 1824–28, Thoughts on Man 1831.

Goebbels Paul Joseph (1897–1945) vokiečių nacių politikas. 1921 Heidelbergo univ. gavo daktaro laipsnį ir pradėjo žurnalisto karjerą. 1927–33 redagavo nacionalsocialistų laikraštį Angriff, nuo 1933 Das Reich. 1922 įsijungė į nacionalsocialistų sąjūdį. 1926 Berlyno gauleiteris. 1928 reichstago narys. 1933 paliko propagandos ministeriu. Jo kontrolėn pateko spauda, teatras, menas. G. turėjo kalbėtojo ir žurnalisto gabumų ir, pažindamas masių psichologiją, mokamai mokėjo netiesą skleisti. Paliko ištikimas Hitleriui ligi mirties. Kai Berlyną užėmė bolševikai, G. 1945 IV drauge su savo šeimos nariais nusinuodijo. Išspausdino Kampf um Berlin 1932, Revolution der Deutschen 1933, Vom Kaiserhof z. Reichskanzlei 1934, Tagebücher išl. L. P. Lochner 1948.

C. Riess, J. G. the Devils Advocate 1948.

Goebel Karl Eberhard (1855–1932) vokiečių botanikas, 1891–1930 prof. ir botanikos sodo direktorius Münchene. Bavarijos mokslo akad. pirmininkas. Išsp. Morphologische und biologische Studien 1888–1928, Allgemeine Regenerationsprobleme 1905, Entfaltungbewegungen d. Pflanzen und deren teleologische Deutung 1920.

A. Gylys, G. K. E. — Kosmos 1925.

Goering Hermann Wilhelm (1893–1946) vokiečių nacionalsocialistų politikas. I pas. karo metu pasižymėjęs lakūnas. 1923 dalyvavo Hitlerio Ludendorffo sukilime Münchene. Ligi 1927 gyveno Švedijoje. 1928 išrinktas į reichstagą. 1933 aviacijos ministeris ir Prūsijos ministeris pirmininkas. Ligi 1936 Gestapo viršininkas. 1936 ketverių metų plano viršininkas ir ligi 1943 Vokietijos ūkio reikalų diktatorius. Vokietijos atsiginklavimo programos vykdytojas ir aviacijos kūrėjas. 1939 Hitleris G. paskyrė savo įpėdiniu ir 1935 pakėlė aviacijos maršalu. Titulų, ordinų ir uniformų mėgėjas. Taip pat meno dalykų mėgėjas. Iš nukariautų kraštų daug meno vertybių buvo patekę į G. rankas. G. buvo atsakingas už pradėtąjį aviacijos visuotinį naikinimą. Po pralaimėto karo G. pateko į sąjungininkų rankas ir buvo nuteistas 1946 pakarti, bet prieš bausmę vykdant nusinuodijo.

Goeritzas (Göritz) Kristupas Konradas (1677 XI 12 Karaliaučiuje — 1752 IV 22 Vėluvoje). 1694–1700 studijavo Karaliaučiaus univ., 1701 Rostocko univ. įgijo daktaro laipsnį. Nuo 1705 Karaliaučiaus univ. e.o. prof. ir Vėluvos vyskupas. Be literatūrinio ir bažnytinio darbo, vertėsi ir alchemija. Lietuvių kalbon verčiant 1735 išleistą Bibliją, G. buvo vienas to vertimo bendradarbių. Išsp. Evangelische Wahrheit 1714, Der entl. Quacker Herbert 1720.

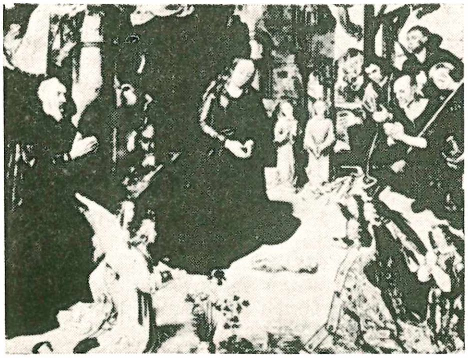

D. Goes Kūdikėlio pagarbinimas

Goes 1. D a m i ã o (1502–1574) portugalų humanistas ir istorikas. Diplomatinių misijų važinėjo Europoje. Buvo ir Lietuvoje (Vilniuje), 1529 pas Lenkijos karalių ir D.L.K. Žygimantą I, kuris tuo metu ten gyveno. Jis vedė derybas dėl Portugalijos karalaičio Liudviko vedybų su Žygimanto dukterimi Jadvyga. Nuo 1545 apsigyveno Lisabonoje ir ėjo archyvaro ir istoriko pareigas. Palaikė santykius su Erazmu Roterdamiečiu, Melanchtonu. 1571–72 inkvizicijos teistas už herezijas, kalintas ir laikytas vienuolyne. Išsp. Chronica do felicissimo rei Dom Manuel 1566–67, Chronica do principe Dom João 1558, Fides, religio, moresque Aethiopum 1541, Commentarii rerum gestarum in India 1539, Hispania 1542.

2. H u g o van der (apie 1440–1482) flamų tapytojas, van Eycko stiliaus tęsėjas. Apsigyveno Gente, kur buvo tapytojų gildijos dekanas, 1745 nuėjo į Roode vienuolyną. Čia lankė daug įžymių žmonių, ir jis piešė jų portretus. Žymiausias ir autentiškas G. altoriaus paveikslas yra Florencijoje — Kristaus gimimas (piemenėlių garbinimas), kiti žymesni paveikslai Madona, Išminčiai pagerbia Kūdikėlį, Jokūbas III ir jo žmonos portretas.

Goesas Stanislovas (1844 XI 2 Šiaulių aps. Joniškyje — 1916 XI 7 Valdajuje) lietuvių visuomenės veikėjas. Dėl prasidėjusio 1863 sukilimo G. turėjo nutraukti gimnazijos mokslą, ir tebaigė tik 7 klases. Jo įgytasis Medvilonių vsd., Kriukų vls., pasidarė vietos kultūros bei politinio lietuvių susipratimo ir lietuvių spaudos skleidimo centras. 1901 čia įvyko slaptas vaidinimas Velnias spąstuose ir lietuvių studentų bei kitų inteligentų suvažiavimas. Čia veikė lie-

S. Goesas

tuvių slapta mokykla. Paskyrė pradžios mokyklai Medvilonyse ir Joniškio gimnazijai žemės sklypus. Priklausė varpininkų (vėliau demokratų) srovei. Žymus kooperatininkas, įst. kooperacijos b-vę Joniškyje ir Žeimelyje. Jo užrašai ir laiškai buvo saugomi Aušros muzėjuje Šiauliuose.

J. Sondeckas, Naujoji Lietuva 1916 nr. 12.

Goesytė Teresa (1853 XI 22 Šiaulių aps. Joniškyje — 1911 I 20) tautinio atgimimo kovotoja ir 1905 revoliucijos dalyvė. Vedė slaptą lietuvių mokyklą Medvilonyse. Su seserimi Viktorija Graurogkiene Joniškyje įst. biblioteką. Organizavo vaidinimus. Priklausė varpininkų srovei. Bendradarbiavo Lietuvos Žiniose ir Ūkininke.

Šm. Daug pasidarbavusi šeima — Lietuvos Žinios 1937 nr. 76

Goesytės Teresės fondas 1911 įst. prie Žiburėlio ir priimtas visuotiniame Žiburėlio susirinkime. Tuo laiku fondą sudarė 2336 rubliai: ¼ dalis procentų buvo bendroje Žiburėlio dispozicijoje, ¾ procentų buvo išduodami stipendija besiruošiančioms eiti į pradžios mokyklų mokytojas.

Goethals George Washington (1858 — 1928) JAV inžinierius. 1900–05 pakrančių įtvirtinimo inžinierius. Po J. Stevenso, 1907–14 Panamos perkaso kasimo vyr. inžinierius. 1914–16 Panamos perkaso zonos gubernatorius. I pas. karo metu dirbo karo reikalams.

Goethe Johann Wolfgang (1749 VIII 28 Frankfurte prie Maino — 1832 III 22 Weimare). Vienas žymiausių vokiečių klasikų. 1765–68 Leipzige studijavo teisę, daugiau atsidėjęs literatūrai, teatrui, menui. 1768–70 namie gydė studentiško gyvenimo pakirstą sveikatą 1770-71 Strasburge baigė teisių studijas licenciato laipsniu, nors tuo pačiu metu Herder ir kt. traukė jį į literatūros sūkurius. Trukdė ir audringa meilė Fr. Brion, kurią paliko, išvykdamas iš Strasburgo. 1771–72 atliko teisininko praktiką prie imperijos teismo Wetzlare. Čia naujos meilės painiavos (Ch. Buff, M. von Laroche) pagimdė Wertherio motyvą. Sugrįžęs į Frankfurtą, 1772–74 nesėkmingai mėgino advokatauti. 1775 XI 7, priėmęs Weimaro hercogo kvietimą, atvyko į Weimarą, kurio jau nebeapleido. Nuo 1776 įtraukiamas į hercogijos valdymo darbą. 1780 ministeris, 1815 ministeris pirmininkas. Nuo 1779 tvarkė karo ir susisiekimo reikalus, nuo 1782 perėmė ir finansus, nuo 1788 jo žinioje buvo mokslo ir meno įstaigos. Ilgainiui jis virto beveik visagaliu Weimaro valdovu, kuris, palaikomas hercogo Karolio Augusto, liberalia dvasia kultūrino kraštą. Išvargintas administracijos darbų ir nusivylęs meile Ch. von Stein, 1786–88 keliavo po Italiją, ieškodamas poilsio, prasiblaivymo ir naujų kūrybinių akstinų. 1788 sugrįžęs nutraukė santykius su Ch. von Stein, atsitolino nuo Herderio, susiaurino administracinius darbus, pasilaikydamas mokslo, meno ir geologijos sritis. Susidraugavo su fabriko darbininke Chr. Vulpius, kurią formaliai vedė tik 1806. Nuo 1791 ėmė vadovauti rūmų teatrui. Pakėlė repertuaro lygį. Didelės įtakos jam darė nuo 1794 draugystė su Schilleriu, ir per jį suartėjo su besimezgančiu romantizmu.

J. W. Goethe

J. H. W. Tischbein J. W. Goethe

G. laikomas vienu iš labiausiai dvasios turtais apdovanotų kada nors gyvenusių žmonių. Savo genialumą reiškė nuo ankstyvos jaunystės ligi gilios senatvės. Leipzige pradėjęs rašyti tradiciniu rokoko stiliumi, Sturm und Drang metu (Strasburge ir Wetzlare) gaivalinga lyrika, pirma Fausto redakcija 1773–75, Wertheriu 1773 ir drama Goetz von Berlichingen 1772–73 prabilo originaliai, išvesdamas literatūrą iš racionalizmo siaurumo į jausmų platybes. Persikėlimas į Weimaro rūmus ir su tuo susieti darbai bei pergyvenimai tildo jo įaudrintus gabumus. Jis vis labiau ėmė vertinti klasikinės senovės meno idealą. Apvaldydamas savo jėgą, rūpestingai įformindamas mintis, idealizuodamas savo siužetus bei figūras ir kruopščiai savo veikalus išdailindamas (Ifigenija 1779–86, Tasso 1780–89, Hermann und Dorothea 1796–97, Roemische Elegien 1788–90 ir žurnalu Propylaen), G. sukūrė vad. Weimaro klasicizmą, kurį dar pabrėžė kūrybinė bičiulystė su Schilleriu. Jo paragintas, 1806 baigė Fausto pirmąją dalį. Nenustodamas kurti nei senatvėje, romantizmo bei poetinio realizmo atspalviais bandė gelbėti savo klasikinį stilių nuo sustingimo. Tokiu stiliumi parašyti kūriniai Wilhelm Meisters Lehrjahre 1795–96 ir Wanderjahre 1807–

29, Die Wahlverwandtschaften 1807–10 ir antra Fausto dalis 1831. Daugiau kaip 60 metų G. lydėjo Fausto problema, kurią jis buvo aptikęs liaudies padavimuose iš XVI a. apie daktarą Faustą. Fausto siužetą pirmą kartą G. apdirbo Sturm und Drang sūkurių pagautas ir savo tragiškos meilės Fr. Brion (Margaritos motyvas) sukrėstas. Taip 1773–75 sukurtas vad. Urfaust, kurį, kiek perredagavęs, išl. 1790, antrašte Faust, ein Fragment. Schillerio paskatintas, vėl grįžo prie jaunystėje subjektyviai suprastos Fausto figūros ir ją suobjektyvinęs pavertė tam tikru žmonijos tipu, besiekiančios ir beklystančios, bet ir suklydus tikrojo savo pašaukimo neužmirštančios žmonijos įsikūnijimu (Faust I dalis 1797 — 1808). Tolesnį darbą sutrukdė ne tik Schillerio paskatinimų netekimas, bet ir klasicizmo įsiveržimas į Fausto sferą: G. vis daugiau užgalėjo idealas renesansiškai universaliai išlavinto ir išauklėto žmogaus, dirbančio visos žmonijos labui. Šios naujos koncepcijos pravedimu ir pritaikymu ypačiai sielojosi nuo 1827. 1832 išleistoje Fausto antrojoje dalyje Faustas, nugalėjęs visus asmeniškumus, pamiršęs save, ima dirbti kitiems, tuo pelnydamas atleidimą ir siekiamą laimę. Nors Fausto pabaiga turi krikščioniškų bruožų, bet G. aiškių krikščioniškų pažiūrų neturėjo. Pradžioje jam geriau patiko Spinozos panteizmas, kuriam 1782 išspausdintoje rapsodijoje Die Natur pastatė tikrą paminklą. Ilgainiui suartėjo su Leibnizo pluralizmu. Nors G. ir neatskyrė Dievo nuo gamtos, bet jo Dievo supratimas labiau panenteistiškas, negu (spinoziškai) panteistiškas. Krikščionybę G. laikė tik praeinančiu istoriniu reiškiniu. G. rūpėjo susekti praplaukiančiuose reiškiniuose glūdintį įstatymą, t.y. pastovią tiesą, kuri jam kartu yra ir augščiausias grožis. Tokiu tiesos siekimu žmogus vis labiau suartėjąs su dievybe, kurios pasiekti jam visdėlto nesą lemta. Tas siekimas įpareigojąs žmogų nenuilstamai stengtis savo meile apglėbti visus kūrinius, aukotis ir tuo patim nusilenkti nežinomam ir nepasiekiamam Augščiausiajam. G. kūryba, nors ir apima kone visus literatūros žanrus, bet garsi daugiausia lyrika. Nors kaip lyrikas G. pasižymi nuostabiu sugebėjimu panaudoti visas to žanro priemones, bet siužetais yra monotoniškas, nes žymiausia jo tema yra erotinė meilė, įgyjanti jo kūryboje tokią reikšmę, kokios ji gyvenime neturi.

G. savo gyvenimo kelyje susidūrė ir su lietuvybės pasireiškimais. 1777 vadovaudamas Weimaro mėgėjų teatrui, parašė ir statė operetę Die Fischerin. Joje panaudojo keturias iš Herderio surankiotų liaudies dainų, jų tarpe Ruigio į vokiečių kalbą išverstą ir Lessingo 33 literatūros laiške paminėtą lietuvišką Aš atsisakiau savo močiutei ‚Ich habe aufgesagt meinem Muetterlein'. Specialiai tai dainelei parašyta kompozicija dabar saugoma Weimaro archyvuose. Vėliau tas dainas jam priminė jas renkąs Rėza. Tikėdamasis moralės paramos iš liaudies poezija besižavinčio G., Rėza tarp 1818 ir 1826 daug kartų per tarpininką Penzelį ir laiškais, dainų nuorašais ir jų išspausdintu rinkiniu kreipėsi į Weimarą. Nors G. ir nieko tiesiog neatsakydavo, tačiau dainų išleidimu domėjosi ir 1825 Karaliaučiuje išėjusį Rėzos rinkinį šiltai sutiko ir palankiai recenzavo. Lietuvius G. galėjo priminti ir 1829 jį Weimare aplankęs Adomas Mickevičius. Kalbėdamiesi jie pakartotinai lietė ir liaudies dainas. Su Fausto atminimu yra surišęs savo vardą ir vienas Radvilų — Antanas Henrikas (1775–1833). Dar 1810 kompozitorius Zelter iš Berlyno pranešė G. apie Radvilos pastangas Faustui muziką parašyti. 1814 Radvila pats apsilankė Weimare ir 1820 V 24 savo kūrinį pirmą kartą pastatė Berlyne.

G. nebūdamas gamtininku, buvo susidomėjęs gamtos mokslais. Iš botanikos srities svarbiausias jo veikalas yra augalų metamorfozė (Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären 1790). Šiame veikale stengėsi nurodyti, kad augalų organų įvairumą galima išvesti iš kelių pagrindinių formų ir kad visi augalo lapai žemutiniai, viršūniniai, vainiklapiai ir kt. yra vieno idealinio lapo modifikacijos. Metamorfozėje jis vadina šių modifikacijų eiliavimąsi individo plėtroje. G. kalba apie idealų pirmykštį augalą, kuris jungiąs visas augalų savybes. G. reikšmė botanikos srityje yra tiktai istorinė. Ir kitose gamtos mokslo srityse (zoologijoje, geologijoje, fizikoje), kad ir iš pasiruošimo nebūdamas gamtininkas, G. davė eilę minčių, kurių kitos toli aplenkė to laiko gamtos mokslų lygį. Svarbiausias jo šios srities darbas Farbenlehre 1788–1806. Lietuviškai išversta: G., Gyvenimas ir rinktinė poezija 1932, Jaunojo Verterio kančios 1932 (vertė P. Gaučys), Faustas (I dalis) 1934 (vertė A. Valaitis), ir atskiros Fausto dalys (verstos J. Talmanto, Vydūno, A. Tyruolio, A. Kuzavinio), Egmontas (vertė J. Adamsas ir K. Pietrekas) 1932, Gražioji lelija (vertė K. P-kas) 1934, Hermanas ir Dorotėja 1939 (vertė J. Zekevičius) ir daug atskirų eilėraščių periodinėje spaudoje.

Svarbiausias G. veikalų leidimas vad. Weimarer (Sophien) Ausgabe, 143 tt., 1887–1917, Cottasche Jubilaeumsausgabe 40 tt., 1902–12 ir Petsch–Walzel ir kt. leidimas, 18 tt., 1926–27; laiškai Weimarer Sophienausgabe 50 tt.; pasikalbėjimai Eckermann Gespraeche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens 1836–48 (²⁵1925); vadovėliai *H. Schmidt*, Goethe-Lexikon 1912; *Zeitler*, Goethe-Handbuch 3 tt., 1916–19; bibliografijos *Kipka*, Gödecke's Grundriss (³1910–13, IV) ir Gesamtkatalog Goethe 1932; biografijos *H. Maync*, Geschichte der G. — biographien, 1913; *K. G.*

Carus 1843 (1932); *A. Bielschowsky*, G. Sein Leben u. seine Werke 1896–1903, 1928 W. Lindeno perredaguota; *E. Engel*, G., der Mann und sein Werk [14]1921; *Pr. Gundolf* [12]1932;*H. St. Chamberlain* [5]1932; *Baumgartner-Stockmann*, G. [3]1911–13; *G. Witkowski* [3]1923; *H. Siebeck*, G. als Denker 1902; *Hansen*, G.s Metamorphose d. Pflanzen 1907; *H. Böhm*, G. 1938; *H. Baumgart*, G.s lyrische Dichtung in ihrer Entwicklung und Bedeutung 1939; *H. Schülke*, G. Ethos 1939.*K. Jaspers*, Unsere Zukunft u. G. 1949; *L. Klages*, G. als Seelenforscher 1949; *Th. Mann*, G. als Repräsentant d. bürgerlichen Zeitalter 1932; *F. Meinecke*, G. und d. Geschichte 1949; *R. Rolland*, G. und Beethoven 1948; *H. M. Wolff*, G. Weg zur Humanität 1951; Lietuviškai: *J. Eretas*, Jaunasis G. — Athenaeum 1932; (") G. po šimto metų — Židinys 1932; (") J. W. G. 1933; (") G. ir Schilleris — Židinys 1932 nr. 2; (") Rėzos santykiai su G.— Athenaeum 1938; *O. Pūdymaitis*, G. gamtininkas — Medicina 1932; *V. Šilkarskis*, G. religinė pasaulėžiūra — Vairas 1932 nr. 6; *B. Pajiedaitė*, G. — biologas — Kosmos 1933 147–151 psl.; *A. Bakšaitis*, Faustas 1935. *J.Er.*

Goetschius Percy (1853–1943) žymus amerikiečių muzikos pedagogas, teoretikas. 1890–02 Syracuse univ., 1892–96 N. Anglijos konservatorijoje, Bostone, 1905 Muz. Institute New Yorke. JAV lankydamasis, pas jį kompoziciją studijavo St. Šimkus ir teoriją Ks. Strumskis. Parašė daug teorinių studijų, traktatų.

Goetz Walter (g. 1867) vokiečių istorikas. 1920–28 reichstago demokratų partijos atstovas. Nuo 1912 leido Archiv für Kulturgeschichte, 1929–33 suredagavo 11 tt. Propyläen-Weltgeschichte, 1907–48 leido Briefe und Akten zur Geschichte des Dreisigjähriges Krieges. Išsp. Das Wesen der deutschen Kultur 1919, Deutsche Domokratie 1919, Italien im Mittelalter 1942, Institution in der Geschichtswissenschaft 1935, Das Werden des italien. Nationalgefühls 1939.

Gofravimas (prc. gaufre) įspaudimas į popierių ar audeklą reljefinio rašto kalanderiu. Raštas įraižomas ant plieninio veleno. Kalanderyje, iš vidaus garu kaitinamas, velenas sukasi kietai prisispaudęs prie minkštesnio, paprastai popierinio, veleno. Per tokius velenus praeinančioje medžiagoje ar popieriuje įsispaudžia ant veleno įraižytas raštas.

Gogarten Friedrich (g. 1887) vokiečių teologas, nuo 1935 Göttingeno univ. prof. Dialektinės teologijos grindėjas. Išspausdino Glaube und Wirklichkeit 1928, Politische Ethik 1932, Weltanschauung und Glaube 1937, Die Verkündigung Jesu Christi 1948, Der Mensch zwischen Gott und Welt 1952, Entmythologisierung und Kirche 1953.

Gogas ir Magogas pagal Šventraštį sudaryto ir viduramžiais paplitusio mito tautos, kurios pasirodysiančios pasaulio pabaigoje ir Antikristo talkoje persekiosiančios žmoniją. Magogo vardas sutinkamas Gen. 10, 2, kur juo žymimas vienas Jafeto sūnus. Abu vardai randami Ezechelyje 38, 1–3, kur Gogas iš Magogo krašto sujudinsiąs Izraelį. O jau Apreiškime 20, 7–9 abu vardai skiriami tautoms, kurias šėtonas, 'praslinkus tūkstančiui metų', sukurstysiąs kariauti. Spėjama, pranašo Ezechelio pasakojime slypįs istorinis faktas skitų įsiveržimas į Palestiną 631–32 pr. Kr. Apreiškimo autorius iš Ezechelio paimtus G. ir M. jau pavertė simboliu žvėriškos jėgos, kovojančios su dieviškąja visuomene.

Apokalipsinis G. ir M. vaizdas nuo pat pirmųjų amžių krikščionims buvo žymė į jų kraštus plūstančioms barbarų tautoms ženklinti. Tuo būdu G. ir M. buvo vadinami skitai, gotai, hunai, alanai, chazarai, arabai, vengrai, turkai, mongolai ir kiti. Pagal viduramžiais buvusią gyvą eschatologijos idėją šiųjų tautų plūdimas reiškiąs pasaulio galą, prieš kurį G. ir M. ženklinantieji barbarai varginą tikinčiuosius.

Viduramžiais krikščionyse, arabuose, ir žyduose smarkiai buvo paplitusi legenda, kur G. ir M. tautos susietos su Aleksandru D. Didieji šio valdovo žygiai, kur jis nukariavo rytus ir juos sužiedė su helenistiniu pasauliu, davė progos jį laikyti eikumenės, atseit vieningo civilizuoto pasaulio kūrėju ir jo gynėju nuo barbarų. Tad jis ir atitolinęs G. ir M. paženklintų barbarų tautų pavojų iki pasaulio pabaigos. Įvairių įvairiausiuose variantuose buvo kartojama legenda, kad Aleksandras D. uždaręs G., M. ir kitas tautas (jų skaičius daugiausia duodamas iki 22) kažkur prie Kaspijos jūros už nesunaikinamų vartų. Dievo valia jie atsiversią tik prieš pasaulio pabaigą ir iš jų ištrūkusios G., M. ir kitos tautos užgulsiančios tikinčiuosius. Kaikuriuose viduramžių pabaigos legendos variantuose G. ir M. sutapdinami su dešimtimis žydų giminių, negrįžusių iš Babilonijos vergijos ir Aleksandro uždarytų prie Kaspijos kalnuose. Legendiniai Kaspijos vartai, uždariusieji G. ir M. tautas, tapatinti kartais su Darjalo perėja (į š. nuo Tifliso) ar su Derbento vartais rytiniame Kaukaze, prie Kaspijos. Vėlesniais viduramžiais jie nukelti kažkur į tolimą šiaurę ar rytus. Kai europiečiai keliauninkai pasiekė Kiniją ir pamatė jos didžiąją sieną, kaikurie tarė ją esant G. ir M. užsklendžiančiais vartais.

G. ir M. legenda, susieta su Aleksandru D., gyva išliko iki XVI a., ir pagal ją jas uždarantieji vartai žymėti ano meto sudarytuose žemėlapiuose. Legenda paveikė ir Londono cechų rūmų pasakiškasias statulas, kurių mitologiniai vardai, Corineus ir Goemagot, paskutiniais laikais išvirto į G. ir M. Tik naujaisiais laikais, kada didesnis patyrimas ir racionalesnis istorinių ir geografinių faktų vertinimas nustelbė pasakas, įspūdingi pasakojimai apie G. ir M. palieka grynu istoriniu mitu.

H. Bieling, Zu den Sagen von G. und M. 1882; *A. Graf*, Roma nella memoria e nelle immaginazione del Medio Evo con un appendice sulla le-

genda di G. e M.; *A. R. Anderson*, Aleksander's Gate, G. and M. and the Inclosed Nations 1936.
J.J.

Gogel Nikolai (1838–1870) rusų karininkas. 1863 sukilimo pradžioje pritarė sukilėliams ir net pristatinėjo paraką. Betgi paskirtas Muravjovo tardymo komisijos nariu sukilėliams tardyti (1863–67) pasirodė biauriausias sukilėlių kankintojas. Nors imdavo ir kyšius, bet ir už juos nieko nepagelbėdavo. Parašė Josofat Ohryzko i Peterburgskij revoliucionnyj Ržond.

Gogelis 1. L e o n a r d a s (. 1887 Dusetose, Zarasų aps.) tapytojas. Kievo univ. gavo provizoriaus laipsnį. Meno mokslus ėjo Stieglitzo ir Babutovo mokyklose ir po I pas. karo Kauno meno m-je. 1924 ir 1929 drauge su dailininku Šimoniu surengė meno parodas. 1928 dalyvavo Dailės d-jos rengtoje parodoje.

J. Gogelis

2. L e o n a s (1869 IX 1 Linkuvoje — 1937 IX 8 A. Panemunėje) veterinarijos prof. Baigęs Šiaulių gimn., stojo į Dorpato veterinarijos institutą, kurį pabaigė 1903. Po to tarnavo veterinarijos srityje Naugardo gub. ir Užkaukazyje. 1912–16 Dorpato vet. instituto asist., 1916 ten gavo veterinarijos mokslų magistro laipsnį, 1918 ten pat doc., 1918–20 Saratovo vet. instituto prof. 1920 grįžo Lietuvon ir dirbo veterinarijos gydytoju Žemės ūkio ministerijoje ir valstybiniame bakteriologiniame institute. 1922 II 16 LU veterinarijos bakteriologijos ir epizootologijos katedros vedėjas, o. prof. Panaikinus veterinarijos skyrių, 1928 IX 15 atleistas, išvyko iš Lietuvos ir 1928–35 dirbo Rusijoje Erivanės veterinarijos inst., 1935–37 Kievo veterinarijos inst. 1937 VI 15 grįžo Lietuvon ir po trijų mėnesių mirė. Rusų veterinarijos žurnaluose spausdino savo mokslo darbus.

Gogh Vincent van (1853 — nusižudė 1890) olandų tapytojas ir litografas. Jaunystėj vertėsi įvairiomis profesijomis. 1877–78 studijavo teologiją ir sakė pamokslus belgų angliakasiams. 1880 pradėjo studijuoti tapybą Briusely, vėliau Hagoj ir Antverpene. Buvo olandų menininkų įtakoje ir piešė realistinius paveikslus iš kaimiečių bei darbininkų gyvenimo. Peisažai labai tamsių tonų. Šio meto geriausias paveikslas yra Bulvių valgytojai. 1886 išvyko į Paryžių ir pateko prancūzų impresionistų ir neoimpresionistų įtakai. Susidraugavo su Pissarro, Lautrec, Degas, Gauguin. Tada G. paveiksluose atsirado dina-

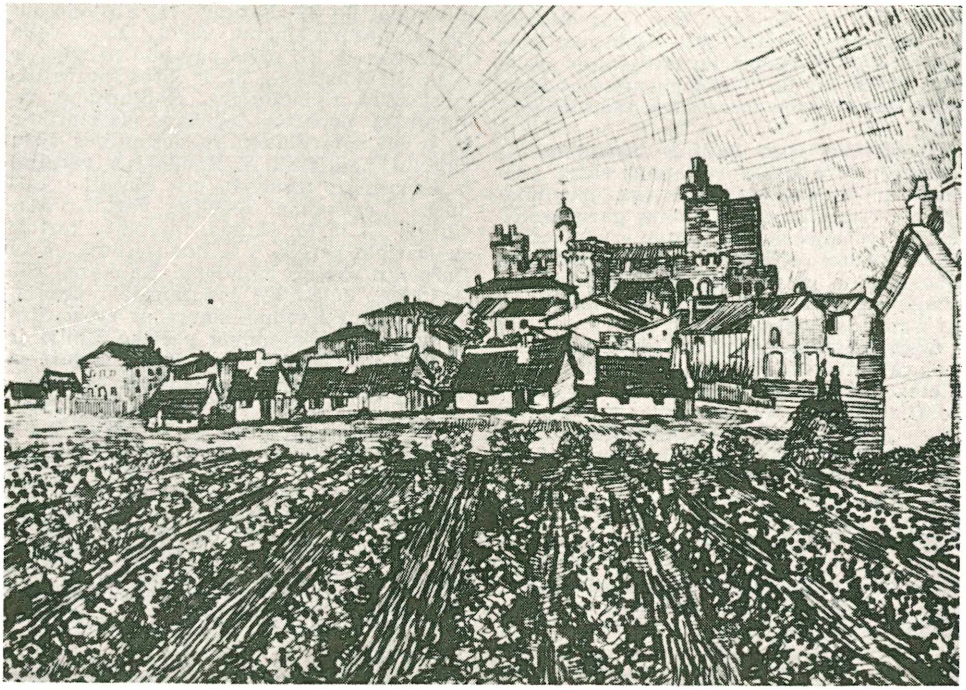

V. van Gogh Saulėtekis

V. van Gogh Naujųjų metų išvakarėse

miškumo, spalvos paryškėjo. Nupiešė seriją autoportretų, natiurmortų, Paryžiaus gyvenimo vaizdų. Paskutinį gyvenimo dešimtmetį praleido Arles mieste. Šis jo gyvenimo laikotarpis pats našiausias ir kūrybingiausias. Piešė gėles, vaismedžius, Arles miesto ir apylinkių vaizdus, gyventojų tipus. Savo kūriniuose stengėsi duoti savo dvasios buities ekspresiją. G. kūryba turėjo įtakos ekspresionistams Vokietijoje. G. paveikslų pažymėtini: Paštininkas, Saulėgrąžos, Montmartro restoranas, Miegamasis (Arle), Žvaigždėta naktis, Paskutinysis paveikslas — Rotušė Liepos 14 d. G. pamišimo priepuolyje nusižudė.

W. Uhde, V. v. G. 1936; *C. M. Brooks,* V. v. G. 1942; *W. Weisbach,* V. v. G. 1949–51.

Gogol Nikolaj Vasiljevič (1809–1852) ukrainiečių kilimo rusų rašytojas, vienas savito rusiškojo realizmo pradininkų, satyrinkas ir humoristas, žmogaus menkystos atskleidėjas, kurio ‚juokas pro ašaras' turėjęs padėti žmogui morališkai atsinaujinti. G. yra geras stilistas, kurio sakinys gyvas, galingas, įvairus. Rusų literatūros plėtroje istoriškai G. stovi romantizmo — realizmo kryžkelėje, ir, savo prigimtimi būdamas romantikas, jis vėlesnėje kūryboje vysto savitą realistinį metodą, kuris jam yra kelias pašiepti, suniekinti atgrasiai vulgarią tikrovę, parodyti ją esant nevertą būti beprasmiška.

N. Gogol

Pirmoji G. kūrybos dalis yra bėgimas nuo tikrovės į svajonės gražiąją Ukrainą — senovėje ar tariamajame kaimo idiliškume. G. stokojo platesnės kultūros, aiškių pasaulėžiūros principų ir gebėjimo intelektualiai vertinti ar spręsti. Tai jam pavadavo įgimta geniali vaizduotė, intuicija, jautrumas, tikslia detale ar žodžio pakreipimu sugebėjimas sukurti gyvą žmogų.

Suskilusi G. asmenybė niekada nesuėjo vienybėn: priešingai, ėjo vis didesnės dvasinės suirutės, chaoso, siaubo link.

Pirmąjį G. kūrinį, romantišką poemą Hanc Küchelgarten, kaip ir paskutinįjį — Mirusių sielų 2 dalį, — prieš mirdamas sudegino. Rašė fantazijos, humoro, stilistinio muzikalumo, lyrizmo kupinas istorijas, kurios jam atnešė svajotąją šlovę. Večera na chutore bliz Dikanki 1831–32, publikos ir kritikos buvo sutikti su entuziazmu. G. tapo garsiu rašytoju, susidraugavo su Žukovskiu, Aksakovu ir kt. Du jo šedevrai turi tiesioginio ryšio su Puškinu: poeto sugestijonuota Mirusiųjų sielų tema ir Revizorius, kurio mintį G. nesiūlomas pasisavinęs (Puškinas buvęs užmetęs kelias scenas). Puškino skoniu, aštriu protu G. nekartą pasinaudojo šiame pirmajame ir itin vaisingame savo kūrybos laikotarpy. Antra G. knyga, Mirgorod 1835, jau rodo persilaužimą iš jaunai pakilios romantiškos manieros į ‚gyvenimiškumą', kiek jo galėjo išlikti po genialaus karikatūristo prisilietimo. Apysakos, kurios pirmą kartą išryškina G. realistinį metodą, autoriui būdingos ir kitu atžvilgiu: Starosvetskije pomeščiki su sentimentaliu prijautimu vaizduoja dviejų provincialų egzistenciją, jų tingumą bei rajumą ir kitas patriarchališkas ypatybes; tuo tarpu į panašią mizeriją savo Povest o tom. kak possorilis Ivan Ivanovič s Ivanom Nikiforovičem G. žiūri su kandžia pašaipa. Rinkinyje Mirgorod yra ir pirmas didelis G. kūrinys, romantiška epopėja iš šaunios kazokų praeities — Taras Bulba. Tais pačiais 1835 G. atspausdina ir trečią smulkesnių dalykų knygą Arabeski, kur tarp įvairių straipsnių deda ir dvi pirmas naujo ciklo apysakas: Nevskij prospekt ir Zapiski sumassedšego. Vė-

liau skyrium išėjo prie jų besišliejančios apysakos: Nos, Portret ir Šinel. G. ‚surrealizmas' yra meniškai įtikinamas; ribų nebuvimas tarp sapno ir realybės, tarp melo ir tiesos atrodo principinis, esminis reiškinys, o ne vaizduotės kaprizas.

G. apysakos skelbia dar vieną istorišką posūkį: kur iki šiol viešpatavo kilnūs žmonės, gražūs reiškiniai ir žodžiai, ten G. įveda viešpatauti kas žema, smulkmeniška, vulgaru, beprasmiška. Puškinas sakė, kad G. talento esmė — mokėjimas pastebėti ir raiškiai iškelti visokeriopą menkystą. Tos menkystos apogėjas ir G. kūrybos viršūnė pasiekta dviem šedevrais: komedija Revizor ir didele apysaka, pavadinta poema — Miortvyje dušy.

Revizor yra geriausia rusų literatūros komedija, nuostabi ne tik taikliausiu asmens charakterizavimu dialogu, ne tik to dialogo begaliniu spalvingumu ir raiškumu, bet ir originalia konstrukcija, įtampa nuo pradžios iki galo. Itin naujoviška šioje satyroje — atsvariai nebuvimas nei meilės intrygos, be kurios iki tol komedija buvo neįsivaizduojama, nei vad. ‚teigiamųjų' personažų. Įvairių sukčių, kyšininkų ir šiaipjau kvailių galerijoje išsiskiria ‚herojus' Chlestakovas, vienas iš stipriausių G. ‚subjektyvinių' groteskų, kuriame jis norėjo įkūnyti savo ir gal visų žmonių lengvabūdiškumo, betiksliškumo, paviršutiniškumo bruožus.

Šalia Chlestakovo G. kūryboje stovi kitas monumentalus groteskas — Čičikovas, G. ambicingiausio kūrinio Miortvyje dušy herojus. Čičikovas yra įkūnijimas centrinio bjauraus žmogiško bruožo, prieš kurį G. kreipė ataką. Čia įeina animališkas pasitenkinimas savimi, atgrasus vulgarumas, dvasinė mizerija — visi bruožai, kurių kupina eilinė murzina buitis ir kurie drauge puošia ne kokius nusikaltėlius, bet visai ‚padorius' žmones. Miortvyje dušy G. parašyta pačia nuostabiąja ir turtingąja proza.

Pajutęs kūrybinės jėgos stoką meniškai išreikšti savo didžiajai misijai — žmogiškajai ydingai prigimčiai apnuoginti ir Rusijai priversti savimi pasibaisėti ir atgailauti, G. nusprendė tiesiogiai išsakyti savo pažiūras. Pranašo tonu jis parašė ir išleido tariamąjį susirašinėjimą su draugais: Vybrannyje miesta iz perepiski s druzjami 1847. Jis kalbėjo apie baudžiavos naudą, o valstiečiams švietimo žalą, apie fizinių bausmių išganingą poveikį ir dėstė daug kitų panašių pažiūrų. Tačiau reakcija buvo priešinga tikėtajai: užuot atgailavę, kone visi, net draugai ir rėmėjai nusisuko nuo G. Bielinskij parašė garsų Laišką Gogoliui, kuriame tarp kitko rūsčiai tarė, kad G. peršamosios mintys nesanti krikščionybės tiesa, o tik mirties, velnio, pragaro baimė. G. buvo pasmerkimo pritrenktas, savo menkystos kompleksas jį visiškai pagavo, ir 1852 jis sudegino antrąją Mirusiųjų sielų dalį, iš kurios tėra išlikę fragmentų. Netrukus G. mirė. ‚Gorkim slovom svojim posmiejusia', buvo iškalta jo antkapyje.

G. kūryba lemiamai paveikė rusų beletristikos vystymąsi. Iš jo teatro, ypač Ženitbos, išaugo buitinė Ostrovskio ir Suchovo–Kobylino dramaturgija. Satyrą tęsė Saltykov–Ščedrin. Gončarov perėmė gyvenimo tuštybę, tinginį, neryžtingumą savo Oblomove. Dostojevskio Bednyje liudi buvo Šinel temos vystymas, pasiekęs ir vėlesnius autorius, ypač Čechovą.

Lietuvių literatūroje, kiek ji buvo rusų XIX a. kultūriniame poveikyje, būtų galima susekti gogoliškųjų pėdsakų pvz. Kudirkos satyrose. Lietuviškai yra išversta: Mirusios sielos (vertė M. Miškinis) 1939, Taras Bulba 1924, Revizorius 1934, Piršlybos 1922 ir kt. G. raštai I–V tt. 1955.

A. Bielyj, Masterstvo G. 1934; *D. Gerhardt,* Dostojewski und G. 1941; *N. Kotliarevskij,* G. [4]1915; *J. Lavrin,* N. G. 1952; *D. S. Mereshkovsky,* G. et le diable 1939; *D. S. Mirsky,* A History of Russian Literature 1949; *V. V. Nabokov,* N. G. 1944; *D. Osvianiko-Kulikovskij,* G.; *M. Slonim* The Epic of Russian Literature 1950; *V. V. Vinogradov,* Etiudy o stile G. 1926; *V. Zelinskij,* Russkaja kritičeskaja literatura o proizvedenijach N. V. G. 1903. *J.Bl.*

Göhre Paul (1864–1928) vokiečių evangelikų teologas ir socialpolitikas. Norėdamas pažinti darbininkų gyvenimą, pats dirbo fabrike. 1901 įstojo į socialdemokratų partiją. 1903–18 su pertrauka reichstago narys. 1919–23 valstybės sekretorius. Išsp. Die evangelische-soziale Bewegung 1896, Wie ein Pfarrer Sozialdemokrat wurde 1900, Die deutschen Arbeiterkonsumvereine 1910, Deutschlands Weltpolitik 1925, Der unbekannte Gott 1919. Lietuviškai išvertė A. Janulaitis Kaip kunigas virto socialdemokratu 1906 ir V. Didžiulytė Kunigai ir revoliucija 1906.

Goya š. Argentinos mst. Corrientes provincijoje, prie Paranos upės; apie 25.000 gyv. (1955). Mėsos konservų, medžio pramonė.

Goya y Lucientes Francisco (1746–1828 Prancūzijoje) ispanų tapytojas ir grafikas. 14 m. amžiaus eidamas, išėjo į Saragosą tapybos meno mokytis. Vėliau mokėsi Madride ir Romoje. Ten be pinigų, be protekcijos daug vargo, badavo, sirgo, bet studijavo įvairias italų tapybos mokyklas. Romoje parodė pirmuosius genijaus ženklus. Gavęs trumpą audienciją pas popiežių Benediktą XIV, ten pat nupiešė jo paveikslą, dar ir šiandien esantį Vatikano galerijoje. Laimėjo Parmos meno akademijos konkursą. Rusų ambasadoriaus buvo kviečiamas į Katrynos rūmus, bet atsisakė vykti į šiaurę.

F. J. Goya Autoportretas

Romoje G. susipažino su prancūzų tapytoju Jacques Louis Davidu. Pastarasis buvo respublikonas, humanistas liberalas. Davido paveiktas, grįždamas Ispanijon, G. parsivežė enciklopedistų idėjas. Madride jis greitai iškilo. Buvo priimtas į Meno akademiją, pakviestas į karaliaus Karolio III rūmus. Pagal užsakymus piešė paveikslus didikams, bažnyčioms, vienuolynams. Pastebėjęs iškrypusį aristokratijos gyvenimą ir nedorių reiškinių paprastų žmonių gyvenime, G. pavaizdavo juos, išleisdamas 80 darbų rinkinį, pavadintą Caprichos (Kaprizai). Tai socialinės karikatūros, populiariausias ispanų meno rinkinys, tapęs dorovės vadovėliu. G. prikiša, kad jis dirbęs paskubomis, nebaigdavęs planų, nesilaikydavęs proporcijos. Antras jo darbų rinkinys vadinamas Desastres de la guerra. G. ten vaizduoja žiaurius karo vaizdus, baisias karų pasėkmes. Ir trečias raižinių rinkinys Tauromaquia — scenos iš bulių kovų. G. kūryba įvairi: jis piešė istorines, religines, žanrines scenas, vaizdus, karikatūras. Pirmuose kūriniuose žymu nerūpestingumo, bet vėlesniuose darbuose palinksta į klasicizmą — Saragossos, Toledo bažnyčių freskos. Buvo Karolio III ir IV rūmų tapytojas. Tad labai daug yra nupiešęs karalių ir karališkos šeimos portretų: Karolio IV šeima, Uniformuotas karalius, Karalius raitas, Kunigaikštienė Alba. Žymesniais G. kūriniais laikomi: Maja nuoga ir aprengta, Puerta del Sol kautynės, Sušaudymas. G. buvo nepaprastai savarankiškas. Jo nepapirko pinigais, nenugąsdino galios turintieji. Jis piešė pagal aristokratų užsakymus, bet tuo pat metu kėlė aikštėn pasibjaurėjimo vertus jų gyvenimo veiksmus. G. sutiko nupiešti Ispanijoje buvusios ir prieš įsiveržusius prancūzus kovojusios britų kariuomenės vado gen. Wellingtono portretą. Kada pastarasis, bepozuodamas pradėjo rodyti savo išdidumą, G. atsisakė piešti. O kai britų karo vadas įžeidė menininką, G. griebėsi ginklo prieš gen. Wellingtoną. Sceną stebėjęs G. sūnus įsimaišė, atėmė iš tėvo ginklą ir išvengė tragedijos.

A. Mayer, F. de G. 1923; *W. Rotheinstein,* F. G. 1900; *A. Valentin,* F. G. 1949.

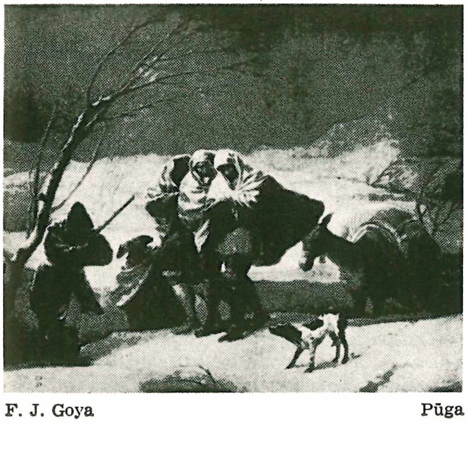

F. J. Goya Pūga

Goiânia Brazilijos Goias valstybės sostinė, įkurta 1925; 110.000 gyv. (1955). 1953 nutarta jos apylinkėje įkurti naują Brazilijos sostinę Rio de Janeiro vietoje.

Goyania, Goiania arba Gojanija Brazilijos mst. Goyaz vst. sostinė; apie 55.000 gyv. (1955). Jo apylinkėse išrinkta vieta būsimajai Brazilijos sostinei.

Goias žr. Goyaz.

Goyau Georges (1869—1939) prancūzų bažnyčios istorikas. Nuo 1922 Prancūzų mokslų akad. narys ir jos sekretorius. Jis daug rašė ir kultūros reikalais. Išsp. Le Protestantisme [5]1908, Autour du catholicisme social 1897–1912, L'Allemagne religieuse 1898–1913, Histoire religieuse de la France 1922, [2]1942, Le Catholicisme 1931.

Gojaus miškas Stakliškių vls., Alytaus aps., 720 ha ploto. Brandus ąžuolynas su egle.

Goyaz, kitaip G o i a s, vidurinės Brazilijos valstybė; 622.463 km^2, 1.366.483 gyv. (1953). Paviršius plokštakalnė, iškilusi vidutiniškai 750 m nuo j.l. Dideli ištekliai nikelio, titano, chromo ir kt. metalų. Sostinė Goyania.

Goiceniškės (raš. k. Gaiteniškės) dv. Benekainių vls., Lydos aps. prie Žižmos upės, 29 km į š. nuo Lydos; buv. Nonhartų nuosavybė. 1611 G. pastatyta nedidelė gotinio stiliaus pilis. Evangelikų bažnyčioje yra Nonhartų ir Putkamerių grabai.

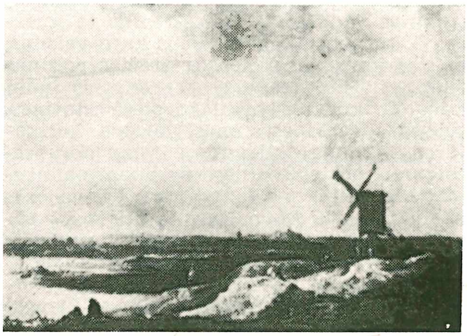

J. van Goyen Malūnas

Goyen Jan van (1596–1666) olandų tapytojas, peisažistas. 1631 įsikūrė Hagoje ir buvo tapytojų gildijos pirmininkas. G. turėjo didelės įtakos olandų menui. Dar gyvendamas Harleme, turėjo mokyklą, ir iš jos išėjo žymių menininkų. Savo gamtovaizdžiuose siekė atvaizduoti tikrą gamtą. Jūros paupių vaizduose stengėsi pagauti atmosferos drėgmę. G. studijavo specialiai atmosferos reiškinius. Peisažus pagyvino saulė ir šviesos-šešėlių žaidimo kontrastai. G. mėgo pilkai žalsvas spalvas. Svarbesni paveikslai: Hagos, Dordrechto vaizdai, Kanalo krantas.

Goyski Maryjan lenkų istorikas, tyrinėjęs Lietuvos praeitį. Išsp. Wzajemne stosunki Polski, Litwy i Zakonu w latach 1399–1404 (Przgl. nauk lit. 1906), Znaczenie dziejowe Litwy przed Grunwaldem 1908.

Gojus (gud. lenk. gaj) biržtva, giraitė, alkas.

Gokča (arm. Sevan) ežeras Armėnijos p. Kaukaze, 71 km ilgumo, ligi 35 km platumo, 1416 km^2 ploto, tarp augštų kalnų, 1925 m nuo j.l.; didžiausias gilumas 98,7 m. Įteka 24 upeliai, išteka Zanga (Arakso), kurioje pastatyta galinga hidroelektrinė stotis-jėgainė, slapto Atomgrado vieta.

Gołąb žr. Golonbio konfederacija.

Golański Filip (1753–1824) kunigas pijoras. 1787 Edukacinė komisija paskyrė Vilniaus vyr. mokyklon ir 1792—1803 dirbo prof. titulu. 1817 Baltstogės apygardos mokyklų vizitatorius, 1817–19 literatūros fak. dekanas, 1803–17 knygų cenzorius. Išsp. O wymowie i poezyj 1786, [3]1808, Plutarcho Sławni ludzie i onych porównania 1803, Nowy Testament w swoich wyjątkach, treści i wykładzie 1808 ir eilę prakalbų bei pamokslų, pvz. Mowa... o zakładzie i dalszym wzroście Akademii Wileńskiej 1803, Pamiątka Tomasza Hussarzawskiego... i Franciszka Smuglewicza 1908. G. straipsnių spausdino Tygodnik Wileński. 1804, G. su prof. J. Mickevičiumi, S. Malevskiu, M. Šulcu ir T. Čackiu Varšuvos mokslo mėgėjų d-jos prašymu parankiojo žinių apie lietuvių kalbą. Vėliau, recenzuodamas S. B. Lindės lenkų kalbos žodyną (Dziennik Wileński 1815), etimologizuoja kaikuriuos lietuvių vietovardžius.

P. N. Golański

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński 1899–1900; *V. Maciūnas,* Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje 1939.

Golas (ag. goal) žr. Įvartis.

Golaševskis Jonas Klementas (1754–1820 III 8) vyskupas. 1770 stojo į Ščučino kun. sem. 1777 įšventintas kunigu. 1777–86 buvo misininkų seminarijos Varšuvoje prof. 1804 III 23 buvo Prūsijos valdžios paskirtas Vygrių vyskupu, bet konsekruotas tik 1809. Vygrių vyskupiją panaikinus ir jos vietoje įsteigus Seinų vyskupiją, G. buvo paskirtas pirmuoju Seinų vyskupu, bet nepradėjęs vyskupijos valdyti, pasimirė.

Goldenstein, XIII a. pilis — šv. Augustino seserų vienuolynas ir mergaičių mokykla — netoli Salzburgo, Austrijoje, kur gretimai buvo lietuvių tremtinių Glasenbacho stovykla. Stovyklą panaikinus, į G. vienuolyno sodą buvo perkeltas lietuvių šv. Kazimiero koplytėlė-kryžius (1950 VII 23).

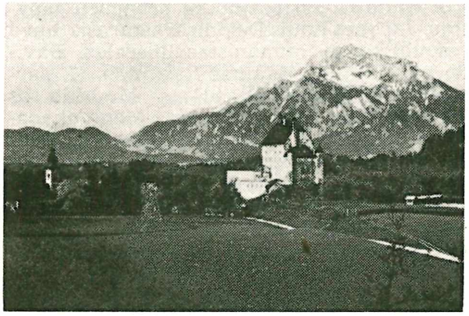

Goldenstein

Goldman Emma (1869 Kaune — 1940) anarchistė. 1866 atvyko į JAV. Nuo 1889 pradėjo dalyvauti anarchistų sąjūdyje. Kelis atvejais buvo kalinama, pvz. 1917 už antimilitarinę agitaciją. 1919 deportuota į Rusiją, bet 1921, nepakęsdama bolševikų santvarkos, išemigravo, tik JAV neleido grįžti nuolat apsigyventi. Nuo 1906 kartu su Berkmanu leido Mother Earth. Išsp. Living My Life 1931, Anarchism and other Essays 1911, Social Significance of Modern Drama, My Disillusionment in Russia 1923.

Goldmark Karl (1830–1915) žydų kilmės austrų-vengrų kompozitorius. Savo darbuose seka Meyerberio herojiškosios operos keliu. Tik kai Meyerberiui dominuoja išorinis efektas, G. savo kūryboje yra ne-

palyginti gilesnis. Žymesni jo veikalai yra: opera Die Königin von Saba 1875, op. 27; penkių dalių simfonija Die landliche Hochzeit, op. 26; uvertiūra orkestrui Sakuntala; smuiko literatūroje pagarsėjęs koncertas A moll op. 28 smuikui ir orkestrui; styginis kvartetas; kvintetas su fortepijonu; smuikinė sonata op. 25; kelios suitos smuikui ir fortepijonui; šokiai op. 22 ir scherzo orkestrui; dainos (Lieder aus dem Wilder Jäger von J. Wolff) op. 32 ir kiti.

L. Koch, K. G. 1830–1930, 1930. *Iz.V.*

Goldoni Carlo (1707–1793) italų dramaturgas ir italų teatro reformatorius, vad. ‚italų Molière'. Jo senolis ir tėvas buvo aistrūs teatrininkai: jų namuose vykdavo komedijos ir operos spektakliai, tėvas visą turtą prašvilpė su aktoriais ir aktorėmis. Pirma tėvo dovana sūnui — marioniečių teatras. Vos pramokęs skaityti, G. skaito tėvo teatrinę biblioteką. 11 metų amžiaus rašo pirmą komediją, 12 metų amžiaus dalyvauja mėgėjų spektakly. Ilgainiui G. garsėja kaip geras advokatas. Bet teatrininko gyvenimas sunkus, tėvas verčia sūnų mokytis advokatūros. Bet įgimtas patraukimas sulieja jo gyvenimą su teatru: darosi dramaturgas, režisorius, antreprenreis, organizatorius, teatro teoretikas ir vaidybos mokytojas. Be daugybės operų libreto ir neišlikusių scenarijų, parašė per 150 draminių veikalų. Dramos veikalus rašė konkrečiai šiokio ar tokio teatro reikalams, kuriame jis dirbo, neatsižvelgdamas į esamųjų aktorių pajėgumą ir į jų savybes, kurdamas roles konkretiems aktoriams. Ši jo kūrybos savybė sudaro pagrindą jo reformatoriškosioms pastangoms. Kiekviena jo nauja pjesė siekė spręsti ne literatūrinių, bet konkrečių teatrinių uždavinių. Kurdamas pjeses, jis žiūrėdavo, kokia yra teatrinė patalpa, koks scenos įrengimas, kokia trupės sudėtis, kokie publikos reikalavimai ir skonis. G. teatrinė veikla, nukreipta prieš Commedia dell' arte (praeityje turėjusią didelių nuopelnų), tradicijas, XVIII a. ėmė išsigimti. Iš jos beliko tik negyvos personažų schemos, trafaretiniai scenarijai, spauduotos maskės, teatrinės technikos rutina. Visas įdomumas atsirėmė painiausia intriga, nuo gyvenimo atitrūkusia, akrobatiškais lazzi, atsitiktiniu sąmoju, dažnai plokščiu, vulgariu ir palaidu. G., Machiavellio, vėliau Molière, veikalų sužadintas, italų teatrą iš suabstraktėjusių formų ryžtasi perkelti į realią plotmę. Iš Commedia dell' arte paveldėjęs intrigos meną, lengvą dialogą, grakščią linksmybę ir daugelį kitų elementų, savajame teatre G. panaikino maskes, senuosius personažus paversdamas gyvais žmonėmis. Savo veikalams medžiagą G. sėmė iš gyvenimo, daugiausia — Venecijos. Jo kūryba jau papročių komedija, realistinė. G. realizmas tipiškas rokoko gadynei. G. tikrovė pagražinta, harmonizuota. Žmogus teatrinis ligi kaulų smegenų, visą gyvenimą pravertęs teatre, bendravęs su aktoriais, švietęs ir mokęs, jis puikiai žinojo visas teatrinio mechanizmo spyruokles, visas profesines aktorių technikos paslaptis, visus išbandytus būdus pasisekimui sulaukti žiūrovų salėje. Jis puikiai apskaičiuodavo formalaus meistriškumo reikšmę teatre ir visais būdais sergėjo kiekvieną geresnių Commedia dell' arte atstovų technikos trupinėlį, siekdamas tai savo tikslams sunaudoti. Todėl jis ne tik griovė, bet ir statydino: statė pamažu, bet stipriai ir atkakliai naują realistinio teatro rūmą. Jis buvo ne tik puikus režisorius, dramaturgas bei naujo teatro teoretikas: buvo ir toli numatąs teatrinis politikas, protingas ir taktingas, kuris vykusiai susivokdavo aplinkumoje, apskaičiuodavo visus už ir prieš savo reformą, niekuomet nekirto iš peties, paisė aktorių savimylos, papročių, net prietarų ir savo tikslams mokėjo panaudoti svetimas, kartais net jam visai priešingas tendencijas' (Mokulskij). Be gausiųjų pjesių, G. yra palikęs vertingus atsiminimus Mémoires pour servir à l'histoire de sa vie et à celle de son théâthre 1787. Žymiausi jo veikalai Locandiera (Viešbučio šeimininkė), La bottega di caffè, Il ventaglio. Il búrbero benefico ir kt.

K. Goldoni

S. S. Mokulskij, C. G. (rinkiny O teatre 1926); *F. Galonti*, C. G. e Venezia 1882; *K. Vassler*, Italienische Literaturgeschichte; *E. Rho*, La missione teatrale di C. G. 1936.

Goldschmidt 1. H e i n r i c h (g. 1878) žydų kilimo lenkų vaikų rašytojas. Išsp. Dzieci ulicy 1899, Dziecko salonu, Józki, Jaśki Franki, Moski, Joski i Srule, Król Maciuś pierwszy, Prawo dziecka do szacunku, Prawdla życia 1930. Lietuviškai Džekas Kooperatininkas 1936 (vertė P. Kvietkauskas).

2. H e n r i e t t e B e n a s (1825—1920) vokiečių pedagogė, Fröbelio mokinė ir šalininkė, vaikų darželių bei pirmosios augštosios moterų mokyklos Leipzige kūrėja, taip pat ir kovotoja dėl moterų teisių. Išsp. Die Frauenfrage, eine Kulturfrage 1872, Ideen über weibliche Erziehung 1882, Was ich vom Fröbel lernte und lehrte 1909.

3. M e i r A r o n (1819–1887) žydų kilmės danų rašytojas, savo laiku žurnalistas. 1840 įkurtame radikalinės krypties laikraštyje Corsaren jis puolė tiek valstybinę santvarką, tiek atskirus asmenis, tačiau nuo tos krypties atsisakė savo leistame savai-

tinuke Nord og Syd (1847–59). Meniškai stipriausi yra jo prozos apsakymėliai iš įvairių kraštų bei įvairių apylinkių. Meilė realybėms, nuotaikos suvokimas, aštri psichologija ir lankstus stilius yra G. kūrybos bruožai. Parašė En Jöde (Žydas 1845), Fortaellinger (Apsakymėliai 1852 — 57), Fortaellininger og Skildringer (Apsakymėliai ir aprašymai 1863–65), Korpen (Juodvarnis 1908), Kaerlighedshistorier fra mange land (Meilės apsakymėliai iš daugelio kraštų 1868).

4. Richard Benedikt (g. 1878) zoologas genetikas. 1903–14 Müncheno univ. prof. 1921–36 kaizerio Vilhelmo inst. direktorius. 1908 įst. Archiv für Zellforschung. Vėliau atsidėjo paveldumo klausimams. 1936–48 zoologijos prof. Californijos univ. Išsp. Einführung in die Vererbungswissenschaft 1911, [5]1928, Die Lehre von der Vererbung 1927, Sexuellen Zwischenstufen 1931, Psysiological Genetics 1938, The Material Basis of Evolution 1940.

5. Victor Moritz (1888–1947) norvegų mineralogas, Oslo univ. prof. 1914–29, prof. Göttingene 1929–35. Jo žymesnieji darbai yra iš mineralų kristalinės struktūros bei geochemijos. Išsp. Die Kontaktmetamorphose in Kristianiagebiet 1911, Geologisch-petrographische Studien im Hochgebirge des südlichen Norwegens 1912–21, Geochemische Verteilungsgesetze der Elemente 1923–27.

Goldsmith Oliver (1728–1774) anglų dramaturgas ir romanistas. Daug keliavo V. Europoje ir kelionių patyrimus aprašė An Enquiry into the Present State of Polite Learning in Europe 1759, The Citizen of the World 1762, kurie jį išgarsino. Betgi dar didesnio pasisekimo turėjo The Traveller 1764 ir The Deserted Village 1766. G. romanas The Vicar Wakefield 1766 ne tik Anglijoje jį išpopularino, bet turėjo jis įtakos ir V. Europos literatūrai. Dramos srityje, komedijose The Good natured man 1768, She stoops to conquer 1773 jau prasiveržia realizmas ir sentimentalizmas daugiau sunatūralinamas. Autorius vaizdavo daugiausia vidurinių klasių gyvenimą. Jo veikale ryškus žmoniškumas ir užuojauta skriaudžiamiesiems.

O. Gwyn, O. G. 1935.

Goldziher Ignaz (1850–1921) žydų kilimo vengrų orientalistas, Budapesto univ. prof. Išsp. Der Mythos bei den Hebräern 1876, Beiträge zur Geschichte der Sprachgelehrsamkeit bei den Arabern 1871–73, Mohammedanische Studien 1888–90, Vorlesungen über den Islam [2]1925.

Pr. Dovydaitis, I. G. Soter 1924.

Gole Jaroslaw (1846–1929) čekų istorikas, naujos kritinės mokyklos kūrėjas. Įst. 1895 Česky Časopis Historycký. Išsp. Čechy a Prusy ve středověku 1896, Certa Arnošta z Pardubic na Litvu 1895, Sigmund und Polen 1419–36, 1894–95, Chelčicky a Jednota 15 stol. 1916.

Golębiowski 1. Józef muzikas. XVIII a. buvo Lietuvoje Druskio Lubeckio valstiečių orkestro vedėjas.

2. Lukasz (1773–1849) lenkų etnografas, istorikas. T. Čackio bibliotekininkas. Išsp. Lud polski, jego zwyczaje i zabawy 1830, Ubiory w Polsce 1830, Domy i dwory 1830, Gry i zabawy róznych stanów 1831, Dzieje Polski za Jagiełłonów 1846–49.

3. Sewerin (1820–1854) lenkų istorikas. Išsp. Czasy Zygmunta Augusta 1851, Hetman Żółkiewski (Biblioteka Warszawska).

Golemas (hebr.) su kabalos pagalba sukurta žmogaus pavidalo būtybė, žydų mistikos homunculus. Daugelyje kabalistinių tekstų G. jau minimas nuo XII a. G. ypatybė, kad jis, būdamas gyvas ir judrus, esąs nebylys. Žinoma XVI a. taip pat legenda apie Prahos rabbi Zöw sukurtą G., kuris davė medžiagos eilei romanų, dramų ir filmų.

C. Bloch, Prager G. 1919.

Goleniščev Kutuzov Michail žr. Kutuzov.

Golfas (prc. golfe, it. golfo iš gr. kolphos, kolpos ‚įlankis, užtakis') plati vandenyno įlanka, salpas. Žr. Golfo srovė.

Golfas lauko sportinis žaidimas, nereikalaująs daug fizinių jėgų, daugiausia skiriamas laikui praleisti tyrame ore. Manoma, kad G. gimtinė buvo Olandija, kur jis buvo pradėtas žaisti XIV a. Netrukus G. pasiekė Britų salas, kur ypač popularus pasidarė Skotijos didikų tarpe. Į JAV G. atkeliavo XVIII a. su skotų kariuomenės daliniais. G. JAV rado daug šalininkų, ir labai greitai paplito. Ypač popularus pasidarė turtingosios visuomenės tarpe. Dabar JAV yra per 5700 G. aikščių, kuriose žaidžia per 100.000 žaidėjų. G. aikštė gali būti įvairaus didumo. Tai priklauso nuo vietos ir sąlygų. Aikštėje gali būti nuo 9 iki 18 skylių, išdėstytų vienodais nuotoliais apskritimo forma. Aplink kiekvieną skylę yra labai lygaus paviršiaus plotas, toliau eina pieva, kurioje būna arba yra daroma įvairių kliūčių: smėlio duobių arba vandens pripildytų įdubimų. Kiekviena skylė yra pažymėta numeriu ir yra nuo 100 iki 600 jardų viena nuo kitos. G. žaidžiamas dvejopai: rungtynių ir taurės laimėjimo būdais. Žaidžiant dėl taurės, laimi žaidikas, panaudojęs mažiausia mušimų, mušdamas į visas 18-ka skylių. Dviejų priešininkų rungtynėse laimi tas, kuris su mažiausiu mušimų skaičiumi pasiekia kiekvieną skylę paskirai. G. žaidime naudojamas mažas 1,62 colių diametro ir 1,62 uncijų svorio baltas sviedinukas. Sviedinukas yra padarytas suspaustos gumos ir yra pilnaviduris. Mušti yra vartojama 14 įvairaus didumo ir

svorio lazdų: 4 yra medinės, o kitos metalinės. Vidutinis lazdos svoris yra tarp 13 ir 15 uncijų ir ilgis nuo 35 iki 42 colių. G. žaidime tikslas — sviedinuką įmušti į skylę, darant ko mažiausią mušimų skaičių. G. ypač popularus angliškai kalbančiame pasaulyje. Gausiausią žaidikų skaičių turi JAV. Čia yra golfininkų mėgėjų ir profesionalų, kasmet turinčių įvairių pirmenybių. Iš žymiausių pirmenybių paminėtinos Anglijos, JAV ir Kanadoje abejose profesionalų ir mėgėjų grupėse. Tarptautinės varžybos vyksta dėl Walker taurės, tarp D. Britanijos ir JAV mėgėjų golfininkų ir profesionalų Ryder taurės. Iš garsiųjų amerikiečių golfininkų pažymėtini: R. Jones, B. Hogan, J, Travers, W. Travis, F. Onimet, Ch. Evans, B. Nelson, T. Armuor, S. Sucad, L. Maugrum. Golfą JAV žaidžia ir moterys, kurių pažymėtinos: B. Didrickson–Zaharias, A. Stirbling, G. Collett, V. Van Wie, P. Berg, H. Hicks, F. Newell. G. yra popularus ir čia gimusių Amerikos lietuvių tarpe. Chicagoje kasmet vykdomos ir atskiros lietuvių pirmenybės. Lietuvoje G. žaidimas nebuvo žaidžiamas.

H. Vardon, The Complete Golfer 1921; *H. Schlepegrell,* Das Golfspiel 1923; *A. Mitchell,* Essential of Golf 1926; *R. S. Francis,* Golf: Its Rules and Decisions 1937; *H. W. Wind,* The Story of American Golf 1948. *J.Šln.*

Golfo srovė (ag. Gulf-Stream) šiltoji Atlanto vandenyno srovė. Vandenynų srovių sistemos dalis; kartais ji vad. Floridos srove, nes teka Floridos pusiasalio pakraščiais. Pirmos žinios apie G.S. užtinkamos XVI a., o 1770 B. Franklin sudarė jos žemėlapį. Pusiaujo srovė, slinkdama į v., atsimuša į P. Amerikos krantus ir skiriasi į 2 šakas: viena pasuka į p., kita š. link žemyno pakraščiais. Karibų mariose staiga pasuka į š., praslinkusi pro Meksikos įlankos angą, įteka į Atlanto vandenyną, vienu kraštu liesdama Floridos pusiasalį, kitu Kubos salą; ši sritis ir laikoma G.S. pradžia. Floridos sąsiauryje G.S. plotis siekia vos 80 km, bet, susiliejusi su Antilės srove, išsiplečia ligi 160 km; toliau plotis vis didėja ir ties Europos kraštais jis siekia apie 3000 km. Pradžioje ties paviršiumi vandens greitis turi 6,2 km/val.; gilesnieji sluogsniai slenka lėčiau. Europos pakraščiuose vandens greitis neprašoka 1 km/val. G.S. gylis pradžioje 1,0–1,5 km, toliau darosi seklesnė ir ties Europa slenkančio vandens sluogsnis įgauna keliolikos m storį. G.S. pradžioje teka š.r. kryptimi, palei Š. Amerikos rytinius pakraščius, New Yorko platumoje pasisuka į rytus Praslinkusi New Foundlandą, prasilenkia su šaltąja Labradoro srove, plačiai išsiplečia ir Atlanto vandenyno centre dalijasi į tris šakas: galingiausia šiaurinė šaka, artėjanti prie Europos kontinento, nukrypsta į šiaurę Ledinuotojo vandenyno link. Centrinė šaka eina toliau į rytus ir pasiekia Europos ir iš dalies Š. Afrikos pakraščius. Meridianinė šaka pasuka atgal į vakarus ir papildo pusiaujinę srovę. G.S. atneša didžiulius šilimos išteklius. Ties Floridos pusiasaliu pereina per 1 val. $9 \times 10^{10}$to = 90 km^3 vandens, kurio vidutinė temperatūra yra apie 20°. Šiltoji G.S. turi neabejotinos įtakos Europos klimatui. Ji pakelia metų vidutinę temperatūrą keliais laipsniais. G. S. linkmė nėra griežtai aprėžta; jos atskiros šakos kartais gali prisiartinti arčiau žemyno, kartais bent kiek nutolti. Atšiaurio sričių vėsios srovės, nunešdamos didesnius išteklius ledų arba ledkalnių toliau į pietus, gali gerokai G.S. atvėsinti. G.S. temperatūros kitimai aiškiai atsiliepia Islandijos ir Norvegijos šiaurės vakaruose, bet tolimesnėse vietose įtaka mažėja ir jau Anglijoje, Danijoje, Lietuvoje beveik nepastebima.

G. Schott, Geographie d. Atlantischen Ozeans; *Pillsbury,* The Gulf-Stream 1892; *G. Wüst,* Florida- und Antillenstrom 1924.

Golgi Camillo (1844–1926) italų mokslininkas, gydytojas, mokslo akademijos narys ir senatorius. Tyrinėjo nervų sistemą. 1906 drauge su Ramón y Cajal gavo fiziologijos ir medicinos Nobelio premiją, Ješkojo malarijos sukėlėjo, surado būdą nervų pluoštui dažyti. Išsp. Opera omnia 1903, La doctrine du Neurone, théorie et faits 1906.

Golgi metodas (metodo di Golgi) vartojamas histologijoje. Organų ar audinių gabalėliai persunkiami kalio bichromatu, paskiau dedami į sidabro druskų skiedinį. Įvairių audinių elementų paviršiuje iškrinta chromo-sidabro junginiai, ir tada tie elementai mikroskopu gerai matomi. G.M. plačiai pritaikytas smegenų tyrinėjimams.

Golgnas ežeras Pabradės vls., Švenčionių aps., 2 km į p. nuo Joniškio bžk., 33,6 ha ploto, 142,3 m nuo j.l.; priklauso Nikajos (Arnėnos, Spenglos, Dubingės, Žeimenos, Neries) baseinui.

Golgota 1. (gr. Golgotha, lot. Calvaria, hebr. gulgōleth, aram. gūlgūlthā ‚kaukolių vieta') vieta, kur Kristus buvo nukryžiuotas, kalvarija; kančios vieta, kančios kelias.

2. Perkeltine prasme G. vadinamas kiekvienas didesnis persekiojimas dėl idėjos, pvz. sakoma apie lietuvių G. spaudos draudimo metu, apie Vilniaus G., turint galvoje lenkų valdžios lietuviams taikytus persekiojimus Vilniaus krašte okupacijos metu arba dabartiniu, bolševikų okupacijos metu, lietuvių tautos G. Kalvarija yra G. sinonimas.

N. Gay Golgota

Goliardai XI–XIII a. besibastą studentai, vagantai, kurie keliaudavo iš vieno universiteto į kitą. G. daug buvo privisę Anglijoje, Prancūzijoje bei Vokietijoje. Taip pat studentų sukurtoji poezija. Pats G. vardas, sprendžiama, bus kilęs iš tariamojo jų globėjo poeto vysk. Golias. G. satyra buvo nukreipta prieš bažnyčią, bet daugiausia jie kūrė nešvankaus turinio meilės ir girtavimo dainuškų. J. A. Schmeller išleido jų rinkinį — Carmina Burana [3]1895, vėliau daug jų studentai vėl pradėjo dainuoti.

H. Waddel, The Wandering Scholars 1927; *M. Haezner,* Goliardendichtung 1905; *J. A. Symonds,* Wine, Women and Song 1884.

Goliatas arba Galijotas fantastinis milžinas iš filistiniečių miesto Geto, buvęs 6 mastų ir plaštakos (2,9 m) ūgio. Jo žvynuotas šarvas svėręs 5000 siklų (ligi 82 kg), jietis 600 siklų (10 kg). Pagal Šv. Rašto aprašymą Terebinto slėnyje Dovydas jį užmušęs iš mėtyklės.

Golicyn senovės rusų kunigaikščių šeima, davusi žymių karo vadų ir valstybės vyrų. G. save kildino iš D.L.K. Gedimino. G. šeimos įsteigėjas buvęs Gedimino palikuonis bajoras Mykolas Jono Bulgakovas.

1. D i m i t r i j M i c h a i l o v i č (1665—1737), kng., rusų valstybės vyras. 1704 vadovavo pagalbiniam rusų pulkui, kariavusiam Lietuvoje ir Lenkijoje prieš švedų karalių Karolį XII. 1713–19 buvo Livonijos generalgubernatorius. 1718 paskirtas naujai įsteigtos rūmų kolegijos pirmininku ir senatoriumi. 1723 pateko caro Petro I nemalonėn, nustojo visų savo tarnybų, kurias vėliau atgavo Kotrynos I malone. Vadovavo didikų grupei, siekusiai suvaržyti caro galią. Po Petro II mirties 1730 kartu su Dolgorukij bandė apriboti caro valdžią ir sosto įpėdinę Oną Ivanovną privertė Mintaujoje pasirašyti savo suredaguotą konstituciją. Užėmusi sostą, Ona nemanė vykdyti konstitucijos, o jos autorius ir tarybos pirmininkas G. pateko carės ypatingon nemalonėn: 1736 buvo areštuotas, teismo nuteistas mirti, bet mirties bausmė buvo pakeista kalėjimu ligi gyvos galvos. Iškalėjęs vos 3 mėn., jis mirė Šliuselburgo kalėjime.

2. V a s i l i j V a s i l j e v i č (m. 1619) kng., svarbų vaidmenį vaidino Maskvoje Boriso Godunovo ir Pseudodimitro valdymo metu. Po Pseudodimitro mirties 1613 jis pats pretendavo į Maskvos sostą, bet kitų didikų buvo pasiųstas į Lietuvą ir Lenkiją Maskvos sosto siūlyti D. L. K. ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Vazos sūnui Vladislovui. Žygimanto įsakymu buvo suimtas ir įmestas kalėjiman, kur mirė 1619.

3. V a s i l i j V a s i l j e v i č (1643–1714) kng. 1682 Sofijai paėmus valdžią Maskvoje, G. pasidarė užsienio reikalų ministeriu. G. buvo mažamečio caraičio Petro sesers Sofijos žymiausias patarėjas ir favoritas. Jos regentūros metu 1682–89 G. faktiškai tvarkė Maskvos vidaus ir užsienio politiką. 1683 numalšino strielcų (šaulių) sukilimą ir tais pat metais sudarė taiką su Lietuva ir Lenkija, įgydamas Maskvai Kievą ir gaudamas Lietuvos ir Lenkijos vyriausybės pažadą nepersekioti Lietuvos ir Lenkijos gyventojų pravoslavų, ir tai vėliau leido Rusijos carams teisinti savo kišimąsi į Lietuvos ir Lenkijos vidaus reikalus. Petro I valdymo metu G. neteko tarnybos, titulų ir dvarų, o jis pats ištremtas į Sibirą, kur mirė 1714. *K.Avž.*

Golicyn Boris (1862–1916) rusų geofizikas, nuo 1908 mokslo akad. narys. 1911 Seismologų d-jos pirmininkas, 1913 geofizinės observatorijos Petrapilyje direktorius. I pas. karo metu gerai sutvarkė rusų meteorologinę tarnybą. Sudarė jautrų seismografą ir įsteigė seismografinių stočių. Išsp. Lekciji po seismografiji 1912.

Golkevičius Adomas (1810–?) Šiaudinės filialistas. 1840 įšventintas kunigu. 1863 III 24 paskelbė bažnyčioje sukilėlių manifestus. 1864 VI 3 nuteistas 8 m. sunkiųjų darbų kalėjimo. Bausmę atlikinėjo Akatuj, bet po kelerių metų buvo leista persikelti į kunigams skirtą Tunką bausmės atlikti. Vėliau caro manifestu buvo leistas įsikurti Rusijoje, kur ir mirė.

Göller Emil (1874–1933) vokiečių katalikų teologas ir bažnyčios istorikas, Freiburgo univ. prof. Išsp. König Sigismunds Kirchenpolitik 1902, Das Eherecht 1918, Papstum und Bussgewalt 1932.

Golonbio (Gołąb) **konfederacija** įvyko Gołąb mieste, kuris yra Vyslos dešiniame rytų krante, 52 km į šiaurės vakarus nuo Liublino miesto ir buvo 1672 vaisius konflikto tarp Lenkijos bajorų masių remiamo karaliaus Mykolo Višnioveckio ir jo detronizacijos siekiančios prancūziškosios didžiūnų partijos. Po triukšmingų abiejų partijų susidūrimų dviejuose nutrauktuose 1672 seimuose, relaciniuose seimeliuose bajorai pareiškė noro ginkluotiems stoti ne prieš turkus, grėsusius Podolei, bet prieš vidinį karaliaus priešą. 1672 VIII įsiveržusi didžiulė turkų bei jų vasalų kariuomenė užėmė Kamenecą ir priartėjo prie Lvovo bei Zamostės. Stovykloje prie G. susirinko mobilizuotieji Lenkijos bajorai. Tuo pat metu Lenkijos hetmonas J. Sobieskis Podolėje laimėjo keletą kautynių, tuo būdu priversdamas turkus pasidaryti nuolaidesniems taikos derybose, vykstančiose Bučače. Bajorai hetmonui pagalbon ne tik nemanė eiti, bet tuojau visą pykti išliejo prieš jį kaip įtakingiausią karaliui priešingos partijos narį. Prieš dvi dienas prieš taikos sutarties sudarymą jie susibūrė į konfederaciją (X 16). Pagrindu buvo paimtas pastarajame iširusiame seime sudarytas Didlenkių konfederacijos aktas. Prancūzų partijos galva primas Pražmowski buvo pašalintas, jo ir jo brolių dvarai paskelbti konfiskuoti, daugeliui buvo iškeltos bylos už išdavimą. Po to didžioji bajorų dalis pakriko po kraštą, plėšdama hetmono ir kt. prancūzų partijos narių dvarus. Sobieskis į visa tai atsakė savo kariuomenės konfederacija (XI 23), paskelbusia tarp kitko ginsianti savo hetmoną nuo G.K. įnorių. Tuo būdu 1673 pirmosiomis dienomis tarp šios ir G.K. ginkluotų pajėgų įvyko net susidūrimų. Tačiau po ilgų derybų abi pusės susitaikė status quo ante pagrindu (1673 III 12). Visus suvedė bendras reikalas nuplauti Bučačo sutarties dėmę, susigrąžinti Podolę ir Ukrainos atpuolusią dalį. Taip prieš didįjį Sobieskio laimėjimą ties Chocimu visa Lenkija vėl pasirodė vieninga, o karui ruoštis jai padėjo ir Lietuva, išsikovojusi sau įstatymą apie kas trečio seimo šaukimą Gardine. Kuriant G.K., bajorų stovykloje buvo nemaža ir Lietuvos ponų. Beveik visi jie pasirašė konfederacijos aktą, tačiau jo nepasirašė ten pat buvęs to meto viso Lietuvos gyvenimo vairuotojas kancleris Kr. Pacas, nepritaręs tokioms griežtoms ir rizikingoms priemonėms. Kadangi Lietuvos atstovai pastarajame seime buvo priėmę maždaug tokį pat savo konfederacijos aktą, kaip ir Didlenkių atstovai, tai G. konfederatai tuojau kvietė prisidėti prie jų ir Lietuvą. Konfederacijai sudaryti jie siūlė sušaukti Lietuvos konvokaciją. Iš tikrųjų ją buvo ruošiamasi sušaukti XII 10, tačiau

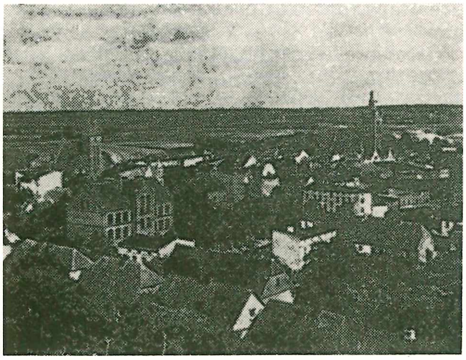

Gołąb

ji nesusirinko, nes tuo tarpu karalius paskelbė universalus, šaukiančius seimą Varšuvoje. Prie G.K. Lietuva būtų vis tiek neprisidėjusi, nes jai nepritarė Kr. Pacas, nors ir būdamas uolus karaliaus šalininkas. 1673 seime, sprendusiame tarp kitko ir G.K. likvidavimo klausimą, Lietuvos atstovai net protestavo, kam G.K. akte kalbama ir Lietuvos vardu. Esą, niekas lenkų Lietuvos vardu kalbėti neįgaliojęs, o jie negalį prisidėti prie tokios konfederacijos, kuri nerespektuojanti Lietuvos interesų.

T. Korzon, Dola i niedola Jana Sobieskiego III 1896; *Wyrwicz,* O konfederacji gołąbskiej [2]1862; *A. Šapoka,* Lietuva ir Lenkija 1938. *A.Š.*

Golovackij Jakov (1814–1888) unitų kunigas. Lvovo univ. rusų kalbos ir literatūros prof. 1867 išsikėlė į Vilnių. 1867–88 Vilniaus komisijos seniems aktams tvarkyti pirmininkas, 1871 Vilniaus viešosios bibliotekos pirmininkas. Išsp. Geografičeskij slovar' zapadnoslavianskich i jugoslavianskich zemel' 1884, O kostiumach ili narodnom ubranstve rusinov ili ruskich 1877. Spaudai paruošė 12 tomų Vilniaus aktų.

Golowanjuk Jascha (g. 1905) švedų rašytojas, gimęs Samarkande, įsūnytas vieno danų bankininko. Į Švediją atvyko 1929. Jo spalvingi ir patrauklūs romanai yra iš dalies autobiografinio pobūdžio iš moderniųjų rytų. Fantazija ir pasakų tonas, sumaišytas su natūralizmu, prasikiša jo pasakojimo mene. Parašė Min gyllene väg från Samarkand (Mano auksinis kelias iš Samarkando 1937), Paraplymakarens barn (Skėčių dirbėjo vaikai 1939), Josef den lycklige (Laimingasis Juozapas 1941), Främling i eget land (Svetimšalis savame krašte 1942), Främmande fågel (Svetimas paukštis 1944), Den heliga lögnen (Šventasis melas 1946), Drömmarnas blomma (Svajonių gėlė 1947).

Golovanov Nikolaj (g. 1891) rusų dirigentas ir kompozitorius, 1918–28 Maskvos didžiajame teatre operos ir baleto dirigentas, nuo 1925 Maskvos konservatorijos profesorius. Parašė daug romansų, simfonijų

uvertiūrų, operas Jurata, Bohatyrskij kurhan.

Golovin Aleksandr (1863–1930 Paryžiuj) rusų tapytojas, dekoratorius, piešęs dekoracijas Petrapilio teatrams — Boris Godunov 1907, Carmen 1906, Don Juan 1910. G. yra rusų impresionizmo srovės atstovas. Jo puošnios dekoracijos. Žymesni jo paveikslai: Šaliapinas Boriso Godunovo rolėje, Ispanė.

Golovnin Vasilij Michailovič (1776–1831) rusų jūrininkas, keliautojas. Dukart padarė kelionę aplink pasaulį. Tyrė Kamčatką ir Aliaską. 1811 pateko į japonų nelaisvę. Išsp. Zapiski o prikliučeniach v plenu u japoncev 1811–13, 1816, Voyage autour du monde 1822. Raštų rinkinys 1864.

Goltz 1. C o l m a r (1846–1916) vokiečių generolas, turkų maršalas. 1883–95 reorganizavo Turkijos kariuomenę. I pas. karo metu vadovavo I turkų armijai. Išsp. Léon Gambetta und seine Armeen 1877, Rosbach und Jena 1883, Das Volk in Waffen 1925, Kriegsgeschichte Deutschlands im XIX Jahrhundert 1910–14.

2. R u d i g e r (1865–1930) vokiečių generolas. 1918 IV su vad. Pabaltijo divizija ir suomių savanoriais išlipo Suomijoje ir gen. Mannerheimui padėjo išstumti bolševikus iš Suomijos. 1919 I–X vadovavo Latvijoje ir Žemaitijoje esančioms vokiečių kariuomenės dalims. Jo būstinė buvo Liepojoje. Rėmė karinę Bermondto-Avalovo avantiūrą Pabaltijo žemėje. Išsp. Meine Sendung in Finnland und Baltikum 1920 ir 1936 nauja antrašte Als polit. General im Osten.

Golubinskij Evgenii (1834—1912) rusų bažnyčios istorikas, Maskvos dvasininkų akad. prof. ir nuo 1904 mokslo akad. narys. G. mokslo darbai paremti dokumentais. Dėl kritiško traktavimo šaltinių užsitraukė Pobedonoscevo nemalonę. Išsp. Istorija russkoj cerkvi 1880–1904, Istorija kanonizaciji sviatych russkoj cerkvi ²1903.

Golubiškis vsd. Imbrado vls., Zarasų aps. Nuo G. į rytus yra apie 60 m ilgio, 30 m pločio ir apie 10 m augščio piliakalnis. Paviršius lygus, šlaitai gana nuolaidūs. 1912 buvusi rasta varinė moneta, kuri pateko į Petrapilio muzėjų.

Golubkina Anna Semenovna (1864–1927) rusų skulptorė. Studijavo skulptūros meną pas Rodiną ir jo įtakoje atstovavo impresionistinei srovei. Žymesni jos kūriniai yra rusų rašytojų biustai ir moterų bei vaikų galvos. Išsp. Neskolko slov o remesle skulptora 1923.

Golubovič Michail (1803–1881) pravoslavų veikėjas Lietuvoje, Semaškos padėjėjas, naikinant bažnytinę uniją. 1829 Vilniaus univ. gavo katalikų teologijos daktaro laipsnį. 1835–39 Lietuvos unitų kolegijos vicepirmininkas. 1839 priėmė pravoslaviją, vėliau Pinsko ir Minsko archierėjus. 1853–68 arkivyskupas. Lenkiškai išvertė Filareto pravoslavų katekizmą.

Golubovskij Petr Vasiljevič (1857–1907) rusų istorikas, Kievo univ. prof. Svarbiausi jo veikalai Istorija Severskoj zemli do poloviny XIV stoletija ir Istorija Smolenskoj zemli do načala XV st. 1895.

Goluchowski Józef (1797–1858) Vilniaus univ. filosofijos prof. 1824 rusų valdžios pašalintas dėl savo popularumo studentuose ir Vilniaus šviesuomenėje. Išsp. Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben 1822, Kwestia włościańska w Polsce 1849, Dumania nad najwyższemi zagadnieniami człowieka 1861.

Golzius Hendrik (1558–1617) olandų tapytojas ir grafikas. Įsteigė meno studiją Harleme, iš kurios išėjo daug žymių grafikų. Paliko apie 300 raižinių pagal savo arba Dürero, Leydeno piešinius.

Gomalevskis Petras (apie 1819 — 1868 IX 3/15 Saločiuose) kun. rašytojas. 1840–44 mokėsi Varnių kun. seminarijoje. 1844 įšventintas kunigu ir paskirtas Vainuto vikaru, 1851–54 Alūkštos vikaras. 1852 prašė leidimo išsikelti į Chersono vyskupiją, bet Valančius neleido. 1854–60 Lauksodžio filialistas, 1861–68 Brunavos filialistas, 1868 V 29 — IX 3 Saločių klebonas. Jau 1851 Alūkštoje parašė ir 1853 išsp. Aplankimą seniuka diel brolu žemajcziu ir lietuwiu. 1853 parašė ir knygutę — Gegužies Mienu, bet jos neišspausdino.

V. Maciūnas, Mūsų senesniosios didaktinės poezijos šablonas — Židinys 1938 nr. 5/6.

Gomarus Franciscus (1563–1641) olandų teologas reformatorius. 1594–1611 profesorius Leidene. Arminijonų priešininkas. 1608 disputavo su Arminijumi Olandijos generalinėje atstovybėje. Opera theologica omnia ²1664.

Gömbös Gyúla (1886–1936) vengrų politikas, nuo 1934 feldmaršalas. 1918 aktyviai dalyvavo, panaikinant komunistinį valdymą Vengrijoje. 1920 parlamento narys ir vengrų nacionalistų partijos veikėjas. 1921–31 krašto apsaugos min. 1932–36 min. pirmininkas. Panaikino politines laisves ir opozicinį veikimą krašte. G. glaudžių santykių šalininkas su Austrija ir Italija, nes bijojo nacinės Vokietijos įtakos.

Gomeisa, arba Beta Cannis Minoris, Mažojo Šuns 3.5 ryškumo žvaigždė, baltos spalvos.

Gomelis Gudijos mst. prie Sožės upės; 144.200 gyv. (1939). Medžio, stiklo, žemės ūkio mašinų pramonė; nuo 1950 čia augštoji pedagoginė mokykla.

Gomera Kanarų sala tarp Hierro ir Teneriffe salų; 378 km², 28.570 gyv. (1940). Derlingas vulkaninės kilmės paviršius ir švelnus subtropinis klimatas. Svarbiausioji vietovė San Sebastian.

Gomerta upelis Grinkiškio vls., Kėdainių aps., Šušvės (Nevėžio) deš. įtakas, 20,3 km ilgio. Seniau tekėjo iš Gomerto ež., melioracijos darbai pakeitė jos augštupį į p.v. nuo Šaukoto bžk. Kairysis įtakas Vėgėlė. Kritimas 14,0 m (nuo Šaukoto), vid. 1,09 m/km. Baseino plotas 62,4 km². Debitas vid. 0,4, mkm. 40, mnm. 0,04 m³/s.

Gomertas ež. Šiaulėnų vls., Šiaulių aps., 3 km į š.v. nuo Šaukoto bžk., 10,8 ha ploto; iš jo seniau prasidėdavo Gomerta (Šušvės, Nevėžio).

Gomez de Avellaneda Gertrudis žr. Avellaneda Gertrudis.

Gomez de la Serna Ramon (g. 1891) ispanų rašytojas, gyvena Buenos Aires. Ekspresionizmo srovės atstovas, gabus humoristas, apsčiai vartojąs aforizmus. Išsp. Seis falsas novelas 1927, El dueno del atomo ²1945, Las tres gracias 1949, Automoribundia 1948.

Gomez Restrepo Antonio (1869–1947) kolumbiečių rašytojas, kritikas, diplomatas, teisininkas. Pasireiškė kaip žymiausias Kolumbijos literatūros kritikas, parašęs monumentalinę Kolumbijos literatūros istoriją 1945.

Gomora (hebr. Gomorrha) mst. Kanaano žemės pietuose, su kitais miestais sudaręs Pentapolį. Šv. Rašto (I Mozės kn. XIV, 18–19) pasakojimu Dievo nubaustas ugnimi už papročių palaidumą. Sodoma ir G. terminas vartojamas dideliam palaidumui nusakyti.

Gompers Samuel (1850 — 1924) JAV darbo unijų veikėjas. Į JAV atvyko iš Anglijos ir dirbo cigarų fabrike. 1886 įsteigė American Federation of Labor ir jai vadovavo ligi mirties. I pas. karo Advisory Committee of National Defense narys ir 1918 — 19 patarėjas Versailles taikos konferencijos darbo klausimais, Wilsono politikos šalininkas. Nuo 1894 leilo The American Federationist. Išsp. Labor in Europe and America 1910, Seventy Years of Life and Labor ²1943.

S. Gompers

Gomperz 1. Heinrich (1873–1942) vokiečių filosofas. Ligi 1934 Vienos univ. profesorius. Panempirizmo koncepciją išdėstė veikale Weltanschauungslehre 1905–08. Išsp. Lebensauffassung der griech. Philosophen ²1927, Philosophie des Krieges 1915, Interpretation, Logical analysis of a Method of Historical Research 1939.

2. Theodor (1832–1912) vokiečių filosofas, J. St. Mill šalininkas. Svarbiausi veikalai Demosthenes der Staatsmann 1864 ir Griechische Denker ⁴1925, kuriame iškelia filosofijos ryšį su bendra kultūros raida ir su atskirais mokslais.

Gomphonema žr. Kuokanešis.

Gomulicki Wiktor (1851–1919) lenkų poetas ir novelistas, kunigas. Eilėraščiai gražios formos. Išsp. Poezje 1887, Wybór wierszy 1900, Biały sztandar 1906 (pacifistiniai. Novelių rinkiniai: Oracz, Filemon i Baucis, Nedziela Romcia, istoriniai romanai: Miecz i lokieć 1907, Carvidmo 1911. Lietuviškai — Ko nežino kregždės ir peteliškės 1908, Malda Liet. Laikr. 1905 nr. 24, Neišmiegotas Motiejaus vargas.

Gomurys (lot. palatum) burnos viršus, Dzūkijoje burnos dangus. G. yra pertvara tarp burnos ir nosies ruimo. Priekinė jo dalis kieta, nes turi kaulinį pagrindą — kietasis G.; užpakalinė dalis kaulo neturi, minkšta ir pakyla ryjant — minkštasis G.

Gonçalves Cerejeira Emanuele (g. 1888) portugalų vyskupas, Lisabonos patriarchas, nuo 1929 kardinolas, portugalų katalikų vadas, daug prisidėjęs prie katalikybės atgimimo Portugalijoje.

Gonçalves Dias Antonio (1823–1864) žymiausias brazilų poetas, kurio gyslose tekėjo trijų rasių kraujas: baltosios, indėnų ir negrų, ir tai ypač ryšku jo kūryboje. G.D. turi visas didelio žodžio menininko savybes: vaizduotę, jautrumą, spalvų, ritmo jausmą, nepaprastą žodingumą, gilų gamtos jausmą. Savo poezijoje išryškino ir idealizavo brazilų pirminių gyventojų tradicijas ir jų sielą. Davė pradžią brazilų literatūroje indėnizuojančiai krypčiai. Žymiausi veikalai: Primeiros cantos, Poesias Americanas, Os Timbiras.

Goncourt 1. Edmond Huot de (1822 1896), 2. Jules Huot de (1830–1870) prancūzų rašytojai, kultūros ir meno istorikai. Jų senelis buvo prancūzų Tautos susirinkimo narys (1789), o tėvas Napoleono didžiosios armijos karininkas. Tėvui gana anksti mirus, vaikų auklėjimu ir mokymu rūpinosi motina. Retas sutapimas, kad broliai turėtų tuos pačius troškimus ir tą patį pašaukimą. Šiuo atveju polinkį ieškoti tiesos ir kurti vainikavo broliškas susipratimas ir bendradarbiavimo darna. G. troško būti rašytojais, dideliais rašytojais, ir pasižymėjo dideliu darbštumu. Daugumą savo veikalų jie rašė abu ir XIX a. prancūzų kultūriniame gyvenime turėjo nemaža įtakos. Gavę puikų išmokslinimą, G. rašė istorijos ir meno studijas, kūrė romanus, gana plačiai sklidusius menininkų ir miestiečių aplinkoje. Moksliniu ir kūrybiniu darbu G. siekė surasti tiesą, dokumentuoti tikrovę. Todėl jų istorinės studijos, kaip Madame de Pompadour, La Du Barry, Sophie Arnould ir kt., yra daugiau aprašyminio pobūdžio veikalai, o ne asme-

nybių psichologinės studijos. Tą patį galima tarti apie jų dailės studijas Watteau, Prudhon, Boucher. Savo romanuose broliai G. stengėsi pavaizduoti savo gyvenamo laiko dvasią ir tikrovę, autentiškus papročius, vietoves ir net savo kūrinių veikiančius asmenis ėmė iš pažįstamos aplinkos. Štai romane Les frères Zemganno vaizduojami akrobatai, bet iš tikrųjų simbolizuoja brolių rašytojų dalią. Tuose, žmogiškuose dokumentuose' broliai G. pasireiškė kaip literatūrinio realizmo ir impresionizmo pradininkai. Pvz. psichopatologinių ti-

Edmond de Goncourt

Jules de Goncourt

pų vaizdavimas davė pradžią E. Zola realizmui, o jųdviejų ‚meninio rašymo' stilius buvo literatūrinio impresionizmo pradžia. Savo veikalu L'art japonais XVIII-e siècle juodu sukėlė domėjimąsi japonų daile ir aplamai kultūra. 1851 brolių G. pradėtas leisti Journal yra vertingas žinių šaltinis ano meto literatūros ir meno istorijai studijuoti. Testamentu įkurtą Goncourt Akademiją, pirmą kartą susirinkusią 1903, sudaro 10 žymių prancūzų rašytojų, nepriklausančių Académie Française. G. akademija kasmet skiria literatūros premiją už geriausią grožinės prozos veikalą.

G. kūrybinis ir mokslinis darbas paliko gilius pėdsakus prancūzų kultūros istorijoje. Pasižymėję dideliu darbingumu, jie neiškopė į genijaus viršūnes, visdėlto literatūros istorijoje juodu turi savaimingą vietą. Broliai G. kaip eruditai, moralistai, romanų ir studijų rašytojai savo dvasios vaiskumu ir gausiais darbais iki šiol tebėra gyvi rinktinių prancūzų rašytojų tarpe.

Svarbesnieji G. raštai: Histoire de la société française pendant la Revolution et pendant le Directoire 1854 - 55, Portraits intimes du XVIII siècle 1856–58, 1911, Histoire de Marie Antoinette 1858, Les Hommes de lettre 1860, La femme au XVIII-e siècle 1862, ^{3}1920, L'art du XVIII-e siècle 1874, 1921, L'art japonais du XVIII-e siècle 1896; romanai Renée Mauperin 1864, 1900, Germinie Lacerteux 1864, 1028, 1930, Manette Salomon 1867, vieno Edmondo G. romanai: La fille Elisa 1877, ^{3}1930, Les frères Zemganno ^{3}1909, La Faustin ^{3}1927, Journal des G., 9 tt., 1935–36. Rinktiniai raštai Mémoires de la vie littéraire ^{2}1947.

A. Delzant, Les G. 1899; *E. Zola,* Les romanciers naturalistes 1882; *M. Tourneux,* La bibliothèque des G. 1897 (su bibliografija); *E. Köhler,* E. und J. G. 1912; *F. Fosca,* E. et J. G. 1941; *R. Beniamin,* La Galère des G. 1948; *J. Ajalbert,* Les mystères de l'Académie G. 1929; *O. Rayon,* L'Académie G. en dix couvert 1943; *P. Descaves,* Mes G. 1949 (nauja laida); *L. Daudet,* Les oeuvres dans les hommes 1922. *St.S.*

Gončarov Ivan Aleksandrovič (1812–91) rusų rašytojas. Dirbo finansų ir švietimo m-jose, buvo cenzoriumi. Vienintelis jo gyvenimo paįvairinimas— kelionė karo laivu Pallada į Tolimuosius Rytus (1852—54). Dirbo valdžios skirtuoju sekretoriumi Japonijos misijoje. Ramus ir tvarkingas valdininkas savo gyvenimo pabaigoje pasidarė įtaringas. Turgenevui paskaitęs savo Obryv ištrauką, G. įtikėjo, kad Turgenevas ne tik pats visur plagijuodamas ėmęs vystyti jo idėjas, ypač Tėvuose ir vaikuose, bet išpasakojęs jas savo rusų ir užsienio draugams, ir pvz. Flauberto Éducation sentimentale esąs G. plagijatas. Šį įsitikinimą G. atskleidė gyvenimo pabaigoje 1872 rašinyje Neobyknovennaja istorija. Jo pirmas rašinys liko nepastebėtas — apysaka Sčastlivaja ošibka 1839. Pasisekimą sulaukė istorija Obyknovennaja istorija 1847, kurią Bielinskis palygino su Dostojevskio Bednyje liudi ir pavadino meistrišku realistinės mokyklos kūriniu.

I. Gončarov

Po kurio laiko G. išspausdino Son Oblomova 1840 – užuomazgą būsimojo romano, kuris visas tebuvo baigtas po 10 metų. Oblomov (1859) susilaukė tikro pasisekimo. Centrinio herojo vardas tapo bendriniu rusiškajai apatijai, neveiklumui simbolizuoti. Dar po 10 metų išėjęs komplikuotesnis romanas Obryv 1869 jau neturėjo nei Oblomovo vientisumo, nei pasisekimo, o radikalioji visuomenė jį sutiko priešiškai, kaip karikatūriškai piešiantį jų atstovą. Visi trys didieji G. kūriniai sudaro tam tikros rūšies visumą, vystydami panašią problematiką ir piešdami platų, detalų epochos paveikslą, jos galvojimą ir dvasinę atmosferą. Be šių kūrinių, ilgesnė apysaka Fregat Pallada vaizduoja G. ilgos kelionės įspūdžius. Daugiau jis parašė tik eilę straipsnių, kurių vienas, Miljon terzanij, buvo iškeltas kaip nepaprasto įžvalgumo Gribojedovo Gore ot uma analize.

G. stiprybė — tikroviškumas ir logiška būtinybė, glūdinti jo lėtume, kruopščiai detalizuotame vystyme, flamandišką tapybą

primenantis skonis buičiai, daiktų, uždaros aplinkumos lemiantis vaidmuo, parodytas atkakliai, neginčijamai. Tai ypač ryšku jo šedevre Oblomove, kur buities liūnas įsisiurbia herojų su ta tikra neišvengiamybe likimo, glūdinčio pačiame asmenyje.

Tačiau pastabus ir metodiškas G. yra siauras, smulkus, stokojąs psichologinio įžvalgumo ir tegalįs įtikinamai piešti savo dvasiai giminingus asmenis, kaip pasyvusis Oblomovas, bet ne jų priešpriešas, kaip energingasis Štolcas. G. proza žengia lėtu, sunkiu žingsniu, be grakštumo, muzikalumo, be fantazijos. G. labiausiai nemeniškas ten, kur jis skaitytojui aiškina savo tezes, moralizuoja, samprotauja. Stipriausias jis tada, kai bazuojasi asmeniška patirtimi ir išgyvenimu, bet ne teze, ir kai kruopščiai tapo jam mielos, tingios patriarchalinės buities natiurmortus. G. tartas naujas žodis rusų literatūroj buvo negailestingai tikroviškas atskleidimas rusiškojo poniškojo inteligento, žmogaus kilnių troškimų, įvilktų kartais į augštas frazes, bet niekada neparemtų darbais.

A. N. Dobroliubov, Čto takoje oblomovščina? (Raštų II t.); *D. N. Ovsianiko-Kulikovskij,* Istorija russkoj inteligenciji (I d.); *M. Slonim,* The Epic of Russian Literature; *D. P. Sviatopolk-Mirskij,* A History of Russian Literature 1949.

J.Blk.

Gončarova Natalija (g. 1883) rusų tapytoja. Jaunystėje buvo futuristų įtakoje, bet vėliau ta įtaka išnyko. 1915 Paryžiuje sukūrė eilę fantastiškų ir puošnių dekoracijų — Aukso gaidys, Vestuvės, Sadko (Metropolitain opera). Kauno valstybinei operai nupiešė caro Saltano dekoracijas. Paveikslai: Miškas, Būgnų tuzas, Žydai.

Gondar Etiopijos mst. Amharos provincijoje, 33 km nuo Tano ežero, 22.000 gyv. (1947). Kavos, medaus, javų prekyba. G. buvo XVII–XIX a. Amharos karalystės sostinė ir koptų patriarcho (abuno) rezidencija. Dėl vidaus karų (XIX a.) miestas neteko savo reikšmės. Iš XVII a. laikų yra išlikę bažnyčių, rūmų ir pilių. Dramblio kaulo, auksakalystės ir odos dirbinių verslamonė.

Gondek Felix (1821–1892) lenkų tikybinis rašytojas. 1846 įšventintas kunigu. 1859 keliavo į Palestiną. Spaudos draudimo metu buvo popularūs lietuviški vertimai: Apsakimas kelones žeme Palestinos, Trumpas Apsakimas ape Apsirejszkima Szwencziausios Pannos Marijos Lourde (vertė J. Antanavičius), Arielka ira Szaltiniu wisokiu piktibiu Priesz Diewa ir Zmones 1887, Wadowas arba dangiszkos girdyklos deł Iszganymo Zmogaus 1878, Wadowas į Dangu arba Pamoksłay Dwasiszki 1886, Pakalne Juozapato arba sudas paskutinis 1884 (vertė Tvarauskas).

Gondi Jean Paul François Retz žr. Retz Jean Paul François de Gondi.

Gondinga žr. Gandinga.

Didysis kanalas Venecijoje su gondolomis

Gondola (it.) 1. nuo XI a. Venecijos kanalų ilgas (11 m ilgio), siauras (1,5 m) laivelis, vienu irklu lengvai irkluojamas užpakalyje stovinčio laivininko. Priekis papuoštas dantyta skiautere, padaryta iš metalo ir sauganččia laivelį nuo dūžio į krantinę. G. dirbamos iš medžio ir nudažomos tamsia spalva. G. Venecijoje vežiojami žmonės. Laivelio viduryje įtaisytos sėdynės, kurios lyjant apdengiamos. Vienoje G. tilpsta 4–8 žmonės ir irklininkas gondoljeras.

2. Oro baliono apačioje pakabinta patalpa žmonėms.

Gondoliera Venecijos laivelių irkluotojų daina, išlaikyta 6/8 ar 12/8 ritmu, vidutinio

N. Gončarova Ispanės

greitumo, su monotoniniu akompanimentu, sugestijonuojančiu bangų bei laivelio supimą. Žr. Barkarolė.

Gondolieras žr. Gondola.

Gondvanos žemynas geologo E. Süss taip pavadintas spėjamasis kontinentas, daugelio geologų manymu, buvęs paleozoinės eros laikais Pietų pusrutulyje. Šis didžiulis kontinentas buvęs apėmęs plotą nuo P. Amerikos per Afriką, Indiją ir Australiją. Nuo Šiaurės kontinento jį skyrusios didelės jūros.

Gonesijus Petras (apie 1525–1581) Lietuvos arijonas. Mokėsi Krokuvoje. Vyskupas P. Alšeniškis pasiuntė į užsienius. 1555 grįžo į Lietuvą ir pradėjo skelbti antitrinitarines pažiūras ir prisidėjo prie reformatų. G. globojo Lietuvos didikas J. Kiška, kurio spaustuvėje jis išspausdino eilę poleminių veikalų, pvz. O Synu Božym 1570, O ponurazniu 1570, O trzech t. j. o Bogu. 1559 gyveno Vengrove ir rašė savo šalininkams, kurie 1565 nuo reformatų atsiskyrė.

Th. Wotschke, Geschichte der Reformation in Polen 1910.

Gonfalionieras (it. Gonfalionere ‚vėliavininkas') Italijos viduramžių miestų respublikose vėliavos saugotojas ir taip pat augštas pareigūnas. Teisingumo G. Florencijos respublikoje buvo (nuo 1280) sinjorijos galva. Popiežiaus suteikiamas titulas pasauliniam kunigaikščiui, pasižadančiam Bažnyčią ginti. Popiežiaus valstybėje iki 1870 šiuo titulu buvo vadinami provincijų sostinių burmistrai ir vėliavos saugotojai.

Gongas (malajų) iš Rytų atkeliavęs muzikos instrumentas, viduje įgaubtos lėkštės pavidalo, pakabinamas prie tam tikro skersinio ir suduodamas plona lazdele. Didžiosios prancūzų revoliucijos įvestas į simfoninį orkestrą.

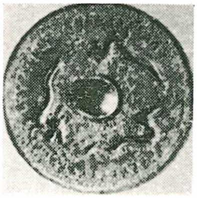

Gongas

H. Simbriger, Gong und Gongspiele 1939.

Gongora y Argote Luis de (1561–1627) ispanų poetas, dvasininkas, karaliaus Pilypo III kapelionas. Jaunystėje jo poezija pasižymėjo paprastumu, bet vėliau susidarė savo stilių ir savo poezijai ieškojo įmantrių žodžių, nepaprastų palyginimų, mokslumo. Jo stiliaus sekėjai buvo vadinami gongoristais. Jo eilėraščiai Fabula de Polifemo y Galatea Soledades, Piramo y Tisbe.

Gonidijos apibendrintas pavadinimas dumblių, kurie drauge su grybu sudaro kerpės organizmą.

Goniometras (prc. goniomètre iš gr. gōnia ‚kampas' ir le metron ‚matas') įrankis kampams matuoti, kampų matuoklė, kampainis, mažai tevartojamas kampų matavimo instrumentas, kuriame limbo ir verniero plokštės atstoja du vienas ant kito uždėti cilindrai, turintieji bendrą geometrinę ašį. Viršutinėje G. dalyje yra busolė ir apskritas lygis. Limbo ir verniero dalijimai įbrėžti abiejų cilindrų lietimosi kraštuose. Kryptimis nustatyti abiejų cilindrų šonuose išpjauti dioptrai. Vėliau prie G. buvo pridėtas žiūronas, pakeitęs dioptrus, ir vertikalaus rato sektorius vertikaliems kampams matuoti. Šis paprastas ir pigus instrumentas, vad. pantometru, vartojamas dar kaikur kalnų ar miškų rajonuose darbams, kur nereikalaujama didesnio tikslumo, nors lengvi ir patogūs teodolitai baigia ir juos išstumti.

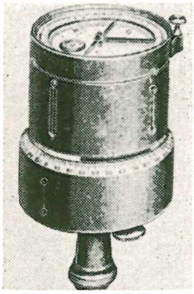

Goniometras

J. And.

Goniometrija trigonometrijos dalis, tirianti tik trigonometrinių funkcijų tarpusavio santykius, neatsižvelgdama į pritaikymus trikampiams spręsti, t.y. nesurišdama šių funkcijų su trikampių arba daugiakampių kraštinėmis. Šešios pagrindinės trigonometrinės funkcijos yra sinus, kosinas, tangentas, kotangentas, sekantas ir kosekantas; tuo tarpu sinusversus yra ne kas kita, kaip skirtumas tarp vieneto ir kosino, ir vartojamas labai retai. Šešios pagrindinės to paties kampo trigonometrinės funkcijos gali būti surištos tik penkiomis nepriklausomomis lygtimis. Tokia nepriklausomųjų lygčių sistema yra pvz. ši: $\sin^2\alpha+\cos^2\alpha=1$; $\mathrm{tg}\,\alpha=\frac{\sin\alpha}{\cos\alpha}$; $\mathrm{cotg}\,\alpha=\frac{\cos\alpha}{\sin\alpha}$ $\sec\alpha=\frac{1}{\cos\alpha}$; $\mathrm{cosec}\,\alpha=\frac{1}{\sin\alpha}$. Iš jos galima išvesti daugybę kitų įdomių formulų, bet jos jau nebus nepriklausomos. Pvz. $\mathrm{tg}\,\alpha\,.\,\mathrm{cotg}\,\alpha=1$ yra išvada iš antrosios ir trečiosios mūsų parinktos sistemos lygčių; $\sec^2\alpha=1+\mathrm{tg}^2\alpha$ yra išvada iš pirmosios, antrosios ir ketvirtosios.

A. Z.

Gónys. Daug kur Lietuvoje šituo pavadinimu minimas paslaptingų ypatybių gyvulys. Fauniniu atžvilgiu G. daugelyje apylinkių vadinami visai nepavojingi, ramūs varliagyvių klasės (Amphibia), tritonų, arba molgių (Triton, Molge) genties atstovai, kuriuos lietuviai sodiečiai ir kaikurie ankstyvesnio laikotarpio mūsų rašytojai vad. goniais, ar vandeniniais driežais. Kiek anksčiau (Švietimo Darbas 1921 nr. 1–2) buvo pareikšta mintis, kad tuo pavadinimu galėjusi būti minima taip pat varliagyvių klasės salamandra (Salamandra maculo-

sa), kuri bent seniau, rasi, buvo sutinkama ir Lietuvoje. Folkloriniu atžvilgiu G. įdomus mūsų prosenelių pažiūrų į varliagyvių klasės atstovus, kuri savuoju turiniu nedaug kuo skiriasi nuo sodiečių pažiūrų į rupūžę, varlę, gyvatę ir kt. tariamąsias bjaurybes. Paprastai sodiečių pasakojama, kad G. pasižiūrėti baisus ir bjaurus padaras, kurio reikią saugotis. Jis esąs nedidelio ūgio, panašus į pailgą keturkampę kultuvę; galvą turįs varlės (kiti sako driežlo), kaklą ilgą, liemenį trumpą ir drūtą (delno platumo), kojytes keturias, uodegą laibą ir trumpą; akių turįs keturias, kiti sako devynias (pastaruoju atveju jos esančios nugaroje); kaklas papuoštas karoliais, liemuo aprūpintas sparnais; kūnas esąs be plaukų ir juodas, dryžuotos spalvos: nugara juoda, geltonais taškais pamarginta, papilvė balta; naktį jis pažaliuojąs. Pavidalo atžvilgiu vieni pasakotojų jį lygina su rupūže ir sako, kad G. esąs panašus į paprastą rupūžę, tiktai didesnis ir pailgesnis už pastarąją (jį vad. net miškine rupūže); kiti sako, kad G. esąs panašus į driežlą, tiktai didesnis už jį. G. gyvenąs drėgnose vietose: karklynuose, palei balas, upes ir ežerus, klampynėse tarp supuvusių žabų arba didelių akmenų krūsnyse; kaikurie pasakotojų tvirtina, kad G. akmenimis laipioti negalįs ir gyvenąs medžiuose; kiti vėl sako, kad jis gyvenąs smėlio arba žvyro kalnelių urvuose. Galįs greitai bėgioti, skristi ir plaukti. G. dedąs minkštus kiaušinius be kevalo ir juos saugąs, o kurie lenda prie jo kiaušinių, tuos puoląs. Būdo jis esąs piktas ir kitiems žalingas gyvulys, nes, pamatęs žmogų arba kurį naminį gyvulį, arba pastarųjų netyčiomis paliestas, jis stojąs piestu, vejąs apniktąjį žmogų arba gyvulį ir juos spjaunąs (kaikurie pasakotojai tvirtina, kad jis geliąs); jo leidžiamas kūno skystimas (kiti sako seilės) esąs nuodingas, ir apspjautas žmogus arba gyvulys sutinstąs, jų oda suskylanti, ir nukentėjęs turįs mirti: žmogus per pusvalandį, ligi saulė nusileidžianti, o gyvulys per tiek laiko, kiek reikalinga jaučiui subaubti. Daugelis mūsų sodiečių pasakojimais apie G. tiki ir gąsdina jais piemenis ir vaikus, kad šie nelankytų G. gyvenamųjų akmenų krūsnių, kalnelių, balų ir kt. Tenka žmonėse išgirsti pasakojimų, kaip šieno pjovėjai atskridusį G. dalgiais sukapoję ar kad žmogus pamatytą begulintį ant rąstų G. užmušęs. Pasakotojų paprastai pridurиama, kad G. seniau tikrai Lietuvoje gyventa ir dabar kaikuriose vietose jų mūsų krašte, esą, tebegyvenama. Palėveniečiuose (Radžiūnų k.) girdėtas išsitarimas: Ko leki išsižiojęs, kaip gonys!

J. Elisonas, Švietimo Darbas 1921 nr. 1–2, 88–90 psl.; *K. Būga,* Gonys gonė — Šv. Darbas 1921 nr. 11, 36 psl.; ('') Kalba ir Senovė 4–5 psl.

Gonitas (gr.) kelio sąnario uždegimas.

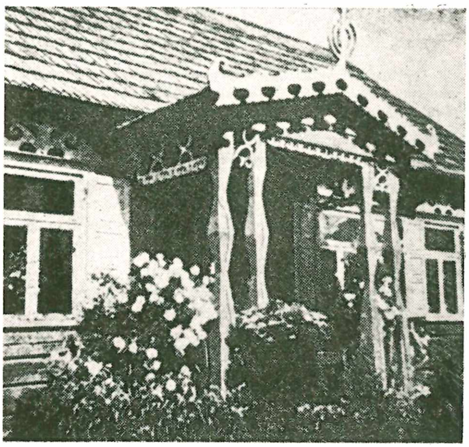

Lietuviškas gonkas

Gonkas (vok.-lenk.), arba prieangis, priebutis, veranda, yra pastogė prie gyvenamojo namo įeinamųjų durų, užtinkama Lietuvos kaimuose ir dvaruose, taip pat ir kaimyninėse šalyse. G. puošia namus, apsaugo duris ir priemenę nuo kritulių ir naudojamas kaip poilsio patalpa. Lietuvos dvaruose G. statomos iš seno; pvz. minimi XVI a. inventoriuose. Sodžiuje paplito tik XIX a., panaikinus baudžiavą, ir kiek anksčiau M. Lietuvoje, kur vokiečiai tyrinėtojai, pvz. A. Bötticher 1898, laiko G. tipišku lietuvišku architektūriniu elementu. Pagal formą, lietuviškus G. galima skirti į dvi grupes: 1. užleisto stogo, kai G. prisiglaudęs prie namo po jo kiek atsikišusiu stogu; 2. pristatytas su atskiru dvišlaičiu stogeliu, vienu galu prisišliejusiu prie namo sienos ar stogo. Antrosios rūšies G. daugiau žinomi. Abiejų formų G. stogeliai remiami dviem ar keturiais stulpeliais, kurie dažnai esti puošniai išdrožti; apačioje dekoratyvi tvorelė (baliustrada) aptveria G. iš abiejų šonų ir iš dalies iš priekio, palikdama tarpą praeiti. Turtingesnių namų G. turi įstiklintas sienas ir duris. Kaikur, pvz. Zarasų, Utenos, Trakų aps., būdavo galima užtikti prieangio stogelių be stulpelių, tik įžambiais spyriais atremtų į namo sieną. Tokie 'kabantieji' stogeliai yra formalinis G. prototipas. G. stogeliai puošiami išpjaustinėtomis lentomis, arkliukais ar išdroštomis augalinių formų figūromis kraike. Frontone išpjaunamas saulutės, žvaigždės ar gėlės formos langelis, retkarčiais Dievo Apvaizdos akis. Kaip kitose lietuvių sodžiaus meno apraiškose, taip ir G. papuošimuose galima įžiūrėti prieškrikščioniškųjų laikų religinių simbolių. Savo puošnumu G. dažnai pralenkia kitą lietuvių kaimo architektūrinę pažibą priklėtį.

R. Dethlefsen, Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreussen 1911; *P. Galaunė*, Lietuvių liaudies menas 1930; *K. Jablonskis*, Istorijos Archyvas I, 1934; *A. Rūkštelė*, Svarb. veiksniai, nulėmusieji liet. liaudies statybos formą. . . 1941; *J. Baltrušaitis*, Lithuanian Folk Art 1948. *J.Gbt.*

Gonocitas (gr.) 1. sėklinė, dar lytiškai neutrali celė, anksti randama embrione; 2. gametas gaminanti celė.

Gonokokas (gr. gonos ,atžala, sėkla' ir kokkos ,branduolys') Diplococus gonorrhoeae, Micrococcus gonorrhoeae, Diplococcus, Neisseri, Neisseria gonorrhoaeae, gonorėjos, arba triperio, ligos sukėlėjas, surastas 1879 vokiečių gydytojo Alberto Neisser. G. susideda iš dviejų kokų, susiglaudusių tarpusavyje savo tiesiaisiais šonais. G. yra inksto pavidalo. Jie niekada nesudaro grandinės. G. dydis 0,6–1,0 μ. G. lengvai žūsta sausoje aplinkoje ir augščiau 41°C temperatūroje. Drėgname eksudate G. gyvas gali išbūti daug valandų, o šaldytuvo temperatūroje net keletą dienų.

Gonorėja (lot. gonorrhoea iš gr. gonorrhoia: gonos ,gimimas, kilmė' ir rhoia ,srava, srovė') venerinė, gonokokų sukelta liga; triperis. Triperis yra užkrečiama lytinė liga, kurios sukėlėjas yra gonokokas. Dažniausiai G. užsikrečiama lytinio akto metu, ir todėl G. dažniausiai atsiranda šlapinimosi kanale — urethritis gonorrhoica, o moterų makštyse, gimtuvės kaklelyje. Kontakto keliu infekcija lengvai išsivysto akyse. Gonrėjinio uždegimo paliestos gleivinės aštrioje stadijoje produkuoja gausią pūlingą žalsvai geltonos spalvos sekreciją, vėliau ir su kraujo atspalviu. Šitokia gausi sekrecija yra labai būdinga aštriam šlapinimosi kanalo, makštų ir konjuktyvos G. uždegimui. Šlapinimosi ir lyties organuose tiek vyrų, tiek moterų G. yra skirtinga. Sisteminiai G. infekcijos susirgimai pasitaiko abejose lytyse ir betkuriame amžiuje, bet dažniausiai individuose, turėjusiuose komplikacijų ankstyvesniuose G. susirgimuose. Čia primiausia pažymėtini G. vieno ar kelių sąnarių uždegimai–astritas. Visos komplikacijos dabar yra daug retesnės dėl sėkmingesnių gydymo priemonių. Tas pat pasakytina ir apie vyrų ir moterų genitalinio trakto komplikacijas. Jei ligonis tinkamai gydomas (penicilinu ir pn.), tai komplikacijų dažniausiai nesti. Inkubacijos periodas G. dažniausiai esti tarp 3 ir 5 dienų, bet gali būti ir tarp 2 ir 8 dienų. G. sėkmingai gydoma penicilinu, ne tiek sėkmingai sulfonamidais. Jei retkarčiais pasitaiko G. atspari penicilinui, tada gydoma kuriuo kitu plataus spektro antibiotiku. Kiek mažiau sėkmingas yra gydymas sulfonamidais. Tais atvejais, kada gydymas penicilinu nėra patenkinamas, neretai sėkmingai pagydoma kombinuotu gydymu: penicilinu ir sulfonamidu kartu.
J.Blč.

Gonta Jan XVIII a. grafo S. Patockio Umanėje kazokų šimtininkas. Slapta prijautė haidamakų sąjūdžiui. 1768 haidamakų vadui Zeliazniakui artinantis prie Umanės, G. buvo pasiųstas jos ginti, betgi jis susidėjo su Zeliazniako būriu, paėmė ir iškerdė lenkų bajorus bei žydus. G. pateko į rusų rankas, kurie atidavė lenkams, o šių buvo žiauriai nukankintas.

Gonzaga Aloyzas žr. Aloyzas Gonzaga.

Gonzaga Thomas Antonio (1744–1807) brazilų poetas, garsios poemos Marilia de Dirceu autorius. Kaip sąmokslininkų dalyvis buvo nuteistas ir ištremtas į portugalų Afrikos kolonijas ir ten mirė. Savo poemoje jis apdainavo savo mylimą Marilia, betgi kuri paskui jį nepasekė į tremtį; joje pasireiškia pirmieji romantiniai priešaušriai ir aprašomi gyvenimo skausmai ir kartėliai.

Gonzala Juozas tapytojas. Tapybos meno mokėsi Vilniaus univ. meno mokykloje pas prof. Rustemą. 1820-tos mokyklos mokinių darbų parodoje rodė dvi galvas ir tris peisažus, pieštus kreida.

Gonzalez de Santa Cruz Roque (1576 — 1628) palaimintasis, kankinys ispanų jėzuitas (nuo 1609). Darbavosi Paragvajaus, Urugvajaus ir Panaros misijose indėnų tarpe ir tenai įkūrė 10 kitų redukcijų. Nuo 1626 visų misijų Urugvajuje viršininkas. Parašė katekizmą guarani kalba, kuris buvo įvestas visose Paragvajaus misijose. Jo laiškai provincijolui į Europą sudaro seniausius Rio Grande do Sul ir Urugvajaus geografinius aprašymus. Nužudytas indėno Caaro. Jo pradėtasis darbas XVIII a. išaugo į išgarsėjusią vad. jėzuitų valstybę. Beatifikuotas 1934.

J. M. Blanco, Historia documentada de los Padres R. G., A. Rodiguez y J. del Castillo [2]1929; *C. Testore*, I matiri gesuiti del Sud-America 1934; *P. Pastells-F. Mateas*, Historia de la Compañía de Jesús en la provincia del Paraguay 7t. 1912–1948. *A.Lm.*

Gonzalez de Santalia Tirso (1624—1705) ispanų jėzuitas, teologijos ir filosofijos prof. Salamankoje ir nuo 1687 ordino generolas. Galikanizmo įtakoje Liudvikas XIV pareikalavo, kad valoniškoji Belgijos jėzuitų provincija būtų priskirta Prancūzijos prov., kad prancūziškoms jėzuitų provincijoms būtų duoti tautiniai vikarai, visiškai nepriklausą nuo generolo. Tiktai G. tvirtinimu ir popiežiaus tarpininkavimu buvo išvengta konflikto ir nuostolių religiniam gyvenimui bei išlaikyta ordino vienybė. Nemalonumų G. susilaukė dėl savo asmeninių pažiūrų teologijoje. Vad. probabilizmo sistema moralinėje teologijoje buvo plačiai atstovaujama ir jėzuitų. Bet G., paveiktas jėzuito M. Elizalde be aprobatos išleisto veikalo De recta doctrina morum, griežtai nusistatė prieš probabilizmą. Dar tebeprofesoriaudamas, prieš išrinkimą generolu, buvo paruošęs veikalą

Fundamenta theologiae moralis, nukreiptą prieš probabilizmą, bet cenzūros nebuvo aprobuotas. Pats G., tapęs jėzuitų generolu, tuojau pasirūpino, kad jėzuitų mokslo įstaigose būtų laikomasi ne probabilizmo, bet probabiliorizmo. Be to, 1691 be reikiamos aprobatos ir cenzūros G. išleido savo pagrindinio veikalo santrauką Tractatus succinctus de recto usu opinionum probabilium. Generolo patarėjams protestavus, be to, veikalui neturint aprobatos ir nepritariant pop. Inocentui XII, visas knygos leidimas buvo sunaikintas (iki šiol žinomas tik vienas išlikęs egz.). Taip iškilus priešingumui tarp generolo G. pažiūrų ir viso ordino priimto mokslo, jėzuitų vyresnybė nutarė 1696 sušaukti kapitulą, kuri išspręstų visą reikalą. G., pasirūpinęs vieno cisterso ir vieno karmelito aprobatą, 1694 išleido savo prieš 20 metų paruoštą veikalą. Negalėdamas sutrukdyti 1696 šaukiamos kapitulos, G. išgavo iš popiežiaus liepimą, kad nesutarimas tarp generolo ir jo patarėjų ten nebūtų svarstomas. Be šio tiek sąjūdžio sukėlusio veikalo, jis nemaža išleido kitų teologinių veikalų ypačiai apie malonę ir predestinaciją. Be smulkesnių asketinių veikalų, paminėtini: Selectae disputationes ex universa theologia 4 tt. 1680–86, Manuductio ad conversionem Mahumetanorum 2 tt. 1687, pop. lėšomis išl. Tractatus theologicus... de Immaculata Conceptione B.V.M. Pagaliau 1690 paties Inocento XI įsakymu paruoštas ir jo lėšomis pradėtas spausdinti veikalas, nukreiptas prieš galikanizmą De infallibilitate Romani Pontificis in definiendis fidei et morum controversiis extra concilium generale 1689. Baigiant šį veikalą spausdinti, mirė Inocentas XI, ir jo įpėdinis Aleksandras VIII įsakė leidinį dar spaustuvėje sunaikinti (išlikę tik keli egz.).

A. Koch. Neue Dokumente zu dem Th. Gonzalez-Streit (Tübinger Th. Quartalschrift 1905 95–111 psl.); *Reusch.* Ein Krisis in Jesuitenorden (Preus. Jahrbücher 1888, 52–83 tt.); *Ter Haar.* Das Dekret des Papstes Innozez XI über den Probabilismus 1904. *A.Lm.*

Gonzalez Juan Natalicio (g. 1897) paragvajiečių poetas, politikas ir diplomatas. 1948 buvo išrinktas respublikos prezidentu. Kaip poetas žavėjosi savo šalies praeitimi ir netgi buvo rašęs indėnų guarani tarme. Žymiausi veikalai: Baladas guaranies 1925 ir Cantos paraguayos.

Gonzalez Martinez Enrique (g. 1871) meksikiečių poetas, profesijos gydytojas, vėliau diplomatas ir prof. Vienas žymiausių meksikiečių poetų. Jis buvo tylos, ramybės, gilios gyvenimo minties, elegantiškos išraiškos poetas. Jo poezijai būdingi du elementai: individualizmas ir panteizmas. Anot jo, poeto prievolė esanti mėginti įžvelgti išorinių daiktų esmę ir surasti žmogiškos būties paslėptas paslaptis. Žymiausi veikalai: Preludios 1903, El Romero alucinado 1923, El Diluvio del fuego 1938.

Gonzalez Prada Manuel (1848–1918) peruviečių poetas, rašytojas, politikas. Buvo nepermaldaujamas ispanų tradicijų priešas, atsparos ieškojęs kitose literatūrose ir vertęs vokiečių klasikus. Jo įsteigta literatūros draugija vėliau pavirto nacionalistine partija. Jis labai mėgo formų tobulumą ir pirmas davė įvairių egzotinių kombinacijų modernių pavyzdžių: trioletų, baladžių ir kt. Rašė tobulus poromantinės krypties eilėraščius. Jo poezijai būdinga pesimistinė nuotaika. Žymiausi veikalai: Minusculas 1901, Exoticas 1911.

Gonzalo de Berceo žr. Berceo de Gonzalo.

Gooch George Peabody (g. 1873) anglų istorikas, studijavo Cambridge, Berlyne ir Paryžiuje. 1906–10 liberalų partijos atstovas parlamente. 1913 pradėjo dėstyti Londono univ. G. laikomas Vokietijos istorijos specialistu. Domėjosi demokratijos idėjų plitimu. Išsp. History of Democratic Ideas in the Seventeenth Century [2]1927, Political Thought in England from Bacon to Halifax 1914, Germany and the French Revolution 1920, History of Modern Europe 1923, Recent Revelation of European Diplomacy [4]1941, Studies in Diplomacy 1936–38, Studies in Diplomacy and Statecraft 1942, The Cambridge History of British Foreign Policy 1783–1919, 1922, 1923 (drauge su A. W. Wardu), Drauge su H. W. V. Temperley British Documents on the Origins of the War 1898–1914, 1926–38, Courts and Cabinets 1944, Frederick the Great 1947, Studies in German History 1948, Maria Theresia 1951, Catherine the Great 1954, History and Historians in the Nineteenth Century [2]1927, [3]1952. Nuo 1911 redaguoja Contemporary Review. 1933–36. Taikos komiteto pirmininkas.

P.Č.

Goodhue Bertram Grosvenor (1869-1924) JAV architektas, statęs daug bažnyčių ir visuomeninių pastatų. Jis pritaikė gotikos stilių moderniems laikams. Svarbesni pastatai: šv. Tomo, šv. Vincento bažnyčios New Yorke, miesto kapitolis Nebraskoje, Chicagos univ. koplyčia, West Point karo akademijos pastatas, Californijos technologijos institutas.

Goodyear Charles Nelson (1800–1860) ameriketis chemikas ir pramonininkas; jis 1839 išrado karštos vulkanizacijos kaučuko procesą, kiek vėliau ir kietąją gumą. G. buvo bemokslis, 1851–59 gyveno Europoje, organizavo gumos pramonę, bet mirė neturte. Išsp. Green Elastic and Its Variets 1853.

Goodyear Tire and Rubber Co. didžiausioji JAV gumos padangų gaminimo b-vė, įst. 1898 Akrone.

Goodyera žr. Sidabriukė.

Goodnow Frank Johnson (1859 — 1939) JAV mokslininkas. 1883–1914 istorijos, administracinės teisės ir municipalinių mokslų prof. 1914–29 Johns Hopkino univ. prezidentas. G. laikomas JAV administracinės teisės ir municipalinių mokslų kūrėjas. Išsp. Comparative Administrative Law 1893, Municipal Home Rule 1895, Municipal Problems 1897, Politics and Administration 1900, City Government in the United States 1904, The Principles of the Administrative Law of the United States 1905, Municipal Government 1909, Principles of Constitutional Government 1916.

Goodrich Samuel Griswold (1793–1860) JAV jaunimo rašytojas, žinomas slapyvardžiu Peter Parley. Išgarsėjo Peter Parley Tales. 1841–50 leido jaunimui žurnalą — Robert Merry's Museum. 1851–53 JAV konsulas Paryžiuje.

Goos August Herman Ferdinand Karl (1835–1917) danų teisininkas, politikas, teisės prof. Kopenhagos univ. 1862. G. turėjo didelės įtakos teisės raidai Danijoje. Rašė teisės filosofijos, baudžiamosios, tarptautinės teisės klausimais. Kaip politikas pirmiau buvo liberalas, paskui perėjo į dešiniuosius, 1880–84 folktinget (parlamento) antrųjų rūmų) narys, o nuo 1885 karaliaus paskirtas į pirmuosius. Švietimo ministeris 1891–94, teisingumo 1900–01. Parašė Den danske Strafferet 6 tt. (1875–96), Das Staatsrecht des Königreiches Dänemark 1898, A. S. Örsteds betydning for moral - og retsfilosofien samt strafferetsvidenskaben 2 tt. (1904–06).

Goose-Bay Kanados didysis aerodromas p.r. Labradore, prie Hamiltono upės; įrengtas II pas. karo metu kariniams tikslams, o po karo pagrindinė transatlantinės aviacijos bazė.

Goosens Eugene (g. 1893) belgų kilmės anglų kompozitorius ir moderniosios muz. atstovas. Nuo 1931 Cincinnati simfonijos orkestro dirigentas, vėliau dirigavo Londono orkestrą, rusų baleto orkestrą. Parašė orkestro, smuiko, violončelės veikalų, simfoniją ir operų Juditė, Don Juan de Mañara. 1947 išvyko į Sydney.

E. Goosens

Gopers Karl (1876 — 1941) latvių generolas. 1917 I latvių šaulių brigados vadas. Po Spalio revoliucijos dirbo Petrapilio latvių taryboje. 1920 grįžo į Latviją ir buvo karo tarybos pirmininkas. 1924 Vidžemės divizijos vadas ir Rygos įgulos viršininkas. Latvijos vyr. skautininkas. 1941 bolševikų nužudytas. Išsp. Četri sabrukumi 1920, Militaras audzišanas pamati 1922, Strelnieku laiki 1931, Vospominanija 1934.

Göppingen p. Vokietijos mst. Württemberge prie Fils upės ir Hohenstaufen Kalnų; 42.170 gyv. (1953). Nervų ligas gydančio mineralinio vandens versmės su sanatorijomis. Precizinių aparatų, chemikalų, stiklo, audinių pramonė.

Goračia upelis Jurotiškių vls., Lydos aps., Šilvės (Beržės, Nemuno) deš. įtakas, 11,2 km ilgumo; teka pro Lazdūnų (Lazūnų) kaimą.

Gorainis 1. A l e k s a n d r a s (1685 — 1774) žemaičių vyskupijos sufraganas. Buvo Nemenčinės klebonu, o 1730 buvo įšventintas vyskupu. Leščinskio šalininkas. Bylinėjosi dėl savo turtų dešimtinės su jėzuitais.

2. A l e k s a n d r a s (m. 1735 Tilžėje) žemaičių vyskupas, baigęs Vilniaus akad. teologijos daktaro laipsniu. Buvo Trakų prepozitas, infulatas. 1710 Smolensko vyskupas, vėliau žemaičių vyskupas. Jo vyskupavimo metu žemaičiuose buvo bado metai. Atskiri kaimai ir miesteliai išmirė. Jo portretas buvo žemaičių seminarijoje.

J. Totoraitis, žemaičių vyskupas Aleksandras Gorainis ir didysis maras 1716–1735 — Lietuvos Praeitis I 1941.

Göranson-Ljungman Kjerstin (g. 1901) švedų rašytoja, debiutavusi detektyviniame žanre. Jos romanai vaizduoja moterystę visokiose jos aplinkose, kur ji gina netekėjusią motiną nuo visuomenės puolimų ir smerkimų. Išsp. Tjugosju sekundmeter snö 1939, Ond bråd död 1941, premijuotas romanas Så blankt havet ligger 1941, En dotter född 1942, Pristagarinnan 1945.

Göransson Ake (1902–1942) švedų tapytojas, autodidaktas. Jo tapyba yra koloritiškai labai nuotaikinga, kartais vizinė, pilna visokių problemų.

Gorbačevskij Nikita (1810–1879) Vilniaus Centrinio archyvo archyvaras. Išsp. Kratkija tablicy neobchodimyja dlia istorii chronologii 1867, Revizija pušč 1866, Archeografičeskij kalendar 1869, Katalog drevnich aktovych knig 1872, Slovar drevniago aktovago jazyka 1874.

Gorbunov Ivan (1831–1895) rusų rašytojas, rašęs apysakas iš sodiečių ir miestiečių gyvenimo. Išsp. Sceny iz narodnago byta 1861. Raštų rinkinys 1902. Lietuviškai Nuotaikos teisėjo, Traviata, Užgavėnės (Amerikos Laisvėje 1928).

Gorczyński 1. B o l e s ł a w (g. 1880) lenkų dramaturgas, pagarsėjęs drama iš lenkų valstiečių gyvenimo W noc lipcowa 1903. Išsp. Inteligent 1904, Karuzel, Wyznanie, Na tropie trucizny 1912. Lietuviškai Inteligentas 1912, Meilės parodija 1912 (vertė J. Strazdas).

2. W ł a d y s ł a w (1879–1953) lenkų meteorologas, Lenkijos Meteorologinio biuro

steigėjas 1919 ir pirmas direktorius ligi 1926, 1926–37 Afrikoje ir P. Amerikoje, 1939–47 JAV, Kalifornijoje, 1947 grįžo į Lenkiją. Išsp. daug mokslo darbų, jų tarpe: O temperaturze powietrza w Polsce 1916, Nowe izotermy Polski, Europy i kuli ziemskiej 1918.

Gorčakov 1. A l e k s a n d r (1798–1883) rusų politikas, kunigaikštis, valstybės kancleris. Nuo 1841 pasiuntinys įvairiose Vokietijos valstybėse. Būdamas pasiuntiniu, jis Frankfurte prie M. 1850 susipažino ir susibičiuliavo su Bismarcku. 1854–56 pasiuntinys Vienoje. 1856–82 po Nesselrodės užs. reikalų ministeris. Šis gabus Aleksandro II diplomatas stengėsi atpalaiduoti Rusiją nuo Paryžiaus 1856 taikos sutarties kaikurių varžtų, draudžiančių Juodojoje jūroje laikyti rusų karo laivyną. 1863 Lietuvos–Lenkijos sukilimo metu Rusijos santykiai buvo paaštrėję su Anglija, Prancūzija ir Austrija, nes G. atmetė šių valstybių diplomatinę akciją sukilimo naudai. 1866 Prūsijos ir Austrijos karo metu bei 1870–71 Prūsijos Prancūzijos karo metu G. vykdė Rusijos neutralią politiką. Buvo priešingas 1877–78 Rusijos Turkijos karui. Dalyvavo Berlyno kongrese, po jo stengėsi suartinti Prancūziją su Rusija.

A. Gorčakov

2. M i c h a i l (1792—1861) rusų kunigaikštis. 1831 malšino Lenkijos sukilimą, vėliau 21 metus buvo Lenkijos vietininko Paškevičiaus štabo viršininku ir Varšuvos generalgubernatoriumi. 1848 vengrų revoliuciją malšinant, rusų armijos štabo viršikas, 1855 vadovavo Sevastopolio gynybai. 1856 Lenkijos vietininkas.

Gorčius (sl.) tūrio saikas, anksčiau vartotas Lenkijoje, Lietuvoje ir Rusijoje. Rusijos G. = 3,27 l. 1776 konstitucija lietuviškasis G. turėjo viduje 7⅝ colių gilumo ir 4⅞ colių skersmens, taigi, buvo lygus 2,83 l. 18 G lygus 1 pūras, arba 59,05 l. G. buvo varinių, molinių, medinių, išskaptuotų iš vieno gabalo medžio. Lietuvos dvarų inventoriuose minimas ketinis G., buvęs vartotas virti.

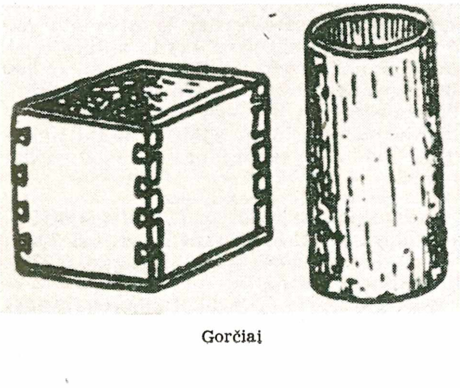
Gorčiai

Gordianas vardas trijų Romos imperatorių, viešpatavusių 238–244 po Kr.

1. M a r k u s A n t o n i j u s G. I 80 metų amžiaus apgarsintas imperatoriumi. Sūnui žuvus kovoje su Numidijos vietininku, iš susigraužimo pasikorė, teviešpatavęs vos keliasdešimt dienų.

2. M a r k u s A n t o n i j u s G. II, pirmojo sūnus, viešpatavo drauge su 1-ju ir krito kovoje su Numidijos legionais.

3. M a r k u s A n t o n i j u s G. III, pirmojo dukters sūnus, nugalėjo persus, o 244 Pilypo Arabo nužudytas.

Visi jie viešpatavo anarchijos metu (235–284 po Kr.), kada legionieriai savo vadus skelbdavo Romos valdovais.

M. Besnier, L'ampire romain de l'avènement des Sévères au concile de Nicée 1937; *E. Kornemann,* Roem. Gesch. II t., Kroeners Taschenausg. 133 [2]1942; *A. Calderini,* I Severi, la crisi dell'impero nel III secolo 1949.

Gordianas ir Epimachas šventieji, mirę kankinių mirtimi greičiausiai Diokletiano ar Valeriano persekiojimų laikais. Šventė X 5.

Gordidae kirmėlių šeima iš Nematomorpha būrio, liaudies vad. gyvaplaukiais. Plonas, plauko pavidalo kūnas, ligi 1,5 m ilgio. Parazituoja vabzdžių kūne, bet ne žmoguje ir naminiuose gyvuliuose.

Gordijo mazgas. Pusiau mitologinio, kilusio iš ūkininkų Gordijų dinastijos kūrėjo Frigijoje karaliaus G. I Zeusui aukotame vežime įmantriai užrištas mazgas, kurį atmegstančiam pranašauta M. Aziją valdyti. Aleksandras D., žygiuodamas prieš persus, jį perkirtęs kardu.

Gordon 1. A d a m L i n d s a y (1833—1870) australų poetas. Išsp. Sea Spray and Smoke Drift 1867, Astaroth 1867, Bush Ballads and Galloping Rhymes 1870. F. M. Robb išleido Poems 1912.

2. C h a r l e s G e o r g e (1833–1885) anglų generolas, dalyvavo Krymo kare. 1873 nukariavo Nilo augštupį. 1877 Sudano gubernatorius. Išsp. Journals of Major-General Gordon at Kartoum 1885, Letters of General C. G. Gordon to his Sister M. A. Gordon 1888.

Lord Elton Gordon of Khartoum 1955.

3. J e h u d a h L ö b (1830 Vilniuj–1892) žydų poetas ir rašytojas. 1860 įst. Šiauliuose mergaičių mokyklą. Nuo 1872 gyveno Petrapilyje, bet 1879 ištremtas į Oloneco gub. Rašė pradžioje biblinėmis bei istorinėmis temomis. Vėliau perėjo prie griežto realizmo ir aštria satyra griovė žydų tra-

dicijas, ypač pliekė žydų klerikalus. Raštai išsp. 1928–35 Tel Avive.

N. Šapira, Naujosios žydų literatūros metmens 1938.

Gordon-Bennet taurė JAV laikraščio savininkų J. G. B. (1841–1918) 1900 įsteigta taurė automobilių rungtynių nugalėtojams, 1906 balionų, 1909 lėktuvų rungtynių nugalėtojams.

Gorė 1. žėrinčios anglys; 2. puodas su žėrinčiomis anglimis.

Gorecki Leonard XVI a. lenkų istorikas, rašęs lotynų kalba. Parašė Descriptio belli Livoniae, Historia de bello Hungar-Valahico 1598 ir kt.

Goreckis 1. Antanas (1787 Vilniuje — 1861 IX 18 Paryžiuje) poetas. Mokėsi Vilniaus gimn. ir 1802–06 Vilniaus univ. Priklausė Nenaudėlių (šubravcų) d-jai. 1828 už pasakėčią apie vežiką Varšuvoje buvo suimtas, grąžintas į Vilnių ir turėjo pasižadėti nerašyti laisvų eilėraščių. 1831 Vilniaus sukilėlių komiteto pirmininkas. 1831 IV išėjo į sukilimą Zaluskio štabo virš. Pasiųstas specialios misijos į Švediją, Angliją bei Prancūziją, jau nebegrįžo į Lietuvą ir paliko emigracijoje. Išsp. Poezje litwina 1834, Bajki i poezje nowe 1839, Siewba 1857, Nowy zbiorek wierszy 1858. Lietuviškai Lakštingala, vanagėlis ir vilkas (Zagurskio-Ažukalnio vertimas).

A. Goreckis

2. Tadas (1825 V 5 Dusenėtuose prie Vilniaus — 1868 I 31) tapytojas, poeto Antano sūnus. Tapybos mokėsi pas V. Vankavičių Vilniuje. 1839 prievarta, kaip emigranto sūnus, atiduotas į kadetų korpą. Nuo 1845 mokėsi Petrapilio meno akademijoje. Nuo 1857 su tėvu gyveno Paryžiuje ir vedė A. Mickevičiaus dukterį Mariją. Paveikslai: Jaunosios lietuvaitės išpažintis, portretai arkivyskupų Dmochovskio, Holovinskio, Žilinskio, vyskupų Valančiaus ir Borowskio.

Goreljefas (prc. haut-relief) skulptūros rūšis, kada skulptūrinis vaizdas iš savo fono–plokštumos paviršiaus iškyla didesne tūrio puse; G. yra artimas vad. apvaliajai skulptūrai.

Gorenko Anna žr. Achmatova Anna.

Goretti Maria (1890–1902) šventoji. Nesidavė išniekinama, ir žiauriausiai buvo nužudyta. 1950 paskelbta šventąja. Šventė VII 6.

A. Riedel, M. G. [3]1950.

Görgey Arthur (1818–1916) vengrų generolas. 1848 susidėjo su vengrais sukilėliais. Pradėjo tarnauti kapitonu, bet po sėkmingų kovų kilo karo tarnyboje. 1848 X Dunojaus armijos vadas, 1849 II vyr. kariuomenės vadas. 1849 IV sumušė Windischgrätzą ir Wolgemuthą. 1849 VIII 9 buvo paskelbtas Vengrijos diktatoriumi, bet VIII 11 kapituliavo rusams. Išvengė mirties bausmės, tik carui Mikalojui užsistojus. Ligi 1867 buvo kalinamas. Išsp. Mein Leben u. Wirken in Ungarn 1848–1849, 1852.

A. Görgey

Gorgijas (gr. Gorgias) iš Leontinų Sicilijoje (apie 483–375) graikų filosofas, garsus sofistas ir retorius, nihilizmo atstovas. 427 pasiuntiniu atvyko į Atėnus, turėjo puikių prakalbų, iš Sicilijos į Graikiją perkėlė retoriką ir Atikos dialektą padarė vyraujantį graikų prozoje. Platonas dialoge G. jį atsargiai kritikavo. Teišliko dvi pratimų kalbos, kurių autentiškumas abejotinas.

H. Diels, Fragmenta der Vorsokratiker II [6]1952.

Gorgona (gr. Gorgō–onos) požemio karalystės pabaisa. Homeras temini vieną G. siaubinga, šlykščia galva Zeuso skyde, Hesiodas tris — Steną, Eurialę ir Medūzą, sparnuotas baisenybes akmeniu paverčiančiu žvilgiu, gyvačių plaukais ir diržu, kurios gyvena tolimiausiuose vakaruose, Nakties ir Hesperidų kaimynystėje. Visos nemirtingos, išskyrus Medūzą, kuriai Persėjas nukirto galvą ir ją dovanojo Atėnei. Ta ją pritaisė savo skyde. Jau VII amžiuje Neto amforoje atvaizduotos G., klaikios sparnuotos būtybės. Selinunto metopėje ir Korfu frontone VI a. pr. Kr. atvaizduotos Persėjo mito figūros. Vėliau mene paveikslai švelnėja.

R. Hampe, Fruehe griechische Sagenbilder in Boeotien 1936.

Gorgonarija koralų rūšis.

Gorgonėjas (gr. Gorgoneion) Gorgonos Medūzos galva, Persėjo nukirsta ir dovanota Atėnei, pritaisiusiai ją akmeniu paverčiančia šmėkla savo skydo viduryje. G. laikė ginančiu nuo nelaimių baubu ir juo puošdavo šventoves, miesto sienas, ginklus. Vėlesnis menas G. vaizduoja mirštamoje kovoje pastyrusiu nuostabiai dailiu moterišku veidu, gyvačių apraitytomis garbanomis.

G. Besig, G. u. Gorgoneion 1937.

Gori senas Gruzijos mst., įkurtas VII a. kaip karo tvirtovė, 76 km į š.v. nuo Tbilisi, prie Kuros upės; apie 15.000 gyv. (1939). J. Stalino gimtinė.

Gorija durpynas Kazlų Rūdos vls., Marijampolės aps., 50 ha, 1,8 m gilumo. Sudurpėjimas geras. Pelkė tarpinio tipo 81 ha.

Gorila

Gorila Pongidae šeimos, Antropomorphae genties viena didžiausių ir į žmogų panašiausių beždžionių. Gyvena atogrąžų Afrikos miškuose. Užauga apie 170 cm, sveria ligi 250 kg. G. gyvena atskiromis šeimynomis, maitinasi augaliniu, iš dalies ir gyvuliniu maistu. Plaukas tamsiai pilkas arba pilkai rusvas. G. pastaraisiais laikais apnaikintos ir laikosi dažniau specialiuose joms skirtuose miškų plotuose. Zoologijos soduose pasitaiko retai, nes nepakelia neįprasto klimato ir nelaisvo gyvenimo.

C. E. Akeley, In Brightest Africa 1923.

Göritz Kristup Konrad (1667–1752) M. Lietuvos teologas, Vėluvos protestantų arkivyskupas. Bendradarbiavo ruošiant 1735 lietuvišką Biblijos vertimą.

Gorizia 1. š.r. Italijos apygarda Venezia Giulia provincijoje, apimanti dalį pajūrio ir kalnuotą sritį su keliolika kurortinių vietovių; 2550 km², apie 220.000 gyv., kurie daugiausia verčiasi vynuogių auginimu. 1947 r. dalis su Monte Santo perleista Jugoslavijai.

2. G. apygardos centrinis mst. ir žiemos kurortas prie Isonzo upės; 40.500 gyventojų (1951) italų, slovėnų ir kt. Arkivyskupo rezidencija, XIV a. katedra; audinių ir popieriaus pramonė. G. apylinkėse 1915–17 vyko atkaklios ir ilgai trukusios Izonzo fronto kautynės. Prie Radipuglia vietovės karo kapinės su 30.000 kapų.

Górka Olgierd (g. 1888) lenkų istorikas, dėstė Vilniaus univ., vėliau vadovavo Rytų inst. Varšuvoje. 1939–45 gyveno Anglijoje. Grįžo Lenkijon ir buvo 1948–52 konsulas Izraelyje. Išsp. Die Nation und der Staat Polens 1937.

Gorkij Maksim, tikras vardas — Peškov Aleksej Maksimovič (1868—1936) rusų rašytojas. Jis gimė Žemutiniame Novgorode (vėliau bolševikų pavadintame jo vardu) darbininko šeimoje ir dar mažas liko našlaitis. Nuo pat jaunystės pelnėsi pats sau duoną. G. išsiskyrė nepaprastu troškimu šviestis. Jis godžiai skaitydavo viską, o nuo 10 metų amžiaus rašydavosi užrašus — įspūdžius iš gyvenimo ir knygų. Draugaudamas su revoliucingai nusiteikusiu studijuojančiu jaunimu, jų įtakoje susidarė socialistinę pasaulėžiūrą. Jis tapo liaudies gynėju. Jo pirmas suėmimas buvo 3 metais anksčiau, negu pirmoji apysaka Makar Čudra buvo išspausdinta 1892. Jauno G. apysakos, romantiškai vaizdavusios valkatas, čigonus, vagis ir kovotojus už liaudį, turėjo didelį pasisekimą, o kai 1898 apysakos išėjo knyga, G. iš karto liko garsus ne tik Rusijoje, bet ir V. Europoje. 1902 Mokslų Akademija G. išrinko garbės nariu, bet caro valdžia panaikino išrinkimą. Protestuodami G. naudai iš akademijos pasitraukė Čechovas ir Korolenko. 1905 G. uždarė garsioje Petropavlovsko tvirtovėje. Protestų banga nuskambėjo Vakaruose, ir 1906 G. paleido. Tada G. emigravo į V. Europą ir įsikūrė Capri saloje.

M. Gorkij

1913 sugrįžo Rusijon. Bolševikų revoliucijos metu G. užėmė svyruojančią poziciją tarp bolševikinės revoliucijos šalininkų ir jos priešų. Savo draugus valdžioje G. kritikavo, kaltino vartojant terorą. Jis kalbėjo apie ‚vakarykščių vergų despotizmą' ir gynė valdžios kritikavimo teisę. Pats G. niekada netapo kompartijos nariu. Savo išimtinį populiarumą ir nepriklausomybę G. išnaudojo, gelbėdamas naikinamą inteligentiją. Jo dėka buvo įsteigti rašytojų ir mokslininkų namai, bado ir teroro metu padėdamas daugeliui išsilaikyti. G. leidykla Vsemirnaja literatura darbo parūpino vargstantiems rašytojams. Ilgainiui režimo vadams G. laikysena pasidarė nepakenčiama, ir spėjama, kad jam bus buvę patarta palikti Rusiją ne vien ‚dėl ligos'. G. išvažiavo 1921 į Sorrento Italijoje. Europoje G. buvo įsteigęs žurnalą Besiedą, — kuriame bandė apjungti rusų rašytojus, tėvynėje likusius ir emigrantus. Palaipsniui, iš tolo, bolševikų režimas jam ėmė atrodyti priimtinesnis. 1928 G. vizitavo savo kraštą, kur buvo iškilmingai pagerbtas 60 metų sukakties proga. 1931 jis namo

grįžo visiškai. Nuo tol, besąlygiškai rėmė režimą, kitus intelektualus ragino susilaikyti nuo režimo kritikos. Paveiktas kylančio fašizmo bei nacizmo, jis teisino ir nežmoniškiausius bolševikų tironijos darbus.

G. vieta rusų literatūroje reikšminga dviem atžvilgiais. Viena, jis buvo augščiausia išraiška to realizmo pražydimo, kuris sekė po Čechovo ir reikšme bei įtaka rungtyniavo su tuo pat metu galingu simbolistiniu sąjūdžiu. Antra, G. buvo tiltas iš XIX a. tradicijos į socialine prasme visai naują — proletariškąją literatūrą, kurios jis buvo pirmas reiškėjas ir ugdytojas.

G. kūryba skyla į 3 periodus, skirtingus maniera ir paskirtimi. Pirmasis, 1892–99, G. kometiško švystelėjimo ir augščiausios įtakos laikotarpis, apimąs jauniausias apysakas ir poeziją. G. kūryba čia persunkta veržlumo, jausmo, romantiško patoso, gausiais ir įmantriais žodžiais garbinanti heroizmą, laisvę ir kontrastu siekimams rusų literatūroje negirdėtu nuogu brutalumu, piešianti žemą, bevertę buitį. Tarp eilės apysakų didesnio garso būtų Makar Čudra, Starucha Izergil — legendinės apysakos, Čelkaš, Malva, Byvšije liudi (šioje jau ima dominuoti realistinė maniera) ir šio laikotarpio šedevras Dvadcat šest i odna 1899, kur G. kūrybos dominuojančios idėjos — tikėjimas grožiu, laisve ir žmogaus taurumu — išreikštos įtikinamai per žmonių psichologiją, veržliai, meistriška konstrukcija. Čia G. išvengė ryškių ydų: nereikalingo žodingumo, sentimentalumo, neskoningo egstatiškumo bei itin mėgiamo filosofavimo. Šiam periodui priklauso ir G. poezija, pagarsėjusi Piesnia o sokolie 1895, Devuška i smert 1892.

Antrasis laikotarpis, apimąs maždaug 1899–1912, rodo dvejopą G. tendenciją: socialistinės misijos pabrėžimą ir didesnį žanrą. Kokybiškai tai duoda žymų smukimą. Apysakininko stiprieji privalumai išliko kaip talentingi įtarpai į tuos veikalus. Tačiau G. nemoka konstruktuoti, veiksmas neturi vystymosi nei būtinybės, eiga tėra portretų, aprašymų, įvykių, įspūdžių suma. Visumą nestipriai riša herojus, bergždžiai arba sėkmingai ieškąs kelio į teisingesnį gyvenimą, į laisvę. Čia skirtina ir pagarsėjusi knyga Mat 1907, čia telpa ir abu G. triumfai dramos srity: Meščane 1901 ir Na due 1902, kurių pasisekimas daugiausia priklausė nuo vaizduojamosios naujos aplinkos (ypač Na dne) ir nuo Stanislavskio spektaklių augšto lygio. Kiti romanai: Foma Gordejev 1899, Troje 1900–01, Žizn Matveja Kožemiakina 1911; apysakos: Leto 1909, Ispoved 1908, Gorodok Okurov 1910; eilė dramų: Dačniki 1904, Deti solnca 1905, Varvary 1906, Vragi 1907, Poslednije 1908, Vasa Železnova 1911; mažesni dalykai: poema Piesnia o burevestnike 1901, Čelovek 1903, Žizn nenužnogo čeloveka 1907–08, Skazki ob Italiji 1911–13; eilė nekokių politinių satyrų ir kt.

Vėlesniame laikotarpyje (1912–1936) G. išsikristalizuoja kaip didelis realistas, nugalėdamas ir jaunystės kūrinių romantišką retoriką, ir dogmatizavimą bei veržimąsi mokyti ir vadovauti. Jo visos kūrybos viršūnė yra autobiografiniai dalykai: trilogija Detstvo 1912–13, V liudiach 1914 ir Moji universitety 1923; taip pat ir stiprūs Vospominanija ir Zapiski iz dnevnika, ypač — prisiminimai apie L. Tolstojų. Palyginti stipriau parašytas ir Delo Artomanovych 1925 romanas bei naujosios dramos: Jegor Bulyčiov ir drugije 1932, Dostigajev i drugije 1931, Vasa Železnova 1935, antras variantas. Tačiau didžiausias gyvenimo užsimojimas, milžiniška knyga, norėjusi perteikti 40 metų laikotarpio, baigiant bolševikų revoliucija, romanas Žizn Klima Samgina 1925–1936. Tai yra vienas didžiausių G. nepasisekimų. Ypač neįdomus herojus oportunistas Samgin eina į savo žlugimą per nepabaigiamus pasikalbėjimus su eibe kitų veikėjų. Tačiau autobiografiniuose dalykuose G. iškyla kaip nepalygintinis realistinio portreto meistras, aštrus stebėtojas, paperkančio žmoniškumo kupinas idealistas. Vaizduodamas varganųjų buitį, pilną smurto ir tamsos, G. visdėlto įtikina žmogaus esminio taurumo, grožio ir laisvės savo optimistiniu tikėjimu. G. objektyvumas yra stebinąs: jis beveik ištrina pats save, perteikdamas gyvą, pulsuojantį gyvenimą aplink save. Visų kūrinių laikas yra priešrevoliucinė praeitis. G. reikšmė kaip vienos priešrevoliucinio realizmo viršūnių ir kaip pačio reikšmingiausio sovietinio laikotarpio beletristo yra neginčijama. Lietuviškai G. raštai V t. 1955.

S. D. Baluchatyj, Kritika o G. 1934; *K. Čukovskij,* Vospominanija 1940; *F. Duesel,* M. G., Tschekow 1922; *I. Gruzdev,* G. i jego vremia 1948; *J. Lavrin,* Russian Writers 1954; *F. S. Merežkovskij,* Griaduščij cham 1906; *M. Slonim,* Modern Russian Literature 1953; *G. Struve,* Soviet Russian Literature 1951; *D. P. Sviatopolk-Mirski,* Contemporary Russian Literature; *V. Šklovskij,* Udači i poraženija M. G. 1926. *J.Blk.*

Gorkij, ligi 1932 Nižnij Novgorod ‚Žemutinysis Novgorodas', T. Rusijos miestas prie Okos ir Volgos santakos; apie 750.000 gyv. (1955). G. yra didelis pramonės centras su mašinų, automobilių (Molotov trestas, gaminąs nuo 1932 automobilius GAZ, 65% visos T. Rusijos autovežimių produkcijos), lokomotyvų, vagonų, laivų statybos, naftos rafinerijų pramonė. 1919 įst. universitetas ir veikia kitos 9 augštosios mokyklos. G. yra rašytojo Maksimo Gorkio gimtasis miestas.

Görlitz žr. Zgorzęlec.

Gorlovka Ukrainos mst. Doneco baseine; 108.000 gyv. (1939). Mašinų akmens angliai kasti ir chemikalų pramonė, kasyklų inžinerijos technikumas.

Gornerio ledynas didumo antras Alpėse (Šveicarijoje), Monte Rosa masyve; 67,2 km^2 dydžio.

Gornica upelis (Garnytė) Gardino vls. ir aps., Nemuno kair. įtakas, 10,9 km ilgumo; teka nuo Kapcaukos bžk., 12 km į p.r. nuo Gardino miesto.

Górnicki Lukasz (1527–1603) lenkų humanistas rašytojas. Žygimanto Augusto sekretorius bei jo bibliotekos Vilniuje direktorius. Gyvendamas Vilniuje, G. buvo užmezgęs artimų ryšių su daugeliu Lietuvos didikų. Žymiausias jo raštas Dworzanin Polski ir neperdidžiausios istorinės vertės yra jo istorinis veikalas Dzieje w koronie Polskiej od r. 1538 do 1572. Naujas leidimas 1950.

Kozielewski, L. G. 1939.

Gorodcov Vasilij (1860–1945) rusų archeologas. Dirbo istoriniame muzėjuje ir dėstė Maskvos univ. Išsp. Pervobytnaja archeologija 1908, Bytovaja archeologija 1910, Archeologija (kamennyj period) 1923.

Gorodeckij Sergej Mitrofanovič (g. 1884) rusų poetas, turėjęs įtakos, kaip, šalia Gumiliovo vienas akmetistų sąjūdžio kūrėjų ir kaip simbolistinių eilėraščių rinkinio Jar 1907 autorius. Vėliau, besiblaškydamas tarp literatūrinių grupių ir žanrų, o jo talentui žymiai nykstant, neteko literatūrinės reikšmės. Jo eilėraštis Adam 1916, manifestinis akmeizmui, garbino primityvią jėgą žmoguje ir žemėje. Akmeistus kartais dėl to vadina adamistais. Komunistinio režimo pirmaisiais metais tapęs žymiu propagandistu ir partijos nariu, G. dabar literatūriniame gyvenime nesireiškia ir Sovietų Enciklopedijos naujoje laidoje neminimas.

V. Briusov, Daliokije blizkije 1912; *J. Vladislavlev,* Literatura velikogo desiatiletija 1928.

Gorodeckis Vasaris (1873 II 22 Palukniuose, Šiluvos vls., Raseinių aps. — 1940 VIII 13 Kaune) inž., prof. Mokėsi Charkovo gimn., 1898 baigė Charkovo technologijos inst. inžinierio technologo diplomu. Dirbo metalo apdirbimo pramonėje Ukrainoje, 1914–15 Petrapilio politechnikos instituto lektorius. Grįžęs Lietuvon, nuo 1923 VI 11 LU variklių katedroje doc. p. e., 1926 garo mašinų katedroje, nuo 1930 IX 1 VDU docentas ir taikomosios mechanikos katedros vedėjas. Dėstė garo mašinų, vidinio degimo variklių ir termodinamikos kursus. Nuo 1924 Augštųjų karininkų kursų lektorius, nuo 1930 Dotnuvos Žemės ūkio akademijos lektorius. Bendradarbiavo Technikoje, Technikoje ir Ūkyje ir kt. Išsp. Techninė termodinamika 1935.

Gorodokas Gudijos mst., minimas 1650. Yra išlikę senovės lietuvių pilies pamatai.

Görres Josef v. (1776–1848) vokiečių publicistas. G. pradžioje buvo racionalizmo ir prancūzų revoliucijos šalininkas. Politiką metęs, atsidėjo humanitariniams mokslams ir savo tautos praeičiai. Nuo 1806 Heidelbergo univ. skaitė meno, filosofijos, senosios vokiečių literatūros paskaitas ir su Arnimu ir Brentano sukūrė ‚Heidelbergo romantiką'. 1814 tapęs Reino krašto mokyklų vadovu, įst. laikraštį ‚Der Rheinische Merkur, kur skelbė kovą už tautinę laisvę (1816 uždraustas, įsikišus Prūsijos valdžios reakcijai). Universali ir stipri G. publicistika Napoleono buvo pavadinta ‚penktąja galybe'. 1816 perėjo į katalikybę, 1826 karaliaus Liudviko G. buvo pakviestas į Bavariją, kur naujai įsteigtame Müncheno univ. dėstė istoriją ir buvo katalikų vėlyvosios romantikos vadovas. Atmetęs Prūsijos pirmenybę, G. kovojo už katalikybę, kurioje reiškiasi stipri mistinė tendencija (Die christliche Mystik 1836—42). Jo Die deutschen Volksbücher šalia Arnimo ir Brentano Wunderhorn iškelia vėlyvųjų viduramžių liaudies prozą. G. tyrinėjo pasaulinę mitų istoriją, pvz. Mythegeschichte der asiatischen Welt 1810. Jo darbo tęsėjai buvo Schelling, Bachofen ir kt. Jo raštų kritišką laidą išleido Görres-Gesellschaft 1926. Išsp. Europa und Revolution 1821, Die heilige Alianz 1822, Athanasius 1837, Kirche und Staat 1842.

J. Görres

J. Grinius, J. G. romantikas, publicistas — Židin,s 1926.

Görres d-ja 1876 vokiečių katalikų įkurtoji J. Görres vardo mokslo d-ja. D-ja turėjo 10 sekcijų ir išlaikė institutą Romoje, Madride ir Jeruzalėje. 1941 G. d-ja buvo uždaryta ir tik 1948 vėl atsikūrė. G. d-jos sekcijos leidžia mokslo žurnalus bei mokslo veikalus.

Górski 1. A r t u r (g. 1870) lenkų rašytojas, kritikas, parašęs monografiją apie Ad. Mickevičių — Monsalwat 1908, 41921.

2. K o n s t a n t i n (1826–1898) lenkų rašytojas, kariuomenės istorikas. Išsp. Historja piechoty polskiej 1893, Historja jazdy polskiej 1894, Bitwa pod Grunwaldem 1888, Wojna Rzeczypospolitej Polskiej ze Szwecja 1888, Historja artylerji polskiej 1902.

3. S t a n i s ł a w (1489–1572) Krokuvos kanauninkas, Krokuvos vyskupo Tomickio sekretorius, sudaręs vad. Acta Tomiciana.

Tai susistemintas bei G. paaiškinimais papildytas dokumentų rinkinys. Pagrindinis dokumentų rinkinys Žygimanto Senojo laikotarpiui (1506–1548). Šį darbą atliko, jau būdamas karalienės Bonos sekretoriumi. Iš viso 10 tomų.

Gorskis 1. B a t i s S t a n i s l o v a s (1802 V 6 Gardino gub. — 1863 V 22 Švenčionių aps.) Lietuvos gamtininkas, 1825 baigė Vilniaus univ. ir ligi 1831 buvo Wolfgango asistentu. Nuo 1829 Vilniaus botanikos sodo vedėjas. 1832–42 Vilniaus med. akademijos adjunktas. Sudarė Lietuvos augalų sąrašą E. Eichwaldo knygai — Skizze von Lithauen, Volhynien und Podolien 1830. Išsp. Catalogus plantarum horti botanici academici Vilnensis 1834, Icones potamogetonum characearum, cyperacearum et graminearum species Lithuanie illustrantes 1849. Su A. Kumelskiu išsp. Zoologia albo historya naturalna zwierząt 1836–39. 1847–51 gyvendamas Berlyne, supažindino gamtininkus su retais Lietuvoje augančiais augalais (Typhon Gorscii, Gorscia conjugata pavadinti jo garbei).

2. K o n s t a n t i n a s (1828 IX 20 — 1901 II 28) Lietuvos gamtininkas. Gamtos mokslus studijavo Tartu ir Petrapilio univ. bei 1852–54 V. Europoje. Ligi 1863 Varšuvos med. chirurgijos akad. adjunktas, paskiau gyveno savo dvare Salantuose. Jo bibliotekos dalis pateko į VDU ir Valstybės centrinę biblioteką.

3. M i k o l o j u s (m. 1855) kunigas, apie 1805 Vilniaus univ. teologijos daktaras, 1843 kaip Mogilevo prelatas buvo ir kat. kolegijos asesorius. Mirus 1842 Kameneco vysk. Mackevičiui, valdė vyskupiją kaip kapitulos rinktas valdytojas. Caras Mikalojus, kaip valdžiai ištikimą asmenį, G. pristatė Romai į Kameneco vyskupus, bet Roma ilgai jo netvirtino. Rusų valdžiai pakartotinai reikalaujant, pagaliau, pop. Pijus IX atsiuntė bulą, ir 1854 VI 20 jis buvo Petrapilyje konsekruotas Kameneco vyskupu.

4. V a l e n t i n a s (g. 1908) vertėjas literatas. 1932 leido ir redagavo žurnalą Dabarties Aidas. Išvertė Kellermano Ingeborga, Orči Meilė ir kerštas, Tolstojaus Kaukazo belaisvis, Duma Dama su žemčiūgais ir W. Locko Ties žydriuoju ežeru.

5. V a l e r i j o n a s (1790–1874) Vilniaus univ. adjunktas ir praktinės mechanikos mokytojas. 1821 po Bekešo kalnu išplanavo bulvarą ir 1828 pastatė kabantį tiltą per Vilnių.

Gorter Herman (1864–1927) olandų poetas ir literatūros kritikas, socialistinių žurnalų redaktorius. Išsp. Mei impresionistinį veikalą apie amžiną jaunystę 1899, Pan, een Gedichte 1912, De School der Poëzie 1897, Het imperialisme 1921, Marxisme en Revisionisme 1907, Het historish-materialisme aan arbeider verklaard 1909. Raštų rinkinys 1948.

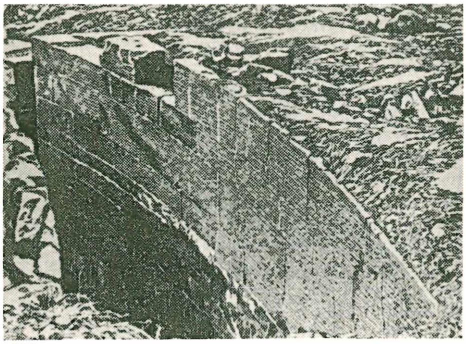
Gortino įrašas

Gortinas vienas žymiausių senovės Kretos miestų, ilgai kovojęs su Knosu dėl pirmavimo saloje ir, romėnams valdant, buvęs jos sostine. 1884 italas F. Halbherr ir vokietis Fabricius rado ant vieno namo 12 kertuotų akmenų G. teisės įrašą senąja doriečių kalba ir beveik ištisai fenikiečių alfabetu rašytą apie 475 pr. Kr., turiniu žymiai senesnį. Šis svarbus dokumentas graikų teisei pažinti yra senesniųjų įstatymų papildymas, apimąs vergų, šeimos, paveldėjimo ir baudžiamąją teisę.

F. Halbherr ir *M. Guarducci,* Inscriptiones Creticae IV 1950.

Görtz von Georg Heinrich (1668–1719) švedų valstybininkas. Švedų karaliaus Karolio XII patarėjas. Vartojant visokias smurto priemones ir nuolat leidžiant popierinius pinigus bei ‚bėdos' monetas ir pn., jam pavykdavo rasti lėšų karui tęsti. G. pastangos suskaldyti Švedijos priešus, sudarant separatinę taiką su Rusija ir Anglija, nepavyko. Karoliui XII mirus, jis buvo nuteistas mirti. Jo darbai istorikų įvairiai vertinami: vieni mato jame nuotykių ieškotoją, kiti didelį valstybės vyrą.

Gorzkowski Michał (m. 1414) tretysis iš eilės Vilniaus vyskupas, buvęs Krokuvos akad. rektorius. 1407 Vilniaus kapitulos išrinktas vyskupu ir, Vytautui D. bei Jogailai tarpininkaujant, popiežiaus patvirtintas. Politikoje buvo už glaudesnį Lietuvos ir Lenkijos susijungimą.

W. Przyjałgowski, Żywoty biskupów wileńskich 1860.

Goschen George Joachim (1831—1907) anglų politikas, liberalas, laisvosios prekybos šalininkas. Betgi dėl Airijos klausimo atskilo nuo liberalų ir susijungė su unionistais. 1895–1900 laivyno ministeris. Išsp. The Theory of Foreign Exchanges [16]1894, naujas leidimas 1932.

Gosievskis 1. V i n c e n t a s (nužudytas 1662) Aleksandro Gosievskio, Smolensko vaivados, sūnus, Lietuvos lauko hetmonas ir iždininkas. Mokėsi Vilniaus akademijo-

je, Romoje bei Vienoje. Dalyvavo Jonušo Radvilos žygiuose prieš kazokus ir Maskvą. 1651 gavo artilerijos generolo laipsnį, o 1654 J. Radvilai tapus didžiuoju hetmonu, gavo lauko hetmono vietą. 1655 VIII 17 pasirašė Kėdainių sutartį su švedais, bet netrukus nuo jos atsimetė ir ėmė derėtis su Maskva. Radvila jį suėmė ir atidavė švedams, bet G. iš švedų nelaisvės pabėgo ir vadovavo daliai Lietuvos kariuomenės kovose prieš švedus Lenkijoje ir Rytprūsiuose. 1657 vadovavo kautynėms su švedais Žemaitijoje ir Latvijos teritorijoje. Nepavykus su Maskva susitarti, G. dalyvavo kautynėse prieš Lietuvon įsiveržusią Maskvos kariuomenę. 1658 rudenį klasta rusų paimtas į nelaisvę ties Verkais. Nelaisvėje išbuvo ligi 1662 vasaros. Tačiau ir nelaisvėje būdamas, G. nenustojo politikavęs. Iškilus Lenkijoje ir Lietuvoje sosto įpėdinio prie gyvos karaliaus galvos išrinkimo klausimui (apie 1660), prasidėjo tikros varžytynės tarp įvairių užsienio valstybių dėl G. paleidimo, nes kiekviena jų tikėjosi patraukti jį į savo pusę ir tuo būdu nulemti elekcijos vivente rege likimą. Intervenciją prie caro Aleksiejaus dėl G. paleidimo darė Habsburgai, Prancūzija, Švedija ir kitos suinteresuotosios šalys. Pagaliau ir pats caras gal tikėjosi iškelti savo ar savo sūnaus kandidatūrą į Lietuvos ir Lenkijos sostą. Atrodo, kad šis motyvas ir bus nulėmęs staigų G. paleidimą, net nelaukiant, kol bus už jį sugrąžinti keli Maskvos karo vadai. Kaip matyti iš vienintelio G. biografo Venslauskio aprašymo, G. nebuvo svetima Maskvos ir Lenkijos bei Lietuvos susijungimo idėja. Grįžusį iš Maskvos karo vadą labai šiltai sutiko tiek susikonfederavusi Lietuvos kariuomenė, tiek ir Lietuvos politikos vadai bei karališkieji rūmai. Visi tikėjosi jo paramos tada labai kritišku Respublikos gyvenimo metu. Būdamas atsargus ir ambicingas, G. nesiskubino susidėti nei su viena tuo laiku vyraujančia partija. Kurį laiką Varšuvoj pabuvęs, 1662 VII jis grįžo į Lietuvą, kur vadovavo komisijai konfliktui su susikonfederavusia Lietuvos kariuomene spręsti. Tuo tarpu sklido gandai, kad G. yra susidėjęs su prancūziškąja partija, ir gavęs iš jos gerokai pinigų. Lietuvos konfederacijos sluogsniuose viešpatavo antiprancūziška dvasia, kurią kurstė Lenkijos maršalas Liubomirskis ir iš dalies ją rėmė didysis Lietuvos hetmonas P. Sapiega. Enghieno duko arba princo Condé išrinkimas sosto įpėdiniu prie gyvos karaliaus galvos Lietuvos kaip ir Lenkijos bajorijos buvo laikomas kaip pasikėsinimas į bajoriškas laisves ir bandymas įvesti absoliutinę valdžią respublikoje. Buvo taip pat įtariama, kad G. kartu su Lietuvos konfederacijos maršalu Žeromskiu ir kitais rengiasi suorganizuoti prieškonfederaciją, kuri paremtų Jono Kazimiero planus. Buvo suorganizuotas sąmokslas prieš G., Žeromskį ir kitus jo šalininkus. 1662 XI nakčia jis buvo sąmokslininkų užpultas Vilniuje, išgabentas prie Astrinos ir nužudytas. Šiam žiauriam aktui, atrodo, pritarė tik nedidelė susikonfederavusios Lietuvos kariuomenės dalis. G. žudikai vėliau buvo nubausti.

V. Gosievskis

S. *Węslawski,* Victor et victus V. Corvinus Gosiewski 1664; *S. F. Medeksza,* Księga pamiątnicza wydarzen zaszlych na Litwie 1654–1668 (Scrip. Rerum Polinicarum, v. VIII); *V. Trumpa,* Paskutiniai V. Gosiauskio metai — Lietuvos Praeitis 1940; *S. Skarbek, Kruszewska-Nowodworska,* Sprawa smierci W. Korwin Gosiewskiego, Księga pamiątnizca kola historykow sluchaczy Uniwersytetu St. Batorego 1933. *V.Trp.*

2. B o g u s l a v a s (m. 1744) hetmono G. sūnus, titulinis Agatheno vyskupas, 1722 Gudijos sufraganas, 1725 Smolensko vyskupas, bet gyveno Vilniuje, pasilikdamas ir Gudijos sufraganu, Vilniaus dekanu, Ašmenos prepozitu ir Anykščių klebonu. 1722, 1724 ir 1730 valdė Vilniaus vyskupiją. Savo rūmus Vilniuje užrašė šaritėms ligoninei Vilniuje įsteigti; toji ligoninė vėliau tapo Savičo ligonine.

S. *Bosiak,* Prowincia Litewska 1933.

Goslar š. Vokietijos mst. Ž. Saksų krašte; 40.500 gyv. (1953). Miesto centras, išlikęs beveik nepaliestas nuo viduramžių, turi XI–XIII a. didelės architektūrinės vertės rūmų ir bažnyčių, iš kurių ypač žinomi Kaiserpfalz romanų stiliaus rūmai (XI — XII a.). Foto aparatų, drabužių, chemikalų pramonė, mineralinio vandens versmės.

G. l i e t u v i a i. 1945 IV vietos ir apylinkės lietuviai pradėjo spiestis į stovyklą, kuri pabaltiečiams buvo įrengta Bahnhofshotel patalpose. Amerikiečiams perdavus sovietams Tiuringijos kraštą, stovykla pasipildė iš ten evakuotais ir pasitraukusiais lietuviais. 1945 X lietuviai iš Bahnhofshotel buvo perkelti į savo metu Borchers fabriko darbininkams pastatytus barakus, kur jie sudarė atskirą tautinę stovyklą. 1947 stovykloje gyveno apie 300 lietuvių. Vėliau jų skaičius dėl emigracijos mažėjo. 1949 III G. stovykla buvo likviduota, ir joje dar tebegyvenę apie 120 lietuvių buvo perkelti į Salzgitter-Wattenstedtą.

Įsikūrus lietuvių stovyklai, tuoj pat buvo suorganizuota ir LTB apylinkė. Apylinkės v-bos pirmininkais buvo Vk. Sutkus (1945 V–X), Alf. Mažeika 1945 XI–1947 II), dr. Ibs. Skeivys (1947 III–VII), L. Banevičius (1947 VIII–iki stovyklos likvidavimo).

Veikė LRK skyrius (pirmininkas dr. Ibsenas Skeivys, vėliau Povilas Kuras, Alfonsas Mažeika, Viktoras Sutkus). 1945 X buvo įsteigta pradžios mokykla, kurią iki stovyklos uždarymo vedė mkt. Izidorius Austynas. Mokyklą vidutiniškai lankė 20 vaikų, o joje dirbo 2 mokytojai. Stovykloje taip pat veikė vaikų darželis, skautų draugovė, YMCA skyrius, šoferių kursai (vedėjas inž. Alfonsas Rimas), anglų kalbos kursai, stalių dirbtuvės su 6 meistrais ir 12 mokinių, lėlių dirbtuvės. *Pr.Z.*

Gosplan = gosudarstvennaja planovaja komisija ,'valstybinė planavimo komisija' įsteigta 1921 T. Rusijoje po I pas. karo ir bolševikų revoliucijos sugriautajai pramonei atstatyti.

Gossaert Jan (1478 — apie 1533) olandų tapytojas. 1508 meno mokslą studijavo Italijoje. Grįžęs į Olandiją dirbo karališkuose rūmuose, o taip pat ir Prancūzijos karaliui. Yra nupiešęs daug diduomenės portretų įvairiuose kraštuose. Betgi žymiausi jo paveikslai nuo Kryžiaus nuėmimas (50 figūrų) ir Madona su kūdikiu.

Gosse Sir Edmund William (1849–1928) anglų kritikas ir poetas bei biografijų rašytojas. 1904–14 Lordų rūmų bibliotekos direktorius. Jis anglų visuomenę supažindino su skandinavų rašytojų raštais, taip pat ir su moderniaisiais prancūzų rašytojais bei tapytojais. Išsp. poezijos rinkiniai: On Viol, Flute 1873, King Erik 1876, New Poems 1879, biografijos: J. Taylor 1904, Sir Thomas Browne 1905, Ibsen 1907, Swinburne 1917, Congrewe [2]1924 ir Studies in the Literature of Northern Europe 1879, French Profiles 1905.

Gossaert Madona su kūdikiu

Gossec François Joseph (1734–1829) belgų kompozitorius. 1751 įsikūrė Paryžiuje, kur įsteigė muzikos mokyklą, virtusią konservatorija, ir jai vadovavo ligi 1815. Parašė daug simfonijų, uvertiūrų, serenadų, requiem ir operų (Les pêcheurs, Alexis et Daphné) ir ypač daug revoliucinių dainų ir himnų. Jis yra į operas įvedęs valtorną bei klarnetą. Pažadintas Stamitzo idėjų, jis davė ir pirmąjį simfonijos modelį.

J. G. Prodhomme, F. J. G. 1949.

Gossen Heinrich Hermann (1810–1859) vokiečių ekonomistas, paskutinio naudingumo teorijos šalininkas. Svarbiausias jo veikalas yra Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fliessenden Regeln für das menschliche Handeln 1854, [3]1927.

Gossypium žr. Medvilnė.

Gostauta žr. Gaisrana (Lychnis).

Gostautas (lot. dok. Gastoldus, Gasthawdus) liet. kilmės didikų giminė, vaidinusi svarbų politinį vaidmenį Lietuvos istorijoje XV ir XVI a. Vieno jų Alberto galybė davė progos Lietuvos plačiosios redakcijos metraščio autoriams kildinti G. giminę iš tų pačių legendinių Kolumnų kilties, iš kurios buvę kilę ir Gediminaičiai. Vieną iš Kolumnų giminės palikuonių Krumpio ar Kumpio sūnų G. metraštis vad. vyriausiuoju D. L. K. Gedimino hetmonu, pirmuoju Vilniaus vaivada, nors vaivados Lietuvoje atsirado tik 1413, o hetmonai pirmą kartą dokumentuose minimi tiktai 1497. Kaikurie tyrinėtojai G. giminę sieja su Veliuonos pilies gynėju Algirdo-Kęstučio valdymo laikais, bet XV–XVI a. G. spietėsi daugiausia apie Ašmeną. G. giminė pasibaigė, 1542 mirus Stanislovui G.

1. G. (m. 1364) Veliuonos pilies komendantas, žuvęs po pilies paėmimo. Vokiečiams 1362 sunaikinus Kauno tvirtovę, jų veržimuisi Lietuvon sustabdyti Kęstutis ryžosi pastatyti Naująjį Kauną saloje, esančioje Nevėžio ir Nemuno santakoje. Statybos darbai ėjo 1363. Ordino kariuomenė 1364 pradžioje laivais atvykusi Nemunu, netikėtai užpuolė ją iš sausumos, pilį sudegino, pasiryžę sunaikinti ir dvi kitas panemunės pilis. Daugumas vokiečių kariuomenės su didžiuoju magistru Winrichu von Kniprode ir ordino maršalu Heningu von Schindekopfu nusileido Nemunu žemyn ir apsupo Veliuoną, kurios komendantu buvo G. 10 dienų puolimams nepavykus, per dvi dienas ėjo puolimas su visomis ordino atsivežtomis mašinomis. Priešpiliai buvo paimti ir tvirtovės sienos kaikuriose vietose pramuštos. Ordino maršalas pareikalavo pilies komendanto G. pa-

siduoti, bet atsakymo negavo. Tuomet vokiečiai prinešė arčiau pilies sienų medžių, šakų ir šiaudų ir, pasinaudoję sau palankiu vėju, visą pakūrė. Didelis ugnies karštis ir dūmai tolimesnį tvirtovės gynimą padarė nebegalimą, ir G. pareiškė pasiduodąs su visa įgula. Maršalas pažadėjo visiems pasidavusiems dovanoti gyvybę. G. saviesiems įsakė padėti ginklus ir atidaryti pilies vartus. Nepaisydama pažadų, ordino kariuomenė įsiveržė į pilį ir visus pasilikusius gyvus išžudė. G., jo padėjėjai ir palydovai pakeliui pas didįjį magistrą buvo sargybos užpulti ir išžudyti. Ordino maršalas magistro reikalavo nubausti kaltuosius. Magistras pažadėjo, bet pažado neištesėjo. Iš 1404 šaltinio matyti, kad G. padėjėjais buvę Surminas ir Matevika (Mattevike). Veliuonos pilis buvo sugriauta. G. pasilikusi gyva šeimyna turėjo išsikelti ir apsigyveno ties Ukmerge.

2. **A l b e r t a s** (m. 1539) Martyno G. ir Alšėnų kng. Onos sūnus, Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris. Savo tėvo ir senelio Jono paveldėjęs didelius turtus ir politinę įtaką, jis D. L. K. Aleksandro 1503 buvo paskirtas vyriausiuoju taurininku ir Naugarduko vietininku. Dalyvavo kovose su Krymo totoriais ir atmušė jų puolimą prieš Naugarduką. Savitarpio kovoms vykstant tarp dviejų įtakingiausių ponų tarybos narių, kng. Mykolo Glinskio ir Jono Zaberezinskio, laikėsi neutraliai. Lietuvoje įsiviešpatavus Žygimantui II, jis tuojau įsigijo jo didelį pasitikėjimą ir, prasidėjus 1507 karui su Maskva, su kariuomene buvo pasiųstas Smolensko ginti. 1508 jis Žygimanto II buvo pakeltas Naugarduko vaivada. Kng. Mykolui Glinskiui pakėlus maištą 1508, Vilniuje suorganizavo valstybės iždo apsaugą nuo sąmokslininkų užgrobimo. Kai Lietuvos vyriausybė per Joną Kostevičių mėgino užmegzti derybas su sukilėliu ir žadėjo jo reikalavimus patenkinti, M. Glinskis pareiškė galįs pasitikėti vien G. tarpininkavimu. Deryboms nepasisekus, prasidėjo ginkluotas sukilimo malšinimas. Šių kovų metu G. smarkiai susivaidijo su Mikalojumi Radvila, ir tai neigiamai atsiliepė karui su Maskva sektis. Lietuvai pasirašius taiką su Maskva 1508 X 8 ir ją ratifikavus 1509 pradžioje, G. buvo suimtas

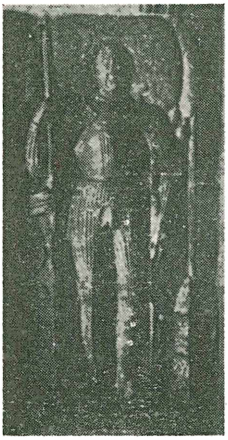
Gostauto antkapis

kaip buvęs Glinskio bendramintis ir pašalintas iš visų tarnybų. Kaltinimai nebuvo įrodyti, ir jis 1511 buvo paleistas. D.L.K. Žygimantas II bandė sutaikinti G. su Radvilomis. Buvo pasiekta tik formalios santaikos, bet faktiškai didelė neapykanta tarp dviejų varžovų dėl augščiausios politinės įtakos tebepasiliko. Žygimantas stengėsi įrodyti pripažintam nekaltam G. savo palankumą: skyrė jį teisėju įvairiose didikų bylose, o 1513 davė jam Bielsko seniūniją; 1514 paskyrė Polocko vaivada. Savitarpio kivirčai tarp G. ir Radvilų ypač smarkiai ėmė reikštis dėl Palenkės, kur Radvilos gavo sukilėlio M. Glinskio dvarus ir kur G. turėjo daug žemių. Vaidai nesiliovė ir 1514, kai Maskva buvo apsupusi ir paėmusi Smolenską, ir net vėliau, kai Lietuvos vyriausybė siekė atplėštąsias iš Lietuvos sritis atsiimti. Maskvos didysis kng. Vosylius II, iš lietuvių atėmęs Smolenską, savo smūgius ėmė kreipti į Polocką, kur vadovavo G. 1518 šis sėkmingai atmušė didelę Maskvos kariuomenę. Kautynės įvyko prie Dauguvos. Vydamas ir kaudamas maskviečių likučius, G. įsiveržė į Maskvos žemes ir jas nusiaubė. Atsidėkodamas už laimėjimą, Žygimantas II 1519 jį paskyrė Trakų vaivada. Dabar du svarbiausi valstybėje postai atsirado dviejų nesutaikomų priešų rankose. Jokios pastangos nepajėgė sustabdyti kovų tarp G. ir Radvilų ir jų valdinių. Jos kiek sulėtėjo, kai, 1522 mirus Mikalojui Radvilai, į jo vietą buvo paskirtas G., o Trakų vaivada kng. Konstantinas Ostrogiškis. G. tuo pat metu buvo paskirtas ir Lietuvos kancleriu. Pasiekęs augščiausių valstybinių postų krašte, G. ėmė tvirtinti Lietuvos savarankiškumą ir jos nepriklausomybę nuo Lenkijos. Tai turėjo padaryti nuo Lenkijos atskiras jos valdovas. Savo siekimuose G. rado sau sąjungininkę karalienę Boną, kuri iš anksto rūpinosi užtikrinti savo sūnui Žygimantui Augustui kelią į Lenkijos sostą per Lietuvos sostą. Buvo nusistatyta išrinkti Žygimantą Augustą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu visai nepriklausomai nuo lenkų. Kad prie savo planų patrauktų bajoriją, G. ėmė ruošti Lietuvos įstatymų kodifikaciją. Statuto svarstymas buvo Vilniuje sušauktame seime. 1522 XII 4 seimo buvo nutarta, kad mirus Žygimantui, Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu bus jo sūnus Žygimantas Augustas. Už dinastinių planų parėmimą G. gavo 1522 privilegiją, suteikiančią jam teisę savo laiškus ir dokumentus antspauduoti raudonu vašku, kaip tai darydavo tik kraštų valdovai. Dėl kng. K. Ostrogiškio opozicijos tarp jo ir G. kilo nesantaika. Ostrogiškis buvo kaltinamas Smolensko netekimu bei Oršos pergalės neišnaudojimu. Jis buvo įtariamas net noru būti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu.

Neapykanta tarp dviejų svarbiausių Lietuvos dignitorių pasiekė augščiausią įtempimą, kai kng. K. Ostrogiškis, mirus jo pirmai žmonai, pasipiršo Slucko kng. Aleksandrai ir vedė, o šios brolis Jurgis buvo vedęs Radvilaitę. Trijų galingiausių Lietuvos giminių susijungimas G. atrodė nepakenčiamas. Šioji nesantaika darė neįgyvendinamus Žygimanto II planus, pasinaudojus laikinoms 1522 sudarytomis paliaubomis su Maskva, tinkamai pasiruošti tolimesniam karui. Vaidydamiesi tarp savęs, Lietuvos įtakingiausieji ponai laikėsi kanclerio G. vedamos linijos Lenkijos atžvilgiu. Po 1522 Lietuvos vyriausybė liovėsi betkuriais reikalais kreiptis į lenkų ponus ir tesusižinodavo su vienu karaliumi. 1526 iš Krokuvos Lietuvon atvyko popiežiaus legatas Giovanni Francesco, vykstąs į Maskvą tariamai tarpininkauti tarp Žygimanto II ir Vosyliaus III taikai sudaryti, bet faktiškai turėdamas tikslą patraukti Maskvos valdovą bažnytinei unijai sudaryti ir už tai pažadėti karališkąjį vainiką. Šioji kelionė Vilniuje sukėlė pasipiktinimo audrą. G. su visos ponų tarybos pritarimu tuojau pasiuntė į Krokuvą pas Žygimantą savo delegatus pareikšti griežto protesto prieš popiežiaus atstovo praleidimą. Jie turėjo pareikalauti, kad Lietuvon tuojau būtų atvežtas kitados Vytautui siųstas karališkas vainikas ir kad juo būtų vainikuotas Žygimanto sūnus, neseniai išrinktas jo įpėdiniu. Šitas lietuvių reikalavimas pasiliko nepatenkintas. Tais pačiais 1526 mirė paskutinis Mazovijos kng. Jonušas, ir iškilo šio krašto tolimesnio likimo klausimas. Lenkijos ponai reikalavo jį prijungti prie Lenkijos. G. vėl susitarė su karaliene Bona ir savo valdovui patarė pasiimti jį sau asmeniškai ir perduoti jį savo sūnui Žygimantui Augustui, kad tuo būdu Mazovija būtų surišta su Lietuva, ir Lenkija negalėtų sustiprėti dėl naujų žemių prijungimo. Separatinės G. tendencijos pasireiškė ir bažnytinėje srityje. Jis ėmė reikalauti, kad visi lenkų kilmės vienuoliai būtų iš Lietuvos pašalinti. Vienuoliai lenkai buvo kaltinami nemoraliu, pasipiktinimą keliančiu gyvenimą, lietuvių kalbos nesimokymu ir turtų iš Lietuvos išvežimu. 1529 G. pasiuntė pas popiežių Klementą VII delegaciją su reikalavimu sudaryti atskirai lietuviškajai bernardinų provincijai su atskiru provincijolu, kad jos priekyje stovėtų lietuvių kilmės žmonės, moką lietuvių kalbą. Popiežius sutiko šitą reikalavimą patenkinti. 1530 Lietuvos provincija buvo sudaryta, bet provincijolu vėl išrinktas lenkas.

Noras lenkais nusikratyti Lietuvoje pasireiškia ir G. galutinai suredaguojant Lietuvos Statutą, kuriuo svetimšaliams buvo draudžiama įsigyti Lietuvoje turtų ir užimti tarnybas. Statutas buvo priimtas 1529 ir Žygimanto II patvirtintas. Todėl G. pasirūpino, kad 1529 X 18 Žygimantas Augustas būtų formaliai, dar prie tėvo gyvos galvos, išrinktas D.L.K. ir vainikuotas. G. tikėjosi būti Lietuvos regentu prie mažamečio didžiojo kunigaikščio. Jis užmezgė ryšius su Prūsų kng. Albertu ir palaikė ano siekimus tuo atveju Lenkijos regentu būti. Kai 1530 ir Lenkijos seimas Žygimantą Augustą išrinko karaliumi, prasidėjo nesantaika tarp G. ir karalienės Bonos. Pastarajai G. pagalba buvo nereikalinga, ir ji dabar siekė sumažinti jo galią ūkinėj srity. Jos įtakoj Žygimantas ėmė išpirkinėti įkeistas G. seniūnijas. G. stengėsi atimti visas žemes, Bonos valdomas Lietuvoje, ir ją iš čia visai išstumti. Bona siekė įvesti Lietuvoje Lenkijos teismų sistemą, kad sumažintų didikų ir ypač kanclerio reikšmę, bet G. protestavo: Lietuva turi išlaikyti lietuviškus papročius, o lenkų papročiai tegeri tik lenkams. Karalienės pastangos nepavyko. Savo gyvenimo pabaigoje G. susitaikė su Radvilomis ir 1537 padarė su jais sutartį dėl savo sūnaus Stanislovo santuokos su Jurgio Radvilos dukterimi Barbora. Visi per visą gyvenimą G. rinktieji ir paveldėtieji turtai, kurie sudarė 3728 valstiečių tarnybų ir iš kurių jis turėjo tiekti 446 raitųjų karių, dabar susiliejo su Radvilų turtais. Radvilos po G. mirties 1539 tapo patys galingiausi Lietuvos didikai.

3. J o n a s (m. 1458) Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris. Jo tėvu galima laikyti Andrių (2). Jonas pirmą kartą minimas kaip Horodlės 1413 suvažiavimo dalyvis, pasirašęs Lietuvos bajorų draugiškumo lenkams deklaraciją. Gal jis bus pasirašęs 1401 Vilniuje sutartį su Lenkija, kaip Krėvos seniūnas, 1422 kaip Darsūniškio vietininkas, pasirašė Melno amžinos taikos sutartį su vokiečių ordinu. Vytauto viešpatavimo pabaigoje, jis buvo rūmų maršalu, kuriuo 1426 pasirašė vieną Vytauto aktą. Prie Švitrigailos jis pasiliko rūmų maršalu. Pradžioje jis pritarė naujojo valdovo vedamai Lietuvos nepriklausomybės nuo Lenkijos politikai, dalyvavo derybose su vokiečių ordinais Skirsnemunėj ir kartu su kitais pasirašė 1431 ir 1432 puolimo–apsigynimo sutartis su jais. Dalyvaudamas Lucko gynime nuo lenkų 1431, pakliuvo nelaisvėn. Švitrigaila prašė Jogailą ne tik jį paleisti, bet ir visus tuos, už kuriuos jis laiduos, kad paskirtu laiku stos nurodyton vieton. Švitrigailos perdidelis pasidavimas Lietuvos gudiškojo elemento įtakai atstūmė G. nuo jo ir vertė prisidėti prie sąmokslininkų, siekusių nušalinti Švitrigailą nuo Lietuvos sosto ir į jį įsodinti Žygimantą Kęstutaitį. G. dalyvavo užpuolime Švitrigailos Ašmenoje 1432 naktį iš VIII 30 į IX 1. Perėjęs pas Žygimantą, jis pasiliko jam išti-

mas. Jis pasirašė Žygimanto Kęstutaičio 1432 X 15 sutartį su Lenkija Gardine ir jos panaujinimuose 1433 I 20 ir 1434 II 27, važinėjo 1432 pabaigoje prašyti Lenkijos pagalbos prieš Švitrigailą. Kai Švitrigailos ir Žygimanto tarpusavio kovoje Lucko vaivada kun. Aleksandras Nosis 1434 VIII pasidavė Žygimantui, jis buvo pasiųstas Lucko perimti. G. buvo Žygimanto gausiai apdovanojamas turtais. Spėjama, kad G. giminės tėviškė, jos lizdas, buvo Geranainys Ašmenos srityje, kurių apylinkėje buvo G. kaimas (Gastowtendorf). G. 1431 XII 26 duotame Krokuvoje rašte save vad. Geranainiškiu (Gastoldus de Goran). 1433 Žygimantas Kęstutaitis patvirtino visas Vytauto viešpatavimo metu turėtąsias žemes ir be to, pridėjo 26 kaimus ir vieną miestelį; tarp tų žemių minimi Geranainys, Medininkai, Tikotinas, Dieveniškis ir kt. Nuo to laiko G. ir jo palikuonių šeimynos ūkinės politikos kryptis buvo įsigyti kiek galima daugiau aplinkinių žemių, kad iš jų galėtų sudaryti standesnį ir apvalesnį vienetą. Kai po kautynių prie Šventosios 1435 IX 1 Žygimantui pasidavė Smolenskas, čia vietininku buvo pasiųstas G., čia išbuvęs ligi 1440. Po Žygimanto nužudymo 1440 III 20 G. neprisidėjo prie Žygimanto sūnaus Mykolo, nepritarusio savo tėvo paskutinių metų politikai ir ryžosi suorganizuoti krašte naują partiją, o kandidatu į Lietuvos sostą numatė antrąjį Jogailos sūnų Kazimierą. Sušaukęs savo bendraminčius Alšėnuose, jis nustatė tolimesnio veikimo planą: nenutraukiant draugiškumo ryšių su Lenkija ir nesipykstant su Jogailos gimine, kuri nebuvo linkusi atsisakyti nuo savo teisių į Lietuvos sostą, buvo norėta Lietuvai grąžinti visišką savarankiškumą ir nepriklausomybę. Lenkiją valdančioji aristokratija su Krokuvos vyskupu Olesnickiu priekyje, pagauta noro prisijungti Vengriją, norėjo laikytis delsimo ir sutiko pasiųsti Kazimierą Lietuvon tik kaip laikinį gubernatorių. Su Kazimieru Lietuvon buvo pasiųsta apie 2000 lenkų kariuomenės, siekiant, laikinai okupavus, vykdyti Lietuvos inkorporavimą. Lenkijos planai galėjo sustiprinti Mykolo Žygimantaičio šalininkus, ir G. ryžosi savo pirmykštį planą pakeisti ir nevengti konflikto su Lenkija. Atvykęs Lietuvon 13 metų amžiaus karalaitis Kazimieras buvo paskubomis paskelbtas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir Vilniaus vyskupo vainikuotas, nepaisant drauge atvykusių Lenkijos didikų protestų. Šis G. žingsnis Mykolo Žygimantaičio šalininkams išmušė iš rankų patį svarbiausią ginklą ir patikrino Kazimiero valdžią Lietuvoj. Faktiškuoju Lietuvos valdytoju pasidarė G., kuris veikė kaip Kazimiero auklėtojas. Didžiojo kng. Žygimanto nužudymas ir naujojo išrinkimas be viso krašto atsiklausimo darė didelį sukrėtimą. Žemaičiai laikėsi Mykolo Žygimantaičio; sukilę smolenskiečiai išvarė D.L.K. vietininką Andrių Saką ir pasikvietė valdyti iš pradžių Dorogobudžo kng. Andrių, o kai lietuviai jį išvijo — Mstislavlio kng. Jurgį, Lengvenio sūnų. Separatinės tendencijos ėmė reikštis ir Kievo kunigaikštystėje. Nors Valuinės didikai Kazimiero valdžią iš karto pripažino, bet ten buvo daug ir Švitrigailos šalininkų. Didelę dalį Palenkės su Drogičino, Melniko ir Bielsko sritimis užgrobė Mozūrų kng. Boleslovas. G. inspiruojama Lietuvos vyriausybė parodė didelę energiją ir sumanumą. Dviem karo žygiais ji privertė smolenskiečius pasiduoti ir atgal priimti Saką. Smolenskui nuraminti buvo Kazimiero duotas raštas, kuriuo buvo tvirtinamos jo senosios teisės ir privilegijos. Su Žemaičiais buvo pradėtos derybos per Kantautą, ir Žemaičiai sutiko pripažinti Kazimierą ir jam prisiekti. Jiems buvo duotas raštas, kuriuo pažymima, kad jie laisva valia prisidėję prie Lietuvos, ir suteikta teisė ateity rinktis seniūną ir teikti jį didžiajam kunigaikščiui tvirtinti, be to, priiminėti tik tokius tėvūnus, kurie bus jiems tinkami. Į Kievą su lietuvių kariuomene nužygiavo G., ir kieviečiai pasidavė be pasipriešinimo. Kievą valdyti buvo pavesta Vladimiro Algirdaičio sūnui Aleksandrui-Olelkai. Valuinės klausimas buvo sukėlęs nemaža rūpesčio, kadangi Galicijos ponai, Švitrigailos šalininkai, Valuinėje ir pats Švitrigaila vedė derybas su Lenkijos karaliumi dėl pavedimo jam Valuinę valdyti. Lietuvos vyriausybė pati nutarė atiduoti Švitrigailai Valuinę, ir jis Lucke pasirodė jau 1443. Kai lenkai ėmė planuoti Valuinės padalijimą tarp Lenkijos ir Švitrigailos, pastarasis 1445 pasisakė pripažįstąs tik D.L.K. Kazimiero valdžią. Palenkėje Mozūrų kng. Boleslovo pretenzijas palaikė Mykolas Žygimantaitis. Lenkijos ponai buvo bandę tarpininkauti, bet iš jų pastangų nieko neišėjo. Karas tarp Lietuvos ir Mazovijos prasidėjo 1444. Lenkijos karalius Vladislovas įsakė savo krašte mobilizaciją, kad eitų talkon Mazovijai, bet lenkų ponai, teigdami, kad Lietuvos žemės esančios inkorporuotos į Lenkijos karalystės kūną, nenorėjo 'nukreipti kardo į savo pačių vidurius' ir bandė per savo delegatus tarpininkauti paliauboms sudaryti. Lietuviai to tarpininkavimo nepriėmė, ir patys susitaikė su mozūrais, atgaudami ne tik užgrobtąsias žemes, bet gaudami ir Vengrovo apskritį; jie sutiko sumokėti Boleslovui 6000 kapų grašių nuostolių atlyginimo titulu. Be to, Mazovijos kunigaikščiai pasižadėjo savo krašte nelaikyti Mykolo Žygimantaičio ir jo neremti. Susitarus su Mazovija, buvo atstatytas Lietuvos teritorijos integralumas. Užsienio atžvilgiu buvo atnaujintos draugiš-

kumo sutartys su D. Naugardo ir Pskovo respublikomis ir nustatyti geri santykiai su vok. ordinu. Buvo stengtasi susidraugauti ir su totoriais, ir į Krymą buvo pasiųstas lietuvių kariuomenės lydimas Chadži-Girėjas, kuris ten buvo priimtas chanu. G. vadovaujama Lietuva nukreipė savo dėmesį į Maskvą, kur vyko kovos dėl sosto tarp Vosyliaus II ir Dimitro Šemiakos. 1444–45 lietuvių kariuomenė, atsakydama į Viazmos užpuolimą, užpuolė maskviečių valdomus Kozelską, Kalūgą ir Možaiską. Šiuo metu iš Lenkijos buvo gautos žinios apie jų karaliaus Vladislovo žuvimą prie Varnos kovoje su turkais. Nuo šio momento Lietuvos ir Lenkijos santykių sutvarkymo klausimas sudaro svarbiausią G. rūpesti. Po Kazimiero paskelbimo D.L.K. G. tapo Trakų vaivada, 1443 Vilniaus vaivada ir kancleriu ir jis dėl to turėjo vadovauti Lietuvos politikai. Lenkijos vyriausybė Kazimierą buvo laikiusi tik savo karaliaus vietininku prie Lenkijos prijungtoje Lietuvoje. Seimas, susirinkęs 1445 IV 23 Seradzėje, Kazimierą išrinko Lenkijos karaliumi, bet fakto jam oficialiai nepranešė ir pareikalavo, kad jis parvažiuotų laikinai valdžios perimti. Lietuvos vyriausybė į tai davė neigiamą atsakymą. Lietuvon buvo pasiųsta delegacija Kazimierui pranešti apie jo išrinkimą. Lenkų delegacijai Gardine buvo pasakyta, kad būsiąs sušauktas Lietuvos seimas šiam reikalui aptarti. Neigiamas lietuvių atsakymas, kad Kazimieras tenkinasi tik Lietuva, buvo duotas lenkų seimui Piotrkove. Jis buvo baigiamas grasinamai: žiūrėkite, nedrįskite daryti naujų rinkimų, nes Kazimieras nepakęs, kad jo tėvo valstybėje kas kitas viešpatautų prieš jo valią. Tuo pat metu lenkai gavo žinių, kad kita lietuvių delegacija turinti kažkokias derybas su vokiečių ordinu, kurias jie laikė esančias nukreiptas prieš Lenkiją. Šios žinios Lenkijoje sukėlė sąmyšį. Nauji karaliaus rinkimai reiškė karą su Lietuva ir ordinu, o tai buvo neįmanoma, juo labiau, kad Kryme buvo neseniai lietuvių pasiųstas jiems draugingas chanas, kuris galėjo taip pat Lietuvai patalkininkauti. Po ilgų savitarpio ginčų Lenkijoje buvo nutarta rinkti naują karalių. Seimas, susirinkęs 1446 III 28, juo išrinko Mozūrų kng. Boleslovą, bet nutarė jo išrinkimą jam pranešti tik tuo atveju, jei Kazimieras galutinai atsisakytų. Lietuviai pareiškė protestą popiežiui ir ordinui ir ruošėsi tolimesnei kovai. Lenkai užmezgė su lietuviais derybas, kurių rezultate buvo nusistatyta sušaukti lenkų seimą Parčeve ir prašyti, kad Kazimieras su lietuviais ten atvyktų arba į pasienį tarp L. Brastos ir Parčevo. Lietuviai apsistojo L. Brastoje, ir derybos buvo vedamos per lenkų seimo įgaliotinius. Jos pasibaigė Lietuvos politikos laimėjimu. Buvo sudaryta sutartis tarp Lietuvos ir Lenkijos kaip tarp dviejų visiškai lygių suvereninių valstybių, tarp savęs sujungtų tik amžinais draugiškumo ryšiais ir puolimo bei apsigynimo sąjunga. Lietuva turi pasilikti Vytauto laikų ribose, atseit, jai turi būti grąžinta visa Podolė ir v. Valuinės dalis su Olesku, Vetlais, Ratnu ir Lopatinu, buvusiais lenkų užgrobtais po Vytauto mirties. Visos ankstyvesnės lietuvių ir lenkų sutartys turėjo būti panaikintos. Kazimierui buvo leidžiama vainikuotis Lenkijos karaliumi ir gyventi Lietuvoje arba Lenkijoje. Ateityje lietuviai ir lenkai galės rinktis vieną valdovą arba, jei tai nepanorės, kiekvienai valstybei atskirą, dalyvaujant ir kito krašto žmonėms rinkimuose. Lietuviai tuojau po šios sutarties pradėjo užiminėti jiems pripažintąsias žemes. Lenkijoje po Kazimiero vainikavimo imta neigti pasirašytosios sutarties galiojimas ir imta iš karaliaus reikalauti, kad jis jokių Lenkijos užimtų žemių lietuviams neatiduotų, bet Kazimieras atsisakė. Dar prieš išvažiuodamas į vainikavimo apeigas (1447 VI 25), Kazimieras davė Lietuvai privilegiją 1447 V 5, kuria buvo patvirtinti pagrindiniai L. Brastos lietuvių ir lenkų susitarimo dėsniai ir kad Lietuva apsaugoma nuo lenkų kišimosi į jos vidaus reikalus. Lenkų seimo atsisakymas pripažinti L. Brastoje pasirašytos lietuvių ir lenkų sutarties galiojimą buvo konflikto pradžia iš karto tarp Kazimiero ir lenkų didikų, vėliau tarp Kazimiero ir Lietuvos didikų su G. priešakyje. Kazimieras kvietė abi valstybes savitarpio ginčus spręsti bendruose suvažiavimuose. Tokie suvažiavimai įvyko 1448 Liubline, 1449 Parčeve, 1452 Seradzėje, bet jų vienintelė išdava buvo neapykantos tarp abiejų valstybių pagilinimas. Kai lietuviai sužinojo, kad Kazimieras Seradzės seime slaptai pasižadėjo lenkų ponams po metų patvirtinti visas jų privilegijas, tai, susirinkę Vilniaus seiman 1453 V, jie net savo didžiuoju kunigaikščiu grasino jį nuo sosto versti. Kazimierui pavyko Vilniaus seime gauti lietuvių pažadą dar kartą didesniu skaičiumi nuvykti į Lenkijos seimą 1453 VI Parčeve derybų vesti. Lietuviai suvažiavo tik į L. Brastą, o į Parčevą pasiuntė tik delegaciją. Derybos ir šį kartą buvo bergždžios. Visų derybų metu lenkai reikalavo, kad lietuviai atiduotų jiems visą Valuinę, lietuviai reikalavo jiems grąžinti v. Podolę ir kaikurias v. Valuinės žemes. Lenkai buvo bandę sąmokslo keliu užgrobti Lucko pilį 1453, bet sąmokslas buvo susektas. Pasidavus 1454 pradžioje vokiečių ordino Prūsuose žemėms Lenkijos karaliui, prasidėjo nauja fazė lietuvių ir lenkų santykiuose, kurioje ryškiai pasireiškė G. veikla. Kazimieras priėmė Prūsų krašto pasidavimą lietuvių

neatsiklausęs. Sušaukęs lietuvių seimą 1454 IV pradžioje, jis pareikalavo lietuvių jam padėti prieš ordiną. Jam pavyko seimo daugumą patraukti savo pusėn, ir, spėjama, buvo pasiųstas Aleknos Sudimanto vadovaujamas 5000 lietuvių būrys lenkams talkon. Lenkų pralaimėjimas prie Choinicų, kur nukentėjo ir lietuviai, sukėlė Lenkijai priešingą partiją prieš Kazimierą. Jos vadas G. manė pasinaudoti sunkia Lenkijos padėtimi ir iš Lenkijos jėga atsiimti Podolę. Paskubomis grįžęs Lietuvon, 1455 II Kazimieras sulaikė lietuvius nuo karo su Lenkija. Jam net pavyko organizuoti priešingą partiją su Trakų vaivada Jonu Manivydu ir kancleriu bei Žemaičių seniūnu priekyje, ir ta partija pasiliko ištikima Kazimierui. Lietuvos suskilimas į dvi partijas ją silpnino santykiuose su Lenkija. Išvažiavus iš Lietuvos Kazimierui, viršų vėl paėmė G. šalininkai. Jie susitarė su vokiečių ordinu ir pasiryžo pašalinti Kazimierą, o jo vieton įsodinti Kievo kng. Simoną Olelkaitį ir atimti iš Lenkijos užgrobtąsias žemes. Kitu kandidatu į Lietuvos sostą G. partija laikė Radvilą. Kazimiero politikos priešininkai pasiuntė pas jį į Lenčicos seimą delegaciją, kuri pareikalavo, kad Kazimieras mestų Lenkiją, skubiai grįžtų prie savo pareigų Lietuvon ir tuojau grąžintų Podolę. Kazimieras tų pačių metų rudenį sugrįžo Lietuvon ir Kalėdoms sušaukė Lietuvos seimą, kuriame pareikalavo pasiaiškinti dėl delegacijos siuntimo ir jos reikalavimų. G. priešininkai pakėlė galvas ir reikalavo jį nubausti. Kazimieras paleido seimą ir pasistengė naujais augštųjų valdininkų skyrimais ir dovanomis padidinti savo šalininkų skaičių. Betgi jis Lietuvoje išgyveno iki 1457 III, bijodamas perversmo. 1458 mirė G. Lietuvos suskilimas neleido jam galutinai įvykdyti politinių planų, suformuluotų lietuvių ir lenkų 1446 L. Brastos sutartyje ir 1447 krašto privilegijoje.

4. M a r t y n a s (m. apie 1483) Jono (3) sūnus, minimas 1464–71 kaip Naugarduko vietininkas. 1471 pradžioje vietininkas Kieve po kng. Simono Olelkaičio mirties. Lietuvos vyriausybė nenorėjo pripažinti Kievo kunigaikštystės Vladimiro Algirdaičio palikuonių nuosavybe ir Kievo neatidavė mirusiojo Simono broliui Mykolui, D.L.K. Kazimiero vietininkui D. Naugarde, kuris reiškė pretenzijų į Kievą kaip savo giminės nuosavybę. Kieviečiai nenorėjo pripažinti savo valdytoju lietuvio nekunigaikštiškos kilmės ir kataliko. Jie reikalavo paskirti jiems Mykolą Olelkaitį arba kitą pravoslavų tikybos kunigaikštį, bet ne lietuvį kataliką, grasindami, kad greičiau mirsią, negu klausysią lietuvio. M.G., pasiųstas su didele lietuvių kariuomene, puolimu paėmė miestą ir privertė gyventojus pripažinti lietuvių valdžią. Apie 1479 G. buvo paskirtas krašto maršalu ir 1480 Trakų vaivada.

5. P e t r a s tariamasis D. L. K. Algirdo karys, kuriam Algirdas, užkariavęs Podolę, pavedęs valdyti kaip seniūnui Kameniec pilį, o paskum pavedęs jam tas pačias pareigas Vilniuje. Begyvendamas Podolėje, G. pasikrikštijęs Petro vardu. Perkeltas seniūnu Vilniun, G. pargabenęs iš Lenkijos 14 vienuolių pranciškonų ir, gavęs Algirdo sutikimą, pastatęs Vilniuje savo kieme vienuolyną ir jame apgyvendinęs vienuolius. Jis dalyvavo Algirdo žygyje prie Maskvos. Jam pasitraukus iš Vilniaus, vilniečiai užpuolę pranciškonų vienuolyną ir jį sudeginę; septyni vienuoliai buvę nužudyti, o kiti septyni pririšti prie kryžių ir paleisti Nerimi. P.G., sugrįžęs Vilniun ir sužinojęs apie smurtą, pasiskundęs Algirdui, kuris 500 smurtininkų nugalabino. Tačiau visas tas pasakojimas atsiradęs XVI a. greičiausiai pranciškonų tarpe. Joks G. nežinomas vienalaikiams nei lietuvių, nei užsienio šaltiniams. Pats apsakymas sudarytas, anot K. Chodynickio, kombinuojant žinias apie minimus Lietuvoje Gedimino laikais du pranciškonus su saracenų nužudytais Amalech mieste 7 pranciškonais. G. vardas čia įpintas iš dėkingumo G. Jie XV–XVI a. pasireiškė kaip dideli pranciškonų ordino labdariai. P.G. asmuo tenka laikyti grynai legendiniu.

6. S t a n i s l o v a s (m. 1542 XII 18) Alberto G. sūnus. D.L.K. Žygimantas paskyrė 1522 S.G. Naugarduko vietininku, bet šis paskyrimas buvo atšauktas, ir jis gavo tą patį paskyrimą antrą kartą 1530 pabaigoje. 1542 III 24 G. buvo paskirtas Trakų vaivada, bet išbuvo naujose pareigose tik trumpą laiką. 1537 G. vedė Barborą Radvilaitę (žr.), tačiau su ja nesusilaukė vaikų. Su G. pasibaigė G. giminė. Didžiuliai jų turtai atiteko D.L.K. Žygimantui II, kuriuos jis atidavė savo sūnui Žygimantui Augustui, bet, kadangi dar buvo gyva G. motina, Alberto G. našlė Sofija, tai buvo leista jai naudotis visais buv. vyro turtais ligi jos gyvos galvos. Sofija mirė 1549, ir tuomet tarp Lietuvos didikų prasidėjo varžytynės dėl buvusių G. turtų gavimo.

Akty otnosiaščiesia k istoriji Zapadnoj Rossij I ir II; *J. Dlugosz*, Historia polonica 1873–1878; *Malinovskij*, Sbornik materialov otnosiaščichsia k istorji panov Rady Velik. Kniaž. Litovskago 1901; *A. Boniecki*, Poczet rodów 1887; *J. Wolff*, Senatorowie i dygnitarze 1885; *M. Kuźmińska*, Olbracht Marcinowicz Gasztold — Ateneum Wileńskie 1927–1928; *M. Liubavskij*, Litovsko-ruskij seim 1900; *N. Maksimenko*, Seimy litovsko-ruskago gosudarstva 1902; *O. Halecki*, Dzieje unii Jagiellońskiej 1919–1920; *P. Dąbkowski*, Stanowisko cudzoziemców w prawie litewskiem 1912; *V. Gidžiūnas*, O.F.M., Legendariškieji Pranciškonų kankiniai Vilniuje 1954.

Gostautas (Gasztowt) 1. J o n a s (1800 VII 3 Šilalėje — 1871 VII 20 Prancūzijoje) Lietuvos 1831 sukilimo dalyvis. Baigęs Kė-

dainių vidurinę mokyklą, studijavo Vilniaus univ. 1823 grįžo savo ūkin ir ėjo Šiaulių aps. ribų teisėjo pareigas. 1831 buvo vienas veikliausių sukilimo vadų Šiaulių aps. Po sukilimo emigravo Prancūzijon. Buvo demokratinės draugijos narys. Išsp. Pan Sędzic czyli opowiadanie o Litwie i Żmudzi, kur beletristine forma aprašo Lietuvos dvarininkų sotų gyvenimą ir valstiečių skurdą, smerkia diduomenę už lietuvių kalbos niekinimą.

Varšuvos tautinėje bibliotekoje buvo G. rankraštis Wiadomość o Żmudzi i o Kurlandyj 1838.

2. Vaclovas (1844–1920) Lietuvos emigranto sūnus. Mokslus baigė Prancūzijoje. 1863 dalyvavo nesėkmingoje Lapinskio ekspedicijoje, kuri norėjo jūra pristatyti per Palangą ginklų Lietuvos sukilėliams. Išleido Ad. Mickevičiaus Konrado Valenrodo 1889, Pono Tado 1899, [2]1929 vertimą prancūziškai, kur sakinį ‚Lietuva, tėvyne mano!' iškeitė. 1875 įst. Paryžiuje Bulletin Polonais ir išsp. Pogląd filozofów franzuskich XVIII w. na sprawe polską.

Gostomski Walery (1854–1915) lenkų literatūros istorikas. Išsp. Dążenia Filaretów 1890, Arcydzieło poezyii polskiej [2]1898.

Goszczyński Seweryn (1803–1876) lenkų poetas, 1831 sukilimo dalyvis, demokratinės srovės atstovas. Emigravo į Prancūziją. Išsp. Zamek Kaniowski 1828, kur aprašo haidamakų sukilimą. Pobudka 1831, Anna z Nadbrzeża. Raštų rinkinys 1910. Jo raštų vertė T. Žičkus Aušroje 1886.

Goškevičius Andrius, Vilniaus vyskupas žr. Šeliga Andrius.

Gotai rytų germanų tauta, pirmiausia užtinkama Vyslos žemupyje, kur ji buvo atsikėlusi iš pietinės Skandinavijos. Nuo pavyslio G. plėtėsi į vakarus ir rytus ir pirmame amžiuje, spėjama, bus siekę sembų ir notangų sritis. Prūsai, būdami kaimynystėje su G., šių buvo šiaip ar taip paveikti.

II a. po Kr. didžioji G. dalis patraukė į pietus, prie Juodosios jūros, kur ir įsikūrė. Čia jie skilo į dvi gimines: rytų gotus (ostrogotus, arba ostgotus, arba greutungus) ir vakarų gotus (visigotus, arba vestgotus, arba tervingus). Pirmieji gyveno tarp Dono ir Dniestro, o antrieji — į vakarus nuo Dniestro iki Dunojaus. G. nuolat puldinėjo įvairius Rytinės imperijos kraštus tiek sausuma, tiek jūra. Jūromis puolimus jie vykdė su pasigrobtu buvusios graikų valstybės laivynu. Jie siaubė Balkanų pusiasalio įvairias vietas, pasiekdami net pačius Atėnus. Jie plėšikavo Juodosios jūros pakraščiais ir yra puolę žinomus miestus, kaip Trapezundą, Nikėją, Efesą. Net Kipro, Kretos ir Rodo salos neišvengė jų puolimų. 251 sutriuškino G. imp. Deciaus kariuomenę Trakijoje, kur mūšyje su jais žuvo pats imperatorius. Imp. Aurelianas, kurį laiką pakariavęs su G., užleido jiems Dakijos provinciją iki Dunojaus (274). Tačiau vėliau, jau prie Konstantino D., jie vėl atnaujino Romos imperijos puolimus.

Puldami krikščioniškus kraštus, G. anksti susidūrė su krikščionybe, ir ji juose ėmė plisti jau nuo III a. Iki IV a. pradžios ji matyt, buvo stipriai įleidusi juose šaknis, kad net du jų vyskupai dalyvavo Nikėjos pirmame visuotiniame bažnyčios susirinkime (325). G. krikščionybė, pradžioje buvusi ortodoksinio-katalikiško pobūdžio, vėliau jau nuo IV a., buvo nusmelkta arianizmo, tuo metu paplitusio rytuose. Šios sektos skelbėjas Wulfila (m. 388) į G. kalbą išvertė Šventraštį ir tuo būdu juos pavertė arijonais. Tik Kryme įsikūrę G. išliko arianizmo nepaliesti.

Augščiausios galybės G. pasiekė Ermanaricho valdomi, kada jiems, pasak Jordano, priklausė aisčiai (baltai) ir prie pat Juodosios jūros gyvenę heruliai. Tuo būdu Ermanaricho valdžia siekė nuo Juodosios iki Baltijos jūrų. Aplamai, su aisčiais G. galėjo ryšių turėti ne tik Ermanaricho valdomi, bet dar varydami prekybą su šiaurės kraštas didžiuoju vandens keliu ‚iš Varingų į Graikus'. Iš šių G. ir aisčių santykių lietuviuose ir latviuose atsirado iš goto kilęs žodis g u d a s, vartotas rytų kaimynams vadinti.

Ermanaricho valstybei ir G. viešpatavimui pietų Rusijoje galą padarė hunai, kai jie įsibrovė iš Azijos (apie 375). G. paliko Juodosios jūros kraštus ir patraukė į vakarus. G. išliko vien Krymo pusiasalyje, kur jie, hunų puolami, pasitraukė į pietus ir susispietė kalnuotose vietose su centru Dory, ar Doros, miestu. Krymo G. formaliai iki 1453 priklausė Bizantijos imperijai, o jų bažnyčia Konstantinopolio patriarchui. Tačiau pietų Rusiją užplūstančios tautos, kaip chazarai, pečenegai ir polovcai, daugiau ar mažiau G. lietė. Pagaliau XIII a. pradžioje juos pasivergė totoriai. Gyvus ryšius G. palaikė su XIII a. Kryme įsikūrusiomis genoviečių ir veneciečių kolonijomis. 1475 turkai osmanai apsupo G. sostinę Mankupą-Teodorą ir ją sugriovė, paimdami į nelaisvę paskutinį G. kunigaikštį Aleksandrą. Atsidūrę turkų valdžioje, G. ėmė nykti, susiliedami su kitomis tautomis ir užmiršdami savo kalbą. Be abejo, buvo ir G. palikuonių tarp 31.280 krikščionių graikų ir armėnų, Kotrynos II įsaku 1779 persikėlusių į Mariupolio apylinkes prie Azovo jūros.

A. A. Vasiliev, The goths in the Crimea 1936; *Müller-Kuales,* Die Goten (rinkiny Vorgeschichte d. deutschen Stäme) 1940; *E. Hermann,* Sind d. Name der Gudden und d. Ortsnamen Danzig, Gdingen und Graudenz gotischen Ursprungs? (Nachrichten von d. Akademie d. Wissenschaften in Göttingen, Jhrg. 1941 nr. 1); *E. C. Oxenstierna,* D. Urheimat der Goten 1948. *J. J.*

Gotų kalba priklauso rytinei germanų kalbų grupei ir yra seniausia išlikusi germanų kalba. Jos rašytinių paminklų yra palikę tik Balkanų pusisalio vestgotai. Svarbiausias iš jų yra pirmojo vestgotų vyskupo Wulfilos, arba Ulfilos (311–382/3 po Kr.), G. Biblijos vertimas iš graikų kalbos. Tai, kad ir daug kur versta labai prisilaikant graikų kalbos teksto, visdėlto duoda gana gerą anų laikų G. kalbėsenos vaizdą. Žymiausias jos rankraštis yra Codex Argenteus, ostgotiškas Wulfilos Biblijos vertimo nuorašas, kilęs VI a. Italijoje ir dabar esąs Upsalos univ. bibliotekoj. Kiti kalbiniai paminklai yra: Codex Gissensis (lot. gr. tekstas), 1907/8 įsigytas Giesseno univ. bibliotekos, Codex Carolinus, nuo 1678 esąs Wolfenbüttelio bibliotekoj, ir Codices Ambrosiani, esą Milano Ambrozijaus bibliotekoj, taip pat vad. Skeireins (šv. Jono evangelijos aiškinimas), G. kalendoriaus dalis, du pardavimo dokumentai, keli asmenvardžių rinkiniai, runiniai įrašai ir kitos mažutės liekanos.

G.K. raidynas yra Wulfilos sudarytas remiantis graikų ir vietinių runų raidynais. Iš graikų raidyno yra kilę ženklai, taip pat raidžių eilė ir raidiniai skaitmenys. Iš runų raidyno yra paimtos keturios raidės (u, o, th, j); kiti ženklai yra tik runų raidyno įtakos paliesti. Taip pat senieji runų vardai buvo vartojami gotų raidėms vadinti. Lot. raidyno įtakos beveik nematyti.

Garsų atžvilgiu G.K. labai mažai tesiskiria nuo germanų prokalbės, o kaikuriais atvejais ją gali net atstoti; plg. gasts ‚svečias' : lot. hostis; ausō : liet. ausis, lot. auris; flōdus ‚tvanas, potvynis (vok. Flut) : gr. plōtós ‚plaukiąs'; mēna : liet. mėnuo; swein ‚kiaulė' (= swīn) : lot. suīnus ‚kiaulinis'; rūna ‚paslaptis' : sen. airių rūn ‚t.p.' ir kt.

Savo gramatinėmis lytimis G.K. kiek daugiau nutolusi nuo germ. prokalbės kaip garsais, bet visdėlto ir čia ji dar turi išlaikiusi nemaža senovės, ypač vardažodžių kaityboj; plg. dags ‚diena' (iš *dagaz) : liet. dāgas ‚pjūtis', ds. vd. dagōs : skr. dēvās ‚dievai' (iš ide. *deiwōs), ds. nd. dagam : liet. vaikams (seniau vaikamus); giba ‚dovis, duoklė, dovana', vs. km. gibōs, vs. nd. gibai, ds. vd. gibōs, ds. nd. gibōm : liet. šaka, šakōs, šakai, šākos, šakoms; sunus, vs. km. sunaus, vs. šm. sunau, dg. nd. sunum, dg. gl. sununs : liet. sūnus, sūnaus, sūnau, sūnums, gr. hyiuns ir kt. Sudaiktavardėjęs dalyvis gibands ‚davėjas' (got. -ands yra kilęs iš ide. *-onts) niekuo nesiskiria nuo liet. nešąs (iš *nešants) ir t.t.

Apskritai imant, G.K. yra didžiai archaiška ir savo pobūdžiu labai skiriasi nuo betkurios dabartinės germanų kalbos, pvz. Jah gemun hindar marein in landa Gaddarene. Jah usgaggandin imma us skipa suns gamotida imma manna us aurahjom in ahmin unhrainjamma (Morkus V 1–2): Po to, kai jie atvyko į kitą jūros krantą, į Gadarėnų šalį. Kai tik jie išėjo iš laivo, tuojau priešais iš kapų atėjo žmogus, nešvariosios dvasios apsėstas.

Nykstant ostgotų karalystei Italijoj ir vestgotų karalystei Ispanijoj, ilgainiui sunyko ir pati gotų tauta, o drauge su ja išnyko ir pati G.K., palikusi kiek pėdsakų italų, ispanų ir portugalų žodynuose. Kiek ilgiau išsilaikė savo laiku į Krymą atvykę gotai. Dar XVI a. olandų gydytojas Busbeck, būdamas pasiuntiniu Konstantinopoly, iš dviejų Krymo gotų užrašė 68 gotiškus ždožius ir trumpus sakinius, taip pat skaitvardžius nuo 1 ligi 13, 20, 30, 40. Šie žodžiai, kad ir netiksliai užrašyti, aiškiai rodo rytinių G.K. žymių. Ilgainiui šie gotai sutotorėjo ir išsikraustė į paazovį.

Lietuvių ir latvių protėviai tiesioginių santykių su gotais nėra turėję, todėl ir dabartinėj mūsų kalboj tikrų gotiškų skolinių yra labai maža. Kaikuriuos iš jų mes galėjome gauti per prūsus (pvz. yla, gatvė, šarvas ir kt.) arba per slavus (pvz. asilas, stiklas ir kt.). Pats gotų vardas, atrodo, yra išlikęs mūsų germaniškame skolinyje gudas (iš *gutaz), kuriuo dabar vadiname bielorusus.

W. Streitberg. Gotisches Elementarbuch $^{5-6}$1920; Die gotische Bibel (I Text, ^{2}1919, II Gotisch-griechisch-deutsches Wörterbuch 1910); *E. Kiekers*, Handbuch der vergl. gotischen Grammatik 1923; *M. H. Jellinek*, Geschichte der gotischen Sprache 1926; *W. Braune*, Gotische Grammatik ^{11}1939; *S. Feist*. Etym. Wörterbuch der got. Sprache; *K. Būga*, Kalba ir senovė 1922, 60–76 psl.; *E. Hermann*, Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften in Göttingen 1941, 209–44 psl. *P. S.*

Gotama (Gotamo, Gautama), 560–480 pr. Kr., dažniausiai vadinamas Buddha, arba ‚apšviestasis', budizmo įkūrėjas. Budizmo šiaurės kanonai duoda G. gyvenimo ir veiklos aprašymus ir net jo ištisas biografijas (kinų kanonas turi 15 G. biografijų), iš kurių garsiausia ir gražiausia vadinasi Lalita Vistara. Šitie aprašymai ir biografijos yra pilnos fantazijų, legendų ir įvairiausių stebuklų, su gausybe dievų, augštųjų būtybių ir piktųjų dvasių, ir tai mokslininkams sukėlė abejonių dėl G. asmens istoriškumo. Tačiau pietų Pali kanono studijos ir sugretinimas su Ceilono kronikomis ir kitais archeologijos, istorijos ir kalbotyros paminklais ir daviniais šias abejones išsklaidė, ir dabar laikoma įrodyta, kad G. yra buvęs Sakijų, Himalajų pašlaičių genties valdovo (‚raja') sūnus. Savo jaunystę jis praleido gerovės sąlygose, buvo vedęs, turėjo sūnų. Bet dvidešimt devintais savo

Auksinis Gotama (Kolombo miesto šventykloje)

amžiaus metais jį ištiko dvasinė krizė, ir, apleidęs savo tėvo rūmus ir šeimą, jis išėjo klajoti po pasaulį kaip elgeta-asketas, ieškodamas sau ir kitiems išganymo nuo gyvenimo skausmų ir kančių. Gražus ir gilus padavimas riša šią jo gyvenimo permainą su įspūdžiais nuo susitikimo su ligoniu, seniu ir numirėliu. Nors Pali kanone G., pasakodamas šį padavimą, kalba apie vieną iš ankstyvesnių ‚Buddhų', nėra abejonės, kad iš esmės tai atitinka ir jo paties gyvenimo raidą. Apleidęs šeimą, G. šešerius metus ieškojo tiesos kraštutiniame asketizme; tuo jis susilpnino savo jėgas, tačiau apšvietimo nerado. Pagaliau jis pradėjo ieškoti kito kelio. ‚Aš prisiminiau, kaip kadaise, per lauko darbus pas savo tėvą, Sakiją, sėdėdamas žydinčios obelies pavėsy, svajodamas, kupinas ramiojo džiaugsmo ir palaimos, aš suradau pirmą supratimą. Ir aš matau: ten yra tikras kelias į

Gotama apleidžia namus (bareljefas)

apšvietimą'. Atsižadėjęs nuo kraštutinio asketizmo, džiaugsmingame mąstyme jis gilinosi vis toliau į gyvenimo paslaptis ir, pagaliau, vieną naktį, sėdėdamas po ‚Bo' (arba ‚Bodi') medžiu, jis suprato kentėjimo priežastį ir surado, kaip kentėjimą galima nugalėti. Tada jis pradėjo skelbti surastą tiesą. Pirmą pamokslą jis pasakė prie Benares miesto ir tuoj rado šalininkų. Jo mokinių skaičius pradėjo augti, ir greit jis sukūrė vienuolių organizaciją, iš pradžios vyrų, vėliau ir moterų. Liūčių laiką jis praleisdavo Savati vietovėje, o kitą metų dalį pėsčias keliaudavo po Indiją, skelbdamas savo mokslą. Jo žodžiai buvo nukreipti į visų luomų ir kastų žmones, nuo vergų ir karalių, ir jis visų buvo gerbiamas ir branginamas. Susilaukęs 80 metų amžiaus, G. mirė kelionėje, kaip padavimas realiai pasakoja, apsinuodijęs sugedusiu valgiu. Jo paskutinieji žodžiai mokiniams buvo: Nenusileiskite ieškodami, lyg tuo pabrėždamas, kad jis pats rado ne tiek galutinę tiesą, kiek kelią tiesai surasti.

Budizmo kanonai, kurie savo forma yra G. kalbos ir pamokslai, buvo surašyti tik 1000 po G. mirties, ir, pradžioje saugomi atmintyje, jie vis daugiau buvo ‚gražinami', iškreipiami ir sumaišomi su kitų šaltinių pradais. Tačiau, neatsižvelgiant į visus priedus, iškraipymus, legendas, visuose kanonuose, ypač Pali kanone, yra tokio nepaprasto savotiškumo dalis, kur aiškiai rodo į vieną ir tą patį šaltinį. Visų pirma nepaprasta yra jų forma. Įvairiausi, bet visuomet tikslūs, vaizdingi ir gilūs palyginimai, pvz. Dramblys ir neregiai, Gyvačių medžiotojas, Strėlės sužeistasis, Keltuvas, Brama ir saulė, Stygos įtempimas, Kam tinka veidrodis, Tikrasis atnašavimas, Dovanos asketams ir daug kitų, išskiria G. pamokslus iš visos pasaulinės literatūros. Be to, jo kalbos turi savo nepaprastą vidinį grožį, kuriame yra susiję epinis dvasios ramumas, jausmų kilnumas ir minčių gilumas. Iš pirmojo sakinio galima pažinti G. pamokslą ir jį atskirti nuo kitų paminklų. Apie G. mokslo esmę, žr. Budizmas. Čia galima tik pridėti, kad B u d i z m a s kaip dogma ir organizacija, be abejo, yra milžiniškas istorijos reiškinys; tačiau visa jo 2500 metų istorija yra tiesioginė G. asmens, veiklos ir mokslo išdava, ir be G. viskas liktų be jokios prasmės ir pateisinimo. Maža to, budizmo kaip tokio reikšmė ir įtaka, atrodo, yra jau praeityje. Tuo tarpu G. asmenybė, net tiek, kiek apie ją dabar galima sužinoti ir kiek ji prasišviečia pro budistinės raštijos kalnus, darosi vis šviesesnė ir artimesnė ne tik budistams, bet visų kraštų žmonėms kaip žmogaus dvasios kilnumo, grožio ir didingumo liudijimas.

Edw. J. Thomas, The Life of Buddha 1927; *H.*

Oldenberg, Buddha, sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde 1881; *Ph. Ed. Foucaux,* Lalita Vistara 1884; *V. Stanka,* Pasaulinės Istorijos Dinamika 1934; (") Žvaigždė iš Rytų 1937. *V.St.*

Göta perkasas p. Švedijoje per Venerno Veterio ir kitus ež. ir Götaälv upę jungia Šiaurės jūrą su Baltijos jūra ir sudaro tiesų vandens kelią iš Göteburgo į Stockholmą; 190 km ilgio.

Göteburg v. Švedijos mst. ir didžiausias jos uostas su maždaug 5 mil. t metine prekių apyvarta, prie Kategato sąsiaurio, turi 354.000 gyv. (1950). Laivų statybos, rutulinių guolių, mašinų, automobilių, žuvies konservų, audinių pramonė. Univ., jūrų mokykla, laivininkystės tyrinėjimų laboratorijos, augštosios filosofijos, technikos ir medicinos mokyklos, keli muzėjai, meno galerija. Įkurtas 1607 Karolio IX.

Gotfriedas 1. Barzduotasis (miręs 1069) Lotaringijos kunigaikščio Gocelo sūnus. Tėvui mirus, gavo iš imperatoriaus Henriko III per feodą Augštutinę Lotaringiją (1044). Mėgino iš savo brolio atimti Žemutinę Lotaringiją, bet buvo Henriko III nubaustas ir Augštutinės Lotaringijos konfiskavimu (1047). 1054 vedė Toskanos markgrafo našlę Beatrix ir paliko jos dukters Matildos globėju. 1057 Spoleto kunigaikščiu. Imperatorius išvijo jį iš Italijos. Po imperatoriaus mirties (1056) atgavo Lotaringiją, Toskaną ir Spoleto.

2. Bulonietis (nuo pilies Bouillon) Žemutinės Lotaringijos kunigaikštis (nuo 1089), vienas pirmųjų I kryžiaus karo vadų (m. 1100). Po Jeruzalės paėmimo 1099 jis priėmė pasiūlytą šv. miesto valdovo titulą, tačiau nesutikdamas vainikuotis karaliumi, pasitenkino Šv. Kapo gynėjo vardu. Sėkmingai kovojo su Jeruzalę kėsinusiais atsiimti Egipto musulmonais ir juos sumušė ties Askalonu.

R. Grousset, Histoire des Croisade I 1935.

3. Viterbietis viduramžių metraštininkas (g. apie 1120 Viterbo mieste). Imperatoriaus Lotaro III parvežtas į Vokietiją, notaru tarnavo imp. Konradui III, vėliau Friedrichui Barbarosai ir šiojo sūnui Henrikui VI. Dalyvavo jų žygiuose ir keliavo po Europos kraštus daugiausia su diplomatinėmis misijomis. Jis parašė keletą istorinių veikalų, daugiausia eilėraščiais. Dėl gražios poetinės formos jo raštai turėjo pasisekimo, nors istorinio turinio požiūriu jie menkos vertės. Vienas žymesnių veikalų Pantheon, sueiliuota pasaulinė istorija. Kitu eilėraštiniu veikalu Gesta jis aprašė Friedricho I Barbarosos gyvenimą. Negalutinai visi G.V. raštai išleisti G. Waitz, Mon. Germ. Hist. Script. 22.

Gotha vidurinės Vokietijos mst. Tiuringijoje; 57.639 gyv. (1916). Teatras įsteigtas 1774), didžiuliai kunigaikščių pilies rūmai (XVII a.) su meno rinkiniais ir biblioteka,

Gotha

augštesnioji technikos (statybos) mokykla, J. Perthės kartografinis institutas ir žemėlapių leidykla, didelės spaustuvės, porcelano ir metalo pramonė. G. jau žinomas 930, 1189 mst. 1640–1825 Saksų-G.-Altenburgo kunigaikštijos sostinė, 1826 — 1918 antrinė Saksų-Coburgo-G. sostinė, o nuo 1918 Tiuringijos.

Göthe Erik Gustaf (1779–1838) švedų skulptorius, Sergelio mokinys. Iš jo darbų, pasižyminčių sausu klasicizmu, paminėtina Karolio XIII statula Stockholme.

Gotje (Gautier) Jurij (1873–1943) rusų istorikas ir archeologas, Maskvos univ. prof. ir 1909–24 Rumiancevo muzėjaus direktorius. Nuo 1923 mokslo akad. narys. Išsp. Istorija oblastnogo upravlenija v Rossiji ot Petra I do Ekateriny II 1913–41, Očerki po istoriji materialnoj kultury 1925, Železnyj vek v vostočnoj Europe 1930, Zamoskovnyj kraj v XVII veke [2]1937.

Gotika, architektūrinis stilius, plačiai pasinaudojęs plastika ir nulėmęs jos, o netiesiogiai ir tapybos raidą. Vyravo v. Europoje XII–XV a. Praminė jį G. XVI a. italai, tuo būdu norėję pabrėžti, kad jis iš esmės skiriasi nuo klasikinio renesanso stiliaus kaip barbarų germanų, gotų, išgalvotas. Pagal būdingas jam briauninį skliautą stiprinančias kryžmines arkas, arba ogivas (prc. ogive) nuo lot. augere ‚didinti, stiprinti', jį vad. dar ogiviniu ir pagal kilmę bei klestėjimo vietą prancūzišku arba Ile-de-France, tiksliau Kapetingų domėno stiliumi. Esminiai jo elementai yra laužti-

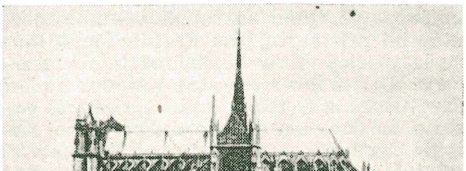

Amiens katedra

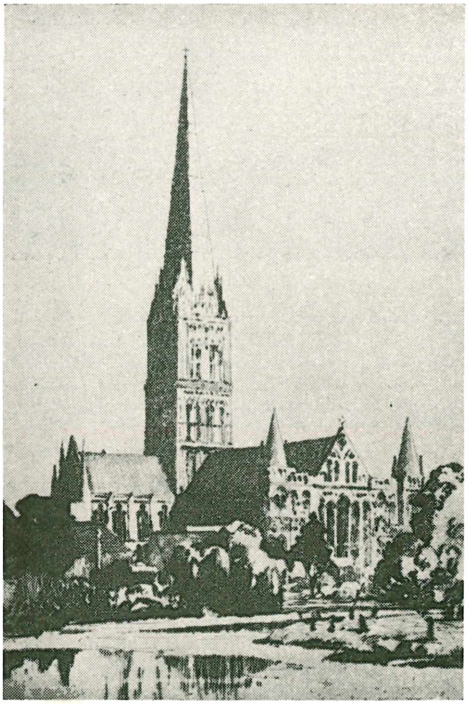

Salisbury katedra

nė arka (l'arc brisé), kryžminių arkų stiprinamas briauninis skliautas ir arkinis ramstis (arkbutanas, l'arcboutan), kuris išriedėjo iš romaninio mūrinio ramsčio (murbouant), arba kontraforso. Laužtinė, jau romaninės architektūros vartojama, arka labiau, nei apvali, nukelia mūro svorį per dvi savo pėdas, kur kitos arkos arba mūras atremia šoninį jos spaudimą apačion ir leidžia daryti mūrą aukštesnį. G. skliauto briaunos neutralizuoja šoninį jį sudedančių plokščių spaudimą ir visą skliauto nešamąjį svorį nukelia į keturis kampus, kur jį pasiima stulpas, arba kolona. Augštesnio, bažnyčios laivo spaudimą mūrams turi atremti arkiniai ramsčiai, kurie patys rymo ant augštų stulpų, dažniausiai pristatytų prie išorinių navų mūrų ir apačioj jų virstančių mūriniais ramsčiais. Briauninis skliautas patogus radosi architektams ir todėl, kad nepriklausė pastato ar dengiamosios jo dalies plano, nes lygiai tiko ir kvadratui, ir pailgam ketvirtainiui, ir pusračiui. Paprastai architektas dalijo vidurines lubas į pailgus ketvirtainius, kuriuos apdengdavo šešių (G. pradžioje) ar keturių briaunų skliautais taip, kad trumpasis kiekvieno šonas atitikdavo dviejų ar vienos šoninių navos skliautų šonus. Absida nebebuvo puskupolio pavidalu pristatoma prie rytinės laivo pusės, bet ją dažnai baigdavosi navų skliaustų sistema ir iš jos viršūnės stipinais eidavo laikančių skliautus arkų eilės. Reikia manyti, kad kryžminės arkos, ogivos, tikrai rėmė briauninį skliautą, nors tas skliautas būtų galėjęs ir be jų apsieiti: čia susimezgė dvi tektoninės sistemos, kurių viena, ogivinė, atėjo iš Rytų. Šiaip ar taip, ogivos, o dar labiau vad. nerviūrų skliautas kėlė aikštėn briauninio skliauto idėją bei reikšmę pastatui ir iš pat pradžios sakė G. pastatą esant racionalų, statikos, mokslo, dėsniais pagrįstą. Nepaprastu logišku nuosaikumu G. architektai išvystė ir įkūnijo tektoninę jos idėją. Iš tikro, G. katedra virto darna, pusiausvyros dėsnių valdoma briauninių skliautų, laužtinių arkų ir ramsčių (stulpų, kolonų, kolonėlių kūlių, arkinių bei mūrinių ramsčių) sistema, pastato griaučiais, mūrų nebereikalingais. Mūrus iš dalies pakeitė milžiniški langai, o iš dalies jie tapo akmeniniu nėriniu.

Tačiau G. meno būta ne tik racionalistinio, bet ir spiritualistinio. Katedrų statytojai kovojo su medžiaga, iš kurios jas statė, tartum stengėsi kūnu padaryti tą kūną neigiančią dvasinės būties idėją, kurią skelbė XII–XIII a. mistikai. Žinoma, medžiaga nesiduodavo visai neigiama, ir iš oro pusės milžiniška katedros masė vyravo besispiečiančiam apie ją miestui; juoba kad nuo XII a. didėjusiems miestams reikėjo didesnių katedrų, ir architektai statydavo jas ko didžiausias ir ko augščiausias. Tuo būdu G. iš pat pradžios rodo dvi priešingas tendencijas: be sunkios, įspūdingos masės neįmanomo monumentalumo troškimą ir tą masę niekinantį su racionalistiškumu susijusį spiritualizmą. Bet G. turėjo daugiau priešybių, iš esmės buvo antinominis menas. Su architektūrai įgimtu statiniu momentu G. sydino dinaminį. Gulsčiomis karnyzų, galerijų, vad. tribūnų ir triforijų linijomis, stulpų ir kolonų eilėmis architektai pabrėždavo judėjimą altoriaus ir absidos link; į portalą įgilėjusios durys kvietė žmogų bažnyčion. Antra vertus, iš apačios iki skliautų einančios ir jų arkomis virstančios kolonėlės, kolonėlių kūliai, laužtinės paties pastato ir jo langų arkos, dvišlaitis stogas, ant jo (ten, kur skersinė nava, arba transeptas, perkerta didelį) riogsąs smailagalis bokštelis, fasadų trikampiai ir augšti bokštai smailagalėmis viršūnėmis, arkinius ramsčius remiančių stulpų smailagaliai bokšteliai duoda nesuvaldomo judėjimo augštyn įspūdį. Maža statytojų temokėjo suderinti tas priešybes aiškia architektūrine idėja. Daugiau, iš vidaus katedra paprastai būdavo 1–3–5 navų pastatas, dažniausiai pasibaigiąs apvalia ar daugiašone absida ir ties choru skersinės navos, transepto, perkertamas, reika-

lingas 1–3 durų, bet ne monumentalinio 1 ar 2 milžiniškų bokštų didžiojo vakarinio fasado, kuris iš oro pusės dažniausiai būdavo svarbesnė bažnyčios dalis ir darydavo laivinę jos dalį architektūriškai nereikalingu, su juo nelabai sutinkančiu priestatu. Tik nedaugeliui katedrų, be to, negrynai G., statytojų tepasisekė, iškeliant kupolą, centrinį bokštą ir šoninius fasadus, suderinti kiek išorinį katedros vaizdą su vidiniu ir pasiekti darnų visos katedros įspūdį. Didindami ir augštindami katedrą, architektai stengėsi padaryti ją kuo šviesesnę (to tikslo siekė dideli langai, kurie ilgainiui užėmė net triforijų mūrų vietą, apvalūs fasadų langai, arba rožės, ir pats didelio laivo pakėlimas, leidžiąs keisti jo mūrus langų eile); bet stiklų vietoje atsirado iš įvairiaspalvių stiklo gabalų sudėtieji paveikslai, arba vitražai, kurie tamsino bažnyčią, tuo būdu darė pastato linijas neaiškias, prieštaravo jo racionalumui ir kvėpė žmonėms mistišką nuotaiką. Tuo būdu G. griebėsi dekoratyvinių ir tapybinių priemonių. Tikrajai tapybai mūrų nebetekusioje bažnyčioje vietos nebebuvo; romaninių bažnyčių freskas pakeitė (išskyrus netipiškas G. bažnyčias, pvz. Assisi bažnyčią S. Francesco, Florencijos S. Maria Novella ir kitas Italijos bažnyčias) vitražai, kurie turėjo daug dekoratyvesnį pobūdį. Bet tapybinį efektą pasiekdavo G. ir šviesos ir tamsos žaidimu, kurį sąlygojo persikertančios arkų, stulpų, kolonėlių, skliautų, ramsčių linijos ir mūrų, ypačiai fasadų mūrų, banguojąs nelygumas. Visdėlto pastatui puošti daug daugiau reikšmės turėjo pati architektūra, plastika ir skulptūra. Langų rėmai sudarydavo geometrinį, stiliaus pradus vaizduojantį, vis sudėtingesnį ornamentą. Stulpų kapiteles ir mažus mūro plotus puošė augalus ir gyvulius vaizduojantieji reljefai. Bokštuose bei bokštelių briaunose ir viršūnėse išaugo akmeniniai žiedai; fasadų ir išorinių mūrų viršuje susėdo bjaurybės, kurios kanalizavo lietaus vandenį. Fasadus gražino reljefai, didelės skulptūrinės kompozicijos ir atskirai stovinčios statulos. Kaip ir romanikos menininkai, gotiškieji puikiausiai jas derino su bažnyčios stiliumi: statulų eilės pabrėždavo gulsčias pastato linijas, lieknos ir augštos statulų figūros — statmenas. Bet išnyko mistiškos, pusiau žmogiškos romaninių kapitelių būtybės ir architektūros reikalavimai nebekraipė žmogaus kūno. Jis buvo vaizduojamas vis gyviau ir realistiškiau, statulos būrėsi į drauges, ir atrodė esanti šventųjų draugija. Visa tai ne tiktai rodo sintetinį G. architektūros būdą, iš kurio dar neišsivadavo kad ir tikrai klasišką tobulumą pasiekusi skulptūra, bet turi ir religinę reikšmę. G. bažnyčia, tai Dievo namai, kur kviečia žmogų portalo šventie-

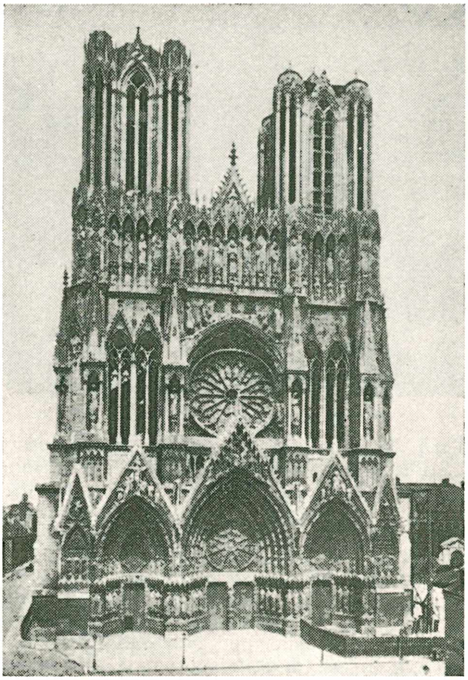

Reimso katedra

ji, kurios viduje visa architektūra traukia jį Dievo stalo link ir dangun. Savo statulomis, reljefais, vitražais ji moko žmones, ir nemokytieji žmonės visa čia skaito iš piešinių. Visa pasaulio istorija buvo vaizduojama bažnyčioje. Bet galėjo žmogus rasti bažnyčioje ir kurtuazinių romanų herojų, net poną Lapiną ir jo pažįstamus bei priešus. Dvylika reljefų vaizdavo skulptoriai ir tai, ką kas mėnuo dirbo šiaipjau žmogus: žemės augalus ir gėles, medžius ir gyvulius, kalnus ir vandenį.

G. katedros buvo visuomenės darbas. Kiekvienas miestas stengėsi pasistatyti ko gražiausią, ir jos statyboje patarimais, pinigais ar darbu dalyvavo įvairaus plauko žmonės. Ją statė vyriausiojo architekto vadovaujamos skulptorių, amatininkų-mūrininkų, stiklių ir kt. dirbtuvės; ir ji statoma buvo dešimtmečiais (Paryžiaus katedra Notre-Dame 1160–96, jos fasadas ir bokštai apie 1200–50, Laono 1155–1230, Chartres 1194–1220, Reimso 1210–99), kartais net nebaigta likdavo (tik XIX a. pabaigė Kölno, Ulmo ir kitų miestų katedras. Katedra tarytum organiškai augo: atsiliepdavo į visuomenės norą turėti didesnę ir šviesesnę bažnyčią, ir architektai pritaikydavo tiems naujiems uždaviniams antroje XII a. pusėje beklestinčio romaninio meno pradus bei tradicijas. Per romaninę architek-

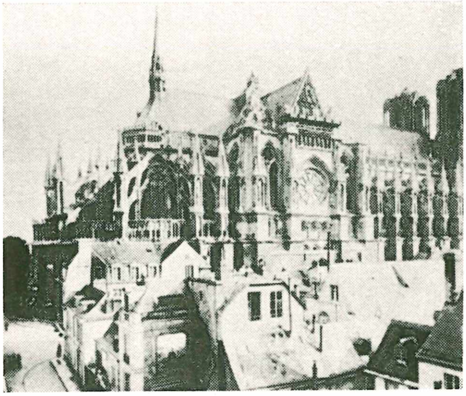

Reimso katedra iš šono

tūrą G. paveldėjo seną krikščioniškosios bazilikos (besibaigiančio absida ir transepto perkertamo keturkampio) planą, tik padarė jį sudėtingesnį, pristatė prie šoninių laivų koplyčių eiles ir prie absidos koplyčių vainiką. Romaninis menas davė G. konstruktyvinius jos elementus: laužtinę arką, briauninį skliautą ir ramsčius, net ogivas, kurios įsiskverbė į Kapetingų domėną greičiausiai per Normandiją, o čia iš Armėnijos, daugiausia per Lombardiją. Bet svarbiausias dalykas buvo minėtųjų elementų sistema, sintezės darbas, kurį atliko kaip tik Kapetingų domėno architektai. Jiems tas darbas labiau klojosi, nes Kapetingų domėnas XII a. architektūros atžvilgiu buvo atsilikęs: neturėjo savo romaninio stiliaus mokyklos ir gyveno senomis architektūros tradicijomis. Tad mažiau varžė jo menininkus XII a. savo apogėjų pasiekusi romaninė architektūra, ir naujasis stilius augo laisviau ir nuosaikiau. Visdėlto ir čia, tas stilius iš lėto augo ir vadavosi nuo jo prigimčiai svetimų romaninių formų, o grynai G. bažnyčia teliko niekur galutinai neįvykdytos idealios konstrukcijos.

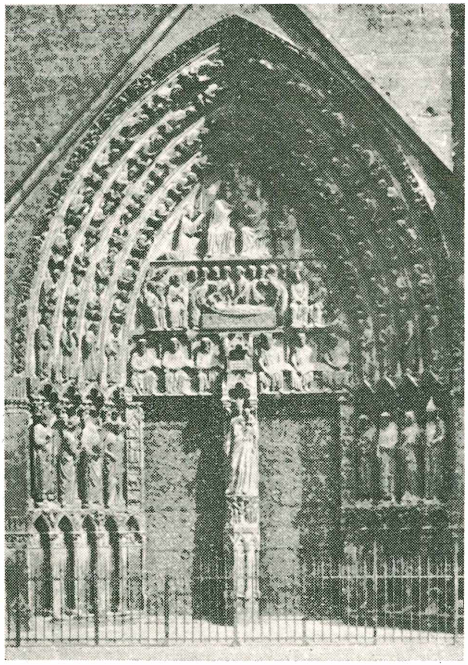

Notre Dame katedros durys

Pirmame savo periode, 1125–70, G. aiškinosi savo pradus ir savo idėją. Nedideliuose pastatuose (Morienvalio bažnyčios chore, Aisnės dpt.) atsiranda kryžminių arkų sustiprintas briauninis skliautas; abatas Sugeras plačiai naudojosi naujais statybos principais, perstatydamas Saint-Denis vienuolyno bažnyčią (1137–44); beveik tuo pat metu G. stiliumi perstatoma Sens katedra, 1157 įšv. Noyono katedra, 1158 pradėta statyti Laono ir 1167 baigta Senlis, 1163–1204 pastatyta Paryžiaus Notre Dame choras ir laivas. Apie 1160 atsirado arkinis ramstis, kurio greit griebėsi net romaninių bažnyčių statytojai. Antrajam periodui, 1170–1250, kurį dėl į lanceto galą panašių laužtinių arkų praminė lancetiniu (lancéolé), priklauso daug žymiausių G. katedrų: Chartres, Rouens, Amiens, Reims ir kt. Jas būdina 4 ogivų skliautai, nuo grindų einą ogivų ramsčiai, pirmojo periodo tribūnas pakeitę triforijai, augšti langai, kurie dažnai baigiasi mažomis rožėmis ir su architektūra gražiai sutinkančiomis dekoratyvinėmis detalėmis. G. stilius visiškai pasireiškė, ir naujas, spinduliuojančiojo stiliaus (1250–1370) periodas iš esmės nieko nauja nedavė. Bet architektai stengėsi padaryti bažnyčią kiek galint augštą ir šviesią; kaip įmanydami, mažino mūrų plotą, triforijas keitė langais, didino portalų rožes (dėl tų rožių stipinų stiliaus ir spinduliuojančių paveikslų) ir ypatingą dėmesį kreipė į turtingą pastato dekoravimą. Šitam periodui yra būdingos Beauvais, Tours, Strasburgo katedros, taip pat Saint-Quen bažnyčia Rouene ir kt. Nuo to laiko G. architektūra pažangos nebedarė, ir menininkai liepsnojančio stiliaus laikais, 1375–1500, ja naudojosi kaip proga puikiam bažnyčios dekoravimui, kuris kraipė ir niekino architektūrinius jos pradus; pirmiausia žiūrėjo tapybinių efektų. Jis sako G. nykstant ir pereinant į kitus architektūrinius stilius, į renesansą ir baroką.

Iš Kapetingų domėno G. architektūra paplito po kitas Prancūzijos provincijas, kur susidūrė su romanine ir apskritai su

vietinėmis architektūrinėmis tradicijomis. Tuo būdu XII a. atsirado kelios provincinės G. mokyklos. G. kito ir plisdama po Europą. Anglijoj pirmos G. bažnyčios (Rochės vienuolynas, Canterbury 1175, Chichesterio katedra, Lincolno katedros choras 1192) buvo prancūziškai normandiško tipo. Apskritai imant, anglų G. nesidomėjo konstrukcijos racionalumu ir gudrybėmis, bet siekė dekoratyvinio pobūdžio efektų, kuriais ir naudojosi pačia konstrukcija. Ji mėgo nepaprastai ilgą, neapskritinamą chorą, didelį centrinį bokštą, savotišką sudėtingą skliautą, betgi kuris nelėmė pastato būdo ir dažnai būdavo pakeičiamas mediniu apdengimu, vengė ramstinių arkų ir pabrėždavo gulsčias linijas. Pirmąjį stilių (Early English), XII–XIII a. pakeitė originalesnis dekoratyvinis stilius XIII-XIV a., atitinkąs paskutinį liepsnojantį kontinentinės G. periodą ir kiek paveikęs kontinentą. Dekoratyviniais tikslais daugėja ir tampa sudėtingesni skliautų nerviūrai ir langų rėmai, arkos plonėja, visame pastate žaidžia kreivosios linijos, darydamos tapybinį ir neramaus judesio įspūdį (Salisbury 1220, Beverley ir Yorko transeptas, Whitby vienuolynas, Exeter ir kt.). Apie 1330–60 atsiranda naujas, statmeniškas stilius, kurį būdina mėginimas gulsčių linijų dinamikai apšvelninti statmenomis linijomis, vėtyklės pavidalo skliautai, nukambą skliautų raktų galai, panašūs į stalaktitus, statmenų linijų ritmas bažnyčios viduje ir relatyvus, tarytum kiek sustingusio pastato ramumas. Gabi, iš dalies originali Prancūzijos mokinė buvo ir Vokietija. Jos G., kuriai augti iki XIII a. pusės trukdė romaninis ir net priešromaninis menas, pasižymi bažnyčios plano prastinimu (beveik nebėra triforijų, koplyčių vainiko absidoje, apėjos, prc. deambulatoire, tarp jų ir altoriaus), bažnyčios (ypačiai dažnai vienintelio fasadinio bokšto) augštumo ir milžiniškumo siekiama kartais technikiniu drąsumu ir mėgiamąja tiek pat augštų laivų bažnyčios forma. Vokiečių G. originalumas labiausiai pasireiškė plytinėmis š. Vokietijos bažnyčiomis. Be šiaurės ir šiaurės rytų mokyklos, skiriama dar Prancūzijos paveikta Pareinio (Strasburgas, Kölnas ir kt.), kiek originalesnės Vestfalijos, Saksonijos, Švabijos-Frankonijos ir Bavarijos mokyklos. Ispanijoje G. reikėjo kovoti su stipriu ir gyvu romaniniu menu. Išskyrus prancūzų G. mėgdžiojančias Toledo, Burgo (1230) ir Leono (1303) katedrą, ispanų architektūra tik iš dalies savin tesuėmė G. įtaką ir kuriam laikui virto pusiau G., pusiau romanine. Taip pat G. priešinosi ir Italija, kur daugely provincijų renesansas gimė tiesiog iš romanikos, o pastarosios tradicija kitose nedavė G. įsigalėti, juoba kad italai suprato architektūrą greičiau

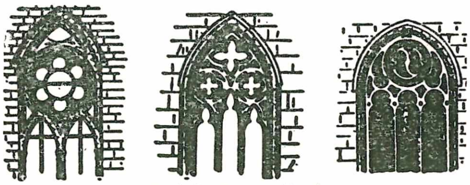

Gotinių langų tipai

plastiškai ir tapybiškai, bet ne konstruktyviškai. Negrynai G. p. Prancūzijos stilius atsiliepė Italijoje šv. Pranciškaus bažnyčia Assisi mieste ir kaikur pietuose bei Sicilijoje. Tikroji Prancūzijos G. tiesiog pasireiškė Fossanovos vienuolyno, Viterbo, Florencijos, Sienos, Orvieto, Genovos, Bolonijos bažnyčiomis. Garsioji Milano katedra buvo prancūzų tektoninės įtakos ir liepsnojančio vokiečių stiliaus, vad. G. baroko, kompromisas. Iš kitų kraštų prancūzų G. labiausiai paveikė lot. rytus (Nikozija, Famagustė, Tortosa, Sebastas), mažiau Vengriją (Gyulafehervaro katedra), Daniją (Roeskildo katedra), Švediją (Upsala, Malmoe), Čekiją. Vokiečių G. veikė Vengriją, Austriją, Čekiją, Lenkiją, Lietuvą, Pabaltijį apskritai, Daniją ir Švediją; anglų G. Skotiją, Airiją ir Norvegiją. Aiškiausiai ir pilniausiai G. įsikūnijo bažnyčiomis. Bet jos principais vadovavosi architektai, stadami ir kitus pastatus — vienuolynus, rotušes, valdovų ir didikų rūmus, pilis, miesto vartus ir paprastus namus, net mediniu**s**.

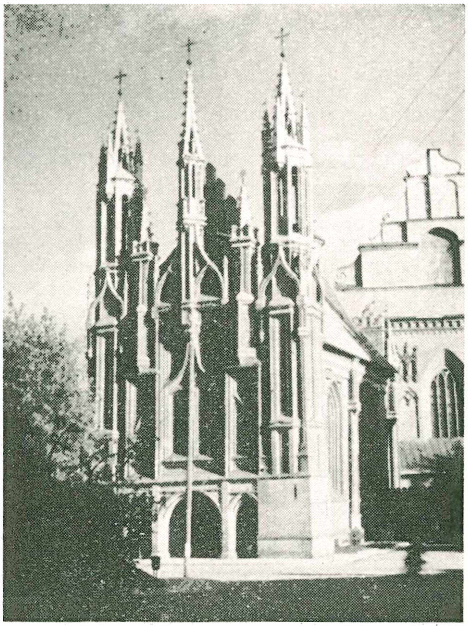

Šv. Onos bažnyčia Vilniuje

Ilgainiui ir taikomojo meno srityje įsiviešpatavo gotika (įvairūs indai, baldai ir kt.). Tačiau universalinis G. būdas daugiausia pasireiškė jos įtaka vaizduojamam menui. Nuo romaninės architektūros, vertusios žmogaus ar gyvulio kūną vaizduojančią statulą grynai konstruktyviniu elementu ir jį prie pastato linijų pritaikiusios, G. architektūra skyrėsi pirmiausia tuo, kad iš pat pradžios ėmė tą kūną vaduoti. Ji derino statulą su pastato linijomis ir jas pabrėždavo, bet taip, kad statula nebekraipė gyvojo kūno ir vis tiksliau ji vaizdavo. Ryšium su šita realistine tendencija G. atmetė fantastišką romaninio tikėjimo pasaulį (neproporcingas figūras, nebūtas būtybes ir pn.) ir griebėsi realių žmonių, gyvulių bei augalų vaizdavimo; Kristaus statulomis aikštėn kėlė žmogišką jo prigimtį ir pn. Savo skulptūra G. žmones ir skulptorių vaizduojamuosius gyvulius bei gamtą siejo su bažnyčioje gyvenančiu Dievu, bažnyčią darė vaizdinga žmonių istorijos, likimo, darbų bei gyvenimo enciklopedija. Ji vaizdavo pasaulio istoriją, kur vadovaujamasis vaidmuo priklausąs žmogui. Bet ji viską sistemino religine koncepcija. Visa tai sutiko su G. dvasia, kuri pasireiškė žmogišku architektūros racionalumu, jos mėginimu patenkinti religinius ir kultūrinius bažnyčią statančios visuomenės reikalus. Tuo būdu G. katedrose išaugo naujoji, realistinė ir kartu religinio idealizmo kupina skulptūra (Chartres, apie 1150, Paryžiaus, Amiens ir Reimso XIII a. skulptorių mokyklos). Nuo XIII–XIV a. sąvartos skulptūros stilius sustingsta ir virsta sąlyginiu, maniera. Bet skulptūrą atgaivino ir kartu atskyrė nuo architektūros antkapinių portretinių reljefų bei statulų išugdytas naujas realizmas. Čia daug reikšmės turėjo burgundiškoji skulptorių mokykla, ypač Claus Sluter ir jo mokiniai. Kaip ir architektūrai, G. skulptūrai vadovavo Prancūzija. Bet jos meno kūrinius mėgdžiodami ir skulptūros raidą kartodami, kitų kraštų skulptoriai turėjo tipiškų savo ypatybių. Romaninių ir priešromaninių tradicijų varžomoje Vokietijoje skulptoriai pradžioje žmogaus kūną vertė kolonos panašybe, vėliau perdėdavo tipišką, į S raidę panašią gotišką statulos pozą. Tačiau jau Magdeburgo katedros durys rodo vokiečiams būdingą ekspresionizmą (1240–50); dar daugiau Freiburgo i. Br., Bambergo ir Naumburgo, Saksonijos mokyklos, statulos. Vokiečių skulptoriai pabrėžia judesius, aistras; mėgsta vaizduoti individualius, net anekdotiškus bruožus ir nesibodi charakteringo bjaurumo. Čia užsimezgė didžioji XV a. Vokietijos skulptūra. Italijoje G. tendencijos susidūrė su klasikinės senovės tradicijomis. Ispanijoje tos tendencijos sijo su romaniškosiomis. Mūrus naikindama, G. sutrukdė tapybos raidą, nes padarė freskas nebegalimas. Bet ji padėjo augti jau X–XI a. atsiradusiai vitražų tapybai, kuri paveikslą perbraukiančių lango rėmų dėka puikiausiai sutiko su architektūra, o vitražų tapyba paveikė ir miniatiūras. Dar daugiau reikšmės turėjo tiek miniatiūrose, tiek pačiuose vitražuose pasireiškęs XIV a. realizmas, įgimtas G. Jis būdina ir naują tapybą, kuri sužydo Italijoje (čia pati G. nepanaikino mūrų), Giotto, jo mokinių ir Sienos mokyklos (žr.) freskomis bei paveikslais. Be realizmo, toji tapyba rodo G. įtaką ir savo plastiškumu, kompozicijos konstruktyvumu, vaizduojamųjų žmonių kūningumu. XV a., G. išsigimstant, virstant liepsnojančia ir barokiška, tiek skulptūrą, tiek tapyba išsivadavo iš architektūros jungo; G. stilius pasibaigė.

E. Male, L'art religieux du XIII-e s. en France 1923; *P. Abraham,* Viollet-le-Duc et le rationalisme médiéval 1934; *H. Focillon,* L'art d'occident 1938; *J. Baltrušaitis,* Visuotinė meno istorija II 1939; *G. Weise,* Die geistige Welt der G. 1939; *F. Bond,* Introduction to English Church Architecture 1914; *T. G. Jackson,* G. Architecture in France, England and Italy 1915; *E. Gall,* Die G. Baukunst in Frankreich und Deutschland 1925; *de Lasteyrie,* L'architecture religieuse en France à l'époque G. 1929; *C. H. Clasen,* Die G. Baukunst 1930; *G. Dehio,* Geschichte d. Deutschen Kunst II 1930; *J. Baltrušaitis,* Le probleme de l'ogive et l'Arménie 1936; *H. Sedlmayr,* Die Entstehung der Kathedrale 1950; *A. Gardner,* French Sculpture of the XIII th Century 1915; *R. Koechlin,* Les ivoires G. 1924; *H. Jantzen,* Deutsche Plastik des 13. Jahrhunderts 1941; *H. Wilm,* Die G. Holzfigur 1942; *H. J. Pope,* Italian G. Sculpture 1955; *Y. Delaporte,* Les Vitraux de la Cathédrale de Chartres 1926; *P. A. Lemoisne,* La Peinture française a la l'époque G. 1935; *J. Dupont,* G. Malerei 1954; *A. Stange,* Deutsche Malerei der G. 1934–54; Lietuviškoji Enciklopedija IX tomas.

L i e t u v o j e sąlytį su G. kultūra, Vakarų ir Vidurio Europoje pražydusia XIII ir XIV a., paruošė Lietuvos kunigaikščių ryšiai su Ryga bei giminiavimasis su Mozūrais. Politiniai santykiai su Šv. M. Marijos Vokiečių Ordinu Jogailos ir Vytauto laikais, o po 1422 taikos išaugusi prekyba su Prūsų miestais ir Dancigu skatina G. formų plėtojimąsi Lietuvoj. Tuo pačiu metu Lietuvai priėmus Romos Katalikų tikėjimą, plečiasi ryšiai su Lenkija ir Vakarais, bet nenusigręžiama ir nuo Rytų. Todėl, nors negausūs, G. paminklai Lietuvoje XV–XVI a. sudaro ne tik topografiškai atskirą, bet ir savo stiliaus kilme savarankišką grupę, kurios priklausomybė nuo Prūsijos plytų G. tėra relatyvi.

Lietuvos G. architektūros paminklai priklauso degintųjų plytų G. (vok. Backsteingotik), išplitusiai Š. Europos kraštuose nuo Flandrijos iki Suomijos, kur trūksta statybinės uolienos. Kadangi plyta mažiau tinka detalėms išdirbti, prancūziškos G. formos čia buvo modifikuotos. Ypač Š. Vokietijoje išsivysto savitas, griežtų kubinių

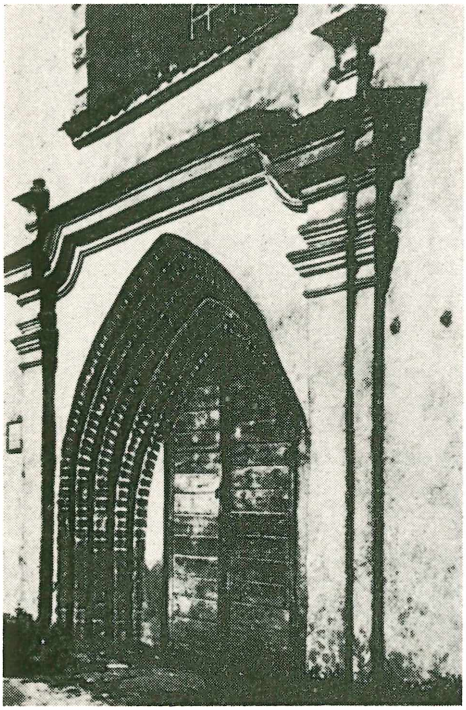

Vilniaus Pranciškonų bažnyčios portalas (XV a.)

masių plytinės G. stilius su plokščių nišų (įsienių) energingos ritmikos dekoracija (Baltijos jūros G.).

G. elementai Lietuvos meno paminkluose pastebimi XIV–XV a. sąvartoje. Pilių architektūroje pradedamos naudoti mažos G. plytos ir G. mūro jungimas. Ginamiesiems mūrams, kurie priešistorinio bei Rytų tipo pilyje sudaro daugiakampį žiedą, Lietuvoj stengiamasi duoti ketvirtainį planą (Trakų pusiasalio pilis, Lyda, Medininkai, Krėva). Pagal B. Schmidą tai įvykę Ordino pilių pavyzdžiu (šį planą jis gavo iš romėnų bei italų pilių). G. aštuoniakampiai ginamieji bokštai pasirodė šalia keturkampių ir apskritų (Vilnius). G. smaila arka pilyse sutinkama rečiau (Naugardukas, Vilnius, Lyda). Trakų Galvės ež. salos pilis (pagal Z. Ivinskį statyta Vytauto D. apie 1404–08), susidedanti iš kunigaikščio rūmų ir priešpilio, atitinka Ordino pilies schemą, taip pat ir žvaigždiniai skliautai viduje. Tuo tarpu pvz. priešpilio iš kampo išsikišą bokštai Ordino pilyse sutinkami retai (Schwetz, Klaipėda), ir bus flamų-prancūzų kilmės, kaip ir Krėvos pilies gyvenamasis bokštas (donžonas). 1415 minimas Vytauto D. mūrininkas Radike (Ratke) iš Karaliaučiaus.

Jogailos ir Vytauto D. įvairiose vietose įkurtos bžn. buvo vėliau perstatytos. 1414 Vilniuje paliudytos kelios plytų bžn. buvo tikriausiai G. Palankus G. statybai buvo ilgas Kazimiero Jogailaičio (1440–92) taikos laikotarpis. XV a. Lietuvos G. pasižymi masyvumu ir formų paprastumu. Didžiausios G. bžn. yra miestų parapinės, kurios ne tik savo augščiu, bet ir ištęsta horizontaline mase įspūdingai išreiškia G. esmę, pvz. Šv. Jono bžn. Vilniuje (trinavė halė su choro-presbiterijos apėja) arba Šv. M. Marijos Gimimo ir Šventųjų Apaštalų Petro ir Povilo bžn. Kaune (trinavė bazilika). Vyrauja trinavės halės tipas (žr.). Tokios yra senos pranciškonams priklausiusios bažnyčios: šv. Mikalojaus ir šv. M. Marijos Smėlynėje; perstatyta XVIII a.) Vilniuje; šv. M. Marijos Dangun Ėmimo Kaune (su transeptu) ir kt. Langai paprastos G. smailos arkos formos. Sienos nuogos ir raudonų plytų. Profiliuotų plytų XV a. portalas yra išlikęs Pranciškonų bžn. Vilniuje. Priešingai Prūsijos G. bžn., kuriose choras užbaigiamas tiesia siena, Lietuvos G. visur randame kampuotą choro baigimą.

Būdingas Lietuvos G. bruožas yra jos ginamasis charakteris. Ginamuosius bokštedius turėjo Pranciškonų bžn., o šaudomąsias angas XVI a. statytoji Bernardinų Šventųjų Bernardo ir Pranciškaus bžn.

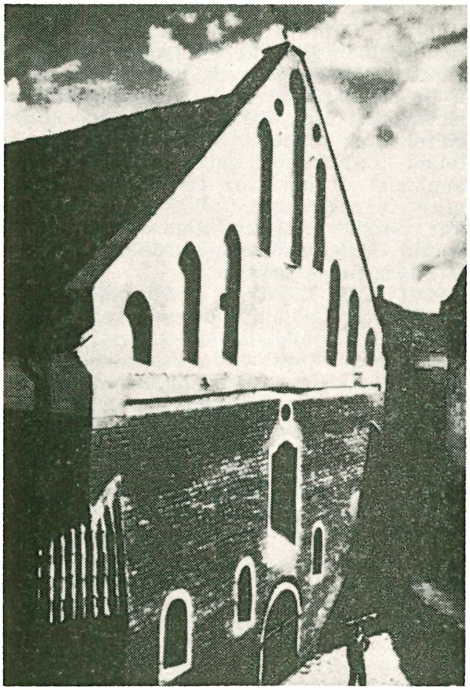

Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios fasadas (XV a.)

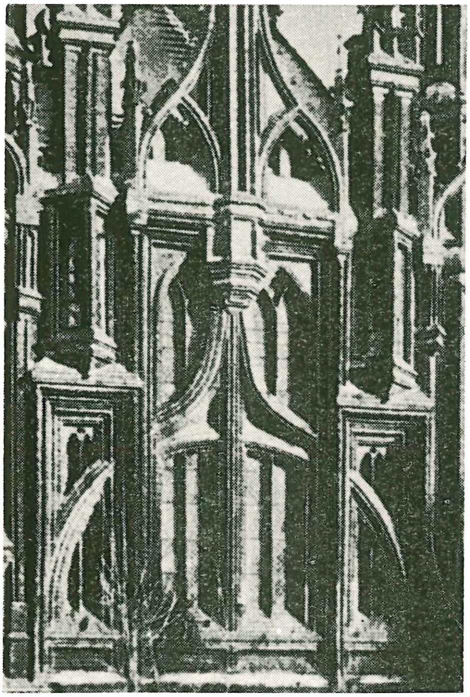

Vilniaus šv. Onos bžn. fasado fragmentas (XVI a.)

Vilniuje (trinavė halė), įėjusi į miesto sienos ginamąją sistemą. Leidus pravoslavams Lietuvoje statytis mūrines cerkves, ir jie jas statėsi G. stiliaus, jį jungdami su bizantiškos bžn. planu bei ginamosios architektūros elementais (kampiniai bokšteliai, konzoliniai frizai su šaudomosiomis angomis). Tokio tipo cerkvių buvo Vilniuje ir netolimose pravoslavų vietovėse, kur puikiai išsilaikė Sinkevičių (Synkowicze), Mažųjų Mažeikių (Małomożejkow) ir Supraslio G. cerkvės.

XVI a. G. Lietuvoje puošnesnė. Sienos, pinjonai išskaidomi didesniu įvairių nišų skaičiumi (smailios ir apskritos arkos, keturkampės ir apskritainės). Šalia paprastų nusklembtų kontroforsų, pasirodo komplikuotesnių, kampuotų formų. Daugumas išlikusių skliautų su ogivais yra iš XVI a. Jie labai įvairuoja (kryžminiai, žvaigždiniai, tinkliniai, koriniai). Dekoracija laikosi plytų medžiagai natūralios formos, pvz. 1525 statytoji harmoningų proporcijų Bernardinų varpinė Vilniuje ar vėlesnė šv. Jono bžn. Zapyškyje (vienanavė halė). Ginamojoje architektūroje čia ryškus pavyzdys yra pilis Mire, su G. aštuoniakampiais bokštais kampuose ir turtinga G. plokštumų dekoracija nišomis, tuo tarpu gyvenamajame sparne jau pasirodo renesanso detalės.

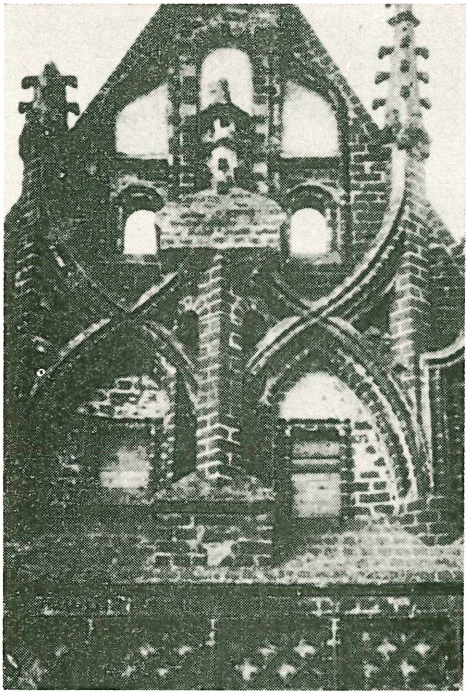

Perkūno namo pinjono fragmentas Kaune (XVI a.)

Keli XVI a. pastatai, pvz. šv. Onos bžn. prie Bernardinų Vilniuje (vienanavė salė su choru) ar Perkūno Namų pinjonas Kaune atstovauja retą Lietuvos G. rūšį, kuri pabrėžtai komplikuoja vėlyvosios G. dekoracijos motyvus, pagal uolienos G. išvystytus, taigi plytų G. svetimus, pavyzdžius. Įgaubtoji arka, remianti centrinį bokštelį, persikertančios ir ažūrinės puošmenos, pinakliai su krabais ir kiti aiškūs gotizmai, neatsižvelgiant į kaikuriuos struktūrinius negotiškus pradus bei vietinės kilmės motyvus, šv. Onos bžn. leidžia rišti su flamų-prancūzų vėlyvąja G. (Louvain, Louvier prie Rouen, Evreux), Lietuvon pa-

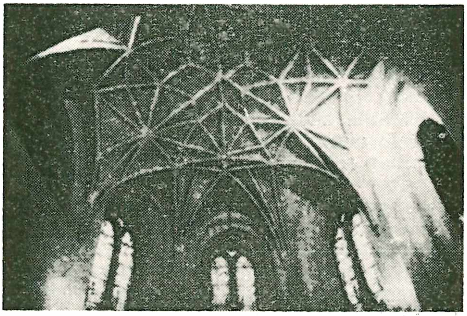

Kauno šv. Mikalojaus bžn. gotiškieji choro skliautai (XV — XVI a.)

tekusia gal per Dancigą. Perkūno Namo pinjonas turi panašių bruožų Dancigo Šv. Trejybės bžn. (1514) pinjone (betgi ši bžn. Dancige yra išimtis).

Šalia praturtintos plytų G. XVI a. pusėje civilinėje architektūroje pasirodo nauja ,antigotinė srovė', pasižyminti dar ne tiek klasiškojo iš Italijos atvežto renesanso, kiek archaiškų, pseudoromaniškų motyvų pamėgimu, kaip apskritos arkos frizas, dvigubos arkos niša, lizenos ir kt.; vėliau ir bžn. statyboje ši srovė laikosi iki XVII a., pvz. Šv. Onos bžn. Skaruliuose, jungdamasi su užsilikusiais G. elementais (aukšti stogai, kontraforsai ir kt.), kurie sutinkami ir vad. Liublino tipo bžn. (Šv. Mykolo bžn. Vilniuje, iš dalies Šv. Trejybės bžn. Kaune). XVI ir XVII a. sąvartoje visos Vilniaus bžn. buvo, pagal J. Fijałeką, dar G. stiliaus, neišskiriant po 1530 gaisro italų perstatytosios Vilniaus Katedros ar Pilies bžn. G. pabaigą Lietuvoje, sykiu baroko pradžią. apsprendžia jėzuitų veikla ir 1655–61 maskviečių invazija, kurios metu nukentėjo ypač G. bžn. vidaus įrengimai. Todėl G. meno smulkiųjų šakų paminklų išliko labai mažai.

1398 Vilniaus vysk. Andriaus testamentas mini sidabro ir paauksintus indus, papuoštus skulptūromis, brangakmeniais, altoriaus įrankius, kryžius, paramentus bei knygas, rašytas pergamente, kurios galėjo būti su miniatiūromis. Anksti turėjo būti Vilniaus auksakalių 1495 įkurto cecho darbų. G. monstrancijų išliko Nemaniūnų bžn., Vilniuje Bernardinuose (XV a.), Katedros iždinėje (Gostautų iš Geranainių 1535 ir kt.). G. architektūrinės skulptūros neturime. Maži G. meno kūriniai yra Lietuvos kunigaikščių antspaudai iš XIV ir XV a. Kauno Bažnytinio meno muzėjuj buvo medžio reljefas, priskiriamas XV a. (altoriaus dalis). Seinų domininkonų stebuklingoji Šv. M. Marijos G. skulptūra (XV a. ,Schreinmaria' tipo) buvo iš Prūsijos atvežta apie 1600. Pirklių ir amatininkų brolijos jau XV a. Kauno ir Vilniaus bžn. turėjo savo altorius, kuriuose turėjo būti

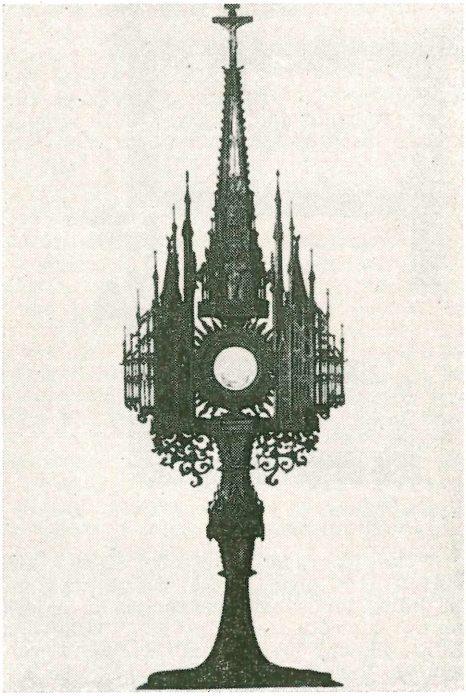

Bernardinų monstrancija Vilniuje (XV a.)

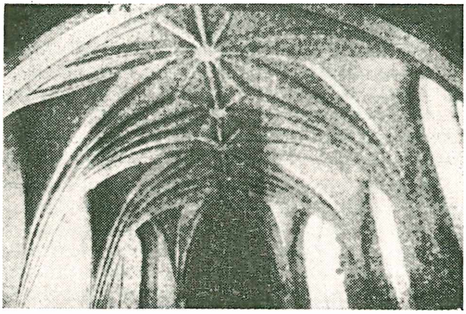

Vytauto D. bažnyčios gotiškieji skliautai

G. tapybos. Vytauto D. testamente (1430 X 21) minimasis Šv. Mykolo Archangelo altorius Vilniaus Katedroje turėjo vėliau dingusį patrono paveikslą (nežinia, ar bizantiško, ar G. tipo). Vytauto Dievo Motina Vilniaus Katedroje (žr. pav. LE III 57 psl.; rėmas neo-G.) galėtų būti ,minkštojo stiliaus' G. iš XV a. pradžios, vaizduojąs besišypsančios labai jaunos mergaitės pavidalo Šv. M. Mariją (J. Kłos spėja XIV a. Kölno ar Nürnbergo mokykla). Stebuklingieji paveikslai, Vilniaus bžn. minimi XVI a., pvz. Dievo Motina Šv. Mykolo bžn., kurie Rytų papročiu vėliau buvo apdengti sidabro skardos ,riza', slepia gal ne vieną G. kūrinį. G. linijos sensibilumas jaučiamas Aušros Vartų Šv. M. Marijos paveiksle iš XVI a. vietinės mokyklos darbo.

M. Sokołowski, Dwa gotycyzmi, wileński i krakowski w architekturze i złotnictwie i źródla ich znamion charakterystycznich 1907; *W. v. Zaloziecckyj,* G. Baukunst in Osteuropa (Volkstum und Kulturpolitik) 1932; *K. Jasėnas,* Dailioji Lietuvos architektūra viduramžiais (Židinys 18) 1933; *J. Grinius,* Vilniaus meno paminklai 1940; *N. Vorobjovas,* Vilniaus menas 1940; *Z. Ivinskis,* Trakų Galvės ežero salos pilis (VD Kultūros Muzėjaus Metraštis) 1941; *B. Schmid,* Burgen im Litauen (Der Burgwart) 1942; *G. Gettner,* Das alte Kauen und seine historischen Bauten (Ostland 1) 1943; *P. Reklaitis,* Lietuvos G. (Aidai) 1955; *J. Kłos,* Wilno (2) 1929, 122–123 psl. *P.Rkl.*

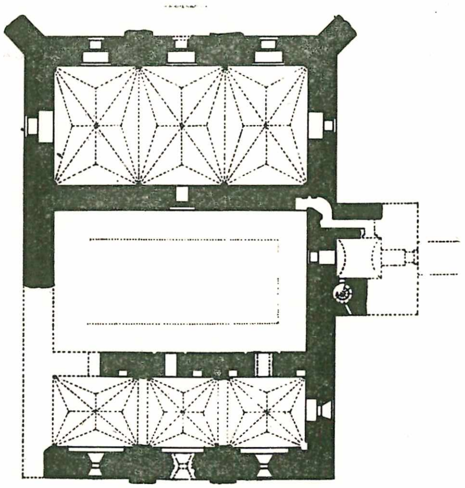

Trakų Galvės ežero salos pilis (XV a.) Gotiškų skliautų rekonstrukcija (pagal Schmidą)

Götke Konradas raižytojas. Dirbo Vilniuj XVII a. pirmoj pusėj. Raižė knygoms titulinius lapus bei iliustracijas ir bajorų šeimų portretus: Chodkevičių, Tiškevičių ir kt. Žinomi jo raižiniai: Karolis Ferdinandas, karalaitis... prie knygos Via Augusta... Vilnae 1644; antraštinis lapas prie Septem Chodkiewicii heroes. Vilnae 1642.

Gotlandas didžiausioji Švedijos sala Baltijos jūroje; 2960 km^2, 58.994 gyv. (1951). Susidariusi iš silurinių smiltainių ir kalkakmenio, paviršius lygus, neaugštas, yra miškų, ežerų, pelkių ir pievų. Adm. centras Visby (žr.). Pirmieji G. žinomi gyventojai buvo gotai, nuo XII a. Hanzos miestų sąjungos sostinė. 1361 užimtas danų, 1645 atiteko Švedijai.

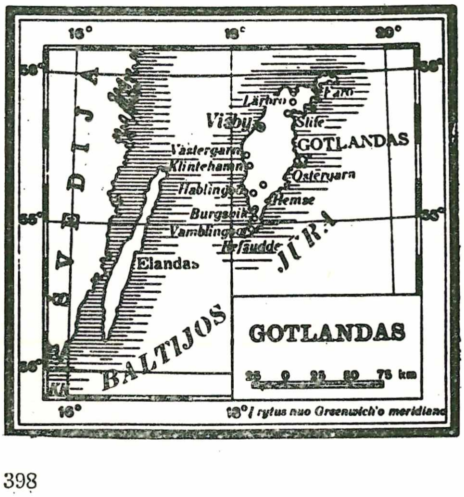

G. santykiai su Rytų Pabaltiju susekami jau žalvario amžiuje. Kurše, kaip sprendžiama iš vad. ‚laivinių kapų', žalvario amžiaus pabaigoje net yra buvusi nedidelė gotlandiečių kolonija. Prekybinio pobūdžio santykiai su G. pastebimi ir senajame geležies amžiuje. Pvz. G. surasta II a. baltiško tipo akinių segių. Viduriniame geležies amžiuje R. Pabaltijo santykiai su G. dar aiškiau pastebimi archeologinėje medžiagoje. G. aptikta visa eilė papuošalų, patekusių iš baltų kraštų į G. (pvz. ilgakojės lankinės segės lietine užkaba, lankinės segės kryžmine kojele) ir iš G. į R. Pabaltijį. Tie santykiai yra buvę ne tiktai prekybinio, bet ir užkariaujamojo pobūdžio. Apie gotlandiečių įsiveržimą į vakarinę Latviją kalba ir proistoriniai duomenys ir istoriniai šaltiniai. XIV a. vidurio Gutasagoj, kuri remiasi senomis tradicijomis, rašoma, kad dėl gyventojų perteklіaus beveik trečdalis gotlandiečių buvę priversti palikti savo tėvynę ir ieškotis naujų sodybų. Gotlandiečiai kėlęsi per Hijumą, Dauguvą į Rusiją ir pasiekę net Graikiją. Iš archeologinių duomenų galima spręsti, kad gotlandiečiai pasirodė R. Pabaltijy V a. gale ar apie 500 po Kr. Nors ligi šiol čia gotlandiečių kapinynų dar neaptikta, tačiau atskirų radinių, įvežtų ar padirbtų pagal gotlandinius pavyzdžius, jau surasta vakarinėje Latvijoje ir Estijoje. Apie VII a. vidurį gotlandiečių ekspansija į baltų kraštus dar labiau padidėja. Susiduriama net su gotlandiečių kolonijomis. Viena tokia kolonija yra buvusi 650–850 Gruobyne (žr.), Kurše, kita prūsų prekybos mieste Truso (žr.), dabartinio Elbingo vietoje. Čia taip pat surasta gotlandiečių kapų nuo VIII a. Lietuvoje ligi šiol neaptikta gotlandiečių kolonijų likučių. XI–XII a. išsivysto gyvi prekybiniai santykiai tarp G. ir baltų kraštų. Apie tai liudija ne tiktai archeologiniai radiniai, bet iš dalies ir rašto šaltiniai. Henrikas Latvis rašo, kad XII a. iš G. į Latviją būdavo įvežama druska.

B. Nerman, Die Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit 1929; ('') Der Handel Gotlands mit dem Gebiet am Kurischen Haff im 11 Jahrh. (Prussia 29, 1931); ('') Den svenska expansionen över Östersjön (Nordisk Kultur 1936). *J.P.*

Gotlandis (lot. gotlandium nuo Gotlando salos) siluro formacijos viršutinis skyrius, dar vadinamas viršutiniuoju siluru. Lietuvoje šis skyrius nepasiektas. žr. Siluras.

Gotteswerder, Godeswerder, Gotis insula ‚Dievo sala' vokiečių ordino pilis Nemune ties Nevėžio žiotimis. Ji buvo pastatyta Vyrgalės (Wyrgalle) saloje, kurioje, kaip neutralioje zonoje, dvi kariaujančios pusės XIV a. susitikdavo pasikeisti belaisviais ir kur šiandien yra Šilelės k.; kaimo

žemėje randama liekanų, kurios, be abejo, yra G. liekanos. Kai 1362 ordinas išgriovė Kauno pilį, Kęstutis vėl tuoj pasistatė sau pilį priešais Nevėžį toje Vyrgalės saloje. Ji buvusi pavadinta Naujuoju Kaunu. Toji Kęstučio pilis 1368 ordino didelio žygio proga buvo visai sunaikinta. Kronikininkai Vygandas ir Vartberge toliau pasakoja, kad didysis magistras Vinrich v. Kniprode toj pačioj saloje, kur buvo sugriautas N. Kaunas, 1369 IV–V pastatęs ‚Godeswerderį'. Jau 1369 IX 12 lietuviai puolę ir paėmę G. Tačiau ta pilis nuo 1369 galo vėl yra vokiečių rankose. 1384 ordino maršalka Konradas Wallenrod, G. pilyje pernakvojęs, darė žvalgybą panemunėmis. Nors įsakmiai nėra minima, bet Vytautui pabėgant iš Prūsų, ir G. turėjo būti sunaikintas. Amžinąja Salyno taika laimėjęs Žemaičius (1398), ordinas pastatė tvirtą akmeninę pilį dabartinio Raudondvario vietoje, kuriai buvo duotas taip pat G. vardas. Apie šitos pilies aprūpinimą ir statymą plačiai informuoja ordino išlaidų knygos, kur 1399 I — 1400 X laikotarpiais yra sužymėta keliasdešimt išlaidų pozicijų, liečiančių G. Tai buvo ordino pasienio pilis prieš Lietuvą ir drauge kryžiuočių bazė naujai gautiems Žemaičiams užimti. 1405 VI 15 ordino maršalka iš G. rašo didžiajam magistrui, kad Vytautas jam padėjęs prieš žemaičius pastatyti ‚Konigsburgą'. G. stovėjo ligi 1409. Tada jis Vytauto buvo sunaikintas. G. vardas tam plotui prie Nevėžio žiočių pažymėti išliko dar XV a. Kazimiero 1463 privilegijoje Kaunui pasakyta, kad miesto žemės plotas eina žemyn Nemuno upe ligi ‚Gocvedo'. Dar ir XVI a. ‚Gocvedo' vardu vad. Nevėžio žiočių sala ar pieva. Bet, rodos, jau XVII a. tas vardas išnykęs iš žmonių atminimo.

Script. rerum Prussicarum II; Cod. epist. Vitoldi 1882; *R. Krumbholtz*, Samaiten u. der deutsche Orden 1890; *K. Wagner*, Vokiečių ordino pilys Kauno apylinkėje—Naujoji Romuva 1933 nr. 107; *K. Jablonskis*, Dėl 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miestui tikrumo — Praeitis I 1930. *Z.I.*

Gottfried von Hohenloe žr. Hohenloe Gottfried.

Gottfried von Strassburg vokiečių viduramžių poetas, gyvenęs apie 1200 Strasburge. Jo titulas ‚Meister' rodo jį buvus augštesnės miestiečių luomo kilmės. Šalia Hartmanno von Aue ir Wolframo von Eschenbach G. yra trečias žymus vokiečių viduramžių epikas. Jo epas Tristanas ir Izoldė, keltų meilės legenda, rodanti, kaip karžygiškumą sunaikina aistra, parašytas pagal prancūzų Tomo iš Bretanės pavyzdį. G. riterių epą iškėlė iki augščiausio forminio atbaigimo ir kartu pralenkė grynai nuotykinę riterių kūrybą, vaizduojančią herojų kaip išlavintą dvarišką, pasireiškiantį skoniu ir kultūra. Veikalas nebaigtas. Jį tęsė Ulrich von Türheim ir Heinrich von Freiberg (XIII a.). Kaip G. rodo idealą, kurio ir pats gyvenime siekė, taip ir tęsėjai vaizduoja Tristaną kad ir vedusį, bet Izoldės nepamirštantį (unio mystica), pas ją grįžtantį numirti. G. stiliaus elegancija ir lengviumu priešingas Wolframui; šalia riterių pasaulio rodoma ir gamta, ypač miškas ir jūra.

J. Schwietering, Der Tristan G. v. Str. und die Bernhardinusmystik 1943; *G. Weber*, G. v. Str. Tristan 1953; *A.Špl.*

Gotthardo geležinkelis Šveicarijoje tarp Lucernos ir Bellinzonos, tiesiu keliu jungiąs Italiją su Vokietija. G.G. nutarta nutiesti 1869 pasirašyta Italijos, Šveicarijos ir Vokietijos sutartimi ir jį nutiesusios b-vės 1909 už 210.920.555 frankus perleistas Šveicarijai. Jis turi 90 km ilgio su 80 kiaurakalnių 46,35 km bendro ilgio ir pakyla ligi 1154 m. Ilgiausias G. kiaurakalnis yra 14.998 m ilgio. 1920 G.G. elektrifikuotas.

Gotthelf Jeremias (1797–1854) šveicarų rašytojo Alberto Bitzius slapyvardis. G. kunigavo įvairiose protestantų vietovėse, pažino šveicarų valstiečius ir jų gyvenimą realistiškai pavaizdavo. Išspausdino Uli der Knecht 1840, Uli der Pächter 1849. Raštų rinkinys 1911–25.

Göttingen vidurio Vokietijos mst. prie Leinės upės; 79.257 gyv. (1953). G. garsus 1737 įkurtu universitetu, kuris XVIII a. antroje pusėje buvo pasidaręs Sturm und Drang periodo literatūrinio sąjūdžio centru, išgarsėjo filosofijos, teisės mokslais, o vėliau matematikos ir gamtos mokslais. Universitete veikia apie 160 institutų; biblioteka su maždaug 700.000 tt. ir 6000 senųjų ir viduramžių rankraščių. G. mokslų akademija, Max Plancko draugijos būstinė, augštoji pedagogikos mokykla, vertėjų institutas, auklėjimo ir mokymo institutas, observatorija, teatras, simfonijos orkestras. Po II pas. karo į G. iš Karaliaučiaus atkeltas valstybinis archyvas (išgelbėtas karo metu), kuris drauge su kitais atgabentais iš r. Vokietijos archyvais sudaro Deutsches Archiv, turintį didelės svarbos

Göttingeno turgaus aikštė ir Šv. Jokūbo bažnyčia

Tarptautinis studentų bendrabutis Göttingene

Lietuvos istorijos studijoms. G. žinomas jau 953, XII a. gavo miesto teises. Nuo 1739 leidžiamas G. Gelehrten Anzeiger.

O. Fahlbusch, G. im Wandel d. Zeiten 1952.

G. lietuviai. II pas. karui baigiantis, G. susispietė apie 200 lietuvių. Kai amerikiečiai perleido T. Rusijai Tiuringiją ir Saksoniją, būrelis lietuvių atsikėlė iš tų kraštų, ir 1945 gale jų skaičius G. siekė per 300. Iki 1946 vidurio lietuviai gyveno daugiausia privačiai, vėliau visi buvo sukelti į stovyklą Ludwig kareivinėse. Atskirai bendrabutyje gyveno studentai. Didžiausias lietuvių studentų G. skaičius buvo 1947 pavasario semestre — 58. 1948 X stovykla, kurioje lietuvių skaičius dėl emigracijos buvo jau gerokai sumažėjęs, buvo likviduota ir didžioji dalis lietuvių iškelta į Oldenburgą. G. likęs mažas lietuvių būrelis emigracijos eigoje netrukus visai sutirpo.

G. lietuviai buvo susiorganizavę į LTB apylinkę. Apylinkės Valdybos pirmininkais buvo Bartuška, prof. Pr. Skardžius, Alg. Nasvytis, V. Bartkus. 1946–47 ten buvo ir LTB Žemutinės Saksonijos Apygardos Valdybos būstinė. 1947 X—1948 IX veikė progimnazija su 20 mokinių. Ją suorganizavo ir jai vadovavo mkt. S. Laniauskas. Pradžios mokyklą 1945 IX — 1948 X vedė V. Kažukauskaitė, A. Kuras ir J. Malakauskas, svetimų kalbų kursai. Tremtinių dvasiniais reikalais rūpinosi kun. B. Sugintas ir kun. A. Demikis. Veikė LRK skyrius (pirmininkai V. Balčiūnas ir Liutermoza), mišrus choras (ved. Alg. Nasvytis), sporto klubas, tautinių šokių grupė.

Göttingeno lietuvių progimnazija

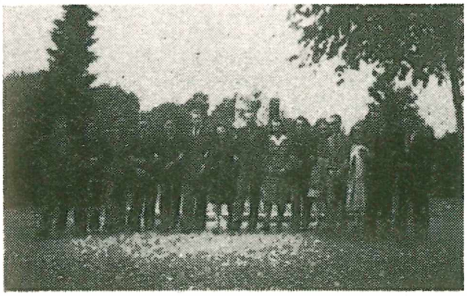

Gottingeno lietuvių studentų Šviesos būrelis

Gottschalk Louis Reichen (g. 1889) JAV istorikas, Illinois univ. ir 1927–41 Chicagos univ. prof. Journal Modern History vice-redaktorius ir 1929–36 Franco American Review redaktorius. Išsp. Jean Paul Marat 1927, Era of the French Revolution 1929, Lafayette Comes to Amerika 1935, Understanding History 1950, Europe and the Modern World 1951.

Gottsched Johann Christoph (1700–1766) vokiečių rašytojas ir kritikas, pseudoklasikinės srovės atstovas. Leido žurnalus skirtus estetikos ir literatūros klausimams nagrinėti. Išsp. Versuch einer krot. Dichtkunst 1730, Der sterbende Cato [5]1743, Die deutsche Schaubühne 1740–45. Raštų rinkinys 1901–06.

Göttweig Žemutinės Austrijos benediktinų vienuolynas į p. nuo Krems, įst. 1083, žymus savo barokine architektūra (XVII–XVIII a.), inkunabulų, senų rankraščių ir dailės rinkiniais.

Götz Johann Nikolaus (1721—1781) vočių poetas, vienas anakreontikų mokyklos kūrėjų. Geriausias jo veikalas laikomas — poema Die Mädcheninsel.

Gouda p. Olandijos mst. prie Gouve upės; 38.280 gyv. (1950). Sūrių (G. sūriai), stiklo, keramikos pramonė. XIV a. vėlyvosios gotikos rotušė ir didžiausioji Olandijoje prekyvietė Groote Markt.

Goujon Jean (apie 1510 — apie 1566) prancūzų skulptorius, daug dekoravęs pastatų bei pastatęs paminklų. 1547–49 statė Nimfų fontaną (Fontaine des Innocents) Paryžiuje, kurio dalis dabar yra Louvre. Atliko kaikuriuos dekoravimo darbus Louvre. Ten yra jo sukurtoji Diana. Vėliau kaip hugenotas turėjo apleisti Prancūziją.

Gould 1. B e n j a m i n A p t h o r p (1824–1896) mokėsi Harvardo ir Göttingeno univ. Nuo 1851 vadovavo JAV Ilgio departamentui ir patobulino telegrafinį metodą geografiniam ilgiui susekti. 1870–85 būdamas Cordovos (Argentinoje) observatorijos direktoriumi, sudarė platų pietinio dangaus pusrutulio žvaigždžių katalogą

J. Goujon Nimfos fontane

(Uranometria Argentina 1879). Išsp. The Transatlantic Longitude as Determined by the Coast Survey 1869, Cordoba Photographs 1897.

2. T h o m a s R i d g e w a y (1818–1881) JAV skulptorius. Prieš pilietinį karą buvo pasiturįs pirklys, o skulptūra vertėsi laisvalaikiu. Vėliau iš skulptoriaus darbo gyveno. Sukūrė Bostono įžymesniųjų žmonių statulų. 1868 išsikėlė į Florenciją ir ten įkūrė savo studiją.

Gounod Charles-François (1818–1893) žymus prancūzų operų ir vokalinės muzikos kompozitorius. Harmonijos ir kontrapunkto mokėsi pas Reichą ir Halévy, kompoziciją pas Le Sueveurą ir Paërą. 1837 parašęs kantatą Marie Stuart et Rizzio. G. laimėjo antrąją vad. Romos premiją. Kita jo kantata, Fernando, 1839 laimėjo Grand Prix. Po to Romoje studijavo bažnytinę muziką. Grįžęs Paryžiun, buvo vargonininku Missions Étrangères vienuolijoje. Tuo metu Prancūzijos muzi-

Ch. Gounod

kiniame gyvenime buvo šiek tiek pamirštas. Atlikęs Messe solennelle Londone, jis vėl iškilo į pirmaujančiųjų prancūzų kompozitorių eiles. G. parašė daug operų, tik nevisos jos turėjo pasisekimo. Scenos reikalavimus su muzika derinti geriausiai jam pavyko Fauste 1859 ir Romeo ir Julijoje 1867 operose, todėl jos perėjo visus Europos ir kitų pasaulio kraštų teatrus. 1870 vokiečių ir prancūzų karo metu G. išvyko į Londoną. Ten buvo įsteigta ir jo vardu pavadinta mišriojo choro draugija. Su tos draugijos pagalba Londono Filharmonijoje ir Crystal Palace statė savo operas ir rengė vokalinių kūrinių koncertus. Gyvenimo pabaigoj G. kūrė daugiausia religinę muziką. Mirė savo gimtame mieste, Paryžiuje.

G. kūryba romantinė su stipriu dramatiniu atspalviu operose ir plačia dainuojančia melodija. Jis sukūrė daug operų, kantatų ir įvairaus dydžio pasaulinio ir religinio turinio vokalinių kūrinių.

Lietuvoje Kauno Valstybinėj operoj buvo pastatytos 2 žymiausios G. operos Faustas ir Romeo ir Julija, Klaipėdoje ir Vilniuje opera Faustas. *J.Kč.*

Goupil René (1607–42) šventasis (šventė IX 26) jėzuitas broliukas katechistas Kanados misijose. Suimtas drauge su kitais jėzuitais ir ilgai vargintas nelaisvėje. Andagaros stovykloje, pastebėtas vaikus mokant kryžiaus ženklo, buvo indėno nužudytas. Pirmasis kankinys huronų misijose. Kanonizuotas 1930.

H. Fouqueray, Martyrs du Canada 1930; *J. Wynne,* The Jesuits Martyrs of North America 1930.

Gourgaud Gaspard (1783–1852) prancūzų generolas, pasižymėjęs Napoleono karų metu. 1815 Napoleono adjutantas, lydėjęs jį į Šv. Elenos salą. Išsp. Mémoires pour servir à l'histoire de France sous Napoléon 1822–24, Saint Hélène journal inédit 1815–1818, 1819.

Gourmont Rémy de (1858–1915) prancūzų rašytojas ir literatūros kritikas, simbolistų žurnalo Mercure de France redaktorius, literatūrinės srovės menas menui atstovas. Žymesni romanai: Sixtine 1890, Les cheveaux de Diomède 1897, Le Songe d'une Femme. Une Nuit au Luxembourg 1906, Un Coeur Virginal 1907. Literatūrinės kritikos straipsniai: Promenades philisophiques 1904–13, L'Esthétique de la langue française 1899, Le problème du style 1907, La culture des idées 1900.

Gournay Vincent de (1712–1759) prancūzų ekonomistas, artimas fiziokratams. 1751–58 prekybos intendantas. Principo Laissez faire, laissez passer kūrėjas.

Gower John (m. 1408) anglų poetas, rašęs prancūziškai, lotyniškai ir angliškai. Confessio amantis (angliškoj poemoj) pajuokia anuometinės visuomenės ydas.

Govezna (Howiezna) Sverženio vls., Naugarduko aps. upelis, Nemuno kair. įtakas, 19,0 km ilgio; jo žemupiu 1920–39 ėjo Lenkijos siena su Gudija; deš. įtakai Kunosa ir Losnia; teka pro Goveznos bžk., įteka ties Mykolaučinos mstl.

Govorskij Ildefons (Ksenofont) 1835 baigė pravoslavų dvasinę akad. teologijos magistru. 1835–60 Polocko pravoslavų seminarijos mokytojas. Išėjęs į pensiją, leido Vilniuje Vestnik Zapadnoj i Jugozapadnoj Rossiji žurnalą, kuris buvo skirtas Lietuvai rusinti. Mirė Vilniuje.

Gozlan Léon (1803–1866) prancūzų rašytojas, vienas realizmo srovės pirmatakų, Balzako sekretorius. Rašė socialinius romanus, noveles, dramas. Išsp. Le notaire de Chantilly 1836, Aristide Froissart 1844, Balzac en pantoufles 1856, La pluie et le beau temps 1861.

Gozzi Carlo (1720–1806) italų rašytojas, rašęs komedijas senuoju Commedia dell' arte principu. Išsp. De Fiabe (Prokofjevo muzika) Turandot 1762, panaudota Weber, Busoni ir Puccini operoms.

Gozzo, Gozo, Maltos grupės sala Viduržemio jūroje; 70 km², 27.600 gyv.

Gozzoli Benozzo (1420–1498) italų tapytojas, Fra Angelico mokinys. Ligi 1449 dirbo drauge su Fra Angelico Romoje, vėliau įsikūrė Montefalco, kur piešė paveikslus ir freskas (Madona su kūdikiu ir šventaisiais, freskos iš šv. Pranciškaus bei šv.

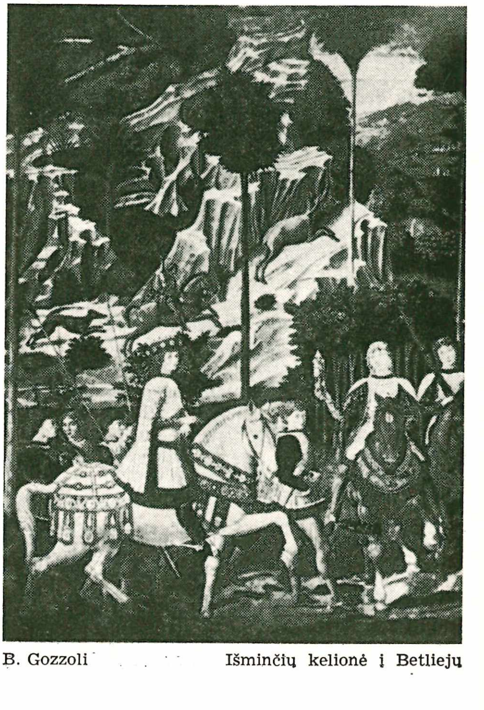

B. Gozzoli Išminčių kelionė į Betliejų

Sebastijono gyvenimo. 1459 atsikėlė Florencijon ir padėjo Ghiberti prie krikštyklos darbų kūrybos. Čia gyvendamas, nupiešė Išminčių aplankymas Betliejaus (Riccardini rūmuose), 17 scenų iš šv. Augustino gyvenimo. Savo kūrybai jis ėmė religines temas, tačiau šventųjų pavidalu jis vaizdavo anų laikų didikus, ir jo paveikslai sudaro to laiko gyvenimo ir papročių kroniką.

B. Berenson, Florentine Drawings 1903.

Goža vandens bangų lūžimas. Giliame vandenyje, esant lygsvarai tarp vėjo ir bangų greičio, bangos pavidalas yra simetriškas į abi puses nuo išilginio bangos pjūvio per viršūnę. Tokioj bangoj vandens dalelė erdvėj apskrieja kreivę, artimą apskritimui, ir nekeičia savo padėties dugno atžvilgiu.

Didėjantis vėjas kelia prievartines (forsuotąsias) bangas, kurių priešvėjinė pusė nuožulnesnė, o pavėjinė pusė statesnė ir viršūnė putota. Dėl staigaus viesulo bangos pavėjo pusė kartais pasidaro tiek stati, jog jos viršūnė lūžta, ir vandens masė krinta į bangos daubą. Prie plokščio kranto besiartinančios bangos paviršiuje esančios vandens dalelės juda laisvai, o apatiniųjų judesys yra trukdomas dugno ir atsilieka. Tuo būdu ir šiuo atveju atsiranda prievartinė banga, nuožulni nuo jūros ir vis statėjanti į kranto pusę. Pasiekusi kritišką gylį, banga lūžta. Šis gylis juo didesnis, juo augštesnė banga. Pakrantės dėl G. visada esti pavojingos laivams, bet G., sukeltą povandeninių uolų, yra įspėjimas nes kitaip jos pasiliktų nenujaustos. Žr. Banga, Okeanografija. *P.Mžk.*

Gožė Varnėnų vls., Ašmenos aps. upelis, Neries kair. įtakas, 16,4 km ilgio; teka į š. pro Gožės bžk. Baseino plotas 84 km².

GPU (rus. stp. iš Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije ,Valstybinė politinė valdyba') ankstyvesnė T. Rusijos valstybinė, arba slaptoji, saugumo policija, kurią 1934 pakeitė NKVD; žr. MDV.

Grabař' Igor' (g. 1871 Budapeste) rusų tapytojas ir meno istorikas. Mir iskusstva grupės dalyvis (su Diagilevu, Dobužinskiu, Serovu), kur atstovavo puantilistinei impresionizmo srovei. 1909–14 kolektyvinio veikalo Istorija russkogo iskusstva redaktorius. 1913–15 perorganizavo Tretjakovo meno galeriją ir 1917 išleido tos galerijos katalogą. 1918–30 vadovavo paveikslų restauravimo įstaigai ir nuo 1920 prof. Maskvos univ. Prisitaikė bolševikų santvarkai ir pradėjo piešti realistinius gamtovaizdžius bei bolševikų veikėjų portretus. Svarbesni paveikslai: Saulės spindulys, Rugsėjo sniegas, Nenudengtas stalas, Kriaušės ant mėlynos staltiesės. Išsp. V. A. Serov 1915, A. Rublev 1927, Repin 1937.

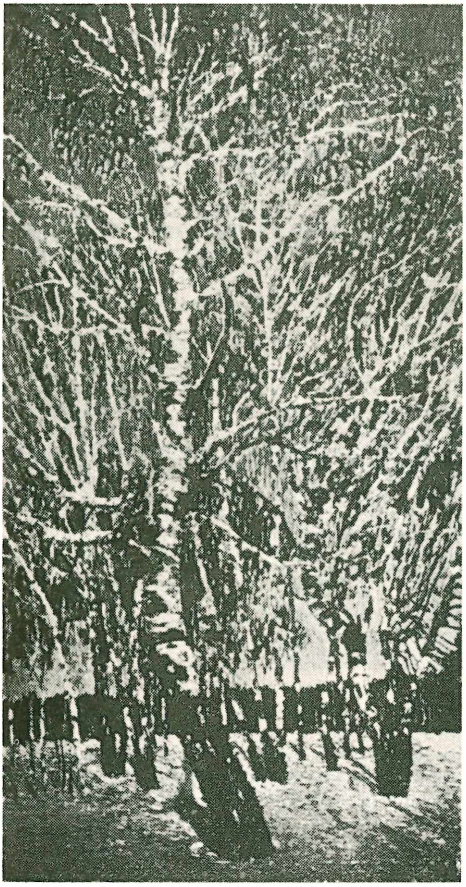

J. Grabar Mėlynasis Vasaris

Grabas (gud. grob, lenk. grób) dėžė laidojamam numirėliui įdėti. Senovinėj mūsų raštų kalboj šis žodis dar reiškė ir ,duobę, kapą'. Abi šios reikšmės yra kilusios iš slavų kalbos. M. Daukša savo Postilėj dabartinio G. vietoj dar vartojo k a r s t ą, bet ir šis žodis yra ne mūsų, o paskolintas iš sen. gud. rus. kalbos, plg. rus. k o r s t a ,kapas, grabas'. Vienintelis lietuviškas G. pavadinimas yra r a k š t i s, sutinkama K. Sirvydo žodyne ir vietomis dabartinėj Vilniaus krašto lietuvių kalboj. Bet šiandien šio pavadinimo, kad ir grynai lietuviško, beveik niekas nebevartoja: dabartinėj bendrinėj ir gyvojoj žmonių kalboj daugiausia tesutinkamas G.; mažiau žinomas k a r s t a s tebuvo pradėtas vartoti tik pastaraisiais dešimtmečiais, norint išvengti geriau žinomo slaviško G.

K. Būga, Kalba ir Senovė. *P.S.*

Grabasta upelis Giedraičių vls., Ukmergės aps. ir Molėtų vls., Utenos aps., Siesar-

ties (Šventosios, Neries) kair. įtakas, 8,0 km, su augštupiu 10,2 km ilgumo; teka iš Grabasto ež.; kritimas 50,5 m. vid. 6,3 m/ km; baseino plotas 60 km².

Grabastas ež. Giedraičių vls., Ukmergės aps., 6 km į p.r. nuo Videniškio bžk., 60,0 ha ploto, 168,0 m nuo j.l.; Lozorių dv. sala 13,4 ha ploto. Gilumai ligi 21 m, vid. 5,37 m.

K. Bieliukas, G. ežero morfometrija 1934.

Grabau Amadeus William (1870—1946) JAV paleontologas, Columbia univ. prof. Išsp. Principles of Stratigraphy 1913, Evolution of the Earth 1921, Stratigraphy of China 1924–25.

Grabau-Grabauskas Juozas (gimęs 1895 Daukšių k., Padovinio vls., Marijampolės aps.) mokslus išėjo Veiverių mkt. seminarijoj, Pedagoginiuose kursuose Voroneže ir studijavo VDU. 1954 baigė Real Estate institutą New Yorke. I pas. karo metu dirbo mokytojo darbą lietuvių mokykloje Rusijoje. 1920–22 mokytojas Lietuvoj, vėliau perėjo dirbti į darbo ir socialinės apsaugos sritį. 1941 — 44 Vilniaus turtų valdymo direkcijos ved. Bendradarbiavo periodinėje spaudoje. Išsp. Pramonės įmonių vadovėlis 1930, Socialinė globa 1932, Darbo ir socialinės apsaugos teisė 1934, Darbininkų namų statyba 1935, Pramonės darbininkų įstatymai 1936, Religijų tikrovė 1939, Kelias į pasisekimą 1953.

J. Grabauskas

Grabauskas 1. J u o z a s (g. 1873 III 22 Plutiškių k., Marijampolės aps.) mokytojas. 1891 baigė Veiverių mokytojų seminariją. 1910 Suvalkų gimnazijoje įgijo vidurinės mokyklos lietuvių kalbos mkt. vardą. 1917–20 lankė Tambovo univ. pedagoginį skyrių. 1931 gavo gimnazijos lietuvių kalbos bei istorijos mokytojo vardą. 1904–15 dirbo Seinų 4 klasių mokykloje ir Seinų kunigų seminarijoje. 1915 –18 Tambovo Žiburio mergaičių gimn. (drauge lietuvių komiteto pirmininkas), vėliau dirbo tremtinių evakuacijos įstaigoje. 1920 sugrįžo iš Rusijos Vilniun. Redagavo Vilniaus Garsą, Nasza Ziemia. 1921 vasarą vedė Vilniaus lietuvių liaudies mokytojų kursus ir buvo Ryto d-jos vidurinės mokyklos direktorius. 1922 I lenkų administracijos suimtas, po dviejų savaičių 33 lietuvių bei gudų skaičiuje buvo ištremtas Nepriklausomon Lietuvon. 1922–23 Eltos skyriaus vedėjas. 1923–35 švietimo m-jos vizitatorius. Paruošė Ūkišką kalendorių, kurį rusų raidėmis išleido Suvalkų mokyklų direktorius Čebotarev. Spaudos draudimo metu bendradarbiavo lietuvių laikraščiuose. Rašė Vilniaus Žiniose, Šaltinyje ir Viltyje. Redagavo vaikų laikraštėlį Šaltinėlį.

J. Grabauskas

2. J u o z a s (g. 1918 XII 1 Girininkų II k., Veiverių vls., Marijampolės aps.) diplomuotas chemikas. 1937 baigė Jėzuitų gimnaziją Kaune. 1937–39 VDU teologijos filosofijos fak., 1939–40 aspirantu baigė karo mokyklą. 1940 — 44 VDU technologijos skyrių. 1947 Karlsruhe parašė diplominį darbą Über die Verarbeitung von Biertrebern zu Nahrungsmitteln ir gavo dipl. chemiko vardą. JAV išrado dvi naujas iš celulozės dešroms gaminti žarnų rūšis. Gimnazijoje ir studentaudamas veikė ateitininkų organizacijoje. 1938 VDU stud. atstovybės užsienio komisijos sekr. 1946 lietuvių studentų d-jos Karlsruhe steigėjas. Bendradarbiavo Ateities Spinduliuose, Ateityje ir Lietuvių Enciklopedijoje.

J. Grabauskas

Grabauskis Steponas (apie 1758–1847) brigados generolas. 1794 sukilimo žymus dalyvis Lietuvoje, gynęs Vilnių nuo rusų puolimo. Napoleono metu buvo karinio komisariato viršininkas; kūrė Lietuvos kariuomenės dalis. 1813 ties Leipzigu pateko rusams į nelaisvę, iš kurios grįžo 1814. Paliko atsiminimus Opis czynności 1794 w Litwie, J. Paškovskio išsp. knygoje Dzieje T. Kościuszki 1872.

Grabbe Christian Dietrich (1801—1836) vokiečių dramaturgas. G. yra nepaprastų dramatinių gabumų ir teatro talento. Laikomas realistinės dramos pirmataku. Tačiau gyvenimo nedrausmingumas pakenkė jo veikalų atbaigtumui tiek turinio, tiek formos atžvilgiu. Tai daugiausia pasikalbėjimo formos akimirksnio paveikslai. Kalba asmeninė, taupi, epigraminė, norai dideli, bet sudūžta į mažas pasaulio kliūtis. Tragedijos: Herzog Theodor von Gotland 1827, Barbarossa 1829, Don Juan u. Faust 1829, Napoleon oder die hundert Tage 1831, Hannibal 1835, Hermannsschlacht 1836, Komedija Scherz, Satire, Ironie u. tiefere Bedeutung 1827 yra jo geriausiai nusisekęs veikalas.

W. Link, Das Verhältnis von Menschen u. Schicksal in G.s Drama 1945; *G. Schubert,* G. als Held in Drama und Roman 1950.

Grabijolai k. Maišiagalos vls., Vilniaus aps. 1890 gen. A. A. Jocheris kasinėjo V–VI a. pilkapius, kur mirusieji buvo laidojami sudeginti. Radiniai, būdingi rytinės Lietuvos kultūrai, saugomi Vilniaus Universiteto muzėjuje.

Grabmann Martin (1875–1949) kunigas, teologas. Müncheno univ. prof. Didelis viduramžių scholastikos, ypač Tomo Akviniečio tyrėjas, viduramžių tekstų, ypač Tomo Akviniečio veikalų leidėjas, 1953 įst. Müncheno G. vardo inst. Pagrindiniai jo veikalai: Die Geschichte der katholischen Theologie 1933, Thomas von Aquin 71946, Geschichte der scholastischen Methode. 1909–11 Mittelalterliches Geistesleben—42 studijų rinkinys 1926–36, Grundgedanken des hl. Augustinus über Seele und Gott 21929.

Grabner Hermann (g. 1886) austrų kompozitorius ir muzikos teoretikas. Išsp. Die wichtigsten Regeln des funktionellen Satzes 1940, Handbuch der Harmonielehre 1943, Allgemeine Musiklehre 61949. Dirbo Leipcigo ir Berlyno univ.

Grabnyčia (lenk. grobnica), arba g r a u d u l i n ė (K. Sirvydo jau XVII a. pradžioje vartotoji), 1. pašventinta žvakė; 2. ds. Grabnyčios, arba G r a u d u l i n ė s, Švč. Mergelės Marijos įvedybos (vasario 2 d.).

Grabowski 1. A m b r o z y (1782—1868) lenkų senienų rinkėjas. Išsp. Groby królów polskich w Krakowie 1835, Starożytności historyczne polskie 1845, Władysława IV listy 1845.

2. T a d e u s z (g. 1871) lenkų literatūros istorikas, prof. Išsp. Z dziejów literatury kalwińskiej w Polsce 1906, Literatura arjańska w Polsce 1908, Literatura luterska w Polsce 1920, Piotr Skarga 1913, Adam Mickiewicz 1922, Historja literatury polskiej 1936.

Grabowsky Adolf (g. 1880) vokiečių teisininkas, Zeitschrift für Politik vienas steigėjų. 1937 Bazelyje įst. Weltpolitische Archiv. Nuo 1950 prof. Marburge. Išsp. Recht und Staat 1908, Die polnische Frage 1916, Staat und Raum 1928, Der Sozialimperialismus, Die Politik 1948, Demokratie und Diktatur 1949, Politik im Grundriss 1952.

Grabski 1. S t a n i s ł a w (1871 — 1949) lenkų politikas. Jaunystėje priklausė PPS, bet po 1905 revoliucijos perėjo į tautininkus (endekus) ir liko didžiausias socialistų priešas. 1910 Lvovo univ. politinės ekonomijos prof. I pas. karo metu priklausė Austrijai palankiam Galicijos lenkų komitetui, betgi Lvovą užėmus rusams, perėjo rusų pusėn ir paskiau iš Lvovo turėjo vykti Maskvon. 1919–26 Varšuvos seimo narys, 1925 švietimo ministeris. G. rūpinosi konkordato sudarymu su Vatikanu, kad valstybė turėtų dar didesnės įtakos dvasininkams ir galėtų per mokyklas sparčiau lenkinti lietuvius ir gudus. Drauge su S. Thuguttu parūpino įstatymą apie tautinių mažumų kalbų teises, kuriuo remiantis, buvo galima šalinti tas kalbas iš mokyklų ir viešojo gyvenimo. Po Pilsudskio perversmo pasitraukė iš politinio gyvenimo. Išsp. K. Marx als Sozialtheoretiker 1899, Rewolucja 1921, Naród a państwo 1922, Rzym czy Moskwa 1927, Trzeba szukać drogi wyjścia 1934.

2. W ł a d y s ł a w (1874–1938) lenkų politikas, endekas. 1919 Lenkijos delegatas Versailles taikos derybose. 1919–25 seimo narys. 1920 VII tarptautinėje Spa konferencijoje Lenkijos vardu sąjungininkams pasižadėjo atsisakyti Vilniaus krašto Lietuvos naudai. 1923–25 ministeris pirm. ir finansų ministeris. Nuo 1923 politinės ekonomijos prof. Augštesniojoj žemės ūkio mokykloje. Po Pilsudskio perversmo atsisakė politinės veiklos. Išsp. Materialy w sprawie włościańskiej 1907–18, Dzieje wsi polskiej 1929, Idea Polski 1935.

Graça Aranha José (1868–1931) brazilų rašytojas, autorius romano Chanaan, kuris sužadino pasaulio dėmesį brazilų literatūrai. Nors tai tezės romanas, kuriame gvildenamas brazilų kaip tautos tapsmas, bet savo puikiais papročių ir gamtos aprašymais tapo reprezentaciniu brazilų romanu. G.A. taip pat žinomas kaip braziliško modernizmo, vadinamo ultraizmu, pradininkas ir skelbėjas; žymus ir dramos veikalas Malzarte 1911.

Gracian Baltazar (1584–1658) ispanų kritikas, stilistas, mokytojas. Už raštus ir paskaitose pareikštas mintis buvo baudžiamas. Prieglaudą ir ramumą rado jėzuituose. Parašė El Criticón 1651–57, El Heroe 1637, Agudeza y arte del ingenio 1648, El Discreto 1646, 21900, Arte manual ir kt.

Dėl Criticon suėjo į konfliktą su jėzuitų ordinu, buvo suimtas ir mirė neišaiškintomis aplinkybėmis.

Gracianas žr. Gratianas.

Gracianskij Nikolai (1886–1945) rusų istorikas, vidurinių amžių specialistas, Maskvos univ. prof. Išsp. Paryžskije remeslennyje cechi XIII i XIV stol. 1911, Krestjanskije i rabočije dviženija v srednije veka 1924, Burgundskaja derevnia v X–XII stol. 1935, Borba slavian i narodov pribaltiki s nemeckoj agressiej v srednije veka 1943, Srednije veka 1939.

Gracija (lot. gratia, gr. charis) grakštumas, ypač judesių ir pozų, meilumas, žava, malonė, antraeilė deivė, Heros ir Afroditės tarnaitė. Nežinomas helenizmo laikų menininkas atvaizdavo 3 gracijas nuogas, vie-

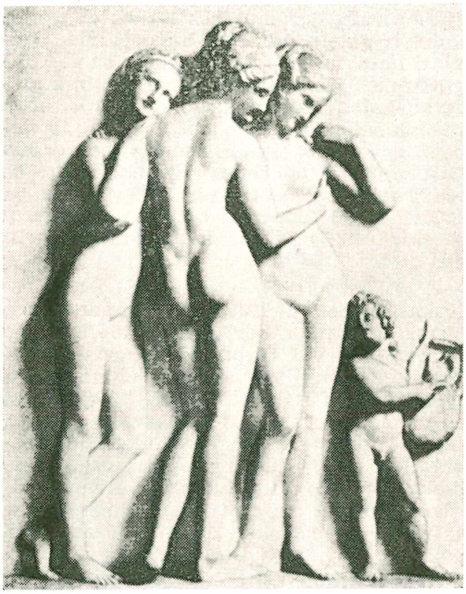

B. Thorwaldsen Trys Gracijos

ną iš nugaros. Žinomos 89 antikinės, be to, renesanso laikų kopijos.

Grad Gabriel (g. 1890 Rietave, Telšių aps.) žydų kilimo kompozitorius. 1920 Kaune muzikos mokytojas. 1922 įkūrė muzikos mokyklą. 1924 persikėlė gyventi Palestinon ir Tel-Avive įkūrė konservatoriją. Parašė žydų temomis apie 300 įvairių muzikos kūrinių ir jų tarpe variacijas fortepionui tema ‚Lietuva Tėvynė mūsų 'ir operą Judith ir Holofernes.

Gradacija 1. (lot. gradatio) laipsniavimas, laipsniškas kilimas ar kritimas;

2. G. geologijoje žemės paviršiaus ar upės vagos laipsniškas nuotakumas, susidaręs erozijos metu, veikiant tekančiam vandeniui;

3. muzikoje laipsniškas muzikos garso ar frazės stiprinimas arba silpninimas;

4. tapyboje, fotografijoje laipsniškas perėjimas iš vieno tono kitan.

Gradientas 1. geologijoje šis terminas dažnai vartojamas, aprašant uolienų sluogsnių ar upių vagų palinkimą (nuolinkį), paprastai išreiškiamą laipsniais;

2. matematikoje vektorius, kurio komponentai statkampinėj koordinatų sistemoj ašyse ox, oy ir oz yra atitinkamai lygūs $\frac{\partial F}{\partial x}$, $\frac{\partial F}{\partial y}$ ir $\frac{\partial F}{\partial z}$, kur F(x, y, z) yra trijų kintamųjų funkcija. Kai (F(x, y, z) yra konstanta, pvz. O, tai taškų, kurių koordinatos patenkina lygtį F(x, y, z) = const., visuma sudaro paprastai tam tikrą paviršių, ir tada G. turi normalės kryptį duotajame taške, jei tik egzistuoja minėtos trys dalinės išvestinės tame taške.

Gradmann Robert (1865–1950) vokiečių geografas; nuo 1919 prof. Erlangene, pasižymėjęs ypačiai antropogeografinėmis ir morfologinėmis studijomis; stepių-šilų teorijos sukūrėjas. Išsp. Süd-Deutschland 1931; Das Pflanzenleben der Schwäb. Alb. 1936, [4]1951.

Gradonačalnikas carinėje Rusijoje caro skirtas gubernatoriaus teisėmis miesto su apylinke viršininkas (Petrapilio, Maskvos ir kitų didžiųjų miestų).

Gradovskij Aleksandr Dmitrevič (1841–1889) rusų mokslininkas ir publicistas. Petrapilio univ. prof. Išsp. Istorija russkago gosudarstvennago prava 1875–83, Gosudarstvennoe pravo važnejšich europejskich deržav 1886, Nacionalnyj vopros v istoriji i literature 1873. Moksle pozityvistas ir liberalus publicistas.

Gradualas (lot. Graduale) yra mišių giesmė, skirtoji giedoti tarp Lekcijos ir Evangelijos. Kiekvienos dienos mišios turi vis skirtingą G. tiek teksto, tiek melodijos atžvilgiu. G. tekstai sudaryti iš neilgų ištraukų, paimtų dažniausiai iš psalmių arba kitų Šv. Rašto knygų. G. laikomas viena seniausių ir svarbiausių mišių giesmių. Spėjama, kad savo senumu jis siekia pačių pirmųjų krikščionybės laikų, ir gal tiesiogiai perimtas iš žydų Sinagogos apeigų. Dabartinis G. vardas kilęs nuo gradus ‚altoriaus laiptas', nuo kurio jis buvo giedamas. Oficialūs Katalikų Bažnyčios visi G. yra grigalinio muzikos stiliaus. Betgi nemaža G. sukurta polifoninėje gadynėje; jų kuriama ir dabar. *Iz.V.*

Gradus ad Parnassum laiptai į Parnasą, jėzuito P. Alero parašytas Koelne 1702 lotynų k. žodynas, padedąs rašyti lot. eilėraščius (sinonimai, poetiški išsireiškimai).

Graeca fides graikiškoji ištikimybė; ironiškai taikoma graikiškai neištikimybei.

Graeca graece, Latina latine ‚graikiška graikiškai, lotyniška lotyniškai', taisyklė taikytina antikinių vardų transkripcijai naujosiose kalbose.

H. Lamer, Woerterbuch d. Antike [3]1952.

Graf 1. Oskar Maria (g. 1894) vokiečių rašytojas, kilęs iš Bavarijos, 1918 priklausė revoliucinei Müncheno grupei. 1933 išvyko iš Vokietijos, nuo 1938 gyvena New Yorke. G. neprarado ryšio su savo žeme, kaip rodo jo apysakos iš kaimo gyvenimo. Jo stiprų realizmą švelnina humoras, taip pat palinkimas į mistiką. Parašė Bayeri-

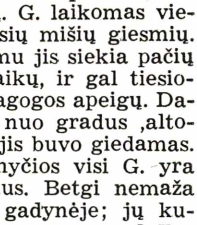

O. M. Graf

sches Lesebücher 1924, Die Chronik von Flechting 1925, Bolmieser 1931, Das Leben meiner Mutter (ag. 1940, vok. 1946), Unruhe um einen Friedfertigen 1947, Eroberung d. Welt 1949 ir kt.

2. U r s (1485–1527) šveicarų dailininkas. Vienas stambiųjų reformacijos tapytojų, kaltintas nepamaldumu ir neklusnumu Katalikų Bažnyčiai. G. kūriniai — monumentalios mūšių scenos, drastiškai ir įspūdingai perduodančios kruviną kautynių tikrovę, humanistiškai atvaizdavo valstiečių pramogas. Didžiausias jo kūrinys — Kristaus kančios vaizdas. G. profesija — samdomas kareivis (Landsknecht).

Grafa (gr. graphē ‚rašymas') 1. tiesioji linija; 2. tarpas tarp dviejų gulstinių linijų popieriaus lape, skiltis.

Graef Gustav (1821–1895) vokiečių tapytojas, sukūręs daug paveikslų iš vokiečių nepriklausomybės kovų (Tėvynės meilė, Rytprūsių landvero išžygiavimas, Prūsų lietuvio kario atsisveikinimas), Dekoravo Karaliaučiaus univ.

Graefe Albrecht (1828–1870) akių gydytojas, Berlyno univ. prof. Jis yra aptikęs operaciją glaukomai gydyti ir patobulinęs katarakto operaciją. 1855 įst. Archiv für Ophthalmologie.

Grafas (vok. Graf., sva. gravē) bus reiškęs palydovą ar vadą senose germanų giminėse. G. buvo giminės vadas, duko arba princepso palydovas ir padėjėjas, gal kartais valdęs jam skirtą sritį (vok. Gau, lot. pagus). Germanų grafas atitiko Romos imperijoje sutinkamus comes, imperatoriaus palydovus arba, tiksliau, jo rūmininkus bei augštuosius rūmų pareigūnus. Čia jiems buvo skiriamos įvairios pareigos ir pagal jas jie rūšiuoti. Tuo būdu randamas imperatoriaus privatinio ūkio G. (comes rei privatae), iždo G. (comes sacrorum largitionum), arklidžių G. (comes sacri stabuli) ir kt. Kartais šie augštieji rūmų pareigūnai būdavo siunčiami provincijų valdyti, ir tada jau jie būdavo žymimi atitinkamų provincijų vardais, pvz. comes Aegypti, comes Africae, comes Belgicae. Į imperijos pabaigą G. imta skirti miestams valdyti. Tuo būdu atsirado comites civitatum.

Germanai, įsibraudami į Romos imperiją, nenaikino romėnų administracijos, ir todėl daug kur jų miestai išliko su G. Romėnų miestai-grafijos kaip tik atitiko ir germanų grafijas. Iš abiejų šaltinių kilusi G. institucija susitiko Merovingų karalystėje ir tapo josios santvarkos pagrindu.

G. vadinamas čia lotynišku comes, čia germanišku G. vardu) Frankų valstybėje buvo karaliaus vietininkas kokiame mieste ir rytinėse grynai germanų gyvenamose srityse, pago viršininkas. Jis teisdavo, rinkdavo mokesčius ir valdydavo sritį su savo padėjėjais. Už savo darbą jis gaudavo surenkamų mokesčių ir teismo pajamų dalį (paprastai trečiąją) ir žemių immuniteto teisėmis. Frankų ir Karolingų valstybėje G. buvo skiriami laikinai, ir galėjo būti atšaukiami. Ypač Karolingų imperijos pradžioj, kol valdžia sugebėta centralizuoti, G. teisės buvo gerokai apkarpytos. Juos kontroliuodavo karaliaus skiriamieji missi dominici. Bet nuo IX a., centro valdžiai skaidantis, G. vėl įsigalėjo. Karolis Plikasis turėjo (Kiersy (Quierzy) kapituliaru) 877 pripažinti G. pareigas ir jų gaunamas karaliaus beneficijas paveldimomis. Palaipsniui įsigalint feodalizmui, G. tapo daugiau ar mažiau nepriklausomais savo sričių valdovais. Grafija ypačiai giliai šaknis įleido Anglijoje, kur ji pasidarė pagrindinis administracinis vienetas su plačiomis savivaldybėmis. Anglų grafija (čia vadinama county iš lotyniško, nors G. pasilaikė germanišką vardą earl ir nuo normanų laikų sherif) buvo perkelta į JAV ir čia lig šiol tebėra svarbiu administraciniu vienetu.

Į naujuosius laikus, įsigalint monarchijai ir nykstant feodalizmui, G. pamažu neteko politinių teisių, bet pasilaikė savas luomines privilegijas ir iš baudžiavos išplaukiančias teises valstiečių atžvilgiu. Tačiau kaikuriuose kraštuose, kaip Vokietijoje, kur centro valdžia buvo silpna, kaikurios grafijos iš viduramžių išėjo savaimingomis valstybėlėmis ir išsilaikė iki XIX a., kol jų daugumas krito Napoleono mediatizacinės politikos aukomis.

G. titulas iš vakarų atėjo į vidurio ir rytų Europą, taigi ir į Lenkiją, o iš jos į Lietuvą, ir į Rusiją, kur jį įvedė Petras I. Šioje Europos dalyje jis išnyko po I pas. karo. *J.J.*

Grafema (gr.) rašmuo; rašytinis raidės ženklas, garso ženklas.

Graff Anton (1736–1813) vokiečių dailininkas, vėlyvojo baroko ir rokoko stiliuje tapęs puošnius ir sudvasintus portretus meistriškai išbaigta technika ir giliu įsijautimu.

Graffman Carl Samuel (1802–1862) švedų tapytojas, Fahlcrantz mokinys, tapęs romantinius vietovaizdžius.

Grafija žr. Grafas.

Grafika (grafein ‚rašyti') reiškia įbrėžti, įrėžti, įrašyti į medžiagą linijomis. Jau urviniai žmonės uolose įbrėždavo įvairius brūkšnius, išreikšdami savo mintis. Ir dabar skulptoriai, tapytojai, architektai, inžinieriai, norėdami realizuoti savo idėjas, nusibraižo linijinį provizorinį metmenį ir tik po to jį vykdo medžiagoje. Tad linijinis brėžinys nuo neatmenamų laikų yra tapęs kaip ir pagrindu visiems vaizduojamiems menams.

Paprastai G. suprantama kaip juodų ir baltų linijų ir dėmių derinys plokštumoje. Toms dėmėms ir linijoms realizuoti ir mul-

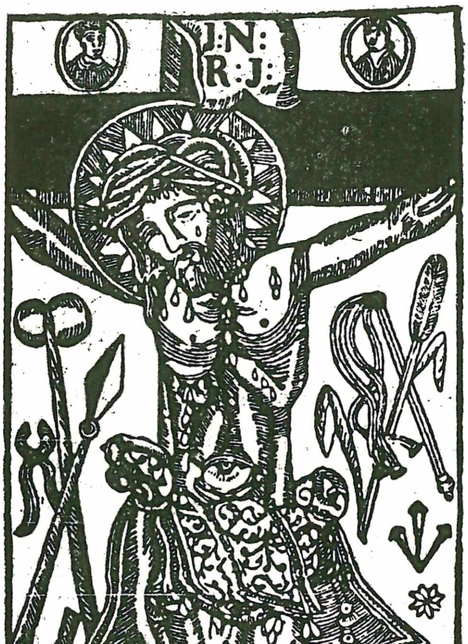

Nukryžiuotasis
(XIX a. pradžios lietuvių liaudies raižinys)

tiplikuoti galima pasirinkti įvairios medžiagos. Seniausias žinomas būdas yra medis. Nugludintą kieto medžio plokštelę arba lentelę, aštriu kaltu išraižytą linijomis, užtepę dažais ir pridėję prie popieriaus, gauname baltų ir juodų dėmių piešinį. Tai dėkingiausia grafikų technika, bet ji žymiai brangesnė, negu mechaniška. Linoleumas tolygiai vartojamas, kaip ir medis, tačiau jame negalima padaryti labai smulkių linijų, nes trupa. Akmuo anksčiau buvo labai plačiai vartojamas kaip litografinis spausdinimo būdas. Gi dabar jis vis mažiau ir mažiau vartojamas dėl savo neparankumo. Iš akmens litografijos, technikai tobulėjant, išsivystė ofsetas, kuriam vartojame cinko plokšteles, ir piešinys atliekamas mechanišku būdu. Varis pradžioje buvo taip pat sunkokai apvaldomas. Braižymas vario plokštelėje smailia adata yra sunkus, nes varis kaip medžiaga yra daug kietesnis už medį. Ir čia adata išbraižyta plokštelė ištepama dažais. Įrėžtosios linijos tampa juodomis, o dažų nepaliestosios vietos lieka baltos. Tai yra visai priešinga technika medžio raižiniams. Tobulėjant moderniškai technikai, vario spausdinimo principą pritaikė mechaniškajai spaudai, ir turime vadinamąją mechaniškąją giliaspaudę (rotograviūrą).

Anksčiau daug kas į G. žiūrėdavo, kaip į amatą, nepajėgiantį išreikšti kūrėjo subtiliausių dvasinių išgyvenimų, neduodantį dvasinio pasigėrėjimo. Toji nuomonė pakito. Harmoningai supintos linijos ir dėmės, kad ir tebūdamos juodos ir baltos, pagauna žiūrovą ir jam kelia pasigėrėjimo, kartais išsakydamos daug daugiau, negu kuri kita meno šaka.

Gutenbergui išradus spaudą, G. pasidaro nebeatskiriama nuo knygos ir prilygsta savo augštumu visoms kitoms meno šakoms.

A. Düreris G. meną iškėlė į pirmąsias eiles. Nuo jo laikų visų kraštų dailininkai ėmė domėtis šia meno sritimi. Prasidėjo lyg naujas laikotarpis. Bandymai atnešė daugybę naujų techninių laimėjimų iliustracijai. Iškyla visa eilė dailininkų iliustratorių: Anglijoje T. Bevik, W. Blake, Eric Gill, P. Leighton, Prancūzijoje Gustav Dore, H. Daumier, Toulouse Lautrec, A. Maillot, Belgijoje F. Masereel, Norvegijoje E. Munch, Vokietijoje E. Barlach, K. Kollwitz, Rusijoje Favorsky, A. Kravčenko, Lenkijoje W. Skoczylas, S. O. Chrostowski, Olandijoje Eckerman, Amerikoje R. Kent, Estijoje Wiralt.

Lietuvos liaudies G. užtinkama nuo XVIII a. Pirmieji pavyzdžiai bus atkeliavę iš Vakarų. Šie pavyzdžiai lietuvių dievdirbius paskatino irgi panašiai mėginti. Medžio raižyba daugiausia išsiskleidė ir išplito Žemaitijos gilumoje su nepaprastu liaudies savitumo charakteriu. Tų medžio raižinių siužetai buvo vien religinio turinio. Medžio plokščių lentų raižinio technikai iškelti ir arčiau priartėti prie atgabentų iš vakarų spalvotų paveikslėlių liaudies meno meistrai vartojo ir spalvinimus. Skverbiantis svetimoms įtakoms, pradėjo nykti ir liaudies menas, o su juo ir medžio raižyba. Liaudies menu pirmiausia susido-

mėjo mūsų vakarų kaimynai, kurie pirmieji ir išaugštino šią meno šaką. Vokiečių ir lenkų didieji etnografiniai muzėjai ir šiaip atskiri etnografijos tyrinėtojai, lankydami Lietuvą, rinkdavo šias įdomybes ir pasiėmę išsiveždavo į užsienį. Todėl Lietuvoje medžio raižinių išliko labai nedaug. Keletą lentų turėjo Telšių ir Šiaulių etnografiniai muzėjai.

Nepriklausomoje Lietuvoje Kauno Meno mokyklai susiorganizavus, buvo įvesta ir G. studija, vadovauta A. Galdiko ir kurį laiką M. Dobužinskio (M. Dobužinskis buvo atidaręs ir savo privačią G. studiją). Nuo to meto atsirado G. meną specialiai bestudijuojančių dailininkų, lietuviškos G. pionierių. Kas metai ši šeima priaugdavo vis naujų dailininkų grafikų, ir per du dešimtmečius jų viso būrio susilaukėme.

Pirmieji lietuviškosios G. bandymai buvo M. K. Čiurlionio, T. Daugirdo, P. Galaunės, A. Varno. Kiek vėliau A. Galdikas specialiai V. Krėvės Dainavos šalies senų žmonių padavimams sukūrė lietuviškos nuotaikos G. iliustracijas. Po to jis iliustravo ‚Lietuviškas pasakas', išverstas į prancūzų kalbą ir išleistas Prancūzijoje.

Lietuvos G. menas susilaukė didesnio susidomėjimo ir veržlumo, įsikūrus Ars ir Formos meno kolektyvams. Iš Ars meno kolektyvo išsiskiria grafikai V. K. Jonynas, T. Kulakauskas, J. Steponavičius, iš Formos — P. Augius, A. Dargis, V. Jurkūnas, A. Kučas, V. Petravičius, V. Ratas, T. Valius. Pasirodė daug iliustruotų knygų, pvz. Tumo Vaižganto monografija, H. Taine Meno filosofija. Jas iliustravo J. Steponavičius. K. Donelaičio Metai yra iliustruoti V. K. Jonyno. Kiek anksčiau A. Smetonos raštus Pasakyta—parašyta gratažo technika iliustravo A. Varnas.

1934 Lietuvos grafikai buvo pakviesti dalyvauti Čekoslovakijos grafikos Košicos parodoje. 1935 Spaudos Fondas išleido Formos grafikų grupės iliustruotą knygą Seku seku pasaką. Dailininkas A. Kučas sukūrė lietuviškas iliustracijas Aišbės Bričkai. 1936 V. Petravičius lino raižiniais iliustravo liaudies pasaką Gulbė, karaliaus pati, kiek vėliau — Patrauklią Marčią iš jaujos ir V. Petravičiaus monografiją. Tais pačiais metais P. Augius spalvotais medžio raižiniais iliustravo vyskupo M. Valančiaus Žemaičių vestuves ir Žemaitės Petrą Kurmelį. V. Ratas iškilo su savo raižinių iliustracijomis Maironio baladei Jūratė ir Kastytis. T. Valius pasirodė su raižinių ciklu Pajūrio tragedija.

Vokiečių okupacijos metais Lietuvoj veikė Kauno Taikomosios dailės mokykla su grafikos studija, vadovaujama J. Steponavičiaus ir Vilniaus Meno akademija, kurioje grafikos studijai vadovavo T. Valius. Tuo pačiu metu pasirodo V. K. Jonyno

P. Augius Į kalnus

meno raižiniais iliustruota Goethės Jaunojo Verterio Kančios.

Tremtyje Lietuvos grafikai organizuojamose dailės parodose svetimtaučiams parodė augšto lygio ir savitą lietuvio dailininko kūrėjo būseną. Freiburge suorganizuota Taikomosios dailės mokykla su grafikos studija, kurią vedė T. Valius ir kurį laiką Krivickas. Ši studija išleido visą būrį naujų grafikų, kurių pažymėtini A. Kurauskas, R. Viesulas, Mikšys.

1945 Augsburge buvo išleista 40 Wood cuts, kurioje dalyvauja P. Augius, V. Petravičius, V. Ratas, T. Valius. Po to, pasirodė T. Valiaus atskira medžio graviūros monografija ir įpusėta R. M. Rilkės Korneta.

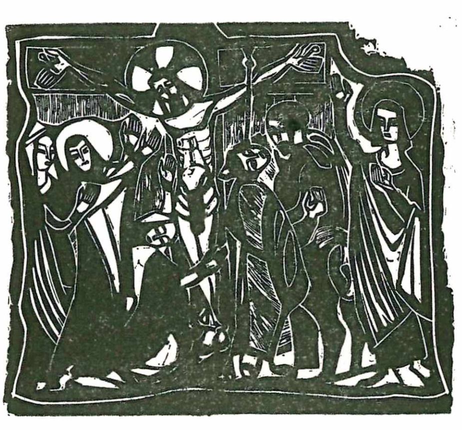

V. Petravičius Nukryžiuotasis

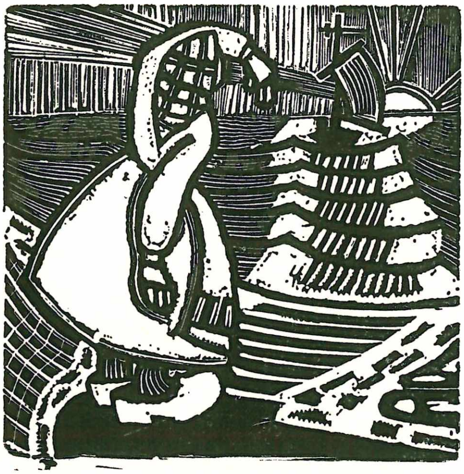

V. Ratas Medžio raižinys (Jūratė ir Kastytis)

1946 V. K. Jonyno iliustruoti Prosper Merimée Lokys, Shakespeare Hamletas ir išleista Donelaičio Metų antroji laida.

1947 P. Augius iliustravo F. Bačinskaitės stilizuotą liaudies pasaką Žalčio pasaka ir sukūrė Žemaitijos Simfoniją. V. Petravičius iliustravo F. Kiršos Tolumas.

1948 V. Ratas iliustravo P. Jurkaus stilizuotą liaudies pasaką Dvylika brolių, juodvarniais lakstančių. A. Vaičaitis atspaudė savo naujausias litografijas atskiru leidiniu.

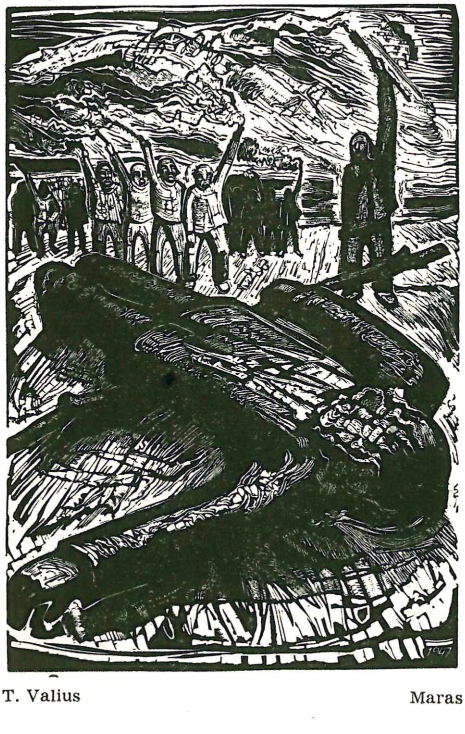

T. Valius Maras

Emigracijai pajudėjus, beveik visi grafikai iš Vokietijos emigravo į užjūrius. Daugiausia jų susispietė JAV. Chicagoje pasirodė M. Katiliškio Užuovėja, kurią gratažu iliustravo R. Viesulas. P. Orintaitės Viligailę medžio raižiniais iliustruoja P.Augius, V. Petravičius — Balio Sruogos Gedimino Giesmę. 1952 V. K. Jonynas iliustravo A. Vienuolio Kryžkelių antrąjį leidimą ir J. Gliaudos Ora pro nobis. Keletą knygų yra iliustravęs ir P. Lapė. Jaunimui skirtus skaitymus iliustravo daugiausia P. Osmolskis, V. S. Stančikaitė, V. Vijeikis, B. Gedvilienė-Vilkutaitytė. *P.Aug.*

Grafinas (rus. grafin iš prc. carafine, it. caraffina) degtinei, vynui ir kt. laikyti stiklinis indas siauru, ilgu kaklu, ropinė.

Grafitas (vok. Graphit iš gr. graphein ‚rašyti') yra anglis, išsikristalizavusi heksagonalinėje sistemoje. Gamtoje G. randamas su įvairiomis priemaišomis. Ištekliai Sibire, Anglijoje, Madagaskare, Meksikoje, Kanadoje ir JAV. Nors ir chemiškoji sudėtis tokia pat, kaip deimanto, bet nuo jo skiriasi fizinėmis savybėmis: juodas, opakinis, metalinio blizgesio, minkštas (kietumas 1-2), kristalizuojasi plokštelėmis ir yra vienintelis nemetalas geras elektros laidininkas ir blogas šilimos laidininkas. Nesilydo ir labai augštoje temperatūroje. Todėl vartojamas kaip elektrodas elektrocheminėje pramonėje ir elektrinėse krosnyse. G. mišinys su alyva (oildag) arba su vandeniu (aquadag) vartojamas kaip tepalas ir priedu ugniai atspariose medžiagose, pieštukų gamyboje. Gryniausios rūšies G. vartojamas atomų skaldymo grandies reakcijoje, kur jis sulėtina neutronų greitį, jų pačių nesulaikydamas.

Grafly Charles (1862–1929) JAV skulptorius. Meno mokslus ėjo Philadelphijoje ir Paryžiuje. 1892 pradėjo dėstyti Pennsylvanijos akademijoje. Svarbesni darbai: Generolas Reynolds, Gyvenimo simbolis, Iš kartos į kartą, Paminklas Pionierių motinai, Karo grobikas.

Grafologija (gr. graphe ‚raštas' ir logos ‚žodis, kalba, mintis') rašysenų mokslas; rašysenos tyrimas ir iš jos sprendimas apie žmogaus būdą. G. kūrėju laikomas kunigas J. H. Michon (1806–81), kuris pirmas tą mokslą pavadino G. Savo veikalais Système de Graphologie ^{10}1891 ir Méthode practique de Graphologie ^{3}1886 jis padėjo pagrindus G. Betgi ir dabar daugumas psichologų G. nelaiko psichologiniu metodu, pakankamu spręsti apie žmogaus būdo pagrindinius bruožus, ir iš šios mokslo šakos laukia gilesnių studijų, o G. naudojimą komerciniams tikslams smerkia.

L. Klage, Handschrift und Charakter [23]1949; *W. Müller* u. *A. Enskat,* Theorie und Praxis G. 1949; *R. Wieser,* Der Verbrecher und seine Handschrift [2]1952.

Grafomanija liguistas palinkimas daug rašyti, ypač nevertingų dalykų.

Grafometras (gr. graphein ,rašyti' ir metron ,matas') įrankis kampams matuoti, sudarytas iš pusskritulio arba skritulio su laipsnio padalijimais, dioptro, įtvirtinto nulinėje linijoje, ir alidado su dioprais.

Grafström 1. A n d e r s A b r a h a m (1790–1870) švedų dvasininkas ir rašytojas, švedų Akademijos narys 1839. Priklauso romantizmo pabaigtuvininkams. Parašė Skaldeförsök, 1-2 Poeto mėginimai 1826–32), Sången från Norrland (Norrlando giesmės 1841–48).

2. G i l l i s (1893–1938) švedų architektas ir čiuožikas, dailiojo čiuožimo pasaulio meistras 1922, 1924, 1929, olimpinis meistras 1920, 1924 ir 1928.

3. S v e n (1902–1955) švedų diplomatas, užsienio reikalų ministerijos politinio departamento direktorius 1945–48, nuolatinis Švedijos atstovas prie Jungtinių tautų nuo 1948, švedų misijos Korėjoje vadovas, įgaliotasis ministeris Meksikoje 1951.

Grágás islandų įstatymų rinkinys iš XIII amžiaus.

Graham 1. M a r t h a (g. 1897) amerikiečių modernaus šokio novatorė, choreografė ir šokėja. G. priklauso vadinamai ,creative revolutionist' trijulei (kiti Humprey Doris, Weidman Charles).

G. šokio kompozicijos pasižymi temų įvairumu ir gilumu, sudėtingomis grupinėmis choreografijomis ir dekoratyviniu sceniniu apipavidalinimu. Šokio kompozicijų, kaip ir judesių pobūdis, yra įtemptas, be atoslūgio ir išsprendimo. G. įvedė plačią skalę judesių sąryšyje su žemės plokštuma; taip pat naujas judesio galimybes, naudojant kūno centro sutraukimus. Į šokį G. koncentruoja amerikietišką vitališkumą, didmiestišką nervingumą, nūdienę dvasinę įtampą, netikrumą, žmogiškų būsenų neurotišką analizavimą. G. padėjo pagrindus ir metodą amerikietiškajai modernaus šokio technikai — virtuoziškai ir komplikuotai. Šokių statymams ji davė platų mostą personažų skaičiumi, vartodama simbolines ar surrealistines dekoracijas, retkarčiais įjungdama ir žodinį elementą.

M. Graham Šokis — laiškas pasauliui

1916 pradėjo studijas Denishawn šokio m-loj. Pirmą kartą viešai pasirodė Xochitl statyme, šokdama actekų princesės rolę. 1925 atsiskyrė nuo Denishawn grupės ir pradėjo dėstyti Rochesterio muz. mokykloje. Tuo pat metu nutarė eiti savo eksperimentiniu keliu judesio srityje. 1926 G. suruošė pirmą koncertą su trimis mokinėmis, vartodama romantinę muziką. Šio laiko jos šokiai — sentimentaliai nuotaikiniai — beješkant suprastinimo ir koncentracijos, buvo visai statiški. 1929 G. pirmą kartą pastatė didesnį grupinį veikalą su aiškiomis naujo stiliaus žymėmis — Vision of the Apocalypse ir Heretic. Čia jos dramatinis temperamentas ir konstruktyvus intelektas parodė savo pirmąsias formas. Antras kūrybinis etapas prasidėjo 1930, kuriam daug įtakos padarė kelionės ir studijos ispanų–indėniškos liaudies Amerikos pietvakariuose. Šio periodo žymiausi veikalai trilogija Primitive Mysteries: Hymn to the Virgin, Crucifixus, Hosanna — buvo pastatyta New Yorke Craig teatre ir pasižymėjo primityviu ryšiu su žeme, liaudišku naivumu ir kondensuota stilizacija. Nuo to meto G. įvedė į šokių scenovaizdį modernias skulptūrines formas, virves, ištemptas geometriškomis linijomis, judančias plokštumas, arkas. Nuolatiniu pastatymų dekoratoriumi yra Isamu Noguchi, japonų kilmės dailininkas.

Toliau grynai amerikietiškųjų temų periodas: Frontier — šviesus, pilnas erdvės ir jėgos šokis apie Amerikos pionierę moterį; American Document, Every Soul is a Circus, Letter to the World (poetės Emily Dickinson gyvenimas). Šokio veiksmas dažnai pristabdomas D. poezijos ištraukomis); El Penitente, Punch and the Judy (satyrinis veikalas); Appalachian Spring, Cave of the Heart (Medea), Night Journey (Oedipas ir Jocasta), Dark Meadow, Herodiade.

G. savo choreografijas gana dažnai koreguoja. Per eilę metų nekeistas veikalas

staiga dalimis perchoreografuojamas arba kinta kurį laiką per eilę pasirodymų.

Didelei daliai savo šokių G. vartoja specialiai parašytą muziką. G. stiliaus ir technikos įtaka stipriai jaučiama visame Amerikos šokio meno ir teatro pasaulyje.

Margaret Lloyd, The Borzoi Book of Modern Dance 1949; *Anatol Chujoy,* The Dance Encyclopedia. *B.V.*

2. T h o m a s (1805–1869) anglų fizikas ir chemikas, nuo 1836 Karališkosios d-jos narys. Koloidų chemijos įkūrėjas. Pasirėmęs savo sudarytais tirpalų dializės metodais, jis pirmas klasifikuoja tirpalus ir pačias medžiagas į koloidus ir kristaloidus. Atliko eilę darbų dujų absorbcijos skysčiuose ir dujų difuzijos srityje. Nustatė dėsnį, vad. G. ir Bunseno dėsniu. Išsp. Elements of Chemistry 1833, ^{2}1865. Visus G. darbus 1876 išspausdino J. Young ir A. Smith Chemical and Physical Researches.

Grahame Kenneth (1859—1931) anglų vaikų rašytojas, ypač išgarsėjęs The Wind in the Willows 1908, kuri 1930 A. A. Milne sudramino. Jaunystės apysakaitę Reluctant Dragon Walt Disney panaudojo filmai. Iš savo jaunystės — The Golden Age 1895, Dream Days 1898. Sudarė jaunimui poezijos rinktinę — The Cambridge Book of Poetry for Young People 1916.

Grahame-White Claude (g. 1879) anglų aviatorius, aeronautikos inst. 1909 įsteigė pirmąją aviacijos mokyklą. Išsp. Aeroplane, Past, Present, and Future 1911, Learning to Fly 1914, Flying: an Epitome and a Forecast 1930.

Graham-Island Pacifiko sala netoli Kanados kranto; 120 km ilgio, 30–90 km pločio, gyvenama haidų indėnų.

Grahamland v. Vakarų Antarkties dalis, kurios raukšlėtiniai kalnai turi ryšio su P. Amerikos Andais; priklauso D. Britanijai.

Grahamstown P. Afrikos unijos mst., įst. 1812. Žemės ūkio produktų pardavimo centras. Muzėjus, botanikos sodas, Rhodes univ. 22.800 gyv. (1946).

Grahn Hjalmar (1882–1949) suomių tapytojas, nuo 1917 gyvenęs Stockholme, tamsiais tonais vaizdavęs Stockholmo motyvus bei darbininkų tipus.

Gray 1. A s a (1810–1888) amerikietis botanikas, vienas pirmųjų Darwino šalininkų. 1842 gamtos istorijos prof. Harvarde, kur jis pasidarė žymiausiu ano meto JAV augalų tyrinėtoju ir sudarė didžiausią Amerikoje herbariją Cambridge. Iš jo didelio skaičiaus veikalų ypač reikšmingi: Manual of the Botany of North. United States 1848, susilaukęs daug papildytų laidų ir ligi šiol tebesąs vienas pagrindinių Amerikoje botanikos vadovų; How Plants Grow 1858, How Plants Behave 1872, Darwiniana 1876, Nature Science and Religion 1880.

2. E l i s h a (1835–1901) JAV vienas iš telefono išradėjų. Tik keliomis valandomis prieš jį Bell patentavo savo išradimą. Dar išrado vad. telautografą. Išsp. Telegraphy and Telephony 1878, Electricity and Magnetism 1900.

3. R o b e r t (1755–1806) amerikietis jūrų kapitonas ir keliautojas atradėjas. Paskirtas laivo Columbia kapitonu ir ekspedicijos vadu, 1790 apiplaukė aplink žemę. Tai buvo pirmoji amerikinio laivo kelionė aplink pasaulį. 1792 aptiko Kolumbijos upės žiotis ir 1793 baigė antrąją kelionę aplink pasaulį. Jo atradimai Pacifiko š.v. pakraščiuose davė JAV pagrindo pretenzijoms į Oregoną.

4. T h o m a s (1716–1771) anglų poetas, rašęs tobulos formos eilėraščius, kuriuose buvo artėjančio romantizmo žymių. Jo rašyti laiškai įgijo pavyzdingos anglų prozos vardą. Naujausi poezijos ir prozos rinkiniai: The Poetical Works 1937, Poetry and Prose 1926.

Grajauskas 1. J e r o n i m a s XVI a. Lietuvos poetas lotynų kalba. 1580 Vilniuje išspausdino Epicedia infunebres exequias Valeriani Episcopi Vilnensis.

2. J u o z a s P o v i l a s (1882 I 24 Viščiakaimyje Alvito vls., Vilkaviškio aps. — 1930 XI 23 Seirijuose). Baigė Seinų kunigų seminariją ir 1905 įšventintas kunigu. 1909–14 Seinų vyskupijos konsistorijos sekretorius ir vyskupo kapelionas. Po I pas. karo Seirijų klebonas. Bendradarbiavo Šaltinyje, Spindulyje, Draugijoje, Vadove, pasirašydamas daugiausia J. Daubaras.

3. P i j u s (1890 XII 17 Ožkabalių k., Vilkaviškio vls. ir aps. — 1947 VII 25 Vokietijoje) visuomenės veikėjas. 1911 baigė Kauno komercinę gimnaziją ir stojo į Maskvos komercinį institutą. Karo metu grįžęs į Vilnių, dalyvavo 1917 Vilniaus konferencijoj. Lietuvos valstybei atsikūrus, dirbo Berlyne Lietuvos atstovybėje ir kartu ten studijavo, o 1921 baigė Berlyno augštąją prekybos mokyklą. Įsteigus Lietuvos ūkio banką, ligi 1928 buvo vienas jo direktorių. Paskiau buvo Lietuvos Banko skyrių direktorius 1930–32 Šilutėje, 1933–40 Ukmergėje. II pas. karo metu vokiečių okupacijoje buvo Maisto valdybos direktoriaus pavaduotojas. Dalyvavo rezistencijoje. 1944 pasitraukė į Vakarus ir nuo 1947 I 15 ligi mirties dirbo Lietuvos Rau-

P. Grajauskas

donojo Kryžiaus centre. Ūkio klausimais bendradarbiavo daugiausia katalikiškoje spaudoje.

Graibštas 1. medinis arba skardinis skylėtas samtis, griebtuvas; 2. didelis sietas luobiniu aplanku, išpintas karnomis ar virvutėmis, kūlės metu vartojamas nuogrėboms ir šiaudagaliams nugrėbstyti; jame džiovinamos ir išplautos vilnos ir pn.; 3. mažas tinklinis samtukas, kitur didelis samtis, vėžiams ir žuvims iš duobių graibyti.

Graičiūnas (Greičiūnas) 1. Andrius (1870 X 31 Pajuodupio vsd., Kupiškio vls. — 1952 IX 9 JAV) JAV lietuvių veikėjas, gydytojas. Mokėsi Liepojos gimnazijoje, Kauno kunigų seminarijoje, iš kurios buvo pašalintas. Baigė Liepojos gimn. ir kurį laiką dirbo Maskvoje vaistinėje. 1889 išvyko į JAV. Čia pradžioje dirbo anglies kasyklose. 1894–1900 išėjo medicinos mokslą ir pradėjo Chicagoje verstis gydytojo praktika bei laikyti vaistinę. Dar gyvendamas Lietuvoje, gabeno tilžinius laikraščius bei maldaknyges ir platino Kupiškio ir Vabalninko apylinkėje. 1894 drauge su Šliūpu įsteigė savaitraštį Naująją Gadynę. Chicagoje drauge su P. Bračiuliu surengė pirmą lietuvišką vaidinimą. Dalyvavo JAV lietuvių viešajame gyvenime: rengė paskaitas, rašė straipsnius, brošiūras. Dirbo Susivienijime Lietuvių Amerikoje, Lietuvių daktarų draugijoje, buvo jos pirmininkas. Suorganizavo JAV kupiškėnus ir statydino Kupiškyje liaudies namus, steigė laisvas kapines. Rėmė mokslus einančią jaunuomenę, Raudonąjį Kryžių, Medicinos žurnalą, Etinės kultūros d-ją. Visą gyvenimą kovojęs dėl laisvos Lietuvos, senatvėje pradėjo garbinti Lietuvos okupantus ir jų santvarką. Išsp. Sveikata, Blogi kūdikių papročiai, Musė ir uodas.

2. Andrius Algirdas (g. 1901 VII 4 Chicago JAV) tapytojas, Andriaus (1) sūnus, Urbana, Ill. studijavo agronomiją, įsigydamas gyvulininkystės specialybę. Po kelerių metų savo specialybę metė, studijavo tapybą, ir toliau dirba kaip tapytojas, dalyvaudamas meno parodose; angliškai pasirašinėdavo Andy Gray.

A. Graičiūnas

3. Andrius Vytautas (g. 1898 VIII 17 Chicagoje Ill.) dipl. inžinierius. 1917 baigė karo aviacijos mokyklą, 1919 studijavo Grenoblio univ., 1920 — 23 Armour techn. institute Chicagoje, kurį baigė mechanikos inžinieriaus laipsniu. Kaip įmonių org. specialistas pasireiškė JAV, Šveicarijoj, Prancūzijoje, Vokietijoje ir Olandijoje, organizuodamas ten fabrikus ir įmones. 1935 — 38 civilinis inžinierius vadybos patarėjas Lietuvos aviacijoje ir ginklavimo valdyboje, 1940 Lietuvos valstybės teatre ir Lietuvos filmo b-vėje. Jis įkūrė Kaune Mokslinės vadybos d-ją ir buvo jos pirmininkas. American Society of Mechanical Engineers narys.

4. Jonas (g. 1903 VI 10 Rusijoje) rašytojas. 1906 su tėvais iš Rusijos grįžo į Lietuvą. 1917–20 mokėsi Kupiškio progimnazijoj. 1925 baigė Panevėžio gimn., 1925 — 30 studijavo LU humanitarinių mokslų fak. ir baigė filologijos skyrių. 1927–31 Pilviškių vidurinės m-los mokytojas. 1932–36 Kelmės vidurinės m-los direktorius. Iš Kelmės atsikėlė į Kauną ir 1936–38 buvo Eltos redaktorius ir referentas, vėliau Valstybės radiofono redaktorius. Nuo 1924 spausdino eilėraščius JAV Naujienose, Tėvynėje ir kt., paskiau Iliustruotoje Lietuvoje, Meno Kultūroje, Studente, Lietuvos Aide, Akademike, Vaire, Lietuvos Žiniose, Trimite, Mokslo Dienose, Šviesos Keliuose, Dienovidyje ir kt. Atskirai G. išsp. eilėraščių rinkinius Karo stovis (dūšioj) 1928, Akių ganyklose 1930, Pirmoji rinktinė, Ižas Nemune 1938. 1940 bolševikams okupavus Lietuvą, G. bandė rašyti ir spausdinti tarybinės dvasios eilėraščius, bet nesėkmingai. Kad ir išspausdinęs keletą poezijos rinkinių, ypačiai savaimingo ir ryškaus veido kaip poetas jis dar neturėjo Svarbesnės jo kūrybos temos buvo lietuviškasis kaimas, miestas, patriotika ir savasis vidinis Aš. G. eilėraščių forma laužyta, ritmika nervinga. 1947 išsp. G. verstą A. Puškino eiliuotą veikalą Borisas Godunovas. Į lietuviškojo rašto istoriją G. įeina kaip rašytojas, publicistas ir vertėjas.

J. Graičiūnas

Graijos (gr. ‚žilės') dvi iš prigimties žilos Forkio dukterys, saugojusios priėjimą prie savo seserų Gorgonų ir teturėjusios drauge tik vieną dantį ir akį, Persėjo besikeičiant joms akį, Persėjo buvo suvaldytos ir priverstos parodyti kelią prie Gorgonų.

Graikai (gr. graioi, graikoi, lot. Graeci) vardą gavo iš graikų tautelės, gyvenusios šiaurės vakarų Graikijoje, vėliau paplitusios Tesalijoje. Kaimynai ilirai ir romėnai, kuriems pirmiausia teko turėti santykių su šia kiltimi, ir visas kitas graikų kiltis praminė tuo vardu. Graikiškas vardas graikoi greičiausiai tebuvo lotyniškojo graeci vertimas. Seniausiais laikais graikai vadinosi achajais, danajais, vėliau he-

lenais. Naujagraikiai (šių dienų graikai) vadina save romajais, arba elinais. Pastarasis vardas garbingesnis, nes naujagraikius sieja su senovės graikais.

G. yra nuo II tūkstantmečio pr. Kr. į Gaikiją atsikėlusios indoeuropiečių kiltys. Naujagraikiai yra mišrios rasės tauta, kilusi iš senovės helenų ir albanų, slavų, aromunų, turkų ir kitų ypač VI a. po Kr. maro ir karų aptuštintą šalį užplūdusių bei vėliau atsikrausčiusių tautų priemaišos.

Nors Graikija žemėlapyje teužima visai nežymią vietą, tačiau ji buvo Europos civilizacijos lopšys ir turėjo istorijos vyksmui didesnę įtaką, negu betkuri kita paskira tauta. Per patį 50 metų žydėjimo laikotarpį Atėnai davė pasauliui daugiau įžymybių, negu visas pasaulis drauge per betkurį istorijos tūkstantmetį. Graikai sukūrė filosofiją ir spėjo išeiti visus filosofinio galvojimo kelius, sukūrė beveik visus šiandien žinomus mokslus, beveik visas literatūros rūšis, išugdė meną iki nepasiekiamo grožio ir padarė jį nepriklausomą. Graikų atliktas darbas paskirų mokslų srityje tebelieka ir šiandien studijų pagrindu. Romėnų rašytojai mokėsi iš graikų, o naujosios Europos literatūros kūrėjai mokėsi iš graikų ir romėnų. Tad teisingai sakoma, kad naujieji veikalai skiriami skaitytojams, o antikiniai rašytojams. Gaivindama santykius su G. dvasia, Europa įgyja gaivinantį impulsą, mūsų paprastai vadinamą progresu. Graikai pirmieji parodė pasauliui, kas yra tikroji laisvė ir tikroji civilizacija. Helenistinė kultūra, spinduliavusi iki Kinijos, Indijos, Afrikos, romėnų tarpininkaujama, stipriausiai paveikė V. Europos kultūrą.

W. Miller, Greek Life in Town and Country 1905; *E. N. Gardener,* Greek athletic sports and festivals 1910; *P. Wendland,* Die hellenist. roem. Kultur [3]1912; *J. Pittard,* Les peuples des Balkans 1920; *U. v. Wilamowitz-Moellendorf,* Staat und Gesellschaft d. Griechen [2]1923; *T. Zielinski,* Die Antike und wir 1905; *A. Rukša,* Klasicizmo reikšmė mūsų kultūrai — Jaunoji Lietuva 1929; *J. L. Myres,* Who were the Greeks? 1930; *W. Jaeger,* Paideia, die Formung d. griech. Menschen 1934–47; *M. Rostovzeff,* The social und economic history of the hellenistic world 3 tt. 1941; *M. Vasmer,* Die Slawen in Griechenland 1941; *U. Kahrstedt,* Kulturgesch. der griech.-roem. Kaiserzeit 1943; *P. Muehll,* Ueber d. naturgemaesse Leben d. alten Athener 1943; *W. Kranz,* Die Kultur d. Griechen 1943, naujas leidimas Griechentum 1953; *M. Pohlenz,* Der hellen. Mensch 1947; *E. Howard,* Die Kultur d. Antike [2]1948; *R. Harder,* Eigenart d. Griechen 1949; *H. I. Marrou,* Histoire de l'éducation dans l'antiquité [2]1950; *A. Ruestow,* Ortsbestimmung d. Gegenw. 2 tt. 1950–52; *F. Egermann,* Vom athischen Menschenbild 1952; *M. Rostovtzeff,* Gesellschaft u. Wirtschaft im roem. Kaiserreich 1929, [2]1953; *J. Vogt,* Sklaverei im klass. Griechentum 1953. *A. Rkš.*

Graikybė, arba grecizmas, būdingas graikų kalbos žodis ar posakis.

Graikija, (gr. Hellas). G e o g r a f i j a. G. yra p. Balkanų pusiasalio valstybė, kuriai priklauso ir daugybė salų Egėjo ir Jonijos jūrose: Kreta, Euboja, Dodekaneso salos, Tasas, Limnas, Lesbas, Chijas, Naksas, Andras, Kefalnija, Kerkira (Korfu) ir daug kitų mažesnių. Plotas 230.000 km², iš kur 100.000 km² tenka saloms. Visa teritorija skirstoma į šias geografines sritis: Centrinė G. su Euboja, Tesalija, Jonijos jūros salos, Kikladai, Peloponesas, Makedonija, Epiras, Egėjo jūros salos, Kreta ir Trakija. Pajūriai labai raižyti ir turi patogių įlankų uostams. Eginos ir Korinto įlankos skiria Peloponeso pusiasalį nuo žemyno. Žemės paviršius labai įvairus ir kalnuotas. Vakariniu Balkanų pusiasalio pakraščiu traukiasi kalnai iš Albanijos Pindo. Šalia jų pajūriu nueina Dinarų Alpių raukšlės, kurių tęsinys persimeta į Peloponesą, Kretą ir Rodo salą. Kita kalnų šaka iš Atikos persimeta per Egėjo jūros salas į Mažąją Aziją. Šiaurėje yra Rodopo kalnai ir eilė kitų mažesnių kalnynų. Augščiausioji krašte Olimpo viršūnė (2918 m) yra šiaurės rytų dalyje.

Žemės paviršiaus susiskaldymas į skirtingas gamtines sritis davė pagrindą susidaryti ir atskiroms kultūrinėms-ūkinėms apylinkėms. Kalnuotoji šiaurė yra retai apgyventa buvusių rumunų (valakų) imigrantų, kurie verčiasi avių ir ožkų auginimu. Makedonija, garsėjanti tabako produkcija, susideda iš kelių atskirų gamtinių sričių. Jos ūkinis ir kultūrinis centras yra didumo antrasis G. miestas ir uostas Salonikai. Į pietus nuo Makedonijos esanti Tesalija su Larisos žemuma (į p. nuo Olimpo) yra G. kviečių aruodas. Įlankų išraižyta vidurio dalis su salomis yra tikroji G.

K l i m a t a s Viduržemio jūros tipo su karštomis sausomis vasaromis ir nešaltomis drėgnomis žiemomis. Vidutinė liepos mėn. temperatūra šiaurinėje dalyje ir Kretoje apie 26°C; sausio mėn. Kretoje 12°C, Epire 9°C, Trakijoje 6°C. Šiaurės rytų dalyje klimatas kontinentinis su šaltomis žiemomis. Kritulių per metus esti vakarų

Graikijos gamtovaizdis

pakraštyje 900–1100 mm, vidurio dalyje ir salose apie 600 mm. Augalija skurdi; tik vakarinėje dalyje yra lapuočių (ąžuolų, klevų, bukų) miškų.

Gyventojai. G. 1953 buvo 7.915.000 gyv., iš kurių 93% graikų, o kiti turkai, albanai, rumunai ir kt. Graikų ortodoksų tikybos 96,5%, Romos kat. 0,4%, mahometonų 1,9%, izraelitų 0,7%. Apie 35% žmonių gyvena miestuose, didesniuose kaip po 5000 gyv. Žemės ūkiu verčiasi apie 65% gyv., nors dirbamos žemės yra tik 20% viso ploto. Ūkininkavimas atsilikęs nuo V. Europos agrikultūros. Svarbiausi žemės ūkio produktai tabakas, vynuogės (razinos), kviečiai, miežiai, alyva, apelsinai, medvilnė, citrinos, fygos, kriaušės. Miškai apima 18% viso ploto. Pramonėje ir kasyklose dirba apie 25% gyv. Žemės turtai: chromas, magnezitas, geležies rūda, boksitas, švinas. Išvežama tabakas (apie 40.000 t per metus), vynuogės, vynas, vai-

Nakso sala

siai, alyva, mineralai. Tabakas sudaro 38% viso eksporto.

Miestai: sostinė Atėnai (gr. Athinai) su 565.084 gyv. (1953), Salonikai 217.000, Pirėjas (gr. Peiraieus; Atėnų uostas nuo jo už 8 km) 185.000, Patras 90.400, Volas 51.000, Larisa 43.225 gyv. G. turi didelį prekybos laivyną su 1.275.000 b.r.t. bendros talpos. Piniginis vienetas drachma; 1 JAV dol. = 30.000 drachmų (ligi 1953 buvo 15.000). Švietimas: krašte veikė (1953) 5 augštosios mokyklos su 10.080 studentų, 10.311 pradžios mokyklų ir 550 vidurinių ir augštesniųjų mokyklų.

Valstybinė santvarka: G. yra karalystė, tautos atstovybę sudaro vienerių rūmų

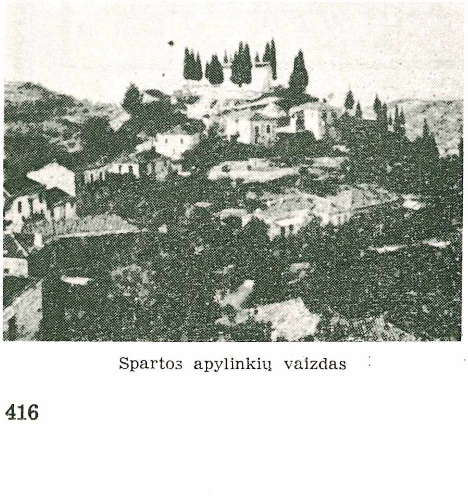

Spartos apylinkių vaizdas

parlamentas. Vėliava: 9 gulsčios baltos ir mėlynos juostos su baltu kryžiumi mėlyname fone.

Y. *Bequignon*, La Grèce [2]1948; *A. Philippson*, Die griechischen Landschaften 1950; (") Land und See der Griechen 1947; *J. L. Myres*, Geographical History in Greek Land 1953; *D. Ogrizek*, Greece 1955. *A.B.*

G r a i k ų f i l o s o f i j a sudaro ne tik Europos filosofijos pradinį tarpsnį, ji apsprendė visą tolimesnę europiečių mąstysenos raidą ir nesiliauja jos veikusi ligi mūsų dienų. Ji atstovauja savarankiškam mąstymo tipui, kuris griežtai skiriasi nuo Rytų mąstysenos. Nors G. filosofija ir pasisavino tai, kas buvo sukurta egiptiečių, babiloniečių, finikiečių ir kt. moksle, technikoje ir mitologijoje, bet ji performavo ir praturtino visą tą palikimą savitu būdu. G. filosofija visų pirma buvo savo esme adogmatiška. Net pačiai G. religijai buvo svetimas griežtas dogmatizmas. Dvasininkai nesudarė G. atskiro organizuoto luomo, kuris, kaip pvz. Egipte arba Babilonijoje, būtų galėjęs vadovauti visai dvasinei kultūrai ir dėti jai savo antspaudą. Todėl ir fisofija iš pat pradžios buvo pasaulietiška ir nesutiko iš religijos pusės žymių kliūčių. Su šita vidine G. filosofijos laisve susietas ir ypatingas jos antropomorfizmas, pasižymįs savitu žmoniškumu. Kad ir kaip giliai filosofas jaučia žmogaus ryšį su gamta ir jo likimo priklausomybę nuo dievybės, jis niekada neišsižada tam tikro savarankiškumo šių antžmoniškų galybių atžvilgiu.

žmogus čia iš tikro pasidaro visos būties pamatu ta prasme, kad pats jis yra mikrokosmas, kuriame atsispindi visas makrokosmas, ir kad įgimtas jam protas giminus valdančiam pasaulį pradui. Tiktai protui prieinama nelygstamybė arba bent per jį pasiekiama. G. filosofija savo esme buvo racionalistiška. Ji įsitikinusi proto galingumu. Net skeptiškosios jos srovės remiasi grynai loginiais samprotavimais. Protas apsprendžia žmogaus esmę ir jis yra visų dorinių, estetinių ir religinių vertybių šaltinis. Todėl istoriškumas yra jai svetimas. Istorinė evoliucija, kaip ypatingas procesas, esmingai skirąsis nuo gamtos vyksmo, dar nepasidaro filosofiniam mąstymui savarankiška problema. Pagaliau, bendra G. mąstysenos objektyvinė linkmė neleidžia jai iškelti subjektyvumo gilesnės reikšmės, tuo pačiu ir asmenybės esminio savitumo. Šių problemų nuodugnesnį nagrinėjimą pastūmėjo pirmyn krikščionybės filosofija.

G. filosofija skirstoma į tris tarpsnius, skirtingus savo problematika ir bendru dvasiniu nusistatymu: pirmas (VI–V a. pr. Kr.) apima gamtos filosofiją, išaugusią pirmiausia Jonijoje ir v. G. (p. Italijoje ir Sicilijoje). Antrajam atstovauja Atikos filosofija, kurios svarbiausias židinys buvo Atėnai (V–IV a. pr. Kr.). Trečiajam priklauso helenistinio laikotarpio filosofija (pradedant nuo IV a. pabaigos).

Pirmos filosofinės sistemos išaugo iš kosmogoninių mitų, kuriuose graikas savo kultūros aušroje mėgino susidaryti bendrą pasaulio vaizdą ir išsiaiškinti jo kilmę. Jau šituose mituose jis nuvokia, kad visiems daiktams bei reiškiniams eina pamatu kažinkoks bevaizdis, neaprėžtas ir kintamas gaivalas (chaosas, naktis), iš kurio gelmių gimsta viskas, kas yra įvairovė. Bet jei mitas aiškina pasaulio kilmę besikaitaliojančiais gimdymo aktais, tai pirmieji gamtos filosofijos atstovai aiškiai iškelia įvairovės pagrindo klausimą, t.y. stengiasi atspėti, koks yra tas pradas, kuris laiduoja visų daiktų sąryšį ir išsilaiko jų nesiliaujamame tapsme. Tą pradą jie vaizduojasi pradžioje vieno arba kito medžiaginio gaivalo lytyje: čia duodama pirmenybė tiems gaivalams, kurie pasižymi ypatingu judrumu arba kintamumu (Tales vandeniui, Anaksimenas orui, Heraklitas ugniai), nes daiktų kitimų priežastis turi būti dinamiška; jai priskiriamas savaimingų judesių sugebėjimas, tuo pačiu ir gyvybė. Šia prasme visos šitos koncepcijos yra hilozoistinės. Su pirmapradės idėja minėtieji filosofai sieja ir gamtos vyksmo tam tikrą pastovų dėsningumą. G. filosofijos racionalizmas buvo susijęs su statine tikrovės samprata. Tai, kas šiuose kitimuose visų pirma patraukia G. filosofų dėmesį, yra faktas, kad jie sujungia visuomet dvi priešybes: viena pavirsta kita. Todėl ir pirmapradė besidiferencijuodama išsiskleidžia į tam tikras pagrindines priešybių poras: šilta–šalta, drėgna–sausa, šviesa–tamsa ir kt., ir tik iš šių priešybių dėsningo kaitaliojimosi iškyla fizinių procesų įvairovė. Mėginama tą vyksmą tiksliau apibrėžti, aiškinant jį iš medžiaginės pirmapradės (oro) sutankėjimo arba praretėjimo (Anaksimenas), t.y. iš tokių jos būsenų kitimų, kuriuose glūdi jau tam tikras kiekinis momentas. Apskritai, seniausioji G. filosofų pasaulėžiūra yra natūrališka: žmogus dar neišskiriamas iš gamtos; jis tėra kosmo padaras ir dalis. Tas dėsningumas, kuris valdo pasaulį, apsprendžia ir individo bei visuomenės gyvenimą. Jis turi ne tik fizinę, bet iškart ir religinę, etinę, estetinę reikšmę. Todėl ir dievybė neskiriama nuo gamtos: ji sutampa su pirmaprade ir apsireiškia kosme viešpataujančiu darnumu, kuris suteikia kosmiškam vyksmui periodinį pobūdį. Kaip organinėje gamtoje kaitaliojasi gimimas, žydėjimas, vytimas ir mirtis, taip panašiai ir visatoje iš pirmapradės nuolat atsiranda vis nauji pasauliai, kurie plėtojasi ir paskui irsta, vėl grįždami į pirmaprades gelmes. Tolesnis filosofinio mąstymo žingsnis reiškiasi tuo, kad pirmapradė nebetapatinama su viena ar kita jusline medžiagos apraiška, bet ieškoma jo bendroje struktūroje. Tuo pabrėžiama, kad kosmo vienybė grindžiasi ne tiek jo medžiaginiu vienodumu, kiek jo vidiniu dėsningumu. Šitas naujas nusistatymas aušta jau Anaksimandro filosofijoje, kurioje pirmapradei neprikergiama jokių juslinių savybių ir ji apibūdinama tik savo neribotumu ir nesunaikinamumu. Bet sprendžiamąjį žingsnį šia kryptimi padaro pitagoriečiai, būties pradu pripažinę skaičių. Nors ir jiems skaičius yra dar ypatinga kokybė, glaudžiai susijusi su geometrinėmis figūromis, bet, iškeldami skaičių santykių reikšmę (pvz. muzikoje), jie ruošia kelią matematiniam metodui fizinius reiškinius nagrinėjant. Tik pitagoriečių koncepcijos įtakoje galėjo atsirasti ir ta atomistinė teorija, kuri fizikos raidoje suvaidino tokį reikšmingą vaidmenį. Dar labai primityvia lytimi ji pasirodo Anaksagoro sistemoje, kur daiktų įvairovė aiškinama iš to, kad pirmykščiai nekintami medžiagos elementai maišosi arba jungiasi nevienodomis proporcijomis. Empedoklas apriboja elementų kiekį keturiais (ugnis, oras, vanduo, žemė). Leukipo ir Demokrito atomistinė teorija skelbia visos medžiagos vienalytiškumą. Elementai-atomai ne tik nekintami ir dėl savo mažumo nematomi, bet ir tesiskiria vien savo geometrinėmis savybėmis, forma, didumu ir judesiu. Iš šitų atomų savybių, iš jų susidūrimų ir įvairių kombinacijų tuščioje erdvėje gimsta visa objektyvi atskirų daiktų ir procesų įvairovė. Ribos ir neribotybės priešingumą šioje teorijoje atstoja atomų

ir nebaigiamos tuščios erdvės priešingumas. Demokrito atomistika nubrėžia visas esmines mechanistinės pasaulėžiūros ypatybes: visatoj viešpatauja griežtas būtinumas. Be grynai mechaninių, kitų priežasčių nėra. Mechaniškai aiškinami ir visi psichiniai reiškiniai. Visi šio periodo filosofai yra ir žymūs mokslininkai bei išradėjai (astronomai, matematikai, gydytojai), kurie moka naudotis pagrindiniais mokslinio tyrimo metodais: bešališku stebėjimu, induktyviniais apibendrinimais, pagrįstais analogija bei daiktų panašumu, ir deduktyviniais reiškinių aiškinimais iš nustatytų principų.

Antrajame tarpsny G. filosofija nukreipia akis pirmiausia į patį žmogų ir jo esminę ypatybę, jį išskiriančią iš visų gyvių, į jo protingumą. Iš dalies šitas naujas požiūris užsimezga jau pirmajame periode. Daugelis gamtos filosofų duoda protui pirmenybę prieš juslę, pripažindami, kad tikra būtis prieinama vien mąstymui. Anaksagoras griežtai skiria protą nuo medžiagos ir laiko jį viso kosminio vyksmo pirmuoju judintoju. Bet tik Parmenido sistemoje proto pirmenybė ir būties, ir pažinimo atžvilgiu pasidaro rikiuojamuoju filosofijos motyvu. Jei mąstymas pagauna tikrąją būtį, tai, pasak Parmenido, jis turi su ja sutapti, nes būtis yra vien tai, kas ji yra, ir niekas kitas ji negali būti: kitaip ji nesiskirtų nuo nebūties. Tapatybės principas laiduoja mąstymo apibrėžtumą bei teisingumą ir tuo pačiu apsprendžia ir mąstymo objektą — su juo sutampančią būtį. Kadangi būtis, kaip tokia, yra vieninga, tai ji išskiria betkokią daugybę. Tuo būdu daugybė ir visa, kas su ja surišta — judesys, kitėjimas — tėra regimybė, tariamoji būtis. Parmenido filosofija skiriasi nuo visų jo amžininkų sistemų tuo, kad ji pagrįsta grynai loginiais samprotavimais. Bet Parmenidui ir jo šalininkams mąstymo problema dar yra nenutraukiamai susijusi su kosmo problema, ir tik sofistai suriša ją su žmogaus problema. Sofistų filosofija išauga iš retorikos: jiems rūpi pirmiausia logo (kalbos) praktinė reikšmė politiniame ir visuomeniniame gyvenime. Kad kalba būtų įtikima, ji turi ne tik pasižymėti logišku nuoseklumu, bet ir atsižvelgti į klausytojo prigimtį. Kadangi logika ir psichologija teeina priemonėmis praktiniams sumanymams vykdyti, tai šios priemonės turi tik reliatyvios reikšmės, turi prisitaikyti prie aktualių aplinkybių, savo ruožtu iš praktikos kyląs reliatyvizmas baigiasi teoriniu skepticizmu, apimančiu vienodai ir pažinimo, ir dorovės, ir religijos sritis. Sofistų nuopelnas tas, kad jie iškėlė pažinimo ir įvertinimo priklausomybę nuo subjekto ir tuo būdu parodė, kad pagrindinės kultūros vertybės reikalingos naujo, gilesnio filosofinio pamatavimo. Šitą uždavinį išspręsti pasiima Sokratas ir Platonas, visai filosofijai pagrindan padėdami sofistų iškeltą žmogaus problemą. Todėl teorinė filosofija jų akyse nenutraukiamai surišta su etika ir atsiremia į savižiną, kurioje pasireiškia žmogaus tikroji prigimtis, jo protingumas, jo mąstymo savaimingas aktyvumas. Savižina esanti ne tik dorovės būtina sąlyga, bet per ją ir joje realizuosi žmogaus dorumas ir tuo pačiu jo eudemonija (vidinė palaima). Sokratas yra tos racionalistinės etikos įkūrėjas, kuri nulėmė visą tolesnę G. moralinės filosofijos veidą. Nors Sokratui terūpėjo dorio problema, tačiau, tapatindamas dorą su žinojimu, jis tuo pačiu apibūdina ir mąstymo loginę veiklą bei metodiką: jos tikslas, besiremiant konkrečiais pavyzdžiais ir juos lyginant, prieiti prie bendrų sąvokų, apibrėžiančių tiriamųjų objektų esmę. Sokrato pasiektais loginiais ir etiniais laimėjimais pasinaudojo Platonas metafizinei būties problemai spręsti, t.y. išaiškinti, kaip tikrosios būties amžinumas bei nekintamumas (Parmenido mokslas) derinasi su neginčytina Heraklito teze, kad juntamųjų daiktų pasaulį valdo nesiliaujamo tapsmo bei kitėjimo dėsnis. Platonas atsako į šį klausimą, skirdamas du būties sluogsnius — augštesnįjį ir žemesnįjį: pirmąjį sudaro idėjų pasaulis tų tobulų ir amžinų viso, kas yra, pirmavaizdžių, kurie nepriklauso nei erdvės, nei laiko ir teprieinami tik mąstymui. Antrasis, tai juslinių reiškinių pasaulis, kuriame viskas tampa, kitėja. Šie du sluogsniai santykiauja taip, kad idėjos apsprendžia daiktų prigimtį. Daiktas esti tiktai, kiek jis dalyvauja idėjoj ir netobulai ją atvaizduoja. Bet daiktų ryšys su idėjomis yra ir teleologinis: jie stengiasi panašėti į idėjas, niekuomet nepasiekdami jų tobulumo. Idėjų teorija eina pamatu visai Platono sistemai ir sąlygoja atskirų jos dalių struktūrą. Tikrosios būties sluogsnis apima daugybę idėjų, sudarančių hierarchinę sistemą, kurios vienybė remiasi augščiausia, nelygstamojo gėrio idėja. Šioj sistemoj idėjos santykiauja įvairiais griežtai apibrėžtais būdais (giminės ir rūšies, koreliacijos, priešingumo santykiais) ir tuo būdu apsprendžia juslinių daiktų įvairovę ir jų pažinimo galimybę. Žmogus priklauso abiem būties sluogsniams: kūnas bei organinė gyvybė jį riša su juslinių daiktų sritimi, mąstymas (nemirtinga siela) su idėjų pasauliu. Pažindamas save, žmogus suvokia savo giminumą su idėjomis ir tuo pačiu artėja prie jų tobulumo (moraliai tobulėja). Aristotelis toliau plėtoja pagrindinius Platono filosofijos motyvus, juos taiko naujoms sritims ir visą tų laikų žinojimą suveda į baigtą sisteminę vienybę. Organinis ir kultūros pasauliai buvo Aristoteliui artimesni, negu negyvoji gamta, ir todėl jis pasiekė savo žymiausius laimėjimus

kaip tik šitose srityse. Iš Platono filosofijos Aristotelis priėmė eido (idėjos) principą, bet jį savitai interpretavo. Aristotelis nebetapatina eidos su tikrąja būtimi, bet skiria daikto esmę nuo buvimo. Buvimu, arba substancialumu, pasižymi tik konkretūs daiktai, kuriuose forma (esmė) jau yra įsirealizavusi medžiagoje. Iš to išplaukia, kad formos nesudaro atskiro būties sluogsnio, bet yra imanantinės juntamajam daiktų pasauliui. Dviejų būties sluogsnių priešingumas užleidžia vietą formos ir medžiagos korelatyvumui. Nors medžiaga neturi jokių apibrėžtų savybių, betgi ji atlieka Aristotelio pasaulėvaizdyje tam tikrą konstitutyvinę funkciją: ji ne tik sąlygoja formų realizavimo galimybę, bet ir tas nesunaikinamas pamatas, kuris išsilaiko visuose daiktų kitimuose. Antra vertus, formos ne tik apibrėžia visos tikrovės struktūrą, bet ir iš vienos pusės vaidina tų aktyviųjų jėgų vaidmenį, nuo kurių priklauso visi pasaulyje vykstą procesai, iš antros, — eina tiems procesams jų vykdomuoju tikslu. Kadangi atskirai imama medžiaga yra gryna galimybė ir tik susijungusi su forma tampa realiu daiktu, tai tikrovėje ji yra visuomet šiek tiek formuota. Šiuo atžvilgiu formos ir medžiagos priešingumas Aristotelio sistemoj relatyvėja: žemesnės realizuotos formos sudaro tą medžiagą, kurią pavidalina augštesnės formos (pvz. organinis kūnas — augalinė siela — gyvulinė siela — protinga siela). Tuo būdu pasaulis įgauna formų hierarchinės sistemos išvaizdą: jos viršūnę užima augščiausia visų formų forma, kuri yra gryna su medžiaga nesujungta aktualybė. Tatai — dieviškas protas, paskutinė visų judesių priežastis, kuri pati nejuda ir judina pasaulį. Apskritai galima Aristotelio filosofiją apibūdinti kaip dinamiškai teleologinę pasaulėžiūrą. Dinamiškas momentas čia įsakmiau pabrėžtas, kaip kad platonizme. Visdėlto jis palieka pajungtas statiškajam požiūriui. Šios filosofijos pradmenys pasirodė vaisingi visose tose mokslo srityse, kur tam tikros visybinės struktūros rikiuoja atskirų reiškinių arba procesų santykius, pvz. biologijoje, psichologijoje. Aristoteliui pavyko daug tiksliau apibūdinti kūno ir sielos sąryšį, kaip kad tai buvo padaręs Platono griežtas dualizmas. Antra vertus, Aristotelio kokybiška koncepcija, kurioje formos nustoja esminio ryšio su aritmetikos ir geometrijos elementais, negalėjo priskirti sprendžiamos reikšmės matematiniam metodui ir todėl neįstengė pirmyn pastūmėti tų reiškinių, kurių prigimtis duodasi aiškinama tik kiekinei analizei ir sintezei padedant. Tai aiškiai parodo visa Aristotelio fizika.

Trečiojo (helenistinio) G. filosofijos tarpsnio būdingiausios ypatybės tokios: 1. Etika, arba praktinė filosofija, pasiima vedamąjį vaidmenį. Šiuo atžvilgiu šio tarpsnio sistemos seka Sokrato tradiciją, bet skiriasi nuo jos tuo, kad joms rūpi ne tiek moralinės tiesos jieškojimas, kiek jau nustatytos etinės koncepcijos išaiškinimas bei pamatavimas. Todėl ir pačioj etikoj teorinis momentas tiesiog pajungtas praktiniam uždaviniui: parodyti, kaip galima įvykdyti tikrą dorą ir pasiekti eudemoniją. 2. Teorinė filosofija atlieka pirmiausia tik pagalbinę funkciją, todėl helenistinio laikotarpio filosofai neatsideda savarankiškam teorinių klausimų nagrinėjimui, bet kaip etikos ramsčiu naudojasi viena arba kita anksčiau sukurta filosofine koncepcija. Epikūras savo sistemai deda pagrindan Demokrito atomistiką, stoikai Heraklito hilozoistinę tapsmo teoriją, jungdami ją su kaikuriais Aristotelio filosofijos elementais, skeptikai remiasi sofistų relatyvumo ir Demokrito paskelbtų juslinių pagavų subjektyvumu. Visas šios gadynės teorinės filosofijos lobio indėlis nedidelis. Stoikai kiek nusipelnė formalios logikos ir kalbos teorijos srityje, skeptikai — tuo, kad kritiškai nušvietė tuos keblumus, su kuriais susiduria pažinimo teorija tiesos kriterijo klausime. 3. Nustojusi originalumo, teorinė filosofija iškart nustoja gyvo ryšio su matematika ir empiriniu mokslu, nebegauna iš jų ir pati nebeduoda jiems jokių akstinų pirmyn žengti. 4. Tuo pačiu filosofija vis daugiau įgauna dogmatinio pobūdžio. Skirtingoms jos srovėms atstovauja ne tiek atskiros asmenybės, kiek filosofinės mokyklos. Platono akademija, peripatetikų (Aristotelio) mokykla, stoicizmas, epikūrizmas, skepticizmas. Tos mokyklos dažniausiai tesitenkina aiškindamos sistemos įkūrėjo mintis ir polemizuodamos su kitų mokyklų šalininkais. Bet šita polemika nesužadina naujų kūrybinių pastangų, tik ilgainiui šiek tiek išlygina mokyklų skirtybes ir nuveda filosofiją į paviršutinišką ir bergždžią eklekticizmą. Vienintelė sritis, kurioj helenistinė filosofija praturtino klasikinio periodo palikimą, yra etika. Visos šio laikotarpio etinės sistemos išaugo iš tų pusiau sokratiškų mokyklų, kurios pasiėmė Sokrato dorybės mokslą, bet sofistų įtakoj aiškino jį grynai praktiškai ir nerišo su Sokrato nustatytu teoriniu pagrindu. Aristipas, kireniečių mokyklos įkūrėjas, ir Antistenas, cinizmo tėvas, yra helenistinės filosofijos pirmatakai. Iš Aristipo hedonizmo išsiplėtojo epikūrizmas, iš cinizmo stoicizmas. Pirono ir Timono skepticizmas patyrė trečios pusiau sokratiškos, megariečių, mokyklos įtakos. Sokrato tiesioginius mokinius veikė ne tik jo mokslas, bet ypač jo galinga asmenybė, kurioj tas mokslas, atrodė, tobulai įsikūnijo. Sokrato genialioje asmenybėje glūdėjo daug skirtingų aspektų, ir pagal mokinio individualų būdą ir palinkimą vienas arba kitas atrodė jam svarbiausias. Todėl Sokrato formula,

skelbianti žinojimo, dorybės ir eudemonijos tapatybę, buvo jo šalininkų nevienodai interpretuojama. Vieni (Aristipas ir jo šalininkai) sprendžiamą reikšmę priskyrė eudemonijai, ją tapatindami su mogiu. Kiti (cinikai) iškėlė Sokrato mokslo asketinę pusę. Protas esąs dorybės pamatas, nes leidžiąs žmogui pažinti savo tikrą prigimtį ir išsižadėti visų tariamų gėrybių, kurių siekimas veda į nelaimę ir kentėjimus. Todėl protingumas pasireiškiąs pirmiausia pajėgumu tramdyti aistras ir jautulius. Bet ir vieniems, ir kitiems vienodai rūpi išminčiaus idealo realizavimas. Kad ir kaip skirtingi yra epikūrizmo, skepticizmo ir stoicizmo teoriniai pagrindai ir doros aiškinimai, jie visi siekia to paties tikslo: išdirbti ir įsigyti tokią psichinę techniką, kuri laiduotų dvasios vidinę laisvę. Ar vedančių eudemoniją keliu pripažįstamas sprendimo ir įvertinimo aktų sulaikymas (skeptikai), ar priemonė kentėjimams šalinti laikomas visų reikalų ir siekimų apribojimas (epikūrizmas), ar tvirtinama, kad augščiausias gėris pasiekiamas dvasios neišjudinamumu arba nejautrumu visam, kas žmogaus prigimčiai yra svetima (stoicizmas), — šitie visi apibrėžimai turi tą patį išminčiaus, t.y. autonominės asmenybės, idealą ir suteikia jam tik vieną arba kitą atspalvį. Iš vienos pusės, šita koncepcija linksta į tam tikrą visos kultūrinių vertybių sferos susiaurinimą; bet, antra vertus, reikalaudama nepaprasto asmenybės susikaupimo, ragina ją išskleisti savo vidines potencijas. G. praradus savo valstybinę nepriklausomybę, individas turėjo pačiame save susirasti gyvatos ramstį. Todėl šiuo laikotarpiu kartu su asmenybės savarankiškumu iškyla ir žmoniškumo idėjos universalumas. Išminčius yra viso pasaulio pilietis: tautų ir luomų skirtumai jam nieko nereiškia. Kaip tik šitas universalumas leidžia stoicizmui, įtakingiausiai tų laikų srovei, nugalėti individualistinės etikos vienašališkumą. Logos, kuris apsprendžia atskiro individo žmogišką prigimtį, pagal stoicizmą, tėra visą pasaulį valdančio dieviškojo logo atžala. Laikydamasis savo prigimties, žmogus tuo pačiu gyvena pagal Dievo įstatymus. Ilgainiui įgaudamas vis įsakmesnį religinį pobūdį, stoicizmas padarė didelės įtakos toms naujoms srovėms, kurios helenistinio laikotarpio pabaigoj glaudžiai jungė filosofiją su mistika ir religiniu apsireiškimu: susiliedamas su eklektiniu platonizmu, jis paruošė dirvą paskutiniam įžymiam helenų genijaus kūriniui — Plotino filosofijai. Nors ir neoplatonizme pirmauja etinė ir religinė intencija, jame iškart iš naujo pražysta plačiausi Platono ir iš dalies Aristotelio teoriniai užsimojimai. Šiuo atžvilgiu jis užbaigia ir vainikuoja visą antikinę filosofiją. Antra vertus, Plotino mąstymas gavo galingą impulsą iš Rytų religinės mistikos, kuri skelbė Dievo transcendentumą ir neprieinamumą racionaliam pažinimui. Plotinas šitą koncepciją jungia su Platono teorija ta prasme, kad pažinimas, kopdamas iš juslinės srities į idėjų sferą, baigiasi antiracionaline vienio intuicija, kurioje subjektas ne tik tiesiog pagauna absoliutą, bet ir susilieja su juo. Vienis, kad ir būdamas visatos harmonijos ir dėsningumo versmė, pats yra neišsemiama begalybė. Racionaliai jis gali būti aptariamas, tik neigiamai šalinant visus baigtinės būties požymius. Tuo būdu Plotinas stengiasi nugalėti G. filosofijos racionalizmą, įrodydamas, kad logo ribotumas bei apibrėžtumas suponuoja tai, kas neribota ir neaprėžta. Nebaigtinybė, kuriai klasikinė galvosena nepriskyrė jokio realumo arba kurią laikė bent netobula būtimi, dabar pasidaro visos būties ir jos vertės pamatu. Plotinas prileidžia, panašiai kaip Platonas, skirtingus būties sluogsnius arba vienio apsireiškimo laipsnius (pradedant grynuoju protu ir baigiant medžiaginiu pasauliu), kurie taip santykiauja tarp savęs, kad žemesnieji išrieda iš augštesniųjų, ir jų tobulumas vis mažėja, juo daugiau jie nutolsta nuo vienio. Žmogaus išganymo procesas vyksta atvirkštine kryptimi, kai siela, nusigręžusi nuo juslinio pasaulio, veržiasi vėl savo dieviškos versmės link. Savo pačios gelmėse siela atranda tą kelią, kuris ją veda už jos individualybės ribų ir įgalina ją tiesiog susilieti su būties pirmaprade. Įsidėmėtina, kad neoplatonizme filosofija vėl susiartina su matematika. Plotino sistemos dinamiškas pobūdis leido neoplatonikams (Proklui) iškelti tolydumo principą ir skaičiaus supratimui pagrindan padėti ne daiktišką geometrinę formą, bet eilę arba seką, kuri išrieda iš vienio ir kurioje kiekvienas narys tolydžio pereina į kitus. Šitą kintamojo dydžio sąvoką ištiko tas pats likimas, kaip ir Eudokso ir Archimedo atradimus, kuriuose šių mokslininkų buvo nuspėti diferencinio skaičiavimo pradmenys: amžininkai nesuprato jos reikšmės ir ji buvo užmiršta ligi renesanso laikų, kai įsigalėjo naujas funkcinis skaičiaus supratimas.

E. Zeller, Die Philosophie der Griechen $^{3-7}$1879–1923; Grundriss d. Geschichte d. Gr. Ph. ^{13}1928 bearb. v. W. Nestle; *F. Ueberweg*, Grundriss der Geschichte d. Philosophie ^{12}1926; *Gercke-Hoffmann*, Geschichte d. Philosophie 1933; *A. Rey*, La jeunesse de la science grecque 1933, La maturité de la pensée scientifique en Grèce 1939; *G. W. F. Hegel*, Vorlesungen über d. Geschichte d. Philosophie ^{2}1940–41; *Nestle*, Vom Mythos zum Logos (Die Selbstentfaltung des griech. Denkens von Homer bis auf die Sophisten u. Sokrates) ^{2}1942; Griech. Geistesgeschichte von Homer bis Lukian 1944; *Ch. Werner*, La Philosophie Grecque ^{2}1946; *W. Kranz*, Die Gr. Philosophie ^{2}1950; *E. Hoffmann*, Die Griech. Philosophie bis Platon 1951.

G. istorija. Kretos—Mikėnų periodas. Anksčiau mūsų žinios apie G. praeitį tesiekė maždaug iki VIII a. pr.

Kr. H. Schliemann kasinėjimais Mikėnuose nuo 1876 ir Sir A. Evans Kretoje, Knose ir kitur atskleidė augštą III–II tūkstantmečio pr. Kr. kultūrą, spinduliavusią iš Kretos salos į Graikijos žemyną rytuose, ypač į Mikėnus, į pietus iki vidurinio Egipto, šiaurėje iki Trojos, Islandijos, į vakarus iki Ispanijos. Ši kultūra vadinama Egėjo arba Kretos-Mikėnų ir anglų mokslininkų skirstoma į Helados, žemyno, vėlesniojo meto, šiaipjau vadinamą Mikėnų, ir į Kikladų, arba minoinę. Kretos–Mikėnų kultūros amžius egiptologų nustatytas iš importuotųjų iš Egipto daiktų. Tikroji Kretos kultūra prasideda III tūkstantmečio pirmoje pusėje pr. Kr. Mikėnai ją perėmė XVII a. pr. Kr. Senasis II tūkstantmetyje pr. Kr. kretiečių raštas dar neišskaitomas, bet kaikurie vėlesnieji K. įrašai rašyti graikiškai ir rodo, kad gyventojų kalba negiminninga jokiai žemėje žinomai. Tad pirmykščiai gyventojai nebuvo indoeuropiečiai. Nuo III tūkstantmečio pr. Kr. iš šiaurės į Graikijos žemyną pradėjo veržtis vis stipresnės vilnys indoeuropiečių, kurie II tūkstantmetyje sudarė viešpataujantį sluogsnį ir tapo Mikėnų kultūros atstovais. Nukariautojai rado čia iš M. Azijos kilusius gyventojus, pelasgais, karais ir kitaip vadintus, kurių pranašesnė, jau žalvario, kultūra padarė įtakos jų kalbai, religijai, menui, nors indoeuropiškas ateivių pobūdis išliko lemiamas.

Kretos ir Mikėnų kultūra turėjo bendrų ir skirtingų bruožų. Bendrieji: nepaprastas gyvenimo turtingumas ir drabužių puošnumas, moteries vyravimas, nors Mikėnuose jau mažiau, tapybos sienose ir induose apstumas bei plastikos negausumas ir jaučių kultas, atėjęs iš Egipto ir palikęs pėdsakų šių dienų Ispanijoje. Skyrėsi valdovų rūmai. Kretos buvo atviri ir neapsaugoti, tipiški pietiečiams su kolonadomis nuo saulės saugotis. Mikėnų rūmai buvo nepaprastai stipriose, tik badu paimamose tvirtovėse. Kretoje buvo gausu įvairių sistemų raštų; Mikėnuose maža.

Mikėnų vaza

Graikų amfora

Skyrėsi keramikos ir kitais dirbiniais. Kretiečiai buvo nepaprastai gabūs menui. Net daugelis rankų dirbinių, tobulai baigtų, rodo stiliaus pajautimą ir originalumą. Decimalinė skaičiavimo sistema randama jau II tūkstantmetyje Kretos lentelėse. Apie religiją maža žinių, nes II tūkstantmečio raštas dar neįskaitomas, o didelių šventovių nebuvo. Homero religijos dievai kilę iš Kretos ir Mikėnų religijos. Jų vardų kilmė neaiški, neindoeuropiška. Tik Zeusas indoeuropiškas. Būdingas dievų, miesto globėjų, ir dviašmenio kirvio kultas. Pastarasis karų ir lidų kalba vadinosi l a b r y s, tad l a b i r i n t a s — dviašmenių kirvių namai. Dviašmenių kirvių kulto graikai nepriėmė: paveldėjo paladijų, ginkluotos dievybės ir miesto globėjos, paveikslą. Šio kulto pėdsakai — krikščionių religijos šventieji miesto globėjai (šv. Morkus Venecijoje). Kretos-Mikėnų fetišizmo liekana akmuo Delfuose, omfalos, bamba, tariamasis tikslus žemės vidurys. Valdovai, net gyvi, būdavo laikomi dievais, nors vėlesnieji graikai tai atmetė.

Apie politinę ir socialinę Kretos-Mikėnų laikmečio tvarką maža težinoma. Neaišku, ar vėlesniaisiais achajų, ajoliečių ir joniečių vardais jau tada vadintos trys di-

Graikų vazos piešiniai (Moterų kasdieniai darbai)

džiosios kiltys. Gausybė monumentalių pastatų bei pilių griuvėsių ir paveikslų, karalių turtingumas ir jų dievais laikymas rodo buvus baudžiavą ir despotinę monarchiją.

Kretos kultūra žuvo XIV a. pr. Kr. arba graikams ateiviams nugalėjus kretiečius, arba nuo žemės drebėjimo. Kai apie 1400 Knosas buvo visai sugriautas, naujųjų pastatų ir mažojo meno stilius menkėja ir stingsta. Mikėnų kultūra žuvo XII a. pr. Kr. dėl graikų savitarpio kovų arba dėl įsiveržimo naujų dar labai nekultūringų graikiškų kilčių, negalėjusių prisitaikyti prie augštos kultūros.

A. Evans, The Palace of Minos 1921–36; *Martin P. Nilsson,* The Minoan Mycenaean Religion and its Survivals in Greek r. 1927; *Picard,* Les origines du polythéisme hellénique. L'art créto-mycénien 1932; *H. Th. Bossert,* Altkreta [3]1937; *J. D. S. Pendlebury,* The Archaeology of Crete 1939; Aegyptiaca, A Catalogue of Egyptian Objects in the Aegean Area 1930; *F. Matz,* Die Aegaeis Hdb. d. Archaeol. 2, 1 1950; *K. Bittel,* Grundzuege der Vor- u. Fruehgeschichte Kleinasiens [2]1950.

G. k r a u s t y m a s i s 1200—800. Nuo 1200 į Heladą įsiveržus naujoms graikų kiltims ir iširus hetitų imperijai, kraustymasis pagyvėjo. Graikiškosios ajolų kiltys iš Tesalijos ir Bojotijos užėmė Lesbo ir Tenedo salas ir apie 30 vietovių vakarinėje M. Azijoje. Joniečiai, šiaurinio Peloponeso ir Atikos išeiviai, įsikūrė Chijo ir Samo salose ir žemyne, kur atsirado Mileto, Efeso, Smirnos miestai. Šiaurinės Graikijos graikų kiltis doriečiai, maišyti su ilirais, nuo 1150 užėmė Peloponese Argolidą, Lakoniją, Meseniją ir Istme Korinto sritį. Apie jaunas ateivių valstybes iki 800 pr. Kr. beveik nieko nežinome. Galingesnės iš jų bene buvo Argas ir Atika.

K. O. Mueller, Gesch. ded hellen. Staemme [2]1844; *H. Breve,* Griech. Gesch. I t. [2]1951; *E. Meyer,* Peloponnes. Wanderungen 1939.

A r c h a i n i s p e r i o d a s 800 — 500 pasižymi plačia graikų kolonizacija nuo Majotidos (Azovo) krantų iki Heraklio stulpų vakaruose. Išeiviai iš Eubojos, Korinto, Megaros, Mileto ir kt. įkūrė daugybę miestų Juodosios ir Marmoro jūrų, Trakijos, Makedonijos, Sicilijos, p. Italijos, p. Prancūzijos, Ispanijos, net Afrikos (Kirenaika) pakrantėse. Daugelis kolonijų gyventojų skaičiumi ir turtais veikiai pralenkė savo metropolijas. Nors paprastai kolonijos politiškai būdavo savarankiškos, tačiau jos palaikydavo tamprius ryšius su savo metropolijomis ir platindavo savo kalbą ir kultūrą aplinkinių gyventojų tarpe. Greta su medžiaginiu kilimu paprastai eidavo ir dvasinis.

Sicilijos ir p. Italijos miestai išlaikė savo nepriklausomybę, tačiau M. Azijos kolonijos, kur 12 joniečių miestų buvo įkūrę sąjungą, buvo VII ir VI a. lidų, nuo 546 persų užimti. Lidams graikai temokėjo nedideles duokles. Nors dalis graikų išemigravo kitur, tačiau likę tėvynėje persams temokėjo duokles, duodavo kariuomenės ir miestuose gavo persams priklausomus tironus.

Tiek metropolijoje, tiek graikų kolonijose politiniai centrai buvo miestai. Išskyrus Spartą ir Kireną, apie 650 baigėsi karalių valdžios ir iškilo aristokratai, tačiau jau nuo VII a. pirmosios pusės pradėjo reikalauti sau teisių ir žemesnieji sluogsniai. Prekybos ir amatų klestėjimas, perėjimas iš natūralaus prie piniginio ūkininkavimo susilpnino aristokratų padėtį. Nebe kilmė, bet pinigai ėmė lemti. VII ir VI a. nekilmingieji išsikovojo teisę dalyvauti valstybės tvarkyme. Kartais, liaudies remiami, trumpalaikę vadovybę paimdavo tironai.

Ne tipiška, tačiau vienintelė tiksliau žinoma ši raida Atėnuose. Kilono bandymas apie 632 įvesti tironiją nepasisekė. Apie 621 Drakonas išleido pirmuosius įstatymus, dėl grieztumo įgijusius blogą vardą, tačiau dėl ūkininkų įsiskolinimo baudžiava nesibaigė ir sukėlė sunkią socialinę krizę. 594 Solono įstatymų leidimas teisingu piliečių teisių ir pareigų paskirstymu pagal turtą ir ūkinės naštos palengvinimu davė Atėnams sveiką valstybinę santvarką. Pisistrato 560–527 tironija, nors atsirado iš partinių kovų, negriovė Solono konstitucijos. Išvarius Pisistrato sūnų Hipijų 510, Klistenas įkūrė demokratinę santvarką. Ankstesnių giminystės paremtų 4 filų vietoje jis suskirstė gyventojus į 10 naujų pagal gyvenamąją vietą ir tuo būdu susilpnino eupatridų įtaką.

Iš doriečių įkurtų Peloponese valstybių galingiausia buvo Sparta. Ji tapo galinga dėl savo ypatingos santvarkos, sutapdinusios 3 elementus: demokratinį, aristokratinį ir monarchinį. Santvarką nustatęs apie 880 pusiau legendiškas spartiatas Likurgas. Vyravo spartiatai aristokratai, sudarę sunkiai ginkluotų pėstininkų hoplitų nuolat mankštinamą karių kastą. Priešindamiesi

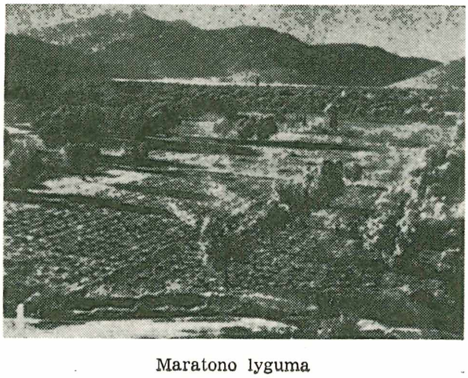

Maratono lyguma

piniginiam ūkiui ir naujoviškam galvojimui. Šią santvarką išlaikė iki IV a. Užvaldžiusi kaimyninę Meseniją po Mesenijos karų apie 740 ir 640–612, Sparta įgijo persvarą Peloponese. Ji sudarė savo vadovaujamą Peloponeso sąjungą, kurios centras buvo Olimpija su visus graikus jungiančiomis žaidynėmis. Palaikydama valdantį doriečių sluogsnį, Sparta kovojo su Argo, Korinto, Sikiono ir Megaros liaudies remiama tironija. Nors nevisur pasisekdavo tironiją pašalinti, tačiau, Delfo orakulo žynių palaikoma, Sparta įgijo sprendžiamą autoritetą ne tik doriškame Peloponese, bet ir visame helenų pasaulyje. Vėliau rimtas konkurentas dėl hegemonijos teiškilo Atėnai, vidurinės Graikijos valstybė.

Klasicizmo laikotarpis 500 — 336. Persams besirengiant užkariauti Europą, 500 sukilo M. Azijos joniečiai graikai. Nors sukilimas apėmė visą M. Azijos pakrantę ir salas, bet dėl neplaningumo ir kariuomenės negausumo 494 buvo palaužtas. Atėnų ir Eretrijos sukilimo parėmimas davė progos persams pradėti karą prieš Europos graikus. Atėniečių laivynas, toliaregio politiko Temistoklo vadovaujamas 480 sumušė persų laivyną prie Salamino salos, 479, spartiečio Pausanijaus vadovaujami, graikų pėstininkai nugalėjo persus ties Platėja Bojotijoje. Atėnai tapo didžiausia jūrų galybe. Jie sukūrė pirmąją Atikos jūrų sąjungą, užsibrėžusią išvaryti persus iš Egėjo pajūrio miestų. Sąjungos nariai bendrai kovai duodavo laivų ir pinigų. Atėnai ne tik išvadavo M. Azijos graikus, bet ir savo valdžion paėmė sąjungos narius. Miltiado sūnus Kimonas paėmė paskutinį persų miestą Trakijoje Ejoną ir apie 466 prie Eurimedonto Pamfilijoje sutriuškino persų sausumos ir jūrų jėgas ir 488 taika suteikė M. Azijos graikams laisvę. 461 spartiečiams palankųjį Kimoną ištrėmus, Atėnų demokratija, Periklio vadovaujama, įgavo radikalesnes formas. Areopagas buvo išjungtas iš politinio gyvenimo, minia, įgijusi persvarą, reikalavo politinės ekspansijos. Argas, Megara ir Tesalija dėjosi į sąjungą su Atėnais, bet Korintas, Epidauras ir Egina 458 pradėjo karą su Atėnais. Nors prisidėjo ir Sparta, bet Atėnai 457 užėmė ir evakuavo Eginą, pajungė savo valdžiai vidurinę Graikiją ir 10 metų siaubė Peloponeso pakrantes. 445 buvo padaryta taika, bet Atėnų su joniečių sritimi ir Spartos su doriečių ir šiaurės vakarų sąjungininkais priešingybė po 30 metų virto Peloponeso karu.

Po 480 persų karo penkiasdešimtmetis buvo Atėnų meno, mokslo ir literatūros žydėjimo laikotarpis. Periklio vadovaujama, Atėnų demokratija virto sąjungininkų maitinama oligarchija. Sąjungininkai tapo Atėnų valdovais, net sąjungos kasa

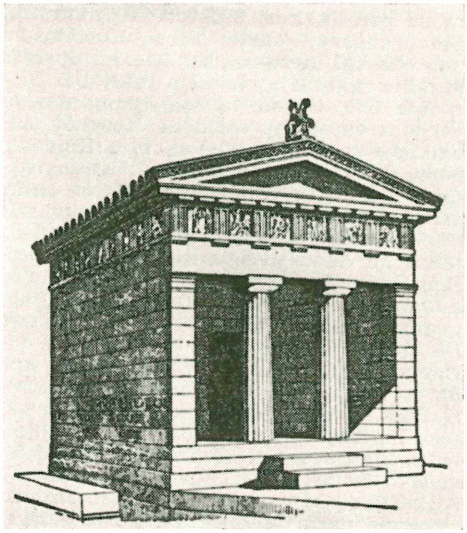

Atėnų iždinė Delos saloje

buvo perkelta iš Delo salos į Atėnus. Atėnams plečiant savo imperiją, Peloponese įsiviešpatavo Sparta, kurioje aristokratinė santvarka dar labiau sustiprėjo, karalių valdžią apribojus eforams. Dviejų priešingų koalicijų karui kilti davė progą atėniečių įsivėlimas į Peloponeso sąjungos nario Korinto ginčą su savo kolonija Korkira. Korintas kreipėsi į Peloponeso sąjungą, ir prasidėjo ilgas Peloponeso karas 431–404. 429 mirė Periklis. Nauji Atėnų demokratijos vadai Nikijus, Kleontas ir kiti nebeturėjo nei išminties, nei autoriteto ir nebevadovavo tautai, o tevykdė jos užgaidas. Karas baigėsi visišku Atėnų pralaimėjimu. Nesėkminga buvo nei Sicilijos ekspedicija 415–413 tikslo išplėsti Atėnų jūros galybę į vakarus, nukreipto ypač prieš Sirakuzus. Kaip ir kiti p. Italijos bei Sicilijos miestai, ir Sirakuzai V a. pr. Kr. pirmojoje ketvirtyje buvo valdomi tironų, kurių žymiausias buvo Gelonas, 480 nugalėjęs kartaginiečius ties Himera. Ir vakaruose po persų karų buvo nuversti tironai ir prasidėjo klestėjimo laikotarpis, slopinamas tik po 409 įsiveržusių kartaginiečių.

Pralaimėję karą, Atėnai, Spartos verčiami, turėjo sugriauti uosto sienas, atiduoti laivyną, atsižadėti viešpatavimo, išskyrus Atėnus, ir stoti į Peloponeso sąjungą. Senoji konstitucija turėjo būti pakeista, ir valdžios priekyje paskirti 30 tironų, kurių apsaugai 700 spartiatų užėmė Akropolį. Visa Graikija pakluso Spartai, kuri stengėsi visur skirti savo oligarchus. Sparta nenorėjo atsižadėti nei M. Azijos graikiškų miestų, tekusių Persijai už pagalbą prieš Atėnus. Nuo 400 Sparta pradėjo ka-

rą su persais, kurį 395 turėjo pertraukti, nes užnugaryje sukilo Tebai, Korintas ir nuo 403 vėl demokratiški Atėnai. Spartos karalius Agesilajas laimėjo mūšį ties Koronėja 394, tačiau tą laimėjimą atsvėrė persams tarnaująs atėnietis Kononas, sunaikinęs spartiečių laivyną prie Knido ir persų pinigais atstatęs Atėnų ,Ilgąsias sienas'. Eilę metų truko be persvaros karas dėl Korinto, kol spartiečiui Antalkidui 387–386 pasisekė sudaryti graikų su persais taiką. M. Azijos graikai buvo atiduoti persams valdyti, o Graikija, formaliai gavusi autonomiją, iš tikrųjų pateko į Spartos hegemoniją, kuri pasirodė dar brutalesnė. Be atodairos, vartodama prievartą, su tariamai taikos vykdymo tikslu Sparta kišdavosi į kitų valstybių vidaus reikalus. Dėl Spartos hegemonijos Graikija suskilo ir neteko M. Azijos kolonijų. 382 spartietis Foibidas klastingai užėmė Tebus. 379 juos išvadavo Pelopidas, ir buvo įkurta antroji Atikos jūrų sąjunga, kurioje buvo stropiai saugoma narių autonomija. Tebietis Epaminondas 371 ties Leuktra nugalėjo Spartos kariuomenę. Mesenija buvo išvaduota, įkurta Arkadijos sąjunga, ir antrasis Epaminondo laimėjimas ties Mantinėja 362 Spartą pavertė mažareikšme valstybe. Tebų galybė tebuvo paremta keletu gabių vadų, kuriems žuvus, Tebų hegemonija baigėsi, ir nebebuvo valstybės, galėjusios apjungti graikus.

Bojotija su Fokida pradėjo trečią šventąjį karą 356–346. Fokiečiai laimėję paėmė Delfų šventovės turtus, prisisamdė kariuomenės ir siaubė Tesaliją, kuri pasikvietė pagalbon Makedonijos karalių Pilypą. 346 Pilypas sugriovė Fokidos miestus ir, Fokidos vietoje priimtas į amfiktionų sąjungą, įsikišo į graikų vidaus reikalus. Kaikurie atėniečiai palaikė Pilypą, Isokratas net norėjo įtraukti jį į bendrą helenų žygį prieš persus, bet Demostenas karštomis kalbomis stojo prieš Pilypą. Atėniečiai drauge su Tebais pasipriešino Pilypui, bet 338 ties Cheronėja neatsilaikė prieš pranašesnį makedoniečių karo meną, ir visa Graikija atiteko Pilypui. 337 jis sudarė Korinto sąjungą, makedoniečių jėga paremtą taikos santvarką, davusią paskiriems nariams formalią autonomiją. Pilypui buvo pavesta neribota vadovybė visų graikų, išskyrus Spartą, keršto žygiui prieš Persiją, tačiau 336 jis buvo nužudytas.

Graikų vakaruose, tirono Dionisijaus Vyresniojo vadovaujama, 404–367 susikūrė teritorinė Sirakuzų monarchija, vėlesnių helenistinių valstybių pirmatakas. Ši valstybė, išstūmusi kartaginiečius, apėmė didesnę Sicilijos dalį ir p. Italijos sritis. Sūnus Dionisijus Jaunesnysis nebeatsilaikė, ir korintietis Timoleonas 344–340 atstatė panaikintą miestų autonomiją. Jis sugebėjo net apginti Sicilijos graikus nuo vėl besiveržiančių kartaginiečių. Tuo tarpu persų valdomojoje M. Azijoje vyko helenizavimosi procesas, paruošęs dirvą graikiškumui ir rytietiškumui sutapti.

H e l e n i z m o l a i k o t a r p i s 336–31. Pilypą nužudžius, jo planus toliau vykdė jo sūnus Aleksandras D. 336–323. Ilgamečiais sunkiais karo žygiais jis užkariavo milžinišką persų imperiją ir sujungė Azijos ir graikų tautas į naują vienetą. Graikams buvo duoti dideli plotai emigracijai. Visdėlto graikai nebuvo sužavėti, Pilypo ir Aleksandro užsimojimais, ir graikų metropolija mažai teprisidėjo prie Aleksandro žygių. Daugumas graikų makedoniečius tebelaikė barbarais. Jie nekartą bandė sukilti, tačiau bandymai baigdavosi dar labiau žeminančia vergija. Po Pilypo mirties 335 sukilę Tebai apmokėjo savo žygį visišku miesto sugriovimu. 330 pasklidus klaidingai žiniai apie Aleksandro mirtį, nesėkmingai sukilusius Spartos vadovaujamus peloponesiečius nugalėjo Makedonijos vietininkas Antipatras. Aleksandrui mirus, Atėnai kvietė sukilti, tačiau prie Lamijos miesto sienų sugniužo graikų smarkumas ir pralaimėjimas ties Kranonu 322 baigėsi jų pavergimu. Net patys Atėnai turėjo priimti makedoniečių įgulą.

Aleksandro D. įpėdinių diadochų daugumas buvo jo buvę generolai. Jie buvo visi vienodi. Šie puslaukiniai kariai degė valdžios troškimu, ir visos priemonės jiems buvo geros. Nuolatiniuose tarpusavio karuose pasibaigė jų jėgos. Pirmajame jų kovos etape dalyvavo Ptolemėjas, valdęs Egiptą, Seleukas Aziją į rytus nuo Eufrato, Antigonas M. Aziją ir Siriją, Lisimachas Trakiją ir Kasandras Makedoniją. I etapas baigėsi Antigono pralaimėjimu ir mirtimi 301. II etapą laimėjo Seleukas, nugalėjęs Lisimachą ties Kurupediju 281. Lisimachas krito. Seleukas laimėjo M. Aziją, Trakiją užėmė keltai, laikinai įsibrovę ir į Graikiją. Antigonui Gonatui 276 paėmus Makedoniją, helenistiniame pasaulyje toliau buvo trys pastovios valstybės: Makedonija, valdoma Antigonidų, Azija Seleukidų ir Egiptas su Kipru ir Kirenaika Ptolemėjų.

III a. pradžioje iškilo dvi sąjungos, etolų ir achajų, turėjusios tikslo grąžinti Graikijai nepriklausomybę. Etolų sąjunga įsigalėjo visoje vidurinėje Graikijoje, išskyrus Atėnus, achajų Peloponese. Abidvi eikvojo jėgas, kariaudamos tarp savęs ir su neprisidėjusiomis valstybėmis. Visdėlto Makedonijos valdovams Antigonidams nuolatinės pastangos III a. užimti Graikiją nevisai pasisekė dėl šių sąjungų pasipriešinimo ir dėl kitų diadochų valstybių nepalankumo. Veržlaus Spartos karaliaus Kleomeno III grasinama, achajų sąjunga 225 perėjo į Antigono Dosono pusę, bet etolų

sąjunga kovojo ir toliau. Karalius Pilypas V susitaikė su ja, kai Hanibalo laimėjimai jį viliojo pradėti karą su Roma. Po šio Makedonijos karo 215–205, pasibaigusio be pasekmių, prasidėjo antrasis 200–196. Etolų, vėliau ir achajų sąjunga kovojo Romos pusėje. Po pergalės ties Kinoskefalais 197 Flaminijus per Istmo žaidynes 196 paskelbė helenams laisvę, tačiau iš tikrųjų jie turėjo priklausyti Romai. Etolų sąjunga, nepatenkinta achajų sąjungos protegavimu, Sirijos karaliaus Antiocho III palaikoma, mėgino priešintis, bet veltui. Antiochas 191 buvo nugalėtas ties Termopilais, sąjunga panaikinta. Persėjo, paskutiniojo Antigonido, bandymas Graikiją vėl prijungti prie Makedonijos baigėsi visišku nepasisekimu per trečiąjį Makedonijos karą 171–168, prie kurio prisidėjo ir achajų sąjunga. Ši drauge su makedoniečiais buvo sukilusi prieš romėnus, bet jos strategas Kritolajas buvo Metabo nugalėtas, sukilimas Makedonijoje numalšintas ir paskutinė achajų kariuomenė ties Leukpetra L. Mumijaus sunaikinta. Po to 146, senato liepimu, achajų sąjungos sostinė Korintas buvo sugriautas, o Makedonija tapo Romos provincija. Nuo tada Graikija priklausė Romai, nors formaliai tik 27 po Kr. paversta provincija Achaja. Atėnų ir kitų miestų, prisidėjusių prie Mitridato VI, sukilimas baigėsi nelaimingai, kai Mitridato vadas Archelajus buvo sumuštas ties Cheronėja 86.

Pirmųjų Seleukidų imperijoje nuo Aleksandro D. prasidėjęs graikų plitimas rytuose buvo palaikomas kuriant naujus miestus. Graikai ir makedoniečiai tolydžio augo į vieną tautą. Valdžią išlaikyti buvo nelengva milžiniškoje įvairių tautybių gyvenamojoje valstybėje. Apie 304 Indijos Penkiaupio sritis atkrito. Apie III a. vidurį Irane iškilo partų valstybė, ir II a. visos rytinės sritys atiteko šiai imperijai. 283 Filhetairo įkurtoji Pergamo arba Atalidų imperija su sostine Pergamu, Eumenui II 197–159 viešpataujant, pasiekė augščiausią galybės laipsnį. Paskutinysis karalius Atalas III 133 testamentu užrašė valstybę romėnams. Kitos M. Azijos sritys tapo romėnų provincijomis iš dalies nugalėjus Mitridatą, iš dalies daug vėliau. Ilgiausiai išsilaikė Seleukidai Sirijoje, tačiau vidaus nesutarimai ir karai su partais nusilpnino negabių karalių valdomą valstybę, kurią Pompėjas pribaigęs įsteigė 63 Sirijos provinciją.

Ptolemėjas I Lagus, Ptolemėjų Egipto imperijos kūrėjas 323–285, buvo sumanus politikas. Jis 306 drauge su kitais diadochais priėmė karaliaus titulą ir nurodė gaires savo įpėdiniams. Aleksandrija tapo graikų kultūros centru Egipte, ypač įsteigus muzėjų, mokslinio tyrimo institutą su milžiniška biblioteka, botanikos ir zoologijos sodu, anatomijos ir kitais institutais. Jis spietė savo rūmuose mokslininkus, menininkus ir poetus. Aleksandrija išaugo į rytų helenizmo sostinę. Įpėdiniai, nors ir nevisi buvo tinkami valdovai, tęsė tradicijas. Palengva kultūros nešėjai graikai sutapo su gana konservatyviais egiptiečiais. Taip atsirado mišri kultūra, kurią pažįstame iš gausių Egipto išsaugotų papyrų. Dykumų ir jūros apsuptas, Egiptas turėjo palyginti ramią raidą. Ptolemėjui III 221 mirus, imperija pradėjo smukti. II a. pradžioje romėnai pradėjo kištis į Egipto vidaus reikalus. Kirenaika Ptolemėjo Apiono buvo 96 romėnams užrašyta, nuo 74 romėnų provincija, Kipras, 80 Ptolemėjo XI testamentu užrašytas, nuo 58. Romos malone, Ptolemėjams buvo leista viešpatauti Egipte dar 50 metų, bet po kovos ties Akcijumi 30 Egiptas virto romėnų provincija.

Nors p. Italiją ir Siciliją apimančios Didžiosios Graikijos miestai buvo žemdirbių kolonijos, tačiau jie išaugo į svarbias prekybos vietas, tapo kartaginiečių, užėmusių Sicilijos vakarinį iškyšulį, konkurentais ir ištisus šimtmečius su jais nuožmiai kariavo. Per šiuos karus labiausiai iškilo Sirakuzai, gabių generolų ir tironų vadovaujami. Agatoklas nuo 316 užėmė didžiąją dalį Sicilijos ir kartaginiečius puolė net Afrikos žemėje. Betgi per ilgus karus sunyko jėgos, daug miestų ištuštėjo net prieš romėnams užkariaujant. Net graikų kultūra po šaunaus žydėjimo pradžioje ėmė smukti, nes miestai iš dalies nuo malarijos sumenkėjo. 282–272 romėnai nugalėjo Tarentą ir jo sąjungininką Pirą ir prijungė prie Italijos graikų miestus iki Mesinos. Per pirmąjį punų karą 264–241 drauge su kartaginiečiais buvo pavergti ir su jais susidėję Sicilijos graikai. Tik Sirakūzai išlaikė nepriklausomybę, kol 212 Marcelis užkariavo ir įjungė į anksčiau sudarytąją Sicilijos provinciją.

Helenizmas, daugiausia joniečių, bet ypač filosofija ir religija, rytų įtakų veikiamas, davė naujų kalbos, poezijos, istoriografijos, religijos, filosofijos, meno pažiūrų. Išaugusi iš tautinio helenų pagrindo, helenizmo kultūra kratėsi tautiniu pobūdžiu ir stengėsi tapti žmonijos kultūra, apėmusia ne tik rytų šalių miestus, bet ir Romą bei Italiją. Helenizmas darė įtakos krikščionybei ir vėliau islamui. Graikiškai buvo rašytos evangelijos, graikų meno įtaka siekė vidurinę Aziją ir Indiją, graikai buvo pirmieji romėnų mokytojai ir literatūros kūrėjai, nuo II a. romėnų augštesnieji sluogsniai buvo graikiškai išmokslinti, pagaliau, graikų tradicijomis gyveno Bizantijos imperija.

Šaltiniai: įrašai, Herodoto, Ksenofonto, Tukidido, Plutarcho, Diodoro istoriniai vei-

kalai, Demosteno kalbos, Strabono ir Pausanijo geografiniai aprašymai.

C. Thirwall, History of Greece 1855; *E. Curtius,* Griech. Geschichte 1887–89; *G. Grote,* History of Greece 1888; *G. Busolt,* Griech. Geschichte b. z. Schlacht v. Chaeronea ²1893–95, 3 tt. 1897–1904; *Poehlmann,* Grundriss d. griechischen Geschichte nebst Quellenkunde ⁵1914; *E. Meyer,* Geschichte des Altertums, naujas leidimas 1955; *J. Burckhardt,* Griech. Kulturgeschichte ⁵1898–1902; *K. J. Beloch,* Griechische Geschichte ²1912–1927; The Cambridge Ancient History 1925–32; *Kaerst,* Geschichte des Hellenismus ³1927; *Birt,* Alexander d. Gr. u. d. Weltgriechentum ³1928; *Droysen,* Geschichte Alexanders d. Gr. 1931; *Bethel,* 1000 Jahre altgriech. Lebens 1933; *Wilrich,* Perikles 1936; *Rostovzeff,* Geschichte d. alten Welt, I Der Orient u. Griechenland 1942; *G. Goltz,* Histoire Grecque ⁴1948; *H. Bengston,* Griech. Geschichte (Handbuch d. Altertumswiss.) 1950; *U. Wilcken,* Griech. Geschichte 1951; *H. Berve,* Griech. Geschichte ²1951–52. *A.Rkš.*

V i d u r i n i e j i i r N a u j i e j i a m ž i a i. Nuo Romos imperijos susiskirstymo į Rytų–Bizantijos ir Vakarų–Romos imperiją (395 po Kr.) ir ligi XV a., kol G. buvo nukariauta turkų, ji išbuvo Bizantijos provincija. Bizantijos valdymo metu sumenko graikų pagoniškoji kultūra, nes su ja pradėjo kovą Bizantijos imperatoriai; pvz. imperatorius Justinijonas Didysis (527–565) uždarė Atėnų retorikos ir filosofijos mokyklas, suvaržė miestų savivaldą. Pagaliau, iš G. ir kultūrinis centras nusikėlė į Konstantinopolį. Kryžiaus karų metu Bizantijos imperija subyrėjo, ir iš jos susidarė daug atskirų feodalinių valstybėlių. Į atkurtąją Bizantijos imperiją (1261–1453) tesugrįžo tik tos G. teritorijos, kurios buvo valdomos Italijos ar Prancūzijos kunigaikščių. 1453 turkai nukariavo Konstantinopolį ir tęsė tolimesnę nukariavimo politiką. 1456–60 užėmė Atėnų dukatą, Lesbo salą ir kt. Ligi 1669 Venecija dar išsilaikė Kretos saloje, o Jonijos salas išlaikė ligi 1797. Venecijos respublikos kovos dėl G. teritorijos truko daugiau kaip pustrečio šimtmečio.

Turkų nukariautoji G. buvo suskirstyta į pašalikus (provincijas), ir nuo XV a. ligi XIX a. pradžios prasidėjo sunkus svetimųjų valdymo metas. Turkai graikams paliko tvarkyti ir administruoti vietos reikalus, rinkti mokesčius, turėti savo teismus ir kt. Graikų pravoslavų bažnyčia palyginti laisvas turėjo veikimo sąlygas. Patriarchas gyveno Konstantinopolyje ir sėkmingai tvarkė bažnyčios dalykus ir rūpinosi graikų kultūros reikalais. Betgi graikai susilaukė ir didelės paniekos iš turkų: graikams nustatinėjo drabužių spalvas, jų sukirpimo būdą arba įsakinėjo tik tam tikromis spalvomis namus dažyti. Turkų valdymo jungas sunkėjo dar ir dėl to, kad turkų žemesnieji valdininkai be galo sauvaliavo. Turkų valdžios tikslas buvo ko daugiausia mokesčių iščiulpti iš nukariauto krašto. Be įprastinių mokesčių, pagalvio mokesčių, dar krašto gyventojai turėjo duoti nustatytą skaičių vaikų į janičarų kariuomenę. Valstybės, bažnyčios ir augštuomenės daug žemių atėmė turkų valdžia. Tad daugelis graikų pasinešė į prekybą, ir jau XVIII a. graikai savo rankose turėjo didelį prekybos laivyną ir vaidino svarbų vaidmenį Turkijos valstybės prekyboje. Graikų bažnyčia labai svarbų darbą dirbo švietimo srity. Ji išlaikė daug mokyklų, kurioms vadovavo dvasininkai.

Nors G. kraštas skurdo, liaudis buvo mažai apsišvietusi, bet graikų šviesuomenės svajonė neužgeso nepriklausomos G. atkurti. Graikų bažnyčios veikėjai, slaptų patriotinių organizacijų nariai krašte ir užsienyje, laisvės dainiai (pvz. Rhigas) pribrandino krašte tautinę sąmonę ir ryžtą kovai dėl krašto laisvės. Didžiosios prancūzų revoliucijos įtakoje pačioje G. ir užsienyje įsikūrė daug slaptų draugijų (heterijų). Jos skleidė revoliucines idėjas ir ruošė kraštą sukilti. Graikijoje buvo tokių vietų, kur turkai savo valdžios galios negalėjo vykdyti. Turkų valdžiai nusikaltusieji graikai dažniausiai pabėgdavo į kalnus ir ten susiburdavo į būrius. Šie turkų valdžios persekiojamieji buvo vadinami kleftais. Kleftai įvarydavo baimės ir turkų valdininkams, ir vietos gyventojams. Tad vietos gyventojai gavo leidimą sudaryti ginkluotą miliciją (armatolus) prieš kleftus. Šiomis ginkluotomis pajėgomis (kleftais ir milicija) sumanė pasinaudoti Heterijos organizacija, kurios centras buvo Rusijoje, ir pradėti kovą dėl Graikijos laisvės. Graikijos laisvės kovų pradžią reikia laikyti 1821, kai A. Ypsilanti vadovaujami graikai (heterininkai) įsibrovė į turkų valdomą Moldaviją. A. Ypsilanti žygis buvo nesėkmingas, bet pačioje G. kilęs sukilimas, prasidėjęs Patro arkivyskupo Germanos iniciatyva, buvo sėkmingesnis. Netrukus krašte susidarė laikinoji vyriausybė, ir dar 1821 Atėnų mst. atiteko sukilėliams. 1822 I 13 tautos susirinkimas Epidaure paskelbė vad. organiškąjį statutą, arba laikinąją G. konstituciją. Kai Turkija susitvarkė su neklusniuoju Ali Paša (Janinos valdovu), gavo laisvas rankas: pradėjo žiauriausiu būdu malšinti sukilimą. Konstantinopolyje pakorė Graikijos patriarchą su kitais augštais dvasininkais, Chios įvykdė žiaurias graikų skerdynes.

Europos visuomenės moralinė ir materialinė parama (savanoriai, jų tarpe lordas Byron) stiprino graikus ilgai kovai. Ir Europos didžiosios valstybės, ypač pradėjus vadovauti Anglijos užsienio politikai filhelenui Canning, liko palankesnės graikams. 1826 Anglija su Rusija tarpininkavo kovoms G. sustabdyti. Turkija šių valstybių tarpininkavimą atmetė. Tada 1827 VI 10 Anglija ir Rusija, prisidėjo ir Prancūzija, ultimatumu pareikalavo iš sultono paliaubų su graikais. Padėties rimtumui

paryškinti Europos didžiosios valstybės nusiuntė savo laivyną į Viduržemio jūrą. 1827 X 20 turkai išprovokavo laivyno kautynes. Jos įvyko prie Navarino, kur sąjungininkai visiškai sunaikino Turkijos ir Egipto laivyną. Prasidėjęs Turkijos karas su sąjungininkais greit baigėsi sąjungininkų pergale. 1829 Adrianopolio taiką sudarant, G. buvo patikrinta autonomija. Betgi 1829 ir 1830 Londono konferencijų G. buvo pripažinta nepriklausoma valstybe.

1827 graikų tautos susirinkimas kraštui valdyti prezidentu išrinko Capo d'Istria, kuris nesugebėjo įvesti krašte tvarkos, ir 1831 pats buvo nužudytas.

Valstybės sąjungininkės susirūpino dėl pastovios valdžios G., ir 1832 įpiršo į G. valdovus Bavarijos princą Otoną, kurį tautos susirinkimas vienbalsiai išrinko. Išrinktasis karalius Otonas atvyko į G. su savo patarėjais krašto valdyti. Jo patarėjai nepažino nei vietos sąlygų, nei graikų tautos charakterio. Tad pradėtasis griežto absoliutizmo dvasioje krašto valdymas sukėlė didelį nepasitenkinimą: 1843 kilo G. revoliucija. 1844 paskelbė naują konstituciją ir garantavo piliečiams laisves.

Graikų tauta troško visus graikus sujungti į vieną valstybę ir savo troškimų įvykdymo laukė iš vyriausybės. Krymo karo metu buvo gan patogus momentas iš Turkijos graikų gyvenamoms teritorijoms atgauti. Betgi to karo metu Turkija buvo Anglijos ir Prancūzijos sąjungininkė, todėl jos ir įspėjo G. nepradėti karo su Turkija. 1854 Anglija išlaipino savo kariuomenę G. ir apsidraudė nuo netikėtumų. Nenaši karaliaus Otono užsienio politika, ekonominiai sunkumai nuteikė graikų tautą prieš Otoną. 1861 įvyko graikų kariuomenės sukilimas, ir su sostinės gyventojų pritarimu buvo paskelbta laikinoji vyriausybė. 1862 karalius Otonas manifestu atsisveikino su graikų tauta ir grįžo į Bavariją. 1863 tautos susirinkimas šį kartą išrinko Danijos princą Vilhelmą G. karaliumi, pradėjusį valdyti Jurgio I vardu. Pagal 1864 konstituciją G. paliko paveldima monarchija. Karalius Jurgis buvo susigiminiavęs su Anglijos karališkąja gimine, todėl ir jis, ir graikai iš Anglijos laukė apčiuopiamos pagalbos, atgaunant graikų gyvenamas teritorijas. Pati Anglija grąžino 1864 Jonijos salas. 1877–78 rusų–turkų karo metu Anglija nepritarė aktyviam G. įsikišimui į karą. Visdėlto 1881 valstybių konferencijoje Konstantinopoly Turkija padarė G. nuolaidų ir užleido dalį Epiro ir Tesalijos (300.000 gyv.). Nepabaigiami graikų sukilimai vyko turkų valdomose srityse. Ypač griežtą kovą kovojo Kretos gyventojai. 1866, 1889 ir 1896 Kretos gyventojai kovojo dėl prisijungimo prie G. 1868 G. ministeris Delyannis viešai patvirtino G. norą prisijungti Kretos salą. Kilus 1896 Kretoje sukilimui, G. pradėjo karą su Turkija. Labai greit turkai nugalėjo graikus. Po skaudaus karo pralaimėjimo graikus užtarė Europos didžiosios valstybės, ir Turkija buvo priversta duoti Kretai autonomiją. Karaliaus sūnus Jurgis liko salos gubernatoriumi. Šis klausimo sprendimas graikų nepatenkino. Kretos gyventojų kovoje dėl laisvės žymų vaidmenį vaidino politikas Venizelos. 1908 Kretos salos tautinis susirinkimas paskelbė prisijungimą prie G., bet graikų vyriausybė atmetė šį pasiūlymą. Karininkai, nepatenkinti G. vyriausybės politika, nuvertė ją. 1910 į G. ministerius pirmininkus buvo pakviestas žymus politikas Venizelos (1864–1936), padaręs G. žymių politinių, finansinių ir ekonominių reformų. 1912 G. įėjo į vad. Balkanų sąjungą, kuri laimėjo karą su turkais. Po Balkanų karų G. prisijungė ne tik Kretą, bet didžiąją dalį Epiro, dalį Makedonijos, Salūnę, Kavalą, Chalkidą (apie 1.600.000 gyv.). Karalius Jurgis dėl savo aristokratiškumo, dėl didelės vokiečių įtakos buvo didžiai nepopularus krašte. 1913 buvo nužudytas. Sostą paėmė Konstantinas, kuris taip pat buvo provokiškas, ir, kilus I pas. karui, panoro būti neutralus. Neutralumo išlaikymas karaliui Konstantinui kaštavo sostą. Prasidėjo nesutarimai su ministeriu pirmininku Venizelos, santarvininkų šalininku. Karalius Karolis jį atstatydino, tačiau 1916 Venizelos suorganizavo revoliucinę vyriausybę, ir pats karalius 1917 buvo priverstas apleisti kraštą. Įsikaraliavo jo sūnus Aleksandras, valdęs G. ligi 1920. G. politika pakrypo santarvininkų pusėn. 1917 VI 17 G. nutraukė santykius su Vidurio Europos valstybėmis. I pas. karas G. davė teritorinių laimėjimų iš Turkijos ir Bulgarijos. 1920 Sèveres sutartimi G. gavo š. Epirą bei dalį Trakijos ir mandatiškai valdyti Smirnos sritį. Turkija nenorėjo vykdyti Sèvres sutarties, tai graikų kariuomenė įsikėlė tos srities užkariauti. 1920–21 graikai pradėtąjį karą pralaimėjo, ir turėjo atsižadėti įsitvirtinti M. Azijoje. 1922 Lausanne taika neteko r. Trakijos ir Dardanelų pakrantės. Atskira sutartimi dar buvo numatyta Tautų sąjungos priežiūroje pasikeisti gyventojais tarp Turkijos ir Graikijos. Apie 2.000.000 graikų iš M. Azijos atvyko į G. ir apie 800.000 turkų nusikėlė į Turkiją. Atsiradę pabėgėliai sudarė daug sunkumų G. ūkiui. 1924 rinkimus laimėjo Venizelos šalininkai, ir tais pat metais paskelbė G. respublika, kuri išsilaikė liki 1935.

Po I pas. karo, pradedant 1925, keliais atvejais G. buvo valdoma diktatorių: 1925 gen. Pangalos, 1926 gen. Kondylis ir tik ilgesnį laiką 1928–39 Venizelos valdė parlamentariškai. 1935 buvo atstatyta monarchija, ir nuo 1936–41 kraštas valdomas gen. Metaxo autoritariškai.

G. vaidino aktyvų vaidmenį, sudarant 1934 vad. Balkanų paktą.

II pas. karo pradžioje G. pasiskelbė būsianti neutrali. Prancūzija ir Anglija garantavo jos nepriklausomybę. Italija apkaltino G. persekiojant albanus, įteikė ultimatumą ir 1940 pradėjo karą su graikais. G. ne tik apsigynė, bet ir karą perkėlė į Italijos okupuotą Albaniją. Kai vokiečiai pradėjo telkti savo kariuomenę G. pasienyje Rumunijoje ir Bulgarijoje, tai tada 1941 III G. leido išsikelti Anglijos ekspediciniam korpui. 1941 IV vokiečiai puolė G. ir Jugoslaviją. Visa G. teritorija, nepaisant graikų nepaprasto drąsaus gynimosi, buvo vokiečių okupuota. G. vyriausybė pabėgo į Kairą, paskui persikėlė į Londoną ir 1943 vėl į Kairą. Okupacinės kariuomenės (italų, vokiečių, bulgarų) plėšė ir naikino kraštą. Nepaisant griežto okupacinio režimo, rezistencinis sąjūdis smarkiai plito. Partizanai kontroliavo plačias krašto sritis. Jau 1943 tarp pačių graikų partizanų, prosovietinių ELAS ir tautinių EDES, atsirado didelių nesutikimų. 1944 išsikėlė į G. anglų kariuomenė, ir tų pačių metų lapkričio mėn. vokiečiai pasitraukė iš G. Betgi prasidėjo kovos tarp ELAS prosovietinių graikų partizanų ir britų kariuomenės. Prosovietiniai partizanai nepaklausė anglų kariuomenės įsakymų ir nenusiginklavo. Jie, bolševikinių kaimyninių kraštų vyriausybių remiami, 1947 sudarė net savo vyriausybę.

1946 tarptautinės komisijos priežiūroje įvyko parlamento rinkimai ir tais pat metais graikų tauta plebiscitu pasisakė už monarchiją. Grįžo į sostą Jurgis II ir valdė tik iki 1947. G. sostą paėmė jo brolis Povilas I. Prosovietinių partizanų veikla galutinai buvo sutramdyta 1949. JAV didžios paramos dėka G. išliko nepriklausoma valstybe.

Gen. Papagos ministeriavimo metu (1952–55) G. įsijungė į vakarų apsigynimo bloką, sudarydama su Turkija bei Jugoslavija atskirą sutartį. 1955 prasidėjo Kipro saloje ir pačioje G. sąjūdis už prisijungimą prie Graikijos.

W. H. Mc. Neill, The Greek Dilemma 1947; *A. F. Frangulis,* La Grèce et la crise mondiale 1926; *G. Finlay,* A History of Greece 1877; *K. Mendelssohn — Bartholdy,* Geschichte Griechenlands 1879.

P. Č.

G. k a l b a yra viena iš seniausių ide. kalbų, vartojamų nuo senovės ligi šių laikų. Yra skiriamos jos trys rūšys: 1. senovinė klasikinė, vartota ligi V a. po Kr.; 2. bizantinė, arba viduramžinė, ir 3. modernioji, prasidėjusi nuo XV a. Senovinė G.K. buvo vartojama Balkanų pusiasaly, vakariniame M. Azijos pakrašty, p. Italijoj, Sicilijoj ir Jonijos bei Egėjo jūrų salose. Seniausi tos kalbos paminklai yra Homero poemos, visų pirma Iliada, kurios seniausios dalys siekia maždaug X a. pr. Kr. Šios poemos, kaip ir sen. indų himnai, ilgai buvo iš kartos į kartą perduodamos žodžiu, beveik ligi Pisistrato laikų. Seniausias išlikęs rašytinis G.K. paminklas yra VIII a. pr. Kr. Atikos vazos įrašas.

Lyginamuoju istoriniu būdu sprendžiant, yra patirta, kad graikai, prieš įsikurdami istorinėse vietose, yra gyvenę toliau į šiaurę ir kalbėję viena bendra kalba, arba prokalbe, kuri atskiromis tarmėmis, atrodo, suskilo tik jiems besikuriant vėlyvesnėse gyvenvietėse, — maždaug nuo II tūkstantmečio pradžios pr. Kr. Žymesnės tarmių grupės, pasireiškinačios rašytinėj vartosenoj, yra šios: 1. joniečių-atėniečių, 2. eoliečių, 3. arkadiečių-kipriečių ir 4. doriečių. Tų tarmių būdingesnes skirtybes sudaro: 1. ide. ā, joniečių tarmėj išvirtęs į ē, o kitose tarmėse pasilikęs kas buvęs, plg. jon. m ē t ē r, dor. m ā t ē r ‚motina'; 2. ankstyvas pusbalsinio w išnykimas joniečių tarmėj, plg. o i k o s, kitose tarmėse w o i k o s ‚padermė; namas' (= lot. v ī c u s ‚namų grupė, kaimas' iš *v o i c o s); 3. pirminės veiksmažodžių esamojo laiko galūnės -ti likimas, plg. dor. d i d ō t i ‚jis duoda', jon. d i d ō s i ir t.t.

Toliau lyginant tarpusavy atskiras tarmes, galima susekti, kuriomis žymesnėmis ypatybėmis G.K. išsiskiria iš kitų ide. kalbų tarpo, būtent: 1. tarpbalsinis y (pusbalsinis i) ir s yra išnykę, plg. jon. vs. km. g é n e o s ‚giminės, padermės' (= atėn. g é n o u s) iš *g e n e s - o s = skr. j á n a s - a s; 2. pusbalsinis y, susijęs su gomuriniu, dantiniu ar lūpiniu priebalsiu, yra išvirtęs paprastu priebalsiu, plg. á l l o s ‚kitas' iš *a l y o s = lot. a l i u s; 3. daugely tarmių n prieš s išnyko, pailgindamas priešstovintį balsį, plg. p ā s ‚visas, kiekvienas' iš *p a n s < *p a n t - s; 4. minkštieji gomuriniai ide. priebalsiai k, g yra išlikę nepavirtę pučiamaisiais (spirantais), plg. h é k a t o n ‚šimtas' iš priešdėlio h e- ir *k a t o n = lot. c e n t u m (čia c- senovėj buvo tariamas kaip k), bet av. s a t ə m, skr. ś a t a m ir kt. Dėl to G.K. yra priskiriama vad. kentuminei kalbų grupei.

G.K., kilusi iš ide. prokalbės, yra didžiai svarbi tai prokalbei rekonstruoti, nes ji šalia hititų bei arijų (indų iranėnų) kalbų yra viena iš seniausiai paliudytų ide. kalbų. Visų pirma ide. balsiai joje yra palyginti gana gerai išsilaikę, plg. gr. p h é r e t e ‚nešate' = sen. slav. b e r e t e, skr. b h á r a t a; p ó s i s ‚pats, vyras' iš *p o t i s = skr. p á t i s ‚viešpats, valdovas, vyras', lot. p o t i s ‚pasiturįs, galingas'; dor. m ā t ē r ‚motina' = lot. m ā t e r : lat. m ā t e, liet. m ó t ė, m ó t e r i s; d ō r o n ‚dovana' : lot. d ō - n u m, skr. d ā n a m; p o i n ē ‚mokėjimas, bausmė, kerštas'= av. k a ē n a ‚bausmė, kerštas', liet. k á i n a ir kt. Bet ide. priebalsiai yra žymiai daugiau apkitę kaip balsiai; plg. t i s ‚kas' =

lot. q u i s; atėn. t é t t a r e s, jon. t é s s e r e s, besb. p é s u r e s : skr. c a t v ā r a s, liet. k e t v e r i, k e t u r i ir kt.

G.K. kaityboj ypač dideliu senumu pasižymi dviskaita, šauksmininkas, mediumas ir aoristas; plg. h i p p ō ,du arkliu' = skr. á ś v ā; l y k e = v i l k e!; vs. 3 asm. p h é r e - t a i = skr. b h á r a - t ē ir kt. Bet šalia to yra nemaža ir naujų skirtybių; pvz. augščiausiam laipsniui sudaryti vartojama priesaga - t a t o - : h ō m o t a t o s ,žiauriausias'; su priebalsiu -k- sudaromos ypatingos perfekto kategorijos: h e s t ē k a šalia esam. laiko h i s t ē - m i (dor. h i s t ā - m i) ,statau' ir kt. Panašiai yra ir žodyne: šalia paveldėtinių graikiškų žodžių randame kiek ir skolinių iš pirmykščių Graikijos gyventojų (pelasgų), iš fenikiečių, persų, egiptiečių ir kt., pvz. K ó r i n t h o s, P a r n a s s o s ir kt.

Toliau, sekant G.K. raidą, yra svarbu pastebėti jau nuo pat senovės pasireiškiantį skirtumą tarp liaudinės ir literatūrinės, t.y. žmonių šnekamosios ir rašomosios, G. K. Pati seniausia pažįstamoji graikų, Homero, kalba jau buvo ne paprasta, kasdieninė susižinojimo, bet darytinė, mišri kalba, paremta sen. eoliečių ir joniečių tarmėmis. Ypač aiškiai nuo liaudinės kalbos skyrėsi Herodoto ir kt. seniausių Atikos prozos rašytojų kalba. Iš pradžių joniečių tarmė buvo vartojama bendrine graikų prozos kalba, ir pati atėniečių proza visų pirma irgi buvo didžiai veikiama joniečių literatūrinės kalbos. Bet nuo V a. pr. Kr. galo atėn. proza vis daugiau ėmė remtis vietine tarme ir, kylant Atikos politinei galiai bei prestižui, veikiai tapo visų graikų bendrine rašomąja kalba. Dėl to ilgainiui buvo iš apyvartos išstumtos kitos G.K. tarmės, ir atėniečių kalba buvo pasidariusi visuotine graikų susižinojimo priemone. Apie 300 pr. Kr. G.K. tarmės buvo beveik jau išnykusios, bent jos daugiau nebepasireiškė sen. graikų rašytiniuose paminkluose; tik vienintelė tsakoniečių (lakoniečių) šnekta dar 1907 buvo vartojama daugiau kaip 800 asmenų.

Ryšium su kolonizacine ekspansija ir ypač su Aleksandro Makedoniečio užkariavimais ilgainiui G.K. buvo toli išplėsta už pačios Graikijos ribų: rytuose ligi pat Indijos, pietuose visame Egipte, vakaruose ligi Ispanijos (Malaga) ir šiaurėje ligi Krymo. Helenistiniais laikais (327–27 pr. Kr.) G.K. buvo pasidariusi visuotine Rytų susižinojimo priemone. Tai buvo bendrinė helenų kalba, arba k o i n ē (k o i n ē d i a l e k t o s ,visuotinė šnekamoji kalba'), kuri daugiausia rėmėsi atėniečių tarme, bet nemaža buvo ir kitų tarmių paveikta.

Be to, ši kalba dar buvo vartojama ir literatūriniuose veikaluose, ypač sugraikėjusių užsieniečių raštuose (pvz. Naujojo Testamento vertime).

Paskutiniais prieškristiniais amžiais kalbinės graikų sritys buvo patekusios po romėnų valdžia, ir tai sudarė naują G.K. posūkį. Patys romėnai, būdami tolerantūs kitoms kalboms, tuoj iš pradžios, daug ką savindamiesi iš graikų civilizacijos bei mokslo, apsčiai naudojosi ir pačia G.K. Senesnieji romėnų istorikai rašė graikiškai; ilgus šimtmečius G.K. mokėjo ir kiekvienas mokytas romėnas. Tuo būdu ilgainiui lotynų kalbon pateko daug graikiškų žodžių ir net ištisų posakių bei reikšminių skolinių, todėl dabar daug kur be G.K. gana sunku yra kaip reikiant suprasti pačią lotynų kalbą.

Dabartinė G.K., formaliai imant, prasidėjo nuo 1453, kada, kritus Konstantinopoliui, ji turėjo apsiriboti šių dienų Graikija bei salomis ir iš dalies M. Azija, iš kur 1923 graikai buvo priverstinai iškeldinti. Bet iš tikrųjų šiandieninės G.K. šaknų tenka ieškoti žymiai anksčiau. Jau pirmaisiais prieškristiniais amžiais galime rasti visą eilę bruožų, kurie sudarė būdingąsias viduramžinės ir naujosios G.K. ypatybes, būtent — ei, ē pavirtimas į i, spiritus asper pražuvimas, stipraus ekspiracinio (priedvasinio) kirčio išsivystymas ir su tuo susijęs ilgųjų bei trumpųjų balsių skirtumo išnykimas. Be to, dabartinėj G.K. yra atsiradę nemaža naujų dalykų, kurie skiria ją nuo klasikinės G.K.; pvz. nebalsingi priebalsiai po nosinių yra pasidarę balsingi (rašoma é m p o r o s, t o n p a t é r a, tariama é m b o r o s, t o m b a t é r a); dviskaita visai nebevartojama; trečiojoje linksnuotėje m.g. vs. gl. vartojamas vardininku (m ē t é r a ,moteris'); nebepažįsta senovinės geidžiamosios nuosakos ir bendraties (t h e l ō n a g r a f ō ,noriu rašyti') ir kt. Ypač apsčiai vartojama naujadarų ir skolinių, pvz. p o l y b ó l o n ,kulkosvydis', k a m p o s ,laukas' iš lot. c a m p u s ir kt.

Dabar graikai mokosi dviejų gimtųjų kalbų: senovinės rašomosios ir dabartinės bendrinės kalbos, išriedėjusios iš senovinės G.K. ir paremtos dabartine šnekamąja kalba. Ir šios kalbos tarp savęs lenktyniauja; rašomoji kalba, būdama dirbtinė, nenatūrali, daug kur nebesutinka su šių laikų kalbos dėsniais, ir todėl, pačiam gyvenimui verčiant, vis daugiau imama laikytis dabartinės šnekamosios kalbos, nors šiaipjau daug kur raštuose vis dar nenorima galutinai atsisveikinti ir su gilia G.K. senove.

Sen. graikai yra daugelio, mokslo, meno bei literatūros, sričių pradininkai, todėl ir G.K. įtaka kitoms tautoms yra plačiai reiškusis jau senovėj, ir dabartinėse moderniose kalbose ji tebėr dar didžiai žymi. Visų pirma graikai, savo raidyną pasiskolinę iš fenikiečių, jį gerokai papildė (pridėjo semitų raidynuose nevartojamas bal-

ses) ir vėliau perdavė italikų tautoms, iš kurių ilgainiui įvairiais keliais savo raidynus yra gavusios ir kitos V. Europos tautos, jų tarpe ir mes, lietuviai. Kita sritis, kur G.K. yra turėjusi didžios įtakos, yra mokslo ir technikos kalba: čia gana gausiai yra naudojamasi G.K. žodžiais ir net atskiromis jų sudaromosiomis dalimis, tiesa, dažnai tarpininkaujant lotynų kalbai; plg. gr. oikonomia > lot. oeconomia, iš čia prc. économie, ag. economy, mūsų ekonomija; gr. soloikismos (iš soloikos ‚netaisyklingai šnekąs' nuo miesto vardo Soloi) > lot. soloecismus, iš čia prc. solécisme, ag. solecism, mūsų solecizmas ir kt. Pagaliau G.K. yra didžiai naudinga ne tik pačių sen. graikų gausiems dvasiniams lobiams (mokslui, literatūrai ir kt.) pažinti, bet su jos pagalba geriau suprasti ide. kalbų raidai, šių dienų tarptautinei terminologijai, savo gimtosios kalbos sandarai, kalbotyriniam išsilavinimui, atskirų mokslinių doktrinų genezei ir t.t. Todėl dabar daug kur senovinė G.K. yra dėstoma mokyklose, pvz. klasikinėse gimnazijose, universitetuose, dvasinėse seminarijose ir kt.

Hatzidakis, Einleitung in die neugriechische Grammatik 1892; *P. Kretschmer*, Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache 1896; *A. Thumb*, Die griech. Sprache im Zeitalter des Hellenismus 1901; *F. Bechtel*, Die griech. Dialekte, 3 tt., 1921–24; *A. Meillet*, Aperçu d'une histoire de la langue grecque [3]1930; *A. Debrunner*, Geschichte der griech. Sprache I 1953; *P. Chantraine*, La formation des noms en grec ancien 1933; *E. Schwyzer–A. Debrunner*, Griech. Grammatik, 3 tt., 1939–53; *E. Boisacq*, Dictionaire étymologique de la langue grecque [3]1948; *J. B. Hofmann*, Etym. Wörterbuch des Griechischen, 2 t., 1949–50. *P.S.*

G. literatūra. Seniausieji mums žinomi veikalai rodo jau labai augštą poetinio meno lygį, tad jie yra ne pradžia, bet ilgos raidos pabaiga. Pradžioje turėjo būti darbo, kulto, choro ir, pagaliau, paskiros herojinio epo giesmės. G. herojinis epas iš eolinės Tesalijos atkeliavo į eolinę M. Azijos dalį ir iš ten į kaimyninę M. Azijos bei Egėjo jūros salų Joniją. Realistinės ir vaizdžios G. epo sakmės vis labiau koncentravo savo dėmesį ties Trojos karu, kol VIII a. pr. Kr. buvo sukurti seniausi didieji homerinio epo kūriniai Iliada ir Odisėja. Kita epinė medžiaga teišliko tik naujai perdirbto epinio ciklo pavidalu. Senovės G. epinio ciklo sakmės pirmykščia forma tebuvo žinomos mokslininkams dar II a. po Kr. Apie 700 M. Azijos eolietis Hesiodas, persikėlęs į Bojotiją, sukurdamas didaktinį epą, herojiniam joniečių epui suteikė naują formą ir sudarė naują mokyklą.

VII a. Jonijoje ir Egėjo jūros eoliečių salose iškilo lyrika. Ilgus hegsametrinius epinius veikalus pakeitė elegiškas dimetras, jambas ir kitos eilių formos. Sapfa ir Alkajas Lesbe, Anakreontas Jonijoje ir kiti poetai tapo vėlesnei lyrikai nepasiekiamais pavyzdžiais. Tuo pat metu išaugo doriečių mėgiama chorinė lyrika (Alkmenas Spartoje, Stesichoras Sicilijoje). Elegija ir epigrama, lengvai pritaikomos betkuriai medžiagai, buvo puoselėjamos visų graikų kilčių. VI a. atsiranda pirmieji filosofiniai prozos veikalai (Anaksimandras Milete, Heraklitas Efese) ir hegsametriniai veikalai (Parmenidas p. Italijoje, Empedoklas Sicilijoje). Apie 500 rašė ir žymiausias logografas Hekatajas iš Mileto valdovų genealogijas ir geografinį kelionių aprašymą.

Tik Pisistrato laikais literatūra prigijo ir Atėnuose, ir prasidėjo klasikinis G.L. periodas. Iš joniečių jambinės poezijos ir doriečių chorinės lyrikos VI a. atsirado tragedija, V a. sulaukusi žydėjimo (Eschilas, Sofoklas, Euripidas). Iš tų pačių pradų atsirado ir senoji Atikos komedija (Eupolidas, Kratinas, Aristofanas). V a. pabaigoje tragedija ir senesnioji komedijos forma užleido savo vietą prozai. ‚Istorijos tėvas' halikarnasietis Herodotas ilgai gyveno Atėnuose. Jo įpėdinis Tukididas pirmasis rašė Atikos dialektu didesnį prozos veikalą savo garsiąją Peloponeso karo istoriją. Iš visos Graikijos Atėnuose susitelkę sofistai laikė savo paskaitas ir rašė veikalus, politinė ir teisminė iškalba įgijo menišką formą. Kitur iškilo chorinės giesmės poetai Pindaras ir Bachilidas, Simonidas iš Kėjo išugdė epigramą, Sicilijoje Epicharmas kūrė liaudies farsus, Jonijoje vešėjo proza, kuri IV a. ir Atėnuose nustelbė poeziją. Gorgijo iš Sicilijos į Atėnus perkeltas iškalbos menas klesti 10 Atikos gražbylių, ypač Lisijaus, Isokrato ir Demosteno asmenyse. Sokrato mokiniai Platonas, Ksenofontas, be to, Aristotelis išugdo naują literatūros formą, filosofinį dialogą. Platono akademija, Epikūras, Zenonas ir kt. stoikai, peripatetikas Teofrastas paverčia Atėnus filosofinių mokyklų centru. IV a. besibaigiant, Atėnuose iškyla ‚naujoji' komedija — Menandras, Filemonas, Difilas.

Helenizmo laikotarpiu atsiranda nauji literatūros centrai diadochų sostinėse Antiochijoje, Peloje, Pergame, ypač Ptolemėjų valdomojoje Aleksandrijoje. Ptolemėjų rūmuose to laiko mados poetai buvo kartu ir mokslininkai. Kalimacho, Teokrito, Apolonijaus, Arato mokytumu pasižyminti lyrinė poezija pasiekė augštą tobulumo laipsnį. Ši poezija buvo skiriama tik rinktinei publikai. Ypač puikios buvo Teokrito iš Sicilijos perkeltos piemenų dainos bukolikos, kuriose pasireiškia kultūra persisotinusio miestiečio nesugadintos gamtos išsiilgimas. Literatūrinės vertės turėjo ir matematikos, astronomijos, geografijos, filologijos veikalai.

Iki I a. po Kr. pabaigos graikų literatūra buvo pranašesnė už romėnų, tačiau nuo II a. pr. Kr. vidurio juntama ir Romos įtaka graikų literatūrai. Ryšium su Graikijos užkariavimų atsiranda Polibijaus 40 to-

mų pasaulinė istorija, Panetijaus ir Posidonijaus stoikų filosofija. Istorikas Diodoras, gražbylystės mokytojas, ir istorikas Dionisijus ir geografas Strabonas buvo veikiami romėnų įtakos. Apie 100 pr. Kr. platonikas Plutarchas savo lygiagrečiuose gyvenimų aprašymuose teisingai vertino romėnus. Vergas Epiktetas įsteigė Nikopolyje daugelio romėnų lankytą savą stoikų mokyklą.

II a. po Kr. Arianas paskelbė Epikteto paskaitas ir rašė istorinius ir karinius veikalus, Ptolemėjas Aleksandrijoje parašė astronomijos, astrologijos ir geografijos vadovėlį, daug knygų paskelbė ir gydytojas Galenas. Apolonijus Diskolas parašė sisteminę gramatiką, Pausanijus aprašė pokalbių forma senąją Graikiją, Lukianas kūrė satyrinius veikalus. Šiuo ir vėlyvesniu laikotarpiu bręsta graikų romanas.

Žymiausi III a. po Kr. kūrėjai yra istorikas Dionas Kasijus ir neoplatonizmo steigėjas egiptietis Plotinas, atidaręs Romoje mokyklą. Jo mokinys sirietis Porfirijus pasižymėjo gausiais moksliniais ir populiariniais raštais. Nuo III a. ėmė kilti ir krikščionybės įtaka.

IV ir V a., vėlyvosios antikos laikmečiu, Romos literatūros centro vietoje atsiranda Konstantinopolis. Iškalbos menui atstovauja garsūs sofistai Libanijus, Temistijus ir krikščionių pamokslininkas Jonas Auksaburnis. Savo tėvynėje Sirijoje mokęs platonikas Jamblichas ir Atėnų mokyklos vedėjas Proklas buvo garsūs mokytojai ir rašytojai.

Senesnioji G. poezija būdavo dainuojama arba deklamuojama, muzikos instrumentu akomponuojant. Rapsodų mokyklose būdavo mokoma epinės technikos, to pat reikalavo ir choro lyrika. Dirbtinė G.L. kalba vis gyvėjo, eilėdara vis tobulėjo. Autorius savo kūrinį pateikdavo klausytojams tiesiog valdovų rūmuose arba per didžiąsias šventes. Gražbyliai Gorgijus, Lisijus, Isokratas kalbėdavo į olimpinių bei panatenajinių švenčių bendruomenę, kaip ir vėlesnieji imperijos laikų kalbėtojai. Poetui pasireikšti duodavo progos ir vyrų išgertuvės-simposijai. Kartais poetai kreipdavosi į tam tikrą visuomenės rūšį, pvz. Tirtajas į karius, Sapfa į savo globojamas mergaites. Ir Atikos drama buvo kalbėjimas į bendruomenę per šventes. Helenistinė poezija buvo taikoma mokytai publikai, bet imperijos laikų poetai vėl kreipdavosi į plačius sluogsnius. Būdinga G. L. žymė yra varžybos. Per dievų šventes ir šermenų žaidynes rungtyniaudavo keletas tos pat poezijos rūšies poetų. Žymiausios varžybos būdavo per Atikos tragedijos vaidinimus. Laimėtojai gaudavo dovanų.

Graikų literaūrinė kūryba yra vienas genialiausių graikų dvasios pasireiškimų. Graikai sukūrė mažne visas šiandien žinomas poezijos ir prozos rūšis. Jų nustatytieji literatūros dėsniai su mažomis išimtimis tebegalioja ir dabar.

Sapfa

Mahaffy, History of Classical Greek literature [3]1891; *A.* ir *M. Croiset*, Histoire de la littérature grecque 1887–99; *W. Schmid* u. *O. Staehlin*, Geschichte d. Griech. Lit. I 1 1929, I 2–5 1934–48, II 1 1920, II 2 1924; *V. Šilkarskis*, Graikų literatūros istorija I 1938; *A. Rukša*, ir *A. V.*, Sofoklis, Tragedijos, Sofoklis ir graikų tragedija 1939; *W. Jaeger*, Paideia 1–3 1934–47; *M. Pohlenz*, Der hellen. Mensch 1947; *R. Harder*, Eigenart der Griechen 1949; *W. Kranz*, Geschichte d. Griech. Literatur [2]1949; *M. Hadas*, A History of Greek Literature 1950; *G. Pascucci*, Storia della litteratura greca 1950; *H. J. Rose*, A Handbook of Greek Literature [4]1951. *A.Rkš.*

N a u j o j i g r a i k ų l i t e r a t ū r a. I a. pr. Kr. graikai buvo pavergti romėnų. Nuo tada prasidėjo ir jų literatūros merdėjimas. Per ištisą keliolikos šimtmečių laikotarpį graikų tautą nebepagimdė žymesnio rašytojo. Ir tik XIX a. pradžioje, prasidėjus nepriklausomybės kovos sąjūdžiui, pamažu pradėjo atgimti ir graikų literatūra. Tačiau ji visiškai subrendo tik per XX a. pirmąjį penkiasdešimtmetį. Šio laikotarpio rašytojai pagaliau ėmė vartoti savo raštuose liaudinę (demotikė) žmonių kalbą, galutinai atsisakę nuo puristi-

nės (katharevousa) graikų kalbos formos, dėl kurios įteisinimo literatūroje smarkiai buvo kovota XIX a. tiek kalbininkų, tiek ir pačių rašytojų. Be to, graikiškojo gyvenimo tikrovė tapo jų kūrybos objektu: jie vėl atrado savo krašto gamtos grožį ir žmogų, kaip ir klasikiniai jų pirmatakai. Pagaliau šiame laikotarpyje išryškėjo ir literatūriniai žanrai: poezija, romanas ir drama.

Poezija. Pirmas žymus atgimstančios Graikijos poetas buvo D. Solomas (1798–1859), žymus lyrikas, ypač išgarsėjęs savo Ode laisvei, kuri vėliau tapo tautos himnu. Tačiau nepalyginti garsesnis buvo K. Palamas (1859–1944). Jis pasižymėjo erudicija, proto gilumu ir fantazijos lakumu. Savo eilėraščiuose jis jungė intelektą su jausmu ir buvo augštų bei kilnių idėjų kultyvuotojas. Svarbiausi jo poezijos motyvai buvo humaniškumas, dora, laisvė, teisingumas ir demokratija. Rašydamas apie graikų kovas ir pergales, jis pasiekė Eschilo ir Pindaro augštumų. Jis ištobulino ir praturtino liaudinę graikų kalbą. Jo poezija pasižymi dideliu grakštumu, minties gilumu, lyriškumu, ritmingumu, skambumu ir rimų tobulumu. Palamas paliko daug tomų lyrikos ir epinių poemų. Svarbiausi jo kūriniai: Nesudrumstas gyvenimas, Karaliaus fleita, Čigono dodekalogas, Kapas, Mano sielos akys, Altoriai, Lagūnos išsiilgimai ir Himnas Atėnei. Jis gyvai reiškėsi taip pat ir kaip kritikas bei filosofas ir daugiau nei penkiasdešimt metų davė toną visam intelektualiniam graikų gyvenimui. Palamas buvo ne tik pasaulinio garso poetas, bet ir pati ryškiausia naujųjų Graikijos laikų intelektualinė figūra.

Dar žymūs graikų poetai yra Sikelianas (1884–1951), Kavafis, Seferis, Elytis. Taip pat minėtini poetai Maliachrinas (1880—1952), Skipis 1881—1952), Malakassis 1870–1943) ir dar gyvas A. Diktajas. Pažymėtina, kad naujiesiems graikų poetams stiprią įtaką daro anglų Nobelio premijos laureatas T. S. Eliot.

Romanas. Pagrindinis naujosios graikų literatūros žanras — romanas. Jis turi daugiausia kūrėjų ir skaitytojų. Žymiausias graikų romanistas yra G. Xenopoulas (1862–1951). Romane (ir dramoje) niekas iš naujųjų graikų rašytojų jo nepralenkė. Tai ryškiausias graikų socialinio romano atstovas, sukūręs ištisą galeriją neužmirštamų tipų. Savo romanuose jis meistriškai vaizduoja sunkų žmonių gyvenimą Jonijos jūros salose ir Atėnų aristokratų prabangą. Geriausias jo romanas yra Raudona uola. Taip pat žymūs jo romanai: Izabelė, Moteris trimis atžvilgiais, Pasaulio žmogus, Margarita Stefa. Iš novelių pati garsiausia Nedorasis kelias.

Kitas garsus graikų romanistas yra Nikas Kazantzakis (g. 1885). Tai labai plataus masto rašytojas: ne tik romanistas, bet ir epinės poezijos kūrėjas, dramaturgas, esejistas ir V. Europos klasikų vertėjas, kandidatavęs į Nobelio premijos laureatus. Tačiau stipriausias romane. Ypač pasižymi meistrišku charakterių atvaizdavimu ir įvykio vietų aprašymu. Graikijos sienas peršoko ir vertimuose pasklido po pasaulį ypač trys jo romanai: Graikas Zorbas, Iš naujo nukryžiuotasis Kristus ir Kapitonas Michalis. Dar yra parašęs labai ilgą, bet gerokai miglotą poemą apie Odisėjo likimą. Ji prasideda ten, kur Homeras ją baigia.

Žymus romanistas ir M. Venezis. Geriausi jo romanai: Eolijos žemė (1950), Ramybė ir Eksodas (1952). Taip pat jis yra išleidęs ir kelis novelių rinkinius.

Po I pas. karo ypač išgarsėjo romanistas M. Myrivilis (Myribeles), sukūręs tokius žymius romanus, kaip Gyvenimas kape ir Mokytojas auksinėmis akimis. Autorius estetinės krypties rašytojas. Naujausias jo romanas Panagia Gorgona.

Taip pat dar minėtini M. Theotokas su geriausiu savo romanu Argo, K. Theotokis su kaimiečio buities analizės romanu Karavelo gyvenimas ir mirtis, A. Karkavitsas su aristokratijos gyvenimo romanu Archeologas, filosofinio romano kūrėjas Prevalakis su romanu Kretietis, romano technikos atnaujintojas Rastanakis su romanu Graikijos žemės, istorinio romano kūrėjas Terzakis su romnu Princesė Isabeau, psichologinio romano kūrėjas Travlandonis su romanais Pusseserė ir Kristalas, Petsakis su romanu Žmogiškasis nuotykis, Paroritis su romanu Raudonas ožys, Chatzopoulas su romanu Antžmogis ir ničinių idėjų skleidėjas savo romanuose Nirvanas. Po II pas. karo pasižymėjo romanistai A. Angellogou ir A. Kabatzis. Iš moterų minėtinos M. Lymberaki, E. Athenaia, L. Nakou, S. Dahnė, G. Kazantzaki. Geriausias graikų biografas D. Therejanas parašė nepaprastai gerą A. Korais biografiją. O šis Korais buvo XIX a. graikų intelektulas, gyvenęs daugiausia Paryžiuje ir iš ten skleidęs po Graikiją Apšvietos laikotarpio idealus ir idėjas.

Drama. Romanistas Xenopoulas yra taip pat ir garsus socialinių dramų kūrėjas. Geriausi jo draminiai kūriniai yra Studentai, Stella violanti ir Liaudies draugas. Taip pat ir Kazantzkis pasižymėjo ne vien romane, bet ir dramoje. Pačios vertingiausios jo dramos yra Nikeforas Fokas, Ulisas ir Kristus, Julijonas Apostatas. Kazantzakio drama yra filosofinė, svarstanti dideles žmogaus gyvenimo problemas. Trečias žymus dramaturgas yra S. Melas, Atėnų teatro steigėjas. Su jo vardu surištas vaidybinio meno atgimimas Graikijoje. Žinomiausi jo draminiai kūri-

niai Viena naktis, Vienas gyvenimas, Judas ir Šešėlio sūnus. Dar čia pažymėtini poetas Sikelianas su drama Rožės ditirambas, romanistas Terzakis su drama Kryžius ir kardas ir romanistas Petsakis su drama Prometėjas. Naujieji graikų rašytojai pastaraisiais dešimtmečiais sukūrė vertingų visų trijų žanrų kūrinių ir tuo būdu įdėjo savo indėlį į Europos literatūrų lobyną. *J.T.*

G. m e n a s. Nors priešindoeuropinis Kretos menas pasižymėjo nepaprastu grakštumu, bet jam stigo darnumo ir didžiojo stiliaus. G.M. per Mikėnų kultūros meną paveldėjo iš jo puošnumą, dekoratyvinę tendenciją, gyvulių bei augalų ornamentiką, mitologines temas ir baidyklių vaizdavimą. M. Azijoje ir kitur atsirado nemaža tarp savęs rungtyniaujančių mokyklų, ugdžiusių ir bendrinusių tą palikimą, kuriam naują antspaudą uždėjo sveiko doriečių racionalumo dvasia, tvarkos, darnumo ir simetrijos siekimas. Dėmesys nukrypo į žmogų, menas pradėta sieti su socialiniu ir politiniu gyvenimu. Seniausios molinės bei bronzinės statulėlės dar beveik nesiskiria nuo panašių priešgraikiškosios kultūros dirbinių, bet XI a. pr. Kr. pabaigoje graikų žemyne gimsta originalus geometrinis G.M. Geometrinio stiliaus ornamentiką vazėse ilgainiui pakeičia vaizduoją žmones, gyvulius, laidotuves, kautynes geometriniai piešiniai. IX ir VIII a. vyravo mažoji plas-

Graikų vaza (geometrinio ornamento)

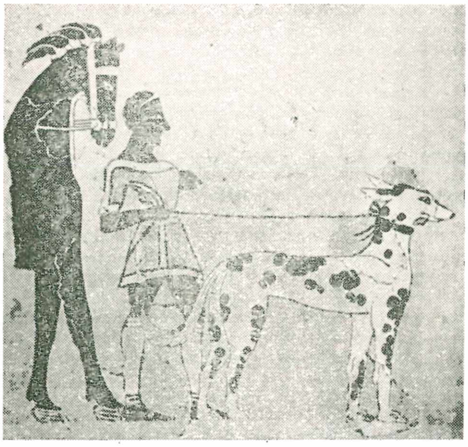

Ankstyvoji graikų tapyba

tika iš molio ir bronzos ir geležiniai bei bronziniai įrankiai, o monumentalios plastikos dar nebuvo. Tik VIII a. gale baigiasi geometrinis menas ir prasideda archainis menas, pasireiškiąs monumentalia plastika ir architektūra ir pasakojamuoju vazų tapybos paveikslų stiliumi VII–VI a. V a. pirmasis, IV a. antrasis klasikinio meno žydėjimo laikmetis. Mirus Aleksandrui D. 323, prasideda helenistinis menas III–I a. pr. Kr.

A r c h i t e k t ū r a. Religijos sąsaja su visu politiniu ir kultūriniu G. gyvenimu padarė architektūrą vadovaujančiu menu. Ne tik šventovės, bet ir kiti vėlesnieji viešieji pastatai, sportui ir susirinkimams skiriama gimnazija, stadionas, hipodromas, teatras, odeonas turėjo religinę reikšmę. Graikų architektūra vystosi VIII ir VII a. šventovių statymu. Šventovė buvo ne tikinčiųjų suėjimo vieta, bet dievo gyvenamasis namas, kur stovėjo jo statula, aukuras ir stalas dovanoms, kurias nešdavo tikintieji. Ji buvo dar Mikėnų kultūros valdovų rūmai: pailgas keturkampis medinis, vėliau plytinis namas su plokščiu, dažniau dvišaliu stogu, su atviru prieangiu ir frontono trikampį remiančiomis kolonomis. Pačioje Graikijoje ir pietų Italijoje atsiranda doriečių stiliaus šventovė, nuo VI a. įgijusi kanoninę išraišką. Ant akmens fundamento pastatytas ir kolonada apjuostas dvišalio stogo pailgas ketvirtainis. Bebazė kolona su statmenomis išdrožomis baigiasi paprasta galvena. Kolonada remia antablementą, susidedantį iš nepuošiamo architravo, pakaitomis einančių triglifų bei metopių frizo ir atbrailos (karnyzo). Antroji atbraila riboja dvišalio stogo formos nulemtą frontono trikampį. Iš vidaus trobesys yra ilga salė, kur stovi dievo statula. Medžiaga buvo

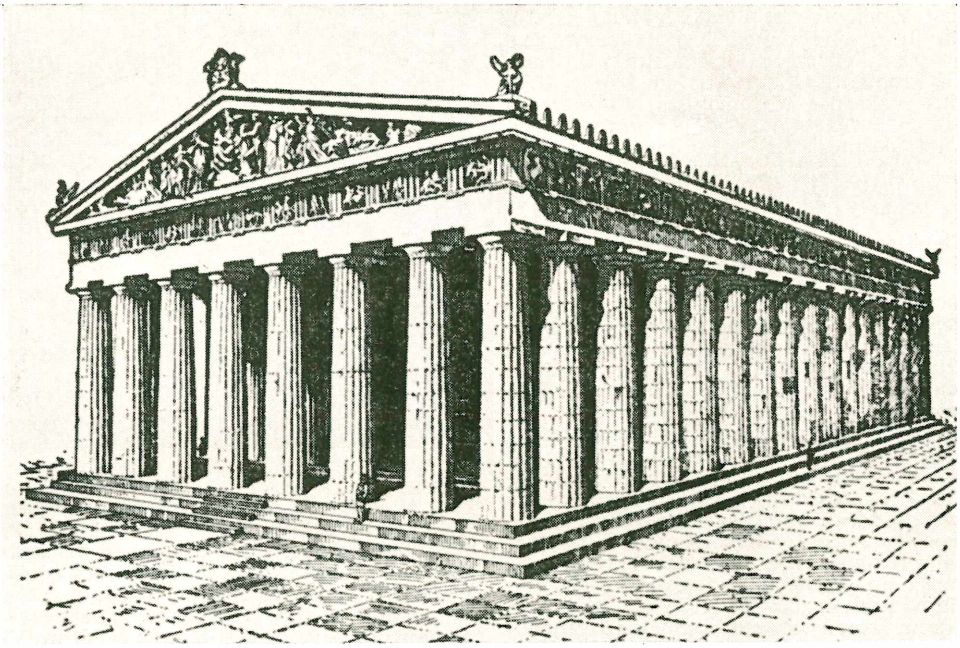

Partenonas (rekonstrukcija)

kalkakmeniai ir marmoras. Kalkakmenį gludindavo. Kolonos, architravas, frontonas ir kitos šventovės dalys turėjo išlaikyti griežtai nustatytą proporciją.

M. Azijos Jonijoje iš VII a. pabaigos projonietinio stiliaus VI a. išaugo joniečių galvenos (kapitelio) kanoninė forma, o drauge su ja ir joniečių architektūrinis stilius. Joniečių šventovė skyrėsi nuo doriečių ne architektūriniais, bet dekoratyviniais elementais. Lieknesnės kolonos turėjo gilesnes išdrožas ir turtingas bazes. Abakas suplonėjo, tarp abako ir kiaušinio pavidalo ornamentų įsiterpė voliutos, echiną skyrė nuo kolonos reljefinių palmelių juostelė. Architravas buvo padalytas į tris horizontalinius klodus, kartais, ypač helenistiniu periodu, jis tiesiog pereidavo į atbrailą, bet dažniau jį nuo pastarojo skirdavo į triglifus bei metopes nedalijamas tolydus reljefų frizas.

Partenono griuvėsiai

Korinto galvena buvo V a. tariamai Kalimacho išrasta: akanto lapai sudėti aplink pintinės pavidalo branduolį. Korinto ordinas IV a. bėgyje įgijo savo galutinę formą.

Klasikinė architektūra ryškina ir tobulina formas ir proporcijas. Atikos V a. klasika išugdo turtingesnę Akropolio pastatų Atikos–Jonijos galvenos formą. IV a. joniečių architektūra tarpsta pirmiausia Rytuose. Doriečių stilius šventovių statybai retai bevartojamas, o helenistiniu periodu veik visai išnyksta.

P l a s t i k a. A r c h a i n i s s t i l i u s 650–500. Nuo VII a. vidurio šiaurės Argolidoje, Kikladuose, Kretoje ir kitur tarpsta monumentali graikų plastika iš marmoro, kalkakmenio, molio ir bronzos. Rytų, ypač Egipto paminklų veikiami, skulptoriai sukūrė du statulų tipus: nuogo jaunikaičio (kuro) ir mergaitės (korės) ilgais drabužiais. Jaunuoliai vaizduoja dievus, mirusiuosius, laimėjusius varžovus, mergaitė — deivę, numirėlę, auką. Iš pradžių tos statulos lyg sustingusios: stovi išsitiesusios (frontalinės), suglaustomis rankomis. Tokios griežtos formos laikomasi iki VI a. pa-

Raitelis (Marmorinis frizas Partenone)

baigos, tačiau figūros meniškai tolydžio turtėja. Pamažu tiesiama koja ir ranka, vis tiksliau vykdomos anatominės kūno ypatybės ir drabužių raukšlės, žvilgis gyvėja ir lūpos ima šypsotis.

Kartu su laisvąja plastika bręsta ir graikų reljefinis menas. Gražindami šventoves, skulptoriai skaptavo metopių, frizų, frontonų reljefus. Pirmųjų mūrinių doriečių šventovių metopės jau buvo su reljefais, turėjusiais išlaikyti savo tvirtas formas tarp griežtų triglifų (Mikėnų metopės VII a. viduryje, Selinunto 540–20, Atėnų lobynas Delfuose VI a. pabaigoj). Šventovės ir lobynus puošiančios frontonų kompozicijos iš minkšto kalkakmenio atsirado Akropolyje VI a. Graikai dažė ne tik statulas, bet ir frontonus bei šiaip augštesnes dalis savo pastatų, kurie ir patys dėl šviesos ir tamsos žaidimo iškyšuliais, kolonų išdrožomis, galvenomis, reljefais teikdavo tapybinių efektų.

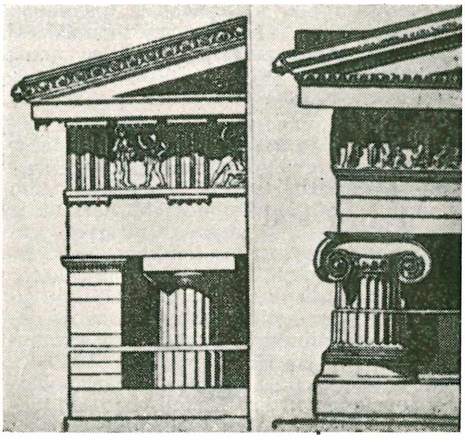

Joniečių ir doriečių kolonų kapiteliai

Korintinės kolonos kapitelis

Griežtasis stilius 500–450. Joniečiai skulptoriai tebesprendė judėjimo problemą. Archermas drįso atvaizduoti net skrendančią deivę (Delo Nikė). Šiaipjau joniečiai buvo pasinešę reikšti peršvelnų grožį ir perdidelį tapybiškumą. Graikų persų karų periodas lemiamai pakeitė ir meno linkmę. Atikos skulptorių pirmininkaujamas, stilius griežtėja. Pradėta anatomiškai studijuoti žmogaus kūną ir jį organiškai apimti. Rimtis dvelkia iš naujųjų paveikslų veido ir laikysenos. Archainei šypsenai nykstant, veidai įgyja rimtumo, prastesni darosi mergaičių drabužiai. Menininkai derina augštą liekną kūną mėgstančių joniečių polinkius su dorietišku stipraus, kresnoko kūno idealu. Tapybišką plokščią reljefą pakeičia augštas, griežtesnis ir labiau priderintas prie doriečių trobesio linijų. Skulptoriai ėmė spręsti ir kompozicijos problemas. Jie nesiriboja vien tik frontonu ar paskira metope, bet stengiasi visas frizo metopes apjungti viena tema. Olimpijos frontono skulptūros r metopės savo išoriniu mastu, vidiniu dydžiu, formų svarumu yra galingiausias išlikęs mums šio stiliaus kūrinys. Artemisijaus iškyšulio Eubojos šiaurinėje smailumoje Poseidonas apie 450 ir Delfų vežėjas 470–60 yra vertingi klasikinio metalo liejimo pavyzdžiai. Daugumas didžiųjų klasikų kūrinių teišliko tik pavidalo kopijų, romėnų laikais, ypač I–III a. po Kr. gamintų. Šios kopijos, skulptūrų likučiai ir gausybė kapų reljefų padeda sukurti dviejų klasicizmo amžių meno istoriją.

V a. klasicizmas. Atikiečio Mirono veikalai veda iš griežtojo į klasikinį V a. graikų meno laikmetį. Mironas savo kūriniais Diskobolas apie 460, Atėnės-Marsijaus grupė apie 450) nepaprastu anatomišku tikslumu vaizdavo judėjimą. Fidijus ir Polikletas žymiausi amžiaus vardai. Polikletas kūrė daugiausia atletų figūras. Doriforas — jieties nešėjas, Diadumenas — nugalėtojo raisčiais vyniojąs sau galvą, jaunuolis išliko daugeliu kopijų. Jis nagrinėjo ir savo meno dėsnius ir išleido knygą a-

Graikija

pie žmogaus kūno proporcijas, vardu Kanonas. Fidijas, garsiausias senovės menininkas, kūrė Periklio amžiuje 450–430. Jo žymiausi veikalai stovinti Atėnė Partena Partenone Atėnuose ir soste sėdįs Zeusas Zeuso šventovėje Olimpijoje buvo milžiniškos iš aukso ir dramblio kaulo statulos, iki vėliausių laikų kėlusios nusistebėjimą. Mažos imitacijos teduoda tik apytikrį supratimą apie jas. Fidijus vadovavo Partenono puošiamiesiems skulptūros darbams: 92 metopių, 160 frizų ir abiejų frontonų kompozijoms. Nežinia, kiek jis vadovavo ir kiek pats prisidėjo prie to darbo. Bent eskizai turėjo būti jo paties rankų darbas. Fidijo ir jo mokinių skulptūra išryškina graikų klasicizmo ypatybes. Ta skulptūra nebeteko archaiškojo griežtumo, monumentalumo ir energijos, bet įsigijo tikslingą tobulą techniką ir doriečių dvasios sudrausmintą joniečių švelnumą susiejo su racionaliu darnumu ir su realizmu. Fidijaus mokiniai ir bendradarbiai vadovavo šiai raidai iki amžiaus pabaigos.

IV a. klasicizmas. IV a. skulptūroje pradėta ieškoti naujų kelių. Atsisakyta nuo kilnaus herojiškumo ir pereita į romantiškumą bei asmeniškumą. Šio amžiaus menas buvo paveiktas sofistų mokslo, kuris išjudino iš pamatų dievų tikėjimą. V a. dievų paveikslai buvo kilnūs, dieviški, IV a. vaizdavo kad ir labai gražius, bet paprastus žmones. Praksitelis 380–40 ir Lisipas 370–20 nulėmė amžiaus raidą. Olimpijoje rastas Praksitelio Hermis, vienintelis vieno didžiųjų menininkų išlikęs originalas, neša savo broliuką Dionisą nimfoms, kurios jį turinčios auklėti. Pakeliui jis, kaip ir žmogus, ilsisi ir žaidžia su vaiku. Apolonas Sauroktonas (Driežo užmušėjas) rodo dievą, žaidžiantį labai žiaurų sen. graikų vaikų žaidimą: jis taikstosi persmaugti driežą. Praksitelio satyro statula senovėje buvo mėgiamiausia, tai išliko daugelyje kopijų. Religinio momento žymių jame nebėra. Satyras tik malonus berniukas. Geriausias jo kūrinys Knido Afroditė. Ji nebe deivė, tik labai graži, gėdinga moteris. Praksitelio menas pasižymėjo dideliu patrauklumu, švelniu sudvasinimu ir didžiausiu meistriškumu apdirbinėjant marmorą. Lisipas atgaivino atleto tipą (Apoksiomenas, Heraklis), bet padarė jį lieknesnį ir švelnesnį, jo kūną judresnį, lankstesnį. Jis ir Leocharas amžiaus antrojoje pusėje sukūrė garsias Aleksandro D. statulas. Kefisodotas sukūrė taikos deivę Eirenę su Plutu (Turtu) rankose.

Tapyba. Iš didžiosios drobėje ir lentose, netgi sieninės tapybos nieko neišliko. Šios meno rūšies raida turėjo eiti analogiškai ir lygiagrečiai su plastikos. Pirmas didysis graikų tapytojas Polignotas iš Taso apie 450 buvo tikrasis ir V a. plastikos meno grožio kūrėjas. Net ir Fidijus buvo stipriai paveiktas jo įtakos. Šalia ir su juo kūrė ir Atikos tapytojas Mikonas. V a. pabaigoje paišymo plokštumos stilius pasikeitė tapybos erdvės stiliumi. Zeuksas iš Heraklėjos, Agatarchas iš Samo ir kiti įvedė šviesą ir šešėlį ir erdvės perspektyvą. Iš antikinių aprašymų težinome tik apie jų veikalų turinį ir pobūdį, bet ne apie stilių. Tas pat tinka ir didiesiems IV a. menininkams Eufranorui, Nikijai, Apelui, Aleksandro D. rūmų tapytojui. Pompėjų freskos teduoda tik struktūros ir paveikslų kontūrų sekimą. Tik Aleksandro mūšio iš Pompėjų mozaikos kopija duoda mums monumentalaus vėlyvojo klasicizmo paveikslo vaizdą.

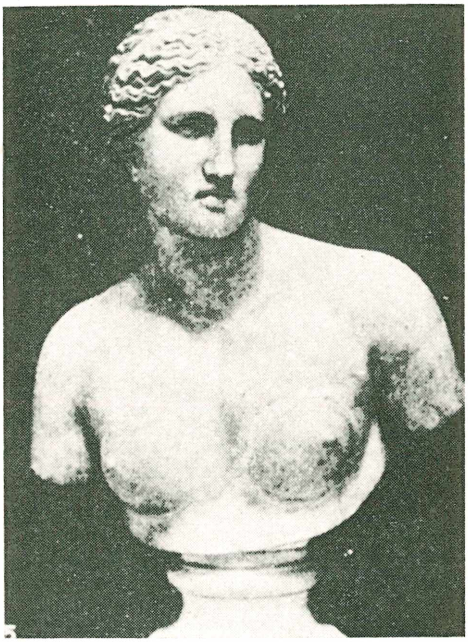

Praksitelis — Afroditė

Mažasis menas. Šalia didžiojo meno, paprastai jo veikiamas, augo ir mažasis. Jau geometrinio meno laiku yra molinių bei bronzos statulėlių, vaizduojančių žmones, žvėris, mitologines būtybes. VI ir V a. iš bronzos lieti mažosios plastikos kūriniai buvo labai geros kokybės. V a. labiausiai iškilo gliptika, IV a. terakotos menas. Meniniu ir kultūriniu atžvilgiu ypač vertingos molinės tapytos vazos, dešimtimis tūkstančių išlikusios nuo Kretos–Mikėnų laikų iki III a. pr. Kr.

Helenistinis menas. IV a. pabaiga–I a. pabaiga pr. Kr. Helenistinio laikmečio pastatai pasižymi milžiniškumu ir puošnumu, su kuriuo derinasi vėl atgijęs jonie-

čių ir Korinto ordinas. Beveik visi išlikę graikų teatrai yra helenistinių laikų (Prienėje, Efese, Orope). Miestuose atsirado plačių prekyviečių su halėmis, šventovėmis, rotušėmis. Nauja statybos rūšis buvo bibliotekos, kurių žymiausios Aleksandrijos ir Pergamo. Ypač skatino helenistinę architektūrą valdovų noras statydintis sostines. Žinomiausia yra įspūdinga Atalidų Pergamo pilis ir kiek žemiau pastatytas milžiniškas aukuras, bet ir čia statytojai ieškojo pirmiausia dekoratyvinių efektų. Delo saloje ir M. Azijos Prienėje išlikę turtingi privatūs namai su sodais ir kolonomis apjuostu kiemu liudija apie pakilusią butų kultūrą.

Skulptoriai pasižymėjo virtuozine technika, bet smulkmenomis dažnai temdydavo kūrinio idėją. Jie stengdavosi ryškinti tapybiškus efektus ir pajungdavo, ypač Rodo mokykla, skulptūrinę kompoziciją architektūros dėsniams. Temas skulptoriai tebeimdavo iš religijos ir mitologijos srities, bet dievai nebeteko dieviškumo. Afroditė tapo gražia geidulinga moterimi, Erotas gudriai linksmu vaikezu.

Daugybė statulų puošė Pergamo pastatus, tarp jų didelė galų grupė, iš kurios išliko kopijose galas su žmona ir mirtinai sužeistas galas. Pergamo aukurą juosiančiame 120 m ilgio frize Gajos paveiksle atvaizduotoji dievų kova su gigantais pasižymi nepaprastu barokiniu patosu. Šie reljefai simbolizuoja pergamiečių pergalę, kovojant su į M. Aziją įsiveržusiais keltais. II a. pradžioje buvo sukurta Nikė iš Samotrakės, apie 150 Afroditė iš Melo. Paskutinį pakilimą ir helenistinės plastikos viršūnę sudaro Laokoonto ir jo sūnų grupė 50–25 pr. Kr. Jai gimininga puiki dažnai kopijuota aklojo Homero galva. Skaptuodamas šią galvą, skulptorius sprendė psichologinę problemą, stengėsi išreikšti poeto aklumą ir genialumą. Portretinė plastika helenistiniu laikmečiu žydėjo. Domėtasi ir individualiais žmogaus bruožais, rasinėmis frigo, negro, skito ypatybėmis. Nesibodėta ir žanru. Menininkai vaizdavo girtą senutę, bjaurų išsigimėlį, kad tik būtų natūralus ir būdingas vaizdas.

Tapyba helenistiniu laikmečiu tapo vadovaujančiu menu, tačiau visi originalai dingo, ir ji težinoma iš aprašymų, vėlyvesnių blogų kopijų, ypač iš Pompėjų freskų (Timomacho Medėja ir Ifigenija, Achilas Skire, Pentėjas ir bakchantės). Brangūs Dioskuridų iš Samo mozaikos paveikslai duoda taip pat tam tikrą to meno pakaitalą. Be to, Egipto sarkofaguose rasta puikiausių portretų. Helenistinio meno tapyboje vyravo istorinės temos, portretai, žanro ir artistų paveikslai.

Iš mažojo meno pažymėtinos yra terakotinės ir bronzinės statulėlės, puikūs gemų ir monetų portretai, formose spausti keramikos indai su reljefiniais paveikslais.

H. Brunn, Geschichte d. griech. Kuenstler ²1888–89; *F. Winter,* Kunstgeschichte in Bildern 1913 sek.; *A. v. Salis,* Die Kunst d. Griechen ²1922; *W. Deonna* et *A. de Ridder,* L'art en Grèce 1922; *A. Springer, A. Michaelis, P. Wolters,* Hb. der Kunstgeschichte, I Die Kunst des Altertums ¹²1923; *E. Gardner,* Art of Greece 1925; *P. Ducati,* L'arte classica 1926; *J. Baltrušaitis,* Visuotinė meno istorija I 1934; *L. Curtius,* Die klass. Kunst Griechenlands 1937; *G. Rodenwaldt,* Die Kunst d. Antike ³1938; *K. Schefold,* Orient, Hellas u. Rom 1949; *F. Matz,* Geschichte d. griech. Kunst 1 1950; *J. Durm,* Handbuch d. Architketur II 1 ³1910; *F. Noack,* Baukunst d. Altertums 1910; *A. v. Gerkan,* Griech. Staedteanlagen 1924; *W. B. Dinsmoor,* The Architecture of Ancient Greece ³1950; *E. Gardner,* Handbook of Greek Sculpture ³1915; *H. Bulle,* Der schoene Mensch im Altertum ³1922; *G. Lippold,* Kopien u. Umbildungen griech. Statuen 1923; *G. Rodenwaldt,* Das Relief bei d. Griechen 1923; *E. Loewy,* Griech. Plastik ⁴1924; *E. Langlotz,* Fruehgriech. Bildhauerschulen 1927; *J. D. Beazley–B. Ashmole,* Greek Sculpture and Painting 1932; *Casson,* The Technique of Early Greek Sculpture 1933; *Ch. Picard,* Manuel d'Archéologie Greque, La sclupture 1936–48; *E. Buschor,* Die Plastik d. Griechen 1936; Vom Sinn der griech. Standbilder 1942; Bildnisstufen 1947; Fruehgriech. Juenglinge 1950; *G. Lippold,* Handbuch d. Archaeol. III 1 1950; *S. Reinach,* Répertoire de la peinture grecque et romaine 1922; *E. Pfuhl,* Malerei u. Zeichnung d. Griechen 1923; Meisterwerke griech. Zeichnung u. Malerei 1924; *L. Curtius,* Die Wandmalerei Pompejis 1929; *G. Méautis,* Les chefs-d'oeuvres de la peinture grecque 1939; *Buschor,* Griech. Vasen-Malerei ³1925; Gr. Vasen 1940; Altertuemer von Pergamon 15 tt. 1885–1930; *Th. Wiegand, H. Schrader,* Priene 1904; *Th. Wiegand,* Milet nuo 1906; Explorations archéologiques de Délos nuo 1909; *Th. Fyfe,* Hellenistic Architecture 1936; *A. v. Salis,* Der Altar von Pergamon 1912; *W. Klein,* Vom antiken Rokoko 1921; *E. Buschor,* Das hellenist. Bildnis 1949. *A.Rkš.*

G. m i t o l o g i j a (gr. mythos) reiškia žodį, pasakojimą, sakmę, ypač sakmę apie dievus ir herojus. Mitai yra senųjų laikų religijos, pasaulėžiūros ir pasaulio pažinimo raiška. Anksčiau, nuo senovės paveldėtu papročiu, G.M. buvo suprantamas visas graikų religijos sąvokų turinys. Dabar G. M. laikoma tik sakmė, pasakojimas apie dievus bei herojus. Tad mitas, nepaisant glaudaus savitarpinio santykio, skirtinas nuo kulto.

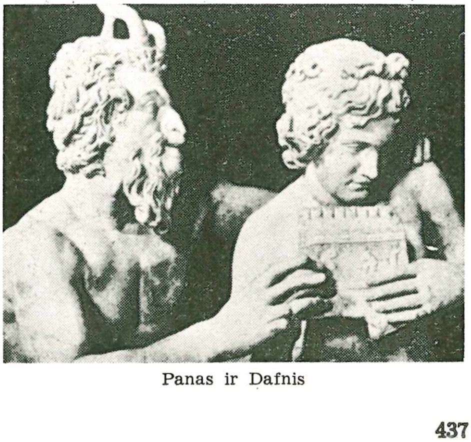

Panas ir Dafnis

G.M. pradžios tenka ieškoti 2 tūkstantmetyje pr. Kr. Homero mitologija jau toli pažengusi. Ji giminystės ryšiais jungia dievus tarp savęs ir su kilmingomis žmonių šeimomis. Hesiodas savo Teogonija VIII–VII a. G.M. susistemino kosmogonijos pagrindu. Cikliniai epai stengiasi duoti kuriai nors, ypač didžiajai, padavimų sričiai pilną medžiagą. Tragikai ir lyrikai gausiai jais naudojasi, iš dalies savaip perdirbinėdami. Plastikos menas vaizduoja mitologinę medžiagą nuo VIII a. pr. Kr., remdamasis liaudies padavimais ir poetų vaizdavimu.

Mitai pradžioje buvo laikomi tikrove. Hekatajas iš Mileto apie 500 pr. Kr. savo Genealogijose bandė mitus aiškinti racionalistiškai. Nuo Teageno iš Regijaus bandyta mitai aiškinti alegoriškai, derinant juos su pažangesnėmis religinėmis pažiūromis. XIX a. įsigalėjo istorinis mitų aiškinimas, skatinamas indoeuropiečių lygiagretės medžiagos. Naujaisiais laikais randama vėl protu neišaiškinamų tiesų mitologijoje.

Herojų padavimai dažnai turi istorinį pagrindą. Juose atsispindi tikri asmenys ir įvykiai. Schliemannui radus Troją ir atskleidus II tūkstantmečio pr. Kr. kultūrą, paaiškėjo, kad daug kas sutampa su tuo, apie ką pasakojo padavimai. Būdingas graikams yra etiologinis mitų elementas. Mitai stengiasi išaiškinti įvairius su dievais, žmonėmis ir pasauliu susijusius reiškinius, konkrečiais vaizdais iš dalies aiškina kultą, iš dalies atsako į pirmykštės religinės metafizikos klausimus ir derina aibę įvairios kilmės dievų vienus su kitais. Didieji Olimpo dievai mitologijos tiek sužmoninti, jog gamtinė-religinė padavimų prasmė sunku beapčiuopti. Aiškesnė religinė — gamtinė mažųjų graikų dievų reikšmė. Urano ir Gajos duktė Temidė — teisinė Santvarka, jos ir Zeuso dukterys Horos — Valandos, Eunomija, Dikė — Teisybė, Eirenė — Taika įkūnija pasaulio santvarką ir moralinę tvarką, Zeuso ir Heros duktė Hebė simbolizuoja jaunystę, dievų ryšininkė Iridė vaivorykštę. Mitai čia keldavo aikštėn nuolatinį žmonių bendravimą su dieviškąja gamta. Lengvai atspėjama ir pirmykštė religinė prasmė mitų, kalbančių apie žemės bei jūros dievybes. Mitai padeda mums suprasti ‚žemę purtančio' Poseidono prigimtį ir istoriją. G.M. darė dievus, atskiriamus nuo gamtos, juos vertė gamtos ir žmonių valdovais, žmogino juos. Taip G.M. tolydžio virto literatūrinio pobūdžio apysakomis.

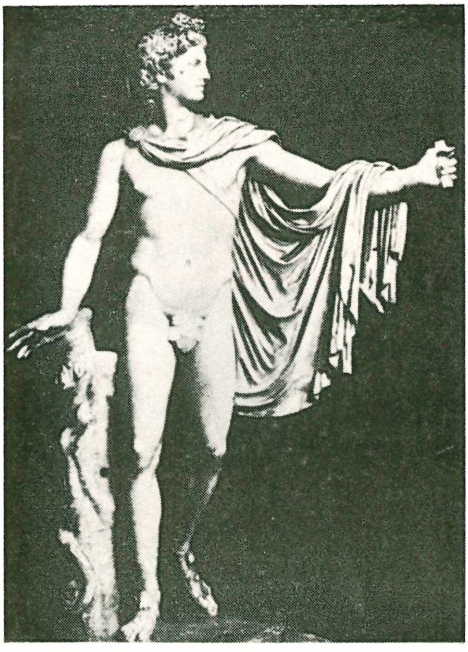

Apolonas

O. Gruppe, Griechische Mythologie u. Religionsgeschichte 1906; Gesch. d. klass. Mythologie u. Religionsgeschichte 1921; *S. Reinach,* Cultes, mythes et réligions 1905–23; *E. Bethe,* Maerchen, Sage, Mythos ²1922; *L. Preller,* Griechische Mythologie ⁴1894–1926, bearb. v. C. Robert; *Mario-Meunier,* La Légende dorée des dieux et des héros 1927; *H. J. Rose,* Handbook of Greek Mythology 1928; Modern Methods in Classical Mythology 1931; *F. Guirand,* Mythologie générale 1935; *L. Radermacher,* Mythos u. Sage bei den Griechen 1939; *H. Rahner,* Griech. Mythen in christl. Deutung 1945; *E. Kunze,* Archaische Schildbaender 1950; *K. Kerényi,* Die Mythologie der Griechen 1951; *P. Grimal,* Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine 1951; *W. G. Agard,* Classical Myths in Sculpture 1951; *H. Metzger,* Les représentations dans la céramique antique du 4-e siècle 1951; *M. P. Nilsson,* Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece 1951. Be to: *Pauly-Wissowa,* Real-Enc. d. klass. Altertums nuo 1894; *Ch. Daremberg-E. Saglio,* Dictionnaire des antiquités grecques et romaines 1881–1919; *W. H. Roscher,* Ausfuehrl. Lex. der griech. u. roem. Mythologie 1884–1937. *A.Rkš.*

G. m u z i k a. Kaip rodo terakotinės kitaristų figūros, muzikos būta Graikijoje jau II tūkstantmetyje pr. Kr. G.M. daug įtakos turėjo M. Azijos frigų ir lidų muzika. Graikams musikė buvo neatskiriamas eilių ir dainos vienumas, tad jiems muzika buvo ne toninis menas, bet žodžio skambėjimas, muzikos ir poezijos junginys, visą žmogų apimąs ir jį lavinąs veiksmas. Antikinė muzika visą dėmesį kreipė ne į melodiją, bet į aiškų, įsakmų eiliavimo ritmo perteikimą. Muzikai graikai priskirdavo magišką jėgą. Jie ją vartojo ne tik malonumui, bet ir medicinos bei pedagogikos tikslams.

Ilgą laiką, maždaug iki V a. pr. Kr., G. M. buvo glaudžiai susijusi su šokiu. Net pirmykščio epo hegsametrinis ritmas buvęs paveiktas kūno judesių. Chorinė lyri-

ka VII–V a., tragedijų chorai V a. buvo glaudžiai siejami su šokiu, nes ir pats žodis choras, antikinės graikų religijos supratimu, buvo ratelio žaidimas, laigymas. Homerinio epo šokį ir recitaciją lydėjo Apolono ir pasakiško dainiaus Orfėjo muzikos instrumento lyros akompanimentas. Ryšium su lyrikos iškilimu VII a. ir ekstazinio Dioniso ditirambo atsiradimu fleita ėmė konkuruoti su lyra. Šių dviejų instrumentų priešingumą rodo Marsijaus rungtynės su Apolonu, kurias laimėjo Apolonas, o Marsijus buvo nubaustas už puikybę. Tik tragedijoje abu instrumentai buvo sujungti. Senovėje nebuvo daugiatonio orkestro, kaip mes suprantame. Tik vienas ar keletas instrumentų, paprastai lyra ar fleita, akomponuodavo recitaciją. Nebūta nei kontrapunkto. Instrumentas lydėjo balsą tokiu pat tonu. Gamos, muzikos pagrindas, buvo labai panašios į mūsiškes; jas sudarė penkių pilnų ir dviejų pusių tono eilės, kurias jungdavo į oktavas. Be to, būta kvintų ir kvartų (ne tercijų), kurių tono augštis su prima buvo pitagoriečių nustatytas moksliškai. Įvairiai tvarkant pustonius, oktavos ribose buvo gauta keletas tonacijų (mes teturime dur ir moll), kurių svarbiausios buvo doriečių, frigų ir lidų. Šioms tonacijoms graikai skirdavo įvairų pobūdį. Doriečių buvo rimta ir kilni, nes ji turėdavo stiprinti charakterį; lidų buvo raudos tonacija, frigų galėjo sujaudinti iki religinės šėlos. Doriečių tonacijai tiko labiau styginiai instrumentai, friginei dėl jaudinančio tono — fleitos. Šios tonacijų sistemos buvo išdirbtos, kai VIII a. pr. Kr. G.M. priėmė iš rytų fleitą. Vėliau skonis kiek keitėsi. Senesnėje muzikoje ne tik dainų, bet ir solo muzikos buvo mėgiama patvari strofinė sistema, nuolat pasikartojant lygioms ritmų sistemoms. Ši muzika pasiekė augščiausią laipsnį eoliečių lyrinėse solo ir doriečių chorinėse dainose, kurios labiausiai tarpo VII a. Spartoje. Šią senesniąją muziką teberandame ir Eschilo bei Sofoklo choro dainose. Čia muzika dar glaudžiai susijusi su veikalo visuma. Tačiau į V a. pabaigą musikės vienumas, dėl kurio kovojo Platonas, pasirinka. Muzika atsiskiria nuo poezijos. Išryškėja muzikos virtuozinis elementas. Tai įvyksta ne be sofistų įtakos. Euripidas į savo tragedijas perėmė naują muziką. Naująją muziką ugdė muzikai specialistai, siekdami vis didesnio virtuoziškumo.

Tonus žymėti gaidomis yra Mesopotamijos išradimas. Seniausios gaidos žymėtos dantiraščiu. Graikai turėjo dvi gaidų rūšis: ankstesniąją dainai, vėliau išrastąją instrumentui. Gaidų ženklai yra iš dalies nepakeistos, iš dalies iškreiptos ar apverstos graikų alfabeto raidės. Kadangi graikai nekreipė dėmesio į mūsų kamertonu fiksuojamą tono augštį, jiems teko žymėti tik tonų santykį normalios gamos ribose, nuo alfos iki omegos. G. gaidos išskaitomos, bet, kadangi gaidose stinga kaikurių nežymėtų duomenų, iš likusių muzikos paminklų negalima gauti tikro garsinio vaizdo.

Nedaug G.M. paminklų teišliko. Svarbiausi iš jų: 2 Apolono himnai iš atėniečių lobyno Delfuose II a. pr. Kr., Seikilo kapų pastato giesmė II ar I a. pr. Kr., 3 Mesomedo himnai II a. po Kr., ankstyvosios krikščionybės himnas su G.M. gaidomis, papyras iš Oksirincho Egipte III a. pabaigoje. Senovės graikų rašytojai mums paliko nemaža G.M. teoriškai nagrinėjančių raštų, ypač nuo Aristotelio mokinio Aristokseno IV a. antrosios pusės laikų: matematikas Euklidas, astronomas Ptolemėjas, Aristidas Kvintilianas, Plutarchas, taip pat ir krikščionybės rašytojai Augustinas, Boetijus, Kasiodoras.

Teorikų leidiniai: K. v. Jan Musici scriptores Graeci 1895–99; Plutarque de la musique, išl. H. Weil ir Th. Reinacho 1900.

F. Bellermann, Die Tonleitern u. Musiknoten d. Griechen 1847; *F. A. Gevaert,* Histoire et théorie de la musique de l'antiquité 1875–81; *A. Howard,* The Aulos or Tibia 1893; *H. Abert,* Die Lehre vom Ethos in der Griech. Musik 1899; *H. Riemann,* Handbuch der Musikgesch. ²1919; *O. J. Gombosi,* Tonarten u. Stimmungen d. antiken Musik 1939; *C. Sachs,* The Rise of Music in the Ancient World 1943; *M. Wegner,* Das Musikleben der Griechen 1949; *Th. Georgiades,* Ger griech. Rhythmus 1949. *A.Rkš.*

G. raštas. Graikai perėmė iš fenikiečių raides ir jų pavadinimus, spėjama, apie XI a. pabaigą pr. Kr. Fenikiečių 22 raidžių alfabete nebuvo raidžių balsiams. Graikai jų kalbai nereikalingų priebalsių ženklus pavartojo balsiams žymėti. Betgi vietiniai G. alfabetai dar ilgai skyrėsi nenusistovėjusia kaikurių garsų rašyba, kol 403 pr. Kr. Atėnuose buvo oficialiai pripažintas naujesnysis joniečių alfabetas, susidedąs iš 24 raidžių.

Balsinių raidžių viršutiniai ženklai žodžio pradžioje, spiritus lenis ir spiritus asper, ir trys priegaidės ženklai, acutus, gravis ir circumflexus, buvo įvesti Aleksandrijos gramatikų apie 200 pr. Kr., tačiau įprastinės kalbos rankraščiuose tie ženklai teprigijo tik VII a. po Kr.

Pradžioje tebuvo vartojamos didžiosios raidės, majuskulės. Nuo II a. pr. Kr. pasirodo kursyvas, kasdienio gyvenimo laiškų raštas. Nuo IX a. po Kr. pradėta rašyti minuskulėmis, iš kurių atsirado ‚mažosios raidės'.

Tik perėmę raštą, G., kaip ir fenikiečiai, iš pradžių rašė iš dešinės į kairę. Vėliau įsigalėjo arimo tvarka, bustrofėdon, vienai eilutei einant iš dešinės į kairę, kitai iš kairės į dešinę. Rašyti į dešinę pradėta jau VII a. pr. Kr., bet šis rašymo būdas visai įsiviešpatauja tik V a. pr. Kr.

W. Wattenbach, Anleitung zur griech. Palaeographie 2 tt. ²1911–17; *W. Larfeld,* Griech. Epi-

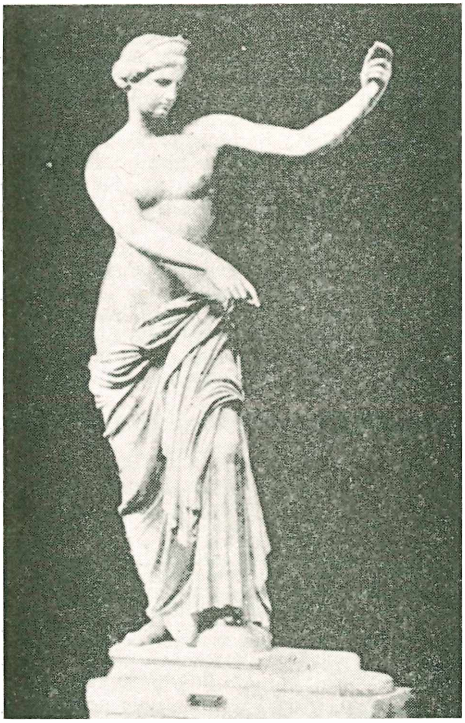

Afroditės statula

graphik [3]1913; *B. Laum,* Das Alexandrin. Akzentuationssystem 1928; *R. Harder,* Das neue Bild der Antik 1942. *A.Rkš.*

G. r e l i g i j a susidarė iš neindoeuropiečių priešgraikiškos minoinės ir graikiškosios religijos sintezės. Helenizmo ir Romos laikais G.R. buvo paveikta dar M. Azijos, Egipto, Sirijos ir kitų religijų. Tad G.R. turi indoeuropinių ir neindoeuropinių elementų. Kulto garbinamų ir mito dievinamų dievų bei herojų vardai kilę iš dalies iš priešindoeuropinės, iš dalies iš graikų kalbos. Ir vėlesnės paskiros kulto vietos kilusios iš priešindoeuropinių laikų ir be pertraukos ištvėrusios iki istorinių laikų Kretoje ir žemyne.

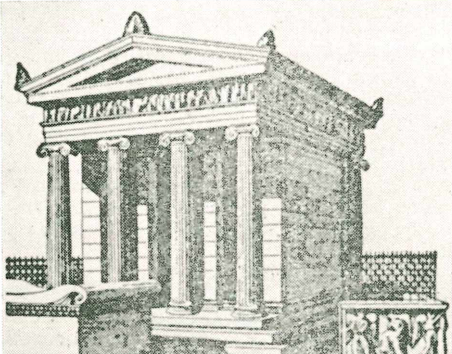

Pergalės šventovė Akropolyje (joniečių stiliaus)

Apie senąją G.R. iki VIII a. sprendžiama iš istorinių laikų lyginamosios tautotyros, archeologijos, proistorės ir kalbotyros medžiagos. Kretoje randami minoinių laikų urvai, gyventojų neindoeuropiečių kulto vietos, kalnų augštumose šventos aikštės, aptvertos neaugštu mūru, skiriančiu šventvietę. Koplytėlių paskirtis buvo ne tiek apeigoms atlikti, kiek stabams bei šv. indams saugoti. Aukojimus, procesijas ir kitus kulto veiksmus atlikdavo po atviru dangumi. Brangių kapų radiniai rodo tuo laikmečiu vyravus vėlių kultą. Moterys vaidinusios svarbų vaidmenį, ir moteriškosios dievybės buvo plačiai garbinamos. Nemaža liko fetišizmo žymių. Garbindavo paprastus netašytus akmenis laukuose, medžius, dievų buveinę, dviašmenius kirvius ir šventuosius ragus. Iki istorinių laikų nemaža išliko ir teriomorfizmo liekanų. Apoloną vienur garbindavo delfino, kitur ožio arba vilko, Poseidoną žirgo arba jaučio, Artemidę meškės, Dionisą ožio, Demetrą kumelės pavidalų. Vėjai, de-

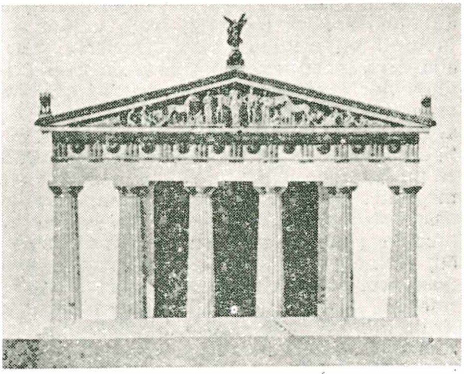

Zeuso šventovė Olimpe

besys, upės primityviam senosios Graikijos gyventojui buvo dieviškosios būtybės, jaučiančios ir galvojančios, kaip ir žmonės. Žmogų veikė ir jam dažnai grasė demonai, gūdžios būtybės, nuo kurių jis gindavosi kerais arba kurias ypatingomis priemonėmis, kaip šokiais, maskavimusi, apgaudavo, nuvydavo arba sunaikindavo.

Mikėnų kultūros atstovai buvo jau graikai. Jie sukūrė turtingą mitologiją, pasakojimus apie kulto garbinamus dievus ir herojus. Ir šiuose pasakojimuose neindoeuropiečių elementai jungiami su indoeuropiečių. Mikėnų kultūros laikmečio poetų į giesmes sudėti mitai sudarė homerinių e-

pų ir dievų himnų turinį. Šį vėlesnį graikų mitologinį turtą Hesiodas susistemino. Juo gausiai naudojosi lyrikai ir tragikai. Ši mitologija senovės graikams buvo istorinė tiesa. Ji prasideda pasaulio atsiradimu iš Chaoso, dievų kilme ir giminyste ir baigiasi herojų genealogija.

Nuo VIII a., homerinio epo žydėjimo laikotarpio, turime vis tikslesnių žinių apie G.R. Tai miesto–valstybės, polio religija. Homero religija daugybę dievų pakeičia mažų antropomorfinių dievų skaičiumi. Aiškiai apibrėžtai dievų šeimos valstybei viešpatauja namų tėvas Zeusas ir jo žmona

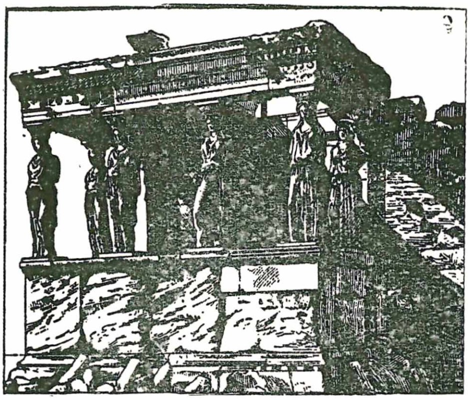

Erechtėjo šventykla su kariatidžių hale

Hera. Kiti dievai kilme arba vedybomis tarp savęs susigiminiavę. Priešistorinė knibždynė įgijo vieningą tvarką.

Graikų kultūros žydėjimo metu G.R. buvo valstybės religija. Valstybės interesas buvo rūpintis tvarkinga kulto priežiūra, nes miesto gerovė priklausė nuo miesto dievų ir herojų malonės. Pirmiausia didieji V a. menininkai šventai įsitikinę dievų pagalba. Dievai išgelbėję Graikiją nuo Persijos priespaudos. Eschilui dievai garantuoja teisę, užtikrinančią pagalbą geriesiems. Šis tikėjimas iš esmės nepasikeitė ir vėliau, kai nuo V a. pradėta kritikuoti Olimpo dievai. Homeras vaizduoja dievus ne kilnias, neklaidingas būtybes, bet priskiria jiems žmonių aistras ir abejotinas silpnybes. Tačiau ir Homero veikalai pasižymi giliu religingumu, nes, pradėdamas ir baigdamas kiekvieną veiksmą, Homero didvyris meldžiasi savo dievams, nuo kurių priklauso visa, net menkiausia mintis ir kurių rankose žmogaus likimas.

G.R. neturėjo nustatytų dogmų, neturėjo ir organizuoto žynių luomo. Kiekviename mieste buvo garbinami kiti dievai ir herojai. Kiekviena šventovė turėjo savo žynių kolegiją. Šalia didžiųjų dievų, kurie kiekvienoje vietoje būdavo garbinami paskira pravarde, buvo dar vietinių dievų ir

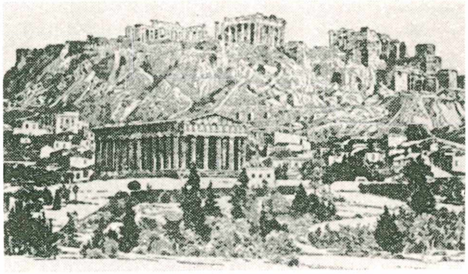

Tezėjo šventykla ir akropolis

krašto herojų, iš kurių tik Heraklas buvo visur garbinamas. Dievų garbinimo formos buvo gana įvairios. Dangiškiesiems dievams aukodavo valgius, požemio dievams ir herojams paprastai degindavo aukas. G. R. nesukūrė etikos mokslo, tik skelbė, kad nereikia perdaug didžiuotis, nes pavydėdami dievai, ypač Nemesis, baudžią tuos, kurie galį atrodyti laimingesni už juos.

Šalia G. religijos daugialytiškumo, buvo ir vienijančių pradų, apimančių platesnius sluogsnius. Jau Homero epas stiprino vieningą didžiųjų dievų supratimą. Apolono orakulas Delfuose buvo augščiausia instancija religijos klausimais, didžiosios švenčių žaidynės Olimpijoje, Delfuose, Nemėjoje ir Istme suburdavo dalyvius iš visos Graikijos. Ypač plačius liaudies sluogsnius už valstybės ribų buvo apėmusios misterijos, kaip Eleusino Demetrai, Dioniso ir Orfėjo.

Plačiose žmonių masėse šalia misterijų religijos plito Rytų kultai. Kaip ir kiekviena politeistinė, taip ir G.R. lengvai galėjo prisiimti svetimas dievybes. Kaip pirmykščiai graikai perėmė dievus iš priešindoeuropinių gyventojų, taip kultūros žydėjimo metu perėmė iš M. Azijos Kibelę, iš Egipto Amoną, iš Trakijos Bendį. Helenizmo laikmečiu graikai perėmė iš Egipto Sarapį, Osirį, Isidę, Horą, Anubį ir kt., iš Sirijos Jupiterį Dolicheną bei Heliopolitaną, Adonį ir kt., iš Irano Mitrą. Plito ir astrologija bei žvaigždžių kultas, taip pat prigijo ir valdovų kultas. 393 buvo žai-

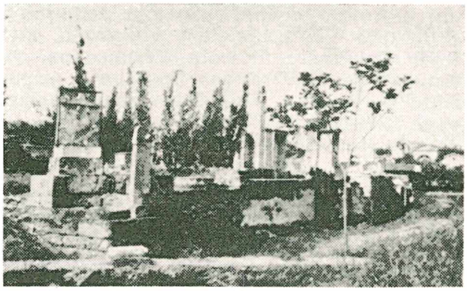

Senovės graikų kapinės

džiami paskutiniai Olimpijos žaidimai, nes IV a. po Kr. baigė įsigalėti krikščionybė.

Nors graikų kultūra tebegyvena mūsų dvasiniame, net medžiaginiame gyvenime tvirtai įleidusi šaknis, Homero religija dėl savo nepakankamo tobulumo užleido vietą krikščionybei, ir šiandien nebegyvena. Nepadėjo net švietimo idėjomis persiėmusių filosofų bei poetų pastangos Homero religiją apvalyti nuo perdaug žmogiško supratimo ir sukurti kilnesnę dievybės idėją. Taurinti religiją buvo pasinešęs Sokratas ir filosofija, kuri mokytųjų daugumui turėjo atstoti Homero religiją ir etiką.

L. Preller u. *C. Robert,* Griech. Mythologie 1920–26; *W. Nestle,* Die griech. Religiositaet 1926–34; *A. Loisy,* Les mystères paiens et le mystère chrétien [2]1930; *L. Pfister,* Die Rel. d. Griechen u. Roemer 1930; *O. Kern,* Die Religion d. Griechen 1930–38; *U.v. Wilamowitz-Moellendorf,* Der Glaube d. Hellenen 1931–32; *L. Gernet* et *A. Boulanger,* Le génie grec dans la religion 1932; *Chr. Picard,* Les origines du polytheisme héllenique 1932; *M. P. Nilsson,* Geschichte d. Griech. Religion 1941–50; *S. Zelinskij,* Grečeskaja religija 1918.
A.Rkš.

G. t e i s ė teisinės mintys, būdingos įvairiems graikų kilčių bei miestų teisinės raidos laipsniams; pvz. homerinio laikmečio teisė, Gortino (žr.) Kretoje, Atėnų, helenistinio periodo iki romėnų viešpatavimo, baigiant Justiniano romėnų-Bizantijos teisės kodifikavimu, pojustinianinės Bizantijos teisė (žr. Bizantijos teisė). Nuostabu, kad graikai, pasireiškę taip giliu teoriniu galvojimu įvairiose srityse, neišugdė teisinio galvojimo ir tesidomėjo praktine teisės puse. Graikijoje, kur palyginti nedideliame plote daug žmonių gyventa, turėta daug progų ir mėgta bylinėtis, tačiau graikų pažiūra į teisę skyrėsi nuo mūsiškės. Jiems teismo posėdis tebuvo šalių varžybos, o ne teisybės ieškojimas. Abidvi šalys siūlydavo ir bausmę. Teisėjo vaidmuo buvo panašus į varžybų teisėjo vaidmenį. Tad Graikijoje, net Atėnuose, neišaugo teisės mokslas, nebuvo nei žymių teisėjų; teiškilo tik garsūs advokatai, retoriai-logografai rašė šalims kalbas ir už tai ėmė gana augštą atlyginimą. Teisinis gyvenimas Graikijoje buvo glaudžiai susijęs su nepastovia graikų valstybių konstitucija. Tad Graikijoje buvo daugybė skirtingų teisinių normų. Ūkiškai įsigalėję žemesnieji sluogsniai VII a. pr. Kr. išsikovojo, kad teisė būtų raštu fiksuota. Vėliau, ypač Atėnuose, senoji Drakono teisė buvo pripažinta peržiauri ir, įsigalėjus demokratijai, ypač Kleisteno ir Periklio laikais, buvo sudemokratinta ir teisė.

Thumser, Griech. Staatsaltertuemer [6]1913; *L. Wenger,* Das Recht d. Griechen u. Roemer (Kultur der Gegenw. 4, 7) 1914; *R. Maschke,* Die Willenslehre im griech. Recht 1926; *G. M. Calhoun,* The Growth of Criminal Law in Ancient Greece 1927; *G. M. Calhoun–C. Delamere,* A Working Bibliography of Greek Law 1927; *F. Pringlsheim,* The Greek Law of Sale 1950; *E. Wolf,* Griech. Rechtsdenken 1950–52. *A.Rkš.*

Graikų ugnis greičiausiai kilusi iš Kinijos, tariamai siriečio Kaliniko apie 665 po Kr. išrastoji, jau nuo keleto amžių pr. Kr. Graikijoje karo tikslams vartotoji ugnis. Kito G.U. mišinio sudėtis ir jos laidymo būdas. Sieros, anglies, dervos, greičiausiai salietros ir kitų medžiagų mišinys būdavęs svaidomas mortyrų vamzdžiais. Vėliau padegtą žibalą švirkšdavo į priešą ugnies spaudžiamuoju švirkštu. Mišinys degdavo ir ant vandens, todėl jį, vadinamą ir jūros ugnimi, vartodavo jūrų kovose. Išradus šaunamąjį ginklą, XIV a. G.U. nustota vartoti.

Grain žr. Granas.

Grainger Percy Aldridge (g. 1882) australų kilimo pianistas ir kompozitorius. 1914 atsikėlė į JAV ir didelio garso įgijo kaip pianistas ir kompozitorius. G. Griego mokinys, ir jis nuolat jo veikalus skambindavo. Kūrė dainų liaudies motyvais, veikalų orkestrui ir fortepionui.

Gray's Peak JAV Uolų kalnų viršūnė; 4352 m, viena stačiausių viršūnių visame kalnyne, pavadinta botaniko Asa Gray garbei jo vardu.

Graižas 1. sieto ar rėčio luobinis ar karninis aplankas, kitur — grąžu, lanku vadinamas; 2. luobinis, karninis aplankas, ant kurio siūlus veja; 3. kietasis kepurės lankelis, prie galvos guląs; 4. g r a i ž a i, arba g r a i ž t v o s, tam tikri statinėse, mediniuose kibiruose ir kt. išpjauti grioveliai dugnui įdėti.

Graižažiedžiai (Compositae) augalų šeima, apjungianti ligi 15.000 skirčių, daugiausia žolinių. G. šeimos augalai visų dviskilčių augščiausios organizacijos. Žiedai dvilyčiai, rečiau vienalyčiai, smulkūs, gausūs (šimtais, tūkstančiais) glaudžiai sutelkti graižiškose galvelėse bendrame žiedsostyje; jų pamatas apsiaustas daugybe lapelių. Pakraštinių žiedų vainiklapiai kaikurių esti didesni ir skirtingos spalvos, pvz. skaistažiedės (Chrysanthemum). G. žiedai pasižymi spalvotumu, kvapu, kaikurie didumu, pvz. saulėgrąžos (Helianthus) iki 40 cm skersmens. Vaisius sausavaisis (achena), vienasėklis, dažnai su kekėmis, pvz. piktašašio (Teraxacum). G. daugybė dekoracinių, kaip jurginas (Dahlia), gvazdūnė (Zinnia) ir kt.

Graižtuvas ligi 50 cm ilgio išlenktai atpjautas storos lentos gabalas, kuriai viduryje įtaisytas mažas, vaikščiojantis skersinukas, turįs nedidelę užkartą. Į lentos išlanką ties pat skersinuku įstatyta 4–5 dantų geležtė. G. vartojama medinio indo graižtams įpjauti, jų atstumą nuo dugno apačios reguliuojant skersinuku (jo snapeliu, užpjova).

Graižtva rintiškos išpjovos vamzdžio kiaurymėje. Kulkai ir sviediniui slenkant vamzdžio kiauryme, G. įsipjauna į kulkos

kevalą ar sviedinio vedamąją juostelę taip, jog verčia kulką arba sviedinį suktis apie savo ašį, ir todėl kulka arba sviedinys lėkdami ore įgauna didesnį greičio patvarumą. G. nuo G. atskirta laukais.

Grakchai (lot. Gracchi) senovės romėnų garsios Sempronijų giminės pravardė. Ypač žinomi siekę įvykdyti žemės reformą ir pradėję romėnų pilietinių karų laikotarpį du broliai Tiberijus ir Gajas. Jų tėvas Tiberijus Sempronijus G. dukart buvo konsulu ir pasižymėjo teisingumu. Motina Kornelija, Kartaginos griovėjo P. Kornelijaus Scipiono duktė, viena gabiausių ir mokyčiausių Romos moterų, visa atsidavusi sūnų auklėjimui.

1. Tiberijus Sempronijus G. (162–133 pr. Kr.) 133 pr. Kr. buvo išrinktas liaudies tribūnu. Prieš senato norą atgaivino 367 Licinijaus įstatymą prieš stambiuosius žemdirbius. Niekas neturėjo teisės valdyti daugiau kaip 500 jugerių bendruomenės žemės (ager publicus), 2 sūnūs dar po 250, tad didžiausia norma 1000 jugerių (250 ha). Likusi žemė turėjo tekti neturtingoms romėnų piliečių ar lotynų sąjungininkų šeimoms po 30 jugerių (7,5 ha). Vetavusį tribūną Oktavijų G. pašalino, ir pravedė įstatymą. Nors įstatymai draudė, bet G. kandidatavo ir kitiems metams tribūnu ir per sąmyšį rinkimų metu su 300 šalininkų buvo nužudytas senatorių, vyriausiojo žynio Scipiono Nazikos vadovaujamų.

2. Gajas Sempronijus G. (152—121 pr. Kr.) tęsė vyresniojo brolio Tiberijaus reformas. Išrinktas 123 tribūnu, jis stengėsi į savo pusę patraukti neturtingesniuosius, dalydamas jiems javus žemiausiomis kainomis, ir, leisdamas būti teisėjais ne tik senatoriams, bet ir raitininkų luomui, sklaidė didikų vienybę. Šalininkai jį teišrinko tik 122 tribūnu, bet rinkimus 121 pralaimėjo. Jo bandymas įkurti romėnų koloniją Junoniją Afrikoje sutiko pasipriešinimą. G. buvo užpultas, šalininkai nugalėti, pats bėgdamas paties liepto vergo buvo užmuštas.

Ed. Meyer, Untersuchungen zur Geschichte der Gracchen 1894; *J. Carporino,* Autour des Gracques 1928; *F. Taeger,* Untersuchungen z. roem. Geschichte Tiberius G. 1928; *C. W. C. Oman,* Seven Roman Statesmen 1934. *A.Rkš.*

Grakštumas (lot. gratia) netyčia ir nesąmoningai atsirandąs pavidalo harmoningumas, iš esmės rikiuojamas judesio — veiklaus, ar jau į pastovius bruožus susikristalizavusio. Lankstumas, lengvumas, lieknumas bei tolygios prigimtinės žymės čia irgi turi savo vietą. G. sąvoką begilindami, įvairūs mąstytojai yra priėję šiek tiek skirtingas išvadas. Antai H. v. Kleist G. suveda į nekaltumą, kurį gryniausia lytimi išreiškią gyvuliai, susimąstymo nevarginami žmonės ir begalinė dieviškoji sąmonė. Fr. Schiller G. iš gamtos visiškai išskiria, padarydamas jį grynai žmogaus asmens savybe, kuri yra augštųjų jo dorinių jausmų vibracija, nesąmoningai apsireiškianti savaimingaisiais (spontaniškaisiais) judesiais, įkvėptais žaismingai besiskleidžiančios vidinės laisvės. Atsižvelgiant į etinį žmogaus pastovumą ar nepastovumą, jis galįs netikėtai įgytą G. pasilaikyti arba netikėtai jį prarasti, nes gracija esanti tikra ‚dorinio prado malonė, teikiama jusliniam pradui'.

H. von Kleist, Über das Marionettentheater 1811; *F. Schiller,* Über Anmut und Würde 1793.

Gralio poezija Viduramžinė Gralio legenda atėjo iš Arabijos per Prancūziją į Vokietiją. Gralis (sen. prc. graal iš lot. gradalis ‚laipsniuotas') yra indas, iš kurio Kristus valgęs Paskutinę Vakarienę ir į kurį Juozapas iš Arimatėjos susamstęs Kristaus kraują nuo kryžiaus Kalvarijos kalne. Taurę gabenęs į Angliją (jis buvęs pirmasis Anglijos apaštalas, kaip Lozorius Prancūzijos), bet ji dingusi. Angelų ji buvusi perduota būriui riterių, kurie ją saugoję Mont Sauvage kalno viršūnėje. Kas pamatąs Gralį, pasveikstąs ir lieką amžinai jaunas. Kas nesąs tobulai tyras, tam ji dingstanti iš akių. Taurės bejieškant, atsiradę Apvaliojo stalo (Arthuro) riterių nuotykiai. Iš to kilo Gralio literatūra, kuri, tiek senoji, tiek naujoji yra nepaprastai gausi. Svarbiausieji legendų šaltiniai: Peredur, keltų legendos herojas, identiškas anglų Percevaliui ir vokiečių Parcivaliui, pati seniausia jieškojimų forma; nebaigtas Chretien de Troyes pasakojimas apie Gralį (Conte de Graal), kur Gralis yra dubuo, procesijoje lydimas kruvinos jieties; Wolfram von Eschenbacho (apie 1210) Parzival ir Titurel, kur su riteriniais papročiais siejami legendos išgyvenimai ir augštesnio (religinio) gyvenimo tikslo jieškojimas; riterinė Gottfriedo von Strassburgo versija; XIII a. prancūzų Percival de Gallois (pagal senovinę anglų ir keltų legendą, neturinčią ryšio su Graliu), kur Parcivalis rodomas jo vėlesnės rolės kaip asketinis herojas, versta 1893 S. Evans (The High History of the Holy Grail) ir Quête du St. Graal, kuri anglų kalboje sudaro 13–18 knygų Malory Morte d'Arthur. Prancūzų poetas Robert de Boron (apie 1215) savo Joseph d'Arimathie arba Le Saint Graal pirmas Gralio istoriją susiejo su Arthuro riteriais ir Gralį pavadino taure Šv. Ostijai. Tennysono Holy Grail (Idylls of the King) tarp 1859 ir 1872 imta iš Malory. Žinoma Rich. Wagnerio opera Parsifal.

A. C. L. Brown, Origin of the Grail legende 1945. *A.Špl.*

Gram 1. Gregers Winther Wulfberg (1846–1929) norvegų teisininkas ir

politikas, Hagos tribūnolo narys 1900, Institut de droit narys 1904.

2. Hans (1685–1748) danų filologas bei istorikas. Jo viduramžių istorijos darbai davė pagrindą Danijos istorinei kritikai susikurti. Parašė Om Kong Knud den Stores Reise til Rom, Forbedringer til Kong Woldemar Christoffersöns Historie.

3. Hans Christian Joachim (1853–1938) danų gydytojas, 1891–1923 Kopenhagos univ. prof. 1884 išrado būdą bakterijoms dažyti ir jas pagal nusidažymą skirstyti.

Gramas (stp.: g) masės vienetas (CGS–sistemos) yra 4°C 1 cm^3 vandens masė 45 paralėje jūros lygyje.

Gramatyka Antony (1841—1922) lenkų tapytojas. 1872 premijuotas jo šv. Jadvygos paveikslas. Paliko daug istorinėmis ir religinėmis temomis paveikslų.

Gramatika (gr. grammatikē ,raidžių mokslas') yra sistemingas kalbos sudaromųjų elementų (garsų, lyčių, žodžių, samplaikų) išdėstymas bei sutvarkymas. Pagal savo paskirtį G. gali būti praktinė, skiriama praktikos reikalams, ir mokslinė, kurios tikslas yra kalbinius dalykus moksliškai išaiškinti ir pagrįsti. Pagal kalbinės medžiagos dorosenq G. dar yra skiriama aprašomoji, normuotinė, istorinė ir lyginamoji. Aprašomoj G. vaizduojama kalbinė medžiaga tokia, kokia ji iš tikrųjų yra, be jokio sąryšio su kasdienine praktika ir istorine raida. Normuotinė G. aprašo tokius kalbos dalykus, kurie yra įsigalėję vartosenoj arba tai vartosenai teikiami. Istorinė G. rūpinasi kalbos sudaromųjų elementų kilme bei raida, o lyginamoji tiria giminingų kalbų lyčių sistemas ir jų atmainas. Pagaliau visuotinė G. stengiasi patirti, kurios lytys apskritai vartojamos žmonių kalboj ir ką jos reiškia.

Pati G. pradžia siekia senų, dar prieškristinių laikų. Visų pirma indai, pasižymėdami savo analiziniais gabumais, yra sudarę, palyginti, labai gerą G. sistemą (vyākarana- ,analizė, išdėstymas'). Tai yra aprašomoji praktinė G., pasižyminti savo suglaustumu ir pilnumu; žymiausias jos atstovas yra Pānini (žr.), kuris iš viso buvo surašęs bent 3983 trumpas taisykles. Svarbiausias indų G. atsiradimo tikslas buvo senųjų Vedų tekstų aiškinimas.

Kitokiu keliu yra ėję graikai. Visų pirma būdami filosofai, jie filosofiškai iš pradžios yra žvelgę ir į G. Jiems tuomet rūpėjo patirti, koks yra santykis tarp minties ir žodžio, tarp daikto ir pavadinimo. Vėliau šis ginčas paskatino susidomėti etimologija (žr.), tikrosios žodžių reikšmės mokslu. Platonui ir Aristoteliui ėmus tvirtinti, kad teisybė ar neteisybė glūdi ne atskirame žodyje, bet žodžių junginyje, sakinyje, kalbos mokslas pamažu buvo pajungtas logikai. Dėl to buvo skiriami sprendimo elementai ir tam tikros kalbos arba sakinio dalys (mérē tēs lékseōs). Ilgainiui ėmus vis daugiau reikštis kasdieninės ir senesniųjų tekstų, ypač Homero poemų, kalbos skirtumui, buvo atkreipta daugiau dėmesio į tekstų kritiką, kuri paskatino gramatikus susidomėti chronologinėmis bei forminėmis kalbos ypatybėmis ir ieškoti vieno pagrindo kalbos duomenims aiškinti. Šios studijos sudarė pagrindą savarankiškai G., kurios didžiausi atstovai buvo Dionisijas Traksas (apie 100 pr. Kr.) ir Apolonijas Diskolas (Dyskolos), mokslinės sintaksės kūrėjas (II a. po Kr.).

Sen. romėnai nėra pasižymėję ypatingomis kalbotyrinėmis studijomis: jie beveik visą G. mokslą yra pasiskolinę iš graikų; daugumą ir gramatinių terminų jie yra verste išvertę iš graikų kalbos. Žymiausias romėnų gramatikas yra M. T. Varonas (Varro), parašęs visą eilę gramatinių veikalų, bet iš jų tėra išlikusios tik penkios De lingua latina dalys. Iš vėlesnių laikų yra žinoma Elijo Donato Ars grammatica (apie 350 po Kr.) ir Prisciano Institutiones grammaticae (apie 500 po Kr.).

Viduramžiais ir humanizmo laikais G. mokslas irgi nekiek tepažengė pirmyn. Atgimusi lot. kalba buvo vienintelė mokslo, tyrinėjimų ir praktikos kalba, todėl ir jos G. ilgainiui tapo visuotinių taisyklių rinkiniu. Jos tikslas buvo išmokyti taisyklingai ir geru stiliumi lotyniškai kalbėti ir rašyti. Vietinės kalbos buvo vartojamos tik vietiniams reikalams ir su laiku net pradėtos aiškinti lotynų kalbos mastu. Tuo būdu lotynų kalbos G. buvo pasidariusi idealiu kitų kalbų G. pavyzdžiu.

Iš šitokios antrinės tarnybos G. išvadavo naujasis XIX a. prasidėjęs lyginamasis ide. kalbų mokslas: jis parodė jai savaimingą, laisvą kelią. Bet praktiškai netuojau buvo pradėta tuo keliu eiti. Naujesnių laikų tyrinėtojai dar neįstengė iš karto atsikratyti nuo senovinių tradicijų, visokių pašalinių filosofinių teorijų. Visų pirma čia žymėtina logikos, vėliau psichologijos įtaka. Bet ilgainiui buvo įsitikinta, kad nei perdėtas logizmas, nei psichologizmas G. nėra pakeliui: gyvoji kalba daug kur turi savo, gyvenimišką, logiką, kuri nevisada gali būti išaiškinta formaliniais loginiais sprendimais ar vienais psichologiniais požiūriais. Todėl ir gramatiniai dalykai visų pirma turi būti remiami ne kalbiniais, ne loginiais ar psichologiniais kriterijais; logika ir psichologija gali tik padėti kaikuriuos dalykus aiškinti. Iš kitos pusės dar nėra kaip reikiant nusistojusi ir vidinė G. santvarka: pati gramatinė padala tebesvyruoja; kaikurių jos dalių, ypač sintaksės dalykai daug kur gana įvairiai supranta-

mi ir dėstomi. Ypač daug konservatizmo yra gramatinėj terminologijoj: kaikurie gramatiniai terminai tebėra beveik tokie, kokie jie yra buvę net prieš 2000 metų. Mokyklinė G. taip pat labai įvairuoja. Tai yra dėl to, kad gramatinei medžiagai tvarkyti dažnai yra vartojami įvairūs pagrindai bei požiūriai. Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais, norint G. daugiau pritaikyti prie kalbos duomenų, buvo vis daugiau pradėta atsisakyti nuo palaidos semantinės santvarkos ir imta, dorojant gramatinę medžiagą, vis daugiau remtis fonologine kalbos samprata — kalbinėmis funkcijomis ir savaiminėmis atskirų kalbų struktūromis.

L i e t u v i ų k a l b o s G. yra ėjusi ypatingais keliais. Iš pradžios ji tebuvo vartojama vien praktikai. Tokia pirmąja praktine liet. kalbos G., arba, tikriau pasakius, G. dalimi, turėtų būti M. Mažvydo 1547 katekizme įdėtoji abėcėlė Pygus ir trumpas mokslas skaititi yr raschiti, bet iš tikrųjų tai yra ne kas kita, kaip vieno lotyniško originalo nuorašas, net liet. kalbai nepritaikytas. Antroji G., pasak Alegambės, ne vėliau kaip 1630 parašytoji, yra K. Sirvydo Clavis linguae Lituanicae; bet jos nėra išlikusio nei vieno egzemplioriaus. Pirmoji, M. Lietuvoj išspausdinta, G. yra 1653 D. Kleino Grammatica Litvanica, kuri 1654 buvo išleista vokiečių kalba ir pavadinta Compendium Litvanicum-Germanicum. Šita G., pagrįsta v. augštaičių tarme, yra kodifikacinė: ja norima duoti pastovius pagrindus M. Lietuvos bendrinei kalbai ir juos teoriškai pagrįsti. Vėliau M. Lietuvoj šis pradėtasis gramatinis darbas buvo įvairiai toliau tęsiamas: T. Schulzas 1673 išsp. Compendium Grammaticae Lithvaniae; 1745 pasirodė Pilypo Ruigio (Ruhigo) Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem, Wesen und Erscheinungen, 1747 Povilo Ruigio (Ruhigo) Anfangsgründe einer littauischen Grammatik, 1791 G. Ostermeierio Neue Littauische Grammatik ir 1800 G. Mielckės Anfangsgründe der litauischen Grammatik. Didžiojoj Lietuvoj XVIII amžiuje išspausdintoji G. yra Universitas linguarum Litvaniae, parašyta pietų augštaičių jau gerokai subendrinta tarme. Ji yra itin svarbi tuo, kad joje pirmą kartą gana vykusiai skiriamos keturios pietų rytų augštaičių priegaidės. Naujai išleista 1829. XIX a. liet. kalbos gramatinių veikalų pasirodė jau žymiai geresnių, pagrindesnių. Pirmasis toks darbas yra F. Kuršaičio Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache. Tai yra 1849 išsp. liet. kalbos garsų ir priegaidžių aprašas, ypač svarbus tuo, kad jame nepriklausomai nuo Universitas linguarum Litvaniae vykusiai buvo pradėtos skirti trys pagrindinės vakarų augštaičių priegaidės:

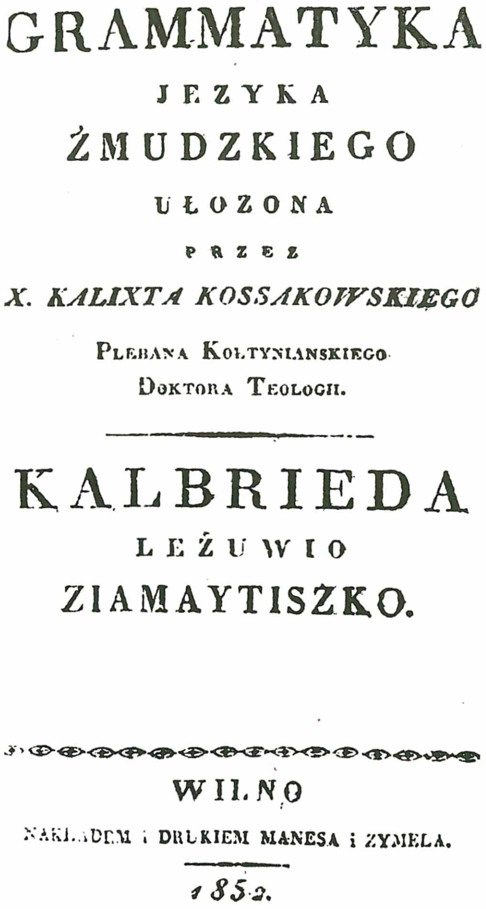
GRAMMATYKA

JEZYKA

ŻMUDZKIEGO

UŁOZONA

PRZEZ

X. KALIXTA KOSSAKOWSKIEGO

PLEBANA KOLTYNIANSKIEGO

DOKTORA TEOLOGII.

KALBRIEDA

LEŻUWIO

ZIAMAYTISZKO.

WILNO

NAKŁADEM I DRUKIEM MANESA I ZYMELA.

1832.

trumpinė, staiginė ir tęstinė; šitas priegaidžių skyrimas vėliau buvo visų priimtas. 1856 A. Schleicheris išleido pirmąją mokslinę liet. kalbos G. Litauische Grammatik. Tai yra epochinis liet. kalbos darbas: jame pirmą kartą buvo pritaikytas istorinis G. metodas, ir vykusiai skiriamos augštaičių bei žemaičių tarmės, bet priegaidžių autoriaus nemokėta skirti. Šituo atveju žymiai pranašesnis yra F. Kuršaitis: kad ir nebūdamas specialistas kalbininkas, jis savo 1876 Grammatik der littauischen Sprache sugebėjo ne tik gerai aprašyti liet. kalbos priegaides, bet ir tiksliai atvaizduoti daugelį kitų gramatinių dalykų. Po Kuršaičio stambesnę liet. kalbos G. Handbuch der litauischen Sprache 1897, yra parašęs O. Wiedemannas. Kita, daug už šią vertingesnė, yra K. Jauniaus G., 1906–16 Petrapily išleista liet. ir rusų kalbomis. Tarp 1885 ir 1892 parašyta, ji buvo skirta kunigų seminarijos auklėtiniams,

ir ligi autoriaus mirties jos tesuspėta išleisti tik vieną dalį. Iš vėlyvesnių praktinių G. daugiausia buvo vartojama J. Jablonskio (Rygiškių Jono) Lietuvių kalbos gramatika, pirmuoju leidimu 1919 išleista Vilniuj, antruoju 1922 Kaune. Tai yra viena iš geriausių praktinių liet. kalbos G.: joje gausu gyvosios kalbos pavyzdžių, gana vykę gramatiniai terminai ir kt.; tik tas yra trūkumas, kad menkai aprašyti fonetikos dalykai, kaikurie apibrėžimai gerokai senstelėję, pati gramatinė sistema kiek atsilikusi ir t.t.

Modernios mokslinės liet. kalbos G. dar neturime. J. Plākio Leišu valodas rokas grāmata 1926 tėra trumpas konspektyvinis liet. kalbos vadovėlis latvių studentams ir šiaip visuomenei. Šituo atveju latviai yra už mus žymiai pranašesni: J. Endzelyno plati moksliška latvių kalbos gramatika jau 1922 buvo išleista vokiškai, o 1951, žymiai papildyta, latviškai. Tai yra modernus baltų kalbų kompendiumas, kuriuo nemaža galima pasinaudoti ir moksliniams liet. kalbos G. reikalams. Be to, šio pat autoriaus 1941 yra pasirodžiusi ir Senprūšu valoda, kuri taip pat didžiai naudinga liet. kalbos gramatikai.

B. Delbrück, Einleitung in das Studium indogerm. Sprachen [6]1919; *R. H. Robins*, Ancient and mediaeval grammatical theory on Europe 1951; *H. Steintal*, Grammatik, Logik und Psychologie 1853; *A. Marty*, Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachwissenschaft 1908; *A. Noreen*, Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache 1923; *L. Hielmslev*, Principes de grammaire généralle 1928; *Vc. Biržiška*, Lietuviškų knygų istorijos bruožai 1929–30, 93 tt.; *P. Jonikas*, Liet. kalbos istorija 1952, 160–163 psl. P.S.

Gramatikalizacija (prc. grammaticalisation) yra sąvokinio elemento vartojimas gramatinio elemento funkcijai žymėti. Pvz. prc. -ment, kilęs iš lot. ablatyvo mente (: constantī mente ‚nuolat' ir kt.), ilgainiui buvo pradėtas vartoti prieveiksmine priesaga: librement ‚laisvai', vivement ‚gyvai' ir kt. Mūsų kalboj G. pavyzdžiais gali eiti tokie dariniai, kaip gala iš 3 asm. gāli : gal tu važiuosi į miestą?), rasi ‚gal, galbūt' (iš 2 vs. asm.: rasi bus gražus rytoj oras), tarytum ‚lyg, kaip' (iš tariamosios nuosakos vs. 2 asm.: šaltas tarytum ledas) ir kt. P.S.

Gramatinės giminės liet. kalboj yra: vyriškoji, moteriškoji ir bendroji. Vyriškoji giminė nuo moteriškosios skiriama daugiausia galūnėmis arba tam tikromis priesagomis, pvz. vilkas ir vilkė arba vilkienė, lapė ir lapinas ir kt. Kiek rečiau šis skirtumas žymimas įvairiais skirtingais žodžiais, pvz.: vyras ir moteris, brolis ir sesuo, karvė ir jautis ir kt. Pagal tai rūšiuojami ir kiti žodžiai; pvz. galūnė -as daugiausia vartojama vyriškajai, o -ė moteriškajai giminei žymėti: ratas, stalas; drobė, kurpė, prekė ir kt. Bet gyvojoj žmonių kalboj kartais to skirtumo nepaisoma, pvz.: mūsų močiutė buvo baisi barbalas; ji yra didelė žinovas, silpna ligonis ir kt. Tai yra senovės liekana, pažįstama ir kitose senovinėse ide. kalbose; pvz. Homero kalboje šalia ho theos ‚dievas' dar buvo vartojama ir hē theos ‚deivė'; tik vėliau užuot hē theos buvo pradėta vartoti hē theā.

Bendrosios giminės žodžiai yra tokie, kurie vienu kartu gali būti vyriškosios ir moteriškosios giminės, pvz. grióva ‚sugriuvėlis, -ė', mirka ‚prisimerkėlis, -ė', šérpė ‚pasišiaušėlis, -ė' ir kt.

Šitoks žodžių skirstymas giminėmis yra grynai formalus, atskirose kalbose skirtingai susidaręs ir todėl daug kur labai nevienodas; pvz. mūsų nosis ir vok. die Nase yra moteriškosios, o rus. nos ir prc. le nez vyriškosios giminės. Dar didesnį skirtumą rodo mūsų saulė, vok. die Sonne (m.g.), prc. le soleil v. g.) ir ček. slunce, rus. solnce (n.g.). Taigi dabartinis žodžių skirstymas giminėmis šių dienų kalbų atžvilgiu yra visai beprasmis, beveik niekuo nepateisinamas dalykas.

Šio keisto reiškinio priežasčių tenka ieškoti gilioj senovėj, kada žodžiai primityviniu žmonių galvojimu buvo skirstomi giminėmis pagal seksualizacines daiktų ypatybes, t. y. tie, kurie atrodė turi vyriškų ypatybių, buvo skiriami vyriškajai, o su moteriškomis ypatybėmis — moteriškajai giminei. Pvz. saulė ir mėnuo buvo laikomi tokios pat lyties esybėmis, kaip moteris ir vyras, t.y. primityvių žmonių jie buvo įsivaizduojami kaip moteriška ir vyriška būtybė. Šitą gilią senovę dar iš dalies tebėra išlaikęs mūsų liaudies tikėjimas, kad saulė ir mėnuo (mėnulis) sudaro vedusiųjų porą: mėnulis yra vyras, o saulė žmona, žvaigždės — jų vaikai. Taip pat iš senų senovės ir žemė su dangumi buvo laikoma artima pora, Rigvedos himnuose dažnai reiškiama net vienu sudurtiniu žodžiu dyāvā-prthivī ‚dangus ir žemė' (iš dyāus ‚dangus, dangaus dievas' ir prthivī ‚plačioji'). Mūsų tautosakoj žemė įsivaizduojama kaip viską gimdanti, maitinanti ir auginanti motina, todėl ji, laikoma moteriška būtybe, iš senovės buvo priskirta ir moteriškajai kategorijai; plg. dar lot. terra, prc. la terre, vok. die Erde, rus. zemlia ir kt. Dangus, priešingai, buvo laikomas gėrybių davėju, globėju, vaisintoju ir kt., todėl suprantama, jis tegalėjo būti įsivaizduojamas vyriškosios giminės atstovu; plg. baltų *deivas ‚dangus' (žr. Dievas), gr. ouranos, vok. der Himmel ir kt.

Bet nevisi daiktai senovėje galėjo būti suasmeninami arba sudievinami (sudvasinami): dalis jų, negyvieji arba bedvasiai, negalėjo pritilpti nei prie vyriškosios, nei prie moteriškosios giminės, todėl jie buvo laikomi niekatrosios (t.y. nei vyriškosios, nei moteriškosios) giminės (lot. genus neutrum, gr. oudeteron), pvz. lot. cor ,širdis', gr. kēr, vok. das Herz ir kt. Mūsų kalboje šios rūšies daiktavardžių nebėra išlikę; tik būdvardžių, skaitvardžių ir iš dalies įvardžių dar tebėra skiriamos niekatrosios giminės lytys, pvz. gẽra, gražù šalia gẽras, -à, gražùs, -ì ir kt.

O. Jespersen, The philosophy of grammar 1924, 17 skyrius; *H. Hirt,* Indogerm. Gramm. 1927, III 320 tt.; *J. Lohmann,* Genus und Sexus 1932; *A. Meillet,* Linguistique historique et linguistique générale 1948, 199–229. *P.S.*

Gramatiniai terminai. Sen. graikai, davę pradžią gramatikos mokslui, yra sukūrę ir visą eilę pagrindinių G.T., kurie, daugiausia per lotynų kalbą, vėliau buvo nemaža dalimi išversti į įvairias kalbas ir lig šiol tebėra vartojami; plg. gr. metochē : lot. participium, prc. participe, ag. participle, mūsų dalyvis; gr. antōnyma : lot. pronomen, prc. pronom, ag. pronoun, mūsų įvardis; gr. epirrēma : lot. adverbium, prc. adverbe, ag. adverb, mūsų prieveiksmis; gr. prothesis : lot. praepositio, prc., ag. preposition, mūsų prielinksnis; gr. syndesmos : lot. conjunctio, prc., ag. conjunction, mūsų jungtukas; taip pat gr. ptōsis : lot. casus, prc. cas, ag. case, vok. Fall, mūsų linksnis ir kt.

Dabartiniai mūsų G.T. ne iš karto buvo visi tinkamai sudaryti: daugelis iš jų, kur menkesnės darybos, ilgainiui išnyko ir buvo pakeisti geresniais, daugiausia J. Jablonskio sudarytais. Pvz. S. Daukantas yra vartojęs: dauglykis ,daugiskaita', kamlinkis ,naudininkas', veikrodis ,veiksmažodis', veikrodvardis ,dalyvis' ir kt. A. Baranauskas vartojo: duodlankis ,naudininkas', geistlaikis ,geidžiamoji nuosaka', taislankis ,įnagininkas', žodžvardis ,dalyvis' ir kt. Beveik panašiu keliu yra ėjęs ir K. Jaunius: daiktavardis, arba esybėvardis ,nomen substantivum', dalyvis žodis ,participium', sakymbūdis ,nuosaka', skaitinis žodis ,skaitvardis' ir kt. Visų šių naujadarų vietoj dabartinėje gramatikoje vartojama: daugiskaita, naudininkas, veiksmažodis, dalyvis, daiktavardis, nuosaka, skaitvardis ir kt. A. Baranausko skundlankis ir K. Jauniaus apskųstinis linksnis, verste verstas iš lot. accusatīvus, o šis savo keliu pagal aitiaomai ,skundžiu' iš gr. aitiatikē (ptōsis) buvo vėliau paverstas galininku. Panašiai pakeista nemaža ir kitų ankstyvesnių G.T.; pvz. naujai yra vartojama: dviskaita, vardininkas, būdinys, nuosaka, siekinys, bendratis ir kt. O kalbotyrinėje literatūroje buvo dar sudaryta ištisa eilė visai naujų terminų: garsynas ,vienos kalbos ar tarmės garsų visetas', perbalsa ,balsių pakitimas (vok. Umlaut), sambalsis ,hiatas', staiginė priegaidė, vok. ,Stosston' (iš čia savo laiku buvo dirbtinai versta stumtinė priegaidė) ir kt. Šituo būdu ilgainiui susidarė sava, lietuviška gramatinė terminija, kuri savo daryba griežtai nebeišsiskiria iš kitų lietuviškų darinių.

R. H. Robins, Ancient and mediaeval grammatical theory in Europe 1951; *J. Marouzeau,* Lexique de la terminologie linguistique 1951; *Pr. Skardžius,* Liet. kalbos žodžių daryba 1943, 593 tt. *P.S.*

Grāmatu Draugs — viena Latvijos knygų leidyklų, įst. 1926 Rudzīšio Rygoje. Leidykla išleido daug grožinės literatūros, meno ir mokslo popularizacijos veikalų, parašytų pačių latvių rašytojų ir svetimtaučių. G. D. atgaivinta tremtyje (Esslingen) ir vėliau persikėlė į JAV (Brooklyn), kur tebeleidžia knygas ir to pat vardo laikraštį.

Grambuolys. 1. juodvabalis, mėšlinis vabalas (Geotrupes stercorarius); 2. karkvabalis (Melolontha melolontha). Coleoptera būrio Scarabaeidae šeimos vabalai. Jų vikšrai balšvi užlenktu pasturgaliu pilvo pusėn. Veisiasi žemėje; orinėje aplinkumoje pasirodo tik suaugėliai (imago), išsikasę iš žemės skraidymo metais ir tegyvena keletą mėnesių. Turi pastovią generaciją, priklausančią nuo klimato ir geografinės platumos. Lietuvoj dažniausias yra grambuolys paprastasis (Melolontha melolontha L.) apie 3 cm ilgio vabalas rusvomis antsparnėmis. Jo generacija 4 metų. Skraido vakarais ūždamas. Didžiausiomis masėmis užplūsta lapuočius medžius, ypačiai pavieniai augančius, nuėsdami ligi galutinio lapo. Vikšrai (ilgiausiai trunkančioji stadija) žemėje nugraužia jaunų medelių, daugiausia pušaičių, šaknis. G. vikšrai kenkia taip pat ir medelynuose, daržuose. Rytinėse Lietuvos srityse labiau sutinkamas grambuolys miškinis (M. hippocastani Fabr.). Šis kiek mažėlesnis juodais antsparnių pakraščiais. Žalingas kaip ir G. paprastasis. Sodams kenkia grambuolys sodinis (Phyllopertha horticola L.) apie 1 cm il-

Grambuolys paprastasis

gio vabalas. G. yra dideli kenkėjai visoje Europoje. Su jais kovojama įvairiais būdais ir priemonėmis. Miškų ūkyje G. apimtuose plotuose sodinami įmanomai tik jų generaciją gerai ištyrus: kova su jais sėkminga, kada vykdoma prieš pat vikšrams virstant lėliukėmis. *J.Rkt.*

Gramekvivalentas medžiagos yra medžiagos svoris, galįs pakeisti ar kaip kitaip veikti 1.008 g vandenilio arba jungtis su puse gramotominio svorio (8.00 g) deguonies.

Gramineae žr. Varpiniai.

Grammatophora žr. Narstiklis.

Grammolekulinis svoris, arba grammolekula, yra medžiagos masės gramų kiekis, savo skaičiumi lygus molekuliniam svoriui.

Gramofonas (gr. gramma ‚raidė' ir phōnē ‚garsas') žr. Fonografas.

Gramont Antoine Agénor Alfred (1819–1880) prancūzų diplomatas, 1870 užsienio reikalų ministeris, prisidėjęs prancūzų vokiečių karui sukelti. Savo politiką gynė veikale La France et la Prusse avant la guerre 1872.

Grammont Maurice (1866–1946) prancūzų kalbininkas. Jis studijavo lyginamąją ide. kalbotyrą pas M. Brédal ir F. de Saussure. Profesoriavo Dijono univ. trejus metus ir nuo 1895 Montpellier univ. Savo studijose jis daugiausia yra kreipęs dėmesio į fonetiką. Savo disertacijoj La dissimilation consonantique dans les langue indoeuropéennes et les langues romanes 1895 jis mėgino sudaryti garsinės artikuliacijos ir garsinių atmainų dėsnius, derančius visoms kalboms, plačiau tai jis išdėstė savo veikale Traité de phonétique 1933. Ypač įdomus Vers français 1904, kur jis, tyrinėdamas poezinę harmoniją, priėjo išvadą, kad poetai visai nesąmoningai vartoja garsines alternacijas (pakaitas, įvairenybes) vien muzikaliniam efektui. Iš kitų jo veikalų dar paminėtini: Traité pratique de prononciation française 1928 ir Petit traité de versification française 1908, Phonétique du grec ancien 1948. Daug metų dar redagavo Revue des langues romanes.

Grampianai ag. The Grampians, žymiausias Skotijos kalnynas, tarp Kaledonijos griovio iš šiaurės ir Clyde klonio iš pietų pusės. Augščiausia viršūnė Ben Nevis 1343 metrai.

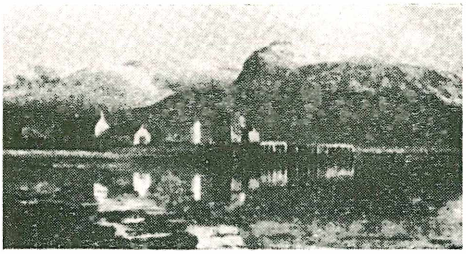

Grampiano kalnai

Gramzdas žr. Gružas.

Gran 1. G e r h a r d (1856–1925) norvegų literatūros istorikas. Parašė Jean Jacques Rousseau 1910—11, Henrik Ibsen 1918, Norsk aandsliv i hundrede aar 1915–19. Įsteigė žurnalus Samtiden 1890 ir Edda 1914.

2. H a a k o n (g. 1870) norvegų botanikas, Oslo univ. prof. 1905–40. Tyrė planktonų organizmus, dalyvavo ekspedicijose po šiaurės Ledynuotąjį vandenyną. Išsp. Hydrographic-biological studies of the North Atlantic Ocean and the Coast of Nordland 1900, Das Plankton des norwegischen Nordmeeres 1902.

Granada 1. Ispanijos provincija Andalužijoje; 12.531 km², 783.000 gyv. (1950). 711–1492 maurų valdžioje (XIII a. atskira nauja karalystė). Pietų dalyje Sierra Nevada kalnai, kur gaunama mineralinių turtų. Derlinguose slėniuose auginama javai, cukrinės nendrės, vynuogės, medvilnė.

2. G. provincijos sostinė, Sierra Nevados papėdėje, prie Darro ir Genil upių santakos; 154.400 gyv. (1950). 1531 įkurtas universitetas, arkivyskupo rezidencija, žymiausia maurų pilis Alhambra, katedra (XVI a.) su karališkąja koplyčia, kurioje laikomi Ferdinando ir Izabelės palaikai. Vidaus karo metu (1936–39) miestas greit

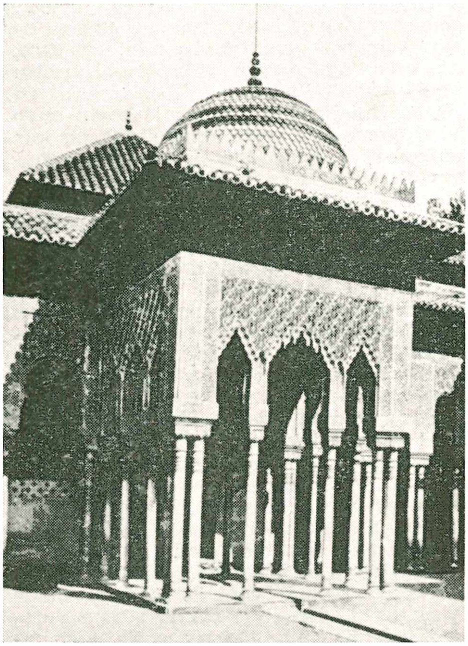

Alhambra (Liūtų kiemas) Granadoje

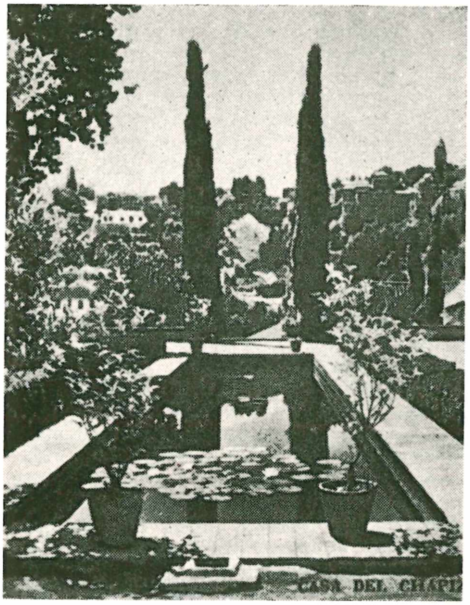

Granada

atiteko sukilėliams, bet provincijos didžioji dalis išsilaikė vyriausybininkų rankose ligi karo pabaigos. G. įkurtas VIII a. maurų netoli buvusio senovės iberų Iliberi mst. 1036–1234 priklausė Cordobai. Kurį laiką G. buvo maurų kalifato sostinė.

3. Nicaraguvos respublikos mst.; apie 40.000 gyv. (1955). Kelios puošnios bžn. Kolonijų laikotarpio rūmai. Įkurtas 1524, 1606 piratų sunaikintas.

Granadina Ispanijos Granados provincijos šokis. Žr. Fandango.

Granados Enrique (1867–1916) Ispanijos pianistas ir kompozitorius. 1892 pasirodė su žymiuoju Pérez Cabrero orkestru, kuris pagriežė tris Granados Ispanų šokius ir jam akomponavo Griego koncertą. 1900 įst. Klasinių koncertų d-ją. Griežė Ispanijoj ir Paryžiuj su Thibaud, Manén, Casals, Saint-Saëns, Risler ir kt. Pirmoji G. opera yra Maria del Carmen 1898. Kitos jo operos Picarol, Petrarca, Follet, Gaziel, Liliana. Simfoninė poema pagal Dantės Dieviškąją Komediją 1908. Fortepijonui ir mažam orkestrui parašė suitą Elisende, sekdamas to vardo Mestre poema. Ypač nemažai yra parašęs fortepijonui solo, kurių labiausiai žymios yra Goyecas du sąsiuviniai, Pasakos jaunimui — Cuentas para la juventud, Domenico Scarlati 26 sonatų transkripcijos ir daug kitų. 1914 Paryžiuje Pleyel salėje turėjo savo kūrinių koncertą. Paryžiaus opera priėmė Goeyescas sceninę transkripciją, kurią jis padarė pagal Fernando Periquet libretą. Goyescas kaip sceninis veikalas buvo pastatyta New Yorke 1916. G. paskutinis koncertas buvo Baltuosiuose Rūmuose. Namo keliaudamas, G. kartu su žmona žuvo nuo povandeninio laivo torpedos, nuskandinusios visą keleivinį laivą.

E. Granados

Ankstyvesnioji G. kūryba yra ryškioje Chopino, Griego ir Liszto kūrybos įtakoje. Bet su Goyescas jis sukūrė modernų ispanišką fortepijoninį stilių, kur augščiausiu laipsniu išvystydamas fortepijoninę techniką, jis kartu išreiškia čia grynai ispaniškas formas ir ritmus. G. su Albeniz ir Falla sudaro genialią trijulę, kuri Ispanijos muzikinę kūrybą XIX–XX a. sąvartoje iškėlė į pasaulinę plotmę.

J. Subira, Enrique Granados 1926; *C. van Vechten,* The Music of Spain 1920. *Iz.V.*

Granas (lot. grānum, viduramžių lot. grānus) mažiausias svorio vienetas, lygus 0.0648 g. Vartojamas daugiausia vaistinėse. Įvairiuose kraštuose G. svoris kiek įvairuoja.

Granata (it.) artilerijos sviedinys, turįs stiprų sprogstamosios medžiagos užtaisą. Pirmosios nedidelės rankinės G. atsirado XVI a. pradžioje. Buvo daromos iš geležies, ketaus arba vario ir turėjo mažą medinį vamzdelį su paraku, degusiu tam tikrą laiką. Pirmieji bandymai, pritaikyti G. šaudyti iš artilerijos pabūklų, buvo atlikti XVI a. pabaigoje. G. plačiai pradėtos vartoti tik XVIII a. gale, kada atsirado granatinė patranka. Nuo to meto G. vadinami ir apvalieji sprogstamieji patrankų ir haubicų sviediniai, bomba — mortyrų sviediniai. Įvedus XIX a. viduryje artilerijoje su įgraižomis ir pailgus sviedinius, G. virto beveik universaliu sviediniu. Šios G., 2–2,5 kalibro ilgio, iš pradžių buvo plonų sienelių, paskui skeveldrų kiekiui padidinti buvo daromos dvigubomis sienelėmis (žiedinė G.). G. medžiaga — beveik išimtinai ketus; tik šarvams pramušti G. buvo daromos iš sukietinto ketaus arba plieno. Šios G. degtuvo nebeturėjo: užtaisas užsidegdavo nuo smūgio į šarvą. Vėliau G. įtaisė degtuvą. Įvedus greitai šaudančiąją artileriją, G. reikšmė žymiai sumenkėjo. Betgi rusų ir japonų karo metu vėl buvo vartojamos G. — paprastos fugasinės ir brizantinės. G. gaminama iš plieno storų sienelių su dideliu užtaisu detonuojančios medžiagos (piroksilino, pikrino rūgščių preparatu — melinitas ir t.t.). Brizantinė G. turi dvigubo veikimo degtuvą ir, sprogdama ore, duoda didelį kiekį (iki 500–600) smulkių skeveldrų, turinčių pakankamą

pramušamąją jėgą. Tokių skeveldrų išsiskleidimo kampas yra didelis (iki 90°), jie gali pasiekti taikinį, betarpiškai už nždangos esantį. G. neigiamosios ypatybės: mažas veikimas gilumon, tikslaus įsišaudymo ir labai gero degtuvo reikalingumas. Šis klausimas buvo išspręstas II pas. karo metu, sukonstruktavus radijo degtuvą, susprogdinantį G. visuomet tam tikrame atstume nuo žemės paviršiaus. Automatiškai prisitaiko prie žemės paviršiaus nelygumų (pirmą kartą plačiai pavartota, atremiant vokiečių puolimą Ardenuose 1945). Dabar G. vartojama visose kariuomenėse ir sudaro kaip ir svarbiausią artilerijos sviedinį. Šrapnelis beveik visai nustojo savo reikšmės ir retai kur bevartojamas. Fugasinių G. yra keletas rūšių: paprasta su gaištuku ir rikošetinė (vadinamoji prancūziškoji). Kitos G. rūšys: šautuvinės ir rankinės. G. yra artimųjų kautynių asmeninis kovotojo ginklas. Vartojamas artimuose atstumuose, gyviems taikiniams kauti, šarvuočiams bei ginklams ir įrengimams naikinti. *O.Urb.*

Granatas — mažaverčių brangakmenių grupės vardas. Pagal cheminę sudėtį yra plačiai žinomos šios G. rūšys: Almandinas — aliuminio geležies silikatas ir hesonitas — kalcio aliuminio junginys; Lietuvoje riedulinuose granituose neretai pasitaikąs G. almandinas. G. vartojami ir juvelyrinėje pramonėje kaip gludinimo priemonė.

Granatinis pabūklas be graižtvų įvestas XVIII a. specialiai šaudyti tiesiu taikymu sprogstamaisiais sviediniais. Pirmoji G.P. atsirado Rusijoje (Šuvalovo konstrukcija). Vėliau Prancūzijoje 1851. Napoleonas III įvedė 12 svarų trumpą 15 kalibro ilgio. G.P. Prūsuose buvo įvesta 1859. Šios G.P. kariuomenės ginklavime išsilaikė iki graižtvuotosios artilerijos atsiradimo. 1902 vokiečių gen. Reichenau sukonstruktavo 5 cm greit šaudanti G.P., betgi toks pabūklas patranka kariuomenės ginklavime nebuvo įvestas.

Granatmedis (Punica granatum) Punicaceae šeimos. P. Europoje auginamas vaiskrūmis; manoma kilęs iš R. Azijos. Vaisiai valgomi. Iš jų daromas ir vynas, o žievė vartojama kilimams dažyti. Stiebo ir šaknų žievė vaistinga.

Granato žvaigždė, arba graikiška (niun) Cephei. Banginio žvaigždyno netaisyklingai kintančio šviesumo žvaigždė. Didžiausio šviesumo metu siekia 5-jo ryškumo. Ji yra tamsiausios raudonos spalvos visų plika akimi matomų žvaigždžių tarpe.

Granatsvydis pabūklas granatoms svaidyti. Rusų ir japonų karas 1904–05 įrodė svarbą rankinės granatos kaip priemonės priešo atakoms atremti ir priešui už uždangos pasiekti. Po karo buvo sukonstruktuota keletas tipų lengvųjų pabūklų, kurie gavo G. pavadinimą. Jie šaudė mažais atstumais (200–300 m) ir turėjo labai riestą trajektoriją. G. buvo graižtvuotųjų ir negraižtvuotųjų vamzdžių. Kalibras 5–7–12 ir 15 cm. Vamzdžiai trumpi. Užtaisoma iš priekinio galo. G. buvo konstruktuojami lengvi, kad būtų galima nešioti. G. išsilaikė labai trumpai. Per I pas. karą 1914–18 jie buvo mažai vartojami. Juos išstūmė atsiradęs minosvydis. *O.Urb.*

Granberg Gunnar (g. 1906) švedų etnologas, Nordiska Museet lektorius 1937–40, spaudos attaché Helsinky 1940–44, Svenska Institute dir. 1945–54. Nuo 1954 švedų kultūros attaché prie vokiečių vyriausybės Bonnoje. Redagavo Skandinavijai ir Pabaltijui skirtą etnologinį žurnalą Acta Ethnologica 1936–38. Išsp. Skogsrået i yngre nordisk folktradition 1935.

Gran Canaria didumo antroji Kanarų salyno sala; 1667 km^2, 280.000 gyv. (1951). Sala vulkaninės kilmės, derlingose dirvose auginami bananai, pomidorai, apelsinai, daržovės. Klimatas švelnus ir sveikas. Keli užgesę vulkanai, kurių Los Pexos yra 1920 m augščio. Didžiausia vietovė ir adm. centras Las Palmas. Nuo 1943 priklauso Ispanijai.

Gran cassa (it.) didysis būgnas — simfoninio bei kitų orkestrų instrumentas. Vartojamas ne tik ritmui pabrėžti, bet ir muzikiniam spalvingumui praturtinti, ypač modernioje simfoninėje literatūroje. *Iz.V.*

Grandai (isp. grandes) nuo XIII a. augščiausias Ispanijos bajorų sluogsnis, kurį sudarė karaliaus šeimos giminaičiai ir apskritai kilmingieji bajorai (ricos hombres). G. nemokėjo mokesčių ir turėjo daug kitų privilegijų. Izabelės ir Ferdinando bei Karolio I (V) valdymo metu G. pradėjo netekti politinės įtakos ir ilgainiui liko į 3 klases suskirstyta dvaro diduomenė. Juozapas Bonapartas G. titulus buvo panaikinęs, bet 1834 G. titulas atgaivintas, ir jie sudarė augštųjų rūmų narius. 1931 Ispanijos respublikos vyriausybė vėl panaikino G. titulą.

Grandas grindžiamasis medis, klojamas per klampynes; medžių klostas, dedamas klojime po javais; skeltųjų medžių (pusmedžių) klėties grindys; tilto grinda; klojimo, tvarto ar prieangio lubos, padarytos iš skeltinių karčių.

Grand Canyon, isp. Gran Cañon, milžiniškas Colorado upės griovys-kanjonas JAV Arizonos valstybėje; apie 350 km ilgio, viršuje nuo 6 ligi 26 km pločio, 900–1800 m gylio, stačiomis sienomis, kurios dažniausiai leidžiasi žemyn pakopomis. G. C. yra didžiausias ir savo gražumu plačiausiai pasaulyje pagarsėjęs upės kanjonas. Jo dugnu teka Colorado upė, kuri per maždaug milioną metų išgraužė šį griovį.

Jo plokščiose pakopose stūkso išsikišę kietesnės, atsparesnės uolos, o šonuose iš abiejų pusių yra mažesnių skersinių griovių. G.C. išgraužtas sausoje, 2000–3000 m nuo j.l. iškilusioje plokštakalnėje, kurios dykumų tipo klimatas pasižymi dideliais vasaros karščiais ir žiemos šalčiais. Žiemos metu kanjono dugne šalčių retai būva. Tik šiaurinės G.C. dalies plokštakalnė turi miškų, o kitur sutinkama skurdi dykumų augalija. Pakopose auga dykumų agavų ir kitų kaktų. G.C. išgraužtas nuosėdinėse uolienose, kuriose tekančio vandens ardomąjį darbą lengvino tos vietos žemės plutos kilimas ir atsiradę suskilimai bei įgriuvimai. Kanjono sienos iš spalvotų, saulės šviesoje mirgančiai žibančių uolieninių kristalų, sudarančių nepaprasto gražumo reginių. Dėl to G.C. laikomas vienu iš nuostabiausių geografinių gamtos žymenybių. Be to, G.C. turi didelės reikšmės geologinėms studijoms, nes jo sienos sudaro daugelio sluogsnių skerspjūvį. Rytinės kanjono dalies apačioje matomi seniausieji priekambrio sluogsniai. susidarę iš skalūnų ir gneisų (apie 1.000.000.000 metų senumo); ant jų atitinkama eile susikrovę jaunesnieji sluogsniai. G.C. pirmasis aptiko 1540 ispanas Garcia López Cárdenas. 1869 mjr. J. W. Powell su penkiais kitais ekspedicijos dalyviais pirmą kartą upe praplaukė išilgai visą G.C. 1919 kanjono dalis, apie 2500 km, paskelbta tautiniu parku.

E. Corle, The Grand Canyon 1951. *A.B.*

Grand Coulee JAV Washingtono valstybės sausas slėnys, buv. ledyno išplautas, 80 km ilgumo, 3–4 km platumo, beveik 1 km gilumo. Čia įtaisomas atsargos vandens rezervuaras ir laukų irigacija. Greta Columbijos upėje 1933–42 pastatyta pasaulyje didžiausia 2 mil. a.j. galingumo hidroelektrinė. 1952 paleisti į darbą siurbliai, kurie kelia vandenį į būsimąjį rezervuarą. Iriguotame plote galės įsikurti 1,5 mil. ūkininkų.

S. Kolupaila, Milžiniškos Š. Amerikos hidrotechnikos problemos 1937.

Grande Dixence didžiausioji Šveicarijos užtvanka, Wallis kantone, Val d'Hérémence slėnyje, pradėta statyti 1951 (numatyta baigti 1961); 278 m augščio, viršuje 750 m pločio, tvenkinio talpa 400 mil. m³ vandens. Per metus duos 2.180.000.000 kWh elektros energijos. Vanduo suleidžiamas 35 baseinuose tarp Monte Rosa ir Grand Combin iš 300 km² ploto, kurio 215 km² ledynai.

Granderath Theodor (1839–1902) jėzuitas, istorikas, pasižymėjęs studijomis iš visuotinių Bažnyčios susirinkimų istorijos. Išsp. Geschichte des Vatikanischen Konzilis von seiner ersten Ankündigung bis zu seiner Vertagung 3 tt. 1903–06 išleisti jau po autoriaus mirties K. Kirch, Constitutiones dogmaticae ss. Concilii Vaticani ex ipsis eius actis explicatae et illustratae 1892, Acta et decreta s. Concilii Vaticani 7 tt. 1890 ir kt. *A.Lm.*

Grand Falls Hamiltono upės Labradore smarkėtakų vieta su 95 m augščio krioklių. G.F. 18 km ilgio kelyje vandens tėkmės nuolydis 228 m. G.F. ištirta 1894 ir gali duoti minimum 1.250.000 a.j. elektros energijos.

Grandi 1. Dino (g. 1895) italų fašistų politikas, 1937 gavo grafo titulą. 1929–31 užsienio reikalų ministeris, paskiau pasiuntinys Londone. 1939–43 teisingumo ministeris ir Didžiosios fašistų tarybos narys, kuri, G. pirmininkaujant, 1943 IV 25 nuvertė Mussolinį. Emigravo į Braziliją.

2. Guido (1671–1742) italų matematikas ir hidraulikas, kunigas; išrado instrumentą vandens greičiui matuoti.

Grandinė 1. sukabintų metalinių grandžių eilė, grandinis raištis; 2. eilė, virtinė, pvz. kalnų G.; 3. sujungtų elektros laidų, drauge su srovės šaltiniu sudarančiu uždarą kelią elektrai eiti; 4. kariuomenėje kautynių rikiuotės forma. Priešo ugnies įtakoje kovotojai išsiskleidžia grandine, kad mažiau jie būtų kliudomi ir geriau prisitaikytų prie vietos. G. terminas komanda buvo vartojama nepriklausomybės kovų metu, vėliau buvo pakeista vilnimi.

Grandinis pirmasis kareivio laipsnis Lietuvos kariuomenėje, grandies viršininkas. Į G. laipsnį pakeliami sumanesni energingesni kareiviai. Į G. laipsnį kelti nėra būtinas mokomosios kuopos baigimas.

Grandioso (it.) muzikoje reiškia, kad atitinkamas posmas turi būti atliktas puošniai, iškilmingai.

Grandis 1. metalinis žiedas, o jų sujungta eilė sudaro grandinę; metalinis ar vielos žiedas.

2. (ag. squad) mažiausias vienetas kariuomenėje iš 7–9 kareivių. Lietuvos kariuomenėje 2 grandys sudarydavo kautynių skyrių; amerikiečių kariuomenėje 4 G. sudaro kautynių skyrių, iš jų 3 G. lengvųjų ir 1 G. sunkiųjų ginklų.

Grandis stud. technikų ateitininkų korporacija, VDU įregistruota 1932 III 19. Steigėjų buvo 17. Be bendrųjų ateitininkijos principų, G. akcentavo socialinį narių sąmoningumą ir daug dėmesio kreipė visuomeniniam pasiruošimui ir drausmingumui (pirmininku kas pusė metų buvo renkamas vis naujas asmuo). Rūpinosi savų studentiškų tradicijų kūrimu: G. su tiek grandžių, kiek metų korporacija buvo sulaukusi; skydas su kiekvienams nariui įstojant skirtu numeriu-vinimi (pirmasis numeris steigėjo Ad. Damušio), grandkava (G. kava), iškilminga šventė be jokių alko-

holinių gėrimų. Prieš II pas. karą G. buvo 118 stud. ir 29 baigusieji inžinieriai. Per abi okupacijas apie 20% narių buvo rezistencinės kovos aukos. Iš jų žuvo St. Tilinskas (sušaudytas prie Minsko 1941 VI), Ant. Norkūnas, R. Striupas ir Vl. Živatkauskas (žuvo 1941 birželio sukilime), Ant. Šapalas ir J. Bacevičius (nukankinti Stutthofe). Per antrąjį bolševikmetį ligšiolinėmis žiniomis rezistencijoje žuvo 5 korporantai. Daug kitų buvo kalinti ar Sibiran ištremti; iš nacių KZ ar kalėjimų gyvi išėjo P. Brizgys, Ad. Damušis, P. Narutis, J. Pajaujis, A. Pocius, A. Sušinskas. Tremtyje G. buvo atkurta 1947 XII 15 Karlsruhėje I. Janavičiaus, P. Naručio ir A. Sušinsko iniciatyva, ir įvairiose augštosiose technikos mokyklose turėjo ligi 60 narių, iš kurių apie pusę įsigijo inž. diplomus. JAV G. atkurta 1954, pirm. A. Sabaliauskas.

Ad.D. ir P.N.

Grandis Vl. Putvinskio vardo šaulių būrio sporto klubas Kaune, įsteigtas 1935 iš prie būrio veikusios sporto sekcijos. Pirmasis G. pirmininkas K. Tumas, vėliau V. Bakūnas, L. Blinka ir J. Budrevčius. G. pasižymėjo lengvojoje atletikoje ir krepšinyje. G. buvo daugkartis Kauno ir drauge su kitais Šaulių s-gos sporto klubais Lietuvos lengvosios atletikos nugalėtojas. G. pagrindinės kultyvuojamos sporto šakos buvo lengvoji atletika, krepšinis, lauko ir stalo tenisas, dailusis čiuožimas ir slidinėjimas. G. klube išaugo gausus būrys pajėgių sportininkų. Paminėtini lengvojoje atletikoje: A. Puskunigis, V. Gontis, L. Blinka, Jodelė, J. Budrevičius, J. Karosas, Vl. Bakūnas, N. Širvydaitė, Žeruolytė, M. Pakarklytė. Krepšininkai broliai Puzinauskai, broliai Norkai, Leščinskas ir Mackevičius; lauko ir stalo tenisininkas V. Gerulaitis.

Grandmaison Léonce de (1868–1927) prc. jėzuitas (nuo 1886), 1908–19 Études redaktorius. Kovai prieš modernizmo klaidas ir religinėms studijoms puoselėti įsteigė žurnalą Recherches de science religieuse ir jį redagavo iki savo mirties. Jo veikalai pasižymi dvasiniu pakilimu. Išsp. La religion personelle 1927, La crise de la foi chez les jeunes 1927, Écrits spirituels 1933–35, Le dogme chrétien 1928. Pagrindinis jo viso gyvenimo studijų vaisius yra Jésus-Christ, sa personne, ses messages, ses preuves išleisti J. Lebretono 1928 jau po autoriaus mirties ir susilaukęs daug leidimų bei vertimų į kitas kalbas.

J. Lebreton, Le Père de Grandmaison 1932.

Grand Rapids mst. JAV Michigan vst. prie Grand upės, į r. nuo Michigano ež. 1826 gyveno apie 20 baltųjų ir varė prekybą su indėnais, čia turėjusiais dvi stovyklas. 1837 G.R. su apie 500 gyv. registruotas kaip kaimas (village). 1850 2686 gyv.

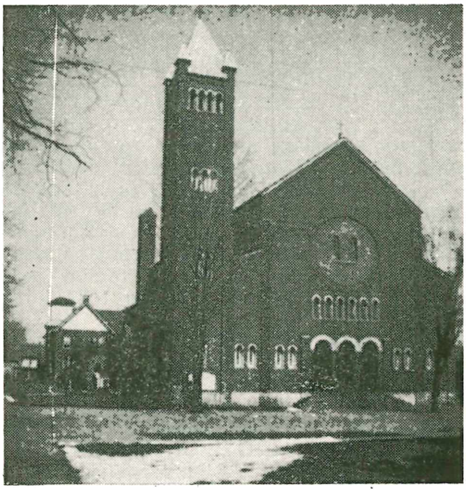

Grand Rapids R. K. Lietuvių Šv. Petro ir Povilo bažnyčia

G.R. tapo miestu. 1930 25% miesto gyventojų buvo gimę už JAV teritorijos, o iš jų apie 50% Olandijoje. 1950 buvo 176.515 gyv. G.R. visą laiką buvo didžiausias JAV baldų gamintojas (70 baldų fabrikų). Du kartus metuose vyksta baldų parodos, į kurias iš visų JAV kampų suvažiuoja baldų prekybininkai. Šalia miesto yra gipso kasyklos. G.R. yra didmenų prekybos centras vakarų Michigano ir šiaurės Indianos valstijoms. Metalo apdirbimo fabrikai gamina šaldytuvus, dulkių siurblius, muzikos instrumentus, rašomąsias bei skaičiavimo mašinėles, automatines muzikos mašinas ir kt. G.R. yra 64 viešieji bei mokyklų parkai su 1439 akrais bendro ploto. 1928 įvestas nuolatinis orinis susisiekimas iš miesto aerodromo. Nuo 1929 (88 artistai) veikia miesto simfoninis orkestras. Viešoji miesto biblioteka (kurioje yra ir lietuviškas skyrius) turi per 400.000 tomų knygų. Veikia trys augštosios mokyk-

Grand Rapids Lietuvių Vytauto D. d-ja

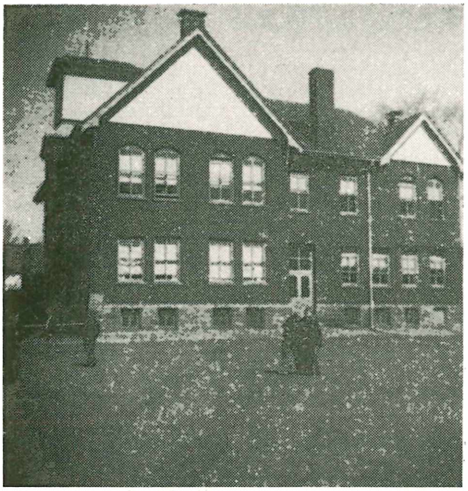

Grand Rapids Lietuvių parapinė mokykla

los: Junior College, Calvin College ir Aquinas College (katalikų). R. K. vyskupo rezidencija. Nuo 1951 pradžios veikia lietuviškos spaudos agentūra.

G. R. lietuviai. Pirmieji atvyko L. Galinis ir A. Čiplys, kurių vaikai ir vaikaičiai čia tebegyvena. Vėliau vis daugiau lietuvių vyko ir kūrėsi miesto šiaurės vakarų dalyje — Hamilton ir Crosby gatvėse. 1950 mieste ir apskrityje užsirašė 1020 asmenų, gimusių Lietuvoje. Manoma, kad šiuo metu turėtų būti 6–9 tūkstančiai lietuvių kilmės žmonių. Tremtinių atvyko 196.

Lietuvių Šv. Petro ir Povilo parapija. Pirmieji lietuviai priklausė lenkų parapijai, kur nuo 1886 klebonu buvo lietuvis prel. Pangonis, pritaręs lietuvių norui kurti savąją parapiją. Jis nupirko sklypą ir pradėjo statyti lietuviams bažnyčią, bet, pradėjus statybą, prelatas buvo kitur perkeltas, ir visas darbas sustojo. 1902 į G.R. atvyko kun. Matulaitis. 1904 jis oficialiai paskirtas lietuviškos Šv. Petro ir Povilo parapijos pirmuoju klebonu. 1907 baigta statyba pastato, kuris buvo bažnyčiai ir mokyklai. 1912 parapijos klebonu atkeltas kun. Gervickas ir tais pat metais IX 19 čia įsikūrė seselės dominininkonės, kurios mokytojavo parapijos mokykloje. 1914 IV 28 nupirkta 10 akrų žemės parapijos kapinėms. 1917–18 parapiją administravo vokietis kunigas, bet jam talkininku buvo kun. J. Kelmelis. 1918–25 klebonavo kun. A. Deksnys, kuris pastatė dabartinę Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, buvusį pastatą pavedant vien mokyklos reikalams. 1925 kun. A. Deksniui rezignavus, kurį laiką klebonu buvo prel. Volkert. 1925 klebonu paskirtas prel. J. A. Lipkus. 1928 parapijon atkeltos lietuvaitės seselės pranciškonės iš Pittsburgho, Pa. 1944 baigta išmokėti bažnyčios skola. 1949 seselėms pastatytas mūrinis namas. 1946–50 mokyklai pagerinti išleista 14.000 dol. 1953 pastatyta nauja mūrinė klebonija. 1955 baigti vargonų tobulinimo darbai. Prel. J. A. Lipkus iki šių dienų sumaniai veda parapijos reikalus. Iš parapijos iki šiol kunigystės sakramentą priėmė W. Viesnoraitis, C. Popell, J. Alksnis, A. Bernott, E. Bernott ir C. Salatka L.I.C. Pastarasis šiuo metu yra G.R. diecezijos sekretorius.

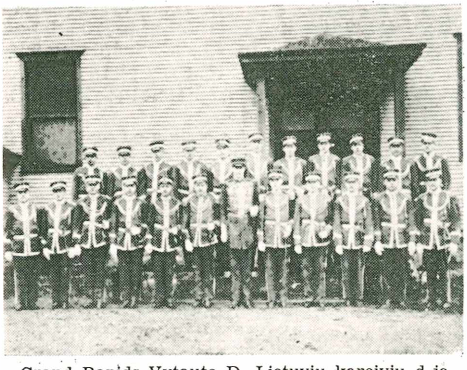

Grand Rapids Vytauto D. Lietuvių kareivių d-ja

Parapijos mokykla įst. 1907; 8 skyrių. Nuo 1928 iki šiol mokytojauja seselės pranciškonės. 1954–55 mokslo metais mokėsi 295 mokiniai. 1949 tremtiniams veikė anglų kalbos ir JAV istorijos kursai; mokytoja E. Druskaitė. 1953–54 dirbo šeštadieninė lietuviška mokykla su 27 mokiniais.

Parapijos choras įst. 1904 vargonininko J. Žeguževskio ir pavadintas Šv. Kazimiero choru. 1919 prof. A. Mandeika chorą perorganizavo Šv. Petro ir Povilo choru. Dabar choras vadovaujamas vargonininkės M. Salatkienės, be nuolatinio giedojimo bažnyčioje, pasirodo su įvairiu repertuaru lietuvių parengimuose.

Parapinės organizacijos. Moterų rožinio d-ja įst. 1901 prel. S. Pangonio. Narės padeda aptarnauti bažnyčią ir įsigyti inventoriaus.

Panų d-ja įst. 1904 kun. V. Matulaičio iš 9 narių. 1929 turėjo per 100 narių. Bažnyčiai nupirko altorių bei Šv. Mergelės statulą. Pirmoji pirm. A. Grigaitė.

Šv. Pranciškaus tretininkų d-ja įst. 1905. Bažnyčiai nupirko Švento Pranciškaus statulą. Pirmas vadovas buvo J. Lipkus.

Apaštalystės maldos d-ja įst. 1906. Narių ligi 100. Pirmas pirm. J. Lipkus.

Šv. Agotos d-ja įst. 1919 II 16 su 38 narėmis. Bažnyčiai nupirko Kryžiaus

Grand Rapids Lietuvių tautinių šokių grupė

kelius su lietuviškais įrašais ir Šv. Agotos statulą. Pirmoji pirm. M. Bernotienė. Dabar turi apie 200 narių.

Šv. Kazimiero akademijos rėmėjų d-jos 13 kuopa įst. 1924 X 6 su 59 nariais. Pinigais rėmė seseles kazimierietes JAV ir Lietuvoje (Pažaislyje). Bažnyčiai nupirko elektrines žvakides ir Betliejaus tvartelį. Pirmoji pirm. O. Šležaitė.

Šv. Pranciškaus seserų rėmėjų skyrius įst. 1926 V 13 prel. J. Lipkaus su 41 nariu. Nupirkta įvairaus inventoriaus vietos seselių namams. Pirmoji pirmininkė M. Gedrienė.

Pašalpinės organizacijos. Šv. Petro ir Povilo d-ja įst. 1891 V 17. 1900 pastatytas namas svetainė. Kol buvo pastatyta pirmoji lietuvių bažnyčia, šiame name buvo laikomos lietuviškos pamaldos. 1917 VIII 22–24 čia vyko Lietuvių moksleivių Amerikoje seimas. D-ja kasmet narių vaikams ruošia Kalėdų eglutę. Pirmasis pirm. M. Bagdonavičius, dabartinis — R. J. Matthews. 1955 III narių skaičius 485.

Šv. Jurgio d-ja įst. 1903 XII 15. 1907 pastatytas namas svetainė. 1923 beliko 28 nariai, kurie paskolos būdu sudėjo pinigų, ir šitaip išvengė likvidacijos. Nuo 1937 verčiamasi savais pinigais. 1953 narių (maždaug toks pat skaičius ir dabar) 365. Pirmasis pirm. J. Dubininkas, dabartinis — J. Totoraitis.

Lietuvos sūnų ir dukterų d-ja yra dviejų draugijų junginys: a. Lietuvos sūnų d-ja įkurta 1907 XII 27 iš 12 narių. Pirm. A. Kavaliauskas. Draugija nuomojo patalpas (dabartinės Vytauto D. d-jos patalpos), kol pasistatė savus namus svetainę (1912); b. Istoriko Simono Daukanto d-ja įst. 1911 I 22. 1928 IV 28 abi draugijos susijungė ir veikia kaip Lietuvos sūnų ir dukterų d-ja, tuo metu turėjusi per 800 narių. Iki 1940 veikė meno sekcija Dailė, kurios choras bei vaidintojų būrelis pasirodydavo vietiniuose parengimuose. Šiuo metu 1955 apie 350 narių; pirmininkas V. Puzaras.

Vytauto kareivių d-ja įst. 1910 VII 10 Šv. Petro ir Povilo ir Šv. Jurgio d-jos suruošė Tannenbergo mūšio 500 metų minėjimą bei paradą. Šių organizacijų 45 vyrai imitavo Vytauto D. karius. Tam reikalui senoviniai ginklai buvo pagaminti Chicagos lietuvių, o uniforminius drabužius siuvo vietinis siuvėjas V. Gylys, ir šie 45 vyrai raiti paradavo miesto gatvėse. Po šio pasirodymo kilo mintis steigti Vytauto D. kareivių d-ją. 1910 VIII 18 tautų pasirodyme laimėta II vieta. 1910 IX įst. d-ja. Pirm. S. Barto. Užuomazgai Šv. Petro ir Povilo ir Šv. Jurgio draugijos leido kareiviams (taip jie ir šiandien vadinami) savo svetainėse po savaitę šeimininkauti ir pelną pasiimti, bet draugija sustiprėti nepajėgė. 1911 II 28 įvyko antras steigiamasis susirinkimas, ir įsteigta draugija su pirm. V. Niksu ir 12 narių. 1912 išnuomojo svetainę, kurią su namu 1913 nupirko. Dabar bene turtingiausia bei populiariausia lietuvių organizacija G. R. Iš viso draugija vartojo tris uniformas. Paskutinioji įsigyta 1930 (Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukaktuvėms), kuri maža kuo skyrėsi nuo to meto Lietuvos kariuomenės uniformos. Dabartinis pirm. J. Galinis, narių 338.

LRKSA 54 kuopa įst. 1891; 1955 99 nariai. Pirm. V. Mazūrevičius.

LRKMS 42 kuopa įst. 1927 VIII 27. 17 narių. Kuopa pirko Lietuvos bonų, kuriuos paaukojo Lietuvos univ. 1929 veikė d-jos choras. Pirmoji pirm. M. Rimkevičienė, dabar A. Wainavicz.

SLA 60 kuopa įst. 1902 7 narių. 1955 67 nariai. Pirmasis pirm. K. Pašluosta, dabartinis J. Bartkus.

SLA 42 kuopa įst. 1933 VII 5. Įsteigime dalyvavo ir prisirašė apie 100 60-os kuopos narių, iš pastarosios dėl įvairių priežasčių išstojusių. Pirmasis pirm. K. Pašluosta, dabartinis J. A. Bernotas, 1955 112 narių.

Įvairios organizacijos. ALT skyrius kasmet ruošia Vasario 16-sios minėjimą su menine programa. 1953 vadovavimą perėmė tremtiniai. Pirmininkas K. Stepšys. Iki 1953 vadovavo vietinis veikėjas W. J. Morris.

BALF 1953 vadovybę perėmė tremtiniai.

LAC (Lithuanian Athletic Club) įsteigtas 1927 užuomazgoje su futbolo komanda. Pirmam žiemos sezonui užėjus, įst. krepšinio komanda. 1928 miesto pirmenybėse

pirmoji komanda iškovojo II-ją vietą ir antroji komandą IV-ją vietą. 1929 baisbolo pirmenybėse laimėta III-ji vieta. 1950 –51 sezone klubo krepšininkai laimėjo miesto čempionatą. Pirmasis pirm. V. Karantavičius, dabartinis K. Pranckevičius.

LTB įst. 1949. Suruošta visa eilė parengimų bei minėjimų. 1949 — 52 veikė vyrų oktetas, vadovaujamas P. Torutos. 1950 III 11 .steigta tautinių šokių grupė, vadovaujama J. Puodžiūnienės; grupė, be vietinių pasirodymų, keletą kartų dalyvavo svetimtaučiuose kaip programos ar jos dalies vykdytojas. Pirmasis LTB pirm. P. Toruta, dabar K. Seniūnas. Narių 72.

L i e t u v i ų k o o p e r a t y v a s 1920—26 vertėsi maisto produktų prekyba. Pirmasis pirm. D. Čižauskas, paskutinysis — A. Bernotas. *P.Jnš.*

Grand Teton National Park JAV tautitinis gamtos apsaugos parkas Wyominge, 18 km į pietus nuo Yellowstono parko; 375 km² dydžio su smailiomis kalnų viršūnėmis ir ledynų kilmės ežerais. Augščiausioji viršūnė Grand Teton 4199 m. Kloniai apaugę spygliuočių miškais su elniais, briedžiais, meškomis, barsukais, bebrais ir kt. laukiniais gyvuliais. Kalnai dėl savo stačių šlaitų mėgiami alpinistų. Prie Jenny Lake yra alpinizmo muzėjus.

Granet François Marius (1775 — 1849) prancūzų tapytojas, Davido mokinys, gyvenęs pas kapucinus ir nupiešęs daug paveikslų iš vienuolių gyvenimo — Kapucinų choras (14 versijų) bei bažnyčių vidaus paveikslų, pvz. Bazilika šv. Pranciškaus Asyžiuje ir kt.

Granikas senovės Mizijos upelis šiaurės vakarų M. Azijoje, ištekąs šiauriau Idos kalno, įtekąs į Marmoro jūrą (sen. Propontidę). Prie G. 334 pr. Kr. Aleksandras D. laimėjo pirmąjį mūšį prieš persus, 73 pr. Kr. romėnų vadas Lukulas nugalėjo Ponto karalių Mitridatą VI.

Granit Ragnar (g. 1900) švedų fiziologas. Paskui neurofiziologinių tyrimų inst. Stockholme vedėjas, 1946 neurofiziologijos prof. Karolinska Institutet (medicinos fakultete). Tyrė spalvų matavimus. Parašė Sensory mechanisms of the retina 1947.

Granitas (it. granito iš lot. grānum ,grūdas') labiausiai išsiplatinusi žemės plutos giluminė kristalinė uoliena, susidariusi po žemės pluta, magmai pamažu atauštant. Pagrindinės mineralinės dalys yra lauko špatas (apie 60% visos masės, dažniausiai ortoklazas), kvarcas (30%) ir tamsieji mineralai (10%, biotitas, augitas, hornblendė). G. yra dažniausiai balšvos ar pilkos spalvos su juodais biotito (žėručio) įtarpiais, nuo kurių dydžio ir kiekio priklauso akmens atspalvis. Kaikurios G. rūšys nuo didelių kalio lauko špato kristalų yra rausvos spalvos. Pagal spalvą, struktūrą, tekstūrą ir mineralinę sudėtį G. skirstomas į daug rūšių. Skystajai žemės masei auštant, pirmiausia susiformavo tamsiųjų mineralų (žėručio, hornblendės) kristalai. Jie nebuvo sukliudyti dar nespėjusių atsirasti kitų mineralų kristalų, ir dėl to gavo taisyklingas ir aiškias formas. Lauko špato kristalai formavosi vėliau, ir dėl to jie negalėjo visur laisvai susikristalizuoti. Vėliausiai kristalizavosi kvarcas. Jis galėjo užpildyti tik erdvę tarp anksčiau susidariusių žėručio ir lauko špato kristalų. Dėl to jo masė apaugusi aplink kitus kristalus. Mažais kiekiais pasitaiko G. akme-

Graniko kautynės (334 pr. Kr.)

nyje cirkonio, sfeno, apatito, magnetito, ilmenito ir kaikuriose aukso rūšyse. G. yra labai atsparus dūlėjimui ir slėgimui: 1 cm^2 atlaiko 1200–1500 kg svorį. Dėl to gerai tinka paminklų, tiltų, pamatų statybai. Lyg. svoris 2,63—2,75. Dėl savo gražumo plačiai vartojamas architektūroje ir skulptūroje.

Lietuvoj daugiausia randama pilko melsvo G., vadinamojo švediškojo G. Šios rūšies G. yra ir didžiausieji mūsų krašto žemės paviršiuje esantieji akmenys: Puntukas, Vištyčio, Liškiavos, Tauragnų, Steprių ir kt. didieji akmenys. Kita plačiai sutinkama rūšis yra rausvasis G. su stambiais lauko špato kristalais. Šis G. vartojamas girnoms. *A.B.*

Granitas 1. literatūros almanachas, 1930 Kaune, redaktorius Juozas Keliuotis. Katalikiškos pakraipos. Almanacho motto: už literatūros turtingumą ir formos moderniškumą. Išėjo vienas numeris.

2. studentų varpininkų korporacija Klaipėdos Prekybos institute.

3. 1946 pabaigoje įsteigta studentų varpininkų korporacija Frankfurte.

Granlund John (g. 1901) švedų etnologas, Nordiska museet intendentas, Nordiska museet ir Stockholmo univ. etnologijos prof. 1955. Parašė Träkärl i svepteknink 1940 ir didžiulį tomą komentarų garsiam Olaus Magnus veikalui apie šiaurės tautas — Historia om de nordiska folken, V t. 1951.

Granopolis Romeriams priklausąs ūkis buvo 1863 rusų valdžios sunaikintas.

Granovskij Timofej Nikolaevič (1813 — 1855) rusų istorikas, Makvos univ. prof. Turėjo didelės įtakos savo klausytojams ir rusų istorikų kartai. Tarp jo klausytojų buvo nemaža ir iš Lietuvos kilusių jaunuolių, kurie, Vilniaus universitetą uždarius, buvo priversti studijuoti Maskvoje. Mokslo darbai išspausdinti 4 1900.

Gran Paradiso Italijos Alpių viršūnė, 4061 m.

Gran Sasso d'Italia vidurio Italijos Abruzzų kalnų masyvas su augščiausiomis viršūnėmis (Monte Carno 2921 m) Apeninų pusiasalyje.

Grant Sir 1. F r a n c i s (1803–1878) škotų tapytojas, nuo 1851 Londono akad. narys, nuo 1866–1878 jos pirmininkas. Pradžioje piešė medžioklės scenas, paskiau pasižymėjusių asmenų portretus: Scott, Macaulay, Disraeli, Palmerston.

2. U l y s s e s S i m p s o n (1822—1885) JAV 18-sis prezidentas. 1843 baigė West Point karo mokyklą ir ligi 1854 tarnavo kariuomenėj. Dalyvavo karuose su indėnais ir Meksika. Pasitraukęs iš kariuomenės, dirbo tėvo krautuvėje. Pilietinio karo metu sudarė Illinois savanorių pulką. 1861 pakeltas savanorių brigados generolu. Už paėmimą Henry ir Donelson tvirtovių Lincoln pakėlė savanorių generolu majoru, o po Vicksburgo kompanijos G. dar daugiau išgarsėjo ir buvo paskirtas Mississippi armijos vadu, o 1864 vyriausias kariuomenės vadas bei generolas leitenantas (specialiai kongresas suteikė šį titulą G.). Baigė 1865 pilietinį karą ir gavo pilno generolo laipsnį. 1867 trumpą laiką karo ministeris. 1868 ir 1872 išrinktas JAV prezidentu. G. pirmo prezidentavimo metu buvo priimtas 15 konstitucijos papildymas, kad rinkimų teisė nebūtų apręžiama dėl spalvos, rasės ir buv. vergystės. Su Anglija sudarė vad. Washingtono sutartį. Jo valdymo metu klestėjo korupcija. Išsp. Personal Memoirs 1885–86, Letters to a Friend 1897.

U. S. Grant

A. H. Burne, Lee, Grant and Sherman 1939; *L. Lewis,* Captain Sam. Grant 1950.

Grantham vidurio Anglijos Lincolno grafijos mst., 20.000 gyv. (1943). Čia O. Cromwell 1643 laimėjo pirmąsias kautynes prieš karaliaus šalininkus.

Granulė (lot.) ypač baltųjų kraujo kūnelių protoplazmoje esantis protoplazminis grūdelis.

Granuliacija žr. Saulė.

Granuloma (lot.) yra uždegiminės kilmės mazgelių pavidalo auglys, sudarytas iš granulacinio audinio. G. gali pasidaryti audiniuose ir organuose. Jeigu G. sukėlėjai yra mikroorganizmai, tai jas vadina infekcinėmis G., o jei sukėlėjai yra negyvos ir blogai tirpstančios medžiagos, patekusios į audinius, tada jas vadina svetimkūnių G. Infekcinės G. randamos sergant tuberkuloze, sifiliu, lepra, aktinomikoze, blastomikoze, sporotrichoze ir kt. Infekcinių G. struktūra labai įvairuoja, ar jos būtų sukeltos to paties, ar skirtingo mikroorganizmo, bet daugiausia jiems yra būdingos daugbranduolės gigantinės celės ir epitelioidinės celės. Svetimkūnių G. susidaro aplink svetimkūnius, patekusius į audinius ar organus. Joms taip pat būdingos daugbranduolės gigantinės celės, bet svetimkūnių gigantinių celių struktūra yra kitokia, negu infekcinių G. gigantinių celių. Dažniau pasitaikantieji sukėlėjai yra talko milteliai, stiklo, medžio ar metalo plaušeliai, chirurginiai siūlai, kaikurios riebalinės medžiagos, įkvėpuotos silicinės dulkės. *K.Rm.*

Granvella Antoine Perrenot (1517–1586) bažnyčios kunigaikštis. 1540 vysk., 1560 arkiv., 1561 kardinolas.

A. Granvella

Nuo 1550 imp. Karolio V ir jo sūnaus Pilypo II kancleris. 1556 paliko Marijos Parmiškės, Niderlandų regentės, patarėjas. Įvedė ispanų kariuomenę į Niderlandus ir įst. inkviziciją. G. valdymo būdas sukėlė Niderlandų gyventojų pasipriešinimą. Krašto regentė turėjo Niderlandų patriotams bei protestantams nusileisti ir G. išpareigoti. Kurį laiką G. buvo Neapolio vicekaraliumi, o paskui Pilypo II ministeriu. 1877–96 išsp. G. korespondencija.

M. v. Durme, A. P. v. G. 1948.

Granville New So Wales mst. Australijoje, į pietus nuo Sydney, 27.000 gyv. Baldų dirbtuvės, malūnai ir plieno liejyklos.

Grappin Henri (g. 1881) prancūzų istorikas, lenkų bičiulis. 1921–52 École Nationale prof. Išsp. Histoire de la Pologne, Pologne et Lithuanie, France et la Pologne, Grammaire de la langue polonaise.

Graptolitai (gr. ‚rašytiniai akmenys': graptos ‚rašytas' ir lithos ‚akmuo') žemųjų (pirminių) jūros gyvių (graptolitoidae) fosilijos, panašios į augalo šakelių ar kankorėžių atspaudas. G. yra būdingos fosilijos siluro, apatinio devono, kambrio ir ordovicio nuosėdiniams sluogsniams ir randamos visos žemės šių sistemų padermėse. G. turi pagrindinės reikšmės paleontologijoje, nustatant sluogsnių geologinį amžių.

Grashof Franz (1826–1893) vok. mechanikos inž., Karlsruhės politechnikos inst. prof. Išsp. Theoretische Maschinenlehre 1875–1890; dalyvavo Vokiečių inž. sąjungos steigime; jo vardo premija kasmet skiriama vienam pasižymėjusiam inžinieriui.

Grassi 1. E r n e s t o (g. 1902) italų filosofas, nuo 1948 Müncheno univ. prof. Savo raštais stengiasi filosofiškai pagrįsti humaniškąjį žmogaus ir tikrovės supratimą ir šia prasme įsijungia į egzistencializmą. Išsp. Il problema della metafisica platonica 1933, Von Vorang des Logos 1938, Verteidigung des individuellen Lebens 1946, Von Ursprung u. Grenzen der Geisteswissenschaften u. Naturwissenschaften 1950.

2. G i o v a n n i B a t t i s t a (1854–1926) italų zoologas, Romos univ. prof. Tyrinėdamas parazitus, jis nustatė pilną vienintelio malarijos išnešiotojo anopheles išsivystymo ciklą. Išsp. Studi di un zoologo sulla malaria 1900, Flagellati viventi nei Termiti 1917.

3. J o s e p h (1758 — 1838) tapytojas portretistas, baigęs Vienos meno akademiją 1790 persikėlė Varšuvon ir piešė Stanislovo Augusto rūmams ir lenkų didikams. Žymesni jo darbo portretai: Stanislovo Augusto, Kosciuškos ir Kauno kultūros muzėjuje nežinomos moteries bei Oginskio portretai.

Grassmann Hermann Günther (1809 — 1877) vokiečių matematikas ir sanskritologas. 1862 G. nustatė moderninio vektorinio ir tensorinio skaičiavimo pagrindus. G. dirbo teorinės ir eksperimentinės fizikos srityse, paskelbęs aibę tyrimų, liečiančių elektros srovių teoriją, spalvų ir garsų sumaišymą. 1876–77 išspausdino Rigvedos vertimą ir ²1878 Ausdehnunglehre, Zur Theorie der Farbenmischung 1853.

Grašis (lenk. grosz, ček. groš, sutrumpintas iš lot. dēnarius grossus ‚storas denaras'). 1. XII a. sidabriniams pinigams sumenkus, 1202 Venecija pradėjo mušdinti stambius (keliolikos dinarų vertės) sidabrinius ‚denarius grossus'. Po jų 1266 pasirodė Tours miesto Prancūzijoje ‚gros tournois' 12 denarų vertės. Šios monetos greit popularėjo ir plito, žmonių kalboje imtos vadinti ‚gross' arba ‚gros'. XIII–XIV a. sąvartoje (apie 1300) pasirodė Bohemijos karaliaus Vaclovo II (1278–1305) sidabrinis pinigas su įrašu ‚Grossi Pragenses' 0,938 bando, svėręs apie 3,66 g.

2. ‚Grossi Pragenses' čekų, arba Prahos, G. XIV a. tapo visur pageidaujama moneta. Netrukus imtos mušdinti į ją panašios Vokietijoje, Lenkijoje, Prūsuose ir kt., o XVI a. ir Lietuvos D. Kunigaikštystėje.

3. Lenkijos piniginis vienetas XIV–XIX a.; naujoje respublikoje — $^1/_{100}$ zloto; XIX a. Vokietijos — $^1/_{30}$ talerio (liaudies kalboje — 10 pfenigių nikelinė moneta); nuo 1923 Austrijoje — $^1/_{100}$ šilingo.

4. Lietuvos D. Kunigaikštystės XIV — XVIII a. pinigų skaičiavimo vienetas, pradžioje lygus 10 ‚Pinigėlių', arba denarų, nuo XVI a. pabaigos 18.

5. Lietuviškoji sidabrinė moneta, gausiai mušdinta Vilniaus pinigų kalykloje XVI–XVII a., pradėta D.L.K. Aleksandro apie

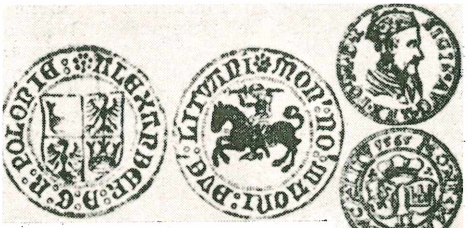

1. 2.

1. Aleksandro grašis; *2.* Žygimanto Augusto dvigrašis

1505,, pradžioje svėrusi apie 3,100 g (0,375 bando); po jos ėjo: Žygimanto Senojo G., svėręs apie 2,570 g (to paties bando), Žygimanto Augusto 2,525 (0,344 bando), Stepono Batoro 1,860 g (0,360 bando), Žygimanto Vazos 1,550 g (0,360 bando) bei 1,029 g (0,280 bando) ir Jono Kazimiero 1.000 g (0,250 bando). Jų menkėjimas derinosi prie kitų kraštų pinigų smukimo mažėjo lenkų grošas, Prahos G. ir kt.). Be pavienių, Lietuvoje buvo muštinami ½, 2, 3, 4 ir 6 G. (žr. Lietuvos pinigai); 1619–1620 ir 1652 Vilniuje išleistos nedidelės laidos pusantro G. monetų (žr. Paltarokas). Visuose G. įrašai daryti lotynų kalba; emisijos metai pradėta žymėti tiktai Žygimanto Senojo laikais (1506–1548). Žodis G. monetų legendose atsirado tiktai Žygimanto Augusto laikais, ir tai ne lietuviškai, bet, kaip ir visi legendų tekstai, lotyniškai: gross, gros, grossus, denominacijas žymint romėnų skaičiais II, III, IV, VI, arba lot. žodeliais ‚tripl' (triplex), ‚sex', pvz.: Grossus Argenteus Triplex Magni Ducatus Lituanie (visi tie žodžiai sutrumpintai: Gross*Ar*Tripl*Mag *Duka*Litua* ar pn.). Pačioje pradžioje G. vertės monetos tebuvo žymimos legendose tik kaip ‚Moneta Magni Ducatus Lituanie' (Aleksandro G. — Mon * No(va) * * Magni * Duc * Lituani *); G. vertė savaime suprasta iš monetos dydžio svarumo bei išvaizdos, tačiau įvestieji denominacijos ženklai jų vartojimą labai palengvino (žr. Trigrašis, Ketvirtokas, Šeštokas).

J. K. K.

Grašis Vincas (1870 VII 20 Taurapilio k., Tauragnų vls., Utenos aps. — 1930 VII 2 Ukmergėje) kunigas marijonas. Mokėsi Daugpilio realinėje mokykloje, Petrapilio kun. seminarijoje. Įšventintas kunigu 1893 XI 3, vikaravo Mogileve 1894–1900, klebonavo lietuviškoje parapijoje Babinovičiuose 1900–02, Slucke 1902–03. Per šešerius metus apie 400 stačiatikių atvedė į katalikybę. Todėl rusai pareikalavo keltis kitur. 1908–20 klebonas ir dekanas Oršoje. Karo metu lietuvių šalpos komiteto organizatorius, 1917 išrinktas į Petrapilio Seimą stojo už visišką Lietuvos nepriklausomybę. 1920 bolševikų įkalintas. Įvairiuose kalėjimuose žiauriai kankintas 20 mėnesių. 1921 paleistas, bet ištremtas iš Rusijos, grįžo į Lietuvą, vikaravo Tauragnuose. 1926 XI 3 stojo į marijonus, 1927–30 buvo Ukmergės marijonų vyresnysis ir Švč. Trejybės bažnyčios rektorius. Palaidotas Marijampolėje. Rašė Varpe, Apžvalgoje, Tėvynės Sarge, Šaltinyje ir kt. Magylos ir kt. slapyvardžiais. Išsp. Atsiminimai iš bolševikų nelaisvės 1927.

Kun. J. Tumas, A. a. kun. V. G. minint — Šaltinis 1930 nr. 30, 380–381; *Br. Klemensas,* A. a. kun. V. G., M.I.C. — Šaltinis nr. 28, 354. *St.Mtl.*

Gratažas (prc. grattage, ag. scratchboard) savita G. meno technika, žinoma nuo 1882, kai Ch. Ross Co. pradėjo šios rūšies popieriaus gamybą JAV.

Imamas kartonas, bent penkis kartus storesnis už rašomąjį popierių, ir padengiamas tam tikru kreidos mišiniu, ir popierius palieka lygiai blizgančio paviršiaus. Toks G. popierius aptepamas juodu kinišku tušu ir piešinys arba stačiai piešiamas, arba per kalkinį popierių įpiešiamas. Kad piešinio kontūrai būtų matomi, reikia kalkinio popieriaus atvirkščią pusę ištepti baltu sangvinu. Šitaip padažius, kai pervedimas būna jau padarytas, galima pradėti kaišinėjimo ar skutinėjimo darbą. Kaišinėjama specialiomis įvairių formų adatomis, plunksnelėmis ir peiliukais. Kiti vartoja litografijos adatas, pagal reikalą jas nugalandę. Įbrėžta linija būna balta. Bekaišant atsiranda norimo piešinio formos bei jų šešėliai. Norėdami piešinį perkelti į gratažinį popierių. jo tušu nepadengdami, piešia tiesiog tušo plunksnele, o vėliau išskutinėja visus nelygumus. G. daugiausia patenkina dabartinio komercinio meno dvasios reikalavimus, ir todėl jis plačiai vartojamas šių dienų reklamoj. Savo technika G. su labai mažomis išimtimis tinka visoms grafiškoms kompozicijoms realizuoti.

Gratianas 1. F l a v i u s G r a t i a n u s (359–383) nuo 375 romėnų imperatorius. 367 tėvo Valentiniano I paskelbtas Augustu, po jo mirties gavo valdyti vakarinę imperijos dalį, Italiją užleidęs broliui Valentinianui, pats pasiėmęs žemes už Alpių. 378 nugalėjo alemanus ties šių dienų Kolmaru. Mirus jo dėdei valdovui Valentui, nmperijos rytus užleido Teodosijui I. Poeto Ausonijaus išauklėtas, buvo švelnus, gerų norų valdovas. Nesavarankiškumu, kaikurių sektų palaikymu ir germanų kareivių protegavimu jis prieš save sukėlė neapykantą, ir iš Britanijos į Galiją atžygiavusio sukilėlio Maksimo buvo nugalėtas ir nužudytas.

E. Stein, Geschichte d. spaetroem. Reiches I 1928; *A. Piganiol,* L'Empire Chrétien 325–395, 1947.

2. Britanijos sukilusių kareivių 407 paskelbtas imperatoriumi prieš Honorijų, bet po 4 mėn. nužudytas.

Gratiani Antonio Mansa XVI a. antroje pusėje legato Commendoni padėjėjas ir slaptas austrų agentas, rėmęs Ernesto kandidatūrą į respublikos sostą ir papirkinėjęs įtakingus didikus. Vėliau persimetė Henriko Valois pusėn ir kurį laiką buvo jo patarėjas. Parašė La vie du cardinal J. Fr. Commendon.

Gratianus (m. apie 1179) italų kamaldulų vienuolis, dėstęs bažnytinę teisę Bolonijos univ. Yra surinkęs bažnytinių teisių rinkinį Concordia (Concordantia) discordantium canonum, kuris vėliau buvo vadinamas Decretum Gratiani. Savo rėžtu Dec-

retum Gratiani yra patekęs į Corpus Juris Canonici.

C. J. Ebers, Katholische Kirchenrecht 1950; *H. E. Feine,* Kirchl. Rechtsgeschichte I t. ²1953.

Gratifikacija (ag. bonus, lot. gratis facio ‚dykai darau') įmonininkų tarnautojams laisvu noru duodamas atlyginimo priedas arba dovana. G. duodama Kalėdų, Naujųjų Metų, jubilėjų, metų baigimo ir kitomis panašiomis progomis. G. tikslas — tarnautojams ir darbininkams prie įmonės ar fabriko labiau pririšti. Algon G. neįskaitoma. Dėl to teisės, kartą gavus G., jos reikalauti kaip atlyginimo pagal sutartį paprastai nebegalima Dažniau G. mokant ir abiem pusėms tylint, kartais atsižvelgiant į aplinkybes, ji gali virsti teise jos reikalauti. Neretai įmonės, norėdamos nesusipratimų išvengti, mokėdamos G., prie lydraščio dar prirašo, kad mokamoji G. suma yra vienkartinė, ir todėl jos gavėjui neduoda teisės, tai pačiai progai pasikartojus, jos bereikalauti.

Nepriklausomojoje Lietuvoje G. buvo mokama daugelio įmonių. G. dydis Lietuvoje svyravo tarp mėnesinio ir pusmetinio atlyginimo.

A. Nikisch, Arbeitsrecht 1951.

Gratijus (Grattius Faliscus) romėnų poetas, Ovidijaus bičiulis, didaktinio eilėraščio apie medžioklę Cynegetica autorius. Išliko 541 hegsametro fragmentas.

Gratis (lot.) dykai, veltui, nemokamai. G. a k c i j o s išduodamos akcininkams dividendo vietoje, kai akcinė bendrovė turi didelį pelną ir nori savo akcinį kapitalą padidinti.

Gratry Alfonse (1805–1872) prancūzų filosofas, nuo 1863 Sorbonos univ. prof., nuo 1867 Académie Française narys. G. priklauso vad. katalikų ‚ontologistų' grupei, savo filosofiniame mąstyme besiremiančiai platonizmu ir augustinizmu ir ieškančiai naujų kelių krikščioniškajai teologijai. Išeidamas iš katalikiškos pasaulėžiūros, jis griežtai kovojo prieš hegelizmą ir panteizmą ir atmetė vad. ‚deduktyvinį metodą' teologijoje. Su augštosios matematikos pagalba stengėsi pagrįsti katalikų tikėjimo dogmas. Svarbieji veikalai: Cours de la philos. 1855–57, De la connaissance de Dieu 1853, Logique 1855, De la connaissance de l'âme 1857.

Grätz Heinrich (1817—1891) žydų istorikas. Išsp. Geschichte der Juden von den ältesten bis auf die Gegenwart 1853–75, ⁴1888, Die Konstruktion d. jüdischen Geschichte ²1936.

Graubünden, prc. Grisons, didžiausias Šveicarijos kantonas; 7113,5 km², 137.100 gyv. 1950). G. yra r. krašto dalyje tarp Austrijos, Lichtensteino ir Italijos, r. Alpėse, kur prasideda Reino ir Inno augštupiai. Sostinė Chur. Upės teka giliais grioviais tarp augštakalnių ir prie įsikūrusios gyvenamosios vietovės, iš kurių Juf yra 2100 m nuo j.l. Kalnuose dideli ledynai. Augščiausi kalnai p. dalyje, Berninos srityje, su Piz Bernina viršūne 4052 m. Gyventojų daugumas kalba vokiškai, kiti retoromaniškai ir itališkai. Daug pasaulinio garso klimatinių ir mineralinio vandens kurortų, iš kurių žymiausi Davos, St. Moritz, Pontresina, Arosa, Klosters ir Flims. Dėl kalnų neperžengiamumo atskiruose tarpkalnių kloniuose susidarė didelis kalbos tarmių ir papročių įvairumas. Gyventojai verčiasi daugiausia karvių auginimu Alpių ganyklose, svečių-turistų aptarnavimu ir namų pramone.

G. buvo 15 pr. Kr. užkariauta romėnų ir įjungta į Rhaetia provinciją; 400 įvesta krikščionybė, V a. atiteko rytiniams gotams, VII a. frankų, IX a. valdoma vyskupų, iš kurių paveržė Šv. Romos Imperijos Habsburgai. Iš jų G. išsilaisvino XVI a., 1803 priimta į Šveicarijos Sąjungą.

F. Pieth, Bündnergeschichte 1945; *E. Poeschel,* Die Kunstdenkmäler des Kantons G. 1937. *A.B.*

Graudenz žr. Grudziądz.

Graudina (Klinklāve) Irma (g. 1911) latvių aktorė. Pajėgi žinomų rolių atlikėja. Šiuo metu Montrealyje, Kanadoje, vadovauja latvių teatrinei trupei.

Graudulinė žr. Grabnyčia.

Grauert Hermann (1850–1924) katalikiškos krypties vokiečių istorikas, profesoriavęs Münchene. Buvo Bavarijos mokslo akademijos narys ir Görrės d–jos pirmininkas (nuo 1919). Jo gausingos studijos lietė daugiausia popiežius, imperiją ir pasaulinę taiką. Iš jo daugybės studijų minėtinos: Papstwahlstudien 1899, Mag. Heinrich d. Poet und die römische Kurie 1912, Dante und H. S. Chamberlain 1904, Zur Geschichte d. Weltfriedens, d. Voelkerrechts u. d. Idee einer Liga d. Nationen 1920.

Graumena upelis Kvėdarnos ir Švėkšnos vls., Tauragės aps., Šalpės (Veiviržio, Minijos) kair. įtakas, 24,0 km ilgumo; įtakai: kair. Kerupis, deš. Judrė. Baseino plotas 94 km². Ji minima 1384 kryžiuočių kelių aprašyme kaip ‚flys Grawmanape'.

Grauslys Steponas Bernardinas (g. 1918 I 1 Šukaičių k., Veiviržėnų vls., Kretingos aps.), O.F.M. Mokėsi Kretingos Pranciškonų gimn. 1933 VII 30 įstojo į pranciškonus. 1937 buvo išsiųstas teologijos studijuoti į Popiežinį Romos Šv. Antano pranciškonų univ. 1943 parašė disertaciją De gratia et gloria animae Christi iuxta doctrinam Joannis Duns Scoti ir gavo teologijos daktarą. 1941 įšventintas kunigu. Tų pačių metų rudenį nuvyko į Milaną ir Švč. Jėzaus

St. Grauslys, O.F.M.

širdies univ. studijavo filosofiją. 1946 parašė tezę: Il concetto del bene secondo Giovanni Duns Scoto ir gavo filosofijos daktaro laipsnį. Gyvendamas Romoje ir Milane, aktyviai reiškėsi Italijos lietuvių gyvenime. Nuo tremtinių ir karo belaisvių atsiradimo Italijoje jis buvo vienas uoliausių jų globėjų ir dvasios vadų. 1946 rudenį jis buvo pakviestas Romon į Skotistų sekciją Jono Duns Scoto veikalų kritiškam leidimui ruošti. 1947 atvyko į JAV ir buvo įjungtas į lietuvių pranciškonų veiklą. Jis čia pamokslininkas, brolių magistras, provincijos sekretorius, Darbininko administratorius, Brooklyn, N.Y., vienuolyno viršininkas ir tris terminus provincijolo patarėjas. Dabar Toronto, Kanadoje, pranciškonų vienuolyno viršininkas ir Prisikėlimo parapijos klebonas. Rašo Aiduose, Lietuvių Enciklopedijoje, Darbininke, Šv. Pranciškaus Varpelyje, Tėviškės Žiburiuose.

Graužas aštriabriauniai akmenukai. Nuo rupaus žvyro tesiskiria tiktai tuo, kad žvyro akmenukai apzulinti ir aštrių briaunų neturi.

Graužavirba į kirmėlę panaši žuvis, devynakė, vingilis (Petromyzon fluvialis).

Graužė upelis Ašmenos vls. ir aps., Ašmenos (Neries) deš. įtakas, 13,0 km ilgumo, teka š. kryptimi, įteka 3 km į v. nuo Ašmenos mst.; įtakai kair. Balia ir Baltupė. Kritimas 22,1 m, vid. 1,70 m/km. Baseino plotas 84 km².

Graužiai k., Josvainių vls., Kėdainių aps., Nevėžio deš. krante, 5 km nuo Josvainių. Kaimas išskirstytas vienkiemiais, 1939 buvo 68 ūkiai ir 365 gyv. Nevėžio deš. krante, prie Labūnavos–Josvainių kelio, aptiktą naujojo akmens amžiaus sodybos liekanų: titnaginių peiliukų, retušuotų titnaginių skelčių, titnago skaldos ir primityvaus darbo puodų šukių. Nedidelėje kalvelės atšlaitėje 1938 tyrinėtas

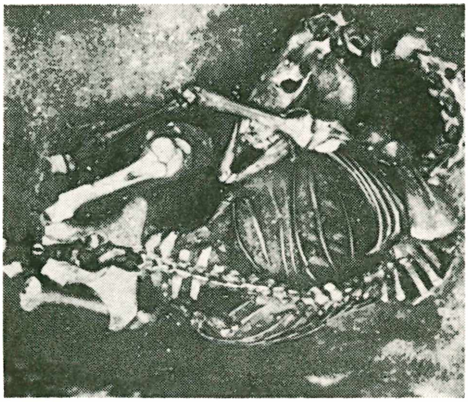

Arklių kapai

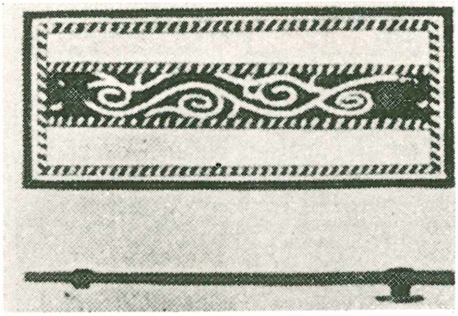

Sidabru inkrustuotas apkalas

arklių kapinynas ir degintų žmonių kapai. Ištirta per 100 kapų. Arkliai laidota apvaliose netaisyklingos formos duobėse, kurių gylis svyruoja tarp 0,5—1,2 m. Aptikta arklių, palaidotų ir 20–40 cm gilumoje. Atrodo, kad dalis arklių buvo laidojami gyvi. Beveik visi arkliai guli galvomis į vakarus. Arkliai laidota su visa apranga. Ypač arklių galvos būdavo gražiai puošiamos. Beveik prie kiekvieno arklio viršugalvio surasta įkartomis ornamentuotų iš žalvarinės skardelės susuktų papuošalų, kurių viduje daugeliu atvejų išlikę linų ar kanapių pluošto, apvynioto iš dviejų gijų susuktų storokų siūlų. Skardelės paprastai stovi skersai viršugalvį. Keliuose kapuose arklio galvas puošė maži žalvariniai žvagučiai, pakaitomis perskirti plonomis žalvarinėmis įvijomis. Kitur arklių viršugalviai buvo papuošti įvijų grupėmis, grandinėlėmis su kabučiais galuose ir gintariniais paplokščiais bei nupjauto dvigubo kūgio karoliais. Kamanos papuoštos sidabrinėmis plokštelėmis; prie vienų kamanų buvo prikabinti 8 dideli apskriti žalvariniai žvagučiai. Beveik kiekvieno arklio nasruose, pasmakrėje ar išmesti ant nosies surasti geležiniai žąslai. Kaikurie jų turėjo gražiai ornamentuotus kaulinius laužtukus, išrašytus akutėmis ir dantiniu raštu Dviejuose kapuose laužtukų galai baigiasi išpjaustytomis arklių galvutėmis. Daugelyje kapų surasta balno sagčių, kilpų, įvairių pasidabruotų apkalų ir kt. Dalis balno kilpų pasidabruota skersinių brūkšnelių eilėmis. Kaikuriuose kapuose arklių uodegos yra buvę papuoštos žalvariniais apirankės pavidalo žiedais. Arkliai yra buvę nedideli, savo struktūra primeną žemaitukus. Arklių kapinynas priskirtinas XI–XII a.

Arklių kapų viršuje susidurta su žmonių degintiniais kapais. Sudeginto žmogaus likučiai būdavo supilami kartu su ugnyje apdegusiais ir net susiliejusiais papuošalais bei degėsiais į nedideles duobutes. Degintiniuose kapuose ginklų visai nerasta. Kaikurie kapai yra buvę turtingi radinių.

Ypač pažymėtinas pirklio ar amatininko kapas, surastas šiaurinėje kapinyno dalyje, kur susidurta tik su degintiniais žmonių kapais. Jame surasta didelė paplokščia ir sulankstyta sidabrinė apirankė siaurėjančiais galais. Jos paviršius pagražintas X ir I formos tam tikru įrankiu įkaltais raštais. Be to, ten pat rastos dvi sidabrinės pasaginės segės, kurių vienos galai baigiasi daugiakampėmis trikampių grupėmis išrašytomis galvutėmis, o antros — gana didelėmis ir plačiomis gyvulinėmis galvutėmis. Abi segės yra vytos iš dviejų sidabrinių vielų ir dar pavijotos plonomis susuktomis sidabrinėmis vielutėmis. Be šitų papuošalų, tame pačiame kape rasta 11,6 cm ilgio ir 105,14 g svorio sidabrinė lazdelė paplotais galais. Aplink šią lazdelę ratu sudėti 5 žalvariniai įvairaus svorio ir dydžio svarstyklių svoreliai. Didžiausias jų sveria 103,80 g, mažiausias — 16,70 g. Kaikurių svorelių galuose ratu įmušta trikampių, kitų — kryžiaus pavidalo ženklas, dar kitų — trys akutės. Kituose kapuose aptikta pasaginių segių vyniotais, aguoniniais ir gyvuliniais galais, juostinių apyrankių ir kt. Degintinis žmonių kapinynas yra maždaug vienalaikis su arklių kapais.

Į š.v. nuo arklių ir žmonių degintinių kapų susidurta su griautiniais istorinių laikų kapais. Čia, be įvairių radinių, aptikta ordino ir lietuviškų monetų nuo Vytauto iki Jono Kazimiero laikų. Jie liudija apie ilgą pagonybės išsilaikymą šioje srityje.

J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, 115–117 psl., tab. XLVII–XLVIII; *R. K. Kulikauskienė*, Pogrebenija s koniami u drevnich litovcev (Sovetskaja Archeologija XVII 1953, 211–222). *J.P.*

Graužikai (Rodentia) žinduolių būrys. Maitinasi daugiausia augaliniu maistu, todėl paplitęs visur, kur yra augalų. G. būrys drauge su iškasenomis, susidaro apie 2754 rūšis. Jų tarpe daug žmogui kenksmingų rūšių, bet ir juos pačius naikina plėšrieji žvėrys bei paukščiai. G. daugiausia nedideli žvėriukai ir tik retos rūšys, pvz. bebras, yra vidutinio šuns didumo. Kaikurios G. rūšys turi plaukiojamas kojas, kartais ilgą suplotą vairo pobūdžio uodegą. Yra G. rūšių, kurios gyvena sudėtingą gyvenimą: pasistato didelius pastatus iš šakų, žemės, pvz. bebras, ondatra. Daugumos G. gražūs, tankūs plaukai, todėl jų kailiai vartojami kailiniams. Brangiausi kailiai yra bebro ir šinšilo. G. gyvena visose pasaulio dalyse, išskyrus Australiją, bet ir ten dirbtiniu būdu buvo įveistas nedidelis jų rūšių skaičius. Jų geografinio išsiplatinimo centras — P. Amerika. G. dalijami pobūriais Duplicidentata ir Simplicidentata. Kaikurie autoriai neigia šių pobūrių giminystę. Duplicidentata pobūriui priklauso Sibiro žvėriukai Ochotonidae ir kiškiai. Simplicidentata pobūriui priklauso bebrai, voverys, žiurkės, jūrų kiaulytės ir kt.

Graužikai Pūtvių dv., Kelmės vls., Ra-

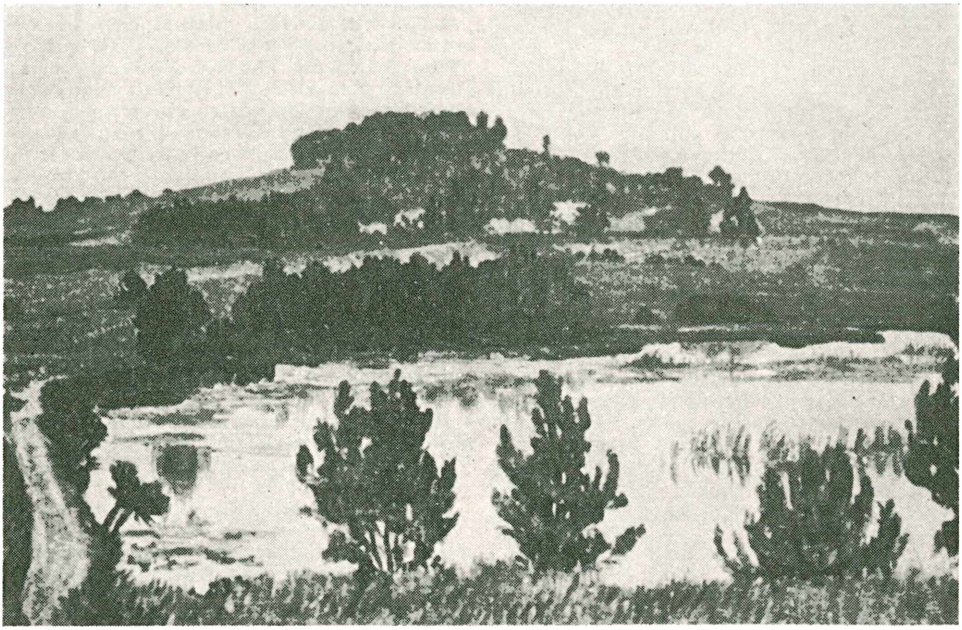

A. Žmuidzinavičius Graužikų kalnas

seinių aps., apie 300 ha, 6 km nuo Kelmės, Žvėryno kalvos papėdėje. Žuvies (karpių) ir sėklų auginimo ūkis. Spaudos draudimo laikais G. buvo slaptosios spaudos platinimo centras. Veikė slapta V. Pūtvio išlaikoma mokykla. 1906 būdavo kratų ir tardymų, bet nei mokytojos, nei mokyklos niekas neišdavė. Čia vasarodavo J. Jablonskis su šeima, ir, P. Avižonio bei A. Smetonos padedamas, rašė lietuvių kalbos gramatiką. Nepriklausomybės laikais, V. Pūtvys įsteigė šaulių klubą ir knygyną, o jam mirus jo sūnus Vytautas įst. jo vardo muzėjų. Veikė Jaunųjų ūkininkų ratelis ir dirbtuvėlė. Žvėrynas paverstas šaulių ir apylinkės parku su sporto aikštėmis ir įrengimais žaidimams. Pagarsėjo šaulių šventėmis per Jonines, kur suplaukdavo tūkstančiai žmonių. Kalno papėdėje valdžios pastatyta graži dviejų augštų medinė pradžios mokykla.

Graužinienė-Šlapelytė Laimutė Elena (g. 1906 VIII 13 Vilniuje) 1924 baigė Vytauto Didžiojo gimnaziją Vilniuje. 1929 baigė Vilniaus universiteto teisių fak teisių magistrės laipsniu. Aktyviai dalyvavo vilniečių visuomeniniam veikime, ypačiai Vilniaus Lietuvių stud. s-goje, kurios buvo viena steigėjų. Gyvendama su vyru Romoje 1933–39, pirmininkavo Italijos Lietuvių d-jai. Buenos Aires 1945 — 47 kaip Tarptautinės s-gos vaikams globoti Lietuvių subkomiteto pirmininkė organizavo paramą lietuvių tremtinių vaikams Vokietijoje. Persikėlusi į Montevideo, tęsia tą pat darbą, suorganizavusi Urugvajaus Lietuvaičių tremtinių d-ją vaikams globoti, pirmininkaudama nuo 1947. Visuomeniniais ir pedagoginiais straipsniais bendradarbiavo Vilniuje Jaunimo Drauge, Kaune Motina ir Vaikas žurnale, Argentinos Laike.

E. Graužinienė–Šlapelytė

Graužinis 1. J u o z a s (g. 1904 X 21 Pamūšio vsd., Ukmergės aps.) 1923 baigė Ukmergės gimn. ir studijavo VDU technikos fak. 1928-40 dirbo Valstybės kontrolėj. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ir Žemės Banko vyr. revizijos komisijos narys, LFLS–Tauro valdybos narys, Lietuvių studentų korporacijos Neo-Lithuania valdybos vicepirmininkas, aktyvus šaulys, dalyvavo rezistencijoje. 1944 X 9 atvyko į Vokietiją — Biberach / Riss buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas. 1948 išemigravo į Kolumbiją (P.Ameriką).

2. K a z i m i e r a s (g. 1898 IX 14 Marciniškiuose, Giedraičių vls., Ukmergės aps.) mokėsi Vilniuje ir Voroneže, ten baigdamas lietuvių gimnaziją aukso medaliu. Savanoriu kūrėju įstojęs į Lietuvos kariuomenę, baigė Karo aviacijos m-lą, tarnavo Vilniaus komendantūroj ir Gen. štabe. Augštąjį mokslą baigė Paryžiaus univ. teisių fak., kur 1927 apgynė disertaciją Vilniaus klausimas ir įgijo teisių daktaro laipsnį. Taip pat Paryžiuje baigė Politinių mokslų mokyklos diplomatinę sekciją. Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos tarnybon įstojęs 1922, buvo pasiuntinybių sekretorius Kopenhagoje, Berlyne, Paryžiuje ir Rygoje. 1932–39 ėjo Lietuvos chargé d'affaires pareigas prie Šv. Sosto. 1939 paskirtas nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministeriu P. Amerikai su rezidencija Buenos Aires. Argentinos vyriausybei užmezgus draugingus santykius su T. Rusija ir suspendavus diplomatinius santykius su Baltijos valstybėmis, Lietuvos pasiuntinybė 1947 perkelta į Montevideo, Urugvajų, kur ministeris G. su savo bendradarbiais pareigas vykdo.

K. Graužinis

Graužinytė-Palevičienė Domicelė (1883 XI 13 Giedraičių vls. — 1928 VI 17 Vilniuje) Vilniaus lietuvių veikėja. 1901 ištekėjusi už Palevičiaus, apsigyveno Vilniuje. 1902 už lietuviškų raštų platinimą buvo metams ištremta į Smolenską. 1903 grįžo į Vilnių. 1915–18 Voroneže. Karui pasibaigus, vėl Vilniuje. Už lietuvišką veiklą kelis kartus lenkų buvo kratyta ir suimama. 1927 X lenkai ją norėjo iš Vilniaus ištremti, bet dėl sunkios ligos buvo palikta.

Graužys 1. Punsko vls., Suvalkų aps. ež., 8 km į p.v. nuo Punsko mstl., 15 ha ploto; iš jo teka Graužė, Vėtralūžos (Juodosios Ančios, Nemuno) deš. įtakas, 6 km ilgio.

2. (Graužis) Molėtų vls., Utenos aps. ež., 5 km į p. nuo Suginčių bžk., 15,2 ha ploto, 148,9 m nuo j.l.; per jį iš Želvos ež. į Virinto ež. teka Graužė arba Aidega, Virintos (Šventosios, Neries) augštupys.

Graužiškės mstl. Graužiškių vls., Ašmenos aps., 53 km į p.r. nuo Vilniaus, 11 km į p. nuo Ašmenos, Ašmenos augštumose, Nemuno ir Neries upių takoskyroje. 1938 G. buvo 54 ūkiai su 301 gyv. Yra katalikų šv. Jurgio bažnyčia.

Pagal metraščius G. buvę įkurti Graužos, Naugarduko kng. Erdvilo kariuomenės vado, padėjusio Erdvilui iš Rusios išlaisvinti Lietuvos žemes. Grauža, gavęs tas sritis, G. įkūręs pilį. G. priklausė: Naruševičiams, Kirdėjams, Rudaminams, Romeriams, Korsakams. Vienas Korsakų, Jonas

Mykolas, Ašmenos sričių teisėjas, 1618 G. pajamų dalį paskyrė fondui Vilniaus akademijos 20 lietuvių tautybės studentų išlaikyti.

Graužupė 1. Valkininkų vls., Vilniaus aps. upelis, Merkio (Nemuno) deš. įtakas, 10,0 km ilgumo; deš. įtakas Juodupė. Baseino plotas 50 km².

2. (Graužupis) Onuškio vls., Trakų aps. upelis, 9,6 km ilgumo, teka iš Bytauto ež. į Lieluko ež., iš kurio teka Lieluka, Spenglos (Merkio, Nemuno) deš. įtakas.

Gravamen (lot. ds. gravamina) viduramžiais vartotas terminas ir reiškė skundą prieš daromas skriaudas. 1521 Vormso seime buvo iškelti ir 1523 išspausdinti vad. Gravamina nations germanicae, skundai dėl popiežių daromų skriaudų vok. tautai.

Gravė upelis Alytaus ir Gardino aps. pasienyje, Nemuno deš. įtakas, 4,6 km ilgumo; 1920–39 čia buvo adm. linija.

Grave Elsa (g. 1918) švedų poetė, kurios lyrika ir prozos škicai pasižymi kartais net staigiu dramatiniu temperamentu, susijungiančiu su jos švelniu moterišku jautrumu. Išsp. Inkräktare (Įsiveržėlis 1945), Som en flygande skalbagge (Kaip skrendantis vabzdys 1945), Den blå himlen (Mėlynasis dangus 1949), Påfågeln (Povas 1951), 9 elegier (9 elegijos 1953).

Grave Dimitrij (1863—1939) rusų matematikas, Ukrainos mokyklų akad. narys. Savo darbuose nagrinėjęs algebros, skaičių teorijos, grupių teorijos, dalinių diferencialių lygčių sritis. Išsp. Demonstration d'un théorème de Tchébyschef généralisé 1911, Über die linearen Differentialgleichungen 1926.

Gravelius Harry (1861–1938) vok. hidrologas, Leipzigo univ. prof.; 1898–1914 leido Zeitschrift für Gewässerkunde. Svarbiausi darbai: Die Geschwindigkeitsformel 1898, Die Häufigkeitskurve 1898, Die mittlere Abflussmenge 1900, Flusskunde 1914.

Gravelot Hubert François (1669—1773) prancūzų karikatūristas ir knygų iliustratorius. 1732–45 gyveno Londone ir iliustravo Shakespeare veikalus. Grįžęs į Paryžių, pagamino iliustracijas Boccacio ir Rousseau veikalams.

Gravenšteinas žr. Obuoliai.

Graves Robert Ranke (g. 1895) anglų rašytojas ir poetas. Eilėraščių rinkiniai: Collected Poems 1917–47, Poems 1938–45. Betgi jis daugiau žinomas istoriniais romanais: I, Claudius 1934, Claudius the God 1934, The White Goddess 1948, ²1952. Parašė dar Lawrence and the Arabian Adventure 1928, The Islands of Unwisdom 1949, The Nazarene Gospel Restored 1954.

Gravigrada išmirusių žinduolių šeima, kuri maitinasi augalais. Daugumas šios šeimos gyvulių buvo dideli ir siekė dramblio ūgio.

Gravimetrija geofizikos mokslo šaka, tirianti svorio jėgos matavimų metodus (fizinė G.) bei žemės plutos sudėtį iš svorio jėgos matavimo duomenų (pritaikomoji G.). Svorio jėgos matavimai esti absoliutūs ir relatyvūs. Seniau svorio jėgai absoliučiai nustatyti buvo vartojama spyruoklinė svyruoklė (Bessel 1826–27), o naujesniais laikais vartojama apverčiamoji svyruoklė. Svyruoklės svyravimo periodas yra

$T = 2\pi \sqrt{\frac{l}{g}}$, todėl g apskaičiuoti (svorio jėgos pogreitis, arba greitėjimas) tenka susekti svyravimo periodas T ir redukuotos svyruoklės ilgis l.

Absoliučiu metodu g susekti yra gana sunkus ir ilgas darbas. Todėl šiuo metodu G. tėra susekta tik keliose žemės kamuolio vietose (Potsdame, Vienoje, Romoje, Karaliaučiuje, Paryžiuje, Madride, Teddingene/Anglijoje, Washingtone, D.C.)

Remiantis absoliučiais svorio jėgos matavimais, galima daryti (kad ir kažkokio tankumo tinklu) relatyvius matavimus. Jei A vietoje yra žinoma g (nustatyta absoliučiais matavimais), tai toje vietoje išmatuojama svyruoklės svyravimo periodas ir su ta pačia svyruokle sekamas periodas kitoje B vietoje. Jei svyravimo periodai atitinkamai yra T_1 ir T_2, tai

$$T_1^2 : T_2^2 = \frac{\pi^2 l}{g_1} : \frac{\pi^2 l}{g_2} \text{ ir } g_2 = g_1 \frac{T_1^2}{T_2^2} \cdot$$

Kadangi A vietoje g yra žinomas (g_1), tai galima apskaičiuoti svorio jėgos pogreitį ir B (g_2) vietoje.

Lietuvoje 1930–34 buvo atlikti relatyvūs svorio jėgos matavimai. Matavimus atliko K. Sleževičius su Sternecko 4 svyruoklių aparatu. Pagrindinė stotimi buvo laikoma Potsdamas, kur g yra susekta absoliučiais matavimais. Iš viso g buvo susekta 35 vietose. Kaikurių vietų g turi reikšmės:

	gal.		gal.
Alytus	981.452	Raseiniai	981.519
Biržai	.595	Rokiškis	.538
Joniškis	.601	Šiauliai	.554
Jurbarkas	.506	Tauragė	.537
Kaišiadorys	.504	Telšiai	.543
Kaunas	.491	Ukmergė	.516
Kėdainiai	.513	Utena	.528
Marijampolė	.479	Vilkaviškis	.465
Panevėžys	.551	Zarasai	.546

Gravis (lot. ‚sunkus') trumpinė priegaidė, žymima kairiniu ženklu `, pvz. k à s, m è s t i. Kartais G. dar vadinamas ir pats tos priegaidės ženklas.

Gravitacija žr. Visuotinė trauka.

Gravitacijos dėsnis, paskelbtas 1687 Newtono, sako, kad du masių m_1 ir m_2 kūnai veikia vienas kitą, tartum tarp jų būtų traukiamoji jėga f atvirkščiai proporcin-

ga tų kūnų nuotolio kvadratui. Šios tariamosios jėgos analizinė išraiška yra

$$f = k \frac{m_1 m_2}{r^2} \ ;$$

k yra proporcingumo konstanta.

Gravitacijos konstanta yra gravitacijos dėsnį reiškiančion formulon įeinanti konstanta k. Ji lygi $k = 6{,}68 . 10^{-8} \frac{\text{din cm}^2}{\text{g}^2}$; jos dimensija yra $[\text{cm}^3\ \text{g}^{-1}\ \text{sek}^{-2}]$. Šią konstantą pirmas surado Cavendish 1798, išmatavęs Coulombo sukamomis svarstyklėmis, kiek jos pasisuka, kai prie jų rutulių priartinami didelės masės rutuliai. Jolly 1878 matavo kūno svorio kitimą, kai prie svarstyklių lėkštelės iš apačios priartina didelės masės kūną.

Graviūra žr. Raižinys.

Grävius Johann Georg (1632–1703) vokiečių filologas, Viliamo II istoriografas. Išleido Cicero, Hesiodo ir kt. klasikų raštus. Išsp. Thesaurus antiquitatum romanorum 1694–99, Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae 1704–25.

Gravrogkas 1. Antanas (g. 1880 V Telšiuose) inžinierius. Šiauliuose priklausė slaptai lietuvių gimnazistų kuopelei, kuri sukurstė visus mokinius katalikus nebedalyvauti pravoslavų pamaldose cerkvėje. 1901 pavasarį, kaip studentų riaušių dalyvis, iš universiteto buvo pašalintas. 1905 dalyvavo didžiajame Vilniaus seime. Kriaunų ir Obelių vls., Zarasų aps. vykdė seimo nutarimus ir vadovavo vietos revoliucionieriams. Buvo pavaryta visa carinė administracija, o G. dirbo Kriaunų mokykloje. 1910 baigė Petrapilio technologijos inst. Negalėjo įsikurti Vilniuje, tad apsigyveno Ekaterinoslave ir dirbo metalurgijos fabrikuose. 1915 suorganizavo Ekaterinoslave komitetą lietuviams pabėgėliams šelpti ir jam pirmininkavo. 1916 persikėlė į Smolenską į Vilijos fabriką. 1920 pradėjo dirbti Lietuvos geležinkeliuose. Be to, pastatė keletą malūnų. 1930–31 Trimito redaktorius. Nuo 1922 dėstė Lietuvos univ. technikos fak. ir 1925 ir 1926 Žemės Ūkio Akademijoje Dotnuvoje. 1932 ir 1933 Kauno miesto burmistras. Jau nuo 1900 pradėjo bendradarbiauti spaudoje — Varpe, Skarde, Naujoje Gadynėje, Viltyje, Trimite, L. Aide. Yra parašęs 1907 Skarde apysakėlę Mūsų broliai ir į Ameriką — Viltyje. Išsp. Metalų technologija 1926, Lietuvos pramonė 1925. G. žmona Stefa Gruzdytė-G. rašinėjo Varpe, Ūkininke.

A. Gravrogkas

2. Julius (g. 1885 II 5 Telšiuose) profesorius. 1903 baigė Šiaulių gimnaziją. 1915 augštąjį mokslą baigė Petrapilio technologijos inst. Studentaudamas priklausė Lietuvių studentų Petrapilio d-jos kairiajam sparnui. 1915 su kitais suorganizavo liet. studentų radikalų ratelį. N. Lietuvoje ligi 1927 priklausė socialdemokratų partijai. Tremties metu įsijungė į ateitininkų sąjūdį. 1915 pradėjo mokytojauti Bologoje technikos mokykloje, iš kurios dėl neištikimybės caro valdžiai turėjo pasitraukti, vėliau dirbo inžinieriaus darbą Omske. 1917 grįžo į Bologoje ir buvo išrinktas technikos mokyklos direktoriumi. 1920 grįžo į Lietuvą ir suorganizavo technikos mokyklą Vilniuje. Gi Vilnių lenkams okupavus, suorganizavo technikos mokyklą Kaune ir išbuvo jos direktoriumi ligi pirmosios bolševikų okupacijos (1940), bet nuo 1922 dirbo ir Lietuvos univ. 1941–44 VDU rektorius. 1945–46 III Detmoldo lietuvių gimnazijos mokytojas, 1946–49 Pabaltijo univ. (Hamburge-Pinneberge) profesorius. JAV patentavo aparatą laivų siūbavimui tirti — Method of and aparatus for labaratory investigation of the rolling of ship. Pasaulėžiūriniais bei visuomeniniais klausimais rašo katalikiškoje spaudoje. Išsp. Jėgų lygiagretainis ir dviejų lygiagrečių jėgų atstojamosios tiesiosios padėtis 1929. Nuo nejudomo etero iki reliatyvinės mechanikos 1929, Keletas pastabų materialinio taško judėjimo klausimu — Technika 1933, Dėl A. Jakšto kritikos: Einsteino paradoksai arba dabartinė mintijimo kryptis fizikoje — Naujoji Romuva 1930, Laivų stabilizacijos klausimas — Technika 1944.

J. Gravrogkas

Gravrogkienė-Goesytė Viktorija (1863 Joniškyje, Šiaulių aps. — 1936 XI 8) lietuvių visuomenės veikėja. Brolio ūkyje buvo įsteigusi slaptą lietuvišką mokyklą. 1905 revoliucijos metu veikė Šiauliuose. Gyvendama Vilniuje, globojo lietuvių jaunimą ir aktyviai dalyvavo meno bei kultūros veikloje.

Graz didumo antrasis Austrijos miestas, Štirijos provincijos sostinė, abipus Muro upės; 230.000 gyv. (1953). Universitetas (įkurtas 1586), konservatorija, keli muzėjai, botanikos parkas, galingas radijo siųstuvas, opera, simfonijos orkestras. G. yra didelis prekybos centras su kasmet dukart rengiamomis pramonės parodomis. Motociklų, stiklo, popieriaus, vagonų, audinių, alaus pramonė. Kat. vyskupo rezidencija. Pilies kalne 28 m augščio laikrodžio bokštas. G. jau minimas IX ir XV a. Šv. Romos

Graz

Imperijos imperatorių rezidencija. XVI a. rezistencijos prieš turkus tvirtovė. 1797, 1805 ir 1809 užimtas prancūzų. Senamiestis susikūręs aplink pilies kalną, kur ligi 1809 buvo galinga karo tvirtovė. Mieste išlikusi XI a. pilis, XIII a. kryžiuočių ordino bžn., XV a. katedra ir XVI a. parapijos bžn. su Tintoretto paveikslu altoriuje.

Graziani Rodolfo (1882–1955) italų maršalas, pasižymėjęs italų etiopų karo metu ir 1936 pakeltas maršalu. 1936–37 Abisinijos vicekaralius, bet po atentato 1937 pasitraukė iš pareigų. Etiopijos krašte yra įvykdęs daug egzekucijų. 1940 Libijos gubernatorius ir Libijos karo vadas. Paliko ištikimas vokiečių sąjungininkas ir 1943–45 ėjo fašistinės Italijos krašto apsaugos ministerio pareigas. 1945 pateko sąjungininkų nelaisvėn. 1950 V nuteistas, bet tų pačių metų VIII bausmė dovanota. Nuo 1952 dalyvavo neofašistiniame sąjūdyje. Išsp. La riconquista de Fezzan, Pace Romana in Libia 1934, Il Fronte Sud 1938, Ho difeso la patria 1948.

Grazie Marie Eugenie (1864–1931) austrų poetė ir dramaturgė. Išsp. Robespierre 1894, Buch der Liebe 1916, O Jugend 1917, Homo 1919, Der Liebe und des Ruhmes Kräntze 1920, Unsichtbare Strassen.

Grąžas luobinis, karninis lanktis siūlams vyti; rėčio, sieto, kokio indo luobinis, karninis šonas.

Graždanka (rus. iš graždanin ‚pilietis') rusų raidynas, 1707 Petro I įvestas kirilicos, arba bažnytinio slavų raidyno, vietoje. Šis raidynas ypač prisimintinas mums, nes spaudos draudimo metu per prievartą buvo norima jį Lietuvoj įvesti lotyniško raidyno vietoj. Dabar Rusijoj G. yra kone visoms tautoms jau primesta; tik Lietuvoj ir dar vienoj kitoj tarybinėj respublikoj tuo tarpu tebėra paliktas lotyniškas raidynas.

Gražečių durpynas Veprių vls., Ukmergės aps., 400 ha, 3 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 500 ha, tarpinio tipo.

Gražele (Coreopsis) graižažiedžių šeimos. G. d a r ž i n ė (C. tinctoria) darželiuose auginamas dekoracinis augalas. Š. Amerikos čiabuvis.

Gražiapušio durpynas Salako vls., Zarasų aps., 60 ha, 2 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 90 ha, augštutinio tarpinio tipo.

Gražina popularus lietuvių moterų vardas. Jis nėra paveldėtas iš senovės, bet yra grynai literatūrinės kilmės: tą vardą sugalvojo Adomas Mickevičius savo poemai (išsp. 1823) apie narsiąją Naugarduko kunigaikštienę, kuri, begelbėdama su kryžiuočiais prieš Vytautą susidėjusio savo vyvo garbę, vyro šarvais apsirengusi, su kariuomene išeina prieš kryžiuočius ir kovoje žuva. Dėl romantinio Lietuvos praeities išaugštinimo toji poema buvo Lietuvos visuomenės labai pamėgta. Lietuviškai versta P. Armino (poemos pradžia), J. Merkevičiaus 1898, J. Žiliaus 1899, Šatrijos Raganos atpasakota Lietuvos istorijos septyniuose paveiksluose 1905, J. Karnavičiaus panaudota to pat vardo operai 1933, kuriai libretą parašė K. Inčiūra.

V. M.

Gražina studenčių ateitininkių sporto klubas, įsteigtas Kaune 1923. Veikė kaip atskiras sporto vienetas LGSF. Daugiausia reiškėsi lengvąja atletika.

Graži siela yra vispusiškai išaugusios ir harmoningos asmenybės idealas, sukurtas vokiečių poeto Fr. Schillerio, jam bešvel-

M. E. Andriolli Gražina

ninant Kanto etiką, pagrįstą formaliu ir griežtu vidiniu priedermės balsu (kategoriniu imperatyvu), be išlygų priešingu p o l i n k i u i kaip atlygio (palaimos) viliūgui. Atmetęs kantiškąjį rigorizmą ir begindamas žmogaus prigimties neskaldomumą, Schiller uoliai teisino polinkį, manydamas, kad jį lengvai galima paversti noringu ir laisvu linkimu į gėrį; tuo būdu savosios etikos kertiniu akmeniu jis padarė gėrio įkvėptą visų asmens galių sutartinį žaismą, ir tai sudaro G.S. turinį.

Fr. Schiller, Ueber Anmut u. Wuerde 1793 (liet. Rp. Serapino išversta ir atspausdinta jo antologijoje Ties grožio vertybėmis 1944). *Rp.Srp.*

Gražiškiai (senovės Graužiškiai) bažnytkaimis Gražiškių vls., Vilkaviškio aps., prie Graužio upelio, 1939 300 gyv., pradžios mokykla, motorinis ir du vėjo malūnai. 23 km nuo Vilkaviškio. Pirma medinė bažnyčia statyta 1600. 1715 pastatė antrą medinę bažnyčią, kuri 1865 dėl senumo buvo suardyta ir 1881 pastatyta nauja mūrinė bažnyčia, konsekruota vysk. sufragano J. Olekos. Parapiečių 1940 4409.

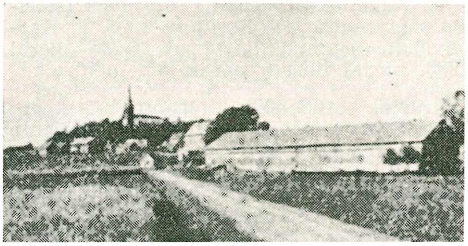

Gražiškiai

Gražiškių girininkija Vilkaviškio urėdijos sudėtyje. Plotas 1544 ha. Vyrauja spygliuočiai.

Gražiūnas (Graževičius) Albinas (g. 1906 X 13 Mankūnu k., Miroslavo vls., Alytaus aps.) pedagogas, žurnalistas. Gimn. baigė Alytuje 1927, studijavo LU teologijos-filosofijos fak. 1927–32 lietuvių kalbą ir literatūrą, 1934–38 teisių fak. teisę. 1938–44, su vienerių metų pertrauka sovietinės okupacijos metu, Prienų gimnazijoje dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur 1945–48 lietuvių kalbą dėstė gimnazijose Würzburge ir Augsburge. Dalyvavo jaunimo organizacijų ir vėliau politinėje veikloje. Nuo 1927 kurį laiką buvo Lietuvos Skautų Brolijos vyriausio štabo narys. Dar gimnazijoje būdamas, pradėjo veikti pavasarininkų organizacijoje ir vėliau veikė jos centre, eidamas Pavasario Vyrų sąjungos centro valdybos sekretoriaus pareigas. Ateitininkų Federacijoje daugiausia veikė stud. ateitininkų visuomenininkų Vytauto klube, buvo Studentų Ateitininkų sąjungos pirmininkas ir Ateitininkų Federacijos generalinis sekretorius. Dar Lietuvoje įsijungė į Krikščionių Demokratų partijos veiklą ir eilę metų yra jos centro komiteto narys bei jos leidžiamo Tėvynės Sargo redaktorius. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti dar gimnazijoje. Redagavo Pavasarį, Ateitį, Vyrų Žygius, Žemaičių Prietelių ir Ameriką, taip pat buvo ir vienas iš Ryto, Skautų Aido, Ūkininko, Žiburių, Darbininko ir Tėvynės Sargo redaktorių. Bendradarbiavo dar Mūsų Laikraštyje, Moteryje, Aiduose, Kalifornijos Lietuvyje, Lietuvių Dienose, Tėviškės Žiburiuose, Karyje. Šalia straipsnių publicistiniais ir kultūriniais klausimais yra taip pat nemaža spausdinęs humoristinių pasakojimų, pasirašytų pavarde arba Miko Sidabrėlio slapyvardžiu. Dalyvauja Lietuvių Žurnalistų sąjungos veikloje. Nuo 1949 gyvena JAV.

Grąžtas įrankis, vartojamas apskritoms skylėms gręžti medyje, plastinėse medžiagose bei metaluose. G. padarytas iš plieno, turi smailą kūgiškai nupjautą galą ir dvi pjovimo briaunas, kurios sudaromos įpjovų, spirališkai besisukančių išilgai G. kūno. Šios įpjovos taip pat tarnauja gręžimo pjuvenoms pašalinti. Įpjovų staigumo kampas svyruoja nuo 0° iki 45°. Seniau G. kaldindavo kalviai. Pagal dydį G. buvo skiriami trejopi: grėblinis, kuriuo grėbliui dantų skylutes gręžia, akėčinis, grebėstinis, arba pusgrąžtis, akėčių kuolų skylėms pragręžti ar grebėstams prie gegnės prigręžti ir sieninis, arba didysis, medžių rąstams (statyboje) sugręžti.

Gražučio miško durpynas Degučių vls., Zarasų aps., 54 ha, 2,5 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 59 ha, augštutinio tipo.

Gražučio miško (Tetervinų) durpynas Degučių vls., Zarasų aps., 70 ha, 2,5 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 78 ha, augštutinio tipo.

Gražulis 1. B a l y s (g. 1914 XII 10 Alytaus aps. Varėnos mstl.) rašytojas ir žurnalistas. Atlikęs karinę prievolę 1934–35, liko kariuomenėj liktiniu jaunesniuoju puskarininkiu iki 1940 V. Mokėsi privačiai ir 1939 Vst. egzaminų komisijoje išlaikė egzaminus brandos atestatui įgyti. Radijo priežiūros valdininkas Marijampolėj ir Kaune 1940. Radijo kontrolės skyriaus ved. Kauno radiofone 1941, Kauno radiofono literatūros skyriaus redaktorius 1941 — 44. Nuo 1949 JAV, Detroito apylinkėje. Šaulių sąjungos narys nuo 1929 Varėnos šaulių būryje; valdybos narys kultūros ir sporto reikalams ir bibliotekos vedėjas 1931–34. Lietuvių Aktyvistų fronto narys pirmosios

B. Gražulis

bolševikų okupacijos metu. Pirmąją vokiečių–rusų karo dieną, 1941 VI 22, vakare su būreliu sukilėlių užėmė Kauno radiofoną. Radiofono viršininkas sukilimo metu. Laisvės kovotojų s-gos narys nacių okupacijos metu. LRD narys; LDR valdybos narys 1946–47.

Rašyti pradėjo 1932. 1934 Varėnos šaulių būrio scenos mėgėjų vaidinta du G. scenos veikalai: Teka saulutė ir Kieno viršus? Nuo 1934 rašo Karyje. 1934–39 sudarė ir įvykdė keliolika radijo vaizdų kariuomenės pusvalandžiuose. 1941–44 parašė keliolika radijo vaidinimų daugiausia jaunimui. Periodinėje spaudoje paskelbė keliasdešimt novelių ir apsakymėlių. Rašė str. kultūros, literatūros klausimais, recenzijų, pasirašydamas pavarde, kriptonimu ir slapyvardžiais Antanas Čiočys, Vincas Švitra. Dalyvauja Tremties metų ir Gabijos almanachuose, Lietuvių prozos antologijoje. Išleista novelių knyga Brydė rugiuose 1947, apysakų rinkinys Sudužęs vaizdas 1955. Pirmojoje knygoje vyrauja Lietuvos kaimas, antrosios knygos veikėjai ir temos daugiausia imta jau iš pokarinio gyvenimo Vokietijoje ar Amerikoje. Pasakojant apie veikėjų praeitį, kartkartėmis grįžtama Lietuvon. G. mėgstamos temos: neatsakingi, netikėtai užklumpą ir greit praeiną meilės momentai, kaimo merginų ir vaikų pokštai, čigonų kerštas, kariniai nuotykiai ir kt. Kaikurių G. apysakų pagrindą sudaro atsiminimai ar reportažas. Paskesniuoju metu G. kūryboje ryškesnė vieta skiriama veikėjų psichikai.

2. Juozas (1917 Gražiškiuose, Vilkaviškio aps. — 1937) poetas, beletristas, vertėjas. 1937, baigdamas Vilkaviškio gimnaziją, nuskendo Pažėrų ež. Kario, Ateities. Spindulių, Ateities ir Šviesos Kelių bendradarbis, kelis kartus laimėjęs šių žurnalų literatūrinius konkursus. Šviesos Keliai išspausdino jo išverstus Th. Storm Immensee ir Fr. Schiller Das Lied von der Glocke. Rankraščiu liko Th. Storm romano Der Schimmelreiter vertimas.

Graužupės girininkija Rūdiškių miškų urėdijos sudėtyje. Buveinė Rūdiškėje, Trakų aps.

Gražutės giria Zarasų aps., Zarasų, Degučių ir Salako vls. Plotas 5050 ha, susideda iš Gražutės 3917 ha ir Tumiškių miškų 1133 ha. Juos jungia Samavų ež. Girios ribose yra šie ežerai: Sakuotis, Tetirvinis, Gulbinis, Ilzikas, Raguolis, Raguoliukas, Samanis, Ažukalnis, Baltys, Bobrinis, Bobrinėlis, Šeriukas, Gražutis, Šiurpis, Siurpelis, Palšinis, Skaistinis, Raudinis, Pilvinis, Klevinis, Zalva, Zalvelis, Bagužėlis, Gailis, Gailinis, Gailinėlis, Šventas, Šventelka, Asavas. Žemėvaizdis antrojo ledmečio–glacialinės kilmės; neaugštų koninių kalvų ir kalnagūbrių virtinės, sukrautos daugiausia iš smėlio, priesmėlio, smulkaus žvyro ir priemolio su daugybėmis stambesnių akmenų. Banguotas paviršius, apaugęs pušynų medynais. Yra gausu ežerų, tad šis Lietuvos kraštas vadinamas Lietuvos Šveicarija. Iš viso girios ploto pušynams tenka 3759 ha, eglynams 144 ha.

Great Basin ‚Didysis Duburys' nenuotaki v. JAV sritis tarp Nevados–Kaskadų kalnų iš vakarų pusės ir Wasatch kalnų iš rytų, apie 1300–1800 m nuo j.l., 600.000 km² dydžio plokštakalnė, kuri pasiskleidusių kalnų grandinių suskirstyta maždaug į šimtą mažesnių duburių. Klimatas sausas, ir kaikurie duburiai yra dykumos. Upės įteka į suriuosius ežerus (pvz. Great Salt Lake) arba dingsta dykumose. Žemės ūkiui naudojamos tik drėkinamos vietos.

Great Bear Lake ‚D. Meškų ež.' š.v. Kanados ež., ties Poliariniu speigračiu, apie 350 km ilgio, 31.500 km² ploto, paviršius 120 m nuo j.l., užšąla nuo spalio pradžios ligi birželio galo; per jį teka viena MacKenzie upės atšaka, vad. Bear River. Rytų krante 1930 įsteigtas Port Radium, kur buvo rasta urano rūdos ir atvyko daug laimės ieškotojų (vad. radijo įkarštis — radium rush). Ežeras ligi 90 m gylio. *S.K.*

Great Exuma Bahamų salyno sala Atlanto vandenyne su geru uostu, 60 km ilgio, 2–4 km pločio. Nuo 1940 JAV karo laivyno bazė.

Great Falls JAV Montanos didžiausias mst., prie Missouri upės krioklių, iš kurių žymiausi Rainbow ir G. F.; 39.214 gyv. (1950). Už 6 km nuo miesto upės krante trykšta pasaulyje vienas didžiausių Giant Springs šaltinių, kuris per parą duoda apie 1.500.000 m³ vandens. Vario, cinko rūdų lydymo pramonė.

Great Yarmouth r. Anglijos pajūrio mst. (uostas) prie Šiaurės jūros; 52.000 gyv. (1952). Laivų statyklos, mezginių, šilko ir žuvų paruošimo pramonė.

Great Neck JAV mst. š. Long Island pakraštyje; 16 mylių į r. nuo New Yorko; apie 10.000 gyv. (7760 1950). G.N. yra rezidencinis New Yorko priemiestis su daugybe turtuolių gyvenamų vilų, parkais, privačiomis pajūrio maudyklomis ir naujai pastatytomis didelėmis krautuvėmis. Jūrų laivyno akademija. Miestas po II pas. karo sparčiai plečiasi ir susideda iš kelių įvairiais vardais vadinamų dalių.

G. N. lietuviai čia pradėjo kurtis nuo 1903 ir 1955 lietuvių su naujais ateiviais yra apie 400. Vyrai dirba turtuolių vilose sodininkais, daržininkais, farmų ir statybos darbininkais, o moterys namų priežiūros darbus (valytojos). Daugumas šeimų turi nuosavus namus, keletą krautuvių, barų ir gazolino stočių.

Organizacijos: Pašalpinė lietuvių šv. Pranciškaus d-ja įkurta 1908. Ši draugija pradžioje apėmė beveik visus vietos lietuvius. 1914 įsteigta kita Pašalpinė Lie-

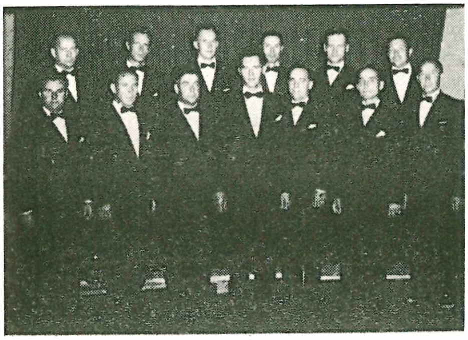

Great Neck Lietuvių vyrų choras

tuvos dukterų ir sūnų draugystė. Abiejų draugijų tikslas buvo sušelpti savo narius ligos ar mirties atvejais. Amerikos lietuvių piliečių klubas įst. 1930. Amerikos lietuvių Rymo kat. federacijos skyrius įst. 1931. Skyriaus pirmasis pirmininkas buvo Jonas Tetenas, dabar pirmininkas Al. Vasiliauskas. ALRKF rūpesčiu buvo suorganizuota: a. lietuviams katalikų pamaldos prie airių parapijos (kun. Lekešiaus pastangomis), kurias ir dabar kas sekmadienį laiko iš Maspetho atvykęs lietuvis kunigas, b. lietuviška mokyklėlė 1932–35. Buvo dėstoma religija, lietuvių kalba ir dainos. Mokytojų vietoj nebūta, todėl atvykdavo iš Brooklyno, c. jaunųjų choras. Choras ir mokyklėlė dėl lėšų stokos 1935 susilikvidavo. L. Vyčių kuopa įst. 1934. Balfo skyrius įst. 1945. Susispietus naujai atvykusiems, skyrius dirba ne tik šalpos darbą, bet ir rengia tautos šventes, minėjimus ir pn. Susidarius iš naujų ateivių keletai mokyklinio amžiaus vaikų ir keletai mokytojų, 1950 buvo įst. mokykla, kuriai vadovavo Ig. Kazlauskas. Pamokos vyko sekmadieniais. Po dvejų mokslo metų dėl mokinių stokos ji nustojo veikti. Choras įst. 1949. Iš naujai atvykusių ir dalies senųjų lietuvių buvo suorganizuotas choras, kuris pasirodo per šventes ir minėjimus. Chorui vadovauja M. Čibas. JAV L.B. apylinkė buvo įsteigta 1953.

Great Slave Lake ‚D. Vergų ež.' š.v. Kanados ež., apie 500 km ilgio, ligi 80 km pločio, paviršiaus plotas 28.900 km^2, 170,3 m nuo j.l.; užšalęs nuo spalio ligi birželio; įteka Slave iš Atabaskos ež. ir Hay, išteka Mackenzie, Š. Ledynuotosios jūros įtakas.

Grebėstas stogo kartis, kalama prie gegnių. Prie G. rišamas šiaudinis stogas arba prikalamos medinės stiegės, eternito dengtukai ar užkabinamos molinės stiegės. Asfaltiniams ar skardiniams stogams G. nenaudoja: jų vietoje kala lentas. Moderniesiems plokštiems stogams dengti ant gegnių kloja gelžbetoninius ar plieninius skydus, ir taip pat nebevartoja G.

Primityviosios medinės statybos, taip pat ir senojo lietuvių sodžiaus stogų G. (‚lotos') būdavo apvalios eglinės ar drebulinės kartys, 5–12 cm storio. Jų storgalius aptašydavo, kad ištisai būtų vienodo storio. Pririšdavo vytelėmis prie gegnių 20–40 cm tarpais. Arba įkaldavo medinius vagelius į gegnes ir prie jų pririšdavo G., kad neslinktų žemyn. Tokių rištinių G. buvo galima užtikti ir šio amžiaus pradžioje. Pradėjus sodžiuje naudoti grąžtą (XIX a.), G. prigręždavo ir prikaldavo mediniais vageliais. Apie XX a. pradžią Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse G. imta vinimis kalti. Meistrai, apgrebėstavę stogą, iškeldavo margą vainiką ir švęsdavo pabaigtuves.

J.Gbt.

Grėblys senas žemės ūkio įrankis, vartojamas šienui, javams grėbti. Lietuvoje sutinkami trejopi G. skirtingiems darbams. 1. Š i e n u i ir kt. smulkiems grėbstymams vartojamas G. turi 0,5 m ilgio galvą, arba šiekštą, į kurią įtaisytas iki 2 m ilgio laibas kotas. G. galva dirbama iš diržaus medžio (beržo pašaknės, liepos, vinkšnos, klevo, uosio), o dantys iš kieto ir skalaus (ąžuolo, laukinės obelies, vyšnios, klevo, uosio). Tokio G. galva turi 12 dantų, kurių ilgis 10–12 cm. G. kotas dirbamas iš jaunos eglaitės, lakaus kadagio, jauno lazdyno. Pats kotas G. skirtingai pritaisomas Augštaičiuose ir Žemaičiuose bei Užnemunėje. Augštaičiuose G. kotas įskeltas ir abi atšakos išplėstos, jog šiekštoje apima 4 vidurinius dantis. Šis būdas XIX a. viduryje buvo žinomas ir Užnemunėje, o šiandien tai dar randama ir apie Skaudvilę, Ž. Kalvariją ir kitur Žemaičiuose. Užnemunėje ir Žemaičiuose paprastai G. kotas tiesiai į galvos vidurį įstatomas ir prilaikomas lazdyno lankeliu, pervertu per G. kotą, o galai įtaisyti į galvą (apie trečią galutinį dantį); Žemaičiuose pasitaiko G. ir su dviem tokiais lankeliais (Viduklė, Nemakščiai). Paskutiniaisiais metais tokie G. koto lankeliai daug kur tik prikalami prie koto ir galvos, o vietomis jie visai išmesti, pakeičiant paprastomis vielos atotampomis. Seniau G. dirbdavo vyrai merginoms dovanoti, galvą išpjaustydavo įvairiai raižytu raštu. G. būdavo vartojamas ne tik grėbti, bet ir glėbiams suplakti, kuliant iš grūdų šiaudams išgrėbstyti, grūdams suvaryti ir kt.; jį vartodavo darže lysėms akėti ir pn.

2. M a ž a s i s G., arba g r ė b l i u k a s, turi trumpesnę galvą, kurioje tėra vos 6–7 tokie pat dantys, ir trumpą, apie 1 m ilgio kotą, tiesiog įtaisytą į šiekštą ir pritvirtintą lankeliu. Šis G. vartojamas tik rugius dalgele (įskapte, vienaranke) kertant: kaire ranka juo palenkiami rugiai ir nukirsti į pėdus suglobiami. Grėbliukas pradėjo plisti XIX a. antroje pusėje, kur tuo metu buvo pjautuvo atsisakyta, ir šiandien tesu-

Grėbėjos

tinkamas Latvijos pasieniu Žemaičiuose ir Augštaičiuose. Jo išplitimą Europoje, neišskiriant ir Lietuvos, yra tyrinėjęs L. Schmidt (Die Kurzstielsense, Archiv f. Völkerkunde V t.).

3. D i d y s i s G. randamas visoje Lietuvoje ir tevartojamas vien tik rugienoms grėbti. Jo galvos ilgis iki 2 m, o dantų iki 30 cm. Šis G. koto vietoje turi didelį lazdyninį ar kitokį lanką, kurį, įsitvėrę abiem rankomis ar pasijungę (krūtine), traukia nupjauta rugiena. Kartais toks G. turi du kotus-jieneles rankomis paimti.

4. Mažas 4 dantų grėbliukas su tiesiai įstatytu 15–20 cm ilgio kotuku; vartojamas bulves kasant. *A.Mž.*

G. a r k l i n i s, arba grėbiamoji mašina, vartojamas išdžiūvusiam šienui į didesnes krūvas traukti ar, suimant javų derlių, pagrėbstoms surankioti. Padargo dalys: rėmas su lenktais metaliniais dantimis ir ranka bei koja valdomos svirtys. Rėmas pritvirtintas prie ašies, kurios abiejų galų augšti ratai laiko iškėlę grėbiamąjį aparatą. Šio padargo grėbiamas plotis apie 2½ m. Per valandą gali sugrėbti nuo ½ iki ¾ ha.

Grebnickis Adomas Marijonas (1857 XII 24 Lepelio aps., Vitebsko gub. — 1941 XI Beržininkų dv., Dūkšto vls.) pomologas. 1880 baigė Daugpilio gimn., 1880 įstojo į Petrapilio miškininkystės institutą, kuriame dar studentas dirbo prof. Borodino asistentu. Už darbą Krochmal, kak zapasnaja substancija našich derevjev 1884 gavo aukso medalį. Nuo 1891 Miškų instituto sodininkystės dėstytojas, 1902–22 tos katedros vedėjas, prof. Po to apsigyveno Beržininkų dvare, Dūkšto vls., kur dar 1891–92 užveisė bandomąjį sodą. Kaip pomologas išaugino naujas obelių veisles — Grebnickio renetus, Beržinininkų ananasus, Jono pepinką, Lietuvos mergelę, Julytę ir kt. 1939–41 buvo Lietuvos Žemės ūkio rūmų sodininkystės konsultantu. Išsp. Uchod za plodovym sadom 1892 (8 1931), redagavo Atlas plodov, paliko per šimtą nespausdintų darbų.

Grebzde Irma (g. 1912) latvių rašytoja. Pirmosiose knygose vaizdavusi latvių kaimo buitį, vėliau praplečia savo prozos tematiką ir įveda stiprius charakterius. Realistinė tradicija. Dinamiškai vystomos situacijos ir žodingi bei tvirtai valdomi dialogai: Knygos: Pūra zirgs 1944, Pazemīgā, Sērmūkšlu pagasta laudis, Purva zāle, Ieva, Cilvēki bez cela.

Grecistas 1. graikų kalbos specialistas; 2. graikų filologijos atstovas.

Grecizmas (lot. graecismus) žr. Graikybė.

Greco El (Domenico Theotokòpuli; 1547. kiti šaltiniai mini 1541 — 1614) ispanų dailininkas. Tikroji dailininko graikiška pavardė rašoma įvairiomis variacijomis: Theotokopoulos, Teotocopulo ir kt. Taip pat ir jo du vardai minimi: Kyriakos ir Domenico, pastarąjį atitinkamai (pagal kraštą, kuriame El G. buvo būvota) moduliuojant: Domenicos, Domenico ir Domingo. Žinomas ‚Graiko' pavarde (El Greco) dailininkas jau pradėjo tapyti Kretos saloje, semdamasis patirties iš senųjų bizantinio meno paminklų, pirmoje eilėje savotiškai stilizuotųjų ikonų. Būdingas figūrų ištęsimas ir jų asketiškas traktavimas išliko visoje El G. kūryboje — akivaizdi bizantinių ikonų įtaka. Apie 1566 El G. atkeliavo Venecijon ir čia piešė garsiųjų renesansininkų studijose. Kūno kulto akcentavimas ir turtinga tapybinė technika palieka ryškių žymių vėlesniam El G. kūrybiniam išsivystymui. Ypač Tiziano Vecelli (1477–1576), vieno pačių iškiliausių renesanso epochos tapytojų ir Venecijos mokyklos va-

El Greco Audra Toledoje

dovo, kūriniai, savo pažymėtinu spalvingumu ir kūno bei drabužio harmoningu sulydinimu El G. tapybos darbuose paliko aiškiai atsekamų pėdsakų. Apie 1577 E. G. palieka Italiją ir persikelia Ispanijon, Toledo miestan. Čia prigyja ne tik jam suteiktoji graiko pravardė, bet ir to meto garsiausio ispanų dailininko aureolė. Toledo, fanatiškos ispanų inkvizicijos vyriausios būstinės, augštieji dvasininkai varę kietą kovą prieš protestantizmą, užsako daugybę religinio turinio paveikslų, kuriuos El G. meistriškai atlieka. Jis čia tampa vad. kastilianinės mokyklos (žinomos dar ir manierizmo vardu) vadovu ir barokinės mistikos ryškiausiu reprezentantu. Gyvendamas didžiulėj prabangoj (24 kambarių rūmai ir privatus orkestras, grojęs pietums), El G. tuometinės Ispanijos asketiškąjį gyvenimo credo (amžinojo vardu žemiškojo gyvenimo malonumų atsisakymą) savo religinėse kompozicijose nutapė išraiškiau, negu betkuris kitas ispanų to meto dailininkas. E. G. kūriniai meistriškai sujungė renesanso ir bizantinės dailės elementus: stiprią ekspresiją, kūno pažinimą ir akcentavimą, absoliutų ir dinamišką piešinį bei spalvų turtingumą ir šviežumą su asketiškai laužytomis ir sudvasintomis, vertikaliai ištemptomis, tarsi nuo žemės atitrauktomis figūromis, persunktomis gilios emocijos, religinės rimties ir askezės. XVIII ir XIX a. El G. buvo beveik visiškai pamirštas. Jo vardą ir kūrybos ypatybę vėl iškėlė vokiečių meno istorikas Julius Meier–Graefe. *H.N.*

Greč Nikolai (1787–1867) rusų publicistas, kraštutinės reakcijos atstovas, rėmęs caro politinės policijos veikimą.

Grečaninov Aleksander Tichonovič (g. 1864) rusų kompozitorius ir pianistas, baigęs Maskvos konservatoriją. Jo stiliui susiformuoti turėjo įtakos P. Čaikovskij ir Rimskij Korsakov. Savo karjerą pradėjo privačiu koncertu grafo Šeremetevo namuose. Po to sekė jo operos Dobrynia Nikitič statymas Maskvos Didžiajame teatre su Šaliapinu 1903, kuri vėliau buvo statoma kituose Rusijos teatruose. G. kūrybinis kelias jį vedė daugiau prie religinių kūrinių bei dainos. Dainų jis parašęs per 250. Randame jo mišių; pvz. Missa festiva ir Missa oecumenia, parašytas solistams, chorui, vargonams ir orkestrui. Ypatingos yra šv. Jono Chrizostomo Liturgijos, I ir II, op. 13 ir 29. Oratorija Liturgia domestica, dvi kantatos — Samsonas ir 1861 vasario 19, operos Sesuo Beatričė pagal Maeterlincką ir Vestuvės op. 180, šešios simfonijos, Festival uvertiūra, Triptikas styginiams, 4 styginiai kvartetai, 2 trio su fortepijonu, sonata smuikui ir fortepionui, sonata violončelei ir fortepionui. Tai sudaro jo kūrybos balansą. 1925–39 gyveno Paryžiuje. Iš čia padaręs šešias koncertines keliones po JAV. II pas. karo metu persikėlė į JAV. Išsp. Ma vie musicale en Russie.

M. Montagu-Nathan, Contemporary Russian Composers 1917. *Iz.V.*

Greely 1. Horace (1811-1872) JAV publicistas ir politikas, liberalas, respublikonų nusistatymo, kovojęs už vergijos panaikinimą JAV. 1841 įst. New York Tribune su savaitraščiu New York Weekly Tribune, kuriuos vedė labai radikališkąja kryptimi. G. laikraščiuose bendradarbiavo ne tik geriausi JAV rašytojai, bet ir iš Europos. 1872 nesėkmingai kandidatavo į JAV prezidentus. Išsp. Hints Toward Reforms 1850, Glances at Europe 1851, History of the Struggle for Slavery Extension 1856, Recollections of a Busy Life 1868, naujas leidimas 1930.

2. Adolphus Washington (1844–1935) amerikietis gen. ir poliarinių kraštų tyrinėtojas. 1881 paskirtas JAV ekspedicijos vadu vienai poliarinei meteorologijos stočiai įsteigti. Jo ekspedicija aptiko teritoriją į š. nuo Grenlandijos ir pasiekė 83°24′ š. platumos, bet 1883 žiemą iš bado ir šalčio mirė ekspedicijos dalyviai, išskyrus G. ir kitus 6 vyrus, kuriuos 1883 išgelbėjo W. S. Schley. Išsp. Three Years of Arctic Service 1886, Intern. Polar Expedition 1888, Handbook of Arctic Discoveries 1896, Reminiscences 1927, Polar Regions 1928.

Green 1. Anna Katharine (1846–1935) amerikietė rašytoja, rašiusi kriminalinius romanus. Pirmąjį romaną Leavenworth 1892 sudramino. Išsp. The Step on the Stair.

2. Frederick Erick (1867—1922) anglų ekonomistas, žemės ūkio reformų šalininkas. Išsp. The Awakening of England ²1918, The Tyranny of Countryside 1913, A History of the English Agricultural Labourer 1870–1920, 1920.

3. George (1793–1841) anglų matematikas ir fizikas, savamokslis. Žymiausią darbą An Essay on the Application of Mathematical Analysis paskelbė 1829, dar būdamas malūnininkas. 1833 įstojo į Cambridge univ., kurį baigęs, dirbo mokytojo darbą. Savo darbe taikė matematinę analizę elektros ir magnetizmo teorijai ir pirmas įvedė terminą potencialas. Raštų rinkinys 1871.

4. John Richard (1837–1883) anglų istorikas. Jaunystėje dvasininkas, bet, pasitraukęs iš dvasininkų luomo, pradėjo studijuoti istoriją. Išgarsėjo veikalu Short History of the English People 1874, kuris buvo praplatintas ligi 4 tomų 1877–80. Šis jo veikalas pasižymėjo dideliu vaizdumu, ir čia G. stengėsi pateikti anglų gyvenimo pažangos vaizdą. Išsp. The Making of England 1882, The Conquest of England 1883.

J. W. Thompson, A History of Historical Writing 1942.

5. P a u l (g. 1894) JAV rašytojas, dramaturgas. 1927 gavo Pulitzerio premiją. Savo dramose bei apysakose paliečia daugiausia Pietų valstybių žmonių gyvenimą, ypač juodukų ir žemės nuomininkų. Išsp. In Abraham's Bosom 1926, The Field God 1927, The House of Conelly 1931, Native Son 1941, The Lost Colony 1937, The Common Glory 1948. Trumpų apysakų rinkinys Salvation on a String 1946.

6. T h o m a s H i l l (1836–1882) anglų filosofas, Oxfordo univ. prof. G. padėjo pamatus idealistinės filosofijos angliškajai versijai. Etikoje pabrėžė asmenybės absoliučią vertę ir mėgino gryninti utilitarizmą hedonizmo atmetimu. Politinėje teorijoje nedarė Hegelio išvadų ir, ištikimas britų tradicijai, suteikė individui pirmenybę prieš bendruomenę. Pasižymėjo kaip liberalizmo reformatorius. G. mirus, išsp. Prolegomena to Ethics 1883, Principles of Political Obligation 1895 ir kt. Raštų rinkinys ^{3}1906.

7. W i l l i a m (g. 1873) JAV Darbo federacijos pirmininkas. Nuo 16 metų amžiaus dirbo kasyklose. 1924 išrinktas Darbo federacijos pirmininku. Redagavo Federalist. Išsp. Labor and Democracy 1939.

Green Bay JAV Wisconsin vst. mst. ir uostas prie Michigano ež.; 52.735 gyv. (1950). Didžiausias JAV sūrių gamybos ir jų išskirstymo centras, popieriaus, celuliozės, mašinų, maisto dalykų, muilo ir kt. pramonė.

Greene nedidelė vietovė JAV, Maine vst. 1940 VI T. Rusijai okupavus Lietuvą, visi vienuolynai Lietuvoje panaikinti, o jų turtai užgrobti ir veikla paraližuota. Pranciškonų vadovybės JAV buvo nusiųstas Kretingos Pranciškonų Šv. Antano Kolegijos rektorius Tėvas J. Vaškys, O.F.M. po JAV išsklaidytiems pranciškonams lietuviams bendram gyvenimui ir bendrai veiklai suburti. Atvykęs į JAV, 1941 I 29 jis įkūrė pirmą laikinį vienuolyną Pittsburgh, Pa. 1943 XI įkūrė pirmą nuolatinį vienuolyną Mt. St. Francis, Greene, Me., pašventintą 1944 VIII 6. Tame G. vienuolyne apsigyveno nemažas skaičius Lietuvos pranciškonų. Jie rūpinosi lietuvių dvasiniais reikalais ir kartu plėtė savo religinę ir kultūrinę veiklą visoje Amerikoje ir Kanadoje. Čia Amerikos lietuviams buvo leidžiamas religinis laikraštis Šv. Pranciškaus Varpelis. 1946 VI 7 JAV įkūrus jų Šv. Kazimiero provinciją, G. vienuolynas tapo pirmojo Amerikos Lietuvių Pranciškonų provincijolo Tėvo Justino Vaškio rezidencija ir Provincijos centru. G. vienuolynas yra ir kitų keturių lietuvių pranciškonų vienuolynų JAV lopšys.

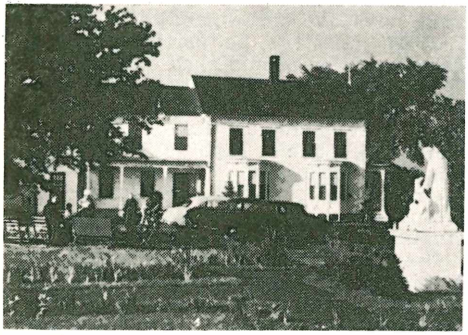

Pranciškonų vienuolynas (Greene, Me.)

Greene 1. E v a r t s B o u t e l l (1870–1947) JAV istorikas, 1897–1923 Illinois univ. prof., vėliau ligi 1939 Columbia univ. Kolonininio ir revoliucinio periodo Amerikos istorijos specialistas. Išsp. The Goverment of Illinois 1904, The Foundations of American Nationality 1922, ^{2}1935, A Guide to the Principles Sources for Early American History 1929, Religion and the State 1941, The Revolutionary Generation 1943.

2. G r a h a m (g. 1904) anglų rašytojas, žurnalistas ir filmų kritikas. Ilgus metus gyveno vidurinėje Amerikoje ir v. Afrikoje, todėl daugelis jo romanų vaizduoja šių kraštų gyvenimą. 1934 perėjo į katalikų tikėjimą. Jo daugelis veikalų turi religinį pagrindą. Išspausdino A Gun for Sale 1936, Brighton Rock 1938, The Power and the Glory 1940, The Heart of the Matter 1949, The End of the Affair 1951, The Third Man and the Fallen Idol 1951.

Gr. Greene

3. N a t h a n a e l (1742–1786) JAV generolas, vienas žymiausių vadų kare prieš Angliją dėl JAV nepriklausomybės. 1780 vyriausias pietų armijos vadas. Čia vienas svarbiausiųjų jo padėjėjų buvo Tadas Kosciuška.

4. R o b e r t (1560–1592) anglų dramaturgas ir poetas. Manoma, kad jis parašė istorinę dramą Henrichas VI, kurią Shakespeare tik pataisė ir perrašė. Išsp. The Scottish History of James IV 1598, Pandosto 1588, Friar Bacon and Friar Bungay 1594.

Greene Balch Emily (g. 1867) JAV veikėja. The Nation žurnalo redaktorė. 1922–37 Moterų Lygos vykdomojo komiteto taikai ir laisvei saugoti narys. 1946 su John Raleigh Mott gavo Nobelio taikos premiją.

Greenfield mst. JAV, Mass., 20.000 gyv. Gyvena apie 40 šeimų lietuvių. Veikia šios draugijos: Šv. Kazimiero Karalaičio drau-

gystė, šv. Onos draugystė, LRKSA 246 kuopa, SLA 297 kuopa, LDS kuopa ir Saldžiausios Širdies Viešpaties Jėzaus draugystė.

Green Mountains ,Žalieji Kalnai' JAV š. Apalašų kalnyno skaidula Vermonto, Massachusettso ir Connecticuto valstybėse, kur jie vadinami Berkshire Hills ir Taconic Mountains. Augščiausia viršūnė Mt. Mansfield 1350 m. Į r. nuo G.M. yra Connecticut upės slėnys, o į v. nuo jų Champlain ež. ir Hudsono upės slėnys. Kalnai apaugę spygliuočių miškais. Iš gamtos įžymybių ypač lankytojų mėgiama Smugler's Notch 330 m gylio griovys į š. nuo Mt. Mansfield.

Greenock Škotijos mst. ir uostas prie Firth of Clyde fijordo, į š.v. nuo Glasgowo; 81.000 gyv. (1952). Laivų statyklų motorų, vilnonių audinių, popieriaus ir cukraus pramonė. G. yra išradėjo J. Watto gimtinė; 1837 įkurta Watt Institution.

Greenough Horatio (1805–1852) amerikiečių skulptorius, Thorvaldseno mokinys. 1829–51 gyveno Florencijoje ir ten kūrė. Yra sukūręs prezidento Washingtono statulą, kuri yra kapitolyje.

L. *Taft*, History of American Sculpture 1930.

Greensboro JAV mst. North Carolinoje; 74.389 gyv. (1950). Medvilnės audinių (mėlyno denimo), chemikalų, cigarų, įrankių pramonė; N. Carolinos univ. moterų kolegija, negrų žemės ūkio ir kelios kitos kolegijos. G. yra rašytojo W. Sydney Porter (O. Henry) gimtinė. Jo gimimo vietoje pastatyti masonų ložės rūmai-muzėjus. G. pavadintas JAV gen. Natanael G. garbei, kuris 1781 netoli G. vietos sumušė anglus.

Greenwich 1. Anglijos miestas Londono priemiestis (miesto dalis) Temzės deš. krante; 91.492 gyv. (1951). Karo laivyno kolegija ir jūrininkystės muzėjus. 1675 įkurta G. observatorija, kuri pagarsėjo kaip viena žymiausių šios rūšies mokslo įstaigų pasaulyje. Pro ją eina nulinis meridianas (dienovidis). G. observatorijos astronomai surado Neptūną, Uraną ir Jupiterį. Jos direktorius vadinamas karališkuoju astronomu. Pati observatorija 1946 iškelta į Hurstmonceaux Castle R. Susexe, nes nešvarus miesto oras trukdė teleskopų matomumą.

2. JAV Connecticuto vst. mst. prie Long Islando sąsiaurio, 44 km nuo New Yorko; 40.835 gyv. (1950). G. yra mėgiama New Yorko turtingųjų rezidencinė vieta su puošniomis vilomis, didelėmis sodybomis, klubais, pajūrio maudyklėmis, golfo laukais ir kt. pramogų dalykais. G. įkurtas 1640 ateivių iš New Haveno.

Greenwicho Observatorija įkurta Anglijos karaliaus Karolio II 1675. G.O. turi didelį meridianinį skritulį, astronominį instrumentą, skirtą žvaigždžių koordinatoms matuoti ir laikui tikrinti. Per šio instru-

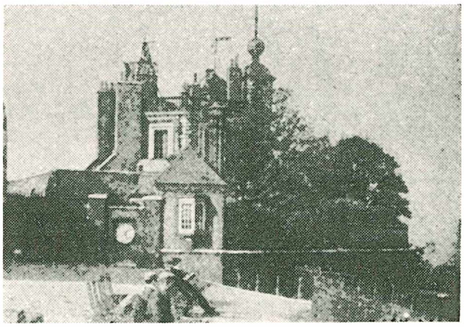

Greenwich observatorija

mento centrą eina pagrindinis geografinis meridianas, nuo kurio matuojamas geografinis ilgis. Be to, G.O. turi visą eilę teleskopų, kurių didžiausias yra 70 cm Grubb refraktorius. Pagrindinis observatorijos uždavinys yra žvaigždžių, planetų, saulės ir mėnulio padėties matavimas dangaus sferoje. Taip pat nuo 1873 nuolat daromi fotografiniai saulės dėmių stebėjimai. 1946 daugelis instrumentų iškelta į East Sussex, kadangi senoji vieta netinka tikslesniems stebėjimams dėl miesto (Londono) artumo.

Greenwich Village Manhattano dalis New Yorke, į v. nuo Broadway tarp 14th Street ir W. Houston Street, dailininkų, skulptorių, rašytojų, aktorių tradicinė gyvenamoji vieta su meno parodų salonais, gatvėse rengiamomis parodomis, teatralų ir dailininkų profesinių organizacijų centrais, amerikiečių meno Whitney muzėjumi ir kt. kultūrinio gyvenimo institucijomis.

Greenville JAV mst. South Carolinoje, prie Reedy upės; 58.161 gyv. (1950). Tekstilės, arašidų paruošimo, mašinų gamybos pramonė. 1826 įst. baptistų Furmano univ., 1927 įst. Bob Jones univ.

Greenwood 1. A r t h u r (1880 — 1954) anglų politikas, vienas darbo partijos vadų. Nuo 1920 tos partijos narys, nuo 1922 parlamento atstovas, 1929 Mac Donaldo kabinete sveikatos ministeris, 1939 kurį laiką pavadavo darbo partijos vadą Atlee. 1945–47 ministeris be portfelio. 1952—54 darbo partijos pirmininkas.

2. W a l t e r (g. 1903) anglų rašytojas, vaizduojąs savo romanuose socialinio gyvenimo netobulumus. Išsp. Love on the Dole 1933, Time is Ripe 1935, The Secret Kingdom 1938.

Gregarinida pirmuonių (Protozoa) būrys iš Sporozoa klasės. Parazituoja įvairių bestuburių virškinamajame latake.

Grégoire Henri (1750–1831) kunigas, rašytojas ir revoliucionierius. Baigė jėzuitų kolegiją Nancy ir pradėjo dėstyti jėzuitų mokykloje. 1783 Nancy akademija pažymėjo veikalą Éloge de la poésie, o Metzo

akademija — Essai sur la régénération physique et morale des Juifs 1788. 1789 pateko į Tautinį susirinkimą. 1790 pirmas prisiekė vykdyti civilinę kunigijos konstituciją ir 1791–1801 paliko Blois vyskupu. 1792 buvo išrinktas konventan, pasidarė karštas respublikos šalininkas ir siūlė panaikinti monarchiją. Direktorijos metu kovojo už religinę toleranciją. 1801 atsisakė vyskupo pareigų, nes buvo priešingas sudarytam konkordatui. Buvo 500 tarybos nariu, vėliau senato narys. Taip pat buvo priešingas imperijos įsteigimui. Išsp. Histoire des sectes religieuses 1810, Essai historique sur les libertés de l'église gallicane 1818, De l'influence du Christianisme sur la condition des femmes 1821, Mémoires išleido Carnot 1837.

J. Fild, L'abbé G. 1946; *A. Debidour,* L'abbé G. 1881; *A. Latreille,* L'église cath. et la révolution française 1946–50.

Gregorauskas Marijonas (g. 1908 Kaune) mokėsi Kėdainių ir Kauno vidurinėse mokyklose. VDU studijavo teisę. 1940 VIII paskirtas LTSR prekybos liaudies komisaru. Aktyviai prisidėjo prie Lietuvos prekybos sovietizacijos ir visiško sužlugdymo.

Gregorčič Simon (1844–1906) slovakų rašytojas. Poezijos rinkinys 1882. Jo eilėraščių motyvai daugiausia religinio filosofinio turinio. Nauji leidimai Izbrane poezije 1934, Izbrane pesni 1946.

Gregory 1. James (1638–1675) skotų matematikas ir fizikas. 1663 parašė Optica promota, kur aprašė jo vardu pavadintą teleskopą, reflektorių. Veikale Geometriae pars universalis 1668 mėgino spręsti žvaigždžių nuotolius iš jų regimojo šviesumo. 1667 išsp. Vera circuli et hyperbolae quadratura ir 1668 Exertaciones geometricae.

H. W. Turnbull, G. J. 1939.

2. Isabelle Augusta (1852–1932) airių dramaturgė ir folkloristė, tautinio airių atgimimo sąjūdžio veikėja. 1904 įst. ir vadovavo Abbey teatrui Dubline. Išsp. The Gaol Gate 1906, The Rising of the Moon 1907, Gods and Fighting Men 1904, Seven Short Plays 1909, Irish Folk History Plays 1912, The Golden Apple 1916, Our Irish Theatre 1914.

3. William King (g. 1876) JAV paleontologas. 1907–45 profesoriavo Columbia univ., lyginamosios anatomijos specialistas. Išsp. Orders of Mammals 1910, Origin and Evolution of the Human Dentition 1922, Our Face from Fish to Man 1929, In Quest of Gorillas 1937.

Gregoriana (Pontificia Universitas) Romos universitetas, išsivystęs iš Collegium Romanum, įsteigtos šv. Ignoto Loyolos 1551. Jis tais metais prie Romos Campidoglio (rotušės) išnuomojo patalpas ir atidarė kuklią mokyklą su įrašu Scuola di Grammatica, d'Umanità e di Dottrina Cristiana gratis. Kitais metais popiežius bula Dum sollicita suteikė teisę teologijos ir filosofijos fakultetams steigti ir daktaro laipsniams teikti, bet tik Germanicum kolegijos studentams. 1552 X 22 bula Sacrae religionis Ignotui suteikė teisę daktaro laipsniams duoti jėzuitams, baigusiems studijas kitose mokslo įstaigose. Pagaliau pop. Paulius IV 1556 dar kartą patvirtino Romos Kolegijai teisę teol. ir fil. daktaro laipsniams teikti. Collegium Romanum buvo įsteigtas pašaukimams į jėzuitų ordeną duoti, bet greitai pradėta priiminėti ir kitų studentų, ir jėzuitų skaičius greitai liko nežymus. Studijų planas apėmė mokslinimą nuo žemesnės gramatikos klasės iki doktorato, dėl to ir studentų skaičius greitai augo: jau 1567 jų buvo per 1000, o 1587 per 2000. Grigalius XIII šiai ‚visų tautų ir visų kalbų' kolegijai architekto Ammannati priežiūroje pastatydino 1584 rūmus ir suteikė materialinę paramą. Iš pirmųjų profesorių paminėtini: kardinolas šv. Robertas Belarminas, kardinolas de Toledo, Pranciškus Suarez, J. Mariana, Cornelius a Lapide, kardinolas de Lugo, G. Maldonato ir kt. Šalia studijų ėjo ir dvasinis auklėjimas, ypač per Marijos sodalicijas, kurias 1563 įsteigė jėzuitas J. Leunis. Iš Collegium Romanum jos paplito po visą pasaulį, bet centras visada pasiliko universitete. Po šv. Ignoto kanonizavimo (1622) buv. Coll. Romanum auklėtinis kardinolas Ludovisi 1626–85 pagal arch. P. Grassi planus pastatydino vieną iš puikiausių Romos bažnyčių, pašvęstą šv. Ignotui. Tai G. universiteto bažnyčia. Panaikinus 1773 jėzuitų ordiną, G. perėmė pasauliniai kunigai ir buvę jėzuitai, bet, atgaivinus jėzuitus 1824, jis vėl grįžo į jų rankas. 1870 politinių perversmų įtakoje 1873 univ. rūmai ir biblioteka italų vyriausybės buvo nusavinta ir Collegium Romanum rūmuose įsteigta valstybinė gimnazija ir vst. biblioteka. Išstumtas universitetas suskilo: humanitariniai mokslai gavo prieglaudą Istituto Massimo alle Terme pastogėje, o teologijos ir filosofijos fakultetai Borromėjo rūmuose, priklausiusiuose Germanicum ko-

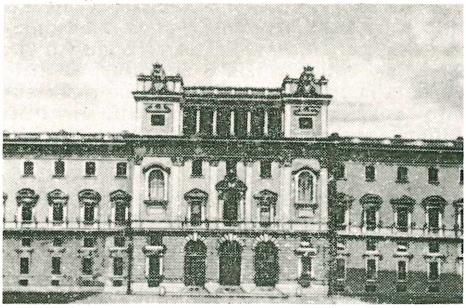

Gregoriana

legijai, kur išliko, kol pop. Benediktas XV 1919 nupirko sklypą Piazza della Pilotta, kur ir buvo 1924–30 pastatyti dabartiniai rūmai. Po jėzuitų atsisteigimo garsūs profesoriai universitetui greit grąžino senąjį garsą. Prie nuo senovės buvusių teologijos ir filosofijos fakultetų 1876 pop. Pijus IX įsteigė ir kanonų teisės fak. Gi Pijus XI, norėdamas, kad G. būtų ,pilnas ir tikras vienintelis oficialus popiežiaus universitetas', 1928 prijungė dar Biblinį institutą, įsteigtą 1909 popiežiaus Pijaus X, ir Orientalinį institutą, įsteigtą 1917 popiežiaus Benedikto XV. 1932 bula Deus scientiarum Dominus G. buvo pertvarkytas ir pavadintas popiežiniu Grigaliaus (nuo rūmų fundatoriaus) universitetu. Taip pertvarkytas G. dabar turi 8 fakultetus, teologijos, filosofijos, kanonų teisės, Bažnyčios istorijos, misiologijos, šv. Rašto, Senojo oriento (Asirijos, Babilonijos, Egipto ir kt.) studijų (šie abu sudaro Bibl. institutą) ir Moderniojo oriento (Orientalinis institutas). Be šių fakultetų, yra dar Sociologinių mokslų institutas nuo 1950, nuo 1955 savarankiškai teikiąs mokslo laipsnius. Prie atskirų fakultetų dar yra Asketinės ir Mistinės teologijos mokykla, Religijų istorijos kursai, Lotynų literatūros mokykla ir Augštesnės religinės kultūros institutas (pasauliečiams). 1955 G. buvo 2800 studentų ir apie 150 profesorių. Paskaitos vyksta tik lotynų kalba. Disertacijos rašomos prancūzų, vokiečių, italų ir anglų kalbomis, o gavus fak. sutikimą, ir olandų, portugalų ir lenkų kalbomis. G. didysis kancleris yra Seminarijų ir Universitetų kongregacijos prefektas kardinolas. Laterano sutartimi G. pripažintas ir italų valdžios ir jam suteikta privilegijų. Iš buv. G. studentų yra 7 kanonizuoti šventieji, per 30 palaimintųjų, 12 popiežių, keli šimtai vyskupų, arkivyskupų, kardinolų. G. biblioteka, atkurta po 1873 konfiskavimo, išaugo iki 500.000 tomų. Univ. leidžia du žurnalus: Gregorianum (žr.) ir Periodica de re morali, canonica et liturgica, 5 studijų kolekcijas: Analecta Gregoriana, Textus et Documenta, Miscellanea Historiae Pontificiae, Studia missionaria, Collectanea spiritualia. Be to, gausiai spausdinama knygų nuosavoje univ. spaustuvėje. Bibl. institutas leidžia 3 žurnalus: Biblica, Orientalia ir Verbum Domini; be to, 4 studijų kolekcijas: Scripta Pontif. Instituti Biblici (pasirodė per 100 leidinių), Analecta Orientalia (28 tt.), Monumenta biblica et ecclesiastica ir Biblica et Orientalia. Orient. institutas nuo 1923 leidžia Orientalia Christiana, kuris 1934 padalytas į Orientalia Christiana Analecta ir Orientalia Christiana Periodica. Be to, pradėti leisti du monumentaliniai leidiniai: Anaphorae syriacae ir Florencijos visuotinio Bžn. susirinkimo aktai.

Riccardo Garcia Villoslada, Storia del Collegio Romano 1551–1773; *P. Pirri,* L'Università Gregoriana del Collegio Romano dal 1824 al 1924; *E. Rinaldi,* La fondazione del Collegio Romano, Memorie storiche 1914; *A. Bea,* Pontificii Instituti Biblici prima quinque lustra 1934; *H. Hermann,* Il Pontificio Istituto per gli studi Orientali 1945; Statuta Pontif. Univ. G. et consociatorum Pontif. Inst. Biblici ac Pontif. Inst. Orient. studiorum 1932. *A.Lm.*

Gregorianas romėnų teisininkas, Codex Gregorianus neišlikusio imperatorių dekretų 195–295 rinkinio autorius.

Gregorovius Ferdinand (1821–1891) vokiečių istorikas, gyv. daugiausia Romoje, Svarbiausias jo veikalas Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter [6]1922, kuris apima periodą nuo 400–1534. Išsp. Lukrezia Borgia 1875, 1952, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter 1889, [7]1929, Wanderjahre in Italien 1856–77, naujas leidimas 1953.

J. Hönig, Fr. G. als Dichter 1949.

Grey 1. C h a r l e s G r e y (1764–1845) anglų politikas, į revoliucinės Prancūzijos vidaus reikalus nesikišimo šalininkas, vienas iš kovotojų dėl vergų prekybos panaikinimo. Kėlė balsą parlamente prieš Lietuvos ir Lenkijos padalijimą. 1806–07 užsienio reikalų ministeris, 1830—34 ministeris pirmininkas, palaužęs lordų rūmų priešinimąsi ir pravedęs parlamento rinkimų reformą.

G. M. Travelyan, Lord G. of the Reform Bill 1929.

Ch. Grey

2. E d w a r d (1862–1933) viscount of Falladon, anglų politikas. Nuo 1885 parlamento narys, liberalų partijos atstovas. 1905 paėmė užsienio reikalų ministerio vietą ir vairavo Anglijos politiką ligi 1916. Per tą laikotarpį išlygino interesų priešingumus su carine Rusija bei Prancūzija ir jas rėmė prieš Vokietiją. Priešinosi Vokietijos siekimams š. Afrikoje. 1914 VII 24 pasiūlė austrų ir serbų konfliktą spręsti didžiųjų valstybių konferencijoje, bet G. siūlymą VII 27 Vokietija atmetė. 1919–20 ambasadorius JAV su specialia misija taikai sudaryti. Tautų sąjungos sudarymo šalininkas. Išsp. Twenty-five Years 1892—1916, 1925, Fallodon Papers 1926, Speeches on Foreign Affairs 1904–1914, 1931.

3. Z a n e (1859–1939) JAV avantiūrinių romanų rašytojas. Populiariausias veikalas — Riders of the Purple Sage 1912. Lietuviškai — Pasienio legionas, Vienišas vilkas. Išsp. Betty Zane 1904, The Spirit of the Border 1930, Wild Horse Mesa 1929, The Indian 1926.

Greičiamatis (tachometras) įrankis greičiui matuoti. Išcentrinė jėga atlenkia spyruoklę su pasvarais ir rodo ratų sukimosi

greitį: hidrostatinis G. naudoja sukamo skysčio parabolinę paviršiaus formą. Oro srovės (vėjo) greitį matuoja anemometras, kurio sparneliai ar pusrutuliai sukasi aplink ašį, ar termoanemometras su kaitinama viela. Vandens srovių greitį matuoja hidrometriniai instrumentai (žr.). Automobilio G. rodyklė talpinama atstumų skaitiklyje.

Greičienė-Vaišnoraitė Stasė (gimusi 1894 Gardine) dainininkė, koloratūrinis sopranas. Koncertavo visose JAV lietuvių kolonijose viena ir su M. Petrausku, A. Sodeika, J. Butėnu. Dalyvaudavo vyro, Vinco G., rengiamuose vaidinimuose. Parašė vaidinti Tėvynės meilės vaistai ir Senmergių seimas. *J.Ž.*

Greičių dėžė mechanizmas, susidedąs iš velenų krumpliaračių ir slankiojamų movų, vartojamas automobiliuose ir metalo bei medžio apdirbimo mašinose, darbo ar pavaros veleno greičiams keisti. Su svirčių ir šakių pagalba krumpliaračiai stumdomi išilgai griovėtų velenų ir tam tikruose greičiuose sukabinami su kitais skirtingų diametrų krumpliaračiais, savo keliu varančiais darbo veleną. Parenkant skirtingas krumpliaračių kombinacijas, gaunami skirtingi darbo ar pavaros veleno greičiai. *V. Pvč.*

Greičius 1. V i n c a s (1886 Kalnėnų k., Jurbarko par. — 1950 II 6 Cleveland, Ohio) muzikos veikėjas, chorvedys. Baigęs pradžios mokyklą, į JAV atvyko 1904. Po metų įstojo į Šv. Kirilo ir Metodijaus kolegiją, nuo 1906 Valparaiso univ. 5 metus studijavo muziką ir tuo pat metu redagavo studentų mėnesinį žurnalą Jaunimo Sapnai. Kurį laiką pavadavo stud. Br. Balutį, mokydamas savo draugus lietuvių kalbos ir rašybos. Universitetą baigė mokytojo diplomu pianino srityje. 1915 buvo Clevelande laikraščio Santaika pirmasis redaktorius. Nuo 1912 apsigyveno Clevelande, veikdamas su jaunimu, organizavo chorus, koncertus, vaidinimus, vargonininkavo ir ruošdavo programas lietuvių radijo valandoms. Parašė chorui daug originalių dainų, harmonizavo liaudies melodijų, solo su pianinu. Dalyvavo spaudoje su poezijos kūriniais ir šiaipjau raštais.

2. V i n c a s (g. 1919 Cleveland, Ohio) smuikininkas. Muziką studijavo Cleveland Music School Settlement. Kelerius metus gavo stipendiją į Western Reserve University, Clevelande. 1944 baigė mokyklą Master of Arts laipsniu. 1940 įstojo į Clevelando Filharmonijos orkestrą koncertmeisteriu, vėliau Metropolitano operoje New Yorke. 1935 DULR pakviestas koncertavo pirmajam suvažiavime Kaune. Pasižymi gera smuiko technika. *J.Ž.*

Greifruktas žr. Citrina.

Greifswald

Greifswald š. Vokietijos universitetinis mst. Macklenburgo provincijoje, 4 km nuo jūros; 43.000 gyv. (1946). 1456 įkurtas universitetas su meno dalykų ir senienų rinkiniais, botanikos ir zoologijos parkais; geografinis muzėjus, kelios XIII a. bžn., evangelikų vysk. rezidencija. Garsusis XVI a. Croy gobelenas, vaizduojąs besimeldžiantį Liuterį, rodomas univ. kas dešimti metai. G. įkurtas XIII a. 1250 gavo miesto teises, nuo XIII a. Hanzos sąjungos narys, 1631 užimtas švedų, 1815 atiteko Prūsijai, nuo 1945 okupuotas T. Rusijos.

Greimas Algirdas Julius (g. 1917 III 9 Tuloje) 1934 baigė Rygiškių Jono gimnaziją Marijampolėje, 1939 Grenoblio univ. humanitarinių mokslų fak. gavo licenciatą. 1949 Sorbonos univ. daktaro laipsnį. 1940–44 ėjo gimnazijos mokytojo, kultūros reikalų referento bei Valstybinės Leidyklos redaktoriaus pareigas. 1947–49 mokslinis tyrinėtojas-slavistas Mokslinių tyrinėjimų valstybiniame centre Paryžiuje. Nuo 1950 docentas Aleksandrijos univ. (Egipte), kur dėsto prancūzų kalbos istoriją. Pradėjo rašyti literatūrines studijas (Cervantes, Stendhal, Verlaine) — Varpuose. Literatūros kritikos straipsnių, apybraižų kultūriniais bei straipsnių politiniais klausimais spausdino Mintyje, Santarvėje, Lankuose. Bendradarbiauja savo specialybės žurnale — Le Français Moderne.

Grein Jacob Thomas (1862–1935) anglų dramos kritikas, kilimo olandas. 1891 įkūrė nepriklausomą teatrą, 1923 liaudies teatrą. Išsp. Dramatic Criticism 1899–1905, The World of the Theatre 1920, The New World of the Theatre 1924.

Greitakalbis, greitas tam tikrų, dažnai tuo pačiu garsu prasidedančių žodžių tarimas, pvz, g e r i v y r a i g ė r ė g i r ą, g e r d a m i g i r ą, g y r ė g i r ą.

Greitis taško yra vektorinis dydis, lygus pasistūmėjimo ir atitinkamo laiko tarpelio santykio ribai, kai laiko tarpelis artėja į nulį, t. y. $v = \lim_{\Delta t \to 0} \frac{\Delta S}{\Delta t} = \frac{ds}{dt}$. Taip nusakomas G. vad. tikruoju G. Nukeliauto kelio ir atitinkamo laiko tarpo santykį vad. vidutiniu G. G. vektoris v bet kuriame trajektorijos taške sutampa su trajektorijos liečiamosios linkme. Slenkamojo kūno visi taškai tam tikrą akimirką turi vienodus G.; kai absoliutus to G. dydis yra pastovus, judėjimas yra tolidinis. Slenkamųjų judesių G. sudedami taip pat kaip jėgos. Kai kietas kūnas juda taip, jog tam tikros, aklai su kūnu surištos, tiesės (linkmės a) taškų G. visą judesio laiką lygus nuliui (t. y. tie taškai nejuda erdvėje), tai judesys yra sukamasis aplink nejudamą ašį a. Visi taip judančio kūno taškų trajektorijų apskritimai statūs su sukimosi ašimi. Kūno taškų G. v moduliai vienu kuriuo metu t yra proporcingi tų taškų nuotoliams nuo sukimosi ašies. Išvestinė posūkio (vektorius) kampo pagal laiką yra kampinis G. Išvestinė tam tikro radiuso — vektoriaus nubrėžiamojo ploto pagal laiką yra sektorinis G. Bendrai imant, betkuris vektorius r, surištas su kitu vektorium A santykiu $v = \frac{dA}{dr}$ yra vektoriaus A G. Išvestinės apibendrintų koordinatų pagal laiką yra apibendrintieji G.

Greitoji žr. Dizenterija.

Greitoji džiova žr. Džiova.

Greitoji pagalba yra skubus ir greitas pagalbos suteikimas ūmai susirgus, susižeidus, apsinuodijus ir t.t. Kiekvienu čia minėtųjų susirgimų ar susižeidimų atveju G.P. yra individuali. Pvz. svarbu skenduoliui pašalinti iš kvėpavimo takų vandenį ir dirbtiniu kvėpavimu sužadinti normalų alsavimą. Sužeistam svarbiausia yra sustabdyti kraujavimą ir aptvarstyti žaizdą. Apsinuodijus pirmučiausia, jei galima, reikia iš organizmo pašalinti nuodus. Širdies priepuolio atveju svarbu duoti deguonies alsavimui pagreitinti ir palengvinti. G.P. suteikti yra mokomos gailestingosios seserys, sanitarai, skautai, mokytojai, policininkai. G.P. organizaciją turi ligoninės, policija, kariuomenės daliniai, laidotuvių namai ir kt. G.P. mašinos yra aprūpintos deguonies tankais, reikalingąja tvarstomąja medžiaga ir reikalingiausiais vaistais. Lietuvoje, pvz. Kaune, G.P. organizaciją turėjo Kauno miesto savivaldybė ir Lietuvos Raudonasis Kryžius. Mūsų kariuomenė turėjo savo atskirą sanitarinę organizaciją.

J. Mšk.

Greitukas artilerijos degtuvo dalis, pagreitinanti degtuvo veikimą, t.y. sukelianti sviedinio sprogimą.

Greituškė Rytprūsių upelis, Nemuno deltos šaka, 6,6 km ilgio, tarp Gilijos ir Nemunyno; 1689–97 ja prakasta Mažoji Pričkagrabė; 1833–35 baigus Kryžanų perkasą, G. atskirta nuo Gilijos.

Greiz vidurio Vokietijos mst. Türingijoje, 100 km į p. nuo Leipzigo; 45.410 gyv. (1946). Vienoje trijų pilių vario rėžinių rinkinys. G. yra žymus tekstilės pramonės centras.

Greižėnai k. (vok. Greyszönen), Lauksargių vls., Pagėgių aps. Kaimas minimas 1615, kada jame yra buvę 19 ūkių. 1938 buvo 373 ha žemės. 1898 A. Bezzenbergeris tyrinėjo didelį II–VIII a. kapinyną, kur mirusieji laidota nedeginti. Surastoji medžiaga būdinga vakarų Lietuvos kultūrai.

G. p i l i a k a l n i s. Padavimai iš laikų, kada vokiečių ordinas užkariavo tą kraštą (1272–83), nusako, kad G. pilis buvusi nugalėta tik su dainininko išdaviko pagalba. Tačiau Laima apgaubusi kalną liepsnomis ir dūmais, ir pilis nugrimzdusi į kalną išsigandusių priešų akivaizdoje. Šitaip pilis buvusi išsaugota nuo išniekinimo. Piliakalnis aprašytas Neue Preuss. Prov. Blatte 1859 IV.

Grekov Boris Dmitrijevič (1882–1954) rusų istorikas, Petrapilio univ. prof., 1939 Mokslo akad. instituto direktorius. Išsp. Novgorodskij Dom sv. Sofiji 1914, Kijevskaja Rus [5]1949, Kultura Kijevskoj Rusi 1944, Krestjane na Rusi 1946, Polica 1951, Zolotaja orda i eje padenije (drauge su Jokubovskiu) 1950.

Gremzlė. Statmenas atstumas nuo laivo vandens linijos iki kylio. Matuojama metrais arba pėdomis ir matoma skalėse, išdažytose laivo priekyje ir gale. G. kitėja nuo laivo pakrovimo ir vandens sūrumo. Kai kylis stovi horizontaliai, laivo G. yra lygi, o kitu atveju G. yra didesnė priekyje arba gale. Tai priklauso nuo krovinio paskirstymo. Paprastai su kroviniu arba balastu susitvarkoma taip, kad galinė G. būtų šiek tiek didesnė už priekinę.

Grenada britų V. Indijos (Mažųjų Antilų) sala Karibų jūroje, į š. nuo Trinidado; 311 km², 65.000 gyv. (1946), iš kurių tik 2% baltieji. G. yra vulkaninės kilmės, su derlingomis dirvomis ir maloniu klimatu. Auga bananai, kakavos medžiai, koko palmės, medvilnė. Pajūriai gerai tinka maudykloms. G. aptiko 1498 Kolumbas, bet ispanai jos nekolonizavo. 1627 britų, 1650–

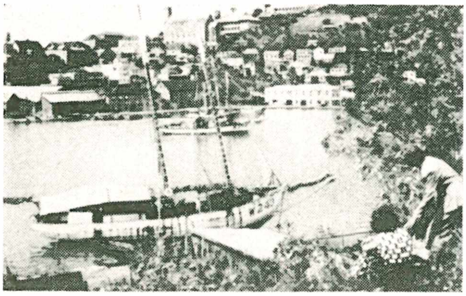

Grenada

1783 prancūzų, kurie išnaikino čiabuvius karibus.

Grenadierius (vok. Grenadier, prc. grenadier) kovotojas, specialiai išmokytas svaidyti rankines granatas, pasirodė Europos kariuomenėje 30 metų karo metu. Nuo 1667 G. sudarė atskirą kariuomenės rūšį. Išsivystė Prancūzijoje karaliaus Liudviko XIV laikais: iš G. buvo sudarytos atskiros kuopos. Prancūzų pavyzdį paėmė visos Europos kariuomenės. XVIII a. G. kuopos buvo formuojamos pėstininkų ir net raitininkų pulkuose. Tai buvo G. žydėjimo laikotarpis. Į G. buvo imami vyrai fiziškai stiprūs, augšti, drąsūs. G. būdavo skiriami sunkesniems uždaviniams atlikti, pvz. priešo sparnui supti, savo sparnui ginti, smūgiui svarbioje vietoje ir kt. Šaunamiems ginklams tobulėjant, G. reikšmė krito, ir jie virto paprastais pėstininkais. XVIII a. D. Lietuvos Kunigaikštystės kariuomenėje 1717–94 buvo G. dalinys, kurio šefu buvo D.L.K. lauko hetmonas. *O.Ur.*

Grenadierius

Grenadinas (prc. grenadine) vartojant specialias nytis metmenims persukti, retai austas audinys iš šilkinių, vilnonių arba medvilninių siūlų. Išausta medžiaga būna labai plona, permatoma, dažniausiai juodai dažyta. Vartojama moterų trumpikėms (bliuzėms). Pats audinio raštas sudaromas, metmenų greta esančius siūlus sutraukiant į vieną vietą bei juos paskleidžiant į šonus (audžiant specialiomis nytimis apsukant vieną metmenų siūlą apie kitą), atitinkamose audinio dalyse norint gauti tuščių langelių, tarpelių. *J.Lz.*

Grencas Pričkus (1736–1826) M. Lietuvos tikybinis veikėjas. Dar kūdikis su tėvu atkeliavo iš Salzburgo ir apsigyveno Jurbarke, Įsruties aps. Išmokęs lietuviškai, pasidarė vienu veikliausių Šventojo Žodžio skelbėju (sakytoju) lietuvininkų tarpe. Jo garbei kun. Ostermejeris vėliau sudėjo giesmę Kova jau atlikta.

Grendal(ytė) Felicija, M. (g. Bostone, Mass.) baigė Burdett College; Lietuvos Garbės Konsulo Bostone sekretorė; Lietuvos vyčių veikėja ir nuo 1946 Vyties angliško skyriaus redaktorė; notarė; Arkiv. Cushing fondo lietuvių skyriaus sekretorė; nuo 1941 N. Anglijos Baltijos Amerikos draugijos valdybos narė.

Grendimas klojimo vidurinioji dalis (padas, laitas), kur javus kulia. G. asla esti molio plūkta.

Grenfell Bernard Pyne (1869–1926) anglų egiptologas, nuo 1908 prof. Oxforde. Drauge su A. W. Huntu išleido Oxyrhynchus Papyri 9 tt. 1897–1912 ir Amherst Papyri 1900–01.

Grenier Albert (g. 1878) prancūzų filologas ir istorikas, 1919–36 Strasburgo univ. prof., 1936–48 Collège de France ir 1945–52 vadovavo École de France Romoje. 1942 įst. Gallia. Išsp. La génie romain dans la religion, la littérature et l'art 1925, La Gaule romaine 1937, La Religion étrusque et la religion romaine 1948.

Grenlandija (danų Groenland, ag. Greenland) didžiausioji pasaulyje sala; 2,14 mil. km², kur 1,85 mil. km² apdengta ligi 3000 m storumo ledyno. Pietų salos galas Atlanto vandenyne, o šiaurinis Arkčio vandenyne. G. tęsiasi nuo Kap Morris Jesup (83°39′ šiaurės platumos) ligi Kap Farewell (59°45′ šiaurės platumos). Būdama

Grenlandietė

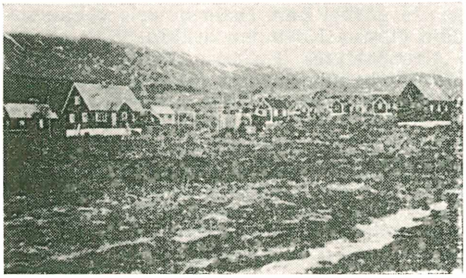

Grenlandijos kaimelis

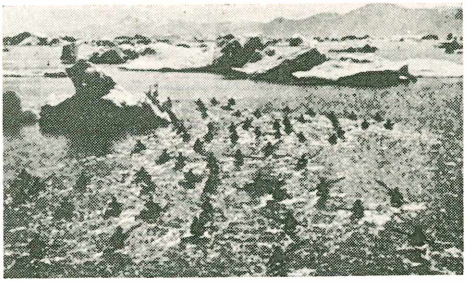

Grenlandiečių ,laivynas'

erdviniu tarpininku tarp š. Amerikos ir š. Eurazijos, turi didelės strateginės reikšmės, nes pro G. yra trumpiausi oro keliai iš š. Europos į New Yorką ir Los Angeles. 1953 buvo 24.159 gyv., iš jų 1269 danai, o visi kiti čiabuviai eskimai. Tik 1697 gyveno rytų pajūryje, o visi kiti vakarų pusėje. Sostinė Godthaab, antroji rezidencinė gubernatoriaus vieta Godhavn. Krantai išraižyti ilgų fiordų, prie krantų daug salų. Klimatas poliarinis, nors dar terciaro periode klimato būta šilto, nes augo įvairių medžių miškai. Ledu apsidengė tik diluvio laikotarpyje. Vidurinėje G. vidutinė metų temperatūra –25°C. Vakarų pajūrio klimatas švelnesnis, čia pvz. Ivigtute (61° šiaurės platumos) vid. metų temperatūra 0,5°C. Nuo 1920 ligi 1953 žiemos meto temperatūra pakilo 3,4°C, o ledynų kraštas pasitraukė atgal apie 10 km. Žemės turtai: kriolitas (vienintelė pasaulyje jo iškasimo vieta), vario rūda, grafitas, švinas, cinkas, rudoji anglis. Švino ir cinko kasyklos (prie Mestersvigo) pradeda veikti 1956 pavasarį.

I s t o r i j a. G. apie 900 aptiko vikingai. Nuo 984 kolonizuota norvegų (pietų pajūris), 1100 įvesta krikščionybė, 1124 įkurta vyskupija, 1814 atiteko Danijai, 1931 norvegai užėmė kaikurias rytų pajūrio vietas, bet 1933 Haagos tribūnolo sprendimu turėjo pasitraukti. 1940–46 JAV karinėje administracijoje. 1953 Danija pakeitė G. valdymo statutą, padarydama iš kolonijos integraline valstybės dalimi. Šiaurės vakarų pajūry prie Thulės 1954 JAV pagal sutartį su Danija baigė įrengti didžiulę karo aviacijos bazę už 300 mil. dol. G. tirti daugiausia nusipelnė Fr. Nansen, Peary, Rasmussen, Koch, Knud ir A. Wegener (šis 1930 ekspedicijos metu žuvo). 1951–53 rytų šiaurės pajūrį tyrinėjo Simpsono ekspedicija.

Geographisches Jahrbuch 1950; *B. Balchen,* War below Zero 1945; *K. R. Therkilsen,* Groenland 1953; *Kr. Bure,* Greenland 1951. *A. B.*

Grenlandijos srovė prasideda Arkčio vandenyne, teka pietų linkme išilgai r. Grenlandijos kranto, pasuka pro p. salos galą į vakarus ir toliau teka išilgai v. kranto į šiaurę; ties Godthaabu pranyksta gelmėse. Ji atneša ledkalnių ir šaldo p. Grenlandijos pakraščio orą.

Grenoble pietų rytų Prancūzijos universitetinis mst., Isère departamento sostinė, prie Isère upės vingio ir netoli nuo Alpių Pelvoux ir Mont Blanc masyvų, iš G. lengvai pasiekiamų; 102.161 gyv. (1946). 1339 įkurtas universitetas su teisių, humanitarinių ir gamtos mokslų fakultetais yra iš

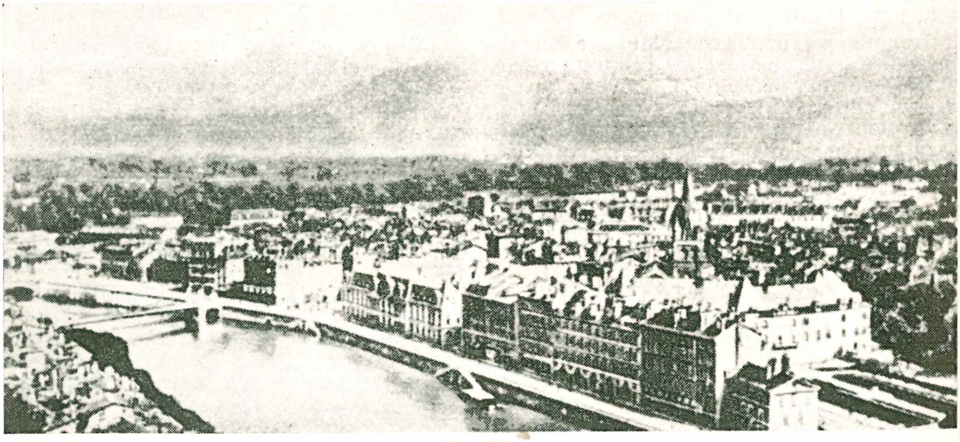

Grenoble

garsiųjų Europoje. Nuo IV a. vyskupo rezidencija, Šv. Lauryno bažnyčioje (XI a.) išlikusi VII a. merovingų kripta, XI–XVI a. katedra ir kelios kitos senos bžn. Teisingumo rūmai (Palais de Justice) yra žymiausias renesansinio stiliaus pastatas. Miesto bibliotekoje daug senų knygų ir rankraščių. Sen. alobrogų (galų) Cularo, IV a. pavadintas Romos imp. Gratiano garbei Gratianopoliu. Viduramžiais ligi 1349 Burgundijos, vėliau Prancūzijos.

Grenville William Wyndham, baronas (1759–1834) anglų politikas, 1791–1801 užsienio reikalų ministeris. Rėmė Anglijos kovą prieš revoliucinę Prancūziją. 1806 sudarė vad. talentų kabinetą, panaikinusį vergų prekybą. Dėl Airijos katalikų reikalų pasitraukė 1807 iš ministerio pirmininko pareigų.

Gresham Sir Thomas (apie 1519–1579) anglų pirklys, buvęs dažnai siuntinėjamas politinių bei finansinių misijų. Londono biržos bei G. koledžo steigėjas. Ekonomikoje minimas jo iškeltas vad. Greshamo dėsnis, arba Geros ir blogos monetos dėsnis.

Greshamo dėsnis žr. Gerųjų ir blogųjų pinigų dėsnį.

Gresset Jean Baptiste Louis (1709–1777) prancūzų poetas ir dramaturgas. Iš jėzuitų ordino pašalintas už prieškuniginius eilėraščius. Pagarsėjo poema Vert-Vert 1733, naujas leidimas 1945, satyrine komedija Le méchant 1747, tragedija Édouard III 1740, Sidnei 1745.

Gretasieniai prizmės, kurių pagrindai yra lygiagretainiai. Tuo būdu visos G. sienos yra lygiagretainiai, ir betkuri iš jų gali būti laikoma G. pagrindu. Jei šoninės sienos statmenos su pagrindais, tai G. vadinamas stačiuoju: jo keturios šoninės sienos yra stačiakampainiai. Jei stačiojo G. pagrindai stačiakampainiai, tai jis vadinamas statkampiniu. Jei visos sienos yra kvadratai, tai G. vadinasi kubu. Betkurio G. visos keturios įstrižainės (diagonalės) susikerta viename taške ir dalija viena kitą pusiau. Statkampinio G. visos įstrižainės lygios viena kitai; be to, tokio G. įstrižainės kvadratas yra lygus trijų, iš tos pačios viršūnės išeinančių briaunų kvadratų sumai.

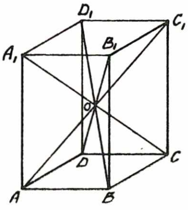

Gretasienis

A.Z.

Gretiniai (seniau gretinimai, prc. arangements, vok. Variationen) junginiai, kuriuos sudarant, atsižvelgiama ne tik į elementus, bet ir į jų tvarką. Skiriamos dvi G. rūšys: 1. G. be pakartojimų ir 2. G. su pakartojimais. Jei turime n skirtingų elementų, tai pirmosios rūšies G., sudarytų iš k elementų, skaičius yra $A_n^k = n(n-1)(n-2)\ldots(n-k+1)$, o antrosios $A_n^k = n^k$. Pvz. iš elementų 1, 2, 3, 4 galima sudaryti $A_4^2 = 4 \cdot 3 = 12$ G. be pakartojimų po 2, t.y. 12, 13, 14, 21, 23, 24, 31, 32, 34, 41, 42, 43, o su pakartojimais $A_4^2 = 16$, kuriuos gauname, prijungę prie minėtųjų 12 dar junginius 11, 22, 33, 44. Žr. Kombinatorika.

Grétry André Ernest Modeste (1741 — 1813) belgų kompozitorius. Parašė per 50 operų, šešias simfonijas, sonatų, kvartetų, mišių ir kitokių bažnytinių bei pasaulinių kūrinių. Iš jo operų išsilaikė tik Richard Coeur de Lion 1784. G. yra laikomas moderniosios komiškosios operos įkūrėju.

Gretser Jakob (1562–1625) vokiečių jėzuitas, teologas, filologas ir istorikas. Literatūrinę veiklą pradėjo nuo filologijos. Pirmiausia išleido Rudimenta linguae graecae 1593, Institutiones linguae graecae 1593, graikų–lotynų žodyną 1595, graikų–vokiečių–lotynų žodyną 1598, graikų–lotynų–flamų žodyną 1604. Teologinius savo sugebėjimus parodė, išleidęs Disputatio de natura et usu theologiae praesertim scholasticae 1588 ir kt. Svarbiausias teologinis jo veikalas, De Cruce Christi 5 tt. 1598–1605. Ten plačiai panaudojo iki tol neišleistus Bažnyčios Tėvų veikalus. Apologetiniai ir poleminiai veikalai yra Controversiarum Roberti Bellarmino S.R.E. cardinalis amplissima detensio 1607–09, De iure et more prohibendi, expurgandi et abolendi libros haereticos et noxios 1603, Dissertatio pro sacratissima Corporis Christi solemnitate et sacrosanctae Eucharistiae cultu 1612. Paskelbė nemaža senų dokumentų su lotynišku vertimu, pvz. D. Gregorii episcopi Nysseni commentarius duplex in psalmorum inscriptiones 1600 ir kt. Raštų rinkinys 17 tt. 1734–42.

C. Sommervogel. Biblioteque de la Compagnie de Jésus III 1743–1809.

Greuze Jean Baptiste (1727–1805) prancūzų tapytojas. 1769 buvo išrinkta į akademiją. G. į tapybą įvedė moralizuojančios tendencijos ir kūrė sentimentalius paveikslus. Jo kūriniai malonių spalvų, skoningi ir gracingi. Svarbesni paveikslai: Kaimo vestuvės, Tėvo prakeikimas, Pienininkė. Revoliucijos metu buvo areštuotas ir vos išvengė giljotinos.

Greve Frederick William (1885–1950) amerikiečių hidraulikas, 1908 Wisconsin univ., nuo 1911 Purdue univ. Lafayette, Ind., prof. Atliko daug tyrimų su vamzdžiais, angomis ir slenksčiais, ypač su paraboliniu, apskritu ir trikampiu, patobulino pitometrą.

Greven mst. Vokietijos Vestfalijoje, 16 km nuo Münsterio, 1953 21.300 gyv. Audimo ir cigarų pramonė.

J. B. Greuze Pienininkė

G. lietuviai. 1945 vietiniai kaimo gyventojai buvo iškraustyti, ištuštintose patalpose buvo apgyvendinti tremtiniai, ir tuo būdu buvo įsteigta G. mišri tremtinių stovykla. 1946 VII buvo jon atkelta lietuvių iš Soesto, o 1946 XI grupė lietuvių iš Detmoldo. Vėliau lietuvių dar buvo atkelta iš Rhedos ir Göttingeno. 1947 gale lietuvių stovykloj buvo priskaitoma per 1000. 1949 XII emigracijos smarkiai praretinta G. lietuvių kolonija buvo perkelta į Augustdorfo stovyklą prie Detmoldo.

Stovyklos lietuviai buvo susiorganizavę į LTB apylinkę, apylinkės valdybos pirmininkais buvo Grikinas, Dailidė, B. Augustaitis, dr. V. Literskis, Karmazinas, Buračas. Veikė LRK skyrius. 1946 VIII 1 įsteigta progimnazija. Progimnazijai vadovavo Bladas Augustaitis (1946 VIII 1 — XII 1). 1946 IX į G. atkėlus lietuvių gimnaziją iš Detmoldo, progimnazija 1946 XII 1 perorganizuota į gimnaziją. Gimnazijos direktoriais buvo Pranas Keblinskas (1946 XII 1 — 1948), Bronius Kulys (1948 — 1949 X 31) ir dr. V. Literskis (nuo 1949 XI 1). 1946 VII iš Soesto buvo atkelta Žibinto Augštesnioji Prekybos Mokykla (dir. J. Varanavičius) ir veikė čia iki 1947 V 1. 1945 X 31 įsteigta pradžios mokykla. Taip pat veikė vaikų darželis, choras, įvairūs kursai. Katalikų parapijos klebonu buvo kun. Pacevičius, vėliau kun. Račkauskas. 1946 III pasirodė spaustuvėje leidžiamas lietuviškas laikraštis UNRRA AZ, ėjęs iki 1946 VIII. Laikraštį redagavo V. Kalakauskas. Tų pačių metų gale buvo pradėta leisti Mūsų Žodis, redaguojamas S. Lauciaus. Jo išėjo 5 numeriai.

Grevenius Herbert (g. 1901) švedų rašytojas, žinomas teatro kritikas. Nuo 1950 švedų radiofono teatro direktorius, katalikų žurnalo Credo redaktorius. G. kūrybą sudaro daugiausia kasdienės realybės dramos veikalai, pasižymį savo natūraliu ir laisvu dialogu bei tikru aplinkos pavaizdavimu. G. pjesės labai tinka tiek scenai, tiek radijui. Daugelis jų yra filmuotos. Parašė Sonja 1928, Den svarta skjortan (Juodieji marškiniai) 1929, Den förste Bernadotte (Pirmasis Bernadotas) 1932, Första maj (Gegužės pirmoji) 1936, Tåg 56 (Traukinys 56) 1938, Som folk är mest (Tokie paprastai yra žmonės) 1941, Vi tre debutera (Trys debiutantai) 1943, Krigsmans erinran (Kario priminimas) 1947.

Grévy François Paul Jules (1807–1891) prancūzų politikas, respublikos prezidentas, profesijos advokatas. Po 1851 XII 2 Napoleono perversmo buvo pasitraukęs iš politinės veiklos. 1868 pradėjo vadovauti respublikonams demokratams ir kovojo su Napoleono III užsienio politika. 1871 tautinio susirinkimo pirmininkas, 1876 — 79 parlamento pirmininkas. Po maršalo Mac Mahono atsistatydinimo, 1879 išrinktas respublikos prezidentu ir 1885 vėl perrinktas. Jis prezidentavo garbingai, bet dėl jo žento Daniel Wilson finansinių skandalų (su garbės legiono medaliais) turėjo pasitraukti iš pareigų. Išsp. Discours politiques et judiciaires 1888.

F. J. Grévy

Grewingk Constantin (1819–1887) geologas ir archeologas. Studijavo Dorpato, Berlyno ir Freiburgo univ. Nuo 1846 Petrapilio mokslų akademijos mineraloginių kolekcijų konservatorius, paskiau Dorpato universiteto profesorius. Vienas pirmųjų pradėjo tyrinėti ir Lietuvos proistorę ir toje srityje paskelbė Das Steinalter der Ostseeprovinzen u. einiger angrenzender Landstriche 1865, Über heidnische Gräber Russisch Litauens 1870, Zur Archäologie der Balticums 1874. Iš geologijos — Der Zechstein im Litauen und Kurland 1857.

C. Grewingk

Grēvinš Valdis (g. 1895) latvių rašytojas. Talentingas lyrikas, feljetonistas ir satyrikas. Eilėraščiai yra ekspresionizmo į-

takoje. Forma paprasta, melodinga. Nuotaika sunki, persunkta depresijos ir resignacijos. Knygos: Pirmā dzeju grāmata 1923, Otrā dzeju grāmata 1933.

Grevs Ivan (1860–1941) rusų istorikas, tyrinėjęs Romos viduramžius. Išsp. Očerki iz istoriji rimskago zemlevladenija 1889, Očerki florentinskoj kultury 1904–05, Tacit 1946.

Grężinys (žemės) yra išgręžta arba iškalta skylė žemėje šiems tikslams: 1. geologijos moksliniam tyrimui, 2. mineralams rasti, 3. vandens, naftos ar dujų šuliniui kasti, 4. pastatų pamatų įžemiui ištirti. Negiliems G., iki 25 m, vartojami sukamieji grąžtai, pritvirtinti prie plieninių karčių. Jie paprastai sukami rankomis dviese ar keturiese. Grąžtas su įžemio pavyzdžiu ištraukiamas, sukant veleną prie trikojo. Molinga žemė ištraukiama sraigtiniu grąžtu, o puri smėlinga išsemiama cilindriniu grąžtu su vožtuvėliu. Gilesnius G. kala

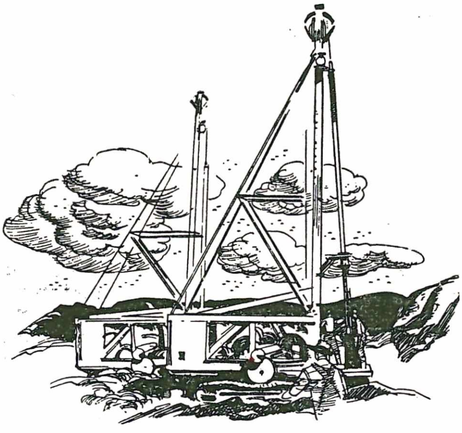

Žemės gręžimas

plieniniais vamzdžiais. Kad būtų lengviau kalti, G. gilumoje įžemis ardomas vandens čiurkšle pro kitą, siauresnį vamzdį, įleidžiamą pro kalamąjį vamzdį. Akmeningai žemei arba uoloms pragręžti vartojami plieno kaltai ar deimantais kaustyti grąžtai. Trupinius išsemia arba išplauna vandens čiurkšlė. Deimantiniai grąžtai esti 4–7 cm skersmens. Jais galima gręžti betkuriuo polinkiu, o kitais suminėtaisiais būdais tik vertikaliai. Giliesiems G. atlikti statomi augšti bokštai, iš kurių mechanine jėga valdomos ir priduriamos grąžtų kartys ar kaltų lynai bei stiebai. Žemės gręžimas yra lėtas ir brangus darbas; pvz. 500 m gylio G. reikia 3–4 mėnesių darbo.

Pirmasis gilus G. atliktas 1871 ties Berlynu, Vokietijoj, ieškant druskos: įsigręžta 1271 m. Giliausias Europos G. yra Silezijoj (Czuchowe) 2240 m; jis geologiniams tyrinėjimams. JAV giliausi G. padaryti naftos ar dujų šuliniams: V. Virginijoje 2310 m, Kalifornijoje 2231 m, Pensylvanijoje 2209 m. Lietuvoje žinomi šie gilesnieji G.: Purmalės k. prie Klaipėdos 1878 289 m gylio; Kaune (Šančiuose) 275 m; Palangoje 229 m; Varėnoje 1900 202 m; Gardine 200 m; Kaune (Marvoje) 132 m; Telšiuose 120 m; Vilniuje (Poguliankoje) 110 m. Daugumas tų G. yra vandens šuliniai.

P. Jodelė, Geologiniai tyrinėjimai technikos žvilgsniu su Lietuvos geologijos daviniais ir šulinių gręžiniais 1922; *J. Šimoliūnas,* Statyba II 1939; *H.A. Mohr,* Exploration of Soil Conditions and Sampling Operations 1948. *J. Gbt.*

Grężtuvas, arba gniužiklis, prietaisas šlapiems skalbiniams nugręžti — mechanizmas dviejų volelių, sukabintų tarpusavyje krumpliaračiais, pritvirtintais prie jų ašių. Viena iš jų yra varančioji, sukama arba ranka, arba elektros motoru. Šlapi skalbiniai įspraudžiami į mažą tarpelį tarp volelių, paprastai padengtų gumos sluogsniu, ir traukiami volelių sukimusi priešingon pusėn.

Grężtuvė mechaniškai arba elektros jėga varomas sukamas grąžtas. G. būna: 1. įvairaus tipo rankinės kilnojamosios su prie grąžto įmontuotu elektros motoru, grąžtui perduodančiu sukimosi judesį; 2. su pastoviu stalu dirbiniui padėti ir 3. kombinuotosios. Pastarųjų stalai mechaniškai nustatomi, turi išilginį ir skersinį stalo judesį, o tuo tarpu grąžtas turi skersinį ir sukimosi judesį. Kombinuota G. nustatoma ir darbo metu reguliuojama vadinamuoju valdymo mechanizmu.

Griaučiai žr. Skeletas.

Griaustinis žr. Perkūnija.

Griauzdė Klemensas Vytautas (g. 1905 VII 1 Rygoje) chorvedys ir kompozitorius. Pradines muzikos žinias gavo pas Linkuvos vargonininką K. Jovaišą. Nuo 1926 mokėsi Kauno konservatorijoj, kurioj baigė chorvedybos, vargonų ir kompozicijos klases. Kompoziciją baigė pas kompozitorių Juozą Gruodį. 1928—40 Karo mokyklos Kaune muzikos skyriaus vadovas. Muziką dėstė Augštuosiuose kūno kultūros kursuose, IV Kauno gimnazijoje ir kurį laiką vargonininkavo studentų bažnyčioje Kaune bei vadovavo Jaunosios Lietuvos s-gos centriniam chorui, su kuriuo koncertuodamas yra aplankęs kaimynines Pabaltijo valstybes. 1937 dirigavo jungtinį chorą J. L. s-gos dainų šventėje Kaune. 1941 G. buvo pakviestas VDU chorui vadovauti. Nuo 1940 Kauno konservatorijos muzikos teorijos lektorius. Kelerius metus buvo Jaunimo teatro ir Jaunojo dramos

K. Griauzdė

teatro dirigentas. G. pasižymėjo kaip chorvedys ir organizatorius, betgi ypač vokalinėje srityje jis yra parašęs daug dainų solistams ir chorams. Žymiausieji jo kūriniai yra Variacijos ir Fuga fortepijonui solo ir kantata Jaunoji Lietuva. G. kūryba tautinio-romantinio charakterio. Šalia tiesioginės muzikinės veiklos G. aktyviai dalyvavo Lietuvos periodinėje spaudoje, keldamas įvairius muzikinius klausimus. *J. Kč.*

Grybai lot. Fungi, bechlorofiliniai augalai (Mycophyta), apie 70.000 skirčių. Vegetatyvinis kūnas vienacelinių arba daugiacelinių gijų (hyphae) micelis (mycelium), esančių pavieniai, gijiškai puriu susitelkimu bei tankiai kietai suaugant. Micelio neturi mielės (Sacharomyces). G. veisiasi nelytiškai ir lytiškai. Sporai, konidijos susidaro vaiskūniuose arba be jų. Vaiskūniai yra įvairaus didumo (nuo mikroskopinio) ir formos. Papėdinių G. sporai, pvz. kempinės ar baravyko, išauga galvos apačioje skylutėse, o kelmučio aplink laiškus (plokšteles), esančiose papėdėse po 4, kiekviena ant kotelio; toks vienas vaiskūnis jų paleidžia milionais. G. minta augaline (rečiau gyvuline) gyva ar negyva organine medžiaga. Tad jie parazitai, saprofitai, taip pat ir pusparazičiai ar pussaprofičiai. Žmogaus ekonomikoj G. yra kenksmingų, pvz. rūdys, kūlės, daugybė vaisių, medžių kenkėjų ir naudingų. Naudingumą minint, pabrėžtina dar jų svarba alkoholio, duonos, gamyboje (mielės). Kaikurios Penicillium skirtys vartojamos sūriams pagardinti, bet daug didesnė jų reikšmė yra antibiotikų paruošimo srityje kovai su patologinėmis bakterijomis. Vaistingumu taip pat pasižymi skalsė (Claviceps purpurea). G. skirstomi klasėmis — dumbliagrybių (Phycomycetes),

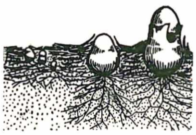

Laiškagrybių (Agaricinae) vaiskūnių iš micelio augimas (dygimas)

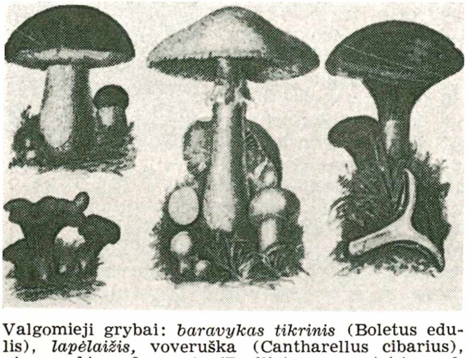

Valgomieji grybai: *baravykas tikrinis* (Boletus edulis), *lapėlaižis*, voveruška (Cantharellus cibarius), *pievagrybis valgomasis* (Psalliota campestris), *rudmėsė* (Lactarius delicious)

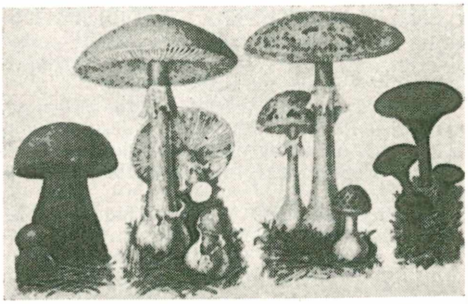

Nuodingieji grybai: *Baravykas nuodingasis* (Boletus (satanus), *musmiris žalsvasis* (Amanita phallioides), *musmiris gumbuotasis* (Amanita mappa), *lapėlaižis tariamasis* (Cantharellus aurantiacus)

aukšliagrybių (Ascomycetes) ir papėdinių (Besidiomycetes). Prie šių dar jungiama kerpių (Lichenes) klasė. Papėdiniai G. yra augščiausios organizacijos.

Žmonių kalboje grybai labiau žinomi kaip valgomieji, arba tikrieji G. Nevalgomieji G. vadinami šungrybiais.

Grybas (Fungus) vienaskaita vartojamas kuriam augalo, pastato gedimui bei taip pat kartais žmogaus kūno išorės susirgimui pavadinti. Sakoma ‚įsimetė grybas', nors ir nėra dar aiškaus grybo buvimo simptomo.

Grybų nuodingumas. Gamtoj yra nemaža nuodingų augalų, jų tarpe ir G. Vieni G. nuodai yra silpnesni, kiti veikia žmogaus organizmą mirtinai. Tos pačios G. skirties nuodingumo laipsnis priklauso ir nuo augavietės bei geografinės platumos, kurioje auga. Kaikurių G. nuodus galima pašalinti, pvz. nuvirinant ar išdžiovinant, kaip bobausio (Morchella esculenta), kuris, netinkamai išvirtas, žmogų veikia mirtinai. Nuodinga yra skalsė (Claviceps purpurea), bet tik mirtinė didesnio kiekio pavartota, pvz. su rugių miltiniais valgiais; be to, ji žinoma ir kaip vaistas. Mirtinių nuodų, vad. amanita toxin, turi kaikurie musmiriai. Musmiriu Amanita verna apnuodytas žmogus miršta per 4–6 dienas. Taip pat mirtinis yra musmiris žalsvasis (Amanita phallioides). Nuo šių musmirių nuodų priešnuodžio (antidotum) nerasta. Žmogų mirtinai veikia ir musmirio paprastojo (Amanita muscaria) nuodai muscarin. Bet nuo muskarino yra priešnuodis atropinas, kuriuo apsaugomas žmogus nuo mirties. Muskarino esama ir kituose G., kaip lapėlaižyje (voveruškoje) tariamojoje (Cantharellus aurantiacus), kaikuriose žvynabudžių skirtyse, pvz. Lepiota morgani, ir kt. *J.Rkt.*

G. vartojimas. Mūsų žmonės G. skiria į valgomuosius ir šungrybius, arba nuodinguosius. Valgomieji G. grybaujami tuoj virti, džiovinti ar rauginti. Tinka-

miausius virti laiko įvairius baravykus (Boletus edulis, B. castaneus, B. cyanescens, B. variegatus), raudonviršius (B. versipellus), lepšes (B. scaber, glebes, arba kazlėkus (B. luteus), šilinius, arba makavykus, (B. granulatus), alksninukus (B. flavidus). Jie taip pat laikomi tinkamiausi džiovinti, dažnai ir rauginti. Labai vertinami virti gaidukai, arba lapėlaižiai, kitur dar voveruškomis vadinami (Cantharellus cibarius), — viena tokia nekirmijančių rūšis. Virti rinkdavo dar piengrybius paprastuosius arba kiauliabudes bei kiauliamartes (Lactarius trivialis), paliepes (L. vellereus), rausvąsias umėdes (Russula alutacea), raibąsias umėdes (R. integra), geltonąsias umėdes (R. lutea), taip pat ir rudmėses arba rudokes (L. deliciosus), geltpienes, arba pagruzdžius (L. scrobiculatus), kartais dar paberžius, arba pūkuotes bei vilneles (L. torminosus), jautakius (L. volemus) ir net gruzdus, arba kartokšles (L. piperatus), žaliuokes ir kt. Raugimui tinka beveik visi valgomieji G.

Džiovindavo daugiausia baravykus, raudonviršius, lepšes, kartais dar kiauliabudes, paliepes ir net umėdes.

Pastaruoju metu miškingų apylinkių ūkininkai G. džiovinti buvo įsitaisę mažas džiovyklėles; buvo ir didesnių džiovyklų, supirkinėjančių surinktuosius G. I pas. karo metu vokiečiai Rūdininkų ir kt. miškingų apylinkių žmonėms buvo įvedę džiovintų ir kt. G. duokles.

Rauginti atrinkdavo geresnius G., kaip ir virti ar džiovinti.

Žiemai rauginti skirtus G. laikydavo šaltesnėje vietoje ir dėdavo mažiau rūgšties; jie išstovėdavo iki pavasario. Raugintus G. valgydavo su duona, bulvėmis. Dar žinomas ir slėgimo būdas: G. gerai įsūdomi, stipriai suslegiami, užpilami vandeniu, o visai pilna statinė gerai užkalama.

Nuodingieji G. buvo grybaujami įvairiems tikslams. Žmonės skirstė nuodinguosius musmirius į raudonąjį musmirį (Amanita muscaria), margagalvį G. (A. pantherina), baltagalvį (A. solitaria) ir vietomis dar į kt. Tokius G. kepdavo musėms, su pienu virdavo nuodyti skirtiems šunims, katėms. Raudonąjį ir margagalvį musmirį seniau vartodavę ir žmogui nuodyti. Raudonuosius G. ir musmirius rinkdavo ir svaigiam gėralui daryti. Dar XIX a. gale Vilniaus srityse juos džiovindavo, o žiemą mirkydavo, skystį pildavo į degtinę, gaudami labai stipriai svaiginantį gėrimą. Musmirinę degtinę duodavę tik per vestuves, krikštynas. Žmogus nuo vieno dviejų stikliukų būdavęs labai linksmas ir gyvas. *A.Mž.*

Grybas budies išžiūros lengvas vasarinis pastatėlis sode, pavėnė, pavietė, lapinė, altana (it.).

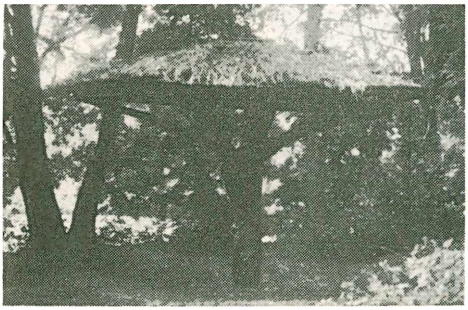

Grybas (pavėnė)

Grybas tautinis žaidimas, žaidėjams dviem eilėmis prieš kitas kitą sustojus: vienoje eilėje vyrams, o kitoje moterims. Tuo būdu kas pora pasiima už rankų, jomis į dainos taktą linguoja, dainuodami Gryb(a)s gryb(a)s baravyk(a)s—visų grybų pulkaunink(a)s, o paskui, patankindami taktą, poromis pasigūždami lenda pro

Grybs, gryb3 . . .

kitų porų sunertas ir iškeltas rankas, kol visi išlenda, tuo metu dainuodami O, jūs, bobos netingėkit: virkit grybus ir maišykit! Po to vėl iš naujo žaidimas taip pat kartojamas.

Grybas 1. Vincas (1890 X 3 Mažeikių aps. — 1941 Jurbarke) skulptorius. 1908 išvyko į Varšuvą skulptūros studijuoti.

V. Grybas

Pradžioje mokėsi pas prof. Velonskį, vėliau Varšuvos Dailės mokykloje. Po I pas. karo mokėsi Kauno meno mokykloje. 1926–29 tęsė studijas A. Bourdelle vedamoje Meno akademijoj Paryžiuj. Svarbesni jo darbo paminklai: Vytauto Didžiojo Augštosios Panemunės karo mokyklos rajone, Simano Daukanto Papilėje, Dr. V. Kudirkos K. Naumiestyje, Žemaičio Raseiniuose. Yra pagaminęs biustų, bareljefų, medaljonų. Kauno Vytauto Didžiojo muzėjus turi bronzos darbų: Simano Daukanto galvą ir Sporto mėgėją. G. atstovavo savo darbais natūralizmui, akademinei krypčiai. 1941 nacių sušaudytas.

2. V l a d a s (g. 1927) poetas. 1947 baigė gimnaziją ir pradėjo spausdinti eilėraščius. 1948 priimtas į komunistų partiją. Išspausdino du bolševikinės propagandos eilėraščių rinkinius.

Grybaša k. Varėnos vls., Trakų aps. 1938 buvo 11 gyv. Prie Dubo ežero aptikta didelė akmens amžiaus stovykla, kur V. Šukevičius buvo surinkęs daugiau kaip 3000 įvairių titnaginių dirbinių ir keramikos liekanų. Ta sodyba buvo gyvenama nuo vidurinio iki naujojo akmens amžiaus. Čia surasta svidrinės ir tardenuazinės kultūros liekanų ir vidurinio akmens amžiaus pabaigos ovalinių titnaginių kirvukų. Iš naujojo akmens amžiaus, be įvairių titnaginių dirbinių, surasta šukinės keramikos kultūros puodų šukių ir keramikos, ornamentuotos virveliniu raštu.

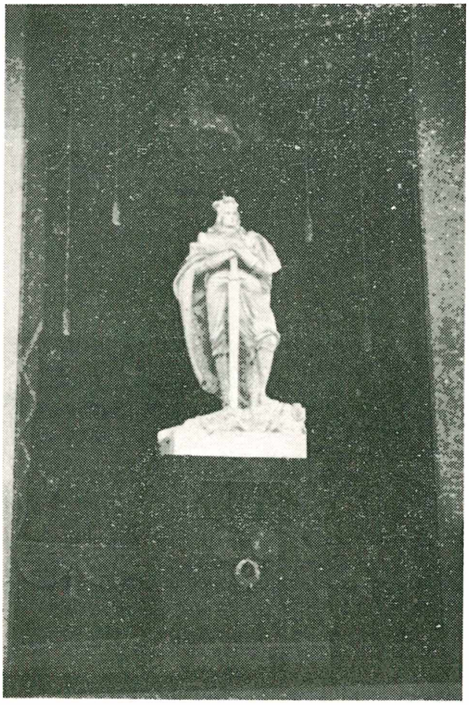

V. Grybas Vytautas Didysis (Karo muzėjuje)

Grybauskas 1. J u o z a s (g. 1906 VIII 16) artistas. 1925 baigė Aušros gimnaziją Kaune, vėliau Valstybės teatro studiją. 1934 dirbo Kauno Jaunųjų teatre, vėliau Klaipėdos radiofone. Bolševikų I okupacijos metu Kauno teatro direktorius. 1944 Vilniaus miesto teatre statė Neveravičiaus veikalą Priešai.

2. V i n c a s, knygnešys, kilęs iš Vilkaviškio aps. Bartininkų vls. Apie 1896 tarnavo Pajevonio vls. raštininku, vėliau raštininku Kybartų policijoje. Pats vienas ir su kitais gabendavo knygas. Yra sukūręs keletą dainelių liaudžiai. Buvo sugautas su draudžiamomis knygomis ir įmestas į kalėjimą, kur gavo ligą ir greit mirė.

3. V y t a u t a s (g. 1922 IV 3 Telšiuose) sportininkas. 1940 baigė gimnaziją. 1940–1943 studijavo Vilniaus univ. Žaisdavo Telšių gimn., Vilniaus universiteto rinktinėj, vėliau Vilniaus LGSF. 1943-44 žaisdavo Telšių Džiugo futbolo, krepšinio ir tinklinio komandose ir stalo tenisą. 1944 pasitraukė į Vokietiją. Gyvendamas Schenfelde, suorganizavo tremtinių krepšinio komandą Kovas. 1949 išvyko Prancūzijon, kur Mulhouse mst. treniravo FCM klubo krepšininkus, 4 kartus laimėjusius Alzaso meistro vardą ir buvo 3-ji krepšinio komanda visoj Prancūzijoj. 1953 atvyko į JAV. Rochesteryje įkūrė sporto klubą Sakalas. G. rašė sportiniais klausimais Ateityje, Drauge ir Naujienose.

V. Grybauskas

Grybautė žr. Volungė.

Grybelis, grybas (taip vadina Suvalkijoje medieną gadinančius parazitus), lot. Merulius domesticus, arba M. lacrimans, — grybų rūšis, saprofičiai gyvenanti gendančioje medienoje. Pakliūva iš miško su gendančiais medžiais ir gerai veisiasi medyje drėgnose ir nepakankamai vėdinamose patalpose. Galima apsisaugoti, vartojant sveiką medį statybai, vengiant drėgmės, gerai vėdinant, Geriausias būdas yra medžio impregnavimas.

Grybelis žr. Činčiberas.

Grybelis, grybelė šiaipjau žirnio pavidalo kietai sutaisyti vaistai, bet žmonėse tai nuodai, ir sakoma: uždavė grybelės, ir mirė.

Grybėnas ež. Pabradės vls., Vilniaus aps. 10 km į v. nuo Pabradės mstl., 60 ha ploto; už 2 km į šiaurę yra Dubingių ež.

Grybėnas (Grybauskas) Kazys (1886 IX 2 Dotėnėnų k., Švenčionių aps. — 1953 Vilniuje) botanikas. 1911 išlaikė Kieve provizoriaus padėjėjo egzaminus, 1919 Maskvos univ. baigė farmacijos skyrių ir gavo provizoriaus laipsnį. 1924 pradėjo dirbti LU botanikos sode vaistinių augalų skyriuje. Vėliau buvo asistentu VDU ir Vilniaus univ. 1941 parašė disertaciją Žiedadulkių fenelogija ir gavo daktaro laipsnį. Nuo 1940 Kauno Botanikos sodo direktorius. Antrosios bolševikų okupacijos metu profesoriavo Vilniuj. Bendradarbiavo Lietuviškojoje Enciklopedijoje, sudarant Botanikos žodyną, I Lietuviškąją Farmakopėją ir Lehrbuch der Biologischen Heilmitel. Išsp. Ramunėliai 1925, [2]1927, Pipirmėtė 1925, [2]1927, Garstyčia baltoji 1925, Peletrūnas oželinis 1926, Vaistingieji Lietuvos augalai 1926, Vaistingieji Lietuvos laukų augalai 1927–35, Ybiškė švelnioji 1928, Namų vaistinė 1929, Įžymieji Lietuvos botanikai 1932, Feneloginių stebėjimų duomenys iš tabako kultūros bandymų A. Fredoje 1933, Kultūriniai apyniai ir jų auginimas 1936, Gniužuliniai ir archegoniai augalai 1937, drauge su Movšovičiumi Lietuvos vaistinių augalų sąrašas 1941, Lietuvos vaistingosios daržovės 1946.

K. Grybėnas

Gribojedov Aleksandr Sergejevič (1795–1829) rusų dramaturgas. Genialus vieno kūrinio autorius. Baigė Maskvos univ. teisę ir filosofiją, po to studijavo gamtos mokslus. Mokėjo daug kalbų. Gilus buvo ir jo muzikinis išsilavinimas. G. dalyvavo kare prieš Napoleoną. 1815 įsikūrė Peterburge, domėjosi teatru ir rašė niekelius scenai, suartėjo su dekabristais, bet į sąjūdį nesidėjo. Materialinių reikalų verčiamas, paliko sostinę ir išvyko į Persiją diplomatinės misijos sekretoriumi. Čia studijavo rytų kalbas. Persijoje apmetė savo gyvenimo šedevrą — komediją Gore ot uma. Atostogų metu dalį kūrinio atvežęs Peterburgan 1824, G. bergždžiai stengėsi jį prakišti scenon ar spaudon (tai jam gyvam nėra pavykę). Tačiau literatų būreliuose skaitomas kūrinys sparčiai plito nuorašais. Vien tų nuorašų gandas G. iškyrė į pirmaeilių rašytojų tarpą.

Buvo areštuotas dekabristų byloje. Teisiamas jis griežtai paneigė priklausymą dekabristams.

Buvo paskirtas atstovu Persijoje. Labai sumaniai atstovavo Rusijai. 1829 žuvo, užpultas persų minios.

Gore ot uma kaupia visą G. filosofiją, dvasinę struktūrą ir platų jo polėkį. Kūrinyje, kaip asmenyje, pinasi konservatyvūs, klasiški momentai su drąsia naujove, idėjine ir formine. Kaip visi rusų realistai, — o jų G. buvo vienas didžiųjų pradininkų, — jis domisi pirmiausia charakteriu ir buitimi, mažiau — intryga. Todėl konstrukcija bent kiek palaida. Klasiški, iš XVIII a. paveldėti bruožai lieka: eiliuotinė kalba, būtinoji taurių asmenų meilės intryga, vietos ir laiko vienovė. Taip pat nauja dviplanė intryga: visuomeninė satyra ir meilės peripetijos. Nauja yra ir įvedimas veiksmui nebūtinų šalutinių personažų, reikalingų idėjai — įvairiems visuomeninės menkystos tipams vaizduoti. Eiliuotoji kalba ypač nauja savo leksikonu ir tonu: į klasiškuosius metrus drąsiai liejasi šnekamosios intonacijos, eiliniai ir liaudiški posakiai, taiklios, realistišku pastabumu paremtos epigramos. G. eilutės tvirtai įeina priežodžiais į rusų šnekamąją kalbą.

Charakterių traktavimas klasiškas: kiekvienas personažas, kad ir kažkaip detaliai ir individualiai jis būtų charakterizuotas, drauge yra ir universalus. Anot Gončarovo, kiekvienoj kartoj būtinai esąs savas Čackis. Šis herojus, romantiškas idealistas, degąs tėvynės meile ir laisvės dvasia, ugningais ir išmintingais žodžiais smerkiąs savo aplinką, paskendusią tinginystėje, atsilikime, tamsume, dvasinėje stagnacijoje, — toks Čackis atstovauja G. mintis. Tos mintys — patriotizmo, konservatyvaus lojalumo senovei ir jos sveikiems papročiams, junginys su revoliucine, aštria savo epochos analize. Įdomi yra Čackiui priešpriešoje duota Sofija: nei idealizuota, nei sukarikatūrinta, drauge aistringa ir santūri, apskaičiuojanti ir tauri, realistiškai gyva. Visa galerija kitų tipų atstovauja įvairioms visuomeninėms ydoms. Jų piešimas neturi pranašesnių rusų literatūroje.

G. nesukūrė mokyklos, nes rusų literatūra, ypač teatras, tolo nuo poezijos, nuo patetikos, romantizmo. Tačiau G. įtaka Puškino Eugenijui Onieginui neabejotina, kaip ir Lermontovo Maskaradui. G., pasak L. Tolstojaus, visoj priešpuškiniškoj raštijoj buvo pirmas ‚tikras' rašytojas, o jo Gore ot uma — pirmas brandus rusų literatūros kūrinys.

V. G. Bielinskij, Raštų I t. 1948; *J. Gončarov,* Raštų XI t., Miljon terzanij; *B. Kramareva,* G., sa vie, ses oeuvres 1907; *S. M. Petrov,* G. 1950; *P. N. Sakulin,* Russkaja literatura II t. 1929, *N. K. Piksanov,* Tvorčeskaja istorija ‚Goria ot uma' 1928.

J. Bl.

Grybšiai (Fungi imperfecti; lot. fungus ‚grybas', imperfectus ‚nebaigtas, nepilnas') kaip daugumas priklausą aukšliagrybiams, sudaro šių grybų poklasę, arba grupę. G. dauginasi konidijomis (nelytinėmis sporomis). Susekus, kad to pat G. grybo esama ir pagrindinės dauginimosi formos (lytinės stadijos), pvz. aukšliasporėmis, pasėdsporėmis, jis atitinkamai priskiriamas aukšliagrybiams, papėdgrybiams, dumbliagrybiams. G. skirstomi šeimomis: rutuliniai (Sphaerioideae), deguliniai (Melanconiaceae), mucediniai (Mucedinaceae), dryžiniai (Dematiaceae). Jie vieni gausingųjų grybų gamtoje. Kaikurios jų skirtys labai žalingos.

Gribžiniai k. Gargždų vls., Kretingos aps. Kaimas išskirstytas vienkiemiais 1923. 1939 yra buvę 39 ūkiai ir 232 gyv. Čia surastas naujojo žalvario amžiaus žalvarinis jietigalis, kurio įmovoje buvo išlikę drobės ir medinio koto liekanų. Minijos deš. krante yra piliakalnis.

Gricevičius Juozapas (1779–1840) Darbėnų klebonas. 1831 sukilimo metu rusams iš sukilėlių atsiėmus Darbėnus, G. buvo suimtas ir 1831–34 buvo kalinamas Vilniuje. Išleistas grįžo į Darbėnus.

Gricius 1. A l f o n s a s (g. 1924 VI 1 Paežerio k., Telšių vls. ir aps.) poetas. Baigė Telšių gimnaziją 1941, studijavo lietuvių literatūrą Vilniaus univ. 1942–43, literatūrą ir filosofiją Frankfurte a. M. 1947 atsidūrė Australijoj. Pirmi G. eilėraščiai spausdinti 1942 telšiškėj Žemaičių žemėje. Dalyvauja Poezijos antologijoje 1951. Pirmasis G. poezijos, daugiausia sonetų, rinkinys Žemė ir žmogus pasirodo 1947. Motyvai čia lietuviški: praėjusi vasara, rudens lietus, rūškani miškai, vakaro šešėliai, giedąs sniegas, senos ąžuolo durys, slaptingų Vilniaus rūmų tyla. Pirmutiniame rinkinyje yra daug dar neapvaldytos pozos, tačiau eiliavimas gana skambus. Rimų vietoje dažniausiai vartojami asonansai. Antroji lyrikos knyga Tropikų elegijos išėjo 1953 Australijoje. Tenykščiai vario vandenys, neaprėpiami laukai, neapmatomos girios, akiračiuose riedančios kalvos, apsiniaukę kalnynai, atogrąžų karšta ramuma, ‚dulkėmis nusėtos saulės kaskados', banguojantis dykumų smėlys lietuvio poeto akyse įgyja gyvą sielą, kad ir be vidinės šilimos. Dėl egzotinių motyvų G. gretintinas su V. Ališu, o formos grubumas ir abstrakcijos daro jį artimą kitam telšiečiui poetui, Stasiui Anglickiui.

A. Gricius

2. A u g u s t i n a s (g. 1899 Šipylių k., Gruzdžių vls., Šiaulių aps.) žurnalistas ir literatas. 1921—23 mokėsi Tautos teatro vaidybos studijoj, 1925–26 LU humanitarinių mokslų fakultete laisvuoju klausytoju. 1921 pradėjo dirbti Eltoje. Nuo 1927 dirbo Lietuvos ir Lietuvos Aido redakcijoje. 1940 Darbo Lietuvoje, vėliau Tiesoje. 1941 išvežtas į Sibirą. II bolševikų okupacijos metu grįžo į Lietuvą. 1939–40 žurnalistų s-gos pirmininkas. Pivošos slapyvardžiu išsp. feljetonų rinkinius: Pamokslai idėjos broliams 1928, Vyrai nesijuokit 1929, Žvilgsnis į gyvenimą pro mirties kilpą 1930. Šaržas Palanga buvo vaidintas Valstybės teatre. 1946 išsp. Laiko dvasia, o 1955 drama Karšta vasara.

A. Gricius

3. J o n a s (g. 1874 VI 18 Kundrėnų k., Skapiškio vls. — 1955 Montrealyje) Rusijos carų laikais įsijungė į Lietuvos socialdemokratų partijos veiklą. Dalyvavo Didžiajame Vilniaus Seime. Grįžęs iš seimo, Skapiškyje pradėjo sakyti kalbas, kviesdamas nusikratyti Rusijos jungo. Buvo įskųstas ir suimtas. Kalėjo Panevėžio ir Daugpilio kalėjimuose. Paleistas už užstatatą, slaptai apleido Lietuvą ir 1907 atvyko į Kanadą. Ir čia tuojau įsijungė į socialistinį ir visuomeninį veikimą.

4. J o n a s (g. 1884 Rimšių k., Papilės vls., Šiaulių aps.) plk. ltn. Mokslus ėjo Liepojoje, Dorpate ir Petrapilyje, kur baigė Fizikos-matematikos fak. Pirmąjį karininko laipsnį įgijo Rusijoje. Lietuvos kariuomenėje buvo pulko vadu, Vyriausiojo štabo viršininku ir III karo apygardos viršininku. 1927 iš kariuomenės pasitraukė ir dirbo Šakiuose Lietuvos Banke. G. daug prisidėjo prie Klaipėdos krašto atvadavimo.

Gricius-Harriet Jadvyga (1917 XI 23 Spring Valley, Ill. — 1950 Chicagoje, Ill.) dainininkė, koloratūrinis sopranas. Baigė Lindbloom vidurinę mokyklą ir Business College Chicagoje, paskui American Conservatory of Music. Už dainavimo gabumus 1934 gavo premiją iš Douglas-Smith Music & Arts Inst., 1936 gavo garbės pažymėjimus iš Stratford Sympony orkestro ir State of Lake teatro, kur ji dainavo su orkestrais. 1938 sopranų varžybose laimėjo pirmą vietą ir III 13 op. Traviata dainavo debiutą Gildos vaidmenyje The Chicago International Opera Co. 1934–50 dainavo Budriko radijo valandoje. Taip pat gabiai vaidindavo pradžioje kitų rašytuose radijo vaidinimuose, vėliau pati rašydavo. *J. Ž.*

Gryčia, arba grinčia (perdirbta iš sen. gud. gridnica), gyvenamoji troba, pirkia. Žr. Namas.

Grieg 1. Edvard Hagerup (1843–1907) norvegų kompozitorius, baigęs mokslus Leipzigo ir Kopenhagos konservatorijose. Jaunystėj kūrė Mendelssohn ir Schumanno įtakoje. Jo kūrybos posūkiui norvegų tautinės muzikos linkme turėjo įtakos norvegų kompozitorius Rikard Nordraak. Visuose jo veikaluose prasiveržia originalios norvegų liaudies muzikos gaidos. Jo stilius kūryba originali, kupina poezijos, gaivumo ir naujų harmonizavimo būdų. 1864 paėmė vadovauti Kopenhagos Filharmonijos d-jos orkestrui, 1866 įsikūrė Oslo, kur įsteigė muzikos akad. G. kūrybai būdingi nedideli veikalai: styginiams orkestrams, fortepijonui, smuikui, violončelei. G. ypač išgarsino nedideli kūriniai pianinui — Lyriske stycken (apie 70 dalykėlių), 1874; Ibseno prašomas, parašė dar dvi suitas Peer Gynt; fortepijono koncertą A-mol op. 17, 3 smuikui sonatas. Daugelio laikomas ‚Šiaurės Chopinu'.

E. Grieg

H. F. Fink, G. and his Music 1929.

2. Nordahl (1902–1943) norvegų rašytojas, žuvo kaip karo korespondentas viršum Berlyno. Norvegijos okupacijos metu savo asmenybe ir savo kovos dainomis jis buvo akstinas norvegų pasipriešinimo valiai. Meniškai jo kūriniai nevienodi. Geriausiai jis apvaldo dramatinę techniką. Parašė romanus Skibet gaar videre (Laivas plaukia toliau) 1924; Ung må verden ennu vaere (Pasaulis dar tebėra jaunas) 1938, dramą Vår aere og vår makt (Mūsų garbė ir mūsų galybė) 1935, eilėraščių rinkinius Stene i strömmen (Akmenys srovėje) 1925, Friheten (Laisvė) 1945, Håbet (Viltis) 1946, Flagget (Vėliava) 1945.

Grierson 1. George Abraham (1851–1941) anglų orientalistas, Britų akad. ir Azijos draugijos narys. Ilgus metus gyveno Indijoje ir tyrinėjo gyvąsias Indijos kalbas bei naująją indų literatūrą. Išsp. Modern vernacular literature of Hindustan 1889, Linguistic survey of India 1894–1927.

2. Sir Herbert J. C. (g. 1866) anglų literatūros istorikas, Edinburgho univ. prof. Išsp. Metaphysical Poets 1921, The Poems of John Milton 1925, Cross Currents in the Literature of the 17th Century 1929.

Griešių miškas Kazlų vls., Marijampolės aps., apie 1000 ha ploto. Dirvožemis smėlio, priesmėlio. Pušynai su eglės, juodalksnio, drebulės priemaiša.

Grietinė susideda daugiausia iš pieno riebalų, kurių gali būti 20–50%. Baltymų G. būna apie 2,5% ir pieno cukraus apie 4,5%. Rūgščioje G. pieninis cukrus virsta pienine rūgštimi. G. būna riebaluose tirpstančių vitaminų A ir D.

Grietinės nugriebimo punktas žr. Pieninė.

Griewank Karl (1900–1953) vokiečių istorikas, Jenos univ. prof. Prancūzų revoliucijos laikotarpio specialistas. Išspausdino Gneisenau, ein Leben in Briefen 1939, Die Französische Revolution 1948, Studenten und Univ. in der dt. Revolution 1848, 1949.

Griežbala durpynas Rokiškio vls. ir aps. Pelkė 75 ha ploto augštutinio tipo. Durpynas 39 ha, 1,8 m gylio; sudurpėjimas vidutinis, kelmingumas didelis.

Griežė dv. Židikių vls., Mažeikių aps., Ventos ir Vadaksties santakoje. Labai sena sodyba. Yra piliakalnis. G. (Gresen) pilis minima Eiliuotoje Livonijos kronikoje. 1264 ją sudegino ordino kariuomenė. 1632 dv. savininkas Jonas Bilevičius pastatė kalvinų bažnyčią. 1654 pastatė Putkameris mūrinę bažnyčią. Tebestovi kalvinų bažnyčios griuvėsiai ir senkapiai.

Griežyklė žr. Brauklys.

Griežionys dv. Viešintų vls., Panevėžio aps. Žymių lietuvių visuomenės veikėjų Didžiulių gimtinė.

Griežlė žr. Bresla.

Griežtis žr. Sėtinys.

Griežtuvas įrankis graižams, arba graižtvoms, griežti.

Grifas (lot. gryphus iš gr. gryps) plėšriųjų paukščių šeima, susidedanti iš didelių, rečiau vidutinio didumo rūšių. Turi stiprų gale riestą snapą, sparnai labai dideli ir dėl sparnų galingumo gali ilgai išbūti ore bei augštai pakilti. G. minta dvėselena, bet retkarčiais puola apsilpusius bei liguistus gyvulius. Dažnai laikosi būriais ir drauge su krankliais bei varnomis nusileidžia į dvėselenas. G. gali ilgai gyventi be maisto, bet, radę jo, prilesa tiek daug, kad vos begali pakilti. Tobula jų rega padeda greit surasti maistą, nes dvėseleną pamato iš didelių augštybių. Seniau buvo manyta, kad G. vadovaujasi uosle, bet tyrimai parodė, kad šis jų jutimas yra netobulas. G. peri augštose uolose, neprieinamose vietose, rečiau medžiuose. Deda 1–2 kiaušinius, kuriuos peri abu tėvai. Maistą jaunikliams atneša gūžyje. Daugumas G. gyvena Senajame pasaulyje, bet keletas rūšių ir atogrąžos Amerikoje bei padausio kraštuose. Kaikada užklysta net į Pabaltijo kraštus. G. skirstomi dviem grupėmis: Senojo pasaulio G. (Vulturidae), kurių apie 20 rūšių gyvena Europoje, Azijoje ir Afrikoje, ir Naujojo pasau-

lio G. (Cathartidae) Amerikoje. Pirmajai grupei priklauso palšasis G. (Gryps fulvus), didesnis už kalakutą, palšos spalvos su balsva galva ir kaklu, gyvenąs Viduržemio jūros kraštuose, bet kartais sumedžiojamas ir Lietuvoje. Tamsusis G. (Vultur monachus) tamsios durpinės spalvos, didesnis už palšąjį, gyvena Europos ir Azijos pietuose ir š. Afrikoje. Dvėsenėda Neophron percnopterus), 70 cm ilgio, baltų ir juodų plunksnų. Naujojo pasaulio G. nedideli, vos vištos didumo, tamsiai durpinės spalvos urubu Cathartes urubu ir Cathartes aura), paplitę Amerikos atogrąžų kraštuose. Kondoras (Sarcorhamphus gryphus) didumo kaip tamsusis G., juodas su balta apikakle, gyvena Andų augštumose, skrisdamas pasiekia per 7000 m, minta dvėselena, bet puola ėriukus, ožkas. Jam giminus Karališkasis G. (G. papa) ryškių baltų, juodų ir geltonų plunksnų.

G. m i t o l o g i j o j e pasakiškas senovės žvėris liūto kūno, erelio galvos, sparnų ir nagų. G. gausu rytų, ypač Babilonijos ir šiaurinės Sirijos paminkluose. Juose, kaip ir archaiškame graikų mene, G. simbolizuoja dieviškąją galybę. Graikai G. laikė pašvęstą Apolonui, Artemidei, Nemezei ir Dionisui. Vėliau graikai ir romėnai juo puošdavo šventovių frontonus, pastatus, kapus, šalmus. Aleksandro D. padavime G. neša jį į dangų. Viduramžių poezijoje G. vaidina svarbų vaidmenį; jų apstu ir plastikoje bei meniškuose kaltiniuose dirbiniuose.

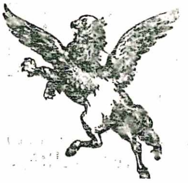

Grifas

J. Carcopino, La basilique pythagoricienne de la Porte Majeure 1927; *E. Dacqué* Urwelt, Sage und Menschheit [4]1927; *Chr. Simonett,* Der Loewen-Greif 1944; *U. Jantzen,* Festschrift f. H. Jantzen 1951.

Griffin Bernard (g. 1899) anglų kardinolas (1945), nuo 1943 Westminsterio arkivyskupas; rūpinasi socialine globa.

Griffith 1. A r t h u r (1872–1922) airių politikas. Fenijų draugijos (Sinn Fein) steigėjas ir įžymus žurnalistas, kuris savo propaganda skiepijo laisvosios Airijos idealą. 1914–15 leido Scissors and Paste žurnalą, kur dėl cenzūros sąlygų dėjo tik iškarpas iš kitų laikraščių. Keliais atvejais buvo anglų valdžios areštuojamas. 1918 Airių respublikos viceprezidentas. 1919—20 pavadavo į JAV išvykusį prezidentą de Valerą. 1920 pirmasis laisvosios Airijos prezidentas. Išsp. The Resurrection of Hungary 1905.

2. D a v i d L e w e l y n W a r k (1875–1948 Hollywoode, JAV) JAV filmų kūrėjas. Jo sukurtieji filmai pasižymi pavyzdingu apšvietimu ir kompozicija. Pradžioje G. buvo žurnalistu, poetu ir filmų scenaristu. Karjerą filmo srityje G. pradėjo nuo 1908. Visi G. laimėjimai sutelkti į svarbiausią jo filminį statymą pusiau dokumentinį filmą The Birth of a Nation 1915. Šiuo filmu G. pripažintas didžiausio filmų kūrėjo vardas. Kitame filme Intolerance 1916 G. vėl pasižymėjo kompozicija ir apšvietimo panaudojimu. G. pasižymėjo tik nebyliuose filmuose. Paskutinis G. statytas filmas Abraham Lincoln 1930. 1919 G. įsteigė United Artists filmų studiją.

Grifonas žr. Šuo.

Gryga Jonas (1859 Mekiškių k., Katyčių par., Klaipėdos aps. — 1940) M. Lietuvos tikybinis ir visuomeninis veikėjas. 1898 buvo Tilžės–Lankos lietuvių konzervatyvų rinkimo draugijos pirmininku. Gyveno Tilžėje, paskiau Katyčių ir Kretingalės parapijose, veikdamas kaip sakytojas. Kurį laiką Klaipėdoje redagavo Lietuvos Balsą.

Grigaičiai k. Platelių vls., Kretingos aps., 6 km į p. nuo Platelių, 1,5 km į š. nuo Ilgio ežero. Yra piliakalnis. Vietovė Ilgio vardu (Ilze) minima 1253 ordino ir Kuršo vyskupo dalybų akte. 1585 G. kaimas dar buvo vadinamas dviem vardais: Ilgiai, arba G. (Ilgki abo Kgrigaite).

Grigaitienė-Polovinskaitė Vladislava (g. 1890 XI 20 Kaune) dainininkė, pedagogė. Dešimties metų amžiaus jau giedojo Šv. Trejybės bažnyčios chore, vadovautame vargonininko Vinco Nacevičiaus. Vėliau įstojo į slaptą Dainos draugijos chorą, kur dainuodavo ir vaidindavo. Ten pirmą kartą pasirodė scenoje, Gužučio veikale Ponas ir mužikai. Vėliau įstojo į Saulės mokytojų seminariją ir dirbo Lietuvių katalikių moterų d-joje. Baigusi Saulės kursus, mokytojavo lietuvių pradžios mokyklose.

Vl. Grigaitienė

Persikėlusi Vilniun gyventi, pradėjo mokytojauti dviklasėje lietuvių mokykloje, įsijungė į Rūtos klubo darbą, dalyvavo Lietuvių mokslo draugijos koncertuose ir įstojo į rusų muzikos mokyklą Imperatorskoje Russkoje Muzikalnoje Obščestvo. Vilniuje ištekėjo už teisininko Juozo Grigaičio. 1914 baigusi mokyklą, išvyko Petrapilin ir įstojo konservatorijon. Būdama paskutinius metus konservatorijoje, G. pradėjo mokyti lietuvių mokykloje. Konservatoriją bebaigiančią užklupo revoliucija. Paskui gavo kvietimą į Marijos teatrą Petrapilyje, tačiau išvyko Vitebskan. Belaukiant grįžimo Lietuvon, du mėnesius buvo prof. Vitebsko konservatorijoje. Smolenske įsikūrus įkaitų grąžinimo komitetui, išvyko tenai, kur, belaukdama grąži-

nimo Lietuvon, dainavo Smolensko valstybinėje operoje. 1920 IV 9 grįžo Lietuvon ir pradėjo koncertuoti. 1920 aktyviai dirbo su kitais.

Nuo 1921 pradėjo dainuoti operoje, ir profesorius Kauno konservatorijoj. Tą darbą dirbo ligi 1944. Operų repertuare jai buvo: Demonas (Tamara), Cavalleria rusticana (Santuzza), Carmen (Carmen), Pikų dama (Liza), Trubadūras (Leonora), Aida (Aida), Kaukių balius (Amelija), Lohengrin (Ortrud), Tannhäuser (Elisabeth), Madonnos brangenybės (Maliella), André Chénier (Madeleine), Tosca (Tosca), Sesuo Angelica (Angelica), Grad Kitež (Fevronija), Gioconda (Gioconda), Žydė (Rachil), Hugenotai (Valentina), Kunigaikštis Igoris (Jaroslavna), Gražina (Gražina), Trys Talismanai (Žvaigždonė), Dubrovskij (Maša), Louisa (Louisa).

Koncertavo Latvijoje, Estijoje (ir dainavo operoje), Suomijoje, Berlyne. Iš konservatorijos G. mokinių išėjo daug žymių solisčių. Jos įdainuotos plokštelės: Aida, Pikų dama, Tosca, Trubadūras, Cavalleria rusticana, Faustas (Zibelis), Samsonas ir Dalila, Kačanausko Kad aš našlaitėlė ir Sielvartas, duetas su Antanu Sodeika Oi berneli (Tallat-Kelpšos).

Nepriklausomybės metais buvo Filharmonijos draugijos (Kaune) pirmoji pirmininkė, taip pat ir Birutiečių draugijos pirmininkė. Būdama tremtyje, koncertavo 1945–46 Vokietijoje ir, muziko dirigento Br. Jonušo kviečiama, buvo Dainavos choro krikšto motina. 1946 atvykusi Amerikon, turėjo keletą bažnytinių koncertų.

J. Ž.

Grigaitis 1. A l e k s a n d r a s (1877 V 4 Gudaičių k., K. Naumiesčio aps. — 1955 IX 26 A. Panemunėje) kunigas. Pabaigė Marijampolės gimn., Seinų kunigų seminariją, Petrapilio katalikų dvasininkų akademiją, Fribourgo univ. Fribourge G. suorganizavo lietuvių kunigų d-ją ir jai vadovavo. Fribourgo univ. baigė daktaro laipsniu. Jeruzalėje baigė Biblijos akademiją. Vienerius metus dėstė Seinų seminarijoje, o nuo 1909 Petrapilio dvasininkų akademijos prof. 1914 buvo paskirtas tos pat akad. vicerektoriumi. 1918 grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Seinuose. 1919 lenkai buvo keletui mėnesių pasodinę į kalėjimą. 1920–26 K. Naumiesčio klebonas, 1926–55 A. Panemunės klebonas. 1922–40 dėstė Lietuvos univ. Teologijos filosofijos fakultete Šv. Raštą. 1916 buvo paskirtas Seinų kapitulos kanauninku, 1924 tos pat kapitulos prelatu, o 1935 apaštališkuoju protonotaru. Bendradarbiavo Vadove, Sotere, Tiesos Kelyje, kur rašė daug straipsnių iš Biblijos tyrinėjimų srities. Išsp. Senojo Įstatymo problemos naujųjų iškasenų šviesoje. Rankraščiu paliko Bendrasis įvadas į Šv. Raštą.

Prel. A. Grigaitis

2. J u o z a s (1881 III 12 Paraišupio k., Sasnavos vls. — 1947 I 9 Dorothy, N. J., JAV) teisininkas. 1900 pabaigė Marijampolės gimn., 1901 — 06 studijavo Maskvos univ. teisių fak. Jį baigęs, nuo 1906 tarnavo Vitebske intendantūroje. 1917 V dalyvavo lietuvių seime Petrapilyje. 1919 grįžęs į Lietuvą, kurį laiką buvo kariuomenės intendantu, 1922 — 1926 X 19 kariuomenės teismo narys, atsargon išėjo brigados generolo laipsniu. 1927–33 Kauno apygardos teismo pirmininkas, 1933–40 vyr. tribūnolo teisėjas. 1944 pasitraukė į Vakarus, 1946 į Ameriką. Bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Mūsų Žinyne, Teisėje ir kt. Išvertė Bacho Ekonominiai bruožai.

J. Grigaitis

3. J u s t i n a s (g. 1902 IV 28 Gudaičių k., Būblelių vals., Šakių aps.) kunigas. 1921 baigė Marijampolės gimn. Studijavo Innsbrucko bei Louvaine univ. 1927 Louvaine univ. gavo filosofijos daktaro laipsnį, o 1928 Innsbrucko univ. teologijos daktaro laipsnį. Nuo 1928–40 profesorius Vilkaviškio kunigų seminarijoje, 1941–44 prof. ir vicerektorius Vilkaviškio kunigų seminarijoje. 1944–50 gyveno tremtyje Vokietijoje. 1950 įsikūrė JAV.

4. P i j u s (g. 1883 X 16 Gudaičių k., Bublelių vls., K. Naumiesčio aps.) politikas, visuomenės veikėjas, žurnalistas. 1895 įstojo į Marijampolės gimn., bet, baigęs keturias klases, persikėlė į Mintaujos gimn. Mintaujoje gyvendamas, įstojo į slaptą lietuvių Kūdikėlio draugiją, vėliau pakeitusią vardą į Vinco Kudirkos draugiją. G. susipažino su draudžiamaisais lietuvių raštais, taip pat ir su rusų revoliucine literatūra. 1901 sugrįžo į Marijampolės gimn. ir čia įsteigė slaptą moksleivių būrelį, kurio svarbiausias uždavinys buvo išrašinėti užsienyje leidžiamus lietuvių laikraščius bei knygas. Taip pat vadovavo slaptai Artojų d-jai ir slaptai tos d-jos suruoštame ‚teatre' deklamavo ‚Caro tarną'. 1903 Artojų

P. Grigaitis

d-jos surengtame Salemos Budoje (dr. K. Griniaus tėviškėje) Aušros sukakties minėjime pasakė kalbą, 1903 įstojo į Petrapilio univ. ir tuoj įsitraukė į lietuvių teatro veiklą, daug suvaidindamas įvairių vaidmenų, taip pat ir surežisuodamas keletą spektaklių. Petrapilio Labdarių d-jos kalendoriuje išspausdino apie savivaldybes Lietuvoj. Po Kruvinojo sekmadienio (1905 I 22) sustreikavo Rusijos univ., G. išvyko į Marijampolę, kur padėjo Griniams paruošti spektaklį Amerika Pirtyje. Kaip Lietuvos Socialdemokratų partijos veikėjas aktyviai dalyvavo Lietuvos revoliuciniame sąjūdyje, daugelyje vietų sakydavo prakalbas ir aiškindavo įvykių reikšmę. 1905 XII 6 G. važiavo į Gudelių I vls. susirinkimą, bet kelyje buvo dragūnų sulaikytas, sumuštas ir įmestas į S. Kalvarijos kalėjimą, vėliau perkeltas į Suvalkų kalėjimą. Karo teismo buvo pasmerktas mirtop, bet S. Kalvarijos kalinių nusiųstoji telegrama anuometiniam Rusijos premjerui grafui Vittei buvo priimta dėmesin, ir G. byla atsidūrė civiliniame teisme. Bet, bylai vėl pakrypus blogojon pusėn, G. 1906 VI 6 pabėgo iš Suvalkų kalėjimo. Netrukus G. išvažiavo į JAV rinkti aukų revoliucijos reikalams. Surinko apie 29.000 rublių, kuriuos per Revoliucijos rėmimo komitetą pasiuntė Europon. 1907 išvažiavo į Europą. Berne baigė teisių mokslus ir dvejus metus studijavo filosofiją. Grįžęs į JAV, įsikūrė Baltimorėje ir redagavo savaitraštį Pirmyn. 1914 buvo pakviestas redaguoti Naujienų, kurias, išskyrus mažą pertrauką, ligi šiol teberedaguoja. Redagavo žurnalą Naujoji Gadynė. I pas. karo metu, 1914 XI 2, dalyvavo Visuotinio Amerikos Lietuvių seimo šaukime ir pasiūlė rezoliuciją, kad Lietuvai būtų pripažinta apsisprendimo teisė. Baigė Chicagos univ. ir gavo teisių daktaro laipsnį. Amerikoje dažnai važinėdavo po didesnes lietuvių kolonijas ir sakydavo kalbas. Rėmė Dariaus ir Girėno skridimą, suorganizavo komitetą antrajam translatlantiniam ltn. F. Vaitkaus skridimui finansuoti. Dalyvavo bendrose visų lietuvių srovių organizacijose kovai už Lietuvos išlaisvinimą. ALT iniciatorius ir organizatorius, nuolatinis Vykdomojo komiteto narys ir Centro sekretorius. Dalyvavo visose lietuvių delegacijose Baltuosiuose Rūmuose Lietuvos laisvinimo reikalams. Vienas Balfo organizatorių. Veikė kongresą, kad būtų priimtas DP įstatymas tremtiniams į JAV įsileisti. Priklauso SLA; ilgametis Apšvietos komisijos pirmininkas; dalyvauja SLA organizacijos seimuose; daug prisidėjo, kad komunistai nepagriebtų šios organizacijos. Priklauso ALSS, nuolatinis Centro komiteto narys. Parašė daug rezoliucijų įvairiais lietuvių laisvės reikalais.

Grigaitis Władysław (g. 1890 Rygoje) lenkų kompozitorius ir dirigentas. Varšuvoje baigė konservatoriją, 1909 stojo Politechnikos institutan ir Petrapilio konservatorijon. Kompoziciją studijavo pas Glazūnovą. 1914 atvyko į JAV ir Philadelphijoje, Pa. įsteigė muzikos mokyklą. Dirigavo ir buvo dir. Philadelphia Civic Opera Co. Sudaręs savo grupę, JAV statė visas Moniuškos operas. Paskutiniaisiais metais Halkoje dainuodavo Barbora Darlys. Daug gelbėjo St. Šimkui įsikurti Philadelphijoje. Harmonizavo lietuviškas dainas chorui, mokė visą eilę lietuvių vargonininkų. *J.Ž.*

Grigaitis–Grigaliūnas Jonas (g. 1872 I 16 Kapčiūnų k., Pakruojo vls., Šiaulių aps.), 1888 baigęs Joniškėlio dviklasę mokyklą, dirbo valsčiaus raštinėje. 1896 nusikėlė Rygon ir dirbo Rygos—Orlo geležinkelių valdyboje. Rygoje įsijungė į vietos lietuvių visuomeninę veiklą ir nuo 1896 dalyvavo Rygos lietuvių pašalpos d-joje, būdamas tos d-jos valdybos nariu arba revizijos komisijoje. 1903 buvo vienas Lietuvių d-jos Kanklės steigėjų ir visą tos d-jos veikimo laiką buvo valdybos nariu ir knygyno vedėju. 1906 buvo vienu iš Lietuvių Švietimo d-jos Žvaigždė steigėjų; visą jos gyvavimo laiką, iki I pas. karo, būdamas jos revizijos komisijos nariu. Aktyvus 1904–05 revoliucijos dalyvis. Buvo 1914 I 3 prie Pašalpos d-jos įsteigtos taupomosios–skolinamosios kasos tarybos nariu ir buhalteriu-reikalų vedėju.

J. Grigaitis–Grigaliūnas

Po I pas. karo 1919–39 Geležinkelių valdybos vyr. buhalteris. 10 metų buvo 1920 įsteigto Susisiekimo ministerijos kooperatyvo valdybos pirmininko pavaduotoju. 6 metus buvo 1923 įst. Geležinkelių taupomosios-skolinamosios kasos valdybos pirm. Bendradarbiavo Rygos Garse ir 1954 JAV išspausdino Naujienose Atsiminimus iš Rygos lietuvių gyvenimo.

Grigaitytė–Graudienė Kotryna (g. 1910 VII 26 Būdežerių k., Vilkaviškio vls. ir aps.) rašytoja. Lankė Kauno Aušros gimnaziją 1924–29 ir Kazimieriečių gimn. 1929-32. Studijavo VDU humanitarinių mokslų fak. filologiją 1934–36. LRD narys nuo 1937. Tarnavo Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų kasoje 1936–40, Miškų komisariate 1940 — 41. Į JAV atvyko 1949.

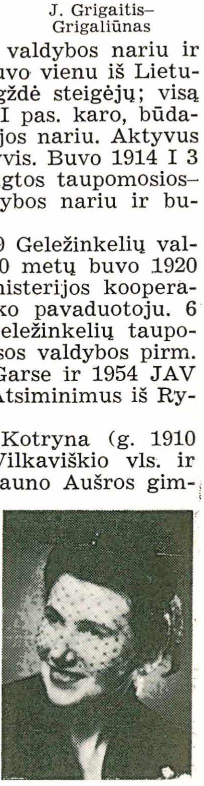

K. Grigaitytė–Graudienė

Poeziją pradėjo spausdinti 1927 M. Svyriūtės spv. Gausiau ėmė spaudoje reikštis 1929 eilė-

raščiais ir beletristika, pasirašydama minėtuoju slapyvardžiu, vėliau pavarde. Iš dviejų išleistų poezijos knygų G. plačiau žinoma kaip poetė, tačiau palyginti daugiau ji yra parašiusi prozos kūrinių. Mėgstamiausios temos — meilės ir šeimos problemos. Iškeliami stipresni, pozityvūs charakteriai. Pirmoje vietoje pabrėžiamas įvykis, daug dėmesio kreipiama į intrigą ir kūrinio atomazgos efektingumą. Poezijoje vyrauja gamtos, meilės ir jaunystės motyvai. G. būdingas moteriškumas, vairuojąs jos kūrybą moteries psichikos vingiais. Neretai naudojamasi liaudies dainos forma, eiliuojama daugiausia klasiškaisiais ketureiliais. Poezijos knygos: Akys pro vėduoklę 1937, Paslaptis 1950. Spaudai parengta novelių knyga ir poezijos rinkinys. Dalyvauja Poezijos antologijoje, Prozos antologijoje, Tremties metų ir Gabijos almanachuose ir įvairiuose laikraščiuose.

Grigaitytė-Novickienė Birutė (g. 1898 XII 7 Kapčiūnų k., Pakruojo vls., Šiaulių aps.) advokatė, visuomenininkė. 1915 baigė E. Dépréaux gimn. Rygoje, 1916 8-ją pedagoginę gimnazijos klasę Vitebske. 1924 Lietuvos univ. teisių fak. (pirmoji moteris, baigusi Lietuvos universitetą). 1925 — L'Institut des Hautes Études Internationales Paryžiuj. Nuo 1918 X 13 dirbo Vst. Taryboje, nuo 1920 VII 15 ligi 1924 VIII 15 Steigiamojo Seimo, I ir II Seimų protokolų biuro vedėja. 1926–39 Lietuvos Kooperacijos Banko juriskonsultas. Dar būdama gimnazijoje Rygoje, 1913–15 vaidindavo teatro mėgėjų būrelyje, vadovautame P. Pundzevičiaus, 1917–23 Lietuvos soc. liaudininkų partijos, nuo 1923 Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos narė: buvo valdomuose organuose, kaip liaudininkų atstovė dalyvavo tarptautiniuose suvažiavimuose. LVL sąjungos kandidatė į III Lietuvos Seimą nuo žemaičių. 1917 Petrapilio lietuvių seimo atstovė, 1917 drauge su Juozu Grigaičiu ir Ant. Vokietaičiu Lietuvių Liaudies univ. Vitebske steigėja ir lektorė, 1917–18 švietimo ir kultūros draugijos Laisvė (Vitebske) sekr. 1918 vasarą liet. tremtinių geležinkelininkų delegatė į Valstybės Tarybą Vilniun. 1918 talkininkavo Lietuvos kariuomenę organizuojant — Moterų komiteto kariuomenei remti sekretorė, 1919 Lietuvos Skautų paspirties d-jos viena iš steigėjų, vėliau valdybos narė. 1920–40 Lietuvos Moterų Globos Komiteto valdybos narė, sekr., pirm. ir v.pirm., 1920–24 Lietuvos Moterų komiteto tėvynei ginti sekr., 1922–32 Lietuvos moterų s-gos vicepirmininkė. 1923 Lietuvos studentų Varpo d-jos viena iš steigėjų ir jos filisterė, 1924–25 Liet. studentų d-jos Paryžiuje valdybos narė. 1928–29 viena iš Lietuvos Moterų tarybos organizatorių steigėjų, 1929–40 Lietuvos Motinoms ir vaikams globoti organizacijų s-gos sekr., suorganizavo neturtingoms motinoms juridinių patarimų nemokamą teikimą, s-gos konferencijose kėlė motinystės ir vaiko apsaugos, mažamečių teismų ir socialinės apsaugos fondo įstatymų reikalingumą. Sąjungos įgaliota, dalyvavo tarptautiniuose Pabaltijo motinoms ir vaikams globoti kongresuose, rašė socialiniais ir juridiniais klausimais Pabaltijo motinos ir vaiko apsaugos komiteto leidžiamajame žurnale Pro Iuventute Baltica. 1939–40 sunki liga (artritas), nuo 1941 VI 14 tos ligos prikaustyta prie kėdės. Bendradarbiavo Aušrinėje, Lietuvos Žiniose, Lietuvoje, Varpe, Moteris ir gyvenimas, Moteris ir Pasaulis. Tremtyje: 1945–49 aktyviai dalyvavo tremtinių stovyklose bendruomenę kuriant, 1945 Greizo komiteto v.pirm., 1946 Tremtinių teisininkų d-jos Scheinfeldo skyriaus pirm., 1947–49 Valstiečių liaudininkų sąjungos Schwäb. Gmündo skyriaus pirm., 1948–52 Pabaltijo moterų tarybos narė, 1949–50 Pabaltijo moterų tarybos pirmininkė, 1949–52 PMT Lietuvių atstovybės pirm. Nuo 1950 Amerikos Lietuvių tautinės sandaros narė. 1949 atvyko į JAV.

B. Grigaitytė-Novickienė

Grigalauskas Jurgis (g. 1912 Kaune) sportininkas. 1929 baigė Aušros gimnaziją Kaune. Studijavo VDU, įgydamas chemiko vaistininko diplomą. Baigęs universitetą, vadovavo nuosavai vaistinei Kaune. 1949 atvyko į JAV. Žaisdavo stalo tenisą, futbolą ir ledo ritulį. Stalo tenise atstovavo Kaunui prieš Taliną tarpmiestinėse rungtynėse ir VDU Pabaltijo SEEL olimpiadose. Vienas geriausių ledo ritulio žaidėjų. Futbolo ir ledo ritulio teisėjas. Priklausė pradžioje LFLS, o vėliau Tauro klubui. Daug metų buvo Tauro klubo valdybos narys, o 1942–44 jo pirmininkas.

Grigaliaus kalendorius įvestas pop. Grigaliaus XIII 1582. Iki tol buvę Julijaus Cezario kalendoriniai metai buvo truputį perilgi — apie 3 dienas per 400 metų. Todėl nuo 325 metų, kada Nicos Taryba patvirtino taisyklę Velykų datai nustatyti, susidarė dešimties dienų klaida. Šiai klaidai atitaisyti Grigaliaus XIII potvarkiu 1582 po spalio 4 ėjo spalio 15. Kad ateityje kalendoriniai metai vėl nenukryptų nuo saulės metų, buvo patvarkyta, kad kiekvieną šimtą metų (pvz. 1700, 1800 ir t.t.) būtų paprastieji 365 dienų metai, o ne kilnieji 366 dienų metai, kaip pagal Julijaus Cezario kalendorių. Tik kai metų šimtų skaičius dalijasi iš 4 (pvz. 1600, 2000 ir t.t.) G.K. turima kilnuosius metus, kaip ir J.C.

kalendoriuje. Dėl skirtingo kilniųjų metų skaičiavimo tarp G. K. ir ‚senojo stiliaus' skirtumas didėja, ir šiuo metu yra 13 dienų. Grigaliaus XIII kalendoriaus reforma nebuvo visur iš karto priimta. Pvz. Anglija įsivedė G.K. tik 1752, kada jau reikėjo išleisti 11 dienų. Rusija įsivedė G.K. 1917; Jugoslavija ir Rumunija 1919, o Graikija 1923, išleisdamos 13 dienų.

Grigalinis giedojimas (cantus gregorianus) gavo vardą nuo pop. Grigaliaus D. liturgijos ir giedojimo pertvarkytojo. Šiuo vardu vadinama visa lot. Bažnyčios muzika, tiek jau buvusi prieš Grigalių, tiek ir ta, kuri buvo po jo sukurta. Trijų ar keturių pirmųjų amžių krikščionys savo maldas giedojo daugiausia rytietinėmis melodijomis, ypač jemenitinėmis babiloninėmis žydų melodijomis. Pereidamos naujosios religijos liturginėn tarnybon, jos pasidarė pirmųjų krikščionių brangia nuosavybe. Kaip viso liturginio gyvenimo, taip ir muzikos pirmieji organizatoriai buvo kunigai ir tikintieji. Iš dalies sekdami žydais, graikais ir kitais kaimynais, krikščionys skolinosi ir patys kūrė liturginio giedojimo formas. Taip krikščionių liturgijoje atsirado psalmodija (psalmių tonai), buvo imta giedoti dviem chorais pakaitomis (antifona). Kitos giesmės atliekamos pakaitomis giesmių vadovo (precentorius) ir visos tikiničiųjų minios. Minia giedojo tik pasikartojančią dalį (refreną). Taip giedamos giesmės buvo pavadintos responsoriumu. Prie seniausių giesmių priklauso ir Kyrie, Gloria, Alleluia, Sanctus ir Agnus Dei.

Ramiame Konstantino D. valdymo laikotarpyje šalia paprastų melodijų ėmė atsirasti melizmatinės giesmės (kur vienas skiemuo turi daugiau gaidų) ir kaskart gausėjo naujos giesmės. Tada Bažnyčia pradėjo jas plačiau panaudoti, ir savo liturgijoje joms paskyrė pastovią vietą. Žymūs vyrai savo mokslu ir veiklumu talkininkavo šiame darbe. Šv. Augustinas rašė filosofinį veikalą Apie muziką, o šv. Ambraziejus tikintiesiems davė daugiau paprastų melodijų (jo himnai) ir nustatė apeigas. Nežiūrint įvairių barbarų antplūdžių ir naikinimų, nuošalių vienuolynų celėse buvo saugoma senoji ir kuriama nauja bažnytinė muzika.

Šv. Benediktas (480 — 543), kurdamas Montecassino vienuolyną,savo reguloje įsakė giedojimą. Nuo tada žymiausi G.G. teoretikai buvo benediktinai. Keturių menų tarpe muzika užima žymią vietą. Tapęs popiežiumi benediktinas Grigalius D. pertvarkė Romos giedojimo mokyklą (schola cantorum) ir surinko į vieną tomą (Antiphonarius Cento) visas tuo metu esančias giesmes, jas naujai pertvarkydamas ir papildydamas, nemažai ir pats sukurdamas. To rinkinio originalas, aukso grandimi pririštas prie šv. Petro altoriaus Vatikano bazilikoje, svetimųjų įsiveržimo metu vėliau buvo sunaikintas. Seniausi G.G. rankraščiai su gaidomis yra S. Gallo ir Montpelier ir IX–X a.

Iš Romos vykdavo misijonoriai giesmininkai į kitus kraštus. Ten irgi kūrėsi giesmininkų mokyklos ir formavosi skirtingos religinės apeigos: Prancūzijoje galikoninės, Ispanijoje mozarabinės, Britanijoje anglinės. Tai turėjo įtakos ir giedojimui. Su S. Gallo mokykla rišasi ir Notkerio (Balbulus) asmuo. Jis esąs G.G. atnaujintojas, nes pradėjęs laisvesnę ir platesnę muzikos kompozicijos formą: po Alleluia esantiems melodiniams išraitymams (jubili — ilgos melodijos be žodžių) jis kartu su kitais pritaikęs naują tekstą, kad kiekvienai gaidai atitiktų atskiras skiemuo. Melizmų (gaidų be teksto) išdalijimas naujam tekstui davė pradžią s e k v e n c i j a i, kuri greitai paplito po Vakarų kraštus. Viduramžiais buvo sukurta ir vėliau išnykusi giesmės forma t r o p a s — tam tikras teksto prailginimas, parafrazavimas. Dar kitos G.G. paminėtinos formos yra: a n t i f o n a ir t r a k t u s. Antifona yra maža kompozicija, giedama prieš ir po psalmių. Nuo jų skirtingos yra didžiosios antifonos: Salve Regina, Regina caeli ir kt. Traktas Mišiose po Gradualo vieno choro giedama psalmė, kuri be pertraukos išgiedama be jokių įterpimų. G.G. muzikos stilius yra trejopas: silabinis, neumatinis, kur vienas skiemuo turi 2 ar 3 gaidų grupes, ir melizmatinis, kur gaidų grupės yra gana didelės. G.G. muzikos tonacijos yra išsivysčiusios iš graikų muzikos. Tačiau jos, priešingai graikiškoms, prasideda iš apačios į viršų. Jos yra diatoninės, su 5 tonais ir 2 pustoniais (išskyrus Fa). Tradicinėje muzikos teorijoje yra skiriamos tik 8 tonacijos: 4 pagrindinės ir 4 šalutinės. Tačiau G.G. repertuaro pavyzdžiai rodo, kad praktikoje buvo panaudotos visos galimos diatoninės tonacijos. Dėl to naujieji muzikos teorikai, remdamiesi G.G. pavyzdžiais, tonacijų priskaito iš viso 14. Tuo atveju, kur melodija prasideda vienokiu ir baigiasi kitokiu tonu, tonaciją nustatant, laikomasi paskutinio tono, kuris vad. tonika. Pagrindinės gamos arba skalės sudėtis yra: Kvinta ir kvarta, o šalutinės — kvarta ir kvinta. Pagrindinėje tonacijoje parašytos giesmės melodija sukasi viršuje pagrindinio tono, o apačion siekia daugiausia tik vieną toną ar pustonį. Šalutinės tonacijos melodija vingiuojasi apie pagrindinį toną į viršų ir į apačią, panaudodama savo skalės pirmąją kvartą.

G.G. yra buvę įvairių gaidų rašymo būdų: a. abėcėlinis — gaidos nurodomos graikų, vėliau lotynų abėcėlės raidėmis (Boetijus, Odonas Kliunietis, Montpelier rank-

raštis); b. intervalinis — kiekvienas intervalas turi savo raidę (Hermanas Contractus); c. rankos gestų ir žodinių kirčių atvaizdavimas neumomis, t. y. tam tikrais ženklais ir taškais. Giedamų melodijų vingiavimą dirigentas chorui atvaizduodavo tam tikrais rankos gestais, pakėlimu, nuleidimu, laikymu vietoje, ir tai turėjo reikšti ir balso pakėlimą, nuleidimą, tęsimą. Visa tai pradėta vaizduoti viršuj teksto eilučių atitinkamais ženklais. Toks gaidų rašymo būdas vadinamas chiromanija (gr. cheir ‚ranka'); d. diastematinis (gr. diastema ‚menas') yra jau gana aiškus gaidų rašymo būdas, nes melodija užrašoma su visais intervalais. Pradžioje neumos buvo rašomos pagal įsivaizduojamą liniją, vėliau ji buvo nubrėžta ir ant jos parašytas raktas C ar F. Vėliau imta nubrėžti ir daugiau linijų. Bažnyčios praktikoje pasiliko tik 4 linijos.

G.G. ritmas yra laisvas, tačiau jį reguliuoja pastovus laikas (tempus primus) ir įvairūs pratęsimo ir pagreitinimo ženklai.

Dėl bendrojo dvasinio Bažnyčios gyvenimo krizės ir vis labiau plintančios profaninės ir polifoninės muzikos, XIV–XVI a. G.G. palengva daugelyje vietų pradėjo nutilti. Jam dar daugiau pakenkė Palestrinos ir Zoilo (pop. Grigaliui XIII liepiant) padaryta reforma: perilgų melodijų trumpinimas. Taip sureformuota G. muzika vėliau visur buvo platinama Medicea laidomis (kard. Medici lėšomis). Tačiau nuo 1856 Solesmes benediktinai pradėjo giliai ir išsamiai studijuoti senuosius G.G. rankraščius ir grąžino G.G. originalųjį pavidalą. Bažnyčios liturgijoje šiandien leidžiamos naudotis tik tos G.G. knygos, kurios yra Vatikano aprobuotos: Graduale Romanum, Liber Usualis, Vesperale Romanum, Officium Maioris Hebdomadae ir kt.

J. Pothier, Les mélodies grégoriennese 1880; *D. Johner,* Grosse Choralschule 1937; *A. Möhler,* Die griechische, gr. römische und altchrist.-lateinische Musik 1898; *A. Gastuoé,* L'Art grégorienne 1911; *P. Ferretti,* Estetica gregoriana ossia trattato delle forme musicali del canto gregoriano 1934; *K. G. Fellerer,* Der gregor. Choral im Wandel der Jahrhunderte 1936. *K.K.S.*

Grigaliūnas 1. A d o m a s (1857 XII 24 Kupčiūnų k., Pakruojo vls. — 1902 II 27) 1898 suimtas dėl rastų pas jį lietuviškų raštų, laikomas Panevėžio kalėjime, susirgo psichine liga ir tokioje būsenoje sužeidė kalėjimo viršininką. Dėl ligos byla buvo nutraukta, betgi 1899 vėl buvo suimtas ir administracijos ištremtas 1 metams į Jekaterinoslavo gub.

2. F e l i k s a s (apie 1867–1939 Joniškėlio mstl.) dipl. miškininkas. Pradžios mokslą ėjo Joniškėlyje, vidurinį Panevėžio realinėje mokykloje ir Petrapilio miškų inst. Valdžios tarnybos Rusijos gilumoje nepriėmė. Grįžęs Lietuvon, Kaune įsteigė privatinių miškų tvarkymo ir įkainojimo biurą. Vėliau, praplėsdamas darbo sritį, visą įstaigą perkėlė į Vilnių. Po to tvarkė grafo Poslowskio Minsko gub. 350.000 ha miškų ir pelkynų, o vėliau tapo jo miškų ir dvarų įgaliotiniu. Čia dirbdamas, iš Poslowskio nuomojosi pelkynų, kuriuos savo lėšomis melioruodamas, pasiruošė pievų ir jas pelningai eksploatavo. Lankydamas Vilnių, palaikė ryšius su lietuviškąja visuomene, rėmė studentus lietuvius. Prasidėjus Rusijoje revoliucijai, atvykęs į Vilnių 1918, vienas iš pirmųjų miškininkų lapkričio mėn. stojo nepriklausomosios Lietuvos miškų žinybon. Gruodžio mėn. paskirtas Baltvyžio girios miškų inspektoriumi, bet dėl rusų bolševikų antplūdžio ir Vilniaus okupavimo liko Vilniuje. Čia jis buvo priverstas kurį laiką dirbti Kapsuko valdžios miškų tarnyboje. Bolševikams iš Vilniaus pasitraukus, atvykęs Kaunan, buvo paskirtas vyr. miškų inspektoriumi. 1921 buvo ekspertu prie Komisijos taikos sutarčiai su Rusija sudaryti. Šio darbo metu Maskvoje padėjo iš Rusijos Lietuvon grįžti selekcininkui prof. J. Rudzinskui, prof. Stp. Kolupailai, Kiprui Petrauskui. 1924 paskirtas ekspertu prie Komisijos, kuri Paryžiuje pasirašė Klaipėdos Konvenciją. 1925–38 žemės ūkio viceministeris. Jam remiant, įvesta ūkiškoji miškų sortimentų gamyba, pradėtas pušų nusakinimas, įrengtas kanifolijos ir terpentino fabrikas Alytuje, nupirkta Viešvilės lentpjūvė ir faneros fabrikas Klaipėdoje, suorganizuotas Medžio sindikatas Klaipėdoje. 1938 išėjęs į pensiją, apsigyveno Kauklių ūkyje, prie Joniškėlio, kurį buvo anksčiau nusipirkęs. Mirė nuo širdies smūgio ir palaidotas Joniškėlio bažnyčios šventoriuje. *A.Rkž.*

F. Grigaliūnas

3. S t a n i s l o v a s (g. 1902 VII 5 Dvarininkų k., Radviliškio vls., Šiaulių aps.) 1927 baigė LU teologijos fak. licenciato laipsniu. Ėjo Šilalės parapijos administratoriaus, Telšių kun. seminarijos prokuratoriaus, Kulių ir Žygaičių klebono pareigas. 1940 bolševikų tardomas ir grąsomas pasitraukė į užsienį. 1941 São Paulo mieste, Brazilijoje, suorganizavo naują parapiją, 1943 persikėlė į Montevideo, Urugvajuje, kur dirba pastoracijos darbą tarp vietinių

Kun. St. Grigaliūnas

ir vadovauja Urugvajaus lietuvių bendruomenei.

Grigaliūnas-Glovackis 1. Adomas Liudomiras Gediminas (g. 1916 X 26 Minske) kompozitorius, gen. sūnus. Baigė VDU medicinos fak. Muzikos privačiai mokėsi Kaune, pianiną pas Herbeck-Hansen ir V. Bacevičių, J. Karnavičių, Paryžiuje École Universelle. 1940 VII 19 — 1941 VI 23 sėdėjo Sunkiųjų darbų kalėjime. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1947–50 Belgijoje. 1950 atvyko į Kolumbiją. Už I fortepijonui su orkestru koncertą 1951 ir El Magdalena simfonines impresijas 1952 Concurso de Musica de Colombia laimėjo garbės diplomus. Serenada ir Reverie styginiam orkestrui groti Kauno valstybiniame radiofone. Daug sukūrė dainų solo su pianinu, duetų, smuikui su pianinu, koncertą II fortepijonui su orkestru, simfoninę poemą, 4 poemas fortepijonui solo ir kt. *J.Ž.*

2. Vincas (g. 1885 VIII 9 Jiezne, Trakų aps.). Išlaikęs egzaminus iš 4 klasių Balstogėje, stojo į Vilniaus karo mokyklą. Ją baigęs, tarnavo karininku Turkestane. I pas. karo metu 1914–17 buvo fronte. 1918 grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Vilniuj. Savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę ir aktyviai dalyvavo kariuomenės organizavime. Vilniuje pradžioje buvo paskirtas 1 pėstininkų pulko vadu, greitai tapo 2 pėstininkų pulko vadu. 1918 XII 29 iš Vilniaus persikėlė į Kauną ir A. Panemunėje iš savanorių suorganizavo 2 pėstininkų pulką. Kišosi į valstybės administracinius reikalus. Todėl susikivirčijo su vyriausybe, ir nuo pulko vado pareigų laikinai buvo pašalintas. Grąžintas pulkui vadovauti, 1919 V pabaigoje išvyko į frontą prieš bolševikus. Vadovavo Kupiškį paimant ir VII 6–12 su 2 pėstininkų pulku dalyvavo Raudinės operacijoje. Kare su bermontininkais vadovavo 2 pėstininkų pulko kautynėms prie Radviliškio. 1920 IV nuo 2 pėstininkų pulko vado pareigų buvo atleistas ir paskirtas į Vyriausiąjį kariuomenės štabą. 1920 VIII buvo paskirtas 2-sios divizijos vadu. Vadovavo lietuvių kautynėms su lenkais Augustavo miškuose. Apdovanotas dviem Vyčio Kryžiais. 1922–25 buvo Vyr. štabo mobilizacijos skyriaus virš. Po 1926 rinkimų iš kariuomenės atleistas, su Tomkumi ir Klimaičiu įst. opozicinę Tautos Valią. Kaip šio laikraščio redaktorius leidėjas buvo areštuotas, bet 1926 XII 17 perversmas jį išlaisvino. Netrukus grįžo į kariuomenę ir ligi 1932 buvo generolu ypatingiems reikalams prie krašto apsaugos ministerio. 1927 II 10 buvo pakeltas į generolus. Studijavo LU teisių fak. ir 1930 baigė teisių ir ekonominį fak. skyrius. Išėjęs į atsargą, vertėsi teisininko darbu. 1940 pirmosios bolševikų okupacijos metu slėpėsi Gudijoje, dirbdamas kolchoze darbininku. Prasidėjus karui su vokiečiais, 1941 grįžo į Kauną. 1944 drauge su kitais pasitraukė iš Lietuvos į Vokietiją, vėliau emigravo į Kolumbiją. Lietuvoje bendradarbiavo Mūsų Žinyne, Karde, Karyje, o tremtyje — Gimtoje šalyje, Laike, Laive ir kt. Veikė Vyrų Apaštalavime ir buvo jo centro valdybos vicepirmininkas.

V. Grigaliūnas-Glovackis

Grigaliūnienė-Glovackienė-Grigaliūnaitė Sofija (g. 1909 I 30 Tiflise) pianistė, pedagogė. Baigė Pavasario gimn. Kaune, baleto studiją ir konservatorijoje pianiną, privačiai dar gilino studijas pas V. Bacevičių ir Herbeck-Hansen. Šančiuose turėjo muzikos mokyklą. Dėsto pianiną Ibague valstybinėje konservatorijoje. *J.Ž.*

Grigalius šventieji ir dvasios vyrai: 1. G. Armėnijos apaštalas, šventasis (šventė IX 30), gimęs apie 240.

2. G. iš Nazianzos (Kapadokijoje), šventasis (šventė V 9), Bažnyčios Mokytojas, vad. ‚Teologu'. Dar studentaudamas Atėnuose susidraugavo su šv. Bazilijumi D. ir drauge su juo pasižymėjo kovoje su arianizmu. 372 Sasimos vyskupas, 374 Nazianzos vysk., 381 išrinktas Konstantinopolio patriarchu, dėl imperatoriaus daromų kliūčių, tais pat metais atsisakė vietos ir, pasitraukęs į nuošalumą, atsidėjo asketinių ir teologinių raštų ruošti. Jo vertingiausi darbai yra 45 teologinės, panegirinės ir pastoralinės kalbos (pamokslai), kurie drauge yra ir ano meto puikios retorikos pavyzdžiai. Savo teologiniuose raštuose ypačiai išvystė Švč. Trejybės ir Kristologijos mokslą.

Migne, PG 35–38 t.; *P. Gallay,* La vie de S. G. de Nazianze 1943.

3. G. iš Nysos (Kapadokijoje), miręs apie 394, šventasis (šventė III 9), Bažnyčios Tėvas, nuo 374 Nysos vysk. vienas žymiausių ano meto teologų. Pasižymėjo giliu išsimokslinimu ir spekuliatyviniu protu. Origeno įtakoje krikščionybės mokslą stengėsi suderinti su neoplatonizmu, ir, paties Origeno mokslą kritiškai priimdamas, pataisė ano klaidas. Gynė Bažnyčios mokslą nuo Eunomijaus ir Apolinaro.

Migne, PG 44–46 t.; *F. Diekamp,* Die Gotteslehre des hl. G. v. Nyssa 1896; *J. Daniélou,* Platonisme et théologie mystique 1944.

4. G. Stebukladaris (gr. Thaumaturgos), miręs apie 270, šventasis (šventė XI 17), Kapadokijos apaštalas. Origeno pastangomis tapęs krikščioniu, apie 240 buvo savo gimtojo Neocezarėjos miesto vyskupu

ir daug prisidėjo prie krikščionybės išplatinimo Ponte.

V. Ryssel, G. Thaumaturgos 1880.

5. G. Turietis (apie 538–594) Tours'o vyskupas ir frankų istorikas, pasidarė vadovaujančiu politiniu asmenimi ne tik savame mieste, bet ir visoje Frankų valstybėje ir artimai bendravo su kaikuriais karaliais, ypač su Childebertu II. Lankydamas savo plačią diecezija, jis gavo iš arti pažinti frankų gyvenimą ir jį vėliau galėjo aprašyti. G. buvo vaisingas rašytojas ir parašė keletą stambių veikalų apie šventųjų gyvenimą ir jų stebūklus. Tačiau sau neprilygstamą garbę jis pelnė ir didžiai patarnavo istorijos mokslui Frankų istorija. Kad ir šiurkštus stilius ir prasta kalba (tai rodo to meto švietimo sumenkimą), G. Historia Francorum palieka vienintelis frankų istorijos šaltinis. Ji paskirstyta 10 knygų, prasideda nuo pasaulio įkūrimo ir siekia 591. Nuo 5 knygos (maždaug nuo 575 metų) veikalas įgauna autoriaus atsiminimų pobūdį, kur jis vaizduoja, neužmiršdamas savęs minėti, savo paties patirtus įvykius. Vaizdavimas gan gyvas su kasdieninio gyvenimo paveikslais, asmenų gyvatos nuotrupomis, anekdotais ir tautosakos priemaišomis. Tad jame ryškiai atsispindi žvarbi frankų visuomenės buitis. Geriausias G.T. veikalų leidimas yra: Mon. Germ. Hist. Script. rer. Merovingicarum I ed. W. Arndt ir Br. Krusch.

Grigalius Turietis

J. W. Loebel, G. v. T. und seine Zeit [2]1869; *R. A. Meunier,* G. de T. et l'histoire morale du centre-ouest de la France 1946; *L. Halphen,* G. de T. Historien de Clovis, A travers l'histoire du moyen âge 1950.

6. G. Utrechtietis (apie 707–780), šventasis (šventė VIII 25), šv. Bonifaco mokinys ir bendradarbis Hesene ir Tiuringijoje. Nuo 752 Utrechto šv. Martyno vienuolyno abatas, o nuo 754 vyskupas. Daug nusipelnęs fryzų atvertime į krikščionybę.

Grigalius 16 popiežių vardas:

1. G. I Didysis (540–604), popiežius 590–604, šventasis (šventė III 12), Bažnyčios Mokytojas. 572–573 buvo Romos miesto prefektas. 575 Romoje įsteigė Monte Celio vienuolyną ir tapo jo vienuoliu, 577 Romos diakonas ir pop. Pelagijaus II patarėjas, 579 jo pasiuntinys Konstantinopolin pagalbos prieš longobardus prašyti. Tapęs popiežiumi, sutvarkė popiežiui priklausančių žemių valdymą (Patrimonium S. Petri) ir tuo būdu padėjo pagrindus būsimai popiežiaus valstybei. Jo socialinė-karitatyvinė veikla, parodyta badu, marais ir longobardų plėšimais nuskriaustiems gyventojams, kuriais imperatorius visiškai nesirūpino, iš jo padarė ne tik ‚Dievo konsulą' (kaip jį tada vadino), bet ir politinį vadą. Svarbiausias G. rūpestis buvo apsiginti nuo longobardų. Nors formaliai Italija priklausė imperatoriaus ir jo vietininko Italijai Ravenos egzarcho, tačiau, Italijos reikalais tiems beveik nesirūpinant, G. teko varyti savarankišką politiką. 591 G. nusiuntė pagalbinę kariuomenę su Spoleto duku kovojančiam imperatoriaus generolui. Su Spoleto duku padarė paliaubų sutartį, kuri, egzarcho patvirtinta, virto Spoleto taika. Kai egzarcho žygis prieš longobardus nepasisekė ir longobardų karalius Agilulfas, paėmęs Perugiją, apsupo Romą, G. sumokėjo jam kontribuciją, ir išgelbėjo miestą. Imperatoriui ir egzarchui tos taikos nepripažinus, G. vėl teko savomis jėgomis gintis nuo longobardų, kol 599 ir imperatorius, išsigandęs avarų, pagaliau su longobardais susitaikė. Šiose kovose G. iškilo kaip tikrasis Italijos gynėjas ir globėjas. G. pirmasis iš popiežių atkreipė dėmesį į germanų tautas ir jų reikšmę ateities Bažnyčiai. Jis 596 pasiuntė Augustiną su 39 vienuoliais misijiniam darbui į Angliją. G. teko kovoti ir su Bizantijos imperatoriaus bei Konstantinopolio patriarcho siekimais vyriausios valdžios Bažnyčioj savintis. Kadangi Konstantinopolio patriarchas ėmė save vadinti ekumeniniu (visuotiniu) patriarchu, G. pradėjo vartoti titulą Servus servorum Dei (Dievo tarnų tarnas), kurį popiežiai tebevartoja iki šiandien. Tvarkydamas vidaus Bažnyčios gyvenimą, nustatė mišių tvarką (Ordo Romanus), reformavo bažnytinį giedojimą (cantus Gregorianus). Pats prirašė daug veikalų, padariusių didelę įtaką religinei ir moralinei viduramžių literatūrai: Regula pastoralis, Expositio in Job seu moralium libri XXXV ir kt. Jonas Diakonas IX a. parašytame G. gyvenime jį vadina ‚tikro popiežiaus atvaizdu'.

Popiežius Grigalius Didysis

Migne, PL 75–79 t.; *H. Goll,* Die Vita Gregorii des Joh. Diaconus 1940; *P. Batiffol,* S. Grégoire le Grand 1931; *F. M. Stratmann,* Die Heiligen u. der Staat IV, 1952.

2. G. II (699—731), popiežius 715—731, šventasis (šventė II 13). Iš pat pradžios susidūrė su longobardų karaliumi Liutprandu, kuris buvo bekariaująs su Bizantija dėl Italijos. Tik derybomis G. pavyko apginti Romą nuo Liutprando. Imp. Leonui III Izaurikui pradėjus kovą su šventųjų paveikslų kultu, G. 729 tai pasmerkė.

Imperatorius norėjo G. suimti, bet tai jam nepavyko, nes italai sukilo G. ginti. 719 pasiuntė šv. Bonifacą vokiečių atversti.

F. X. Seppelt, Geschichte des Papstums IV, 1934.

3. G. III popiežius 731—741, šventasis (šventė XI 28) siras, baigė ikonoklastų ginčą ekskomunikuodamas tuos, kurie kovojo su šventųjų paveikslų garbinimu, nors dėl to nutrūko santykiai su Bizantija. 732 pakeldamas šv. Bonifacą arkivyskupu, padėjo pamatą Vokietijos bažnyčios hierarchijai.

4. G. IV popiežius 827–844, romėnas, rūpinosi Romos miesto apsauga, atstatė Ostijos miestą ir uostą. Bandė tarpininkauti tarp Frankų karaliaus Liudviko ir prieš jį sukilusių sūnų.

5. G. V popiežius 996–999, tikrai Brun v. Kärnten, pirmasis popiežius vokietis, karaliaus Otono I vaikaitis, Otono III pastatytas popiežiumi, tuoj jį vainikavo imperatoriaus vainiku, bet popiežiaus soste galėjo išsilaikyti tik imperatoriaus palaikomas, nors šiaip Bažnyčią valdė savarankiškai, veikiamas Cluny reformų dvasios.

K. Guggenberger, Die deutsche Päpste 1916.

6. G. VI popiežius 1045–1046, kilęs iš Pierleoni giminės, Jonas Gratianus, trokšdamas valdžios, už pinigus įsigijo popiežiaus poaugštį iš neverto Benedikto IX. Dėl to imp. Henrikas III Sutri sinode jį atstatė. Mirė 1047 Kölne.

7. G. VII (1021–1085) Hildebrandas, popiežius 1073–1085, benediktinas, šventasis (šventė V 25), gimęs Toskanoje, jaunystėje auklėtas Laterano kanauninkų, tapo benediktinu ir, palydėjęs ištremtą G. VI į Kölną, apsigyveno Cluny vienuolyne, iš kur 1049 palydėjo Leoną IX į Romą. Nuo 1059 Romos archidiakonas, sėkmingai dirbo Romos Kurijoje, atlikdamas įvairias pareigas ir darydamas naudingos įtakos popiežiaus rinkimams. Pvz. pop. Mikalojui II mirus, (1061), jis patarė kardinolams išrinkti Aleksandrą II ir tuo pabrėžti rinkikų nepriklausomybę nuo imperatoriaus. Prisidėjo prie s-gos su normanais sudarymo ir prie popiežių rinkimų reformos (kardinolų kolegijos įsteigimas 1059). Tapęs popiežiumi, tuojau stojo priekyje tų, kurie reikalavo Bažnyčioje reformų, ir ėmėsi karštai jas vykdyti: šalinti simoniją, investitūrą ir atstatyti dvasininkų celibatą. Jo bažnytinės politikos programa, sutraukta į Dictatus Papae, yra įdomus ano meto Bažnyčios reformos dokumentas. Jame G. stipriai pabrėžia popiežiaus jurisdikcijos ir mokymo primatą bei pasaulinių

Pop. Grigalius VII

Grigalius VII ir Henrikas IV Kanosoje

valdovų pasidavimą popiežiaus jurisdikcijai. Reformų priešininkais buvo ne vien vedusieji visokio rango dvasininkai, bet ypačiai pasauliniai kunigaikščiai. Prancūzijoje, Anglijoje ir Vokietijoje iš to kilo prieš G. reformas reakcija, sukėlusi vad. investitūros ginčą, kuris užėmė visą paskutinį G. valdymo dešimtmetį. G. kova dėl reformų Vokietijoje ir itališkoji Henriko IV politika privedė prie to, kad G. pagrasino Henrikui ekskomunika, o tas, Wormsan sukvietęs vyskupus (1076), kurie paskelbė G. neteisėtai išrinktą, jį deponavo. G. atleido vokiečius nuo priesaikos Henrikui ir pasiūlė jiems išsirinkti kitą imperatorių. Tai ir būtų įvykę. Bet Henrikas pasiskubino Kanoson (1077), kur jam G. dovanojo. Atsigavęs Henrikas savo politiką tęsė toliau, ir dėl to iš G. susilaukė naujo pasmerkimo. Henriko valdymu nepatenkintųjų kunigaikščių ir rūmininkų imperatoriumi išrinktas Rudolfas (1077) G. tik 1080 buvo pripažintas imperatoriumi. Rudolfui po kelių mėnesių mirus, dalis Vokietijos vyskupų, susispietę apie Henriką Brixene, išrinko antipopiežių Ravenos arkivyskupą Vibertą (pasivadinusį Klemensu III). Tuo tarpu Henrikas įsibrovė Italijon ir 1083 VI užėmė Romą, kur Klemensas III vainikavo jį imperatoriumi. G. užsidarė Angelo pily-

je, o paskui pabėgo pas normanus, kurių vadas Robertas Guiskardas išvadavo Romą. Bet jo kareiviai baisiai apiplėšė miestą. Dėl to Romos gyventojai ėmė bruzdėti prieš G., ir jis turėjo bėgti į Salerno, kur 1085 V 25 mirė. Sakoma, kad jo paskutiniai žodžiai buvę: ‚Mylėjau tiesą ir nekenčiau nedorybių, todėl mirštu tremtyje'.

G. reformų mintis nežlugo su G. mirtimi: ji buvo gyva G. įpėdiniuose, ir popiežių valdžia buvo iškelta iki augščiausio laipsnio viduramžiuose. G. charakterio tvirtumas, jo nepaprastas darbštumas ir jo užsidegimas Bažnyčios dvasiniam gyvenimui pakelti daro šį popiežių vienu iš ryškiausių asmenybių šv. Petro soste.

A. F. Gfrörer, Papst G. VII und sein Zeitalter 1859–64; *A. Flichte,* La Réforme Grégorienne 1924–38; *A. J. Macdonald,* Hildebrand, a Life of Gregory VII 1932.

8. G. VIII popiežius 1187, pirmiau Albertas de Morra italų augustinijonas, nuo 1178 Romos Bažnyčios kancleris, reformavęs popiežiaus kanceliarijos stilių, imperatoriaus Friedricho I draugas, negavęs plačiau pasireikšti, nes valdė tik du mėnesius.

9. G. IX popiežius 1227–1241, grafas Ugolino Segni, juristas, mokėsi Paryžiuje ir Bolonijoje, 1170 kardinolas, 1206 Ostijos ir Velletri vyskupas, kaip legatas veikė Italijoje ir Vokietijoje, ruošė kryžiaus žygį, kuris dėl Friedricho II kaltės nepavyko. Imp. Friedrichas II, faktiškai prijungęs p. Italiją prie Vokietijos ir savo valdžią visoje Italijoje beplėsdamas, grasino popiežiaus žemių nepriklausomybei ir popiežiaus siuzereniškoms teisėms Sicilijoje. Iš to kilo sunkus karas, kurį tik G. mirtis tesustabdė. G. karštai rėmė beaugančius domininkonų ir pranciškonų ordenus, kurių misininkus siuntė į mahometonų ir į Europą besibraunančių mongolų kraštus. 1232 inkviziciją padarė pastovia institucija, 1234 paskelbė dekretalijų rinkinį — Liber Extra, redaguotą domininkono šv. Raymundo iš Penaforto. Tai buvo pirmasis popiežiaus parūpintas Bažnyčios įstatymų rinkinys.

E. Brem, Papst G. IX bis zum Beginn seines Pontifikat 1911; *K. Hampe,* Deutsch. Kaisergeschichte [10]1949.

10. G. X popiežius 1271–1276, šventasis (šventė I 28), Teobaldo Visconti, pirmiau Liežo diakonas, visą savo pontifikato laiką pašventė Šventajai Žemei atgauti. Tam reikalui turėjo pasitarnauti jo sukviestas 1274 visuotinis Lyono susirinkimas, ir tenai laikinai įvykdyta unija su Rytų Bažnyčia. G. reformavo popiežių rinkimus, įvesdamas konklavą ir apribodamas jos laiką rinkėjams maisto nutraukimu, jei ilgiau neišrinks popiežiaus. Rūpindamasis palaikyti gerus santykius su imperatoriumi, paveikė rinkikus, kad būtų išrinktas Rudolfas Habsburgas (1273).

A. Zisterer, G. X und Rudolf von Habsburg 1891; *J. Müller,* Studien z. Geschichte G. X 1929.

11. G. XI popiežius 1370–1378, Beauforto grafas Pierre Roger, kilęs iš Limoges vyskupijos, 1377 perkėlė popiežių rezidenciją iš Avignono į Romą. Jis 1377 pasmerkė Wicklefo mokslą; buvo paskutinis popiežius prancūzas.

G. Mollat, Les papes d'Avignon 1912.

12. G. XII popiežius 1406–1415, Angelo de Corraio, venecietis, 1390 lotynų patriarchas Konstantinopolyje, 1405 kardinolas, valdė antipopiežiaus Benedikto XIII metu. Pizos sinodo 1409 atstatytas, mirė 1417 kaip Porto vyskupas.

13. G. XIII popiežius 1572–1585, Ugo Buoncompagni, kanonistas, kilęs iš Bolonijos, 1565 kardinolas ir legatas Ispanijoje, Tridento Susirinkimo dalyvis, vienas didžiausių Bažnyčios reformos laikų popiežių. Rūpinosi Bažnyčiai atgauti prarastuosius kraštus: Vokietiją, Prancūziją ir Angliją, įsteigdamas tų kraštų dvasiškiams Romoje auklėti kolegijas (Germanicum), remdamas Gregorianumo univ. Ypatingo susirūpinimo parodė Vokietijai, įsteigdamas nuncijatūras ir ypatingą kardinolų kolegiją Vokietijos reikalams. Savo valdyme talkinosi jėzuitus ir kreipė juos į Azijos misijas bei Bažnyčių unijos darbą. Jėzuitą Antaną Posseviną dukart siuntė Švedijon ir kartą Rusijon, kad tas palenktų tų kraštų valdovus katalikybės priimti. 1582 reformavo kalendorių ir paskelbė naujai perredaguotą Corpus Iuris Canonici. Pačioj Romoj jam teko kovoti su baronų sauvaliavimu.

Grigalius XIII

L. v. Pastor, Geschichte der Päpste IX [10]1928; *P. X. Seppelt,* Das Papstum in d. neueren Zeit 1936.

14. G. XIV popiežius 1590–1591, Niccolo Sfondrati, neturėjęs politinio patyrimo, rėmė prancūzų Lygą.

15. G. XV popiežius 1621–1623, Alessandro Ludovisi, 1612 Bolonijos arkivyskupas, 1616 kardinolas, įst. De Propaganda Fide kongregaciją (1622), rėmė Bavarijos Maksimilijono ir imp. Ferdinando II pastangas katalikybei atgauti Bohemiją ir Moraviją.

16. G. XVI popiežius 1831–1846, Bartolommeo Cappellari, nuo 1783 kamaldulas, 1823 savo ordeno generolas, 1826 kardinolas ir Propagandos kongregacijos prefektas. Teologiškai ir humanistiškai nusiteikęs, rėmė meną ir mokslą, tačiau politikoje buvo betkokių naujumų priešininkas. G. valdant, ypačiai dėl Valstybės sekretoriaus kardinolo Labruschini nelankstumo, Bažnyčios valstybės padėtis buvo ypačiai sunki. Revoliucijos dvasia įsimetė ir į po-

piežiaus valstybę, ir, vos G. pradėjus valdyti, sukilo Bolonija. Austrija numalšino sukilėlius, bet iki 1838 austrai valdė Boloniją, o prancūzai Ankoną. 1832 pasmerkė Lamennais ir 1835 Hermes. G. įsteigė Vatikane Egipto ir Etruskų muzėjus, o Laterane krikščioniškosios archeologijos muzėjų. Rėmė misijas ypačiai Amerikoje.

H. Bastgen, Forschungen und Quellen zur Kirchenpolitik G. XVI 1929; *J. Schmidlin,* Papstgegeschichte der neuesten Zeit ^{3}1933. *J.V.*

Grigalus John J. (g. 1911 V 1 Bostone, Mass.), advokatas, Amerikos lietuvių veikėjas, teisės mokslus išėjęs Boston College ir Boston College Law School. Teisės praktikoje dirba nuo 1934. Yra dirbęs Bostono miesto savivaldybės įvairiose komisijose. Nuo 1946 yra Massachusetts vst. Bostono apygardos nekilnojamojo turto komisijos narys. ALT vicepirmininkas, o nuo 1948 ALRKS vicepirmininkas; Lietuvos Vyčių, Šventojo Vardo d-jos, Bostono adv. s-gos ir kitų organizacijų narys; ilgametis South Bostono Lietuvių Piliečių draugijos pirmininkas, kurio 10 metų kadencijoje klubui įgyti 4 augštų erdvūs mūro namai.

J. Grigalus

Griganavičius Vaclovas (1891 VII 1 Radeckų vsd., Taujėnų vls., Ukmergės aps. — 1940 IX Svirnų vsd., Kovarsko vls., Ukmergės aps.) ats. gen. št. plk. 1909 mokėsi Kauno kun. seminarijoje. 1910 Kazanės univ. išlaikė provizoriaus padėjėjo egzaminus. 1912 stojo į karo tarnybą, 1914-17 dalyvavo I pas. kare. 1918 dalyvavo lietuvių karių sąjūdyje Rusijoje, 1918 II 18 — XI 1 laikomas kalėjime. Grįžęs į Lietuvą, stojo į kariuomenę. 1920 dviejų baterijų vadas, 1920 IX 23 — X 14 lenkų nelaisvėje, iš kurios pabėgo. 1922 baigė Augštuosius karininkų kursus, 1924 baigė gen. štabo akademiją Prahoje. 1925 X 31 — 1932 I 5 kariuomenės štabo mobilizacinio skyriaus viršininkas, 1932 I 5 — 1935 VI 16 4 pėstininkų pulko vadas, 1935 VI 16—1938 VII 9 II pėstininkų divizijos štabo viršininkas, nuo 1938 VII 9 atsargoje. 1924–42 buvo nuolatinis Mūsų Žinyno bendradarbis, rašęs daugiausia grynais teoriniais klausimais.

V. Griganavičius

Grigas 1. Bronius (1902 IX 5 — 1943 V 5) Lietuvos kariuomenės majoras, 1941–43 Vilniaus mst. viceburmistras. Gestapo suimtas 1943 III 17 už pareikštą pasipriešinimą prieš nacių paskelbtą mobilizaciją į SS dalinius Lietuvoje. Kalintas Vilniaus, Kauno, Tilžės, Karaliaučiaus, Marienburgo kalėjimuose ir Stutthofo koncentracijos stovykloje. Mirė 1943 V 5. Sudegintas Stutthofo koncentracijos stovyklos krematoriume.

2. Napalys kilimo nuo Panevėžio 1925 baigęs Panevėžio mkt. seminariją ir išėjęs mokytojauti. Gavęs progos, studijavo Lietuvos univ. Netrukus J. Balčikonis jį pasikvietė į didžiojo Lietuvių kalbos žodyno redakciją sekretoriumi, kur jis ir tebedirba, pasilikęs Lietuvoje. Daug kalbinio darbo jis yra atlikęs Dabartinės lietuvių kalbos žodynui 1954.

Grigat Kristijonas M. Lietuvos rašytojas, vietos istorijos ir etnografijos tyrinėtojas. Išspausdino Der Kreis Pillkalnen 1901, ^{2}1907, Das Haus und seine Geschichte (Unsere Heimat 1930).

Grigelaitis Klimkus (1750 VII 23 Poškų k., Priekulės vls., Klaipėdos aps. — 1825 VI 21 Priekulės vls. Pašalteikiuose) M. Lietuvos susirinkimininkas. Profesijos dailidė, statęs Juodkrantės bžn. XIX a. pradžioje kelionės į Angliją metu jam buvo atsiradęs noras misionoriauti M. Lietuvos lietuvių tarpe. Grįžęs tėviškėn, tapo susirinkimininku ir, keliaudamas po kraštą, visur sakydavo pamokslus ir sudarė savo vad. ‚klimkėnų' susirinkimininkų kryptį. Savo propagandą vykdė vien lietuvių kalba. Ir dar 1802, kada Klaipėdos apylinkės ūkininkai buvo sukilę, reikalaudami baudžiavos panaikinimo ir kalbų lygybės, G. vadovaujami maldininkai stojo ginti savo motinos kalbos, neatsižvelgdami į kraujo praliejimą.

Buvo parašęs nemaža giesmių, o jų 12 rinkinėlis — Dwylika dwasiszku Liaupsinimo Giesmiu, jau G. mirus, atskiru priedu buvo įdedamas beveik kiekviename Pagerintų Giesmių Knygų ledime.

V. Gaigalaitis, Ewangeliszki Surinkimai 1904; *Pralbočių Anūkas,* M. Lietuvos buv. rašytojai 1920; *J. Sprogis,* Jagomasto Liet. Kal. 1939; *A. Peteraitis,* Surinkimai Prūsų Lietuvoje 1953.

Grigiškiai vietovė netoli nuo Vilniaus, turėjusi popieriaus fabriką, buvusio sulenkėjusio ruso Kurieco nuosavybę. Lenkų okupacijos metais čia daugybė valdžios konfiskuotų lietuviškų knygų ir laikraščių buvo perdirbama į popierių.

Grigiškis Juozas (1850–1920) gydytojas. Baigė Petrapilio medicinos akad. Studentaudamas prisidėjo 1875–76 slapto Lietuvių studentų draugijos leisto laikraštėlio Kalvis–Melagis redaguoti. Baigęs mokslus, tarnavo Rusijoje ir tik po I pas. karo grįžo į Lietuvą.

Grignard Victor (1871—1935) prancūzų chemikas, Lyono univ. profesorius, Mokslo akad. narys. 1912 drauge su Sabatier gavo Nobelio premiją. I pas. karo metu vadovavo karo dujų tyrimo laboratorijai. Svarbiausias darbas — naujo organinių medžiagų sintezės metodo suradimas su magnio–organinių junginių pagalba. Vadinamoji G. reakcija chemikus įgalina pagaminti daug naujų didesnio molekulinio svorio junginių, reaguojant magnio-halogenų junginius su kitais veikliais organiniais junginiais. Išsp. Thèses sur les combinaisons organo-magnésiens mixtes 1901, Traité de chimie organique 1935.

V. Grignard

Grigolaitis Jonas Endrikis (g. 1902 V 30 Poviluose, Šilutės aps.) lankė Lietuvių gimn. Klaipėdoje, studijavo VDU ir baigė teisių mokslus 1931. 1932 DURL iniciatorius ir steigėjas. 1932 — 34 Tautinės lietuvių jaunimo Klaipėdos krašte s-gos Santara pirm. vadas. 1932–34 Klaipėdos krašto lietuvių dienraščio Liet. Keleivis vyr. redaktorius. 1934 vok kalbos dienraščio Ostsee–Beobachter ir 1936 –38 vok. kalbos dienraščio Baltischer Beobachter vyr. redaktorius. 1939 I—IX Eltos Klaipėdos skyriaus vedėjas ir vėliau Eltos atstovas Rytprūsiams. 1940 Eltos redaktorius Kaune. 1941–45 nacių kalinys Soldau ir Sachsenhausen–Oranienburg koncentracijos stovyklose, o 1946–49 LTB centro narys ir 1949 Hanau lietuvių tremtinių stovyklos vadovas. 1936 –47 Lietuvių evangelikų vyriausios bažnytinės tarybos vicepirmininkas. Dėl koncentracijos stovyklos palaužtos sveikatos negalėjo išemigruoti į užjūrį; ilgai gydėsi P. Vokietijos sanatorijose. 1948 išleido savo Nacių Pragare koncentracijos stovyklų pergyvenimus ir Novellen am Baltischen Meer, rinkinį liet. apysakų, išverstų į vokiečių kalbą.

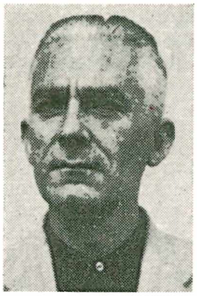
J. Grigolaitis

Grigonis 1. A d o m a s (m. 1863 X 27) 1863 sukilimo metu vienas sukilėlių būrių Panevėžio aps. vadų. 1863 X 26 kautynėse su rusais sužeistas pateko į nelaisvę, ir kitą dieną buvo sušaudytas.

2. M a t a s (g. 1889 X 3 Miškinių vsd., Rokiškio vls. ir aps.) pedagogas. 1908–34 dirbo mokytojo darbą. Ligi I pas. karo dirbo pradžios mokyklose. Tremtyje Rusijoje dirbo Jaroslavlyje Žiburio progimnazijoje. 1918 — 25 Panevėžio berniukų gimn., 1925–29 Rozalimo vidurinės mokyklos direktorius, 1929–34 Anykščių vidurinės mokyklos dir. Bendradarbiavo nuo 1908 periodinėje spaudoje (katalikų ir liberalų). Išsp. 200 žaidimų 1911, ^{2}1914, Vaikų žaidimai 1912, Šeimyniškiems vakarėliams pramogėlė 1913, ^{2}1918, Kvietkelis 1913, Rūtelių darželis 1913, Katriutės gintarai 1913, Alkanas Jonukas 1913, Nastutė 1913, Jonukas ir Marytė 1913, Smagūs žaidimai 1914, Nykštukas, Jonukas ir Marytė, Žąsiaganė 1914, Žaidimų vainikas 1919, Mūsų rašybos klausimu (su A. Jakštu) 1920, Pelenė 1913, Į vaikučių širdis 1933, Vaikų džiaugsmui 1935, Algimantėlio metai 1936, Balsai 1940. Išvertė daug dramos ir prozos veikalų.

M. Grigonis

Grigoravičius Stasys (g. 1903 I 27 Augštdvaryje, Trakų aps.) tapytojas, portretistas. Mokėsi 1915–18 Tambove paišybos kursuose ir 1930–33 Buenos Aires meno akademijoje. Nuo 1933 ligi 1935 gyveno Kaune ir ligi 1938 Klaipėdoje. Be portretų, yra nupiešęs ir religinio turinio paveikslų.

Grigoravičiūtė-Jonelynienė Genovaitė (g. 1909 IX 28 Parankavos k., Augštdvario vls., Trakų aps.) dailininkė. 1932 baigė privačią Vienožinskio studiją. Nuo 1939 dalyvavo dailininkų rengiamose parodose. Yra nupiešusi per 400 paveikslų. Ukmergės muzėjus įgijo Rudens lapus. Tremtyje gyvendama, iliustravo Dienas be Tėvynės ir Žingsnius.

Grigorjev 1. A p o l l o n A l e k s a n d r o v i č (1822–1864) rusų literatūros kritikas ir poetas, profesijos teisininkas. Versdamasis žurnalistika, jis nekartą gaudavo persikelti iš redakcijos į kalėjimą. Jo pažiūros susidariusios Schellingo įtakoje, neturėjo didelės įtakos savo laikui, bet buvo išpopularintos žymiai vėliau šio šimtmečio pradžioje. Kritikoje G. stovėjo tarp grynojo ir utilitarinio meno atstovų. G. pasižymėjo taikliu pagaulumu, jautrumu, kad ir nekokiu stiliumi. Jis iškėlė liaudies pasakotoją Leskovą. Žymesnieji straipsniai: Moji literaturnyje i nravstvennyje skitalčestva ir Paradoksy organičeskoj kritiki. Poetas G. buvo emocionalus, palaidos formos, geriausiai parašęs ‚čigoniškąsias' dainas (Dve gitary ir kt.), jo mėgtas, ir, pasigavęs kaip žanrą, A. Blokas vėliau jas pakėlė į skoningesnį lygį.

A. Blok, Sudba Grigorjeva 1915; *L. Grossman*, Tri sovremennika 1922.

B. Grigorjev Senis

2. B o r i s (1886–1939) rusų tapytojas. Pradėjo piešti stilizuotas dekoratyvines kompozicijas. Gyvendamas Paryžiuje, pasuko kubizmo link. Kubistiškai jo piešti portretai. Paryžiuje gyvendamas, savo kūrybai temas daugiausia ėmė iš padugnių gyvenimo. Iliustravo Dostojevskio Bratja Karamazovy.

Grigorovič Dimitrij Vasiljevič (1822 — 1899) rusų beletristas, vienas iš ‚natūraliosios mokyklos' ryškesnių atstovų, humanistas, prisidėjęs prie valstiečio kaip vyriausio veikėjo išpopularinimo rusų literatūroje. Žymiausios knygos: Derevnia 1846 ir Anton Goremyka 1847. Jo nuopelnai daugiau istorinio, negu literatūrinio pobūdžio. Įdomūs tebėra G. Literaturnyje vospominanija.

D. Grigorovič

J. V. Vladislavlev, Russkije pisateli 1924.

Grikainė rytų Lietuvoje ir Dzūkuose verdama grikių kruopienė.

Grikas (Fagopyrum) Polygonaceae šeimos augalų gentis. Auginamas G. s ė j a m a s i s (F. esculentum Moench.) ir G. t o t o r i n i s (F. tataricum Gärtn.). G. yra vienametis augalas plačiais širdies pavidalo lapais. Žiedai nedideli, baltais vainiklapiais, turi nemaža nektaro, todėl G. yra geras medingasis augalas. Vaisiai (paprastai kalboje vad. sėklomis) yra kieti, trikampinės formos. Sėjamojo G. vaisiai yra aštriais kampais, o G. totorinio bukais. G. kilęs iš centrinės Azijos. Jų auginimas yra labiau paplitęs Europoje ir Š. Amerikoje. Lietuvoje G. būdavo apsėjama apie 18.000 ha, iš kurių daugiau pusės Vilniaus krašte. Grūdų buvo gaunama per 600 kg iš ha. G. grūdams sėjami sausesnėse ir mažiau derlingose žemėse, nes drėgnose ir gerose žemėse išaugina didelę lapų ir stiebų masę, bet maža grūdų. G. dažnai auginami ir kaip žalioji trąša. Grūdai turi daug krakmolo, todėl gerai tinka įvairiems naminiams gyvuliams šerti. Nemaža G. grūdų suvartojama ir žmonių maistui. *B.Pv.*

Iš XVI a. dvarų inventorių matyti, kad G. buvo plačiai sėjami visame krašte. Tada G. buvo raunami ar supjaunami pėdais ir skaičiuojami kapomis, kartais nurodoma ir vienos kapos pakula.

XIX a. smėlingose Lietuvos dirvose tebebuvo sėjamas dar visuotinai. G. būdavo raunami, o pjautuvu pjaunami tik didesni. Tuo metu daug kur buvo žinomos ir G. skirtos sutartinės arba laukinės giesmės, litanijos parodijos ir gana daug mįslių. Nurautieji G. būdavo statomi pėdais ar penkių pėdų gubelėmis. *A.Mž.*

Grikepelė žr. Dievo karvytė.

Grikietis Baltramiejus (1806 Griškabūdžio vls. — 1888 Galicijoje) kunigas, Griškabūdžio klebonas ir Seinų kun. seminarijos prof. 1863 buvo suimtas ir nuteistas 10 metų katorgos Sibire. 1864 buvo išvežtas į Sibiro sunkiuosius darbus, po eilės metų iškeltas į tremtinių kunigų koloniją Tunkoje. 1883 pasinaudojęs manifestu, išvyko iš Sibiro, bet, negavęs leidimo Lietuvon grįžti, kartu su arkiv. Felinskiu išvyko į Galiciją, kur po 5 metų mirė. Daug metų redagavo Seinų rubriceles.

Grillparzer Franz (1791–1872) austrų rašytojas dramaturgas. Iš motinos vienietės paveldėjo meninius palinkimus, iš tėvo advokato proto aštrumą, tačiau buvo baugščios, impresionistiškai jautrios prigimties. Dėl to anksti atsisakė viešumos, ir liko nevedęs (jo ‚amžina sužadėtinė' Kathi Frölich įamžinta jo eilėraščiuose). Studijavo filosofiją ir teisę, dirbo austrų valstybinėje tarnyboje, buvo dvaro archyvo direktoriumi. Keliavo Italijoj, Vokietijoj ir Graikijoj. Kaip valdžios tarnautojas ir patriotas buvo priešingas Metternichui, stojusiam prieš liberalinį ir nacionalinį sąjūdį. Kaip jozefinistas nutolo nuo katalikų bažnyčios.

F. Grillparzer

Kaip poetas numatė monarchijos žlugimą. G. kūryboje gausu dramatinio vyksmo ir vizijų, tačiau jo raštų kalba šalta kaip Lessingo. G. kelia šias problemas: vienatvės (Sappho 1817, Libussa 1844), atsakingumo (Ein Bruderzwist in Habsburg 1855), veiklos ar neveiklos (Der Traum ein Leben 1831), meilės ir moterystės (Des Merres und der Liebe Wellen 1831), valstybės valdžios (Libussa, König Ottokars Glück und Ende 1825). G. rašė ir novelių (Der arme Spielmann 1848, Das Kloster von Sendomir 1828), eilėraščių (Gedichte 1873), autobiografiją (1850). G. kūryba netelpa kuriuose nors rėmuose, jos šaknų reikia ieškoti graikų dramoje, vokiečių klasikoje ir Vienos teatro tradicijose (Die Ahnfrau 1817, Weh dem, der lügt 1837). Šalia Kleisto ir Hebbelio G. laikomas vienu didžiausių XIX a. dramaturgų. Paskutiniuosiuose G. veikaluose pasireiškė stiprus tikėjimo jausmas. Brandžiausiu G. veikalu laikytina Libussa. G. veikalų kritinę laidą parūpino A. Sauer (1909).

J. Volkelt, F. G. [2]1909; *L. Beriger,* F. G. 1928; *J. Nadler,* F. G. 1948; *M. Enzinger* 1948.

Grimaldi urvai į r. nuo Mentonos (Italijoje) ypač svarbūs senojo akmens amžiaus orinjakinio periodo kapais. Į G. urvų grupę įeina paleolitiniai urvai Grotte des Enfants, Grotte des Cavillon, Barma Grande ir kt. Giliausieji Grotte des Enfants urvo sluogsniai siekia musterinį periodą, kiek augščiau orinjakinio periodo sluogsnio aptikta kaulinių bei titnaginių dirbinių ir keletas kapų. Prie svarbesniųjų priskiriami 2,7 m gilumoje surasti dviejų vaikų griaučiai; šitame kape surasta apie 1000 pragręžtų Nassa sraigių. Ir kituose kapuose aptikta tokių pat sraigių. Barma Grande urve rasti to paties laikotarpio kapai ir 7 mažos žmonių statulėlės: 6 jų padarytos iš akmens ir 1 iš kaulo. Statulėlės vaizduoja moteris, kur ypač pabrėžiamos atskiros kūno dalys.

L. de Villeneuve, M. Boule, R. Verneu, E. Cartailhac, Les Grottes des G. 1906–1911.

Grimas pagalbinė scenos meno priemonė artisto veido bruožams pakeisti pagal vaidinamosios rolės reikalavimus, pavartojant specialius dažus, parikus. Tinkamą G. gali padaryti tik gerai pažinę veido muskulatūrą, nes pagal veido raumenų susitraukimą gaunama vienokia ar kitokia veido išraiška — džiaugsmas, piktumas, liūdesys ir kt. Senovės teatre G. buvo žinomas, nes tada vaidinimų metu artistai dangstydavosi įvairiomis kaukėmis. Tačiau yra išlikę duomenų, kad dar prieš kaukių įvedimą būta G. užuomazgos. G. meniškai pritaikyti reikia dailininko technikos, gero išlavinto skonio, vispusiško vaidinamojo asmens ir laikotarpio pažinimo, ypač istorinius asmenis grimuojant. Be to, G. menui dar labai svarbu pažinti ir artisto mimiką, nes išlavinta ir judri veido išraiška atstoja G. detales.

Grimm 1. D a v i d (1864–?) Petrapilio ir Tartu univ. romėnų teisės profesorius, kovojęs su carine Švietimo ministerija dėl augštųjų mokyklų teisių. Po bolševikų perversmo emigravo į užsienį. Išsp. Kurs rimskago prava 1904, Lekcii po dogme rimskago prava [5]1924.

2. J e r v i n (1870–?) rusų istorikas, Petrapilio univ. prof. Išsp. Period vizantijsko-islamskoj kultury 1900–01, Mirabeau 1908, Istorija francuzskoj revoliuciji 1848, 1909, Grakchi, ich žizn i občestvennaja dejatelnost 1894, Političeskije vozrenia Ip. Taine 1910, Issledovanija po istoriji razvitija rimskoj imperatorskoj vlasti 1901, Sbornik dogovorov 1927. Po revoliucijos dirbo užsienio reikalų ministerijoje ir Rytų kalbų institute.

3. J a c o b L u d w i g K a r l (1785 — 1863) ir jo brolis Wilhelm Karl (1786 — 1859), vokiečių lingvistai ir folklorininkai, padėję pagrindus vokiečių kalbotyrai ir tautosakos bei mitologijos tyrinėjimams. Abu broliai, didelėje draugystėje kartu gy-

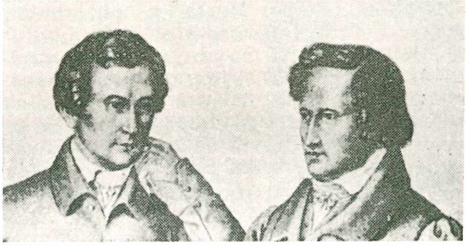

J. ir W. Grimm

vendami ir dirbdami, išleido eilę svarbių veikalų: garsųjį vokiečių pasakų rinkinį Kinder- u. Hausmaerchen (I 1812, II 1815), sakmių rinkinį Deutsche Sagen (1816–18) ir žodyną Deutsches Woerterbuch (4 tt. nuo 1852). Pasakų rinkinys, daugiausia Vilhelmo darbas, pasižymi labai patraukliu stiliumi, kurį daug kas pamėgdžiojo. Vilhelmo pasakų teorija, išvystyta per eilę metų (nuo 1819 iki 1856), skelbė, kad pasakos yra kilusios bendroje indoeuropiečių prosenovėje ir yra senųjų mitų nuotrupos. Ši pirmoji folkloristinė teorija, vadinamoji ‚mitologinė kryptis', susilaukė daug šalininkų, bet šiandien yra atmesta. Nebuvo pakankamai atkreiptas dėmesys, kad pasakos keliauja iš vienos vietos į kitą, viena tauta skolinasi jas iš kitos, ir jos nėra tik indoeuropietiškų tautų turtas; pagaliau, yra tokių paprastų ir natūralių padėčių ar įvykių, kurie gali savarankiškai atsirasti keliose vietose. Broliai G. surinko daug mitologinės medžiagos pastaboms ir palyginimams prie savo pasakų rinkinio, ir tie Anmerkungen sudarė

visą tomą (1822), kurį J. Bolte ir kt. savo papildymais ir priedais išugdė į 5 tt. veikalą (1913–31). Visą pasakų rinkinį lietuviškai išvertė J. Balčikonis 2 tt. 1926–27.

Jokūbas buvo mažiau kūrėjas, daugiau mokslininkas. Jis išleido savo Deutsche Mythologie (1835), tyrinėjo teisinius vokiečių papročius, ypač naudodamasis patarlėmis, ir išleido Deutsche Reichsaltertuemer (1828), padėjo pagrindus vokiečių kalbotyrai, išleisdamas Deutsche Grammatik (4 tt. 1819–37), kurioje buvo aptarta priebalsių kaita indoeuropiečių ir ypač vokiečių kalbose.

L. Wolff, J. u. W. G. 1940.

4. R o b e r t (g. 1881) šveicarų politikas, socialistas, ligi 1919 sd. partijos pirmininkas, Tagwacht redaktorius. 1917, nuvertus carinę vyriausybę, važinėjo į Rusiją taikos reikalu. 1918–38 Berno miesto tarybos narys, nuo 1941 nacionalinės tarybos narys, 1946 pirmininkas. II pas. karo metu tvarkė Šveicarijos energijos ūkį. Išsp. Geschichte der Berner Arbeiterbewegung 1913, Geschichte d. Schweiz in ihren Klassenkämpfen 1920, Geschichte der sozialist. Ideen in der Schweiz 1931.

Grimma (Kelpe) Marta (g. 1901) latvių poetė. Poezijoje pasireiškusi kaip audringa, jaunatvės nerimo ir ieškojimų masinama, savo kartos reprezentantė. Eilėraščiai: Tavai mīlestībai un mūzībai, Mana balss, Sēru vītoli 1934. G. latvių kalba išvertė reprezentatyvią čekų poezijos antologiją — Čechu lirika 1932.

Grimmelshausen Hans Jakob Christoffel von (1625–1676) vokiečių rašytojas. Nuotykingai pergyveno 30 metų karą kaip kareivis. G. autobiografinis romanas Der abenteuerliche Simplizissimus 1669, iš baroko meto išaugęs ir pagal ispanų išdaiginį romaną parašytas, gyvu stiliumi vaizduoja 30 metų karo įvykius, kaip evoliucinis ir nuotykių romanas rodo to meto žmogaus gyvenimo plėtojimąsi — sielos grįžimą į Dievą po pasaulio linksmybių. Visais gyvenimo momentais iš veikalo reiškiasi šviesus nusistatymas ir humoras. G. Simplizissimus kaip brendimo meto veikalas stovi tarp Wolframo iš Eschenbacho Parcivalio ir Goethės Wilhelmo Meistro. Aplink Simplizissimus šliejasi kiti tos rūšies raštai, būtent Landstörtzerin Courasche 1670, Der seltzame Springinsfeld 1670 ir Das wunderbarliche Vogelnest 1672. Visi jie yra mados romanai pagal laiko skonį.

J. H. Scholte, Der Simplizissimus u. sein Dichter 1950.

Grimmia žr. Mitršešpšė.

Grimmo dėsnis žr. Germanų priebalsių perkaita.

Grimsby, kitaip G r e a t G., vidurio Anglijos uostas netoli Humber upės žiočių; 94.527 gyv. (1951).

Grimshaw Beatrice (1871–1953) airių kilimo australietė keliautoja, etnografė. 1894 perėjusi į Kat. bažnyčią, atsidavė misijų darbui ir keliavo po įvairius kraštus. Kelionių aprašymai išleisti 36 tt.

Grimzdas ež. Krasnapolio vls., Suvalkų aps., 3 km į p. nuo Krasnapolio mstl., 190 ha ploto, 139,9 m nuo j.l.; per ežerą teka Grimzdė (Juodosios Ančios, Nemuno).

Grimzdas pasvaras, pririštas prie tinklo apačios ar įdėtas į bučių, venterį, varžą jiems nugramzdinti.

Grimzdė upelis Krasnapolio vls., Suvalkų aps., Juodosios Ančios (Nemuno) kair. įtakas, 25,0 km ilgio; teka iš Eglinio ež. per Bučnio ir Bučnelio ež., pro Krasnapolio mstl., per Grimzdo ir Grimzdelio ež.; baseino plotas 94,2 km²; tame plote 15 ežerų; kritimas 13,0, vid. 0,71 m/km.

Grina Kazys (g. 1902 VI 15 Kreivenių k., Kupiškio vls., Panevėžio aps.) 1923 baigė Panevėžio gimn., 1929 Lietuvos univ. teisių fak. Nuo 1926 dirbo Lietuvos Banko įstaigose. 1929–44 Lietuvos Banko direktorius (Vilkaviškyje, Pasvalyje, Marijampolėj). 1926 stud. ateitininkų Kęstučio korp. vienas steigėjų ir nuo 1953 vėl atgaivintos korp. Chicagoje pirmininkas. Lietuvoje nuo 1920 priklausė Šaulių sąjungai. JAV veikia ALRKF bei Balfe. Straipsnius apie kreditą, kooperatyvus, taupymo skolinimo bendroves ir apie Lietuvos ūkinę padėtį spausdindavo ekonominiame Lietuvos Ūkis ir Rinka žurnale.

K. Grina

Grynakraujai gyvuliai — terminas įsipilietino dar tais laikais, kada dar nebuvo žinomi tikslūs paveldėjimo dėsniai. Tada buvo galvojama, kad kraujas yra paveldimųjų savybių davėjas. Bet šiandien mokslas laiko, kad paveldimosios savybės esančios chromosomų celėse. Sąvoka g r y n a k r a u j i s, arba p i l n a k r a u j i s, seniau buvo taikoma tik gryno veisimo anglų lengvojo tipo arkliams. Dabar šis terminas taikomas visiems gyvuliams, veisiamiems grynai, be mišrinimo. Puskraujais arkliais vadinami tokie lengvesniųjų veislių arkliai, kurie atsiranda iš tiesiogio kryžiavimo su grynakraujais anglų arkliais.

Push ir *Hansen*, Allgemeine Tierzucht 1920; *K. Alminas*, Allgemeine Tierzucht 1947. *K.A.*

Grynanglis gamtoje yra randamas dviejų kristalinių pavidalų — deimanto, išsikristalizavusio oktaedro forma kubinėje sistemoje, ir grafito, išsikristalizavusio romboedrine forma hegzagonalinėje sistemoje Be to, dabar yra plačiai išvystyta amorfinės anglies gamyba, suodžių, arba anglies

juodųjų pigmentų, pavidalu; savo chemine sudėtimi tai priskirtina grynangliui. Deimantas yra kiečiausias gamtoje randamas kristalas: pagal Mooso skalę jo kietumas yra 10. Šiuo atžvilgiu tiktai boro karbidas jam teprilygsta. Jo lyginamasis svoris yra 3,5—3,6. Dėl savo didelio šviesos lūžimo koeficiento 2,439, taisyklingai nugludintas, jis duoda labai gražų šviesos spindulių žaismą, yra skaidrus ir nelaidus elektrai, bet laidus šilimai. Tuo tarpu grafitas yra visai skirtingų savybių. Dėl tankesnio atomų susidėstymo lygiagretėse plokštumose jis yra plokštelinės formos, daug lengvesnis už deimantą: jo lyg. sv. 2,26, yra visai minkštas — tik 1–2 kiečio. G. gerai leidžia elektrą, bet šilimai mažiau laidus.

Pagrindinis skirtumas tarp grafito ir deimanto tas, kad anglies modifikacija grafitas savo savybėmis artėja prie metalų, o deimantas prie metaloidų. Metalus nuo metaloidų skiria elektros laidumo savybė. Metalai yra pirmosios eilės, o metaloidai antrosios eilės elektrolaidininkai. Metalai orinėje valentingumo srityje turi vieną ar du valentingumo elektronus, kurie yra labai judrūs; nuo to ir priklauso geras elektros laidumas. Metaloidai valentingumo srityje turi šešis septynis elektronus, kurių judrumas yra suvaržytas. Anglis orinėje valentingumo srityje turi keturis elektronus ir grafite ir deimante, bet grafito išsikristalizavimas plokštelėmis duoda metalų elektros laidumą išilgai susidariusiems atominiams sluogsniams, o statmenai tiems sluogsniams elektros laidumas yra keturis kartus mažesnis. Kaip taisyklė elektrai laidžios medžiagos yra nepermatomos, kaip kad metalai, grafitas. Permatomos medžiagos, kaip deimantas, elektrai yra mažai laidžios.

Amorfinis G. juodųjų anglies pigmentų pavidalu yra gaunamas iš natūraliųjų žemės dujų arba žemės alyvos. Jos yra deginamos su oro nepritekliumi. nukreipiant rūkstančią liepsnelę į oru šaldomas metalines plokšteles. Labai smulkūs plokšteles nusėdę suodžiai yra žeriami ant specialių judančiųjų juostų, gabenami į sandėlius ir pakuojami. Tos amorfinės anglies dalelių dydis yra 2–4 milimikronai, kaikurių rupesnių rūšių 0,1—1,0 mikrono. Apie 80% tos amorfinės anglies suvartoja gumos pramonė, kitą stambią dalį dažų pramonė. Keletą dešimčių tonų anglies juodųjų pigmentų kasmet buvo įvežama į Lietuvą įvairiems gumos dirbiniams. *Ad.D.*

Grynasakiai (lot. Colophonium) pušų sakai, iš kurių destiliacijos būdu yra pašalinamas terpentinas.

Grinbergs Teodors (g. 1870) latvių evangelikų-liuteronų arkivyskupas. Šiose pareigose nuo 1932. Taip pat buvo Latvijos univ. profesorius ir Teologijos instituto direktorius. 1944 vokiečių okupacinės valdžios deportuotas Vokietijon. Tremtyje vadovavo lat. ev.-liut. dvasininkams ir atliko daug svarbių intervencijų, liečiančių latvių legionierių ir tremtinių likimą.

Grinblatas Natanas (g. 1885 XII 18 Vidžiuose) žydų rašytojas, publicistas ir pedagogas. Dirbo Kauno žydų gimn. 1936 emigravo į Palestiną ir dirbo Tel Avivo gimnazijoje. Išsp. romaną Beerov chajcha 1935, Baarob Hyom 1935, Batya Hen 1939. Lietuviškai: Mano katytė ir Prie kapo (vertė I. Kisinas 1927), ir Sunašlaitėjusi ožka (vertė Ch. Lemchenas 1928).

N. Grinblatas

Grincevičius 1. Č e s l o v a s (g. 1913 I 17 Vilkijoje, Kauno aps.) rašytojas. Gimnazijos mokslą ėjo Kėdainiuose 1926–28 ir Jėzuitų gimnazijoje Kaune 1928–31. VDU teologijos-filosofijos ir humanitarinių mokslų fakultetuose 1933–38 studijavo prancūzų ir slavų literatūras, pedagogiką ir teatro mokslą; Kauno univ. filosofijos fak. papildomai bibliologiją 1941–43. VDU teologijos–filosofijos fak. bibliotekininkas 1936 – 40, Kauno univ. bibliotekos direktoriaus pavaduotojas 1941–44. 1944 pasitraukęs Austrijon, 5 metus praleido Salzburge, dirbdamas lietuvių komitete ir LRK valdybose. Austrijos lietuvių V. Krėvės gimn. mokytojas ir vicedirektorius 1946–48. Ateitininkų federacijai priklauso nuo 1927. Šatrijos meno d-jos pirmininkas 1937–38 ir jos atgaivintojas JAV 1952. Į JAV atvyko 1949.

Č. Grincevičius

Teatro, knygos istorijos ir literatūros temomis rašė Ateityje, XX Amžiuje, N. Romuvoje. Faktiškasis Bibliografijos Žinių red. 1944. Bendradarbiauja Aiduose, Ateityje, Drauge, Eglutėje. Gabijos almanacho ir Prozos antologijos dalyvis. Iki šiol G. išleista Vidurnakčio vargonai 1953. Įvairios knygon surinktos apysakaitės, novelės ir legendos autoriaus pavadintos ‚neįtikėtinomis istorijomis'. Tačiau iš tikrųjų didelė jų dalis tikroviškai vaizduoja Lietuvos miestelio giedrąsias dienas su kunigais, vargonininku, elgetomis. G. legendų išeities taškas yra bažnytinė aplinka, kur šventųjų statulos, pakilusios nuo altorių, eina grožėtis gyvenimu, ar angeliukai, pasiilgę augštybių, nuskrenda nuo šventoriaus vartų mūro. Nesudėtingas turinys,

lygiai kaip nepretenzingas, sklandus pasakojimas G. istorijoms teikia darnumo ir reikiamos įtaigos.

2. J u s t i n a s (apie 1820–1866 Vilniuje) Varnių klebonas, garbės kanauninkas. 1863 sukilimo metu už tai, kad leido V. Dembskiui Varnių bažnyčioje paskaityti sukilėlių manifestą, buvo suimtas, laikomas Kauno kalėjime, paskiau nuteistas ištremti į Sibirą, bet bevežamas mirė Vilniaus kalėjime.

Grincevičiūtė-Gryčiūnaitė 1. F i l o m e n a (g. 1880 II 20) visuomenės veikėja, cariniu metu drauge su F. Bortkevičiene politinių kalinių globėja bei nelegalaus socialdemokratų partijos veikimo rėmėja.

2. V a l e r i j a (apie 1870–1939) su seserimi Filomena drauge veikė politinių kalinių globos srityje.

Grinda žr. Grindys.

Grindelija (Grindelia) Carduaceae šeimos žolinė gentis Š. Amerikos vakaruose. Kaikurių G. (G. cuneifolia, G. squarrosa, G. camporum) išdžiovinti lapai ir stiebai vartojami bronchitui, dusuliui, taip pat ir žagrenio nuodingojo (poison ivy) apimtoms vietoms gydyti.

Grindinys 1. kelio, gatvės, aikštės paviršiaus sustiprinimo konstrukcija; 2. medžiais grįstas kelias per pelkes; 3. išgrįstas tilto viršus.

I s t o r i n ė a p ž v a l g a. Apie senovės kelių G. yra maziau žinoma, nei apie kelius aplamai. Graikijos gatvės ir keliai VII a. pr. Kr. buvo grindžiami dideliais keturkampiais akmenimis. Pirmasis grįstas romėnų kelias, vietomis iki šių dienų išlikęs Via Apia plentas, pradėtas tiesti 311 pr.Kr. Romėnai ištobulino G. iki komplikuotos 4 sluogsnių konstrukcijos, kurios gal ir nereikėjo to laiko pėsčiųjų ir arklių eismui. Visų kelio pločių iškasdavo žemę iki tvirtesnio įžemio, kurį vietomis dar sustiprindavo kalstais. Toji iškasa pripilama smėlio ir suplūkiama. Ant taip paruošto pagrindo dėdavo sumūrytų akmenų sluogsnius: 1. apatinysis ‚statumen' iš plokščiai sudėtų didelių akmenų su molio ar kalkių skiediniu; 2. ‚rudus' iš įvairaus dydžio akmenų; 3. ‚nucleus' iš panašios į betoną masės; 4. viršutinysis ‚summa crusta' sluogsnis iš kietųjų akmenų padermių su kalkių skiediniu; didesnieji ‚crustos' akmenys būdavo įkibę į apatinįjį betoną. Visų keturių sluogsnių storis apie 1,20 m. Tokie buvo vergų ir kareivių tiesti strateginiai keliai. Paprastesnis romėnų G. buvo iš vieno akmenų sluogsnio ant smėlio ar žvyro pagrindo. Kariuomenės ir imperijos administracijos reikalams romėnai turėjo apie 70.000 km grįstų kelių. Jų gatvių G. buvo panašus į pastarųjų laikų G.: tašyti akmenys, kloti į skiedinį. Pompėjoje rasta dideliais lavos luitais grįstų gatvių. Romėnų imperijai žlugus, Europos kelių statyba taip sunyko, kad jie iš viso nebebuvo grindžiami. XIII a. Paryžiaus gatvės ir svarbieji keliai buvo primityviškai grindžiami laukakmeniais. XVIII a. antrojoje pusėje prancūzų inž. Pierre M. J. Tresaguet ištobulino G. ir pats juos aprašė 1764: pagrindas iš dviejų plūkimu tarp savęs surištų akmenų sluogsnių, paviršius užpiltas smulkiai suskaldytais akmenimis, su išgaubimu vandeniui nutekėti. Londone 1532 įstatymu įsakyta grįsti gatves, bet jų laukakmenių G. buvo labai nelygus. Anglijos keliai buvo patobulinti apie 1800 John L. McAdamo, kuris sumanė dėti skaldytų akmenų sluogsnį tiesiog ant žemės ar smėlio pagrindo ir jį sukietinti ritinimu. Toks G. vadinamas makadamu, tebevartojamas

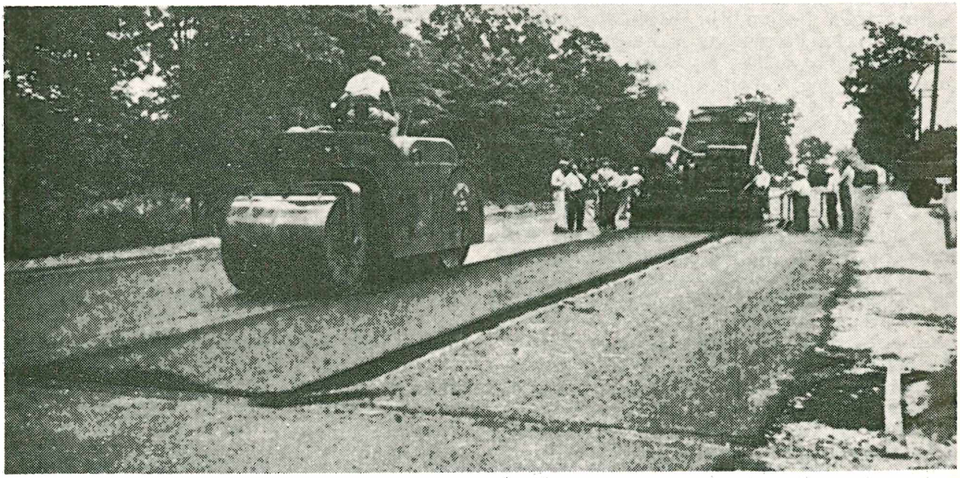

Mechanizuotas plento grindimas asfaltu ir kietinimas sunkiaisiais ritiniais

ir dabar plentams grįsti, tik dažnai padengiamas asfalto žieve. 1824 anglas Telford pritaikė tašyto akmens G. ant skaldos sluogsnio pagrindo miestų gatvėms grįsti. Kitose Europos šalyse G. evoliucija sekė prancūzų ir anglų pavyzdžiu.

Amerikoje grįstų kelių yra buvę Inkų valstybėje (dabartinėje Peru); jie klodavo milžiniškus kvadratinius akmenis, iki 3 m kraštinės. JAV XVII a. tik Bostonas ir New Yorkas turėjo akmenimis grįstų gatvių. Pirmasis makadamo plentas nutiestas iš Philadelphijos į Lancasterį apie 1800, kaip ir Anglijoje. Iki 1840 Amerikos miestų gatvės buvo grindžiamos apvaliais laukakmeniais.

Lietuvos vieškeliai grindžiami žvyru, plentai akmens skalda (makadamu), miestelių gatvės apvaliais laukakmeniais; didesnieji miestai turi tašyto akmens ir asfalto G. Senovėje tiek Lietuvoje, tiek ir kitur buvęs paplitęs dabar nebenaudojamas G. iš suverstų rąstų ir lentų. I pas. kare įvairios kariuomenės, netaupydamos svetimo miško, tuo būdu grįsdavo kelius per pelkes ar kalnus.

G. k o n s t r u k c i j a. G. sustiprina kelio paviršių, išlaiko jo taisyklingą formą, sumažina pasipriešinimą eismo traukos jėgai, palengvina vandens nuotėkį. G. turi būti lygus, neslidus ir patvarus, taip pat higieniškas, nekeliąs dulkių ir bildesio. G. naudojamos medžiagos: natūralūs ar dirbtiniai akmenys, cementas, bitumai (asfaltas, dervos) su mineralinėmis pripildytinėmis medžiagomis, medis. Bandoma ir guma, plienas. Pagal G. paviršių skiriama: 1. be rišamosios medžiagos (žvyras, skaldytas ar tašytas akmuo, laukakmeniai, degtos plytos, mozaika, medžio trinkelės); 2. su hidrauline rišamąja medžiaga (cemento betonas, betono trinkelės ir plokštės); 3. su bitumine rišamąja medžiaga (asfalto ar dervos betonas, lietasis ir plūktasis asfaltas, silikatinės plytos, asfaltbetonio plytos). Akmenų, plytų, mozaikos G. siūlės kartais užpilamos cemento ar bitumo skiediniu. G. paviršius dedamas ant pagrindo: apačioje 20–30 cm žvyro ar smėlio sluogsnis, kuris praleidžia vandenį, ant jo 15–30 cm akmenų ar betono sluogsnis. G. pagrindo paskirtis: paskirstyti ratų svorį didesniam žemės plotui, apsaugoti nuo kilnojimo žemei įšalus, izoliuoti nuo pogrindžio vandens kapiliarinio kilimo. G. konstrukcija ir medžiagos parenkamos, atsižvelgiant į eismo pobūdį ir jo intensyvumą, gatvių ir kelių paskirtį, krašto ūkio reikalavimus ir turimus išteklius keliams tiesti. Vandeniui nutekėti daromas išilginis ir skersiniai drenažai.

Paprasčiausias ir pigiausias G. yra iš netašytų l a u k a k m e n i ų, dedamų į 15–20 cm storio smėlio pagrindą. Toks G. nehigieniškas, nelygus ir nepatvarus. Tašytų

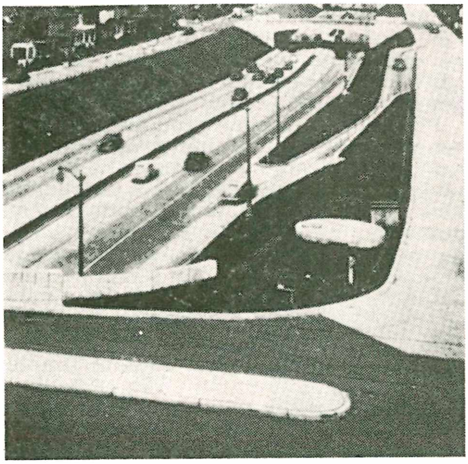

Modernusis grindinys

a k m e n ų G. yra lygesnis, bet taip pat nehigieniškas ir brangus. Daug geresnis yra akmens skaldos G. (makadamas). Plūktojo a s f a l t o G. iš įkaitintų ir suplūktų asfalto miltelių buvo nuo 1851 plačiai naudojamas Europoje, bet dabar nebedaromas, nes labai slidus ir neekonomiškas. Geresnis yra lietasis asfaltas: asfalto mastikos, smėlio ir žvyro mišinys karštas išglaistomas, bet nesuritinamas. Dabartiniu metu visame pasaulyje plačiai naudojamas asfaltbetonio G. iš sintetinių bitumų. Jis paruošiamas panašiai, kaip ir cemento betonas, mašinomis sumaišant bitumą, įvairaus rupumo smėlį ir akmens skaldelę. Mišinys paskleidžiamas karštas ir suritinamas sunkiais ritiniais. Asfalto G. yra higieniški, elastiški, lengvai ardomi ir lopomi, neturi siūlių. Silikatinių plytų grindiniai, Lietuvoje vadinami bituku, daromi iš bitumo, smėlio ir kalkių, klojama ant betono sluogsnio. Medinių trinkelių (pušinių) G. permerkiamas antiseptikais, pvz. kreozoto derva, ir paviršius užberiamas smulkiu žvyru. Jis yra labai elastiškas, nekelia dulkių ir nebilda, lengvai valomas, bet genda nuo drėgmės. Cementinio b e t o n o G. yra standus, atsparus nusidėvėjimui ir alyvos bei benzino poveikiui, pigiai prižiūrimas, bet sunkiai remontuojamas ir turi temperatūrines siūles, kad netrūkinėtų. Tos siūlės dažnai kliudo važiuoti. Dažnai betoninis G. padengiamas bituminiu sluogsniu, ir tuo būdu padaromas elastingesnis ir taip pat padengiamos siūlės. Betoniniai G. plačiai naudojami JAV; sluogsnio storis 15–25 cm.

A e r o d r o m ų G. savo konstrukcija ir medžiagomis yra panašūs į kelių G., tik bendras visų sluogsnių storis siekia 1,00—1,50 m. Paviršius esti betoninis arba bituminis, pagrindas — akmeninis ar lieso be-

tono (25–40 cm), įžemis sustiprinamas gerai suritinto žvyro sluogsniu. Betono plotai sudalijami temperatūrinėmis siūlėmis kas 6–15 m. Pogrindis rūpestingai drenuojamas.

Pigesnieji vieškeliai grindžiami: 1. padengiant žvyru; 2. bitumuojant žvyruotą kelią; 3. cementuojant. Pastarasis cementavimo būdas yra moderniškas, ir tebejieškoma būdų jį patobulinti. Negrįstų kelių dulkėjimui panaikinti beria kalcio chlorido; jis yra higroskopiškas, tad pritraukia drėgmės iš oro ir tuo būdu suriša palaidas dulkes ir smulkų žvyrą.

Pr. Jodelė, Tinkamesnės medžiagos gatvėms grįsti (Technika nr. 1 1924); *J. Gabrys,* Sauskeliai I, 1930; *J. Gabrys,* Modernios kelių konstrukcijos 1938; *L. J. Ritter* ir *R. J. Paquette,* Highway Engineering 1951. *J.Gbr.* ir *J. Gbt.*

Grindys trobesių patalpų vaikščiojamojo ploto padengimas lentomis, plytelėmis ar akmenimis. Netikslu G. vadinti asla, kuri esti ištisai suplūkta iš molio, lieta iš betono, asfalto ar sintetinių medžiagų. Primityviausiuose gyvenamuose būstuose esti plūktos žemės asla. Akmeninės G. buvo naudojamos tūkstančius metų. Iš Romėnų Imperijos yra išlikę meniškų mozaikinių plytelių ir marmorinių G., taip pat terrazzo asla, padaryta iš marmoro skaldinėlio, prigludinto betono masėje. Viduramžiais daugiau paplito plytelių G., ypač bažnyčių architektūroje. Medinės G. taip pat iš seno žinomos. Patvarumas ilgiausiai nesusinešioti ir patogus G. paviršiaus valymas yra pagrindinės sąlygos grindų medžiagai. Dengiamoji grindų medžiaga ir jai pagrindo parinkimas priklauso nuo patalpų paskirties ir ekonominių bei konstruktyvinių sąlygų, pvz, namų G. turi būti šiltos ir tylios, dažniausiai medinės. Įmonių G. turi būti mechaniškai ir kartais chemiškai patvarios. Tad naudojamos betoninės aslos ar plytelių G. Pietų šalyse ir namų grindys esti akmeninės. Žemiau žemės paviršiaus įrengimų G. pagrindas turi būti atliktas ypač rūpestingai, nes šioje pastato zonoje yra drėgmės. Pagrindo konstrukcijoje turi būti numatyta drėgmės pobūdį atitinkanti izoliacija ir pagrindui, turinčiam medinių dalių, geras pogrindžio ir pačios konstrukcijos vėdinimas. Jei nėra medinių grindų vėdinimo sąlygų, jos greit supūva. Vietose, kur galimos deformacijos dėl pastato nusėdimo ar dėl temperatūros kitimo, masyvinių G. konstrukcijai vartoja smulkaus smėlio pagrindą, kurio paskirtis išlyginti nežymias pastato dalių deformacijas ir apsaugoti G. nuo plyšių.

Medinės G. esti lentinės arba parketinės. Lentos (grindos) turi būti sausos, kad nesusitrauktų ir nepersimestų; jų storis $2^1/_5$ iki 5 cm, plotis 12–16 cm; medžiaga: pušis, ąžuolas, uosis. Jos kalamos tiesiog be sijų ar prie lentų pakloto (juodgrindžių). Parketas yra mažų kietmedžio lentelių (ąžuolo, uosio, skirpsto, obels) G. Klojamas ant lentų paklodo arba į asfalto sluogsnį ant masyvinių perdangų. Parketo rūšys: 1. rinktinis—iš mažų lentelių (1,2–2 cm storio, 5–8 cm pločio, 20–40 cm ilgio), dažnai klojamas eglutės raštu; 2. skydinis — dirbtuvėse gaminami 30–50 cm kvadratai, suklijuoti iš kietmedžio lentelių pigesniame pagrinde. Kad parketas negirgždėtų, ant medinio paklodo dar klojamas kartono ar asfaltoido patiesalas. Nepriklausomojoje Lietuvoje buvo gaminamas parketas ir eksportui, pvz. Lietmedžio dirbtuvės skydai iš paspalvinto ąžuolo, klijuoto per audeklą pušiniame pagrinde. Akmeninės G. būna granito, smiltainių, skalūnų, marmoro plokštelių, klojamos į kalkių ar cemento skiedinį. Degtų plytų ir keramikinės, pvz. metlacho, G. klojamos panašiai kaip akmeninės į skiedinį. Kartais akmeninės ar plytų G. dedamos ant smėlio sluogsnio ir tik tarpeliai užliejami skiediniu. Smulkių plytelių G., dedamos ornamentiniu raštu, vadinamos mozaika. Metalinės G. vartojamos kaikuriose pramonės įmonių patalpose, dažniausiai ten, kur jos turi būti lengvai atkeliamos; jų paviršius padaromas šiurkštus, kad neslystų. Kai reikia praleisti šviesą pro G. į apatines patalpas, dedamos stiklinės G. iš tuščiavidurių stiklo plytų. Pasieniais dedami mediniai, guminiai ar akmeniniai G. šlaistai (plintai) sienų apačiai nuo gadinimo apsaugoti ir plyšeliui tarp grindų ir sienos uždengti.

Lietuvių kaimo namuose ir klėtyse daromos medinės lentų G. Senojo lietuvių kaimo trobose G. būdavo dedamos tik seklyčioje ir kamaroje, o virtuvėje ir priemenėje palikdavo plūktą žemės ir molio aslą.

J. Šimoliūnas, Statyba IV 1943; *Ch. G. Ramsey* ir *H. R. Sleeper,* Architectural Graphic Standards 1952; *H. Ebinghaus,* Fussböden u. Wandverkleidungen 1954. *J.Gbt.*

Grinevičius Adomas (1845 XII 23 Kirkeliavos k., Liudvinavo vls., Marijampolės aps. — 1933 XII 20) kunigas. Išėjo Seinų kunigų seminariją. 1891 — 1909 Ūdrijos klebonas. Suvalkų krašto knygnešys, slaptų lietuviškų knygų sandėlių bei bibliotekėlių steigėjas. V. Kudirkos draugas bei bendradarbis. Buvo suorganizavęs plačiausią knygų skleidėjų tinklą. Bdr. Šviesoje, Ūkininke, Varpe, L. ir Ž. Apžvalgoje, L. Ūkininke, Viltyje, Šaltinyje, Vilniaus Žiniose. Atsiminimai išspausdinti Žvaigždėje 1925.

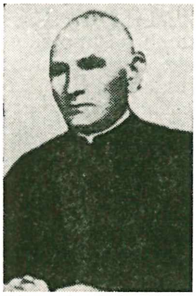
Kun. A. Grinevičius

Grinienė-Gimbutaitė Aldona (g. 1921 I 15 Kaune) 1938 baigė Aušros gimnaziją ir VDU humanitarinių mokslų fak. studija-

vo pedagoginius mokslus, o vėliau Innsbrucke, Vokietijoje, dirbo skautų organizacijoje. Nuo 1944 Vokietijoj. Dirbo YMCA vaikų vasaros stovyklose kaip auklėtoja. Nuo 1948 gyvena Kolumbijoje, kur veda tame krašte pavyzdingiausią Pachos vaikų koloniją.

Grinienė-Miliušytė Alina (g. 1916 IV 28 Tverėje) 1935 baigė Šv. Kazimiero gimn. Kaune. VDU teol.-filosofijos fak. studijavo lietuvių ir prancūzų literatūras bei pedagogiką su psichologija; 1943 universitetą baigė diplomuotos romanistės titulu Vilniuje; 1941—44 dalyvavo rezistenciniame LF sąjūdyje. 1946–48 mokytoja Nürtingeno ir Schw. Gmündo liet. gimnazijoje, kur pasireiškė kaip jaunimo organizatorė; 1948–53 buvo Pabaltiečių moterų tarybos narė ir atstovė Vokietijoje; 1953–55 mokytoja ir mergaičių bendrabučio vedėja Vasario 16 gimnazijoj, kur su moksleivių tautinių šokių būreliu prisidėjo prie šitos gimnazijos išpopularinimo vok. visuomenėje ir spaudoje. Bendradarbiavo Tėviškės Žiburiuose, Ateityje.

Grinius 1. J o n a s (1877 II 27 Salemos-Būdos k., Sasnavos vls., Marijampolės aps. — 1954 V 24 Philadelphijoje, Pa.; urna su palaikais 1955 V 29 palaidota Chicagos Lietuvių tautinėse kapinėse) visuomenės veikėjas, profesijos auksakalys, laikrodininkas. Ištisą dešimtmetį Suvalkijoje nelegaliai platino užsieniuose spausdintas lietuviškas knygeles bei laikraščius ir juos siuntinėjo į kitas Lietuvos vietas. Artojų d-jos narys. Pirmųjų liet. vaidinimų Suvalkijoje organizatorius ir kovotojas prieš caro valdžią. Prasidėjus 1905 revoliucijai, G. organizavo kovos ir apsaugos būrius, jiems vadovavo, ginklų parūpindavo. Sakydavo ‚prakalbas'. G. vadovaujami kovos būriai apsaugodavo kalbėtojus, išvaikydavo žandarus. Po vieno susirėmimo tokių nelegaliai organizuotų kalbų metu policija išaiškino, kad G. vadovauja apsaugos būriams. Jį pradėjo persekioti. Už jo suėmimą paskyrė didelę sumą pinigų. Jam teko slapstytis. Dr. K. Griniaus padedamas, G. pasiekė Vokietiją, o vėliau išvyko į JAV. Caro valdžia ir čia jį persekiojo: reikalavo, kad New Yorke būtų suimtas ir išsiųstas į Rusiją. Jis apsigyveno Philadelphijoje. Amerikoje buvo Kovos administratorius, organizavo kalbėtojų maršrutus po visą šalį, pats kalbėdavo didesnėse kolonijose, aktyviai dalyvaudavo didesniuose seimuose. Rašinėjo Naujienose, Tėvynėje, Kovoje. Rėmė Dariaus-Girėno ir Vaitkaus skridimus į Lietuvą, išpardavė Lietuvos Paskolos bonų už $ 60.000. Buvo liberalas, demokratas, bendradarbiavo su socialistais. Gausią savo biblioteką ir laikraščių komplektus prieš pat II pas. karą persiuntė VD universiteto bibliotekai.

J. Grinius

2. J o n a s (g. 1902 II 21 Giminėnų k., Joniškio vls., Šiaulių aps.) rašytojas, literatūros kritikas. Gimnaziją baigė Šiauliuose 1922. 1926 Lietuvos univ. teologijos-filosofijos fakultetą. Gilino studijas Grenoblio ir Paryžiaus univ., kur studijavo prancūzų kalbą, literatūrą, estetiką bei meno istoriją. 1929 Lietuvos univ. už disertaciją O. V. Milašius–poetas gavo literatūros daktaro laipsnį. 1929 — 40 teologijos-filosofijos fak. docento teisėmis dėstė literatūrą, estetiką bei meno istoriją. 1940 VII 15 atleistas iš pareigų, bet 1940 X 1 paskirtas Kauno univ. statybos fak. vyr. dėstytoju meno istorijai ir prancūzų kalbai. 1941 VII 1 pakeltas docentu. 1941 X 1 išrinktas VDU senato sekretoriumi ir šias pareigas ėjo ligi 1944 VII 12. 1943 VIII 23–26 drauge su kitais senato nariais uždarytas Kauno kalėjime už nesutikimą nacių skelbiamam studentų mobilizacijos įsakymui pritarti. 1944 VII 31 pasitraukė į Vokietiją. 1946–50 Lietuvių tremtinių komitetų narys arba pirmininkas. 1948–50 Schwäbisch Gmündo gimnazijos mokytojas ir paskutinysis direktorius. Jau nuo gimnazijos meto dalyvavo kultūrinių ir visuomeninių organizacijų veikloje — ateitininkų moksleivių, studentų ir sendraugių narys. 1930–49 Ateitininkų Federacijos tarybos narys, 1923–24 Pavasario Centro valdybos narys, 1929–40 Lietuvių kat. vyrų s-gos centro valdybos vicepirmininkas ir pirmininkas. Nuo 1932 Katalikų mokslo akad. narys, Draugijos katalikų universitetui remti pirmininkas, nuo 1933 Lietuvių Rašytojų Draugijos narys, nuo 1935 Švietimo d-jos Saulės centro valdybos iždininkas. Tremtyje — Lietuvių Darbo federacijos atstovas Vlike ir Lietuvių federalistų sąjungos narys. Meno, literatūros bei politikos klausimais skaitė daug viešų paskaitų. Buvo šių laikraščių redaktorius arba redakcijos narys: 1922–25 Ateities, 1923–24 Pavasario, 1930–40 Židinio, 1936–40 XX Amžiaus, 1947–50 Aidų. Dar bendradarbiavo Laisvėj, N. Vaidilutėj, Logos žurnale, Athenaeume, Lietuvos Mokykloje, Meno Kūryboje, N. Romuvoje, Tėviškės Žiburiuose, Tremties Mokykloje, Darbininke, Drauge, L. K. Mokslų Akad. Suvažiavimų Darbuose, Varpuose (1944), Rašytojų Metrašty (1947 ir 1954),

J. Grinius

Liet. Enciklopedijoje. Išsp. Sąžinė 1929, O. V. Milašius–poetas 1930, Visuotinė literatūra (drauge su A. Vaičiulaičiu ir J. Ambrazevičiumi), Putino lyrika 1932, Grožis ir Menas 1938, Vilniaus meno paminklai 1940, Brazdžionio poezijos kritiški metmens — Varpai 1944, Stella Maris —Aiduose 1947, Gulbės giesmė — Aiduose 1948–49, Šventojo vakaro sapnas — šv. Pranciškaus Varpelyje 1951, Žiurkių kamera 1954.

3. K a z y s (1866 XII 17 Salemos-Būdos k., Sasnavos vls., Marijampolės aps. — 1950 VI 4 Chicagoje) gydytojas, buvęs Lietuvos valstybės prezidentas. Pradžios mokyklą lankė Oškinėje, Lymarkuose, Marijampolėje. 1879–87 išėjo Marijampolės gimnaziją, 1887–93 Maskvos univ. medicinos fak. Tėvas, 17 ha ūkininkas, turėjo savo mažą biblioteką, iš kurios G. pirmučiausia susipažino su Valančiumi, Ivinskiu, Akelaičiu, Dovydaičiu ir kt. lietuvių rašytojais. M. Akelaitis buvo G. tėvo motinos pusbrolis, ir apie jį, kaip apie 1863 sukilimo dalyvį, G. tėvai nemaža pripasakodavo. Tai turėjo įtakos vėlesniam G. nusistatymui. Nuo 3 gimnazijos klasės G. su savo vienklasiu J. Mačiu mokėsi P. Armino lietuvių kalbos pamokose. Nuo 5 klasės didelės įtakos G. turėjo Petras Kriaučiūnas. Iš jo G. 1883 gavo ir pirmuosius Aušros numerius. 1884 pradžioje Mačys drauge su G. redagavo ir leido rankraštinį laikraštį Prieaušrį. G. pasirašinėdavo Varnaičiu, Mačys — Kėkštu. 1885 Prieaušrį pakeitė Iššiepdantis. Nuo to

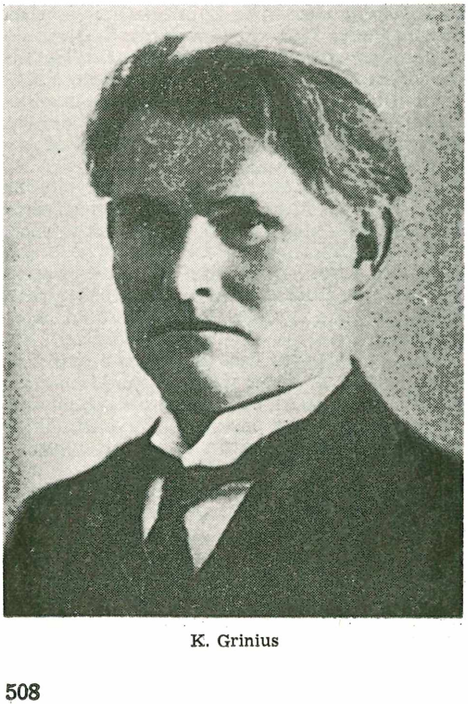

K. Grinius

laiko G. uoliai ėmė platinti lietuvišką spaudą. Atostogų metu rinkdavo folkloro medžiagą. Stojęs 1887 į Maskvos univ., G. prisidėjo prie tada Petro Leono vadovaujamos slaptosios lietuvių Maskvos studentų draugijos. Dėl lėšų stokos G. mokėsi labai sunkiomis sąlygomis, kartais tik pradieniui pietų valgydamas. Šalia medicinos mokslo G. klausė prof. Fortunatovo lietuvių kalbos paskaitų. 1888 G. pradėjo rašyti į J. Šliūpo Amerikoje leidžiamą Lietuviškąjį Balsą. 1888 dalyvavo pirmame lietuvių demokratų suvažiavime Marijampolėje, kuriame kartu su V. Kudirka, P. Leonu, P. Kriaučiūnu, J. Staugaičiu, J. Bagdonu ir V. Palukaičiu buvo svarstomas naujo pasaulinio liberalaus lietuviško laikraščio reikalingumas. Toks laikraštis, Varpas, 1889 ir ėmė eiti. Varpe ir pradėjusiam eiti 1890 Ūkininke G. rašė nuo 1890. Studentaudamas redagavo Lietuvos Ūkininko Kalendorių. 1889 G. pirmą kartą pateko į Butirkų kalėjimą už studentų riaušėse dalyvavimą Maskvoje. 1891 jo iniciatyva Maskvos studentų draugijoje iš loterijos būdu surinktųjų kelių šimtų rublių buvo įkurtas fondas lietuvių knygoms leisti. 1891–92 G. pirmininkavo Maskvos lietuvių studentų draugijai. Tuomet prisidėjo Trumpos Lietuvos istorijos ir Genių Dėdės parašyti ir jų minėtojo fondo lėšomis išleisti. 1892 rudenį G. Minske ėjo punkto kovai su cholera gydytojo pareigas. Gavęs 1893 III 7 (II 23) gydytojo vardą, 9 mėnesius plaukiojo Kaspijos jūra kaip laivo gydytojas. 1894 G. grįžo į Lietuvą, vasario pradžioje apsigyveno Marijampolėje ir ėmė verstis laisva gydytojo praktika. Čia gyveno ligi 1896. Nuo 1894 G. vis būdavo renkamas į varpininkų komitetą. Čia turėjo rūpintis, kad Varpui ir Ūkininkui nepritrūktų raštų bei pinigų. G. teko būti pinigų rinkėju, laikraščių administracijos prižiūrėtoju, revizoriumi, bendradarbiu, skleidėju, kreditų ieškotoju ir redaktoriumi. Dalyvaudamas 1894 varpininkų suvažiavime Mintaujoje, maskviečių atstovui studentui J. Račiūnui pareikalavus Varpą pakreipti socialistine linkme, G. kaip varpininkų komiteto narys pareiškė, kad Varpas galėsiąs prie šio reikalavimo prisitaikyti, bet pačiam Varpui tai žymios įtakos nepadarė. Per Aleksandrą Sulkevičių G. palaikė ryšius su PPS kaip su kovojančia prieš caro valdymą organizacija. 1895 G., S. Matulaitis ir J. Bagdonas užmezgė ryšius su Vilniaus socialdemokratais lietuviais: A. Domaševičiumi, A. Moravskiu ir kt. 1896 G. paruošė A. Domaševičiaus lenkiškai išleisto 1 nr. Lietuvos Darbininko, pirmo lietuvių socialdemokratų laikraščio, lietuvišką vertimą; taip pat jis su kitais išvertė ir nr. 2, pasirodžiusį 1898. Taip pat jo buvo išversta ir LSDP Programa 1896.

1895 G. dalyvavo Vilniuje buvusiame varpininkų susirinkime, kuriame dalyvavo ir socialdemokratų lietuvių atstovas, o paskui G. dalyvavo LSDP susirinkime kaip varpininkų atstovas. 1895 G. ir S. Matulaičio įtakoje Varpe prasidėjo griežtesnė taktika prieš lietuvių klerikalus ir caro valdymą. 1896 pavasarį G. su šeima persikėlė į Virbalį. Iš čia tais pačiais metais važinėjo į Tilžę Varpo administracijos revizuoti. 1896 rudenį persikėlė į K. Naumiestį, suėjo į artimą pažintį su ten gyvenusiu V. Kudirka ir dažnai su juo aptardavo varpininkų reikalus. Drauge su savo žmona aprūpindavo Kauno ir Vilniaus Lietuvos socialdemokratus iš užsienio gabenamais atsišaukimais ir kitokiais spaudiniais. Nuo 1897 G. redagavo Ūkininką. Nuo 1898 Vilniuje pradėjus spiestis naujiems varpininkų veikėjams, su jais G. kaip varpininkų centro komiteto narys susiartino ir dirbo kartu. K. Naumiestyje apie G. ir V. Kudirką spietėsi žymesnieji Suvalkų krašto knygnešiai ir lietuvių draudžiamosios literatūros platintojai. 1898–1903 G. gyveno Pilviškiuose. 1898 G., nuvykęs į Tilžę, prikalbino Vilių Bruožį Mauderodės spaustuvei garantuoti kreditą Varpui. Po kelerių metų V. Bruožis sumokėjo Mauderodei visas Varpo skolas, ir tuo būdu apsaugojo varpininkus nuo didelių medžiaginių sunkumų. Iš Tilžės G. nuvyko pas L. Vaineikį Palangoje ir F. Janušį Kretingoje, ir juodu apsiėmė redaguoti ir administruoti Tilžėje ėjusius varpininkų spaudinius, jei G. tektų įkliūti į žandarų rankas. Tais pat metais Marijampolės žandarų viršininkui Vonseckiui likvidavus beveik visus žymesniuosius darbuotojus lietuvius Suvalkų pusėje, Kudirkos ir vilniškių padedamas, G. faktiškai tvarkė visus varpininkų reikalus. Nuo 1899 pavasario Ūkininko redagavimą G. perleido į užsienį nuo ištrėmimo 3 metams į Viatkos gub. pabėgusiam J. Bagdonui. G. drauge su J. Lozoraičiu rinko Pilviškių apylinkėje eksponatus 1900 parodos Paryžiuje lietuvių skyriui. 1900 VIII dėl L. Vaineikio suėmimo buvo pirma krata G. namuose. 1902 varpininkų suvažiavime Dabikinėje G., J. Vileišiui, J. Bortkevičiui ir J. Šauliui buvo pavesta surašyti lietuvių demokratų partijos programą, bet ji kitame suvažiavime nebuvo patvirtinta. Gyvendamas Pilviškiuose, G., be kita ko, pradėjo studijuoti botaniką ir rinkti lietuvių liaudies botanikos pavadinimus. 1903 dėl rasto pas St. Matulaitį G. laiško buvo antra krata pas G. 1903–05 G. gyveno Marijampolėje. 1904 abiejų G. iniciatyva suorganizuota pirmoji lietuvių viešoji demonstracija prie Petro Armino kapo Marijampolės kapinėse, kurioje dalyvavo apie 300 žmonių. Nuo to laiko G. namai ėmė darytis Suvalkijos ir viso krašto lietuvių sąjūdžio centru. Čia ėmė organizuotis lietuviškas choras ir vaidinimų statymas. 1905 G. namai virto revoliucionierių demokratų ir socialdemokratų užeiga. Tais pat metais Grinių rūpesčiu Marijampolėje įrengta patalpa lietuvių teatrui ir V 28 pirmą kartą viešai, chorui dalyvaujant, suvaidinta Amerika Pirtyje. 1905 gale Suvalkų karo generalgubernatorius gen. Gulkovskij G. ištrėmė į Poltavą visam karo metui. Esant G. Kauno kalėjime, karo stovis buvo panaikintas, ir G. prieš pat Vilniaus seimą grįžo į Marijampolę ir tuojau su kitais įkūrė Marijampolės Šviesos draugiją, kuri įsteigė pirmąją Marijampolėj atvirą mokyklą lietuvių dėstomąja kalba. 1905 pabaigoje G. generalgubernatoriaus verčiamas, išsikraustė Vilniun. Čia, J. Jablonskiui redaguojant, G. bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke, Vil-

Dr. K. Griniaus šeima

Penčyla Dr. K. Grinius

niaus Žiniose, suredagavo paskutinį 1905 Varpo nr. 12, rašė politines brošiūras, 1906 pradžioje sudarė LDP programą. Grįžęs 1906 III į Marijampolę, G. su žmona legalizavo Šviesą, kuri greit pradėjo augti, ir 1908 turėjo 18 skyrių su apie 1500 narių. 1906 IX 24 žandarai G. namuose padarė kratą, ieškodami ginklų, ir abu Grinius uždarė Marijampolės kalėjime, kuriame juos išlaikė 12 dienų. 1908 G. už Šviesą kalinamas 67 dienas S. Kalvarijos kalėjime. 1908 XII 16/29 paleistas, bet tuojau buvo ištremtas. Įsikūrė Vilniuje, kur gyveno ligi 1910. Čia kartu su A. Rimka redagavo Lietuvos Ūkininką. 1909 su G. Petkevičiūte Lietuvos Žinias. Su F. Bortkevičiene G. įkūrė pasitikėjimo bendrovę: ,F. Bortkevičienė ir K. Grinius' Lietuvos Ūkininkui leisti. Paskiau G. įkūrė jo priedus: Žemę, Sveikatą ir Mokyklą, Aušrinę. Sveikatą G. redagavo ligi I pas. karo. 1910 grįžęs į Marijampolę, 1911 su kitais G. suorganizavo pirmą lietuvišką žemės ūkio parodą. Dėl to, kad į parodą nepriėmė transparanto su carinio himno įrašytu tekstu žydų kalba, G. buvo bandoma sudaryti byla už caro įžeidimą. G. dėl to teko sėdėti S. Kalvarijos kalėjime apie pusantro mėnesio. 1913 G. vėl buvo žandarų tardomas dėl Lietuvos Ūkininko. 1914–19 G. su šeima gyveno Rusijoje. 1917 išrinktas į Rusijos lietuvių tarybą (J. Jablonskis, P. Mašiotas ir G.). Būdamas Kislovodske, G. nustojo savo žmonos ir dukters Gražinos, žuvusių 1918 per civilinį karą. G. iš Novorosijsko pro Istambulą 1919 vasarą atkeliavo į Paryžių, kur, būdamas Lietuvos delegacijos repatriacijos komisijos pirmininku, iš Vokietijos nelaisvės į Lietuvą padėjo grįžti apie 1000 lietuvių. 1919 XI G. grįžo į Marijampolę. 1920 steigiamojo seimo ir vėliau trijų seimų narys. 1920 VI 19—1922 II 1 ministeris pirmininkas. 1922 II 16 kartu su P. Rusecku ėmė redaguoti Lietuvos Žinias. 1922 VI 1 G. pradėjo vadovauti Kauno savivaldybės medicinos ir sanitarijos skyriui. Čia G. paėmė sanitarinę-profilaktinę kryptį ir pasirūpino, kad būtų įsteigti keli centrai motinų ir vaikų sveikatai saugoti, dispanseris kovai su džiova, centras mokinių sveikatai saugoti, dezinfekcijos stotis, pirtis mokiniams, Ryano ligoninės gimdymo pagalbai, ligonių prieglaudos, savivaldybės vaistinės. Šiose pareigose G. išbuvo ligi 1935 IX. 1926 liaudininkams su socialdemokratais laimėjus rinkimus į seimą, buvo išrinktas valstybės prezidentu ir juo išbuvo ligi 1926 XII 17 perversmo, kada buvo priverstas atsisakyti prezidento pareigų. Po to grįžo prie darbo savivaldybėje. Aktyviai dalyvaudamas kovoje su džiova, nuo 1924 buvo Draugijos kovai su tuberkuloze centro valdybos, o ligi 1936 buvo tos draugijos pirm. ir Kauno skyriaus pirmininku. Nuo 1934 G. redagavo tos draugijos metraštį Kova su Džiova. G. buvo vienas iš Lietuvos motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjungos steigėjų; Pieno Lašo draugijos nuolatinis (nuo 1923) pirmininkas ir jos kalendorių bei metraščių Pieno Lašas redaktorius. Vokiečių okupacijos metu už protesto rašto dėl Lietuvos piliečių žydų žudymo įteikimą (be G., tą raštą dar pasirašė J. Aleksa ir prelatas M. Krupavičius) Lietuvos Generalkomisarui vieneriems metams buvo ištremtas į Ąžuolų Būdą.

Nuo antrosios bolševikų okupacijos G. pasitraukė į Vokietiją. Tremtyje ilgiausia išgyveno Hanau stovykloje (1945–46). Čia gyvendamas, dalyvavo lietuvių tremtinių kultūriniame gyvenime ir bendradarbiavo tremtinių bei Amerikos lietuvių spaudoje. Plačiai pasklido jo šūkis ,Vienas kitam paskelbkime amnestiją'. 1946 X 2 — 1947 gyveno Frankfurte prie M. pereinamojoje stovykloje. Čia gyvendamas, atšventė 80 metų amžiaus sukaktuves ir 60 metų visuomeninio darbo minėjimą. 1947 I 24 atvyko į JAV. Kurį laiką gyveno Philadelphijoje, bet nuo 1948 III 19 įsikūrė Chicagoje, kur tvarkė savo atsiminimus, papildinėjo Medicinos terminologijos veikalą, rašinėjo lietuvių spaudai. 1949, minint dr. V. Kudirkos 50 metų mirties sukaktį, G. parašė keletą originalių straipsnių apie jį. Iš Chicagos raštu kreipėsi į laisvojo pasaulio valstybių galvas Lietuvos išlaisvinimo reikalu. Per Voice of America paskelbė du pirmuosius atsišaukimus į lietuvių tautą. Atstovavo Lietuvos ūkininkijai Žaliajame Internacionale ir buvo Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos garbės pirmininkas.

Kaip botanikas 1911 yra išspausdinęs iš Jz. Trzebinskio verstą knygutę Kaip rinkti bei žymėti augalus ir Lietuvių Tautoj spausdino 1914 Apie botanikos organografijos lietuviškąją terminologiją. Rašė apie S. Baltramaičio Lietuvių bibliografijos iki 1904 papildymą (Vilniaus Žiniose), Lietuvių medicinos knygų sąrašas (Medicina 1923), Iš Seinų vyskupijos istorijos (1909 Lietuvių Tauta), Medžiaga Ivinskio biografijai (1908), keletą monografijų apie Varpo atsiradimą ir jo istoriją, Teisingą žemės valdymą 1908, Kaip valdosi amerikiečiai 1906, Šveicariją 1905 ir Atsiminimus. Varpe ir Ūkininke pats vienas kartais prirašydavo ištisus numerius žinių, nuolatos pasirašydamas vis kitais slapyvardžiais, kurių vien spaudos draudimo metu vartojo per 100.

Varpas 1926; *V. Biržiška,* Lietuvių Bibliografija; *P. Ruseckas,* Dr. K. Grinius 1926; Commemoration of Dr. Kazys Grinius 1955.

4. K a z y s (g. 1899 IX 8 Pilviškiuose) dr. K. Griniaus sūnus, gen. št. pulkininkas. Mokslus pradėjo eiti Marijampolėje. I pas.

K. Grinius

karo metu gyveno Kislovodske, kur baigė gimnaziją. Rusijoje pilietiniam karui prasidėjus, tarnavo kavalerijoje, kovėsi baltųjų eilėse. Už pasižymėjimą kautynėse 1919 pradžioje buvo pakeltas į pirmąjį karininko laipsnį. Kaip lietuvis, buvo demobilizuotas, ir per Prancūziją sugrįžo į Lietuvą. 1919 gale buvo paskirtas į I raitelių pulką Kaune. Kovoms pasibaigus buvo komandiruotas Prancūzijon į Saint–Cyro karo mokyklą, kurią baigė ir, grįžęs Lietuvon, buvo paskirtas Augštųjų karininkų kursų instruktoriumi. 1924 išvyko į belgų gen. štabo akademiją Briuselin, kurią baigė 1927. Grįžęs Lietuvon, pakaitomis tarnavo rikiuotėje ir štabe. Lygiagrečiai su savo pareigomis lektoriavo Karo Mokykloje ir Augštuosiuose karininkų kursuose, skaitydamas taktiką, karo istoriją ir ryšių tarnybą. 1937 buvo 3 divizijos štabo viršininkas Šiauliuose, vėliau buvo paskirtas Lietuvos karo atstovu Vokietijai. Bebūdamas Berlyne, susekė konkrečių duomenų apie gresiantį pavojų Lietuvai. Apie tai pranešė Lietuvos vyriausybei. Negrįžo į bolševikų okupuotą Lietuvą. Nesutikdamas su vokiečių nacių politika Lietuvos atžvilgiu, ryžosi išvykti iš Vokietijos į JAV. 1941 atvyko į New Yorką. Amerikon atvykęs, G. prisijungė prie lietuviškosios veiklos kovoje už Lietuvos atstatymą. Jam pasiūlius ir ALT pritarus, New Yorke buvo įsteigtas Amerikos lietuvių Informacinis centras. 1947–51 mokytojavo Syracuse univ. 1951 perėjo dirbti į Amerikos Balsą New Yorke. Lietuvoje buvo Mūsų Žinyno, Kardo ir Kario nuolatinis bendradarbis. Daug jo raštų yra tilpę karo taktikos, karo istorijos, karo strategijos ir ryšių tarnybos srityse. II pas. karo metu rašė karines apžvalgas Amerikos lietuvių laikraščiuose. Išsp. Pagrindiniai sprendimo elementai, Kavalerijos lauko tarnybos pagrindai [2]1930.

5. L i ū t a s (g. 1927 X 2 Kaune) inžinierius, dr. Kazio G. sūnus. 1946 baigė Eichstätto lietuvių gimnaziją ir 1953 Illinois technologijos inst. B. S. laipsniu. 1953–54 studijavo Notre Dame univ. Nuo 1945 priklauso Skautų Brolijai, 1949 Vyčio korporacijai ir 1953–55 jos valdybos narys. Lietuvių studentų d-jos Chicagoje steigėjas ir 1951–52 pirmininkas. 1952–54 Lietuvių studentų d-jos centro valdybos narys. 1943–44 leido ir redagavo slaptą moksleivių laikraštėlį Jaunime Budėk! Bendradarbiauja Amerikos lietuvių spaudoje (lietuvių ir anglų kalba).

Griniūtė Laimutė (g. 1911 V 14 Šiauliuose) gydytoja. 1929 baigė Šiaulių gimn., 1935 VDU medicinos mokslus. 1935–41 VDU klinikų asistentė, kur įgijo akių specialistės vardą. 1946 Tübingeno univ. gavo daktaro laipsnį. IV Liet. akių gydytojų suvažiavime skaitė paskaitą. Bendradarbiavo Medicinoje. Gyvena JAV. Išsp. Naujagimių ir suaugusių blenorėja VDU akių klinikos duomenimis (Medicina 1937).

Griniuvienė-Pavalkytė Joana Domininka (1865 VIII 18 Šikšnių dv., Kybartų vls., Vilkaviškio aps. — Kislovodske 1918 IX 8). G. mokėsi privatinėje mokykloje Marijampolėje ir paskiau buvo pasirengusi pradžios mokyklos mokytojos vardui gauti. Paskiau apie dvejetą metų Petrapilyje tarnavo Pypino bibliotekoje. 1896 ištekėjo už dr. K. Griniaus. Marijampolėje pasidarė lietuvių kultūros bei politikos kovotoja. G. K. Naumiestyje suorganizavo valdžios draudžiamų spaudinių gabenimą į Vilnių. 1897 pirmutinė nugabeno pirmą lietuvišką socialdemokratų literatūrą į Vilnių. Gyvendama K. Naumiestyje, V. Kudirkai dažnai gabendavo spaudos ryšulius iš Prūsų ir jo raštus į Širvintos pašto dėžes. Prasidėjus 1905 revoliucijai, buvo prisidėjusi prie Lietuvos socialdemokratų ir dalyvavo jų suvažiavimuose bei veikloje. Ilgainiui, ypač prasidėjus rusų valdžios reakcijai ir revoliucijos veikėjų suėmimams, G. pasidarė veikli Suvalkų krašto revoliucinio sąjūdžio vadovė, bet neapleisdama ir kultūrinio darbo. Dar Pilviškiuose gyvendama, apie 1899, sužavėta vietos moterų meniškomis prijuostėmis, ėmė rinkti kolekciją, kuri Čiurlionies galerijai davė pagrindą tos rūšies rinkiniui. G. ypač rūpinosi politinių kalinių likimu. Drauge su savo vyru suorganizavo ir 1905 V 15 statė Marijampolėje pirmą viešą lietuvišką vaidinimą Amerika Pirtyje, o vėliau įvairiose Marijampolės apylinkės vietose nemaža spektaklių, koncertų, kuriuose daugiausia dalyvavo kaip gabi artistė. 1904 ir 1905 suorganizavo pirmą lietuvišką Marijampolės chorą. Juozo Rimšos ir kt. padedama, 1905 VIII Marijampolės bažnyčioje suorganizavo demonstraciją prieš Seinų vyskupijos valdytojo prelato Antanavičiaus aplinkraščio skaitymą, o tame aplinkraštyje žmonės buvo raginami kovoti su revoliucija. Tais pačiais metais su lietuvių socialdemokratais (V. Mickevičium-Kapsuku) ir žydų bundistais ruošė Marijampolės 111 Dono pėstininkų pulko kareivių sukilimą prieš caro valdžią, bet, paaiškėjus, kad husarų pul-

J. Griniuvienė-Pavalkytė

kas pasipriešins, sukilimas nebuvo pradėtas. 1906–08 drauge su F. Bortkevičiene ir F. Grincevičiūte buvo veikli Kankinių kasos veikėja. Jos namai buvo pasidarę slapstymosi vieta revoliucinieriams ir politiniams nusikaltėliams. Suorganizavo nevieno revoliucionieriaus į užsienį išgabenimą. Ypač padėdavo kaliniams, kitus išvaduodama už piniginį užstatą. Knygnešiui J. Kancieriui patarė apsimesti iš proto išėjusiam, ir Tvorkų psichiatrinėje ligoninėje per pažįstamą gydytoją dr. Radvilavičių gavo jam proto ligos pripažinimą ir paleidimą. Be valdžios atsiklausimo sukūrė d-ją Marijampolės Šviesą 1905 pabaigoje, o kai atsigavusi valdžia neįrašytą Šviesą buvo uždariusi, tai 1906 pabaigoje sugebėjo išgauti įregistravimą gubernatūroje. Dar 1905 prie Šviesos įsteigė pirmąją viešą lietuvišką Marijampolės pradžios mokyklą. Ta mokykla dirbo apie mėnesį, ir buvo valdžios uždaryta. Petrapilyje G. išsirūpino Šviesos bylos panaikinimą ir visų dalyvių išteisinimą. Bendradarbiavo revoliucinėje (Echo, Naujojoje Gadynėje) bei pažangioje spaudoje (Ūkininke, Liet. Ūkininke, Vilniaus Žiniose), pasirašydama Dėdiene. Už savo veiklą buvo kalinama S. Kalvarijos ir Marijampolės kalėjimuose 1907 ir 1908. Karo metu su šeima išvažiavo į Rusiją ir su dukterim Gražina žuvo Kislovodske.

K. Griniuvienė-Arsaitė

Griniuvienė – Arsaitė Kristina (g. 1896 Saratove) daktaro K. Griniaus antroji žmona. Mokėsi Kauno gimn., teisę studijavo Maskvos ir Kauno univ. Tremtyje gyveno Vokietijoje, o dabar JAV. Bendradarbiavo Pieno Lašo kalendoriuose, Moteryje, Lietuvos Žiniose ir kt. Daugiausia jos rūpesčiu pastatyti Pieno Lašo namai Kaune.

Grinkevičius Silvestras (1871 I 27 Vaivadų k., Piniavos vls., Panevėžio aps. — 1942 X 31 Romainių sanatorijoje) inž., prof. 1893 baigė realinę mokyklą Rusijoje, Velikije Luki mieste, 1899 baigė Petrapilio technologijos institutą, 1899 — 1906 tarnavo geležinkelių valdyboje Saratove, 1907 tiltų ir geležinkelių dirbtuvių viršininkas Kozlove, 1908–17 tarnavo Saratove. 1915 pabaigoje Lietuvių centrinio komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti įgaliotinis, 1916–17 to komiteto skyriaus Saratove pirm., 1916-18 Saratovo lietuvių globos d-jos belaisviams lietuviams iš M. Lietuvos šelpti pirm. 1918 Astrachanės politechnikos dėstytojas. Lietuvon grįžęs, 1919 VII — 1922 buvo Lietuvos geležinkelių direktorius, 1919 X — 1922 III susisiekimo ministerijos viceministeris. Nuo 1923 I 18 LU technikos fak. tiltų ir geležinių konstrukcijų katedros docentas, 1929 I 1 e. o. prof., 1934 X 1 ord. prof., 1933 XI 1 — 1938 technikos fak. dekanas. 1923–24 Kauno Maisto fabriko statybos vedėjas, 1925 Amalių–Telšių geležinkelio tiltų statybos vedėjas. 1925–29 Augštųjų karininkų kursų tiltų kursų dėstytojas. 1940 išėjo į pensiją. Išsp. Mediniai tiltai 1929, Pastatams skaičiuoti daviniai 1932, Geležinės konstrukcijos 1933.

S. Grinkevičius

Grinkiškio girininkija Baisogalos miškų urėdijos sudėtyje. Plotas 3742 ha. Miškuose vyrauja eglė su lapuočių priemaiša.

Grinkiškis mstl. ir vls. centras Kėdainių aps., prie Šušvės upės, 12 km nuo Gudžiūnų glžk. stoties; apie 1000 gyv. Grinkiškio parapija turi apie 3000 gyv. Pirmoji bažnyčia statyta 1618, naujai perstatyta 1763 ir nauja 1885 konsekruota vysk. M. Paliulionio. Senoji bažnyčia buvo pritaikyta apsigynimo reikalams. G. buvo ir kalvinų bažnyčia, bet jos statybos bei sunykimo metų nežinoma. Naujoji katalikų bažnyčia pasižymi vidaus grožiu. 1863 VII 14 prie G. miške rusai sumušė sukilėlius. Jau 1909 veikė vartotojų bendrovė. G. gimė Polikarpas Girstautas. 1934 maždaug 1 m gylyje aptiktas naujojo akmens amžiaus pabaigos kapas, kuriame prie sunykusių žmogaus griaučių surastas laivinis kovos kirvis.

Grynokitas, kadmio sulfido mineralas, randamas Skotijoje prie Greenock, Kalifornijoje, New Jersey, Missouri ir Arkansas. G. yra vienintelė ūkiui reikšminga kadmio rūda (žaliava), žalsvos oranžinės spalvos; kietumas 3, specifinis svoris 4,9.

Grinorius (am. liet. žodis, paskolintas iš am. ag. green-horn ‚žalragis') 1. neprity-

Grinkiškio bažnyčia

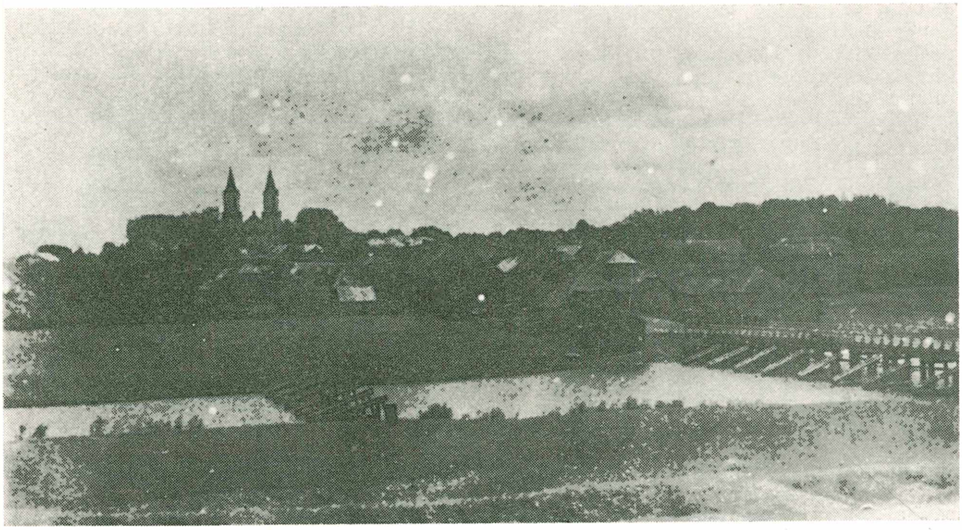

Grinkiškis

ręs žmogus, pradedantysis, naujokas; 2. lengvai apgaunamas žmogus, paikšas, mulkis; 3. neseniai atvykęs imigrantas.

Grīns 1. A l e k s a n d r s (Jēkabs) (g. 1895) latvių rašytojas. Ypač pažymėtinas istorinių romanų ir novelių kūrėjas. Išaugęs tiek pasaulinės literatūros klasikų (Poe, Bocaccio), tiek latvių prozaikų (A. Niedra) tradicijoje. N. proza gyva, didelės fantazijos, parašyta vaizdžiu ir sugestyviu stiliumi. Visur subtiliai fiksuota laikmečio dvasia. G. yra lietęs ir lietuvių senovę savo raštuose. Latvių literatūros istorijoje iškili G. trilogija Dveselu putenis 1932–34, kurioje plačiu užsimojimu įamžinta latvių tautos ir laisvės apoteozė. Knygos: Krustneša gaitas, Pieviltā vīra atriebšanās, Nameja gredzens 1931, Meža bērni, Saderinātie (trilogija): Pelēkais jātnieks, Sarkanais jātnieks ir Melnais jātnieks 1938–40, Trīs vanagi, Tobago. Drama: Karoga meklētāji. Lietuviškai išverstas Nameikio žiedas.

2. J ā n i s (g. 1890) latvių rašytojas. Aleksandro G. brolis, rašęs poeziją, prozą ir kritikas. Eilės: Pirmdiena 1911, Rožu ugunī 1914. Prozoje G. sarkastišku žvilgsniu žvelgia gyveniman. Stilius realistinis. Išsp. Saksu Morics (istorinė apysaka) ir Kalostro Jelgavā (komedija). 1951 išleistas apysakų rinkinys Dadzīvotāji rezonē.

Griovenė (Hottonia) žolinių augalų gentis. G. p l u n k s n a l a p ė (H. palustris L.), žiedai kekių žiedynuose galiniuose menturiuose. Vandens augavietėse, grioviuose, balose dažnai auga.

Griovys 1. dirbtinis atviras kanalas vandeniui nuleisti (nusausinimui) ar tiekti (irigacijai), turi nuolaidžius šlaitus ir horizontalų dugną: mašinų kasamieji G. turi apvalų parabolinį dugną. G. gilumas būna 0,7 ligi 2,5 m, dugno platumas nuo 0,5 ligi 25 m ir daugiau. G. dydis skaičiuojamas pagal vandens debitą, ribojant greitį tarp 0.2 ir 1 m/sek. Išilginis G. nuolydis nebūna didelis: tarp 20 ir 200 cm/km. Šlaitai tvirtinami apželdinant, smaluojant ar betonu dengiant. G. kasami mechaniškais kastuvais ar žemsėmių samčiais.

2. G. g e o l o g i j o j e Žemės plutos zona, kur tarp dviejų ar daugiau atsiradusių lygiagrečių plutos įskilimų susidarė sluogsnių įgriuvimas. G. atsiranda dėl Žemės plutos išsiplėtimo ir yra įvairaus didumo ir gilumo. Žinomi didieji G. yra: Raudonosios jūros, Rytų Afrikos, Baikalo ežero, Oslo, Reino augštupio (tarp Odenwaldo ir Schwarzwaldo ir kitas tarp Haardto ir Vogezų).

Gripas (prc. grippe), arba influenca, yra užkrečiamoji liga, prasidedanti staiga: po 12–48 valandų po užsikrėtimo. Ligos sukėlėjas yra virusas. Iki šiol yra rasta dviejų rūšių virusų — A ir B. Savo savybėmis jie yra panašūs, bet, persirgęs vienos grupės viruso G., tuoj pat gali sirgti antros grupės viruso G. Persirgus kurios nors grupės viruso G., įgyjamas tai grupei imunitetas. Įgytasis imunitetas, manoma, tėra trumpam laikui. Nuo G. apsisaugoti yra specialūs skiepai nuo abiejų G. rūšių. Skiepų veiklumas yra išbandytas gyvuliams ir žmonėms. Patirta, kad skiepytųjų tarpe susirgimų daug rečiau, o liga yra trumpesnė ir lengvesnė. Nuo G. skiepyti patariama kiekvieną rudenį. G. kaip ir daugelis kitų užkrečiamųjų ligų, prasideda staiga šalčio krėtimu, karščiavimu, galvos, akies

obuolių skausmais, kaulų raumenų ir sąnarių skausmais, kosuliu. Yra G. formų, pasireiškiančių virškinamojo trakto sutrikimais, kaip apetito stoka, vėmimu, skausmais viduriuose ir viduriavimu. Aštrus periodas paprastai trunka 2–5 dienas, bet bendras silpnumas, prakaitavimas ir bendras negalavimas gali trukti iki 2 savaičių ir ilgiau. G. gali duoti komplikacijų, iš kurių pažymėtinos: sinusų ir ausies uždegimas, bronchitas, bronchopneumonija ir kt. Vitaminų stokos atveju po G. galima gauti nervų uždegimą — neuritą. Specifinio gydymo nėra. Skiepijimas susirgus jau neveikia ir nepatariamas. Gydymas tik simptominis. Gripo apsisaugoma, vengiant kontakto su G. sergančiais ir saugantis persišaldymo. *J. MšK.*

Gripenberg Bertel (1878–1947) suomių poetas, rašęs švediškai. G. lyrika stipri. Jaunystės eilėraščiai erotinio atspalvio. Vėliau garbino švedų tautinius žygdarbius. Eilėraščių meisteris. Parašė Dikter (Eilėraščiai 1903), Vida vägar (Platūs keliai 1904), Gellergrinden (Geležiniai varteliai 1905), Svarta sonetter (Juodieji sonetai 1908), Drivsnö (Pustomas sniegas 1909), Aftnar i Tavastland (Vakarai Tavastlande 1911), Under fanan (Po vėliava 1918), Vid gränsen (Prie ribos 1930), atsiminimai Det var de tiderna (Tai buvo anie laikai 1943).

Gryphius Andreas (tikrąja pavarde Greif, 1616–1664) vokiečių rašytojas. G. yra svarbiausias vokiečių baroko atstovas literatūroje. Priklausė pirmajai Silezijos poetų mokyklai ir rašė sonetus, odes, giesmes. Rūpinosi įsteigti vokiečių teatrą pagal Calderoną, prancūzų ir olandų pavyzdį. Kūrė kankinių ir šventųjų tragedijas: Heilige Felicitas, Cardenio und Celinde, Carolus Stuardus 1657. Tragedijos, kaip ir eilėraščiai, rodo šiurpią to meto pasaulėžiūrą. Žmonėms buvo artimesnės jo komedijos: Peter Squentz 1663, Die geliebte Dornrose 1660.

F. Gundolf, A. G. 1927.

Gripsholm karaliaus pilis Švedijoje, Södermanlando provincijoje, netoli Mariefred miestelio, vienoje iš Mälaro saliukių. G. buvo pradėta statyti Bo Jonssono Gripo, 1381 nupirkusio tą vietą. Kaikurios viduramžių pilies dalys yra užsilikusios ir dabartiniame pastate, kuris buvo pradėtas statyti Gustavo Vazos 1537. Nauji įrengimai Gustavo III laikais, tarp jų puikusis teatras. G. rezidavo Švedijos karaliai ligi XIX a. Dabar pilis paversta istoriniu muzėjumi, kuriame telpa didžiausia ir seniausia pasaulyje portretų galerija. 1892–1900 pilis buvo restauruota. G. yra savotiška švedų karalių likimo pilis: ten buvo kalinami švedų karaliai Jonas III, Erikas XIV ir Gustavas IV Adolfas. G. bekalinant karaliui Jonui III ir jo žmonai Katarinai Jogailaitei, gimė Lenkijos ir Lietuvos karalius Zigmantas (Sigismundas).

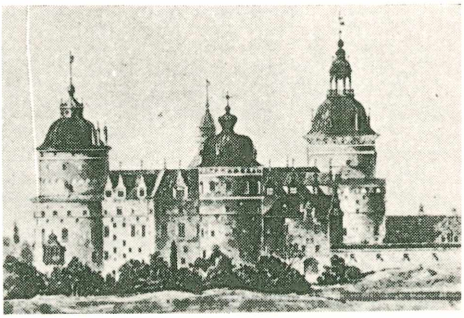

Gripsholm

Gris Juan (1886–1927) ispanų kilmės prancūzų dailininkas. Ankstyva mirtis (kūrė tik apie 10 metų) sutrukdė jam užimti vadovaujamąją poziciją XX a. revoliuciniuose dailės sąjūdžiuose. G. minimas ir rikiuojamas kartu su Georges Braque ir Pablo Picasso, pradėjusiais vad. kubizmą. G. posakis ‚paveikslas turi būti kažkas panašus į spalvotų plokštumų architektūrą' taikliai nusako naujosios krypties principą — formos primatą. Daiktams suteikiamos geometrinės ir abstrakčios formos. Metalinio skaidrumo ir griežtumo kompozicijose išdėstytos spalvinės dėmės ir šviesos

J. Gris Geranija

bei tamsos efektai, palenkti tiktai ,absoliučios 'tapybos dėsniams. Žmogiškoji figūra, jeigu tik panaudojama, tėra taip pat tik ornamentali detalė. Atsisakoma tematikos ir turinio plačiąja prasme. Paveikslai neturi ko nors ,reikšti', bet turi perduoti tapomųjų objektų struktūrinį skeletą ir branduolį.

Grissaille (prc.) 1. lengva šilkinė ar pusšilkė medžiaga iš juodų ir baltų siūlų. 2. Tapyba tik baltais ir juodais dažais pilkame fone. G. tapybos būdas buvo vartojamas ypač XV–XVI a.

Grisar Hartmann (1845–1932) jezuitas, buvęs bažnyčios profesorius Innsbrucke. Jo pirmieji darbai lietė Romos miesto istoriją viduramžiais, kur jis daugiau taisydamas Gregorovijų, labiausiai kreipė dėmesio į pasaulinę popiežių valdžią savoj (Romos) valstybėj. Vėliau atsidėjo Martyno Liuterio istorijai, stengdamasis psichologiškai aiškinti reformatoriaus asmenybę. Jo pagrindiniai veikalai: Geschichte Roms und der Paepste im Mittelalter 6 tt. 1901, Luther 1911–1913. Luthers Leben und Werk [2]1927, Lutherstudien 6 sąsiuviniai 1920–23.

Grisebach Eberhard (1880–1945) vokiečių filosofas, nuo 1931 Züricho univ. prof. Savo filosofinėmis pažiūromis remiasi Euckenu; pradžioje ortodoksinis protestantas, vėliau susiartina su ,dialektine teologija'. Dialektinė teologija ypač apsprendžia jo pasaulėžiūrą ir kultūros kritiką, kuria jis priartėja egzistencializmui, tačiau išvengia jo pesimizmo, atsiremdamas į etiškai pedagoginį kultūros supratimą. Pagrindinis veikalas Wahrheit u. Wirklichkeit 1919, kuriame ieško naujo tikrovės supratimo, tikrovę prieš tiesą statydamas: tikrovė tai, ko negalima paneigti. Išsp. Die Schule des Geistes 1921, Erkenntnis u. Glaube 1923, Gegenwart, eine kritische Ethik 1928; Freiheit u. Zucht 1936, Die Schicksalsfrage des Abendlandes 1942, J. Burckhardt als Denker 1943.

Griska-Griškaitė Zuzana (g. 1920 VIII 11 New Britain, Conn.) dainininkė, dramatinis sopranas. Persikėlusi su tėvais į Hartford, Conn., baigė vidurinę mokyklą ir pradėjo mokytis dainavimo pas Anna Kaskas, vėliau mokėsi Bostone ir New Yorke. Keletą metų drauge su Anna Kaskas buvo solistė Hartfordo katedroje. Nuo 1942 dainavo Philadelphia Opera Co., 1944–47 City Center Opera Co., New Yorke. Nuo 1948 dainavo Sullivan Opera Co., Schubert Opera Co ir Conn. Opera Association. 1952 Boston Symphony Hall orkestro palydima, atliko operos Aida pagrindinę partiją koncertine forma. 1954 gavo moterų klubo stipendiją Vokietijoje tobulintis. Rengė koncertus Carnegie Recital Hall ir Barbizon Plaza Hall, New Yorke ir kituose JAV didmiesčiuose. *J. Ž.*

Griškabūdžio bažnyčia

Griška Jurgis (g. 1906 IV 2 pakaunėje). Mokėsi Prienuose ir Vokietijoje. Visą laiką dirbo Užsienių Reikalų ministerijoje, Eltoje, pradžioje eidamas vertėjo pareigas, vėliau redaktoriaus ir 1941–44 Eltos direktorius. Plačiai bendradarbiavo spaudoje. Lietuvos Žurnalistų s-gos narys nuo 1938 ir knygų vertėjas.

Griškabūdis bžk. ir vls. centras Šakių aps., 1940 1000 gyv., 14 km nuo Šakių. G. parapijoje apie 4000 gyv. G. įsikūrė apie 1697 iškirstos girios vietoje. Bažnyčia statyta 1742 ir buvo K. Naumiesčio filija, kurią aprūpindavo karmelitai. 1796 karmelitai Jeronimas Šateika ir Juozapas Vališauskas pastatė naują bažnyčią. 1805 Prūsijos valdžia panaikino karmelitus. I pas. karo metu G. sudegė. Iš Griškabūdžio vls. buvo kilę Andrius Tatarė ir Jonas Jablonskis.

Grišmanauskas Juozas (g. 1927 X 6 Medsėdžių k., Platelių vls., Kretingos aps.), 1948 baigė žemės ūkio mokyklą Kretingoje. 1944–51 dalyvavo antibolševikinėje rezistencijoje Lietuvoje. Dirbo Klaipėdos žvejybos laivyne ir gavo bocmano laipsnį. 1951 VII 17 drauge su kap. L. Kublicku ir E. Paulausku pabėgo į Švediją. 1952 atvyko į JAV. Su prakalbomis apie padėtį okupuotoje Lietuvoje aplankė 50 lietuvių kolonijų. Pagal visų trijų pabėgėlių žvejų informacijas buvo išspausdinta knyga Voyage to Freedom. Išsp. Tolimieji kvadratai 1952.

Gritėnas Jonas (1884 — 1928 XII 28) nuo 1920 lietuvių tautinės bažnyčios Scrantone, Pa. klebonas, nuo 1924 VIII 17 lenkų tautinės bažnyčios sinodo pakeltas vyskupu. Jis paruošė maldaknyges, savo parapijoje įkūrė prieglaudą seneliams, buvo įkūręs seminariją ir sušaukęs tautinį parapijų sinodą (santarybą).

Griūtis, kitaip dar lavina, sniego arba ledo masė, kuri nusirita ar nuslenka nuo kalno šlaito. Sauso, šalto sniego G. prasideda kalnų viršūnėse, kai vėjas sujudina laisvą sniegą, kurio pradžioje nežymus kiekis, slinkdamas žemyn, išjudina didėjančias mases, dideliu greičiu besiritančias žemyn ir sudarančias tirštus sniego krislelių debesis. Juose užtrokšta žmonės ir gyvuliai, o nuo jų sukelto didesnio oro slėgimo ir pačios sniego masės svorio sugriūva namai. Ledo G. susidaro iš atskilusių ledynų. Jos dažnai pasitaiko Alpėse VII–IX mėnesiais ir nepasiekdamos žemuose kloniuose gyvenamųjų vietų, nėra tokios nuostolingos kaip sniego G. *A. B.*

Gryva (lat. Grīva) miestelis Latvijoje, Alūkštos aps. G. pastatyta Dauguvos kair. krante, prieš Daugpilį, ir geografiškai laikytina D. priemiesčiu. Miestelis apima 9 km² plotą. G. tipiškas sentikių centras: jų 46% visų gyventojų; 38% katalikų, 6% stačiatikių, 5% evang.-liut. ir 4% žydų tikėjimo. 1935 G. buvo 5546 gyv. Iš jų 22% latvių tautybės ir 53% rusų. XVIII a. pradžioje G. buvo vadinama Jeruzalės (Jeruzaleme) vardu. Nuo 1802 G. buvo vadinama Zemgale. Po 1832 miestelis vadinamas G.-Zemgale. 1912 suteiktos miesto teisės. Ir rusų okupacijos ir nepriklausomybės metu G. ekonominis gyvenimas buvo tampriai susietas su Daugpiliu, į kurį ėjo du tiltai. Netoli G. gyveno latvių poetas Rainis. Prieš I pas. karą G. katalikų bažnyčioje kas antrą savaitę pamaldos būdavo lietuvių kalba.

Grivina, grivinė (rus. grivna, lenk. grzywna, gud. hryvńa iš slav. griva ,karčiai'): a. senas kailinių pinigų vienetas slavuose ir lietuviuose, kilęs iš apikaklės rus. ,griva', siūdintos iš tam tikro skaičiaus brangių žvėrelių kailiukų. Viduramžių kailinių ,pinigų' G. rusuose buvo nusistovėjusi vienur 30, kitur 50 kiaunių odelių; jas vartodavo mainuose ir jomis mokesčius mokėdavo, kol įsigalėjo metaliniai pinigai; b. sidabro antkaklis, viduramžiuose dėvėtas kailinės apikaklės vietoje ir vertės atžvilgiu maždaug prilygęs brangiųjų kailių apikaklei, slavų vadintas grivna ir reikale vartotas pinigu; c. sidabro lydinys — įvairių formų gabalas, svėręs rusuose (XII–XIV a.) apie 205 g, kaikur mažiau (Kieve apie 150 g), kaip pinigas (= 3 arba 4 kailiniai G.) ir kaip svorio vienetas — G.; atkirstoji šios G. pusė yra rublis; d. Lenkijos pagrindinis svorio vienetas tauriesiems metalams sverti, pradžioje apie 182,5 g, įvestas monetų kalyklon XI a., Lokietkos laikais pagerintas iki 197,68 g, pagal Jono Kazimiero pinigų reformą — 201,8 g (Krokuvos G.), nuo Augusto III — 233,812 g (Koelno G.); 1834 visas tas G. pakeitė Rusijos funtas (409,512 g). XIII a. atskirose lenkų provincijose G. svoris buvo nesugaudomai įvairus, tik mušdinant pinigus, laikytasi šiokio tokio vienodumo; e. viduramžių lietuvių kailinis ,kartis', slavų tyrinėtojų pramintas grivine, kaip piniginis vienetas susidedąs iš 40 sabalių kailiukų; sidabro antkaklis, paskui sidabro lydinys apie 200 g svorio, lietuvių vadintas didžiąja kapa; f. carų Rusijos 10 kapeikų sidabrinė moneta, gavusi pradžią apie 1701 ir mušdinta iki I pas. karo, liaudyje vadinta G. Bolševikai 10 kapeikų sidabrinę monetą mušdino iki 1930 (ją 1931 pakeitė varionikelio moneta), bet lietuviai šios monetos G. jau nebevadina. *J. K. K.*

Grizelda viduramžių legendos didvyrė. G. likimą daugelis poetų panaudojo siužetu savo veikalams, pvz. Boccaccio, Chaucer, Dekker ir kt.

Grizli (Ursus horribilis) lokių rūšis, gyvenanti Š. Amerikoje. Panašus į Europos durpinį lokį, bet didesnis ir stipresnis. Apie 2½ m ilgio ir 450 kg svorio. Gyvena daugiausia kalnuose. Gyvenimo būdu panašus į mūsų lokį ir praleidžia žiemą taip pat miegodamas.

Grizonas (Grison vittatus) kiaunių šeimos žvėriukas, randamas P. Amerikoje, panašus į šešką. G. yra plėšrus ir drasko naminius paukščius. Mažesnė rūšis G. furax gyvena p. Brazilijoje. Lyncodon patagonicus, mažiausias G. randamas Argentinoje.

Grižas nuolatinis sąnario girgždėjimas, sausgėla, girgždėlė.

Grįžratis žr. Atograža.

Grįžtamoji šiltinė žr. Šiltinė.

Grįžtuvės senovinėse vestuvėse jaunųjų sugrįžimo į jaunosios namus už savaitės po vestuvių iškilmės, sugrįžtuvės, sugrąžtai, atgrąžtai, atlankai.

Grįžulo ratai 1. Didieji G. R. (Ursa Major) yra ryškus žvaigždynas šiaurinio dangaus ašigalio srityje, stovįs tarp Slibino, Piemens, Medžioklinių šunų, Mažojo liūto ir Lūšio žvaigždynų. 7 to žvaigždyno

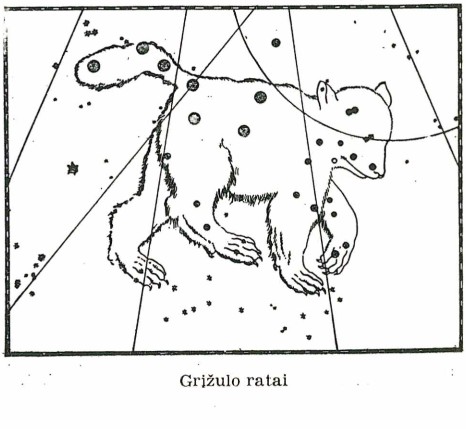

Grįžulo ratai

ryškiosios (2-jo ryškumo) žvaigždės apibrėžia ratų ir rodiklio arba samčio ir koto figūrą. Be šių 7 žvaigždžių, D.G.R. priklauso dar daug silpnesnių žvaigždžių, stovinčių gerokai į pietus ir vakarus nuo pagrindinės figūros. G.R. yra vienas lengviausiai pastebimų šiaurės žvaigždynų, Lietuvoje niekada nenusileidžiąs ir iškyląs augštai viduržiemio naktimis. Seniau Lietuvos kaime pagal G.R. padėtį danguje žmonės nustatydavo nakties laiką. Šis žvaigždynas senovės graikų buvo vadinamas meška. Dėl to ir jo lotyniškas vardas Ursa Major. G.R. rodiklio lūžime, gerai įsižiūrėjus, pastebimos dvi žvaigždės — Mizaras ir Alkoras. Pro teleskopą šviesesnioji—Mizaras yra iš dviejų žvaigždžių, kurios sukasi apie viena kitą (žr. Mizaras). Penkios ryškiosios G.R. žvaigždės (nuo septynių atmetus rodiklio galo žvaigždę — Alkaid arba Eta Ursae Majoris ir toliausiai nuo jos stovintį ,ratą' — Dubhe arba Alfa Ursae Majoris) priklauso įdomiam dinaminiam žvaigždžių spiečiui, pavadintam G.R. vardu. Šiam spiečiui priklauso apie 150 žvaigždžių, išblaškytų visame dangaus skliaute. Spiečiaus skersmuo yra apie 175 šviesmečius, jo greitis saulės atžvilgiu 29 km/sek. Saulė yra apie 70 šviesmečių nuo šio spiečiaus centro, bet jam nepriklauso.

2. Mažieji G. R. (Ursa Minor) yra šiaurės dangaus žvaigždynas. Ryškiausios (septynios) G. R. žvaigždės labai primena Didžiojo G.R. formą. G.R. stovi tarp Cefėjo, Slibino, D.G.R., Kupranugario, Persėjo ir Jukštandžio žvaigždynų. Ryškiausia M. G.R. žvaigždė Alfa Ursae Minoris, arba Polaris (šiaurės), yra visai arti šiaurės dangaus ašigalio ir tinka šiaurės krypčiai nustatyti. *Č.M.*

3. R. Lietuvoj žvaigždynas Ursa Maior vad. G. (rečiau Grigo) R. Pavadinimas prasmingas, nes stebint naktį susidaro įspūdis, kad šis žvaigždynas ,grąžosi'. Pietų ir Vakarų Lietuvoje randamas pavadinimas ir Grigo Ratai, greičiausiai kilęs iš pirmojo: kai žmonės į ,grąžimąsi' nebekreipė dėmesio, jo nepastebėjo, tai pavadino kokio Grigo arba žmogaus pavardės ,ratais'. Mat, šiame žvaigždyne, anot žmonių, keturios žvaigždės sudarančios ,ratus', o trys — ,dišlių'. Apie G.R. atsiradimą pasakojama, kad seniai kokia augštesnė būtybė (Mėnulis, Dievas vienas ar su šv. Petru, šv. Mykolas, šv. Elijas, Antikristas, pagaliau Liucipierius) važiavusi per dangų arba Paukščių Keliu pasivažinėti, kas nors atsitikę, ir pasibaidę arkliai (Perkūnas pabaidė arklius); arba vienas ratas užkliuvęs už peklos kampo ar vartų, ratai apvirtę, vežimo rodiklis nulūžęs, ir taip jie likę danguje stovėti. Šį žvaigždyną mūsų žmonės gerai pažino ir iš jo padėties nakties metu teisingai pasakydavo laiką. Pvz. vakare G.R. ,arklys' nusisukęs į vakarus, rytą — į rytus; po vidurnakčio ,arkliai' atsisuka į rytus; vakare ,arkliai' stovi atsigręžę į šiaurvakarius, vidurnaktį — į šiaurę, o rytą — į rytus (tinka lapkričio mėn.); prieš dieną G.R. atsisuka į rytus, ,apvirsta'. Be to, G.R. naktį rodo paklydusiam kelią arba pasaulio dalis: reikia žiūrėti, kaip tie ,ratai' sukasi iš vakarų į rytus. Mažuosius G. R. (Ursa Minor) mūsų žmonės menkai tepažįsta. *J.B.*

Gryžuva upelis Tytuvėnų vls., Raseinių aps., Dubysos kair. įtakas, 11,6 km, su augštupiu Šimše 24,5 km. Teka iš Gauštvinio ež., turi deš. įtakus Vengrę, Bluką ir Kermošių; kritimas 18,8 m, vid. 1,54 m/km. Baseino plotas 192,9 km^2, vandens debitas vid. 1,3, mkm. 50, mnm. 0,14 m^3/sek., vandens energijos 250 kW.

Groat Benjamin Feland (1867–1949) amerikiečių hidraulikas; 1898–1910 profesorius Kalnų inst., 1910–20 inž. praktika. Išl. eilę darbų apie hidrometrijos metodus.

Gröber Konrad (1872—1948) nuo 1932 Freiburgo arkivyskupas, nacionalsocialistų priešas. Išsp. Geschichte der Reformation in Konstanz 1916, Die Mutter [5]1936, Kirche u. Künstler 1932, Handbuch der relig. Gegenwatsfragen 1937, Hirtenrufe 1947.

Grobstų ragas 4 km į p. nuo Nidos. Kuršių rytiniame krante yra daugiau tokių ragų, susidarančių, kada jūros vėjai slenkančias smėlio kopas varo per Kuršių kopų rėžį ir jos išsilieja į Kuršių marias. G.R. išsikiša apie 2 km į Kuršių marias. Jo paviršiuje tik gyvos kopos. Per jo šiaurinę dalį iki 1939 ėjo Lietuvos–Vokietijos siena.

Groddeck Gabriel (1762–1825) filologas, 1804–25 Vilniaus univ. prof., dėstęs graikų kalbą ir literatūrą. Didžiai buvo vertinamas kaip rimtas filologas bei sumanus filologinio mokslinimo organizatorius. 1810 Vilniaus univ. įsteigė klasikinės filologijos seminarą ir Lietuvos gimnazijoms parengė rimtų mokytojų. Lietuvos šviesuomenėje norėdamas sukelti susidomėjimą klasikine senove, bendradarbiavo Dziennik Wileński ir 1806 leido žurnalą Gazeta Literacka Wileńska. Lietuvos mkt. parūpino tekstų ir vadovėlių lotynų bei graikų kalbomis. Išsp. De scena in theatro Graecorum 1805, Antiquitatum Romanorum doctrina 1811, Historiae Graecorum litterariae 1811, Graecorum de Zamolxide fabule 1820–21.

G. Groddeck

S. Jundzill, Cudzoziemcy w uniwersytecie (Rocznik Towarz. Przyj. Nauk w Wilnie III 1909); *J. Oko,* Seminarijum filologiczne G. E. G. (Rozpr.

i materj. Wydz. I Towarz. Przyj. Nauk w Wilnie IV 1933); (") Z dziejów filologji klasycznej w Wilnie (rinkinys) 1937.

Grodeckis Pranas (g. Marijampolėj) gydytojas, praktikavo Prienuose ir nuo 1899 Kaune, paskiau išsikėlė į Lenkiją. Lodzės Czasopismo Lekarskie išspausdintas str. apie Paprienės lietuvių stubas. 1905 F.Gruda (slapyvardis) išvertė lietuviškai jo knygelę, antrašte Sergėkitės akių apvilkimo. 1908 Vilniaus Žiniose išspausdino keletą poleminių straipsnių.

Grodzickis 1. F a u s t i n a s (g. 1709 Lietuvoje). Kaminieco kolegijos rektorius ir nuo 1767 iki 1770 misininkas. Išsp. Theatrum eloquentiae 1745, De perversa atque inepta styli ad scriptoris veteris exemplum conformatione 1746, Scientia artium militarium 1747, [2]1753, Architectura cywilna 1748.

2. S t a n i s l o v a s (1541–1613) jėzuitas. Pradžioje buvo pirklys. Teologiją studijavo Romoje, kur gavo teologijos daktaro laipsnį. Darbavosi Lietuvoje ir Lenkijoje. Profesoriavo Vilniaus akademijoje, dėstydamas scholastinę teologiją. Savo pamokslais ir disputais su heretikais sėkmingai darbavosi ir daug atvertė į katalikų tikėjimą, ir todėl dažnai būdavo Lietuvos apaštalu vadinamas. 1590 Nesvyžiuje įvykusios provincialinės kongregacijos išrinktas Lietuvos jėzuitų provincijos atstovu į generalinę jėzuitų prokuratorių kongregaciją Romoje. Kelionei reikalingas lėšas parūpino Trakų vaivadijos valdytojas Mikalojus Radvila. Antrą kartą panašiam uždaviniui buvo išrinktas Plocke 1593 drauge su jėzuitu Jokūbu Vijuku (Vujekus Vangrovickius). Nemaža paruošė veikalų: Conciones de probandis spiritibus per missionem ordinariam Cracoviae 1607, Concionum tomi 8 pro dominicis et festis totius anni, Trutina psychosophiae contra ministrum Calvinianum pro suis concionibus de purgatorio 1592, Conciones 2 de purgatorio quas habuit Vilnae in exequiis duorum principum ir daug lekiškai. Jo Quadripartitae conciones 4 tt. 1605 buvo dažnai kartota: 1606, 1607, 1610–14 8 tt. Be to, Prawidło wiary Haeretyckiey... Vilniuj akademijos spaustuvėje 1592, Kazanie ná pogrzebie Oświeconey Kśęźny J. M. Pániey Káterzny z Tęszymá Rádzwiłowey... Vilniuj 1592 ir kt. *A. Lm.*

3. T o m a s (g. 1718 Lietuvoj). Nuo 1766 Lembergo kolegijos rektorius, o nuo 1768 iki pat jėzuitų panaikinimo 1773 Stanislawówo kolegijos rektorius. Išsp. Mowy parafialne w kościele S. Jędrzeja miane w Warszawie 4 tt. 1778, [2]1795, Nauki chrześcijańskie katechizmowe 1793, [2]1798.

Groener Wilhelm (1867—1939) vokiečių generolas, kuris 1918 X 26 pakeitė E. Ludendorffą ir po karo paliaubų vadovavo vokiečių armijų atsitraukimui ir demobilizacijai. Po Versailles taikos sutarties pasirašymo pasitraukė iš kariuomenės. 1920–23 susisiekimo ministeris, 1928–32 karo ministeris. Išsp. Der Weltkrieg und seine Probleme 1920, Das Testament des Grafen Schlieffen 1927, Der Feldherr wider Willen 1931.

Groen van Prinsterer Guillaume (1801–1876) olandų politikas ir istorikas, konservatyvios kalvinizmo srovės atstovas. Išsp. Ongeloof en revolutie [2]1868. Leido Archives et correspondance de la maison d'Orange–Nassau 1835–45.

Groethuysen Berhard (1880–1946) vokiečių filosofas, 1931–33 Berlyno univ. prof. Po to gyveno užsienyje, daugiausia Paryžiuje. Dilthey mokinys ir jo darbo tęsėjas, sugebėjęs visuotinę idėjų istoriją sujungti su giliu individualinių istorinių įvykių pažinimu ir jų filosofiniu pagrindimu. Jo veikalai: Philosophische Anthropologie 1935, Entstehung der bürgerl. Welt- u. Lebensanschauung in Frankreich 1927–31, Dialektik der Demokratie 1932. Redagavo Dilthey istorinių raštų I, VII, VIII t., Les tendences actuelles de la ph. allemande depuis Nietzsche 1926. *A.Blt.*

Grogas (ag. grog, pavadintas pagal britų admirolo Edw. Vernono, šį gėrimą įvedusio, pravardę Old Grog, apie 1745 pradėtą vartoti dėl jo kelnių pasiūtų iš storos žalios g r o g - r a m medžiagos) šiltas gėrimas, sudarytas iš vandens, cukraus ir romo.

Grohmann Adolf (g. 1887) vokiečių orientalistas, 1923–45 Prahos univ. prof., 1949 Innsbrucko univ. prof. Išsp. Südarabien als Wirtschaftsgebiet 1933, Arabic Papyri of the Egyptian Library 1934–38, Einführung und Chrestomathie der Papyruskunde 1949.

Grolier de Servin Jean (1479-1565) prancūzų bibliofilas, kuris susiartino su Aldo Manutio spaustuve ir leidykla ir nustatė knygų įrišimo tipą, vėliau pavadintą jo vardu. JAV G. vadinamas didžiausias bibliofilų klubas.

pytojas ir grafikas, ekspresionizmo srovės žymus atstovas. Mokėsi teisių mokslų, bet

Gromaire Marcel (g. 1892) prancūzų tadrauge studijavo ir meną. Dalyvavo I pas. kare ir buvo sužeistas. Savo stilių susidarė apie 1920. 1925 nepriklausomųjų salone surengė parodą ‚Karas'. Yra nupiešęs gamtos vaizdų, iliustracijų, pagaminęs raižinių. Mokytojas Montparnasse'o akad., vedėjas Ecole Arts décoratifs.

Grombčevskis (lenk. Grąbczewski) Bronislovas (1855 Užvenčio dv., Šiaulių aps. — 1926 Varšuvoje) vidurinės Azijos tyrinėtojas. 1903–06 Astrachanės gubernatorius. Išsp. Kaszgarja 1924, Przez Pamiry i Hindukusz 1925, Wspomnienia myśliwskie 1926.

Gromyko Andrei Andrejevič (g. 1909) rusų bolševikų politikas. 1936 baigė Mask-

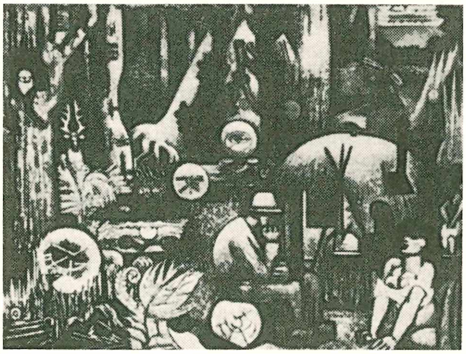

M. Gromaire Miškas

vos Ekonominį institutą. 1939 atvyko į JAV T. Rusijos ambasados Washingtone patarėju. 1943–46 pasiuntinys JAV. 1944 T. Rusijai atstovavo Dumbarton Oaks konferencijoje ir buvo rusų delegacijos pirmininkas 1945 San Francisko konferencijoje. T. Rusijos Aukščiausios tarybos narys, 1946 paskirtas SSSR delegatu Jungtinių tautų Saugumo taryboje ir T. Rusijos užsienio reikalų ministerio pavaduotoju. Nuo 1946 ligi 1948 išgarsėjo daugiau negu 20 kartų pareikšdamas rusų veto J. T. Saugumo taryboje ir 1948 demonstratyviai apleisdamas Tarybą vienai savaitei, atmetus rusų pasiūlymą dėl Irano. 1949 T. Rusijos užsienio reikalų ministerio pirmasis pavaduotojas. 1952 paskirtas ambasadoriumi Anglijai. 1953 vėl užsienio reikalų ministerio pavaduotojas.

Grönbech Vilhelm (1873–1948) danų religijų istorikas, Kopenhagos univ. profesorius 1915–43. Daugiausia tyrė gamtotaučių religijas ir senovės germanų kultūrinius santykius bei Naująjį Testamentą. Parašė Vor Fokeaet i Oldtiden 1908–12 Mystikere i Europa og Indien 1925–34 ir Naujojo Testamento trilogiją Jesus Menneskesönnen 1935, Paulus Jesu Kristi Apostel 1940, Kristus den opstandene Frelser 1941, Hellenismen 1939, Hellas, Kultur og Religion 1942–45.

Groningen 1. Š. Olandijos provincija tarp Šiaurės jūros, Ems upės ir Vokietijos; 2326 km², 459.985 gyv. (1947). Paviršius žemas, iš dalies buvusios pelkės, dirvos derlingos; augščiausioji vieta 10 m nuo j.l. Auginama linai, miežiai, avižos, kviečiai, o augštesnėse vietose vyrauja gyvulių auginimo ūkis.

2. G. provincijos sostinė; 133.142 gyventojai (1947). Mieste susikerta keli laivuojamieji kanalai ir susiteka dvi upės, — vidaus vandens kelių uostas. Cukraus, alaus, pianinų, tabako, baldų, linų pluošto pramonė. 1614 įkurtas universitetas, kurio bibliotekoje saugomas Erasmo N. Testamentas su Liuterio įrašytomis pastabomis.

Gronis Ladislovas (g. 1896 IX 11 Krokialaukio par., Alytaus aps.) kunigas, profesorius, teologijos daktaras. 1925–35 Vilkaviškio vyskupijos kurijos kancleris ir Dvasinio tribūnolo teisėjas. 1935–40 karo kapelionas. Parašė 6 pėstininkų Margio pulko istorinę apžvalgą. 1942–44 Vilniaus kunigų seminarijos prof. 1949–54 Škotijoje dirbo pastoracinį darbą ir redagavo Išeivių Draugą. 1954 apsigyveno Vokietijoj ir dirba pastoracinį bei visuomeninį darbą. Vasario 16 gimnazijos kapelionas ir nuo 1955 Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas.

Gronlund Laurence (1846–1899) JAV socialistas kilimo danas. Vertėsi advokatūra ir žurnalistika. Išspausdino The Coming Revolution 1880, The Co-operative Commonwealth 1884, Ça Ira, or Danton in the French Revolution 1888, Our Destiny 1891, The New Economy 1898, Socializing a State 1898.

Gronskij Pavel (1883–1937) prof. G. senelis turėjo Punios dvarą, bet emigravo į Tverę. 1906 baigė Petrapilio univ. teisių fak. 1912 Petrapilio univ. priv. docentas. 1917 Petrapilio prekybos ir psichologijos inst. prof. IV Dūmos atstovas. 1920 emigravo į Paryžių. 1923–27 Lietuvos univ. humanitarinių mokslų fak. dėstė valstybės teoriją ir naujųjų amžių istoriją. Bendradarbiavo Lietuvos Aide, Vaire. Tautoje ir Žodyje išsp. Instrumentum lithuanicae deditionis Anno 1655 die Augusti 1924. The War and the Russian Governement 1929. G. žmona Nina, skulptorė, nulipdė poeto S. Dagilio biustą paminklui Biržuose.

Groos Karl (1861–1946) vokiečių filosofas, nagrinėjęs psichologinę bei biologinę žaidimų reikšmę. Vėliau nagrinėjo pažinimo teorijos klausimus. Išsp. Die Spiele der Tiere ³1930, Die Spiele der Menschen 1899, Das Spiel 1922, Das Seelenleben des Kindes ⁶1923, Bismarck im eigenen Urteil 1920, Fürst Metternich 1922, Zur Psychologie und Metaphysik des Wert-Erlebens 1932, Die Unsterblichkeitsfrage 1936, Seele, Welt und Gott 1952.

Gropas Mikas (1871 X 11 Gropiškiuose—1955 VIII 15 Neustadte) mažlietuvis veikėjas. Kartu su dr. Gaigalaičiu įst. Sandaros draugiją, Priekulėje kartu su kitais įk. Smulkaus kredito bankelį, kurio kasininku buvo iki 1939. Vienas iš Ūkininkų d-jos bei Priekulės Galvijų auginimo ir kontrolės ratelio steigėjų. Savo namuose Priekulėje buvo įrengęs liet. mokyklą.

Gropius Walter (g. 1883) vokiečių architektas, modernizmo atstovas. Po I pas. karo Weimaro, nuo 1925 Dessau statybos mokyklų direktorius. Praktiško ir patogaus statybos išplanavimo propagatorius. 1934–37 dirbo su M. Fry Londone, 1937 atvyko į JAV. Išsp. Internationale Architektur 1924, ²1928, The New Architecture and the Bauhaus 1935, The Bauhaus 1919–28,

W. Gropper Senatas

1938, Rebuilding our Communities 1945, Mensch und Werk 1954.

Gropper William (g. 1897) JAV tapytojas ir karikatūristas. Jo karikatūros turėjo didelio pasisekimo. 1936 surengė pirmą savo tapybos kūrinių parodą. Jo paveikslų yra daugelyje JAV galerijose bei muzėjuose. Išsp. Fifty-six Drawings of U. S. S. R. 1928. Senatas laikomas geru (satyrinio stiliaus) paveikslu.

Gros Antoine Jean (1771–1835) prancūzų tapytojas. Jacques Louis Davido mokinys. Betgi pastarojo klasikiniu stiliumi atliktų kūrinių meistriškumo jis yra nepralenkęs ir nepasiekęs. Savo paveikslų siužetams G. naudojęs Napoleono ir jo epochos figūras ir nutikimus. Buvęs didelėje imperatoriaus malonėje ir prieglaudoje.

Grosas (prc.) dvylika tuzinų, arba 144 gabalai. Jis kartais vadinamas mažuoju grosu. Didysis G. — 144 tuzinai.

Grosas 1. S e v e r i n a s (1821 Prancūzijoje — po 1870) rusų karininkas, išėjęs į dimisiją gyveno Mažeikių aps. Žemalėje. 1861–63 taikos tarpininkas. 1863 V paskirtas sukilėlių karo viršininku Telšių aps. Iš savo dvaro surinkęs valstiečių būrį ir pasivadinęs Aleksandraičiu (jo tėvas buvo Aleksandras), pradėjo skelbti sukilėlių manifestą Plateliuose, Plungėje, Tveruose. Prie Kvedarnos atidavė savo būrį Dluskiui–Jablonovskiui, o jo būryje dalyvavo keleriose kautynėse (ties Papile). Susikivirčijęs su Jablonovskiu, per Liepoją emigravo į Angliją, iš ten į Prancūziją. Būdamas zoologijos žinovas, stojo į zoologų draugiją ir jos komandiruojamas išvyko į Afriką, bet, ties Geruoju Vilties Ragu laivui sudužus, nuskendo.

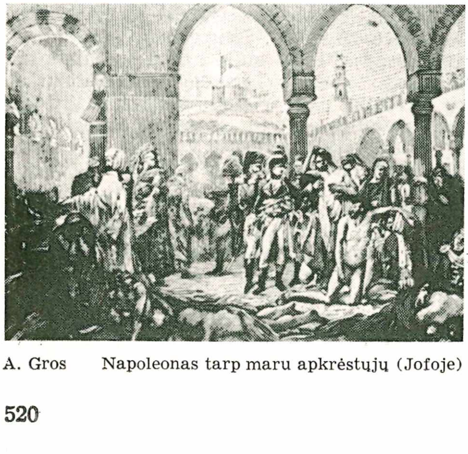

A. Gros Napoleonas tarp maru apkrėstųjų (Jofoje)

2. S i m o n a s (apie 1772 Varmės vyskupijoje — 1835 IV 5 Kretingoje). Mokslus ėjo Resloje R. Prūsuose. Paskiau išvyko į Lietuvą, kurį laiką mokėsi Raseiniuose. Apie 1787 stojo į pranciškonų vienuoliją, apie 1794 įšventintas kunigu. 1795 buvo Vilniaus pranciškonų vienuolyne, 1798 — 1802 Troškūnų vienuolyno mokyklos vokiečių kalbos mokytojas, 1803–10 Dotnuvos vienuolyno mokyklos mokytojas, paskiau dar kituose vienuolynuose, nuo 1816 Kretingos mokyklos mokytojas ir parapijos vikaras. 1827–35 Kretingos vienuolyno definitorius. Kilimo vokietis, Lietuvoje gerai pramokęs lietuviškai. 1835 lenkų kalba parašė Kalbrieda Ležuwe Žemaytyszka, kurios pabaigoje pridėjo lenkiškai lietuvišką žodynėlį. Šis rankraštis su gvardijono Šimkevičiaus prakalba buvo 1835 nusiųstas išspausdinti į Vilnių, bet nebuvo išspausdintas. Rankraštis ligi II pas. karo buvo saugomas Kretingos vienuolyno bibliotekoje. *Vc.B.*

G. g r a m a t i k o s 136 psl. in 4° skiriami kalbos dalims aprašyti ir trumpoms sintaksės žinioms, o 137–198 psl. lenkiškai lietuviškam žodynėliui. Kito ranka (gal gvardijono Šimkevičiaus) lietuvių k. rašytoje prakalboje sakoma, kad autorius norėjęs ją parašyti žemaičiams, kurie ligi tol neturėję nė vienos gramatikos, sutinkančios su jų tarme; todėl ypač G. gramatika, prakalbos autoriaus nuomone, tiktų Telšių, iš dalies Šiaulių ir Raseinių ‚pavietų' gyventojams, nes tame krašte, esančiame toliau ‚nu swetymu rubežiu', esanti grynesnė senovės kalba išlikusi, nesumišusi su kitomis. G. stengęsis kaip įmanydamas atskirti grynąją žemaičių kalbą nuo ‚sumaišytosios' ir žemaičiuose nevartojamos. Tačiau gramatikos autorius iš tikrųjų neduoda ištisai grynos pajūrinių žemaičių tarmės lyčių, o yra jas atmiešęs augštaitinėmis, ir tai be kokio plano. Kaikurie svyravimai aiškintini tuo, kad gramatika nėra galutinai atbaigta; bet labiausiai tuo, kad G. buvo veikiamas ir augštaičių raštų bei gramatikų, kurių jis nemaža buvęs prisigraibstęs savąją rašydamas, juoba pats būdamas nelietuvis; kita vertus, G., matyt, stengėsi jos skaitytojams palengvinti ir įvairiatarmius lietuviškus raštus skaityti. Tačiau gramatikos pagrindas yra pajūrinių žemaičių tarmė, kuriai čia atstovau-

ja daug būdingų lyčių. Ta prasme ji yra plačiausia šios žemaičių tarmės gramatika. Gramatikos rašyba artima A. Pabrėžos rašybai; balsių ilgumai žymimi atitinkamais dvigubais rašmenimis (pvz. Poonaa ‚ponai').

P. Jonikas, Archivum Philologicum 1937 VI 48; *A. Salys*, Švietimo Darbas 1927 I. *P.Jk.*

Grosch Christian Henrik (1801 — 1865) norvegų architektas, kurio vienas iš žymesniųjų kūrinių yra Oslo universiteto rūmai 1841–50.

Grosistas didmenų prekybininkas.

Gross 1. Charles (1857–1909) JAV istorikas, Harvardo univ. prof. Išsp. Gild Merchant 1890, Bibliography of British Municipal History 1897, Sources and Literature of English History from Earliest to About 1485, [2]1915.

2. Hans (1847–1915) vokiečių mokslinės kriminalistikos kūrėjas ir pirmojo kriminalistikos muzėjaus Grace steigėjas, nuo 1905 Graco univ. prof. Išsp. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalpsychologie [2]1905.

3. Hugo (g. 1888) vienas iš žymiausių vokiečių durpynų geologų, Gamtos tyrimo akademijos Hallėje narys. Iki II pas. karo dirbo Allensteine, dabar yra studijų tarėjas Bamberge. Jis, betyrinėdamas Rytprūsių durpynus, yra susekęs klimato ir augalų raidą nuo pat vėlyvojo ledynų laikotarpio ir nustatęs chronologiją daugelio radinių, aptinkamų durpynuose. Tais klausimais mokslo žurnaluose yra išspausdinęs daug atskirų studijų ir straipsnių. Iš jų svarbesnieji: Das Problem der nacheiszeitlichen Klima- und Floren-Entwicklung in Nord- u. Mitteleuropa (Botanisches Zentrallblatt XLVII 1930); Die Steppenheidetheorie und die vorgeschichtliche Besiedlung Ostpreussens (Altpreussen 1, 2, 1935; 3 ir 4, 1936); Überblick über die Klimaentwicklung Ostpreussens seit der Eiszeit (Altpreussen 3 : 3, 1938); Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreuss. (Prussia 32 : 1, 1938); Die Renntierjäger-Kulturen Ostpreussens (Prähist. Zeitschrift 30–31, 1940); Die Altsteinzeit Ostpreussens im Rahmen der späteiszeitlichen Entwicklung des Südostbaltikums (Quartär V 1943); Der ostpreussische Lebensraum in der ausklingenden Eiszeit (Der Forschungskreis der Albertus-Universität. Mitteilungen 2, 1943); Die Radiokarbonmethode und ihre Bedeutung für die spätquartäre Geologie, Paläontologie und Vorgeschichte (Eiszeitalter und Gegenwart 2, 1952) ir kt. *J.P.*

Grosse Pointe JAV mst. prie Lake St. Clair ež., 12 km į š.r. nuo Detroito, kurio daug turtuolių čia turi savo vilas; 6283 gyventojai (1950). Drauge su gretimaisiais Grosse Pointe Farms (9410 gyv.), Grosse Pointe Park (13.075) ir Grosse Pointe Woods (10.381) sudaro didelį rezidencinį Detroito priemiestį.

Gross-Heseppe. 1945 rudenį įsteigta lietuvių stovykla ir LTB apylinkė. 1946 VII į stovyklą buvo atkelta daug naujų gyventojų lietuvių iš aplinkinių vietovių. Stovykloje veikė šios švietimo institucijos: progimnazija, 1946 VIII 1 perorganizuota į gimnaziją (dir. Juozas Žilinskas, vėliau Vedeikis), pradžios mokykla (ved. Stasys Vosylius), vaikų darželis, nuo 1946 VII 15 iki 1948 IX 1 amatų mokykla, kurioje vienu laiku mokėsi 147 mokiniai ir dėstė 11 mokytojų. Dail. V. S. Stančikaitės iniciatyva 1946 VII buvo suorganizuota dailės studija, kurią lankė 11 klausytojų. 1948 VIII stovykla buvo likviduota, o diduma stovyklos lietuvių perkelta į Diepholzą.

Grossi Tommaso (1790–1853) italų poetas. 1815 parašė patriotinę politinę satyrą La prineida, nukreipta prieš austrus. Žinomiausias yra jo istorinis romanas Marco Visconti 1834.

Grosvalds Jāzeps (1891–1920) latvių dailininkas. Ekspresionizmo pradininkas Lat. ir Rygos grupės vienas iš iniciatorių. Aktyvi ir įspūdinga asmenybė. Prancūzų fovistų įtakoje sukūręs visą eilę didžiulių kompozicijų, meistriškų akvarelių ir paveikslų iš Latvijos nepriklausomybės kovų, kuriose pats aktyviai dalyvavo. G. darbai pasižymi drąsia kompozicija, skaidriu koloritu ir puikiu piešiniu.

J. Grosvalds Mirštąs kareivis

G. Grosz Atsiminimai

Grosvenor Gilbert Hovey (g. 1875) amerikietis geografas. 1899 National Geographical Society direktorius ir Nat. Geogr. Magazine redaktorius, 1920–54 Nat. Geogr. Society prezidentas. Jo garbei 1954 įsteigtas G. medalis. Parašė daug geografinių reportažų ir straipsnių. Išsp. Young Russia 1914, Discovery and Exploration 1924, Maps for Victory 1942.

Grosz Georg (g. 1893) vokiečių dailininkas. Radikalių kairiųjų pažiūrų, kurias išreiškė ir savo kūryboje. Vadinamojo Neue Sachlichkeit sąjūdžio pradininkas. 1932 pasitraukęs į JAV. Svarbūs jo satyriniai piešiniai bei politinės karikatūros. 1946 išsp. savo autobiografiją — A little Yes a big No.

P. F. Schmidt, Geschichte der modernen Malerei 1952.

Grot Jakov (1812–1893) rusų filologas. 1885 išleido rusų kalbos ortografiją ir nuo 1891 redagavo akademijos leidžiamą rusų kalbos žodyną.

Grota (it. grotta) natūralus ar dirbtiniu būdu padarytas įdubimas uoloje. G. paprastai pasidaro, vandeniui išplovus kalkių sluogsnius po žemėmis. Varvant kalkių tirpiniui, G. skliautuose pakimba stalaktitai. Kaikurios G. yra net kelių augštų. Didžiausia G. yra JAV Kentucky valstybėje ir vad. Mamanto G. Dirbtinės G. buvo renesanso ir baroko laikų soduose. Lietuvoje plačiai žinoma Birutės kalno dirbtinė G. Palangoje.

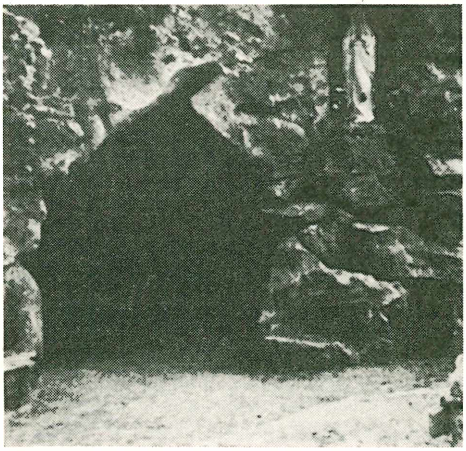

Birutės grota Palangoje

Grotas (vok. Grote, Groten) mažas vokiečių pinigėlis, ėjęs nuo XIV a. iki 1873 Šiaurės jūros pakraščiuose, pradžioje kaip $1/_{32}$ Bremeno markės, XVII a. nusistovėjęs kaip $1/_{72}$ talerio, mušdintas iš sidabro ir vario Bremene, Oldenburge ir kt.

Grote George (1794–1871) anglų politikas ir istorikas. Baigęs mokslus, dirbo savo tėvo banke. Susidraugavo su radikalinės srovės atstovais — D. Ricardo, J. Stuart Mill bei J. Benthamu ir 1832–41, pats būdamas parlamento narys, stengėsi propaguoti radikalines reformas. Pasitraukęs iš parlamento, atsidėjo istorijos bei literatūros studijoms. Išsp. Essentials of Parliamentary Reform 1831, History of Greece 1845–55, kur pabrėžiami Graikijos valstybės demokratiniai pradai, Plato and Other Companions of Socrates 1865, Aristotle 1872.

Grotefend Georg Friedrich (1775—1853) vokiečių archeologas ir filologas. 1802 Göttingeno mokslo draugijai įteikė tyrinėjimą apie dantiraščio skaitymo būdą. Domėjosi senovės Romos istorija ir savo veikaluose aiškino senovės įrašus. Išsp. Neue Beiträge zur Erläuterung der persepolitanischen Keilschrift 1837, Neue Beiträge zur Erläuterung der babylonischen Keilschrift 1840.

Groteskas (prc. grotesque iš it. grottesco ‚nelygus, paskiras, perdėtas, nenuosaikus') 1. m e n e ornamento rūšis architektūroje, tapyboje ir skluptūroje, kurioje fantastiškai supintu deriniu pavaizduoti augalų, gyvulių ir žmonių figūros. Betyrinėjant Romos griuvėsius ir požemių patalpas, vadinamas grotais (grotte), ant jų sienų buvo užtikta puošnių ornamentų, kuriems buvo duotas G. vardas. Tuo būdu pastarasis ornamentas lyg būtų išskirtas iš tokiai ornamentų rūšiai priklausančio bendro vardo — A r a b e s k a s; tačiau taip nėra: abu vardai skelbia tą patį ornamento charakterį. Ornamentas nebūtinai turi būti orientiškos (arabiškos) kilmės, kad vadintųsi arabesku, ir jis nebūtinai turi būti itališkos kilmės, kad jį pavadintumėm grotesku.

2. L i t e r a t ū r o j e G. yra susijęs su satyra: trumpas, sąmojingas pasakojamasis ar sceninis veikaliukas, stipriai šaržuotas, sukarikatūrintas. Į G. apimtį įeina ir vadinamoji makaroninė poezija, kurios pavyzdžių randame ekspresionistų, dadistų, surrealistų ir kt. naujovininkų kūryboje.

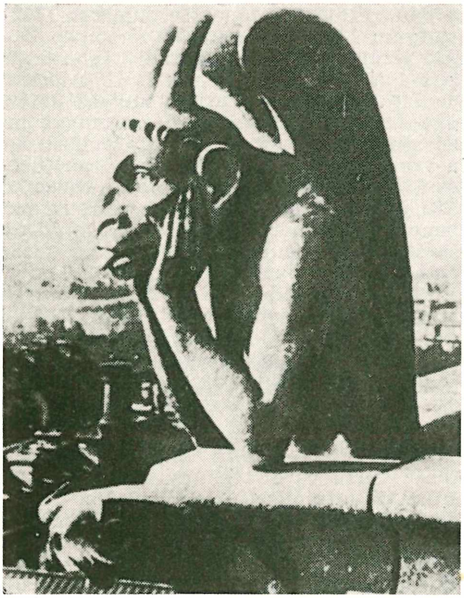

Groteskas

3. Filme G. pasireiškia situacijų ir veiksmo netikroviškumu ir iškraipytais vaizdais, sukeliančiais primityvų juoką.

4. Choreografijoje nenatūralūs, perdėti judesiai yra G. pažymiai. Moderniajame šoky, siekiančiame parodijos, matome nemaža G. pažymių: iškraipytų, disharmoninių judesių, priešpriešiais veikiančią įtampą. Panašiai G. reiškiasi ir muzikoje — komiška šiurkščių garsų disharmonija.

5. Poligrafijoje juodesnių už paprastus spaudmenų rūšis, vartojama antraštėlėms, rečiau kuriam žodžiui tekste išskirti ar pabrėžti.

Groth Klaus Johann (1819–1899) vokiečių poetas. Malūnininko sūnus. 1890 laimėjo Schillerio premiją. Jo tarminė poezija švelni, jautri, lyrika be šiurkštumų. Svarbiausias rinkinys Quickborn 1852, dainų, baladžių, idilių knyga, eina po Reineke Vos kaip antras klasikinis vokiečių žemaičių literatūros veikalas.

G. Selig, K. G. 1924.

Grotius Hugo (Huig de Groot; 1583 — 1645) olandų teisininkas, istorikas, teologas ir diplomatas. 15 metų būdamas, Orleane gavo daktaro laipsnį, Hagoje advokatavo ir užėmė įvairias valdžios vietas. Betgi įsipainiojo į religines ir politines vidaus kovas. 1619 buvo nuteistas kalėti ligi gyvos galvos. Kalėdamas parašė Inleidinge tot de Hollandsche rechtsgeleerdheit 1631, kritiškas leidimas 1952. 1621 pabėgo iš kalėjimo į Prancūziją, kur iš Liudviko XIII gavo pensiją. 1634–44 Švedijos pasiuntinys Paryžiuje. Plačiai išgarsėjo veikalu De jure belli ac pacis 1625, kurio išėjo daugybė laidų. Tas G. veikalas padėjo pagrindus valstybinei bei tarptautinei teisei bei teisės filosofijai. G. buvo vienas pirmųjų vadinamųjų prigimtinės teisės teorikų. 1889 tarpt. taikos kongresas pažymėjo jo atliktą vaidmenį. Teologiniuose veikaluose visoms religijoms skelbė toleranciją ir rūpinosi sujungti reformatus su katalikais. Veikalai: De jure belli ac pacis 1625, De mare libero 1609, De jurae praedae (dėl prekybos laisvės), Annotationes ad Vetus Testamentum 1644, Annotationes in Novum Testamentum 1641–46, De Veritatae Religionis Christianiae 1627. G. biografinė medžiaga Epistolae 1687 ir Epistolae ineditae 1801.

H. Grotius

E. Wolf, Grosse Rechtsgedenker [3]1951; *F. Bustken-Huet*, H. de G. 1941; *G. N. Clark*, G. and the International Law 1921; *G. Lauterpacht*, The Grotian Tradition in International Law 1946.

Groton JAV Connecticut mst. ir uostas prie Thames upės žiočių, priešais New Londoną; 21.890 gyv. (1950, 1940 10.900). Didelės povandeninių laivų statyklos ir bazė. Čia 1954 buvo baigtas statyti pasaulyje pirmasis atomine energija varomas povandeninis laivas Nautilus. Vaistų pramonė, krantų apsaugos akademija. 1781 britai užpuolė prie G. buvusį sukilėlių milicijos užimtą Fort Griswold postovį. Po ilgų kautynių pasidavė, bet daugumas gynėjų buvo išžudyta. Įgulos vadas plk. W. Ledyard buvo nužudytas jo paties kardu.

Grots Jānis (g. 1910) latvių poetas. Pirmuosiuose rinkiniuose žymi J. Rainio ir J. Sudrabkalnio įtaka (Pavasara ūdeni, Vējš nuo jūras). Vėliau socialinių ir revoliucinių motyvų (Vakara mākoni 1930) vietoje randama egocentrinė tematika.

Grotte des Enfants paleolitinis urvas, žr. Grimaldi urvai.

Grottger Arthur (1837–1867) lenkų tapytojas, per trumpą savo gyvenimą sukūręs daug romantinių sentimentalios dvasios žanrinių ir istorinių paveikslų. 1863 sukilimo paveiktas, kūrė plačiai jį išgarsinusius ciklus: Varšuva, Lenkija, Lietuva, Karas. Be to, sukilimo temomis davė eilę aliejinių paveikslų: Atsisveikinimas, Sukilėlio sugrįžimas, Į Sibirą.

A. Grottger

J. B. Antoniewicz, A. G. 1907.

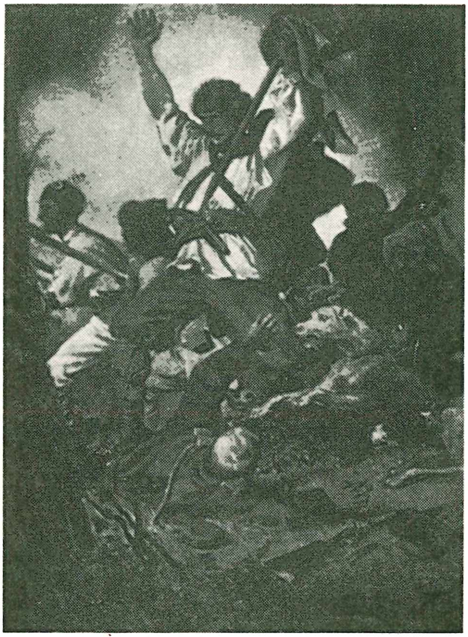

A. Grottger Kautynės (Iš ciklo Lietuva)

Grotthuss Teodoras Kristijonas Jonas Ditrichas (1785 I 20 — 1822 III 26 Gedučių dv., Biržų aps.) chemikas ir fizikas, elektrolizės mokslo grindėjas. Ligi 17 metų gyveno Gedučių dvare. 1803 išvyko į vakarų Europą ir mokėsi Leipzige, Paryžiuje. 1805 išspausdino Mémoire sur la décomposition de l'eau et des corps qu'elle tient en dissolution à l'aide de l'électricité kuris padėjo pagrindus elektrolizės mokslui. 1808 grįžo į Lietuvą ir atspėjamu laiku savo įsteigtoje laboratorijoje atlikinėjo įvairius chemijos ir fizikos tyrimus. Paskelbė daugiau kaip 50 originalių darbų. G. pirmasis ištyrė mineralinio Smardonės-Likėnų šaltinio vandenis. G. buvo Paryžiaus Société galvanique garbės narys, Turino Mokslo ir meno akademijos narys korespondentas, Kuršo Literatūros ir meno draugijos narys ir chemijos bei fizikos žurnalų bendradarbis. Nepagydomos ligos kankinamas, G. nusišovė Gedučiuose.

T. Grotthus

A. Žvironas, Gamta 1938 nr. 4.

Grou Jean-Nicolas (1731–1803) prancūzų jėzuitas, gero stiliaus, gilaus turinio rašytojas. Visą laiką buvo atsidėjęs klasikų studijoms, ypač susižavėjęs Platonu ir Ciceronu. Atliko Platono Respublikos 1762, Įstatymų 1769, Dialogų 1770 vertimus. Parašė jėzuitų apgynimo veikalą Réponse au livre intitulé 1763–1765. Nuo 1770 terašė vien tiktai dvasinio turinio knygas. Iš jų minėtinos: Morale tirée des Confessions de saint Augustin 2 tt. 1786, Caractères de la vraie dévotion 1778, Maximes spirituelles 1789, La science pratique du crucifix 1789, Méditations en forme de retraite sur l'amour de Dieu 1796, po autoriaus mirties išleista: L'intérieur de Jésus et Marie 1815. Prancūzų revoliucijos metu (1792) buvo ištremtas į Angliją. Kai 1801 jėzuitai vėl buvo popiežiaus aprobuoti Rusijoje, G. buvo vėl priimtas į jėzuitus. Jo surinkta labai gausi medžiaga veikalui Traité historique et dogmatique de la vraie religion yra dingusi.

A. A. Cadrès, Notice sur la vie et les oeuvres du P. Jean-Nicolas Grou [2]1866.

Grouès Pierre Henri Antoine, žinomas Abbé Pierre vardu (gimęs 1917) prancūzų katalikų kunigas, šalpos veikėjas. Kilęs iš turtingos Lyono šilko pramonininko šeimos, atsisakė turtų ir pasišventė varguomenės šelpimui Paryžiuje. 1940–44 vokiečių okupacijos metu pogrindžio kovotojas, 1946 parlamento narys. Paryžiaus pakraštyje iš senų autobusų, sunkvežimių ir dėžių benamiams įkūrė Emmaus butų koloniją, per 3 metus išaugusią į 3 miestelius. 1954 I šalčių metu Paryžiuje suorganizavo plačią akciją šąlantiems padėti. Dėl savo šalpos darbo pramintas antruoju šv. Vincentu iš Paulo.

B. Simon, Abbé Pierre and the Ragpickers of Emaus 1955.

Grousset René (1885—1952) prancūzų orientalistas ir istorikas, nuo 1933 Cernuschi muzėjaus direktorius ir nuo 1946 mokslų akad. narys. Išsp. Histoire de l'Asie 1920–22, Histoire de l'Extrême Orient 1928–29, Les civilisations de l'Orient 1929–30, Les philosophies indiennes 1931, Histoire des Croisades et du Royaume franc de Jérusalem 1934–36, Histoire de la Chine 1942, Bilan de l'histoire 1946, Histoire de l'Arménie 1947, Vie de Gengis Khan 1944, L'empire des Stepes [2]1941, Figures de Proue 1950.

Grove 1. George (1820–1900) vienas žymiųjų anglų muzikologų, plataus išsimokslinimo. Jo vardu žinomas vienas didžiųjų Dictionary of Music and Musicians 1879–1889 4 tt.

2. William Robert (1811—1896) anglų fizikas. Tyrinėjo galvaninės elektros reiškinius ir atrado vad. G. elementą. Išspausdino On the Correlation of Physical Forces [6]1874.

Grover Nathan Clifford (g. 1868) JAV hidrologas, 1913–39 geologinių tyrimų valdybos hidrologinio skyriaus direktorius, 1891–1903 Maine univ. prof., 1930 inž. dr., žymiai prisidėjęs prie hidrometrinių darbų

JAV pažangos. Išl. (su J. C. Hoytu) River Discharge 1907, [4]1916, ir daug straipsnių specialioje spaudoje.

Groznyj miestas T. Rusijos š. Kaukaze; 203.000 gyv. (1950). Naftos versmės, karšto mineralinio vandens versmės ir dumblo maudyklės. Naftos tyrimų institutas, chemijos bei mašinų pramonė.

Grožinė literatūra apima visą meninę žodžio kūrybą: dramą, poeziją ir meninę prozą, t. y. beletristiką. Tuo būdu informacinė, mokslinė, religinė ir kt. literatūra lieka už G. L. ribų. G. L. kūrėjas vadinamas rašytoju. Pirmas ryškiausias lietuvių G. L. kūrėjas yra Kristijonas Donelaitis.

Grožis estetinė vertybė, pasireiškianti gamtoje ir meno kūryboje. Jo ypatinga būtis prieš mus iškyla paskirybėse. Ta būtis patiriama estetinėj intuicijoj, subjekto giliausiam vidui tiesiai susiliečiant su gražios paskirybės esmingumu, galinčiu žymėti kurį individualų daiktą, grupę, ar tik tam tikro daikto ar grupės situaciją. Šis esmingumas nesigiminiuoja su objekto logine esme. Būdamas gyvente išgyvenamas dalykas, G. sąvokojančiam protui betarpiškai neprieinamas ir nesiduoda apibendrinamas. Todėl jis neturi nei pakankamos definicijos. Naujoji estetika yra linkusi tenkintis vien jo apraiškų įvardijimais bei netiesioginiais jo paryškinimais. Estetiniam nusistatymui vistiek, ar jam rūpimoji paskirybė priklauso fizinei, vaizduotės, ar sapno realybei; jis ja domisi tik kaip teigiama ar neigiama G. nešiotoja. Aplamai imant, G. randamas v a i z d i n g o s e paskirybėse, kur jaučiamas tam tikras imanentus tikslingumas bei euritminė tvarka. Euritmijos sąvoka apima simetriją, harmoniją, pusiausvyrą, proporciją, ritmą ir suvienovintą daugovę. Pagal euritminius dėsnius surikiuota pasklida daugovė intuityviam suvokimui darosi paranki aprėpti, o asmenybės gelmei tampa intymiai artima. Tuo būdu įgavusi estetinės vertės, ji į save patraukia mūsų dėmesį, įgalina pasinerti nesuinteresuotoje jos žiūroje ir patirti G. teikiamą palaimingumą.

Bet yra ir nevaizdingų grožybių; jų tarpe randame visas tas vidaus patirtis, kurių juslinio pobūdžio vaizdais neišsakysi. Tokiu atveju kūrėjas abstrakčias savo sielos situacijas išreiškia anomis patirtimis į s o t i n t a i s žodžiais bei užuominomis. Talentingas asmuo šitaip pajėgia sužadinti įspūdžių, tolygiai stiprių, kaip vaizdingumo sukeliamieji.

G. yra organiškos prigimties: elementai čia augte suaugę ir savo individualią vertę pakeitę. Atskirai paimti odos atspalviai juk nebūtų gražūs, bet, žymėdami būtybės sveikatingumą, jie darosi patrauklūs. O savaime dėmesio vertosios spalvos, vienos jų įsijungdamos į pavasarinį augmenijos atbudimą, o kitos parodydamos žmogaus akių ir plaukų koloritą, gali pasiekti žavingo gražumo. Spalvų žavumo įsotintas gyvastingumas ir savo dalyvavimu gyvybės vyksme sustiprėjęs spalvinis žavumas įgyja nepavaduojamą estetinę vertę.

Išsiskirdamas iš visos likusios niekybės, G. užima rinktinę vietą didžiojoje būtyje. V i e n t i s u m a s, t u r t i n g u m a s ir b e g a l y b i š k u m a s yra trys pagrindinės linkmės, kuriomis jis pasiekia kraštutinę ribą, prakildamas tai, kas neįžymu. Vientisumas čia reiškia estetiškai sutvarkytą ir savy atbaigtą paskirybės būvį, kuriame jai savęs užtenka, iš šalies nieko nepasigendant. Tokia yra kiekviena tikrai graži būtybė ir kiekvienas tikrai vertingas mokslo veikalas. Vientisas esti ne tik savaime vienalytis objektas, bet ir labai sudėtingas paveikslas (kaip Jan Stykos Nukryžiavimas, Mateikos Žalgirio Mūšis, Čiurlionio Rex), nes jis turi tam tikrą dvasinį centrą, į savo periferiją išspinduliuojantį jėgą, apjungiančią ir įprasminančią visą jos dalių daugovę. Tokiu centru eina vienas asmuo, grupė, ar koks šiaip esmingai dominuojąs elementas (pvz. peisaže). Kalbant dėl turtingumo, tai, paveikiųjų momentų skaičius kad ir nėra bereikšmis, kokybių vertė iš esmės visdėlto daugiau čia pasako. Žinoma, turtingumą lengviau parodyti daugeliu skirtingų kokybių, nes mažiau pavojaus įpulti į monotoniją. Tik kokybių skaičiaus didumas nėra visur ir visuomet neišvengiamai būtinas. Skonio kitimo istorija rodo, kad ir vienos kurios spalvos ribose (pvz. ‚uni' mados laikotarpyje 1890—1912) galima gauti vertingų efektų. O ir gamta visai tas pačias metų bei paros dalis kiekvieną kartą pateikia naujai įspūdingas. Estetinio begalybiškumo jausmą ryškiausiai sužadina vadinamojo kilnaus G. pavyzdžiai: giedro dangaus skliautas, audringas vandenynas, milžiniškų kalnų reginys. Kraštutinis beribio G. atvejas būtų aktualusis objekto begalybiškumas. Bet kadangi daugelį estetiškai vertingų ‚begalybių' protas žino esant ribotas, tai šioms atitenka potencialiųjų begalybių vardas. Tačiau vaizduotei tai nekliudo suvokti jas kaip tikrai beribes. Dar daugiau: ji tenkinasi pačiu mažiausiu, jei tai jai padeda bent pajudėti begalybiškumo linkui ir susižadinti lūkestį to, kas dar nesuvokta, mįslinga. Žvilgsniui kelią pastojąs kalnelis, medžių eilė, į tolį nuvinguriuojanti kelio ar upės linija pajėgia vaizduotę sudinaminti ir net pastūmėti į kontempliacijas apie būties paslaptis ir jos nesibaigiamumą.

Dažnai pati gamta duoda progų priartėti prie daiktų vidaus gemalų. Juk daina ar lakštingalos suokimas dieną nei iš tolo nestringa tiek širdin, kiek vakare ir užvis nakties tyloje. Tai todėl, kad, nereikalin-

goms gyvatos smulkmenoms nugludus, lengviau prasiskleidžia akustinės grožybės esminis pagrindas; gi ir mūsų vidus naktį labiau klusus, jautrus, praviras įspūdžiams suimti.

Sakytasis pagrindas yra ne kas kita, kaip vidinis paskirybės raiškingumas; tatai kažkas su niekuo kitu nepalyginama. Kitais žodžiais: tai ‚paskiros neužmiršuolės žydrio žydrybė', kurią vien tik giliausiame savo viduje tegali pajusti, bet ne į protinį pažinimą sutalpinti.

Ir jei gyvosios grožybės pačios per save yra esmingai prasmingos, tai negyvoji medžiaga duodasi žmogaus įsielinama ir įdvasinama per įsijautimą bei kūrybą. Menininkas jai duoda formas, iš kurių dvelkia jo įdėtasis sumanymo esmingumas. Bet jis ir kitaip dar praplečia G. ribas, kai pro negražias gamtines lytis savo kūriniuose leidžia prasišviesti kažkam, ko eilinio žmogaus estetinis suvokimas neužjunta. Įkvėptoje vaizduosenoje ir dailiaveidė, jaunatviškai forminga mergaitė, ir visai sunykusi elgeta senutė, ir pakrypusi vienišа lūšna yra vienodos estetinės vertės, nes ir kieno tobulas pavidalas, ir metų našta bei likimas, ir skurdas, vienišas būvis tolygia jėga įsiveržia į mūsų lyrinę intuiciją, ir mes patiriame ypatingą pasigrožėjimą.

Meninė formuosena visai tuos pačius šios tikrovės daiktus atnaujina, atgaivina, pagilina. Tai rodo, kad forma yra daug daugiau, negu vien mechaniškas proporcingumas, simetriškumas, ar betkoks išorinis dailumas. Objektams duoti formą dar nereiškia juos suidealinti, bet tik taip išdėstyti ir duoti jiems tokią šviesą ir spalvą, kad iš kiekvieno kalbėtų tikrasis jo vidus: jo estetinė e s m ė. Įgalindama pastarąją pro save praspinduliuoti, forma yra tarpininkė tarp esmės ir subjekto. Grynu proporcijos bei simetrijos pavidalu forma iškyla nebent architektūroje ir muzikoje. Bet ir čia tam tikri lengvi nukrypimai tik pagyvina kūrinį. Visiems menams dera tas pats posakis: variatio delectat.

Forma niekad nesirodo atsiji nuo turinio, kuris yra formos apsupamoji visybė, tvarkos vienovė. Jame susisumuoja vaizduotės ir mąstymo patirtys, įgaunamos tiesioginiame sąryšyje su G. pergyvenimu.

Nuo turinio skirtinas turiningumas. Tai pro visą veikalo sąrangą prasimušanti pagrindinė jo pasaulėžiūra. Betarpiškai kad ir nesirodydamas, jis iš slaptos rikiuoja turinį ir formą. Jis jauste tėra nujaučiamas ir duodasi vien tik nurodomas, nuo formos skirdamasis tuo, kad ši tiesioginiu būdu yra įžvelgiama ir parodoma. Galėdamas būti vienoviškas, jis kartais dar vadinamas vidine forma.

Mums betarpiškai teprieinami vien gražūs objektai, o ne pats G. Perkeisdamas, įdvasindamas materiją, jis pasilieka lyg anapus jos. Tai tarsi antgamtinė šviesa ir gyvybė, net per nesąmoningiausių gyvūnų instinktą kurianti perlus ir koralus, kurių dekoratyvinė pusė nei mažiausios praktinės reikšmės jų autoriams neturi. O kur ta pusė augštesniojoje gamtoje ką reiškia, tai vien meilės ryšių sustiprinimą, nes, tik besiruošdama vaisintis, augmenija ir gyvūnija visulabiausiai išsipuošia balsais, spalvomis ir raštais. Tatai sakytų, kad G. priklauso tiems pradams, kurie žygiuoja prieš tamsą, liūdesį ir išnykimą. Iš gamtos ateina ir pagrindinis G. objektyvaus buvimo pripažinimas; juk žiedų spalvos visų pirma skirtos jas įvertinantiems vabzdžiams prisivilioti, o gyvijos patinėlių puošnumas patelių akiai užburti. Neregiams iš gyvūnų nesipuošiama. Net ir žmonių kiekvienas pabrėžia bent akivaizdžiausius gamtos ir meno gražumus. Išprusęs ir prityręs suvokia daugiau G. ir giliau jame pasineria. Tačiau G. nereikalauja, kad be išlygų prie jo prisidėtume, kaip kad gėris ir tiesa. Jis neįsipareigoja, bet tik tenori būti suprastas, stebinąs, pamiltas.

Adolf Dyroff, Ästhetik des tätigen Geistes I ir II d. 1948; *Moritz Geiger*, Zugänge zur Ästhetik; trys (iš keturių) šios kn. traktatai Rp. Serapino išversti ir atspausdinti antologijoje Ties grožio vertybėmis 1944; *Wladimir Solowjew*, Schönheit als Offenbarung der All-Einheit: I Die Schönheit in der Natur (rusiškai 1889), VII Solovjovo raštų tome, vok. išv. prof. Vladimiro Šilkarskio 1953.
Rp. Sp.

Grubbe Samuel (1786–1853) švedų filosofas, Upsalos univ. prof. 1813–40. Asmenybinės filosofijos pirmatakas. Parašė Om förhållandet mellan religion och moralitet 1812, Öfversikt af filosofiens närvarande tillstånd 1821.

Grube Georg (1656 Klaipėdoje — 1722) Rytprūsių teisininkas ir istorikas Išsp. Tract. juridicus de processu fori prutenici 1696, Compendium juris regni Prutenici 1708; 1721 pradėjo spausdinti Corpus Constitutionum Prutenicarum.

Fr. X. Gruber

Gruber 1. F r a n z X a v e r (1787 — 1863) austrų vargonininkas ir bažnytinės muz. kompozitorius. Daugiausia yra pagarsėjęs Kalėdų giesme Stille Nacht, heilige Nacht, kuri yra paplitusi po visą krikščioniškąjį pasaulį.

2. G a b r i e l (1740–1805) austrų jėzuitas. Studijavo Grace, po jėzuitų ordino panaikinimo 1773, Laibache buvo mechanikos ir hidraulikos profesorius iki 1784, kol, palikęs profesūrą, išvyko į Gudiją ir ten vėl įstojo į jėzuitų ordeno branduolį. Daug nusipelnė Save upę sureguliuodamas ir pelkių nusausinimo darbus vykdydamas.

Didelį turėjo pasitikėjimą carų, ypač Kotrynos ir Povilo I. 1800 jam buvo pavestas Petrapilyje įst. didikų vaikams kolegijos vadovavimas. Be to, buvo rektorius Polocko kolegijos, kurią perkeitė į technikos ir inžinerijos akademiją. Garsus buvo jo fizikos kabinetas ir chemijos laboratorija. Universalių buvo gabumų: inžinierius, chemikas, architektas, mechanikas, tapytojas, net medikas, chirurgas, muzikas, kalbininkas. 1802 X 10 generalinė jėzuitų, Rusijoje išlikusių, kongregacija jį išrinko generaliniu vikaru, arba jėzuitų generolu. Pasikeitus sąlygoms Rusijoje prie Aleksandro ir jėzuitų darbui tesiribojant tiktai Plocko, Petrapilio kolegijomis, šv. Kotrynos bažnyčia Petrapilyje ir Volgos vokiečių kolonija, G. rūpinosi išplėsti jėzuitų veiklą už Rusijos ribų ir atnaujinti jėzuitų ordiną. 1803 į Daugpilį atvyko 25 buvę jėzuitai ir pradėjo naujokyną iš naujo. *A. Lm.*

Grūda upė Marcinkonių vls., Gardino aps., Merkio (Nemuno) kair. įtakas, 36,3 km ilgio; teka į žiemius iš Grūdo ež., įteka ties Puvočių k.; įtakai: kair. Geistupis, deš. Musteika ir Dorupis. Kritimas 43,4 m, vid. 1,5 m/km. Baseino plotas 226 km^2, smėlynai, raistai ir miškai.

Grūdas ež. Pariečės vls., Gardino aps., 2 km į p. nuo Kabelių bžk., 110 ha ploto, 123,4 m nuo j. l.; ežeras 6 km ilgio, siauras (100–250 m), lyg upė; į žiemius teka Grūda (Merkio, Nemuno).

Grūdas, vartojamas kelioms sąvokoms žymėti: 1. botanikoje, žr. Vaisius; 2. smulkus trupinio pavidalo daiktas, pvz. parako G.; 3. g r ū d ų ū k i s — pažymima, kad ūkyje paruošiamas svarbiausias produktas yra G., daugiausia javų, skirtų parduoti; 4. seniau ūkininkų kalboje tam tikras derliaus saikas, vartotas derliui žymėti pagal pasėtų sėklų kiekį, pvz. sakoma: rugiai davė aštuntą G.

Grūdas I pas. karo metu Petrapilyje įsteigta draugija. Jau 1916 VI valdžiai buvo paduoti patvirtinti Artojo d-jos įstatai, bet ji jų netvirtino. G. draugijos įstatai buvo patvirtinti 1916 IX 13. Steigiamasis susirinkimas įvyko 1916 XII 11, kuriame valdybon buvo išrinkti V. Bielskis, P. Keinis, V. Zubovas (pirmininku), G. Liutkevičius, V. Požėla ir M. Januškevičius. Revizijos komisijon P. Juodelis, S. Lukauskis ir J. Visbaras. 1917 G. įsteigė mokyklas Juzovkoje, Jurjevkoje, Bachmute, Lozovaja-Pavlovkoje ir Luganske. Mokyklų dėstomoji kalba buvo lietuvių, tik Jurjevkoj lietuvių, lenkų ir gudų; prieglaudos Mogileve, Pskove, Ostrove, Porchove. Petrapilyje buvo įkurti ir vakariniai kursai suaugusiems. 1917 XII 31 G. turėjo 6 skyrius (su dviem poskyriais), 4 įgaliotinius, 4 prieglaudas (su 179 vaikais), 7 pradžios mokyklas (483 mokiniai) ir 7 vakarinius kursus suaugusiems (155 nuolatiniai klausytojai). A. Bulotai apsilankius Amerikoje, G. iš JAV rinkliavos gauta 65.594 rubliai.

Grūdienė, kviečių, žirnių, kartais ir pupų mišrainė.

Grūdinimas tam tikroje temperatūroje kaitinimo ir staigesnio ar lėtesnio atšaldymo procesų kombinacija, kurioje geležies bei plieno gaminiai, daugiausia įvairūs įrankiai, gauna tinkamą kietumo ir lankstumo savybių santykį. Seniau beveik vienintelis būdas, dar ir dabar plačiai tebeatliekamas plieno gaminių kaitinimas iki tam tikros temperatūros, temperatūrą nustatant iš spalvos, kurią duoda oksidų plėvelė, susidariusi metalų paviršiuje nuo kaitinimo. Pastebėjus norimąją spalvą, metala staiga, lėčiau ar visai lėtai atšaldomas vandeniu, alyva, gyvsidabriu, susilydžiusiu švinu, oru ar net šiltomis krosnimis. Pvz. metalams graviruoti įrankiai, skustuvai grūdinami, pasiekus šviesiai geltonos spalvos (apie 220°C), žirklės ir daugelis medicinos įrankių — rudos (254°C), medžio apdirbimo įrankiai — purpurinės (276°C) ir spyruoklės — tamsiai mėlynos (290°C). Daug tikslesnių ir pastovesnių temperatūrų galima pasiekti, naudojant pirometrų kontroliuojamas krosnis. Todėl naujaisiais laikais geros kokybės įrankiams gauti šios krosnys ir naudojamos. Platesne prasme grūdinimu laikytina ir plienams įvairių savybių suteikimas, pridėjus kad ir nežymius kiekius įvairių priemaišų, kaip chromo, kobalto, mangano, molibdeno, niobio, silicio, tantalo, vanadžio, volframo ir kt., o tos priemaišos smarkiai keičia plieno ypatybes. *E. Bnk.*

Grūdinukas žirninis Laria pisorum L. (Bruchus pisi L.) Lariidae (Bruchidae) šeimos 4,5 mm ilgio vabaliukas, kuris vasarą žirnio ankštyse deda kiaušinėlius. Išsiritę balti vikšrai įsigraužia į ankštį, paskiau į žirnio grūdą. G. vikšrai minta jaunais žirnio grūdais; rudenį žirnyje virsta lėliukėmis ir vabaliukais, kurie ten ir žiemoja. Pavasarį vabaliukai išsigraužę iš grūdo, skrenda laukan ir deda kiaušinėlius.
Ž. Ū. Vadovas I [2]1935.

Grūdmenė (Cordyceps militaris) ant drugių vikšrų bei lėliukių parazituojąs ir juos sunaikinąs grybas.

Grudziądz, vok. Graudenz, š. Lenkijos mst. prie Vyslos, apie 90 km į pietus nuo Gdansko; apie 55.000 gyv. (1950). 1772–76 Friedricho D. statyta citadelė; mst. įkurtas XIII a. kryžiuočių; 1466 atiteko Lenkijai, 1655–59 užimtas švedų, 1772 atiteko Prūsijai, 1919 Lenkijai.

Grudzinskas Vladas (g. 1895 Marijampolėje) Lietuvos kariuomenės pulkininkas. Baigęs Marijampolės gimnaziją, stojo į universitetą, bet buvo mobilizuotas į rusų kariuomenę. Tarnavo karo valdininku. 1918 grįžo į Lietuvą. Lietuvos kariuomenėje buvo Kariuomenės intendantu. Pasi-

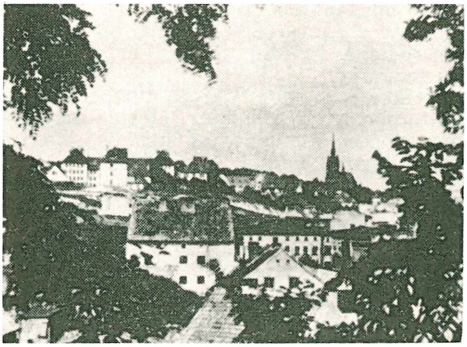

Grudziądz

reiškė dideliais administraciniais gabumais. Studijavo teisę Lietuvos univ. Mokėsi dar Prahoje, baigė Karo akademijos intendantų skyrių. Išėjęs atsargon, buvo Klaipėdos Maisto fabriko direktoriumi, daug prsidėjo prie Lietuvos prekybos laivyno išvystymo. Vokiečių okupacijos metu 1944 buvo vokiečių suimtas ir išgabentas į Rygą, iš Rygos į Stutthofo koncentracijos stovyklą. Stovyklą rusams užėmus, atsidūrė laisvėje, bet greit rusų buvo suimtas ir išvežtas į Rusiją.

Grumbliai k., Venskų vls., Klaipėdos aps., 6 km į p. nuo Priekulės. 1938 kaimas turėjo 241 ha žemės ir 121 gyv. Čia surasta IV–V a. radinių, jų tarpe grynai lietuviško tipo antkaklė šaukštiniais galais.

Grün Anastasius, tikrąja pavarde Anton Alexander Graf v. Auersperg, (1806–1876) austrų poetas. Artimas švabų poetų rateliui (Uhland, Kerner, Hauff). Rašė politinę lyriką su liberaline tendencija. 1848 Frankfurto parlamento narys, Metternicho priešas (Spaziergänge eines Wiener Poeten 1831). G. išvertė liaudies dainas iš Kraino (slovėnų) 1850 ir senovinę anglų baladę Robin Hood 1864.

Grunau Simanas XVI a. pradžios Prūsijos kronikininkas. Jo biografija nėra žinoma. Kronikoje jis rašo esąs domininkonų vienuolis iš Tolkimyčių (miestelis prie Aismarių). Greičiausiai, kad tai jo kilimo vieta. Pagal kitus šaltinius G. gyvenęs Dancigo ar Elbingo vienuolynuose. Kronika buvo rašyta bent nuo 1510 ligi 1529. Minėdamas 1529, G. taria savo dienas esant jau suskaitytas, ir, matyt, netrukus po to miręs. Jis pats mini 1520 buvęs Romoje ir, matyt, Krokuvoje. G. kronikoje Cronica und beschreibung allerlüstlichenn, nützlichsten und waren historien des namkundigenn landes zu Prewssen po bendrų pastabų apie Prūsų krašto istoriją 24 traktatuose aprašomas kraštas, jo sienos, gamtinės savybės, gyventojai, ūkinė struktūra ir istorija nuo seniausių (legendinių) laikų ligi ordino sekularizacijos. Kronika pilna įvairių anekdotų bei fantazijos. Tikslumo ir nuoseklumo joje maža. Dėl gausių klaidų ir faktų iškraipymų Prūsijos istoriografas Töppen G. kroniką paskelbė išgalvotų žinių rinkiniu. Nuo to meto G. iš istorinių šaltinių tarpo yra išmestas. Tačiau nuodugnios kritiškos studijos G. ligi šiol nesusilaukė. Ji yra vertinga kaip ano meto katalikiškųjų sferų nuotaikų bei pasaulėžiūros dokumentas. Be to, tai pirmoji Prūsijos kronika, kurioje plačiai paliečiamas ne tik ordinas bei vokiškoji visuomenė, bet ir prūsų liaudis, apie kurią G. kalba su didele simpatija, prikaišiodamas ordinui jo žiaurumus, priespaudą ir išnaudojimus. Visa savo kronika G. nori parodyti, kad blogas valdymas neišvengiamai turi žūti. Norėdamas įrodyti, kad senieji Prūsijos gyventojai nieko bendro neturi su vokiečiais, G. savo kronikoje duoda prūsų kalbos pavyzdžių: žodynėlį (100 žodžių) ir Tėve mūsų maldą. Pasak jo, prūsų kalba lenkams esanti visai nesuprantama, o lietuviams mažai tesuprantama. G. ypač plačiai rašo apie prūsų tikybą ir kultą. Vyriausiųjų dievų trejybė (Perkūnas, Patrimpas ir Pikolas), krivių krivaitis, vaidilos, vaidilutės ir pn. dalykai kaip tik G. yra įvesti į literatūrą. Tiesa, ne viską jis pirmasis yra paminėjęs, bet jis pirmasis yra sudaręs dievų gradaciją ir kulto tarnų hierarchiją, kurios jokie šaltiniai neparemia. Taip pat G. yra paleidęs Prutenio ir Vaidivučio legendą. Kronika išsp. Perlbacho, Phillipso ir Wagnerio 1876, 1889, 1896.

Volbrecht, Nachricht von denen auf der Königlichen und Walenrodischen Bibliothek befindlichen Codicibus mscts Simonis G. (Erl. Preuss II 1725); *Tettau,* Die Glaubwürdigkeit d. Chronik des S. G. (Beitr. zur Kunde Preuss. N. F. 1837); *Lilienthal,* Ein Beitrag zur Ehrenrethung S. G. (N. Pr. Bl. 1846); *M. Töppen,* Mitteilungen über die preuss. Historiographie 1847; ('') Geschichte d. pr. Historiographie 1853; ('') Zur Gesch. d. hist. Literatur Preussens im 16. Jahrh. Altpr. Monatschrift 1868; *J. Yčas,* Simono G., XVI a. kronisto, reikalu 1922; *Maschke,* Quellen und Darstellungen in der Geschichtsschreibung des Preussenlandes, Deutsche Staatenbildung u. d. Kultur im Preussenlande 1931; *Cr. Krollmann,* Altpreussische Biographie I 1941.

Gründgens Gustav (g. 1899) vokiečių teatro vadovas, režisorius, teatro ir filmų aktorius. 1934–45 valstybinio dramos teatro vadovas Berlyne, nuo 1947 Düsseldorfe. G. laikomas viena pačių stipriausių pajėgų vokiečių dramos aktorių tarpe. G. vadovaujami teatrai Berlyne ir Düsseldorfe buvo iškilę savo lygiu, stiliumi į pirmųjų eilę Europoje. Šalia intensyvios teatro veiklos G. dalyvavo ir vokiečių filmuose (Friedemann Bach, Zwei Welten). Išsp. Wirklichkeit des Theaters ²1954.

Grundsröm John Helmer (g. 1904) švedų rašytojas. Svarbesnės reikšmės turi jo paskiausioji lyrika, kurioje aiškia forma, išgyvenimu ir puikiu gamtos pajautimu vaizduojamas Laplandijos gamtovaizdžio

šykštumas ir ten gyvenančių žmonių sunkios sąlygos. Parašė Skum (Putos 1931), Dyhavet blommar (Purvynai žydi 1934), Detta är mitt land (Tai mano kraštas 1939), I torparskogen (Kumečio miške 1945), Hem till källan (Namo prie šaltinio 1947), Trähjärtat (Medinė širdis 1952), Praslest i asparnas skog (Alksnynuose brazda 1954).

Grundtvig Nikolai Frederik Severin (1783–1872) danų pedagogas, rašytojas ir teologas. 1816–19 leido poleminį žurnalą Dannevirke, 1837–41 parūpino bažnytinių giesmių rinkinį. 1825 viešai užpuolė bažnyčios autoritetus ir reikalavo bažnyčios nuo valstybės atskyrimo. 7 metus jam buvo draudžiama pamokslus sakyti. 1832 nuėmė draudimą, ir Kopenhagoje gavo dvasininko vietą. Svarbiausias G. nuopelnas laikomas įkurtasis pirmasis ne tik Danijoje, bet ir visoje Europoje vad. kaimo universitetas, liaudies universitetas, pritaikytas specialiai kaimo reikalams ir gyvenimo sąlygoms. G. universitetai plačiausiai paplito visoj Skandinavijoj, o po I pas. karo pasiskleidė ir kituose Europos kraštuose. Liaudies universitetų reikalu parašė keletą knygų. Literatūrinį G. palikimą sudaro pirmiausia mitologiniai darbai, pamokslų, giesmių ir psalmių rinkiniai. Būdamas parlamento narys, jis pravedė sudarymą vadinamųjų laisvųjų konfesijų bažnyčios rėmuose. Parašė Nordens mytologi (Šiaurės mitologija 1808), Optrin af Kaempelivets Undergang i Nord 1809, Verdenskröniken 1812.

N. F. S. Grundtvig

Hal Koch, N. G. 1941.

Grunė (Encalypta) Encalyptaceae šeimos samana. G. p a p r a s t o j i (E. extinctoria). Auga ūksmingose griuvėsių vietose, ant žemėmis apneštų mūrų.

Grünendewalde Baltasar (m. 1650 Petersdorfe) protestantų kunigas. Kurį laiką kunigavo Vilniuje, vėliau Petersdorfe prie Vėluvos. 1612 prie lietuviško Sengstoko Giesmyno pridėjo savo eilėraštį.

Grünewald 1. I s a a c (1889-1946) švedų tapytojas, Meno akademijos prof. 1938–42. Būdamas atsidavęs Matisse mokinys, G. pirmasis įvedė ekspresionizmą į Švediją, kuriam jis davė savitą atspalvį. Gausūs jo paveikslai pasižymi spindinčiomis spalvomis ir gyvenimo džiaugsmo pagauta fantazija. G. dekoratyviniai improvizaciniai gabumai baigtais tonais pasireiškė teatro dekoracijose (Samsonas ir Dalila, Oberonas, Vidurvasario nakties sapnas ir kt.).

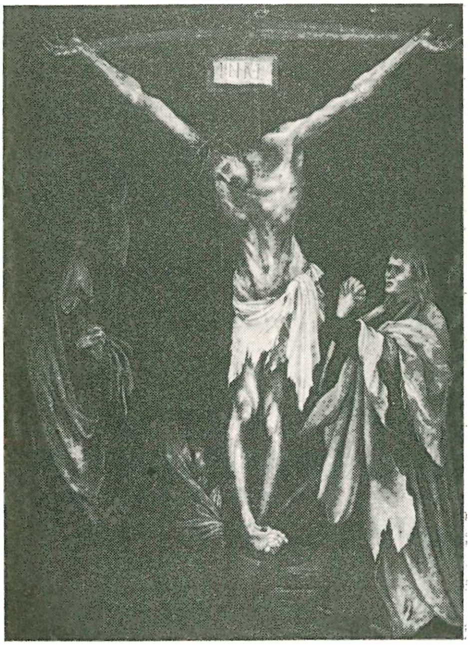
M. Grünewald Nukryžiavimas

2. M a t t h i a s (Matthias Neidhard-Gotthard) vokiečių tapytojas. Tiksli gimimo data nežinoma, bet numatoma 1470, o miręs 1530. Apie 1510 gyvenęs Isenheime, vėliau Aschaffenburge ir Mainze. Vienas įžymiausiųjų reformacijos laikotarpio tapytojų. Užaugęs ir kūręs monumentaliojo bažnytinio meno tradicijoje. Šioje didelio masto dailėje G. yra novatorius, kartu ir protestuojantysis, kaip italai Donatello ir Piero della Francesca. Patoso esama jo kūriniuose, kurie išimtinai kreipiasi į minią tokiu pat dramatišku ir drąsiu mostu, kaip kadaise prie bažnyčios sienos prikaltos tezės. Vienas tokių G. išraiškių ir pačių žinomiausių kūrinių yra Isenheimo altoriaus kompozicijos (1509–1511). Jose šalia naujai panaudotų spalvinių ir šviesos efektų Marijos su Kūdikiu ir Nukryžiuotojo tematikai suteikta visiškai originali, beveik natūralistinė interpretacija. Barokinio puošnumo arba renesansinio spalvų ištaigingumo ir žaismo vietoje G. nutapė intymiai žmogišką, proziškos kasdienybės aplinkos supamą Mariją ir giliai tragišką, be jokio estetikos lašo, Išganytoją, mirties kančios iškreiptu veidu ir konvulsiškai sulaužytais sąnariais, savo sunkaus kūno svoriu sulenkusį kryžiaus kryžmą. Ir spalvinis sprendimas atitinka G. kūrybinę sampratą: centriniai personažai iškeliami, prigesinant foną ir suteikiant jam simbolinės vertės. Šitaip Marijos figūra apgaubta

šviesos versmės, tekančios iš debesų, o Kristaus — tamsaus ir grėsmingo dangaus. Tuo būdu G. savo tapyboje pasireiškė kaip revoliucinis menininkas, tapęs milžiniškus ir jėgos kupinus reformacijos plakatus, kurie turėjo pakelti religinių paveikslų svorį į pačius esminius asmenis ir nutikimus, nuošalėje paliekant išpuoštų madonų kultą ir renesansininkų bei baroko menininkų pamėgtą butaforiją. G. kūrybinei koncepcijai buvo giminingi Dürer ir Holbein, kiti du žymūs protestantizmo dailininkai. *H. N.*

Grunsky Charles Ewald (1865–1934) JAV hidrologas ir hidrotechnikas, 1877 baigė Stuttgarto Augšt. technikos mokyklą, 1910 ten pat apgynė dr. inž. disertaciją; 1878–88 dirbo Californijoje prie irigacijos, 1805–07 prie Panamos perkaso statybos, 1908–34 inž. praktika, parašė daug straipsnių technikos spaudoje; buvo Amerikos Civilinių inž. sąjungos pirmininku.

Gruntas žr. Įžemis.

Gruenther Alfred (g. 1899) JAV generolas. Nuo 1941 dirbo Eisenhowerio štabe Londone, 1943–44 Sicilijoje gen. Clarko štabe. 1945–46 JAV kariuomenės virš. Austrijoje. 1950 planavimo sk. viršininkas krašto apsaugos m-joje. 1951–53 Nato kariuomenės štabo viršininkas, vėliau Nato kariuomenės vyr. vadas.

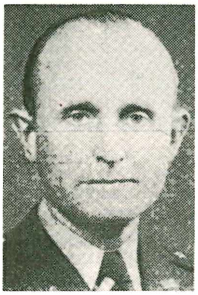

A. Gruenther

Grünwaldo kautynės žr. Tannenbergo kautynės.

Gruobynas (lat. Grobiņa) mst. Liepojos aps., prie Alandės upės. Čia yra buvusi sena kuršių pilis, VII a. užimta danų ir švedų. Po 850 pilis vėl grįžo į kuršių rankas. XIII a. vokiečių invazijos metu G. pilis yra buvusi stipri. 1263 vokiečiai užėmė G. pilį ir sudegino. 1269 ordino statytosios pilies griuvėsiai išliko ligi šių dienų. 1560 kng. Ketleris visą G. sritį atidavė Prūsų kng. Albrechtui. 1659 švedai, kariaudami su lietuviais, sudegino G. mst. 1695 Kuršo kng. Friedrichas Kazimieras suteikė G. miesto teises. 1919 rudenį prie G. įvyko kautynės tarp latvių ir bermontininkų. Senovėje G. buvo žymus uostas, bet vėliau jį nukonkuravo Liepoja. 1840 1167 gyv., 1863 1618 gyv., 1930 1129 gyv.

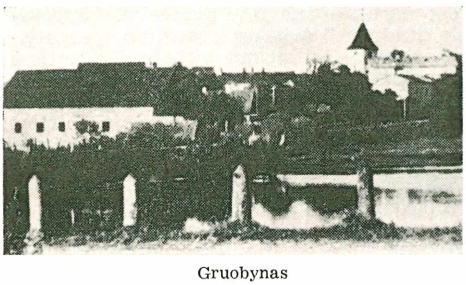

Gruobynas

1929-30 G. kapinynus tyrinėjo švedų proistorikas B. Nermanas. Į p.v. nuo G. piliakalnio, Smukuma māja, susidurta su dideliu degintiniu kapinynu. Apskaičiuojama, kad nesuardytoje kapinyno dalyje dar turėtų būti apie 1000 kapų, o visame kapinyne galėję būti net keletas tūkstančių kapų. Šitame kapinyne ištirta 100 degintinių kapų. Lauže sudeginto žmogaus kaulai kartu su anglimis, pelenais ir daugiau ar mažiau apdegusiomis įkapėmis būdavo supilami į maždaug 0,5 m gylio, 1,25 m ilgio ir 0,9 m pločio duobutes. Moterų kapuose surasta apskritinių segių, kabučių, brakteatų, karolių, antkaklių, apirankių, žiedų, raktų, pinučių, kaulinių šukių, molinių puodų ir kt. Vyrų kapuose aptikta kalavijų, jietigalių, peilių, žalvarinių ir geležinių sagčių, skiltuvų, kaulinių šukų ir kt. Ne tik laidosena, bet ir radiniai būdingi Gotlandui. Didelė dirbinių dalis yra įgabenta iš Gotlando, kita dalis pagaminta gotlandiečių amatininkų, atvykusių į G. Vietinės kilmės papuošalų (suktinių antkaklių, kurių vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu, įvijinių apirankių) surasta maža. Kapinynas priskiriamas laikotarpiui tarp 650 iki 800 po Kr. Iš radinių sprendžiama, kad G. apie 150 metų gyvavo gana didelė gotlandiečių pirklių kolonija. G. buvo svarbi prekybos vieta, į kurią iš jūros buvo galima patekti Alandės upe ir Liepojos ežeru. Į rytus nuo G., Mācītāja muiža, tyrinėtas antras to paties laikotarpio didelis pilkapynas. Be daugelio suardytų, dar aptikti 433 gana gerai išlikę pilkapiai. Pilkapių skersmuo svyruoja tarp 5–15 m, augštis siekia 0,4–1,5 m. Šitame kapinyne ištirti 27 pilkapiai, kur taip pat susidurta su degintiniais kapais. Daugumas kapų yra buvę vyrų. Radinių tipai skiriasi nuo minėtos gotlandiečių kolonijos kapinyno radinių tipų. Iš Gotlandui būdingų radinių terastas vienas brakteatas, kiti radiniai tipiški dideliems Skandinavijos plotams. Laidosena būdinga vidurinei Švedijai, ypač Mälaro provincijai. Iš to daroma išvada, kad nuo 650 iki 800 po Kr. šalia gotlandiečių pirklių kolonijos yra buvusi vidurinės Švedijos kolonija ar karių įgula. Kur yra buvusi kolonistų sodyba, neišaiškinta, bet ji turėjo būti netoli kapinynų, nes pačiame G. ir jo apylinkėse surasta sodybos pėdsakų, juodos žemės dėmių. Pradėtame tyrinėti piliakalnyje terasta XI a. radinių. Rimberto Vita sancti Ansharii minimas Seeburgas, kuris 855 švedų buvo sudegintas, identifikuotinas su Gruobynu.

Birger Nerman, Funde und Ausgrabungen in Grobina 1929 (Congr. Archeol. Baltic 1931, 195–206 psl.); (") När Seeberg upptäcktes fynd och ut-

grävningar i Grobin (Jorden Ger 1931, 103–132 psl.); ('') The Grobin Finds' Evidence of the First Incorporation of Gotland under the Swea Kingdom (Acta Archaelogica III 2 1932); ('') Swedish Viking Colonies on the Baltic (Eurasia Septentr. Antiqua IX 1934, 357–380 psl.); ('') Sveriges första storhetstid 1942. *J.P.*

Gruodas 1. kietai sušalusi žemė, kietai sušalęs purvas; 2. arklių liga, odos uždegimas arklio čiurnos sulenkime, žemiau šepetuko. G. dažniau pasitaiko užpakalinėse galūnėse. G. atsiranda dėl blogos galūnių priežiūros, pavasario purvinų kelių, pakratų trūkumo bei čiurnos sulenkime odos įdrėskimų.

Gruodenis (Leptoraphis) Pyrenulaceae šeimos. G. tošinis (L. epidermidis) ant lygios beržų tošies auganti kerpė; G. drebulinis (L. tremulae) ant lygios drebulės žievės, rečiau ant topolių.

Gruodis, arba gruodžio mėnuo, dvyliktasis metų mėnuo (lot. December). Seniau šis mėnuo dar buvo vadinamas ir gruodinis mėnuo, ar tiesiog gruodinis. Iš pradžios žodis gruodis buvo priklausomybinis būdvardis, sudarytas iš gruodas 'kietai sušalusi žemė; kietai sušalęs purvas', ir buvo tos pat reikšmės, kaip gruodinis. Taigi gruodis, arba gruodinis, mėnuo iš pradžios buvo tas laikas, kada žemė būdavo sušalusi, gruodu pavirtusi, ir todėl senesnieji kitų kalbų šaltiniai jį įvairiai versdavo: vieni dar vadindavo Kalėdų (vok. Christmonat), kiti žiemos mėnesiu (vok. Wintermonat). Be to, G. pakaitais šalia December dar būdavo vadinamas ir lapkričio mėnuo (November). Vien dvyliktasis mėnuo G. buvo pradėtas vadinti tik XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje.

Pr. Skardžius, Mėnesių pavadinimai lietuvių kalboje (Archivum Philologicum I 104). *P.S.*

Gruodis ež. Alantos vls., Utenos aps., 7 km į p.v. nuo Alantos mst., 43,2 ha ploto, 140 m nuo j.l.; baigia ežerų grandinę: Ramošis, Gilušis, Salotis, Duobys ir G.; iš jo teka Alanta (Virintos, Šventosios, Neries).

Gruodis 1. Domas (g. 1896 IX 28 Bradesių k., Zarasų aps.) vidurinį mokslą išėjo M. Yčo vardo Vilniaus gimnazijoje Voroneže. Grįžęs į Lietuvą, 1919–22 karininku dalyvavo Lietuvos Nepriklausomybės kovose. Išėjęs augštąjį teisių mokslą Kauno univ., 1926–40 dirbo Lietuvos Prekybos ir Pramonės rūmuose patarėjo ir direktoriaus pareigose. Greta tarnybos darbo dalyvavo periodinėje spaudoje. Iki sovietų okupacijos buvo Liet. žurnalistų s-gos narys. Sovietų ir vokiečių okupacijos metais advokatas Vilniuje. 1941 pakviestas finansų teisės dėstyti Vilniaus univ. Tremtyje gyveno Austrijoje, eidamas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus gen. įgaliotinio pareigas. 1949 pradžioje imigravo į Argentiną. Čia dalyvauja visuomeniniame darbe kaip ARLB Loko narys ir vėliau iki 1953 pabaigos kaip Argentinos Liet. Bendruomenės krašto tarybos pirm. ir Pabaltijo tautų komiteto v.pirm. Bendradarbiavo ekonominiuose žurnaluose ir išspausdino Lithuanian Trade Directory 1937.

2. Juozas (1884 XII 22 Rakėnų k., Antazavės vls., Zarasų aps. — 1948 IV 16 Kaune) kompozitorius, dailidės ir gabaus muzikos instrumentų dirbėjo sūnus. Pirmąsias muz. žinias gavo iš tėvo. Baigęs Antazavės pradžios mokyklą, muzikos pradėjo mokytis Obeliuose pas M. Petrauską. Toliau mokėsi Rokiškyje grafo Przezdzeckio įsteigtoje muzikos mokyklėlėje pas čeką R. Limaną. Vargonininkauti jis pradėjo nuo 14 m. amžiaus. 1903—05 vargonininkavo Utenoj, 1907 Kuktiškėse ir Alantoje (kadangi jis negalėjo giedoti, už jį giedodavo jo mokinys J. Karosas). 1914 stojo į Maskvos konservatoriją kompozicijos studijuoti pas prof. Ipolitą-Ivanovą, A. Liaduchiną ir Iljinskį. 1916 pašauktas kariuomenėn — karo orkestro kapelmeistriu Baranovičių ir Minsko bare. Apsirgęs plaučių liga, atleidžiamas iš kariuomenės, gydėsi Jaltos vasarvietėje Kryme, kur mokytoju pakviečiamas į vietinę muzikos mokyklą. Ten parašė savo pirmuosius kūrinius (išleido Švyturio b-vė Kaune). 1920 grįžo į Lietuvą, gavo Švietimo ministerijos stipendiją kompozicijos mokslui baigti Leipzigo konservatorijoje. Kompoziciją studijavo pas prof. P. Graenerį, St. Krehlą ir S. Karg-Elertą, dirigavimą pas dr. Hochkoflerį. 1922 su smuikininku V. Motiekaičiu koncertuodami apkeliavo Lietuvos miestus. 1924 sėkmingai baigęs, grįžo Lietuvon, paskirtas Kauno valstybinėje operoje dirigentu. 1927 muzikos mokyklos ir nuo 1933 konservatorijos direktorius ir kompozicijos prof., nuo 1937 paliekamas vien prof., kur išbūna iki mirties. G. buvę mokiniai, žinomi kompozitoriai: A. Budriūnas, J. Gaidelis, A. Nabažas, A. Račiūnas, Kl. Griauzdė. 1936 Valstybės prezidento aktu suteikiamas prof. laipsnis. 1929—Latvijos, 1932 Helsinkio konservatorijų išrenkamas garbės nariu.

J. Gruodis

Kūrybos srityje gausus, originalus ir įvairus. 4 metų būdamas, prie pianino bandydavo savotiškas polkutes ir valsiukus skambinti. Pramokęs gaidų iš tėvo, 13 būdamas, bandė pirmąsias kompozicijas. Studijuojant Leipzige, G. teko pagrindinai susipažinti su anų laikų naujosios muzikos kryptimis, kurių paveiktas, pats pradeda savarankiškai kurti. Lietuvoje ši kryptis buvo nauja. Todėl G. buvo šaltai sutiktas savo veiklos pirmajame dešimtmetyje. Vė-

liau buvo pažintas, įvertintas, pamiltas, o jo kūryba visų vertinama. G. kūryba pasižymi tiršta harmonija, kontrapunktinėmis kombinacijomis, ritmiškai judri, turtinga sinkopių, įvairinama padidintais trigarsiais ir visų laipsnių septakordinėmis kombinacijomis. Todėl G. muzika susidaro gyvai pulsuojanti, ekspresinga, dinamiška, masyvi. Jam pasisekė primityvią liaudies melodiją apjungti nauja harmonija ir ritmu, nepražudant jos savybių. G. kūryba moderni ir kartu stipriai lietuviška. Nuo pat pradžios iki paskutiniųjų laikų G. ieškojo kūryboje savotiškų kelių tobulėdamas ir bręsdamas. Formos atžvilgiu daugiau klasiškas. Lietuvišką muziką pastūmėjo naujoviška kryptimi. G. kūrinių yra daug spausdinta, bet dar daugiau paliko rankraščiais. Solo su pianinu parašė per 20 ir 5 su orkestro pritarimu, okupacijos laikais per 10. Populiariausieji kūriniai Visur tyla, Aguonėlės, Burtai, Mylėk, Rūta ir kt.; pianinui solo: 2 sonatos, variacijos, apie 10 mažesnių, kurių išgarsėjo Lietuvoje Rudenėlis. Smuiko sonatą su pianinu d-moll, styginis kvartetas d-moll; orkestrui: Simfoninis prologas, Gyvenimo šokis, Katarinka, Rudenėlis, poema Iš Lietuvos praeities, Armonika, Suita Šarūnas prie Krėvės to pat vardo veikalo ir muzika dramoms: Mesijas, Varpai, baletas ir suita Kastytis ir Jūratė; Chorui: kantata chorui ir solo, per 30 įvairių dainų, kaip Žvejai, Op, op!, Šiltas, gražus rudenėlis, Ei, jaunieji!, Tėve mūsų. Okupuotoj Lietuvoj chorams: Mes, Klaipėda, Tarybinės armijos lietuviškojo junginio maršas, Šlamėkite, vėliavos ir Simfoninės variacijos orkestrui. 1945 60 metų amžiaus sukaktį minint, okupantų paskelbtas ‚T. Lietuvos respublikos garbės artisto' titulu. Mirė širdies priepuoliu. Muzikos klausimais rašė N. Romuvoje ir Muzikos žurnaluose. *J.Ž.*

3. P e t r a s (g. 1909 VI 21 Bogužiškių k., Pabaisko vls., Ukmergės aps.) diplomuotas biologas, botanikas. 1928 baigė Ukmergės gimnaziją, 1934 VD univ. gamtos skyrių. 1936 baigė aspirantų kursus, 1937 ginklavimo karininkų kursus Kauno karo mokykloj. 1947–49 gilino studijas Hamburgo univ. 1952 lankė Case Institute of Technology Clevelande ir atliko pramoninių dažų gamybos ir jų tyrimo pratybas. 1934–37 dėstė Tėvų kapucinų gimn. Plungėje ir Tėvų jėzuitų gimn. Kaune. 1937–41 Ginklavimo valdyboje sprogstamųjų medžiagų chemijos asistentas. 1941–44 fitopatologas — asistentas VDU botanikos sode Kaune ir morfologijos lektorius medicinos fak. VDU Botanikos sode atliko augalų ligų tyrimo darbų bei pagerino kovos priemones nuo vaismedžių kenkėjo Venturia pirina ir kt. 1946–49 Pabaltijo univ. Hamburge-Pinneberge sistematikos ir farmakognozijos lektorius ir tuo pačiu metu lietuvių gimn. mokytojas Geesthachte-Spakenberge. 1949 atvyko į JAV. Lietuvoje priklausė Ateitininkų organizacijai ir Lietuvos gamtininkų bei geografų d-joms. 1952–53 Ateitininkų sendraugių Ateities klubo pirmininkas, 1954 Lietuvių bendruomenės Clevelando apylinkės valdybos sekretorius.

P. Gruodis

4. S t a n i s l o v a s (g. 1896 II 12 Bogužiškių k., Pabaisko vls., Ukmergės aps.) kunigas, jėzuitas. 7 klases baigė Ukmergės gimn., o I pas. karo metu nublokštas Rusijon. Voroneže baigė Martyno Yčo vyrų gimnaziją. 1916 įstojo į Karo medicinos akademiją Petrapily, kur mokėsi iki 1918 ir tais pačiais metais grįžęs Lietuvon, rudenį pradėjo mokytojauti Saulės draugijos gimnazijoje Ukmergėje. 1920 išrinktas į Steigiamąjį Seimą. Vėliau įstojo Kauno Kunigų seminarijon, kurią baigęs buvo išsiųstas į Vokietiją įsigyti daktaro laipsnio ir pasiruošti moralinės teologijos profesūrai. Bestudijuodamas, 1927 IV 21, įstojo į Jėzuitų ordiną. Gavęs doktoratą, 1935 pavasarį apgynė habilitacijos darbą priv. docento VDU teologijos-filosofijos fak. teisėms gauti. Habilitacijos darbas Negimusios gyvybės panaikinimas 1935. II pas. karo metu kurį laiką buvo kun. sem. rektoriumi. G. rašinėjo straipsnių periodinėje spaudoje ir mokslo žurnaluose, parašė ir išleido dorovės mokslo vadovėlį Laikykis Įsakymų.

Gruožis ež. ties Gruožininkų k., Onuškio vls., Trakų aps., 26,4 ha, 140 m nuo j.l.; iš jo teka Spengla (Merkio, Nemuno); greta yra Gruoželis, arba Gruožininkėlių, ež., 2,8 ha ploto.

Grupė (prc. groupe) artimų daiktų ar asmenų junginys.

1. S o c i o l o g i j o j e. Betkoks žmonių skaičius, tarpusavy bendraudamas, sudaro socialinę G., kuri yra socialinių mokslų, ypač sociologijos esminis objektas. Daugelis sociologų teigia, kad individas, neturint galvoje jo biologinių kūno savybių, neturi savaimingo buvimo, ir jis gali būti apibūdinamas tik tuo, ką jis savo mintyse, poelgiuose bei veiksmuose yra pasisavinęs iš G. veiksmų ar sąveikos. Kraštutiniai šios mokyklos atstovai paneigia kūdikio ar vaiko socialinį buvimą pilnąja prasme, pripažindami tik dalinį buvimą pagal tai, kiek vaikas prisideda prie šeimos ar kitos tolygios institucijos (pvz. prieglaudos) palaikymo ir kiek jis atspindi grupės žmonių poelgių normas. Kita sociologų, ypač psichologų, dalis teigia, kad individas yra pagrindinė

sociologinė būtybė, o G. yra daugiau ar mažiau dirbtiniai dalykai, atsirandą, kai individai (fizinės ir psichologinės būtybės) sudaro tarpusavio kontaktą. Kadangi abu požiūriai yra argumentuoti ir pateisinami, tai buvo surastas tarpinis junginys, vienijąs sociologiją su psichologija, ir pavadintas socialine psichologija. Be šios šiuo metu nei sociologai, nei psichologai negali apsieiti.

Kaip vienos krypties ryšys (pvz. vieno asmens žodžiu kreipimasis į kitą asmenį — nebylį ir aklą), taip ir fizinis žmonių artumas, jei nėra sąryšio, nesudaro socialinės grupės. Iš žmonių bendravimo bei sąveikos iškyla du socialinės G. bruožai: jos narių suvokimas, kad jie yra panašūs ar turi bendrų interesų, ir tam tikra G. sąranga (struktūra), laikoma esmine tolesniam G. buvimui. Šių bruožų nėra fiziškame žmonių surinkime vienoje vietoje, pvz. teatro koridoriuje pertraukų metu, stočių laukiamosiose salėse ir kt. Socialinės G. taip pat nesudaro žmonių skaičius, apie kurį tik mąstome kaip apie junginį, pvz. moterys krašto universitetuose, nepilnamečiai fabrikuose, radijo klausytojai pasaulyje ir t.t.

Pagal bendravimo prigimtį yra dvejopos socialinės G.: pirminės ir antrinės. Vokiečių sociologas Ferdinand Tönnies ir vienas iš amerikiečių sociologijos kūrėjų Charles H. Cooley padarė distinkciją ir išryškino tų G. skirtingumus. Pirminės G. skaičiumi yra mažos ir būdingos intymiais asmeniniais santykiais. Tokios G. yra laikomos pagrindinėmis individo socialinei prigimčiai ir idealams formuoti. Jos yra universalios visose visuomenėse. Ryškiausios jų yra šeima, vaikų žaidimų G. ir kaimynystės vyresniųjų G. Antrinių G. ryšiai yra pagrįsti sąmoningais bendrais interesais ir liečia tik tam tikras individo pasireiškimo sritis, kai pirminiai apima visą asmenybę. Visos politinės, ekonominės ir profesinės organizacijos yra antrinės. Aplamai, tik keletas G. yra grynai pirminės arba antrinės, o jų didžioji dalis yra kažkur vidury tarp jų, nors dažniau artimesnės antrinėms. Panašaus pobūdžio yra ,mūsų' G. (in–groups) ir ,ne mūsų' G. (out–groups). ,Mūsų' G. pasižymi stipriu tarpusavio priklausomybės jausmu ir ,ne mūsų' G. laiko svetimomis ar priešiškomis. Solidarumas ,mūsų' grupėse išauga, ir jos laiko save gėrio davėjomis; ,ne mūsų' G. tada yra laikomos kaip susijusios su blogiu.

Pagal socialinę ar ekonominę diferenciaciją yra išskiriamos vertikalinės ir horizontalinės G. Vertikalinės G. sudaromos iš dviejų ar daugiau socialinių sluogsnių narių, o horizontalinės iš žmonių, priklausančių tam pačiam sluogsniui.

Nors ir panašios į antrines G., pagal atsitiktinį susidarymą dar išskirtinos šios G.: minia, žiūrovai, masė ir ,visuomenė' (,publika'). Minios susidaryme yra du momentai. Pirma, koks nors įvykis ar daiktas sužadina G. narių dėmesį ar jausmus. Antra, po to seka socialinė sąveika, žinoma kaip ,užburtas ratas'. Šiame procese tarpusavio G. narių skatuliai (stimulai) ne tik atspindi kitų jausmus, bet juos nuolat intensyvina, kol tokia minia kartais nusikrato įprastų poelgių taisyklių ir ,išeina iš krašto'. Palaidžiau organizuota minia yra žiūrovai pvz. teatre, kai skatulių ,ratas' nėra toks intensyvus, kaip pirmuoju atveju. Masė yra didelė grupė anonimiškų individų, kurie vienu metu visi panašiai elgiasi, tačiau juose yra maža sąveikos bei organizuotumo. Kiekvienas individas masėje siekia savo tikslų. ,Visuomenė' (public) vienu atveju yra priešybė miniai. Pastaroji vadovaujasi jausmais, o pirmoji protu, didesniu kritiškumu. ,Visuomenė' šiuo atveju dažnai reiškia žmones už šeimos ar šeimynos ribų.

Alfred McClung, New Outline of the Principles of Sociology 1946; *R. L. Sutherland* and *J. Woodward,* Introductory Sociology 1948. *A.Mst.*

2. m a t e m a t i k o j e visuma tam tikrų elementų, kuriems galioja žemiau duotosios aksiomos. Jei G. turi baigtinį skirtingų elementų skaičių, ji vadinasi baigtinė G., jei begalinį — begalinė G.

I. Kompozicijos aksioma: kiekvienas elementų A ir B dvejetas, t.y. tam tikros jų kompozicijos išdava, nustato vieną, ir tik vieną grupės elementą. Grupių teorijoje įprasto dvejeto simbolio (A, B) vietoje vartojami daugybos arba sudėties ženklai.

II. Apverčiamumo aksioma: iš $AB=AC$ arba $BA=CA$ visada seka $B=C$.

III. Asociatyvumo aksioma: $(AB)C = A(BC)$.

IV. Išsprendžiamumo aksioma: kiekvienai elementų A ir B porai egzistuoja elementai X ir Y su savybe: $AX=B$ ir $YA=B$.

II ir IV aksiomos gali būti pakeistos kitomis lygiateisėmis.

II aksiomos G. egzistuoja vienas, ir tik vienas elementas V su savybe: $AV=VA=A$. V vadinamas grupės vieneto elementu.

IV aksioma. Egzistuoja elementas A^{-1} su savybe: $AA^{-1}=A^{-1}A=V$.

Be to, jei kompozicija komutatyvinė, tai G. vadinasi komutatyvinė, arba abelinė.

A. Speiser, Die Theorie der Gruppen von endlicher Ordnung 1945; *H. Zassenhaus,* Lehrbuch der Gruppentheorie 1937; *G. Kowalewski,* Einführung in die Theorie der kontinuierlichen Gruppen 1950; *L. E. Dickson,* Definition of a Group and a Field by Independent Postulates VI 1905; ('') Linear Groups, with an Exposition of the Galois Field Theory 1901; *A. G. Kurosch,* Gruppentheorie 1953 (vertimas iš rusų kalbos). *A. Z.*

Grupės paralakso metodas yra būdas atvirų žvaigždžių spiečių atstumui nustatyti. Spiečiaus žvaigždės sudaro vieną sistemą ir visos kartu keliauja erdvėje ta pačia kryptimi. Todėl, nuo žemės stebint, at-

rodo, kad visos juda į vieną dangaus skliauto tašką — paprastas perspektyvos reiškinys, dėl kurio rodosi, kad lygiagretės kryptys sueina į vieną tašką. Suradus šį tašką, žinoma, kad visų spiečiaus žvaigždžių judėjimo kryptis yra lygiagretė krypčiai, jungiančiai žemę su tuo tašku. Todėl galima apskaičiuoti, kuri žvaigždės tikro judėjimo dalis ją tolina nuo mūsų, o kuri dalis tik nustumia statmenai regėjimo spinduliui. Kadangi pirmasis judesio komponentas yra lengvai išmatuojamas radialinis žvaigždės greitis kilometrais per sekundę, tai tais pačiais vienetais galima išreikšti ir antrasis komponentas. Palyginus pastarosios dydį su žvaigždės pasistūmimu, išreikštu kampo vienetais, galima apskaičiuoti žvaigždės atstumą.

Grupinės vedybos šeimos sudarymo forma, pagal kurią grupė vyrų veda keletą moterų. G.V. yra retai užtinkamos, tačiau žinomos tose primityviose kiltyse, kur yra praktikuojama poliandrija — Ceilone, Indijoje ir Tibete. Tais atvejais, kai vienas brolių, turinčių bendrą žmoną, veda dar vieną žmoną, tai ta naujoji žmona tampa ir visų kitų brolių žmona. Kartais ir priešingai gali būti: kai viena seserų išteka už kito vyro, tai jis tampa ir visų kitų seserų vyru. Tačiau nėra duomenų įrodyti hipotezei, kad G.V. yra ta šeimos sudarymo forma, kai grupė vyrų veda grupę moterų iš karto. Kritikuojama socialinių evoliucionistų pažiūra, kad poliandrija išriedėjusi iš ankstesnės G.V. formos. Yra galimas dalykas, kad dviejų grupių vyrų ir moterų susituokimas buvo išrastas tų primityvių kilčių gyvenimo stebėtojų, kurie iš retų atvejų, kai primityvieji tam tikrose ceremonijose atleidžia moralės varžtus, skolina ar pasikeičia žmonomis ar leidžia lytinius santykius su netekėjusiomis merginomis, daro toli siekiančių išvadų.

W. H. R. Rivers, The Todas 1906; *W. I. Thomas*, Kinship Organizations and Group Marriage in Australia 1906; *E. Westermarck*, The History of Human Marriage, III, 1921; *G. P. Murdock*, Social Structure 1949.

Grupinis draudimas yra grynai amerikietiškas draudimo būdas, suprojektuotas darbininkui ir jo šeimai nuo finansinės katastrofos apsaugoti, mirčiai, ligai ar laikiniam invalidumui ištikus. Tai yra darbdavio ir darbininkų sutartas planas darbo santykiams pagerinti.

Kadangi G.D. išduodamas vieno pagrindinio poliso formos darbdaviui, darbininkų sveikata netikrinama, atskaitomybėje naudojama tik viena darbdavio sąskaita ir pats draudimas pagrįstas tik vienerių metų terminuotu planu, tai jo kaina yra palyginti žema. Be to, ta kaina lieka pastovi iš metų į metus, nes normaliose sąlygose vidutiniškas grupės amžius taip pat nekinta.

Minimalus grupės dydis — 50 žmonių. Kaikuriose JAV valstijose tik 25. Draudimo sutartis paprastai gali būti sudaroma tik tada, kai nors 75%. tos grupės dirbančiųjų sutinka draustis. Nors premijos už grupinį draudimą mokamos per darbdavį, bet jos visos gali būti apmokėtos vien tik darbdavio arba darbdavio ir darbininkų drauge.

Yra 4 pagrindinės grupinio draudimo rūšys: gyvybės, ligos ir nelaimingų įvykių, nelaimingos mirties bei kūno galūnių netekimo ir ligoninės. Pastarasis gali būti duodamas ne vien tik darbininkams, bet ir jų šeimoms.

G r u p i n i s g y v y b ė s d r a u d i m a s. Vidutinio grupinio gyvybės draudimo suma paprastai maždaug atitinka vienerių metų darbininko uždarbį. Vidutinė mėnesinė premija standartinės rizikos grupei yra apie 1 dol. už 1000 dol. Nustojęs darbo, darbininkas 31 dienos tarpe gali pakeisti savo G.D. į betkurios kitos rūšies nuolatinį individualų draudimą, išskyrus terminuotą, bet nedaugiau kaip $2000 sumai. Mirties nelaimei ištikus, 31 dienai nuo darbo nutraukimo dar nepraėjus, draudimo suma vistiek išmokama. G r u p i n i s l i g o s i r n e l a i m i n g ų į v y k i ų d r a u d i m a s. Šios rūšies draudimu mokama savaitinė pašalpa laikiniam invalidumui ištikus ir po tokio nelaimingo įvykio ar ligos, kurios neapmoka darbininkų kompensacijos (workmen's compensation) draudimas arba už tokias ligas bei sužeidimus, kurie atsiradę už darbovietės ribų. Savaitinės pašalpos dydis numatytas vienu planu, ir todėl negali būti pasirinktas kiekvieno individo atskirai. Pagal tokį planą ta pati suma gali būti mokama visiems darbininkams arba ji gali įvairuoti pagal kiekvieno darbininko uždarbį. Didžiausia savaitinė pašalpa yra $ 40. Grupinio ligos draudimo pašalpos mokėjimo laikas yra ribotas. Paprastai mokama tik 13 savaičių. Betgi yra planų, mokančių 26 ir 52 savaites. Tokių draudimų kaina yra palyginti žema. Ji priklauso nuo darbo sąlygų, personalo sudėties bei atlyginimo. N e l a i m i n g o s m i r t i e s i r k ū n o g a l ū n i ų n e t e k i m o g r u p i n i s d r a u d i m a s. Šitas draudimas neišduodamas atskirai, bet drauge su grupiniu gyvybės, ligoninės arba ligos draudimu. Didžiausia draudimo suma yra $ 10.000, kuri išmokama kaip vienkartinė pašalpa, nustojus gyvybės, kūno galūnių ar regėjimo ir tik per nelaimingą įvykį. Tokie planai liečia visos apvalios paros laikotarpį arba, kur pageidaujama, tik už darbovietės ribų. Draudimo kainą apsprendžia grupės profesinė klasifikacija. Nepavojingos profesijos grupei $ 1000 atseina apie 10 centų kas mėnuo. G r u p i n i s l i g o n i n ė s i š l a i d ų p a d e n g i m o d r a u d i m a s d a r-

bininkams ir jų šeimų nariams. Pašalpa pagal šitą draudimą mokama tik už praleistą laiką ligoninėje ir tik už tokią ligą ar sužeidimą, kuris nekilo darbovietėje. Mokama nuo 3 iki 10 dol. per dieną pagal pasirinktą planą. Ilgiausias apmokamasis laikotarpis ligoninėje paprastai yra 31 diena, išskyrus gydymą, surištą su nėštumu, už kurį mokama tik 10 arba 14 dienų. Reikia žinoti, kad mokama ta dieninė pašalpa, kuri yra numatyta plane, visai neatsižvelgiant į faktines dienos išlaidas. Šalia to polise paprastai numatytas ir specialių ligoninės išlaidų padengimas: peršvietimas rentgenu, laboratoriniai tyrimai bei pasinaudojimas operacijų kambariu. Tačiau ta pašalpa taip pat negali viršyti penkiariopos arba dešimteriopos dieninės pašalpos. Už operacijas išmokama paprastai nedaugiau kaip 150 arba 225 dol. Daugeliu atveju prie to paties draudimo plano gali būti prijungti ir darbininko šeimos nariai. *L.Jnk.*

Grus žr. Gervės žvaigždynas.

Grūstė k., Sedos vls., Mažeikių aps., prie Varduvos upės, apie 6 km į š.v. nuo Sedos. 1939 367 gyv. 1880 įst. koplyčia, kapinės, pašto punktas, vandens malūnas. Vietovė ‚Grunstė' minima 1253 ordino ir Kuršo vysk. dalybų akte. ‚Grūstės laukas' (feldt Grunsten) minimas 1426 nustatant sieną tarp Lietuvos ir Livonijos. Ta pati vietovė (Grumste veldt) iškyla ir 1540. 1568 G. (tenuta seu bona Gruiscze) karalius padovanojo J. Chodkevičiui. Čia tuo metu yra buvusi seniūnija. Šaltiniuose G. dažnai vadinama apskritimi, tačiau administraciniu atžvilgiu priklausė Telšių apskričiai. G. apskričiai priklausė per 40 vietovių.

Grūstinė 1. grūstinės miežių kruopos; 2. tokių kruopų tyrė, kruštienė.

Grūstokė stuobrinis indelis lašiniams grūsti, dažniausiai žinomas taukės vardu.

Grūstuvas 1. Storokas apie 1 m ilgio pagalys, kurio abu galai pasmailinti, o viduryje padaryta užkarta ranka įsitverti. G. buvo daromi iš ąžuolo ar kito kieto medžio. XIX a. gale G. Žemaičiuose ir vietomis Augštaičiuose pradėta vartoti uždara geležinė užmova (batelis), nes tokiu G. daug sparčiau grūdai buvo galima nugrūsti. Iki XIX a. pabaigos daug kur buvo išlikęs didysis G. su medine svirtimi; juo sutartinai grūsdavo dviese. Labai dažnai svirtinio G. grūdamasis antgalis buvo padalytas į tris ar keturias kojikes, užkaltas geležinėmis grandimis ar užmovomis. Baigus bėralo (kiaulėms) dienas, visus grūdus pradėjus malti, XX a. pradžioje grūdimas prarado reikšmę: drauge su grūstuve išnyko ir G. *A.Mž.*

2. Kariško šautuvo dalis, pritaikyta vamzdžio kiaurymei valyti. Į G. su antgaliu įveriami 1–2 kaspinėliai, kuriuos stumdant vamzdžio kiaurymėje, kiaurymė išsivalo. Grūstuvas yra storos vielos pavidalo.

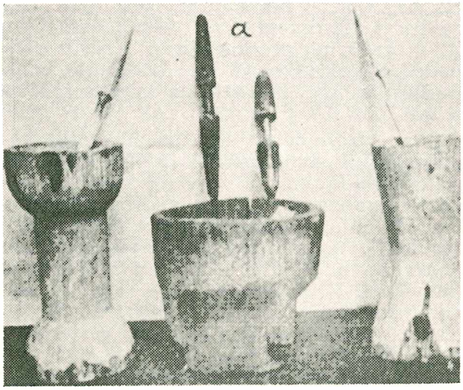

Grūstuvės

Grūstuvė medinis indas kanapėms, sėmenims ir kt. grūsti. Jis apie 1 m augščio storo medžio rąstas, kurio viršuje padaryta įduba grūdams grūsti. Seniausios, iš XIX a. išlikusios G. tėra paprasti, visai netašyti rąstai, turį taurinę išdubą iki 0,5 m gylio, vėlesnės dažnai patašytos per rąsto vidurį, kad grūdant būtų patogiau prie jos prieiti. XIX a. galo G. dažniausiai turi jau gražiai apkirstą koją, su pilna pėda (atrama) ir savo pavidalu primena didelę taurę. Kad G. sparčiau javai grūstųsi, jos įdubon būdavo įdedamas plokščias, lygus akmuo, o XIX a. gale net geležies plokštė. Medis G. nebuvo renkamas, nors kietesnio medžio buvo laikoma ji geresnė, mažiau šokinėjanti darbo metu (sunkesnė) ir patvaresnė. Antazavės dv. 1940 buvo užtikta ir gulsčio rąsto G. Paprastai G. stovėdavo prikaitėje, maltuvėje ar net klojime.

Grušas Juozas (g. 1901 XI 16 Žadžiūnų k., Šiaulių vls. ir aps.) lietuvių rašytojas, beletristas ir dramaturgas. 1924 baigė Šiaulių gimn. o 1930 LU. 1925 pradėjo spausdinti vaizdelius, publicistinius straipsnius bei recenzijas. Keletą metų buvo Mūsų Laikraščio redaktorius. 1938—39 Lietuvių Raršytojų D-jos pirm. 1928 išleido novelių rinkinį Ponia Bertulienė. Subrendusį rašytojo talentą G. parodė satyriniu romanu Karjeristai, išspausdintu 1935. G. novelių rinkinys Sunki ranka pasirodė 1937. Už šį rinkinį jis gavo Spindulio b-vės literatūros premiją. 1942–43 Vst. Dramos teatras vaidino G. 4 veiksmų dramą Tėvas. Šis veika-

J. Grušas

las išsp. Varpų almanache, išleistame 1944 pavasarį Šiauliuose. 1932 Athenaeum išsp. G. literatūrinę studiją Vinco Krėvės realistinė beletristika. G. liko Lietuvoje, ir yra žinoma, kad literatūrais darbais reiškėsi dar 1944–54.

Savo kūryboje G. eina psichologinio romano keliu, stengdamasis įžvelgti žmogaus sielon. Daugumas jo novelių meniniu požiūriu yra gerai sukomponuotos ir išbaigtos. G. giliau įžvelgė į lietuviškąją buitį, atskleidė visą eilę tos buities psichologinių charakterių. Žymių stilistinių ir meninių laimėjimų G. pasiekė ypačiai savo novelių rinkinyje Sunki ranka. Jo romanas Karjeristai, vaizduojąs idealizmo ir karjerizmo kovą nepriklausomojoj Lietuvoj, yra vienas pagrindinių veikalų lietuvių moderniojo romano istorijoje. Veikalu Tėvas G. pasireiškė kaip psichologinės dramos kūrėjas. Drama Tėvas yra sceniška, dialogai sklandūs ir gyvi, vaidmenų charakteriai psichologiškai pagrįsti, veikalo kompozicija puikiai apmesta, dramoje apstu įtampos ir vykusių situacijų. Literatūrine kūryba G. įeina lietuvių grožinės literatūros istorijon kaip viena iškilesnių asmenybių.

Grūšlaukis bžk. Darbėnų vls., Kretingos aps., 510 gyv., 10 km nuo Darbėnų glžk. st. Bažnyčia kng. Oginskio lėšomis statyta

Grūšlaukio bažnyčia

1778. 1923 iš filijos paliko parapija ir turėjo 2493 parapiečius.

Grūšlaukio girininkija Kretingos Miškų Urėdijos, 2738 ha ploto. Daugumas jos miškų yra Salantų vls.

Grūšlaukio pušynas Salantų vls., Kretingos aps., 1,5 km į r. nuo Grūšlaukio, 525 ha ploto. Augavietės drėgnos. Pušynai, IV boniteto, su egle, beržu, drebule.

Grūtas ež. Ratnyčios vls., Gardino aps., 4 km į š.r. nuo Ratnyčios mstl., 50 ha ploto, 109 m nuo j.l.; iš jo teka Grūta, Nemuno deš. įtakas, 6,3 km ilgio.

Grūzdas (Lactarius piperatus Fr.) lakštabudžių šeimos valgomasis grybas. Kepurėlė balta, apie 6–20 cm skersmens, kotas trumpas, į apačią nulaibėjęs. Sultys baltos, aitrios. Tinka rauginti.

Gruzdys Jonas (1866 Suvartos dv., Kelmės vls., Raseinių aps. — 1939) gydytojas, visuomenės veikėjas. 1891 baigė Charkovo universitetą.

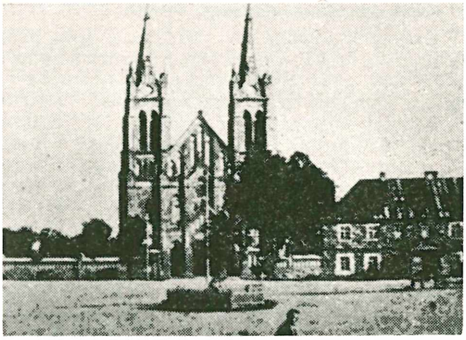

Gruzdžių bažnyčia

Gruzdžiai mstl. ir vls. centras Šiaulių aps., 1939 apie 1300 gyv. Turėjo mūrinę pradžios mokyklą, paštą, 4 malūnus, dvi lentpjūves, vaikų našlaičių prieglaudą, kooperatyvą. Miestelio aikštėje augo Nepriklausomybės ąžuolas. Naujoji didelė dviejų bokštų mūrinė bažnyčia pastatyta 1910, konsekruota arkiv. Pr. Karevičiaus. Parapiečių turėjo apie 3240. Pirmoji katalikų bažnyčia statyta apie 1670. Kristupas Gruzdys 1636 pastatė bažnyčią, kurią 1653 katalikai buvo atėmę, bet 1681 grąžino evangelikams ir kuri 1696 buvo sudeginta, bet vėliau buvo atstatyta, ir tik 1715 sunyko. Apie XIX a. vidurį G. Zubovas pardavė Nariškinui. 2 km atstu nuo G. mstl. yra G. dvaras, kur 1928 pradėjo veikti aukštesnioji gyvulininkystės mokykla. Baigę tą mokyklą gaudavo veterinarijos techniko vardą ir teisę verstis laisvąja praktika. Veterinarijos technikų diplomą yra gavę per 200 asmenų. 1938 šio tipo mokykla nustojo veikusi, o jos vietoje nuo 1936 pradėjo veikti agronomijos ir gyvulininkystės mo-

kykla. 1934 iš Plungės buvo atkeltas žemaitukų veislės arklių žirgynas. 1944 vasarą vokiečiai žirgyno arklius išvarė Vokietijon. Augšt. gyvulininkystės mokykloje dirbo: direktorius dr. vet. med. J. Žemaitis, mokytojai — dr. med. vet. J. Motiejūnas, dr. med. vet. Kazys Alminas. Mokyklų mokytojai dalyvavo apylinkės kultūrinėje veikloje. Stiprus buvo Lietuvos šaulių sąjungos būrys, turėjęs veiklų dra-

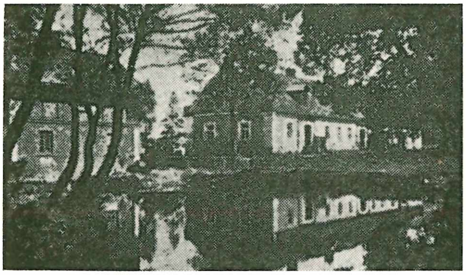

Gruzdžių gyvulininkystės mokykla

mos būrelį, kuris ruošdavo vaidinimus. 1933 VIII 20–21 G. įvyko žemės ūkio paroda, o jai paminėti buvo išleistas vienkartinis leidinys Gruzdžių paroda, Gruzdžių parodos žinios bei parodos biuletenis. Iš G. parapijos yra kilę J. Šliūpas, R. Šliūpas, A. Baranauskas, A. Trečiokas.

Gruzdžių girininkija Šiaulių miškų urėdijos sudėty. Plotas 1515 ha. Vyrauja spygliuočiai medžiai.

Gruzija, gruzinų Sachartvelo, Užkaukazio kraštas, buvusi nuo IV a. nepriklausoma valstybė, nuo 1921 okupuota T. Rusijos, nuo 1936 jos tarybinė respublika. Plotas 76.400 km²; 3,6 miliono gyv. (1950), kurių 64% gruzinai, 12% armėnai, 9% rusai, kiti abchazai, adžarai, osetai. G. taip pat apima autonomines socialistines abchazų ir adžarų respublikas ir autonominį p. osetų regioną. G. yra tarp Kaukazo kalnų (iš š.), Juodosios jūros ir Turkijos.

Gruzijos valstybinis ženklas

P a v i r š i u s labai įvairus, daug skirtingų natūralių sričių: jos reiškiasi, prasidėdamos humidiniu, subtropiniu Juodosios jūros pakraščiu ir besibaigdamos sausomis Kuros upės stepėmis rytuose. Didžiąją viso krašto dalį sudaro D. Kaukazo pietiniai šlaitai ir pajūrio žemuma su malonaus klimato derlingu Riono upės slėniu. Pietų rytų pakraštys priklauso Kuros upės (Kaspijos jūros) baseinui. Upės sraunios, kraštui duoda daug elektros energijos. Be hidroelektrinių jėgainių įrengimų, upės panaudotos ir irigacijai: drėkinimo sistemos aprūpina vandeniu sausus Alazau, Joros ir Kuro slėnius.

K l i m a t a s. Kalnų augštumose žiemos šaltos, o Juodosios jūros pakrantėje sutinkame jau subtropinio klimato požymių. Batumo regione šalčiausias mėnuo yra sausis (vid. 6,1°C), šilčiausias mėnuo yra rugpjūtis (vid. 23,2°C). Metinių kritulių vidutiniškai iškrinta apie 2500 mm, rytinėje dalyje tik apie 245 mm per metus. Ten sezoniniai skirtumai ryškūs.

Ū k i s. G. iš esmės yra žemės ūkio kraš-

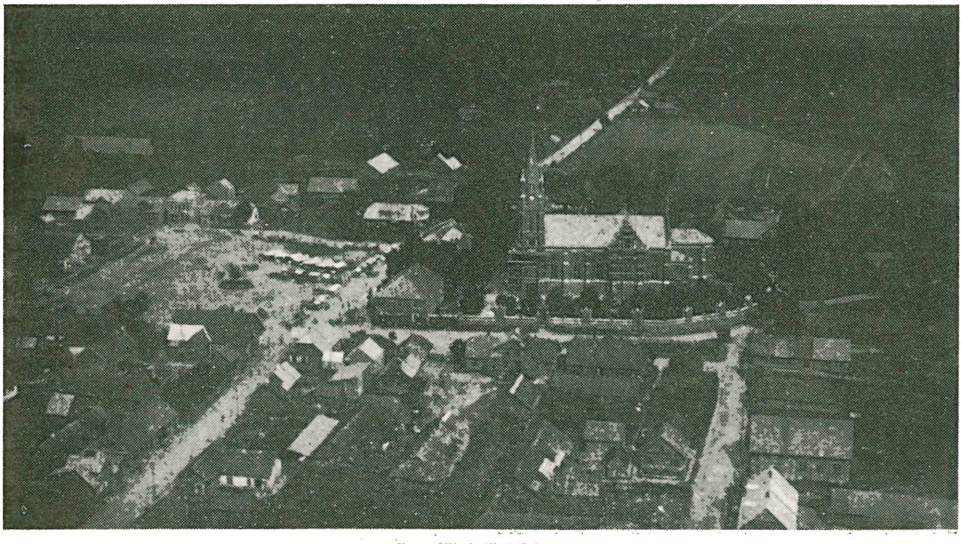

Gruzdžiai iš lėktuvo

Kazbekas

tas. Iš viso dirbamos žemės 914.000 ha (1951), kurios 288.000 ha drėkinama. Augina daug vaismedžių (citrinų, apelsinų), arbatžolių, vynuogių, tabako, javų, medvilnės, ryžių; iš javų daugiausia augina kukurūzus, kviečius. Žemės turtų G. gausu, ir jie yra augančios pramonės pagrindas. Kasama manganas, anglis, baritas, tungstenas, geležis, mažesniais kiekiais gaunama aukso, švino, vario, arseno, marmoro, naftos, kreidos, statybinių akmenų, žaliavos cementui. Mangano ištekliai (apie 250 mil. t.) yra iš turtingiausių pasauly. Jų kasyklų centras yra Čiatura. Turėdama pakankamai žaliavų, anglies ir elektros energijos, G. pramonė auga. Vyrauja įvairios kokybės geležies ir plieno gamyba; toliau — mašinų fabrikai (automašinos, anglies kasyklų mašinų ir žemės ūkio mašinų gamyba). Naftos gaunama Mirzaani regione, į r. nuo Tbilisi. Išveža manganą, naftos produktus, tabaką, vaisius, vyną, arbatžoles. Svarbiausieji eksporto uostai yra Batumi, Poti, Suchumi. Iš seno plačiai yra žinomas Boržomi kurortas savo mineraliniu vandeniu, kurio išvežama ir į užsienius. G. sostinė yra Tbilisi (Tiflisas), apie 550.000

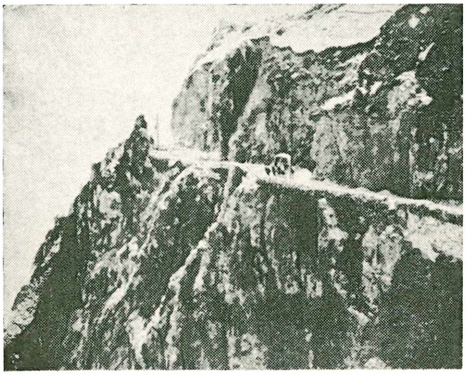

Kariškasis kelias

gyv., prie Kuros upės. Kiti miestai yra Kutaisi, Batumi, Rustavi, Gori, Poti, Čiatra, Suchumi.

Geležinkelis jungia Juodosios jūros uostus su Kaspijos uostais ir išvestas pro Tbilisi. Garsus yra Gruzinų karo kelias per Kaukazą, kuris yra apie 200 km ilgio, tarp Dzaudžikau (Vladikaukazo) ir Tbilisi. Tą kelią caras Mikalojus I pritaikė savo epspansinei politikai. *V. Skn.*

I s t o r i j a. Jau pr. Kr. gimimą gruzinai buvo sudarę du valstybinius vienetus: 1. Rytų G. IV a. pr. Kr. susidarė vadinamoji Iberijos karalystė; 2. Vakarų G. VI a. pr. Kr. — vadinamoji Kolchidos karalystė.

Kadangi r. Juodosios jūros pakrantėje graikai buvo įsteigę kelias kolonijas, tai Kolchida buvo įtraukta į ekonominį ir kultūrinį M. Azijos bei Graikijos gyvenimą. Iš tikrųjų geriau yra žinoma Iberijos istorija. Iberijos slėnių gyventojai vertėsi žemės ir sodų ūkiu, kalniečiai — medžiokle ir gyvulių ūkiu. Socialinį politinį gyvenimą lėmė patriarchalinė santvarka. Tai santvarkai vadovavo kilmingosios giminės, o jų priekyje buvo karalių giminė, betgi kuri savo ruožtu turėjo atsižvelgti į galingą kunigų luomą. 368 pr. Kr. Romos legionai užėmė abi gruzinų valstybes — Iberiją ir Kolchidą, tačiau v. Iberijoje romėnai įtakos sritį užleido persams. Betgi gruzinų valstybės nebuvo panaikintos.

Karalius Mirianas (265–345) įvedė Iberijoje krikščionybę ir pradėjo orientuotis į Bizantiją. 527 Persija stengėsi paimti Iberiją savo globon, bet Iberijos gyventojai kovojo su persais ne tik politiniais sumetimais, bet ir religiniais. Bizantija panoro įsitvirtinti vakarų G. — Kolchidoje, ir dėl šių priežasčių prasidėjo karai tarp Bizantijos ir Persijos. 532 Bizantija susitarė su Persija ir pasidalijo įtakos sferomis.

643 atsirado nauja politinė jėga G. teritorijoje — arabai, kurie ir užėmė rytinę G., jos gyventojus apkrovė dideliais mokesčiais, padalijo į kelias provincijas, kurias valdė Tbilisio emiras. Daug gyventojų kraustėsi į Bizantijos globojamą Kolchidą (Lazika). VIII amžiuje arabų galia pradėjo smukti ir atsirado galimybė kurti feodalinio pobūdžio valstybėles. Vakarų G. valdovų dinastija, Bagrationi giminė, 780 gavo G. sostą ir pradėjo kovą dėl G. apjungimo. G. apjungimo kova truko daugiau kaip šimtą metų. Valdant Dovydui Atnaujintojui (1037–1125), įvyko visos G. sujungimas ir išlaisvinimas. Karalius Dovydas II iš įkurdintų polovcų sudarė sau paklusnią kariuomenę, pažabojo feodalus ir sumažino kunigaikščių galią. Jo valdymo metu vyko bažnyčių, rūmų statybos. Betgi feodalinė santvarka paliko: karaliaus valdininkija nepajėgė jos pakeisti. Reikia pastebėti, kad G. feodalinė santvarka išaugo nepriklausydama nuo V. Euro-

pos, ir tai buvo vienintelis reiškinys Rytuose. G. valdovai kovai prieš feodalus ieškojo ir miestuose paramos, tai kartais valdžia šaukdavo ir juos tartis politikos klausimais. Dimitras I (1125–1155) ir Jurgis III (1156–1170), ypač paskutinysis, pralaimėjo kovą didžiūnams ir bažnyčiai, ir turėjo katolikos'ą, bažnyčios galvą, skirti vyriausiuoju ministeriu. Ir tik padarius šias nuolaidas, G. bažnyčia sutiko pripažinti Jurgio III dukterį Tamarą (1187–1213) sosto įpėdine. Jos valdymo metu klestėjo G. menas, mokslas, literatūra. Kaip tada, taip ir dabar G. Tamarą vadina ne karaliene, bet karaliumi. Tamarai valdant, G. sienos praplėstos ligi Trapezunto, prisijungtas Karsas, paverstas vasalu Širvanas.

1235–39 Užkaukazin įsibrovė mongolai ir nukariavo miestus bei pilis. G. pavertė vasaline savo valstybe, ir mongolų chanų bastakai ėmė rinkti mokesčius, prižiūrėti pačius G. valdovus, iš jų reikalauti pagalbinės kariuomenės duoklės. Pasinaudojęs mongolų nusilpimu, karalius Jurgis V (1313–1346) trumpam laikui vėl apjungė G. Valdant Bagratui V, Tamerlanas (Timur-Lenk) keliais atvejais naikino G. ir pagaliau pasivergė. Nors ir išsivadavo iš mongolų jungo, bet G. suskilo į daug mažų valstybėlių: Kartlija, Kachetija, Imeretija, Megrelija ir kt. Kiekviena jų varė savo politiką. Trukdė apsijungti išorės priešai.

1453 turkai nukariavo Konstantinopolį, ir nuo tada G. pasidarė turkų su persais kautynių lauku. Rytų G. Kartlija ir Kachetija pateko persų valdžion. Vakarų G. — Imeretija paliko priklausoma nuo Turkijos. Pietų G., Mechetiją, užėmę turkai vertė jos gyventojus priimti musulmonų religiją.

G. valdovai ieškojo pagalbos V. Europoje, bet, jos nesulaukę, tada šaukėsi Maskvos caro pagalbos. 1586 Kachetija pasidavė Maskvos globai. Caras Teodoras greta savo titulų skelbėsi ir G. valdovu. Beveik du šimtmečius truko Maskvos žodiški pagalbos pažadai ir tik kada Rusijos valdos priartėjo prie Kaukazo, tai tada pati Rusija skubėjo sudaryti ‚pagalbos' sutartį. G. karalius Iraklas 1783 sudarė draugiškumo sutartį su Kotryna II. Rusija pažadėjo ginti G. sienas, bet G. pateko Rusijos protektoratan. G. karalių sostas liko paveldimas, bet įsikaraliavę turėjo pareikšti ištikimybę rusų carui. G. krašto vidaus santvarka paliko nepaliesta. Šis G. susitarimas su Rusija sukėlė persų nepasitenkinimą, ir 1795 persai įsiveržė į G., paėmė Tbilisio miestą ir, jį sudeginę, vėl pasitraukė.

Valdant Jurgiui XIII, G. savarankiškas gyvenimas rusų buvo pažeistas, kai jie pareikalavo tvarkyti krašto gyvenimą rusų įstatymais ir leisti laikyti tvirtovėse rusų įgulas. Ši naujoji sutartis 1800 imp. Povilo I buvo patvirtinta, bet G. karalius Jurgis XIII netikėtai mirė, ir G. tos sutarties nepatvirtino. 1801 I 18 Peterburge buvo paskelbtos manifestacijos dėl G. prijungimo, o II 18 prijungimo aktas pakartotas Tbilisio katedroje, dalyvaujant karališkajai šeimai bei G. diduomenei. G. gyventojai buvo nepatenkinti naująja padėtimi ir keldavo nuolat maištų (1802, 1804, 1812, 1813, 1819, 1832). Iš pat pradžios rusų valdžia ėmė biurokratinti G. valdymą ir rusinti. Įstaigose įvedė rusų kalbą, uždraudė bažnytines giesmes gruzinų kalba, panaikino gruzinų bažnyčios autokefaliją, vertė vartoti slavų bažnytinę kalbą, varė vaikus į rusų mokyklą. Norėdama patraukti G. diduomenę, rusų caro valdžia siūlė jiems vietas administracijoj bei kariuomenėj. 1830–64 vyko kovos su rusais. Vėliau G. šviesuomenė savo veiklą nukreipė į kultūros sritį. Steigė laikraščius, apšvietos draugijas, bibliotekas, istorijos bei etnografijos draugijas. XIX a. pabaigoje atsirado politinės partijos. 1905 ne tik socialistinės partijos, bet bajorijos legalios korporacijos reikalavo G. autonomijos. Reakcijos metu G. siautėjo Voroncov Daškov ir vykdė terorą krašte. Nepaisydami G. žmonės į Rusijos dūmą rinko socialdemokratus.

Gruzijos karalienė Tamara

Po 1917 Rusų revoliucijos 1917 XI 19

buvo sušauktas G. tautinis kongresas, kuris išrinko G. tautinę tarybą, kuriai vadovavo N. Žordanija. To kongreso metu G. bajorija tautai padovanojo savo korporacijų turtus (2 žemės bankus 30 mil. aukso rublių vertės). Užkaukazyje padėtis susikomplikavo dėl rusų bolševikų baigto karo su Turkija, kadangi, rusų bolševikų kariuomenei atsitraukus, priartėjo turkų kariuomenė. 1918 II 10 buvo sušauktas Užkaukazio seimas, kuris išrinko Gegečkori vadovaujamą Užkaukazio vyriausybę. Vyriausybėje dalyvavo armėnai, gruzinai ir azerbeidžaniečiai. Lietuvos Brastoje bolševikų vyriausybė sutiko perleisti Turkijai Karsą, Ardagano bei Batumo sritis, tai dabar Turkija reikalavo šių sričių iš Užkaukazio vyriausybės. Prasidėjo karas su Turkija. Taikos su Turkija reikalu buvo sušauktas Užkaukazio valstybės seimas, kuris konstatavo šios valstybės pairimą. Tą pačią dieną, 1918 V 26, G. pasiskelbė nepriklausoma valstybė. 1919 buvo sušauktas steigiamasis seimas. Po 117 rusų jungo metų buvo atstatyta G. valstybė. 1918 G. bažnyčia pasiskelbė nepriklausoma ir išrinko katolikos'ą. 1918 VI 4 sudarė taikos sutartį su Turkija ir perleido jai Batumo bei Ardagano sritis. Betgi 1918 nugalėtoji Turkija užleido okupuotąsias teritorijas. Tokiu būdu Batume atsirado anglų okupacinė kariuomenė. Nuo 1918 rusų bolševikai mėgino G. nukariauti. 1919 I 12 Augščiausioji santarvininkų taryba G. pripažino de facto. 1920 V 20 buvo sudaryta taika su Maskva. Ši pripažino G. nepriklausomybę ir pažadėjo nesikišti į G. vidaus reikalus. Betgi 1921 II 11 rusų bolševikai pradėjo karą ir nukariavo G. kraštą. Teisėtoji vyriausybė išsikėlė į Paryžių ir varė kovą dėl G. nepriklausomybės atstatymo.

F. Bork, Das georgische Volk 1914; *W. E. D. Allen,* History of the Georgian People 1932; *E. Chantze,* Recherches antropologiques dans le Caucase 1923. *V.Ns.*

G. b a ž n y č i a. Gruzinai krikščionybę priėmė IV a. Gretimoje Armėnijoje buvo įsigalėję monofizitai, ir jie paveikė G. karalių Vachtangą, kuris paskelbė G. bažčią nepriklausomą. VII a. G. buvo daug vyskupijų ir vienuolynų. Bažnyčios galva buvo vadinamas katolikos, kurį skyrė karaliai, tačiau jie buvo nepriklausomi, nes nemokėjo mokesčių ir valdė didelius turtus. Po totorių jungo G. bažnyčia šelpė valdovus. Kai tik G. pateko Rusijos valdžion, tai ji tuojau panaikino G. bažnyčios nepriklausomybę ir išvežė į Rusiją katolikos'ą, o po jo mirties G. bažnyčią pradėjo valdyti pravoslavų egzarchai. G. suskirstė į 4 vyskupijas. Bažnyčios ir jų turtai atiteko pravoslavų sinodui. Pradėjo drausti pamaldas laikyti gruzinų kalba, ypač miestuose, ir giedoti gruziniškai. Vertingus meno dalykus rusai pradėjo iš bažnyčių grobti. Rusinimo ir pravoslavinimo politikai pasipriešino gruzinų diduomenė. 1863 susidarė komitetas gruzinų giesmėms atgaivinti bažnyčiose. Tbilisio katedroje susiorganizavo gruzinų choras. Prasidėjo kova kunigų seminarijose dėl gimtosios kalbos. 1889 seminaristai sukėlė streiką. 1905 prašė carą Mikalojų II grąžinti G. bažnyčiai nepriklausomybę. 1917 III 12 G. dvasininkų susirinkime Mchete buvo paskelbta vėl nepriklausoma. Bolševikų okupacijos metu pravoslavų patriarchas pripažino G. bažnyčiai nepriklausomybę.

Safar vienuolynas

G. l i t e r a t ū r a. Pirmasis rašytinis paminklas yra iš V a. Tai kūrinys apie kankinę šventąją Šušaniki. Jau tuo pat metu atsiranda ir Šv. Rašto atskirų skyrių vertimų. V–VIII a. daugiausia yra religinio turinio vertimų, ypač šventųjų gyvenimo. VIII–X a. literatūrine veikla pasižymi pietų G. vienuolynai. Verčiami jau filosofinio turinio veikalai. Iš 897 yra išlikęs Evangelijų vertimas, 978 Senojo Įstatymo vertimas.

Pirmasis originalus poetas ir himnų rašytojas Minčchi Zosime (m. 987). Šio meto himnus surinko ir sutvarkė vienuolis Modrekeli. Religinė poezija klestėjo XI–XII ir XVII–XVIII a. Mongolų ir rusų okupacijų metu religinė literatūra merdėjo. 1913 Tbilisio bažnytinis muzėjus turėjo apie 17.000 lapų religinės literatūros. Greta religinės literatūros atsirado ir pasaulietinė, nors dvasininkai ir kovojo su ja. Yra išlikęs iraniečių epo Chvatai Namaki vertimas. Prokopijaus Kančioje yra eiliuotų citatų iš Homero. Šio tarpo (IV–VII a.) yra romanas apie Aleksandrą Makedonietį.

Antrasis literatūros periodas apima VIII–XI a. Šio laikotarpio žymus rašytojas Leontijus Mroveli, parašęs epinio žanro romaną Gruzijos gyvenimas. Iš arabų kalbos buvo išverstas garsusis didaktinis epas Kilila ir Damana. Originali yra IX a. hagiografinė poema Abukura ir X a. Merčuli romanas Jurgis Chandteli. Atsirado sukrikščionintos legendos Budos gyvenimo perdirbinys.

Mchet

Tretysis G. literatūros periodas apima XI–XIII a. ir laikomas literatūros žydėjimo periodu. Mozė Choneli sukūrė epinį veikalą Amiran Daredžaniani. Gurgani parašė romaną Vioramiani ir poemą Dilariani. Jonas Šavteli parašė odę karaliui Dovydui II, Čachruchadze poemą Karalienės Tamaros garbei. Betgi visus prašoka Šota Rustaveli savo poema Vepchis Tkaosani (Žmogus tigro odoje). Ta poema yra apie riterius ir jų meilę.

XIII–XVI a. ketvirtasis periodas. Kraštas priešų naikinamas, skurdžiai gyvena ir merdi. Paminėtinas Firdusi veikalo Šach Name vertimas.

Penktasis laikotarpis apima XVI–XVIII a. ir vadinamas sidabro amžiumi. Dabar literatūros srity pasižymėjo valdovai. Karalius Teimurar (1559–1663) sukūrė žymių veikalų: Karalienės Katevanos kančios, Pavasario ginčas su rudeniu, Rožės pasikalbėjimas su lakštingala. Karalius poetas lyrikas Arčilas (1647–1712) sukūrė poemą Arčiliani. Metropolitas L. Tbileli parašė istorinę poemą Didmouraviani. Bet žymiausias poetas Dovydas Gurašoili garsėjo patriotiniu eilėraščių rinkiniu Davitiani. Žymiausias kritikas M. Baratašvili. Karalius Vachtangas (1675–1739), poetas, įst. 1709 spaustuvę ir išspausdino Rustaveli poemą, taip pat kodifikavo ir G. įstatymus. Saba Orbeliani (1659–1725) parašė knygą apie Melo išmintį ir sudarė gruzinų kalbos žodyną. Įdomiausias kūrinys yra Sekretoriaus knyga, laiškų rašymo taisyklės ir pavyzdžiai. Karaliaus Vachtango sūnus Vachušti parašė G. geografiją ir istoriją, karalaitis Dovydas du sentimentalius romanus.

XIX a. prasidėjo tautinis gruzinų atgimimas, tad ir literatūroje tautiniai motyvai vaidina svarbų vaidmenį. Savo lyrika garsėjo Aleksandras Čačavadze (1786—1846), dalyvavęs sukilime prieš rusus ir buvęs ištremtas. Grigas Orbeliani (1801–83), Vachtangas Orbelini (1812–90), Ilja Čačavadze (1837–1907), A. Cereteli apdainavo garsią G. praeitį ir kovotojus dėl jos nepriklausomybės. Jurgis Eristavi (1811—64) poetas dramaturgas. Jo veikalu pradėtas gruzinų teatro veikimas. Atskirą poetų grupę sudaro Mikalojus Baratašvili (1816–45) poetas pesimistas ir Vaša Pšavela (1861–1915) poetas filosofas, panteistas, apdainuojąs gamtą. R. Eristavi (1824–1901) poezija pagrįsta socialiniais motyvais. Jo eilėraštis Už svetimą rojų neatiduosime šventosios tėvynės virto tautine giesme. Komedijų rašytojas yra Antonov; istorinių romanų A. Parceladze (1839–1913), Aleksandras Kazbeki (1848–93).

Dabarties žymiausi lyrikai G. Taridze (g. 1892), Jurgis Leonidze (g. 1899) ir apysakininkas Chiatčeli. Gruzinai turi gausią istorinę literatūrą.

A. S. Chachanov, Očerki po istorii gruzinskoj slovesnosti 1895–1919; *J. Karst*, Littérature géorgienne chrétienne 1934; *Peradse*, Altgeorgische Literatur 1928.

G. m e n a s yra giminingas armėnų menui. Tą gimininguma tegalima išaiškinti bendromis įtakomis. G. menas pasireiškė religine architektūra. G. architektūros istorija skirstoma į 4 periodus. Pirmasis periodas apima IV–IX a. Šio meto architektūriniai paminklai yra bažnyčios bazilikos tipo (Bolnisi ir Urbnisi). Nuo V a. statomos kryžminio tipo bažnyčios su kupolu (Mcheti ir Džvari). Pereinamuoju laikotarpiu statomos bazilikos dvibokštės arba vienabokštės bažnyčios. IX–XIV a. architektūra laikoma klasikine, nes buvo statomi monumentalūs pastatai (Alaverdi bžn., Martvili vienuolynas, Gelati vienuolynas). Tretysis periodas XVI–XVIII a. Nuo XVIII a. pradžios gruzinai pradeda mėgdžioti V. Europos ir Rusijos architektūrą.

T a p y b a glaudžiai susieta su religiniu menu. Bažnyčiose daugybė paveikslų, freskų. Daug paveikslų yra Bizantijos menininkų darbo, bet yra ir savarankiškų G. tapybos meno paminklų. Augščiausio laipsnio tapybinis menas G. pasiekė XII a., vėliau buvo sustingęs ir XVI a. vėl atgijo žymioje persų įtakoje. Yra išlikusių miniatiūrų bei iliuminacijų. Klestėjo auksakalių menas, emalės meno dirbiniai bei mozaika, kuri pasižymėjo daugiaspalvumu.

Gruzinai (rus. gruziny, sen. rus. gurzi, tot. gurdži iš gruz. gurzi) Užkaukazio tauta. Antropologiškai G. yra trumpagalviai, augšti, grakštūs, taisyklingų veido bruožų, juodų akių, tamsiaplaukiai. Dėvi savitais tautiniais drabužiais, kurie yra gana skoningi. G. turi turtingą folklorą.

G., arba gurzų, k a l b a priklauso pietinei Kaukazo kalbų grupei. Iš visų tų kalbų ji yra vienintelė, kuri turi seną originalią literatūrą, siekiančią net V a. po Kr. Anksti pasidariusi bendrinė, ji ilgainiui tapo rašomąja, bažnytine ir administracine kalba ne tik pačių G., bet ir abchazų bei osetų. Artimos jai tarmės yra imerų, osurgetų, chevsurų ir kt.

G. rašomosios kalbos yra skiriami du laikotarpiai: senasis (ligi XII a.) ir naujasis. Palyginti su senąja, dabartinėj G.K. yra žymiai suprastėjusi žodžių daryba ir įvykę nemaža atmainų atskirų lyčių vartosenoj ir žodyne, kuriame apsčiai pasireiškia persų ir turkų kalbų įtakos; garsinių atmainų yra nedaug teįvykę. Senosios G.K. taisyklių rašomojoj G.K. buvo laikomasi net ligi XVIII a.

Būdinga dabartinės G.K. ypatybė yra ta, kad pagrindinės sakinio dalys, nors tarpusavy ir siejamos linksninėmis bei asmeninėmis priesagomis, visdėlto yra ne kas kita, kaip tik palaidai vieno su kitu sujungtų žodžių grupės. Taigi savo sandara ji iš vienos pusės kiek primena kaikurias ide. kalbas, bet iš kitos pusės nuo jų iš esmės ir skiriasi. Tai visų pirma rodo linksniavimas. Linksniniai kaitmenys visiems vardažodžiams vartojami vienodi, pvz. x a r o ‚duobė', x a r o - s i, x a r o - s ‚duobės', x a r o - s a, x a r o - s ‚duobei', x a r o - š i ‚duobėje, į duobę' ir t.t. Daugiskaita sudaroma su priesaga – e b – : x a r o - e b - i ‚duõbės', x a r o - e b - i s, x a r o - e b - i s a ‚duobių', x a r o - e b - s, x a r o - e b - s a ‚duobėms', x a r o - e b - š i ‚duobėse' ir kt. Toliau polinksniais yra reiškiami tie patys santykiai, kurie mūsų kalboj paprastai žymimi prielinksiniais, pvz.: x a r o - z e d, x a r o - z e d a ‚ant duobės', x a r o - t'a n ‚prie duobės', x a r o - m d i s, x a r o - m d i n, x a r o - m d e, x a r o - m d i ‚iki duobės', x a r o - d a m ‚iš duobės' ir t.t. Ypač gausiai yra vartojamos priesagos, pvz. –o b a, –e b a, kolektyvams, abstraktams ir veiksmažodniams daiktavardžiams sudaryti, kaip antai: š a v - o b a ‚juodumas' (: š a v i ‚juodas'), š a v e b i ‚eiti juodyn' ir kt. Taip pat kombinuojami ir priešdėliai su priesagomis, pvz. m e– ir –e verslui žymėti: m e p u r e ‚kepėjas' (: p u r i ‚duona'), m e b a z e ‚sodininkas' (: b a z i ‚sodas') ir kt.

Asmenavimo skiriamos dvi rūšys: vardininkinė ir naudininkinė, pvz. v - c'e r ‚aš rašau', c'e r ‚tu rašai', c'e r - s ‚jis rašo', v - c'e r - t' ‚mes rošome', c'e r - t' ‚jūs rašote', c' e r - e n ‚jie rašo' ir m - i - n d a ‚aš noriu', g - i - n d a ‚tu uori', u - n d - a ‚jis nori', g v - i - n d - a ‚mes norime', g - i - n d - - a - t' ‚jūs norite', u - n d - a - t' ‚jie nori'. Pirmuoju atveju v– reiškia vs. ir ds. asmenis, –t' yra ds. pirmojo ir antrojo asmens žymė ir kt.; antruoju atveju m– yra papildininis įvardis ‚man', g– ‚tau, jums', gv– ‚mums', u– ‚jam, jiems', taigi m - i - n d a iš tikrųjų reiškia ‚man noras yra', t.y. ‚aš noriu'. Čia tarp naudininko ir šaknies nd– ‚norėti' yra būdinamasis –i–; kitur juo dar gali būti vartojamas a, e ir u, pvz: v - i - c'e r ‚aš rašau sau', v - a - c'e r ‚aš rašau kitam' ir t.t. Panašiai kombinaciniu būdu yra žymimi laikai ir nuosakos, pvz.: v-c'e r ‚aš rašau', d a - v'c e r ‚aš rašysiu', m - i - c'e r - i - a ‚aš esu rašęs' ir kt.

Iš kitų G.K. ypatybių dar tenka pastebėti tai, kad ji visai nepažįsta giminių skirtumo. Bet klausiamuoju įvardžiu yra skiriama asmeninė ir daiktinė prasmė: v i n ‚kas' (vok. wer?) ir r a ‚kas' (vok. was?). Taip pat G.K. visai nėra bendraties; jos vietoj vartojamas veiksmažodinis daiktavardis: a š e n e b a ‚pastatymas; pastatas' (bet ne: ‚pastatyti').

N. Marr, Grammatika drevne-literaturnogo gruzinskogo jazyka 1925; *S. Čikobava*, Iberisko-kavkazskoje jazykovedenije 1948, 2-as t.; *R. Meckelein*, Georgisch-deutsch Wörterbuch 1924, Deutsch–georgisch, 2 tt., 1937–43. *P. Š.*

Gružai Taujėnų vls., Ukmergės aps. Miške, netoli Lėno ežero, vietovėje, vadinamoje Kapstatais, surasta III–IV a. radinių: žalvarinė antkaklė kilpiniais galais, kaklo papuošalas, sudarytas iš žalvarinių įvijų ir

pusmėnulio pavidalo kabučių, 6 juostinės apyrankės, laiptelinė segė, geležinis siauraašmenis kirvis, žmogaus apatinio žandikaulio dalis ir briedžio dantis. Radiniai VD Kutūros muzėjuje.

G. m i š k a s Taujėnų urėdijoje. 761 ha ploto. Vyrauja eglės.

Gružas 1. įžemis, kietžemis (gruntas); 2. kas nugraužta, nuograuža; 3. nedidelė upinė žuvis, guirė, gružlys (Gobio gobio).

Gružlys, guirė, gružė (Gobio fliuviatilis) karpinių (Cyprinidae) šeimos, užauganti ligi 12–15 cm ilgio, pilkos spalvos, išmargita rusvų arba juodų dėmių. Gyvena ežeruose ir upėse, bet daugiausia mėgsta gryną smiltėtą ar graužėtą dugną ir švarų dugną. Laikosi būriais. Lietuvos vandenų paprasčiausia žuvis.

Gruževskis 1. B o l e s l a v a s (1848 Verpėnuose — 1922 IV 4 Kelmėje) muzikas. Leipzige studijavo tapybą ir muziką, baigė Paryžiaus konservatoriją ir ten gyveno ligi 1900. Grįžęs į Kelmę, 1912 išsp. Kosciol ewang. reformowany w Kielmach. Kartu su E. Merčingu, A. Voyde ir K. Kurnatausku redagavo Monumenta Reformationis Poloniae et Lithuaniae.

2. J o n a s (1578 Naugarduko aps. Negnevičiuose — 1646 VIII 12 Varšuvoje) Lietuvos jėzuitas. 1595 X 30 stojo į jėzuitų vienuoliją. Po studijų Vilniuje tolimesnių studijų buvo išsiųstas į Romą, kur studijavo 1601. Čia jėzuitams iškėlus Romoje puotą kardinolo Borghese garbei, G. viešai lietuviškai aiškino vieną posmą iš Izajo knygų, o kiti studentai tai atliko kitomis kalbomis. Lietuvon grįžęs, 1609 Vilniaus akademijoje gavo teologijos daktaro laipsnį, ir buvo paskirtas Vilniaus akademijos prof. 1613 Nesvyžiuje davė keturis įžadus. 1625–28 Vilniaus akademijos rektorius. 1622 VII Vilniaus kongregacijoje išrinktas Lietuvos jėzuitų prokuratoriumi, tais pačiais metais Romoje lankėsi prokuratorių pasitarime ir kartu į Romą palydėjo Rudaminą, Sarbievskį ir kitus jaunuolius. Protarpiais jis buvo Vilniaus ir Varšuvos profesų namų viršininku. 1644–46 Lietuvos jėzuitų provinciolas. 1646 dalyvavo VIII generalinėje jėzuitų kongregacijoje Romoje ir mirė iš jos grįždamas. Greičiausiai jis lietuviškai išvertė, tik 1647 teišspausdintą pop. Urbono VIII Bulla in coena Domini (Gromata arba istatimas Urbono Aszmojo Popieziaws). Vaikams sueiliavo pagrindines katekizmo tiesas ir rūpinosi, kad jie jas viešai giedotų aikštėse. Išsp. Ultima et maxima hominis mutatio Vilniuje 1641, De fortitudine et justitia et de modo consequendi virtutes morales acquisitas Vilniuje 1644. Tebėra rankraštyje (Mss. Universit. Cracov., n. 2059): Tractatus theologicus de poenitentiae et matrimonii sacramentis in Academia Vilnensi S. J. a R. P. Ioanne Gruzewski, traditus A. D. 1615.

3. J u l i u s (1808 II 8 Kelmėje — 1865 XI 3 Paryžiuje) 1831 sukilimo organizatorius Raseinių aps. 1831 III 25 D. Kalinauskas, Zenonas ir Ignas Stanevičiai ir G., kurio būryje buvo 400 dalgininkų ir 100 šaulių bei 50 raitininkų, puolė Raseinius ir iš ten išvijo rusus. Raseiniuose sudarė laikinąją vyriausybę, kuri specialiu manifestu kvietė visus sukilti. Paskiau valdžią perdavė Ezekieliui Stanevičiui, o G. liko būrio vadu, parodęs didelių partizaninės kovos gabumų. Emigravo į Prancūziją. Išsikėlė į Genevą ir vertėsi laikrodininko amatu. 1863 buvo Lietuvos–Lenkijos valdžios agentas Šveicarijoje.

Graužiagalvė, vijongalvis (Jynx torquilla) geniu šeimos paukščiukas, maždaug žvirblio didumo. Rudai pilkas ir juosvai išmargintas, apačia palša. Gyvena Europoje, Azijoje ir Afrikos šiaurėje. G. turi skardų balsą. Lietuvoje jų apsčiai yra. Maitinasi vabzdžiais ir skruzdėmis. Peri medžių uoksuose, deda 7-11 baltų kiaušinėlių.

Grūžiai bžk. Joniškėlio vls., Biržų aps., 98 gyv., 8 km nuo Vaškų. 1907 grafaitė Marija Tiškevičiūtė padovanojo 10 ha žemės–dvaravietę su kaikuriais trobesiais G. bažnyčiai. 1913 ist. dvaro rūmuose bažnyčia. Inž. J. Skripkaus projektu, 1925 kan. J. Mozūra pastatydino augšto bokšto medinę gotikos bažnyčią kone pačioje G. geografinėje augštumoje, tad iš visų pusių bažnyčia nuo toliausiai matyti. Parapija susidarė iš Joniškėlio, Linkuvos ir Vaškų parapijų prisidėjusių vietovių. G. veikė 2 komplektų mūrinė mokykla, grietinės nugriebimo punktas, pašto agentūra, šaulių sąjungos būrys ir Pavasarininkų jaunimo kuopa. Parapijos kapų vieta buvo vadinama Nebuvėlių kapais, ir ten randama archeologinių dalykų. Pro G. eina siaurojo geležinkelio linija. 1940 pastatyta mūrinė glžk. stotis. Iš G. apylinkės yra kilusios daug šviesuomenės: kun. J. Lindė-Dobilas, kun. M. Šeižys-Dagilėlis, prof. J. Paltarokas, inž. L. Janulevičius, kun. ir dailininkas Uogintai, liaudies dainius Kazimieras Arcimavičius.

Grūžiai Didieji Vaškų vls., Biržų aps., 4 km į r. nuo Grūžių bžk., buvęs dvaras. Povilo Puzino laikais čia veikė jo įkurta keramikos dirbtuvė, o jos gamintų lėkščių buvo Panevėžio muzėjuje.

KLAIDŲ ATITAISYMAS

psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta:	turi būti:
IV TOMO:				
226	I	20 iš v.	J. Ilgaudas	Jonas Sekys
VI TOMO:				
49	I	14 " v.	uogų	uogų dalis
79	I	23 " v.	keturiaeiliu	keturiaetiliu
98	II	1 " a.	Müncheno	Münsterio
157	II	5 " v.	vienapusišką	nevienapusišką
176	II	16 " a.	dėl Pimbo	del Piombo
202	I	28 " v.	fenilatenolį	feniletanolį
220	II	28 " v.	koloritas	koloristas
227	II	8 " a.	medalių	modelių
298	II	13 " v.	Nemling	Memling
309	II	19 " v.	aerozoliai	aerosoliai
350	II	26 " v.	P_2H_2	P_2H_4
350	II	30 " v.	halegenais	halogenais
414	I	10 " v.	romėniškajame	romaniškajame
427	II	26 " a.	Fumerinė	Fumarinė
434	I	31 " v.	Wrigt	Wright
VII TOMO:				
283	I	9 " a.	1915 V 25	1915 V 23